

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ
(Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α)

**Η εξελικτική πορεία της κωμόπολης του Πεταλιδίου από την ίδρυσή της,
κατά την πρώιμη Οθωνική περίοδο, έως τη σύγχρονη εποχή**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Δήμητρας Μ. Γρουσουζάκου

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπουσα

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας
και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών (Καλαμάτα)

Συνεπιβλέποντες

Σοφία Καπετανάκη, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Φιλολογίας (Καλαμάτα)

Χρήστος Μεράντζας, Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας
(Αγρίνιο)

Καλαμάτα

2020

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπουσα	Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Συνεπιβλέποντες	Σοφία Καπετανάκη, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Χρήστος Μεράντζας, Αναπληρωτής Καθηγητής Αναστασία Χριστοφίδου, Ερευνήτρια Α΄ Θεοδώρα Μονιούδη-Γαβαλά, Καθηγήτρια Ευαγγελία Γεωργιτισογιάννη, Καθηγήτρια Ρόιδω Μητούλα, Καθηγήτρια

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Ευχαριστίες	10
Εισαγωγή	12
Μεθοδολογική προσέγγιση	16
Κεφάλαιο 1ο	24
Το Πεταλίδι από την ίδρυσή του στην Ομηρική εποχή έως την επανίδρυσή του στη νεότερη ιστορία	24
1. 1. Ομηρική και κλασική εποχή.....	24
1.2. Το Πεταλίδι στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή.....	34
1.3. Περίοδος ακμής της περιοχής	35
1.3.α. Αρχαίοι Χρόνοι.....	35
1.3.β. Πρώτοι Χριστιανικοί Χρόνοι	39
1.3.γ. Φραγκοκρατία-Ενετοκρατία	41
1.3.δ. Τουρκοκρατία	46
1.4. Συμπεράσματα 1ου Κεφαλαίου	63
Κεφάλαιο 2ο	65
Η ίδρυση της κομόπολης του Πεταλιδίου στα νεότερα χρόνια	65
2.1. Η ίδρυση της κομόπολης του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες, το 1834	65
2.2. Οι πρώτοι έποικοι Μανιάτες στο Πεταλίδι.....	87
2.3. Ιστορίες οικογενειών που εγκαταστάθηκαν από τη Μάνη στο Πεταλίδι.....	89
2.4. Μανιάτες μέτοικοι στο Πεταλίδι, που τιμήθηκαν με Αριστεία ως Αγωνιστές της Επανάστασης.....	116
2.5. Διοικητικές μεταβολές του Δήμου - Κοινότητας Πεταλιδίου	123
2.6. Η εξέλιξη της Κομόπολης του Πεταλιδίου	127
2.7. Η εκπαίδευση στο Πεταλίδι	134
2.8. Συμπεράσματα 2ου κεφαλαίου.....	143
Κεφάλαιο 3ο	145
Το Μανιάτικο Ιδίωμα στο Πεταλίδι.....	145
3.1. Τι είναι διάλεκτος.....	145
3.2. Νεοελληνικές Διάλεκτοι. Ομάδες και χαρακτηριστικά	151
3.3. Το Μανιάτικο ιδίωμα.....	156
3.4. Γενικά Χαρακτηριστικά του Μεσομανιάτικου ιδιώματος	161
3.5. Καταγραφή Μανιάτικου Ιδιώματος στο Πεταλίδι	163
3.6. Συμπεράσματα 3 ^{ου} κεφαλαίου.....	165

Κεφάλαιο 4ο	167
Ο πολεοδομικός σχεδιασμός του Πεταλιδίου	167
4.1. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος	167
4.2. Η εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της πολεοδομίας στην Ελλάδα	168
4.3. Η πολεοδομική κατάσταση της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση	172
4.3.α. Οι πρώτες ενέργειες επί Καποδίστρια (1828-1831).....	174
4.3.β. Η ανασυγκρότηση των πόλεων κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862) και η συνέχισή της επί Γεωργίου Α΄(1863-1913)	181
4.4. Η δημιουργία των συνοικισμών στην ελληνική επικράτεια (1835 - 1882)	188
4.5. Η διαχείριση των εθνικών γαιών (1833 -1871).....	190
4.6. Η ίδρυση του Πεταλιδίου ως νέου συνοικισμού στο πλαίσιο της τάσης για διανομή «των Εθνικών Γαιών»	194
4.7. Η αρχιτεκτονική κληρονομιά της κωμόπολης του Πεταλιδίου.	195
4.8. Το Πεταλίδι πολεοδομικά σήμερα.....	210
4.9. Συμπεράσματα 4 ^{ου} κεφαλαίου.....	212
Κεφάλαιο 5ο	214
Οι Ανεβοκατεβάτες - κάτοικοι Πεταλιδίου	214
5.1. Η καταγωγή των Βλάχων	214
5.2. Μετακίνηση και εγκατάσταση των Βλάχων από την Αρκαδία στη Μεσσηνία.	228
5.3. Διαφορές Βλάχων - Ντόπιων	237
5.4. Οι Βλάχοι της Μεσσηνίας.....	242
5.5. Συμπεράσματα 5ου κεφαλαίου.....	261
Κεφάλαιο 6ο	263
Συμβίωση διαφορετικών πληθυσμών - εξέλιξη της κωμόπολης του Πεταλιδίου.....	263
6.1. Παλαιότερες περιγραφές για το Πεταλίδι.....	263
6.2. Συμβίωση των διαφορετικών πληθυσμών μέσα από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες	272
6.3. Κοινωνική διαφοροποίηση των πληθυσμών του Πεταλιδίου	295
6.4. Η εξέλιξη της Κωμόπολης του Πεταλιδίου υπό το πρίσμα της συμβίωσης των τριών διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων	311
6.5. Το φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης και η περίπτωση της συγκατοίκησης τριών διαφορετικών πληθυσμιακών στοιχείων στο Πεταλίδι, μετά την ίδρυσή του, στα νεότερα χρόνια.....	330
6.6. Συμπεράσματα 6ου κεφαλαίου.....	348

Πεταλίδι – Πορεία μέσα στον χρόνο: μία συνολική αποτίμηση	350
Παράρτημα	353
I. Ημερολόγιο Μ.Μαυρομιχάλη Αντιστρατήγου Ε. Α 1941.....	353
II. Η Αλληλογραφία Μαιζών – Καποδίστρια και οι απαντήσεις του Κυβερνήτη	530
III. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας.....	533
IV. Βασιλικά Διατάγματα που αφορούν στη σύσταση της αποικίας των Μανιατών στο Πεταλίδι.....	535
V. Διαθήκη Δημητρίου Διπλαράκου.....	543
VI. Ιδιόχειρος Διαθήκη του Επισκόπου Χρυσοστόμου Ανδρέου Αλεμάγκου.....	546
VII. Ιδιόχειρος Διαθήκη Μιχαήλ Μαυρομιχάλη, Αντιστράτηγου	550
VIII. Καταγραφές στα Μητρώα Αρρένων Μάνης και Πεταλιδίου	553
Βιβλιογραφία	614
Απεικονιστικό Υλικό	655

Περίληψη

«Η εξελικτική πορεία της κωμόπολης του Πεταλιδίου από την ίδρυσή της, κατά την πρώιμη Οθωνική περίοδο, έως τη σύγχρονη εποχή»

Η παρούσα διδακτορική διατριβή ερευνά την ίδρυση της κωμόπολης του Πεταλιδίου κατά την πρώιμη Οθωνική περίοδο (1833-1844) και την πορεία της μέσα στον χρόνο. Πρόκειται για μία περιοχή με αξιόλογο ιστορικό και αρχαιολογικό πλούτο, η ιστορία της οποίας εκτείνεται, βάσει των γραπτών πηγών, βαθιά στον χρόνο, μέχρι την Ομηρική εποχή. Ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εγκατάσταση των Μανιατών στο Πεταλίδι και η δημιουργία μανιάτικης αποικίας μετά από 12 περίπου αιώνες σιωπής και πληθυσμιακής απουσίας στην περιοχή, η οποία απηχεί το γενικότερο κλίμα μετακινήσεων πληθυσμών αμέσως μετά την ανεξαρτησία της χώρας, αποτελώντας τον πυρήνα της έρευνας. Βασικές πληροφορίες για την ίδρυση της αποικίας αντλούμε από το προσωπικό αρχείο του ιδρυτή της, Νικολάου Πιέρρου Μαυρομιχάλη. Το Πεταλίδι ιδρύεται επίσημα με το Βασιλικό Διάταγμα της 19^{ης} Απριλίου του 1834. Σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση και εξέλιξή του αντλούμε μέσα από τον τύπο της εποχής και άλλες γραπτές πηγές, ενώ οι προφορικές μαρτυρίες των οικογενειών που μετοίκησαν από τη Μάνη στο Πεταλίδι αμέσως μετά την ίδρυσή του, αποτελούν επίσης σημαντικά και πρωτότυπα στοιχεία στην έρευνα. Οι Μανιάτες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή λαμβάνοντας κλήρο από τις εθνικές γαίες, εκτός από την ιδιαίτερη πολιτισμική τους φυσιογνωμία, μετέφεραν μαζί τους και το γλωσσικό τους ιδίωμα, το οποίο όμως σήμερα έχει πλέον χαθεί ή πλήρως αφομοιωθεί από την κοινή νεοελληνική, εξακολουθώντας να παραμένει αναλλοίωτο μόνο στα μοιρολόγια.

Ενδιαφέρον προκαλεί και ο πολεοδομικός σχεδιασμός της περιοχής, που βασίζεται σε ένα ορθολογικά οργανωμένο σχέδιο, το οποίο συντάχθηκε από τους Βαυαρούς μηχανικούς Κόλμαν και Στράους, κατά το υποδάμειο πολεοδομικό σύστημα της Αρχαιότητας, με ορθογώνια διάταξη και πρόβλεψη των κοινόχρηστων χώρων. Ο οικισμός άρχισε να κτίζεται το 1835, διατηρώντας κάποια παραδοσιακά χαρακτηριστικά, ακολουθώντας όμως κυρίως τις νεοκλασικές τάσεις της πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής της Οθωνικής περιόδου (1833-1862). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και στο φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης που παρατηρείται στο Πεταλίδι, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή του. Τρεις διαφορετικοί πληθυσμοί συναντώνται και εργάζονται με την πάροδο του χρόνου από κοινού για την εξέλιξη και την πρόοδο της αποικίας: από τη μία οι Μανιάτες άποικοι και από την άλλη οι ντόπιοι κάτοικοι των γύρω χωριών, αλλά και οι Ανεβοκατεβιάτες, οι

οποίοι είχαν ήδη μετοικήσει στην γύρω περιοχή, πριν την ίδρυση του Πεταλιδίου. Πρόκειται για Αρκάδες, Βλάχους στην καταγωγή, ορμώμενους από χωριά της Αρκαδίας. Όταν στη συνέχεια δημιουργήθηκε η κωμόπολη του Πεταλιδίου, άρχισαν και αυτοί να ζητούν δικαίωμα στον κλήρο των γαιών, με αποτέλεσμα να αρχίσουν σύντομα οι προστριβές ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς που συμβίωναν στην κωμόπολη. Παλαιότερες πηγές κάνουν λόγο για την κυριαρχία των Μανιατών, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της αποικίας, ενώ ο τύπος της εποχής αναφέρεται στο νεοσύστατο τότε Πεταλίδι ως αποικία των Σπαρτιατών σε Μεσσηνιακό έδαφος. Η διατριβή ολοκληρώνεται με μία αποτίμηση της πολιτισμικής ώσμωσης που επήλθε στην κωμόπολη του Πεταλιδίου, εξαιτίας της πληθυσμιακής του ετερότητας, η εξέταση της οποίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ανθρωπολογικό, κοινωνιολογικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον.

Λέξεις-κλειδιά: ίδρυση Πεταλιδίου, Οθωνική περίοδος, ιστορικό-πολιτισμικό ενδιαφέρον, Μανιάτικο ιδίωμα, πολεοδομικός σχεδιασμός, Ανεβοκατεβάτες, πολιτισμική ετερότητα και ώσμωση, προσοικείωση

Abstract

"The Evolutionary Course of the town of Petalidi from its foundation, in the early Othonic period to the modern age "

This dissertation studies the establishment of the town of Petalidi, during the early othonic period (1833-1844) and its course through time. This is an area of remarkable historical and archaeological wealth, the history of which extends, based on the written sources, to the Homeric era. One of the most important events of its recent history is the settlement of the Maniates in Petalidi and the establishment of a colony of Mani there, after 12 centuries of silence and depopulation in the area, which reflects the general trend of population moving, immediately after independence, which generally forms the core of the research. We draw basic information on the establishment of the colony from the personal record of its founder, Nicholaos Pierros Mavromichalis. Petalidi is officially founded with the Royal Decree of 19 April 1834. We derive important information concerning its organization and evolution, from the press of the time and other written sources, while the oral testimonies of the families that moved from Mani to Petalidi immediately after its foundation are also important and original elements in the research. The Maniates who settled in the area and were given share from the national lands, apart from their particular cultural heritage, they also carried their linguistic idiom with them, which is now lost or fully assimilated by the modern Greek, but it still remains unaltered only in the songs of mourning, which are very popular in Mani.

Urban planning of the area, based on a rationally organized plan drawn up by the Bavarian engineers Colman and Straus, according to the ippodamus system of Antiquity, with rectangular arrangement and concern of communal spaces, is also a subject of great interest. The colonial settlement in Petalidi began to be built in 1835, preserving some traditional features, but mainly following the neoclassical trends of urban planning and architecture of the Othonic period (1833-1862). Particular emphasis is given to the phenomenon of cultural diversity and osmosis, observed in Petalidi, almost immediately after its foundation. Three different populations meet and work together for the evolution and progress of the colony: the Maniates settlers, the local inhabitants of the surrounding villages and the Anevokatevates, who had already moved to the surrounding area before the foundation of Petalidi. These were Arcadians, Vlachs in their origin, who came from the villages of Arcadia. When the town of Petalidi was established, they also started to demand their share from the national lands, which resulted in the fight and the competition between the different populations living in the town. In older sources there are references about the

dominance of the Maniates, especially during the first years of the colony's establishment, while the press of the period refers to the newly founded Petalidi as a colony of the Spartans in Messinian territory.

The dissertation ends with an assessment of the cultural osmosis that took place in Petalidi due to its population diversity, which has particular anthropological, sociological and cultural interest.

Keywords: establishment of Petalidi, Othonic period, historical – cultural interest, idiom of Mani, Urban Planning, Anevokatevates, cultural diversity and osmosis, acculturation

Ευχαριστίες

Κίνητρο για την παρούσα διατριβή στάθηκε η αγωνία μου να αναζητήσω και να ερευνήσω τα βήματα των ανθρώπων που όχι πολλά χρόνια πριν, τους οδήγησαν στον τόπο αυτό και δημιούργησαν πάνω στα ερείπια της Αρχαίας Κορώνης την κωμόπολη του Πεταλιδίου. Καταγόμενη και εγώ από τη σπορά αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι αφήνοντας την άγονη και κατά κάποιον τρόπο αφιλόξενη Μάνη, αναζήτησαν έναν νέο τόπο για το ξεκίνημα της ζωής τους στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, αμέσως μετά την Επανάσταση, δεν μπορούσα να μείνω αδιάφορη στην πρόκληση που ανοιγόταν μπροστά μου για την ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου μου.

Την αγωνία μου και το ενδιαφέρον μου μοιράστηκε η Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα Ιωάννα Σπηλιοπούλου, ως επιβλέπουσα, η οποία στάθηκε πολύτιμη αρωγός και καθοδηγήτρια της έρευνας και της συγγραφής αυτής της διατριβής. Τα ποικίλα επιστημονικά της ενδιαφέροντα, αλλά και η ευρυμάθειά της σε όλα τα αντικείμενα που πραγματεύεται αυτή η διατριβή, συνέβαλαν αποτελεσματικά στην ολοκλήρωσή της. Η επίβλεψη της διατριβής από την κα Σπηλιοπούλου στάθηκε ένα νέο σχολείο για μένα, σε όλους του τομείς, την έρευνα, τη μεθοδολογία, τη συλλογή βιβλιογραφίας, την προσέγγιση της προφορικής παράδοσης, καθώς και το τελικό στάδιο της συγγραφής. Οι καίριες συμβουλές, υποδείξεις και παρατηρήσεις της σε όλα τα παραπάνω θέματα αποτέλεσαν την πιο δυνατή πυξίδα στο απαιτητικό ταξίδι της συγγραφής. Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω θερμά την κα Σπηλιοπούλου για την άοκνη καθοδήγησή της όλα αυτά τα χρόνια, για τις λεπτομερείς διορθώσεις και παρατηρήσεις της, καθώς επίσης και για την άριστη συνεργασία που είχαμε σε όλα τα επίπεδα, μέχρι την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου πονήματος.

Παρομοίως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια κα Σοφία Καπετανάκη και τον Αναπληρωτή Καθηγητή, κ. Χρήστο Μεράντζα, μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής για τις πολύ χρήσιμες μεθοδολογικές και βιβλιογραφικές παρατηρήσεις, συμπληρώσεις και υποδείξεις τους, οι οποίες αποτέλεσαν πολύτιμο εργαλείο για την εκπόνηση και συγγραφή της εργασίας. Ανεκτίμητη ήταν επίσης και η βοήθεια της κας Αναστασίας Χριστοφίδου, Διευθύνουσας του Κέντρου Ερέυνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών της Ακαδημίας Αθηνών, καθώς και της κας Γεωργίας Κατσούδα, Ερευνήτριας Α' βαθμίδας του Κέντρου Ερέυνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, οι οποίες συνέβαλαν σημαντικά στη οργάνωση του γλωσσικού υλικού που πραγματεύεται η εργασία και στη συστηματική και μεθοδική παρουσίασή του. Το ίδιο ανεκτίμητη ήταν και η συμβολή της κας Θεοδώρας Μονιούδη-Γαβαλά στο κομμάτι του πολεοδομικού σχεδιασμού της πόλης, ιδιαίτερα όσον αφορά την επιλογή σχετικής βιβλιογραφίας.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους εκείνους τους ανθρώπους και συντοπίτες μου, που μού εμπιστεύθηκαν τις οικογενειακές ιστορίες και προσωπικές τους μαρτυρίες και μού έδωσαν τη δυνατότητα να αναβιώσω μέσα από αυτές την τοπική ιστορία της περιοχής, καταγράφοντας έτσι, με τρόπο σχεδόν βιωματικό, τα απομεινάρια μίας άλλης εποχής. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης να αποδώσω στον π. Δήμαρχο του Δήμου Πεταλιδίου, κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλο, που κινητοποίησε τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον για την ανάδειξη της ιστορίας της περιοχής, διοργανώνοντας αντίστοιχο συνέδριο, αποτελώντας μάλιστα από μόνος του μία ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών για το ιστορικό Πεταλίδι, τις οποίες με μεγάλη θέρμη και ενθουσιασμό μοιράστηκε μαζί μου.

Θα ήθελα τέλος να αφιερώσω το παρόν πόνημα στη μνήμη του λατρευτού μου πατέρα, Μάρτη Γρουσουζάκου, στο πρόσωπο του οποίου συνέθεσα τη μορφή του Μανιάτη αποίκου στο Πεταλίδι, καθώς η μανιάτικη καταγωγή του ήταν πάντα το προσωπικό του καύχημα, που όμως έφυγε από τη ζωή πριν προλάβει να το δει ολοκληρωμένο.

Εισαγωγή

Το Πεταλίδι είναι μία περιοχή με αξιόλογο ιστορικό και αρχαιολογικό πλούτο, η ιστορία της οποίας εκτείνεται, βάσει των γραπτών πηγών, βαθιά στον χρόνο, μέχρι την ομηρική εποχή. Για την Ομηρική του φάση οι απόψεις διχάζονται, ενώ περισσότερο ιστορικά τεκμηριωμένη φαίνεται η πορεία του στην κλασική εποχή μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα, ενώ κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή (642μ.Χ - 1024), η ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου χαρακτηρίζεται από ερήμωση και εγκατάλειψη.

Η περιοχή φαίνεται να ζωντανεύει ξανά την υστεροβυζαντινή εποχή (1025-1453), όχι βέβαια ως οικισμός, αλλά περισσότερο ως χώρος εμπορικής δραστηριότητας, ενώ έντονη κινητικότητα αναπτύσσεται στην περιοχή και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και της δημιουργίας του Ελληνικού Κράτους, με κορυφαία γεγονότα την αποβίβαση στον όρμο του Πεταλιδίου του στόλου του Μαΐζον, για να εκκαθαρίσει την Πελοπόννησο από τον Ιμπραήμ και τη δημιουργία στην περιοχή της αποικίας των Μανιατών. Η εγκατάσταση των Μανιατών και η δημιουργία μανιάτικης αποικίας στο Πεταλίδι, μετά από 12 περίπου αιώνες σιωπής και πληθυσμιακής απουσίας στην περιοχή, απηχεί το γενικότερο κλίμα μετακινήσεων πληθυσμών, αμέσως μετά την ανεξαρτησία της χώρας.

Βασικές πληροφορίες για την ίδρυση της αποικίας αντλούμε από το προσωπικό αρχείο του Νικολάου Πιέρρου Μαυρομιχάλη, του ιδρυτή του Πεταλιδίου, το δεύτερο σημαντικό στάδιο της ζωής του οποίου, μετά τους αγώνες του για την ελευθερία, συνδέεται με την απόφασή του να εγκατασταθεί στην περιοχή, και συμπίπτει χρονικά με τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Καποδίστρια, του οποίου ήταν φανατικός υποστηρικτής. Έτσι, το Πεταλίδι ιδρύεται και επίσημα με το Β.Δ. της 19^{ης} Απριλίου του 1834, «*Περί συνοικισμού Λακώνων εν Πεταλιδίω*», ενώ στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλα διατάγματα, τα οποία αφορούσαν την ίδρυση, αλλά και την εξέλιξη της αποικίας.

Σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση και την εξελικτική της πορεία αντλούμε επίσης μέσα από τον τύπο της εποχής και άλλες γραπτές πηγές, ενώ οι προφορικές μαρτυρίες των οικογενειών που μετοίκησαν από τη Μάνη στο Πεταλίδι, αμέσως μετά την ίδρυσή του, αποτελούν επίσης σημαντικά και πρωτότυπα στοιχεία στην έρευνα. Οι Μανιάτες, λοιπόν, που εγκαταστάθηκαν στο Πεταλίδι, λαμβάνοντας κλήρο από τις εθνικές γαίες, εκτός από τον ιδιαίτερο πολιτισμό και την κουλτούρα τους μετέφεραν σε αυτό και το γλωσσικό τους ιδίωμα, το οποίο όμως σήμερα, 186 περίπου χρόνια μετά την ίδρυση της αποικίας, έχει χαθεί ή έχει αφομοιωθεί πλήρως με την κοινή γλώσσα και παραμένει αναλλοίωτο μόνο στα μοιρολόγια, τα οποία αποτελούν όχι μόνο πολύτιμη πηγή, αλλά και μοναδική, διότι το ιδίωμα αυτό διατηρείται σε αυτά ακέραιο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στην έρευνα ο πολεοδομικός σχεδιασμός της περιοχής βάσει ενός ορθολογικά οργανωμένου σχεδίου, το οποίο συντάχθηκε από τους Βαυαρούς μηχανικούς Κόλμαν και Στράους, με ορθογώνια διάταξη και πρόβλεψη των κοινόχρηστων χώρων. Ο οικισμός άρχισε να κτίζεται το 1835, ενώ οι προθεσμίες για την πληρωμή παρατάθηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια. Στα χρόνια που ακολούθησαν, μετά τη δημιουργία και εξέλιξή του, το Πεταλίδι ακολούθησε τις αντίστοιχες τάσεις της πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής της εποχής, με εμφανή τα στοιχεία νεοκλασικισμού και αρκετά παραδοσιακά, χωρίς όμως να έχει αναγνωρισθεί ο οικισμός ως ιστορικός ή διατηρητέος από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού, καθώς έχει νοθευτεί από πολλά στοιχεία μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η δημιουργία της κωμόπολης του Πεταλιδίου αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα της στροφής προς την αρχαιότητα και της αναβίωσής της, τάση που χαρακτηρίζει όλη την Οθωνική περίοδο (1833-1862), η οποία εντοπίζεται στη θέση στην οποία ιδρύθηκε, πάνω στα ερείπια της Αρχαίας Κορώνης, στο Ιπποδάμειο σύστημα της πολεοδομικής της οργάνωσης, και τέλος, στη ροπή προς τον νεοκλασικισμό, που παρατηρείται σε όλα τα πρώιμα κτήρια της κωμόπολης: μία τάση που έδινε τη δυνατότητα ενός κοινωνικού και πολιτισμικού επαναπροσδιορισμού του Νεοέλληνα μέσα στο νεοσύστατο κράτος, φαινόμενο που παρατηρείται γενικότερα στη Νεοελληνική Πόλη του 19^{ου} αι.¹

Στο Πεταλίδι, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή του, παρατηρήθηκε και το φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης. Τρεις διαφορετικοί πληθυσμοί συναντώνται και εργάζονται από κοινού με την πάροδο του χρόνου για την εξέλιξη και πρόοδο της αποικίας. Από τη μία οι Μανιάτες άποικοι και από την άλλη οι ντόπιοι κάτοικοι των γύρω χωριών, αλλά και οι Ανεβοκατεβάτες, οι οποίοι είχαν ήδη μετοικήσει στη γύρω περιοχή, πριν την ίδρυση του Πεταλιδίου.

Έτσι οι Αρκάδες, Βλάχοι στην καταγωγή τους, Ανεβοκατεβάτες, ορμώμενοι από τα αρκαδικά χωριά, όπως η ιστορική Αλωνίσταινα, τόπος καταγωγής της μητέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, το Αρκουδόρεμα, από το οποίο καταγόταν ο πρώτος γενάρχης

---

1. Αναφορικά με αυτό το φαινόμενο βλ. την ανακοίνωση των Ι. Σπηλιοπούλου – Δ. Γρουσουζάκου, “The distribution of national lands and the colonization of new areas in the newly established Greek state: The case of the founding of Petalidi by the Maniates”, στο *Διεθνές Συμπόσιο “Memory and impression. A walk-through in the Peloponnese”*, Τεγέα, 12-13 Δεκεμβρίου 2019 (υπό δημοσίευση).

της οικογένειας των Κολοκοτρωναίων, Τσεργίνης κ.ά, κατοίκησαν τα χωριά γύρω από το Πεταλίδι (Μπαλή, Μπούμπουκα, Τρύπες, Πολυστάρι, Καστάνια, Πανιπέρι, Καλοχώρι, Γαμβριά, Αδριανή, Κακόρρεμα) και στη συνέχεια, όταν ιδρύθηκε το Πεταλίδι από τους Μανιάτες, άρχισαν και αυτοί να εγκαθίστανται στην περιοχή και να ζητούν δικαίωμα στους κλήρους, τους οποίους έτσι και αλλιώς προεπαναστατικά τους χρησιμοποιούσαν ως βοσκοτόπια και τώρα τους διεκδικούσαν και επισήμως.

Λογικό και επόμενο είναι ότι οι διαφορετικοί αυτοί πληθυσμοί αρχικά συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Προφορικές μαρτυρίες κατοίκων του Πεταλιδίου αποκαλύπτουν αρκετά για τις κόντρες ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς στην προσπάθεια επικράτησής τους, μία προσπάθεια που τα πρώτα χρόνια έβρισκε αναμφίβολα νικητές τους Μανιάτες, οι οποίοι είχαν όχι μόνο την πληθυσμιακή υπεροχή, όπως φαίνεται από πληθυσμιακούς καταλόγους της εποχής και τα μητρώα αρρένων, αλλά επίσης και την κοινωνική, πολιτική, εμπορική και οικονομική υπεροχή έναντι των άλλων πληθυσμών, όπως προκύπτει από δημοσιεύματα της εποχής, αλλά και άλλες γραπτές και προφορικές πηγές.

Τελικά, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τις προφορικές και γραπτές πηγές, από τη δεκαετία του 1920 και εξής άρχισαν να εξομαλύνονται οι ακραίες αντιθέσεις μεταξύ των πληθυσμών, η κόντρα των οποίων αποτελεί ακόμα και σήμερα έναν μακρινό απόηχο του παρελθόντος. Η συμβίωση βέβαια και οι διαφορές ανάμεσα στις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες του Πεταλιδίου δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο, αλλά αρκετά σύνηθες, το οποίο αποδεικνύεται και από τη διεθνή βιβλιογραφία, και έχει μελετηθεί ως ένα γενικότερο φαινόμενο της ανθρωπολογικής έρευνας και επιστήμης.

Βάσει των προλεχθέντων, η παρούσα εργασία αποτελείται από έξι κεφάλαια. Το πρώτο αποτελεί μία αναδρομή στο ιστορικό παρελθόν της περιοχής από την ομηρική εποχή έως τη νεότερη ιστορία του, στο δεύτερο μελετάται η ίδρυσή του στα νεότερα χρόνια από τους Μανιάτες, ενώ στα υπόλοιπα γίνεται κατά σειρά λόγος, για τα μανιάτικα γλωσσικά κατάλοιπα στο Πεταλίδι, τον πολεοδομικό σχεδιασμό του, την εγκατάσταση των Βλάχων στην περιοχή και τέλος για τη συμβίωση των τριών διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων, δηλαδή των Ντόπιων, των Μανιατών και των Βλάχων.

Η μέχρι τώρα έρευνα για την περιοχή έχει αναδείξει την ιστορία της μέσα από τις ιστορικές πηγές, ενώ αρκετά έχει προχωρήσει και η έρευνα για την ίδρυση του Πεταλιδίου στα νεότερα χρόνια, στην Οθωνική περίοδο (1833 – 1862). Σημαντικότερη στιγμή της μελέτης της ιστορίας του Πεταλιδίου αποτέλεσε το συνέδριο που διοργανώθηκε το 2005 από τον Καποδιστριακό Δήμο Πεταλιδίου, με την πρωτοβουλία του Δημάρχου, κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, το οποίο αποτέλεσε σταθμό και σημείο αναφοράς για την ιστορία της περιοχής. Η παρούσα εργασία λαμβάνει υπόψη της όλες τις παλαιότερες μελέτες για την

περιοχή, εστιάζει όμως περισσότερο στη μελέτη της μέσα από γραπτές και προφορικές πηγές, ενώ παράλληλα έχει και το πλεονέκτημα της επιτόπιας έρευνας και αυτοψίας, καθώς επίσης και της προσωπικής επαφής με ντόπιους κατοίκους, οι μαρτυρίες των οποίων αποτέλεσαν πολύτιμο στοιχείο έρευνας της περιοχής. Σημαντικό σημείο έρευνας και αναφοράς της εργασίας αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο συμβίωσαν οι τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες στο Πεταλίδι, γεγονός που μελετάται διεξοδικά στα κεφάλαια 2, 5 και 6, όπου γίνεται λόγος ξεχωριστά για κάθε κατηγορία και συνολικά για την κοινή συμβίωση τους. Η έρευνα αυτών εντάσσεται στην γενικότερη έννοια της πολιτισμικής ώσμωσης και ετερότητας, για την οποία γίνεται λόγος στο τελευταίο κεφάλαιο.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την πορεία της ίδρυσης και της εξέλιξης της κωμόπολης του Πεταλιδίου στην νεότερη ιστορία. Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στο ενδιαφέρον που παρουσιάζει σε γενικότερες γραμμές η επανίδρυση μίας πόλης στα νεότερα χρόνια, ύστερα από μία σιωπή και ιστορική απουσία δώδεκα αιώνων², καθώς επίσης και στο ιδιαίτερο φαινόμενο της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης (προσοικείωση) και ώσμωσης που παρατηρείται στην περιοχή³, εξαιτίας της πληθυσμιακής της ετερότητας. Η μελέτη της ίδρυσης και περαιτέρω πορείας της κωμόπολης, καθώς και των οικογενειών που την εποίκισαν, εγείρει και το προσωπικό μου ενδιαφέρον, εφόσον πρόκειται για τη γενέτειρά μου, ενώ η οικογένειά μου είναι μία από αυτές που μετοίκησαν από τη Μάνη στο νεοσύστατο Πεταλίδι, αμέσως μετά την ίδρυσή του. Αφορμή για την ιστορική προσέγγιση της περιοχής στάθηκε το συνέδριο που προηγήθηκε στο Πεταλίδι το 2005 και αφορούσε την ιστορική του πορεία από την ομηρική εποχή έως και τη νεότερη⁴.

Ενώ όμως η ιστορική πορεία της κωμόπολης έχει μελετηθεί επαρκώς, σχεδόν ανεξερεύνητος παρέμενε ο χώρος της, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής, γλωσσικής, πληθυσμιακής, ανθρωπολογικής και κοινωνικής συγκρότησης της περιοχής, καθώς και το εν γένει πολιτισμικό του γίνεσθαι, επιμέρους τομείς που διερευνώνται στην παρούσα εργασία μεμονωμένα, αλλά και συνδυαστικά, εφόσον συνθέτουν τη φυσιογνωμία του τόπου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στην έρευνα ο πολεοδομικός σχεδιασμός της περιοχής, που βασίζεται σε ένα ορθολογικά οργανωμένο σχέδιο, το οποίο συντάχθηκε από τους Βαυαρούς μηχανικούς Κόλμαν και Στράους, με ορθογώνια διάταξη και πρόβλεψη των κοινόχρηστων χώρων⁵. Τάσεις νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, που συναντώνται στην Ελλάδα την εποχή του Όθωνα⁶, εντοπίζουμε και στο Πεταλίδι, με πολλά κτήρια να παρουσιάζουν ιδιαίτερο μορφολογικό ενδιαφέρον και είναι ενταγμένα σε ένα τετραγωνισμένο σχέδιο πόλεως βασισμένο στο Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα της αρχαιότητας⁷, όπως συνέβη και με πολλά άλλα σχέδια πόλεων της Οθωνικής περιόδου. Καμία δημοσιευμένη μελέτη δεν έχει προηγηθεί, που να αναφέρεται στον πολεοδομικό σχεδιασμό και στην αρχιτεκτονική των κτηρίων της περιοχής, παράμετροι που θα πρέπει να ενταχθούν στην ευρύτερη πολεοδομική

---

2 Κομματάς 2009, 185-188.

3 Σερεμετάκη 2017, 31-32.

4 Κουτσοδημητρόπουλος 2009, 179-184.

5 Βαγιακάκος 2009, 151-155.

6 Μπίρης - Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 105-132.

7 Μπαστέα 2008, 121.

ανασυγκρότηση της χώρας κατά τον 19^ο αι., ως αποτέλεσμα της δημιουργίας ενός νέου μοντέλου, που αντικαθιστά το μοντέλο της παραδοσιακής/οθωμανικής πόλης στο πλαίσιο ενός γενικότερου πολιτικοοικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού⁸: Μία προσπάθεια που ξεκίνησε από την περίοδο του Καποδίστρια και συνεχίστηκε στην πρώτη δεκαετία της βασιλείας του Όθωνα (1833-1843), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα κυριότερα λιμάνια που τροφοδοτούσαν το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, όπως η Σύρος, το Ναύπλιο, η Καλαμάτα κ.ά.⁹ και που προδίδει αναμφισβήτητα μία τάση για στροφή στην αρχαιότητα.

Η γλωσσική προσέγγιση του θέματος, η οποία επίσης δεν έχει προηγουμένως μελετηθεί, είναι ενδιαφέρουσα, καθώς εντάσσεται μέσα στο γενικότερο κλίμα της γλωσσικής ετερότητας στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε περιοχές που συναντώνται διαφορετικοί πληθυσμοί. Ενδιαφέρον έχει να μελετήσουμε αν το μανιάτικο ιδίωμα επιβίωσε στο Πεταλίδι, σε μία αποικία Μανιατών, ή αν αυτό ξεχάστηκε πολύ γρήγορα, εξαιτίας της αλληλεπίδρασής του με τις άλλες γλωσσικές ποικιλίες της περιοχής. Καταγράφεται με αυτόν τον τρόπο η προσπάθεια επικράτησης του ενός ή του άλλου γλωσσικού σχήματος, κάτι που συναντάμε ήδη στην Αρχαία Ελλάδα, με την πάλη των αρχαιοελληνικών διαλέκτων για επικράτησή τους. Έτσι, κατά περιόδους, μία από αυτές τις διαλεκτικές παραλλαγές επικρατούσε, εκτοπίζοντας τις άλλες και γινόταν κοινή γλώσσα των ελληνοφώνων. Για παράδειγμα η Αρχαία Αττική διάλεκτος αποτέλεσε την βάση της Κοινής Ελληνικής, που έμελλε να μιληθεί κατά τους αλεξανδρινούς και ρωμαϊκούς χρόνους και που η βαθμιαία διάσπαση της οποίας οδήγησε από την πρώιμη βυζαντινή εποχή σε νέες διαλεκτικές μορφές¹⁰.

Φθάνοντας, λοιπόν, στη σημερινή «Νεοελληνική γλώσσα», η επιστήμη δεν αναφέρεται μόνο στη σημερινή Κοινή Νεοελληνική, αλλά περιλαμβάνει κάθε μορφή νεοελληνικού λόγου που συναντάται στον αχανή ελληνόγλωσσο χώρο, όπως παρουσιαζόταν πριν από την Ανταλλαγή, από τους πρόποδες του Καυκάσου έως τις κατωιταλικές χερσονήσους και από τους πρόποδες του Αίμου έως την Κύπρο. Όλες οι νεοελληνικές διάλεκτοι και όλες οι τοπικές παραλλαγές της Νεοελληνικής Κοινής συνθέτουν τη σημερινή νεοελληνική γλώσσα¹¹. Μέσα σε αυτό το γλωσσικό πλαίσιο και τη γλωσσική ποικιλία οφείλει να εξεταστεί αν διαφοροποιείται ή όχι η Νεοελληνική Γλώσσα στο Πεταλίδι και

---

8 Σπηλιοπούλου 2012, 653.

9 Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Σταφανούρη 2010, 146.

10 Χριστίδης 2010, 175.

11 Ανδριώτης 1992, 98.

ποιοι παράγοντες, γεωγραφικοί, ιστορικοί, κοινωνικοί κ.ά. επηρέασαν τη διαμόρφωσή της στην συγκεκριμένη περιοχή.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που προτάσσεται για να μελετηθούν οι διαφορετικοί πληθυσμοί που κατοίκησαν το νεοσύστατο Πεταλίδι, εντάσσεται στον τρόπο εξέτασης των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, δηλαδή τη συνύπαρξη κοινωνικών ομάδων που φέρουν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, η οποία αποτελεί πλέον μία πραγματικότητα που πρόκειται να συνεχιστεί μελλοντικά¹². Η ξαφνική μετάβαση από τις κοινωνίες με σχετικά γλωσσική, εθνολογική και θρησκευτική ομοιογένεια σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες γεννά εντάσεις και γίνεται θέμα συζητήσεων και διαφωνιών, όπως συνέβη και με τη περίπτωση του Πεταλιδίου¹³. Άλλωστε στη σύγχρονη ιστορία η διαφορετικότητα που αφορά τη φυλή, την εθνικότητα, τις πολιτισμικές διαφορές, τη θρησκεία και τη γλώσσα συνιστά αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του ατόμου¹⁴.

Κατά τον ίδιο τρόπο οι διαφορετικοί πολιτισμικά, γλωσσικά και κοινωνικά πληθυσμοί που κατοίκησαν στο Πεταλίδι, δίνουν την ευκαιρία να μελετηθούν από δύο διαφορετικές οπτικές: Από τον τρόπο με τον οποίο μετακινήθηκαν κατά ομάδες ή κατά οικογένειες από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους στο Πεταλίδι και από τον τρόπο με τον οποίο έγινε εφικτή η συμβίωση αυτών των πληθυσμών. Σημαντική βοήθεια στη μελέτη της συμβίωσης τους αποτελούν οι προφορικές κυρίως μαρτυρίες, οι οποίες συνιστούν σημαντικά στοιχεία έρευνας στην παρούσα εργασία. Οδηγούμαστε έτσι υπό αυτήν την έννοια στη συγγραφή προφορικής ιστορίας, που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των ιστορικών επιστημών.

Τελικά η «προφορική ιστορία» συνιστά έναν ευρύ όρο, που αναφέρεται στη διαδικασία διεξαγωγής και καταγραφής συνεντεύξεων, προκειμένου να συγκεντρώσουμε πληροφορίες για το παρελθόν. Η αφήγηση γεγονότων του παρελθόντος αποτελεί και το προϊόν αυτών των συνεντεύξεων. Προφορική ιστορία, λοιπόν, είναι τόσο η ερευνητική μεθοδολογία (ο τρόπος διεξαγωγής μίας έρευνας) όσο και το αποτέλεσμα της. Είναι ταυτόχρονα η πράξη της καταγραφής και το «καταγεγραμμένο προϊόν»¹⁵. Είναι επιπλέον η συμμετοχή του ιστορικού στην παραγωγή ιστορικών δεδομένων, στη δημιουργία νέων δυνατοτήτων της ιστορικής έρευνας, όπως η μελέτη ατόμων ή ομάδων, οι εμπειρίες των

---

12 Κανακίδου – Παπαγιάννη 1997, 7.

13 Καραμάνου 2011, 209 -238.

14 Αναγνωστοπούλου - Τριλβά – Χατζηνικολάου 2008, 21.

15 Κυριακίδου-Νέστορος 2010, 233.

15 Abrams 2014, 12.

οποίων δεν έχουν προηγουμένως τεκμηριωθεί¹⁶. Για να είναι επιτυχής, η προφορική ιστορία χρησιμοποιεί την επιτόπια έρευνα, η οποία ως εργαλεία της επιλέγει τον χρόνο και τη μνήμη¹⁷.

Η παρούσα εργασία στηρίχτηκε κατά βάση στην επιτόπια έρευνα και στην καταγραφή των συνεντεύξεων ανθρώπων που βίωσαν τις μαρτυρίες τους ή που αφηγήθηκαν μαρτυρίες που αποτελούσαν γι' αυτούς οικογενειακές ιστορίες, τις οποίες μάλιστα μου εμπιστεύτηκαν ως πολύτιμο οικογενειακό κειμήλιο, γεγονός που τις καθιστά σημαντικές ως ιστορικές πηγές. Τα γεγονότα, άλλωστε, που θυμούνται (και ξεχνούν) οι άνθρωποι, αποτελούν το υλικό από το οποίο κατασκευάζεται η ιστορία. Σημαντικό ρόλο στο σημείο αυτό, διαδραματίζει πάλι η υποκειμενικότητα, η οποία στην παρούσα στιγμή συσχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο πιστεύει ο κάθε άνθρωπος ότι έζησε κάποια γεγονότα και καταστάσεις. *«Η ίδια η υποκειμενικότητα των προφορικών πηγών, μπορεί επίσης να τις κάνει μοναδικά πολύτιμες»*¹⁸. Η υποκειμενικότητα, εξάλλου, ισχύει τόσο για ιστορικά όσο και πιο ορατά γεγονότα. Το τι πιστεύει ο πληροφορητής, είναι πραγματικά ένα ιστορικό γεγονός, όπως ακριβώς συνέβη πραγματικά¹⁹.

Το φαινόμενο της συμβίωσης των διαφορετικών πληθυσμών προσεγγίζεται από τη σκοπιά της θεωρίας της κοινωνιολογίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας. Η κοινωνιολογία ως επιστημονική μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς, της προέλευσής της, της ανάπτυξής της, της οργάνωσης της κοινωνίας και των θεσμών της, εξετάζει τους κοινωνικούς κανόνες που συνδέουν και διαχωρίζουν τους ανθρώπους όχι μόνον ως άτομα, αλλά ως μέλη ομάδων, οργανώσεων και θεσμών, καθώς εστιάζει στην κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων²⁰.

Βέβαια, η κοινωνιολογική προσέγγιση δεν περιορίζεται απλά στη μελέτη της κοινωνίας, αλλά είναι και ένας τρόπος αντίληψης του κόσμου, που εξετάζει τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων και προσπαθεί να προσδιορίσει τον βαθμό σύγκλισης ή απόκλισης των στοιχείων που συνθέτουν τις κοινωνικές ομάδες. Έτσι οδηγούμαστε σε μία αναπόφευκτη συνάντηση της κοινωνιολογίας με τη θεωρία της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, καθώς κουλτούρα και κοινωνία είναι δύο όψεις του ίδιου συνόλου, που συχνά διαχωρίζονται μεταξύ τους. Η κοινωνία αντανακλά θρησκευτικούς,

---

16 Abrams 2010, 2-3.

17 Κυριακίδου-Νέστορος 2010, 233.

18 Thompson 2002, 202.

19 Portelli 1981, 100.

20 Freyer 1990, 175.

οικονομικούς και οικογενειακούς θεσμούς – από τους οποίους αναφέρονται και δια μέσου των οποίων εφαρμόζονται συστήματα κοινών νοημάτων.

Έτσι, η κοινωνία ορίζεται ως ένα κοινωνικό σύστημα με κοινή γλώσσα και κουλτούρα, δηλαδή ως ένα άθροισμα ανθρώπων, που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, έχοντας ως συνισταμένη όλων των αλληλεπιδράσεων την κοινωνία²¹. Η έννοια μάλιστα της κουλτούρας της κοινωνίας είναι ευρύτερη από αυτή του πολιτισμού, σύμφωνα με τον Boas²², καθώς ο πολιτισμός συνδέεται με τις πόλεις, τις κωμοπόλεις, τις πεδιάδες, ενώ αντίθετα η κουλτούρα μπορεί να υπάρχει εκτός αυτού του «πολιτισμού», δεν χρειάζεται απαραίτητα επίσημους θεσμούς, όπως το κράτος²³.

Σε αυτόν τον συσχετισμό κουλτούρας και πολιτισμού εντάσσεται και η συμβίωση των διαφορετικών πληθυσμών στο Πεταλίδι. Τρεις διαφορετικοί πληθυσμοί, κουβαλώντας διαφορετικές κουλτούρες, συναντώνται στη νεοσύστατη κωμόπολη και δημιουργούν μέσα από εχθρικές στην αρχή και φιλικές στη συνέχεια σχέσεις τον πολιτισμό του Πεταλιδίου: έναν πολιτισμό αποτελούμενο από διαφορετικά στοιχεία γλώσσας, εθίμων, ενδυμασίας, νοοτροπίας, τρόπου ψυχαγωγίας, ονομάτων, παραδόσεων, και γενικά στοιχείων που συνιστούν αυτό που ονομάζουμε «πολιτισμό». Οι Μανιάτες, ως ιδρυτές, κυρίαρχοι του παιχνιδιού, εγκαθίσταται σε μία περιοχή που τη διεκδικούν και άλλοι πληθυσμοί, οι οποίοι αρχικά δέχονται την απαξίωση των Μανιατών, ενώ στη συνέχεια γίνονται απαραίτητοι σε αυτούς και συμβάλλουν αποφασιστικά στην εξέλιξη και στην πρόοδο της περιοχής. Μοιάζουν έτσι με τους βαρβάρους στο ποίημα του Καβάφη, οι οποίοι από τη μία δίνουν μέσα από τη σύγκριση υπόσταση στους «πολιτισμένους» και από την άλλη βγάζουν την πόλη έξω από τα όριά της, έξω από τη δική της κουλτούρα και την εντάσσουν στον κοινό πολιτισμό²⁴.

Ταιριάζει με αυτό που ο Mercier αποκαλεί «αυθόρμητη κοινωνιολογία» και η οποία συνήθως παρερμηνεύεται από a priori κρίσεις. Τον όρο «Βάρβαροι», με τον οποίο αποκαλούσαν οι Αρχαίοι Έλληνες τους ξένους, συχνά τον χρησιμοποιούμε και ως Νεοέλληνες για τους Άλλους²⁵. Έτσι προκύπτει ότι η πιο αυθόρμητη ριζωμένη στάση στον ανθρώπινο νου είναι η απόρριψη, η υποτίμηση και η καταδίκη της διαφορετικής αντίληψης από τη δικιά μας. Η στάση αυτή δεν χαρακτηρίζει μόνο τους Ευρωπαίους, αλλά όλες τις

---

21 Σερεμετάκη 2017, 35.

22 Σερεμετάκη 2017, 40.

23 Σερεμετάκη 2017, 41.

24 Σερεμετάκη 2017, 43-44.

25 Colley 2005, 23.

ανθρώπινες ομάδες, οι οποίες έχουν την τάση να βλέπουν το διαφορετικό περισσότερο ως άνισο και κατώτερο σε σχέση με το δικό τους²⁶.

Βάσει αυτής της αντίληψης, μελετάται στην εργασία και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν και οι Μανιάτες τους άλλους πληθυσμούς, μέχρι τη στιγμή που κατάφεραν να εξοικειωθούν με τους «Άλλους» και να συμβιώσουν σταδιακά ειρηνικά με αυτούς. Αποδεικνύεται έτσι ότι η πολιτιστική ετερότητα δεν διαιωνίζει την ανάπτυξη ανταγωνιστικών ή και συγκρουσιακών σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών πληθυσμών. Πολλές φορές, η ιστορική εμπειρία έχει καταδείξει πως η διαφορετικότητα οδηγεί στην πρόσληψη και υιοθέτηση στοιχείων του πολιτισμού της άλλης πλευράς, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τους κατοίκους των πολυεθνικών αυτοκρατοριών όλων των ιστορικών περιόδων και με αποκορύφωμα τη σημερινή εποχή, στην οποία βιώνουμε εις το έπακρον το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

Η αμφίπλευρη αυτή διαδικασία της προσοικείωσης στοιχείων του πολιτισμού της άλλης πλευράς (acculturation) έχει ως συνεπακόλουθό της την πολιτισμική ώσμωση²⁷, η οποία εκφράζει κατά κάποιο τρόπο τη θεωρία της πολιτιστικής διάχυσης (Diffusionisme), ότι δηλαδή υπάρχει διάχυση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών ανάμεσα στους λαούς, που με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο έρχονται μεταξύ τους σε επικοινωνία²⁸. Το φαινόμενο της προσοικείωσης και της πολιτιστικής διάχυσης μελετάται και στο Πεταλίδι, το οποίο βαθμιαία έγινε χώρος εξομάλυνσης των αντιθέσεων ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς, οδηγώντας σιγά σιγά στη δημιουργία κοινού πολιτισμού και στη γρήγορη εξέλιξη της νεοσύστατη κωμόπολης σε όλους τους τομείς.

Η πλησιέστερη έρευνα που έχει γίνει για το Πεταλίδι τα τελευταία χρόνια είναι το συνέδριο του 2005, που πραγματοποιήθηκε υπό την εποπτεία του Δήμου Πεταλιδίου και στο οποίο αναδείχθηκαν πολλές πτυχές του αρχαίου παρελθόντος της περιοχής, ενώ παράλληλα διερευνήθηκε και η ιστορία της μέχρι και τη νεότερη ίδρυση της κωμόπολης. Νεότερη μελέτη για το Πεταλίδι αποτελεί και η μονογραφία του Π. Πανταζόπουλου γι' αυτό, η οποία αποτέλεσε βασική πηγή της έρευνάς μας, καθώς ο συγγραφέας προσπαθεί να διερευνήσει και άλλες πτυχές της περιοχής, πέρα από τις ιστορικές, οι οποίες συσχετίζονται περισσότερο με την αλληλεπίδραση των πληθυσμών, μέσα από την κοινή τους συμβίωση.

---

26 Colley 2005, 42.

27 Κωτσάκης 2017, 28-29.

28 Colley 2005, 60.

Στην παρούσα διατριβή η ερευνητική μέθοδος του υλικού στηρίχτηκε στη συλλογή πηγών (sources), δηλαδή των καταλοίπων που αφήνουν οι άνθρωποι του παρελθόντος και που αξιοποιούνται από τους ερευνητές των ιστορικών επιστημών²⁹. Οι ιστορικές πηγές διακρίνονται σε πρωτογενείς ή δευτερογενείς με βάση τον χρόνο δημιουργίας τους³⁰ ή με κριτήριο τον τρόπο που παρουσιάζουν ένα γεγονός³¹. Έτσι, η πρωτογενής πηγή παρουσιάζει με άμεσο τρόπο ένα γεγονός μέσω του συμμετέχοντος ή του αυτόπτη μάρτυρα, ο οποίος έγραψε/αφηγήθηκε ό,τι είδε ή άκουσε, ενώ η δευτερογενής πηγή παρουσιάζει μία μεταγενέστερη ερμηνεία ή σχολιασμό του γεγονότος: *«Μία πρωτογενής πηγή είναι ένα έγγραφο, μία εικόνα, ή ένα χειροποίητο αντικείμενο που παρέχει μαρτυρίες για το παρελθόν. Είναι ένα πρωτότυπο έγγραφο που δημιουργείται συγχρόνως με το υπό συζήτηση γεγονός. Ένα απόσπασμα από ένα τέτοιο έγγραφο χαρακτηρίζεται ως πρωτογενής πηγή. Μία δευτερογενής πηγή είναι ένα βιβλίο, ένα άρθρο, μία ταινία, ή ένα μουσείο που επιδεικνύει τις πρωτογενείς πηγές, προκειμένου να ερμηνεύσει επιλεκτικά το παρελθόν»*³².

Ανάμεσα στα δύο είδη πηγών υπάρχει σχετική αλληλεπίδραση. Δευτερογενείς πηγές (secondary sources) θεωρούνται κυρίως τα προϊόντα των ιστορικών, που δημιουργούνται μετά τα γεγονότα στα οποία αναφέρονται³³ ή αποτελούν μεταγενέστερες ερμηνείες γεγονότων³⁴. Συνήθως οι δευτερογενείς πηγές στηρίζονται σε πρωτογενείς, καθώς αυτές απομακρυνόμενες εντελώς από την εγγύτητά τους με το πρωτότυπο γεγονός, πρόσωπο ή τοποθεσία, επιδιώκουν να παρέχουν μία ερμηνεία βασισμένη στις πρωτογενείς πηγές, συνδυάζοντας τον πρωτογενή (τον χρόνο δημιουργίας της πηγής) με τον δευτερογενή χρόνο (τον χρόνο του φαινομένου το οποίο συνθέτει, διευθετεί, ερμηνεύει).

Ιδιαίτερη σημασία για την έρευνα έχει η σωστή αποδελτίωση των πρωτογενών δεδομένων, η οποία θα οδηγήσει στην εξαγωγή ορθών συμπερασμάτων και θα προσδώσει έτσι αξιοπιστία και εγκυρότητα στις χρησιμοποιούμενες πηγές³⁵.

Κύρια πρωτογενής πηγή υπήρξε το πολύτιμο αρχείο των ΓΑΚ, από όπου αντλήσαμε στοιχεία τόσο για την εξέλιξη του Πεταλιδίου, μετά την ίδρυσή του όσο και για τη σύνθεση του πληθυσμού του, μελετώντας τα μητρώα αρρένων του Πεταλιδίου από την ίδρυσή του,

---

29 Offenstadt 2007, 163.

30 Ρεπούση 2004, 311.

31 Williams 2007, 59.

32 Williams 2007, 59.

33 Ρεπούση 2004, 311.

34 Μαυροσκούρης 2005, 26.

35 Σόλαρης 2014, 16.

μέχρι τα νεότερα χρόνια, καθώς επίσης και τα μητρώα αρρένων των περιοχών της Μάνης, από όπου μετακινήθηκαν οι κάτοικοι του Πεταλιδίου, για να εξετάσουμε έτσι την πληθυσμιακή σχέση ανάμεσα στη «μητρόπολη» και την «αποικία». Οι οικογενειακές ιστορίες των κατοίκων του Πεταλιδίου και των γύρω περιοχών, το φωτογραφικό υλικό, το αρχειακό υλικό του σχολείου, του Δήμου και της εκκλησίας, το προσωπικό αρχείο οικογενειών, καθώς και το προσωπικό ανέκδοτο ημερολόγιο του αντιστράτηγου Μιχαήλ Μαυρομιχάλη του Κυριακούλη, του 1941, αποτέλεσαν επίσης βασικές πρωτογενείς πηγές, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η έρευνα.

Αυτές οι πρωτογενείς πηγές, κάποιες από τις οποίες είναι και προφορικές, συνιστούν και την πρωτοτυπία της παρούσας εργασίας, οι οποίες ευελπιστούμε να πυροδοτήσουν περαιτέρω την έρευνα γύρω από τη νεότερη ιστορία της περιοχής, η οποία μετρά περίπου 186 χρόνια ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Το Πεταλίδι από την ίδρυσή του στην Ομηρική εποχή έως την επανίδρυσή του στη νεότερη ιστορία

1. 1. Ομηρική και κλασική εποχή

Στις μέρες μας, η Ελλάδα δέχεται καθημερινά εκατοντάδες επισκέπτες, οι οποίοι με σεβασμό και δέος περιηγούνται στους αρχαιολογικούς της χώρους και αποτελούν, ίσως, το πιο δυνατό επιχείρημα για την αδιάκοπη δύναμη της ελληνικής αρχαιότητας³⁶, η οποία μπόρεσε στην πορεία του χρόνου να αναδειχθεί, να προσελκύσει το ενδιαφέρον απλών επισκεπτών, αλλά και επισκεπτών με ειδικά ενδιαφέροντα, όπως οι περιηγητές, οι οποίοι μέσα από το έργο τους άφησαν ως παρακαταθήκη ανά τους αιώνες το στίγμα της Αρχαίας Ελλάδας. Στις περιηγητικές εκδόσεις χρωστά ένα μεγάλο μέρος της ιστορικής του αλήθειας και το Πεταλίδι, ένα ακόμα σημείο στον γεωγραφικό χάρτη του Ελλαδικού χώρου, που βρίσκεται 13 χλμ. νοτιοδυτικά της Μεσσήνης και 18 χλμ. νοτιοδυτικά της Καλαμάτας³⁷.

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, το σημερινό Πεταλίδι, είναι κτισμένο πάνω στα ερείπια της **Ομηρικής Αίπειας και της Αρχαίας Κορώνης**³⁸. Η πρώτη αναφορά που έχουμε για την περιοχή, γίνεται στον Όμηρο. Στο I, 152 της *Ύλιάδος* αναφέρει συγκεκριμένα ο Όμηρος:

*ἑπτὰ δέ οἱ δώσω εὐναιόμενα πτολίεθρα
Καρδαμύλην Ἐνόπην τε καὶ Ἴρην ποιήσσαν
Φηράς τε ζαθέας ἠδ' Ἄνθειαν βαθύλειμον
καλὴν τ' Αἴπειαν καὶ Πήδασον ἀμπελόεσσαν.
πᾶσαι δ' ἐγγὺς ἄλος....³⁹.*

[και πολιτείες εφτά πεντάμορφες να πάρει απάνω στ' άλλα, την Καρδαμύλη, την ολόχλωρην Ιρή και την Ενόπη, την άγια τη Φηρά, την όμορφη την Αίπεια, και την Άνθεια με τα λιβάδια, και την Πήδασο την πολυκληματούσα κι είναι όλες στο γιαλό, στο σύνορο της αμμουδάτης Πύλος...]

Μετάφραση Καζαντζάκη - Κακριδή⁴⁰.

---

36 Stoneman 1996, 11.

37 «Πεταλίδι», https://el.wikipedia.org/wiki/Πεταλίδι_Μεσσηνίας, 2018.

38 Θέμελης 2009, 35.

39 Παπαχατζής 1994, 463.

Το παραπάνω απόσπασμα από την *Ιλιάδα*, έχει γίνει αντικείμενο έρευνας, αλλά και διαφωνίας σχετικά με την ταύτιση των πόλεων που αναφέρει ο Όμηρος με σύγχρονες πόλεις, τόσο από αρχαίους όσο και από νεότερους μελετητές.

Πληροφορίες για την πορεία του Πεταλιδίου στους αρχαίους χρόνους μάς παρέχει ο Στράβων⁴¹, αρχαίος Έλληνας ιστορικός, γεωγράφος και φιλόσοφος, που γεννήθηκε από πλούσια οικογένεια το 63 ή το 64 π.Χ. στην Αμάσεια του Πόντου, όπου και πέθανε, σε ηλικία 90 περίπου ετών (λίγο μετά το 23 μ.Χ.). Τα δύο μεγαλύτερα έργα του είναι τα *Ιστορικά Υπομνήματα* και τα περίφημα *Γεωγραφικά*. Η ευρυμάθεια του Στράβωνα και το βαθύ του ενδιαφέρον για την ιστορία καθιστούν το έργο του μία πολύτιμη πηγή του ελληνικού πολιτισμού της εποχής του, καθώς δείχνει προτίμηση στις παλαιότερες γραπτές πηγές, όπως ο Όμηρος, ακόμα και αν αυτές δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πάντα αξιόπιστες⁴².

Ο Στράβων, περιγράφοντας τη Μεσσηνία στα *Γεωγραφικά* του, κάνει λόγο για την Κορώνη, η οποία ταυτίζεται από τους σημερινούς ερευνητές με το Πεταλίδι⁴³. Αναφέρει αρχικά ότι η Μεσσηνία είναι συνέχεια της Ηλίας με κατεύθυνση κυρίως προς τον Νότο και το Λιβυκό Πέλαγος. Αυτή κατά τη διάρκεια του Τρωικού Πολέμου ήταν υπό την εξουσία του Μενέλαου, καθώς αποτελούσε μέρος της Λακωνικής γης. Η χώρα ονομαζόταν Μεσσήνη, ενώ η σημερινή Μεσσήνη, Ακρόπολη της οποίας υπήρξε η Ιθώμη, δεν είχε κτισθεί ακόμη. Ως απόδειξη της κυριαρχίας της Μεσσηνίας από τους Λάκωνες, ο Στράβων παραθέτει το προαναφερθέν χωρίο του Ομήρου, σύμφωνα με το οποίο ο Αγαμέμνονας υπόσχεται ως προίκα στον Αχιλλέα επτά πόλεις, που βρίσκονται όλες σε μεσσηνιακό έδαφος και κάνει τον συλλογισμό ότι αν δεν του ανήκαν δεν θα μπορούσε να τις δωρίσει αλλού.

Στη συνέχεια των *Γεωγραφικών* του περιγράφει κάθε μία από αυτές τις επτά πόλεις, την Καρδαμύλη, την Ενόπη, την Ιρή, τις Φαρές, την Άνθεια, την Αίπεια και την Πήδασσο, κάτι άλλωστε που κάνει και ο μεταγενέστερός του Πausανίας, όπως θα δούμε πιο κάτω. Η βασική του διαφορά ωστόσο με τον Pausanias είναι ότι ο μεν Pausanias στο I, 34, 4 – 6, ταυτίζει το σημερινό Πεταλίδι με την Αίπεια του Ομήρου, ενώ αντίθετα ο Στράβων στο 8.4.6, τοποθετεί την Ομηρική Αίπεια στη σημερινή Θουρία⁴⁴. Προχωρώντας την περιήγησή

---

40 Καζαντζάκης - Κακρωής 1966, 134.

41 Θέμελης 2009, 33.

42 Easterling-Knox 1994, 840-841.

43 Αραποπούλου 1965, 1053.

44 Θέμελης 2009, 36.

του αναφέρεται στην Ασίνη, τη σημερινή Κορώνη, την οποία χαρακτηρίζει και «βαθύλειμο», που έχει δηλαδή πολλούς λειμώνες, ενώ κοντά στην Ασίνη αναφέρει ότι είναι η Κορώνη, δηλαδή το σημερινό Πεταλίδι, η οποία-σύμφωνα με την άποψη κάποιων-ονομαζόταν από τον Όμηρο Πήδασος. Όλες αυτές οι πόλεις είναι παραθαλάσσιες και κάποιες από αυτές έχουν και λιμάνια. Όχι μακριά από την Κορώνη, ο Στράβων τοποθετεί τον ποταμό Πάμισο, σε σχέση με τον οποίο η Κορώνη βρίσκεται προς τα δεξιά⁴⁵.

Βασική πηγή όμως για την πορεία του Πεταλιδίου στους αρχαίους χρόνους αποτελεί ο Πausanias⁴⁶, ο οποίος περιηγήθηκε την Ελλάδα τον 2^ο μ.Χ αιώνα, επί Ρωμαίου Αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου (161-180 μ.Χ.)⁴⁷. Είναι διάσημος για το έργο του *Ελλάδος περιήγησις*, ένα εκτενές οδοιπορικό που περιγράφει την Αρχαία Ελλάδα, με πολλές αυτούσιες μαρτυρίες, αποτελώντας σοβαρό σημείο σύνδεσης μεταξύ των αρχαιογνωστικών επιστημών⁴⁸. Ο μεγάλος, μάλιστα, αυτός περιηγητής έχει χαρακτηριστεί ως άνθρωπος φάντασμα⁴⁹, αφού ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε γι' αυτόν, καθώς ο ίδιος δεν θέλησε να μάς αφήσει συναφείς πληροφορίες στο έργο του. Η μόνη πληροφορία που διασώζει για τον εαυτό του είναι ότι ο τόπος διαμονής του ήταν η βορειοδυτική Μικρά Ασία, όπου στα χρόνια του τα μεγαλύτερα κέντρα ήταν η Πέργαμος και η Σμύρνη⁵⁰.

Επιπλέον, δεν κίνησε το ενδιαφέρον των συγχρόνων του, ώστε να τον σχολιάσουν, διασώζοντας με αυτόν τον τρόπο κάποια βιογραφικά του στοιχεία. Πρόκειται για έναν πολυταξιδεμένο περιηγητή, που περιγράφει εν πολλοίς βασιζόμενος στην αυτοψία. Εκτός όμως από πολυταξιδεμένος, φαίνεται ότι ήταν και πολυδιαβασμένος, καθώς είναι λογικό ένα μεγάλο μέρος αυτών που γράφει να τα έχει αντιγράψει από άλλες πηγές⁵¹. Άλλωστε, στην ονομαστή Βιβλιοθήκη της Πέργαμου, ο Πausanias πιθανώς να εργαζόταν μόνιμα και αυτό τον βόηθησε πολύ στη συγγραφή του έργου του⁵². Οι προσωπικές του εμπειρίες, λοιπόν, σε συνδυασμό με τα διαβάσματά του συνιστούν το έργο του⁵³. Το όνομά του το διασώζει ο πρώτος αποδεδειγμένα αναγνώστης του οδοιπορικού του, ο λεξικογράφος Στέφανος Βυζάντιος, 350 χρόνια αργότερα. Τα υπόλοιπα βιογραφικά του στοιχεία θα πρέπει να τα

---

45 Αραποπούλου 1965, 1053 -1059.

46 Θέμελης 2009, 35.

47 Lesky 1990, 1168.

48 Παπαχατζής 1976, 421.

49 Πίκουλας 2007, 38.

50 Παπαχατζής 1976, 421.

51 Lesky 1990, 1169-1170.

52 Παπαχατζής 1976, 421.

53 Lesky 1990, 1169-1170.

συλλέξουμε μέσα από το ίδιο του το έργο. Έτσι, από τα στοιχεία αυτά πρέπει να υποθέσουμε ότι γενέτειρά του ήταν η Λυδία της Μ. Ασίας και συγκεκριμένα η περιοχή της Μαγνησίας του Σιπύλου.

Γεννήθηκε περί το 105 /110 μ.Χ. και υποθέτουμε ότι πέθανε μετά το 180 μ.Χ, εφόσον ο τελευταίος αυτοκράτορας που αναφέρει, είναι ο Μάρκος Αυρήλιος, ο οποίος κατέχει το αυτοκρατορικό αξίωμα μέχρι το 180 μ.Χ. Ο Πausανίας, προφανώς, καταγόταν από εύπορη οικογένεια, ώστε απερίσπαστος από τα βιοποριστικά προβλήματα να έχει τη δυνατότητα σπουδών και περιηγήσεων⁵⁴. Το έργο του *Ελλάδος Περιήγησις* αποτελεί ένα οδοιπορικό, που συμβάλλει στην ανασύσταση και τεκμηρίωση της μνημειακής και ιστορικής τοπογραφίας της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και στη διασάφηση θεμάτων μίας πολύπτυχης, όσο και πολυμερούς θεματικής του αρχαίου κόσμου⁵⁵. Ο Richard Shilleto⁵⁶, ο οποίος παρήγαγε μία από τις ποικίλες αγγλικές μεταφράσεις του έργου του, παρατηρεί για τον Πausανία ότι στα δέκα βιβλία της περιήγησεώς του στην Ελλάδα στα χρόνια των Αντωνίων, περιγράφει τοπία, αλλά και έργα τέχνης μίας άλλης εποχής, τα οποία καταστράφηκαν από διάφορες επιδρομές και που τώρα ο ταξιδιώτης τα προσεγγίζει περισσότερο με μία διάθεση μελαγχολίας.

Μέσα από αυτό το μνημειώδες έργο του Πausανία αντλούμε τοπογραφικές πληροφορίες και για την περιοχή του σημερινού Πεταλιδίου. Έτσι, ο Πausανίας ταυτίζει **την Ομηρική Αίπεια** με το Πεταλίδι⁵⁷ ενώ αντίθετα ο Στράβων αναφέρει πως την Ομηρική Αίπεια άλλοι την αναγνώριζαν στη Θουρία και άλλοι στη Μεθώνη, ενώ την Κορώνη την ταύτιζαν με την «ἀμπελόεσσα Πήδασον» του Ομήρου (I, 152)⁵⁸. Ο Πausανίας συγκεκριμένα αναφέρει στο *Ελλάδος περιήγησις* τα εξής: «*Κορώνη δέ ἐστὶ πόλις ἐν δεξιᾷ τοῦ Παμίσου πρὸς θαλάσση τε καὶ ὑπὸ τῷ ὄρει τῇ Μαθίᾳ. κατὰ δὲ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐστὶν ἐπὶ θαλάσση χωρίον, ὃ Ἴνοῦς ἱερὸν εἶναι νομίζουσιν: ἐπαναβῆναι γὰρ ἐνταῦθα ἐκ θαλάσσης φασὶν αὐτὴν θεὸν τε ἤδη νομιζομένην καὶ Λευκοθέαν καλουμένην ἀντὶ Ἴνοῦς. προελθόντων δὲ οὐ πολὺ Βίας ἐκδίδωσιν ἐς θάλασσαν ποταμός: γενέσθαι δὲ αὐτῷ λέγουσι τὸ ὄνομα ἀπὸ Βίαντος τοῦ Ἀμυθάνου. καὶ Πλατανιστῶνος δὲ ἡ πηγὴ στάδια μὲν εἴκοσιν ἐστὶν ἀπωτέρω τῆς ὁδοῦ, ῥεῖ δὲ ἐκ πλατάνου τὸ ὕδωρ πλατείας καὶ τὰ ἐντὸς κοίλης: κατὰ σπήλαιον μάλιστα που μικρὸν τὸ εὐρὸς ἐστὶ τοῦ δένδρου, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτόθεν ἐς Κορώνην τὸ πότιμον κάτεισι. τὸ μὲν δὴ*

---

54 Παπαχατζής 1976, 423.

55 Lesky 1990, 1170.

56 Shilleto 1886, 5.

57 Πausανίας, I, 34, 4 – 6.

58 Παπαχατζής 1994, 154.

ὄνομα τὸ ἀρχαῖον εἶχεν Αἴπεια: ἐπεὶ δὲ ὑπὸ Θηβαίων κατήχθησαν εἰς Πελοπόννησον, Ἐπιμηλίδην φασὶν ἀποσταλέντα οἰκιστὴν καλέσαι Κορώνειαν, εἶναι γὰρ αὐτὸν ἐκ Κορωνείας τῆς Βοιωτῶν, τοὺς δὲ Μεσσηνίους ἐξ ἀρχῆς τε οὐ κατορθοῦν περὶ τὸ ὄνομα καὶ μᾶλλον ἔτι ἀνὰ χρόνον ἐκνικῆσαι τὸ ἐκείνων ἀμάρτημα. λέγεται δὲ καὶ ἕτερος λόγος, ὡς τοῦ τείχους τὰ θεμέλια ὀρύσσοντες ἐπιτύχοιεν κορώνη χαλκῆ. θεῶν δὲ ἐστὶν ἐνταῦθα Ἀρτέμιδος τε καλουμένης Παιδοτρόφου καὶ Διονύσου καὶ Ἀσκληπιοῦ ναός: τῷ μὲν δὴ Ἀσκληπιῷ καὶ Διονύσῳ λίθου, Διὸς δὲ Σωτήρος χαλκοῦν ἄγαλμα ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς πεποιήται. χαλκοῦν δὲ καὶ ἐν ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἄγαλμά ἐστιν ἐν ὑπαίθρῳ, κορώνην ἐν τῇ χειρὶ ἔχουσα. εἶδον δὲ καὶ τοῦ Ἐπιμηλίδου μνημα: ἐφ' ὅτῳ δὲ τὸν λιμένα Ἀχαιῶν καλοῦσιν, οὐκ οἶδα»⁵⁹.

[Ἡ Κορώνη εἶναι πόλη στα δεξιά του Παμίσου, παραθαλάσσια και κάτω από το βουνό Μαθία. Στον δρόμο αυτό υπάρχει θέση, κοντά στη θάλασσα, που τη θεωροῦν ιερό της Ινούς και λένε πως εκεί έχει βγει από τη θάλασσα η Ινώ, η οποία πιστευόταν ἤδη ως θεά και ονομαζόταν Λευκοθέα αντί Ινούς. Προχωρώντας κανείς ὄχι πολύ πιο πέρα συναντά τις εκβολές του ποταμοῦ Βίαντα. Το ὄνομά του λένε ὅτι προήλθε από το Βίαντα, το γιο του Αμυθάονα. Η πηγή Πλατανιστῶν βρίσκεται σε ἀπόσταση εἴκοσι σταδίων από το δρόμο. Το νερό βγαίνει από χοντρό πλατάνι, κούφιο μέσα, με διαστάσεις μικρῆς σπηλιάς, από ὅπου ανεβαίνει το πόσιμο νερό στην Κορώνη. Το παλιό ὄνομα της πόλης ἦταν Αἴπεια. Ὅταν ὁμως οι Θηβαῖοι επανέφεραν στην Πελοπόννησο τους Μεσσηνίους, λένε πως ο Επιμηλίδης, ο οποίος εἶχε σταλεί ως οἰκιστὴς την ὀνόμασε Κορώνεια, γιατί ο ἴδιος καταγόταν από τη βοιωτική Κορώνεια. Οι Μεσσηνῖοι από την ἀρχὴ δεν τα κατάφεραν με το ὄνομα, με τον καιρό ὁμως επικράτησε πέρα-πέρα, η λαθεμένη ἀντίληψη. Υπάρχει και μία ἄλλη παράδοση, πως σκάβοντας για θεμέλια του τείχους βρήκαν μία χάλκινη κορώνη(κουρούνα). Για θεοῦς υπάρχει ἐδῶ ναός της Ἀρτεμης που ονομάζεται παιδοτρόφος, του Διονύσου και του Ἀσκληπιού. Στην ἀγορὰ υπάρχουν ἀγάλματα για τον Ἀσκληπιό και για τον Διόνυσο μαρμάρινα, και για τον Δία Σωτήρα χάλκινο. Χάλκινο εἶναι και το ἀγαλμα της Ἀθηνᾶς στην Ἀκρόπολη, στημένο στο ὑπαίθρο. Στο χέρι κρατεῖ κορώνη. Εἶδα και τον τάφο του Επιμηλίδη. Για ποιο λόγο το λιμάνι το ονομάζουν «των Ἀχαιῶν» δεν ξέρω⁶⁰].

Ο Παπαχατζής, σχολιάζοντας την ἀναφορά του ἀρχαίου περιηγητῆ στην περιοχή, θεωρεῖ ὅτι η ἔννοια του ὀνόματος Αἴπεια (ψηλὴ ἢ ἀπότομη) ταιριάζει περισσότερο για τον

---

59 Παπαχατζής 1994, 463.

60 Παπαχατζής 1994, 152-153.

λόφο του Παλιόκαστρου της Θουρίας ή για τη Μεθώνη και αναφέρει ότι ο Πausanías θεωρούσε πως η Ομηρική Πήδασος ήταν στη Μεθώνη⁶¹.

Υποστηρίζει μάλιστα ότι αν και δεν υπάρχει σαφής επιγραφική μαρτυρία της τοπωνυμίας, θεωρείται ασφαλής η αναγνώριση της αρχαίας Κορώνης στο σημερινό Πεταλίδι. Συνεχίζει τον σχολιασμό του, λέγοντας ότι η σημερινή κωμόπολη είναι κτισμένη στην ακροθαλασσιά, στις υπώρειες ενός ήμερου χωματόβουνου, όπου βρισκόταν η αρχαία ακρόπολη. Από τα τείχη με τα οποία είχε περιβάλλει την πόλη ο οικιστής της, ο Βοιωτός Επιμελίδης στα 369 π.Χ. δεν υπάρχουν πια εμφανή κατάλοιπα, ούτε αρκετά οικοδομήματα, ενώ αντίθετα πολλά είναι τα ευρήματα από την περιοχή, που βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο της Καλαμάτας.

Για την ταυτοποίηση της Κορώνης με το σημερινό Πεταλίδι, ο Παπαχατζής λαμβάνει υπόψη του τις μαρτυρίες του Πausanías, ο οποίος παίρνοντας τον παραλιακό δρόμο δυτικά των εκβολών του Παμίσου, αναφέρει πρώτα την Κορώνη. Επιπλέον, στηρίζεται και στη μαρτυρία του Στράβωνα, ο οποίος λέει (8, 36) πως ο Πάμισος, προχωρώντας προς τον μεσσηνιακό κόλπο, αφήνει αριστερά τη Θουρία και τις Φαρές και δεξιά την Κορώνη και όλες τις άλλες μεσσηνιακές πόλεις, από τις οποίες οι δυτικότερες είναι η Πύλος και η Κυπαρισσία. Για τις εκβολές του Παμίσου ο Πausanías λέει πως είναι στη μέση περίπου του Μεσσηνιακού κόλπου και «κοντά στην Κορώνη».

Το βουνό Μαθία που αναφέρει ο Πausanías, είναι κατά τον Παπαχατζή το σημερινό Λυκόδημο, που είναι το ψηλότερο (959 μ.) μεταξύ Πεταλιδίου και Πύλου (και όχι το πάνω από την πόλη χαμηλό χωματόβουνο, όπου κτίστηκε η Ακρόπολη της Κορώνης. Σχετικά με την αναφορά του Πausanías στην Ινώ, ο Παπαχατζής θεωρεί ότι πρόκειται για μία θεότητα του νερού Ινώ-Λευκοθέα, που ο περιηγητής την αναφέρει συχνά τιμώμενη κοντά στη θάλασσα ή σε πηγές και που στην περιοχή υπήρχε ιερός περίβολος ή παραθαλάσσιο τέμενος, χωρίς ναό, ενώ ταυτίζει τον ποταμό Βίαντα με το μεγαλύτερο πριν από το Πεταλίδι ρέμα, που βρίσκεται στα δυτικά του χωριού Βελίκα.

Σχετικά με την απορία του Πausanías για την προσωνυμία του λιμανιού της περιοχής ως *Ἀχαιῶν λιμὴν*, ο Παπαχατζής υποστηρίζει ότι από τις εικασίες η πιθανότερη είναι εκείνη που συσχετίζει την προσωνυμία με την αχαιϊκή συμπολιτεία, η οποία μετά τη νίκη του Φλαμινίνου εναντίον του Φίλιππου Ε΄, το 197 π.Χ., πείσθηκε να παραιτηθεί από τον έλεγχο

---

61 Παπαχατζής 1994, 154.

των λιμανιών της Πύλου και της Ασίνης και να διατηρήσει, ως βασικό της λιμάνι αυτό της Κορώνης, το οποίο έτσι ξεχώριζε από τα άλλα ως *Αχαιῶν λιμὴν*⁶².

Άλλη άποψη σχετικά με την ταύτιση του Πεταλιδίου με την Ομηρική Αίπεια, όπως αυτή του Πανταζόπουλου, υποστηρίζει ότι ο Πausanias δεν κάνει λάθος, όταν ταυτίζει την Αίπεια με το Πεταλίδι, επισημαίνει όμως ότι δεν πρόκειται για την προικῶα Αίπεια, αυτή δηλ. που έταξε ο Αγαμέμνονας στον Αχιλλέα, καθώς θεωρεί ότι αυτή θα έπρεπε να βρίσκεται σε Λακωνικό έδαφος και να ήταν μέρος της προίκας που είχε πάρει ο Αγαμέμνονας από την Κλυταιμνήστρα. Σύμφωνα, λοιπόν, με εικασίες του Πανταζόπουλου, πρόκειται για μετοικεσία της προικῶας Αίπειας, καθώς κάτοικοί της από τους πρόποδες του Ταυγέτου, πιεζόμενοι από τη φτωγή ενδοχώρα και από το πειστικό λακωνικό καθεστώς, μετανάστευσαν στην απέναντί τους ανατολική Πυλία και ίδρυσαν την Αίπεια, την οποία ταυτίζει ο Πausanias με το Πεταλίδι⁶³. Παραπέμπει μάλιστα ο Πανταζόπουλος στον R. H. Simpson⁶⁴, ο οποίος τοποθετεί διστακτικά την Αίπεια στα Νιχώρια, στον Ριζόμυλο, και έτσι ο Πανταζόπουλος συμπεραίνει ότι τα Νιχώρια θα ήταν το διοικητικό κέντρο της Αίπειας, ενώ η περιοχή του Πεταλιδίου το πλούσιο λιμάνι της. Φαίνεται πάλι, κατά τον ίδιο συγγραφέα, ότι η σε Πυλιακό έδαφος η Αίπεια, μετά την καταστροφή της - πιθανόν από Δωριείς - επέζησε μέσα από το λιμάνι της, δηλ. την Αρχαία Κορώνη, ενώ το διοικητικό κέντρο στα Νιχώρια ξεχάστηκε⁶⁵.

Για να γίνουν πιο κατανοητές οι πληροφορίες σχετικά με την ίδρυση της Αρχαίας Κορώνης, θα πρέπει να καταφύγουμε στην αναζήτηση της αντίστοιχης ιστορικής περιόδου. Κατά την Μυκηναϊκή περίοδο στη Μεσσηνία κυριάρχησε το Μυκηναϊκό βασίλειο των Νηλειδών. Από τον Όμηρο, τις ανασκαφές στην Πύλο, αλλά και αρχαίες μαρτυρίες, φαίνεται πως το βασίλειο αυτό επικράτησε σε μία μεγάλη περιοχή της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου, που περιλάμβανε τη σημερινή Μεσσηνία, την Τριφυλία, και τμήμα της Αρκαδίας⁶⁶. Οι Αχαιοί ιδρυτές του επικράτησαν των παλαιότερων φύλων της περιοχής, των Καυκόνων και των Πελασγών. Μιλούσαν την ελληνική γλώσσα της Μυκηναϊκής περιόδου και λάτρευαν τους θεούς των Ελλήνων, καθώς και τοπικές θεότητες⁶⁷. Το βασίλειο αυτό

---

62 Παπαχατζής 1994, 153-154.

63 Πανταζόπουλος 2012, 21.

64 Simpson 1966, 131.

65 Πανταζόπουλος 2012, 22.

66 Παπαχατζής 1994, 3.

67 «Αρχαία Μεσσηνία», http://el.wikipedia.org/wiki/Αρχαία_Μεσσηνία, 2015.

κατέρρευσε τελικά μετά την εισβολή στην περιοχή των Δωριέων στα μέσα του 11ου αι. π. Χ.

Σύμφωνα με την παράδοση, ηγέτης των Δωριέων που κατέλαβαν τη Μεσσηνία ήταν ο Κρεσφόντης⁶⁸, ο οποίος ακολούθησε φιλική πολιτική απέναντι στον προδωρικό πληθυσμό⁶⁹. Μία άλλη ομάδα Δωριέων εισβολέων εγκαταστάθηκε στη Σπάρτη, από όπου άρχισε και η επέκταση των Δωριέων κατά τον Πausanias⁷⁰. Μάλιστα, οι Δωριείς θεωρούσαν ότι μόνο με το ξερίζωμα των Μεσσηνίων από την περιοχή θα μπορούσαν να ευημερήσουν, γεγονός που οδήγησε στην σπαρτιατική εισβολή και στο ξέσπασμα του πρώτου Μεσσηνιακού πολέμου. Ο Πausanias τοποθετεί με σιγουριά το ξέσπασμα του πολέμου στα 743-724 π.Χ.⁷¹, αποτέλεσμα του οποίου ήταν να καταληφθεί η Μεσσηνία από τη Σπάρτη και οι Μεσσήνιοι να γίνουν Είλωτες.

Οι Μεσσήνιοι επαναστάτησαν έναν αιώνα μετά, με αποτέλεσμα το ξέσπασμα του δεύτερου Μεσσηνιακού πολέμου (605-600 π.Χ)⁷², ενώ ανάμεσα στα 510-490 π.Χ. ξέσπασε ο τρίτος Μεσσηνιακός πόλεμος, με δεσπόζουσα σε αυτόν μορφή τον θρυλικό ήρωα Αριστομένη⁷³, στον οποίο είχε καταβληθεί προσπάθεια να του δοθεί υπερ-ανθρώπινη, θεϊκή καταγωγή⁷⁴, γεγονός με το οποίο συμφωνεί και η περιγραφή του Πausanias (Πausanias, 4.14.7.).

Μία ακόμα επανάσταση των Μεσσηνίων έγινε το 464 π.Χ., μετά τον καταστροφικό σεισμό που έπληξε τη Σπάρτη. Οι Μεσσήνιοι εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία, για να επαναστατήσουν. Μαζί τους συμάχησαν και πολλές γειτονικές πόλεις, με αποτέλεσμα η Σπάρτη να χρειαστεί εξωτερική βοήθεια για να καταστείλει την επανάσταση. Βοήθεια έστειλε και η Αθήνα. Τελικά, η αντίσταση των Μεσσηνίων κάμφθηκε το 460 π.Χ. Μετά την ήττα, πολλοί Μεσσήνιοι κατέφυγαν στη Ναύπακτο⁷⁵.

Η Μεσσηνία απελευθερώθηκε οριστικά μετά την εκστρατεία των Θηβαίων στην Πελοπόννησο, το 369 και το 368 π.Χ., εποχή κατά την οποία ιδρύθηκε η Μεσσήνη, που

---

68 Παπαχατζής 1994, 3.

69 Κωτσίρης 1977, 15.

70 Παπαχατζής 1994, 3.

71 Παπαχατζής 1994, 4.

72 Θέμελης 2014, 16.

73 Θέμελης 2002, 19.

74 Θέμελης 2000, 28.

75 Θέμελης 2002, 19.

αποτέλεσε τη νέα πρωτεύουσα των Μεσσηνίων⁷⁶. Είναι αξιοσημείωτο πάντως γεγονός ότι η Μεσσηνία, παρά το ιστορικό της παρελθόν, που συνδέεται με τους αγώνες της ενάντια στη Σπάρτη, προσήλκυσε το ενδιαφέρον των Δυτικοευρωπαίων περιηγητών μόλις τον 19^ο αι⁷⁷.

Όταν, λοιπόν, η Θήβα εξελίχθηκε σε ηγέτιδα δύναμη του ελληνικού κόσμου, ο στρατηγός και ηγέτης της Επαμεινώνδας, αφού συνέτριψε τη σπαρτιατική ισχύ στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) και ήλθε απελευθερωτής των Μεσσηνίων, επανέφερε μαζί με τους Αργείους συμμάχους του και πολλούς φυγάδες εξόριστους Μεσσηνίους στις πατρικές τους εστίες και ίδρυσε το 369 π.Χ τη Μεσσήνη, στους πρόποδες της Ιθώμης⁷⁸. Μία τέτοια ομάδα Μεσσηνίων, προερχόμενη από την Κορώνεια της Βοιωτίας με αρχηγό τον Επιμελίδη, ήρθε και στην έρημη τότε περιοχή του Πεταλιδίου και ίδρυσε την Κορώνεια, από τη Βοιωτική Κορώνεια, η οποία ήταν τόπος καταγωγής του Επιμελίδη, σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Πausανίας, που ερμηνεύει την επικράτηση του ονόματος Κορώνη ως λανθασμένη παράφραση του αρχικού ονόματος, το οποίο οι Μεσσηνίοι δεν μπορούσαν να προφέρουν σωστά⁷⁹. Υπάρχει βέβαια και μία άλλη αντίληψη, σύμφωνα πάλι με τον Πausανία, ότι σκάβοντας για τα τείχη βρήκαν μία χάλκινη κορώνη (κουρούνα), η οποία έδωσε το όνομά της στην πόλη⁸⁰.

Η Αρχαία Κορώνη ιδρύθηκε λοιπόν περί τα τέλη της Κλασικής εποχής, το 369 π.Χ., και η ίδρυσή της ήταν παράλληλη με αυτή της Αρχαίας Μεσσήνης, η οποία επίσης ιδρύθηκε, όπως ειπώθηκε παραπάνω, το 369 π.Χ. στην Ιθώμη, σε ένα από τα ισχυρότερα φυσικά οχυρωματικά μέρη της χώρας⁸¹. Ο καθηγητής μάλιστα Θέμελης στην εισήγησή του «Αρχαία Μεσσήνη - Αρχαία Κορώνη» (Βίοι Παράλληλοι), που δημοσιεύτηκε στον τόμο των Πρακτικών του επιστημονικού συνεδρίου, 5-7 Αυγούστου, 2005, στο Πεταλίδι, αναπτύσσει τις θρησκευτικές και οικιστικές ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο πόλεις, γεγονός που δικαιολογεί και την παράλληλη ανάπτυξη που παρουσίασαν οι δύο πόλεις⁸².

Ανάμεσα στις δύο πόλεις φαίνεται να υπήρχαν και πολιτειακές ομοιότητες, καθώς με την ίδρυση της Μεσσήνης θεσπίστηκε το *Κοινὸν τῶν Μεσσηνίων*, το οποίο είχε μάλλον τη

---

76 Θέμελης 2002, 20.

77 Ζυμή 2012, 100-103.

78 Θέμελης 2019, 9.

79 Πανταζόπουλος 2012, 24.

80 Θέμελης 2009, 36.

81 Θέμελης 2010, 34.

82 Θέμελης 2009, 35-38.

δομή μίας συμπολιτείας ή ισοπολιτείας, παρά ενός πραγματικού κοινού. Το κοινό αυτό επέτρεπε στα μέλη του να έχουν αρκετή ελευθερία, καθώς όμως προκύπτει από τις πηγές, οι οποίες δεν κάνουν σοβαρές αναφορές σε αυτό, δεν φαίνεται να είχε μεγάλη δύναμη και σημασία. Μετά μάλιστα την ήττα της Μεσσηνίας από το *Κοινὸν τῆς Ἀχαΐας* το 182 π.Χ., το *Κοινὸν τῶν Μεσσηνίων* μάλλον διαλύθηκε, αλλά δεν αποκλείεται να ξανασυστάθηκε το 146 π.Χ., μετά την ήττα του *Κοινοῦ τῆς Ἀχαΐας*⁸³.

Σε γενικές γραμμές την ακμή της αρχαίας Κορώνης, καθώς και τον παράλληλο βίο της με τη Μεσσήνη φαίνεται να πιστοποιούν:

Α) Μέχρι τον 3ο αι. π.Χ. η Κορώνη νομισματικά σιγεί, σε αντίθεση με τη Μεσσήνη. Τα πρώτα νομίσματα που με ασφάλεια αποδίδονται σε αυτήν είναι γύρω στα 191 π.Χ. (**Εικ. 1.**), με την απεξάρτησή της από τη Μεσσήνη και την ένταξή της στην Αχαϊκή Συμπολιτεία, με τη βοήθεια της οποίας έκοψε και κυκλοφόρησε και αργυρό νόμισμα⁸⁴ (**Εικ. 2.**), γεγονός που μαρτυρά την οικονομική της ανάπτυξη⁸⁵. Αντίστοιχα χάλκινες κοπές την ίδια εποχή έχουμε και στην Ασίνη (**Εικ. 3.**). Εντοπίζονται και κάποιες κοπές χάλκινες, όμοιες με τις προηγούμενες, οι οποίες δηλ. είχαν ως εμπροσθότυπο την κεφαλή της Αθηνάς, στραμμένη προς τα δεξιά, και ως οπισθότυπο ένα τσαμπί σταφυλιού. Επάνω και δεξιά από το σταφύλι, ήταν το εθνικό *Κορωναίων*, ολογράφως, ενώ αριστερά ήταν η αρχή του ονόματος του υπεύθυνου της κοπής άρχοντα⁸⁶. Είναι πάντως γεγονός ότι η ανοδική πορεία της Κορώνης τα μετέπειτα χρόνια της ρωμαιοκρατίας, όπως αποδεικνύεται και επιγραφικά⁸⁷, δεν τεκμηριώνεται και νομισματικά, καθώς εμφανίζεται απόλυτη και οριστική διακοπή της έκδοσης νομισμάτων της⁸⁸.

Β) Παρουσιάζει επιπλέον αξιοσημείωτες λατρευτικές και ιδρυτικές αντιστοιχίες με τη Μεσσήνη, η οποία ήταν το κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Η λατρεία της Αρτέμιδος Παιδοτρόφου, η λατρεία του Ασκληπιού, του Διονύσου και του Διός Σωτήρα απαντώνται και στις δύο περιοχές⁸⁹. Αναλογία παρατηρούμε άλλωστε και στο ιστορικό ίδρυσης της Κορώνης με το αντίστοιχο της Μεσσήνης, αφού η Κορώνη ιδρύθηκε από τον Θηβαίο Επιμελίδη, τον τάφο του οποίου είδε ο Πausανίας στην πόλη και ο οποίος λατρευόταν ως

---

83 Farrington 2012, 154.

84 Σιδηρόπουλος 2009, 84.

85 Κομματάς 2009, 186.

86 Σιδηρόπουλος 2009, 86 - 87.

87 Μακρή 2009, 70-82.

88 Σιδηρόπουλος 2009, 89.

89 Θέμελης 2009, 37-38.

ήρωας οικιστής. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και ο ιδρυτής της Μεσσήνης, ο Θηβαίος στρατηγός Επαμεινώνδας, λατρευόταν ως ήρωας οικιστής της πόλης⁹⁰.

Γ) Η ύπαρξη σημαντικού λιμανιού στην περιοχή είναι επίσης σημαντικός δείκτης ανάπτυξης της Κορώνης. Κλείνοντας την αναφορά του στην Κορώνη, ο Πausanias ομολογεί ότι δεν ξέρει γιατί το λιμάνι το ονομάζουν «Αχαιῶν λιμένα». Ο Παπαχατζής αναφέρει ότι από τις σχετικές εικασίες πιθανότερη φαίνεται να είναι εκείνη που συσχετίζει την προσωνυμία με την Αχαιϊκή Συμπολιτεία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω⁹¹. Το λιμάνι αυτό θα αποτελέσει σίγουρα ένα πολύτιμο μέσο εξυπηρέτησης του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου της πόλεως. Άλλωστε, από μόνο του το γεγονός ότι οι Αχαιοί δέχτηκαν να διατηρήσουν ως βασική ναυτική τους δύναμη το λιμάνι της Κορώνης πιστοποιεί τη δύναμη που θα είχε την εποχή εκείνη και όπως αναφέρει ο Πανταζόπουλος, τη μεγάλη απήχησή του στο μεσογειακό εμπόριο, καθώς προσήλκυε επιχειρηματίες από παντού⁹². Αυτό πιστοποιεί κατά τον Πανταζόπουλο και η ύπαρξη επιγραφής, στην οποία αναφέρονται τα ονόματα δύο εφήβων με το εβραϊκό όνομα Ιωσής, γεγονός που αποδεικνύει ότι η Αρχαία Κορώνη ήταν ανοιχτή στο μεσογειακό εμπόριο⁹³.

Ε) Τα αρχαιολογικά άλλωστε ευρήματα από αυτήν την περιοχή, τα οποία παρατίθενται παρακάτω πιστοποιούν ευημερία σε αρκετές περιόδους της ζωής της πόλης⁹⁴.

1.2. Το Πεταλίδι στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή

Η ιστορική πορεία της Κορώνης ακολούθησε κατά κάποιον τρόπο στη συνέχεια την πορεία της Μεσσήνης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής, με την υπαγωγή της αρχικά στην Αχαιϊκή Συμπολιτεία και στη συνέχεια στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το 196 π.Χ., με τη «Διακήρυξη της Ελευθερίας» των ελληνικών πόλεων από τον Ρωμαίο στρατηγό Φλαμινίνο στην Κόρινθο⁹⁵, οι Μεσσήνιοι βρίσκουν την ευκαιρία να ζητήσουν από την Αχαιϊκή Συμπολιτεία την επιστροφή της Πύλου και της Ασίνης, που είχαν ενταχθεί στη Συμπολιτεία, χωρίς την έγκρισή τους⁹⁶. Η έκκλησή τους, εντούτοις, δεν είχε αποτέλεσμα. Η Πύλος είχε

---

90 Θέμελης 2009, 36-37.

91 Παπαχατζής 1994, 154.

92 Πανταζόπουλος 2012, 27.

93 Πανταζόπουλος 2012, 28.

94 Αραπογιάννη 2009, 93-105.

95 Λαζάρου 1974, 51.

96 Θέμελης 2009, 38.

συνάγει χωριστή συνθήκη συμμαχίας με τη Συμπολιτεία, ήδη από το 239 π.Χ. Το 208 π.Χ., στο Αίγιο, οι απεσταλμένοι του Φιλίππου του Ε΄, οι Αιτωλοί και οι σύμμαχοι, συμπεριλαμβανομένων των Μεσσηνίων, συζητούν για ειρήνη. Οι Αιτωλοί υποστηρίζουν το αίτημα των Μεσσηνίων για την απόδοση της Πύλου, που είχε ακόμα υπό την κατοχή της η Αχαϊκή Συμπολιτεία⁹⁷.

Το 191 π.Χ. οι Μεσσήνιοι, σύμμαχοι τότε με τους ισχυρούς Αιτωλούς⁹⁸, απορρίπτουν την απαίτηση της Συμπολιτείας για ένταξη σε αυτήν, ενώ παράλληλα χάνουν την Κορώνη, τις Κολωνίδες, τη Μεθώνη και την Κυπαρισσία, γεγονός που δημιουργεί μεγάλη αναστάτωση. Ολόκληρη τότε η Πελοπόννησος, με την ένταξη και της Ηλείας, βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Συμπολιτείας, η οποία, με επικεφαλής τον Φιλοποίμενα, επιθυμούσε την αποκατάσταση των φυγάδων στη Σπάρτη και τη Μεσσήνη, προκειμένου να μειώσει το κύρος και την εξουσία των πόλεων αυτών⁹⁹. Τελικά η Μεσσήνη, το 182 π.Χ., εντάσσεται αναγκαστικά στη Συμπολιτεία και δέχεται φρουρά των Αχαιών στην Ιθώμη. Πολλοί Μεσσήνιοι με πλούτη και επιρροή εξορίζονται. Σε γενικές γραμμές, η πόλη παραμένει μαζί με την ευρύτερη περιοχή έως το 146 π.Χ. κάτω από την κυριαρχία της Αχαϊκής Συμπολιτείας, ενώ στη συνέχεια η ζωή της αρχίζει να κυλά κάτω από τη Ρωμαϊκή κυριαρχία¹⁰⁰.

Γενικότερα, ο ελληνικός κόσμος της κυρίως Ελλάδας αποτέλεσε ευάλωτη λεία για την πανίσχυρη Ρώμη. *«Το ατομικιστικό πνεύμα και η αμετανόητη διχόνοια των Ελλήνων υπήρξαν τα βασικότερα αίτια της υποδούλωσής τους στους Ρωμαίους, που κατόρθωσαν να γίνουν κύριοι των Ελληνικών χωρών και μάλιστα με τη βοήθεια των Ελλήνων σε ορισμένες περιπτώσεις»*¹⁰¹.

1.3. Περίοδος ακμής της περιοχής

1.3.α. Αρχαίοι Χρόνοι

Σε γενικές γραμμές η κατάχωση των αρχαιολογικών κατάλοιπων είναι διαδικασία που διαρκεί αιώνες και προκαλείται από φυσικούς παράγοντες, όπως γεωλογικούς,

---

97 Θέμελης 2009, 39.

98 Τουλουμάκος 1973, 425.

99 Θέμελης 2009, 39.

100 Θέμελης 2009, 40-41.

101 Λαζάρου 1974, 162.

περιβαλλοντικούς (πανίδα, χλωρίδα), καθώς και από ανθρωπογενείς παράγοντες¹⁰². Η αποκάλυψη όμως των κατάλοιπων αυτών μπορεί να αποτελέσει σημαντική πηγή για την ιστορική πορεία μίας πόλης. Ο καθηγητής Πέτρος Θέμελης υποστηρίζει μάλιστα ότι τα μνημεία όλων των εποχών και οι αρχαιολογικοί χώροι προστατεύονται αποτελεσματικότερα, όταν αποτελούν μέρος της ζωής των πολιτών, όταν αναδεικνύονται σε παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης, όταν τελικά δεν παραμένουν κενά κελύφη¹⁰³.

Ταυτόχρονα, την ιστορική πορεία και την ακμή της Αρχαίας Κορώνης πιστοποιούν και τα αρχαιολογικά ευρήματα που ήλθαν στο φως στην περιοχή. Σύμφωνα με την επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων Ξένη Αραπογιάννη, πολύ λίγα είναι τα σωζόμενα ίχνη της αρχαίας πόλης, ενώ απουσιάζουν παντελώς ενδείξεις της προϊστορικής περιόδου. Πολυάριθμα είναι ωστόσο τα κατάλοιπα της Ρωμαϊκής περιόδου και της Ύστερης Αρχαιότητας, καθώς το σημερινό Πεταλίδι είναι κτισμένο πάνω στον χώρο στον οποίο εντοπίζεται η Ρωμαϊκή κατοίκηση¹⁰⁴.

Τα σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής είναι τα ακόλουθα:

- Υπάρχουν τμήματα αρχαίου μόλου στην παραλία του Πεταλιδίου, όπου σύμφωνα με τον Πausανία¹⁰⁵, βρισκόταν στους Ομηρικούς χρόνους το λιμάνι των Αχαιών (**Εικ. 4**). Ο μόλος του σήμερα δεν είναι ορατός, εξαιτίας των προσχώσεων που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια για τη δημιουργία των δύο νεοτέρων μόλων. Εντοπίζεται όμως στην προαναφερθείσα θέση.
- Ο μεγάλος Σουηδός αρχαιολόγος Mathias Natan Valmin, στο βιβλίο του *Études topographiques sur la Messénie ancienne, Lund 1930* αναφέρει ότι υπήρχαν στην περιοχή του Πεταλιδίου πολλά ευρήματα, ιδιαίτερα πάνω στον λόφο, στον οποίο τοποθετείται η Ακρόπολη. Τα ευρήματα αυτά ήταν στην πλειοψηφία τους εμφανή. Στη θέση που ήταν η Ακρόπολη, σώζονται σήμερα αρκετά σημεία του τείχους της, μήκους περίπου 2 χιλιομέτρων, (**Εικ. 5, 6, 7, 8**). Επίσης, από τις περιορισμένες ανασκαφές που έχουν γίνει στην περιοχή, έχουν έλθει στο φως σε πολλές ιδιοκτησίες της περιοχής διάφορα κατάλοιπα κτισμάτων στις περιορισμένες ανασκαφές που έχουν γίνει στην περιοχή¹⁰⁶.

Γεγονός είναι όμως ότι η περιοχή της Ακρόπολης χρήζει άμεσα εκτεταμένων ανασκαφών, προκειμένου να αποκαλυφθεί ο αρχαιολογικός πλούτος που κρύβει, διότι η

---

102 Θέμελης 2018, 29-31.

103 Θέμελης 2019,6.

104 Αραπογιάννη 2009, 94.

105 Παπαχατζής 1994, 154.

106 Valmin 1930, 177.

εικόνα που παρουσιάζει είναι ενός εγκαταλελειμμένου τοπίου στο έλεος του χρόνου και των ανθρώπων. Οι αρμόδιες υπηρεσίες άργησαν πάρα πολύ να κηρύξουν την περιοχή αρχαιολογικό χώρο - κάτι που συνέβη μόλις το 1981 - και να διορίσουν αρχαιοφύλακα, μέχρι τότε όμως είχε συντελεστεί ανεπανόρθωτη ζημιά. Το Πεταλίδι είχε ανοικοδομηθεί πάνω στις αρχαιότητες, στην Ακρόπολη είχαν φυτευτεί ελαιόδεντρα, ενώ διάφορες επιγραφές, κιονόκρανα, σπόνδυλοι, και άλλα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικά υλικά¹⁰⁷ (**Εικ. 9, 10, 11, 12**). Είναι επίσης γεγονός ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα έχουν κατά καιρούς υποστεί την καταστροφική επέμβαση των ιδιοκτητών της περιοχής. Πολλά τμήματα του τείχους έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή μαντρών ή ως οικοδομικό υλικό για την κατασκευή αποθηκών και άλλων βοηθητικών χώρων (**Εικ. 13, 14, 15**).

- Σε σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε από τη Ζ' Εφορία Αρχαιοτήτων Ολυμπίας κατά το διάστημα 1996-1998 στη θέση «Λουτρό», 1,5 χ.λ.μ. βόρεια από το Πεταλίδι ήλθε στο φως μία έπαυλη Ρωμαϊκών χρόνων. Το συγκρότημα αυτό βρίσκεται στον ελαιώνα του κ. Μίμη Παναγόπουλου, και σύμφωνα με τις εκθέσεις των αρχαιολόγων, διέθετε «χώρους ψυχρού και θερμού λουτρού, με υπόκαυστα και θερμαινόμενα δάπεδα, χώρους υποδοχής και ανάπαυσης και κτιστούς λουτήρες με υδραυλικά κονιάματα (**Εικ. 16, 17**)¹⁰⁸.
- Σε σωστικές ανασκαφές που διενεργήθηκαν τα τελευταία χρόνια από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στον οικισμό του Πεταλιδίου ήλθαν στο φως οικιστικά κατάλοιπα πολυτελών κτηρίων, αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά, νομίσματα και κεραμική κυρίως Ρωμαϊκών χρόνων, στοιχεία που μαρτυρούν την ύπαρξη μίας εύπορης και αριστοκρατικής κοινωνίας. Ο εκλεπτυσμένος και τρυφηλός τρόπος διαβίωσης της οικονομικά ανερχόμενης αυτής τάξης σκιαγραφείται μέσα από τη συχνή παρουσία μικρών ή μεγάλων λουτρικών οικοδομημάτων που εντοπίστηκαν στην ευρύτερη ζώνη του Πεταλιδίου, καθώς και από τα πλούσια ταφικά κτερίσματα της περιοχής (**Εικ. 18, 19**)¹⁰⁹.
- Στην περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας φαίνεται ότι χρονολογείται και το πλινθόχτιστο οικοδόμημα, που σώζεται πάνω από το σημερινό Γυμνάσιο Πεταλιδίου. Στην ίδια περιοχή, ήρθε στο φως σε πρόσφατες ανασκαφές και νεκροταφείο της ίδιας περιόδου (**Εικ. 20, 21**)¹¹⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόσφατες εργασίες που έγιναν στη περιοχή για τη διάνοιξη δρόμου, έφεραν στο φως αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία μελετώνται από τους

107 Πανταζόπουλος 2012, 86.

108 Αραπογιάννη 2009, 97.

109 «Ρωμαϊκά βάλανεια στο Πεταλίδι Μεσσηνίας», https://aristomenismessinios.blogspot.com/2018/11/blog-post_10.html?spref=fb&fbclid=IwAR3PqFX9, 2018.

110 Αραπογιάννη 2009, 98.

αρχαιολόγους και έγιναν μάλιστα η αιτία να διακοπούν οι εργασίες για την ολοκλήρωση της χάραξης του δρόμου.

- Σε παλαιότερη σωστική ανασκαφή στη θέση «Πόρτες», έξω από τα τείχη της Αρχαίας Κορώνης, όπου καταστράφηκαν πέντε κιβωτιόσχημοι ελληνιστικοί τάφοι, κατά τη διάρκεια εκσκαφών για τη δημιουργία λατομείου, βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων, αλλά και χάλκινων αντικειμένων, που χρονολογούνται στον 3^ο και 2^ο αι π.Χ. (Εικ. 22)¹¹¹.
- Από το Πεταλίδι προέρχονται επίσης πολυάριθμα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως επιγραφές, γλυπτά, νομίσματα, πολλά από τα οποία φυλάσσονταν στο κτήριο του Γυμνασίου, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70. Αυτά κατά καιρούς περισυλλέχθηκαν από τη Ζ' Εφορεία Αρχαιοτήτων και σήμερα βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας της Καλαμάτας ή στις αποθήκες του. Ενδεικτικά παραθέτουμε τα πλέον σημαντικά, όπως αναφέρονται στην ανακοίνωση της κας Αραπογιάννη στο Επιστημονικό Συνέδριο που έλαβε χώρα το 2005 στο Πεταλίδι (Εικ. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36)¹¹².
- Εντός του οικισμού του Πεταλιδίου και σε απόσταση λίγων μέτρων από την παραλία, υπάρχει απαλλοτριωμένος χώρος από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, με οικιστικά κατάλοιπα της Ρωμαϊκής περιόδου και της Ύστερης Αρχαιότητας. Στον ίδιο χώρο έχουν μεταφερθεί και ορισμένα από τα ευρήματα που φυλάσσονταν παλιά στο Γυμνάσιο Πεταλιδίου (Εικ. 37, 38), ενώ σε πρόσφατες σωστικές ανασκαφές που έγιναν κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών, ήλθαν στο φως πολλά νέα αρχαιολογικά ευρήματα (Εικ. 39, 40, 41).
- Από την Αρχαία Κορώνη σώζονται επίσης πλήθος επιγραφών. Στα επίσημα *corpora* υπάρχουν 18 επιγραφές, οι 7 από τις οποίες εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας, που μαρτυρούν επίσης την ακμή της Αρχαίας Κορώνης κατά την περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας¹¹³.

Σε γενικές γραμμές και σύμφωνα με την κα Αραπογιάννη, τα αρχαιολογικά ευρήματα από την περιοχή του Πεταλιδίου είναι πολύ λίγα σχετικά με αυτά που θα μπορούσαν να υπάρχουν, ανάλογα με την πολύ πλούσια ιστορία της περιοχής. Οι ελλείψεις σωστικές ανασκαφές, καθώς και η οικοδομική δραστηριότητα περιόρισαν σημαντικά την αποκάλυψή τους¹¹⁴.

---

111 Αραπογιάννη 2009, 98.

112 Αραπογιάννη 2009, 99-105.

113 Μακρή 2005, 70-82.

114 Αραπογιάννη 2005, 104-105.

1.3.β. Πρώιμοι Χριστιανικοί Χρόνοι

Κατά την περίοδο αυτή η πόλη, σύμφωνα με τον Π. Πανταζόπουλο, θα πρέπει να κατείχε αξιοζήλευτη θέση, αν εξετάσουμε τα ευρήματα της εποχής¹¹⁵. Μάλιστα θεωρείται ότι θεμελιωτής του χριστιανισμού στην περιοχή ήταν ο Ονησίφορος, χωρίς να υπάρχει τεκμηρίωση στις πηγές. Οι ιστορικές πηγές μαρτυρούν με διαύγεια - κατά τον Πανατζόπουλο - ότι στους χρόνους των Εβδομήκοντα Αποστόλων, αλλά και μέχρι τον 6ο τουλάχιστον αιώνα η μόνη Κορώνη είναι αυτή που εντοπίζεται στο Πεταλίδι, εφόσον η σημερινή Κορώνη ονομάζεται τους ίδιους χρόνους Ασίνη¹¹⁶.

Ωστόσο τα ευρήματα των Πρώιμων χριστιανικών χρόνων δεν είναι πολυάριθμα. Ανάμεσα στα μουσειακά εκθέματα αυτής της περιόδου περιλαμβάνεται και μία σειρά από αρχαία κιονόκρανα και θωράκια, που προέρχονται από παλαιοχριστιανική βασιλική της Αρχαίας Κορώνης¹¹⁷. Επιπλέον, υπάρχει αναφορά ότι ο Επίσκοπος Κορώνης συμμετείχε στη διάρκεια της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου (431 μ.Χ.), ενώ στον *Συνέκδημο* του Ιεροκλέους (553 μ.Χ.), έναν κατάλογο των επαρχιών και των πόλεων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αναφέρεται μετά τη Μεσσήνη και η Κορώνη ως Κορωνία¹¹⁸.

Η Κορώνη αναφέρεται τον ίδιο αιώνα και από τον Στέφανο Βυζάντιο¹¹⁹. Όλα τα παραπάνω πιστοποιούν για τον Π. Πανταζόπουλο την πλήρη ταύτιση της Κορώνης των πρώτων χριστιανικών χρόνων με το Πεταλίδι. Ο Η. Αναγνωστάκης πάλι, δεν φαίνεται να συμμερίζεται απόλυτα την άποψή του, υποστηρίζοντας ότι για την πόλη αυτή, μετά τις σαφείς αναφορές του Στράβωνα και του Πausανία δεν έχουμε κάτι συγκεκριμένο και απόλυτο για τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους¹²⁰.

Τα ρωμαϊκά *itineraria* δεν κάνουν λόγο για την Κορώνη, ενώ αντίθετα όλα αναφέρουν τις γειτονικές πόλεις, δηλαδή την Ασίνη, τη Μεθώνη και τη Μεσσήνη. Η πρώτη σίγουρη αναφορά στο όνομα Κορώνη γίνεται στο *Χρονικόν τῆς Μονεμβασίας* του 10^{ου} αι., εννοώντας όμως τη σημερινή Κορώνη. Ήδη από τον 9^ο αι., όποια αναφορά γίνεται σε πηγές με το όνομα Κορώνη τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν τη σημερινή Κορώνη. Έτσι, ενώ για την Αρχαία Κορώνη διαπιστώνουμε μία σταδιακή ερήμωση από τον 5^ο αι. μ.Χ και εξής, από τον 9^ο αι και μετά συναντούμε το όνομα αυτό στη σημερινή Κορώνη, γεγονός που

---

115 Πανταζόπουλος 2012, 29.

116 Πανταζόπουλος 2012, 30-31.

117 Κακούρης 1978, 323.

118 Hieroklis 1866, 12.

119 Πανταζόπουλος 2012, 31.

120 Αναγνωστάκης 2009, 46.

είναι δύσκολο να ερμηνευθεί, καθώς ένας φθίνων οικισμός, όπως η Αρχαία Κορώνη επιβάλλει τελικά το όνομά της στη γειτονική Ασίνη, η οποία ήταν μία οχυρή και σημαντική πόλη¹²¹.

Σύμφωνα με τον ίδιο ισχυρισμό, σιγά-σιγά και σταδιακά από τον 6^ο αι. μέχρι και 9^ο αι.¹²² αρχίζει η ερήμωση της Αρχαίας Κορώνης και η μετατόπιση του πληθυσμού νοτιότερα προς την Ασίνη και την μετέπειτα Κορώνη, μία ασφαλή φυσική οχυρή θέση, στην οποία θα ήταν οι κάτοικοι προφυλαγμένοι από τις σλαβικές ή σαρακηνές επιδρομές του 6^{ου} αιώνα. Επιπλέον, το επιβλητικό σχήμα της χερσονήσου, η μεγάλη υψομετρική διαφορά που παρουσίαζε και η πλατιά επίπεδη επιφάνειά της την καθιστούσαν κατάλληλη για οχύρωση. Φαίνεται πως στο υψηλότερο σημείο της υπήρχε Αρχαία Ακρόπολη, η οποία κατά καιρούς είχε υποστεί διαδοχικές επισκευές¹²³. Με τον τρόπο αυτό μετέφεραν και επέβαλαν στην Ασίνη το όνομα Κορώνη, ενώ το όνομα Ασίνη άρχισε σιγά σιγά να ξεχνιέται.

Σύμφωνα με επικρατέστερη άποψη, η μετοίκηση και η ενίσχυση της σημερινής Κορώνης ήταν αποτέλεσμα της εποικιστικής πολιτικής του Νικηφόρου Α΄, δηλ. της ενίσχυσης των περιοχών με γηγενή χριστιανικό πληθυσμό για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο των σλαβικών επιδρομών. Έτσι, η σημερινή Κορώνη με τη φυσικά οχυρωμένη θέση της έγινε πόλος συσπείρωσης της ευρύτερης περιοχής, η οποία μπορεί και κάποιες φορές να ονομαζόταν γενικά Κορώνη και εποικίσθηκε με σύμμεικτο πληθυσμό από την ευρύτερη περιοχή. Παράλληλα, καθιερώθηκε και ως Επισκοπή Κορώνης, ενώ εγκαταλείφθηκε το όνομα Επισκοπή Ασίνης και έτσι και στους εκκλησιαστικούς κύκλους επικράτησε το όνομα Κορώνη¹²⁴.

Ο Π. Πανταζόπουλος έχει ωστόσο αντίθετη άποψη και θεωρεί ότι διαθέτουμε αρκετά ιστορικά τεκμήρια για να συμπεράνουμε ότι η Αρχαία Κορώνη καταστράφηκε από τους Αβαροσλάβους τον 6ο μ.Χ. αι. και συγκεκριμένα μεταξύ 560-590 μ.Χ.¹²⁵.

Συμπερασματικά πάντως, η σημερινή επιστήμη ερμηνεύει την ερήμωση της Αρχαίας Κορώνης, όχι ως αποτέλεσμα επιδρομών Σαρακηνών ή Σλάβων, αλλά περισσότερο ως αποτέλεσμα πολιτικής βούλησης και εκκλησιαστικής αναδιοργάνωσης των αρχών του 9^{ου}

---

121 Αναγνωστάκης 2009, 47.

122 Παπαθανασόπουλος – Παπαθανασόπουλος 2000, 111.

123 Καρποδίνη-Δημητριάδη, 1993, 150.

124 Αναγνωστάκης 2009, 60-65.

125 Πανταζόπουλος 2012, 31-32.

αι., την ίδια στιγμή που η Αρχαία Κορώνη έχει σταδιακά εγκαταλειφθεί από τον 6^ο αι. και μετά¹²⁶.

1.3.γ. Φραγκοκρατία-Ενετοκρατία

Η Πελοπόννησος, συμπεριλαμβανομένης της Μεσσηνίας, μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση και μέχρι τη Μεσοβυζαντινή εποχή, περιπίπτει σχεδόν σε αφάνεια, από πλευράς μεγάλων ιστορικών γεγονότων. Η καίρια γεωστρατηγική και εμπορική θέση της περιοχής ωστόσο, την κατέστησε ωστόσο μήλον της έριδος ανάμεσα στους ισχυρούς της εποχής, Φράγκους Ενετούς, και Τούρκους.

Έτσι, ύστερα από μία σύντομη διετή Φραγκική περίοδο (1205-1207), ακολούθησε η πρώτη Ενετοκρατία (1207-1500), η Α΄ Τουρκοκρατία (1500-1684/1685), το Ενετικό Βασίλειο του Μορέως ή αλλιώς Β΄ Ενετοκρατία (1684/1685-1715) και η δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1829), η οποία κατέληξε στη Γαλλική Κατοχή και στην ενσωμάτωση της ευρύτερης περιοχής της Πυλίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος¹²⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν την εποχή αυτή η Κορώνη και η Μεθώνη. Έτσι, την εποχή των Παλαιολόγων και μετά από την Δ΄ Σταυροφορία (1201-1204), ολόκληρες περιοχές του Βυζαντινού κράτους τίθενται υπό τον στρατιωτικό, πολιτικό και κυρίως τον οικονομικό έλεγχο των Βενετών. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και οι παράλιες μεσσηνιακές πολιτείες της Μεθώνης και της Κορώνης¹²⁸.

Από το 1207 έως το 1500, κατά την περίοδο της Α΄ Ενετοκρατίας, στα παράλια της Μεσσηνίας, οι δύο καστροπολιτείες αναδεικνύονται σε εξέχοντα εμπορικά και ναυτικά κέντρα, με σημαντικότερη στρατηγική αξία για τα οικονομικά συμφέροντα της Βενετίας σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο¹²⁹. Οι Βενετοί είχαν αρχίσει να έχουν βλέψεις για την περιοχή ήδη από τον 12^ο αι. μ.Χ., καθώς «βρισκόταν στη μέση του δρόμου Βενετίας – Ανατολής»¹³⁰. Το 1125 είχαν επιτεθεί στη Μεθώνη και την είχαν καταστρέψει, καθώς είχε εξελιχθεί σε άντρο πειρατών που λυμαίνονταν την περιοχή¹³¹.

Το 1204 ο Γοδεφρείδος Α΄ Βιλλεαρδουίνος, πλέοντας προς την Κωνσταντινούπολη, παρασύρθηκε με το πλοίο του στη Μεθώνη και τελικά παρέμεινε στην περιοχή για δύο

---

126 Κομματάς 2009, 187.

127 Nanetti 2007, 165.

128 Λαΐου 1980, 232.

129 Nanetti 2007, 165.

130 Miller 1997, 61.

131 Miller 1997, 61.

περίπου χρόνια. Έτσι, αρχικά η Μεθώνη και η Κορώνη παραδόθηκαν στους Φράγκους¹³². Σύντομα όμως οι Βενετοί κατέλαβαν τις δύο πόλεις, όπως πληροφορούμαστε και από *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*. Ακολούθησε μία περίοδος οικονομικής και εμπορικής ανάπτυξης των δύο πόλεων¹³³. Τα ενετικά πλοία στάθμευαν σε αυτές, ανεφοδιάζονταν και μετέφεραν στη δυτική Ευρώπη διάφορα προϊόντα από την Πελοπόννησο, όπως κερί, αλάτι, μετάξι, σιτηρά και λάδι¹³⁴. Κατά τον 14^ο αι. ιδιαίτερη ακμή εμφανίζει στα «Μοθωκόρωνα» και το δουλεμπόριο¹³⁵.

Αντίστοιχα και η περιοχή του Πεταλιδίου αποκτά πάλι ζωή την περίοδο της Φραγκοκρατίας, με την εγκαθίδρυση του Πριγκιπάτου του Μορέως και ιδιαίτερα μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς (1261). Από τα μέσα του 7ου αιώνα, είχε προηγηθεί η ανοργάνωτη εγκατάσταση σλαβικών νομαδικών φύλων, που διείσδυσαν ανεμπόδιστα και σχημάτισαν σκόρπιους καθαρά αγροτικούς οικισμούς, χωρίς καμία συνοχή μεταξύ τους. Με το πέρασμα των χρόνων και προ της εμφάνισης των Φράγκων, είχαν σχεδόν όλοι απορροφηθεί από το κυρίαρχο ελληνικό περιβάλλον. Στην οριστική αφομοίωση συνετέλεσε δραστικά και η επιτυχημένη προσπάθεια εκχριστιανισμού από το Βυζάντιο. Έτσι, ενώ κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή (642 μ.Χ-1024), η ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου χαρακτηρίζεται «σκοτεινή» εξαιτίας της έλλειψης ιστορικής πληροφόρησης, είτε λόγω εικονομαχίας είτε λόγω επιδρομών (Αράβων, Σλάβων, Βουλγάρων κ.λ.π.)¹³⁶, αντιθέτως κατά την υστεροβυζαντινή εποχή (1025-1453) το Πεταλίδι αρχίζει πάλι να δραστηριοποιείται, όχι βέβαια ως οικισμός.

Κατά τον *Nanneti* η περιοχή του σημερινού Πεταλιδίου ταυτίζεται με το μέρος όπου βρίσκονταν οι εγκαταστάσεις του λιμανιού, το οποίο ορίζεται το 1209 στη συνθήκη της Sapienza ως το σύνορο ανάμεσα στην ενετική επικράτεια της Κορώνης και του

---

132 Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 166.

133 Σημαντικές πληροφορίες για την πορεία των δυο πόλεων την εποχή αυτή αντλούμε και από τη μονογραφία του καθηγητή Andrea Nanetti με θέμα: *Εγγραφα Κορώνης και Μεθώνης. Αναζήτηση των δύο κύριων οφθαλμών του Κοινού της Βενετίας, ΙΔ' και ΙΕ' αιώνας*, η έκδοση του β' τόμου της οποίας παρουσιάστηκε στις 28 Μαΐου 2008 στο Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής των Ελλήνων στην Αθήνα, σε εκδήλωση που οργάνωσε το Μανιατάκειο Ίδρυμα, βλ. Τσώνης 2009, 27. Το ίδρυμα οργάνωσε το ίδιο έτος και Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Ιστορική μνήμη και Οικονομική ανάπτυξη», φέρνοντας στο φως πολλά νέα στοιχεία για την ιστορική εξέλιξη της περιοχής, βλ. Μανιατάκειο Ίδρυμα, *Πρόγραμμα Διεθνούς Συνεδρίου «Ιστορική μνήμη και οικονομική ανάπτυξη»*, Αθήνα-Κορώνη, 2-5 Ιουλίου 2009.

134 Παπαθανασόπουλος - Παπαθανασόπουλος 2000, 100.

135 Μάλτζου 1980, 262.

136 Πανταζόπουλος 2012, 39-40.

Πριγκιπάτου της Αχαΐας¹³⁷. Προκύπτει λοιπόν ότι ήταν η δίοδος για να περάσει κανείς από τη Μεθώνη και την Κορώνη σε άλλες περιοχές του Πριγκιπάτου και σύμφωνα με τον Αντ. Μομφεράτο στο έργο του «Μεθώνη και Κορώνη επί Ένετοκρατίας»¹³⁸, φορολογούνταν στο Πεταλίδι. Ο Π. Πανταζόπουλος μάλιστα θεωρεί ότι το τοπωνύμιο «Φόρου», βόρεια του Πεταλιδίου προέρχεται από τη λειτουργία του ως ορίου ανάμεσα στην κυριαρχία των Ενετών και του Πριγκιπάτου της Αχαΐας.

Τεκμηριώνοντας τη συλλογιστική του ο Πανταζόπουλος αναφέρει ότι με το τοπωνύμιο αυτό συσχετίζεται και **το Κάστρο του Πέρα** στην περιοχή Αγία Σωτήρα - Πανιπέρι, το οποίο βρίσκεται στην παραποτάμια ευθεία με τους «Φόρους». Το κάστρο θα πρέπει να αποτελούσε το παρατηρητήριο των Ενετών (βίγλα), από όπου θα επόπτευαν τα σύνορα. Εκεί, κατά την εκδοχή του Πανταζόπουλου, θα πρέπει να διέμενε και το προσωπικό, που θα κατέβαινε με βάρδιες για να εργαστεί στο φορολογικό φυλάκιο¹³⁹.

Το κάστρο του Πέρα βρίσκεται κοντά στο χωριό Πανιπέρι, επάνω σε επιβλητικό λόφο με πανοραμική εποπτεία του Μεσσηνιακού κόλπου, αλλά και των περασμάτων προς τις ενετικές κτήσεις της Πυλίας. Πιθανόν ταυτίζεται με το αναφερόμενο στις πηγές από το 1409 και εξής ως *Castro Leone*. Το σχήμα του είναι σχεδόν ορθογώνιο και ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους. Η τοιχοποιία του αποτελείται από αργολιθοδομή με τεμάχια πλίνθων στους αρμούς. Στην ανατολική πλευρά, η οποία παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια, διακόπτεται από δύο ορθογώνιους πύργους, ενώ ο ισχυρός πύργος της δυτικής πλευράς ίσως επέχει θέση πύργου-καταφυγίου (*donjon*). Η είσοδος βρισκόταν στη δυτική πλευρά. Στο εσωτερικό του κάστρου διακρίνονται ερείπια κτισμάτων, καμαροσκεύαση δεξαμενή και πιθανόν τα ερείπια ενός μικρού ναού (**Εικ. 42, 43, 44, 45**)¹⁴⁰.

Η αλήθεια πάντως είναι ότι για τα κάστρα της εποχής της Ενετοκρατίας, η έρευνα βρίσκεται ακόμα στη φάση του εντοπισμού και της καταγραφής αυτών. Σύμφωνα με τον Νίκο Κοντογιάννη¹⁴¹, οι Christine Hodgetts και Peter Lock εντόπισαν και αναγνώρισαν μία σειρά οχυρών στην επαρχία Πυλίας με βάση τα βενετσιάνικα αρχεία, ανάμεσα σε αυτά και το *Castro Leone*.

Σύμφωνα πάλι με προφορικές μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής, στα χρόνια της Ενετοκρατίας σχηματίζονταν εφοδιοπομπές για τη μεταφορά των αγαθών από τα διάφορα

---

137 Nameti 2009, 107.

138 Μομφεράτος 1914, 31-32. .

139 Μομφεράτος 1914, 31-32.

140 «Κάστρο του Πέρα», http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=19803, 2014.

141 Κοντογιάννης 2012, 301.

σημεία του νομού και κυρίως από τη Δυτική Πυλία προς την Καλαμάτα. Οι πεινασμένοι Έλληνες έκαναν επιθέσεις σε αυτές, που συνήθως είχαν ως κατάληξη τη σύλληψη και τη θανάτωσή τους. Η Ισαβέλλα Βιλλεαρδουίνου, η γνωστή Ιζαμπώ, θέλοντας να γλιτώσει τους συμπατριώτες της από τον θάνατο, ζήτησε από τον άνδρα της να κατασκευαστεί το κάστρο ως αποθηκευτικό χώρο των αγαθών, όπως και έγινε. Από την άλλη, έχει ελάχιστες πολεμίστρες, γεγονός που συνηγορεί στο ότι δεν ήταν κατασκευασμένο για να αποκρούει επιθέσεις, αλλά για να προφυλάσσει τα προϊόντα που βρίσκονταν εκεί, ενώ στον χώρο κατοικούσε και φρουρά, η οποία επόπτευε τα σύνορα. Κοντά του υπήρχε ο κεντρικός δρόμος που συνέδεε την Πύλο με την ενδοχώρα της Μεσσηνίας, ενώ ο τόπος κατασκευής του κάστρου ήταν σε στρατηγικό σημείο. Στο εσωτερικό του κάστρου υπάρχει ένα σημείο που καταστράφηκε από δυναμίτη, ενώ αυτό άρχισε να καταστρέφεται όλο και περισσότερο στα τέλη της δεκαετίας του '50, όταν πρωτοεμφανίστηκαν οι συσκευές αναζήτησης πολύτιμων μετάλλων. Την κατάσταση του κάστρου επιδείνωσε ο σεισμός του 1889, μεγέθους 8,9 Ρίχτερ. Η 26η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έχει κάνει μεγάλες προσπάθειες για τον καθαρισμό του εσωτερικού χώρου, ο οποίος τελικά στις μέρες μας είναι προσβάσιμος¹⁴².

Το Πεταλίδι βέβαια εκείνη την εποχή ήταν ένα τοπωνύμιο και όχι οικισμός, καθαρά ελληνικής προέλευσης. Ο Βαγιακάκος¹⁴³ υποστηρίζει ότι το τοπωνύμιο Πεταλίδι είναι υποκοριστικό του ονόματος Πέταλο, το οποίο συναντάμε σε πέντε ακόμα περιοχές (ύφαλος κοντά στο νησί Ίο, νησί κοντά στην Αμοργό, όρος της Μάνης, παραλιακή θέση της Λέσβου και τέλος, το συγκεκριμένο χωριό, που αποτελεί αντικείμενο της παρούσας έρευνας). Με το ίδιο όνομα επίσης συναντάμε σήμερα στον χάρτη της Αθήνας τρεις οδούς, στην Παιανία, στην Αγία Παρασκευή και στην Παλλήνη (googlemap)¹⁴⁴, γεγονός που μάλλον πιστοποιεί ότι πρόκειται για έναν μορφολογικό σχηματισμό περιοχής.

Συνεχίζοντας ο Βαγιακάκος την αναφορά του στην ονομασία του Πεταλιδίου, σημειώνει ότι η παλαιότερη μνεία του τοπωνυμίου γίνεται από τον ιστορικό της Αλώσεως Σφραντζή. Σήμερα όμως γνωρίζουμε ότι το όνομα Πεταλίδι αναφέρεται για πρώτη φορά στην ενετική καθομιλουμένη το 1417, σε κείμενο είσπραξης των τελωνειακών δασμών, που αφορούν τις εμπορικές συναλλαγές με το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Ο οικισμός περιγράφεται ως μία οχυρωμένη τοποθεσία, στα σύνορα των ενετικών εδαφών της Κορώνης. Στην ετοιμολογία, λοιπόν, του ονόματος, κατά τον Βαγιακάκο, μάς οδηγεί η μορφολογία του

---

142 «Κάστρο του Πέρω», http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=19803, 2014.

143 Βαγιακάκος 1978, 379-383.

144 «Πεταλίδ», <https://www.google.gr/maps/@36.9591354,21.9049303,14z>, 2018.

εδάφους. Η παραλία στο σημείο αυτό εκτείνεται σε σχήμα πετάλου και σχηματίζει όρμο ασφαλή από τους ανέμους. Πράγματι, αντικρίζοντας κανείς το Πεταλίδι από ψηλά, το βλέπει να σχηματίζει έναν όρμο σε σχήμα πετάλου (Εικ. 46, 47, 48, 49).

Το Πεταλίδι παρέμεινε στην τροχιά του Φράγκικου Πριγκιπάτου της Αχαΐας, για να περάσει στην επιρροή του Βυζαντινού Δεσποτάτου του Μορέως. Το Πεταλίδι την εποχή αυτή αναφέρεται μόνο από τον ιστορικό Σφραντζή, ο οποίος αναφέρει ότι ο Θωμάς Παλαιολόγος, φεύγοντας από τη Δύση, λίγο πριν κατακτηθεί ο Μοριάς από τον Μωάμεθ πέρασε από το Πεταλίδι. Συγκεκριμένα αναφέρει: «*Τούτων οὖν ἐκεῖσε γενομένων, ὁ δεσπότης κυρ Θωμᾶς, ἀφείς τὴν Καλαμάταν καὶ περάσας εἰς τὰ περὶ Κόσμαιναν καὶ Πεταλίδι, εἰσελθὼν εἰς το Ἄβαρῖνον κακεῖθεν εἰς Μαράθιν...*»¹⁴⁵.

Σύμφωνα με τον Nanetti δεν μάς είναι γνωστός ο τρόπος με τον οποίο έζησε την Ενετική του φάση το Πεταλίδι πριν το κατακτήσουν οι Τούρκοι, καθώς πρέπει να μελετηθούν όλα τα αρχεία του 14^{ου} και 15^{ου} αι¹⁴⁶. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Ενετουρκικού πολέμου (1463-1479) άρχισε η συρρίκνωση της Βενετίας στα μεσσηνιακά εδάφη. Ο Β΄ Ενετουρκικός πόλεμος (1499-1503) φαίνεται, λοιπόν, ότι είχε ως αποτέλεσμα το πέρασμα όλης της Μεσσηνίας από τη διακυβέρνηση των Ενετών στους Τούρκους, μαζί με το Ναυαρίνο, την Κορώνη, τη Μεθώνη, καθώς και το Πεταλίδι, το Castel Leone, την Κοσμήνη (παράκτια τοποθεσία 3,5 χ.λ.μ. νότια του Castel Leone, στα περιχώρα της τοποθεσίας Βουνάρια) και του Castel Franco (οχυρό ανάμεσα στη Λογγά και στα Βουνάρια). Σύμφωνα με πληροφορία του καθηγητή Andrea Nanetti, στο *Geographiae Commentatorium, LibriXI* του Ενετού γεωγράφου D.M. Niger, που εκδόθηκε στη Βασιλεία το 1557, διακρίνονται τα τρία κάστρα: Castellum Francum, Cosmena και Petalidi, γεγονός που υποδηλώνει ότι υπήρχε φράγκικο κάστρο και στο Πεταλίδι. Γεγονός είναι πάντως ότι το Πεταλίδι την εποχή αυτή δεν αποτελεί οικισμό, εφόσον δεν αναφέρεται στις ενετικές απογραφές της εποχής¹⁴⁷.

Οι Βενετοί, στο διάστημα των τριάντα ετών που κατείχαν την Πελοπόννησο κατά την περίοδο της Β΄ Ενετοκρατίας (1685-1715), επεχείρησαν τουλάχιστον τέσσερις φορές τη δημογραφική αποτύπωση της περιοχής¹⁴⁸, εκδηλώνοντας ενδιαφέρον για την οικονομική ανάπτυξή και την καλύτερη αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών της πηγών και

---

145 Πανταζόπουλος 2012, 43.

146 Nanetti 2009, 113.

147 Nanetti 2009, 113-123.

148 Πρόκειται για τις απογραφές των Προνοητών Comer (1689), Grimani (1700) και Angelo Emo (1708), ενώ υπάρχει και η αχρονολόγητη απογραφή στο χειρόγραφο *Querini-Stampalia* (1711), εκ των οποίων έχει δημοσιευτεί πλήρως η απογραφή Grimani από τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο, βλ. Nanetti 2009, 113-123.

μεριμνώντας για την αύξηση του πληθυσμού, μέσα από τη μεταφορά κατοίκων από άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές, εφόσον ο γηγενής πληθυσμός είχε ελαττωθεί σημαντικά από τους πολέμους και τις επιδημίες πανώλης¹⁴⁹.

1.3.δ. Τουρκοκρατία

Η τριακονταετής περίοδος της Β΄ Ενετοκρατίας (1685-1715) δεν μπόρεσε τελικά να απομακρύνει την επιρροή των Τούρκων στην περιοχή. Μετά την κατάκτηση και της Μεθώνης, πολλοί Τούρκοι επανήλθαν στις εστίες τους, παίρνοντας πίσω τις περιουσίες τους και σταδιακά οι πιο εύφορες εκτάσεις συγκεντρώθηκαν στα χέρια τους¹⁵⁰.

Κατά τη διάρκεια του Ζ΄ Ενετοτουρκικού πολέμου (1714-1718) και ειδικότερα τον Απρίλιο του 1716, η Αυστρία, προκειμένου να ανακόψει την προέλαση του Οθωμανικού στρατού στις κτήσεις της στη Δαλματία, έσπευσε και συμμαχήσε με τη Βενετία. Όμως, οι αυστριακές αυτοκρατορικές νίκες που διαδέχονταν η μία την άλλη, υποχρέωσαν τον Οθωμανικό στρατό να ανακόψει τη προέλασή του. Έτσι, στις 21 Ιουλίου του 1818, στο χωριό Πασάροβιτς, λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Βελιγραδίου, υπογράφηκε η ομώνυμη συνθήκη μεταξύ του Αυτοκράτορα Καρόλου ΣΤ΄ της Αυστρίας, της Βενετίας και του Σουλτάνου Αχμέτ Γ΄, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τελικά, σύμφωνα με την υπογραφή της Συνθήκης του Πασάροβιτς, τερματίστηκε ο πόλεμος Αυστρίας - Βενετίας - Τουρκίας, ενώ παράλληλα η Βενετία παραιτήθηκε και αναγνώρισε την οριστική κυριαρχία της Πελοποννήσου και της Κρήτης από τους Τούρκους, παραχωρώντας επίσης την Τήνο και την Αίγινα¹⁵¹.

Έτσι, αρχίζει στην περιοχή η περίοδος της δεύτερης Τουρκοκρατίας, η οποία επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην κοινωνία και την οικονομία, ενώ οι Γάλλοι εμφανίζονται δυναμικά στο εμπόριο, εγκαθίστανται ελεύθερα σε όλα τα λιμάνια της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας και μαζί με αυτούς εγκαθίστανται και οι Γάλλοι περιηγητές, τα έργα των οποίων αποτελούν σημαντικές πηγές της ιστορίας του 18^{ου} αι.¹⁵². Η ακατοίκητη τότε περιοχή του Πεταλιδίου ανήκε στο Βιλαέτι της Κορώνης, έχοντας περιέλθει ως τσιφλίκι σε ισχυρές οικογένειες της Οθωμανικής αριστοκρατίας, ενώ γύρω στα μέσα του 18^{ου} αι. η περιοχή ήταν τσιφλίκι του Οσμάν Αγά, Τούρκου επισήμου της Κορώνης¹⁵³.

---

149 Νικολάου 2007,196.

150 Νικολάου 2007, 200.

151 Χασιώτης 1975, 50-51.

152 Μπιτσάνης 2005, 18.

153 Πανταζόπουλος 2012, 44-50.

Η ευρύτερη περιοχή της Μεσσηνίας επηρεάζεται και από την επανάσταση του 1770, τα γνωστά Ορλωφικά, που υποκινήθηκαν από τη Ρωσία, για την εξυπηρέτηση των δικών της συμφερόντων και είχαν οδυνηρές συνέπειες για όλη την Πελοπόννησο και ιδίως για τη Μεσσηνία¹⁵⁴. Ειδικά η Κορώνη έγινε χώρος επιχειρήσεων κατά την επανάσταση του 1770 και υπέστη τις ολέθριες συνέπειες των γεγονότων εκείνων. Στις 1/12 Μαρτίου του 1770 ο Θεόδωρος Ορλώφ, με τη σύμπραξη των Μανιατών του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, άρχισε την πολιορκία της Κορώνης από ξηρά και από θάλασσα, θεωρώντας την κατάληψή της σχετικά εύκολη¹⁵⁵.

Συγκεκριμένα, λίγες μέρες μετά την άφιξη του Θεόδωρου Ορλώφ στο Οίτυλο άρχισε η πολιορκία της Κορώνης. Τα ρωσικά πλοία ξεκίνησαν στις 27 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου και την επόμενη ημέρα ήταν μπροστά στην πόλη. Οι Μανιάτες με τους Μαυρομιχαλαίους και τον Αθ. Κουμουνδούρο ξεκίνησαν από τη στεριά και πήγαν στο Πεταλίδι, όπου συνάντησαν τον Ρώσο αντισυνταγματάρχη πρίγκιπα Δολγορούκωφ με 400 Ρώσους και τους Μαυροβούνιους και όλοι μαζί προχώρησαν προς την Κορώνη¹⁵⁶.

Τελικά όμως με την πάροδο του χρόνου έγινε αντιληπτό ότι η παράταση της πολιορκίας της Κορώνης δεν επρόκειτο να φέρει αποτελέσματα και έτσι ο Θεόδωρος Ορλώφ πήρε την απόφαση να λύσει την πολιορκία¹⁵⁷. Τελικά, ο Θεόδωρος Ορλώφ κινήθηκε προς το Ναβαρίνο, το οποίο και κατέλαβε στις 10/21 Απριλίου του 1770. Μετά δε την άφιξη του Αλεξίου Ορλώφ στην περιοχή, οι ρωσικές δυνάμεις εγκατέλειψαν την 15^η/26^η Απριλίου του 1770 την Κορώνη, χωρίς παρενοχλήσεις από τους Τούρκους αλλά και χωρίς να μεριμνήσουν ουσιαστικά για τη σωτηρία των κατοίκων. Ένα μέρος τους επιβιβάσθηκε στα ρωσικά πλοία, κάποιοι επιβιβάσθηκαν σε ζακυνθινά πλοία που διέρχονταν τυχαία από την περιοχή, αλλά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αντιμετώπισε την εκδικητική μανία των Τούρκων. Η πόλη και τα περίχωρά της πυρπολήθηκαν για άλλη μία φορά¹⁵⁸.

Οι αδελφοί Ορλώφ εν συνεχεία, και για να διασφαλίσουν τη θέση τους στο Ναβαρίνο, στράφηκαν προς τη Μεθώνη, η πολιορκία της οποίας ξεκίνησε στις 29 Απριλίου/10 Μαΐου του 1770, αλλά έληξε άδοξα στις 17/28 Μαΐου, όταν τουρκικές δυνάμεις πεζικού κατέφθασαν στην περιοχή. Έτσι η Μεθώνη λεηλατήθηκε και πυρπολήθηκε για πολλοστή φορά. Η ήττα της έδωσε και το οριστικό τέλος στην εξέγερση

---

154 Νικολάου 2007, 204.

155 Παπαδόπουλος 1975, 69.

156 Καπετανάκης 2011, 195.

157 Καπετανάκης 2011, 200.

158 Παπαδόπουλος 1975, 74.

του 1770¹⁵⁹. Μετά την αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων, οι τουρκαλβανικές ορδές έσπειραν τον πανικό και τον όλεθρο στον χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής. Η γεωργία και το εμπόριο υπέστησαν τεράστιες ζημιές και έως το 1779 συνεχίζονταν οι αγριότητες των Τουρκαλβανών. Παράλληλα, σε όλη τη μεσσηνιακή ύπαιθρο φούντωσε η ληστεία και η τρομοκρατία¹⁶⁰.

Το Πεταλίδι, πάντα ως τοπωνύμιο και όχι ως οικισμός, μετέχει και στα Ορλωφικά (1768-1774). Οι Τούρκοι, με αφορμή την υποκινούμενη επανάσταση των Ελλήνων από τους Ρώσους, αντιδρούν βίαια, ιδιαίτερα στην κεντρική Πελοπόννησο, αναγκάζοντας έτσι πολλούς Αρκάδες να βρουν καταφύγιο στα ασφαλέστερα μέρη της γειτονικής Μεσσηνίας. Σύμφωνα με τον ιστορικό Ιωάννη Φιλήμονα (1798-1874), στο έργο του *Δοκίμιον περι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, μία από τις οικογένειες που κατηφόρισαν στη νότια Πελοπόννησο ήταν και αυτή του Κολοκοτρώνη, η οικογένεια του οποίου μετά τη γέννησή του στο Ραμοβούνι της Μεσσηνίας, βρήκε προσωρινό καταφύγιο στις πλαγιές του Λυκοδήμου, στα περίχωρα του Πεταλιδίου, πριν καταφύγει στη Μάνη, και αργότερα επιστρέφει στην Αλωνίσταινα, τη γενέτειρα της μητέρας του, Ζαμπιάς Κωτσάκη. Θεωρεί μάλιστα ο ιστορικός ως βασικό πεδίο δράσης του Κολοκοτρώνη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης τη Μεσσηνία, παρατηρώντας χαρακτηριστικά για τον Γέρο του Μοριά: *«ὀλίγην μὲν φέρων δύναμιν, μεγάλην δὲ ὑπισχνόμενος ἔργα»*¹⁶¹.

Από έλλειψη σχετικών ιστορικών πηγών, δεν μπορούμε να καθορίσουμε τα χρονικά διαστήματα που μετακινούσε ο Κωνσταντῆς Κολοκοτρώνης, πατέρας του Θεόδωρου, την οικογένειά του σε μανιάτικους Πύργους ή σε άλλα μέρη. Φαίνεται ότι για ένα διάστημα, πριν από τον μαρτυρικό θάνατο του γέρο-Γιάννη Κολοκοτρώνη, έμεναν οι Κολοκοτρωναίοι και στο Πεταλίδι. Αυτό συνάγεται από το σχετικό απόσπασμα του διαλόγου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη με τον γιο του Κολλίνο, που έχει ως εξής¹⁶².

Θ.Κ: Ὁ Γιάννης Κολοκοτρώνης μίαν ἡμέραν ἐπαραθαρρεύθει καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ Νησί. Ἐκεῖ τὸν ἐπρόδοσαν, καὶ ἀπεκεῖ τὸν ἐπῆραν οἱ Τοῦρκοι οἱ Ἀνδρουσιανοί, καί, ἀφ' οὗ τοῦ ἔκοψαν τὰ ποδάρια καὶ τὰ χέρια, ἔπειτα τὸν ἐκρέμασαν.

Κ.Κ: Το μέρος ὅπου τον ἐκρέμασαν, ἐπῆγα καὶ τὸ εἶδα. Οἱ κάτοικοι τὸ γνωρίζουν καὶ μὲ ἔδειξαν τὸν τόπον. Τοὺς ἐρώτησα πόθεν τὸ ἐξεύρουν, ὅτι ἐκεῖ ἐκρέμασαν τὸν Ἰωάννην

---

159 Παπαδόπουλος 1975, 74-75.

160 Νικολάου 2007, 205.

161 Φιλήμονας 1860, 30-31.

162 Στασινόπουλος 1975, 71.

Κολοκοτρώνην, και με εἶπον ὅτι τὸ ἔχουν ἀκούσει ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅπου τὸ ἔλεγον κατὰ παράδοσιν και ἔδειχναν τὸν τόπον.

Θ.Κ: Αὐτό εἶναι ἀληθινόν.

Κ.Κ: Πόσων χρόνων ἦσαν, ὅταν ἀπέθανεν ὁ πάππος σου Ἰωάννης Κολοκοτρώνης;

ΘΚ: Δύο χρονῶν.

Κ.Κ: Λοιπὸν θὰ ἦτον ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769.

Θ.Κ: Βέβαια. Τότε ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος και τὰ λοιπὰ παιδιά του ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὸ Πεταλίδι, και ἤρχισε νὰ ἐκδικῆται τοὺς Τούρκους».

Περισσότερο τεκμηριωμένη εἶναι ἡ παρουσία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στη Μάνη, στην οποία μετέβη κατόπιν της διαταγῆς της Φιλικῆς Εταιρείας στις 6 Ἰανουαρίου του 1821. Εκεί φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Παναγιώτη Μούρτζινου στην Καρδαμύλη, γεγονός που προκάλεσε τὴν κινητοποίηση των Τούρκων κατασκόπων¹⁶³.

Τα πρώτα κίβλας χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση, ἄρχισαν επαναστατικά κινήματα για τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τον Τούρκο δυνάστη, που προμήνυαν τὴν μεγάλη ἐκρηξη τῆς Ἐπανάστασης, ἡ οποία ξεκίνησε, ὄχι τυχαία, ἀπὸ τὴ Μάνη¹⁶⁴. Ἡ ἀνυπότακτη Μάνη ἀσφαλισμένη ἀπὸ στεριά και θάλασσα, προσέφερε τις καλύτερες συνθήκες για τὴν ἐπιτυχία του αγώνα και τὴ διεξαγωγή του κλεφτοπόλεμου¹⁶⁵.

Ὁ Ταῦγετος, τὸ «αρσενικό βουνό», ὅπως τὸ ονομάζει ὁ Στρατῆς Μυριβήλης, ἐγινε γρήγορα κέντρο ἐπιχειρήσεων¹⁶⁶. Ὁ Φιλῆμων στο ἔργο του *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, ἐπιβεβαιώνει τα παραπάνω ὡς ἐξῆς: «Ἡ Λακωνία (περιοχὴ Ταῦγέτου) ἄλλην εἶχε ὑψηλοτέραν και γενικωτέραν ἀποστολὴν παρὰ τὴν Ἀχαΐαν και Ἀρκαδίαν. Αὗται περιεσπῶντο ἐσωτερικῶς, ἢ μὲν ἀπὸ τοῦ Ρίου και τῆς Ἀκροπόλεως Πατρῶν, ἢ δὲ Ἀρκαδία ἀπὸ τῆς Τριπόλεως και τοῦ παραπλεύρου Λάλα. Ἡ Λακωνία ὁμως, ἢ μὴ ἔχουσα ἐσωτερικοὺς ἐχθροὺς, προώρισται, ἵνα βοηθῆ ἐξωτερικῶς, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει. Ὁμοιάζε ἄρα πρὸς ἠφαίστειον, ἐκχέον πυρώδη πηλὸν κατὰ τῶν πέριξ και πόρω πολεμίων»¹⁶⁷.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Φρανσουά Πουκεβίλ στο ἔργο του *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, ἀναφέρει για τον τρόπο με τον οποίο οἱ Μανιάτες ἀντέδρασαν στις πρώτες

---

163 Καπετανάκης 2011, 489-491.

164 Κοτσώνης 2012, 5-6.

165 Κοτσώνης 2012, 7.

166 Μυριβήλης 1949, 91.

167 Φιλῆμων 1860, 26.

προσπάθειες των Τούρκων να καταπνίξουν κάθε προεπαναστατική φλόγα: «ὁ πόλεμος ἐξελθὼν ἐκ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ταινάρου, ὡς κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ψαλλομένων μαχῶν, τρέχει καὶ ἵπταται πρὸς τὴν κραυγὴν τῶν διὰ δάδων, μασίγων καὶ ὄφρων ὀπλισμένων Μαινάδων. Ἡ τυφλὴ Λύσσα καὶ ἡ Ἔρις ὀρμῶσιν ἐπὶ τῶν βημάτων αὐτῶν. Οἱ σποράδην ἐν ταῖς κόμαις τῆς λεκάνης τοῦ Εὐρώτα ζῶντες Τοῦρκοι πίπτουσι ὑπὸ τὰς φλόγας αὐτῶν. Οἱ ἄγροί αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἢ δὲ ποταμιὰ ὡς καὶ τὸ Βαρδούνη, ἀποικίαι τῶν Ἐρεζιτῶν Μωαμεθανῶν, πλέουσι ἐν τῷ αἵματι»¹⁶⁸.

Γρήγορα η Επανάσταση εξαπλώθηκε από την Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα, καθώς οι αρματολοί της Στερεάς ξεπέρασαν τις επιφυλάξεις τους και τέθηκαν οι ίδιοι επικεφαλής των επαναστατικών δυνάμεων στα αρματολίκια τους¹⁶⁹. Είναι πάντως γεγονός ότι η είσοδος των επαναστατικών δυνάμεων των Μανιατών και των Μεσσηνίων υπό την αρχηγία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στην Καλαμάτα, την 23η Μαρτίου του 1821, σηματοδότησε ενεργά το κεφάλαιο της απελευθέρωσης του Ελληνισμού από τα δεσμά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁷⁰. Σε επαναστατικούς ρυθμούς κινήθηκε και ο χώρος του ακατοίκητου τότε Πεταλιδίου, ο οποίος έγινε τόπος πολλαπλών επιχειρήσεων, όπως δείχνουν και πολλά περιστατικά¹⁷¹.

Τέσσερα χρόνια μετά από την έναρξη της Επανάστασης, η Πελοπόννησος ελεγχόταν από τις ελληνικές δυνάμεις, ενώ στις αρχές του 1825 ο εμφύλιος πόλεμος είχε τελειώσει. Από την άλλη, η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των Πελοποννησίων είχε ηττηθεί και φυλακιστεί, ενώ οι Ρουμελιώτες ένοπλοι που στήριζαν με τη δύναμη των όπλων τους τη Διοίκηση, προέβαιναν σε πράξεις βίας στις επαρχίες της Πελοποννήσου, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των ντόπιων. Παράλληλα η κυβέρνηση Κουντουριώτη, ασχολούμενη με τις εσωτερικές διαφορές, είχε παραμελήσει εντελώς τον Τουρκοαιγυπτιακό κίνδυνο¹⁷².

Εντωμεταξύ, η τουρκική κυβέρνηση, όταν κατάλαβε ότι ήταν ανίκανη να αντιμετωπίσει την Ελληνική Επανάσταση, κατόπιν συνεννοήσεως με τον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή, ανέθεσε σε αυτόν την καταστολή της Επανάστασης, στέλνοντας στην Πελοπόννησο εκστρατευτικό σώμα¹⁷³. Τη διοίκηση αυτού του σώματος ανέλαβε ο

---

168 Πουκεβίλ 1996, 27.

169 Stathis 2007, 178-179.

170 Χρήστου 2013, 27.

171 Πανταζόπουλος 2012, 50-54.

172 Βακαλόπουλος 1975, 376.

173 Κοτσώνης 1999, 13.

Ιμπραήμ πασάς, θετός γιος του Μεχμέτ Αλή¹⁷⁴. Κάτω από τις συνθήκες αυτές αποβιβάστηκε στις ακτές της Μεσσηνίας ο Ιμπραήμ πασάς, τον Φεβρουάριο του 1825¹⁷⁵, αφού πρώτα είχε συμπληρώσει τις προετοιμασίες του στη Σούδα, είχε διαπλεύσει ανενόχλητος το Κρητικό πέλαγος, με όλο του τον στόλο και είχε αποβιβασθεί στη Μεθώνη¹⁷⁶.

Μέσα στα δύο χρόνια που ακολουθούν, ο Ιμπραήμ προσπαθεί να επιβληθεί στην Πελοπόννησο. Μετά την πολιορκία του Μεσολογγίου, επανέρχεται δριμύτερος εκεί και το καλοκαίρι του 1827, μη μπορώντας να εδραιώσει τη θέση του στον Μοριά, εφαρμόζει την τακτική της καμένης γης, στέλνοντας στη Μεσσηνία τον κεχαγιάμπεη του, με ρητή εντολή να καταστρέψει και να κάψει τους ελαιώνες και όλα τα δένδρα που συναντούσε στα πεδινά, σε περίπτωση που οι Μεσσήνιοι αρνιόνταν να υποκύψουν¹⁷⁷.

Και ενώ προετοιμάζει απόβαση στην Ύδρα και τις Σπέτσες, γεγονός που θα είχε ολέθριες συνέπειες για την Επανάσταση, εάν γινόταν πραγματικότητα, τον προλαβαίνουν οι ναυτικές δυνάμεις της Γαλλίας, Ρωσίας και Αγγλίας, που καταστρέφουν τον Τουρκοαιγυπτιακό στόλο στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου, την 8^η Οκτωβρίου του 1827¹⁷⁸. Η αρχή του τέλους για τον Ιμπραήμ είχε ξεκινήσει, παρόλο που πέρασε περισσότερος από ένας χρόνος, για να λήξει ο πόλεμος, και περίπου πέντε χρόνια για να εγκαθιδρυθεί το Βασίλειο της Ελλάδας¹⁷⁹.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν αλλάξει την πολιτική τους και ήταν αποφασισμένες να υποστηρίξουν την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Είναι γεγονός ότι η Ναυμαχία του Ναυαρίνου στις 8/20 Οκτωβρίου του 1827 αποτέλεσε τη σταθερή βάση, πάνω στην οποία στηρίχτηκε η πολύχρονη προσπάθεια του επαναστατημένου Ελληνισμού να δημιουργήσει την αυτοδύναμη, αυτοτελή και ανεξάρτητη εθνική του εστία. Οι συμμαχικές δυνάμεις, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου της 6^{ης} Ιουλίου του 1827 είχαν δημιουργήσει ένα διπλωματικό ρήγμα στους κόλπους της Ιερής Συμμαχίας, ολοκληρώνοντας σε στρατιωτικό επίπεδο τις κατακτήσεις της πολιτισμένης Ευρώπης. Οι ενωμένοι συμμαχικοί στόλοι έλυσαν δυναμικά στο Νεόκαστρο τον μείζον πρόβλημα της ελληνικής υπόθεσης¹⁸⁰.

---

174 Κοτσώνης 1999, 13.

175 Δασκαλάκης 1967, 767-768.

176 Βακαλόπουλος 1975, 376.

177 Δημητρακόπουλος 1975, 464.

178 Πετσάλης 1975, 466.

179 Γουντχάους 2016, 17.

180 Χρήστου 2013, 190.

Η παραμονή του Ιμπραήμ, όμως, στην Πελοπόννησο και η τήρηση του ελέγχου των σημαντικών φρουρίων της, παρά την ήττα του στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου, οδήγησε τις Μεγάλες Δυνάμεις στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (7/19 Ιουλίου του 1828), με το οποίο αποφασίσθηκε η αποστολή γαλλικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο για την απομάκρυνση του Ιμπραήμ. Το εκστρατευτικό σώμα που θα έστελνε η Γαλλία στο όνομα και των τριών Δυνάμεων, είχε ρητή υποχρέωση να περιορισθεί στην Πελοπόννησο, να δράσει με τρόπο που δεν θα έθετε σε κίνδυνο τις σχέσεις της Γαλλίας με την Πύλη και τον πασά της Αιγύπτου και έπρεπε να ανακληθεί αμέσως, μετά το τέλος της αποστολής του¹⁸¹.

Έτσι, έπειτα από την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, στις 7 Ιουλίου του 1828, συγκεντρώθηκε στην Τουλόν γαλλικό εκστρατευτικό σώμα 14. 000 ανδρών υπό τον στρατηγό Nicolas-Joseph Maizon, με την εντολή να κατευθυνθεί στην Πελοπόννησο και να αναγκάσει τα αιγυπτιακά στρατεύματα να αποχωρήσουν από εκεί. Έτσι, τον Αύγουστο του 1828, ο γαλλικός στόλος φτάνει στο έρημο τότε Πεταλίδι¹⁸². Στις 30 Αυγούστου του 1828, στον κόλπο που απλώνεται μπροστά από τη σημερινή κομόπολη του Πεταλιδίου, αγκυροβολούσε το γαλλικό εκστρατευτικό στράτευμα (Εικ. 50)¹⁸³.

Όπως αναφέρθηκε, το Πεταλίδι την εποχή αυτή δεν είναι οργανωμένος οικισμός, εφόσον ύστερα από μία μακράιωνη ιστορία, που μάς πάει πίσω στην ομηρική, κλασική και υστερορρωμαϊκή εποχή, εγκαταλείπεται ως οικισμός από τον 6^ο αι. μ.Χ. Ο Fr. Rouqueville, που το είδε από καΐκι πηγαίνοντας στην Μπούκα με αφετηρία την Κορώνη, το ονομάζει χωριό¹⁸⁴. Ένας μάλιστα Γάλλος που συμμετέχει στον στρατό του Maizon αναφέρει σε επιστολή του με ημερομηνία 24 Σεπτεμβρίου του 1828: «*Η μεραρχία πήρε θέση στην παραλία του **Πεταλιδίου**, ένα αρχαίο χωριό που στην τοποθεσία του βρίσκει κανείς πια μόνο καλύβες από κλαριά, οι οποίες κατοικούνται από κεραμοποιούς, που κατασκευάζουν κεραμίδια. Απέχουμε τέσσερις λεύγες από κάθε κατοικία*»¹⁸⁵.

Ο στόλος αποβιβάστηκε την επόμενη ημέρα, στις 31 Αυγούστου στην Καρυά, λίγο βορειότερα από το Πεταλίδι, στις εκβολές ενός μικρού ποταμού, που ονομαζόταν Καρακασίλι, όπως αναφέρει ο Αρχίατρος της αποστολής Roux. Ο Π. Πανταζόπουλος στο βιβλίο του περιγράφει ότι το γενικό στρατηγείο εγκαταστάθηκε πάνω στον δρόμο προς

---

181 Δασκαλάκης 1967, 768 -770.

182 Διαμαντούρου 1975, 506.

183 Πανταζόπουλος 2012, 63.

184 Rouqueville 1826-1827, 55.

185 Μπαλωτή 1993, 82.

Κορώνη φρουρούμενο από ένα απόσπασμα ιππικού, ενώ οι στρατιώτες έφτιαζαν πρόχειρα καταλύματα από καλάμια και φυλλώματα μετατρέποντας ένα μεταγωγικό πλοίο σε νοσοκομείο, για να αντιμετωπίσουν τις ασθένειες που έπλητταν τον στόλο. Δεν μπόρεσαν όμως οι Γάλλοι στρατιώτες να αντιμετωπίσουν τη ζέστη στη Μεσσηνία (37,5 βαθμοί Κελσίου), καθώς ήταν ασυνήθιστοι σε τέτοιες θερμοκρασίες. Έτσι, στις 11 Σεπτεμβρίου υπήρχαν ήδη 75 ασθενείς λόγω της υψηλής θερμοκρασίας, αλλά και από τσιμπήματα εντόμων και σκορπιών¹⁸⁶.

Μέσα σε αυτό το γενικό κλίμα, καταφθάνει στο Πεταλίδι επιβαίνοντας σε ρωσική φρεγάτα ο Καποδίστριας, ο νεοεκλεγής Κυβερνήτης, μετά τη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (19 Μαρτίου-5 Μαΐου 1827)¹⁸⁷, για να επιλύσει τα θέματα που προέκυπταν από την παρουσία του γαλλικού στρατού στη περιοχή¹⁸⁸. Ο Κυβερνήτης, ευρισκόμενος στο Πεταλίδι, συντάσσει επιστολές και προς τον Μαΐζον, προκειμένου να συντονίσει το στράτευμα και τις ανάγκες του. Στο παράρτημα παρατίθενται οι επιστολές του Καποδίστρια προς τον Μαΐζον και το αντίθετο, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο Πεταλίδι, όπως τις αντλούμε από το βιβλίο της κας Ξένης Μπαλωτή.

Στο Πεταλίδι έφτασε επί τόπου και ο Κολοκοτρώνης για να παράσχει τη βοήθειά του τόσο στο γαλλικό στράτευμα όσο και στον Κυβερνήτη. Συγκεκριμένα αναφέρει στα *Απομνημονεύματά του*¹⁸⁹: «Τὸν Μάϊο μῆνα ἔφτασαν καὶ τὰ στρατεύματα τὰ γαλλικά, ἀρχηγὸς ὁ Μαιζὼν μὲ 14.000 καὶ μὲ ὅλη τὴν ὕλην τὴν πολεμικὴν θαλάσσιον καὶ ξηρᾶς. Τότε ὁ μακαρίτης ὁ Κυβερνήτης ἦλθε διὰ θαλάσσης στὸ Πεταλίδι, καὶ ἀκούοντας κ' ἐγὼ, ποῦ ἤμουν εἰς τὴν Καρύταινα, ἐπῆρα κάμμια ἑκατοστὴ ἀνθρώπους καὶ ἐπῆγα εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἦτον καὶ ὁ Νικηταρᾶς. Ἐσυνομίλησε καὶ ὁ Κυβερνήτης μὲ τὸν Γκενεράλ Μαιζὼν, ἔστειλα γράμματα καὶ εἰς τὸν Ἰβραήμη πῶς εἶναι προσταγμένος ἀπὸ τὰς τρεῖς δυνάμεις νὰ ἔλθῃ μὲ τὰ στρατεύματά του εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀκόμα προσταγμένος νὰ σοῦ γράψω νὰ συνάξεις τὰ λείψανα τῶν караβιῶν σου καὶ τὰ στρατεύματα νὰ τραβιχθῆς ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ ἂν παρακούσεις καὶ δὲν τραβιχθῆς εἶμαι προσταγμένος νὰ σὲ πολεμήσω στεριάς καὶ θαλάσσης.

Καὶ τὸ στράτευμα ὅλο τὸ εἶχε βγαλμένο εἰς τὸ Πεταλίδι, ἔξω εἰς τὴ ξηρά καὶ ἀρχίνησε καὶ ἔφθινε ἐργαλεῖα, κοφίνια καὶ ἄλλα διὰ μπαταρίας. Καὶ ἐζήτησε τοῦ Κυβερνήτου νὰ τοῦ ἀφήκει ἕναν στρατηγὸ μὲ ὀλίγους διὰ ὁδηγόν, νὰ εἶναι ὁδηγὸς τοῦ στρατεύματος διὰ τὸν τόπον

---

186 Πανταζόπουλος 2012, 63.

187 Δεσποτόπουλος 1975, 479.

188 Πανταζόπουλος 2009, 131-137.

189 Ασημακόπουλος 2002, 196.

καὶ τοῦ ἄφηκε τὸν Νικηταρᾶ. Καὶ ἐπῆρε τὰ στρατεύματα καὶ ἐπῆγε μέρος κατὰ τὴν Κορόνην καὶ μέρος κατὰ τὸ Νεόκαστρο. Καὶ ἐγὼ ἀναχώρησα διὰ τὴν Καρόταινα»¹⁹⁰.

Ἄλλωστε ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε μεγάλη ἐμπειρία στὴν οργάνωση τοῦ στρατοῦ, ἐφόσον ὁ ἴδιος εἶχε πρωτοστατήσει στὴν οργάνωση καὶ τὴν ἐπιτυχία τῆς Ἐπανάστασης στὴν Πελοπόννησο, ἐκπαιδεύοντας καὶ ἐμψυχώνοντας τὰ ἀτακτα τμήματα στρατοῦ σε αὐτὴν¹⁹¹.

Ὁ Κυβερνήτης, ἀπὸ τὸ Πεταλίδι, συντάσσει συνεχῶς ἐγγράφα καὶ ἐπιστολές καὶ μεριμνᾷ γιὰ τὸν γαλλικὸ στόλο. Με τὶς ἐπιστολές αὐτές τονίζει στὸν Γάλλο Ναύαρχο Δεριγνύ τὶς δύσκολες συνθήκες διαβίωσης τοῦ στρατεύματος στὴν περιοχὴ, γεγονός που παρακίνησε τὴ μετακίνηση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Μαίζον πρὸς Γιάλοβα καὶ ἐνὸς ἄλλου τμήματος ὑπὸ τὸν Σεμπασιάνη στὴν Κορόνη, ἐνῶ τὸ πυροβολικὸ καθυστέρησε ἀκόμη λίγο στὸ Πεταλίδι, διότι ἐβρίσκει ἀκόμη χλόη γιὰ τὰ ἄλογα. Τελικὰ, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἀφιξή του ὁ Μαίζον κατάφερε νὰ ἐκπληρώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀποστολῆς του, νὰ ἐκδιώξει δηλ. τὸν Ἰμπραήμ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο¹⁹².

Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ὁ Κυβερνήτης προσπάθησε νὰ εὐχαριστήσῃ ἐπίσημα τὰ γαλλικὰ στρατεύματα γιὰ τὴν ἀποστολή τους στὸν Μοριά. Ἐτσι, κατὰ τὴ Δ΄ Ἐθνοσυνέλευση στὸ Ἄργος (11 Ἰουλίου-6 Αὐγούστου 1829)¹⁹³ ἀποφασίστηκε νὰ ἀνεγερθοῦν δύο μνημεῖα, ἓνα στὸ Ναυαρίνο, ὡς ἀνάμνηση τῆς Ναυμαχίας, καὶ ἓνα στὸ Πεταλίδι, ὡς ἀνάμνηση τῆς ἀπόβασης τῶν Γάλλων¹⁹⁴. Τὸ ψήφισμα αὐτό ὑπάρχει στα Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλλιγενεσίας, τόμ. 4, σελ 116-117, καὶ παρατίθεται στὸ παράρτημα.

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1834, ἀποφασίστηκαν ἀκριβῶς τὰ ἴδια με Β.Δ. Καὶ πράγματι, στὴν Πλατεία τῶν Τριῶν Ναυάρχων τῆς Πύλου υψώθηκε ἀφιερωματικὴ ομόνυμη ἀναθηματικὴ πυραμιδοειδῆς στήλη σε ἀνάμνηση τῆς Ναυμαχίας, πρὸς τιμὴν τῶν Ναυάρχων Κόδριγκτων, Δεριγνύ καὶ Χέυδεν, που ἠγήθηκαν τῆς ἱστορικῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου¹⁹⁵. Τὸ μνημεῖο εἶναι ἔργο τοῦ Μεσσήνιου καλλιτέχνη Θωμόπουλου, καὶ τὰ ἀποκαλυπτήριά του ἐγίναν τὸ 1930. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὸ μνημεῖο βρίσκονται δύο

---

190 Ἀσημακόπουλος 2002, 197.

191 Βακαλόπουλος 1991, 34-38.

192 Πανταζόπουλος 2012, 67.

193 Δεσποτόπουλος 1975, 523.

194 Πανταζόπουλος 2012, 68.

195 Πανταζόπουλος 2012, 63.

ορειχάλκινα κανόνια, ένα βενετσιάνικο και ένα τούρκικο, που μεταφέρθηκαν από το φρούριο του Νιόκαστρου **(Εικ. 51)**¹⁹⁶.

Στο Πεταλίδι όμως το δεύτερο μνημείο δεν έγινε ποτέ. Είναι γεγονός ότι η θέση του μνημείου προβλεπόταν στο πρόχειρο πολεοδομικό σχέδιο του νεοσύστατου οικισμού του Πεταλιδίου, με τον αύξοντα αριθμό εννέα και κατείχε κεντρική θέση στην πλατεία του Πεταλιδίου **(Εικ. 52)**. Ένα μνημείο, ωστόσο, που καμία ελληνική κυβέρνηση δεν προθυμοποιήθηκε να υλοποιήσει, από τη μία διότι οι Γάλλοι απελευθερωτές του Μαΐζον σε πολλές περιπτώσεις έδρασαν ως δυνάμεις κατοχής και από την άλλη, εξαιτίας της ληστρικής τους συμπεριφοράς, όσον αφορά τους αρχαιολογικούς θησαυρούς της περιοχής¹⁹⁷.

Η δημιουργία μνημείων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος εντάσσεται χωρίς άλλο στο γενικότερο κλίμα της εποχής και στην ανάπτυξη της νεοκλασικής γλυπτικής. Μέσα πλέον στα όρια του νεοσύστατου κράτους, η γλυπτική συνδέθηκε στις απαρχές της με την αρχιτεκτονική, κατά την προσπάθεια για ανοικοδόμηση της πρωτεύουσας από το 1834 και εξής, και απογειώθηκε μετά το 1847 με τη συστηματική διδασκαλία της ακαδημαϊκής γλυπτικής από τον Βαυαρό Christian Heinrich Siegel, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεοκλασικού καλλιτεχνικού ιδιώματος στη χώρα¹⁹⁸. Χαρακτηριστικό δείγμα μνημείου της Οθωνικής εποχής είναι ο «Λέων της Πρόνοιας» του Ναυπλίου, ένα τεράστιο γλυπτό σε μορφή αποθνήσκοντος λέοντος, που ανεγέρθηκε εις μνήμην των Βαυαρών στρατιωτών, οι οποίοι απεβίωσαν στην περιοχή από κοιλιακό τύφο, κατά τα έτη 1833/34. Τον Λέοντα, το πρώτο δημόσιο μνημείο του νεοσύστατου κράτους, σμίλευσε στον φυσικό βράχο ο Siegel¹⁹⁹, κατόπιν ανάθεσης του Βαυαρού βασιλιά Λουδοβίκου Α΄, πατέρα του Όθωνα, ο οποίος και τον χρηματοδότησε **(Εικ. 53)**²⁰⁰.

Πολύτιμες πληροφορίες για τον τότε έρημο τόπο του Πεταλιδίου αντλούμε από το έργο *Expédition Scientifique de Morée*, τομ. I–III, που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι, μεταξύ 1831–1832, όπου καταχωρίζονται οι έρευνες, της Επιτροπής των Γάλλων Επιστημόνων, που έφτασε στην Πελοπόννησο επτά μήνες μετά από το Εκστρατευτικό Σώμα του Maison. Έτσι, στις αρχές Μαρτίου του 1829²⁰¹, φτάνουν στο Νεόκαστρο της Μεσσηνίας (Ναυαρίνο), με τη φρεγάτα «Κυβέλη» τα μέλη μίας επιστημονικής αποστολής, που είχε διοριστεί από τη

---

196 «Το μνημείο τριών Ναυάρχων», <https://pylos.info/gr/aksiotheata-pylou/plateia-trion-navarxon>, 2019.

197 Πανταζόπουλος 2012, 80.

198 Σπηλιοπούλου 2013, 201.

199 Σπηλιοπούλου 2013, 179–180.

200 Σπηλιοπούλου 2013, 184.

201 Κόκκου 2009, 60–61.

Γαλλική Κυβέρνηση «είς ἐξιχνίασιν τοῦ περικλεοῦς τούτου τόπου[δηλαδή της Πελοποννήσου], καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, τὴν ἀρχαιολογίαν, καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, καθ' ὃν τρόπον ἔγεινε καὶ ἄλλοτε παρ' ἄλλης τοιαύτης πεμφθείσης εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπῆς»²⁰².

Γνωστοί επιστήμονες και καλλιτέχνες επανδρώνουν τα τρία ειδικά τμήματα: των Φυσικῶν Επιστημῶν, της Αρχαιολογίας και της Αρχιτεκτονικής. Με χαρά υποδέχεται ο Καποδίστριας τα μέλη της αποστολής, ενώ ζητά από τους Περιφερειακούς Διοικητές της Πελοποννήσου να διευκολύνουν το τόσο αξιόλογο ἔργο τους. «Ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ λογίους τοῦ ἐπιστημονικοῦ Καταστήματος τῆς Γαλλίας καὶ ἀπὸ μηχανικούς διορίσθη νὰ μεταλλεύσει τὴν κλασικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος· καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ἄνδρες θέλουσιν ἐνασχολεῖσθαι περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, ἡ πατρίς μας δὲ θέλει ἀπολαύσει τοὺς καρποὺς τῶν πολυτίμων αὐτῶν ἰδρυτῶν», ἔλεγε ο Καποδίστριας στην Δ' Ἐθνοσυνέλευση που πραγματοποιήθηκε στο Ἄργος ἀπὸ τις 11 Ιουλίου ἕως στις 6 Αυγούστου του 1829²⁰³.

Αξιόλογα υπήρξαν πραγματικά τα αποτελέσματα των γαλλικῶν ερευνῶν σε ὅλους τους τομείς και ιδιαίτερα στην αρχαιολογία. Για πρώτη φορά γίνονται ανασκαφές με τάξη και επιστημονική μέθοδο. Οι Γάλλοι μελετητές, με οδηγό τους τον Πausανία επισκέπτονται τα σπουδαιότερα μέρη της Πελοποννήσου, τις Κυκλάδες και την Αττική. Ερευνούν, καταγράφουν και σχεδιάζουν τα ερείπια των αρχαίων πόλεων. Σημαντικές ἦταν οι ανασκαφές τους στην Ολυμπία και στη Μεσσήνη και οι αρχαιολογικές ἔρευνες στη Φιγάλεια, στη Μαντίνεια, στην Αίγινα, στη Δήλο και στη Μήλο. Με την ίδια φροντίδα μελετοῦν και σχεδιάζουν ἐπίσης τα νεότερα μνημεῖα και κυρίως τις βυζαντινές εκκλησίες με τις πλούσιες τοιχογραφίες τους. Ἐδωσαν ἔτσι, για πρώτη φορά, συγκεντρωμένο υλικό για τη μελέτη της βυζαντινῆς τέχνης.

Το τίμημα ὁμως για αὐτὴν τους την προσφορά ἦταν μεγάλο, καθὼς ὡς ἀντάλλαγμα πήραν μαζί τους ὅσα κομμάτια ἀπὸ τα γλυπτά του ναοῦ του Διὸς της Ολυμπίας εἶχαν ἀποκαλύψει στις ανασκαφές τους, Ο Καποδίστριας δεν μπόρεσε να ἀρνηθεῖ και ἐπέτρεψε την παραχώρηση των μαρμάρων. Ἐτσι, τα γλυπτά αὐτά ἐξήχθησαν νόμιμα στη Γαλλία με ἀπόφαση της Δ' Ἐθνοσυνέλευσης του Ἄργους, το 1829 και θετική εισηγήση του Κυβερνήτη²⁰⁴, ο οποίος πείσθηκε ἀπὸ τον στρατηγὸ Antoine Virgile Schneider, που εἶχε

---

202 Πρωτοψάλτης 1967, 76-78.

203 Πανταζόπουλος 2012, 81.

204 Blouet 1997, 16.

εντωμεταξύ αντικαταστήσει τον Maizon, ότι η Ελλάδα θα έπαιρνε ως αντάλλαγμα εκ μέρους της Γαλλίας βιβλία, εργαλεία αστρονομίας, πρωτότυπα μηχανών, κ.ά.

Ο Π. Πανταζόπουλος παραθέτει αυτούσιες τις πληροφορίες που αντλούμε από το έργο αυτό και αφορούν στην περιγραφή του έρημου τότε Πεταλιδίου από τους Γάλλους της αποστολής²⁰⁵: «Κατεβαίνει κανείς, έν συνεχεία, στο Πεταλίδι μετά από έξι, περίπου ώρων πορεία. Έκεϊ υπάρχει ένας μῶλος, τοῦ οποίου με δυσκολία διακρίνει κανείς τὰ ἴχνη. Εἶναι πρωτίστως ἡ προέκταση τοῦ μικροῦ ἀκρωτηρίου ποῦ προστατεύει, ἀπό τὰ κύματα τοῦ νότου, τὸν ἀμμώδη κολπίσκο, τὸ σκαμμένο σὲ σχῆμα κόγχης, ποῦ κατὰ τὴ μακρινὴ ἀρχαιότητα ὀνομάστηκε «λιμάνι τῶν Ἀχαιῶν», δίχως νὰ ξέρει κανείς τὸ λόγο, καὶ ποῦ ἀποτελεῖ τὸ καινούργιο Πεταλίδι, τόπος, ποῦ δὲν εἶναι καθόλου «ἕνα μικρὸ χωριό, κείμενο κοντὰ σὴν Κορώνη», ἀλλὰ ἕνα ἀπλὸ καπηλειὸ συνεχόμενο ἐνὸς κήπου περικλειστοῦ ἀπὸ τοῖχο καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι χτισμένο πάνω σὴ θέση ἐνὸς ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ λουτροῦ²⁰⁶.

Σὲ κάποια ἀπόσταση πρὸς βορρά, πάντοτε μέσα στὸν κολπίσκο κοντὰ σὴ θάλασσα, κι ἀφοῦ ἔχει περάσει κανείς δύο ρυάκια, πάνω στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπῆρξε μιὰ πέτρινη γέφυρα ὑψώνονται τὰ ὑπολείμματα μιᾶς μεγάλης οἰκοδομῆς, ποῦ ὑπῆρξε ἡ ἀποθήκη τοῦ τελωνείου τῆς περιοχῆς. Μερικὰ ἐρείπια καὶ ἄλλα, πολὺ ἀρχαία, ἴχνη κατοικήσεως εἶναι διασκορπισμένα ἀνάμεσα σὲ συστάδες τῶν θάμνων καὶ τῶν βάτων τῆς μικρῆς πεδιάδας... Έκεῖ συναντήσαμε ἐπίσης μιὰ πλούσια πηγὴ, προστατευόμενη ἀπὸ δυνατές τοιχοδομίες...²⁰⁷.

Πιο ψηλὰ ὑπάρχουν χαλάσματα, ἄλλοτε διασκορπισμένα, ἄλλοτε σωρωμένα σὲ σειρές, πάνω σὰ ὁποῖα ὑπάρχει λίγη βλάστηση. Δίπλα σ' ἕνα τέτοιο σωρὸ βρήκαμε ξαπλωμένο, κείμενο μετὴν πλάτη, ἕνα ἄγαλμα, σὲ διαστάσεις κατὰ ἕνα τέταρτο πάνω ἀπὸ τὸ κανονικό, ἀπὸ καλὸ ἄσπρο μάρμαρο. Ἀπὸ τὸ ἄγαλμα ἔλλιπαν τὸ κεφάλι, τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Ὁ κορμὸς ἦταν ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένος, μετὰ τὰ ἱμάτια πλουσίως καὶ μετὰ πολὺ γοῦστο πτυχοῦμενα²⁰⁸.

Ίσως ἦταν μιὰ Μοῦσα. Σ' ἕνα διπλανὸ μαρμάρينو ὄγκο, ὄχι λιγότερο ὠραῖο, ἦταν ἕνα πλατὺ ἀνάγλυφο φοινικόφυλλο,...ἄλλα σπαράγματα, ποῦ φαινότανε ν' ἀνήκουν σὴν ὀροφὴ κάποιου ναοῦ, σκόρπια ἐδῶ κι ἐκεῖ. Παρατηρήσαμε ἀκόμη δύο μεγάλες πέτρες, ὕψους τουλάχιστον τριῶν ποδῶν καὶ πάχους ὄχτῶ δαχτύλων καὶ μιὰ λευκὴ μαρμάρινη πλάκα, μισοθαμμένη καὶ σκεπασμένη ἀπὸ λειχῆνες κι ὄστρακόδερμα, ποῦ δὲ μᾶς ἐμπόδισαν ν' ἀντιγράψουμε τὴν μισοσβησμένη ἐπιγραφή, καὶ εἶναι αὐτή:

---

205 Πανταζόπουλος 2012, 70-75.

206 Πανταζόπουλος 2012, 71.

207 Πανταζόπουλος 2012, 72.

208 Πανταζόπουλος 2012, 72.

.....ΠΟΛΙΣ
.....ΛΗ ΕΠΙΧΑΡΕΟΣ
ΠΟΛΥΤΑΣ ΕΥΕΡΓΕΤΑΝ
..... ΣΕΝΕΚΕΝ ΚΑΙ ΕΥΝΟΙΑΣ
ΣΕΝΟΝΔΙΑ ΤΕΛΕΕΙΣ ΑΥΤΑΝ²⁰⁹

Είδαμε, επίσης, πολύ κοντά στο άγαλμα, μερικά άλλα ύπολείμματα, που θα μπορούσαν να ανήκουν σε μνημεία. Τέλος, πιο ψηλά, και κόντρα στην κατωφέρεια της χαράδρας, όπου τελείωνε απότομα ο επίπεδος χώρος, ανακαλύψαμε τις θεμελιώσεις του τείχους της ακρόπολης, που, σχεδόν παντού, δεν προεξέχουν καθόλου από το έδαφος, άλλ' όπου διακρίνει κανείς χοντρές τετράγωνες μακρουλές πέτρες, στέρεα προσαρμοσμένες, όπως αυτές των οχυρώσεων της Μεσσήνης... Μερικοί χωρικοί, που συναντήσαμε εδώ, μας έδειξαν στο βάθος της απότομα ανοιγόμενης κοιλάδας, που περιέκλειε την Κορώνη από το μέρος του νότου και το μήκος της οποίας ακολουθοῦσαν τα τείχη, ένα μέρος, όπου πολλοί Έλληνες με την ελπίδα να βρουν μεγάλους θησαυρούς, τους οποίους οι κάτοικοι της αρχαίας Κορώνης έπρεπε να είχαν κρύψει εδώ. Από αυτό το σημείο, όπου μπορεί κανείς να κατεβεί από μια σχισμή δημιουργημένη στο μεσοδιάστημα μεταξύ δύο παλιών κατεδαφισμένων πύργων, είδαμε κάτι εξαιρετικά παράξενο, που, εδώ και τρεις - τέσσερες μέρες, τραβοῦσε το γενικό ενδιαφέρον²¹⁰.

Προσέτρεχε δε κόσμος από άκτινα δέκα λευγών, για να το κουβεντιάσει κι εμείς είμαστε οι τελευταίοι περιέργοι, που ήρθαμε εδώ, για να το διαλευκάνουμε. Τα ψηλά σιτάρια ή η χλόη, σε μήκος περίπου χίλια διακόσια μέτρα και σε πλάτος τρία, ήτανε πεσμένα και πατημένα σε μια γραμμή από βορρά προς νότο, όπως σα να χάραζε δρόμο μια σήλη πεζικού διασχίζοντας το πεδίο.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει με το στρατό, όπου τα πλήθη είναι μερικές φορές αναγκασμένα να διασχίζουν κάμπους ή λειβάδια και το ποδοπάτημα τους μένει εκεί αποτυπωμένο²¹¹.

Άλλοι λέγανε πως μια λεγεῶνα δαιμόνων ή φαντασμάτων είχε αναμφίβολα διαβεί από αυτό τον τόπο κατά τη διάρκεια της νύχτας, άλλοι πως ένα τεράστιο φίδι είχε συρθεί και είχε αφήσει το αποτύπωμα του μεγάλου κορμιού του. Ρωτήσαμε, αν οι καλλιεργητές οδηγούν μερικές φορές μεγάλους ξύλινους κυλίνδρους συρόμενους από τα βόδια τους πάνω στο πρόσφατα όργωμένο χώμα, για να ισοπεδώσουνε τους σβώλους και μήπως ένας από αυτούς τους άμελεις

---

209 Πανταζόπουλος 2012, 73.

210 Πανταζόπουλος 2012, 73.

211 Πανταζόπουλος 2012, 73.

γεωργοὺς δὲν εἶχε σύρει τῇ σβάρνα του αὐτῇ πάνω στὰ καλλιεργημένα χωράφια, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆ δουλειὰ του· ἀλλὰ τέτοια ἐργαλεῖα εἶναι ἄγνωστα στοὺς Ἑλληνας· μᾶς ἀντέταξαν δὲ πὼς ἔνα ἐργαλεῖο τέτοιων διαστάσεων, ποὺ κάνει μιὰ τόσο μεγάλη φθορά, δὲ μπορούσε νὰ περάσει ἀπὸ τὸ ρῆγμα, ἀπ ὅπου ξεκινούσε ὁ χαλασμός»²¹².

Ο Π. Πανταζόπουλος συνεχίζοντας την αναφορά του στον Β' τόμο της *Expédition* (Paris 1834, σελ. 78), παραθέτει και έναν πολύτιμο κατάλογο των χωριών της Επαρχίας Κορώνης, με αναγραφή του αριθμού των οικογενειών, που κατοικούσαν σε αυτά. Ἐτσι, αναφέρονται τα χωριά Κακόρρευμα (με 8 οικογ.), Χαϊκάλι (με 38), Μπαλή (με 25), Καστάνια (με 10), Πολυστάρι (με 16), Πανυπέρι (με 10), Ρωμύρι (με 27), Σούμπαλη (με 6), Κόκκινου (με 9), Πέρα (μέ 12), Τρύπες (με 15), Λεύκα (μέ 7), Δράγκα (με 15), Γαμβριά (με 28) και Λυκίσσα (με 10)²¹³.

Το Πεταλίδι απουσιάζει από τον κατάλογο, αφού δεν υπήρχε τότε ως συνοικισμός. Στη συνέχεια αναφέρει και τον κατάλογο των χωριών της περιοχής, που διασώζει ο Rouqueville στο έργο του *Voyage dans la Grèce*, Παρίσι, 1826-1827 και αναφέρεται στο έτος 1815, δηλ. δεκαπέντε χρόνια πριν από την άφιξη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής και πριν από το αιματηρό 1821²¹⁴. Τα χωριά της περιοχής Πεταλιδίου που περιλαμβάνονται εκεί, με τον αριθμό των Ελλήνων κατοίκων τους σε παρένθεση, είναι τα εξής: Σούμπαλη (14), Λυκίσσα (16), Γαμβριά (28), Κόκκινο (16), Ρωμύρι (16), Τρύπες (18), Πέρα (38), Πανυπέρι (40), Καστάνια (26), Πολυστάρι (32), Μπαλή (44), Χαϊκάλι (46), Δράγκα (30), Λεύκα (18), Κακόρρευμα (34), Καφού (12), Καρακασίλι (30), Βίγλα (12)²¹⁵.

Τέλος, παραθέτοντας ο Πανταζόπουλος την καταγραφή των Επαρχιών Κορώνης, Μεθώνης και Νεοκάστρου, που διενήργησε το 1830 ο Προσωρινός Διοικητής των Μεσσηνιακών Φρουρίων Ράμφος, από την οποία απουσιάζει πάλι το Πεταλίδι ως οικισμός, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπήρχε μόνο ως τοπωνύμιο την εποχή εκείνη, δηλ. πριν και μετά την Ελληνική Επανάσταση, και ότι τα υποτυπώδη κτίσματα που υπήρχαν και λειτουργούσαν είτε ως χάνι είτε ως τελωνείο, σε καμιά περίπτωση δεν πιστοποιούν οργανωμένο οικισμό. Στον χάρτη της Γαλλικής Αποστολής που παραθέτει ο Πανταζόπουλος στο ίδιο έργο, φαίνονται τα γύρω χωριά από το Πεταλίδι, ενώ το ίδιο το

---

212 Πανταζόπουλος 2012, 74.

213 Πανταζόπουλος 2012, 75.

214 Πανταζόπουλος 2012, 75.

215 Πανταζόπουλος 2012, 75.

Πεταλίδι αναγράφεται ως Port Petalidi, παράλληλα πάνω στο χάρτη σημειώνεται και το κτήριο του Τελωνείου (Εικ. 54)²¹⁶.

Σε γενικές γραμμές η Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μοριά διείσδυσε στην Πελοπόννησο και μάς έδωσε χρήσιμες πληροφορίες για τον χώρο, την αρχιτεκτονική, τη σύνθεση του πληθυσμού, τα αρχαιολογικά μνημεία και ευρήματα και άλλες πτυχές του καθημερινού βίου της εποχής. Περιγράφοντας για παράδειγμα το τοπίο της Μάνης, αναφέρει ανάμεσα στα άλλα ότι όσο θλιβερή και αν είναι η όψη της χώρας, πρόκειται εντούτοις για έναν τόπο που προσφέρει μεγάλες φυσικές ομορφιές, παρά τον αγώνα των κατοίκων για επιβίωση στην κακοτράχαλη γη²¹⁷.

Χρωστάμε επίσης πολλά στους περιηγητές, για την επίλυση του προβλήματος της ταύτισης των «κάστρων της Μάνης»²¹⁸. Από την άλλη, τα περιηγητικά κείμενα μπορούν να προσεγγιστούν και εθνολογικά-ανθρωπολογικά, καθώς περιγράφοντας τη δεδομένη στιγμή της επαφής των δύο πολιτισμών και τον τρόπο που οι δύο αυτοί πολιτισμοί επικοινωνούν, προβάλλεται η ετερότητα, το διαφορετικό σύστημα αξιών των πολιτισμών, κάτι που η σύγχρονη επιστήμη της ανθρωπολογίας αντιμετωπίζει με μεγάλο ενδιαφέρον²¹⁹.

Σε γενικές γραμμές τα περιηγητικά κείμενα αποτελούν και αυτά πολύτιμες ιστορικές πηγές²²⁰. Βέβαια ο ρόλος των περιηγητών και των επιστημονικών αποστολών στην Ελλάδα, από τον 15^ο έως και 19^ο αι. εγείρει κάποιες φορές μία δυσπιστία, σχετικά με τις προθέσεις τους απέναντι στα ελληνικά ζητήματα και την ανάμειξή τους στη ζωή της χώρας, με αποκορύφωμα τη δολοφονία του Καποδίστρια²²¹.

Αν θέλουμε πάντως να αποτιμήσουμε τον ρόλο της Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά, που θεωρείται η πλέον οργανωμένη αποστολή, στο νεοσύστατο κράτος, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι αποτελεί αναμφισβήτητη την πρώτη ουσιώδη, ολοκληρωμένη και σφαιρική έρευνα σχετικά με την κοινωνία και τον νεότερο πολιτισμό της Πελοποννήσου²²².

Πολύ σημαντική εργασία της Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά ήταν μεταξύ άλλων η χαρτογράφηση της Μάνης και η σύνταξη θεματικών χαρτών, που παρουσιάζουν τους

---

216 Πανταζόπουλος 2012, 76.

217 Χριστοφίδου 1996, 73.

218 Κατσαφάδος 1996, 109.

219 Αλεξιάκης 1996, 146.

220 Κούτσαρη 1996, 181.

221 Δωροβίνης 1996, 289-294.

222 Τόλιας 1996, 329.

οικισμούς, τις οχυρές εγκαταστάσεις, τους χώρους λατρείας, τα ύδατα και τους νερόμυλους, τις αρχαιότητες και τα οδικά δίκτυα²²³.

Σημαντική ήταν και η προσπάθεια των γιατρών της Αποστολής και των υπευθύνων της υγειονομικής υπηρεσίας του γαλλικού στρατού να οργανώσουν σοβαρή επιστημονική υπηρεσία, μέσα από την οποία προέκυψε και σοβαρό επιστημονικό υλικό και μελέτες, που βοήθησαν πολύ στην ανάπτυξη της ιατρικής τοπογραφίας και νοσολογίας της Πελοποννήσου²²⁴.

Όσον αφορά τα μνημεία και τις αρχαιότητες, κατά τη διάρκεια της Αποστολής, ο Α. Blouet και οι συνεργάτες του περιηγήθηκαν την Πελοπόννησο και άλλα μέρη, συλλέγοντας στοιχεία και σχεδιάζοντας κτήρια, γλυπτά και επιγραφές, δεδομένα τα οποία δημοσίευσαν επιστρέφοντας στο Παρίσι σε τρεις τόμους και περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τον τόπο την εποχή εκείνη²²⁵.

Κλείνοντας την αναφορά μας στην Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μορέως, δεν πρέπει να παραλείψουμε να κάνουμε λόγο για την έκθεση, η οποία εγκαινιάστηκε στις 30 Ιουλίου του 2018, στο studio του Μεγάλου Χορού Καλαμάτας και διήρκησε μέχρι τις 20 Σεπτεμβρίου. Την έκθεση, με τίτλο: «Στους Δρόμους του Μοριά – Η Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του 1829», διοργάνωσαν η εταιρεία «ΜΟΡΕΑΣ» και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, τον Εκδοτικό Οίκο Μέλισσα και τον Δήμο Καλαμάτας. Στόχος της έκθεσης ήταν να προβάλει το έργο της Αποστολής, η οποία πραγματοποιήθηκε την κρίσιμη δεκαετία 1829-1838, περίοδο κατά την οποία θεμελιωνόταν το Ελληνικό Κράτος, αποτυπώνοντας την κατάσταση αυτή με λεπτομέρεια και πλούτο πληροφοριών.

Τα μέλη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής 1829-1838, οι είκοσι περίπου επιστήμονες και καλλιτέχνες, καθώς και οι είκοσι οκτώ συμπράττοντες αξιωματικοί - τοπογράφοι του Γενικού Επιτελείου Στρατού και του Σώματος Μηχανικού, έφεραν εις πέρας ένα σύνθετο χαρτογραφικό, επιστημονικό, καλλιτεχνικό και εκδοτικό έργο, που αποτέλεσε και αποτελεί μία ισχυρή μαρτυρία για τον γεωγραφικό χώρο και την κοινωνία της ιδιαίτερης αυτής εποχής για τη χώρα. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν οι χάρτες του Μοριά, οι δρόμοι, οι διαδρομές, τα μνημεία, η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής, τα

---

223 Σαΐτας 1996, 353-361.

224 Σταυρόπουλος 1996, 493.

225 Τουρνικιώτης 1996, 553.

ορυκτά, οι οικισμοί και η εξέλιξή τους μέχρι σήμερα με ποικίλο και πολύτιμο ανέκδοτο υλικό²²⁶.

---

226 «Έκθεση για την Γαλλική Επιστημονική Αποστολή στον Μοριά 2018», <https://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/kalamata/kalamata-ekthes-i-gia-ti-galliki-epistimoniki-apostoli-sto-moria>, 2018.

1.4. Συμπεράσματα 1ου Κεφαλαίου

Η πρώτη γραπτή πηγή που έχουμε από την περιοχή του Πεταλιδίου είναι ο Όμηρος, ο οποίος την αναφέρει ως Αίπεια, που δόθηκε με άλλες έξι πόλεις ως προίκα από τον Αγαμέμνονα στον Αχιλλέα.

Νεότεροι από τον Όμηρο, ο Στράβων και ο Πausανίας, ασχολούνται στο έργο τους με την περιοχή, με βασική τους διαφορά ότι ο μεν Πausανίας ταυτίζει το σημερινό Πεταλίδι με την Αίπεια του Ομήρου, ενώ αντίθετα ο Στράβων τοποθετεί την Ομηρική Αίπεια στη σημερινή Θουρία, κάτι με το οποίο φαίνεται να συμφωνεί και ο Παπαχατζής, ο οποίος σχολιάζοντας τα *Μεσσηνιακά* του Πausανία, θεωρεί ότι το όνομα Αίπεια (ψηλή ή απότομη) ταιριάζει περισσότερο για τον λόφο του Παλιόκαστρου της Θουρίας ή για τη Μεθώνη. Για την Ομηρική φάση της περιοχής έχουν διατυπωθεί και νεότερες απόψεις, όπως αυτή του Π. Παπανταζόπουλου, ότι δεν πρόκειται για την Αίπεια που αναφέρει ο Όμηρος, δηλαδή αυτή που έταξε ο Αγαμέμνονας στον Αχιλλέα, καθώς θεωρεί ότι αυτή θα πρέπει να βρίσκεται σε Λακωνικό έδαφος και ήταν μέρος της προίκας που είχε πάρει ο Αγαμέμνονας από την Κλυταιμνήστρα. Σύμφωνα, λοιπόν, με εικασίες του Πapanταζόπουλου, πρόκειται για μετοικεσία της προικώας Αίπειας, καθώς κάτοικοί της από τους πρόποδες του Ταυγέτου, πιεζόμενοι από τη φτώχη ενδοχώρα και από το πιεστικό λακωνικό καθεστώς, μετανάστευσαν στην απέναντί τους ανατολική Πυλία και ίδρυσαν την Αίπεια, την οποία ταυτίζει ο Πausανίας με το Πεταλίδι.

Πιο ασφαλής, σύμφωνα με τους μελετητές, είναι η ταύτιση της περιοχής με την Αρχαία Κορώνη, αν και δεν υπάρχουν σαφείς επιγραφικές μαρτυρίες, άποψη με την οποία συμφωνούν και οι αρχαίοι συγγραφείς Στράβων και Πausανίας. Η Αρχαία, λοιπόν, Κορώνη ιδρύθηκε περίπου στην ύστερη εποχή, το 369 π.Χ., και η ίδρυσή της ήταν παράλληλη με αυτή της Αρχαίας Μεσσήνης, από κάποιο από τα κύματα των επαναπατρισμένων Μεσσηνίων με αρχηγό τον Θηβαίο Επιμελίδη.

Υπάρχουν πολλές ομοιότητες στην ανάπτυξη των δύο πόλεων, Μεσσήνης και Κορώνης, μολονότι, όπως πιστοποιείται κυρίως από τη νομισματική εξέλιξη της πόλης, η Κορώνη αναπτύσσεται περισσότερο από το 191 π.Χ., και μετά με την απεξάρτησή της από τη Μεσσήνη και την ένταξή της στην Αχαϊκή Συμπολιτεία, με τη βοήθεια της οποίας έκοψε και κυκλοφόρησε αργυρό νόμισμα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής, οι επιγραφικές μαρτυρίες καθώς και η ύπαρξη λιμανιού, το οποίο ονόμαζαν *Αχαιῶν λιμὴν* πιστοποιούν ευημερία σε αρκετές περιόδους της ζωής της πόλης.

Ανηγή είναι η ανάπτυξη της πόλης στους ύστερους ρωμαϊκούς και πρωτοχριστιανικούς χρόνους, χωρίς όμως να έχουμε σαφείς πληροφορίες γι' αυτήν, όπως

έχουμε από την κλασική και ελληνιστική εποχή. Έτσι, για την Αρχαία Κορώνη διαπιστώνουμε μία σταδιακή ερήμωση από τον 5^ο αι. μ.Χ. και εξής, ενώ από τον 9^ο αι και ύστερα συναντούμε το όνομα αυτό στη σημερινή Κορώνη, γεγονός που είναι δύσκολο να ερμηνευθεί, καθώς ένας φθίνων οικισμός, όπως η Αρχαία Κορώνη επιβάλλει τελικά το όνομά της στη γειτονική Ασίνη, η οποία ήταν μία οχυρή και σημαντική πόλη. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για την ερήμωση της περιοχής, καθώς άλλοι μελετητές, όπως ο Π. Πανταζόπουλος, αποδίδουν την ερήμωση ως αποτέλεσμα των Αβαροσλαβικών επιδρομών του 6ου αι. και άλλοι, όπως ο Η. Αναγνωστάκης, που τη θεωρούν αποτέλεσμα της δημογραφικής πολιτικής του 9^{ου} αι., η οποία επιχειρήθηκε από τον Νικηφόρο τον Α΄.

Έτσι ενώ κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή (642 μ.Χ-1024), η ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου χαρακτηρίζεται «σκοτεινή», εξαιτίας της έλλειψης ιστορικής πληροφόρησης, είτε λόγω της εικονομαχίας είτε λόγω επιδρομών (Αράβων, Σλάβων, Βουλγάρων κ.λ.π), αντίθετα κατά την υστεροβυζαντινή εποχή (1025-1453) το Πεταλίδι αρχίζει πάλι να δραστηριοποιείται, όχι βέβαια ως οικισμός. Κατά τον Nanneti, η περιοχή του σημερινού Πεταλιδίου ταυτίζεται με το μέρος όπου βρίσκονταν οι εγκαταστάσεις του λιμανιού, το οποίο ορίζεται το 1209 στη Συνθήκη της Sapienza ως το σύνορο ανάμεσα στην ενετική επικράτεια της Κορώνης και του Πριγκιπάτου της Αχαΐας, ενώ η πρώτη γραπτή αναφορά του ονόματος «Πεταλίδι» γίνεται το 1417, σε κείμενο είσπραξης των τελωνειακών δασμών που αφορούν τις εμπορικές συναλλαγές με το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Σύμφωνα πάλι με τον Nanetti, δεν μάς είναι γνωστός ο τρόπος με τον οποίο έζησε την Ενετική του φάση το Πεταλίδι, πριν το κατακτήσουν οι Τούρκοι, καθώς θα πρέπει να μελετηθούν όλα τα αρχεία του 14^{ου} και 15^{ου} αι.

Και κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης ο χώρος του Πεταλιδίου έγινε τόπος πολλαπλών επιχειρήσεων, όπως δείχνουν και πολλά περιστατικά, τα οποία αντλούμε μέσα από πηγές και τα απομνημονεύματα των αγωνιστών. Στον κόλπο μάλιστα που απλώνεται μπροστά από το Πεταλίδι, στις 30 Αυγούστου του 1828 αγκυροβολούσε το γαλλικό εκστρατευτικό στράτευμα υπό τον Γάλλο Maison, για να εκκαθαρίσει την Πελοπόννησο από τον Ιμπραήμ. Πολλές είναι οι πληροφορίες που αντλούμε για το έρημο τότε Πεταλίδι από τους απεσταλμένους της Γαλλικής Αποστολής στην περιοχή, ο θετικός ρόλος της οποίας αμφισβητείται από πολλούς.

Κεφάλαιο 2ο

Η ίδρυση της κωμόπολης του Πεταλιδίου στα νεότερα χρόνια

2.1. Η ίδρυση της κωμόπολης του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες, το 1834

«Πεταλίδι, όρμος φυσικός, πανέμορφος, πραγματικό πέταλο, εξ ου και το όνομά του (Εικ. 49). Εδώ, στα ανατολικά παράλια της πολυθρύλητης Πυλίας, μπορεί κανείς να χαρεί παραλίες ποικιλόμορφες, απερίγραπτου κάλλους, μπορεί να γευτεί σπάνιες εκφάνσεις της φύσης. Όρμος που στα νερά του καθρεφτίστηκαν από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα, πόλεις τρεις: η ομηρική Αίπεια, η «προικώα», η αρχαία Κορώνη των επαναπαρισθέντων Μεσσηνίων με τη βοήθεια των Βοιωτών, το σημερινό Πεταλίδι, τόπος αντίδωρο στους αγωνιστές του '21 για τους αγώνες και τις θυσίες τους, τόπος ιερός που ρίζωσε η λευτεριά του Νεοελληνικού κράτους. Σε τούτες τις ακρογιαλιές προσέγγιζαν ή άνοιγαν πανιά των Αχαιών τα καράβια. Σε τούτες τις αμμουδιές βρήκαν απάγκιο οι Γάλλοι απελευθερωτές του Μαιζών, το 1928»²²⁷.

Κάπως έτσι, περιέγραφε την περιοχή ο Δήμαρχος του πρώην Δήμου Πεταλιδίου, ο κ. Ηλίας Κουτσοδημητρόπουλος, σε έναν τουριστικό οδηγό. Μία περιγραφή που αποτυπώνει με τον καλύτερο και τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο την ιστορική πορεία της περιοχής μας, μέσα στον χρόνο, μίας περιοχής που αποκτά ξανά ζωή - πολλά χρόνια μετά την ερήμωσή της - από εποίκους που κατάγονταν από την ευρύτερη περιοχή της Μάνης, μίας περιοχής που βρίσκεται στο μεσαίο ακρωτήριο της νότιας Πελοποννήσου μεταξύ Λακωνικού και Μεσσηνιακού κόλπου, στο νότιο τμήμα του Ταυγέτου και το έδαφός της είναι άγονο και κακοτράχαλο. Το όνομα της Μάνης προέρχεται από τη λέξη «μανός», που σημαίνει φαλακρός, όπως είναι τα βουνά της Μέσα Μάνης. Το συναντάμε για πρώτη φορά το 907 ως επισκοπή Μαΐνης, μία ονομασία που προϋπήρχε ως κάστρο, το οποίο ήταν ήδη κτισμένο τον 6^ο αι. και βρισκόταν κοντά στον Μέζαπο και την Κοίτα²²⁸.

Για την καταγωγή των Μανιατών υπάρχουν πολλές αναφορές. Σύμφωνα με τη γνώμη αρκετών ξένων, όπως ο Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, οι Μανιάτες είναι κατά μεγάλο μέρος γνήσιοι απόγονοι των Σπαρτιατών και για αυτό σε πολλά μανιάτικα έγγραφα που σώθηκαν από την εποχή της Τουρκοκρατίας, ονομάζουν τους εαυτούς τους δυτικούς ή ανατολικούς Σπαρτιάτες. Η Μάνη άλλωστε χωρίστηκε από τη Σπάρτη το 195 π.Χ. και

---

227 Κουτσοδημητρόπουλος 2009, 179.

228 Καπετανάκης 2011, 15.

αποτελέσει το «κοινὸν τῶν Λακεδαιμονίων» και αργότερα «τῶν Ἐλευθερολακῶνων», το οποίο διατηρήθηκε ως ανεξάρτητος πολιτικός οργανισμός ως την ὕστατη ρωμαϊκή εποχή (294 μ.Χ.)²²⁹. Ἐτσι, ἄλλοι κάτοικοι της Μάνης είναι Σπαρτιάτες Λάκωνες και ἄλλοι Ἐλευθερολάκωνες²³⁰ και σε αυτό συντείνει η μαρτυρία του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογέννητου (10^{ος} αι.): *«πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου τῆς Μάνης δὲν εἶναι ἀπὸ τῆ γενιὰ τῶν Σλάβων, ἀλλὰ κατάγονται ἀπὸ τοὺς παλαιότερους Ρωμιούς, οἱ ὁποῖοι ὡς τὰ τώρα ὀνομάζονται Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς ντόπιους, γιατί σὲ πολὺ παλιὰ χρόνια ἦταν εἰδωλολάτρεις καὶ προσκυνοῦσαν τὰ εἰδῶλα σὰν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, καὶ οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ βαφτίστηκαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοδύμου Βασιλείου, ἔγιναν Χριστιανοί. Ὁ δὲ τόπος ποὺ κατοικοῦν εἶναι ἄνυδρος καὶ ἀπρόσοδος, ἔχει ὅμως ἐλιές ἀπὸ τὶς ὁποῖες καὶ ζοῦν²³¹»*.

Από την ἄλλη βέβαια, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την πολυσυζητημένη εγκατάσταση των σλαβικών φύλων Μελιγκῶν και Εζεριτῶν στην περιοχή, η οποία έχει διχάσει πολλούς ιστορικούς²³². Οι Σλάβοι ὅμως θα πρέπει να αφομοιώθηκαν πολὺ νωρίς, ὅπως προκύπτει και ἀπὸ την παραπάνω μαρτυρία του Πορφυρογέννητου, ἀφοῦ κανένα ἄλλο ἀπόλυτα εξακριβωμένο πολιτισμικό στοιχείο, εκτός ἀπὸ κάποια ἀμφισβητούμενα τοπωνύμια, δεν υπάρχει, που να μαρτυρά την εγκατάστασή τους ἐκεῖ²³³. Σημαντικὸς σταθμὸς στην αφομοίωση των Σλάβων στην περιοχή στάθηκε ο ἐξελληνισμὸς και ο ἐκχριστιανισμὸς τους ἀπὸ τον Νίκωνα τον «Μετανοεῖτε» (10^{ος} αι.)²³⁴.

Σε γενικές γραμμές οι Μανιάτες κατάγονται φυλετικά ἀπὸ προϊστορικά μεσογειακά φύλα, ἀπὸ Λέλεγες, Αχαιοὺς και Δωριεῖς της Προχριστιανικῆς εποχῆς. Στον πληθυσμὸ αὐτὸν ἐνώθηκαν και πληθυσμοὶ ἀπὸ τον υπόλοιπο ἐλλαδικὸ χῶρο διάφοροι παράνομοι ἢ καταδιωγμένοι ἀπὸ τις ἐκάστοτε ἐξουσίες της υπόλοιπης Ἑλλάδας, ὅπως ἀπὸ την ἀρχαία Λακεδαίμονα και κυρίως ἀπὸ το Βυζάντιο, ἀπὸ την Ἡπειρο, τη Μικρά Ἀσία και τα νησιά²³⁵.

Με τη Φραγκοκρατία κατέβηκαν οι Νικλιάνοι και ἄλλοι ἀποικοι. Πρόκειται για ἕναν ἀριθμὸ γενῶν της Μάνης, που σύμφωνα με την παράδοση κατάγεται ἀπὸ ἕναν ἰσχυρὸ γενάρχη, τον Νίκλο, ο οποίος ἦρθε ἀπὸ το Νίκλι της Τεγέας ἢ ἀπὸ τις Ἀμύκλες της Σπάρτης

---

229 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949,74-75. - Μέξης 1977, 92.

230 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949, 17-18.

231 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949, 1.

232 Παπαρηγόπουλος 1858, 262. - Ζακυνθινός 1945, 36.

233 Αλεξάκης 1980, 10.

234 Μέξης 1977, 128.

235 Κάσσης 1979, 20.

και κατοίκησε αρχικά στην περιοχή της Κίττας, που ονομάστηκε Νικλιάνικα. Το όνομα εμφανίζεται σε έγγραφα του 16^{ου} και 17^{ου} αι.²³⁶. Αν θεωρήσουμε ότι οι «φερτοί»²³⁷ ήταν μία οικογένεια που παντρεύτηκε ντόπιες γυναίκες και τα παιδιά τους ξαναπαντρεύτηκαν πάλι ντόπιες, είναι φανερό ότι βιολογικά οι Μανιάτες είναι ένας ιδιαίτερος χώρος φυλετικά που αποτελείται από τους ίδιους κατοίκους εδώ και χιλιάδες χρόνια. Βέβαια στην πορεία εγκαταστάθηκαν και κάποιοι πληθυσμοί Σλάβων, Κρητικών και γενικά πολλοί νησιώτες, Μικρασιάτες και λίγοι Αλβανοί²³⁸.

Σχετικά με την καταγωγή του πληθυσμού της Πελοποννήσου ο Γεώργιος Πλήθων ή Γεμιστός υποστηρίζει ότι οι κάτοικοι της Πελοποννήσου έχουν την πιο καθαρή ελληνική καταγωγή, ενώ ο σατιρικός Μάζαρης κοροϊδεύει τον ισχυρισμό αυτόν στο μοναδικό έργο-λίβελο που μας άφησε και χρονολογείται γύρω στο 1414 μ.Χ., με τίτλο *Η Διαμονή του Μάζαρη στον Άδη*, χωρίζοντας τους κατοίκους του Μοριά σε Έλληνες (Λακεδαιμόνιους και Πελοποννήσιους), Σλάβους, Ιλλυρίους, Αιγυπτίους και Εβραίους²³⁹.

Αυτοί, λοιπόν, οι απόγονοι των Σπαρτιατών, οι Μανιάτες, εποίκισαν το Πεταλίδι, μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, μεταφέροντας σε αυτό τις συνήθειές τους, τα έθιμά τους και γενικότερα τον τρόπο ζωής τους. Για να αναζητήσουμε όμως τους λόγους του εποίκισμού του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες στα νεότερα χρόνια, θα πρέπει προηγουμένως να εξετάσουμε το γενικότερο κλίμα που επικρατεί στον Ελλαδικό χώρο, αμέσως μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Είναι γεγονός ότι μετά την Επανάσταση του 1821-1829, όλες οι πόλεις της απελευθερωμένης Ελλάδας υπέστησαν τεράστιες πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Πάνω από 95.000 Έλληνες σκοτώθηκαν και πολλές χιλιάδες έμειναν ανάπηροι και σύντομα πέθαναν και αυτοί από τις πληγές τους. Την ίδια εποχή πολλοί στρατιώτες της Επανάστασης βγαίνοντας από τα χωριά τους, για να πολεμήσουν σε άλλες περιοχές κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, έμειναν σε αυτές, μεταφέροντας και τις οικογένειές τους, γιατί μπορεί να ήταν πιο ασφαλείς και εύφορες²⁴⁰. Οι πληροφορίες μας για την πληθυσμιακή σύνθεση της Ελλάδας την εποχή αυτή, είναι κάπως συγκεχυμένες, όπως συγκεχυμένες είναι και οι πληροφορίες που έχουμε για τις απογραφές που διενεργήθηκαν αυτήν την εποχή.

---

236 Αλεξάκης 1980, 67.

237 Αλεξάκης 1980, 66.

238 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949, 18.

239 Φέμμορ 1978, 39.

240 Τσερπές 1952, 63.

Την κατάσταση αυτή προσπάθησε να ξεκαθαρίσει ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας, ο ερχομός του οποίου εορτάστηκε με μεγάλη χαρά από τον ελληνικό λαό, καθώς σε αυτόν είχε εναποθέσει τις ελπίδες του για το μέλλον²⁴¹. Άλλωστε, όπως ανέφερε το πρώτο άρθρο του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου της 22ας Ιανουαρίου/3^{ης} Φεβρουαρίου του 1830 «*Ἡ Ἑλλάς θέλει σχηματίσει ἓν Κράτος ἀνεξάρτητον καὶ θέλει χαίρει ὅλα τὰ δίκαια πολιτικά, διοικητικά, καὶ ἐμπορικὰ τὰ προσπεφυκότα εἰς ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν*», γεγονός που αποδείκνυε ότι η Ελλάδα ήταν έτοιμη πλέον να αφήσει πίσω το παρελθόν και να προχωρήσει μπροστά²⁴².

Έτσι, ο Καποδίστριας επιδόθηκε γρήγορα σε μία τιτάνια προσπάθεια για την ανόρθωση του κράτους, αντίθετα προς τα αποσπασματικά μέτρα των προγενεστέρων κυβερνήσεων. Ένα από τα βασικά μέτρα του Καποδίστρια ήταν η αποσυμφόρηση των αστικών κέντρων ή νησιών από προσφυγικούς πληθυσμούς, η εποικιστική τους αποκατάσταση, και η διατροφή τους²⁴³. Γρήγορα δημιουργεί νέους συνοικισμούς σε διάφορες περιοχές στην Ελλάδα, όπως την Πρόνοια κοντά στο Ναύπλιο και τη Νέα Ερέτρια²⁴⁴. Προβαίνει στην αραιώση πληθυσμών πυκνοκατοικημένων περιοχών, με στόχο την επίτευξη καλύτερων συνθηκών ζωής των κατοίκων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Αίγινας, αλλά και της Κορίνθου, στην οποία μετοίκησαν πολλές οικογένειες Κρητικών, ενώ τέλος προτρέπει και άλλες κρητικές οικογένειες που ήταν πρόχειρα τοποθετημένες στα νησιά του Αιγαίου να μετακομίσουν στην Κόρινθο, στη Μονεμβασιά, αλλά και στα ισχυρά φρούρια της Κορώνης, της Μεθώνης και της Ήλιδας²⁴⁵.

Εξαιτίας αυτών των ανακατατάξεων, ο Κυβερνήτης αποφάσισε να διενεργήσει απογραφή του πληθυσμού, για να έχει σαφή εικόνα της πληθυσμιακής σύνθεσης της χώρας. Έτσι, πρώτη επίσημη απογραφή της Ελληνικής Πολιτείας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος θεωρείται αυτή του 1828²⁴⁶. Ήταν η πρώτη απογραφή του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, που διενεργήθηκε από την Κυβέρνηση Καποδίστρια και εκτίμησε τους κατοίκους του νεοσυσταθέντος κράτους σε 753.400, ενώ είχε προηγηθεί και εκτίμηση του πληθυσμού κατά το 1821 σε 938.765 κατοίκους. Στην πρώτη αυτή απογραφή γινόταν και καταγραφή του

---

241 Βακαλόπουλος 1988, 23.

242 Χρήστου 1999, 2.

243 Βακαλόπουλος 1988, 240-241.

244 Βακαλόπουλος 1988, 242-243.

245 Βακαλόπουλος 1939, 135-144.

246 «Απογραφές», http://www.e-demography.gr/theory/files/edemography_theory_00001.pdf, 2019.

θρησκευματος, για να ξεχωριστεί ο ελληνικός από τον τουρκικό πληθυσμό. Γινόταν επίσης απογραφή του αριθμού οικογενειών και του φύλου των απογραφομένων²⁴⁷.

Αναφέρεται ότι ο Καποδίστριας είχε ζητήσει τη σύνταξη πινάκων με πληροφορίες για τον αριθμό των κατοίκων, το θρήσκευμα των απογραφομένων (Χριστιανοί και Τούρκοι), τους κατόχους κτημάτων, όσους καλλιεργούσαν εθνικές γαίες, το επάγγελμα, τον αριθμό και την αξία των πρώην τουρκικών κτημάτων, τον αριθμό των σχολείων, τον αριθμό μαθητών και διδασκάλων των σχολείων, τον αριθμό των Εκκλησιών και μοναστηριών. Πιθανότατα, η απογραφή άρχισε τον Μάρτιο του 1828, ενώ τα αποτελέσματά της στάλθηκαν στην κυβέρνηση το 1828 και το 1829. Χαρακτηριστικά, ο ίδιος ο Καποδίστριας αναφέρει τον Ιούλιο του 1831 στο γράμμα του προς τον στρατηγό Σνάιντερ (Schneider) της Εκστρατείας του Μοριά, που του ζήτησε πληροφορίες για τον πληθυσμό της Πελοποννήσου, ότι έλαβε ικανοποιητικές πληροφορίες από 9 μόνο από τις 27 επαρχίες, ενώ από 15 επαρχίες έλαβε μόνο τον αριθμό οικογενειών (και εκτίμησε τον πληθυσμό με 4 και 1/3 κατοίκων ανά οικογένεια). Για άλλες περιοχές δεν έλαβε καμιά πληροφορία και τον πληθυσμό τους εκτίμησε η επιτροπή επί των στατιστικών²⁴⁸.

Στον παρακάτω πίνακα²⁴⁹ αναγράφονται συνοπτικά τα αποτελέσματα της απογραφής.

	1821		1828		Ελάττωσις πληθυσμού χριστιανών
	Χριστι- νοί	Τούρ- κοί	Χριστι- νοί	Τούρ- κοί	
Πελοπόννησος ..	458000	42750	400000	(**)	58000
Στερεά Έλλάς ..	247850	20865	172850	11450	75000
Νήσοι ..	169300	.....	169100	.....	200
Τὸ ὅλον ...	875150	63615	741950	11450	133200
Γεν. πληθυσμός ..	938765		753400		

Μέσω της απογραφής του 1828, έγινε εκτίμηση του πληθυσμού κατά το 1821 ή όπως αναφερόταν: «έξακριβώθη ἀναδρομικῶς ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὸ 1821»²⁵⁰ σε 938.765 κατοίκους. Η απογραφή αυτή δεν δημοσιεύθηκε επίσημα, συνεπώς τα στοιχεία που υπάρχουν γι' αυτήν είναι περιορισμένα. Κάποια συγκεντρωτικά στοιχεία υπάρχουν σε επίσημη έκδοση του Υπουργείου Εσωτερικών του 1867, που υπογράφεται από τον τμηματάρχη Αλέξανδρο Μανσόλα, αλλά και σε γραπτές επικοινωνίες του Κυβερνήτη Καποδίστρια, που αναφέρονται σε αυτήν. Για την ακρίβεια των στοιχείων του 1828,

247 Μανσόλας 1867, 2-4.

248 Μανσόλας 1867, 2-4.

249 Μανσόλας 1867, 2-4.

250 Ελευθεριδάκης 1927, 295.

αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι, ενώ στον πίνακα που εμφανίζεται από τον Μανσόλα η Πελοπόννησος φαίνεται να έχει 400.000 κατοίκους, η αλληλογραφία του Καποδίστρια αναφέρει 308.805 κατοίκους και η Επιστημονική Επιτροπή της Γαλλικής Αποστολής στο Μοριά μέτρησε 336.366 κατοίκους (όλα αναφερόμενα στο ίδιο σύγγραμμα). Επισημαίνεται ότι το σύνολο του πληθυσμού που δείχνει ο πίνακας αυτός για τη χώρα (753.400) αναφέρεται από όλες τις μετέπειτα επίσημες κρατικές εκδόσεις, στις οποίες δημοσιεύονται απογραφές μέχρι και σήμερα²⁵¹.

Ως πρώτη όμως επίσημη ελληνική απογραφή θεωρείται αυτή του 1834-1836²⁵², η οποία αναφέρεται από ορισμένες πηγές ως η συλλογή στοιχείων πληθυσμού από το ελληνικό κράτος (το Βασίλειο της Ελλάδας), που λειτουργούσε υπό την εποπτεία της Αντιβασιλείας του Όθωνα, πιθανότατα το 1834, και ίσως κράτησε μέχρι το 1836, κατά τη διάρκεια του σχηματισμού των πρώτων δήμων της χώρας. Δεν είναι ευρέως γνωστά στοιχεία για την απογραφή αυτή, και έτσι από πολλούς η διενέργειά της αμφισβητείται, ενώ σε άλλες πηγές αναφέρεται ως η πρώτη «απαρίθμηση» στο Βασίλειο της Ελλάδος, που έγινε το 1836. Μία περιγραφή των στοιχείων αυτών αναφέρεται ως απαρίθμηση (σε αντίθεση με την απογραφή, που σήμερα θεωρείται ως πληρέστερη περιγραφή του πληθυσμού από απλή απαρίθμηση), η οποία ήταν *«λίγο ως πολύ λεπτομερής για το σύνολο της χώρας και η οποία παρουσιάστηκε διάσπαρτη μεταξύ των ετών 1834-1836»*²⁵³.

Η πρώτη χρονιά που δημοσιεύτηκαν αποτελέσματα απογραφής ήταν το 1846, οπότε συμπεριλήφθηκαν και στοιχεία μόνο των απογραφών του 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844 και όχι του 1836, 1837 και 1838. Ο Α. Μανσόλας στο έργο του «Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος», το 1867 αναφέρει ότι σχετικά τον πληθυσμό των ετών 1837 και 1836 δεν βρήκε παρά ατελείς πίνακες, των οποίων δεν μπόρεσε να κάνει καμιά χρήση, και για τον λόγο αυτό παρουσίασε συγκεντρωτικό πίνακα πληθυσμού από το 1838 και μετά. Ως αποτέλεσμα της απογραφής αναφέρονται 156.823 οικογένειες, με συνολικά 693.592 κάτοικους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική απογραφή του Καποδίστρια το 1828, η οποία είναι περισσότερο γνωστή, αλλά δεν υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία, έδινε 753.400 κάτοικους (60.000 περισσότερους), ενώ η επόμενη απογραφή (που αναγνωρίζεται από το ελληνικό κράτος, μετά από αυτήν του Καποδίστρια) ήταν αυτή του 1838, η οποία έδινε

---

251 «Ελληνική απογραφή του 1828», http://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνική_απογραφή, 2014.

252 Strong 1842, 6.

253 Strong 1842, 6.

752.077 κατοίκους²⁵⁴. Στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης ΦΕΚ Α 80/1836, υπάρχουν στοιχεία (ονομασία δήμου, τάξη δήμου, χωριά που απαρτίζουν τον δήμο, έδρα του δήμου, ονομασία του προσωπικού των δήμων και δημοτικές θέσεις), που δείχνουν ότι το 1836 η τότε κρατική οργάνωση είχε καταγράψει όλους τους δήμους και τα χωριά της τότε επικράτειάς της, ενώ στο συγκεκριμένο στοιχείο δεν υπάρχει ένδειξη πληθυσμού²⁵⁵.

Ένα από τα φαινόμενα που είναι άμεσα συνδεδεμένα με την πρώτη απογραφή και τον πρώτο σχηματισμό των δήμων είναι η προσπάθεια που καταβλήθηκε για μαζική μετονομασία ονομάτων δήμων, πόλεων, κωμοπόλεων, χωριών, συνοικισμών, κατοικημένων και ακατοίκητων τόπων. Σε συνδυασμό επιπλέον με την απογραφή και τον σχηματισμό των δήμων, επιχειρήθηκε και η πρώτη μαζική μετονομασία των τοπωνυμίων, γεγονός που αντικατοπτρίζει το μεγαλοϊδεατικό κλίμα που επικράτησε, και το οποίο αποτυπώθηκε με σαφήνεια στα υπηρεσιακά έγγραφα του Υπουργείου Εσωτερικών. Η μετονομασία αποτελούσε «...μέρος των μεγάλων ιδεών για τη θέληση να αναστηθεί, με το μέτρο αυτό, η αρχαιότητα, να συνδεθεί το παρόν της Ελλάδος με το ένδοξο παρελθόν της, να γεννήσει άμιλλα στους Έλληνες με τις παλιές αναμνήσεις, να δοθεί στο εξωτερικό μία εικόνα κλασική της Ελλάδος και να εμπλουτισθεί τελικά η νεοελληνική γλώσσα, με ονόματα ελληνικά και εύηχα»²⁵⁶. Έτσι έγραφε στην εισήγησή του, ο Ιωάννης Κωλέττης, επί της υπουργίας του οποίου ξεκίνησαν οι μετονομασίες περιοχών, οι οποίες κρατούν μέχρι τις ημέρες μας.

Τα Σάλωνα μετονομάστηκαν σε Άμφισσα, το έρημο επί αιώνες Πόρτο Λεόνε έγινε Πειραιάς, το Λεπεντό έγινε Ναύπακτος, η Πιάδα έγινε Επίδαυρος, το Φτελιό έγινε Πτελεόν, το Λεβί έγινε Κολωνός κ.λ.π. Βέβαια, οι μετονομασίες που τελικά επικράτησαν ήταν ελάχιστες μπροστά στην προσπάθεια που καταβλήθηκε και στην οποία συμμετείχαν επιφανείς Γερμανοί αρχαιολόγοι και Έλληνες συνάδελφοί τους²⁵⁷. Η αξιοποίηση των στοιχείων της ανέκδοτης, έως τώρα, πρώτης απογραφής μπορεί να είναι πολλαπλή. Από τα αποτελέσματά της συνάγονται παρατηρήσεις για τις απώλειες του πολέμου της Ανεξαρτησίας και τις μετακινήσεις πληθυσμού, που αυτός δημιούργησε, αλλά και για την κατανομή του πληθυσμού²⁵⁸.

---

254 «Ελληνική απογραφή του 1828», http://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνική_απογραφή, 2014.

255 «Ελληνική απογραφή του 1828», http://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνική_απογραφή, 2014.

256 «Η απογραφή της Κορινθίας στα χρόνια του Όθωνα», <http://www.psarikorinthias.gr/newsDetailed.asp?id=409>, 2018.

257 «Η απογραφή της Κορινθίας στα χρόνια του Όθωνα», <http://www.psarikorinthias.gr/newsDetailed.asp?id=409>, 2018.

258 «Ελληνική απογραφή του 1828», http://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνική_απογραφή, 2014.

Μέσα σε αυτό το κλίμα μετακινήσεων πληθυσμών, αμέσως μετά την ανεξαρτησία της χώρας, εντάσσεται και η μετακίνηση των Μανιατών στο Πεταλίδι και η δημιουργία της εκεί αποικίας τους. Βασικές πληροφορίες για την ίδρυση της αποικίας αντλούμε από το προσωπικό αρχείο του Νικολάου Πιέρρου Μαυρομιχάλη (Εικ. 55, 56), του ιδρυτή του Πεταλιδίου, το οποίο παρουσίασε ο Δικαίος Βαγιακάκος και βρίσκεται θησαυρισμένο στον τόμο των Πρακτικών του Επιστημονικού Συνεδρίου, από τις 5 - 7 Αυγούστου 2005, που έλαβε χώρα στο Πεταλίδι²⁵⁹.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις πληροφορίες που αντλούμε από τον Βαγιακάκο, ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης ήταν δευτερότοκος γιος του Πιέρρου Μαυρομιχάλη, πρώτου εξαδέλφου του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Γεννήθηκε στην Αρεόπολη το 1805 και σε ηλικία 16 ετών, δηλ. κατά την κήρυξη της επανάστασης στην Αρεόπολη, ήταν ήδη αρχηγός σώματος Μανιατών, όπως και ο δεκαοκτάχρονος αδερφός του Κωνσταντίνος. Και οι δύο μαζί εντάχθηκαν στο μανιάτικο στράτευμα του Πετρόμπεη, το οποίο πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, στις 23 Μαρτίου του 1821²⁶⁰. Ο Κωνσταντίνος μάλιστα, σκοτώθηκε αργότερα, στις 8 Αυγούστου του 1821, από τους Τούρκους, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Μεθώνης. Θεωρείται ο πρώτος νεκρός Έλληνας αξιωματικός της Επανάστασης²⁶¹.

Ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης από την έναρξη της επανάστασης, μέχρι και το τέλος της προσφέρει συνεχώς στον αγώνα και διακρίνεται για τις επιτυχίες του κατά των Τούρκων, αλλά και του στρατού του Ιμπραήμ. Το δεύτερο σημαντικό στάδιο της ζωής του Ν. Πιερράκου, που συνδέεται με την απόφασή του να εγκατασταθεί στο Πεταλίδι, συμπίπτει με την άφιξη του Καποδίστρια στο Ναύπλιο. Πολέμιος του Κυβερνήτη η οικογένεια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη εκδηλώθηκε έντονα κατά του Καποδίστρια, ενώ η οικογένεια του Πιέρρου, και ιδιαίτερα ο Νικόλαος, τάχθηκαν υπέρ της πολιτικής του, γεγονός που προκάλεσε θανάσιμο μίσος μεταξύ των δύο οικογενειών και παρακίνησε ακόμα και την παρέμβαση του Καποδίστρια, προκειμένου να επέλθει συμφιλίωση μεταξύ των δύο οικογενειών.

Έτσι, στις 29 Οκτωβρίου του 1828 υπογράφηκε συμφωνητικό ανάμεσα στις δύο οικογένειες, «το οποίο αν παραβίαζε κάποιος από τις δύο οικογένειες, θα πλήρωνε στον αδικούμενο 5. 000 γρόσια και θα του όφειλε και δύο φονικά»²⁶². Εντωμεταξύ είχε ήδη

---

259 Βαγιακάκος 2009, 139-157.

260 Βαγιακάκος 2009, 143.

261 Βαγιακάκος 2009, 143.

262 Ψύλλας 1974, 166-167.

προηγηθεί στις 24 Οκτωβρίου 1828, επίθεση στον γιο του Πιέρρου, Νικόλαο Πιερράκο, από συγγενείς του Πετρόμπεη, η οποία τον τραυματίστηκε βαριά στην κοιλιακή χώρα²⁶³. Ύστερα και από αυτό το περιστατικό, ο Πιέρρος Μαυρομιχάλης αποφάσισε να μετοικήσει στη Μεσσηνία και για τον λόγο αυτό έγραψε επιστολή στον Καποδίστρια, από τον οποίο ζητούσε την παραχώρηση εδαφών εκεί για μόνιμη εγκατάσταση²⁶⁴. Η ενέργεια αυτή του Πιέρρου ήταν σύμφωνη με τη γενικότερη πολιτική και πρόθεση του Καποδίστρια να διανεμίει γη - τις λεγόμενες Εθνικές Γαίες - στους ήρωες της επανάστασης και να τους ανταμείψει για την προσφορά τους στον αγώνα²⁶⁵.

Η αλήθεια βέβαια είναι ότι τελικά, μετά την απελευθέρωση, η γη δεν διανεμήθηκε στους αγρότες και στους παλαιούς πολεμιστές, όπως αρχικά είχε σχεδιαστεί, ούτε από τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια ούτε από τους Βαυαρούς την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα²⁶⁶. Από τη μία η καταγραφή των Εθνικών Γαιών ήταν πολύ δύσκολη, οι πληροφορίες για τις καλλιεργήσιμες γαίες ήταν αόριστες, πολλές από αυτές είχαν μετατραπεί σε βαλτώδεις εκτάσεις, ένα μέρος αυτών είχε υποθηκευθεί ως εγγύηση για τα δάνεια της Επανάστασης, ενώ οι πρόκριτοι είχαν αρπακτικές διαθέσεις προς αυτές²⁶⁷. Από την άλλη οι κυβερνήσεις φοβούνταν τη συγκέντρωση της γης στα χέρια λίγων οικογενειών και τη δημιουργία μίας γαιοκτητικής ολιγαρχίας, ενώ η υπόσχεση της διανομής της προς τους χωρικούς λειτουργούσε ως κίνητρο για στήριξη της κεντρικής κυβέρνησης, την ίδια ώρα που η γη είχε καταπατηθεί από αυτούς και καλλιεργείτο κρυφά και παράνομα²⁶⁸.

Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το διαμορφούμενο κλίμα, ο Πιέρρος ζήτησε με αίτησή του από την Τσίμοβα στις 25 Σεπτεμβρίου του 1829 από τον Καποδίστρια να μετοικήσει οικογενειακώς στη Μεσσηνία. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Βαγιακάκος, έγραφε στην αίτησή του: *«ήμεϊς, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ φυλάζωμεν ζωὴν καὶ ὑπόληψιν, παρακαλῶ, ἄν ἐγκρίνετε, νὰ χαρισθῆ ἡ ἄδεια διὰ νὰ μετοικήσω τὴν φαμιλιάν μου εἰς ἓν μέρος τῆς Μεσσηνίας πρὸς ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν»*²⁶⁹. Ο χώρος τελικά, που διατέθηκε ήταν η περιοχή του Πεταλιδίου, 200 στρέμματα, που ανήκε στην επαρχία της Κορώνης. Η Δημογεροντία όμως της Κορώνης αντέδρασε ισχυρά, με την πρόφαση ότι ο χώρος γύρω από το Πεταλίδι,

---

263 Βαγιακάκος 2009, 146.

264 Βαγιακάκος 2009, 149.

265 Κούκου 1975, 543.

266 Σακελλαρόπουλος 1993, 190-242.

267 Βακαλόπουλος 1988, 225-238.

268 Δερτιλής 2005, 151-155.

269 Βαγιακάκος 2009, 149.

καλλιεργούνταν από τους κατοίκους 8 γειτονικών χωριών και δεν επαρκούσε για νέους κατοίκους. Κάτι βέβαια που δεν ήταν αληθές, καθώς ο χώρος αυτός μπορούσε να επαρκέσει για 500 ακόμα οικογένειες²⁷⁰.

Μετά από αυτό, ο Γραμματέας της Επικρατείας Ν. Σπηλιάδης με το υπ' αριθμ. 3106/11 Αυγούστου 1830 έγγραφό του προς τον Πιέρρο Μαυρομιχάλη, γνωρίζει σε αυτόν την απάντηση της Δημογεροντίας και συνιστά να εκλέξει άλλο χώρο στην επαρχία της Κορώνης προς εγκατάσταση. Το σχετικό έγγραφο έχει ως εξής:

«Αριθμ. 31006

Η Γραμματεία της Επικρατείας

Προς τον κ. Πιέρρον Μαυρομιχάλην

Ὁ Διοικητὴς τῶν Μεσσηνιακῶν φρουρίων, πρὸς τὸν ὁποῖον διευθύνθη ἡ ἀναφορά σου τῆς 29 Ἰουνίου, ἔδωκεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰς ἐξῆς πληροφορίας περὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν ἐζήτησας εἰς Πεταλίδιον καὶ τοῦ ἐκεῖ παλαιοῦ χανίου· ἐπειδὴ ὅτι μόλις διακόσια στρέμματα γῆς εὐρίσκονται ἐκεῖ καὶ ταῦτα καλλιεργοῦνται ἀπὸ ὀκτὼ χωριῶν κατοίκους καὶ μόλις ἀρκοῦν εἰς ἐκείνους· ὅτι τὸ ἐκεῖ χάνιον ἐπισκευάσας ὁ περυσινὸς ἐνοικιαστὴς τῆς Κορώνης ἐξώδευσεν ἱκανὰ ἔχει ἀπαιτήσεις διὰ ταῦτα ἀπὸ τὸ ταμεῖον, μ' ὄλον ὅτι χρησιμεύει ἤδη διὰ κατοικίαν τοῦ τελώνου. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν, κατὰ τὰς πληροφορίας ταύτας, νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ αἴτησις σου ἢ Κυβέρνησις σὲ προκαλεῖ, κύριε, νὰ ἐκλέξῃς ἄλλον τινὰ τόπον, ἐάν ἐπιθυμῆς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορώνης καὶ νὰ συνεννοηθῆς ἀμέσως μὲ τὸν ἐκεῖ Διοικητὴν, ὅστις χρεωστεῖ κατὰ τὴν σημερινὴν πρὸς αὐτὸν διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως ν' ἀναφέρῃ ἐν καιρῷ, νὰ λάβῃ τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς καὶ νὰ ἐνεργήσῃ περὶ τῆς αἰτήσεώς σου κατὰ τὴν τάξιν.²⁷¹

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 11 Αυγούστου 1830

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας

(Τ.Σ.) Ν. Σπηλιάδης»

Μετά από τη διαταγή της Κυβέρνησης, ο Διοικητής των Μεσσηνιακών Φρουρίων γράφει από τη Μεθώνη, στις 5 Μαρτίου του 1831, προς την επαρχιακή Δημογεροντία Κορώνης να βρει τον αναγκαίο χώρο για την εγκατάσταση της οικογένειας του Πιερράκου. Το σχετικό έγγραφο έχει ως εξής:

«Αριθμ.2744. Ἑλληνικὴ Πολιτεία

---

270 Βαγιακάκος 2009, 150.

271 Βαγιακάκος 1978, 384-385.

Ὁ Διοικητὴς τῶν Μεσσηνικῶν Φρουρίων

Πρὸς τὴν ἐπαρχ. Δημογεροντίαν Κορώνης

Ἐπειδὴ ἔχομεν διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως νὰ παραχωρήσωμεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ κυρίου Πιέρρου Μαυρομιχάλη ἓνα μέρος ἐθνικῆς γῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κορώνης, ὅπου ἡ διαληφθεῖσα οἰκογένεια ἐπιθυμεῖ νὰ μετοικήσει, καλεῖσθε, ἀφοῦ σᾶς παρουσιασθῆ ἢ παροῦσα μας ἢ ἀπὸ ταὸν υἱὸν αὐτοῦ κύριον Ν. Π. Μαυρομιχάλην ἢ ἀπὸ ἄλλον τινὰ ἐπίτροπὸν του, νὰ προσδιορίσετε μίαν ἕκτασιν γῆς ὅσην ὁ παρ' αὐτοῦ ἀπεσταλμένος ἤθελεν σᾶς ἀποδείξει ὅτι ἔχει ἀνάγκην. Τὸ μέρος τὸ ὁποῖον θέλετε προσδιορίσει πρέπει νὰ εἶναι ὅπως οὖν εὐάρεστον εἰς τοὺς μετοικησομένους ἐκεῖ πολίτας χωρὶς νὰ προξενῆ μ' ὅλα ταῦτα κάμμίαν ἐπαίσθητη βλάβην εἰς τοὺς κατοίκους, τόσον δὲ περὶ τῆς θέσεως καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως ἡ Δημογεροντία θέλει συμβιβασθῆ μετὰ τοῦ ἀπεσταλμένου ἀναφέρουσα ἀκολούθως τὰ πρακτικὰ εἰς τὴν Διοίκησιν.²⁷²

Ἐν Μοθώνῃ τὴν 5 Μαρτίου 1831

(Τ. Σ.) Ὁ Διοικητὴς

Κ. Ράμος»

Φαίνεται ὅμως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τα σχετικά ἐγγραφα, ὅτι ἡ ἀντίδραση τῆς Δημογεροντίας ἦταν μεγάλη, καὶ ἔτσι ὁ Πιέρρος τὸ 1831 ἐγκαταστάθηκε με τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴ συνοδεία του στὴν περιοχή τῆς Λογγάς, ὅπου με σχετικά παραχωρητήρια, του δόθηκαν σε διάφορες περιοχές, ὅπως στὸν Βασιλίτσι, Ρωμήρι, Μίσκα, Μπαλή, Χαρακοπεϊό, Πετριάδες, Κόμπους. Ἡ ἀκριβὴς μάλιστα ἕκταση που του παραχωρήθηκε ἐκεῖ, φαίνεται ἀπὸ ἀναφορά του πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν τὸ 1865, με τὴν ὁποία διεκδικεῖ τὴν περιοχή του Πεταλιδίου²⁷³.

Συγκεκριμένα στὴν ἀναφορά του αὐτὴ ἀναφέρει:

«Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Μακαρίτου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ι. Καποδιστρίου ἀπεφάσισε κατὰ τὸ ἔτος 1830 νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν πατέρα ἡμῶν Πιέρρον Μαυρομιχάλην διὰ τὴν οἰκογένειάν του γῆν ἀναλόγου ἐκτάσεως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν κύριον, διὰ νὰ νέμηται αὐτὴν ὡς τοιοῦτος πρὸς ἀμοιβὴν τῶν θυσιῶν, ἃς ἔκαμεν ἡ οἰκογένειά του κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, πρὸςδιώρισε δὲ καὶ τὴν θέσιν ὅπου ἤθελοντῶ παραχωρηθῆ αἱ γαῖαι αὗται τὸ Πεταλίδιον τοῦ Δήμου Κορώνης τῆς Ἐπαρχίας Πυλίας, ἀλλ' ἡ Δημογεροντία Κορώνης ἀπεφήνατο ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν Πεταλιδίου δὲν ὑπάρχουν ἢ 200 στρέμματα

---

272 Βαγιακάκος 1978, 385.

273 Βαγιακάκος 2009, 150.

γαιῶν μὴ ἀρκουσῶν διὰ τοὺς γεωργοὺς τοῦ τόπου. Τούτου ἕνεκα ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Ν. Σπηλιάδης διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 3016 τῆς 11 Αὐγούστου 1830 ἐγγράφου τοῦ πρὸς τὸν ἀποβιώσαντα πατέρα μας Πιέρρον Μαυρομιχάλην, ἐπανέλαβε τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως περὶ παραχωρήσεως καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς Δημογεροντίας εἰς Πεταλίδιον δὲν ὑπῆρχον ἀρκεταὶ γαῖαι πρὸς παραχώρησιν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πατέρα μας νὰ ἐκλέξῃ ἄλλον τόπον πρὸς παραχώρησιν γαιῶν καὶ κτημάτων εἰς τὴν οἰκογένειάν του· συνεπεία τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς Κυβερνήσεως ὁ μακαρίτης πατήρ μου ἐξελέξατο νέον τόπον ἐγκαταστάσεως τὸ χωρίον Λογγὰ τοῦ Δήμου Κορώνης καὶ εἰς τὰ χωρία Βασιλίτζι, Χαρακοπειό, Πετριᾶδες Κόμπους, Μπαλῆ, Ρωμήρι καὶ Μιόκια καὶ κατέλαβε τὰ κάτωθι περιγραφόμενα κτήματα τοῦ Ὄθωμανοῦ Χοάμπασα ἤτοι α) Εἰς τὸν δῆμον Κολωνίδων εἰς τὸ χωρίον Βασιλίτζι τὸ ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ χωρίου μὲ ἓν ἐλαιοτριβεῖον καὶ μὲ γαίας ἐκ στρεμμάτων τριῶν χιλιάδων ὡς ἔγγιστα. β) Εἰς τὸν ἴδιον δῆμον εἰς τὸ χωρίον Χαρακοπειὸ εἶχε μαγαζιά πέντε καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αὐτοῦ χωρίου εἶχε στρέμματα γαίας περίπου πεντακοσίων γ) Εἰς τὸ χωρίον Πετριᾶδες τοῦ αὐτοῦ δήμου εἶχε σπίτια σαράντα καὶ ἐλαιοτριβεῖα τρία καὶ γαίας στρέμματα τρεῖς χιλιάδας καὶ δύο περιβόλια καὶ μὲ τριάντα χιλιάδας ἐλαιόδεντρα. δ) Εἰς τὸ χωρίον Κόμπους τοῦ αὐτοῦ δήμου ἓν ἐλαιοτριβεῖον καὶ οἰκίας δέκα καὶ γαίας στρέμματα ἕως πεντακοσίων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αὐτοῦ χωρίου δεντροφυτευμένα μὲ ἐλαιόδεντρα περίπου τῶν δέκα χιλιάδων δένδρων. ε') Εἰς τὸν δῆμον Κορώνης καὶ εἰς τὸ χωρίον Λογγᾶς εἰς θέσιν Καλαμπόκα εἰς περιβόλια καὶ γῆς περίπου τῶν χιλίων στρεμμάτων· εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Λογγᾶς ἓν ἐλαιοτριβεῖον ἓν πύργον καὶ ἔνδεκα οἰκίας καὶ δύο περιβόλια καὶ γῆς χιλίων πεντακοσίων στρεμμάτων μὲ ἐλαιόδενδρα περίπου τῶν ἑξ χιλιάδων. στ') Εἰς τὸ χωρίον Μπαλῆ τοῦ αὐτοῦ δήμου καὶ οἰκίας εἴκοσι καὶ γῆς στρέμματα δύο χιλιάδας ὡς ἔγγιστα μὲ παλαιὰ ἐλαιόδενδρα χίλια πεντακόσια ὡς ἔγγιστα. ζ) Εἰς τὸν δῆμον Βουφράων εἰς τὸ χωρίον Ρωμύριν γαίας ἐκ στρεμμάτων πεντακοσίων καὶ οἰκίας τρεῖς. η') Εἰς τὸ χωρίον Μιόκα τοῦ αὐτοῦ δήμου οἰκίας εἴκοσι καὶ ἓν νερόμυλον, γαίας δύο χιλιάδων στρεμμάτων ὡς ἔγγιστα· εἰς ταὐτὸν δῆμον εἰς τὸ χωρίον Ζαῖμογλου οἰκίας δεκαοκτὼ καὶ ἓν νερόμυλον καὶ γαίας τρεῖς χιλιάδας. Ἄλλ' ἕως ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα καὶ ἐκδοθῆ τὸ τακτικὸν παραχωρητήριον ἐπῆλθε ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτω τὰ πάντα ἔμειναν ἐκκρεμῆ. Οὐχ ἦτιν ἡ οἰκογένειά μας ἐγκατελείφθη εἰς τὴν νομὴν τῶν κτημάτων αὐτῶν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ πρώην Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Ὄθωνος. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς βασιλείας ἐγὼ αὐτὸς ἐζήτησα δι' ἐπανεπιλημμένων ἀναφορῶν μου τὴν παραχώρησιν τῶν γαιῶν αὐτῶν διαμαρτυρηθεὶς συνάμα νὰ μὴ τυχὸν πωληθῶσι τὰ κτήματα ταῦτα πλὴν δὲν εἰσηκούσθη, ἡ οἰκογένειά μου ὁμῶς ἔκτοτε κατέλαβε τὴν εἰς χωρίον Λογγὰ οἰκίαν τοῦ Χοάμπασα, ἐπεσκεύασεν αὐτὴν καὶ κατέχει μέχρι τοῦδε, τοὺς δὲ ἀγροὺς ἐνέμετο ἡ οἰκογένειά μας μέχρι τοῦ 1833 ἔτους, ἀκολούθως ἡ Ἑλλ. Κυβέρνησις κατέλαβεν ἀθαιρέτως νεμόμενη αὐτοὺς ἂν καὶ διὰ πλείστων ὁσων ἀναφορῶν μου ἐζήτησα νὰ μοὶ παραχωρήσῃ ταύτας τακτικῶς, παραιτούμενη καὶ τῆς

νομῆς ἰδίως διὰ τῶν συνημμένων ἐν ἀντιγράφῳ ἔξ ἀναφορῶν μου· Ἐπειδὴ πρὸς πραγματοποιήσιν ἐντελῆ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος δὲν μένει οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἐκδοσις τοῦ ἐπισήμου τίτλου ἰδιοκτησίας

Διὰ ταῦτα

Παρακαλῶ τοὺς ἀρμοδίους Ὑπουργοὺς τῶν Οἰκονομικῶν ἢ καὶ Ἐσωτερικῶν, ἵνα εὐαρεστούμενοι διατάξουν τὴν ἐκδοσιν παραχωρητηρίων εἰς ὄνομα ἐμοῦ τοῦ νομίμου κληρονόμου τοῦ πατρὸς μου Πιέρρου Μαυρομιχάλη, δι' οὗ θέλουν παραχωρηθῆ εἰς πλήρη ἰδιοκτησίαν μου τὰ ἄνω περιγραφόμενα ἀκίνητα ἢ ἐάν ἐξ αὐτῶν ἐπωλήθησαν εἰς τρίτους νὰ διαταχθῆ ἢ διὰ πραγματογνωμόνων ἐξεύρεσις τῆς ἀξίας τῶν πωληθέντων, ἵνα τὸ Δημόσιον μὲ ἱκανοποίησιν δι' ἄλλων γαιῶν παραχωρησίμων ἢ διὰ πληρωμῆς εἰς χρήματα τῆς ἀξίας αὐτῶν. Παραγγέλλεται πᾶς ἀρμόδιος δικαστικὸς κλητῆρ τὴν κατὰ τύπους ἐπίδοσιν τῆς παρούσης πρὸς τοὺς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν κυρίου Ὑπουργοῦς²⁷⁴.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 28 Αὐγούστου 1865

Ἐπισυνάπτονται τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ἀναφερόμενα ὑπ' ἀριθμ. 3106 καὶ 2744 ἔγγραφα τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔξ ἀναφοραὶ ἡμῶν δοθεῖσαι εἰς τὰς ἀρμοδίας ἀρχὰς, τὴν ἀντιβασιλείαν καὶ τὸν Βασιλέα Ὅθωνα.

Ὁ αἰτῶν

Ν.Πιερράκος»

Ἐντωμεταξύ, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1831, δολοφονεῖται ὁ Καποδίστριας ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ Αγίου Σπυρίδωνα στο Ναύπλιο²⁷⁵ καὶ τα πάντα ανατρέπονται, μέχρι τὴν ἔλευση τοῦ Ὅθωνα στὴν πόλη, τὴν Τετάρτη τῆς 18ης Ἰανουαρίου τοῦ 1833. Ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη δημιούργησε ἀναστάτωση καὶ προβληματισμὸ στους πραγματικά υπευθύνους. Μία αἰτία τῆς δολοφονίας μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τὸ συγκεντρωτικὸ μοντέλο ἐξουσίας που ἐφάρμοσε ὁ Καποδίστριας, γιὰ νὰ διατηρήσει ἄμεσα τὸν πολιτικὸ ἔλεγχο, τὸ ὁποῖο ὁμως συνάντησε ἰσχυρὴ ἀντιπολίτευση ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ πλοιοκτῆτες.

Ὁ συγκεντρωτισμὸς που ἐπέδειξε ὁ Καποδίστριας παραμερίζοντας τὶς τοπικὲς ἀρχὲς καὶ διορίζοντας σε θέσεις κλειδιά τα δύο ἀδελφία του, τὸν Αὐγουστῖνο καὶ τὸν Βιάρρο Καποδίστρια, τὸν οδήγησαν σε σύγκρουση με τὶς προαναφερθεῖσες ομάδες συμφερόντων. Οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀντίπαλοι τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ δεσποτισμὸ, καθὼς δὲν δεχόταν νὰ

---

274 Βαγιακάκος 1978, 386-388.

275 Φίνλεϋ 2008, 82.

παρουσιάσει συνταγματικό χάρτη, ενώ καθυστερούσε τη διενέργεια εθνοσυνέλευσης²⁷⁶. Η Γαλλία και η Αγγλία, θεωρώντας τον Καποδίστρια ως φίλο προσκείμενο προς τη Ρωσία, ενθάρρυναν τους αντιπολιτευόμενους²⁷⁷.

Υποστηρίζεται ότι καταλυτικό ρόλο στη δολοφονία του διαδραμάτισαν οι ξένες δυνάμεις²⁷⁸. Κατά τον Βασίλειο Κρεμμυδά, που μελέτησε το αρχειακό υλικό της υπόθεσης, κύριο ρόλο έπαιξε η Γαλλία, ενώ ελάχιστες είναι οι ενδείξεις ότι αναμείχθηκε η Βρετανία. Η τελευταία ενδεχομένως γνώριζε τη συνωμοσία αλλά δεν παρενέβη για να την εμποδίσει. Επίσης δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για ανάμειξη της Ύδρας στη συνωμοσία²⁷⁹. Από τους δολοφόνους αδελφούς, ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης λίγο πριν πεθάνει από την πιστολιά του φρουρού του Καποδίστρια, ζητώντας έλεος είπε στους αστυνομικούς: «*Δὲν φταίω ἐγὼ στρατιῶται, ἄλλοι μὲ ἔβαλαν*». Προς τη κατεύθυνση της εμπλοκής της Γαλλίας συναινεί και η μαρτυρία του ιστορικού και αγωνιστή Νικολάου Κασομούλη, ότι ο ένας από τους εκτελεστές του Κυβερνήτη Γεώργιος Μαυρομιχάλης κατέφυγε στο σπίτι του πρέσβη της Γαλλίας βαρώνου Ρουάν, δηλώνοντάς του: «*Σκοτώσαμε τὸν τύραννο. Μπιστευόμαστε τὴν τμὴ τῆς Γαλλίας. Νὰ τὰ ἄρματα μας*»²⁸⁰.

Όπως αναφέρει ο Βαγιακάκος, στη συνέχεια της ανακοίνωσής του, από τα έγγραφα του αρχείου προκύπτει ότι ο Πιέρρος και ο γιος του Νικόλαος με συνεχείς αναφορές προς την Γραμματεία των Εσωτερικών και τον Βασιλιά Όθωνα απαιτούσαν να τους παραχωρηθεί η έκταση που αρχικά τους είχε υποσχεθεί ο Καποδίστριας. Παράλληλα, ο Νικόλαος εγκαταστάθηκε στο Πεταλίδι και έχτισε πολυτελή πυργοειδή κατοικία (Εικ. 57), ενώ ταυτόχρονα, άρχισε να επεξεργάζεται το σχέδιο της δημιουργίας μανιάτικης αποικίας στο Πεταλίδι. Οι αντιδράσεις όμως των κατοίκων της περιοχής ήταν μεγάλες, καθώς ο Πιερράκος δεν ήταν καθόλου συμπαθής στους ντόπιους κατοίκους.

Ο Βαγιακάκος παραθέτει επίσης, την έκθεση Αστυνόμου και Διοικητή τοποτηρητή στο Νεόκαστρο το 1832, στην οποία κάνει λόγο για την καταστροφή του Πύργου αυτού από ένα σώμα του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος, το οποίο οδηγήθηκε στην πράξη αυτή, ύστερα από προτροπή των αντιπάλων του Πιερράκου. Στο ίδιο αρχείο σώζεται και η έγγραφη συγγνώμη του Γάλλου στρατηγού του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στη

---

276 Κόκκινος 1974, 584.

277 Βουρνάς 1997, 228.

278 Χριστόπουλος 1995, 17-18.

279 Κρεμμυδάς 1977, 278.

280 Κασομούλης 2005, 440.

Μεσσηνία Λουί Ζοζέφ Ολιβιέ Γκεενέκ προς τον Πιερράκο και η υπόσχεση σχετικής αποζημίωσής του²⁸¹.

Συγκεκριμένα στο κείμενο αναφέρεται:

«Οί άντιπαλοι (τοῦ Πιερράκου) διὰ τὰ τοπικά των πάθη ἐξηπάτησαν κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1832 ἔν σῶμα τοῦ εἰς Καλάμας γενναίου Γαλλικοῦ στρατοῦ παραστήσαντες αὐτῷ ψευδεῖς καὶ ἀνυπάρτους αἰτιάσεις κατὰ τοῦ κυρίου Πιερράκου καὶ μεταβὰν εἰς Πεταλίδιον, ἀπόντος τούτου, ὡς ἐστρατοπεδευμένου μακρὰν, ἐπυρπόλησεν τὴν ἐκεῖσε νεόδμητον μεγαλοπρεπῆ οἰκίαν του καὶ ἐξηφάνισε τὰ ἐν αὐτῷ πολύτιμα ἔπιπλα καὶ τῶ ὄντι ὁ εὐγενὴς καὶ γενναῖος στρατὸς ἐγένετο ἀκουσίως ὄργανον τῶν ἀγενῶν πολιτικῶν ἐχθρῶν τοῦ κυρίου Πιερράκου. Ἡ εἰδήσις τοῦ ἀπροσδοκῆτου τούτου γεγονότος φθάσασα εἰς Μεθώνην καὶ Νεόκαστρον κατεθορύβησεν ὀλόκληρον τὸν στρατὸν, ἰδίως τὸν στρατηγὸν Γκεενέκ τοῦ ἐν Μεσσηνίᾳ Γαλλικοῦ στρατοῦ».²⁸²

Τελικά, ὕστερα ἀπὸ ἐγγραφή ἀναφορά-αίτηση Μανιατῶν, πέτυχε τὴν υπογραφή τοῦ **Βασιλικῦ Διατάγματος τῆς 19^{ης} Ἀπριλίου 1834** *Περὶ συνοικισμοῦ Λακῶνων ἐν Πεταλιδίῳ*, τὸ ὁποῖο δὲν δημοσιεύτηκε ποτέ στὴν Εφημερίδα τῆς Κυβέρνησις²⁸³ καὶ βρίσκεται στὸ ἔργο Θ. Δηλιγιάννη - Γ. Κ. Ζηνοπούλου: *Ἑλληνικὴ Νομοθεσία ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1869. τ. Ε΄. Ἐν Ἀθήναις, 1869.*

Τὸ Βασιλικὸ αὐτὸ Διάταγμα ἀπαντοῦσε ευμενῶς στὸ αἴτημα τῶν ἀναφερομένων²⁸⁴ καὶ ἔκανε λόγο γιὰ τὸν τρόπο οργάνωσις τῆς ἀποικίας βάσει τοῦ πολεοδομικοῦ τοῦ σχεδίου, ἐνῶ δίνει τὶς πρώτες κατευθύνσεις σχετικὰ μετὰ τὴν οργάνωσις αὐτῆς. Τὸ Διάταγμα, λοιπὸν, αὐτὸ (βλ. παράρτημα) ποῦ εἶναι τὸ πρῶτο χρονολογικὰ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴ δημιουργία τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Πεταλιδίου ἀποδεχόταν τὴν αἴτησις τῶν Μανιατῶν νὰ εγκατασταθοῦν στὸ Πεταλίδι. Αὐτὸ βέβαια, συμφωνοῦσε μετὰ τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας νὰ βοηθοῦν στὴ δημιουργία τῶν ἀποικίων τῶν Μανιατῶν καὶ μακριὰ ἀπὸ τὰ βουνὰ τοὺς, παράλληλα ὁμως ἐπισήμαινε ὅτι ἀν ὑπῆρχαν οποιεσδήποτε ἀντιρρήσεις καὶ δισταγμοὶ σε αὐτὸ τὸ θέμα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγγελθοῦν ἀμεσα.

Ἔτσι, βάσει τοῦ Διατάγματος, ἡ Γραμματεία ἐπὶ τῶν Εσωτερικῶν, δηλαδὴ τὸ ἀντίστοιχο Ὑπουργεῖο Εσωτερικῶν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ ἀμεσα, ὥστε νὰ προσδιορισθῇ ἡ περιοχὴ τοῦ δήμου, στὸν ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ δημιουργηθῇ τὸ Πεταλίδι, νὰ καταμετρηθῇ

---

281 Βαγιακάκος 2009, 151.

282 Βαγιακάκος 2009, 151.

283 Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος 1869, 370.

284 Πανταζόπουλος 2012, 114.

γεωμετρικά και έπειτα να καταστρωθεί σαφές σχέδιο, το οποίο θα προέβλεπε και το μνημείο που επρόκειτο να ανεγερθεί και του οποίου έπρεπε να προσδιορισθεί ο τόπος.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι ήδη με **Β.Δ. της 4ης Φεβρουαρίου του 1834** είχε ορισθεί να δημιουργηθούν δύο μνημεία, ένα στο Ναυαρίνο προς ανάμνηση της Ναυμαχίας της 8ης Οκτωβρίου του 1827 και ένα στο Πεταλίδι προς ανάμνηση της εκεί απόβασης της γαλλικής στρατιάς, η οποία απελευθέρωσε τη χώρα από την παρουσία του εχθρού και την πανώλη. Η δημιουργία του πρώτου μνημείου πραγματοποιήθηκε, του δεύτερου όμως δεν έγινε ποτέ (βλ. παράρτημα).

Σύμφωνα πάλι με το Διάταγμα, η Γραμματεία επί των Εσωτερικών θα έπρεπε να συνεργαστεί με τη Γραμματεία επί των Στρατιωτικών για τη δημιουργία του πολεοδομικού σχεδίου του Πεταλιδίου, το οποίο όφειλε να αναλάβει αξιωματικός του μηχανικού σώματος (**Εικ. 58**) και μάλιστα προτεινόταν ο αξιωματικός Ιώχμος (Iochmus), που ήταν λοχαγός του Γενικού Επιτελείου, και ο οποίος μάλιστα βρισκόταν κοντά στο Πεταλίδι, εξαιτίας της εκεί παρουσίας των βαυαρικών στρατευμάτων. Αν μάλιστα δεν δεχόταν αυτός ή κάποιος άλλος αξιωματικός του μηχανικού, η γραμματεία θα έπρεπε να αποστείλει εκεί ικανό αρχιτέκτονα πολιτικό, στον οποίο θα πρότεινε αντίστοιχη αμοιβή.

Η πραγματικότητα είναι ότι τελικά, όπως αναγράφεται στο σκαρίφημα του Πεταλιδίου, το σχέδιο δεν ανέλαβε ο αξιωματικός Iochmus, αλλά οι Βαυαροί Κόλμαν και Στράους. Το Β.Δ. συνέχιζε, επισημαίνοντας ότι κατά τη σύνταξη του σχεδίου του Πεταλιδίου έπρεπε να ορισθούν αμέσως ποιες περιοχές ανήκαν στο έθνος, ποιες στα μοναστήρια, ποιες σε ιδιώτες, ποιες ήταν καλλιεργήσιμες και ποιες όχι. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να συνεργαστεί η Γραμματεία επί των Εσωτερικών με τη Γραμματεία επί των Οικονομικών, για να διαχειριστούν από κοινού το θέμα και για να γνωμοδοτήσουν, το συντομότερο δυνατόν στην κυβέρνηση, με ποιο τρόπο θα γινόταν η διανομή των Εθνικών Γαιών της περιοχής, μεταξύ των μανιάτικων οικογενειών, ποιες από αυτές θα δίνονταν σε νεότερη διανομή, ποιες προϋποθέσεις θα τηρούνταν κατά τη διανομή και ποια άλλα μέτρα θα λαμβάνονταν για την επιτυχία και τη διευκόλυνση των παραπάνω στόχων.

Η αρχή, που, σύμφωνα πάντα με το Β.Δ., επιθυμούσε να ισχύσει η κυβέρνηση στη σύσταση της αποικίας, αλλά και στη σύσταση κάθε νέας αποικίας που αποτελούσε ολόκληρο δήμο, ήταν να παραχωρείται στην αποικία μόνο η ακαλλιεργήτη εθνική γη, αλλά ως «τελεία» ιδιοκτησία, για την οποία όφειλαν οι ιδιοκτήτες να πληρώνουν έγγειο φόρο, για τον οποίο θα υπήρχε η δυνατότητα να καταργείται μόνο με αγορά. Όσον αφορά τη διανομή των γαιών και το μέγεθος αυτής, το Β.Δ. πρότεινε ότι το καλύτερο θα ήταν να παραχωρηθούν σε κάθε οικογένεια δύο στρέμματα ανά οικόπεδο, μαζί με τον συναπτόμενο σε αυτό κήπο, ενώ στις οικογένειες που θα ήθελαν να ασχοληθούν με τη γεωργία, να

προστεθούν 40-50 στρέμματα γης, τα οποία θα δίνονταν με ειδικές συμφωνίες, τις οποίες θα ρύθμιζε η κυβέρνηση.

Για τη διευκόλυνση αυτών των διανομών, οριζόταν από το πολεοδομικό σχέδιο της περιοχής η διαίρεση των εθνικών γαιών σε κομμάτια των 10 στρεμμάτων, τα οποία θα αριθμούνταν πάνω στο σχέδιο και θα αξιοποιούνταν με επόμενη διανομή, πράγμα που διακρίνεται και στο σκαρίφημα του σχεδίου του Πεταλιδίου. Από τον διαμερισμό θα αποκλείονταν τα οικόπεδα και οι κήποι που είχαν ήδη διαμοιρασθεί στους αποίκους. Η Γραμματεία επί των Εσωτερικών επιφόρτιζε επίσης τους εποίκους να εκλέξουν μερικούς επιτρόπους που θα ασχολούνταν με τις προκαταρκτικές πράξεις, οι οποίες αφορούσαν τη σύσταση της αποικίας και να συνεννοηθούν με τον αρμόδιο Έπαρχο.

Επιπλέον, με τους επιτρόπους αυτούς, θα έπρεπε να συνεννοηθεί και ο μηχανικός ή ο αρχιτέκτονας που θα αναλάμβανε το σχέδιο της αποικίας, να ακούσει τις επιθυμίες τους και να τις εκπληρώσει, όταν αυτό ήταν εύλογο. Το Β.Δ. κατέληγε με την πεποίθηση ότι ο Γραμματέας της Επικρατείας, κ. Κωλέτης, θα έδειχνε μεγάλη προσοχή σε αυτή τη μεγάλης σημασίας υπόθεση και ότι θα επέτεινε την προσοχή του στη δημιουργία αυτής της αποικίας, τόσο για να ανταποκριθεί αυτή στην ανέγερση στην περιοχή ενός τόσο σημαντικού μνήματος, αυτού για την απόβαση των γαλλικών στρατευμάτων στην περιοχή, όσο και για να καταστεί η αποικία αυτή λαμπρό παράδειγμα και για τη δημιουργία άλλων μανιάτικων αποικιών.

Του Βασιλικού αυτού Διατάγματος, ακολούθησε υπογραφή και δημοσίευση νέου **Β.Δ., της 23ης Ιουνίου του 1834**, σχετικά με τη σύσταση στρατιωτικών αποικιών στην Ηλία, τη Μεσσηνία και τη Λακωνία (βλ. παράρτημα). Του διατάγματος αυτού έκανε χρήση ο Νικόλαος Πιερράκος και με νέο διάταγμα, **της 10ης Νοεμβρίου του 1834**²⁸⁵, το οποίο επίσης δεν δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, πέτυχε την έγκριση για την εγκατάσταση Μανιατών στο Πεταλίδι. Το Διάταγμα αυτό, που χρονολογικά ακολουθεί το προηγούμενο, είναι πιο λεπτομερές και δίνει συγκεκριμένες οδηγίες, σχετικά με την οργάνωση της αποικίας, την οποία αναθέτει σε συγκεκριμένη επιτροπή. Αναφέρεται όχι μόνο στον πολεοδομικό σχεδιασμό της αποικίας, αλλά και στην οικονομική-παραγωγική του οργάνωση (βλ. παράρτημα).

Τρία χρόνια αργότερα νέο Βασιλικό Διάταγμα, **της 4 Νοεμβρίου του 1837** ασχολήθηκε με το νεοσύστατο Πεταλίδι και τα προβλήματά του²⁸⁶. Το Β.Δ. αυτό ορίζει

---

285 Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος 1869, 372.

286 Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος 1869, 374-375.

περισσότερο τις οικονομικές υποχρεώσεις των εποίκων προς την πολιτεία, ανάλογα βέβαια με την προσφορά της πολιτείας προς αυτούς. Και το Διάταγμα αυτό δεν δημοσιεύτηκε (βλ. παράρτημα).

Με ένα άλλο επίσης Βασιλικό Διάταγμα, **της 13ης Ιουλίου του 1837**, το οποίο επίσης δεν δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης, παραχωρήθηκε δωρεάν στον Δήμο Πεταλιδίου, ο εκεί κείμενος εθνικός υδρόμυλος, γνωστός υπό το όνομα μύλος των Μπέηδων²⁸⁷.

Τέλος, με Βασιλικό Διάταγμα, **της 3ης Ιουλίου του 1843**, προβλεπόταν αναβολή πληρωμής του δανείου της αποικίας. Το διάταγμα αυτό ορίζει την αναβολή της αποπληρωμής του δανείου που είχαν πάρει οι άποικοι με προηγούμενα διατάγματα, ώστε να διευκολυνθούν (βλ. παράρτημα)²⁸⁸.

Είναι γεγονός ότι η αποικία του νεοσύστατου τότε Πεταλιδίου αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα²⁸⁹. Η ανάπτυξη μάλιστα της κωμόπολης προκάλεσε το ενδιαφέρον του Όθωνα και της Αμαλίας, οι οποίοι την επισκέφτηκαν το 1838 (**Εικ. 59**). Η επίσκεψη μάλιστα αυτή σημειώνεται πάνω στο πολεοδομικό σχέδιο του Πεταλιδίου, το οποίο αναφέρει ότι: «*το 1838 έπεσκέφθη τὸ συνοικισμό ἢ Α.Μ. ὁ Βασιλεύς*». Την επίσκεψη άλλωστε του Όθωνα και της Αμαλίας επιβεβαιώνει και η αντίστοιχη αναφορά στο ανώνυμο ιστορήμα με τίτλο *Πεταλιδίου συνοικισμός*, που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη, και το οποίο σημειώνει ότι ο Όθων και η Αμαλία έδειξαν την εὐνοιά τους προς τον συνοικισμό με την εκεί επίσκεψη τους²⁹⁰.

Παράλληλα όμως ο συνοικισμός συγκέντρωσε και το ενδιαφέρον του τύπου εκείνης της εποχής. Πολλά δημοσιεύματα αναφέρονται στη δημιουργία και εξέλιξη της αποικίας.

Έτσι η εφημερίδα του Ναυπλίου «*Αναγεννηθεῖσα Ἑλλάς*» γράφει στις 13 Ιουνίου του 1836 (φ. 2. Σ. 8α)²⁹¹: «*Νέα χρηματικά βοηθήματα ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἐν Πεταλίδι συνοικιζομένους Σπαρτιάτας. Οὗτος ὁ συνοικισμὸς πρό τινος καιροῦ προοδεύει. Περισσότεραι τῶν 300 οἰκογενειῶν Σπαρτιατῶν ἀπεσύρθησαν ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς Λακωνίας εἰς τὰς*

---

287 Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος 1869, 375.

288 Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος 1869, 375.

289 Βαγιακάκος 2009, 152.

290 Πανταζόπουλος 2012, 121-122.

291 Βαγιακάκος 2009, 152.

ευφόρους πεδιάδας του Πεταλιδίου. Πλέον των 120 οίκων ὠκοδομήθησαν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς συνοικιζομένους καὶ ἐντὸς ὀλίγου πόλις μικρὰ ἀναγείρεται»²⁹².

Ἄλλη εφημερίδα, γράφει²⁹³: «Σήμερον τὸ Πεταλίδι ἔχει 1000 οἰκίας καὶ ἄλλας τινὰς θεμελιωμένας. Ἐχει καλὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς ὠραίαν θέσιν ἀντίκρου τοῦ παλαιοῦ μώλου. Οἱ θαλασσοκαταπλέοντες τὴν νύκτα θέλουν ἔχουν αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν ὡς τινα φάρων δι' ἄραγμα. Ἀπὸ πέρυσιν ἔγινεν ἡ ἀναγκαία βρύσις. Πηγὰδια γίνονται εὐκόλως, ἐπειδὴ τὰ νερὰ εἶναι ρηχὰ. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς προβαίνει ἐπαισθητῶς. Οἱ ἄποικοι ἐξεχέρσωσαν πολλὴν γῆν, ἐφύτευσαν δένδρα, ἔκαμαν φυτώρια ἢ ὡς λέγουν φυτίστρες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀποικία θέλει ἔχει, μετ' ὀλίγον, ὑπὲρ τὰς 15000 δένδρα. Ἐκαμαν κάμπους. Τέλος καταγίνονται ἀπαύστως διὰ τὴν ἀποκατάστασιν των. Πλοῖα μικρὰ, μεγάλα ἔρχονται εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πεταλιδίου ὑπὲρ τὰ 50 κατὰ μῆνα. Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἡ καλὴ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀποικία θέλει προδεύσει ἔτι μᾶλλον, ὅταν ἔλθουν ἀπὸ τὴν Μάνην αἱ περιμενόμεναι οἰκογένειαι, ὅταν μοιρασθῇ περισσοτέρα γῆν ἀπὸ διαφόρους δήμους, ὅταν δοθοῦν τὰ ἱκανὰ ζευγάρια, ὅταν συστηθῇ σχολεῖον καὶ εἰρηνοδικεῖον»²⁹⁴.

Ἄλλη πάλι εφημερίδα τῆς εποχῆς γράφει²⁹⁵: «Μᾶς γράφουν ἐκ Σπάρτης (Μάνης) τὰ ἀκόλουθα. Ἡ διαγωγὴ τοῦ λοχαγοῦ Πιεράκου Μαυρομιχάλη εἶναι πολλῶν ἐπαίνων ἀξία. Ὁ ἔντιμος οὗτος λοχαγὸς συνέλαβεν ἤδη, ἀπὸ τοῦ 1833, τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον καὶ ἐπραγματοποίησε, τοῦ εἰς Πεταλίδιον συνοικισμοῦ τῶν συμπατριωτῶν τοῦ Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων ἀπολαμβάνει τὴν ὑπόληψιν. Ἡ κυβέρνησις ἐνέδωσεν εἰς τὰς ὠφελίμους προτάσεις του, χορηγήσασα ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του μέσα. Δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἀρχίσῃ ὁ συνοικισμὸς οὗτος εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1835, διότι ἀπαιεῖτο προηγουμένως νὰ γίνῃ καταμέτρησις τῶν γαιῶν καὶ τῆς νέας πόλεως τὸ σχέδιον. Τότε πρῶτος ὁ κ. Πιερράκος, μεταβὰς μετὰ τῆς οἰκογένειάς του εἰς Πεταλίδιον, ὠκοδόμησεν οἰκίαν καὶ τὸ παράδειγμά του ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι συμπολίται του, ὥστε 150 καὶ ἐπέκεινα οἰκίαι ἀνηγέρθησαν. Ἦδη ἐπὶ τοῦ, πρὸ δύο ἀκόμη ἐτῶν, ἐρήμου ἐκείνου τόπου ὑπάρχει σήμερον πόλις ὀπωσοῦν σχηματισμέν. Διὰ τὴν ταχεῖαν πρόοδον τῆς ἀποικίας ταύτης ἠθέλεν εἶσθε εὐχῆς ἔργον νὰ διαμείνωσιν ἀκόμη εἰς Πεταλίδιον ὁ κ. Πιερράκος καὶ ὁ νῦν Διοικητῆς καὶ ἔκτακτος Ἐπίτροπος τῶν Σπαρτιατικῶν ἀποικιῶν κ. Ταγματάρχης Φέδερ. Ὅθεν δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἡ

---

292 Εφημ. «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς», 13 Ιουνίου 1836 φ. 2. Σ. 8α.

293 Βαγιακάκος 2009, 153.

294 Εφημ. «Φήμη», 22 Δεκεμβρίου 1837.

295 Βαγιακάκος 2009, 152.

Α. Μ. περι πολλοῦ ποιουμένη τὴν ἐπίτευξιν τοσοῦτον κοινωφελοῦς ἔργου, θέλει χορηγήσει ὅλα τὰ ἐπὶ τούτῳ μέσα»²⁹⁶.

Από το δημοσίευμα αυτό φαίνεται το ενδιαφέρον του Όθωνα για την αποικία, ενώ παράλληλα προαναγγέλλεται κατά κάποιον τρόπο, η επίσκεψή του στην κωμόπολη του Πεταλιδίου, το 1838.

Ο Νικόλαος Πιερράκος παρόλο που βρισκόταν μακριά από το Πεταλίδι υπηρετώντας στον στρατό, δεν σταμάτησε να ενδιαφέρεται για την πρόοδο των συμπατριωτών του εκεί. Ενδιαφέρον είναι σχετικό ανέκδοτο έγγραφο «Περὶ μεταβιβάσεως καὶ διατριβῆς τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ν. Πιερράκου στο Πεταλίδι».

Αυτό έχει ως εξής²⁹⁷:

«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος

Ἡ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας

πρὸς

Τὴν Διοίκησιν τῆς 4^{ης} Τετραρχίας.

Ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ὑπ' ἄρ. 4514 ἀπὸ 3 / 15 τ. μ. διαταγὴν μας καὶ λαβόντες ὑπ' ὄψιν τοὺς ὁποίους ἐκθέτει λόγους ὁ ἀντισυνταγματάρχης τῶν γενικῶν ἐπιτελῶν κύριος Μ. Φέδερ, διὰ τῆς ὑπ' ἄρ. 1286 ἀναφορᾶς του, ἐγκρίνομεν ὅπως ὁ ἀντισυνταγματάρχης διοικητὴς τῆς Τετραρχίας ταύτης κύριος Ν. Πιερράκκος μεταβαίνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπὸ Ἀερόπολιν εἰς Πεταλίδιον καὶ τὸ τανάπαλιν καὶ διατριβὴ αὐτοῦ ὅσον καιρὸν θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν του διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ συνοικισμοῦ, χωρὶς ὅμως ν' ἀναθέσει τὴν διοίκησιν εἰς ἄλλον ἀξιωματικὸν. Ἄλλ' ἐν τούτοις θέλει προσπαθῆ τοῦ νὰ μὴν διαρκῆ ἢ ἀπουσία του τοῦ σταθμοῦ του πολὺν καιρὸν διὰ νὰ μὴν ὑποφέρῃ ἢ ὑπηρεσία τῆς Τετραρχίας. Ὅσακις δὲ ὁ διαληφθεὶς ἀναχωρεῖ ἀπὸ Ἀερόπολιν χρεωστεῖ νὰ εἰδοποιῆ περὶ τούτου τὸν διοικητὴν Λακωνίας, ὅστε, ἐὰν οὗτος ἤθελε λάβει ἀνάγκην ἐνόπλου δυνάμεως, ν' ἀπευθύνῃ τὰς ἐξαιτήσεις του κατ' εὐθείαν εἰς τοὺς σταθμάρχας, οἵτινες θέλουν διαταχθῆ παρ' ἑμῶν νὰ χορηγοῦν τὴν ἀναγκαίαν ὑπεράσπισιν ἐν παρομοίᾳ περιπτώσει.

Ἀθῆναι τῆ 6 Ἀπριλίου 1840

Καθ' ὑψηλὴν διαταγὴν τῆς Β. Α. Μεγαλειότητος

(Τ. Σ.) Ὑπογραφή δυσανάγνωστος».

---

296 Εφημ. «Ὁ Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος» 1838, αρ. 58, σ. 248.

297 Βαγιακάκος 1978, 391.

Το 1840 μάλιστα επισκέφτηκε το Πεταλίδι ο ιστορικός ερευνητής Jean-Alexandre Buchon και αναφέρει σχετικά με αυτό²⁹⁸: «...Στο Πεταλίδι συνάντησα τον κ. Πιερράκο σε επίσκεψη στο σπίτι του αδελφού του Δημάρχου και γοητεύτηκα που μπόρεσα να αντλήσω, από αυθεντική πηγή, τις αναγκαίες πληροφορίες γι'αυτή την αποικία, που ιδρύθηκε πάνω στην αρχαία Κορώνη. Τα σπίτια των νέων αποίκων είναι καθαρά και τα μαγαζιά φαίνεται ότι ευημερούν. Εδώ ο αέρας είναι πιο καθαρός από την Καλαμάτα... Η αρχαία Κορώνη απλωνόταν από τη θάλασσα μέχρι την κορυφή του λόφου. Σε πρόσφατες ανασκαφές, που έγιναν στην κάτω πόλη, σε λίγη απόσταση από το Δημαρχείο, ανακαλύφθηκαν δύο σαρκοφάγοι, πολύ καλά διατηρημένες. Η μία παρουσιάζει μία φάση μάχης κατά των Κενταύρων. Είναι ένα πολύ ωραίο ανάγλυφο της πιο ωραίας εποχής, αλλά, δυστυχώς μόνο μία πλευρά είναι καλά διατηρημένη. Εξάλλου πρόσφατα, τα παιδιά, παίζοντας, έσπασαν μερικά κεφάλια (των προσώπων του ανάγλυφου). Η μία από τις μικρές πλευρές παρουσιάζει ωραίες λεπτομέρειες, αλλ'είναι φοβερά ακρωτηριασμένη. Αυτή η σαρκοφάγος θα άξιζε να είναι τοποθετημένη σ'ένα μουσείο».

Ενδιαφέροντα είναι και τα όσα περιγράφει ο Buchon στην περιοχή «Κάστρο», δηλαδή στην ακρόπολη της αρχαίας Κορώνης. Γράφει, λοιπόν: «Πάνω από την πόλη υψωνόταν η ακρόπολη. Τα περικλείοντα τείχη υπάρχουν σχεδόν παντού, αλλά λίγο εξέχουν από το χώμα. Περισσότερα και πιο ενδιαφέροντα θεμέλια διακρίνονται κατά μήκος των απότομων βράχων και τα βλέπει κανείς καθαρά προς το μέρος μίας χαράδρας (που ενώνεται με μία άλλη βαθύτερη, μέσα στην οποία κυλάει ένας χείμαρρος), μέρος όπου είχανε τη θέση τους δύο πόρτες. Στο εσωτερικό ανακάλυψα ίχνη ενός υδραγωγείου και ερείπια πολλών ναών. Κοντά στα θεμέλια ενός ναού βρισκόταν ένα άγαλμα πολύ ακρωτηριασμένο από κόκκινη πέτρα. Εκεί κοντά είναι τα ερείπια ενός τρίτου ναού και στο μέσο του χώρου βρίσκεται μία φαρδιά πέτρα, πάνω στην οποία είναι χαραγμένη μία επιγραφή δέκα στίχων, από τους οποίους δεν μπόρεσα να διαβάσω ικανοποιητικά πάρα μόνο τον πρώτο και τον τέταρτο στίχο.

ΠΟΛΙΣ ΕΠΙΧΑΡΕΟΣ

.....

.....

ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ»

Σε γενικές γραμμές, ήταν τόσο μεγάλο το ενδιαφέρον του Πιερράκου για την πρόοδο του συνοικισμού του Πεταλιδίου, ώστε με νέο Βασιλικό Διάταγμα, **της 15ης Ιανουαρίου**

---

298 Πανταζόπουλος 2012, 124-125.

του 1844, παραχωρείται σε αυτόν έκταση από τις εθνικές γαίες και δάνειο για τη αξιοποίησή τους.

«Αποβλέποντες εἰς τὸν ζῆλον καὶ τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ συνταγματάρχης κύριος Ν. Πιερράκος ὑπὲρ τῆς προόδου τοῦ ἐν Πεταλιδίῳ συνοικισμοῦ τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν Γραμματείας, ἐγκρίνομεν νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς αὐτὸν ἑκατὸν πενήκοντα στρέμματα γῆς ὑπὸ τοὺς ὁποίους παρεχωρήθησαν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κατοίκους. Ἡ παραχώρησις δὲ αὕτη θέλει ἐνεργηθῆ ἔκ τῶν περὶ τὸ Πεταλίδιον διαθεσίμων ἐθνικῶν γαιῶν καὶ, ἐν ἑλλείψει, θέλει ἀναπληρωθεῖ μὲ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρ. Δ' καὶ ἀπὸ 20 Οκτωβρίου 1837 Ἡμετέρου Διατάγματος. Ἐγκρίνομεν ὡσαύτως νὰ χορηγηθῆ εἰς αὐτὸν καὶ δάνειον 1500 δρ. μὲ τὰς ὁποίας παρεχωρήθη καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀποίκους μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐπιστρέψῃ τὴν ποσότητα ταύτην εἰς τὸ δημόσιον ἐντὸς δέκα ἐτῶν καὶ εἰς δέκα ἐτησίας ἴσας δόσεις.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία ἐπιφορτίζεται τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰανουαρίου 1844

(Τ. Σ.) Ὅθων

Ἀρ. 1264

Διὰ τὴν ἀντιγραφὴν

Ὁ Ἐπὶ τῆς διεκπεραιώσεως τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν Ὑπουργ. Γραμματεὺς

Ἐν Ἀθήναις τὴν 3 Μαΐου 1858

(Τ. Σ.) (Δυσανάγνωστος ὑπογραφή)»²⁹⁹.

Ὁ Βαγιακάκος παραθέτει ἀκόμα μία μαρτυρία τοῦ 1866, ἡ οποία περιγράφει τὸ Πεταλίδι ὡς ἐξῆς³⁰⁰: *«Ἡ νέα πόλις ἔχει νῦν ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, σχολεῖον τι ἀλληλοδιδασκτικὸν, δεχόμενον καὶ τινα παιδία τῶν περιχώρων καὶ ἑλληνικὸν ἡμιτελὲς καὶ τὸ εἰρηνοδικεῖον τοῦ δήμου καὶ μίαν κρήνην καὶ 150 οἰκίας καὶ 25 ἐργαστήρια καὶ ἀποθήκας καὶ τέχνας τινὰς καὶ ὀλίγα πλοῖα. Ἦτο δὲ πρότερον ἢ νέα πόλις πρωτεύουσα τοῦ δήμου διὰ τὸ εὐθετον, τὸ κεντρικὸν καὶ τὴν σημαντικότητά τοῦ συνοικισμοῦ. Χρησιμεύει ὡς κοινὴ τῶν περιχώρων ἀγορὰ καὶ διδασκῆριον καὶ ἐμπορεῖον».*

---

299 Βαγιακάκος 1978, 391-392.

300 Βαγιακάκος 2009, 155.

2.2. Οι πρώτοι έποικοι Μανιάτες στο Πεταλίδι

Όταν ο Βαγιακάκος το 1962 επισκέφτηκε το Πεταλίδι, κατέγραψε από το μητρώο της κοινότητας τους εγγεγραμμένους αποίκους από το 1834-1917, με παράλληλη αναγραφή του χωριού της Μάνης, από το οποίο κατάγονταν. Συγκεκριμένα καταγράφει σε πίνακα τα παρακάτω επώνυμα³⁰¹:

- 1834. Παναγιωτούνης, Οίτυλον.
- 1836. Μαρτάκος, Δρύαλον.
- 1840. Σπυράκος, Δαιμονάκος, Γέρμα.
- 1844. Ξαρχάκος, Σταυρί.
- 1845. Αυγουλέας, Καραβίτης, Τροχάλακας.
- 1846. Καραμούζης, Χαριά, Κούνος.
- 1847. Γρουσουζής (Γρουσουζάκος), Αρεόπολις, Ξαρχάκος, Σταυρί.
- 1848. Οικονομάκης, Αρεόπολις.
- 1850. Πικουλάκης, Αρεόπολις, Μολώνης, Πλάτσα.
- 1851. Στραβόλαιμος, Αρεόπολις.
- 1852. Μαρκίδης (Μαρκέας), Κάμπος, Σταυρακόπουλος, Βαχός, Σουκαράς, Σταυρί, Ψυλλάκος, Σταυρί.
- 1853. Δαμήλος, Δολοί.
- 1854. Γριβέας, Οίτυλον, Μαριόλης, Δρυ.
- 1856. Καψάκος Σταυρί, Λουγκάνης Δρύαλον, Λεουτσάκος, Κηπούλα.
- 1858. Διπλαράκος, Οίτυλον, Μωκάκος, Σταυρί, Τσακάκος, Κηπούλα.
- 1859. Κουλιζάκος, Παχιάνικα, Σκλαβόλιας, Μπουλαριοί.
- 1860. Μπαζίνας, Οίτυλον.
- 1862. Αλεμάγκος, Ξεχώρι, Κορωναίος, Αρεόπολις, Στεφανάκος, Πύργος, Χιουτάκακος, Κουσκούνι.
- 1863. Αλαφρής, Κοίτα, Μονέδας, Παχιάνικα, Μιχαλαράκος, Αρεόπολις.
- 1864. Γιαννακάκος, Κούνος, Σιφίλιας - Κουμεντάκος, Μίνα, Τσακάκος, Κηπούλα, Χορταρέας, Πλάτσα, Κουράκος, Κούνος.
- 1866. Αλέπης, Αρεόπολις, Γιδάκος, Οχιά, Δικαιουλάκος, Πύργος, Κατσιμαντής, Κούνος, Λαδάς, Πύργος.
- 1866. Μαυρομιχάλης-Ροδίτης, Αρεόπολις, Σάσσαρης, Μέζαπον.
- 1867. Ιατρόπουλος Οίτυλον, Μπραΐμης, Έρημος, Μαλιαρίτης (Μαλιαράκος), Οχιά,

---

301 Βαγιακάκος 1978, 395.

- Ξιφαράς, Αρεόπολις, Πενταρβάνης, Κηπούλα.
- 1868.** Καβαλλιώτης-Πετράκος, Κάββαλος.
- 1869.** Γουρουνάς, Πηγάδι-Πλάτσα, Παπαδάκος-Πιρούνιας, Καφιόνα, Σκαφιδάς, Κούνος, Γεωργίκος, Πηγάδια.
- 1870.** Παρασκευάκος, Σταυρί, Τρουπάκης, Καρδαμύλη³⁰².
- 1872.** Λαγούδης, Μπρίκι.
- 1873.** Κατσαράς, Κηπούλα, Λαγιάκος, Κοίτα, Μπαρελάκος, Αρεόπολις.
- 1874.** Βλαστός, Πανάγος, Παπαδόγγονας, Κούνος.
- 1875.** Δαζέας, Κάμπος, Καλογεράκος, Κελεφά.
- 1876.** Βορεάκης, Πύργος, Κουσουλάκος, Αρεόπολις, Σασσανάκος, Χαριά, Τσικρικάς, Βάθεια.
- 1877.** Κουμεντάκος, Αρεόπολις, Πασαρέας, Κεχριάνικα, Τσιλιβαράκος, Κουλούμι
- 1881.** Τσιρίβας, Δρυ.
- 1882.** Κουρεντζής, Κυπάρισσος, Μπουκουβάλας, Κάβαλλος, Μωράκος, Αρεόπολις.
- 1884.** Κορκολιάκος-Δημάκος, Κηπούλα.
- 1886.** Βαρδαλάς, Κατωπάγκι, Καριζώνης, Χαριά, Κατσιγιάννης, Μηλιά, Στραβάκος, Πύργος, Σπυριδάκος, Κατωπάγκι.
- 1887.** Γαρδελάκος, Κηπούλα, Γεωργουλάκος, Σταυρί.
- 1891.** Αλμυράντες, Κοίτα, Αγραπίδης, Κοίτα.
- 1896.** Παχής, Παχιάνικα³⁰³.
- 1897.** Πουλάκος, Χαριά.
- 1899.** Πέτρουλας, Οίτυλον.
- 1901.** Κοττέας, Κεχριάνικα.
- 1904.** Δουράκης, Καστάνια.
- 1909.** Λιέας, Πραστίον.
- 1917.** Τσιτομενέας, Ξεχώρι³⁰⁴.

Όπως φαίνεται από τον πίνακα θα πρέπει να σημειωθεί, ότι οι περισσότεροι άποικοι του Πεταλιδίου, που προέρχονταν από τη δυτική Μέσα Μάνη, όπως ακριβώς και ο Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης. Είναι δε, ελάχιστοι οι Μανιάτες από την ανατολική Μάνη, όπως ο Παχής και ο Μονέδας³⁰⁵. Πιθανή εξήγηση αυτού είναι οι άποικοι να ήταν

---

302 Βαγιακάκος 1978, 396.

303 Βαγιακάκος 1978, 396.

304 Βαγιακάκος 1978, 397.

305 Βαγιακάκος 1978, 395.

φίλοι και σύμμαχοι του Μαυρομιχάλη κατά την Επανάσταση, οι οποίοι τον ακολούθησαν και στη μετοίκισή του στο Πεταλίδι. Επίσης, ο Βλαστός παραδίδεται ότι ήταν ο πρώτος έποικος και ότι ήταν βοσκός³⁰⁶.

Η μελέτη της ιστορίας των οικογενειών που μετοίκησαν στο Πεταλίδι και των ονομάτων τους, αλλά και η μετονομασία πολλών εξ αυτών, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το ίδιο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξέταση των καταλήξεων των μανιάτικων ονομάτων. Για τα γνήσια μανιάτικα ονόματα, θα παρατηρήσουμε ότι δεν έχουν καμιά ιδιαίτερη κατάληξη πριν το 1600, ιδιαίτερα όσα είναι γνήσια επώνυμα και όχι πατρωνυμικά.

Για την κατάληξη –ακος, που είναι η πιο συχνή στη Μάνη, διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις σχετικά με την προέλευσή της. Έτσι, ο Γεώργιος Χατζιδάκις υποστηρίζει ότι αυτή προέρχεται από την παλαιότερη κατάληξη –ακας, ενώ ο Αθανάσιος Μπούτουρας εξέφρασε την άποψη ότι αυτή προέρχεται από την εξέλιξη της ακόμα παλαιότερης κατάληξης σε –άκιος. Νεότερες τάσεις, κατά τον Ανάργυρο Κουτσιλιέρη, θέλουν το -ακος να προέρχεται από το –άκις, με τροπή του ι σε ο, καθώς το ο κυριαρχεί στην κατάληξη των αρσενικών³⁰⁷. Χαρακτηριστική κατάληξη μανιάτικων οικογενειακών ονομάτων είναι τα σε –*ιάνος*, που δηλώνει την οικογένεια όσο και αν αυτή διευρυνθεί γενεαλογικά, π.χ. Μιχαλίτσης, το μέλος της οικογένειας Μιχαλιτσιάνος, Δρακουλάκος, το μέλος της οικογένειας Δρακουλιάνος, ενώ άλλες χαρακτηριστικές μανιάτικες καταλήξεις είναι οι: -*όγιαννης*, -*όλιας*, -*όκωτσος*, -*όπετρος* -*όδημας*, -*όγγονας*, -*έλος*, -*άρος*, -*ώτσος*, -*ούνος*. Πολλά είναι επίσης και τα ξενικά ονόματα, όπως Νίκλος, Γαλλάκος, Γουλλιέρμος, Μόσκοβος κ.α.³⁰⁸.

Σε έρευνα που πραγματοποιήσαμε στην περιοχή του Πεταλιδίου, καταγράψαμε τις οικογενειακές ιστορίες των Μανιατών του Πεταλιδίου, ιστορίες που σχετίζονται με τον τρόπο και τις συνθήκες εγκατάστασής τους στο Πεταλίδι, καθώς και με τη μετονομασία πολλών οικογενειακών επωνύμων. Οι οικογενειακές ιστορίες παρατίθενται έτσι, όπως τις αφηγήθηκαν οι απόγονοί τους.

2.3. Ιστορίες οικογενειών που εγκαταστάθηκαν από τη Μάνη στο Πεταλίδι

Οικογένεια Χορταρέα

---

306 Βαγιακάκος 1978, 397.

307 Κουτσιλιέρης, 1962, 333-336.

308 Κάσσης 1979, 136-139.

Η οικογένεια έφυγε από την Πλάτσα, για να αναζητήσει καλύτερες συνθήκες ζωής. Ήταν οικογένεια ιερέων. Αρχικά, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ζωοδόχου Πηγής. Εκεί, λειτούργησε ως ιερέας ο Γεώργιος Χορταρέας, μέχρι που πέθανε και τον έθαψαν στον περίβολο της εκκλησίας. Ο γιος του, ιερέας και αυτός, ο Ηλίας Χορταρέας, λειτούργησε από το 1870 έως το 1880, στον Ιερό Ναό του Αγίου Νικολάου, στο Πεταλίδι και στη συνέχεια μετατέθηκε στην εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής, στην Καρποφόρα, μέχρι το 1910. Πέθανε το 1915. Ο γιος πάλι του Ηλία Χορταρέα, Νικόλαος Χορταρέας, ιερέας και αυτός, λειτούργησε μετά τον πατέρα του στην Καρποφόρα και στον Νερόμυλο³⁰⁹.

Οικογένεια Αυγουλέα

Κατάγεται από τον Τροχάλακα της Μάνης και μετοίκησε στο Πεταλίδι γύρω στα 1850, αφού πρώτα της είχε δοθεί παραχωρητήριο εγκατάστασης. Πρόκειται για μία στρατιωτική κυρίως οικογένεια, στα αρσενικά μέλη της οποίας δόθηκαν στρατιωτικά αξιώματα ως αναγνώριση του αγώνα και του θανάτου του Αναγνώστη Αυγουλέα, ενός από τους προγόνους της οικογένειας, κατά την Επανάσταση. Σήμερα, απόγονοι της οικογένειας αυτής κατοικούν στο Πεταλίδι και ασχολούνται με την οικογενειακή τους επιχείρηση³¹⁰.

Οικογένεια Σκαφιδά

Κατάγεται από τα Σκαφιδιάνικα της Μάνης, που βρίσκεται στις παρυφές του βουνού της Άνω Πούλας, λίγο μετά τον Κούννο και πριν από την Κιπούλα. Τα Σκαφιδιάνικα, όπως γίνεται κατανοητό, πήραν το όνομα τους από τις οικογένειες που ζουν εκεί και ακούνε στο όνομα Σκαφιδάς. Όπως ομολογεί ο κ. Αλέκος Σκαφιδάς, η οικογένειά του έφυγε από τα Σκαφιδιάνικα και ήρθε στο Πεταλίδι, λόγω φτώχειας. Με τα παραχωρητήρια, απέκτησαν κλήρο και άρχισαν να ασχολούνται με την καλλιέργεια της γης. Σήμερα, αρκετά μέλη αυτής της οικογένειας ασχολούνται με το ψάρεμα³¹¹.

Οικογένεια Στραβάκου

Η οικογένεια προέρχεται από την Αρέοπολη, με το αρχικό όνομα Μητσάκου. Όταν κάποιος από την οικογένεια έχασε το φως του, επικράτησε το Στραβάκος. Κάποιοι απόγονοι, όταν πήγαν στον στρατό, επανέφεραν το όνομα Μητσάκος. Έφυγαν από τη Μάνη και εγκαταστάθηκαν στο Πεταλίδι, εξαιτίας επεισοδίων και βεντετών. Στα μητρώα

---

309 Προφορική μαρτυρία Ευαγγελίας Σαμπαζιώτη, νοικοκυράς.

310 Προφορική μαρτυρία Ιωάννη Αυγουλέα, επιχειρηματία.

311 Προφορική μαρτυρία Αλέκου Σκαφιδά, ιχθυοπώλη.

Αρρένων, την οικογένεια τη συναντάμε με το όνομα Στραβάκος στον Πύργο και με το όνομα Μητσάκος στην Αρεόπολη³¹².

Οικογένεια Δαιμονάκου

Για την προέλευση του ονόματος της οικογένειας Δαιμονάκου υπάρχουν δύο πιθανά σενάρια. Η ιστορία της οικογένειας ξεκινά από πολύ παλιά, από το 1500. Το αρχικό επίθετο ήταν Σαμπατάκης. Το πρώτο σενάριο είναι το εξής: Στην οικογένεια υπήρχε μία αδελφή, την οποία έκλεψε κάποιος παλληκάρι και την πήγε στην Αίγυπτο. Τότε τα αδέρφια της με κάποιο ιστιοφόρο κατόρθωσαν να πάνε στην Αίγυπτο, βρήκαν το παλληκάρι, το σκότωσαν, πήραν την αδελφή τους και, αφού την έφεραν στη Μάνη, την σκότωσαν και αυτή. Εξαιτίας αυτού του περιστατικού, οι συγχωριανοί τους είπαν ότι αυτοί δεν είναι άνθρωποι, αλλά Δαίμονες.

Το δεύτερο σενάριο για την προέλευση του ονόματος έχει ως εξής: Στον Ταύγετο υπήρχε κάποιο μεγάλο θηρίο που έκανε μεγάλες καταστροφές στα ζώα των Μανιατών, ενώ κάποιες άλλες φορές είχε αρπάξει κατεβαίνοντας στα χωριά, και μικρά παιδιά. Κάποιοι λοιπόν από την οικογένεια κατόρθωσαν και σκότωσαν αυτό το θηρίο και οι Μανιάτες συγχωριανοί του είπαν ότι αυτός δεν είναι άνθρωπος, αλλά Δαίμονας, για να καταφέρει να αντιμετωπίσει και να νικήσει το θηρίο. Με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο καθιερώθηκε το όνομα Δαιμονάκος.

Η οικογένεια Δαιμονάκου ήρθε στην ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου, πριν από τη μετοίκηση των άλλων Μανιατών. Ένας αξιωματικός Δαιμονάκος συμμετείχε μαζί με το στράτευμα του Μαυρομιχάλη στην απελευθέρωση της Καλαμάτας. Μετά την απελευθέρωση της πόλης ένα μεγάλο τμήμα των Μανιατών με αρχηγό τον Πιέρρο Μαυρομιχάλη, προχώρησε να απελευθερώσει το Κάστρο της Κορώνης. Περνώντας από την περιοχή της Αρχαίας Κορώνης, το σημερινό Πεταλίδι, ο Μαυρομιχάλης ρώτησε τον αξιωματικό του, τον Δαιμονάκο, εάν του άρεσε η περιοχή, για να την χαρίσει στα υπό τον Δαιμονάκο παλληκάρια του.

Έτσι, έγινε η πρώτη άτυπη μοιρασιά (1823). Ο αξιωματικός Δαιμονάκος, αφού μοίρασε την περιοχή στα παλληκάρια του, τα όρια της οποίας ξεκινούσαν από τη διασταύρωση Πύλου-Κορώνης μέχρι το Καλαμάκι, άφησαν εκεί κάτι λίγους στρατιώτες με επικεφαλής τον Γεώργιο Δαιμονάκο, γιο του αξιωματικού, και έναν Πιερράκο, γιο άλλου αξιωματικού, και προχώρησαν για τα υπόλοιπα κάστρα. Ερευνώντας τα μητρώα Αρρένων της περιοχής, το όνομα Σαμπατάκης το συναντάμε στην Αρεόπολη, ενώ το όνομα

---

312 Προφορική μαρτυρία Θεόδωρου Στραβάκου, δασκάλου.

Δαιμονάκος το συναντάμε αποκλειστικά στη Γέρμα. Έτσι, παρατηρείται διασπορά οικογένειας και η οικογένεια με το παρατσούκλι-επώνυμο ακολουθούσε διαφορετική πορεία από αυτή της οικογένειας με το πραγματικό όνομα³¹³.

Οικογένεια Γρουσουζάκου

Η οικογένεια κατάγεται από το Κουσκούνη ή Σωτήρας, το οποίο βρίσκεται στην απότομη πλαγιά «Κούσκουνας», κάτω από τον Προφήτη Ηλία της Αρεόπολης. Στην περιοχή ονομάζεται κούσκουνας το εξόγκωμα-καρούμπαλο που αποκτούμε συνήθως στο κεφάλι, μετά από πέσιμο ή χτύπημα. Έτσι και η περιοχή αυτή είναι ένα μικρό φυσικό εξόγκωμα, που μεταφορικά ονομάστηκε από τους ντόπιους «κουσκούνι», εξ ου και το όνομα του χωριού. Το 1955 το Κουσκούνη μετονομάστηκε σε Σωτήρας (Β.Δ. 20-9- 1955)³¹⁴. Στις μέρες μας ακούγονται και τα δύο ονόματα Κουσκούνη ή Σωτήρας³¹⁵. Η ονομασία Κουσκούνη, όπως και Τζίμοβα της Αρεόπολης, φαίνεται κατά μία εκδοχή να είναι τουρκικής προέλευσης. Στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου κοντά στο Σκούταρι, υπάρχει το χωριό Κουσκούνη, όπως και λίγα χιλιόμετρα έξω από τη Σμύρνη υπάρχει το προάστιο Τζιμόβασσι, από το οποίο, αν αφαιρέσουμε την τουρκική κατάληξη –σσι, γίνεται Τζίμοβα. Πρόσφυγες, λοιπόν, από την Τουρκία ήρθαν στην περιοχή³¹⁶ και με τον τρόπο αυτό μετέφεραν εκεί και κάποια από τα τοπωνύμιά τους.

Άλλη εκδοχή βέβαια θέλει η ονομασία Τζίμοβα να είναι σλαβικής προέλευσης³¹⁷. Σήμερα η περιοχή του Σωτήρα αποτελεί συνοικισμό του Δημοτικού Διαμερίσματος Αρεόπολης, του νέου Δήμου Οιτύλου, στη δυτική Μέσα Μάνη. Οι λίγοι κάτοικοί του είναι αγρότες, κτηνοτρόφοι ή μελισσοκόμοι και κάποιοι ελεύθεροι επαγγελματίες ή εργαζόμενοι στην γειτονική Αρεόπολη.

Τα επώνυμα που συναντάμε εκεί είναι: Χρυσικάκης, Σκανδάλης, Λαμπρινάκης, Σωτηράκος, Αντωνόπουλος κ.ά. Παλαιότερα κατοικούσαν εδώ οικογένειες, όπως Λεοντακιανάκος, Μπουφούνος, Κασιδάκος, Κλαμενάκος, Καραβάκος, Φραντζεσκάκης, Τσαούσης, Ζιζάκος, Λουμάκος κ.α.³¹⁸

---

313 Προφορική μαρτυρία Θεόδωρου Δαιμονάκου, οικοδόμου.

314 ΦΕΚ Α/ 287/1955.

107 «Κουσκούνη - Σωτήρας», http://omorfimani.blogspot.com/2015/08/blog-post_50.html, 2018.

316 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949, 8.

109 Δημητράκος-Μεσισκλής 1949, 8.

318 «Κουσκούνη - Σωτήρας», http://omorfimani.blogspot.com/2015/08/blog-post_50.html, 2018.

Μία από τις οικογένειες που παλαιότερα κατοικούσαν στο Κουσκούνι ήταν και η οικογένεια Γρουσουζάκου, μέλη της οποίας από νωρίς εγκατέλειψαν το χωριό και κατοίκησαν στην Αρεόπολη. Εγκαταστάθηκαν σε σπίτια, δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Τα σπίτια αυτά αργότερα αγοράστηκαν από κάποιο μέλος της οικογένειας Χρυσικάκη, η μάνα του οποίου ήταν Γρουσουζίτσα και ανήκουν στην οικογένεια αυτή, μέχρι και σήμερα. Σήμερα δεν υπάρχει κανένας απόγονος της οικογένειας στην Αρεόπολη ή το Κουσκούνι.

Άγνωστη παραμένει η προέλευση του ονόματος της οικογένειας, η οποία φαίνεται ότι δεν ήταν η αρχική ονομασία αυτής, αλλά οφείλεται μάλλον σε παρατσούκλι. Ως πιθανή εκδοχή φαντάζει η πληροφορία, ότι το αρχικό όνομα της οικογένειας δεν ήταν Γρουσουζάκος, αλλά Ευτυχιάκος³¹⁹. Κατά τη διάρκεια μίας ασθένειας πέθαναν τα αρσενικά παιδιά της οικογένειας και οι άλλοι κάτοικοι είπαν σχολιάζοντας το τραγικό γεγονός ότι ο πατέρας των αγοριών δεν έπρεπε να λέγεται Ευτυχιάκος, αλλά Γρουσουζής.

Πράγματι, οι παλαιότερες εγγραφές της οικογένειας στα μητρώα είναι Γρουσουζής, στη συνέχεια συναντάμε το όνομα Γρουσουζάκος (έχοντας προστεθεί η χαρακτηριστική κατάληξη **σε -άκος**) και σε παρένθεση Γρουσουζής, ενώ αργότερα παγιώνεται αποκλειστικά σε Γρουσουζάκος. Ο πρώτος Γρουσουζάκος που εγκατέλειψε την Αρεόπολη και ήρθε μαζί με τους άλλους Μανιάτες στο Πεταλίδι, ήταν ο Ηλίας Γρουσουζάκος του Βασιλείου, ο οποίος γεννήθηκε το 1847³²⁰.

Η οικογένεια Γρουσουζάκου ασχολήθηκε στο Πεταλίδι κυρίως με το εμπόριο και με άλλες δραστηριότητες. Στην οικογένεια Γρουσουζάκου ανήκε το πρώτο μηχανοκίνητο, με μηχανή πετρελαίου, ελαιοτριβείο στην ευρύτερη περιοχή, το οποίο αντικατέστησε τα ιπποκίνητα ελαιοτριβεία που υπήρχαν πριν, στην ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου³²¹, ένα στο Πεταλίδι του Κωνσταντίνου Ζέρβα, ένα στα Καστάνια που ανήκε στην εκκλησία και ένα ακόμα στην περιοχή Λουτσάρες, κοντά στον οικισμό Μπαλή³²². Το ελαιοτριβείο αυτό, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μάρτη Γρουσουζάκου του Δημητρίου (**Εικ. 60**) λειτούργησε για πρώτη φορά στο Πεταλίδι το 1922, από τον πατέρα του Δημήτριο (**Εικ. 61**) και βρίσκεται ακόμα και σήμερα κοντά στη «βρύση του Ψεύτη», στην παραλία. Είναι ένα παραδοσιακό πέτρινο κτήριο 250 τ.μ, τα βασικά σημεία του οποίου ήταν ένα πατάρι, τα λιθάρια (γαλλικός γρανίτης), μία πετρελαιοκίνητη μηχανή μάρκας «Κλίμαξ» και ένα

---

319 Προφορική μαρτυρία Βασιλείου Γρουσουζάκου, γεωργού.

320 Αρχείο π. Δήμου Πεταλιδίου, μητρώα αρρένων.

321 Προφορική μαρτυρία Μάρτη Γρουσουζάκου, ελαιοτριβέα.

322 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δ. Πεταλιδίου.

πιεστήριο με τσαντίλες και τρόμπες νερού. Η πετρελαιοκίνητη μηχανή βρισκόταν σε ένα δωμάτιο πίσω από τα λιθάρια και μέσω τροχαλιών και ιμάντων έδινε ισχύ και κινούνταν τα λιθάρια και το υδραυλικό πιεστήριο. Πάνω στο πατάρι, που βρισκόταν δίπλα στα λιθάρια, κουβαλούσαν τα τσουβάλια και τα άδειαζαν μέσα σε αυτά.

Υπήρχαν επιπλέον δύο **πανωλίθια** σε κατακόρυφη θέση και κάτω από αυτά ένα **κατωλίθι** σε οριζόντια θέση, τα οποία βρίσκονταν μέσα σε μία μεγάλη μεταλλική λεκάνη, τον **κόθρο**. Τα λιθάρια αυτά, περιστρεφόμενα γύρω από έναν οριζόντιο άξονα, άλεθαν τις ελιές και έτσι έβγαινε το **χαμούρι**, το οποίο έπεφτε στη χαμουριέρα που υπήρχε κάτω από τα λιθάρια, έναν μεγάλο μεταλλικό κάδο που συγκέντρωνε το χαμούρι, δηλαδή τον πολτό της ελιάς. Στην επιφάνεια του χαμουριού συγκεντρωνόταν η πρώτη ποσότητα λαδιού που παραγόταν από την ελιά, το λεγόμενο και **αθέρμιγο ή αθέρμιαγο** λάδι (δηλ. χωρίς τη χρήση ζεστού νερού που γίνεται σε δεύτερη φάση). Το λάδι αυτό το μάζευαν, εφόσον το ζητούσε ο παραγωγός, σε ένα ξεχωριστό δοχείο και επειδή θεωρούσαν ότι είχε ιαματικές ιδιότητες, το χρησιμοποιούσαν ως φάρμακο για τη χολή, τα έντερα και αλλού.

Στη συνέχεια ο χαμουριέρης έπαιρνε με έναν κουβά από λαμαρίνα μία ποσότητα πολτού 7 με 8 οκάδες και την τοποθετούσε σε κάθε **τσαντίλα**. Οι τσαντίλες ήταν σαν φάκελοι τετράγωνοι, ραμμένοι συνήθως με μαλλί τράγινο ή από σχοινί. Μετά τις τοποθετούσαν στο πιεστήριο την μία πάνω στην άλλη, γύρω στις 60-70 κάθε φορά, και έφτιαχναν το **στάμα**. Το πιεστήριο ήταν βασικό μέρος του εργοστασίου, το οποίο αποτελούνταν από δύο παράλληλες κολόνες, που στο πάνω και στο κάτω μέρος είχε δύο μαντεμένιες πλάκες και στο κάτω μέρος μία λεκάνη επιπλέον, που μέσα έβαζαν τις τσαντίλες που γέμιζαν, δημιουργώντας έτσι το στάμα.

Στη συνέχεια, ο **καραβοκύρης**, δηλ. αυτός που είχε το γενικό πρόσταγμα, σήκωνε την πίεση στις 200 ατμόσφαιρες για περίπου πέντε λεπτά. Οι τσαντίλες πιέζονταν ανάμεσα στις δύο μεταλλικές πλάκες και καθώς η κάτω πλάκα σηκωνόταν πίεζε τις τρόμπες νερού προς τα πάνω, πιέζοντας και τις τσαντίλες³²³. Με την πίεση παραγόταν το λάδι, το οποίο έτρεχε σε μία σκαφίδα που υπήρχε κάτω από το πιεστήριο. Μαζί με το λάδι, στην ίδια σκαφίδα έπεφτε και ο **λιόσμος ή κατσίγαρος** (τα υπόλοιπα υγρά από την πίεση της ελιάς). Το λάδι ως ελαφρύτερο υγρό, έμενε στην κορυφή της σκαφίδας, ενώ το νερό και ο λιόσμος πήγαιναν στον πάτο και έβγαιναν από μία υποδοχή σε εξωτερικές στέρνες. Κατόπιν έπαιρναν με την **αντλειά**, ένα μεταλλικό σκεύος με χειρολαβή το καλό λάδι (το διαχώριζαν έτσι από τον κατσίγαρο) και το τοποθετούσαν σε δοχεία από λαμαρίνα με ξύλινη βάση, τις

---

323 Προφορική μαρτυρία Μάρτη Γρουσουζάκου, ελαιωτριβέα.

λαδούσες. Οι λαδούσες ήταν ημικυκλικές με τρεις χειρολαβές, δύο στα πλαϊνά και μία μπροστά, για να τις φορτώνουν πιο εύκολα στα γαϊδούρια και να τις μεταφέρουν.

Κατά τη διάρκεια της τοποθέτησης των τσαντιλών πάνω στο πιεστήριο, καθώς και κατά τη διάρκεια της πίεσης, οι εργάτες έριχναν και ζεστό νερό πάνω τους για να καθαρίσει το λάδι, διαδικασία που ονομαζόταν **θέρμισμα**. Το ξηρό υπόλειμμα που παρέμενε μέσα στις τσαντίλες μετά τη συμπίεσή τους, αποτελούσε τον **πυρήνα**. Το εργοστάσιο έπαιρνε το περιεχόμενο 20 τσαντιλών για δικαίωμα και την υπόλοιπη ποσότητα την έπαιρνε ο ελαιοπαραγωγός και τη χρησιμοποιούσε ως ζωοτροφή ή ως καύσιμο υλικό για το τζάκι.

Το εργοστάσιο πούλαγε την πυρήνα στο ελαιουργείο του Λιναρδάκη στην Καλαμάτα, το οποίο παρήγε πυρηνέλαια και λειτούργησε από το 1898 μέχρι το 1993. Στη θέση του σήμερα έχει κτισθεί το Μέγαρο Χορού (**Εικ. 62**)³²⁴. Ο μέσος όρος επεξεργασίας μίας παρτίδας 50 τσουβαλιών ελαιόκαρπου ήταν περίπου 3 ώρες, ενώ σήμερα για τα αντίστοιχα τσουβάλια απαιτείται περίπου μία ώρα. Από το παραγόμενο λάδι, το εργοστάσιο κρατούσε ως αμοιβή για την εργασία του το 10%, το λεγόμενο **δικαίωμα**. Το λάδι αυτό το εργοστάσιο το πουλούσε σε εμπόρους λαδιού της περιοχής.

Το εργοστάσιο απασχολούσε συνολικά έξι εργάτες, ενώ παλαιότερα πολύ περισσότερους, οι οποίοι έπαιρναν ως αμοιβή μισό κιλό λάδι την ώρα. Από το 1956 έως το 2003 που έκλεισε, το εργοστάσιο λειτούργησε ως σύγχρονο ελαιοτριβείο με την προσθήκη διαφόρων μηχανημάτων (διαχωριστήρες, σπαστήρας, φυγόκεντροι κ.α)³²⁵. Το ελαιοτριβείο της οικογένειας Γρουσουζάκου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου, ήταν και η αιτία που άναψε ο πρώτος δημόσιος «**Γλόμπος**» στο Πεταλίδι, το 1960, ο οποίος βρισκόταν στη γωνία της σημερινής Τράπεζας Πειραιώς και ηλεκτροδοτούνταν από τη γενήτρια του ελαιοτριβείου. Οι δημόσιοι χώροι του Πεταλιδίου ηλεκτροδοτήθηκαν αργότερα, το 1964, και τα σπίτια το 1965³²⁶.

Οικογένεια Αλέπη

Επί Τουρκοκρατίας, η οικογένεια Αλέπη ασχολούνταν κυρίως με τη ναυσιπλοΐα. Λόγω του εμπόργκο που έκανε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Μάνη, οι Αλεπαίοι όπλισαν τα καράβια τους και έγιναν κατά κάποιον τρόπο έμποροι «πειρατές». Έτσι, λόγω της εξυπνάδας και της πονηριάς με την οποία ξέφευγαν από τους Τούρκους, βγήκε το

---

324 Μηλίτση-Νίκα - Θεοφιλοπούλου 2006, 15.

325 Προφορική μαρτυρία Μάρτη Γρουσουζάκου, ελαιοτριβέα.

326 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δ. Πεταλιδίου.

επώνυμο Αλέπης (πονηρός, έξυπνος σαν αλεπού). Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, έκαναν εμπόριο στα βόρεια παράλια της Αφρικής. Μάλιστα, ηλικιωμένοι στη Μάνη, θυμούνται ακόμα ότι ο πρώτος που έφερε τα γνωστά κεχριμπαρένια κομπολόγια στην περιοχή, ήταν ο Αλέπης. Κατά την Επανάσταση του 1821, ενίσχυσαν τον αγώνα με τα πλοία τους.

Έτσι, όταν ιδρύθηκε η αποικία του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες, τούς δόθηκαν εδάφη στο εύφορο Πεταλίδι. Οι Αλεπαίοι εγκαταστάθηκαν το 1866 στο Πεταλίδι. Ο πρώτος Αλέπης έποικος του Πεταλιδίου έφερε πέτρες από τη Μάνη με το καράβι του και έκτισε το σπίτι του, που απλώνεται από τη σημερινή Τράπεζα Πειραιώς μέχρι την παραλία. Μάλιστα, επειδή ήταν άνθρωπος ιδιόρρυθμος και οξύθυμος, γκρέμισε αρχικά το σπίτι που έκτισε, επειδή, όπως ερχόταν με τα καράβια του φορτωμένα από τη Μάνη με πέτρες, αυτό δεν τού άρεσε. Το σπίτι ολοκληρώθηκε το 1881, όπως μαρτυρεί και το μαρμάρινο υπέρθυρο με την ημερομηνία, που βρίσκεται επάνω από την πόρτα της Τράπεζας (Εικ. 63, 64, 65). Η μανιάτικη καταγωγή της οικογένειας ήταν πάντα σημείο μεγάλης περηφάνιας γι' αυτήν³²⁷.

Οικογένεια Αλαφρή

Η οικογένεια Αλαφρή κατάγεται από την Κοίτα της Μάνης. Το αρχικό όνομά της ήταν Καουράκος. Σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση, ο Γεώργιος Καουράκος ενεπλάκη σε μία διένεξη στο χωριό και πυροβόλησε στον αέρα για εκφοβισμό. Κατά την κάθοδό της η σφαίρα τραυμάτισε δύο ανθρώπους. Ο ένας από αυτούς πέθανε. Για να αποφύγει τη Βεντέτα ο Καουράκος, μετοίκισε στο Αχλαδοχώρι της Μεσσηνίας. Εκεί, άλλαξε το όνομά του σε Αλαφρής, επειδή θυμόταν ότι όλοι έλεγαν τι ελαφρύ χέρι που είχε και η σφαίρα βρήκε δύο ανθρώπους. Στη συνέχεια, έφερε και την αρραβωνιαστικά του από την Κοίτα, παντρεύτηκαν και έκαναν 4 αγόρια.

Ένα από τα αγόρια του, ο Παντελής ήρθε στο Πεταλίδι το 1863, όπου παντρεύτηκε μία κοπέλα με το επώνυμο Ξιφαρά, επίσης Μανιάτισσα. Ο αδελφός του Ηλίας ήρθε και αυτός στο Πεταλίδι και παντρεύτηκε μια Κουσουλάκου. Πέθανε όμως όταν η γυναίκα του ήταν έγκυος και έδωσε στον γιο της το όνομα του πεθαμένου συζύγου της. Η έρευνά μας στα μητρώα Αρρένων της Μάνης δείχνει ότι δεν υπάρχει καμία καταγραφή με το όνομα Αλαφρής στην Κοίτα ή σε οποιοδήποτε άλλο μέρος της Μάνης, αφού η οικογένεια πήρε αυτό το επώνυμο μετά τον ερχομό της στη Μεσσηνία. Αντίθετα, συναντάμε στην Κοίτα το όνομα Καουράκος με εγγραφές μέχρι το 1902. Από την οικογένεια αυτή σώζεται και το

---

327 Προφορική μαρτυρία Ευθυμίου Αλέπη, αγρότη.

ακόλουθο μοιρολόι, το οποίο αναφέρεται στον Ηλία Αλαφρή από την Κοίτα της Μέσα Μάνης, που έζησε και πέθανε στο Πεταλίδι.

*Έ Λία άσπρε και κόκκινε!
Αμ πώς το καταδέχτηκες
και πως το αποφάσισες;
Σε ξένο τόπο να θαφτείς,
στα βλάχικα να κηδευτείς;
Να μπεις σε χούμα αγοραστό
και με παπά πλερωτικό
ν' ακούεις γλώσσα βλάχικη
και γλώσσα Μοραϊτική;
Που 'σαι απ'τα Νικλιάνικα,
από τα Καουριάνικα
κι από τα άγια χούματα!
Στον άνεμο και στην οργή
να πάει η γλώσσα η βλάχικη
κι η γλώσσα η Μοραϊτική
Και όσοι αναμπαϊζουσι
την γλώσσα την Μανιάτικη,
όπου είναι η γλώσσα του Θεού
κι εγώ θε να ξεμορφωθού,
και μοιρολόι θε να πού,
να μάθει όλος ο Μοριάς
ότι είσαι από αντριανή γενιά,
ότι είσαι από τα Νικλιάνικα!*

Το παραπάνω μοιρολόι ειπώθηκε γύρω στα 1880. Ο Ηλίας Αλαφρής πήγε το 1863 από την Κοίτα στο Πεταλίδι, όπως πληροφορούμαστε από το μητρώο της κοινότητας. Το μοιρολόι αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία. Από την μία δείχνει την έντονη σχέση - δεσμό μεταξύ των αποίκων και της Μάνης σε γλώσσα, ήθη και έθιμα, καθώς και την υπερηφάνεια

της μανιάτικης καταγωγής. Από την άλλη μάς δίνει σημαντικές πληροφορίες για τον θανόντα, αλλά και για το πνεύμα που επικρατούσε την εποχή εκείνη. Πρωτίστως, μάς πληροφορεί για την πατριά της οικογένειας Αλαφρή, που ανήκει στην πατριά των Καουριάνων της Κοίτας (ή Κίττας), ο γεωγραφικός χώρος γύρω από την οποία ονομάζεται Νικλιάνικα, διότι εκεί αναπτύχθηκε το γένος των Νικλιάνων. Μέσω του μοιρολογιού αναφέρεται η πικρία της γυναίκας που αποχωρίζεται τον συγγενή της, καθώς αυτός απομακρύνεται από τον γενέθλιο τόπο του, τη Μάνη³²⁸.

Οικογένεια Αγριπίδη

Η οικογένεια κατοικούσε στην Κοίτα, ανήκει στην πατριά των Νικλιάνων και αποτελεί κλάδο των Τσιγγροσαουλιάνων. Ο Μ. Αγριπίδης κατοικούσε στην Κοίτα και μαζί με άλλους κατοίκους της περιοχής, υπέγραψε αναφορά, που καταδίκασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων. Ο Δ. Αγριπίδης διορίστηκε το 1836 πρώτος δήμαρχος του Δήμου Μέσσης, που είχε πρωτεύουσα την Κοίτα. Ο Πέτρος Αγριπίδης του Νικολάου από την Κοίτα μετοίκησε στο Πεταλίδι, αλλά η οικογένεια έφυγε πολύ νωρίς και μετακόμισε στο Πειραιά. Για τον λόγο αυτό δεν υπάρχουν σήμερα στο Πεταλίδι απόγονοι αυτής της οικογένειας. Στον Πειραιά προόδευσαν και πλούτισαν³²⁹.

Οικογένεια Βλαστού

Ο πρώτος Βλαστός ήρθε στο Πεταλίδι το 1874 από τον Πανάγο της Μάνης ή Τρία πηγάδια. Ήταν ο πρώτος βοσκός μέτοικος. Ο πατέρας του ήταν έμπορος και αρχικά άλλαξε το όνομα σε Βλαστάκος ως πιο μανιάτικο, στη συνέχεια όμως επανέφερε το Βλαστός³³⁰.

Οικογένεια Μπουκουβάλα

Το επώνυμο Μπουκουβάλας παρουσιάζει γενικά μεγάλη διασπορά στον ελληνικό χώρο. Στην ίδια οικογένεια ανήκουν οι αρματολοί που έδρασαν στην Ελλάδα και την Αλβανία, κατά την προεπαναστατική περίοδο του Ανατολικού Ζητήματος. Το όνομα συναντάται στην Κορυτσά, το Τεμπελένι και σε άλλες αλβανικές πόλεις. Στην Ελλάδα τους Μπουκουβαλαίους τούς συναντάμε στα Άγραφα, αλλά και στις Σπέτσες με αξιόλογη ναυτική δράση, κατά την Επανάσταση του 1821. Στα τέλη του 17ου αι. οι Μπουκουβαλαίοι

---

328 Προφορική μαρτυρία Νικολάου Αλαφρή, αγρότη.

329 Προφορική μαρτυρία Νικολάου Αλαφρή, αγρότη.

330 Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Βλαστού, μαθηματικού.

συγκρούονται με τους Αλβανούς και τους κατατροπώνουν. Υπάρχουν πολλά τραγούδια που αναφέρονται τόσο στους αγώνες τους κατά των Τούρκων όσο και κατά των Αλβανών³³¹.

«Τι νά ναι ο αχός που γίνεται κ' η ταραχή η μεγάλη,
'ς τη μέση 'ς το Κεράσοβο και 'ς τη μεγάλη χώρα;
Ο Μπουκουβάλας πολεμάει με τους Μουσουχουσαίους.
Πέφτουν τα βόλια σα βροχή, και τα βουνά βογγάνε.
Κ' ένα πουλάκι φώναξε ναπό ψηλό κλαράκι.
«Πάψε, Γιάννη μ', τον πόλεμο, πάψε και το τουφέκι,
να κατακάτση ο κουρνιαχτός, να σηκωθή η αντάρα,
να μετρηθή κ' η κλεφτουριά, να μετρηθή τα' σκέρι.»

Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φοραίς και λείπουν πεντακόσιοι,
μετριούνται τα κλεφτόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες.»

Το γένος των Μπουκουβαλαίων καταγόταν από το Σακαρέσι (σημερινό Περδικάκι) του Βάλτου της Αιτωλοακαρνανίας και από εκεί, όπως μαρτυρούν οι πηγές, ήλθε και εγκαταστάθηκε στο χωριό Αργύρι της Αργιθέας. Πολλοί απόγονοι των Μπουκουβαλαίων βρίσκονται, μέχρι σήμερα στην Αργιθέα, ιδιαίτερα στο χωριό Καρυά (Τριζόλο). Από το 1770 - 1820 το αρματολίκι των Αγράφων το κρατούσαν οι Μπουκουβαλαίοι, που για πολλά χρόνια έχοντας το στρατηγείο τους στα χωριά της Αργιθέας, έδωσαν σκληρές μάχες εναντίον των κατακτητών. Από τους διωγμούς που δέχτηκαν επί Τουρκοκρατίας, μέλη της οικογένειας κατέληξαν στη Λακωνική και τη Μεσσηνιακή Μάνη.

Η οικογένεια από την οποία κατάγονται οι σημερινοί απόγονοι των Μπουκουβαλαίων στο Πεταλίδι, εγκαταστάθηκε στο χωριό Πύριχος ή Κάβαλλος της Μάνης. Κατά τα μέσα του 19^{ου} αι μετανάστευσαν στη Μεσσηνία και συγκεκριμένα στο Πεταλίδι. Υπάρχουν τρεις εκδοχές για την ετυμολογία του ονόματος Μπουκουβάλας. Η πρώτη εκδοχή υποστηρίζει ότι το όνομα προέρχεται από το «Μπουκουβάλα», δηλαδή τριμμένο ψωμί με ούδρα, μυζήθρα, το οποίο το έβαζαν σε μαντήλι. Αυτό το κτυπούσαν στο γόνατο ή στην πέτρα και γινόταν πολτός. Ήταν το απογευματινό γεύμα των παιδιών που το έτρωγαν και τραγουδούσαν « Μπάλα, μπάλα μπουκουβάλα, τρως τυρί και γάλα».

Η δεύτερη εκδοχή υποστηρίζει το εξής: Την ημέρα της Αναλήψεως φτιάχνουν σε πολλά μέρη της Ελλάδας «Μπουκουβάλα». Αυτό είναι ψωμί από ζυμάρι μέσα στο οποίο ρίχνουν κομμάτια από χοιρινό (παστό). Από αυτό το ψωμί πήρε η οικογένεια το όνομα.

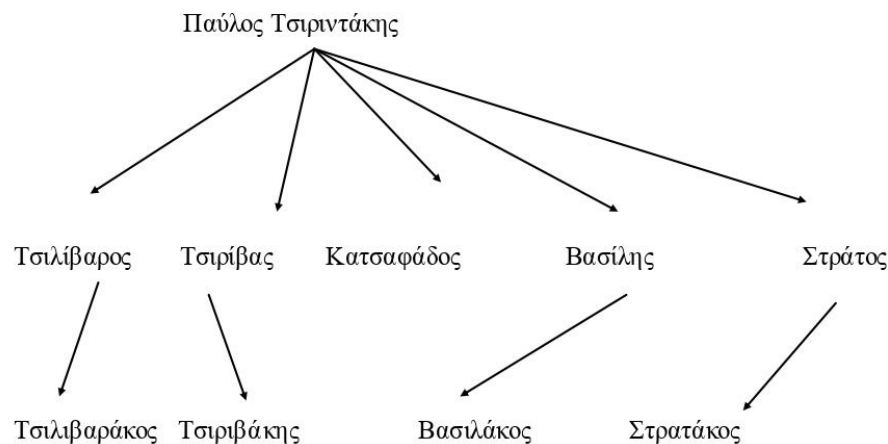

331«Μπουκουβαλαίοι», <https://el.wikipedia.org/wiki/Μπουκουβαλαίοι>, 2018.

Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι στην οικογένεια με αυτό το όνομα υπήρχαν αρκετοί αρτοποιοί. Το ίδιο συμβαίνει και στο Πεταλίδι. Ο παραδοσιακός φούρνος του κ. Πέτρου Πανταζόπουλου, που βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του Πεταλιδίου, ανήκε στην οικογένεια της γιαγιάς του, το γένος Μπουκουβάλα, και λειτουργεί ως οικογενειακή επιχείρηση από το 1898. Η τρίτη άποψη είναι ότι το όνομα προέρχεται από το ιστορικό άλογο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον Βουκεφάλα.

Οικογένεια Τσιλιβαράκου

Η οικογένεια Τσιλιβαράκου κατάγεται από την Κρήτη. Γενάρχης τους ήταν ο Παύλος Τσιριντάκης από τους Λάκκους των Σφακίων. Η οικογένεια ήρθε στη Μάνη από την Κρήτη το 1500 και ίδρυσε τους Λάκκους, δίπλα στο Κουλούμι. Από αυτόν προήλθαν οι γιοι με τα ονόματα Τσιλίβαρος, Τσιρίβας, Κατσαφάδος, Βασίλης, Στράτος, όπως φαίνεται και στο σχήμα που ακολουθεί:

Όπως φαίνεται από τα μικρά ονόματα και από το σχήμα, προήλθαν και επώνυμα των σημερινών μανιάτικων οικογενειών, όπως και το επώνυμο Τσιλιβαράκος, αφού σε αυτά προστέθηκαν οι χαρακτηριστικές καταλήξεις των μανιάτικων ονομάτων, όπως εξηγήσαμε και παραπάνω³³².

Οικογένεια Σάσσαρη

Η οικογένεια Σάσσαρη προέρχεται από το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, και λέγεται ότι ανήκε σε μεγάλη βυζαντινή οικογένεια, η οποία αρχικά είχε το όνομα Σάσσανη. Μέλη της οικογένειας έφυγαν μετά την άλωση της Πόλης και πήγαν στη Σαρδηνία, όπου

---

332 Προφορική μαρτυρία Τζανή Τσιλιβαράκου, ηλεκτρολόγου.

ίδρυσαν την πόλη Σάσσαρι³³³. Εκεί, κάποιο μέλος της οικογένειας παρανόμησε και για να γλυτώσει, κατέφυγε στα ξαδέρφια του, Τεπερλή, Κουράκλη και Δαβάκη στο Μέζαπο. Επειδή αυτός είχε έρθει από την πολιτεία Σάσσαρι, πήρε και το αντίστοιχο επώνυμο, Σάσσαρης. Ο Σάσσαρης αυτός, όταν ήρθε στο Μέζαπο, ήταν ήδη πειρατής και συνέχισε και εκεί την πειρατεία. Ο Σάσσαρης, ο οποίος ήταν κουλός και στραβός, ήταν επίσημα καταγεγραμμένος πειρατής, όχι απλώς κουρσάρος, όπως ήταν πολλοί άλλοι Μανιάτες. Με την βομβάρδα του έκανε οργανωμένες πειρατείες, μέχρι που τον σκότωσαν οι Τούρκοι στη Τζια, μέρος που πήγαιναν οι πειρατές να πουλήσουν τη λεία τους, ύστερα από συμπλοκή. Όταν μετά από τρεις μήνες η βομβάρδα του έφτασε στη Μάνη, η γυναίκα του τον μοιρολόγησε με το παρακάτω «σασσαριάνικο μοιρολόι»

Μία σχόλη και μία Κυριακή
και μία Δευτέρα της Λαμπρής
λούστηκα και χτενίστηκα
και στο γυαλί γυαλίστηκα.
Μαύρη βομπάρδα άραξε
στον κάβο του μαυροσπηλιού
Μαύρα τα πανία της,
μαύρα και τα μπουρία της.
Ρώτησα ένα μπουτσόπουλο
« πού ναι ο καπετάνιος σας;
Πού ναι ο μαύρο –Νικολός;»
«Εκεί ανοιχτά από τη Τζιά.

Εκεί συναντηθήκαμε με τρία καράβια τούρκικα»

« Ε, μονομάτη Νικολό, Ε κουλοχέρη,
και σε τόσκουζα το ψυχικό,
μην πας κάτω στην Τουρκιά,
μην πας κουρσάρος και ζορμπάς,
μην πας και γδύνεις τα ορφανά,

---

333 Κάσσης 1980, 160.

γιατί ορφανή ήμουν και γω

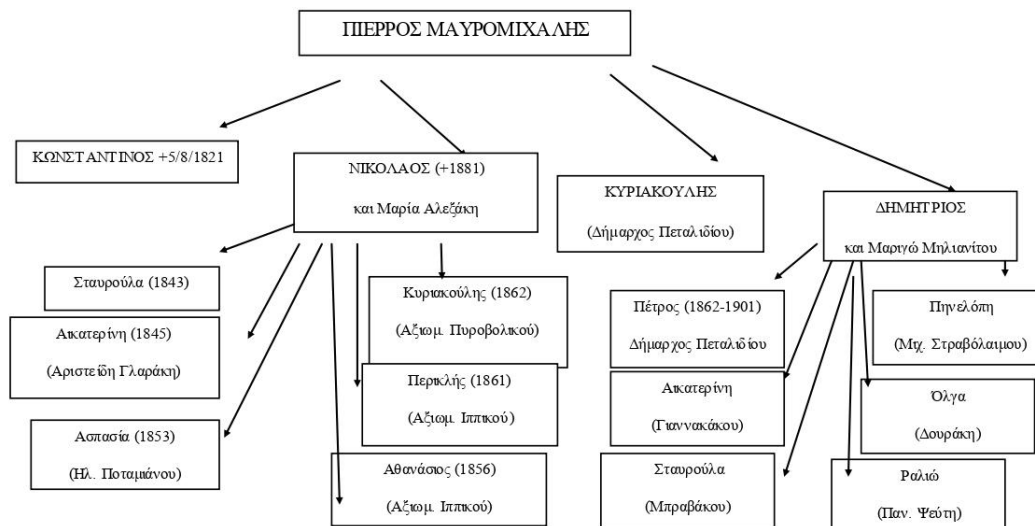
και από εκεί έδωσε ο θεός

έγινα καπετάνισσα, κοτζά μου Σασσαριάνισσα»³³⁴.

Το μοιρολόι αυτό το καταγράφει σε αρκετές παραλλαγές ο Κάσσης στο βιβλίο του «Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης». Υπάρχουν καταγεγραμμένες, σύμφωνα με τον Κάσση, 47 παραλλαγές, καθώς το μοιρολόι αυτό ήταν πασίγνωστο και πολύ διαδεδομένο στη Μάνη. Από τις παραλλαγές που σώζονται, φαίνεται ότι ο κουρσάρος έζησε ανάμεσα στα 1815 και στα 1845. Η γυναίκα του χήρεψε πολύ νέα (25) χρονών και ξαναπαντρεύτηκε με τον λοχαγό Γρηγοράκη³³⁵.

Οικογένεια Μαυρομιχάλη

Τα μέλη της οικογένειας Μαυρομιχάλη (Εικ. 66) που κατοίκησε στο Πεταλίδι, προέρχονται όλα από τον Πιέρρο Μαυρομιχάλη, ο οποίος, μετά τη Βεντέτα του με τον Πετρόμπεη, εγκατέλειψε τη Μάνη και εγκαταστάθηκε στο Πεταλίδι. Το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας αυτής συνέθεσε ο Π. Πανταζόπουλος στο βιβλίο του για το Πεταλίδι, το οποίο παραθέτουμε στη συνέχεια³³⁶.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παραθέτουμε και το ανέκδοτο ημερολόγιο του Μιχαήλ Μαυρομιχάλη του Κυριακούλη, αντιστρατήγου, μέσα από το οποίο μάς δίνονται σημαντικές πληροφορίες για όλη την οικογένεια Μαυρομιχάλη και για την εξέλιξή της στην πάροδο των χρόνων. Μία λοιπόν από τις οικογένειες που αποτελούσαν την πολύκλαδη οικογένεια των Μαυρομιχαιών κατά την Επανάσταση του 1821, ήταν και εκείνη του Πιέρρου

334 Προφορική μαρτυρία Τζανή Τσιλιβαράκου, ηλεκτρολόγου.

335 Κάσσης 1979, 231.

336 Πανταζόπουλος 2012, 129.

Μαυρομιχάλη, πρώτου εξαδέρφου του Πετρόμπεη³³⁷, που κατοικούσε στην Αρεόπολη. Ο πρωτότοκος γιος αυτής της οικογένειας έπεσε μαχόμενος στη Μεθώνη το απόγευμα της Δευτέρας της 8ης Αυγούστου του 1821, την επομένη δηλ. της παραδόσεως του Νεόκαστρου στους Έλληνες επαναστάτες³³⁸. Ο Πιέρρος Μαυρομιχάλης, εκτός από τον Κωνσταντίνο είχε επίσης αδερφό τον Νικόλαο, που γεννήθηκε στην Αρεόπολη τον Απρίλιο του 1805, καθώς και άλλα παιδιά. Ο Νικόλαος διαδραμάτισε κατά τη διάρκεια της Επανάστασης σημαντικό ρόλο, ενώ κατά την Καποδιστριακή περίοδο υπήρξε πιστός στην Κυβέρνηση Καποδίστρια και υποστήριζε την πολιτική της³³⁹.

Ο Νικόλαος κατά την έναρξη του Αγώνα, παρόλο που δεν είχε συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας του, εντάχθηκε μαζί με τον αδερφό του σε μία ομάδα Μανιατών, η οποία υπό τον Πετρόμπεη εισέβαλε την Τετάρτη, 23 Μαρτίου, στην Καλαμάτα, κατέλυσε τις τυραννικές αρχές, αιχμαλωτίζοντας την τουρκική φρουρά, και κήρυξε επίσημα την επανάσταση³⁴⁰: «*Νεώτατος κατά την έναρξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἔλαβε μέρος εἰς τὴν κατὰ τὰς 23,24,25 Μαρτίου 1824 αἰχμαλωσίαν τῶν ἐν Καλάμαις Τούρκων*³⁴¹. Ο Νικόλαος από την άλλη, *ἠλεκτριζόμενος ἀπὸ τὰς καθημερινὰς εἰδήσεις τῶν μαχῶν, καὶ φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ μετέσχη τῶν κινδύνων καὶ τῆς δόξης τοῦ ἥρωος ἀδελφοῦ του...*»³⁴², μετέβη με άλλους και συμμετείχε ενεργά στην πολιορκία του φρουρίου της Κορώνης³⁴³.

Ύστερα από την ολιγόχρονη παραμονή του στην Κορώνη, πήγε στο Νεόκαστρο, όπου ενώθηκε πάλι με το σώμα του αδερφού του, συμμετέχοντας στην πολιορκία του. Ο Κωνσταντίνος σκοτώθηκε έξω από τα τείχη της Μεθώνης, ξεψυχώντας στην αγκαλιά του αδελφού του Νικολάου³⁴⁴. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Νικόλαος «...*εἶχον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἐκπνεύσει ὁ ἀδελφὸς μου εἰς τὰς ἀγκάλας μου καὶ νὰ διασωθῶ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ ὑπ' ὄμωσ δύο ἀνδρῶν ἀξιωματικῶν, τοῦ Ἰωάννου Κετζέα καὶ Ἰωάννου Γλεντζέ...*»³⁴⁵.

---

337 Βαγιακάκος 1978, 384.

338 Φιλήμονας 1861, 114.

339 Κοτσώνης 1988, 463.

340 Κοτσώνης 1988, 463.

341 Βρεττός 1867, 385.

342 Βρεττός 1867, 385.

343 Κοτσώνης 1988, 464.

344 Κοτσώνης 1988, 464.

345 Αρχεῖον Αγωνιστῶν Εθνικῆς Βιβλιοθήκης, φάκελος Ν. Πιερράκου.

Στη συνέχεια συναντάμε τον Νικόλαο στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, επικεφαλής σώματος 200 περίπου Μανιατών, όπου έλαβε μέρος κατά την τελευταία φάση της πολιορκίας και κατά την άλωση της πόλης³⁴⁶. Μετά την κατάληψη της Τριπολιτσάς, επανήλθε στην πολιορκία της Κορώνης, όπου έμεινε εκεί για πολλούς μήνες. Το καλοκαίρι του 1822, ο Νικόλαος, επικεφαλής 40 στρατιωτών, έλαβε μέρος υπό τον θείο του, Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, στην εκστρατεία της Δυτικής Ελλάδας για την υποστήριξη του πολιορκούμενου Σουλίου³⁴⁷ και το καλοκαίρι του επόμενου έτους, του 1823, ο Πιερράκος συμμετέχει υπό τους Παναγιώτη Γιατράκο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη στην πολιορκία των Πατρών³⁴⁸. Στη συνέχεια, με αίτησή του συμμετέχει ως επικεφαλής σωμάτων στην εκστρατεία κατά των Αιγυπτίων, που είχαν αποβιβασθεί στα Μεσσηνιακά παράλια³⁴⁹. Σημαντική ήταν και η συμβολή του στην αποφασιστική για την τύχη της Μάνης, αλλά και ολόκληρου του επαναστατημένου έθνους, μάχη της Βέργας, στις 22-24 Ιουνίου του 1826³⁵⁰. Από τη Βέργα, μαζί με τον Γεώργιο Μαυρομιχάλη, επικεφαλής 300 ανδρών, σπεύδουν στον Διρό, για να συμβάλουν στην καταστροφή του αποβατικού σώματος των Αιγυπτίων³⁵¹. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, ο Πιερράκος, μαζί με άλλους Μανιάτες αρχηγούς, αναχαιτίζουν τον Ιμπραήμ, ο οποίος κινούνταν από τη Σπάρτη προς τη Δυτική Μάνη³⁵².

Το επόμενο έτος, το 1827, η Γ΄ Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας, κατά τη συνεδρία της 27^{ης} Μαρτίου, εκλέγει ομόφωνα τον Ιωάννη Καποδίστρια Κυβερνήτη της Ελλάδας³⁵³. Αρχίζει πλέον να διαφαίνεται η δικαίωση της Επανάστασης με τη δημιουργία Ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Τα στρατεύματα όμως του Ιμπραήμ, που κατέχουν μεγάλο τμήμα της Πελοποννήσου, εξακολουθούν να την λεηλατούν και να την καταστρέφουν. Ιδιαίτερα σημαντικός την περίοδο αυτή είναι ο κλεφτοπόλεμος των Ελλήνων κατά των επιδρομέων. Ο Πιερράκος λαμβάνει ενεργό μέρος στον αγώνα αυτό στην περιοχή της Μεσσηνίας³⁵⁴. Τελικά, και ενώ βρισκόταν στρατοπεδευμένος κοντά στο Αλμυρό μαζί με άλλους οπλαρχηγούς, έμαθε για την έκβαση της Ναυμαχίας του Ναυαρίνου³⁵⁵, που πανηγυρίστηκε

---

346 Κοτσώνης 1988, 465.

347 Κοτσώνης 1988, 465-466.

348 Κοτσώνης 1988, 466.

349 Γιανναροπούλου 1972-1973, 156.

350 Βαγιακάκος 1961, 25.

351 Αλεξανδράκος 1892, 85-86.

352 Αλεξανδράκος 1892, 86.

353 ΑΕΠ, τ. Γ΄ 1971, 410-415.

354 Κοτσώνης 1988, 468.

355 Βρεττός 1867, 388.

με ενθουσιασμό από τους Έλληνες, τους οποίους έκανε πλέον να βλέπουν κοντά την ημέρα της οριστικής ελευθερίας τους³⁵⁶.

Τον Ιανουάριο του 1828 έρχεται ο Καποδίστριας στο Ναύπλιο και αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας³⁵⁷. Είχε ήδη εκλεγεί Κυβερνήτης της Ελλάδος από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας τον Απρίλιο του 1827³⁵⁸. Την περίοδο αυτή φουντώνει το μίσος ανάμεσα στις οικογένειες Πετρόμπεη και Πιέρρου Μαυρομιχάλη, εξαιτίας της πολιτικής Καποδίστρια, με αποτέλεσμα τον σοβαρό τραυματισμό του Νικολάου Μαυρομιχάλη³⁵⁹. Ο Κολοκοτρώνης περιγράφει λακωνικά, αλλά ζωντανά, τη σκηνή του τραυματισμού: «Ὁ Γεωργάκης μὲ τὸν Κατζάκο ἐπροσκάλεσαν νὰ ὀμιλήσουν μίαν ἡμέρα τοῦ Νικολάκη Πιερράκου ζαδελφοῦ τους, καὶ ἀφοῦ ὀμίλησαν καὶ ἐκατέβαιναν εἰς τὴν σκάλαν τοῦ ἔρριζαν καὶ τὸν ἐλάβωσαν εἰς τὴν κοιλιὰν, καὶ ἐτρόμαξε νὰ γλυτώσει· ἐγιατρεύετο διὰ ἑξ μῆνας...»³⁶⁰.

Το γεγονός αυτό ενισχύει ακόμα περισσότερο την απόφαση του Πιερράκου να ζητήσει από τον Κυβερνήτη οικονομική ενίσχυση και ηθική συμπαράσταση³⁶¹ και επιπλέον του υπέβαλε πρόταση να του δοθεί η άδεια να μετοικήσει οικογενειακώς στη Μεσσηνία: «Παρακαλῶ, ἂν ἐγκρίνετε, νὰ μὲ χαριστῆ ἡ ἄδεια διὰ νὰ μετοικήσω τὴν φαμιλιάν μου ἔν μέρος τῆς Μεσσηνίας πρὸς ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν»³⁶². Ὅπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο Πιερράκος εγκαταστάθηκε επίσημα στη Μεσσηνία και συγκεκριμένα στο Πεταλίδι με Βασιλικό Διάταγμα, που εκδόθηκε στις 10 Νοεμβρίου του 1834³⁶³.

Σημαντικοί είναι οι αγώνες του Νικολάου Μαυρομιχάλη στο πλευρό του Καποδίστρια, για την προσπάθεια δημιουργίας ευνοούμενης πολιτείας, που δυστυχώς σκόνταφτε στα προνόμια κάποιων ισχυρών οικογενειών³⁶⁴, και στην αντιπολίτευση, βασικός πυρήνας της οποίας ήταν Μανιάτες οπαδοί των Μαυρομιχαλαίων και άλλων Υδραίων³⁶⁵. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1831, εκδηλώνεται στο Λιμένι ανοικτό μέτωπο κατά

---

356 Πετσάλης 1975, 468.

357 Κοτσώνης 1988, 468.

358 Δεσποτόπουλος 1975, 479.

359 Κοτσώνης 1988, 469.

360 Γριτσόπουλος 1981, 233.

361 Κοτσώνης 1988, 470.

362 Κοτσώνης 1988, 470.

363 Βαγιακάκος 2009, 151.

364 Κοτσώνης 1988, 471.

365 Λούκος 1988, 46.

της Κυβερνήσεως³⁶⁶, ενώ τον ίδιο πάλι μήνα, οι αντίπαλοι των Μαυρομιχαλαίων Νικ. Πιερράκος και Πανάγος Πικουλάκης κατεβαίνουν στη Μάνη, ενθαρρυνόμενοι στο εγχείρημά τους από τον Καποδίστρια³⁶⁷.

Σε όλους τους αγώνες υπέρ του Κυβερνήτη πρωτοστατεί ο Πιερράκος, έχοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στις μάχες στο Κουλούμι³⁶⁸ και στο Μέζαπο³⁶⁹. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, το σώμα του Ν. Πιερράκου διαλύεται, εξαιτίας του ότι η νέα κυβέρνηση αδυνατεί να το τροφοδοτήσει, μη ασκώντας εξουσία στην περιοχή,³⁷⁰ ενώ θα ακολουθήσουν εννέα μήνες ακυβερνησίας και αναρχίας, μέχρι να έλθει ο Όθων με την Αντιβασιλεία στο Ναύπλιο, τον Ιανουάριο του 1833³⁷¹.

Από την περίοδο της αναρχίας, ο Νικόλαος Πιερράκος ασχολείται με τη μετοίκηση της οικογένειάς του και άλλων Μανιατών στη Μεσσηνία, όπου είχε κτίσει σπίτι στο Πεταλίδι, ήδη από το 1832³⁷². Μετά την υπογραφή του Β.Δ., στις 10 Νοεμβρίου του 1834, υλοποιείται η μετοίκηση των Μανιατών στο Πεταλίδι, το οποίο στη συνέχεια εξελίχθηκε σε ακμάζουσα κωμόπολη.

Από εκεί και πέρα η πορεία του Νικολάου Πιερράκου είναι λαμπρή, όπως την κατάγραφει ο Κ. Κοτσώνης στην πραγματεία του γύρω από την προσωπικότητα του Νικολάου Μαυρομιχάλη³⁷³:

- ✓ *«Το 1844, εκλέγεται επίσης πληρεξούσιος Μαΐνης.*
- ✓ *Το 1850, εκλέγεται βουλευτής επαρχίας Οιτύλου.*
- ✓ *Το 1852, ως συνταγματάρχης επικεφαλής 200 εθνοφυλάκων, συνεργάζεται με τον Γενναίο Κολοκοτρώνη για τη σύλληψη του Παπουλάκη και την καταστολή της αναταραχής που προκάλεσε η παρουσία και η δράση του στη Μάνη.*
- ✓ *Το 1853, ο Πιερράκος εκλέγεται πάλι βουλευτής της επαρχίας Οιτύλου.*
- ✓ *Το 1859, επανεκλέγεται βουλευτής της ίδιας επαρχίας.*
- ✓ *Το 1861, ο Νικόλαος Πιερράκος διορίζεται Γερουσιαστής, αφού ήδη έχει διατελέσει τέσσερις φορές βουλευτής και πληρεξούσιος στην Α' Έθνοσυνέλευση.*

---

366 Κοτσώνης 1988, 471.

367 Λούκος 1974, 45.

368 ΓΑΚ, Γενική γραμματεία, φ. 254, 1831.

369 Λιγνός 1931, 456.

370 Βακαλόπουλος 1984, 105-106.

371 Κοτσώνης 1988, 482.

372 Βαγιακάκος 1978, 383-397.

373 Κοτσώνης 1988, 483.

- ✓ Το 1865, προάγεται σε υποστράτηγο και το 1880 σε αντιστράτηγο.
- ✓ Το 1839, έλαβε τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη της Φάλαγγας και το 1842 προήχθη σε συνταγματάρχη.
- ✓ Το 1843, συμμετέχει ως πληρεξούσιος Μαΐνης στην Εθνική Συνέλευση».

Φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι ο Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης έπαιξε σημαντικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια της επανάστασης και κατά τις πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Διακρίθηκε για τους αγώνες του για την παιδεία και τη μόρφωση των νέων³⁷⁴. Η πολλαπλή δράση του Νικολάου Πιερράκου Μαυρομιχάλη αποδεικνύεται και από τα δημοσιευμένα έγγραφα, επιστολές ή αναφορές του ιδίου ή άλλων γι' αυτόν³⁷⁵. Πολλές πληροφορίες για τους αγώνες του Πιερράκου κατά την επαναστατική περίοδο αντλούμε και από την ανέκδοτη αυτόγραφη έκθεσή του, το 1837, προς την Προεξεταστική Σπαρτιατική Επιτροπή, η οποία αποτέλεσε στην ουσία έκφραση παραπόνων και διαμαρτυρίας «προς εξασφάλιση των ιερών δικαιωμάτων του»³⁷⁶.

Ο Νικόλαος Πιερράκος πέθανε στο Φάληρο σε ηλικία 76 ετών, κατά τα τέλη Μαρτίου ή στις αρχές Απριλίου του 1881³⁷⁷.

Στην οικογένεια Μαυρομιχάλη αντιστοιχεί το παρακάτω μοιρολόι, το οποίο αναφέρεται στην κηδεία του Δημάρχου Πεταλιδίου Πέτρου Μαυρομιχάλη, μοναχογιού με 5 αδερφές, που μάς εμπιστεύτηκε η κα Μάγδα Μπεσμπέα, απόγονος της οικογένειας.

Είπασι κι έγινε σεισμός
κι ανακυλήθει ο ουρανός
κέπεσε από θεμελιού
στο Δήμο του Πεταλιδιού.
Μέγα χταπόδι του γυαλού
που 'χες απλώσει τους κλαμούς
σε δύση και ανατολή
και σ' αγαπούσανε πολύ
στο Δήμο του Πεταλιδιού.

---

374 Δασκαλάκης 1968, 731. - Μπελιά, 1970, 58.

375 Κοτσώνης 1988, 486-503.

376 Βαγιακάκος, 2004, 389- 400.

377 Κοτσώνης 1988, 483.

Κι ο μάρμπας σου στην Αττική
κοντζά μου αρχιστράτηγος.
Άκου Μιχάλη να ζε που
εσύ που σπούδασες γιατρός,
γιατί δεν βρήκες γιατρικό
ο μάρμπας σου να γιατρευτεί
που ήταν ανάγκη οικιακή
και πήρε σπίτι με κλειδί;
Στον άνεμο και στην οργή
η επιστήμη να χαθεί,
όταν κινήσει ο γεραμπής
για επιστήμη δεν ρωτά,
σχίζει λαγγάδια και βουνά
και κάνει δρόμους και περνά³⁷⁸.

Μία παραλλαγή αυτού του μοιρολογιού διασώζει στο βιβλίο του ο Π. Πανταζόπουλος³⁷⁹, ο οποίος, μάλιστα αναφέρει ότι το μοιρολόι αυτό συντέθηκε από μία Μανιατοπούλα, την Κιττάκου, η οποία μάλιστα - αν και δεν είχε συγγένεια με τον Δήμαρχο - έτρεξε από το Χαϊκάλι, όπου ήταν παντρεμένη με τον Ιωάννη Καφιώτη, για να μοιρολογήσει τον νεκρό Δήμαρχο (**Εικ.67**). Η μοιρολογίστρα φαίνεται να πέθανε το 1924. Η παραλλαγή αυτή έχει ως εξής:

Για να κοιτάξω και ναϊδού
το γύρο αυτού του παλατιού
'τι είπασι 'τι έγινε σεισμός
κι ανακολώθη ο ουρανός
κι ο θρόνος ο βασιλικός
και το παλάτι ερείπησε

---

378 Προφορική μαρτυρία κας Μάγδας Μπεσμπά, δασκάλας.

379 Πανταζόπουλος 2012, 159.

κι έπεσε από θεμελιού
στο Δήμο του Πεταλιδιού.
Μέγα χταπόδι του γιαλού
πούχες απλώσει τους κλαμούς
σε δύση και ανατολή
και σ' αγαπούσανε πολλοί.
Κι ο μπάρμπα ζου στην Αττική
κοτζάμου Υποστράτηγος,
που έμπαινε στ' ανάκτορα
κι εμίλα με το βασιλιά .
Απόχτησε και τρεις υγιούς
τους έκαμε αξιωματικούς
τους άφησε αντιπρόσωπους.
-Άκου Μιχάλη να σε που.
εσύ που σπούδασες γιατρός
γιατί δε βρήκες γιατρικό
ο Δήμαρχος να γιατρευτεί
πούταν ανάγκη οικιακή,
γιατί 'ταν μοναχό παιδί
και πήρε σπίτι με κλειδί.
Στον άνεμο και στην οργή
η Επιστήμη να χαθεί.
Όταν κινήσει ο Γεραμπής
για Επιστήμη δεν κοιτά.
σκίζει λαγκάδια και βουνά
κι ανοίγει δρόμους και περνά...

Μία άλλη παραλλαγή παραθέτει ο Κάσσης στο βιβλίο του «Τα μοιρολόγια της Μέσα Μάνης». Η παραλλαγή έχει ως εξής³⁸⁰:

Εδόθη ο λόγος στα χωϊριά
τι κάνει ο βασιλιάς χαρά
κι έχει λαούτο και βιολιά.
Μα λείπει ο πρώτος βιολιτζής
κι εσκανταλίστη κι ο στερνός.
Άκουσα τι λεκαμε σεισμό,
ανακυλίστη ο ουρανός
κι έπεσε ο τίμιος σταυρός
κι ο θρόνος ο βασιλικός.
Ένα χταπόδι του γιαλού
που ρίχνει όξου του κλαμούς
σε δύση και ανατολή.
Γιατί τόχε καταγωγή
κι ο θείο του στην Αττική
ήτανε υποστράτηγος
και έμπαινε στ'ανάχτορα
κι έτρωε με το βασιλιά.
Μ'άφησε άλλους τρεις υγιούς
και όλο αξιωματικούς.
Τους άφησ' αντιπρόσωπους
για νάνιε στο ποδάρι του.
Έλα κοντά μου, ε γιατρέ,
θε να ζε κάμου ρώτηση:
Για δεν εφρόντισες και συ

---

380 Κάσσης 1979, 230.

για υπόληψη και για τιμή
ο Δήμαρχος για να σωθεί
τ'ήταν ανάγκη οικιακή
γιατί ήταν μοναχό παιδί
κι άφηκε σπίτι και κλειδί
Μιχάλη, να με συγχωρείς
με τους λοιπούς συνάδερφους
επατραπάτηκα πολύ
Τι όντακινήσει ο Γεραμπής
τα κάνει όλα συντηγής.
Σκίζει λαγγαΐδια και βουνά
και για πιστήμη δε ρωτά.
Μα κλαίτ'ο κόσμος κι ο λαός
τ ο τόπος έν'αρματωλός
για δύο μήνες κλειδωτούς
δύο δήμαρχι εχάθησα
στο Δήμο του Πεταλιδιού.

Περισσότερες πληροφορίες για την οικογένεια Μαυρομιχάλη αντλούμε και από το ανέκδοτο μέχρι τώρα ημερολόγιο του Μιχαήλ Μαυρομιχάλη, γιου του Κυριακούλη, το οποίο παρατίθεται στο τέλος.

Οικογένεια Ξαρχάκου

Η οικογένεια Ξαρχάκου κατάγεται από το Σταυρί της Μέσα Μάνης. Το αρχικό όνομα της οικογένειας ήταν Κουφάκος, από το οποίο προέκυψαν και άλλα παρακλάδια της οικογένειας με διαφορετικά ονόματα. Ένα από τα πιο γνωστά επώνυμα που προήλθαν από αυτό, είναι το Ξαρχάκος, καθώς ένας από την οικογένεια Κουφάκου είχε βγει στο βουνό με τον Ζαχαριά, ως Έξαρχος και έδρασε με την ομάδα του ξακουστού κλέφτη. Ο Ζαχαριάς καταγόταν από μεγάλη κλέφτικη οικογένεια του Μοριά. Κατά τον Γιάννη Βλαχόγιαννη,

γεννήθηκε το 1759 στη Μπαρμπίτσα και έδρασε κυρίως στη Μάνη³⁸¹. Δολοφονήθηκε τον Οκτώβριο του 1805 στα Τσέρια από τον κουμπάρο του Παναγιώτη Κουγέα και μερικούς μπράβους του τρομπονοφόρους³⁸².

Ξένοι περιηγητές, όπως το 1805 ο Jacob Salomon Bartholdy τον αναφέρουν ως τον πιο γενναίο αλλά και πιο ανήσυχο και άσπλαγχο από όλους τους ληστές. Ήταν μισητός για την αγριότητά του και τα πάθη του και θαυμαστός για την τόλμη του, φαίνεται μάλιστα πως είχε ασκήσει και την πειρατεία, όπως οι περισσότεροι Μανιάτες. Το κλέφτικο τραγούδι «*Του Ζαχαριά*», στην εκδοχή που παραδίδεται από τον Κλωντ Φοριέλ αναφέρει έναν προεστό από τον Άγιο Πέτρο της Τσακωνιάς, για τον οποίο ο Ζαχαριάς καυχιέται ότι του σκότωσε τον ένα γιο, αιχμαλώτισε τον άλλο για λύτρα και ατίμασε τη νύφη του και τις δύο του κόρες³⁸³.

Κατά την παράδοση, ήταν γενναίος, έξυπνος, αθλητικός και πολύ γρήγορος στο τρέξιμο. Γύρω από το πρόσωπό του, αναπτύχθηκε ένας θρύλος, καθώς μεταγενέστεροι ιστορικοί μεγαλοποίησαν τη δράση του και θέλησαν να τον παρουσιάσουν ως αρχηγό ομοσπονδίας αρματολών στην Πελοπόννησο³⁸⁴. Ένα, λοιπόν, από τα παλικάρια του Ζαχαριά ήταν και ο Κουφάκος, ο οποίος έκανε τον τίτλο του (Εξαρχος) επώνυμο (Ξαρχάκος). Η οικογένεια Ξαρχάκου, όταν ήλθε στο Πεταλίδι, εγκαταστάθηκε στην παραλία, στην περιοχή «Κάβος». Και αυτή η οικογένεια, χωρίστηκε στην πορεία σε παρακλάδια, τους Τσιγκιάνους, ονομασία που προήλθε από ένα τσίγκο που έφυγε από τον αέρα και κτύπησε έναν Ξαρχάκο, τους Αλεξάνους, τους Βασάνους και τους Μποτσαραίους. Από την αρχική οικογένεια Κουφάκου προήλθαν και τα ονόματα Μωκάκος, από το μωκός, δηλ. χλευαστής, και το Σουκαράς, από τα σούκα (= σύκα), που άρεσαν πολύ σε κάποιον από την οικογένεια. Με την οικογένεια αυτή συνδέεται και το παρακάτω μοιρολόι³⁸⁵.

Σαρανταπέντε σερνικοί
στο Πεταλίδι, στο Σταυρί
εκάμασι γεροντική
κ'εβγάλασι ένα βγαρτό
τον Παναγιώτη τον κουφό,
του γέρο-Πέτρακα το γιο,

---

381 Πολίτης 1981, 46- 47.

382 Κάσσης 1985, 312.

383 Πολίτης 1981, 47.

384 «Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαχαριάς_Μπαρμπιτσιώτης, 2018.

385 Βαγιακάκος 1978, 394.

να πάη για το Λάζαρο.
Χρήματα εμαζούξασι
και βάρκα τα' αγοράσασι
κ'έπαρε δίπλα τα βουνά
να πάη στη Σμύρνης τα στενά
πο δούλευε ο Λάζαρος.
Στη Σμύρνη όντες έφτασε
ηυρ' έναν πρωτοζάδερφο
του Περδικάρη τον υγιό
που ήτα από τη γυναίκα του.
Τον έντυσε στα Τούρκικα
Τον έβαψε στ'Αράπικα,
παίρνει το δρόμο στα μπροστά
κ'εδιάηκε στον Κασαμπά
εκεί στο σιδηρόδρομο,
πο δούλευε ο Λάζαρος.
Ηύρε τον ίδιο το φονιά
Το Λάζαρο του Γεωργαντζά.
Ανέβη απάνου στην ετιά
κι'ο Λάζαρος επέρασε.
Του 'κοψε μία κουμπουριά
του 'φαε μέση και νεφρά
και χάμου τον εξάπλωσε.
Κι ο Λάζαρος εφώναξε
Έσκουζε δυνατή φωνή:
-μ'έφαε ο Αράπης, το σκυλλί!
-Δεν εν'Αράπης φυσικός
Μον εν'του Πέτρακα ο γιος.

Δεν εν Αράπης και ραγιάς
Μον έναι ο κουφο-Ποτιάς.
Πάλι εμπυκαρίστηκε
Κ'ήρθε στις Σύρας το νησί
και ηύρεκε το Σουκαρά
-Μπάρμπα Δρακούλη Σουκαρά
Δο μου τα συχαρίκια μου,
Εσκότωσα το Λάζαρο.
-Αλήθεια λέεις, ρε Ποτιά;
-Αλήθεια λέου, Σουκαρά!
Του 'δωκε πέντε γαλλικά
Και του 'πε και του 'μίλησε
-Αν εν'αλήθεια, ρε Ποτιά,
σαραπέντε σερνικοί
στο Πεταλίδι, στο Σταυρί.
πέντε καϊκια έχομε
όλα θα ντα πουλήσωμε
κ'ένα κλουβί θα φτειάσωμε
και μέσα θα ζε βάλωμε
να κρίνης όλο το Σταυρί
και όλο το Κουφιάνικο.

Το μοιρολόι αυτό, που αναφέρεται σε Βεντέτα της παραπάνω οικογένειας, το κατέγραψε σε αυτήν την παραλλαγή ο Βαγιακάκος τόσο στην Μάνη όσο και στο Πεταλίδι. Στο Πεταλίδι καταγράψαμε μία άλλη παραλλαγή του, από απόγονο της οικογένειας, τον κ. Πέτρο Ξαρχάκο, ετών 85, ο οποίος χαρακτήρισε το μοιρολόι ως Σταυρομοκιάνικο. Αναφέρεται, σύμφωνα με την παραπάνω μαρτυρία, σε ένα φονικό που είχε γίνει από έναν Κυρίμη, από τον Γερολιμένα, ο οποίος σκότωσε έναν Παναγιώτη Ξαρχάκο. Μάλιστα, μετά την ανταπόδοση με δύο φονικά, η Βεντέτα σταμάτησε και επικράτησε ψυχαδελφωσύνη ανάμεσα στις δύο οικογένειες, δηλαδή ισότιμη συνδιαλλαγή των αντιμαχομένων, μέσω της οποίας γίνεται το «σιάξιμο» και δημιουργούνται καταλυτικοί συγγενικοί δεσμοί. Ο φονιάς

αναλαμβάνει τα καθήκοντα του φονευθέντος, έναντι των αδελφών ή της συζύγου ή των τέκνων του θανόντος.

Σαραπέντε σερνικοί
στο Πεταλίδι, στο Σταυρί
συμφωνία εκάμανε
κ'εκλέξανε τον παναγιώτη τον Κουφό,
του γέρο Πέτρακα το γιο.
Μια βάρκα αρματώσασι
Στη Σμύρνη τον εστείλανε
και εντύθηκε στ'Αράπικα
και πήγε και τον σκότωσε
-Αχ μ'έφαγε ο Αράπης, το σκυλί
-Δεν είμαι Αράπης φυσικός
είμαι του Πέτρακα ο γιος
ο Παναγιώτης ο κουφός
Έφυγε με τη βάρκα του
Και πήγε στη Σμύρνη
Και βρήκε έναν Σουκαρά
-Μπάρμπα Γιωργάκη Σουκαρά
Δώσμου τα συχαρίκια μου!
Εσκότωσα το Λάζαρο...

Ο κ. Πέτρος Ξαρχάκος³⁸⁶, αναφερόμενος στη στενή σχέση που διατηρούσε αρχικά το Πεταλίδι και η Μάνη (**Εικ. 68**), επισήμανε ότι για τις οικογένειες που είχαν μεγάλη Βεντέτα στη Μάνη έλεγαν *«αυτούς δεν τους χωράει ούτε το Πεταλίδι»*, που σήμαινε ότι το Πεταλίδι ήταν πολύ κοντά στη Μάνη, ώστε να κρυφτούν εκεί.

Σε έρευνα που διενεργήσαμε στα ΓΑΚ Λακωνίας, και συγκεκριμένα στα μητρώα της ευρύτερης περιοχής της Μάνης, εντοπίσαμε εγγεγραμμένους τους προγόνους των κατοίκων

---

386 Προφορική μαρτυρία Πέτρου Ξαρχάκου, αλιέα.

που εποίκισαν το Πεταλίδι, μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Αναφέρονται το όνομα, το επώνυμο, το πατρώνυμο, η ημερομηνία γέννησης και ο τόπος γέννησης, από όπου έγινε και η μετοίκισή τους στο Πεταλίδι. Οι πίνακες παρατίθενται στο τέλος του κειμένου.

Είναι βέβαια γεγονός ότι κατά τον εντοπισμό των ονομάτων και των τόπων καταγωγής παρατηρήθηκαν κάποιες δυσκολίες, που δηλώνουν μία αστάθεια των στοιχείων. Συγκεκριμένα, ένας Μανιάτης μπορούσε να αναφέρεται με δύο ή περισσότερα επώνυμα, δηλαδή με το όνομα της γενιάς ή με κάποιο παρωνύμιο. Πολλές φορές τα παιδιά δεν διατηρούσαν το επίθετο του πατέρα, αλλά έπαιρναν το βαπτιστικό του, σπανιότερα το επαγγελματικό του ή το παρωνύμιό του με την κατάληξη - άκος, -έας ή - άκης. Αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν από ανάγκη, λόγω συνωνυμιών³⁸⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το οικογενειακό δένδρο της οικογένειας Τσιλιβαράκου, που παραθέσαμε ανωτέρω.

2.4. Μανιάτες μέτοικοι στο Πεταλίδι, που τιμήθηκαν με Αριστεία ως Αγωνιστές της Επανάστασης

Με την Επανάσταση του 1821, η Ελλάδα απέκτησε την ελευθερία της, αλλά η βασιλεία του Όθωνα βρήκε τη χώρα οικονομικά εξαθλιωμένη με τεράστιες ανάγκες και χωρίς επαρκείς πόρους. Η Αντιβασιλεία του Όθωνα στηρίχτηκε σε στρατό αποτελούμενο κυρίως από Βαυαρούς και δεν είχε πλέον την οικονομική δυνατότητα να διατηρεί και αρκετά ελληνικά στρατιωτικά τμήματα, ώστε να απασχολήσει όλους τους αγωνιστές και παράλληλα να τους δώσει πόρους ζωής. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την Επανάσταση του 1821 οι πρώτοι στρατιωτικοί βαθμοί είχαν δοθεί από τους εκπροσώπους της Φιλικής Εταιρείας³⁸⁸.

Η διάλυση των ατάκτων στρατιωτικών σωμάτων, που έγινε στις 8 Μαρτίου του 1833, προκάλεσε πολλά προβλήματα και δυσαρέσκεια στον λαό, ιδιαίτερα σε όσους πολέμησαν και δεν είχαν ιδιόκτητη γη, ούτε γνώριζαν άλλη τέχνη από αυτή του πολεμιστή³⁸⁹. Επιπλέον, η Αντιβασιλεία δεν δίστασε να παραμερίσει και εξέχοντες οπλαρχηγούς, γνωστούς συνταγματικούς από στρατιωτικά αξιώματα, ενώ παράλληλα

---

387 Καπετανάκης 2008, 25.

388 Καπετανάκης 2005, 9.

389 Καπετανάκης 2008, 31.

απέκλεισε από την απονομή τιμητικών διακρίσεων εκτός από τον Θ. Κολοκοτρώνη και στρατιωτικούς ηγέτες, όπως τον Θ. Γρίβα³⁹⁰.

Ένας από τους τρόπους που χρησιμοποιήθηκε, για να ικανοποιήσουν τους επιζώντες αγωνιστές της Επανάστασης, ήταν και η απονομή αριστείων, εθνοσήμων ή παρασήμων, που ήταν στην πραγματικότητα μία ανέξοδη ηθική ικανοποίηση για την επιβράβευση των αγώνων και θυσιών του λαού. Έτσι, με το Β.Δ. της 20ης Μαΐου του 1834, που δημοσιεύτηκε στο φύλλο αριθ. 20 της «Εφημερίδος της Κυβερνήσεως» στις 3 Ιουνίου του 1834, αποφασίστηκε η χορήγηση αριστείου (μεταλλίου) στους αγωνιστές της Επανάστασης³⁹¹.

Στη μία όψη το μετάλλιο έφερε τον ελληνικό θυρεό με τον σταυρό, ενώ στην άλλη την επιγραφή: «Ὁθων Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος τοῖς γενναίοις τῆς πατρίδος προμάχοις». Το αριστείο (μετάλλιο) ήταν αργυρό για τους αξιωματικούς, χάλκινο για τους υπαξιωματικούς και σιδερένιο για τους στρατιώτες και κρεμόταν στο αριστερό μέρος του στήθους με κυανή ταινία. Το διάταγμα καθόριζε επίσης τους δικαιούχους, τους περιορισμούς ως προς την απονομή, τα προνόμια των κατόχων, αλλά και τις περιπτώσεις αφαίρεσης του μεταλλίου, ενώ ακολούθησαν συμπληρωματικά διατάγματα με τροποποιήσεις ως προς το σχήμα και τη μορφή του Αριστείου³⁹². Το μετάλλιο που συνόδευε το αριστείο, χαρακτηρίζεται άλλοτε ως εθνόσημο και άλλοτε ως νομισματόσημο σε συνάρτηση με τη χρονική περίοδο και το σχετικό διάταγμα που προσδιόριζε τις λεπτομέρειες της απονομής του (Εικ. 69)³⁹³.

Με νεότερο Β.Δ. του Φεβρουαρίου του 1835, προβλεπόταν να χορηγηθεί αριστείο και στους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες των τότε ενόπλων δυνάμεων, εφόσον είχαν λάβει μέρος στην Επανάσταση³⁹⁴. Επειδή όμως οι βαθμοί στους αξιωματικούς δόθηκαν κυρίως από τους πολιτικούς που επικράτησαν στον εμφύλιο πόλεμο, ώστε η απονομή τους δεν ήταν αντικειμενική και δίκαιη, γι' αυτό ορίστηκε επιτροπή που θα έδινε τα αριστεία. Κατατοπιστικές πληροφορίες για την απονομή αριστείων στους αξιωματικούς μάς δίνει ο Αμβρόσιος Φραντζής στην ιστορία του³⁹⁵.

Για την αδιάβλητη χορήγηση των αριστείων κρίθηκε σκόπιμο να συνταχθεί κατάλογος των μαχών που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, στις οποίες θα

---

390 Πετρόπουλος – Κουμαριανού 1977, 45.

391 Καπετανάκης 2008, 31.

392 « Αριστεία», <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&id=482244>, 2019.

393 Καπετανάκης 2008, εξώφυλλο.

394 ΓΑΚ, Αριστεία, φακ. 1, έγγρ. 080

395 Φραντζής 1975, 295.

έπρεπε να αναφέρονται οι αγωνιστές. Παράλληλα, όσοι από αυτούς έκριναν ότι είχαν δικαίωμα απολαβής αριστείου, θα έπρεπε να απευθυνθούν στις κατά τόπους στρατιωτικές ή πολιτικές αρχές³⁹⁶. Δεν θα πρέπει βέβαια, να θεωρηθεί ότι η σύνταξη των καταλόγων αυτών έγινε παντού με αμεροληψία, όπως φαίνεται μέσα από πολλές αναφορές που αντλούμε από τα ΓΑΚ³⁹⁷, ενώ πολλές ήταν οι καθυστερήσεις για την εξέταση των εγγράφων, με αποτέλεσμα οι αγωνιστές να στέλνουν συνεχώς νέες αιτήσεις³⁹⁸. Τελικά, η Επιτροπή για τα Αριστεία καταργήθηκε στις 8/20 Μαΐου του 1836. Το 1838, αποφασίστηκε να διατηρούν το μετάλλιο τα μέλη της οικογένειας εκείνου στον οποίο είχε απονεμηθεί, μετά τον θάνατό του, χωρίς όμως να έχουν το δικαίωμα να το φέρουν ούτε και να απολαμβάνουν τα αντίστοιχα προβλεπόμενα προνόμια³⁹⁹.

Τις πληροφορίες για την κατανομή των αριστείων τις αντλούμε από τα ΓΑΚ. Το αρχείο των Αριστείων αποτελεί τμήμα του αρχείου του Υπουργείου Στρατιωτικών που φυλάσσεται στην Κ.Υ. των ΓΑΚ. Το αρχείο αυτό, με τον κωδικό Μ, καλύπτει όλη την Οθωνική περίοδο (1833-1862). Το αρχείο αποτελούμενο από 307 φακέλους ποικίλου όγκου, οι οποίοι φέρουν ταξινομική αρίθμηση κατά χρονολογική σειρά, από 1-307. Αθροιστικά οι φάκελοι είναι 312, διότι υπάρχουν και πέντε διπλοί (4α, 203α, 238α, 293α και 294α), πολλοί από τους οποίους περιέχουν διπλώματα. Προφανώς πρόκειται για διπλώματα που δεν παρελήφθησαν ποτέ από τους δικαιούχους τους. Το αρχείο παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον και από πλευράς γενεαλογικής, αφού περιέχει πληθώρα ονομάτων μέσω των ατομικών και ομαδικών αιτήσεων για απονομή αριστείου, ενώ αποτυπώνει συχνά με γλαφυρό τρόπο το κλίμα της εποχής κατά την οποία οι αγωνιστές της Επανάστασης θεωρούν ότι δικαιούνται πλέον να διεκδικήσουν μερίδιο αναγνώρισης των όσων προσέφεραν στην πατρίδα, ο καθένας με τον δικό του τρόπο.

Πολλοί από αυτούς που τιμήθηκαν με τα Αριστεία της εποχής ήταν Μανιάτες αγωνιστές που κατά την εποχή της διανομής βρίσκονταν εκτός της Μάνης, σε περιοχές που είχαν μετοικήσει, όπως το Πεταλίδι, την Καλαμάτα, γενικότερα τη Μεσσηνία, τη Λακωνία και την Αθήνα⁴⁰⁰. Οι αγωνιστές Μανιάτες που τιμήθηκαν με αριστείο, ενώ είχαν μετοικήσει στο Πεταλίδι, παρατίθενται παρακάτω, όπως αντλούμε τον κατάλογο με τα ονόματά τους

---

396 ΓΑΚ, Αριστεία, φακ. 1, έγγρ. 080

397 ΓΑΚ, Αριστεία, φακ. 1, έγγρ. 083, αναφορά από 27 Απριλίου 1835.

398 Καπετανάκης 2008, 33.

399 « Αριστεία», <http://arxiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&id=482244>, 2019.

400 Καπετανάκης 2008, 333.

από το συνοδευτικό CD- ROM του βιβλίου του Σταύρου Καπετανάκη, Αριστεία του 1821 σε Μανιάτες Αγωνιστές⁴⁰¹.

1. Βλαστός Δημήτριος, 1797, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», ἄγνωστος σὴν ἐπιτροπῇ, φάκ. 28, ἔγγρ. 142 καὶ 149. Χάλκινο, φάκ. 259, ἔγγρ. 271, ἀριθ. καταλ. 16.
2. Βλαστός Ἰωάννης, 1799, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι». Σιδερένιο, φάκ. 28, ἔγγρ. 135 καὶ 139.
3. Γιαννόπουλος Μάρκος, 1784, Μανιάτης κάτοικος Πεταλιδίου. Δῆλωσε ὅτι ἀκολούθησε τὸν Δημ. Πουλικάκο σὴν Τρίπολι καὶ Ἀργολίδα, ἀλλὰ δὲν ἦταν γραμμένος σὸ μητρώον τῶν ἀριστείων, φάκ. 31, ἔγγρ. 093.
4. Γολγοράκος Δημητράκης, Πεταλίδι. Χάλκινο, φάκ. 274, ἔγγρ. 102, ἀριθ. καταλ. 127.
5. Γουρουνάς ἢ Γουρνάς Πανάγος, 1795, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι». Σιδερένιο, φάκ. 28, ἔγγρ. 135 καὶ 137.
6. Γρηγοράκος Ἰωάννης, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, ἔγγρ. 100, ἀριθ. καταλ. 67.
7. Γριβάκος-Γριβέας Ἡλίας, 1784, Οἶτυλο, κάτοικος Πεταλιδίου, χωρὶς ἐνδειξὴ ἀριστείου, φάκ. 224, ἔγγρ. 197, 198. Ἄγνωστος σὴν ἐπιτροπῇ, φάκ. 28, ἔγγρ. 142 καὶ 147. Χάλκινο, φάκ. 259, ἔγγρ. 271, ἀριθ. καταλ. 19 καὶ φάκ. 292, ἔγγρ. 015. Ἀργυρό (διὰ Α. Π. Μαυρομιχάλη), φάκ. 220, ἔγγρ. 033, ἀριθ. καταλ. 172.
8. Δαμήλος-Νταμήλος Γεώργιος, 1802, Δολοί Ἀβίας, κάτοικος Πεταλιδίου. Σιδερένιο, φάκ. 27, ἔγγρ. 022, 023, 028.
9. Δημητρακάκος Πούλος, Οἶτυλο. Σιδερένιο, φάκ. 278, ἔγγρ. 170, ἀριθ. καταλ. 97.
10. Δικαϊάκος Κωνσταντής, 1797, Χαριά Οἰτύλου, κάτοικος Πεταλιδίου. Σιδερένιο, φάκ. 35, ἔγγρ. 161.
11. Δίπλαρος Δημήτριος, Πεταλίδι, ζήτησε τὸ ἀργυρό, φάκ. 233, ἔγγρ. 026, 027.
12. Ζαλιμάκος Παναγιώτης, 1804, δήμος Οἰτύλου, κάτοικος Πεταλιδίου, δὲν φέρεται σὸ μητρώον τῶν ἀριστείων, φάκ. 27, ἔγγρ. 030 καὶ 035.
13. Ζαλιμάκος-Σαμπατάκος Παναγιώτης, 1802, Ἀρεόπολι Οἰτύλου, κατοικοῦσε σὸ Πεταλίδι, χωρὶς ἐνδειξὴ ἀριστείου, φάκ. 70, ἔγγρ. 094, 095. Σιδερένιο, φάκ. 70, ἔγγρ. 093, 094, 095. Χάλκινο, φάκ. 259, ἔγγρ. 261, ἀριθ. καταλ. 63.
14. Ἰατρόπουλος Ἀντ. Πιέρος, 1805, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι». Σιδερένιο, φάκ. 28, ἔγγρ. 135 καὶ 138.

---

401 Καπετανάκης 2008, 333 - 337.

15. Ιατρόπουλος Αντ. Ιωάννης, 1803, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», χαρακτηρίστηκε ὡς ἄγνωστος στὴν ἐπιτροπὴ, φάκ. 28, ἔγγρ. 142 καὶ 146.
16. Καλογερόπουλος Ιωάννης, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, ἔγγρ. 100, ἀριθ. καταλ. 64.
17. Καραβίτης Δημήτριος, 1802, (ἀπὸ Χαριά Οἰτύλου) κάτοικος Πεταλίδιου. Δήλωσε ὅτι ἀκολούθησε τὸν Δημ. Πουλικάκο στὴν Τρίπολη, τὸ Νεόκαστρο καὶ τὸ Ἄργος. Δεν φέρεται γραμμένος στὸ μητρώο τῶν ἀριστείων, φάκ. 31, ἔγγρ. 091.
18. Καστάνης-Καστανάκος Πέτρος, Οἰτύλο, κατοικοῦσε στὸ Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 99, ἔγγρ. 144, 145 καὶ φάκ. 218, ἔγγρ. 200, ἀριθ. καταλ. 40. Χάλκινο, φάκ. 259, ἔγγρ. 271, ἀριθ. καταλ. 18.
19. Κορωναιάκης Γρηγόριος, 1796, Ἀρεόπολη Οἰτύλου, κάτοικος Πεταλίδιου, χωρὶς ἐνδειξὴ ἀριστείου, φάκ. 236, ἔγγρ. 035, 036. Σιδερένιο, φάκ. 27, ἔγγρ. 022, 023, 029.
20. Κουκούτσης Σπυρίδων, 1797, Γαῖτσές Ἀβίας, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», ἀκολούθησε τὸν Γαλάνη Κουμουνδουράκη στα Μεσσηνιακὰ φρούρια. Σιδερένιο, φάκ. 28, ἔγγρ. 135 καὶ 140.
21. Κουλουριάνος Δημήτριος, 1801, κάτοικος Πεταλίδιου. Χάλκινο, φάκ. 27, ἔγγρ. 022, 023, 025.
22. Κουρτάκος Ι. Βασίλειος, 1805, Ἀρεόπολη Οἰτύλου, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι». Σιδερένιο, φάκ. 28, ἔγγρ. 135, ἀριθ. καταλ. 2, καὶ ἔγγρ. 136 καὶ φάκ. 67, ἀριθ. καταλ. 147. Επεστράφησαν τὰ πιστοποιητικὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐκδουλεύσεών του, γιὰ νὰ προσυπογραφοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλους ὀπλαρχηγούς, φάκ. 37, ἔγγρ. 130, ἀριθ. καταλ. 9 καὶ ἔγγρ. 131 καὶ ἔγγρ. 225, ἀριθ. καταλ. 54. Ἀργυρὸ (διὰ Α. Π. Μαυρομιχάλη), φάκ. 220, ἔγγρ. 033, ἀριθ. καταλ. 45 καὶ φάκ. 285, ἔγγρ. 223, ἀριθ. καταλ. 45 καὶ φάκ. 286, ἔγγρ. 013, ἀριθ. καταλ. 52.
23. Κουσουλάκος Θεοδ. Δημήτριος, 1803, Ἀρεόπολη Οἰτύλου, κατοικοῦσε στὸ Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, ἔγγρ. 107, 112.
24. Κουσουλάκος Θ. Παναγιώτης, 1795, Ἀρεόπολη Οἰτύλου, κατοικοῦσε στὸ Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, ἔγγρ. 105, 107, 108.
25. Κουφάκης-Κουφάκος Μόκος, κάτοικος Πεταλίδιου, ἀναφέρει ὅτι στὴν πολιορκία τῆς Κορώνης ἔπεσε ὁ ἀδελφός του, φάκ. 226, ἔγγρ. 120, 121. Ἀργυρὸ, φάκ. 276, ἔγγρ. 158, ἀριθ. καταλ. 12.
26. Μαρκάκος Στέφανος, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 259, ἔγγρ. 258, ἀριθ. καταλ. 83 καὶ (διὰ Πετρόμπεη κ.λ.π.), φάκ. 286, ἔγγρ. 014, ἀριθ. καταλ. 0689.

27. Μαυρίκος Ιωάννης, 1797, από Μάλτα Αβίας και κατοικούσε στο Πεταλίδι. Δήλωσε ότι ακολούθησε τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, Θανασούλη Κουμουνδουράκη και Χριστόδουλο Καπετανάκη, αλλά δεν φέρεται στο Μητρώο των αριστείων, φάκ. 31, έγγρ. 092.
28. Μαυρομιχάλης-Γιαννουζάκος Ηλίας, Αρεόπολη Οιτύλου, κάτ. Πεταλιδίου. Χάλκινο, φάκ. 104, έγγρ. 020 021, 022 και φάκ. 193, έγγρ. 049, αριθ. καταλ. 8. Αργυρό (διά Α. Π. Μαυρομιχάλη), φάκ. 220, έγγρ. 033, αριθ. καταλ. 174.
29. Μελιγκουνέας Παναγιώτης, 1804, Οίτυλο, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», άγνωστος στην επιτροπή των αριστείων, φάκ. 28, έγγρ. 142 και 150.
30. Μιχαλάκος Δημήτριος, 1803, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», άγνωστος στην επιτροπή των αριστείων, φάκ. 28, έγγρ. 142 και 148.
31. Μοιρέας Αθανασούλης, 1799, Μεγάλη Μαντίνεια Αβίας, κάτοικος Πεταλιδίου. Χάλκινο, φάκ. 27, έγγρ. 022, 023.
32. Μπαζάνης Νικόλαος, Πεταλίδι. Χάλκινο, φάκ. 259, έγγρ. 271, αριθ. καταλ. 17.
33. Μπογιατζέας Κ. Γεώργιος, 1801, Βαρούσι-Σταυροπήγιο Αβίας, κατοικούσε στο Πεταλίδι. Υπήρξε υπό τον Γαλάνη Κουμουνδουράκη στην Τρίπολη και στα Δερβενάκια. Δεν εγκρίθηκε αριστείο, φάκ. 31, έγγρ. 090. Αίτηση, φάκ. 67, έγγρ. 021 και φάκ. 99, έγγρ. 087, 088. Σιδερένιο, φάκ. 218, έγγρ. 200, αριθ. καταλ. 37. Ζήτησε χάλκινο, φάκ. 242, έγγρ. 044. Χάλκινο, φάκ. 278, έγγρ. 186, αριθ. καταλ. 39.
34. Μπουκουβάλας Δημήτριος, 1789, Καρέα Οιτύλου, κατοικούσε στο Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, έγγρ. 105, 107, 111. Χάλκινο, φάκ. 274, έγγρ. 102, αριθ. καταλ. 128.
35. Μωράκης Στέφανος, Αρεόπολη Οιτύλου, κάτοικος Πεταλιδίου, οπλαρχηγός Δ' τάξεως (ταγματάρχης), ανθυπολοχαγός της Φάλαγγος, στις 30 Οκτωβρίου 1837. Αναφέρεται ότι προοριζόταν για το αργυρό, αλλά η επιτροπή δεν τον εξέτασε, φάκ. 11, έγγρ. 158, αριθ. καταλ. 45 / 2011, ο Βασιλιάς, όμως, έδωσε το αργυρό αριστείο, φάκ. 11, έγγρ. 190.
36. Παυλάκος Μιχελής, 1804, Καφιώνα Οιτύλου, εγκαταστάθηκε στο Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 35, έγγρ. 160.
37. Πετρουνάκος Ιωάννης, Αρεόπολη Οιτύλου, αργυρό, υποπλοίαρχος του Βασιλικού Ναυτικού, λιμενάρχης Πεταλιδίου, φάκ. 6, έγγρ. 099. Είχε πλοίο στην πολιορκία της Κορώνης το 1821, αλλά όταν κατέπλευσε στον Μεσσηνιακό κόλπο ο τουρκικός στόλος η πολιορκία της κορώνης διαλύθηκε.
38. Πετρουνάκος Νικόλαος, κάτοικος Πεταλιδίου, έστειλε πάλι τα πιστοποιητικά του, γιατί χάθηκαν, φάκ. 27, έγγρ. 022, 023, 030, 031. Ο Ιωάννης

- Πετρουνάκος, υποπλοίαρχος του Βασιλικού Ναυτικού, βεβαίωσε ότι στην επανάσταση ήταν υποπλοίαρχος στο μπρίκι του ο Νικόλαος Πετρουνάκος και ακόμη ο Ιω. Κ. Μαυρομιχάλης βεβαίωσε ότι τον ακολούθησε στην Κορώνη, Τρίπολη, Άργος επί Δράμαλη, Πύλο κ. λ. π. φάκ. 56, έγγρ. 115, 116, 117, 118, 119. Αναφέρεται πάλι χωρίς ένδειξη αριστείου, φάκ. 98, έγγρ. 144-5. Αργυρό, φάκ. 276, έγγρ. 152, αριθ. καταλ. 2 και (δια Π. Μαυρομιχάλη), φάκ. 281, έγγρ. 081, αριθ. καταλ. 2.
39. Πιερράκος-Μαυρομιχάλης Πιέρ. Δημήτριος, Αρεόπολη Οιτύλου κάτοικος Πεταλιδίου. Αργυρό, φάκ. 276, έγγρ. 158, αριθ. καταλ. 10.
40. Πιερράκος Κυριακούλης, Αρεόπολη κάτοικος Πεταλιδίου, ανθυπολοχαγός της φάλαγγος, ζήτησε αργυρό αριστείο, φάκ. 232, έγγρ. 238.
41. Πικουλάκης Ξ. Μιχαήλ, 1784, Αρεόπολη Οιτύλου, κατοικούσε στο Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, έγγρ. 105, 107, 109. Ζήτησε χάλκινο, φάκ. 83, έγγρ. 339. Αργυρό (διά Α. Π. Μαυρομιχάλη), φάκ. 220, έγγρ. 033, αριθ. καταλ. 14 και φάκ. 285, έγγρ. 223, αριθ. καταλ. 14 και φάκ. 286, έγγρ. 013, αριθ. καταλ. 16.
42. Πουλικάκος Ιωάννης, 1801, Βάμβακα Οιτύλου, κατοικούσε στο Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, έγγρ. 105, 113. Χάλκινο, φάκ. 259, έγγρ. 263, αριθ. καταλ. 31. Αργυρό (διά Ν. Πιερράκου), φάκ. 220, έγγρ. 065, αριθ. καταλ. 61 και φάκ. 288, έγγρ. 026, 027, αριθ. καταλ. 61.
43. Ραούλης-Ρασούλης Θεόδωρος, 1801, Ξωχώρι Καρδαμύλης, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», ἄγνωστος στην επιτροπή, φάκ. 28, έγγρ. 142 και 145. Σιδερένιο, φάκ. 218, έγγρ. 200, αριθ. καταλ. 87. Πιστοποιητικό της 17 / 2 / 41, Ι. Ε. Ε., έγγρ. 17048 / 5.
44. Σκλαβουνάκος Γρηγόρης, Πύργος Οιτύλου, κάτοικος Πεταλιδίου. Χάλκινο, φάκ. 274, έγγρ. 102, αριθ. καταλ. 130 και (διά Πετρόμπεη κ. λ. π.), φάκ. 286, έγγρ. 014, αριθ. καταλ. 0632.
45. Σκορδάκης Δήμος, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, έγγρ. 100, αριθ. καταλ. 66.
46. Στραβόλαιμος Μιχαήλ, 1779, Αρεόπολη Οιτύλου, ανθυπολοχαγός-πρεσβύτες της Λακωνικής Φάλαγγος, είχε χάλκινο αριστείο και ζήτησε αργυρό, φάκ. 27, έγγρ. 022, 023 και 027 και φάκ. 207, έγγρ. 068. Αργυρό, φάκ. 246, έγγρ. 011, αριθ. καταλ. 7. Το 1839 κατοικούσε στο Πεταλίδι και ήταν δημαρχιακός πάρεδρος.
47. Στραβόλαιμος Νικόλαος, 1794, Αρεόπολη, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδι», ἄγνωστος στην επιτροπή, φάκ. 28, έγγρ. 142 και 143.
48. Τρακόπουλος Λάμπρος, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, έγγρ. 100, αριθ. καταλ. 65.

49. Φουτράκος Ιωάννης, Καρέα Οιτύλου κάτοικος Πεταλιδίου. Χάλκινο, φάκ. 274, έγγρ. 102, αριθ. καταλ. 129.
50. Φουτράκος Μιχαήλ, 1799, Καρέα Οιτύλου, κατοικούσε στο Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 51, έγγρ. 105, 107 110. Αργυρό (διά Ν. Πιεράκου), φάκ. 220, έγγρ. 042, αριθ. καταλ. 184 και φάκ. 284, έγγρ. 071, αριθ. καταλ. 184.
51. Φωτεινάκης Νικολός, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, έγγρ. 100, αριθ. καταλ. 62.
52. Φωτεινάκης Πετρόπουλος, Πεταλίδι. Σιδερένιο, φάκ. 274, έγγρ. 100, αριθ. καταλ. 63.
53. Χίος Νικόλαος, Πεταλίδι. Χάλκινο, φάκ. 259, έγγρ. 271, αριθ. καταλ. 62.
54. Ψαλτήρας Αντώνιος, 1801, Κάμπος Αβίας, «ἄποικος Σπαρτιάτης εἰς Πεταλίδου», ακολούθησε τον Γαλάνη Κουμουνδουράκη. Χάλκινο, φάκ. 28, έγγρ. 135 και 141.

2.5. Διοικητικές μεταβολές του Δήμου - Κοινότητας Πεταλιδίου

Πολύτιμες πληροφορίες για την διοικητική εξέλιξη του Πεταλιδίου αμέσως μετά την εγκατάσταση των Μανιατών σε αυτό, αντλούμε από το βιβλίο του Τ. Αποστολόπουλου *Η Ιστορική Πορεία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Μεσσηνίας*. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνει εκεί ο Τ. Αποστολόπουλος το Πεταλίδι άρχισε γρήγορα να εξελίσσεται και να ακολουθεί την πορεία των συγχρόνων του κωμοπόλεων. Αντίστοιχα, έκανε και την εισοδό του στη διοικητική ιστορία της Μεσσηνίας, όπου για πρώτη φορά εμφανίστηκε το 1835⁴⁰² με την ονομασία «Δήμος Κορώνης». Οι διοικητικές του μεταβολές διαμορφώθηκαν ως εξής:

Με το Β.Δ. 9-4-1835, κατατάχθηκε στη Γ' Τάξη με πληθυσμό 523 κατοίκους και έδρα το Πεταλίδι. Πρώτος Δήμαρχος τοποθετήθηκε ο αγωνιστής του 1821 Θεόδωρος Μυλωνάς⁴⁰³.

Με το Β.Δ. 21-11-1852, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 9/ 1852, ο δήμος κατατάχθηκε στη Β' τάξη με πληθυσμό 2053 κατοίκους, ενώ με το Β.Δ. 17-6-1905, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 103/1905, ο δήμος μετονομάστηκε σε «Δήμο Πεταλιδίου». Λίγα χρόνια αργότερα, με το Β.Δ. 28-1-1910, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 55/ 1910, ο δήμος μετονομάστηκε και πάλι σε «Δήμο Κορώνης», διατηρώντας όμως την ονομασία του και ως «Δήμου Πεταλιδίου». Διοικητικά, ο δήμος ανήκε στην Επαρχία Μεθώνης. Τέλος, ο δήμος, με το Β.Δ. 3-6-1980, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 133, κατατάχθηκε το 1890 στην Γ' Τάξη, με πληθυσμό 1879

402 Αποστολόπουλος 1997, 157.

403 Πανταζόπουλος 2012, 120.

κατοίκους και επανήλθε το 1897 στη Β΄ Τάξη, με το Β.Δ. 11-10-1987, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 147/1897. Αρχικά, τον δήμο αποτέλεσαν οι εξής οικισμοί: Πεταλίδι, Πολυστάρι, Κακόρρεμα, Βίγλα, Παστίμογλι, Δράγκα, Τρύπες, Λεύκα, Πέρα, Πανιπέρι, Χαϊκάλι, Καστάνια, Αϊσαρι, Μύλοι του Ζερμίνου και Μύλοι Κορωναίων⁴⁰⁴.

Μετά το 1840, που καταργήθηκε ο Δήμος Αίπειας, οι οικισμοί συγχωνεύθηκαν στον Δήμο Κορώνης. Έτσι, μετά το 1840, τον δήμο αποτέλεσαν συνολικά, οι οικισμοί: Πεταλίδι, Γαμβριά, Κόκκινου, Πολυστάρι, Αϊσαρι, Καστάνια, Χαϊκάλι, Πέρα, Πανιπέρι, Λεύκα, Κακόρρεμα, Βίγλα, Παστίμογλι, Δράγκα, Τρύπες, Σούμπαλι, Λυκίσσα, Λογγά, Κλεισούρα, Ρεμούσταφα, Αραποχώρι, Νεοχώρι, Πασσαλίνα, Κουτσουμάδι, Μπούμπουκα, Μπαλή, Μύλοι Μπέδων, Μύλοι Κορωναίων, Μύλοι Ζερμίνου⁴⁰⁵.

Το 1845, επί δημαρχίας Αναστασίου Γιαννιά, η έδρα του δήμου μεταφέρθηκε από το Πεταλίδι στο Χαϊκάλι (Αχλαδοχώρι) με Β.Δ. 12-2-1845, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 2/1845⁴⁰⁶.

Το 1855, με το 21-1-1855 Β.Δ., που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 9/1855, η έδρα του δήμου μεταφέρθηκε από το Αχλαδοχώρι στη Λογγά, ενώ με το Β.Δ. 5-1-1879, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 75/1879, η έδρα επέστρεψε στο Πεταλίδι⁴⁰⁷.

Το 1879, με Β.Δ. 3-6-1890, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 133/1890, ανασυστάθηκε ο Δήμος Αίπειας και απέσπασε από τον Δήμο Κορώνης τους οικισμούς που είχε εντάξει σε αυτόν μετά το 1840⁴⁰⁸.

Ο Δήμος Πεταλιδίου, με τον νόμο ΔΝΖ/1912 σταμάτησε να υπάρχει με την παραπάνω οικιστική σύνθεση ως Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης και διασπάστηκε διοικητικά στις παρακάτω κοινότητες⁴⁰⁹:

Η πληθυσμιακή εξέλιξη του Δήμου Πεταλιδίου την εποχή αυτή φαίνεται στον παρακάτω πίνακα⁴¹⁰:

---

404 Αποστολόπουλος 1997, 157.

405 Αποστολόπουλος 1997, 157.

406 Πανταζόπουλος 2012, 130.

407 Αποστολόπουλος 1997, 158.

408 Αποστολόπουλος 1997, 157-158.

409 Αποστολόπουλος 1997, 158.

410 Αποστολόπουλος 1997, 157.

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΕΤΑΛΙΔΙΟΥ	
ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1835	523
1840	1910
1848	2064
1850	2062
1852	2051
1854	2355
1856	2422
1861	2987
1870	3382
1879	4310
1889	5029
1896	2073
1907	2252

Κοινότητα Πεταλιδίου

Η κοινότητα αναγνωρίστηκε ως αυτοτελής Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης με το Β.Δ. 31-8-1912, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α262/1912. Αρχικά, την κοινότητα αποτέλεσαν οι οικισμοί «Πεταλίδι», «Αγία Παρασκευή» και η «Μονή Αγίου Ιωάννου». Στη συνέχεια, οι οικισμοί «Μπαλή» και «Μπούμπουκα» αποσπάστηκαν αντίστοιχα από τις κοινότητες Αχλαδοχωρίου και Μαθίας και προσαρτήθηκαν στην κοινότητα Πεταλιδίου με το Δ. 24-3-1927, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α 59/1927. Ο οικισμός «Μπαλή», με το Β.Δ.

18-5-1956, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α 125/ 1956, μετονομάστηκε σε «Αγία Παρασκευή»⁴¹¹.

Η σύσταση των υπολοίπων κοινοτήτων-οικισμών του Δήμου Πεταλιδίου ήταν η ακόλουθη:

Η κοινότητα Πανιπερίου αναγνωρίστηκε ως αυτοτελής Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης με το Β.Δ. 31-8-1912, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α 262/1912. Αρχικά, την αποτελούσαν οι οικισμοί Πανιπέρι και Πέρα. Η κοινότητα των Καστανίων αναγνωρίστηκε με το Β.Δ. 31-8-1912, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α 262/1912. Την κοινότητα αυτή αποτελούσαν οι οικισμοί «Καστάνια» και «Πολυστάρι»⁴¹². Με το 195Α: 4/9/1919, ο οικισμός Μπούμπουκα αποσπάται από την Κοινότητα Δράγκα και προσαρτάται στην κοινότητα Πεταλιδίου. Με το 195Α: 4/9/1919, ο οικισμός Μπαλή αποσπάται από την κοινότητα Χαϊκαλίου και προσαρτάται στην Κοινότητα Πεταλιδίου. Με το 59Α: 8/4/1927, ο οικισμός Μπούμπουκα αποσπάται από την Κοινότητα Πεταλιδίου και προσαρτάται ξανά στην Κοινότητα Δράγκα. Με το 16/10/1940, γίνεται η αναγνώριση του οικισμού Μονή Αγίου Ιωάννου και η προσάρτησή του στην Κοινότητα Πεταλιδίου. Με το 125Α: 21/5/1956, ο οικισμός Μπαλή της Κοινότητας μετονομάζεται σε Αγία Παρασκευή. Με το 19/3 /1961, ο οικισμός Αγίου Ιωάννου καταργείται. Με το 14/ 3/ 1971, γίνεται η αναγνώριση του οικισμού Τζάνε και η προσάρτησή του στην κοινότητα Πεταλιδίου. Με το 14/3/ 1971, γίνεται η αναγνώριση του οικισμού «Φόροι» και η προσάρτησή του στην κοινότητα Πεταλιδίου. Με το 14/ 3/ 1971, ο οικισμός Αγία Παρασκευή καταργείται⁴¹³.

Με το 244Α: 4/12/1997 ο οικισμός Πεταλιδίου αποσπάται από την κοινότητα και ορίζεται έδρα του Δήμου Πεταλιδίου, ενώ με το 244Α: 4/12/1997, η κοινότητα καταργείται και συνενώνεται με τον Δήμο Πεταλιδίου⁴¹⁴.

Ο Δήμος Πεταλιδίου συστάθηκε με το πρόγραμμα Καποδίστριας από τη συνένωση παλαιότερων κοινοτήτων της περιοχής, που αποτέλεσαν στη συνέχεια τα δημοτικά διαμερίσματα του δήμου. Λειτούργησε την περίοδο 1997-2010, οπότε και καταργήθηκε με την εφαρμογή του προγράμματος «Καλλικράτης» και εντάχθηκε στον νέο δήμο Μεσσήνης. Βρισκόταν στη βορειοδυτική ακτή του Μεσσηνιακού κόλπου, στο νότιο τμήμα του νομού. Ο δήμος αποτελούνταν από 12 δημοτικά διαμερίσματα, καταλάμβανε έκταση 104, 9 τ. χ. λ.

---

411 Αποστολόπουλος 1997, 158.

412 Αποστολόπουλος 1997, 158-159.

413 Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών 2002, 304.

414 Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών 2002, 304.

μ. και είχε συνολικό πληθυσμό 3. 601 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 2001. Έδρα του ήταν το Πεταλίδι⁴¹⁵.

Ο δήμος περιλάμβανε τα παρακάτω δημοτικά διαμερίσματα και οικισμούς, με τον αντίστοιχο πληθυσμό:

- Δ.δ. Πεταλιδίου [1. 37], το Πεταλίδι [1. 191], ο Τζάνες [142] , οι Φόροι [37]
- Δ. δ. Αχλαδοχωρίου [385], το Αχλαδοχώρι [162], το Καλαμάκι [194], η Χελωναριά [29]
- Δ. δ. Δάρα [432], ο Δάρας [268], η Δάφνη [164]
- Δ. δ. Δροσιάς [120], η Δροσιά [120], η Άνω Δροσιά [0]
- Δ. δ. Καλοχωρίου - το Καλοχώριον [134]
- Δ. δ. Καρποφόρων [245], η Καρποφόρα [67], ο Ριζόμυλος [178]
- Δ. δ. Καστανίων - τα Καστάνια [35]
- Δ. δ. Κοκκίνου [72], το Κόκκινο [72], τα Παναίικα [0]
- Δ. δ. Λυκίσσης [83], η Λύκισσα [26], το Αγνάντι [43], η Γαμβριά [14]
- Δ. δ. Μαθίας [67], η Μαθία [67], οι Τρύπες [0]
- Δ. δ. Νερομούλου - ο Νερόμυλος [337]
- Δ. δ. Πανιπερίου [321], το Πανιπέριον [227], η Αγία Σωτήρα [94]⁴¹⁶.

2.6. Η εξέλιξη της Κομόπολης του Πεταλιδίου

Καθώς το Πεταλίδι εξελισσόταν, η Κεντρική Διοίκηση προωθούσε σε αυτό την ίδρυση διαφόρων δημοσίων υπηρεσιών⁴¹⁷, όπως Υγειονομικό Σταθμό το 1845, για την προστασία των κατοίκων από πιθανές αρρώστιες των ναυτικών, που έφταναν στο λιμάνι και έρχονταν σε επαφή με τους ντόπιους⁴¹⁸. Γύρω στα 1846 οι κοινότητες του διευρυμένου Δήμου Κορώνης παρουσιάζουν την εξής πληθυσμιακή εικόνα⁴¹⁹: Πεταλίδι (κάτ. 136), Γαμβριά (45), Αυκίσσα (33), Σούμπαλη (25), Κόκκινου (95), Ρεμούσταφα (49), Νεοχώρι (15), Κουτσουμάδι (22), Κλεισούρα (23), Πολυστάρι (97), Καστάνια (52), Χαϊκάλι (214),

---

415 «Δήμος Πεταλιδίου», https://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος_Πεταλιδίου, 2015.

416 «Δήμος Πεταλιδίου», https://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος_Πεταλιδίου, 2015.

417 Πανταζόπουλος, 2012, 132.

418 Πανταζόπουλος, 2012, 132.

419 Σταματάκης 1846, 47.

Παστρίμογλι (7), Βίγλα (31), Κακόρρευμα (53), Μπαλή (110), Δράγκα (118), Λεύκα (25), Πέρα (95), Πανυπέρι (56), Τρύπες (70), Λογκά (325), Πασαλίνα (54) και Αραποχώρι (36).

Στις πηγές της εποχής συναντάμε διάφορα στοιχεία για την εξέλιξη της αποικίας και τη συμμετοχή των κατοίκων της σε αυτή⁴²⁰. Το 1850, με Βασιλικό Διάταγμα (Β.Δ./ 8-9-1850, ΦΕΚ 43/25-11-1850), συστάθηκε μία Επιτροπή με κεντρικό καθήκον και αποστολή την προώθηση των ζητημάτων, που αφορούσαν τον νεοσύστατο συνοικισμό των Μανιατών στο Πεταλίδι. Τακτικά μέλη της Επιτροπής ήταν οι: Δημ. Πιερράκος, Ήλιος Τριβέας, Βασ. Δαιμονάκος. «Παραπληρωματικά» δε οι: Ξανθός Μιχ. Πικουλάκης, Παν. Κουφάκος και Π. Μιχαλαράκος⁴²¹.

Ο Ιάκωβος Ραγκαβής στα «Ελληνικά» του⁴²², μάς δίνει αυθεντικές πληροφορίες για το Πεταλίδι. Σημειώνει ότι το Πεταλίδι το 1853 είχε τελωνειακό φυλάκιο και λίγα προϊόντα, κυρίως δημητριακά, λίγο λάδι και λίγη μέταξα. Η περιοχή είχε τρεις μικρούς ποταμούς, δώδεκα ρυάκια και τρία ρεύματα, το δε λιμάνι ήταν καλό και ευρύχωρο και εξαιτίας αυτού βοηθούσε αποτελεσματικά την οικονομία του τόπου. Ο Ραγκαβής επίσης μάς διασώζει τον συνολικό αριθμό των κατοίκων, αλλά και τον κατάλογο των χωριών και των συνοικισμών του δήμου, με τον αριθμό των εκεί εγκατεστημένων οικογενειών και το σύνολο των μελών τους.

Ο κατάλογος αυτός έχει ως ακολούθως:

Χαϊκάλι, έδρα ακόμη του Δήμου, (48 οικογ. 259 κατ.), Γαμβριά (10 - 48), Λυκίσσα (7 - 35), Σούμπαλη (5 - 26), Κόκκινου (18 - 106), Ρεμούσταφα (15 - 76), Νεοχώρι (5 - 18), Κουτσομάδι (6 - 26), Κλεισούρα (4 - 15), Πολυστάρι (18 - 92), Καστάνια (9 - 48), Παστρίμογλι (2 - 7), Βίγλα (7 - 34), Κακόρρευμα (8 - 45), Βαλή (25 - 116), Δράγκα (26 - 134), Λεύκα (6 - 29), Πέρα (20 - 104), Πανυπέρι (12 - 56), Τρύπες (17 - 93), Λογκά (72 - 349), Πασαλίνα (11 - 54) και Αραποχώρι (3 - 12).

Το Πεταλίδι, καθώς παρουσίαζε πληθυσμιακή αύξηση και έπαιζε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή της περιοχής, αποκτούσε σιγά - σιγά τις αναγκαίες υπηρεσίες. Έτσι, το 1858, συστάθηκε στο Πεταλίδι με Β.Δ. Συμβολαιογραφείο. Ο πρώτος συμβολαιογράφος που ανέλαβε εκεί υπηρεσία, ήταν ο πρώην Ειρηνοδίκης Γ.Χ. Δενδόπουλος, καταγόμενος από τη Μεσσήνη⁴²³.

---

420 Πανταζόπουλος, 2012, 132.

421 Πανταζόπουλος, 2012, 133.

422 Ραγκαβής 1853, 576-577.

423 Πανταζόπουλος, 2012, 135.

Λογικό είναι να υποθέσουμε ότι πρωτεργάτης των εξελίξεων του Πεταλιδίου υπήρξε ο Νικόλαος Πιερράκος - Μαυρομιχάλης, ο οποίος, ήδη από τον Φεβρουάριο του 1861 είχε διοριστεί με Β.Δ., Γερουσιαστής⁴²⁴. Ο πληθυσμός του δήμου είχε στο μεταξύ αυξηθεί, και το 1861 είχε φτάσει τους 2. 987 κατοίκους, μία αύξηση εντυπωσιακή, δεδομένου ότι έντεκα χρόνια νωρίτερα (1850) είχε 2.062 κατοίκους⁴²⁵.

Τον επόμενο χρόνο (1862), το Πεταλίδι απέκτησε Ειρηνοδικείο (ΦΕΚ 12/4 – 12 - 1862), ύστερα από σχετική απόφαση που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως⁴²⁶. Το 1864 οι αγρότες κάτοικοι του Πεταλιδίου κατά προτροπή του Νικολάου Πιερράκου - Μαυρομιχάλη, ασχολήθηκαν και με τη βαμβακοκαλλιέργεια, κάτι που φαίνεται τελικά να ευδοκίμησε⁴²⁷.

Τον ίδιο χρόνο (1864) οι Πρόκριτοι του Πεταλιδίου συστήνουν επταμελή Επιτροπή προσωπικοτήτων, προκειμένου να ενεργήσουν, ώστε να προσέλθουν και να κατοικήσουν στο Πεταλίδι χίλιες ακόμη οικογένειες, να επισκευαστεί η προκουμαία και να καθαριστεί το λιμάνι και τέλος να ιδρυθεί στο Πεταλίδι Γεωργικό Σχολείο⁴²⁸.

Συγχρόνως, κοινοποίησαν το Πρακτικό στον Γερουσιαστή Νικόλαο Πιερράκο - Μαυρομιχάλη, με την παράκληση να παραχωρήσει κάποια δικά του κτήματα στην περιοχή, προφανώς για την εξυπηρέτηση του σχεδιαζόμενου Γεωργικού Σχολείου. Μεταξύ των Πεταλιδαίων, που φέρονται να έχουν υπογράψει το Πρακτικό είναι και οι Ιωακείμ Ν. Τρουπάκης, ιερέυς, Κ. Ροδίτης, Ι. Μαριόλης, Γ. Θ. Δημητρακαράκος, Αναστ. Π. Γουρνάς, Π. Θ. Μπουκουβαλάκος, Λ. Ι Καστάνης, Ν. Παναγιωτούνης, Γ. Δαιμονάκος, Πέτρος Ιατρόπουλος, Αριστ. Δαμήλος, Ηλ. Γ. Δαμήλος, Δ. Ι. Σάσσαρης, Δ. Π. Κουσουλάκος, Αθ. Μοιρέας, Δ. Μαρτάκος και Δ. Πιερράκος⁴²⁹, ονόματα οικογενειών που συναντάμε ακόμα και σήμερα στο Πεταλίδι.

Τελικά η Επιτροπή που συστάθηκε το 1850, δεν κατάφερε να πετύχει τις διεκδικήσεις της. Από την αναφορά της στην Αθήνα και το Πρακτικό των Προκρίτων που

---

424 Κοτσώνης 1988, 483.

425 Μανσόλας 1867, 28.

426 Πανταζόπουλος, 2012, 136.

427 Πανταζόπουλος 2012, 136 - 137.

428 Πανταζόπουλος, 2012, 137.

429 Πανταζόπουλος, 2012, 137.

βρίσκονται ενσωματωμένα στο Μουσείο Μπενάκη και φέρουν τον τίτλο «Πεταλιδίου Συνοικισμός», αντλούμε αρκετές πληροφορίες για την περιοχή του Πεταλιδίου⁴³⁰.

Την ίδια εποχή, περίπου το 1860, χρονολογείται και η δημιουργία της βρύσης του «Ψεύτη», που από τότε αποτελεί σημείο αναφοράς του Πεταλιδίου. Η ιστορία της αρχίζει το 1860, όταν ο Παναγιώτης Φωτιάδης από το Μπαλή, χωριό του Λυκοδήμου, εγκαθίσταται στο Πεταλίδι και παντρεύεται τη Ραλλιώ Πιερράκου Μαυρομιχάλη, μία από τις 7 αδελφές του Πέτρου Πιερράκου-Μαυρομιχάλη, δημάρχου του τότε Πεταλιδίου (**Εικ. 70**). Αμέσως μετά τον γάμο του με τη Ραλλιώ, αρχίζει να κτίζει το σπίτι του, που απείχε λίγα μόλις μέτρα από την τοποθεσία της βρύσης. Κατά τη διάρκεια της οικοδομής του σπιτιού του, ανακάλυψε ότι μέσα στο νερό της θάλασσας ξεβρύσιζε κρύο γλυκό νερό. Περιφράξε με τα μέσα που διέθετε τότε το σημείο εκείνο της θάλασσας και άρχισε να χρησιμοποιεί τόσο το νερό όσο και τα άλλα υλικά της παραλίας για την ολοκλήρωση της οικοδομής. Σιγά σιγά η ανακάλυψη του Φωτιάδη έγινε βρύση με δύο κάνουλες και σύντομα έγινε η βασική πηγή της περιοχής⁴³¹.

Την ονομασία της ως «Βρύσης του Ψεύτη» την πήρε, σύμφωνα με μαρτυρίες, από τον ίδιο τον Φωτιάδη, ο οποίος, όταν ρωτήθηκε ποια είναι η μεγαλύτερη ομάδα - κατηγορία ανθρώπων, απάντησε: «Οί Ψευταῖοι, ἀφοῦ λίγο πολύ, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι λέμε μικρὰ ἢ μεγάλα ψέματα». Έτσι, πήρε το παρατσούκλι Ψεύτης, ενώ το Φωτιάδης ξεχάστηκε τελείως. Απόγονοί του στην Αμερική άλλαξαν το όνομα σε Σόφτης, ενώ κάποια άλλα παρακλάδια στο Πεταλίδι κράτησαν το όνομα Ψεύτης. Σήμερα, η Βρύση του Ψεύτη συνεχίζει να αποτελεί δροσερή πηγή και πόλο έλξης τουριστών, ενώ παράλληλα έχει διαμορφωθεί με πέτρινη επένδυση⁴³².

Το 1880, εγκαινιάστηκε ο Ιερός Ναός του Αγίου Νικολάου (**Εικ. 71**) στο κέντρο της πλατείας, ο οποίος κτιζότανε μία δεκαετία περίπου. Στο πίσω μέρος του ιερού υπάρχει ακόμα μαρμάρινη πλάκα με τη χρονολογία 1880 (**Εικ. 72**). Η ύπαρξη ενός δεύτερου ναού στο Πεταλίδι, αυτού της Ζωοδόχου Πηγής, έδωσε τη δυνατότητα στις τοπικές αρχές να απευθυνθούν στην Ι. Μητρόπολη Μεσσηνίας και τελικά να επιτύχουν τη δημιουργία δύο Ενοριών στην κωμόπολη, αυτές της Ζωοδόχου Πηγής και του Αγίου Νικολάου⁴³³. Ο πρώτος ναός από τους δύο είναι ο Ιερός ναός της Ζωοδόχου Πηγής, που βρίσκεται στην περιοχή Παναγίτσα, εκεί όπου πρωτοεγκαταστάθηκαν οι Μανιάτες (**Εικ. 73**).

---

430 Πανταζόπουλος, 2012, 138.

431 Προφορική μαρτυρία κας Μάγδας Σόφτη, δασκάλας.

432 Προφορική μαρτυρία κας Μάγδας Σόφτη, δασκάλας.

433 Πανταζόπουλος, 2012, 142.

Σημαντικό θησαυρό του Ι. Ναού αποτελεί η εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής (**Εικ. 74, 75**), η οποία έχει φιλοτεχνηθεί το 1841 από τον Ιωάννη Π. Μαυρομιχάλη, σύμφωνα με τα στοιχεία που αναγράφονται πάνω της. Ως δωρητής της αναγράφεται ο Νικόλαος Μουστάκης από τη Χίο. Οι διαστάσεις της εικόνας είναι 106,5 εκ. ύψος και 68,4 εκ. πλάτος. Η περίτεχνη εικόνα της Παναγίας του Ιωάννη Π. Μαυρομιχάλη συντηρήθηκε από ειδικούς τον Ιούλιο του έτους 2013⁴³⁴. Σύμφωνα με την παράδοση, η αιτία της δωρεάς και φιλοτέχνησής της ήταν η θαυματουργή σωτηρία του δωρητή της καπετάνιου και του πληρώματός του από θαλασσοταραχή που έπληξε ξαφνικά την περιοχή.⁴³⁵ Από τότε μέχρι και σήμερα, ο εορτασμός της Ζωοδόχου Πηγής γίνεται με πανηγυρικό τρόπο. Έτσι, αμέσως μετά την πανηγυρική Θεία Λειτουργία την Παρασκευή της Διακαινησίμου, ακολουθεί η λιτανεία της εικόνας σε όλο τον οικισμό του Πεταλιδίου. Η πομπή της λιτανείας ξεκινά από τον Ιερό Ναό της Ζωοδόχου Πηγής και κατηφορίζει προς την πλατεία και την παραλία, για να καταλήξει πάλι στον ιερό χώρο του ναού. Τη λιτανευτική πομπή ακολουθεί πλήθος πιστών από όλη την ευρύτερη περιοχή, οι συμμετέχοντες στον εορτασμό Αρχιερείς, οι επίσημοι, η φιλαρμονική και μαθητές (**Εικ. 76, 77, 78**).

Όταν το 1906 απεβίωσε ο εφημέριος της πρώτης Ενορίας, Ηλίας Χορταρέας, με απόφαση της Ι. Μητροπόλεως επήλθε και πάλι ένωση των δύο Ενοριών και από τότε και μέχρι σήμερα το Πεταλίδι αποτελεί μία Ενορία. Οι ιερείς που διαδοχικά λειτούργησαν στον Ιερό Ναό του Αγίου Νικολάου στο Πεταλίδι ήταν:

Ιωακείμ Τρουπάκης (1864-1870)

Ηλίας Χορταρέας (1870-1880)

Πέτρος Οικονομάκης (1880-1909)

Βασίλειος Νινιός (1909-1912)

Παναγιώτης Θεοδουλίδης (1912-1913)

Ευμένιος Παυλέας, ιερομόναχος (1913-1914)

Γεώργιος Ιατρίδης (1914-1916)

Δημήτριος Παρασκευόπουλος (1916-1950)

Κωνστάντιος Στασινάκης, ιερομόναχος (1951-1966)

---

434 Αρχείο Ι.Ν Ζωοδόχου Πηγής Πεταλιδίου.

435 «Ιερός Ναός Ζωοδόχου Πηγής», https://el.wikipedia.org/wiki/Πεταλίδι_Μεσσηνίας, 2019.

Δημήτριος Κουρκουλής (1966-έως σήμερα)⁴³⁶.

Με ανάλογη θαυματουργή παράδοση συνδέεται και το το εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής, κοντά στον συνοικισμό «Μπαλή» (**Εικ. 79, 80**)⁴³⁷, η ύπαρξη του οποίου μαρτυρείται από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Στο εκκλησάκι αυτό λέγεται ότι υπήρχε θαυματουργή εικόνα σε μέγεθος μεγαλύτερο από το σχήμα ενός Ευαγγελίου, ενώ αναρίθμητα ήταν τα αναθήματα από τους πιστούς, που είχε επάνω της. Μεγάλη είναι η προφορική παράδοση γύρω από την τύχη αυτής της εικόνας. Τη δεκαετία του '70, η Αρετή Ανδριανάκη του Παντελή, κάτοικος Πεταλιδίου, είδε στον ύπνο της την Αγία Παρασκευή, η οποία της υπέδειξε το μέρος που είχε χαθεί η εικόνα⁴³⁸. Από τότε έγιναν αρκετές προσπάθειες ανεύρεσής της, χωρίς όμως επιτυχές αποτέλεσμα. Στο εξωκκλήσι αυτό κάθε χρόνο την παραμονή και ανήμερα της εορτής της Αγίας Παρασκευής τελείται εσπερινός και Θεία Λειτουργία με τη συμμετοχή πολύ κόσμου, ιδιαίτερα όσων κατάγονται από την περιοχή και έχουν εκεί γύρω κτήματα, οι οποίοι μετά τον εσπερινό κερνάνε τους πιστούς τοπικά γλυκά και αλμυρά εδέσματα (**Εικ. 81, 82**).

Το 1886 όλη η Ανατολική Πυλία πλήγηκε από έναν μεγάλο σεισμό. Εκτός μερικών ιδιωτικών κτηρίων, κατέρρευσε και ο πρόσφατα (1880) οικοδομημένος ναός του Αγίου Νικολάου. Όμως, με την οικονομική αρωγή των κατοίκων, ο ναός ανοικοδομήθηκε ωραιότερος, ενώ το 1929 έγινε επέκτασή του και τοποθετήθηκε το ρολόι, που λειτουργεί μέχρι σήμερα⁴³⁹.

Τη χρονιά του σεισμού η Κυβέρνηση με Β.Δ. ενέκρινε «*την σύστασιν ἐν Πεταλιδίῳ, πρωτευούσης τοῦ Δήμου Κορώνης, ἐμπορικῆς πανηγύρεως, τελουμένης ἀπὸ 12-16 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους*», Β.Δ 267/ 1886⁴⁴⁰. Η σημασία του πανηγυριού ήταν μεγάλη για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Πεταλιδίου. Είναι λοιπόν χαρακτηριστικό ότι, αν και πολιούχος του Πεταλιδίου είναι ο Άγιος Νικόλαος, αφού αρχικά ήταν ψαροχώρι, το πανηγύρι καθιερώθηκε να γίνεται του Σταυρού, δηλαδή στις 14 Σεπτεμβρίου, γιατί τότε ήταν η εποχή της συγκομιδής και μπορούσαν οι κάτοικοι να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Ήταν μάλιστα μία καλή αφορμή να επικοινωνήσουν οι κάτοικοι της περιοχής με τη μητρόπολή τους, τη Μάνη, αφού το Πανηγύρι συγκέντρωνε το ενδιαφέρον των Μανιατών της Μητρόπολης, με τους οποίους οι κάτοικοι του Πεταλιδίου διατηρούσαν οικονομικές και

---

436 Βορβίλας 1985, 143.

437 «Αναζητώντας την ιστορική αλήθεια μέσα από μαρτυρίες», <https://www.arxon.gr/2018/10/>, 2018.

438 Προφορική μαρτυρία Αρετής Ανδριανάκη, συνταξιούχου.

439 Πανταζόπουλος, 2012, 145.

440 Πανταζόπουλος, 2012, 145.

εμπορικές σχέσεις. Έφερναν αφηνήματα από τα βουνά της Μάνης, ψάθινα καπέλα από σίκαλη, χοιρινά, άλογα, αλάτι και ψάρια, ενώ έπαιρναν από το Πεταλίδι μούστο για κρασί, σιτάρι, σύκα, σταφίδες και λάδι.

Και για τους ντόπιους όμως κατοίκους, το Πανηγύρι αποτελούσε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα. Τούς έδινε την ευκαιρία να πουλήσουν τα προϊόντα τους και έτσι τόνωνε την οικονομία του τόπου⁴⁴¹. Αρχικά, γινόταν στην πλατεία. Οι παράγκες ήταν δεξιά και αριστερά του δημοσίου δρόμου, που διέσχιζε την πλατεία διαγωνίως. Επίσης, στον ίδιο χώρο γινόταν και η ζωοπανήγυρις. Αργότερα, μεταφέρθηκε η ζωοπανήγυρις στην Πλατεία Βρύσης, που ονομάστηκε *Πανηγυρίστρα*, στη βρύση του «Ψεύτη» και στον παραλιακό δρόμο.

Αυτή η έντονη εμπορική δραστηριότητα κράτησε περίπου μέχρι τη δεκαετία του 1970. Από εκεί και μετά άρχισε να φθίνει, απόρροια της εξέλιξης της επαρχίας γενικότερα και της αλλαγής της εμπορικής της δραστηριότητας (**Εικ. 83, 84**). Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρχε μία χρονική συνέχεια των Πανηγυριών της ευρύτερης περιοχής: Νέα Κορώνη (Καντιάνικα), 7 έως 9 Σεπτεμβρίου, Πεταλίδι, 12 έως 16 Σεπτεμβρίου, Μεσσήνη (Νησί), 20 έως 29 Σεπτεμβρίου⁴⁴². Και για τους ντόπιους κατοίκους, το Πανηγύρι αποτελούσε παράλληλα μία μεγάλη κοινωνική δραστηριότητα. Ήταν ευκαιρία να ανταμώσουν οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής και μοναδική ευκαιρία συλλογικής διασκέδασης. Το πόσο μεγάλη σημασία είχε το πανηγύρι, φαίνεται από το παρακάτω δημοσίευμα της εφημερίδας «Νέα Εφημερίς», φ. 22 Σεπτεμβρίου 1888⁴⁴³: *«Χάριν τῆς πανηγύρεως, δύο οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες λυσσωδῶς καταδιώκονται ἀμοιβαίως, ἔλησμονήσαν τὴν ἔχθρα τους καὶ περιεπάτουν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὡς ἐάν οὐδέν μεταξὺ των εἶχε συμβεῖ, ἄοπλοι καὶ μὲ μεγαλυτέραν εὐταξίαν. Ἐκαμῶν τὴν λεγομένην παρὰ τῶν Λακῶνων τρέβαν»*.

Το Πανηγύρι σήμερα, 134 χρόνια μετά την ίδρυσή του, διατηρεῖ τη θρησκευτική του κατάνυξη με την τέλεση πανηγυρικού Εσπερινού την προηγούμενη μέρα, με Αρτοκλασίες και Πανηγυρική δοξολογία ανήμερα, στις 14 Σεπτεμβρίου, με τη συμμετοχή σύσσωμης της τοπικής κοινωνίας, της ηγεσίας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Σχολικῶν Μονάδων. Παρόλα αυτά βέβαια, έχει περιορισμένη διάρκεια, μόλις δύο ημερών, ενώ η εμπορική του σημασία είναι στις μέρες μας πολύ μικρή.

---

441 Προφορική μαρτυρία Πέτρου Ξαρχάκου, αλιέα.

442 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δ. Πεταλιδίου.

443 Πανταζόπουλος 2012, 146.

Σημαντικοί σταθμοί στην εξέλιξη της κωμόπολης πρέπει να σημειώσουμε τη διάνοιξη του επαρχιακού δρόμου Κορώνης - Νησίου μέσω Πεταλιδίου (1874), γεγονός που έδωσε ώθηση στην οικονομική και εμπορική ανάπτυξη του Πεταλιδίου⁴⁴⁴, την επανίδρυση τελωνειακού σταθμού το 1889, τη σύσταση λαϊκής αγοράς το 1901, που λειτουργούσε κάθε Σάββατο και την ακτοπολιτική σύνδεση Καλαμάτας - Πεταλιδίου, το 1906⁴⁴⁵.

Χαρακτηριστικό για την περιοχή ακόμα και σήμερα είναι τα δεκάδες μπλοκ που υπάρχουν στην περιοχή «Φάρος», τα οποία μεταφέρθηκαν εκεί το 1906 για τη δημιουργία εργοταξίου κατασκευής κυβολίθων της Εταιρίας Μασουρίδη, για την κατασκευή λιμανιού στις εκβολές του Παμίσου. Το έργο αυτό έδωσε δουλειά σε πολλούς κατοίκους της περιοχής, αλλά και οικονομική ανάπτυξη στο Πεταλίδι. Εξαιτίας όμως προβλήματος που παρουσιάστηκε ανάμεσα στον εργολάβο και τη Λιμενική Επιτροπή, το έργο της κατασκευής λιμανιού στον Πάμισο ματαιώθηκε και οι δεκάδες μπλοκ παρέμειναν στον Φάρο, από όπου καταποντίστηκαν τη δεκαετία του 1970, για να ενισχύσουν τον παλαιό υποτυπώδη βραχίονα που υπήρχε εκεί⁴⁴⁶.

2.7. Η εκπαίδευση στο Πεταλίδι

Η εκπαίδευση στο Πεταλίδι συνδέεται κατά κάποιον τρόπο με την πρώτη περίοδο της ελληνικής μέσης εκπαίδευσης από την άφιξη του Όθωνα και εξής⁴⁴⁷. Την περίοδο αυτή και ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια, από το 1833 - 1837 διαμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο και οι πρακτικές προϋποθέσεις, που θα ίσχυαν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (στοιχειώδη, μέση και ανώτατη) για τα επόμενα εκατό χρόνια περίπου. Το εκπαιδευτικό σύστημα οικοδομήθηκε στο σύνολό του πάνω σε ξένα πρότυπα, κυρίως γαλλικά και γερμανικά, χωρίς να συνεκτιμηθούν οι ιδιαίτερες συνθήκες που βίωνε η ελληνική πραγματικότητα⁴⁴⁸.

Έτσι διαμορφώθηκε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που το χαρακτήριζαν ο μετεμφυτευμένος από τη Βαυαρία νεοκλασικισμός, το φαναριώτικο πνεύμα και η αριστοκρατική παιδεία, γεγονός που σήμαινε επιβολή της αρχαιολατρίας στη σχολική τάξη εις βάρος της ουσίας της ανθρωπιστικής παιδείας, καθώς και της διδασκαλίας της ζωντανής

---

444 Μηλίτση 2004, 82.

445 Πανταζόπουλος, 2012, 166.

446 Πανταζόπουλος 2012, 167-168.

447 Μηλίτση 2004, 15.

448 Δημαράς 1977, 484.

γλώσσας του λαού⁴⁴⁹. Ως αποτέλεσμα του συστήματος αυτού ήταν να διευρυνθεί το χάσμα ανάμεσα στους «μορφωμένους» και τον λαό και να πολλαπλασιαστούν στα ύψη τα ποσοστά του αναλφαβητισμού⁴⁵⁰.

«Στο εκπαιδευτικό αυτό σύστημα μπορούσε κανείς να διακρίνει τη σύγκλιση διαφορετικών ιδεολογικών ρευμάτων της εποχής, όπως αυτό του ρομαντισμού, του μεγαλοϊδεατισμού, της ορθοδοξίας, ακόμα και του ίδιου απονευρωμένου πλέον Διαφωτισμού»⁴⁵¹. Κύριο χαρακτηριστικό του εκπαιδευτικού αυτού συστήματος, σε αντίθεση με αυτό του Καποδίστρια, ήταν ότι έδωσε προτεραιότητα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και όχι στη πρωτοβάθμια λαϊκή, στην οποία στόχευε ο πρώτος κυβερνήτης της χώρας, διότι το βαυαρικό καθεστώς επεδίωκε τη δημιουργία μίας αφοσιωμένης σε αυτούς κοινωνικής ομάδας (ελίτ), την οποία θα απάρτιζαν οι απόφοιτοι του Γυμνασίου, που θα προσλαμβάνονταν στο δημόσιο και οι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου, που θα κατείχαν τις ανώτερες κρατικές θέσεις⁴⁵².

Έτσι, η μέση εκπαίδευση, σύμφωνα με τα γερμανικά πρότυπα, διαρθρωνόταν σε δύο κύκλους: έναν κατώτερο με τρία χρόνια φοίτησης, το Ελληνικό Σχολείο και έναν ανώτερο με τέσσερα χρόνια φοίτησης, το Γυμνάσιο. Το 1836, με Β.Δ. της 31ης Δεκεμβρίου «Περί κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων» ρυθμίζεται το περιεχόμενο και η λειτουργία της μέσης εκπαίδευσης⁴⁵³. Με νόμο του 1834 ρυθμίστηκε και η διάρκεια φοίτησης στο δημοτικό σχολείο, που αρχικά ήταν επταετής, αργότερα, όμως, περιορίστηκε σε 6 ή 5 έτη. Χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης συντηρούνταν από το κράτος, τα δημοτικά συντηρούνταν από την ιδιωτική πρωτοβουλία ή κυρίως από τους δήμους (γι' αυτό ονομάστηκαν και δημοτικά σχολεία).

Το Υπουργείο Παιδείας ήταν αρμόδιο για όλες τις φάσεις της εκπαίδευσης, η οποία χωρίστηκε σε τέσσερις βαθμίδες: εξατάξιο δημοτικό, τριτάξιο ελληνικό σχολείο, όπου διδάσκονταν και αρχαία ελληνικά, τετρατάξιο γυμνάσιο και πανεπιστήμιο. Το σχολικό έτος διαιρέθηκε σε δύο εξάμηνα, τα σχολικά βιβλία ήταν ορισμένα, η σχολική μέρα ξεκινούσε με προσευχή και οι μαθητές εκκλησιάζονταν την Κυριακή⁴⁵⁴. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση που καθορίστηκε το 1834, παρέμεινε αμετάβλητη έως το 1895, ενώ η δευτεροβάθμια και

---

449 Μπουζάκης 2001, 36-45.

450 Μηλίτση 2004, 18.

451 Κυπριανός 2004, 85.

452 Μηλίτση 2004, 18.

453 Μηλίτση 2004, 15 - 22.

454 Δημαράς 1977, 484-487.

πανεπιστημιακή εκπαίδευση, που καθορίστηκαν το 1836 και 1837 αντιστοίχως, παρέμειναν αμετάβλητες όλον τον 19^ο αι.

Η τεχνική εκπαίδευση αποτελούσε ξεχωριστό κλάδο. Το πανεπιστήμιο, στο οποίο μπορούσαν να εισαχθούν μόνο απόφοιτοι των γυμνασίων, ακολουθούσε επίσης τα γερμανικά πρότυπα. Αποτελούνταν από τέσσερις σχολές, τη Θεολογική, τη Φιλοσοφική, την Ιατρική και τη Νομική. Το σύστημα προωθούσε περισσότερο τη θεωρητική εκπαίδευση. *«Παρά τον ανεπαρκή αριθμό σχολείων και την αδυναμία τους να καταστήσουν αποφοίτους έτοιμους για «χρήσιμη εργασία», από τα σχολεία αποφοίτησαν σπουδαστές που ήξεραν να μιλούν, να διαβάζουν και να γράφουν ελληνικά. Γεμάτη περηφάνεια για τα κατορθώματα της ελληνικής φυλής, αυτή η πρώτη γενιά Ελλήνων σπουδαστών, έδωσε πολίτες που ήταν έτοιμοι να αναλάβουν θέσεις στη νέα κρατική γραφειοκρατία»*⁴⁵⁵.

Μέσα σε αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα θεμελιώνεται και η εκπαίδευση του νεοσύστατου τότε Πεταλιδίου, η οποία αποτέλεσε βασικό μέλημα του ιδρυτή της από την αρχή της δημιουργίας του και εντάχθηκε στο γενικότερο πλαίσιο εκπαίδευσης, το οποίο διαμορφώθηκε με την πάροδο του χρόνου ως εξής:

Αμέσως μετά την ίδρυσή του Πεταλιδίου, ο Πιερράκος με αίτησή του περί διορισμού Δημοδιδασκάλου *«εἰς τὴν νέαν τῶν Σπαρτιατῶν ἀποικίαν»* και ημερομηνία αίτησης 17 Ιουνίου 1837, ζητά από τη Γραμματεία της Επικρατείας τον διορισμό δασκάλου στο Πεταλίδι και προτείνει μάλιστα ως υποψήφιο τον μέχρι τότε δημοδιδάσκαλο Οιτύλου, κ. Ιωαννίδη. Στην αίτηση αυτή απαντά ο Γραμματέας της Επικρατείας με έγγραφό του προς τον Διοικητή Πυλίας, στις 21 Ιουνίου του 1837, στο οποίο ζητά τις απαραίτητες πληροφορίες από αυτόν, για την ίδρυση δημοτικού σχολείου στο Πεταλίδι⁴⁵⁶. Ο Διοικητής Πυλίας απαντά στη Διαταγή του Γραμματέα με το υπ' αριθμ. 2962/ 17-8-1837 έγγραφό του, αναφέροντας ότι στο Δημοτικό Πεταλιδίου μπορούν να φοιτήσουν 30 παιδιά και άλλα 25 από τα υπόλοιπα του Δήμου Κορώνης, ότι δεν υπάρχει άλλο διδακτήριο και ότι ήδη έχει σταλεί από τον Πιερράκο ένας ικανοποιητικός αριθμός βιβλίων για το σχολείο. Επισημαίνονται, επίσης, στο έγγραφο οι ελλείψεις σε πίνακες, αβάκια και προσευχητάρια για το σχολείο. Παράλληλα, τονίζεται ότι στο σχέδιο πόλεως του Πεταλιδίου υπάρχει ήδη χώρος προσδιορισμένος για σχολείο, ο οποίος φέρει τον αριθμό 3. Αναφέρει επιπλέον ότι μπορεί με τη βοήθεια εράνου να συγκεντρωθεί ένα μικρό ποσό για το κτίσιμο του

---

455 Μπαστέα 2008, 84-86.

456 ΓΑΚ Μεσσηνίας, φάκελος 2545, Πεταλιδίου Δημοτικόν σχολείον (1837-1838).

διδασκηρίου, ενώ τονίζει ότι οι κάτοικοι του Πεταλιδίου δεν είναι σε θέση οι ίδιοι να πληρώσουν μέρος του μισθού του δασκάλου.

Ο Γραμματέας της Επικρατείας έλαβε υπόψη του την αναφορά του Διοικητή της Πυλίας για τη σύσταση Δημοτικού Σχολείου στο Πεταλίδι και με νέο έγγραφο του, στις 5 Οκτωβρίου του 1837, απαντά στον Διοικητή της Πυλίας ότι ενέκρινε την αίτηση του Πιερράκου για τη σύσταση σχολείου και ότι ως διδάσκαλος διορίστηκε ο Χ. Ιωαννίδης, ο οποίος μετατέθηκε από το Οίτυλο. Στο έγγραφο του αναφέρει ότι μέχρι την οικοδόμηση σχολείου, αυτό μπορεί να στεγασθεί προσωρινά σε μία οικία και ότι τα βιβλία που θα χρησιμοποιηθούν θα σταλούν από τον Πιερράκο⁴⁵⁷.

Με βάση τα έγγραφα αυτά, μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η εκπαίδευση στο Πεταλίδι ξεκίνησε αμέσως λίγα χρόνια μετά την ίδρυσή του, δηλαδή το 1837 και ότι μέχρι να κτιστεί κανονικό σχολείο, αυτό λειτουργούσε σε διάφορες οικίες που μετατρέπονταν σε διδακτήρια. Το κτήριο που κτίστηκε για να λειτουργήσει ως σχολείο, ανεγέρθηκε το 1886 επί της Δημαρχίας του κ. Καρλάφτη από το Χαϊκάλι, στην πλατεία Πεταλιδίου⁴⁵⁸ (**Εικ. 85, 86**), ένα κτήριο που τώρα δεν υπάρχει πια, καθώς κατεδαφίστηκε τη δεκαετία του 1970, κατά τη διαμόρφωση της πλατείας.

Όσον αφορά τη μέση εκπαίδευση στο Πεταλίδι, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή ακολουθεί την πορεία της γενικότερης εκπαίδευσης της Επαρχίας Πυλίας, η οποία άρχισε να οικοδομείται σχετικά νωρίς, γύρω στο 1846, οπότε ιδρύθηκε το πρώτο Ελληνικό Σχολείο στην Κορώνη, την ίδια χρονιά που ιδρύθηκε το πρώτο Ελληνικό σχολείο της Επαρχίας Μεσσηνίας, στο Νησί. Συνολικά, ιδρύθηκαν 7 σχολεία σε όλους τους δήμους της επαρχίας Πυλίας, στην Πύλο, στου Χατζή, στη Μεθώνη, στη Λογγά και στο Πεταλίδι. Κατά την περίοδο αυτή δεν ιδρύεται γυμνάσιο σε κανένα δήμο της Επαρχίας Πυλίας. Έτσι, το 1887, φαίνεται ότι στο Πεταλίδι λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, καθώς δηλώνεται στον Οδηγό του Χ. Μακρίδη⁴⁵⁹.

Το Ελληνικό Σχολείο του Πεταλιδίου διατηρήθηκε μέχρι το 1892 - 1894, οπότε έκλεισε μαζί με αυτά του Αετού, του Σουλιά, του Σιδηρόκαστρου, του Μουζακίου, πιθανόν εξαιτίας των υψηλών εκπαιδευτικών τελών που επέβαλε την περίοδο αυτή ο Χαρίλαος Τρικούπης, σε συνδυασμό με την οικονομική κατάρρευση του 1893, γεγονότα που επηρέασαν αρνητικά την πρόσβαση των μαθητών στα Ελληνικά Σχολεία του νομού. Η

---

457 ΓΑΚ Μεσσηνίας, φάκελος 2545, Πεταλιδίου Δημοτικών σχολείων (1837 – 1838).

458 Πανταζόπουλος 2012, 144.

459 Μακρίδης 1887, 129.

κα. Αναστασία Μηλίτση-Νίκα μάς πληροφορεί⁴⁶⁰ ότι το 1893 το Ελληνικό Σχολείο Πεταλιδίου καταργήθηκε με το Β.Δ. της 23ης Ιουνίου (ΦΕΚ 121/28 – 6 - 1893). Επανασυστάθηκε το 1900 με το Β.Δ. της 9ης Ιανουαρίου και επαναλειτούργησε ως μονοτάξιο το σχολικό έτος 1900 - 1901. Το επόμενο σχολικό έτος (1901-1902) προστέθηκε και η Β' τάξη, ενώ το 1903 - 1904 προστέθηκε και η Γ' τάξη. Έτσι λειτούργησε ανελλιπώς ως τριτάξιο Ελληνικό Σχολείο, μέχρι την τελική τους κατάργηση με νόμο, το 1929 (Εικ. 87, 88)⁴⁶¹.

Αρχεία, όπως Μαθητολογία, Γενικός Έλεγχος και Ειδικός Έλεγχος πιστοποιούν τη λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου μέχρι το 1929. Από το 1929 έως το 1938 λειτουργεί ημιγυμνάσιο, τη θέση του οποίου παίρνει το Αστικό Σχολείο, το οποίο, σύμφωνα με τα αρχεία, λειτουργεί έως το 1944. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα αρχεία⁴⁶² (βιβλίο πράξεων των καθηγητών του Αστικού Σχολείου), ως διευθυντής του νεοσύστατου σχολείου αναλαμβάνει ο Κωνσταντίνος Οικονομόπουλος, στις 16 Σεπτεμβρίου του 1939. Ο ίδιος είναι και ο μόνος καθηγητής του σχολείου. Η δεύτερη πράξη του Συλλόγου αναφέρεται στην εισαγωγή μαθητών στο Αστικό Σχολείο μετά από γραπτές και προφορικές εισιτήριες εξετάσεις. Με την τρίτη πράξη του Συλλόγου, ο Διευθυντής αναλαμβάνει τη διδασκαλία όλων των μαθημάτων, δημιουργώντας πρόγραμμα πρωινού τμήματος, ενώ το απογευματινό τμήμα που δημιουργεί περιλαμβάνει την καλλιέργεια σχολικού κήπου και ομιλίες θρησκευτικού και εθνικού περιεχομένου.

Στην 16η πράξη, στις 7 Σεπτεμβρίου του 1940 ο διευθυντής του Αστικού Σχολείου παραδίδει το αρχείο του σχολείου στον Αλεξόπουλο Λεωνίδα, γυμναστή. Με την 35η πράξη του Συλλόγου, η οποία υπογράφεται στις 22 Ιανουαρίου του 1944, πραγματοποιείται η απόφαση του Γενικού Επιθεωρητή Εκπαίδευσης, η οποία αναθέτει στον Κωνσταντίνο Μπαρούνη να αναλάβει τη διεύθυνση του σχολείου, το αρχείο και όλο το υλικό, εκτός από εκείνο που καταστράφηκε από τον ιταλογερμανικό στρατό κατοχής.

Η επόμενη πράξη του Συλλόγου συντάσσεται στις 15 Νοεμβρίου του 1944 και αναφέρεται στο νεοϊδρυθέν ημιγυμνάσιο, που λειτουργεί ως συνέχεια του Αστικού, και στην εισαγωγή των μαθητών σε αυτό μετά από γραπτές και προφορικές δοκιμασίες. Από τα αρχεία φαίνεται ότι το ημιγυμνάσιο λειτουργεί έως το 1945, και συγκεκριμένα με την 36η πράξη του Συλλόγου γίνεται παράδοση του αρχειακού υλικού του Ελληνικού, του

---

460 Μηλίτση 2004, 297.

461 Μηλίτση 2004, 297.

462 ΓΑΚ Μεσσηνίας ΑΒΕ 138 Αρχείο Αστικού Σχολείου Πεταλιδίου (1939-1944), Βιβλίο πράξεων Διδασκόντων.

ημιγυμνασίου και του Αστικού σχολείου στον Γυμνασιάρχη Μεσσήνης, σύμφωνα με την 37η πράξη του Συλλόγου, στις 18 Σεπτεμβρίου του 1945. Η επόμενη πράξη του Συλλόγου υπογράφεται στις 26 Απριλίου του 1948 και ως τόπος του πρακτικού ορίζεται η Μεσσήνη και όχι το Πεταλίδι, γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν λειτουργεί πλέον το σχολείο στο Πεταλίδι, αλλά έχει ενσωματωθεί στη Μεσσήνη⁴⁶³.

Το 1929, αρχίζει στο Πεταλίδι η ανέγερση του σημερινού κτηρίου του Γυμνασίου Πεταλιδίου⁴⁶⁴ (Εικ. 89, 91), το οποίο βρίσκεται σε έκταση που παραχώρησε στη δημοτική και μέση εκπαίδευση Πεταλιδίου με διαθήκη της 22ας Ιανουαρίου του 1927 ο γαιοκτήμονας και κάτοικος Πεταλιδίου, Δημήτριος Διπλαράκος (Εικ. 91)⁴⁶⁵. Η διαθήκη αυτή βρίσκεται δημοσιευμένη στο Μητρώο κληροδοτημάτων, τ.Α΄ του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, δημοσιευμένο το 1930, και παρατίθεται αυτούσια στο τέλος της εργασίας. Το 1966, με το υπ' αριθμ. 2.984 συμβόλαιο δωρεάς ο Δημήτριος Μωράκος του Στεφάνου και της Μαρίας, δώρισε στη σχολική εφορία του Γυμνασίου και Λυκείου Πεταλιδίου ένα αγροτεμάχιο μήκους 30,86 τετραγωνικών μέτρων στην ανατολική πλευρά του σχολείου, στη θέση Κάστρο⁴⁶⁶.

Στο πλαίσιο μάλιστα της ανάπτυξης πολιτιστικής συνείδησης και ιστορικής γνώσης των μαθητών και στην προσπάθεια ποιοτικής πολιτιστικής αναβάθμισης της λειτουργίας του σχολείου, καθιερώθηκε στα σχολεία με το υπ.αριθμ. 20521/Γ1/15-02-2008⁴⁶⁷ έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας η προσθήκη προσωνομίας στην απλή αριθμητική επωνυμία των σχολείων όλης της χώρας. Η προσωνομία θα ήταν δηλωτική της ιστορικής και πολιτιστικής παράδοσης της περιοχής ή του τόπου γενικότερα και θα αναφερόταν σε ονόματα ευεργετών, προσωπικοτήτων των γραμμάτων, των τεχνών κ.ά.

Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, ο Σύλλογος Διδασκόντων του Γυμνασίου και Λυκείου Πεταλιδίου με το υπ. αριθμ. 86/24-3-2008⁴⁶⁸ έγγραφό τους προς τη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Μεσσηνίας πρότεινε να δοθεί στο Γυμνάσιο και Λύκειο Πεταλιδίου η προσωνομία «Δημήτριος Διπλαράκος», προς ανάμνηση του δωρητή του οικοπέδου πάνω στο οποίο έχει κτισθεί το σχολείο. Δυστυχώς, οι ενέργειες αυτές δεν είχαν

---

463 ΓΑΚ Μεσσηνίας ΑΒΕ 138 Αρχείο Αστικού Σχολείου Πεταλιδίου (1939-1944), Βιβλίο πράξεων Διδασκόντων.

464 Βιβλίο πράξεων διδακτηριακής επιτροπής Πεταλιδίου, 1929-1932.

465 Πανταζόπουλος 2009, 150.

466 Αρχείο Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου, Συμβόλαιο δωρεάς αριθμ. 2984/1966.

467 Υπουργική Απόφαση 2008, 20521/Γ1/15-02-2008.

468 Έγγραφο Συλλόγου Διδασκόντων Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου 2008, 86/24-03-2008.

συνέχεια και ακόμα και μέχρι σήμερα η υπουργική αυτή απόφαση δεν έχει υλοποιηθεί, ώστε το σχολείο να ονομασθεί επίσημα «Δημήτριος Διπλαράκος», όπως απαιτεί η αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας.

Αρχικά, στο συγκρότημα στεγάστηκαν τάξεις του δημοτικού σχολείου και από το 1955 ιδρύεται Γυμνασιακό παράρτημα του Γυμνασίου Μεσσήνης, στο οποίο αποσπάται από τη Γενική Επιθεώρηση Καλαμάτας η καθηγήτρια Φιλολόγος Χαρίκλεια Κουτσοδημητροπούλου⁴⁶⁹. Τον Σεπτέμβριο του 1955, κοινοποιούνται στο Γυμνασιακό παράρτημα διαταγές, που απευθύνονται στο Γυμνάσιο Αρρένων Πύλου, στο Θηλέων Καλαμάτας και Παραλίας και στα Γυμνάσια Μεσσήνης και Κορώνης, ότι οι μαθητές της Γ΄τάξης που φοιτούν σε αυτά τα σχολεία, αλλά προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου μπορούν να φοιτήσουν, εφόσον το επιθυμούν, στο Πεταλίδι.

Από το αντίστοιχο μαθητολόγιο⁴⁷⁰, βλέπουμε ότι αρχικά, δηλαδή κατά το σχολικό έτος 1955 - 1956, λειτουργεί μόνο η Γ΄τάξη με 61 μαθητές, κατά το σχολικό έτος 1956 - 1957 λειτουργεί πάλι η Γ΄τάξη με 53 και η Δ΄τάξη με 36 μαθητές. Μέχρι το σχολικό έτος 1958 - 1959 λειτουργούν οι Γ΄ και Δ΄τάξη του Γυμνασίου, ενώ κατά το σχολικό έτος 1959 - 1960 λειτουργούν όλες οι τάξεις του εξαταξίου Γυμνασίου. Χαρακτηριστικό αυτών των ετών λειτουργίας του σχολείου είναι ο μεγάλος αριθμός μαθητών των τάξεων, και συγκεκριμένα ότι η Α΄τάξη το 1959 - 1960 αριθμούσε 65 μαθητές, ενώ την αμέσως επόμενη χρονιά αριθμεί 102 μαθητές (**Εικ. 92**). Οι μαθητές του σχολείου, όπως προκύπτει από τα μαθητολόγια, προέρχονταν κυρίως από το Πεταλίδι, Τζάνε, Κακόρευμα, Καλοχώρι, Ρωμύρι, Χράνους, Αχλαδοχώρι, Μαθία, Δάρα, Δάφνη, Ριζόμυλο, Αγνάντιο, Ρωμύρι, Λυκίσσα, κ.ά. Ως Γυμνασιακό παράρτημα Μεσσήνης λειτουργεί μέχρι και το σχολικό έτος 1961-1962⁴⁷¹, ενώ το 1962 - 1963, λειτουργεί ως αυτόνομο Γυμνάσιο Πεταλιδίου⁴⁷², με πρώτο τοποθετημένο διευθυντή τον Ανδρέα Τσώνη του Ευθυμίου.

Κατά το σχολικό έτος 1976 - 1977 το Γυμνάσιο Πεταλιδίου χωρίστηκε σε Γυμνάσιο και Λύκειο Πεταλιδίου και από τότε έως και σήμερα λειτουργεί με αυτή τη μορφή. Ως πρώτη προσωρινή Γυμνασιάρχης αναλαμβάνει η Μαρία Μαυρομμάτη και στη συνέχεια, τον Οκτώβριο του 1976 αναλαμβάνει ως κανονική διευθύντρια η φιλόλογος Τζίνη Αλίκη του

---

469 Γυμνάσιο Πεταλιδίου, Βιβλίο πράξεων Γυμνασιακού παραρτήματος Μεσσήνης 1955 και εξής.

470 Γυμνάσιο Πεταλιδίου, Μαθητολόγιο Γυμνασιακού παραρτήματος Πεταλιδίου από 1955 και εξής.

471 Γυμνάσιο Πεταλιδίου, Πρωτόκολλο Αλληλογραφίας Γυμνασιακού παραρτήματος Μεσσήνης από 1961 - 1962.

472 Γυμνάσιο Πεταλιδίου, Βιβλίο Πράξεων Γυμνασίου Πεταλιδίου 1962 και εξής.

Βασιλείου. Ως πρώτη Διευθύντρια του Λυκείου Πεταλιδίου αναλαμβάνει η Σουλτάνα Λαΐδογλου⁴⁷³.

Το κτήριο του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου με το ΦΕΚ 1083/ 20 – 10 -1994, τεύχος 4ο, χαρακτηρίστηκε ως διατηρητέο, ύστερα από ενέργειες του Γυμνασιάρχη, κ. Β. Μαστραγγελόπουλου.

Ένας ακόμη δωρητής του σχολείου του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου είναι ο Επίσκοπος Σύδνεϋ και Νέας Ουαλίας Χρυσόστομος, κατά κόσμον Νικόλαος Αλεμάγκος, ο οποίος με ιδιόχειρη διαθήκη, που συνέταξε στις 20 Ιανουαρίου του 2007, άφησε τους τόκους από λογαριασμό που διατηρούσε στην Εθνική Τράπεζα να διανέμονται ισότιμα σε δύο αποφοίτους του Λυκείου Πεταλιδίου, τον καλύτερο μαθητή και την καλύτερη μαθήτρια που θα σπουδάζουν σε ανώτερες σχολές κάθε χρόνο, από την στιγμή της δημοσίευσης της διαθήκης και μετά⁴⁷⁴. Ο Χρυσόστομος Αλεμάγκος (**Εικ. 93**), Επίσκοπος Σύδνεϋ, γεννήθηκε στο Πεταλίδι τον Νοέμβριο του 1929, και ήταν γιος του Ανδρέα και της Γεωργίας Αλεμάγκου⁴⁷⁵. Τον Αύγουστο του 1944, σε ηλικία 15, ετών εκάρη μοναχός με το όνομα Νικόδημος από Νικόλαος, στη Μονή Παναγούλακη Καλαμάτας, που ακολουθούσε το παλαιό ημερολόγιο⁴⁷⁶. Στην μονή αυτή έμεινε για τρία χρόνια⁴⁷⁷. Στη συνέχεια επισκέφτηκε το Άγιο Όρος, όπου και ασκήτευσε για 8 χρόνια σε μία σπηλιά πάνω από τη Σκήτη της Αγίας Άννης⁴⁷⁸. Στη συνέχεια φοίτησε επί έξι χρόνια στην Εκκλησιαστική Σχολή της Αθωνιάδας⁴⁷⁹.

Το 1963 αποχωρεί από το Άγιο Όρος, αφού έχει αποφοιτήσει από την Αθωνιάδα, και επισκέπτεται την Κωνσταντινούπολη, με σκοπό να φοιτήσει στη Σχολή της Χάλκης, το οποίο δεν έγινε, καθώς οι Τούρκοι είχαν ήδη αρχίσει να μεθοδεύουν το κλείσιμό της και δεν επέτρεπαν σε μη αυτόχθονες κάτοικους να φοιτούν σε αυτήν⁴⁸⁰. Επιστρέφει στην Ελλάδα και χειροτονείται διάκονος, στις 5 Φεβρουαρίου 1964⁴⁸¹. Παράλληλα με εισαγωγικές εξετάσεις, φοιτά στην Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης⁴⁸². Τον Ιούλιου του 1967

---

473 Γυμνάσιο Πεταλιδίου, Βιβλίο πράξεων Συλλόγου Γυμνασίου 1972 - 1976.

474 ΦΕΚ 2851/11-11-2013.

475 Αλεμάγκος 1996, 4.

476 Αλεμάγκος 1996,12.

477 Αλεμάγκος 1996, 14.

478 Αλεμάγκος 1996, 24.

479 Αλεμάγκος 1996, 25-28.

480 Αλεμάγκος 1996, 44-45.

481 Αλεμάγκος 1996, 46.

482 Αλεμάγκος 1996, 47.

χειροτονείται ιερέας, στον Ιερό Ναό της Αναλήψεως Θεσσαλονίκης. Διορίζεται Ιερατικός Προϊστάμενος στον Ιερό Ναό «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» στη Σίνδο⁴⁸³. Το 1969 χειροτονείται αρχιμανδρίτης και αναχωρεί για την Αυστραλία⁴⁸⁴.

Στην Αυστραλία χειροτονήθηκε Επίσκοπος Νέας Νότιας Ουαλίας με έδρα το Σύδνεϋ⁴⁸⁵. Εκεί οργάνωσε απογευματινά ελληνικά σχολεία, στα οποία δίδαξε επί 20 χρόνια. Ήρθε σε μεγάλη σύγκρουση με την Αρχιεπισκοπή και το Προξενείο, εκπροσωπώντας την Εκκλησία των Γνήσιων Ορθόδοξων Χριστιανών (Παλαιοημερολογητών)⁴⁸⁶. Το 1995 αρχίζει να ανοικοδομεί το Ιερό Μετόχιο της «Παναγίας της Γοργοεπηκόου» στο Πεταλίδι⁴⁸⁷ (Εικ. 94). Απεβίωσε στις 5 – 10 -2010, έχοντας ολοκληρώσει μία ζωή πλούσια σε έργο και φιλανθρωπικές πράξεις. Στον επίλογο της ζωής του, με την 20-1-2007 ιδιόχειρη διαθήκη του, άφησε κληροδότημα για οικονομική ενίσχυση των μαθητών του Λυκείου Πεταλιδίου⁴⁸⁸. Η διαθήκη παρατίθεται στο τέλος της εργασίας.

---

483 Αλεμάγκος 1996, 49.

484 Αλεμάγκος 1996, 50.

485 Αλεμάγκος 1996, 70.

486 Αλεμάγκος 1996, 88-98.

487 Αλεμάγκος 1996, 115-116.

488 Ιδιόχειρος διαθήκη, αρ. πρωτ. 492Δ/2011, δημοσιευμένη στις 6 – 10 - 2011.

2.8. Συμπεράσματα 2ου κεφαλαίου

Η εγκατάσταση των Μανιατών στο Πεταλίδι και η δημιουργία μανιάτικης αποικίας εκεί, μετά από 12 περίπου αιώνες σιωπής και πληθυσμιακής απουσίας στην περιοχή, απηχεί το γενικότερο κλίμα μετακινήσεων πληθυσμών, αμέσως μετά την ανεξαρτησία της χώρας. Βασικές πληροφορίες για την ίδρυση της αποικίας αντλούμε από το προσωπικό αρχείο του Νικολάου Πιέρρου Μαυρομιχάλη, του ιδρυτή του Πεταλιδίου, το δεύτερο σημαντικό στάδιο της ζωής του οποίου μετά τους αγώνες του για την ελευθερία, συνδέεται με την απόφασή του να εγκατασταθεί στο Πεταλίδι και συμπίπτει χρονικά με τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Καποδίστρια, του οποίου υπήρξε φανατικός υποστηρικτής, σε αντίθεση με την οικογένεια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, γεγονός που έφερε σε ακραία ρήξη τις δύο οικογένειες και ανάγκασε τον Νικόλαο Μαυρομιχάλη να αναζητήσει νέο τόπο κατοικίας στο Πεταλίδι, με τη δημιουργία της εκεί αποικίας του.

Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το διαμορφούμενο κλίμα, ο Πιέρρος με αίτησή του από την Τσίμοβα, ζήτησε στις 25 Σεπτεμβρίου του 1829, από τον Καποδίστρια να μετοικήσει οικογενειακώς στη Μεσσηνία, γεγονός που προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις από τη Δημογεροντία, και έτσι, ύστερα από την προτροπή της Γραμματείας της Επικρατείας ο Πιέρρος επέλεξε άλλο τόπο εγκατάστασης, την περιοχή της Λογγάς, όπου το 1831 ο Πιέρρος εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του και τη συνοδεία του, συνεχίζοντας όμως να διεκδικεί την περιοχή του Πεταλιδίου. Η δολοφονία του Καποδίστρια το 1831 ανακόπτει προς το παρόν τα σχέδιά του, τα οποία όμως θέτει πάλι σε εφαρμογή με την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα το 1833, ενώ παράλληλα ο ίδιος είχε εγκατασταθεί στο Πεταλίδι, σε πολυτελή πυργοειδή κατοικία που έκτισε.

Τελικά κατάφερε τον στόχο του και με μία σειρά διαδοχικών Βασιλικών Διαταγμάτων που αναφέρονται στην ίδρυση και τη λειτουργία της αποικίας του, έθεσε τα θεμέλια για την αρχή της νεότερης ιστορίας της περιοχής, η προϊστορία της οποίας ανάγεται στην ομηρική εποχή.

Αμέσως μετά την ίδρυση της αποικίας από την εκεί εγκατάσταση της οικογένειας του Μαυρομιχάλη, ακολούθησαν και άλλες οικογένειες Μανιατών που ήλθαν από διάφορες περιοχές της Μάνης και εγκαταστάθηκαν εκεί.

Είναι αξιοσημείωτη η ιδιαίτερη ιστορία κάθε οικογένειας, όπως διασώζεται από την προφορική παράδοση της καθεμιάς, αναφορικά με τον τρόπο που μετοίκησε στο Πεταλίδι και τις σχέσεις που διατήρησε με την μητρόπολη, ενώ πολλοί από αυτούς που μετοίκησαν στο Πεταλίδι τιμήθηκαν στη συνέχεια με τα αριστεία των αγωνιστών κατά του οθωμανικού ζυγού.

Αμέσως μετά την ίδρυσή του, το Πεταλίδι άρχισε να εξελίσσεται, γεγονός που φάνηκε πρωτίστως από την πληθυσμιακή του αύξηση και τις διοικητικές μεταβολές που σύντομα το έκαναν πρωτεύουσα δήμου. Έτσι, ενώ κατά το πρώτο έτος της ίδρυσής του αριθμεί περίπου 523 άτομα, μέχρι το 1907 έχει φτάσει τους 2252 κατοίκους.

Παράλληλα όμως το Πεταλίδι άρχισε να εξελίσσεται σε διάφορους τομείς, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στον τύπο της εποχής, δημιουργώντας διάφορες υπηρεσίες δημόσιες ή ιδιωτικές, ενώ ταυτόχρονα ανέπτυξε και μεγάλη εμπορική δραστηριότητα.

Μέσα στο ίδιο κλίμα ανάπτυξης κινήθηκε και η εξέλιξη της εκπαίδευσης στο Πεταλίδι, η οποία αποτέλεσε άλλωστε και το πρώτο μέλημα του ιδρυτή της. Με βάση τα σωζόμενα έγγραφα, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η εκπαίδευση στο Πεταλίδι ξεκίνησε αμέσως λίγα χρόνια μετά την ίδρυσή του, δηλαδή το 1837 και ότι μέχρι να κτιστεί κανονικό σχολείο, αυτό λειτουργούσε σε διάφορες οικίες, που μετατρέπονταν σε διδακτήρια. Αναφέρεται και η λειτουργία ελληνικού σχολείου ήδη από το 1887, ενώ από το 1955 άρχισαν να λειτουργούν στο σημερινό κτήριο του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου και τάξεις του Γυμνασίου, που είχε αρχίσει να κατασκευάζεται από το 1929 και που αρχικά λειτούργησε ως δημοτικό.

Κεφάλαιο 3ο

Το Μανιάτικο Ιδίωμα στο Πεταλίδι

3.1. Τι είναι διάλεκτος

ΣΟΦΟΛΟΓΙΟΤΑΤΟΣ

«Και πώς μπορεί να γίνει αυτό; Είναι τόσες διάλεκτοι στην Ελλάδα και δεν ακουόμασθε ανάμεσό μας.

ΠΟΙΗΤΗΣ

Πόσες διάλεκτοι; πόσες; Κοίτα καλά μη σε απατήσει η διαφορά της προφοράς, ενώ κρίνεις τες διαλέκτους της Ελλάδας· δέκα λόγια οπού εμείς έχουμε αλλιώςικα από κείνα πῶχουν εις το Μοριά, τί πειράζουν; Έπειτα ποιές είναι τούτες οι μεγάλες διαφορές; Εμείς λέμε πατερό, και άλλοι λένε πάτερο, εμείς λέμε ματιά, και αλλού λένε ματιά, εμείς λέμε αέρας, και αλλού λένε αγέρας, εμείς ημπορούνε, και άλλου λένε ημπορούν· τί διαφορές είναι τούτες; Δεν ακουόμασθε ανάμεσό μας; άφησε να το λέγουν οι Ιταλοί, οι οποίοι αληθινά δεν ακούονται. — Έλαβες ζένον δούλον ποτέ;

...

ΠΟΙΗΤΗΣ

*Έλαβα δούλους ζένους: έναν από την Μάνην, και τον εκαταλάβαινα, εξάιρετα• έναν από το Γαστούνι, έναν από τον Όλυμπον, έναν από την Χιον, έναν από την Φιλιππούπολιν και τους εκαταλάβαινα εξάιρετα. Άκουσα να ομιλούν ανθρώπους από το Μεσολόγγι, από την Κωνσταντινούπολιν και τα λοιπά και τους εκαταλάβαινα τόσο, οπού σχεδόν έλεγα πώς είναι από τον τόπον μου».*⁴⁸⁹

Διονύσιος Σολωμός. «Διάλογος»

Δεν θα μπορούσε ίσως κανείς να παρουσιάσει με περισσότερο γλαφυρό τρόπο την ποικιλομορφία της ελληνικής γλώσσας, από ό, τι ο εθνικός μας ποιητής, Διονύσιος Σολωμός, ο οποίος ήταν ο πρώτος που καλλιέργησε συστηματικά τη δημοτική γλώσσα και άνοιξε το δρόμο για τη χρησιμοποίησή της στη λογοτεχνία, αλλάζοντας ακόμη περισσότερο τη στάθμη της⁴⁹⁰. Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός παρατηρούσε ήδη στα 1827, πάνω στο

---

489 Παπανικολάου 1986, 656.

490 Δημαράς 1994, 24.

αποκορύφωμα και την αρχόμενη κάμψη της ελληνικής Επανάστασης: «Τα ποιήματα του ζακυνθινού Σολωμού είναι διεσπαρμένα με λέξεις και εκφράσεις, η χρήση των οποίων θα έπρεπε να ανήκει αποκλειστικά στην καθημερινή ομιλία»⁴⁹¹. Αν και για τη σολωμική γλώσσα υπήρξε διχασμός ανάμεσα στους σύγχρονους, αλλά και κατοπινούς μελετητές της, η αλήθεια είναι ότι ο Σολωμός στα έργα του διχάζεται και ο ίδιος ανάμεσα στον διαλεκτικό και πανελλήνιο τύπο, υιοθετώντας εναλλακτικά και τους δύο⁴⁹², γεγονός βέβαια που καταδεικνύει ακόμα περισσότερο την ευελιξία της γλώσσας μας, καθώς και την ποικιλία των τύπων της, κάτι που φαίνεται ακόμα πιο έντονα, αν αναζητήσουμε την πορεία της μέσα στον χρόνο.

Είναι γεγονός ότι η γλώσσα μας, όπως άλλωστε και κάθε γλώσσα είναι ένας ζωντανός οργανισμός και εξελίσσεται στο διάβα του χρόνου, που σύμφωνα με τη ρήση του φιλόσοφου Wittgenstein ταυτίζεται με τα όρια του κόσμου μας «*The limits of my language mean the limits of my world*»⁴⁹³. Ο ιδρυτής μάλιστα της μοντέρνας γλωσσολογίας, Φερντινάντ ντε Σωσσύρ την ταυτίζει με τη σκέψη μας⁴⁹⁴, καθώς η γλώσσα δεν είναι ανεξάρτητη από αυτή, αλλά αναδεικνύεται μέσα από την συγκεκριμένη και πραγματική σκέψη και ζωή των ανθρώπων⁴⁹⁵. Στην πραγματικότητα η γλώσσα είναι ένα προϊόν σύμβασης και αναγκαιότητας, όπως την χαρακτηρίζει ο καθηγητής Γ. Μπαμπινιώτης, αλλά και συγχρόνως αποτέλεσμα ατομικής πάλης, που οδηγεί στην ελευθερία του ανθρώπου⁴⁹⁶. Βασικό της χαρακτηριστικό είναι ότι μπορεί να μεταβάλλεται, χωρίς να καταστρέφεται, ακυρώνοντας τους παλιούς κανόνες και δημιουργώντας νέες ισορροπίες⁴⁹⁷. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Οδυσσέα Ελύτη, όταν ανακηρύχτηκε επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, ο οποίος στην προσφώνηση του διευθυντή του Τμήματος Ελληνικών Σπουδών είπε μεταξύ άλλων: «Οι λέξεις που για μερικούς δεν σημαίνουν τίποτα, είναι για άλλους η ίδια η ζωή. Σας μιλάω με αυτήν την ελπίδα: ότι ίσως θα μπορέσετε να ανακαλύψετε, κρυμμένη πίσω από τις λέξεις, μία μικρή σπίθα ζωής, ότι θα αισθανθείτε ένα μικρό χτυποκάρδι»⁴⁹⁸.

---

491 Néroulos 1827, 157.

492 Βελουδής 1999, 326.

493 Μπαμπινιώτης 1980, 35.

494 Saussure 1916, 157.

495 Boutet 1984, 18.

496 Μπαμπινιώτης 1991, 139.

497 Μπαμπινιώτης 1991, 139.

498 Κονεμένος 1993, 9.

Πόσες και ποιες γλώσσες μιλούσαν κατά την αρχαιότητα οι διάφοροι λαοί της Ευρώπης δεν γνωρίζουμε ακριβώς. Αν εξαιρέσουμε την Ελληνική και Λατινική, που μάς είναι αρκετά καλά γνωστές, οι υπόλοιπες γλώσσες δε μάς άφησαν παρά μόνο κύρια ονόματα, ελάχιστα τοπωνύμια και πολύ λίγες λέξεις τους. Από όσα γνωρίζουμε για τις Ευρωπαϊκές γλώσσες εκείνης της εποχής, φαίνεται ότι όλες σχεδόν ανήκαν στην ίδια οικογένεια με την Ελληνική και τη Λατινική, δηλαδή την ινδοευρωπαϊκή, η οποία περιλαμβάνει περισσότερες από 80 διαφορετικές γλώσσες⁴⁹⁹, και της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η κλίση και η σύνθεση λέξεων⁵⁰⁰. Ένα ποσοστό βέβαια πάνω από το 50% του λεξιλογίου της Ελληνικής δεν μπορεί να ετυμολογηθεί από ινδοευρωπαϊκές ρίζες, ενώ είναι πολύ φυσικό ένα μέρος από το μη ινδοευρωπαϊκό λεξιλόγιο να προέρχεται από τις γλώσσες των κατοίκων που ζούσαν στη χώρα πριν από την άφιξη των Ελλήνων⁵⁰¹. Η ελληνική γλώσσα φαίνεται τελικά να είναι αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης ενός ινδοευρωπαϊκού ιδιώματος σε ένα μη ελληνικό απόθεμα που ομιλούνταν ήδη στην Ελλάδα πριν από τη Μυκηναϊκή Εποχή⁵⁰².

Οι γραπτές πηγές που διαθέτουμε για την ελληνική γλώσσα καλύπτουν σχεδόν χωρίς διακοπές μία περίοδο τριανταπέντε αιώνων, κατά την οποία η γλώσσα αυτή είναι αναγνωρίσιμη στις δομές της και σε ένα μεγάλο τμήμα του λεξιλογίου τους, φαινόμενο σπάνιο στην ιστορία των γλωσσών⁵⁰³. Είναι όμως γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα, αν και έχει επιδείξει σημάδια αξιοσημείωτης γλωσσικής συνέχειας από την αρχαιότητα έως σήμερα, ποτέ δεν μιλήθηκε ομοιόμορφα σε ολόκληρο τον ομόγλωσσο γεωγραφικό χώρο, εξαιτίας της πολιτικής ανομοιομορφίας και της γεωγραφικής διάπλασης, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν τοπικές διαλεκτικές παραλλαγές⁵⁰⁴. Η ενασχόληση ωστόσο με τη διαλεκτολογία της Νέας Ελληνικής άργησε να κεντρίσει το ενδιαφέρον των Ελλήνων Γλωσσολόγων και μόλις τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. ο θεμελιωτής της γλωσσικής επιστήμης στη χώρα μας, Γεώργιος Χατζιδάκις, απέδειξε ότι η ελληνική γλώσσα με την αδιάσπαστη συνέχειά της και την ποικιλία των τοπικών μορφών της παρέχει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την ιστορία των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών⁵⁰⁵.

---

499 Clackson – Horrocks 2014, 19.

500 Κοντοσόπουλος 1998, 11.

501 Κονομής 2018, 23.

502 Κονομής 2018, 26.

503 Hodot 2000, 29.

504 Βούρτσης 1999, 270.

505 Κοντοσόπουλος 2006, 16.

Από την άλλη, πηγές της αρχαίας διαλεκτολογίας είναι κατεξοχήν οι επιγραφικές μαρτυρίες, πλησιέστερες προς τη γλωσσική πραγματικότητα της εκάστοτε περιόδου, το τοπικό δηλαδή ιδίωμα, χωρίς ωστόσο να είναι επαρκώς γνωστός ο προφορικός λόγος, η λεγόμενη λαϊκή γλώσσα⁵⁰⁶. Κατά περιόδους, μία από αυτές τις διαλεκτικές παραλλαγές επικρατούσε, εκτοπίζοντας τις άλλες και γινόταν κυρίαρχη γλώσσα των ελληνοφώνων.

Έτσι, η αρχαία αττική διάλεκτος αποτέλεσε τη βάση της Κοινής, η οποία διαδόθηκε κατά τους αλεξανδρινούς και ρωμαϊκούς χρόνους και η βαθμιαία διάσπαση της οποίας οδήγησε από την πρώιμη βυζαντινή εποχή σε νέες διαλεκτικές μορφές⁵⁰⁷. Σύμφωνα μάλιστα με τον Τριανταφυλλίδη, η Αρχαία Ελληνική παρουσιάζεται εξ αρχής χωρισμένη σε διαλέκτους με τις υποδιαιρέσεις τους, ενώ, όταν η αττική άρχισε να επιβάλλεται λόγω της πνευματικής και πολιτικής ακμής της Αθήνας, έγινε η κυρίαρχη γλώσσα⁵⁰⁸.

Ήδη, στο τέλος της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. έχει αρχίσει η διαμόρφωση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων⁵⁰⁹. Η κρατική διάλυση του βυζαντινού Ελληνισμού, που επισφραγίζεται με την Άλωση της πρωτεύουσάς του στα 1453, θεωρείται από πολλούς το συμβατικό τέρμα, όπου η ελληνική γλώσσα κλείνει την τρίτη ιστορική φάση της, τη μεσαιωνική, και συγχρόνως η αφετηρία μίας καινούριας, τέταρτης περιόδου της, της νεοελληνικής⁵¹⁰.

Στην πραγματικότητα, βέβαια η νεοελληνική γλώσσα αρχίζει πολύ πριν από την Άλωση και οι ρίζες της διακρίνονται στα βάθη των προγενέστερων γλωσσικών περιόδων. Η πορεία της γλώσσας μέχρι την Επανάσταση και την ανεξαρτησία της χώρας συνεχίζεται με στόχο τη διαμόρφωση μίας εθνικής γλώσσας, που θα ξεπερνάει το μείζον γλωσσικό πρόβλημα και θα ικανοποιεί το δυτικό ευρωπαϊκό πρότυπο και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό⁵¹¹. Πριν από αυτό βέβαια, ο Κοραΐς, θεωρώντας τη δημοτική ως συνέχεια της αρχαίας ελληνικής και ακολουθώντας την αριστοτελική μεσότητα, θα την «καθαρίσει» σε επίπεδο μορφολογικό και από την επιρροή της γλώσσας των κατακτητών και θα τη μετατρέψει σε γλώσσα του πολιτισμού, της διοίκησης και της εκπαίδευσης⁵¹².

---

506 Μπαμπινιώτης 1998, 71.

507 Χριστίδης 2010, 175.

508 Τριανταφυλλίδης 1991, 1.

509 «Νεοελληνικές διαλέκτοι»,

<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/whatisdialect>, 2018.

510 Μαργαρίτη-Ρόγκα – Κυριαζής – Λιώσης - Παπαναστασίου 2016, 2.

511 Adratos 2010, 484.

512 Μπαμπινιώτης 1998, 31.

Σχετικό με τις διαλέκτους είναι και το πρόβλημα που παρουσιάστηκε στους ερευνητές της Νέας Ελληνικής σχετικά με την καταγωγή της, αν και είναι ολοφάνερο ότι η Νέα Ελληνική αποτελεί συνέχεια της Αρχαίας Ελληνικής, όπως είναι και ολοφάνερη η αδιάσπαστη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας⁵¹³. Συχνά μάλιστα δίνεται έμφαση στην ιστορική ενότητα μεταξύ των διαφόρων σταδίων της ελληνικής γλώσσας. Μολονότι τα Ελληνικά έχουν υποστεί φωνολογικές και μορφολογικές αλλαγές παρόμοιες με αυτές άλλων γλωσσών, δεν έχουν υπάρξει σημαντικά χάσματα στο διάβα της ιστορίας της τέτοιου μεγέθους, ώστε η αρχαία γλώσσα να θεωρηθεί ως ξένη από τους ομιλητές της Νεοελληνικής. Βάσει ενός υπολογισμού, «τα Ελληνικά του Ομήρου είναι πιθανόν εγγύτερα στη σύγχρονη Δημοτική απ' ό, τι τα Αγγλικά του 12ου αιώνας στα σύγχρονα Αγγλικά»⁵¹⁴.

Την ιδιαίτερη αυτή σχέση της συνέχειας της γλώσσας και της σχέσης της με την κοινωνία, την εθνική μας ταυτότητα και παράδοση υπογραμμίζουν και οι κοινωνιογλωσσολόγοι. Αναφέρει συγκεκριμένα η Α. Φραγκουδάκη: «Η γλώσσα αποτελεί τον ισχυρότερο δεσμό που ενώνει τα μέλη της κοινότητας. Εδώ και πολλούς αιώνες, υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την εθνική ταυτότητα και ιδεολογία, όπως μορφοποιούνται σε κάθε ιστορική στιγμή στις διάφορες κοινωνίες»⁵¹⁵.

Σύμφωνα λοιπόν και με τις νεότερες απόψεις η Νέα Ελληνική διαμορφώνεται μέσα στον ελλαδικό χώρο και είναι σύνολο διαλέκτων⁵¹⁶, ενώ από την άλλη το θέμα της καταγωγής της δεν ήταν από την αρχή ξεκάθαρο. Τη σωστή άποψη επάνω στο θέμα της καταγωγής της Νέας Ελληνικής την πρόβαλε πρώτος ο J. M. Heilmayer, απορρίπτοντας την αιολοδωρική θεωρία στα 1834⁵¹⁷, και την επέβαλε αργότερα ο Γ. Ν. Χατζιδάκις, στο έργο του «Einleitung in die neugriechische Grammatik»⁵¹⁸.

Έτσι, σήμερα, κατά τον Ανδριώτη 1992, είναι γενικά αποδεκτό ότι η Νεοελληνική Γλώσσα είναι μία εξελικτική φάση της Κοινής των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και ότι οι φαινομενικοί αιολοδωρισμοί της είναι νεότεροι αναλογικοί σχηματισμοί⁵¹⁹. «Η Νέα Ελληνική θα πρέπει να θεωρηθεί τελικά ως ο μοναδικός απόγονος της Αρχαίας Ελληνικής, η οποία μολονότι μέχρι πρόσφατα ήταν κατακερματισμένη σε τοπικές διαλέκτους, σήμερα

---

513 Ανδριώτης 1992, 97.

514 Αλεξίου 1982, 156- 192.

515 Φραγκουδάκη 1987, 77.

516 Ανδριώτης 1992, 18-22.

517 Ανδριώτης 1992, 97.

518 Ανδριώτης 1992, 98.

519 Ανδριώτης 1992, 98.

χρησιμοποιείται ως μία κοινή γλώσσα από τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων⁵²⁰. Όλες οι νεοελληνικές διάλεκτοι και όλες οι τοπικές παραλλαγές της Νεοελληνικής Κοινής συνθέτουν τη σημερινή νεοελληνική γλώσσα»⁵²¹.

Η μεγάλη ποικιλία των γλωσσικών αυτών μορφών οφείλεται σε πολλά αίτια, που μπορούν να συναيرهθούν σε ένα βασικό παράγοντα, δηλαδή τον Χρόνο. Αν οι ρίζες της Νέας Ελληνικής, όπως ειπώθηκε παραπάνω, βρίσκονται στην αρχαία περίοδο της γλώσσας μας, και τα θεμέλια της δομής της τοποθετούνται στη μεταβατική περίοδο της Κοινής, ο κορμός της ολοκληρώνεται τη μεσαιωνική περίοδο, σε μία έκταση 12 αιώνων, για να λάβει την οριστική της μορφή στα χρόνια που θα ακολουθήσουν (19^{ος} αιώνας, έως σήμερα)⁵²².

Με τον όρο «διάλεκτος» εννοούμε τις κύριες, απόκεντρες γλωσσικές μορφές, ενώ η κυρίως μάζα των ομιλουμένων ποικιλιών της σύγχρονης Ελλάδας κατατάσσεται στα «ιδιώματα»⁵²³. Έτσι, τη Νέα Ελληνική, τη συνθέτουν στο σύνολό της τέσσερις διάλεκτοι, η Ποντιακή, η Καππαδοκική, οι οποίες εισήλθαν στη μητροπολιτική Ελλάδα με την Ανταλλαγή από τους πρόσφυγες και με τον καιρό αφομοιώθηκαν κάτω από την επίδραση της Κοινής Νεοελληνικής⁵²⁴, η Τσακωνική και η Κατωιταλική⁵²⁵.

Θα πρέπει επιπλέον να τονίσουμε το γεγονός ότι από δημογραφική άποψη η Ποντιακή θεωρείται μία από τις μεγάλες διαλέκτους της Νέας Ελληνικής, με τον ερχομό των Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ⁵²⁶ και λειτουργεί ως σημαντικό υπόστρωμα των σύγχρονων ποικιλιών της Κοινής⁵²⁷. Η Τσακωνική μιλιέται από κατοίκους λίγων χωριών της Κυνουρίας στα ανατολικά του Πάρωνα της Πελοποννήσου και αυτό που την ξεχωρίζει απ' όλες τις άλλες σύγχρονες διαλέκτους είναι ότι πιστεύεται πως κατάγεται από τη Δωρική Διάλεκτο και όχι από την Αττική - Ιωνική⁵²⁸. Η Κατωιταλική ή Γκρίκο (περιοχή Απουλίας) ή Γραικάνικο (περιοχή Καλαβρίας)⁵²⁹ επιζεί στα τελευταία υπολείμματα του αρχαίου αποικιακού κόσμου της Μεγάλης Ελλάδος στις άκρες των δύο χερσονήσων της Ν. Ιταλίας.

---

520 Holton – Mackridge - Φιλιππάκη 1999, 19.

521 Ανδριώτης 1992, 98.

522 Μπαμπινιώτης 2015, 149.

523 Κοπιδάκης 2010, 188 -205.

524 Ανδριώτης 1992, 100.

525 Κοντοσόπουλος 2001, 2 -3.

526 Henrich 2011, 91

527 Drettas 2000, 37.

528 Brixhe 2007, 499.

529 Μεργιάνου 1994, 239.

Η χρήση όμως και των δύο τελευταίων διαλέκτων υποχωρεί σε κάθε νεότερη γενιά⁵³⁰. Η Α. Μαλικούτη-Drachman υποστηρίζει ότι πρόκειται για έναν γενικά αποδεκτό μηχανισμό συρρίκνωσης της Γλώσσας, που στηρίζεται στην πίεση του γοήτρου της ανώτερης γλώσσας, ο οποίος κάνει τις ιδιομορφίες και τις αποκλίσεις του κατώτερου συστήματος να υποχωρούν⁵³¹. Το γεγονός όμως αυτό κάνει δύσκολο το έργο της ενασχόλησης της επιστήμης με τις διαλέκτους, εφόσον οι φυσικοί ομιλητές τους σιγά σιγά τις εγκαταλείπουν⁵³².

3.2. Νεοελληνικές Διάλεκτοι. Ομάδες και χαρακτηριστικά

Είναι γεγονός ότι στην ελληνική γλωσσολογία γίνεται από παλαιότερα η διάκριση μεταξύ διαλέκτου και ιδιώματος⁵³³. Ως νεοελληνικές διαλέκτους, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, σήμερα θεωρούμε την *Ποντιακή*, την *Καππαδοκική*, την *Τσακωνική* και την *Κατωπαλική*, οι διαφοροποιήσεις των οποίων από την επίσημη Νεοελληνική σε πολλές περιπτώσεις καθιστούν δύσκολη την κατανόηση των λεγομένων των διαλεκτοφώνων από τους ομιλητές της Κοινής Νεοελληνικής (ή άλλων παραλλαγών της Νέας Ελληνικής)⁵³⁴. Στις «καταχρηστικώς λεγόμενες διαλέκτους» εντάσσονται, σύμφωνα με τον Κοντοσόπουλο (1999), η Κυπριακή και η Κρητική, παρά το γεγονός ότι οι διαφορές τους από την Κοινή Νεοελληνική δεν θεωρούνται τόσο μεγάλες⁵³⁵. Όλες τις άλλες γεωγραφικές διαφοροποιήσεις της Κοινής Νεοελληνικής σε επίπεδο λεξιλογίου και φωνητικής τις ονομάζουμε *ιδιώματα*.

Τα νεοελληνικά ιδιώματα, κατά την επικρατούσα και σήμερα διαίρεση⁵³⁶ του Γ. Ν. Χατζιδάκι χωρίζονται σε δύο μεγάλες ομάδες, τα βόρεια και τα νότια⁵³⁷, ο οποίος με βάση την εξέλιξη των ατόνων μεσαίων και κλειστών φωνηέντων χωρίζει τα νεοελληνικά ιδιώματα σε βόρεια, όπου τα άτονα /o/ και /e/ τρέπονται σε /u/ και /i/ και τα άτονα /i/ και /u/ κατά κανόνα αποβάλλονται και σε νότια, όπου τα φωνήεντα μένουν ανέπαφα. Κατά καιρούς έχουν προταθεί και εναλλακτικές κατατάξεις των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων,

---

530 Ανδριώτης 1992, 101.

531 Μαλικούτη-Drachman 2000, 23.

532 Δημελά-Παναγώτου 2011, 64.

533 Κοντοσόπουλος 2006, 2.

534 Καρυολαίμου 2000, 45.

535 Καρυολαίμου 2000, 45.

536 Ανδριώτης 1992, 113.

537 Hatzidakis 1892, 342.

οι οποίες βασίζονται σε διάφορα φαινόμενα, όπως είναι η διατήρηση του ληκτικού -ν (π.χ. *έφερεν*) ή η χρήση της ερωτηματικής αντωνυμίας *είντα* αντί του *τί* (χαρακτηριστικό που συμβαδίζει με άλλα και χωρίζει τον ελληνόφωνο χώρο σε δύο μεγάλες ζώνες⁵³⁸, αλλά καμία από αυτές δεν έχει προς το παρόν αντικαταστήσει την κατάταξη του Γεωργίου Χατζιδάκι στις δύο ζώνες, βόρεια και νότια (και την ενδιάμεση κατηγορία τα ημιβόρεια)⁵³⁹.

Η δημιουργία διαλέκτων είναι μία περίπλοκη διαδικασία, που συνδέεται με ποικίλους ενδο- αλλά και εξωγλωσσικούς (κοινωνικούς, ιστορικούς, πολιτικούς κ.ά.) παράγοντες⁵⁴⁰. Η Μ. Κακριδή-Φερράρι υποστηρίζει ότι η διαλεκτική διάσπαση της γλώσσας οφείλεται κυρίως σε φυσικά ή πολιτικά «εμπόδια», που δυσχεραίνουν την επικοινωνία μεταξύ κοινωνικών ομάδων και, κατά συνέπεια, την κοινή εξέλιξη της γλώσσας τους: από τη μία, οι ορεινοί όγκοι, οι ποταμοί, οι θάλασσες, από την άλλη η απόσταση από τα αστικά κέντρα, μετακινήσεις πληθυσμών, κατακτήσεις κ.ά.⁵⁴¹. Ο R. Browning μάλιστα προσπαθεί να συνδέσει την εμφάνιση των επιμέρους νεοελληνικών διαλέκτων με την πολιτική και δημογραφική ιστορία των Ελλήνων⁵⁴².

Ο Κωνσταντίνος Μηνάς από την άλλη, θεωρεί ότι ο χρόνος και όχι η γεωγραφία είναι η βασικότερη αιτία δημιουργίας των διαλέκτων, λαμβάνει όμως υπόψη του και άλλους παράγοντες, όπως τη γεωγραφική απομόνωση, τα ιστορικά γεγονότα, τη συγκοινωνία και το εμπόριο⁵⁴³. Άλλωστε, η ποικιλία στη γλώσσα, είτε σε γεωγραφικό είτε σε κοινωνικό είτε σε ατομικό επίπεδο, αποτελεί μία από τις βασικότερες ιδιότητές της, όπως συμβαίνει σε πολλές άλλες εκφάνσεις του ανθρώπινου πολιτισμού και γενικά της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Πολλές φορές βέβαια είναι γεγονός ότι οι διάλεκτοι ή τα ιδιώματα δεν αντιμετωπίζονται θετικά, γεγονός που οφείλεται στο ότι στο σύνολό τους αποκλίνουν από την επίσημη γλώσσα - πρότυπο, η οποία στα μάτια των περισσότερων ομιλητών είναι η μόνη «σωστή» γλώσσα. Σύμφωνα με την κοινωνιογλωσσολογία, αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι σήμερα διατηρούνται συχνά στον λόγο ανθρώπων περιορισμένης μορφώσεως, ενώ παλαιότερα χρησιμοποιούνταν από το σύνολο των ανθρώπων που απάρτιζαν τις τοπικές

---

538 Κοντοσόπουλος 1983- 1984, 149-162.

539 «Νεοελληνικές Διάλεκτοι», <http://odeg.gr/oi-neoellinikes-dialektoi.html>, 2018.

540 Δημάργεος 2010, 20.

541 «Ελληνικές διάλεκτοι», http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/index.html, 2018.

542 Browning 1995, 167-178.

543 Μηνάς 1981, 26- 35.

κοινωνίες.⁵⁴⁴ Εξαιρέση αποτελούν διάλεκτοι όπως η Κρητική, η οποία υπήρξε το γραπτό όργανο σημαντικής λογοτεχνικής παραγωγής μέχρι το 1669⁵⁴⁵, ή διάλεκτοι, οι οποίες συνδέονται στενά με την ταυτότητα των πληθυσμών που τις μιλούν, (π.χ. η Ποντιακή σε πλειοψηφία τουρκοφώνων στη Μικρά Ασία πριν το 1922), ή αποτελούν πολύτιμα κατάλοιπα παλαιότερων εποχών, όπως είναι οι σημερινές ελληνικές διάλεκτοι της Κάτω Ιταλίας (Απουλία και Καλαβρία).

Η επιστημονική έρευνα του ελληνόφωνου χώρου γύρω από τις διαλέκτους άρχισε από τα μέσα του 19^{ου} αι. και συνεχίζεται έως σήμερα, ενώ δεν έχουμε αρκετές και ακριβείς πληροφορίες για τις διαλέκτους και τα ιδιώματα πριν τον 19^ο αι. κυρίως ως προς τη μορφολογική τους μορφή, με εξαίρεση την Κρητική και την Κυπριακή, που παραδίδουν γραπτά κείμενα από τον 14^ο έως τα μέσα του 17^{ου} αι.⁵⁴⁶

Είναι γεγονός βέβαια ότι δεν υπάρχει ομοφωνία των ερευνητών για τα κριτήρια κατάταξης και διάκρισης των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων, καθώς και για τον προσδιορισμό των περιοχών, όπου μιλιούνται. Αντίθετα, οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι διαχωρίζονταν σαφώς αναμεταξύ τους, παρόλο που δεν γειτνιάζαν πάντα, αλλά χωρίζονταν συχνά με αποστάσεις θάλασσας ή στεριάς⁵⁴⁷. Στη συνέχεια δίνονται ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα από κάθε γλωσσικό επίπεδο, για τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία διακρίνονται οι νεοελληνικές διάλεκτοι και τα ιδιώματα ανάμεσά τους. Ορισμένα παραδείγματα αποτελούν επιβιώσεις από παλαιότερες μορφές της γλώσσας και άλλα είναι νεωτερισμοί⁵⁴⁸.

Έτσι στο φωνητικό - φωνολογικό επίπεδο εντοπίζουμε τη στένωση των ατόνων /e/ και /o/ ως /i/ και /u/ αντιστοίχως, και αποβολή/ σίγηση των άτονων /i/ και /u/, π.χ. *παιδί* > *πιδί*, *κουλούρι* > *κ'λούρ'* στη Βόρεια Ελλάδα ή την προσθίωση (τσιτακισμός): με τον όρο *Τσιτακισμός* συνήθως δηλώνεται στη νεοελληνική διαλεκτολογία η τροπή του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε προστριβόμενα /ts/ ή /tʃ/ (ή και /tɛ/) στη θέση πριν από τα πρόσθια φωνήεντα /i/ και /e/, π.χ. *τσεφάλι*, *τσεραμίδι*, *(ε)τσείνος*, *τσήπος*, *τσίτρινος*, *κότσινος*, *παιδάτσι*. Στο φαινόμενο εντάσσεται αντίστοιχα και η τροπή του ηχηρού

---

544 «Νεοελληνικές Διάλεκτοι», <http://odeg.gr/oi-neoellinikes-dialektoi.html>, 2018.

545 Κοντοσόπουλος 2006, 29.

546 Κοντοσόπουλος 1999, 189.

547 Hoffman –Debrunner-Scherer 1988, 38.

548 «Χαρακτηριστικά των Νεοελληνικών Διαλέκτων», <http://www.xanthi.ils.p.gr/mnemeia/dialsort.aspx>, 2015.

ουρανικού κλειστού / ʃ/ σε /dz/ ή /dʒ/ (ή και /dʒ/), π.χ. *συτζενής, άτζελος*, κ.ά.⁵⁴⁹. Το χαρακτηριστικό αυτό συναντάται στα νησιά του Αιγαίου, του Ιονίου, τη Μάνη, την Κρήτη, την Πελοπόννησο κ.ά., και σε άλλες περιοχές⁵⁵⁰, πολλές από τις οποίες βρίσκονταν σε βενετσιάνικη επιρροή, κατά τη διάρκεια της Ενετοκρατίας στον ελληνικό χώρο (1204 έως τέλος 18^{ου} αι.)⁵⁵¹.

Μορφολογικά εντοπίζεται η διατήρηση του τελικού -v, π.χ. *το παιδίν*, κυρίως στα Δωδεκάνησα την Κύπρο και την Κάτω Ιταλία ή η προσθήκη του κλιτικού επιθήματος του γ' πληθυντικού προσώπου ενεργητικού ενεστώτα σε -ουσι αντί -ουν, π.χ. *έχουσι* αντί *έχουν*, κυρίως στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο.

Παραδείγματα διαφοροποιήσεων στο συντακτικό των διαλέκτων μπορούμε να αναφέρουμε την εκφορά του έμμεσου αντικειμένου με αιτιατική αντί γενικής, π.χ. *θα σε δώσω* αντί *θα σου δώσω* στη Βόρεια Ελλάδα, τον Πόντο και τη Μικρά Ασία, ή την επίταξη αντί πρόταξης των προσωπικών αντωνυμιών, π.χ. *έδωσά σου* αντί *σου έδωσα*, στα νησιά του Αιγαίου, την Κύπρο και τη Μικρά Ασία⁵⁵².

Χωρίς αμφιβολία η μελέτη των διαλέκτων είναι πολύ σημαντική και όπως υποστηρίζει ο Χατζιδάκης η μελέτη αυτών είναι ο μόνος τρόπος να συνταχθεί η πολυπόθητη ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας⁵⁵³. Κατανοούμε έτσι πόσο σημαντική είναι η επιβίωση, αλλά και η μελέτη των διαλέκτων. Παλαιότερα, μία διάλεκτος ήταν η μόνη σχεδόν μορφή γλώσσας που χρησιμοποιούσαν στον προφορικό τους λόγο σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις της ζωής τους οι τοπικές κοινωνίες. Η άρση όμως της απομόνωσης πολλών περιοχών με τη βελτίωση ή τη δημιουργία των συγκοινωνιακών υποδομών, η εξάπλωση της σχολικής παιδείας και ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, των μέσων επικοινωνίας και των μέσων μαζικής ενημέρωσης, οδήγησαν στην έναρξη της διαδικασίας υποχώρησης των περισσότερων διαλέκτων ή ιδιωμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις η διαδικασία αυτή ξεκίνησε αρκετά νωρίς⁵⁵⁴.

---

549 «Το φαινόμενο του Τσιτακισμού στα Πελοποννησιακά ιδιώματα, http://www.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/linguistics/Pdf/papers/Pantelidis_2009_8th_ICGL_Ts_itakismos.pdf, 2018.

550 Γεωργακάς 1982, 197-207.

551 Τσικνάκης 2010, 23.

552 «Χαρακτηριστικά των Νεοελληνικών Διαλέκτων», <http://www.xanthi.ils.p.gr/mnemeia/dialokort.aspx>, 2015.

553 Βαγιακάκος 1953, 93.

554 «Νεοελληνικές Διάλεκτοι», <http://odeg.gr/oi-neoellinikes-dialektoi.html>, 2018.

Έτσι, για την περίπτωση της Πελοποννήσου, η οποία βρισκόταν κοντά στην πρωτεύουσα υπάρχουν μαρτυρίες ότι ήδη από τα τέλη του 19^{ου} / αρχές του 20^{ου} αι. είχαν αρχίσει να υποχωρούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τοπικών ιδιωμάτων. Άλλωστε, το πελοποννησιακό ιδίωμα, εμπλουτισμένο και με άλλα στοιχεία όπως επτανησιακά και κωνσταντινουπολίτικα, αποτέλεσαν το γλωσσικό όργανο που άρχισε να διαμορφώνεται μετά τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Για τον λόγο αυτό, η γλώσσα της Πελοποννήσου, με εξαίρεση την Τσακωνιά και τη Μάνη δεν παρουσιάζουν, παρά ελάχιστες αποκλίσεις από τη γλώσσα της Αθήνας⁵⁵⁵, στην οποία μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. μιλιόταν ένα ιδίωμα συγγενές με τα ιδιώματα των γειτονικών Μεγάρων, της Αίγινας και του νοτιότερου τμήματος της Εύβοιας. Η μεταφορά το 1834 της πρωτεύουσας του νέου ελληνικού κράτους στην Αθήνα συνέβαλε στην εγκατάσταση πλήθους Ελλήνων από πολλές περιοχές του ελληνόφωνου κόσμου (ακόμη και από τις παροικίες του εξωτερικού) στην πόλη με αποτέλεσμα μέσα σε λίγες δεκαετίες να σιγήσει το παλαιό ιδίωμα της⁵⁵⁶.

Η υποχώρηση των διαλέκτων/ιδιωμάτων επιταχύνθηκε μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο και οδηγεί σταθερά στην εξαφάνισή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλές περιπτώσεις, ακόμη και ηλικιωμένα άτομα διασώζουν μόνο υπολείμματα των παλαιών διαλέκτων στον λόγο τους. Το γεγονός αυτό καθιστά επιτακτική την ανάγκη να συλλεχθεί και να καταγραφεί το γλωσσικό υλικό προτού χαθεί οριστικά, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που το υλικό αυτό είναι πενιχρό, όπως π.χ. από ορισμένα μικρασιατικά ιδιώματα.

Το ενδιαφέρον της έρευνάς μας βέβαια περιορίζεται στο μανιάτικο ιδίωμα, το οποίο εντάσσεται στα νότια ιδιώματα. Είναι γεγονός ότι το μανιάτικο ιδίωμα ξεπέρασε τα σύνορα της Μάνης και μιλιόταν μέχρι και πριν μερικές δεκαετίες στο Καργκέζε της Κορσικής από απογόνους Μανιατών από το Οίτυλο που εγκαταστάθηκαν εκεί τον 17^ο αι⁵⁵⁷. Πράγματι, στο τέλος του 17^{ου} αι. Μανιάτες άποικοι από το Οίτυλο εγκαταστάθηκαν στην Κορσική και συγκεκριμένα στο χωριό Καργκέσε. Με την πάροδο του χρόνου, οι Μανιάτες αυτοί αφομοιώθηκαν με το ντόπιο στοιχείο, αλλά οι απόγονοί τους ακολουθούν μέχρι σήμερα το ορθόδοξο δόγμα και μέχρι προ ολίγων ετών, αρκετοί μιλούσαν τα μανιάτικα, όπως τα έφεραν οι πρώτοι κάτοικοι. Σήμερα, τα μανιάτικα της Κορσικής είναι μία ανάμνηση. Όσο όμως το ιδίωμα ήταν ζωντανό, είχε διατηρήσει γνωρίσματα μανιάτικης ομιλίας και πλήθος μανιάτικων λέξεων, που είχαν χαθεί ακόμα και στη Μάνη, την κατάληξη *-ακης* στα οικογενειακά ονόματα, που ήταν άλλοτε πολύ διαδεδομένη στη Μάνη, ενώ σήμερα είναι

---

555 Κοντοσόπουλος 1999, 198.

556 «Νεοελληνικές Διάλεκτοι», <http://odeg.gr/oi-neoellinikes-dialektoi.html>, 2018.

557 «Νεοελληνικές Διάλεκτοι», <http://odeg.gr/oi-neoellinikes-dialektoi.html>, 2018.

κρητική, έχοντας αντικατασταθεί στη Μάνη από την *-ακος και -έας*. Επιβαρυντικό είναι από την άλλη για την απώλεια του συγκεκριμένου ιδιώματος ότι χάθηκαν τα ληξιαρχικά βιβλία των πρώτων αποίκων στην Κορσική, τα οποία ήταν γραμμένα σε καθαρό ιδιωματικό λόγο και θα αποτελούσαν σοβαρή πηγή μελέτης του εκεί μανιάτικου ιδιώματος⁵⁵⁸.

Διαπιστώνοντας γλωσσικές ομοιότητες ανάμεσα σε απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές, όπως τη Μάνη με την Κορσική, δίνεται συχνά η ευκαιρία στη Διαλεκτολογία να συνεργαστεί με την ιστορία και να μετατραπεί σε πολύτιμο βοηθό της, ώστε να μπορέσει να ελέγξει αν πράγματι έγινε μετακίνηση πληθυσμών⁵⁵⁹.

3.3. Το Μανιάτικο ιδίωμα

Για τη μελέτη της ιδιότυπης κοινωνίας που διαμορφώθηκε στη Χερσονήσο του Ταινάρου, είναι πολύ χρήσιμη μία αναδρομή στην ιστορία και προϊστορία των ανθρώπων που έμειναν γνωστοί ως Ελευθερολάκωνες⁵⁶⁰, όπως ονομάστηκαν οι πολίτες που κατοικούσαν κατά την περίοδο της Ρωμαϊοκρατίας, στις παράλιες πόλεις της Λακωνίας, οι οποίες διατήρησαν σχετική αυτονομία και σχημάτισαν δική τους ομοσπονδία με την ονομασία «Κοινό των Ελευθερολακώνων»⁵⁶¹. Στοιχεία για την ιστορία της περιοχής αυτής έχουμε από την εποχή του Ομήρου. Στους ιστορικούς χρόνους τα λιμάνια της χερσονήσου του Ταινάρου εξασφάλιζαν την επικοινωνία των Λακεδαιμονίων με τις Κυκλάδες, την Κρήτη, την Ιταλία, τη Σικελία και την Αίγυπτο. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους υπήρχε μεγάλη επικοινωνία και με την Κωνσταντινούπολη⁵⁶². Λογικό ήταν η αλληλεπίδραση αυτή να επηρεάσει και τη γλώσσα της Μάνης. Οι διάφοροι φίλοι, σύμμαχοι, εισβολείς, γείτονες, κατακτητές, συνεργαζόμενοι ήταν κυρίως από λατινογενείς χώρες (Ρωμαίοι, Φράγκοι, Βενετοί κ.λ.π. Ιταλιώτες, Ισπανοί, Γάλλοι, Άγγλοι, γερμανογενείς).

Έτσι, πολλές λέξεις που έχουν σχέση με στρατό και θάλασσα, έχουν γλωσσική σχέση με δυτικές γλώσσες, ενώ οι σλάβικες, αρβανίτικες, βλάχικες ξενόφερτες λέξεις αφορούν την κτηνοτροφία⁵⁶³. Υπάρχουν βέβαια και μελετητές, οι οποίοι αμφισβητούν την εγκατάσταση Αρβανιτών στη Μάνη, στηριζόμενοι σε γλωσσικές και ιστορικές μελέτες, ενώ

---

558 Κοντοσόπουλος 2006, 82- 83.

559 Μηνάς 2004, 40.

560 Κουτσιλιέρης 1997, 15.

561 « Ελευθερολάκωνες», <http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/17006-eleyueroiakvnes>, 2018.

562 Κουτσιλιέρης 1997, 15.

563 Κάσσης 1982, 23-24.

αντίθετα θεωρούν βέβαιη την εγκατάσταση των Σλάβων στον Ταΰγετο⁵⁶⁴. Οι τουρκικές λέξεις επέδρασαν και αυτές σε όσα αφορούν την οικιακή ζωή (ντύσιμο, μέρη του σπιτιού, έπιπλα σκεύη) σε μικρότερο κάπως ποσοστό από τις προηγούμενες σλάβικες κ.λ.π.. Από τον Νότο (Αφρική, Αραβία, Παλαιστίνη) οι επιρροές φαίνεται να είναι μηδαμινές και έφτασαν μέσω των ναυτικών (πειρατών, κωπηλατών) ή μέσω της τουρκικής, χωρίς να ξεπερνούν μία δεκάδα λέξεων⁵⁶⁵.

Είναι γεγονός ότι τη μανιάτικη ζωή τη χαρακτήριζε πάντα ο λιτός και δωρικός τρόπος ζωής, ο οποίος υπαγορευόταν και από το σκληροτράχηλο περιβάλλον στο οποίο ζούσαν οι Μανιάτες. Σε αυτήν την ιδιαίτερη περιοχή αναπτύχθηκε το μανιάτικο ιδίωμα, το οποίο ανήκει στα νότια ιδιώματα. Πρόκειται για ένα από τα νότια αρχαιότερα ιδιώματα μετά την Τσακωνική, που αποτελεί διάλεκτο και όχι απλώς ιδίωμα, καθώς θεωρείται ότι είναι κατευθείαν απόγονος της Αρχαίας Δωρικής, χωρίς τη μεσολάβηση της Κοινής των ελληνιστικών χρόνων, το ιδίωμα της Μέσα Μάνης. Το μανιάτικο μάλιστα ιδίωμα έχει το πλεονέκτημα ότι είναι απόγονος των μητροπολιτικών «κεντρικών» ελληνικών διαλέκτων (Σπάρτη, Μυστράς)⁵⁶⁶. Εκτός αυτού, η ορεινή διαμόρφωση του εδάφους της Μάνης, η απομόνωση της περιοχής από τον υπόλοιπο Μοριά, η κλειστή τοπική ζωή των κατοίκων της, που είχε διαμορφώσει ιδιαίζουσες συνθήκες και ξεχωριστά ήθη και έθιμα, η μη υποταγή των Μανιατών στον Τούρκο κατακτητή, όλα αυτά οδήγησαν στο να διατηρήσει το ιδίωμα τον αρχαϊκό, συντηρητικό χαρακτήρα του, αρκετά δωρικά κατάλοιπα, πολλές ομοιότητες με τη διάλεκτο της Κρήτης και σημαντικές τοπικές διαφορές⁵⁶⁷.

Το ιδίωμα της Μάνης είναι συγγενές με την Τσακωνική διάλεκτο, καθώς αυτό έχει διατηρήσει αρκετούς δωρικούς τύπους⁵⁶⁸. Βέβαια, ενώ για την τσακωνική διάλεκτο, πολλοί και επιφανείς γλωσσολόγοι είχαν ασχοληθεί, μέχρι τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, κανείς δεν είχε ασχοληθεί με το μανιάτικο ιδίωμα. Μόλις το 1930, ο νέος τότε γλωσσολόγος Α. Mirambel, ασχολήθηκε για πρώτη φορά και έδωσε το έναυσμα και στους Έλληνες γλωσσολόγους να ασχοληθούν με αυτό συστηματικά. Οι αντιθέσεις όμως ανάμεσα στους Μανιάτες καθηγητές που δίδασκαν στη Φιλοσοφική Σχολή, εμπόδισαν τη σωστή

---

564 Κουτσιλιέρης 1996, 133-138.

565 Κάσσης 1982, 24.

566 Κάσσης 1982, 16.

567 Κοντοσόπουλος 2006, 77.

568 Κουτσιλιέρης 1996, 157.

ανάπτυξη έρευνας πάνω στο μανιάτικο ιδίωμα, κάτι στο οποίο συντέλεσε και η έλλειψη γραπτών κειμένων που το σώζουν⁵⁶⁹.

Ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών για το μανιάτικο ιδίωμα πρέπει να θεωρηθούν τα μανιάτικα μοιρολόγια, τα μοναδικά κείμενα, στα οποία διατηρείται αυθεντικό το ιδίωμα⁵⁷⁰, η συλλογή, η δημοσίευση και η ερμηνεία των οποίων προσέκρουε σε σοβαρές δυσκολίες, όπως η καχυποψία των ντόπιων να τα εμπιστευτούν στους ξένους για να μην γίνουν αντικείμενο χλευασμού⁵⁷¹.

Σήμερα, η έρευνα έχει καταλήξει ότι το μανιάτικο ιδίωμα διακρίνεται σε δύο μέρη: Το ιδίωμα της Έξω Μάνης, που ανήκει διοικητικά στον Νομό Μεσσηνίας και το ιδίωμα της Μέσα Μάνης, που ανήκει διοικητικά στον Νομό Λακωνίας. Η Έξω Μάνη συνιστά γεωγραφικά τον λαιμό της χερσονήσου του Ταινάρου, ενώ η Μέσα Μάνη αποτελεί τον κορμό της. Στην Έξω Μάνη το ιδίωμα είναι λιγότερο συντηρητικό από εκείνο της Μέσα Μάνης⁵⁷². Έτσι, η αρχαϊκή λέξη *μάστακας*, δηλ. *ακρίδα*, συναντάται στη Μέσα Μάνη, ενώ η συνώνυμη *σκωτίτσα* στην Έξω Μάνη, *βροχίδα*, *σαύρα* στη Μέσα Μάνη και *γουστέρα*⁵⁷³ στην Έξω Μάνη. Γεγονός είναι βέβαια ότι το ιδίωμα της Έξω Μάνης, η οποία ανήκει διοικητικά στον Νομό Μεσσηνίας είναι πολύ κοντά στη Νέα Ελληνική, ενώ αντίθετα το ιδίωμα της Μέσα Μάνης, που ανήκει στον νομό Λακωνίας, Οίτυλο και Γύθειο διατηρεί πολύ πιο έντονα τα χαρακτηριστικά του μανιάτικου ιδιώματος, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται ως το καθαυτό μανιάτικο ιδίωμα⁵⁷⁴.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η γλώσσα της Μέσα Μάνης, ως προς το τυπικό είναι σήμερα καθαρή ελληνική γλώσσα, και διατηρεί λέξεις της αρχαίας, Χρησιμοποιεί όμως και κάποιες τουρκικές και ιταλικές λέξεις. Αυτές πιστεύεται πως τις έφεραν στον τόπο οι Νικλιάνοι, Μικρασιάτες, Κρητικοί, Επτανήσιοι πρόσφυγες, Ενετοί και άλλοι⁵⁷⁵.

Σε γενικές γραμμές, η γλώσσα των Μανιατών μέχρι και τον 17^ο αι. διέφερε πολύ από τη Νεοελληνική, γεγονός που το καθόριζε η αρχαιοπρεπής της έκφραση σε επίπεδο ετυμολογικό, λεξιλογικό, συντακτικό και ηχητικό⁵⁷⁶. Ο Τούρκος μάλιστα περιηγητής

---

569 Κουτσιλιέρης 1997, 11.

570 Κουτσιλιέρης 1997, 11.

571 Κουτσιλιέρης 1997, 10-12.

572 Μανιατέας 2002, 5.

573 Κομπιλήρης 2009, 81.

574 Κοντοσόπουλος 2006, 77.

575 Δημητράκος-Μεσισικλής 1949, 33-38.

576 Κάσσης 1982, 22.

Εβλιγιά Τσελεμπί, περιηγούμενος την Πελοπόννησο στα 1668, γράφει: «οι άπιστοι της Μάνης, επαρχίας κειμένης στο νότιο ακρωτήριο του Μοριά, απέναντι στην Κρήτη, χρησιμοποιούν επίσης εκφράσεις, που δεν είναι ούτε ελληνικά, ούτε «σκιπετάρικα»⁵⁷⁷. Ο Τσελεμπί περιγράφει αναλυτικά τα χωριά της Μάνης από τα οποία περνάει, δίνοντας πληροφορίες για τη γεωμορφολογία, την ιστορία, την κοινωνία και τους κατοίκους των περιοχών αυτών⁵⁷⁸.

Συγκρίνοντάς το με άλλα ιδιώματα, θα λέγαμε ότι το ιδίωμα της Μάνης παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με το αντίστοιχο της Κρήτης, της Τσακωνιάς και των Κυθήρων, ομοιότητες που μπορεί να οφείλονται σε ιστορικά αίτια, όπως για παράδειγμα στον εποικισμό περιοχών, αλλά επιπλέον και στην κοινή καταγωγή όλων των διαλεκτικών τύπων, οι οποίοι για πολλούς και διαφορετικούς λόγους μπορούν να εξελιχθούν διαφορετικά από περιοχή σε περιοχή⁵⁷⁹.

Έτσι ανάμεσα στα ιδιώματα της Κρήτης, της Μάνης και των Κυθήρων εντοπίζουμε ως ομοιότητες τον ατελή Τσιτακισμό των *κ,γ,χ* και *γγ/γκ* πριν από τα /e/ και /i/, δηλαδή την πρόσθια πραγμάτωση αυτών, την απερρινοποιημένη προφορά των [b,d,g], π.χ *κάβος, άδρας*, την ασυνιζησία, όπως *παιδία* αντί *παιδιά*, την προσθήκη του /e/ στη γενική πληθυντικού των ονομάτων, π.χ *ανθρώπωνε*, κ.ά.⁵⁸⁰. Ο Χατζιδάκις εντοπίζει και ως ομοιότητα ανάμεσα στην Τσακωνική και το μανιάτικο ιδίωμα την επιβίωση του /F/, την τροπή του *θ* > σ, «το ασυνιζητον», καθώς και την υπερωική προφορά των /l/ και /n/ πριν από το /i/ και τον τσιτακισμό⁵⁸¹.

Μετά τον 16ο αιώνα άρχισαν να διαφοροποιούνται γλωσσικά οι Μανιάτες από όλους τους άλλους, μένοντας πιο σταθεροί στον παλιό τύπο, ενώ μετά το 1600, οι διάφοροι περιηγητές επισημαίνουν τη διαφορά του μανιάτικου ιδιώματος από τους γύρω χώρους του Μοριά⁵⁸². Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης λόγω της φτωχής γης της Μάνης, αλλά και οι ακατάπαυστοι αγώνες για ελευθερία, οδήγησαν σε πολλές δύσκολες στιγμές της ιστορίας κατοίκους της Μάνης να καταφύγουν σε ασφαλή μέρη, για να σωθούν, δημιουργώντας έτσι συρρίκνωση του πληθυσμού, αλλά και του γεωγραφικού χώρου στον οποίο εκτεινόταν το ιδίωμα. Μία άλλη αιτία ήταν οι κόντρες ανάμεσα σε τοπικές αρχοντικές οικογένειες και ο

---

577 Κουτσιλιέρης 1996, 157- 158.

578 Τσελεμπί 2005, 318-347.

579 Βαγιακάκος 1972, 37.

580 Κατσούδα 2016, 46-47.

581 Μηνάς 2004, 534.

582 Κάσσης 1982, 24.

βαθιά ριζωμένος νόμος του γδικιωμού (βεντέτα), που ώθησε οικογένειες να χωριστούν και να εγκαταλείψουν τα πάτρια εδάφη⁵⁸³, ενώ η μετανάστευση τον περασμένο αιώνα προς την Αμερική άφησε πεντακάθαρα τα σημάδια της στα ερειπωμένα χωριά της ορεινής Μάνης, πολλά από τα οποία εγκαταλείφθηκαν και ερημώθηκαν⁵⁸⁴.

Ο Στ. Καπετανάκης μάλιστα υποστηρίζει ότι, αν και οι Μανιάτες είχαν ποτίσει με το αίμα τους τη γη τους, άλλοτε πολεμώντας με τους Τούρκους και άλλοτε μεταξύ τους, ποτέ δεν ήταν δεμένοι με τον τόπο τους. Είναι πολλά τα έγγραφα της πρώτης περιόδου της Τουρκοκρατίας (1453 - 1685), τα οποία αναφέρονται στην επιθυμία των Μανιατών να μεταναστεύσουν, γεγονός που πραγματοποιήθηκε αργότερα, με τη μετανάστευση των Ιατρών - Μεδίκων στην Τοσκάνη της Ιταλίας (1674) και των Στεφανόπουλων στην Κορσική (1675), αλλά και πολλών άλλων. Η μετανάστευση στο Πεταλίδι αποτελεί αντίστοιχη περίπτωση⁵⁸⁵. Η συρρίκνωση αυτή είχε βέβαια εκτός των άλλων, και τις γλωσσικές της επιπτώσεις.⁵⁸⁶

Η γλώσσα της Μάνης μπορεί, όπως αποδεικνύεται, να συρρικνώθηκε, σε ορισμένες περιπτώσεις όμως ακολούθησε την αντίστροφη πορεία της επέκτασης. Πολλοί μετανάστες Μανιάτες μετέφεραν και επέβαλαν τις γλωσσικές τους ιδιαιτερότητες στα μέρη που κατοίκησαν και αυτό αποδεικνύεται έμμεσα και από τη γλώσσα του Σολωμού. Τα κείμενα, στα οποία εμφανίζεται για πρώτη φορά η εκφραστική δύναμη της Νέας Ελληνικής, είναι τα έργα του Σολωμού. Το γλωσσικό περιβάλλον του Σολωμού επηρεάζεται από τα μανιάτικα ακούσματα, καθώς η μητέρα του ήταν από την οικογένεια των Νικλιάνων, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη Ζάκυνθο, μαζί με πολλούς άλλους Μανιάτες. Τα μοιρολόγια επίσης κάνουν την εμφάνισή τους στα έργα του Σολωμού. Λέει συγκεκριμένα στον Διάλογο: *«ακόμα οι γυναίκες λέγουν τα μοιρολόγια στα λείψανα και τα φιλούν»*⁵⁸⁷. Τα μοιρολόγια άλλωστε που έχουν οχτασύλλαβο μέτρο είναι αυτά που διατηρούν ακέραιο το ιδίωμα της Μέσα Μάνης, που χρησιμοποιείται και στον πεζό λόγο⁵⁸⁸.

Στην εργασία μας θα περιοριστούμε στη μελέτη του μεσομανιάτικου ιδιώματος, καθώς οι περισσότεροι άποικοι στο Πεταλίδι προέρχονται από τη Μέσα Μάνη.

---

583 « Μάνη», <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CE%BD%CE%B7>, 2018.

584 « Μάνη», <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CE%BD%CE%B7>, 2018.

585 Καπετανάκης 2011, 158.

586 Κάσσης 1982, 25.

587 Παπανικολάου 1986, 657.

588 Κάσσης 1982, 28.

3.4. Γενικά Χαρακτηριστικά του Μεσομανιάτικου ιδιώματος

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του μανιάτικου ιδιώματος γενικά είναι το φωνητικό φαινόμενο της **συνίζησης**, κατά το οποίο εκφέρεται ως ημίφωνο το πρώτο από δύο συνεχή φωνήεντα, φαινόμενο το οποίο συναντάται ήδη στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα⁵⁸⁹, με βασικότερο στόχο την αντιμετώπιση της χασμωδίας στον προφορικό λόγο, ή την εξυπηρέτηση μετρικών αναγκών στη χρήση της λέξης⁵⁹⁰. Στο μεσομανιάτικο ιδίωμα το /j/ που προκύπτει από τη συνίζηση των συμπλεγμάτων /ea/, /eo/, /eu/, /ia/, /io/, /iu/ προφέρεται διαφορετικά ανάλογα με το σύμφωνο που προηγείται, φαινόμενο που ως ένα σημείο παρατηρείται και στην Κοινή. Για παράδειγμα, προηγουμένου του /v/ το /i/ προφέρεται ως /j/, π.χ. *προβιά, στραβιαρις (τυφλός)*, κοινό φαινόμενο, αλλά η συνίζηση του /e/ είναι διαλεκτικό φαινόμενο, π.χ. *βέβια*⁵⁹¹.

Ένα άλλο φωνητικό φαινόμενο της Μέσα Μάνης, το οποίο βρίσκουμε και στην Τσακωνιά, είναι το φαινόμενο της **επένθεσης**⁵⁹², δηλαδή της ανάπτυξης του ημιφώνου /j/ και στην προηγούμενη από την συλλαβή της συνίζησης, ώστε να συνεκφέρεται με το φωνήεν αυτής⁵⁹³. Στο μεσομανιάτικο ιδίωμα το φαινόμενο της επένθεσης δεν συντελείται πλήρως, δηλαδή το ημίφωνο της συλλαβής με συνίζηση δεν αρθρώνεται πλήρως πριν τα σύμφωνα, αλλά κατά τα δύο τρίτα, σύμφωνα με τον Βαγιακάκο, π.χ. *ποδιά γίνεται πο'δ'α*. Η επένθεση μάλιστα συντελείται σε μία λέξη όταν συνυπάρχει συνίζηση και όχι πλήρες φωνήεν, π.χ. *όχι παιδί =πα'δι, αλλά μόνο παιδιά=πα'δ'α*⁵⁹⁴.

Στο ιδίωμα παρατηρούνται ακόμα **αλλοιώσεις συμφώνων** σε σχέση με την Κοινή, π.χ. *βουργά*, αντί *γοργά*, ή *γερόντιζα, βασιλιζα* αντί *γερόντισσα* ή *βασιλίσσα* κ.ά.⁵⁹⁵, **απλοποίηση ή αποβολή συμφώνων** π.χ. *λέπου* αντί *βλέπω*, *ε'δζαγκα* αντί *εδιάβηκα* κ.ά.⁵⁹⁶ ή η αποβολή του τελικού ς από τα ουδέτερα σε *-ος* ή *τις* μετοχές⁵⁹⁷, π.χ. *φάρδο, έλεο, γυρεύοντα, τρέχοντα* κ.ά. ή και **ανάπτυξη συμφώνων**, π.χ. του γ στην αρχή ή τη μέση της λέξης, π.χ. *γούδελο*

---

589 Βαγιακάκος 1953, 97.

590 Βαγιακάκος 1953, 98.

591 Βαγιακάκος 1953, 99.

592 Βαγιακάκος 1953, 125.

593 Χατζιδάκης 1924, 341-342.

594 Βαγιακάκος 1953, 160.

595 Κουτσιλιέρης 1962, 321.

596 Κουτσιλιέρης 1962, 322.

597 Mirambel 1929, 171.

αντί *είδωλο*, σε συνεκφορά π.χ *οι γιάλλοι*, του ν π.χ *ο νόμος (τον ώμο)*, του ρ, π.χ. *βουρκόλοι* αντί *βουκόλοι*, του σ, π.χ *σβώλος* αντί *βώλος* (αρθρική επανανάλυση).

Παρατηρείται επιπλέον **μετάθεση φθόγγων**, π.χ. *αφρομή* αντί *αφορμή*, *γλίδα* αντί *λίγδα*, κ.ά.⁵⁹⁸, **πρόσθεση φωνηέντων**, όπως το /a/ στην αρχή λέξεων, π.χ. *αμάχη*, *αράθυμος* κ.ά., **αφαίρεση του αρχικού /a/** σπανίως παρατηρείται, όπως για παράδειγμα, *δράχτι*, *λήθα* αντί *αλήθεια*, κ.ά.⁵⁹⁹, ενώ εντοπίζεται ακόμη **αποκοπή του αρχικού άτονου ο**, το οποίο παρατηρείται και στην Κοινή π.χ. *μιλού* αντί *ομιλώ*, όπως και η μετατροπή του ο σε ε, το οποίο επίσης συνηθίζεται και στην Κοινή, π.χ. *οβραίος* αντί *εβραίος*, κ.ά.⁶⁰⁰.

Αρκετές ιδιαιτερότητες του μεσομανιάτικου ιδιώματος παρατηρούμε και σε σχέση με τη **μορφολογία**, όπως είναι η ρηματική κατάληξη *-ου* αντί *-ω*, η οποία συναντάται με τις επικρατέστερες καταλήξεις *-άζου*, *-ίζου*, *-αίνου*, *-ώνου*, *-εύου*, *-άρου*, π.χ. *αφρίζου*, *λυγίζου*, ή η προστακτική του ενεστώτα και αορίστου που έχει κατάληξη *-ο* π.χ. *τήραζο*, *τήραζο* κ.ά.⁶⁰¹, ή η διατήρηση των ρηματικών κλιτικών επιθημάτων *-ουσι* και *-ασι* του γ' πληθ. προσώπου, π.χ. *γυρίσουσι*, *αφήκασι*, *είχασι*, κ.ά.⁶⁰².

Και η **παραγωγή** στο μανιάτικο ιδίωμα είναι μεγάλη με τη χρήση διαφόρων παραγωγικών καταλήξεων, (*-ίζου*, *-άζου*, *-ούνου*, *-ώνου*, *-αίνου* κ.ά.) π.χ. *τούμπανο-στουμπαν-ίζου*, *σταυρός-σταυρόνου*, ενθεμάτων και προσφυμάτων, π.χ. *ξεμειν-έσκ-ου*, *μακρυναν-έσκ-ου*, *καβελλαρι-κών-ου*, *ζαργλα-κών-ου* κ.ά.⁶⁰³, καθώς βέβαια και η **σύνθεση**, τις οποίες η Μπασέα-Μπεζαντάκου εντοπίζει ως τις μεγαλύτερες μορφολογικές διαδικασίες για τον σχηματισμό επιθέτων. Αναφέρει μάλιστα πολλά διαλεκτικά επιθήματα ως απόδειξη αυτού του φαινομένου⁶⁰⁴.

Αρκετές διαφορές και ιδιαιτερότητες του ιδιώματος εντοπίζουμε και στο **λεξιλόγιο**, οι οποίες έχουν καταγραφεί σε διαλεκτικά λεξικά. Τα διαλεκτικά λεξικά, είναι μία κατηγορία περιορισμένων λεξικών (limited), συνήθως μονόγλωσσων (monolingual), που αντιδιαστέλλονται από τα γενικά λεξικά⁶⁰⁵. Πολλά από αυτά είναι απλώς γλωσσάρια, δηλ. έργα μικρής έκτασης, που παραθέτουν μόνο μετάφραση, χωρίς να παρέχουν μορφολογικές

---

598 Κουτσιλιέρης 1962, 323.

599 Mirambel 1929, 125.

600 Κουτσιλιέρης 1962, 326.

601 Κουτσιλιέρης 1962, 343-346.

602 Μανιατέας 2002, 5.

603 Κάσσης 1982, 49 -53.

604 Μπασέα-Μπεζαντάκου 2011, 352 -376.

605 Ξυδόπουλος 2008, 287.

ή σημασιολογικές πληροφορίες⁶⁰⁶, καθώς εντοπισμός αυτών στα επιμέρους ιδιώματα είναι δύσκολος για τους λεξικογράφους⁶⁰⁷.

3.5. Καταγραφή Μανιάτικου Ιδιώματος στο Πεταλίδι

Είναι γεγονός ότι από την εποχή που ιδρύθηκε το Πεταλίδι στη νεότερη ιστορία μέχρι την εποχή που γράφεται η παρούσα εργασία, έχουν περάσει περίπου 186 χρόνια. Αρκετά θα υποστήριζε κανείς, ώστε αυτά να επιδράσουν αρνητικά στην επιβίωση του ιδιώματος σε μία περιοχή που εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης πολύ γρήγορα μετατράπηκε σε πόλο έλξης πολλών ανθρώπων από άλλες κοντινές περιοχές με άλλες γλωσσικές καταβολές, τις οποίες μετέφεραν και την περιοχή. Από την άλλη, η σύντομη ανάπτυξη του οδικού δικτύου έκανε γρήγορα το Πεταλίδι εμπορικό και οικονομικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, με πολλές υπηρεσίες κοινής ωφελείας, που συνεχώς συγκέντρωναν το ενδιαφέρον νέων κατοίκων.

Έτσι, στην προσπάθειά μας να καταγράψουμε την επιβίωση του ιδιώματος στο Πεταλίδι, βρεθήκαμε σχεδόν σε ένα ερευνητικό αδιέξοδο, καθώς τόσα χρόνια μετά και κάτω από τις συνθήκες που ήδη περιγράψαμε, βασιστήκαμε στην προφορική ομιλία μεγάλων ανθρώπων τρίτης και τέταρτης γενιάς από τη μετοίκησή τους από τη Μάνη, από τους οποίους ελάχιστα μανιάτικα στοιχεία στην ομιλία τους μπορέσαμε να εντοπίσουμε και από την άλλη αυτά δεν μπορούσαν να καταγραφούν ως γενικό, αλλά ως μεμονωμένο φαινόμενο ομιλίας συγκεκριμένων ανθρώπων.

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια στοιχεία που μεμονωμένα όμως εντοπίσαμε: Την απουσία συνίζησης σε ορισμένες περιπτώσεις του μανιάτικου ιδιώματος, π.χ. *καρδία*, αλλά και *καρδιά*, την ανάπτυξη συμφώνων στην αρχή της λέξης, όπως του ν π.χ. *ο νόμος (τον ώμο)*. Συχνή ήταν επίσης και η μετατροπή της ρηματικής κατάληξης – *ω*, του *α'* προσώπου της Ενεργητικής Φωνής σε –*ου*, π.χ. *λέου* αντί *λέω*.

Το φαινόμενο, ωστόσο, του τσιτακισμού, που είναι χαρακτηριστικό του μανιάτικου ιδιώματος, δεν το εντοπίσαμε σε κανέναν από τους ομιλητές.

Καταγράψαμε επιπλέον, και λίγες φράσεις-λέξεις ως απόηχο του μανιάτικου ιδιώματος στο Πεταλίδι π.χ. «*Τί κάνεις κορώνη μου;*» Που σημαίνει «*τί κάνεις βασιλιά μου*», έκφραση που απευθύνεται σε αγαπημένα πρόσωπα και χρησιμοποιείται στη Μάνη

---

606 Barbato - Varvaro 2004, 432.

607 Κομπιλήρης 2009, 14.

ευρέως, ακόμη και σήμερα, τη λέξη *καφός*⁶⁰⁸ που είναι ο αδερφός, *σίγκλος*⁶⁰⁹ που είναι ο κουβάς, ή τη λέξη *τηγανίδα*⁶¹⁰ αντί της επικρατούσας στην υπόλοιπη Μεσσηνία *λαλάγγι*.

Η αλήθεια είναι βέβαια ότι οι γλωσσικές αυτές εκφάνσεις ήταν σχεδόν ανεπαίσθητες, καθώς ο προφορικός αυθόρμητος λόγος ακόμη και των πιο ηλικιωμένων απόγονων των πρώτων εποίκων Μανιατών, ήταν αμιγώς συγγενής με τη Νέα Ελληνική, και μόνο με την ερευνητική καθοδήγηση ξεδίπλωναν οι ομιλητές από το ντουλάπι του χρόνου ενθύμια του μανιάτικου ιδιώματος.

---

608 Μανιατέας 2002, 159.

609 Μανιατέας 2002, 352.

610 Μανιατέας 2002, 390.

3.6. Συμπεράσματα 3^{ου} κεφαλαίου

Για τη μελέτη του ιδιώματος της Μάνης τα μοιρολόγια δεν αποτελούν μόνο πολύτιμη πηγή αλλά και μοναδική, εφόσον διατηρείται σε αυτά ακέραιο το ιδίωμα. Το ιδίωμα της Μέσα Μάνης διατηρεί πολλά δωρικά στοιχεία, ενώ παράλληλα παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την Τσακωνική και το δυτικό κρητικό ιδίωμα, λόγω ιστορικών περισσότερο συγκυριών. Το ιδίωμα της Μέσα Μάνης είναι αυτό, το οποίο διατηρεί τα περισσότερα αμιγή στοιχεία του ιδιώματος, ενώ αντίθετα το ιδίωμα της Έξω Μάνης αφομοιώθηκε πολύ νωρίτερα από την Κοινή Ελληνική, λόγω της μεγαλύτερης επικοινωνίας του με αυτή.

Το ιδίωμα της Μάνης μεταφέρθηκε μαζί με τους Μανιάτες εποίκους σε διάφορα μέρη, όπως στην Κρήτη, την Πελοπόννησο, τη Ζάκυνθο, ακόμα και την Κορσική. Ένα από αυτά τα μέρη μετοίκησης των Μανιατών υπήρξε και η περιοχή του Πεταλιδίου, όπου εκεί Μανιάτες άποικοι ίδρυσαν τα νεότερα χρόνια, την κωμόπολη του Πεταλιδίου. Οι περισσότεροι άποικοι στο Πεταλίδι, προέρχονταν από τη Μέσα Δυτική Μάνη, όπως ακριβώς και ο Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης, ο ιδρυτής του Πεταλιδίου, οι οποίοι διατηρούσαν πιο έντονα το μανιάτικο ιδίωμα.

Παρόλα αυτά, σήμερα μάς είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουμε για τη διάσωση του μανιάτικου ιδιώματος στο Πεταλίδι, καθώς δεν έχουμε γραπτά κείμενα για να στηριχτούμε, παρά μόνο κάποια διασωθέντα μοιρολόγια, τα οποία μεταφέρθηκαν από τη Μάνη ή δημιουργήθηκαν στο Πεταλίδι τα πρώτα χρόνια της μετοίκησης. Βασιζόμενοι, λοιπόν, στον προφορικό λόγο των ηλικιωμένων ανθρώπων τρίτης και τέταρτης γενιάς, 181 περίπου χρόνια μετά τη μετοίκηση, πολύ λίγα χαρακτηριστικά μπορέσαμε να καταγράψουμε, τα οποία αναφέρθηκαν και πιο πάνω.

Η ταυτόχρονη σχεδόν κατοίκηση του Πεταλιδίου από τους Ανεβοκατεβάτες, ανθρώπους με διαφορετικό γλωσσικό ιδίωμα και τρόπο ζωής, συνετέλεσε στην άμβλυση των διαφορών ανάμεσά τους και στη δημιουργία ενός συμπαγούς πληθυσμού, που σταδιακά συνέβαλε από κοινού στην εξέλιξη της αποικίας. Από την άλλη, η γεωγραφική θέση του Πεταλιδίου, καθώς και η φυσική του ομορφιά, το ανέδειξαν γρήγορα σε τουριστικό προορισμό, με αποτέλεσμα να αποτελέσει μία ανοικτή κοινωνία, που δεχόταν εκτός από τις άλλες και γλωσσικές επιδράσεις, έτσι ώστε να μην παραμείνει γλωσσικά απομονωμένο. Επιπλέον, η έντονη επικοινωνία με τη μητρόπολη Μάνη, διακόπηκε σχετικά νωρίς, όταν άρχισε η άμεση επικοινωνία με τα υπόλοιπα εμπορικά κέντρα της περιοχής, Κορώνη και Καλαμάτα, με τη δημιουργία οδικού δικτύου, στα τέλη 19^{ου} αι.

Άλλωστε, η εισβολή των ΜΜΕ στη ζωή μας ήρε και την τελευταία γλωσσική άμυνα και προσπάθεια που μπορεί να παρουσίαζε η περιοχή, για να διατηρήσει αλώβητο το γλωσσικό ιδίωμα, που πολλά χρόνια πριν έφεραν οι Μανιάτες μαζί τους, όταν ίδρυσαν την κωμόπολη του Πεταλιδίου. Ίσως μία γλωσσική μελέτη που να αναδεικνύει το ιδίωμα στην περιοχή θα έπρεπε να έχει γίνει πολύ νωρίτερα, όταν ακόμα ήταν εν ζωή οι πρώτες γενιές των αποίκων, ώστε να μπορούμε να εντοπίσουμε χαρακτηριστικά του μανιάτικου ιδιώματος στο Πεταλίδι.

Κεφάλαιο 4ο

Ο πολεοδομικός σχεδιασμός του Πεταλιδίου

4.1. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος

Η μελέτη ενός μνημείου της αρχαιότητας, όσο λεπτομερής και αν είναι, δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής για την κατανόηση και στάθμιση της σημασίας του, αν συγχρόνως δεν εξετάζει τη θέση αυτού σε σχέση με το περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται, αλλά και τα γειτονικά μνημεία. Για τον λόγο αυτόν απαραίτητη για την καλή γνώση των μνημείων μίας πόλης είναι κατά πρώτο λόγο η εξακρίβωση της όλης πολεοδομικής της συγκρότησης, χωρίς την οποία θα ήταν αδύνατος και ο τοπογραφικός καθορισμός της θέσης ενός μνημείου, αλλά και η κατανόηση της λειτουργίας του⁶¹¹. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Λαγόπουλο, για να επιβιώσει ένα μνημείο στη σύγχρονη εποχή πρέπει να επέλθει σύγκρουση ανάμεσα στον συμβολισμό που κρύβει αυτό το μνημείο και στον ορθολογισμό που εκφράζει η σύγχρονη κοινωνία, κάτι βέβαια που δεν ήταν αναγκαίο στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, όπου το πρακτικό συναντούσε υπάκουα και χωρίς κοινωνικές αναταραχές το ορθολογιστικό⁶¹².

Κατά ανάλογο τρόπο, η μελέτη της ίδρυσης και της εξέλιξης της Κομόπολης του Πεταλιδίου στο διάβα της ιστορίας δεν μπορεί να μην περάσει μέσα και από την πολεοδομική της οργάνωση και τον σχεδιασμό της, αμέσως μετά την ίδρυσή της. Αν μάλιστα δεχτούμε την έννοια της πόλης στο γενικευμένο περιεχόμενό της, τότε ως πόλη μπορούμε να θεωρούμε κάθε ανθρώπινη οίκηση από την εμφάνιση της ανθρωπότητας. Έτσι, η δημιουργία των πόλεων αποτελεί μία μακρόχρονη εξελικτική διαδικασία, που ξεκίνησε με την εμφάνιση της ανθρώπινης κοινότητας και που ολοκληρώθηκε σε διαφορετικές φάσεις μέσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί από την αρχή ότι η πόλη, ως κοινωνικό φαινόμενο, αντικατοπτρίζει και εκφράζει το κοινωνικοοικονομικό σύστημα στο οποίο ανήκει⁶¹³.

Οι πρώτες αστικές συγκεντρώσεις εμφανίσθηκαν στις όχθες του Τίγρη, του Ευφράτη και του Νείλου, σε μία εποχή που η Ευρώπη αγνοούσε ακόμα και την ύπαρξη της πόλης. *«Στον ευρωπαϊκό χώρο θα κάνουν την εμφάνισή τους στα βόρεια της Μεσογείου πολύ*

---

611 Τραυλός 2005, 1.

612 Λαγόπουλος 2004, 225.

613 Σαρρηγιάννης 1997, 36.

αργότερα σε σύγκριση με την Ουρ, τη Νινίβ, τη Βαβυλώνα ή τη Θήβα, γρήγορα όμως θα αποτελέσουν μία από τις πρωταρχικές διαστάσεις της Ευρώπης, σε βαθμό μάλιστα που σήμερα ορισμένοι να θεωρούν ότι οι όροι «ευρωπαϊκότητα» και «αστικοποίηση» έχουν την ίδια δηλωτική σημασία»⁶¹⁴.

Παράλληλα με την αστικοποίηση, καλλιεργήθηκε στις κοινωνίες της Δύσης και η πολεοδομία, η οποία αναπτύχθηκε από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως απάντηση στα προβλήματα που είχαν παρουσιαστεί ήδη από τον 19^ο αιώνα. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η αλματώδης αστικοποίηση που ακολούθησε, εισήγαγε δυσλειτουργίες στην πόλη, εξαιτίας της άναρχης επέκτασης του αστικού τοπίου, καθώς και κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις, οι οποίες απείλησαν τα πολιτικά καθεστάτα και δημιούργησαν μία έντονη αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, που πολλές φορές διατυπώθηκε και ως σύγκρουση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία⁶¹⁵.

Στην περίπτωση μάλιστα της χώρας μας, όταν το 1827, μετά από μακροχρόνιο αγώνα κέρδισε την ανεξαρτησία της, παρατηρήθηκε ένα καθεστώς ραγδαίου εκσυγχρονισμού με στόχο τον «ευρωπαϊσμό», δηλαδή τη ροπή προς τα δυτικά πολιτισμικά πρότυπα⁶¹⁶, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να αποκαταστήσει τις ολέθριες συνέπειες του απελευθερωτικού αγώνα και να εφαρμόσει ένα νέο, ευρωπαϊκής προέλευσης μηχανισμό διοίκησης, με άμεσο στόχο να παραχθεί νομοθεσία, να βελτιωθεί η εθνική οικονομία και να θεμελιωθεί η πολεοδομία⁶¹⁷.

4.2. Η εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της πολεοδομίας στην Ελλάδα

Η εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της πολεοδομίας στη σύγχρονη Ελλάδα θα μπορούσε να διακριθεί σε τέσσερις περιόδους⁶¹⁸: 1η περίοδος: από το 1828 μέχρι το 1923, 2η περίοδος: από το 1923 μέχρι τη δεκαετία του '70, 3η περίοδος: από τη δεκαετία του '70 μέχρι το 1982, 4η περίοδος: από το 1982 μέχρι σήμερα.

Εξετάζοντας συνοπτικά τα βασικά χαρακτηριστικά της κάθε περιόδου, μπορούμε να καταγράψουμε τα ακόλουθα:

---

614 Pinol - Walter 2007, 11.

615 Πρεβελάκης 2001, 16.

616 Φιλππίδης 2007, 8.

617 Φιλππίδης 2007, 12.

618 Αραβαντινός 1997, 95.

1η περίοδος: από το 1828 μέχρι το 1923

Με τη σύσταση του Ελληνικού Κράτους, μετά την απελευθέρωσή του από τους Οθωμανούς, εκπονήθηκαν τα ρυμοτομικά σχέδια της Πάτρας (1828), της Πύλου (1829), της Αθήνας (1830), του Ναυπλίου (1834), της Μονεμβάσιας (1836), της Ναυπάκτου (1838), της Θήβας (1850), της Καλαμάτας (1860) κ.λ.π. Αυτήν την περίοδο βέβαια δεν υπήρχε ενιαίο νομοθετικό πλαίσιο πολεοδομικού σχεδιασμού, το οποίο θα αντιμετώπιζε την πόλη συνολικά ως οντότητα. Ένα πρώτο νομοθέτημα, το Διάταγμα της **5-6-1842** για την Αθήνα και την Ερμούπολη και στη συνέχεια ο νόμος Σκβ' του **1867** για την υπόλοιπη Ελλάδα, καθόριζαν τη στοιχειώδη δόμηση των κτηρίων, όπως υποχρεωτική τήρηση οικοδομικών και ρυμοτομικών γραμμών, τακτοποίηση οικοπέδων κ.λ.π.⁶¹⁹.

Γενικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, στα τρισήμισι χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ιωάννη Καποδίστρια, ολοκληρώθηκαν τα πολεοδομικά σχέδια για εννέα ελληνικές πόλεις: το Ναύπλιο, το Άργος, την Τρίπολη, την Ιτέα, την Κόρινθο, το Λιδωρίκι, τη Βοστίτζα (Αίγιο), την Πάτρα και την Πύλο. Παράλληλα, προχωρούσε ο σχεδιασμός για άλλες επτά πόλεις. Ειδικά διατάγματα καθόριζαν επίσης ό,τι ήταν σχετικό με την ανοικοδόμηση των πόλεων βάσει πολεοδομικού σχεδίου, με την ανεύρεση πόρων για την ανέγερσή τους κ.ά. Οι πρώτες μάλιστα πόλεις που δέχονται την ανανεωτική πολιτική του Καποδίστρια είναι η Αίγινα και στη συνέχεια το Ναύπλιο. Στην Αίγινα ανεγείρεται το πρώτο δημόσιο κτήριο του νεοσυσταθέντος κράτους, το μεγαλύτερο ίσως της Καποδιστριακής περιόδου, καθαρό δείγμα έντεχνης αρχιτεκτονικής, το Ορφανοτροφείο, το φιλανθρωπικό κατάστημα που κτίστηκε από τον Καποδίστρια, για να στεγάσει τα ορφανά του Αγώνα. Μόνο για την Αθήνα δεν είχε εκδοθεί ειδικό διάταγμα, επειδή η πόλη δεν είχε προσαρτηθεί επίσημα στο νέο κράτος. Σήμερα όμως, είναι πλέον βέβαιο ότι την εντολή και τις οδηγίες για τη χαρτογράφησης της, την είχε δώσει ο ίδιος ο Καποδίστριας την άνοιξη του 1831 στους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους, Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert⁶²⁰.

Άλλωστε η διαμάχη για την επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους και κατά συνέπεια η ανάλογη πολεοδομική της ανασυγκρότηση δεν ήταν απλή υπόθεση, αφού αρκετές αντίζηλες πόλεις (ανάμεσά τους, το Ναύπλιο, η Κόρινθος, η Ερμούπολη κ.ά) διεκδίκησαν επίμονα τον τίτλο αυτό. Ο ίδιος ο Καποδίστριας

---

619 Αραβαντινός 1997, 95.

620 Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 58. - Παπαγεωργίου-Βενετάς, 2001, 25-29, 45-53.- Παπαγεωργίου-Βενετάς 2001, 51-63, 83-88, 109-118.- Μονιούδη-Γαβαλά, 2017, 20-23.

δέχτηκε ισχυρές και επίμονες πιέσεις από τους εκπροσώπους κάθε πλευράς⁶²¹.

Με την άφιξη όμως του Βαυαρού πρίγκιπα και πρώτου βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα (1833-1862), πραγματοποιήθηκε η θέληση του αρχαιοφίλου και φιλέλληνα βασιλιά της Βαυαρίας Λουδουβίκου Α΄, να αναβιώσει το ένδοξο αλλά και ξεχασμένο παρελθόν της Αθήνας⁶²².

Στη θέληση αυτή του Βαυαρού βασιλιά και πατέρα του Όθωνα να αναβιώσει την Αθήνα ως κέντρο του νεοσύστατου κράτους, προστέθηκε μακροπρόθεσμα, επί βασιλείας Γεωργίου Α΄ (1863-1913), και η ανάκτηση της Θεσσαλίας (1881) και μέρους της Ηπείρου, οπότε η Αθήνα ως κεντρικότερη περιοχή θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις αυξημένες λειτουργικές ευθύνες, ενώ από την άλλη οι εξελίξεις στο πολιτικό επίπεδο μετά το 1875, με κύριο εκφραστή της τον Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος θεμελίωσε μία σειρά σημαντικών δημοσίων έργων, όπως οδοποιία, σιδηρόδρομο, διώρυγα της Κορίνθου, εγγειοβελτιωτικά έργα, προοπτική για εκβιομηχάνιση της χώρας, μετέτρεψαν τελικά την Αθήνα ως κέντρο της ανάπτυξης⁶²³.

Την περίοδο αυτή, δηλ. τον 19^ο αι., δημιουργείται η ροπή προς την «νεοκλασική πόλη», σε μία προσπάθεια του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους να εξευρωπαϊστεί και να απομακρυνθεί από κάθε ανατολίτικη επιρροή, που παρέπεμπε στα 400 χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας⁶²⁴. Η νεοκλασική, ωστόσο, πόλη αυτής της εποχής ονομάζεται έτσι, επειδή ταυτίζεται με τη γενικότερη διάδοση του νεοκλασικισμού στην αρχιτεκτονική⁶²⁵, χωρίς όμως να υπάρχει ένα «πρότυπο» γενικής ισχύος γι' αυτή⁶²⁶.

Στη χώρα μας, βέβαια, οι ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες επέβαλαν μικρής κλίμακας νεοκλασικά έργα με χαμηλό προϋπολογισμό και κτήρια και σχέδια λιτά, χωρίς τις υπερβολές της Ευρώπης, τα οποία πολλές φορές αντιμετώπιζονταν από τους κατοίκους «*με δέος και ασέβεια συνάμα πόθο και ειρωνεία*»⁶²⁷, με εξαίρεση τα βασιλικά ανάκτορα, που ανεγέρθηκαν για τον Όθωνα από τον Γερμανό αρχιτέκτονα Φρειδερίκο Γκέρτνερ (Friedrich von Gärtner)⁶²⁸.

---

621 Μπίρης 2003, 10.

622 Μπίρης 2003, 10.

623 Μπίρης 2003, 12.

624 Φιλπιπίδης 2007, 8.

625 Φιλπιπίδης 2007, 28.

626 Φιλπιπίδης 2007, 29.

627 Μπαστέα 2008, 210-211.

628 Μπαστέα 2008, 219.

Σε γενικές γραμμές ο Νεοκλασικισμός χαρακτηρίζεται από ευθείες γραμμές, με εμφανή τη στροφή προς την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική, άλλοτε με πιο χαλαρό και άλλοτε με πιο αυστηρά προσκολλημένο τρόπο σε αυτή⁶²⁹.

Ο πρώιμος γερμανικός κλασικισμός που μετεμφυτεύτηκε στο νεοσύστατο κράτος⁶³⁰, εκφράστηκε με ένα εκτενές πολεοδομικό πρόγραμμα που αφορούσε όλο το βασίλειο και μεριμνούσε για όλα τα σημαντικά υπό ανέγερση κτήρια⁶³¹. Στην όψιμή του φάση, ο ελληνικός νεοκλασικισμός, που εδραιώνεται στις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, έχει ως κύριο χαρακτηριστικό του την ευρύτερη διάδοσή του στα αστικά κτήρια της χώρας⁶³², που δικαιολογούν και την επιθυμία των αστικών οικογενειών να στεγαστούν σε διαμερίσματα, ιδιαίτερα στην Αθήνα⁶³³. Ευρεία διάδοση παρουσιάζουν τα κτήρια του ύστερου κλασικισμού και στη μεσοσηνιακή πρωτεύουσα, Καλαμάτα⁶³⁴. Όπως επισημαίνει η κα Σπηλιοπούλου, «Είναι κτήρια που χρονολογούνται συνήθως μετά το 1910 και φέρουν τα κύρια χαρακτηριστικά του ώριμου κλασικισμού με κάποιες όμως διαφοροποιήσεις: μεγάλο ύψος και μεγάλο μέγεθος των ανοιγμάτων με πλαισίωση σε πλήρη ρυθμό, που συχνά αποτελείται από παραστάδες με ραβδώσεις και κορινθιακά επίκρανα, γείσο και επιστόλιο. Αντί αετωματικής επιστέψεως, τα κτήρια αυτά έχουν πολλές φορές δώμα με σθηαίο, που διαμορφώνεται με πεσσίσκους (μπαλούστρες)»⁶³⁵.

2η περίοδος: από το 1923 μέχρι τη δεκαετία του '70

Κατά τη δεύτερη αυτή χρονική περίοδο, ψηφίστηκαν δύο νομοθετικά πλαίσια πολεοδομικού σχεδιασμού, τα οποία ισχύουν υπό προϋποθέσεις μέχρι σήμερα παίζοντας αποφασιστικό ρόλο στην ανοικοδόμηση της Ελλάδας. Αυτά ήταν το **Ν. Διάταγμα της 17-7/16-8-1923** «Περί σχεδίων Πόλεων, Κωμών και Συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών» και το **Π. Διάταγμα της 3-4-1929** «Περί Γενικοῦ Οικοδομικοῦ Κανονισμοῦ». Βάσει αυτών των δύο διαταγμάτων ο ελληνικός χώρος διαμορφώθηκε ως εξής⁶³⁶: Στις περιοχές που διαθέτουν εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο και χαρακτηρίζονται ως «εντός

---

629 Έργων 1999, 6-10.

630 Για την επιρροή και τις επιπτώσεις του γερμανικού κλασικισμού στη νεοελληνική αρχιτεκτονική κατά την οθωνική περίοδο βλ. Σκαρπιά-Χόπελ 1976, σελ. 157-236.

631 Μπαστέα 2008, 105.

632 Για την αισθητική του όψιμου κλασικισμού, βλ. Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 213-214.

633 Για την όψιμη φάση του κλασικισμού της συντηρητικής «αθηναϊκής σχολής», βλ.

Μπίρης 2003, 168-172.

634 Σπηλιοπούλου 2012, 683-701.

635 Σπηλιοπούλου 2016, 6.

636 Αραβαντινός 1997, 96.

Σχεδίου Πόλεως». Στους οικισμούς που υπάρχουν πριν από το έτος 1923 και δεν έχουν εγκεκριμένο σχέδιο πόλεως, αλλά ένα δικό τους νομοθετικό καθεστώς. Σε όλες τις υπόλοιπες περιοχές της Χώρας, που χαρακτηρίζονται ως «εκτός Σχεδίου Πόλεως».

Πολλά μειονεκτήματα αυτών των διαταγμάτων μπορεί να εντοπίσει κανείς, όπως την απουσία θεσμικού ρόλου από την πλευρά της πολιτείας για την ανάπτυξη του αστικού χώρου, την αδυναμία συνεργασίας του πολίτη και του κράτους για την ανάπτυξη της πόλης, την αστικοποίηση των εκτός σχεδίου χώρου περιοχών είτε νόμιμα είτε παράνομα, τακτικές που στιγμάτισαν αρνητικά την πολεοδομική ανάπτυξη της περιόδου αυτής⁶³⁷.

3η περίοδος: από τη δεκαετία του '70 μέχρι το 1982

Η σημαντικότερη καινοτομία αυτής της περιόδου είναι ότι με το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975 εισάγει την υποχρέωση του κράτους να ελέγχει την πολεοδομική ανάπτυξη και να προστατεύει το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Αυτήν την περίοδο η πολιτεία αρχίζει και διατυπώνει κατευθυντήριες γραμμές για τη χωροταξική και πολεοδομική πολιτική. Με το **N. 1032/ 80** ιδρύεται το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ). Συγχρόνως, όλη αυτή την περίοδο, με μία σειρά νομοθετήματα επιδιώκεται ουσιαστικότερη παρέμβαση στην οικιστική ανάπτυξη της χώρας. Τελικά, η οικονομική ύφεση της εποχής σε συνδυασμό με το νομοθετικό πλαίσιο λειτούργησαν ανασταλτικά στην οικοδομική ανάπτυξη, γεγονός που έπληξε οικονομικά και τους εργαζόμενους στον τομέα της οικοδομής⁶³⁸.

4η περίοδος: από το 1982 μέχρι σήμερα

Αυτή την περίοδο δημιουργείται ο **N. 1337/83** «Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις». Αναφέρεται σε επεκτάσεις ή εντάξεις πολεοδομικών σχεδίων σε περιοχές κύριας κατοικίας και αποτελεί πολεοδομικό νόμο - σταθμό για την Ελλάδα. Συμπληρώθηκε με το **N. 2508/97** «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις», ο οποίος αναφέρεται στην επέκταση, ανάπλαση και γενικότερα αναβάθμιση και προστασία των πόλεων και οικισμών της χώρας⁶³⁹.

4.3. Η πολεοδομική κατάσταση της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση

---

637 Αραβαντινός 1997, 96.

638 Αραβαντινός 1997, 97.

639 Αραβαντινός 1997, 97-98.

Όταν η Ελλάδα απαλλάχτηκε οριστικά από τον ξένο ζυγό και αποτέλεσε αυτόνομο κράτος, οι περισσότερες πόλεις ήταν σχεδόν εξαθλιωμένες, με ολοφάνερα τα σημάδια του αγώνα, ιδιαίτερα στις περιοχές από τις οποίες είχε περάσει ο Ιμπραήμ. Η εξαθλιωμένη κατάσταση των πόλεων δεν μπορούσε σίγουρα να ανταποκριθεί στις ανάγκες του νεοδημιούργητου κράτους. *«Ἡ πόλις, ἡ ὁποία ἔλαβε καὶ τώρα τὴν τιμὴν νὰ εἶναι προσωρινὴ τῆς κυβερνήσεως καθέδρα, ἦτον, ὅταν οἱ Τοῦρκοι τὴν παρέδωκαν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καθαυτὸ σορὸς βορβόρου, σκοτεινῶν ἔρρειπίων καὶ παντοίων δυσωδιῶν»*, ἔγραφε για το Ναύπλιο η «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος» το 1830⁶⁴⁰.

Ανάλογες εικόνες δίνουν και για πολλές άλλες πόλεις όχι μόνο τα ελληνικά κείμενα, αλλά και οι περιγραφές των Ευρωπαίων περιηγητῶν αὐτῆς τῆς περιόδου⁶⁴¹. Από την ἄλλη, η Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία παρέμενε κυρίαρχη του μεγαλύτερου μέρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας, τῶν νησιῶν του Αἰγαίου, τῆς Κρήτης και ἄλλων περιοχῶν⁶⁴². Μόνο τα Επτάνησα παρέμεναν ἕως τα τέλη του 18ου αἰ. βενετικές κτήσεις, ὅπου κυριαρχοῦσαν οἱ δυτικές ἐπιδράσεις⁶⁴³. Όταν βέβαια η Ἀθήνα ἐπιλέχτηκε με το Β.Δ. τῆς 29^{ης} Ιουνίου του 1833 ὡς πρωτεύουσα τῆς χώρας, δεν εἶχαν ληφθεῖ ὑπόψη οἱ ἄθλιες κοινωνικές και οἰκιστικές συνθήκες τῆς μέλλουσας πρωτεύουσας, οὔτε ο ἐκτεταμένος και ανεξερεύνητος ἀρχαιολογικός χώρος τῆς, ο οποίος ἐπρόκειτο να ἐγκλωβιστεῖ μέσα στον πυρήνα (διοικητικό-ἐμπορικό) του νέου πολεοδομικοῦ συγκροτήματος⁶⁴⁴.

Ἡ συμπαγὴς δόμηση που κυριαρχοῦσε στην εἰκόνα τῆς πόλης και η ἐμφανὴς παρουσία τῶν ἀρχαίων καταλοίπων που ἦταν διάσπαρτη παντοῦ, ἦταν τα κύρια χαρακτηριστικά τῆς Ἀθήνας τὴν ἐποχὴ αὐτή⁶⁴⁵. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης και ἰδιαίτερα κατὰ τὴ δευτέρη πολιορκία τῆς Ἀκρόπολης, το 1826, ἡ πόλη καταστράφηκε σχεδόν ὀλοσχερῶς.

Λίγο πριν τὴν ἀνακήρυξή τῆς σε πρωτεύουσα και ἔδρα τῆς Κυβέρνησης του νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ Κράτους, πολλοὶ ἐπισκέπτες περιγράφουν με πολὺ ζοφερά χρώματα τὴν κατάστασή τῆς. Ἀνάμεσα σε αὐτούς, ο Γερμανὸς ἀρχαιολόγος και ἐλληνιστῆς Λουδοβίκος Ρός (Ludwig Ross), ἐρχόμενος το καλοκαίρι του 1832 στην Ἑλλάδα ἐκφράζει

---

640 Δημητρακόπουλος 1937, 367-372.

641 Τραυλός-Κόκκου 1977, 515.

642 Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 29.

643 Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 29.

644 Μπίρης 2003, 10.

645 Παπαγεωργίου-Βενετᾶς 1999, 13.

έντονα την απογοητευτική εντύπωσή του από την ερειπωμένη πόλη το 1832, που την περιγράφει ως «έναν άμορφο, μονότονο, φαιοκάστανο σωρό από χαλάσματα και σκόνη». Μόνο η Ακρόπολη και ο ναός του Ηφαίστου, γνωστός ως Θησείο, μαρτυρούσαν την ιστορική πόλη. Σημαντικοί αρχαίοι τόποι, όπως η Ακαδημία του Πλάτωνος και ο Ίππιος Κολωνός, είχαν καταχωθεί παντελώς, ενώ ακόμα και ο Ιερός Βράχος είχε παραμορφωθεί παντελώς από τις καταστροφές και τις μετατροπές που είχε υποστεί δια μέσου των αιώνων. Από την άλλη, ο Ross κατέγραψε σε αυτήν την εικόνα καταστροφής και τους βανδαλισμούς στους οποίους προέβησαν οι πρώτοι ξένοι «τουρίστες» στην Αθήνα, οι οποίοι βανδάλιζαν τα αρχαία ερείπια πάνω στην Ακρόπολη, για να πάρουν κάποιο ενθύμιο μαζί τους⁶⁴⁶.

Σε αυτή, λοιπόν, την κατάσταση πραγμάτων κλήθηκαν και οι πρώτοι κυβερνήτες της Ελλάδος να θέσουν τη βάση για την ανόρθωση και την πρόοδο των πόλεων. Κατά τον 19^ο αι. εγκρίθηκαν πάνω από 170 σχέδια για νέες πόλεις και για επεκτάσεις υπαρχουσών πόλεων. Από τα σχέδια αυτά 9 είχαν εκπονηθεί επί Καποδίστρια, 40 επί Όθωνα και 111 επί Γεωργίου⁶⁴⁷.

4.3.α. Οι πρώτες ενέργειες επί Καποδίστρια (1828-1831)

Στόχος του κράτους τέθηκε από πολύ νωρίς η κατοίκηση, η αναμόρφωση και ο σχεδιασμός της χώρας⁶⁴⁸. Η κυβέρνηση του Καποδίστρια ανέλαβε την ανοικοδόμηση των πόλεων πάνω σε γεωμετρικά σχέδια. Ο σχεδιασμός αυτός μετά την απελευθέρωση έδωσε το σήμα γενικής αναγέννησης του κράτους. Πολλοί από τους κατοίκους που είχαν εγκαταλείψει τον τόπο τους κατά την Επανάσταση, ανυπομονούσαν να επιστρέψουν και να αρχίσουν μία καινούργια ζωή⁶⁴⁹. Η κυβέρνηση έπρεπε να αποκαταστήσει πρόσφυγες από τουρκοκρατούμενα μέρη ή από κατεστραμμένα χωριά του εσωτερικού⁶⁵⁰. Στις πολεοδομικές διαδικασίες πήραν μέρος και μέλη του Γαλλικού Στρατού, που επέβλεπαν την αποχώρηση του Αιγυπτιακού Στρατού⁶⁵¹.

Το 1829 ιδρύθηκε το Σώμα των επί της οχυρωματοποιίας και αρχιτεκτονικής αξιωματικών, με την παρέμβαση της Κυβέρνησης⁶⁵², ενώ ο ίδιος ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανοικοδόμηση της χώρας, επισκεπτόμενος προσωπικά τα χωριά

---

646 Παπαγεωργίου-Βενετιάς 1999, 13-14.

647 Καυκούλα – Παπαμίχος - Χαστάογλου 1990, 103.

648 Φιλπιπίδη 2007, 19.

649 Μπαστέα 2008, 96.

650 Μπαστέα 2008, 97.

651 Petropoulos 1968, 47.

652 Μπαστέα 2008, 97.

και τις πόλεις και ενθαρρύνοντας τους κατοίκους. Στη διάρκεια της διακυβέρνησής του εκπονήθηκαν τα σχέδια για 9 πόλεις, ενώ 13 ακόμα ήταν υπό μελέτη. Όλα τα σχέδια απεικόνιζαν ευθείς δρόμους και πλατείες με δημόσια κτήρια για τις υπάρχουσες πόλεις, ενώ οι νέες πόλεις βασιζόνταν σε ορθογωνικό πλέγμα, άλλοτε απλό και άλλοτε πολύπλοκο.

Τα προτεινόμενα αυτά ορθογωνικά σχέδια των νέων πόλεων είχαν τις βάσεις τους σε μία μακρά παράδοση πολεοδομικών επεμβάσεων, είτε για τη δημιουργία νέων πόλεων είτε για την επέκταση παλαιών, ακολουθώντας πολλές φορές το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα της αρχαιότητας⁶⁵³. Αυτός ο ορθολογικός σχεδιασμός στη δημιουργία πόλεων αποδιδόταν στην αρχαιότητα στον πολεοδόμο Ιππόδαμο τον Μιλήσιο, που έζησε τον 5^ο αι. π.Χ., από τον οποίο πήρε και το όνομά του⁶⁵⁴. Οι αρχαίες πηγές αποδίδουν στον Ιππόδαμο τον σχεδιασμό της Μιλήτου, μετά την καταστροφή της από τους Πέρσες⁶⁵⁵, του Πειραιά⁶⁵⁶, της αθηναϊκής αποικίας των Θουρίων στη Νότια Ιταλία και του νέου σχεδιασμού της Ρόδου, κάτι που ιστορικά δεν θα πρέπει να ευσταθεί⁶⁵⁷. Όλες οι παραπάνω πόλεις κτίστηκαν τον 5^ο αι. π.Χ., σύμφωνα με το ορθογώνιο πολεοδομικό σύστημα χάραξης. Ωστόσο, τα παραδείγματα των αρχαϊκών πόλεων που γνωρίζουμε, οδήγησαν κάποιους ερευνητές να αποκλείσουν αυτή τη θεωρία, περιορίζοντας τη συμβολή του Ιππόδαμου στην περαιτέρω ανάπτυξη του προϋπάρχοντος πολεοδομικού σχεδιασμού της πόλης - κράτους⁶⁵⁸.

Το Ιπποδάμειο σύστημα σύμφωνα με διάφορους μελετητές, διέπεται από την αρχή της ισονομίας στην κατασκευή των κατοικιών, η οποία σε συνδυασμό με τη συμμετρία και την κοσμική τάξη συνθέτει το σύνολο της πόλης, η οποία με τον προσανατολισμό που αποκτά βάσει του σχεδίου της «*αποκτά μία συνειδητή σχέση με τον κοσμικό χώρο*»⁶⁵⁹.

Σε γενικές γραμμές, το Ιπποδάμειο σύστημα βασίζεται στη δημιουργία ενός δικτύου παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους ευθύγραμμων δρόμων, που τέμνονται έτσι, ώστε τα οικοδομικά τετράγωνα που δημιουργούνται να είναι κανονικά και να διευκολύνουν τη χάραξη οικοπέδων ίσου εμβαδού. Οι θέσεις των δημοσίων κτηρίων, των πλατειών, των

---

653 Σπηλιοπούλου – Γρουσουζάκου 2019, 90.

654 Για τον Ιππόδαμο τον Μιλήσιο και το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα της αρχαιότητας βλ. γενικά Hölscher 2005, 158-159. - Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 6-10. - Lauter 2016, 75-76.- Πλάντζος 2016, 197, 231, 238.

655 Hoepfner – Schwandner 1994, εικ. 11-13.

656 Hoepfner – Schwandner 1994, εικ. 14.

657 Hoepfner – Schwandner 1994, εικ. 41. – Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 9.

658 Hölscher 2005, 158.

659 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 9-10.

ναών, αλλά και των κατοικιών, καθορίζονται με ακρίβεια. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός του Ιππόδαμου προέβλεπε ακόμη την υδροδότηση των πόλεων, αλλά και την οργάνωση πλαισίου για την υγιεινή διαβίωση στην πόλη, ενώ σε περίοπτη και οχυρωμένη θέση βρίσκονταν τα διοικητικά και θρησκευτικά κτήρια, για αμυντικούς λόγους. Γενικότερα, το Ιπποδάμειο σύστημα δεν είχε σκοπό μόνο την χάραξη ενός ορθοκανονικού πολεοδομικού ιστού, αλλά και τη συνολική ορθολογικότητα στις λειτουργίες της πόλης⁶⁶⁰.

Στις παραθαλάσσιες πόλεις τα σχέδια ακολουθούσαν συνήθως τη γεωμορφολογία της παραλίας. Αρκετά από αυτά που τα επεξεργάστηκαν και τα επέβλεψαν 29 στρατιωτικοί μηχανικοί και αρχιτέκτονες, παρέμειναν σε ισχύ μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα⁶⁶¹. Τα νέα, κανονικά και ορθογώνια σχέδια είχαν πρακτικά πλεονεκτήματα όσον αφορούσε στην καταμέτρηση του τόπου και στην εγκατάσταση των κατοίκων. Συγχρόνως όμως δήλωναν ότι η Ελλάδα είχε περάσει από τον Οθωμανικό ζυγό στην ανεξαρτησία, από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό, γεγονός που αντικατοπτριζόταν και στο περιβάλλον, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Σταμάτης Βούλγαρης, Κερκυραίος μηχανικός στον Γαλλικό Στρατό⁶⁶².

Ένας σημαντικός αριθμός από τους νέους οικισμούς απευθύνεται σε ξεριζωμένους πληθυσμούς, δηλαδή σε ομάδες που προέρχονταν από περιοχές κατεστραμμένες από πολεμικές επιχειρήσεις ή από περιοχές που τελικά έμειναν έξω από τα οριστικά σύνορα του ελληνικού κράτους⁶⁶³.

Πρώτος οργανωμένος προσφυγικός συνοικισμός στο νεοσύστατο κράτος θεωρείται η Πρόνοια, προάστιο του Ναυπλίου, που δημιούργησε ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, για να στεγάσει Κρήτες και άλλους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην πόλη, από περιοχές που βρίσκονταν εκτός των ορίων του νεοσυσταθέντος κράτους⁶⁶⁴. Όταν έφτασε στο Ναύπλιο ο Κυβερνήτης, στις 6 Ιανουαρίου του 1828, τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ήταν πολλά, ποικίλα και μεγάλα. Ένα από αυτά ήταν η συσσώρευση πλήθους κόσμου από κάθε μεριά του ελλαδικού χώρου. Οι άνθρωποι αυτοί ήρθαν σε μία

---

660 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 9.

661 Δωροβίνης 1995, 288.

662 Μπαστέα 2008, 100.

663 Φιλπιπίδης 2007, 22.

664 Βακαλόπουλος 1939, 18, 59.

πόλη κατεστραμμένη και ακάθαρτη με σπίτια ερειπωμένα⁶⁶⁵. Αρχικά εγκαταστάθηκαν πρόχειρα σε καλύβες. Οι συνθήκες υγιεινής ήταν άθλιες και υπήρχε μεγάλος κίνδυνος επιδημιών. Έτσι, στις αρχές Απριλίου του ίδιου έτους ο Κυβερνήτης ανέθεσε στους μηχανικούς Σταμάτη Βούλγαρη και Νικόλαο Μαυρομμάτη⁶⁶⁶ να κατασκευάσουν καλύβες σε μέρος κατάλληλο, προκειμένου να στεγαστεί όλος αυτός ο κόσμος.

Η τοποθεσία που εκείνος πρότεινε, βρισκόταν κοντά στο χωριό Άρια, όπου ο τόπος ήταν υγιεινός και κατάλληλος, ενώ η τελική και ακριβής επιλογή του χώρου επρόκειτο να αποτελέσει έργο και των τριών, δηλαδή του ίδιου και των δύο μηχανικών⁶⁶⁷. Ο ίδιος, μάλιστα, «βάφτισε» αυτό το προάστιο, δίνοντάς του το όνομα «Πρόνοια»⁶⁶⁸, η οποία ως οικισμός ήταν ήδη γνωστή από τα προϊστορικά χρόνια⁶⁶⁹.

Οι εργασίες κατασκευής είχαν ήδη αρχίσει στις 5 Μαΐου του 1828. Στις 24 Μαΐου οι μάστορες παρέδωσαν 96 καλύβες⁶⁷⁰. Όμως, μετά από δύο μέρες, ξέσπασε επιδημία πανώλης, και όπως ήταν αναμενόμενο, πρωτοεμφανίστηκε στις φτωχές οικογένειες, που έμεναν στα παραπήγματα, έξω από την πύλη της Ξηράς⁶⁷¹, γεγονός που σταμάτησε τις εργασίες, αλλά και τις αμοιβές των εργαζομένων σε αυτές⁶⁷².

Τα σπίτια αυτά ήταν πέτρινα, κτισμένα σε οικοπέδα με πρόσοψη 3 μ. και βάθος 6 μ., το ένα δίπλα στο άλλο. Ήταν τετράγωνα και μονόχωρα, με μονοκλινή ψάθινη στέγη. Στο πίσω μέρος του οικοπέδου, όπου υπήρχαν οι βοηθητικοί χώροι, αφηνόταν ένας μικρός υπαίθριος χώρος. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν τέτοια σπίτια στην Πρόνοια⁶⁷³.

Στον σχεδιασμό της Πρόνοιας εφαρμόστηκε το Ιπποδάμειο σύστημα, το οποίο περιγράψαμε παραπάνω. Από τότε εκπονήθηκαν αρκετά πολεοδομικά σχέδια για την

---

665 Ο Νικόλαος Δραγούμης περιγράφει με σκωπτική διάθεση το πλήθος «τῶν πανταχόθεν μετωκησάντων εἰς Ναύπλιον» και τα αιτήματά τους ανάλογα με τα κίνητρα του καθενός, στο έργο του *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, τόμ. Α', Αθήνα 1973, σσ. 95-96.

666 Οι σαφείς οδηγίες που έδωσε ο κυβερνήτης στους μηχανικούς φαίνονται μέσα από τις επιστολές που τους έστειλε από τις 10 Απριλίου του 1828, με τις οποίες τους ζητούσε να επιλέξουν έναν υγιεινό τόπο κατάλληλο για μόνιμη εγκατάσταση των προσφύγων, καθώς και αναλυτικό προϋπολογισμό της σχετικής δαπάνης, όπως αυτές παρατίθενται στο έργο *Ἐπιστολαὶ Ἰ. Α. Καποδίστρια*, μτφρ. Μ. Σχινᾶ, τόμ. Β', σ. 13-14.

667 Γεωργόπουλος 2014, 7.

668 Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, 35-46.

669 Αντωνοκάτου – Μαύρος 1973, 105.

670 Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, 35-46.

671 Λαμπρυνίδης 1975, 279-280.

672 Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, 35-46.

673 Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, 35-46.

Πρόνοια, από τα οποία άλλα σώζονται και άλλα όχι. Πάντως, το βέβαιο είναι ότι για τη σύνταξη όλων αυτών των σχεδίων χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο το σχέδιο του Βούλγαρη⁶⁷⁴.

Ο ρυθμός κατοίκησης και οικοδομικής δραστηριότητας υπήρξε έντονος στο νέο προάστιο. Το 1829, ο πληθυσμός του αριθμούσε 2.500 περίπου ανθρώπους, ενώ την άνοιξη του 1830 πραγματοποιήθηκε ομαδική άφιξη Κρητών, οι οποίοι δημιούργησαν δική τους συνοικία, «τα Κρητικά», στον λόφο της Ευαγγελίστριας⁶⁷⁵.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο, πολλοί από τους Βαυαρούς στρατιωτικούς εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς σε κατοικίες στην Πρόνοια, τα ενοίκια των οποίων κατέβαλε η Δημογεροντία Ναυπλίου⁶⁷⁶. Κάποιοι όμως από αυτούς προσεβλήθησαν και πέθαναν κατά τα έτη 1833-1834 από επιδημία κοιλιακού τύφου, εξαιτίας της κατανάλωσης άγουρων φρούτων και υπερώριμων αγγουριών. Αυτοί τάφηκαν στο νεκροταφείο μπροστά από την εκκλησία των Αγίων Πάντων και σε μία τοποθεσία βορειοανατολικά του ναού της Ευαγγελίστριας, που από τότε πήρε το όνομα «τα βαυαρικά μνήματα»⁶⁷⁷.

Εκεί, λοιπόν, κοντά στον τόπο αποβίβασης του Όθωνα, στον συνοικισμό Πρόνοια, λίγο πριν από το Ναύπλιο, σμίλευσε ο Βαυαρός γλύπτης Christian Heinrich Siegel στον φυσικό βράχο ένα τεράστιο γλυπτό σε μορφή αποθνήσκοντος λέοντος (Εικ. 53). Ο «Λέων της Πρόνοιας», το πρώτο δημόσιο μνημείο του νεοσυσταθέντος κράτους⁶⁷⁸, βρίσκεται κοντά στο ομώνυμο καθολικό νεκροταφείο, όπου θάφτηκαν οι Βαυαροί στρατιώτες που πέθαναν από κοιλιακό τύφο και έφερε την τοπική ονομασία «Άγγουρῶν», η οποία έμμεσα ειρωνευόταν τον θάνατο των στρατιωτών από την κατανάλωση υπερώριμων αγγουριών⁶⁷⁹. Ο Λουδοβίκος Α΄, που χρηματοδότησε την ανέγερση του μνημείου, θέλησε να καταχωρηθεί ο Λέων της Πρόνοιας στην ιστορική μνήμη ως μνημείο των Βαυαρών πεσόντων στην Ελλάδα, όπως άλλωστε μαρτυρεί χαρακτηριστικά ένα χαρακτικό σε ασφάλι στο Μουσείο του Βασιλιά Όθωνα στο Όττομπρουν του Μονάχου. Το ανυπόγραφο αυτό χαρακτικό (24,0 χ 16,7 εκ.), το οποίο

---

674 Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, 35-46.

675 Γεωργόπουλος 2014, 8.

676 Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Αργολίδας, Αρχείο Επαρχιακής Δημογεροντίας Ναυπλίου, φ. 6, 7 και 21.

677 Γεωργόπουλος 2014, 10.

678 Για τον «Λέοντα της Πρόνοιας» βλ. Σέμνη Καρούζου, 1979, *Το Ναύπλιο*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σ. 93.

679 Σπηλιοπούλου 2013, 179-180.

αναπαριστά το Μνημείο της Πρόνοιας, φέρει στο κάτω μέρος την επιγραφή: “Denkmal der in Griechenland gefallenen Baiern von Christian Siegel” [= Μνημείο των Βαυαρών πεσόντων στην Ελλάδα του Χριστιανού Ζίγκελ]⁶⁸⁰ (Εικ. 95).

Άλλο χαρακτηριστικό παραδείγματα νέου οικισμού, ο οποίος όμως προήλθε από μετοίκηση κατοίκων από άλλες περιοχές, με σκοπό την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής είναι ο οικισμός του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες⁶⁸¹.

Είναι εντυπωσιακές οι τεράστιες αλλαγές που οφείλονται στις προγραμματισμένες ανακατατάξεις πληθυσμού μετά την απελευθέρωση. Τώρα το κράτος κατευθύνει τις αλλαγές αυτές μέσα από καθορισμένες διαδικασίες. Έτσι, με δική τους πρωτοβουλία οι κάτοικοι αποφασίζουν αρχικά να δημιουργήσουν ένα συνοικισμό. Με σχετική τους αίτηση στο Υπουργείο Εσωτερικών, ζητούν έγκριση και σχέδιο του νέου οικισμού. Αυτό σημαίνει πως στη συνέχεια έχουν δικαίωμα να ζητήσουν γη με ευνοϊκούς όρους ή και δάνεια για να οικοδομήσουν, βάσει συγκεκριμένου σχεδίου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η παραχώρηση των λεγομένων «έθνικῶν γαιῶν» στην παραπάνω διαδικασία⁶⁸².

Σημαντικό ρόλο στην ανοικοδόμηση της χώρας έπαιξαν και οι ενέργειες του Κυβερνήτη. Αναφέρει χαρακτηριστικά, όπως δημοσιεύει η «Γενική ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» στις 20-6-1831⁶⁸³: «Ἐπειδὴ ὁ ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς πατρίδος πόλεμος [...] ἐπέφερε καὶ γενικὴν σχεδὸν καταστροφὴν τῶν πόλεων, κομῶν καὶ χωριῶν, ἐπιθυμοῦντες νὰ συντελέσωμεν

---

680 Σπηλιουπούλου 2013, 213: «Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ἡ προσθήκη δύο μνημάτων με σταυρό στο κάτω δεξιό μέρος του χαρακτικού, με τα οποία υπονοούνται οι τάφοι των εκλιπόντων Βαυαρών, που σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, θα πρέπει να ἴταν πρωταρχικά θαμμένοι σε αὐτό περίπου το σημείο. Ὁ χαρακτής ἔχει ἐπίσης προσθέσει τρεις ἀνθρώπινες μορφές σε τρία διαφορετικά επίπεδα σὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς παράστασης, προσδίδοντας ἔτσι καθαρὰ τὴ διάσπαση τοῦ μνημείου σὸν Λέοντα τοῦ Siegel: σὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς κόγχης, δίπλα ἀπὸ τὴν ἀπεικονιζόμενη ἀσπίδα, ἕνας Ἑλληνας ἀγωνιστὴς στραμμένος πρὸς τὸν θεατὴ, σηκώνει με τὸ δεξιὸ χέρι ψηλὰ ἕνα ὄπλο (δόρυ): ἄνω κάτω, σὸ μέσον περίπου τῆς παράστασης, ἀπεικονίζεται τὸ πίσω μέρος μίας ἀνδρικής μορφῆς ντυμένης ἐυρωπαϊκὰ, που προσπαθεῖ νὰ ἀνέβει ἕνα σκαλοπάτι λαξευμένο σὸν βράχο, γιὰ νὰ προσεγγίσει τὸ μνημείο: σὴν κάτω ἀριστερὴ γωνία, ἀπεικονίζεται τὸ πίσω μέρος μίας γυναικείας μάλλον μορφῆς νὰ ἀτενίζει τὸ λιοντάρι. Ἡ προσθήκη τῶν φυσικῶν φυλλωμάτων που ἐπιστέφουν τὸ μνημείο, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ἀπόδοσης κυρίως τῆς κεφαλῆς τοῦ λιονταριοῦ, παραπέμπουν καὶ σὸν Λέοντα τῆς Λουκέρνης, τὸν ὁποῖο θα πρέπει νὰ εἶχε ἐπίσης ὑπόψη τοῦ ὁ ἀνώνυμος χαρακτής».

681 Φιλππίδης 2007, 22.

682 Φιλππίδης 2007, 26.

683 Φιλππίδης 2007, 20.

εἰς τὸν κατοικισμὸν τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἐπιπαχύνωμεν τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ τόπου, καθ' ὅσον τὸ δυνατόν. Ἀκούσαντες καὶ τὴν γνώμην τῆς Γερουσίας,

Ψηφίζομεν,

Α. Εἰς τοὺς θέλοντας ν' ἀνεγείρουν πόλιν ἢ προάστειον, ὅπου ἤδη ὑπάρχουν μόνον ἐρείπια, ἢ ὁπουδήποτε τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ γῆς ἐθνικῆς, ἅμα διαγραφῆ το ἀνήκον σχέδιον, αἱ γαῖαι θέλουν παραχωρηθῆ δωρεάν, πλὴν κατὰ τὰς ἐξῆς συμφωνίας [...].

Από τις πρώτες εκδηλώσεις εφαρμογῆς πολεοδομικῶν μέτρων στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση ἦταν η ἀπόφαση του Κυβερνήτη για την ἰδρυση της πόλης της Πάτρας το 1828. Γι' αὐτὸ τον σκοπὸ καταρτίστηκε σχέδιο, το οποίο προέβλεπε τη διαρρύθμιση της παλιάς πόλης και την επέκτασή της μέχρι την παραλία με σκοπὸ, σύμφωνα με τη φράση του Κυβερνήτη: «*νὰ ἐπαγγέλλεται ὅσο τὸ δυνατόν τελειότερα ἀγαθὰ ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν συγκοινωνίαν μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑγιεινὴ τοῦ τόπου.*»

Κατὰ το ἔτος 1829, ἐγκρίθηκε το σχέδιο της Μεθώνης, κοντὰ στο ομώνυμο φρούριο. Το ἔτος 1831, ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τον Κυβερνήτη τα σχέδια του Ναβαρίνου και του Ἄργους. Παράλληλα, σύμφωνα με το ψήφισμα του 1831 «περὶ συνοικισμοῦ τῶν Κρητῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐγινε κατὰ κάποιον τρόπο η ἀρχὴ ἐνὸς γενικότερου μέτρου διανομῆς των Ἐθνικῶν Γαιῶν στον λαό, πράγμα που εἶχε ὑπόψη του ο Καποδίστριας. Η τελευταία πόλη που σχεδίαζε ο Κυβερνήτης να ἐπισκεφτεῖ και να ἐγκαινιάσει την ἀνοικοδόμησή της ἦταν η Σπάρτη, ἀλλὰ η δολοφονία του ἔθεσε τέρμα στα σχέδιά του, πολλὰ ἀπὸ τα οποία ὁμως υλοποιήθηκαν και μετὰ τον θάνατό του, κατὰ την Οθωνικὴ περίοδο⁶⁸⁴.

Ο ὀρθολογισμὸς και η ἐπιδίωξη λειτουργικότητας χαρακτήριζαν τον σχεδιασμὸ των νέων πόλεων, ο οποίος εἶχε ἐπηραστεῖ ἀπὸ τα γαλλικὰ πρότυπα. Ταυτόχρονα ἐκδόθηκαν οἱ πρώτοι οἰκοδομικοὶ κανονισμοί, που περιείχαν σαφεῖς ὁδηγίες για το ὕψος των οἰκοδομῶν, τα δομικὰ υλικά κ.τ.λ. Οἱ πρώτες πόλεις που γνώρισαν την πολεοδομικὴ ἀνανέωση του Καποδίστρια ἦταν η Αἴγινα και το Νάυπλιο⁶⁸⁵. Ἀμέσως βέβαια μετὰ την ἀφίξη του Ὀθωνα στην Ελλάδα συνεχίζεται η οἰκοδόμηση των παλαιῶν πόλεων⁶⁸⁶, που θα στηριχθεῖ πάνω στην τάση του νεοκλασικισμοῦ.

---

684 Φιλππίδης 2007, 20.

685 Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 58.

686 Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 105.

4.3.β. Η ανασυγκρότηση των πόλεων κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862) και η συνέχισή της επί Γεωργίου Α΄(1863-1913)

Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, η προσωρινή Κυβέρνηση δεν σημείωσε κάποιο σημαντικό πολεοδομικό έργο, εκτός από την εντολή που δόθηκε το 1832 στους αρχιτέκτονες Κλεάνθη και Σάουμπερτ να μελετήσουν το «νέον σχέδιον τῆς Ἀθήνας».

Αξίζει να σημειωθεί, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, ότι η Αθήνα εκείνη την εποχή ήταν ιδιαίτερα παραμελημένη, μία πόλη-ερείπιο, και το μόνο που ξεχώριζε ήταν οι αρχαιότητες της, οι οποίες ξεπρόβαλαν μέσα από τους μισογκρεμισμένους τοίχους της⁶⁸⁷. «Βαδίζαμε ἀνάμεσα σὲ σωροὺς συντρίμμια, σὲ μονοπάτι ἀνοιγμένο μέσα στὰ χαλάσματα, πατώντας σὲ κάθε μας βῆμα, πάνω ἀπὸ πέτρες, μισογκρεμισμένους τοίχους καὶ σπονδύλους κίωνων, σπαρμένους μέσα στὴ σκόνη τῶν ἐρειπίων...Δὲν ὑπάρχει οὔτε δρόμος, οὔτε πλατεῖα, οὔτε κῆπος, οὔτε μονή, οὔτε ἐκκλησία...κ' οἱ κουκουβάγιες, τὸ πουλί τῆς Ἀθήνας, ποὺ συναντήσαμε, οἱ μόνοι κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰτελευταῖα χρόνια, δὲν εἶναι παρὰ τὸ σύμβολο τῆς ἐρημίας», ἔγραφε ο Joseph Francois Michaud για την Αθήνα του 1830, περιγράφοντας τα αποτελέσματα της κατάληψης της πόλης από τα στρατεύματα του Κιουταχή, στις 24 Μαΐου του 1827, μετά από ενδεκάμηνη πολιορκία, που είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωσή της επί τριετία⁶⁸⁸.

Σε παρόμοια κατάσταση βρίσκονταν και τα μνημεία της Ακρόπολης, ήδη από την προεπαναστατική εποχή⁶⁸⁹. Από την άλλη, ελάχιστα από τα γλυπτά του Παρθενώνα βρίσκονταν στη θέση τους μετά τον βανδαλισμό του Francesco Morosini και του Κόμη Elgin, ενώ το μεσαίο τμήμα του ανατολικού αετώματος είχε αφαιρεθεί προκειμένου να κτιστεί η κόγχη του ιερού της εκκλησίας, στην οποία είχε μετατραπεί ο Παρθενώνας από τους Χριστιανούς⁶⁹⁰. Την κατάσταση επιδείνωσε η ληστρική τακτική κάποιων επισκεπτών –

---

687 Ζάινλ 1984, 142-143.

688 Πανέτσος 2000, 402-404.

689 Βλ. Τσιγκάκου 2007, 44-46: «Ο επισκέπτης της Ακρόπολης, κατά την προεπαναστατική περίοδο ακλουθούσε το μονοπάτι που οδηγούσε προς την είσοδο, διασχίζοντας ένα ισλαμικό νεκροταφείο που εκτεινόταν δίπλα στα ερείπια του Ωδείου του Ηρώδη του Αττικού, το οποίο χρησίμευε ως φυλάκιο. Τα τείχη του φρουρίου της Ακρόπολης ήταν ασβεστομένα σύμφωνα με την τουρκική συνήθεια. Το επιβλητικό κίσμα των Προπυλαίων παρουσίαζε την εποχή εκείνη περίεργη όψη, καθώς η κεντρική του όψη είχε καταστραφεί από τη βόμβα του Morosini το 1687. Ο ναός της Αθηνάς Νίκης ήταν άφαντος, αφού οι Τούρκοι τον είχαν κατεδαφίσει το 1786, προκειμένου να τον χρησιμοποιήσουν ως οικοδομικό υλικό για τα οχρωματικά έργα της Ακρόπολης (Το μνημείο αυτό αναστηλώθηκε στα 1835-36)».

690 Τσιγκάκου 2007, 44-46.

περιηγητών, τους οποίους ο Λόρδος Byron αποκαλούσε σκωπτικά «Γότθους»⁶⁹¹.

Παρόλα αυτά, η νέα Κυβέρνηση επέμενε στην επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας, καθώς με τον τρόπο αυτό θα αναδείκνυε το μεγαλείο της αρχαίας μητρόπολης και παράλληλα θα ανταποκρινόταν στη μεγάλη πρόκληση να αναπλάσει μία κατεστραμμένη πόλη και να της δώσει την παλιά της αίγλη, εντάσσοντας στον πολεοδομικό της σχεδιασμό και τον αρχαιολογικό της πλούτο⁶⁹². Άλλωστε όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει η Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά *«Η ανοικοδόμηση της νέας πρωτεύουσας υπήρξε το αποτέλεσμα πολεοδομικής πολιτικής “εκ του μηδενός”. Το νεαρό βασίλειο εφάρμοσε νέους θεσμούς με νέα πρόσωπα, αλλάζοντας πλήρως την κατάσταση της πόλης. Η Αθήνα είχε αναπτυχθεί χωρίς σχεδιασμό, στη διάρκεια των πολλών αιώνων της ιστορίας της στην τελευταία φάση μέσα στο τείχος των χρόνων της ύστερης Τουρκοκρατίας με ακανόνιστο οδικό δίκτυο»*⁶⁹³.

Ο Leo von Klenze, αυλικός αρχιτέκτων του βασιλιά Λουδοβίκου Α΄ και απεσταλμένος του το καλοκαίρι του 1834 στην Αθήνα, ερμήνευσε με εύστοχο τρόπο την απόφαση για την επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας λέγοντας: *«Αλήθεια, όπως είναι σήμερα η χώρα, μού φαίνεται πως δεν χρειάζονται οι πολλοί άλλοι θετικοί και υλικοί λόγοι, για να αποτρέψουν κάθε σκέψη για μία άλλη πρωτεύουσα της Ελλάδας. Το όνομα μόνο «Αθήνα» ανοικοδομεί την πόλη και της χαρίζει την τέταρτη εποχή της. Η Αθήνα θα παρέμενε για τον κόσμο της Ελλάδας πρωτεύουσα, ακόμα και αν ανακήρυσσε κανείς πρωτεύουσα μία άλλη πόλη...»*⁶⁹⁴.

Είναι γεγονός ότι μετά την εγκατάσταση του Όθωνα και της Αντιβασιλείας στην Ελλάδα, τον Φεβρουάριο του 1833, εκδηλώθηκε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την πολεοδομική ανασυγκρότηση των πόλεων, στηριζόμενη στην πολιτική της προηγούμενης κυβέρνησης, με έμφαση στη χάραξη και διάνοιξη δρόμων, την κατασκευή γεφυρών και την προώθηση λιμενικών έργων, με βασικό στόχο την ενίσχυση του εμπορίου⁶⁹⁵. Όραμα του νεοσύστατου βασιλείου αποτέλεσε η οικιστική αναδιάρθρωση της χώρας, η οποία κινήθηκε σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, την ανοικοδόμηση των παλαιών και κατεστραμμένων πόλεων και τη δημιουργία νέων, με ανακατανομή πληθυσμού και έγκριση νέου θεσμικού πλαισίου και πολεοδομικού σχεδιασμού⁶⁹⁶.

---

691 Τσιγκάκου 2007, 53-55.

692 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2001, 13.

693 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 105.

694 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2001, 23.

695 Μπίρης – Καρδαμίτση-Άδάμη 2001, 105.

696 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 84.

Ο σχεδιασμός βέβαια των πόλεων της Νέας Ελλάδας έπρεπε να γίνει διατηρώντας έως ένα βαθμό την παλαιότερη παραδοσιακή δόμηση της χώρας, συνδυάζοντάς την με τις νέες τάσεις και τις νέες ανάγκες του εθνικού βίου. Εύκολα μπορούμε να κατανοήσουμε αυτήν την επιλογή, αν αναλογιστούμε ότι το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, σύμφωνα με το πρωτόκολλο που υπεγράφη στο Λονδίνο στις 3 Φεβρουαρίου του 1830, είχε έκταση 47.476 τ. χιλ. και περιλάμβανε το ένα μόνο τρίτο της ελληνικής επικράτειας⁶⁹⁷.

Στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο στα κτήρια κατοικίας κυριαρχούσαν οι δίρριχτες ή τετράρριχτες στέγες, ενώ συνηθισμένα ήταν τα εξώστεγα (χαγιάτια) και οι έντονα προεξέχοντες όροφοι. Η ρυμοτομική γραμμή ήταν ακανόνιστη και οι δρόμοι κατά κανόνα τεθλασμένοι και στενοί, με εύρος από 2 έως 6 μέτρα. Ο αριθμός των ορόφων κυμαινόταν από έναν έως τρεις. Σε γενικές γραμμές δεν υπήρχαν δίκτυα υδρεύσεως και αποχετεύσεως. Νερό προμήθευαν οι στέρνες και οι κοινοτικές βρύσες, ενώ συνηθισμένες ανθυγιεινές λύσεις αποχέτευσης αποτελούσαν οι απορροφητικοί βόθροι και οι ξηροί απόπατοι. Επίσης δεν ήταν σπάνια και τα ανοιχτά αυλάκια απορροής ακάθαρτων υδάτων⁶⁹⁸.

Όταν η Αντιβασιλεία, αμέσως μετά την εγκατάστασή της στην Ελλάδα, πήρε στα χέρια της τον έλεγχο όλων των σημαντικών υπό ανέγερση κτηρίων⁶⁹⁹, κατευθύνοντάς τα προς τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, η Συνταγματική Κυβέρνηση του 1843 και στη συνέχεια η κυβέρνηση του Γεωργίου Α΄ συνέχισαν την ίδια τακτική⁷⁰⁰, χωρίς ωστόσο να μπορούν να αναπτυχθούν τολμηρές κοινωνικές πολιτικές εξαιτίας των παραδοσιακών δομών⁷⁰¹, γεγονός που «ώθησε τον πολεοδομικό σχεδιασμό στην Ελλάδα προς ολιγαρκείς μεν, αλλά συνετούς και ορθολογικούς στόχους, θέτοντας ως πρωταρχικό στόχο την αντιμετώπιση της καθημερινής λειτουργικότητας⁷⁰²».

Την περίοδο αυτή παρατηρείται μία έντονη ανασυγκρότηση της χώρας, που βασίζεται στις παραπάνω αρχές. Έτσι, καταρτίζονται και εγκρίνονται πολλά διατάγματα για την ανοικοδόμηση και επέκταση πόλεων, όπως της Ερέτριας, της Τρίπολης, το 1835, το σχέδιο της Χαλκίδας, το 1836, το σχέδιο Μονεμβασιάς, το 1837, κ.ά., ενώ παράλληλα προωθούνται και εποικιστικές προσπάθειες που έγιναν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα, οι οποίες απέβλεπαν στην εγκατάσταση των Ελλήνων που βρίσκονταν εκτός των

---

697 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2005,176.

698 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2005, 178.

699 Μπαστέα 2008, 104.

700 Μπαστέα 2008, 105.

701 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2005, 178.

702 Παπαγεωργίου-Βενετάς 2005, 179.

ορίων του νεοσυσταθέντος κράτους, καθώς και εκείνων που υπέστησαν μετοικίσεις στην ελεύθερη Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του αγώνα, όπως συνέβη με το Ναύπλιο.

Εκτός από την αποκατάσταση των προσφύγων, τα νέα σχέδια είχαν σκοπό να εκσυγχρονίσουν τα υπάρχοντα διοικητικά και εμπορικά κέντρα, όπως η Πάτρα, η Καλαμάτα και η Ερμούπολη της Σύρου. Σχέδια εκπονήθηκαν επίσης για νέους οικισμούς που ήταν κοντά σε αρχαία ερείπια, ενώνοντας έτσι τη νεότερη Ελλάδα με την αρχαία. Πολλά μάλιστα τοπωνύμια αντικαταστάθηκαν από νέα, πιο αρχαιοπρεπή⁷⁰³.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνοικισμών αυτού του είδους είναι ο συνοικισμός Χίων και Υδραίων στον Πειραιά, Σαμίων στη Χαλκίδα, Βοεμών (Αθιγγάνων) στη Λαμία, Σαρακατσαναίων στη Φθιώτιδα, **Λακώνων στο Πεταλίδι**, Κρητών στον Αδάμαντα, τη Μινώα και τη Μεθώνη, Μακεδόνων στην Αταλάντη, Ψαριανών στην Ερέτρια κ.λ.π⁷⁰⁴.

Είναι γεγονός ότι απτός ο πυρετός της πολεοδομικής ανασυγκρότησης της Παλιάς Ελλάδας δημιούργησε τις συνθήκες για την υιοθέτηση μίας νέας πολιτικής, με στόχο η νέα κεντρική εξουσία να αντικαταστήσει την τοπική εξουσία των προυχόντων⁷⁰⁵. Το νέο κράτος έπρεπε γρήγορα να αντικαταστήσει τις παλαιές δομές διοίκησης με αντίστοιχες δυτικού τύπου⁷⁰⁶ κάτι που πολλές φορές χρειάστηκε ακόμα και την παρέμβαση του βαυαρικού στρατού⁷⁰⁷.

Οι αλλαγές στον χώρο υπήρξαν μεγάλου εύρους και συνέβαλαν έτσι ώστε Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική να δημιουργήσουν ένα συναίσθημα εθνικής υπερηφάνειας, το οποίο εξέφρασε με τον καλύτερο τρόπο ο Εμμανουήλ Μανιτάκης, υπεύθυνος δημοσίων έργων, περιγράφοντας με υψηλοφροσύνη την ανοικοδόμηση της χώρας: *«Ἡ Ἑλλάς, ὅταν ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας ἦταν κυριολεκτικὰ ἕνας σωρὸς εἰρειπίων. Μετὰ ἀπὸ τριάντα χρόνια εὐρίσκομεν 23 πόλεις κατεστραμμένας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ ἀνοικοδομημένας ἐκ νέου...10 νέας πόλεις, θεμελιωμένας ἐπὶ τοποθεσιῶν ὅπου εἶχον ὑπάρξει ἀρχαῖαι πόλεις ἢ ἐπὶ νέων θέσεων. Εἰς τὰς Πάτρας, εἰς θέσιν τουρκικῆς πόλεως αποτελουμένης ἐκ πηλοκτίστων οἴκων, μὲ στενωποὺς καὶ ἐλικώδεις ὁδοὺς, ἀνηγέρθη νῦν*

---

703 Μπαστέα 2008, 115.

704 Φιλ.π.π.δης 2007, 22. – Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 93.

705 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 16.

706 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 16.

707 Δερτιλής 2009, 217.

ἀπέραντος πόλις τῆς ὁποίας αἱ ὁδοὶ εἶναι εὐρεῖς καὶ εὐθύγραμμοι μὲ οἰκίας αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἦσαν ἐκτὸς τόπου εἰς τὴν Ἰταλίαν...»⁷⁰⁸.

Ὅπως γράφει ἡ Ελένη Μπαστέα, «τα νέα κτήρια καὶ οἱ νέες πόλεις τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ἀπὸ τα πλεον ἀδιάσειστα στοιχεῖα ἐθνικῆς προόδου. Μάλιστα, πολλές φορές ἦταν τα μόνα στοιχεῖα προόδου»⁷⁰⁹. Ἡ κα Μονιούδη-Γαβαλά ἐπισημαίνει ἐπίσης ὅτι ὁ ἡ νέα πόλη σε συνδυασμὸ με τὴ δημιουργία ἐνὸς ἀστικοῦ ὁμοιογενοῦς χώρου, ὁ ὁποῖος θα ταυτιζόταν με τὴν ἀνασύνδεση με τα ἀρχαιοελληνικά πρότυπα, ὅπως ἦταν ἡ εὐρεία χρῆση τοῦ Ἰπποδάμειου πολεοδομικοῦ συστήματος καὶ παράλληλα ἡ πλήρης ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Τουρκοκρατίας, ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, που θα χαρακτηριζόταν ἀπὸ τὴν τάση τῆς πρὸς τὸν «ἐκδυτικισμό» καὶ τὴν πρόοδο⁷¹⁰. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀναδιοργάνωσης, ἀλλὰ καὶ επέκτασης πόλης ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἱστορικὴ πόλη τῆς Καλαμάτας, που παρουσιάζει μίᾳ ἐξελικτικὴ πολεοδομικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ πορεία καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19^{ου} αἰ.⁷¹¹, ἡ ὁποία κορυφώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου⁷¹².

Ἡ Καλαμάτα ἐπεκτάθηκε ἀρκετὰ ἐξῶ ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ πυρήνα τοῦ κάστρου με κέντρο τὴν Πλατεία Ἁγίων Ἀποστόλων. Παρὰ δε τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη τὸ 1867 ἐκπονήθηκαν δύο χωριστὰ σχέδια, ἓνα γιὰ τὴν κυρίως πόλη, τὸ 1867, καὶ ἓνα γιὰ τὴν παραλία τῆς, τὸ 1868, ἡ πρώτη ἐπίσημη πολεοδομικὴ παρέμβαση ἐγένετο τὸ 1905. Τὸ κέντρο γύρω ἀπὸ τὴν Πλατεία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων διατηρήθηκε καὶ ἐπεκτάθηκε πρὸς τὴν Πλατεία 23ης Μαρτίου καὶ τὴν Ἀριστομένους. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀπόκτησε τὸν σημερινὸ τῆς χαρακτῆρα ἤδη ἀπὸ τα τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν ἡ Καλαμάτα ἐγένετο ἐμπορικὸ καὶ βιομηχανικὸ κέντρο τῆς Νότιας Πελοποννήσου. Ἀντίθετα με τὸ παλιότερο τμῆμα τῆς πόλης, τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς νέας πόλης συγκροτήθηκε με τὸ Ἰπποδάμειο σύστημα ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Νέδοντα, γύρω ἀπὸ τὸν ὁδικὸ καὶ σιδηροδρομικὸ ἄξονα πρὸς τὸ λιμάνι (Ἀριστομένους). Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἐτῶν 1850-1930, παρατηρεῖται στὴν παλιὰ καὶ τὴ νέα πόλη τῆς Καλαμάτας μεγάλη οἰκοδομικὴ ἀνθήση με ἐκπροσώπιση ὅλων σχεδόν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ρευμάτων που ἀπαντοῦν στὴν πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ στα μεγάλα ἀστικά

---

708 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 17.

709 Μπαστέα 2008, 82.

710 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 85.

711 Γιὰ τὴν πολεοδομικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξέλιξη τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τα προεπαναστατικὰ χρόνια ἕως τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, βλ. ἀναλυτικὰ Σπηλιοπούλου 2012.

712 «Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἡ Καλαμάτα γνώρισε τὴ δική της *belle époque*, που ἀφησε μέχρι σήμερα ανεξίτηλα τὰ ἴχνη τῆς στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμικοῦ τοπίου τῆς πόλης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση»: Σπηλιοπούλου 2017, 39.

κέντρα της χώρας. Σύμφωνα με την Ιωάννα Σπηλιοπούλου, στην μετεπαναστατική Καλαμάτα διακρίνονται οι εξής τύποι κτηρίων:

1. *«Προκλασικιστικά ή πρώιμα κλασικιστικά κτήρια*
2. *Κλασικιστικά κτήρια ή κτήρια του ώριμου κλασικισμού*
3. *Υστεροκλασικιστικά κτήρια ή κτήρια του όψιμου κλασικισμού*
4. *Εκλεκτικιστικά κτήρια με ποικίλες επιδράσεις (αναγέννηση, μπαρόκ, μανιερισμός, στοιχεία rustique, γοθτικές ή αραβικές επιδράσεις)*
5. *Κτήρια σε ρυθμό Art -nouveau / Jugendstil - Wiener Secession*
6. *Κτήρια της εποχής του μεσοπολέμου»*⁷¹³.

Όπως επισημαίνει η κα Σπηλιοπούλου, χαρακτηριστικό για τον πολεοδομικό σχεδιασμό της πόλης της Καλαμάτας είναι ότι τα κτήρια αυτής της εποχής εγκαταλείπουν σιγά-σιγά την παραδοσιακή μορφολογία, για να ενστερνισθούν τον νεοκλασικισμό. Ανήκουν ή σε έναν προκλασικιστικό τύπο κτηρίων, που δείχνει τη μετάβαση από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική στην κλασικιστική, ή είναι πρώιμα νεοκλασικά⁷¹⁴. Παράλληλα με την ανασυγκρότηση της πόλης, συμβαδίζει και η οικονομική και εμπορική της άνθιση, γεγονός στο οποίο συντέλεσε η κατασκευή λιμανιού. Τα έργα ξεκίνησαν το 1882 και ολοκληρώθηκαν το 1901, υπό την επίβλεψη των μηχανικών Λουδοβίκου Πετιμερμέτ και Καίσαρα Πασπίνι⁷¹⁵. Η οικονομική ανάπτυξη έφερε και την εκβιομηχάνισή της⁷¹⁶, η οποία επέβαλε και την ενίσχυση των συγκοινωνιακών της υποδομών⁷¹⁷. Το 1904 εγκαταστάθηκε ο Σιδηροδρομικός Σταθμός της Παραλίας (σημερινό πάρκο του ΟΣΕ), ενώ το 1910 άρχισε να λειτουργεί και «τροχιόδρομος», δηλ. ηλεκτροκίνητο τραμ⁷¹⁸.

---

713 Σπηλιοπούλου 2012, 670: «Με την επίδραση του νεοκλασικισμού οι όψεις αρχίζουν να αποκτούν πλαστικότητα, στα δε παράθυρα του ορόφου προστίθενται ποδιές-γείσα και επιστύλιο με στοιχειώδη μορφή. Στο ισόγειο διατηρούνται τα παραδοσιακά τοξωτά υπέρθυρα. Η τάση για συμμετρία εκφράζεται με την τοποθέτηση των ανοιγμάτων σε άξονες και τονισμό του κεντρικού τμήματος, μερικές φορές με αέτωμα. Κάτω από επίδραση της αστικής νεοκλασικής αρχιτεκτονικής εμφανίζεται και το μπαλκόνι, στην αρχή μικρό, ασύμμετρα τοποθετημένο, συχνά μεταγενέστερη προσθήκη στο κτήριο, με σιδερένια φουρούσια, ξύλινο δάπεδο που θα αντικατασταθεί αργότερα από μάρμαρο και σφυρήλατο καγκλίδαμα με απλή μορφή».

714 Σπηλιοπούλου 2012, 672.

715 Για την κατασκευή και την αποπεράτωση του λιμανιού, βλ. Σπηλιοπούλου 2012, 667-669.

716 Μηλίτση-Νίκα - Θεοφιλοπούλου-Σταρανούρη 2002, Γ.Α.Κ. / Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, αρ.3.

717 Μηλίτση-Νίκα - Θεοφιλοπούλου-Σταρανούρη 2010, 184-187.

718 Σπηλιοπούλου 2012, 669-670.

Είναι πάντως γεγονός ότι εξαιτίας αυτού του μεγάλου πολεοδομικού σχεδιασμού, η χώρα μας πλήρωσε και ένα μεγάλο τίμημα. Από τον Όθωνα και τους αρχιτέκτονές του ήταν τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβλήθηκε για αναβίωση της αρχαίας δόξας και αποκοπή από την άμεση μεταβυζαντινή παράδοση του τόπου⁷¹⁹, ώστε να κατεδαφιστούν ένας μεγάλος αριθμός βυζαντινών και μεταβυζαντινών εκκλησιών της Αθήνας, για την υλοποίηση των σχεδίων ή για τη διενέργεια ανασκαφών ή για την προσωρινή τους μετατροπή σε κρατικές υπηρεσίες⁷²⁰.

Από την άλλη, η νέα αρχιτεκτονική παραμέλησε σε μεγάλο βαθμό την τοπική παράδοση, εξαιτίας της ευρείας εισαγωγής νέων ιδεών από το εξωτερικό, όχι μόνο για κύρια αλλά και για δευτερεύοντα ζητήματα,⁷²¹ με αποτέλεσμα η πρόοδος να ταυτίζεται πλήρως με τα δυτικά πρότυπα⁷²². Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Δημήτρης Φιλίππιδης στο έργο του *Νεοκλασικές πόλεις στην Ελλάδα, 1830-1920*, ένας Γάλλος επισκέπτης το 1834 αναστενάζει, καθώς προβλέπει ότι σε πενήντα χρόνια η Ελλάδα θα είναι ευρωπαϊκή χώρα, με αποτέλεσμα την αύξηση χρεών, την απώλεια της απλότητας του βίου και μακραίωνων εθίμων. Ουσιαστικά η νεοκλασική πόλη του 19^{ου} αιώνα με τα νέα ορθολογιστικά σχέδια είναι ένας νέος τρόπος ζωής⁷²³, τον οποίο υποστήριζαν σε γενικές γραμμές οι κάτοικοι και οι τοπικές κοινωνίες των πόλεων.

Στον σχεδιασμό των νέων πόλεων σημαντικό ρόλο είχαν και οι τοπικοί παράγοντες, σε βαθμό που να μπορούν να τροποποιήσουν τον σχεδιασμό αυτών. Την ισχύ αυτών επιβεβαιώνει το γεγονός ότι «η επιτροπή που γνωμοδοτούσε για τον τόπο του συνοικισμού αποτελείτο από τη διοικητική αρχή, τον οικονομικό έφορο, τον αρμόδιο μηχανικό, τον δήμαρχο, τον πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου και έναν ιατρό»⁷²⁴. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις τα δημοτικά συμβούλια άλλαξαν τα σχέδια ή πρότειναν συγκεκριμένη αφιέρωση της πλατείας, ανέγερση αγάλματος ή και άρνηση ανέγερσης μνημείου, όπως έγινε και με το πολεοδομικό σκαρίφημα του Πεταλιδίου, στο οποίο αναγραφόταν η ανέγερση μνημείου στην πλατεία, προς τιμή του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος, κάτι που δεν έγινε ποτέ, εξαιτίας της αντίδρασης των κατοίκων (**Εικ. 52**). Τα νέα σχέδια με τους ευθείς και πλατείς δρόμους είχαν σε γενικές γραμμές την αποδοχή του τύπου και των πολιτών, με

---

719 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 17.

720 Τραυλός 2005, 240.

721 Μπούσε 2012, 763-764.

722 Καραδήμου-Γερόλυμπου 1995, 381.

723 Φιλίππιδης 2007, 33.

724 Μονιούδη-Γαβαλά 2015, 93.

την επικράτηση μίας παράλληλης κριτικής, που φανέρωνε έμμεσα τη συμμετοχή των πολιτών στην πολεοδομική διαδικασία. Πολλά είναι τα δημοσιεύματα στον τύπο της εποχής για σχέδια διαφόρων πόλεων⁷²⁵, όπως αντίστοιχα και για τη νεοσύστατη Κομόπολη του Πεταλιδίου, όπως έχει ήδη αναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο.

4.4. Η δημιουργία των συνοικισμών στην ελληνική επικράτεια (1835 - 1882)

Η ίδρυση των πολυάριθμων συνοικισμών της εποχής αποσκοπούσε στην εγκατάσταση Ελλήνων που προέρχονταν από περιοχές που βρίσκονταν ακόμα υπό οθωμανική κατοχή ή που είχαν ξεριζωθεί από τον τόπο τους, λόγω φυσικών καταστροφών και καθοριζόταν από ειδικά διατάγματα και νόμους. Η ίδρυση αυτών βασίστηκε στις λεγόμενες Εθνικές Γαίες, οι οποίες παραχωρούνταν δωρεάν ή με χαμηλό κόστος στους μελλοντικούς ιδιοκτήτες,⁷²⁶ σε μία περιοχή, για την οποία θα είχε έγκριθεί σχέδιο συνοικισμού. «Όταν ολοκληρωθεί τὸ σχέδιον ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν θέλει τεθῆ εἰς δημοπρασίαν... ἀριθμὸς τις οἰκοπέδων ἀνάλογος μὲ τὰς ἐπιθυμούσας νὰ κτίσωσιν οἰκογενείας», αναφέρει το διάταγμα ίδρυσης του συνοικισμού της Κυλλήνης⁷²⁷.

Η δημιουργία μέων συνοικισμών απαιτούσε σε γενικές γραμμές μία κοινή τυπική διαδικασία. Αρχικά, υπογραφόταν το ιδρυτικό διάταγμα, στη συνέχεια εγκρινόταν το πολεοδομικό σχέδιο του οικισμού ενώ, όταν οι προθεσμίες για την οικοδόμηση και εγκατάσταση δεν επαρκούσαν, δίνονταν χρονικές παρατάσεις. Ο συνοικισμός των Σπαρτιατών (Μανιατών) στο Πεταλίδι δημιουργήθηκε με διάταγμα μη δημοσιευμένο στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Το σχέδιό του συντάχθηκε από Βαυαρούς, με ορθογώνια διάταξη και πρόβλεψη των κοινοχρήστων χώρων⁷²⁸. Ο οικισμός άρχισε να κτίζεται το 1835, ενώ οι προθεσμίες για την πληρωμή παρατάθηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια. Την ίδια χρονιά, το 1835, παραχωρήθηκαν εθνικές γαίες του Πειραιά στους Χιώτες, για τη δημιουργία συνοικισμού, ενώ επίσης χαρακτηριστικό είναι το διάταγμα για τον συνοικισμό στην Ελαφόνησο⁷²⁹.

Η αλήθεια είναι ότι ο κρατικός μηχανισμός λειτούργησε πολύ αποτελεσματικά όσον αφορά τη δημιουργία νέων συνοικισμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του μηχανισμού ήταν η δημιουργία της Νέας Κορίνθου, μετά από σεισμό στη θέση «Σχοινιά»,

---

725 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 27.

726 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 27.

727 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 27.

728 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 27.

729 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 28.

για την οποία δεν χρειάστηκαν παρά λίγοι μήνες για τον προσδιορισμό της τοποθεσίας και την έγκριση διαταγμάτων και σχεδίου⁷³⁰.

Από την άλλη, οι συνοικισμοί στη βόρεια και δυτική Πελοπόννησο συνδέθηκαν με την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, όπως για παράδειγμα η λειτουργία λιμανιών στη Κυλλήνη και στο Κατάκολο, που εξυπηρετούσαν την εξαγωγή της σταφίδας, ή η δημιουργία του συνοικισμού στην παραλία της Καλαμάτας το 1860, που συσχετίστηκε με την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, η οποία μέχρι τότε περιοριζόταν μόνο στο κέντρο της Καλαμάτας⁷³¹.

Παρακάτω παρατίθεται πίνακας συνοικισμών ιδρυμένων με δημοσιευθέντα νομοθετήματα, όπως παρατίθεται στο βιβλίο της κας Δώρας Μονιούδη-Γαβαλά *Πολεοδομία στο Ελληνικό κράτος 1833-1890*⁷³².

Πίνακας συνοικισμών ιδρυμένων με δημοσιευμένα νομοθετήματα

Κυλλήνη Χίων στον Πειραιά

Ψαρριανών στην Ερέτρια

Ελαφώνησος

Υδραίων στον Πειραιά

Συνοικισμός των κατοίκων του χωριού Βορλοβά (Μέγας Κωνσταντίνος, σήμερα Άγιος Κωνσταντίνος)

Συνοικισμός Σπαρτιατών (Μανιατών) στο Πεταλίδι

Τραχήλι Δήμου Πτελεατών

Συνοικισμός Σινάνου (Μεγαλόπολη)

Νέα Κόρινθος

Μάραθο Τριφυλίας

Λάλα Ηλείας

Παραλία Καλαμών (Καλαμάτας)

Κατάκολο

---

730 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 28.

731 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 29.

732 Μονιούδη- Γαβαλά 2012, 30.

Αλώνησος (μετοίκηση στην παραλία)

Καστρί Λοκρίδος (όπου η Αρχαία Λάρυμνα)

«Κρυαρόβρυσι» Δήμου Αιγέων (Λόγγος Αιγίου)

Συνοικισμός στον Δήμο Ασωπού της Επαρχίας Επιδαύρου Λιμηράς (Πλύτρα)

Παραλία Κυπαρισσίας

Συνοικισμός στον Δήμον Ποταμίων Επαρχίας Κυθήρων

Συνοικισμός των κατοίκων Καστρίου, Δελφών, Ξηροπηγάδου κ.λ. π. (όπου η αρχαία Κίρρα της Παρνασσίδος)

Συνοικισμός των κατοίκων στο Άνω Φύχθι Αργολίδας

Συνοικισμός στον Δήμο Βουπρασιών Ηλείας

Συνοικισμός στην παραλία Μεσσήνης του Δήμου Παμίσου

Συνοικισμός στο χωριό Κοκλάκι των Δήμων Πηνειών και Ήλιδος.

4.5. Η διαχείριση των εθνικών γαιών (1833 -1871)

Στην ελληνική βιβλιογραφία, **εθνικές γαίες** ή **εθνικά κτήματα** ονομάζονται τα κτήματα που ανήκαν στο Οθωμανικό κράτος και πέρασαν στην κυριότητα του Ελληνικού Κράτους μετά την επανάσταση του 1821⁷³³. Η γη πέρασε κάτω από τον έλεγχο της επαναστατικής κυβέρνησης στις περιοχές που απελευθερώνονταν από τους Οθωμανούς, αλλά δεν διανεμήθηκε στους ακτήμονες γεωργούς, επειδή μπήκε ως υποθήκη για τα δάνεια που είχαν συναφθεί με αγγλικές τράπεζες την περίοδο 1824-1825 από τις επαναστατικές κυβερνήσεις.

Άλλωστε τα δάνεια αυτά, βρίσκονταν στο επίκεντρο της βρετανικής διπλωματίας στην Ελλάδα, σε όλη τη δεκαετία του 1830, αλλά και του 1840 και επηρέαζαν ως ένα βαθμό, την ελληνική «αγροτική» πολιτική, η οποία κινούνταν ανάμεσα στις απαιτήσεις των τριών δυνάμεων, των ξένων ομολογιούχων και των Ελλήνων αγωνιστών, οι οποίοι διεκδικούσαν τις αποζημιώσεις τους, όσο και της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας που χρειαζόταν άμεσα την καλλιέργεια των εθνικών γαιών, με στόχο την ανάπτυξή της⁷³⁴.

---

733 Μονιούδη- Γαβαλά 2017, 33-35, ιδιαίτ. υποσημ.106.

734 Καρούζου 2018, 21.

Εξαιρέση αποτελούσαν οι γαίες της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας και της Εύβοιας, οι οποίες δεν απελευθερώθηκαν από τις στρατιωτικές δυνάμεις της Επανάστασης και η ιδιοκτησία τους πέρασε σε πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού που τις αγόρασαν από τους Οθωμανούς ιδιοκτήτες τους⁷³⁵.

Η υποθήκευση των εθνικών γαιών για τα δάνεια του 1824 και 1825 δεν φαίνεται να αποτελούσε ωστόσο εμπόδιο στην πολιτική του Καποδίστρια σχετικά με τη διανομή τους, διότι πίστευε ότι εκείνο που είχε σημασία για την εξυπηρέτηση των δανείων δεν ήταν η ιδιοκτησία της γης, αλλά οι πρόσοδοι που προέρχονταν από αυτήν⁷³⁶.

Έτσι, δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα μεγάλη αγροτική ιδιοκτησία, που δεν καταλάμβανε πάντως περισσότερο από το 5% του συνόλου των εδαφών⁷³⁷. Μετά την απελευθέρωση, η γη δεν διανεμήθηκε αμέσως στους αγρότες και στους παλαιούς πολεμιστές ούτε από τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια ούτε από τους Βαυαρούς την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα. Η δικαιολογία ήταν πως η γη είχε υποθηκευθεί ως εγγύηση για τα δάνεια της Επανάστασης, αλλά και εξαιτίας της έλλειψης κτηματολογίου⁷³⁸. Στην πραγματικότητα όμως οι κυβερνήσεις φοβούνταν τη συγκέντρωση της γης στα χέρια λίγων οικογενειών και τη δημιουργία μίας γαιοκτητικής ολιγαρχίας⁷³⁹.

Η αλήθεια είναι βέβαια ότι η διανομή γης απαιτούσε προσεκτικό σχεδιασμό από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία προσπάθησε να εφαρμόσει ένα μεγαλειώδες σχέδιο διανομής των εθνικών γαιών, αποβλέποντας στην άμεση αποκατάσταση των Ελλήνων χωρικών με γη και στην αύξηση των δημοσίων εσόδων⁷⁴⁰. Ο νόμος περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών⁷⁴¹, με τον οποίο οριζόταν ότι οι αρχηγοί των οικογενειών που είχαν πάρει μέρος στην Επανάσταση, έπαιρναν γραμμάτια 2000 δρχ., με τα

---

735 Μονιούδη-Γαβαλά 2017, 36.

736 Καρούζου 2018, 28-29.

737 Μπουρνόβα - Προγουλάκης 1999, 45-49.

738 Σακελλαρόπουλος 1993, 70-71.

739 Δερτιλής 2005, 151-155.

740 Καρούζου 2018, 117.

741 Βλ. Καρούζου 2018, 119-144: «Η επιτυχία του νόμου της προικοδότησης έχει αμφισβητηθεί σχεδόν από το σύνολο της ιστοριογραφίας, καθώς το μέσο εκποίησης της εθνικής γης, ο πληστηριασμός, θα ανέβαζε τεχνητά τις τιμές της γης, με αποτέλεσμα να συρρικνώνεται ο αριθμός των στρεμμάτων που θα μπορούσε να αποκτήσει μία οικογένεια. Από την άλλη, ο νόμος της προικοδότησης δεν κατάφερε να εξασφαλίσει τα έσοδα που είχε απόλυτη ανάγκη το δημόσιο ταμείο για την καταβολή των τοκοχρεωλυσίων του δανείου των 60 εκατ. φρ., ενώ παράλληλα παρέμενε μία ακόμη ελπίδα για τη μεσοπρόθεσμη ή και άμεση ανόρθωση των οικονομικών, με τη μαζική εγκατάσταση εποίκων σε ακαλλιέργητες εθνικές γαίες»

οποία θα αγόραζαν χρήματα, ήταν το πρώτο βήμα σε μία σειρά μέτρων που προσπαθούσε να προωθήσει η ελληνική κυβέρνηση για την αύξηση των δημοσίων εσόδων, σε συνδυασμό με την αύξηση του ενεργού πληθυσμού της χώρας και τον αγροτικό εποικισμό, που ήδη προετοιμαζόταν από την Καποδιστριακή περίοδο⁷⁴².

Στο αίτημα για διανομή εθνικής γης εντάσσονται και οι προσπάθειες για αγροτικό εποικισμό του ελληνικού βασιλείου, το οποίο δεν ήταν βέβαια μεμονωμένο φαινόμενο, αλλά βρισκόταν στον απόηχο των μεγάλων οργανωμένων μετακινήσεων πληθυσμών στην Ευρώπη κατά τον 18^ο αιώνα και είχε ήδη τις ρίζες του στην Καποδιστριακή εποχή⁷⁴³. Παρά τις πολλές προσπάθειες για οργανωμένο κρατικό εποικισμό, αυτός δεν ευδοκίμησε παντού, εξαιτίας των συγκρούσεων μεταξύ γηγενών και ξένων εποίκων για τη διεκδίκηση της γης. Τέτοιοι «ξένοι» υπήρξαν εξάλλου και οι Κρήτες, οι Χιώτες, οι Ψαριανοί και άλλοι πρόσφυγες⁷⁴⁴. Όπως αναφέρει άλλωστε ο Περικλής Αργυρόπουλος, η μετοικεσία επέφερε τέτοια δυσαρέσκεια στους αυτόχθονες, ώστε αυτοί να ονομάζουν ξένους ακόμα και κατοίκους των διπλανών δήμων⁷⁴⁵.

Τελικά, το 1871 έγινε για πρώτη φορά η διανομή μέρους των εθνικών γαιών στους ακτήμονες στο πλαίσιο της πρώτης αγροτικής μεταρρύθμισης από την Κυβέρνηση Κουμουندούρου επί βασιλείας Γεωργίου Α΄. Ένας πιθανός λόγος που το Ελληνικό Κράτος προχώρησε στη διανομή της γης, οφείλεται και στην πτώση των εισπράξεων από τον φόρο επικαρπίας, ο οποίος επιβαλλόταν στους αγρότες, που υποτίθεται πως μίσθωναν την κρατική γη. Η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος θα ωφελούσε τα δημοσιονομικά του κράτους, αφού θα εισέπραττε χρήματα άμεσα από την πώληση και επιπλέον θα εισέπραττε πιο υψηλούς φόρους από την αύξηση της αγροτικής παραγωγής⁷⁴⁶.

Όταν το 1881 ενσωματώθηκε η Θεσσαλία στο ελληνικό κράτος, αυτό δεν μοίρασε τη γη στους κολίγους καλλιεργητές που τη διεκδικούσαν από τους Έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες, αλλά αντίθετα σεβάστηκε τους τίτλους ιδιοκτησίας που απόκτησαν οι τελευταίοι από τους προηγούμενους οθωμανούς τσιφλικάδες⁷⁴⁷. Μόνο μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) και την απελευθέρωση της Μακεδονίας, αλλά και τη Μικρασιατική Καταστροφή στη συνέχεια, προχώρησε το κράτος στη δεύτερη μεγάλη

---

742 Καρούζου 2018, 119-122.

743 Καρούζου 2018, 150-152.

744 Καρούζου 2018, 170-171.

745 Αργυρόπουλος 1843, 92-93.

746 Σακελλαρόπουλος 1993, 70-71.

747 Μπουρνόβα - Προγουλάκης 1999, 73.

αγροτική μεταρρύθμιση, καταργώντας τη μεγάλη ιδιοκτησία στη γη και προωθώντας τον μικρό κλήρο στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας πραγματοποιώντας έτσι την οριστική επίλυση του αγροτικού ζητήματος και των εθνικών γαιών⁷⁴⁸.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι γαίες αυτές είχαν δεσμευτεί ως εγγύηση των δανείων του 1824-1825, που είχαν συνάψει οι επαναστατικές κυβερνήσεις στο Λονδίνο, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη δυσκολία στη διανομή τους, εξαιτίας της πίεσως που δεχόταν το κράτος από τους πιστωτές κεφαλαιούχους του⁷⁴⁹.

Ωστόσο, το κράτος, ήδη από την εποχή της Αντιβασιλείας, προσέβλεπε στις εθνικές γαίες, προκειμένου να ασκήσει κοινωνική πολιτική, αλλά και να επιτύχει την οικονομική ανόρθωση⁷⁵⁰. Οι νόμοι «περί προικοδοτήσεως» (1835), «περί φαλαγγιτών»⁷⁵¹ (1838), οι διάφοροι νόμοι περί αποκαταστάσεως αγωνιστών⁷⁵² και προσφύγων ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του κράτους για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, τελικά το κράτος, το 1871⁷⁵³, με τον νόμο του Κουμουνδούρου, διένειμε τις εθνικές γαίες, αγνοώντας πλήρως τους ξένους δανειστές.

Οι παραχωρήσεις εθνικής γης κάλυπταν πολλές ανάγκες⁷⁵⁴, σύμφωνα με την επιθυμία του κράτους να παραχωρεί ήδη από το 1835 εθνική γη για δημιουργία συνοικισμών, για εξοικονόμηση πόρων μέσω εκποίησης εθνικής γης σε διάφορες χρονικές περιόδους (Θήβα / 1835, Πάτρα / 1836, Σπάρτη / 1856 κ.λ.π.)⁷⁵⁵, για τις καλές σχέσεις με άλλες χώρες και θρησκευτικές κοινότητες, όπως για παράδειγμα η δωρεάν παραχώρηση του οικοπέδου της οδού Αγίου Ανδρέου στην Πάτρα⁷⁵⁶, αποκλειστικά για ανέγερση εκκλησίας, η δωρεάν παραχώρηση του οικοπέδου για ανέγερση σχολείου στην Αθήνα⁷⁵⁷ κ.ά. Επιπλέον οι εθνικές γαίες χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση των άστεγων γεωργών, για την κατασκευή των

---

748 Μαυρογορδάτος 2003, 10.

749 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 35.

750 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 36.

751 Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 1, 1838, Πανουαρ. 1838, Νόμος περί παραχωρήσεως ἔθνικων γαιῶν εἰς τοὺς φαλαγγίτας.

752 Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 22, 16 Ιουνίου, 1834, Περὶ τῶν μὴ ἐν ἐνεργείᾳ Ὑπαξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης.

753 Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 25, 16 Ιουνίου 1871, Νόμος περί διανομῆς καὶ διαθέσεως τῆς ἔθνικῆς γῆς.

754 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 37.

755 Μονιούδη-Γαβαλά 2012, 37.

756 Ν.ΣΑ', 1867, «Περὶ παραχωρήσεως οἰκοπέδου εἰς τοὺς ἐν Πάτραις Ἑγγλους πρὸς ἀνέγερσιν ἐκκλησίας.

757 Ν. ΥΝΘ' «Περὶ παραχωρήσεως δωρεάν ἔθνικοῦ γηπέδου εἰς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν πρὸς ἀνέγερσιν καταστήματος σχολῆς.

δημοτικών αγορών στις πόλεις⁷⁵⁸ κ.ά., ενώ παράλληλα το 1855, η πολιτεία τακτοποίησε με νόμο όσους οικοδόμησαν «αὐθαίρετα σὲ ἐθνικὲς γαῖες»⁷⁵⁹.

4.6. Η ίδρυση του Πεταλιδίου ως νέου συνοικισμού στο πλαίσιο της τάσης για διανομή «των Εθνικῶν Γαιῶν»

Μέσα σε αυτό το γενικότερο κλίμα για διανομή της εθνικής γης εντάσσεται και η παραχώρηση του Πεταλιδίου στους Μανιάτες αγωνιστές της Επανάστασης. Μετά την ένταξη της Μάνης στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, τα νεότερικά υπερτοπικά στοιχεία αντικατέστησαν τα παλαιότερα παραδοσιακά πρότυπα ή αναμετρήθηκαν με αυτά. Ήδη από το 1830 οι νέες κρατικές αρχές κατέστρωσαν διάφορα σχέδια για εσωτερική μεταρρύθμιση της ιδιόρρυθμης ταραγμένης Μάνης, αλλά και για μετοίκηση Μανιατών σε άλλες επαρχίες, όπου θα τους παραχωρούσαν «εθνική γη» για καλλιέργεια⁷⁶⁰.

Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής της διανομής των εθνικῶν γαιῶν και της δημιουργίας συνοικισμῶν, προβλέφθηκε σύμφωνα με μία σειρά από Βασιλικά Διατάγματα (**Β.Δ. της 19^{ης} Απριλίου 1834 *Περὶ συνοικισμοῦ Λακῶνων ἐν Πεταλιδίῳ*, Β.Δ. της 10^{ης} Νοεμβρίου του 1834, Β.Δ. της 4^{ης} Νοεμβρίου του 1837, Β.Δ. της 13^{ης} Ιουλίου του 1837, Β.Δ. της 3^{ης} Ιουλίου του 1843**) η δημιουργία ενός σύγχρονου συνοικισμού Μανιατῶν στο Πεταλίδι, ο οποίος άρχισε να οικοδομείται πάνω σε σκαρίφημα που δημιούργησαν οι μηχανικοί Κόλμαν και Στράους (**Εικ. 52**)⁷⁶¹. Το σχέδιο καθόριζε ρυμοτόμηση οικοδομικῶν τετραγώνων κατὰ το Ιπποδάμειο σύστημα και ορθολογική χωροθέτηση των διοικητικῶν, εκκλησιαστικῶν, εκπαιδευτικῶν και οικονομικῶν λειτουργειῶν. Το σχέδιο του Πεταλιδίου, βασισμένο στις παραπάνω αρχές, προέβλεπε επίσης μία ευρύχωρη πλατεία, βρύση, μνημείο, νεκροαταφείο, κ.λ.π. Η ανοικοδόμηση των σπιτιῶν, της εκκλησίας, των αποθηκῶν και άλλων κτηρίων δημόσιας χρήσης ξεκίνησε το 1835. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η «νέα πόλις», που ορίστηκε ως πρωτεύουσα ομώνυμου δήμου, χρησίμευε ως «κοινή των περιχώρων αγορά και διδακτήριον και εμπορείον»⁷⁶². Στα 1897, οι περισσότεροι κάτοικοι

---

758 Ν. ΦΛΘ', 1859, Περὶ παραχωρήσεως ἔθνικῶν γηπέδων εἰς πᾶσαν πόλιν πρὸς οἰκοδομὴν ἀγορᾶς.

759 Ν. ΣΠΖ', 1855, Περὶ πληρωμῆς τῶν δημοσίων γηπέδων, ἀρ' ὧν οἱ κατέχοντες ὠκοδόμησαν.

760 Σαΐτας 2001, 155.

761 Βαγιακάκος 2009, 152.

762 Σαΐτας 2001, 155.

ήταν Μανιάτες και το Πεταλίδι αποτελούσε «ένα εκσυγχρονισμένο, δραστήριο και εύπορο παράρτημα της Μάνης επί Μεσσηνιακού εδάφους»⁷⁶³.

Πάνω στο σκαρίφημα⁷⁶⁴ διακρίνονται τα ακόλουθα στοιχεία:**1.** Τα ονόματα του Κόλμαν ως χαρακτή του σκαριφήματος και του Στράους ως γεωμέτρη. **2.** Τα διάφορα βασικά σημεία του συνοικισμού με αρίθμηση, όπως: εκκλησία, σπίτι εφημέριου, σχολείο, μαγαζιά, τελωνείο, αποθήκη του τελωνείου, ξενοδοχείο, αγορά, μνημείο, για το οποίο επεξηγείται στο σκαρίφημα με παραπομπή ότι είναι προς τιμήν της απόβασης των στρατευμάτων του Μαιζόν στο Πεταλίδι και ότι η δημιουργία του είχε ήδη αποφασιστεί με το Β.Δ. που είχε δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 16 Φεβρουαρίου του 1834, νεκροταφείο, βρύση, δημόσια περιδιάβαση, κτήμα του κ. Ν. Πιερράκου. **3.** Διακρίνεται επίσης με αρίθμηση η κατάτμηση των Εθνικών Γαιών σε τεμάχια των 10 στρεμμάτων, τα οποία θα διανέμονταν στους αποίκους. **4.** Στο επάνω μέρος του σκαριφήματος διακρίνονται επιπρόσθετα κάποιες χρονολογικές σημειώσεις. Έτσι, αναγράφεται ότι το 1833 ενεργοποιήθηκε ο σπαρτιάτικος συνοικισμός, το 1835 άρχισε η οικοδόμηση των σπιτιών και της εκκλησίας, το 1838 επισκέφτηκε τον συνοικισμό ο Όθων, ενώ μέχρι το 1843 είχαν ήδη εγκατασταθεί, όπως αναγράφεται στο σκαρίφημα, 150 σπαρτιάτικες οικογένειες. **5.** Τέλος, στο σκαρίφημα αναφέρεται ως υποσημείωση ότι ο συνοικισμός αυτός σχηματίστηκε από σπαρτιάτικες οικογένειες βάσει Β.Δ., μετά από τις ενέργειες και τη στήριξη του Συνταγματάρχη και πρώην Γερουσιαστή, Κ. Ν. Πιερράκου. Βρίσκεται δε αυτή η κωμόπολη στο κέντρο του μεσσηνιακού κόλπου, το λιμάνι της παλαιάς Ιθώμης και μπορεί να κατοικηθεί από 500 περίπου οικογένειες και κυρίως από εμπόρους και γεωργούς.

4.7. Η αρχιτεκτονική κληρονομιά της κωμόπολης του Πεταλιδίου⁷⁶⁵.

Το Πεταλίδι, αμέσως μετά την ίδρυσή του έως και τις πρόσφατες τελευταίες δεκαετίες, εξελίχθηκε και επεκτάθηκε οικιστικά, ακολουθώντας όμως μία ελεύθερη δόμηση, η οποία δεν χαρακτηρίζεται από ομοιομορφία, με εξαίρεση τα κτήρια που βρίσκονται

---

⁷⁶³ Καπετανάκου 1911, 27.

⁷⁶⁴ Βαγιακάκος 2009, 153.

⁷⁶⁵ Το κεφάλαιο αυτό προέκυψε κατόπιν επιτόπιας έρευνας που διεξήχθη τον Αύγουστο του 2019 από κοινού με την επιβλέπουσα, Αν. Καθηγήτρια κα Ιωάννα Σπηλιωπούλου, η οποία μου υπέδειξε τα κύρια μορφολογικά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Πεταλιδίου, για να μπορέσω να τα εντάξω σε αρχιτεκτονικούς τύπους και ρεύματα, έχοντας ως κύρια παράμετρο την αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης της Καλαμάτας, που από το 1835 αποτελεί την πρωτεύουσα του Νομού Μεσσηνίας.

περιμετρικά της πλατείας, που είναι τα παλαιότερα και παρουσιάζουν μία συνοχή στη δόμηση (**Εικ. 96, 97, 98**). Πρόκειται για έναν αστικό οικισμό που δημιουργήθηκε μετά την Επανάσταση και που παρουσιάζει, όπως και η Μεσσηνιακή πρωτεύουσα, Καλαμάτα, δείγματα αξιόλογης αρχιτεκτονικής, τα οποία εκπροσωπούνται κυρίως από έναν αστικό αρχιτεκτονικό τύπο, που ανήκει μορφολογικά στη μετάβαση από την παραδοσιακή στη νεοκλασική αρχιτεκτονική⁷⁶⁶.

Εξετάζοντας τα παραδοσιακά κτήρια της ευρύτερης περιοχής, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά τους: Είναι λιθόκτιστα και κεραμοσκεπή, απλής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (**Εικ. 99-104**), ή κλασικίζοντα (**Εικ. 105-108**). Τα περισσότερα από εκείνα που ανήκουν σε μανιάτικες οικογένειες είναι συνήθως διώροφα, ενώ όσα ανήκουν στους λεγόμενους Ανεβοκατεβάτες είναι ισόγεια (**Εικ. 109**).

Στα παλαιότερα, που κτίστηκαν περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, τα ανοίγματα (πόρτες και παράθυρα) φέρουν ως επίστεψη ημικυκλικά τόξα (καμάρες), αποτελούμενα από δύο ή περισσότερα κυρτά λιθάρια επιμελώς πελεκημένα, τα οποία έχουν τοποθετηθεί έτσι ώστε να δημιουργούν τόξο (**Εικ. 101-103**). Το λιθάρι σε μορφή σφήνας στην κορυφή του τόξου, που λειτουργεί συνεκτικά ως στερέωμα, ονομάζεται κλειδί (**Εικ. 101**). Μερικές φορές τα τόξα είναι τυφλά ή σχηματίζουν φεγγίτη ή κτίζονται με κεραμίδια, για να μην επιβαρύνεται το πρέκι. Οι κύριες είσοδοι είναι συνήθως ξύλινες, φτιαγμένες με περισσή μαστοριά (**Εικ. 111**), και τοποθετούνται σταυροειδώς, ώστε να δένουν στέρεα με τα τοιχία, για να εξασφαλίζεται η στατικότητα της κατασκευής⁷⁶⁷. Σε κάποιες περιπτώσεις, αντί των ημικυκλικών τόξων, έχουμε στις πόρτες και τα παράθυρα οριζόντιο πρέκι, ξύλινο ή λίθινο, πάνω από το οποίο σχηματίζεται ανακουφιστικό τόξο, ώστε το βάρος του να διασπάται στους ημίπεσσους ή τις πλάγιες παραστάδες που πλαισιώνουν τα ανοίγματα (**Εικ. 99-100**). Η στέγη καταλήγει σε γείσο, που αποτελείται από τρεις σειρές κεραμιδιών βυζαντινού τύπου με κλιμακωτή διάταξη.

Συνήθως η πρόσοψη, κάποιες φορές και οι άλλες πλευρές, φέρει περιμετρικά ταινία (βροντάζ ή μπροντούρα) ξύλινη ή από σοβά, απλή ή με ζώνες περισσότερες της μίας, με διακοσμήσεις και οδοντωτή απόληξη στο κάτω μέρος (**Εικ. 106, 108, 110**). Την μπροντούρα την κατασκεύαζαν όχι μόνο για λόγους αισθητικούς, αλλά και για λόγους πρακτικούς, δηλαδή για να προστατεύεται το σπίτι από την υγρασία που προκαλούσε το νερό των κεραμιδιών, που έγλυφε τον τοίχο. Αυτό το μορφολογικό χαρακτηριστικό

---

766 Σπηλιοπούλου 2012, 671.

767 Μαστραγγελοπούλου - Κουλουκέα – Καρλαύτη 1994- 1995, Ανέκδοτη μελέτη.

αποτελεί επιβίωση στοιχείων της αρχαίας ελληνικής ναοδομίας και συγκεκριμένα του επιστύλιου και των τριγλύφων και μετοπών, που αποτελούσαν μέρος της ανωδομής του δωρικού ναού.

Οι εξώστες στηρίζονται σε δύο ή τρία μαρμάρινα ή λίθινα υποστηρίγματα (**Εικ. 105-108, 110**), τα λεγόμενα φουρούσια (γείσιποδες). Τα μεταλλικά φουρούσια είναι συνήθως περισσότερα (**Εικ. 105, 107**) και κάποια φέρουν διακοσμήσεις. Μερικές φορές τα τόξα είναι τυφλά ή σχηματίζουν φεγγίτη ή κτίζονται με κεραμίδια, για να μην επιβαρύνεται το πρέκι. Οι κύριες είσοδοι είναι συνήθως ξύλινες, φτιαγμένες με περισσή μαστοριά (**Εικ. 111**), και τοποθετούνται σταυροειδώς, ώστε να δένουν στέρεα με τα τοιχία, για να εξασφαλίζεται η στατικότητα της κατασκευής⁷⁶⁸.

Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, στην οποία ανήκουν τα παραπάνω κτήρια, εντοπίζονται και άλλα χαρακτηριστικά, όπως *«η απλή διαμόρφωση των όψεων, χωρίς τη χρήση πλαστικών στοιχείων, η ασυμμετρία, κυρίως στην κάτοψη και οι καμαρωτές εξώθυρες και τα τοξωτά ανοίγματα του ισόγειου. Η κατασκευή ακολουθεί τις παραδοσιακές συνήθειες. Τα αρχοντικά είναι λιθόκτιστα, ενώ τα πιο απλά σπίτια έχουν ελαφριά ξύλινη κατασκευή στον όροφο και σκελετό επιχρισμένο με πηγάκια, επάνω σε βάση με λιθοδομή για αντοχή στους σεισμούς. Η εμφανής λαξευμένη λιθοδομή είναι σπάνια, σχεδόν δε όλα τα κτήρια είναι επιχρισμένα τόσο στο ισόγειο όσο και στον όροφο»*⁷⁶⁹.

Ο κλασικισμός που διαδέχεται την παραδοσιακή αρχιτεκτονική είναι επιφανειακός, καθώς «ντύνει» με τα μορφολογικά του στοιχεία τα κτήρια, χωρίς να επηρεάζει την τυπολογία τους⁷⁷⁰. Σύμφωνα με την κα Σπηλιοπούλου⁷⁷¹, κάτω από την επιρροή του κλασικισμού οι όψεις αρχίζουν να αποκτούν πλαστικότητα, που εντοπίζεται κυρίως στα εξής δύο στοιχεία: Οι γωνίες ενισχύονται υπό τη μορφή παραστάδων, για να στηρίξουν ένα υποτυπώδες επιστύλιο που καταλήγει σε γείσο, το οποίο φέρει συχνά κυμάτια. Τα παράθυρα πληθαίνουν και μεγεθύνονται, ενώ παράλληλα μεταπλάθονται από το τοξωτό σχήμα της παράδοσης στο τετράπλευρο με το ανακουφιστικό τόξο, για να καταλήξουν σταδιακά στο κλασικιστικό ορθογώνιο. Τα παράθυρα αποκτούν επιπλέον ποδιές-γείσα και επιστύλιο με στοιχειώδη μορφή. Τέλος, κάνει την εμφάνισή του και το μπαλκόνι, στην αρχή μικρό, ασύμμετρα τοποθετημένο, με ξύλινο δάπεδο, που θα αντικατασταθεί αργότερα από μάρμαρο και σφυρήλατο κιγκλίδωμα με απλή μορφή. Οι εξώστες στηρίζονται αρχικά από

---

768 Μαστραγγελόπουλος - Κουλουκέα – Καρλαύτη 1994- 1995, Ανέκδοτη μελέτη.

769 Σπηλιοπούλου 2012, 671.

770 Μπίρης 2003, 51-55.

771 Σπηλιοπούλου 2012, 671-672.

σιδερένια υποστηρίγματα, τα λεγόμενα φουρούσια (γυεισίποδες) και αργότερα από δύο ή τρία μαρμάρινα ή λίθινα υποστηρίγματα (Εικ. 105-108, 110). Τα μεταλλικά φουρούσια παραμένουν ωστόσο περισσότερα (Εικ. 105, 107) και κάποια φέρουν διακοσμήσεις⁷⁷².

Αρκετά είναι τα κτήρια της απλής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, όπως το σπίτι της οικογένειας Πενταρβάνη (Εικ. 103), ένα πέτρινο υπερυψωμένο ισόγειο, με τοξωτά παράθυρα και πόρτα, που φέρει κεραμοσκεπή, ή το σπίτι της οικογένειας Κουτσοδημητρόπουλου (Εικ. 109), για το οποίο εικάζεται ότι ήταν ήδη κτισμένο από το 1846⁷⁷³. Η οικία Κουτσοδημητρόπουλου παρουσιάζει και αρχαιολογικό ενδιαφέρον, καθώς φέρει εντοιχισμένη την εξής επιγραφή από την Αρχαία Κορώνη:

Ἀγαθαῖ Τύχαι,

Ἐπὶ γραμματέως τῶν Συνέδρων Νικαγόρου

τοῦ Δι[ο]κλείδα, ἔτους ὄγ[δ]οῦ κοστοῦ ἐνάτου

Ἐπεὶ ἀνακληθεῖ[σ...]

Πρόκειται για την αρχή ενός ψηφίσματος, που το είχε δει ο Marcus Niebuhr Tod το 1905, αναφέροντας ότι η επιγραφή δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1875 από τον τότε γραμματέα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Στέφανο Κουμανούδη στο περιοδικό «Ἀθηναίον». Εκεί ο Κουμανούδης (σελ. 103) περιγράφει γλαφυρά την εικόνα των αρχαιοτήτων στο Πεταλίδι της εποχής του: «Κατὰ τὸν δυτικὸν μυχὸν τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου κατοικεῖται σήμερον τὸ Πεταλίδιον, ὃν ἐκτισμένον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Κορώνης. Καθ' ἅπαν τὸ χωρίον σώζονται θεμέλια ἀρχαίων οἰκοδομῶν ἀναμειγμένα μετὰ μεταγενεστέρων καὶ λίθοι ἀρχαῖοι ἐντετειχισμένοι ἐν ταῖς ἀύλαις τῶν οἰκίων τῆδε κακεῖσε». Για τον ακριβή τόπο εύρεσης της επιγραφής ο Κουμανούδης γράφει: «εὐρέθη ἐν τῇ ἀκροπόλει Κορώνης καὶ νῦν εἶναι ἐντετειχισμένη ἐν τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς οἰκίας τοῦ Στεφ. Μ. Μαρκόπουλου». Ο Μ. Tod είδε το 1905 την επιγραφή εντοιχισμένη στην οικία του Δ. Κουτσοδημητρόπουλου, και όχι του Στέφανου Μαρκόπουλου, όπως αναφέρει ο Κουμανούδης. Παράλληλα στην έκδοση της επιγραφής στο *Corpus IG V1* του 1913, ο Walther Kolbe αναφέρει ότι η επιγραφή ήταν εντοιχισμένη στην οικία του Δ. Κουτσοδημητρόπουλου, μεταγράφοντας προφανώς λανθασμένα την πληροφορία του Μ. Tod⁷⁷⁴. Την ίδια επιγραφή είδε σε επίσκεψή του στο Πεταλίδι και ο

---

772 Σπηλιοπούλου 2012, 671-672.

773 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, πρώην Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

774 Μακρή 2009, 71-72.

Ολλανδός καθηγητής Gerrit-Jan Teriele, εντοιχισμένη στο σπίτι του Δ. Κουτσοδημητρόπουλου, περί το 1960 (Εικ. 112)⁷⁷⁵.

Ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το ερειπωμένο σπίτι της οικογένειας Μαργιώλη (Εικ. 113), που βρίσκεται στην κεντρική πλατεία της κωμόπολης του Πεταλιδίου, καθώς πάνω σε αυτό κρεμόταν επιγραφή με την ημερομηνία 1825, γεγονός που δείχνει ζωή στον οικισμό ή στοιχειώδη κατοίκησή του και πριν την επίσημη ίδρυσή του⁷⁷⁶. Αρκετά από τα ερειπωμένα κτήρια που βρίσκονται κοντά στην περιοχή της εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής, από όπου ξεκίνησε και ο οικισμός, αποτελούν δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και φαίνονται να είναι από τα πρώτα (Εικ. 114, 115).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μετάβασης από την παραδοσιακή στην πρώιμη νεοκλασική αρχιτεκτονική αποτελεί το κτήριο ιδιοκτησίας Γεωργίου και Όλγας Λαμπροπούλου (Εικ. 115, 116), που ανήκε αρχικά στη μανιάτικη οικογένεια Μολώνη από την Πλάτσα, από την οποία το αγόρασε η οικογένεια Λαμπροπούλου. Το ορθογώνιο αυτό κτίσμα στο οποίο τονίζεται ο κάθετος άξονας, διότι απομιμείται μανιάτικο πυργόσπιτο, ακολουθεί στο κάτω τμήμα του την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ενώ στο πάνω φέρει στοιχεία του πρώιμου νεοκλασικισμού. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι δεν πατά στον μεταβατικό αρχιτεκτονικό τύπο των ορεινών περιοχών της Πελοποννήσου που απαντά σε όλη τη Μεσσηνία, αλλά ακολουθεί την αρχιτεκτονική του πυργόσπιτου⁷⁷⁷, κάτι που δικαιολογείται από τις μανιάτικες ρίζες των πρώτων ιδιοκτητών του. Τα παράθυρά του θυμίζουν πολεμίστρες, το ίδιο και η κάτω πόρτα (Εικ. 117, 118), ενώ στο πάνω μέρος τους υπάρχει η χαρακτηριστική τοξοειδής ακτινωτή επίστεψη, που συναντάμε σε πολλά κτήρια της περιοχής (Εικ. 118, 119). Πράγματι, στη Μέσα (νότια ή λακωνική) Μάνη, οι πύργοι είχαν καθαρά πολεμικό χαρακτήρα, κτίζονταν απ' όλα τα μέλη του γένους και προστάτευαν όλο το γένος, διότι όλα τα σπίτια των μελών κατασκευάζονταν κάτω από τον πύργο, στη σκιά του. Στην Έξω (βόρεια ή μεσσηνιακή) Μάνη, οι περισσότεροι πύργοι ήταν κάπως διαφορετικοί, κατοικήσιμοι (πυργόσπιτα), ενώ το συγκρότημα της εγκατάστασης του αρχηγού-καπετάνιου περικλειόταν συνολικά από ισχυρό τείχος με πολεμίστρες ή ντουφεκότρυπες. Στην αυλή έμπαινε κανείς συνήθως από πύλη καλά προστατευμένη, με ντουφεκότρυπες να τη σημαδεύουν. Κυρίαρχο όμως στοιχείο παρέμενε ο πολεμικός πύργος ή η πυργοκατοικία, που δέσποζε πάνω από τα άλλα κτίσματα και που αποτελούσε το

---

775 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, πρώην Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου

776 Προφορική μαρτυρία Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, πρώην Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου

777 Για τα πυργόσπιτα της Μάνης, βλ. γενικά Σαΐτας 2001, 145-154.

τελευταίο καταφύγιο, κάτι ανάλογο με τα donjons της μεσαιωνικής Δύσης, που απαντούν στα κάστρα του λατινοκρατούμενου ελλαδικού χώρου⁷⁷⁸.

Η οικία Μολώνη κτίστηκε περί το 1890 και σύμφωνα με τη μαρτυρία του σημερινού ιδιοκτήτη, κ. Γ. Λαμπρόπουλου, κατά την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής λειτούργησε ως αρχηγείο των Ιταλών στην περιοχή⁷⁷⁹. Πριν από κάποια χρόνια, η οικία βρισκόταν σε καλύτερη κατάσταση (**Εικ. 120**). Μετά όμως από σεισμό, περί το 2010, έπεσε η στέγη και τμήμα του πάνω ορόφου και η αρμόδια υπηρεσία το χαρακτήρισε κατεδαφιστέο, ενώ από το Κεντρικό Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής χαρακτηρίστηκε ως διατηρητέο. Σήμερα και κατόπιν όλων των παραπάνω ενεργειών, ο ιδιοκτήτης του κτηρίου, ο κ. Λαμπρόπουλος βρίσκεται στη διαδικασία να βγάλει άδεια ανοικοδόμησης, για να μπορέσει να περισώσει το κτήριο και να το χρησιμοποιήσει για ιδιοκατοίκηση.

Κτήριο της πρώιμης νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, ανακαινισμένο, είναι και η οικία του Γεωργίου Μαρκόπουλου (**Εικ. 110**). Στην ανωδομή διακρίνεται διακοσμητική οδοντωτή ταινία, που περιτρέχει το κάτω μέρος της στέγης. Το μπαλκόνι είναι μικρό, όπως στα κτήρια του πρώιμου νεοκλασικισμού, με απλό σιδερένιο κιγκλίδωμα χωρίς διακοσμήσεις και δύο μαρμάρινα φουρούσια ή γεισίποδες. Τα θυρώματα είναι ρυθμολογημένα και περιβάλλονται από μαρμάρινο πλαίσιο. Η τοιχοποιία φέρει κίτρινο επίχρισμα και ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα υπάρχουν διαχωριστικές γραμμές. Το ίδιο παρατηρείται και στα κτήρια γύρω από την πλατεία, αρκετά όμως από τα οποία δεν έχουν επίχρισμα. Η κα Σπηλιοπούλου εικάζει ότι τα σπίτια δεν έχουν επίχρισμα, διότι διατηρούν την αδρή τοιχοποιία του μανιάτικου πύργου, σε αντίθεση με τα κτήρια της Καλαμάτας ή και άλλων αστικών περιοχών, που φέρουν επίχρισμα ως τυπικό χαρακτηριστικό του νεοκλασικισμού. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και η οικία του Νίκου Οικονομάκη και της Σόνιας Στραβόλαιμου, στην πλατεία του Πεταλιδίου (**Εικ. 121**). Πρόκειται για ένα πρώιμο νεοκλασικό κτήριο με μικρό εξώστη με σιδερένια φουρούσια και με μεταλλικά χυτά κιγκλιδώματα. Πλήρως ανακαινισμένη τα δύο τελευταία χρόνια είναι και η οικία Παναγιώτη Καστόρα (**Εικ. 122**), που ανήκε στο παρελθόν στην οικογένεια Γριβέα (**Εικ. 123**). Ανήκει και αυτή στον πρώιμο νεοκλασικισμό. Τα θυρώματα είναι ρυθμολογημένα και περιβάλλονται από γύψινο πλαίσιο, ενώ τα μπαλκόνια είναι μικρά, με διακοσμημένο σιδερένιο κιγκλίδωμα και σιδερένια φουρούσια.

---

778 Σπηλιοπούλου – Κωτσάκης 2008-2012, 278.

779 Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Λαμπρόπουλου, συνταξιούχου.

Σε γενικές γραμμές, τα περισσότερα κτήρια γύρω από την πλατεία, αποτελούν δείγματα της μετάβασης από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική στον πρώιμο κλασικισμό ή ανήκουν στον ώριμο κλασικισμό (Εικ. 124). Είναι στην πλειοψηφία τους πέτρινα, άλλα με εμφανή τη λιθοδομή και άλλα σοφαισμένα, διαμπερή με κεντρική όψη προς την πλατεία και το πίσω μέρος προς τους παράλληλους δρόμους, συνεχόμενα και αναπτυγμένα σε ύψος για την εξοικονόμηση χώρου (Εικ. 96-97).

Στα πρώιμα δείγματα νεοκλασικισμού συγκαταλέγονται και οι οικίες της οικογένειας Μαργέλη, που βρίσκονται στην παραλία, κοντά στη βρύση «του Ψεύτη» (Εικ. 125). Αρχικά ανήκαν στην οικογένεια Μαυρομιχάλη, που στη συνέχεια τα πούλησε στους Μαργελαίους. Το κτήριο είναι μερικώς ανακαινισμένο, στα δύο πλαϊνά του τμήματα (Εικ. 126-127). Το παλιό κτήριο διατηρεί τους ηλιακούς, δηλ. τα παντζούρια παλαιού τύπου, και έχει σταθερό φεγγίτη, που δεν έχει ανακαινιστεί, κατάλοιπο της Βενετοκρατίας (Εικ. 128-129). Πάνω από τα θυρώματα επιβιώνει το χαρακτηριστικό ακτινωτό κόσμημα, στοιχείο που παραπέμπει επίσης στη Βενετοκρατία, αλλά διατηρείται και στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική και απαντά σχεδόν σε όλα τα σπίτια του Πεταλιδίου της ίδιας εποχής (Εικ. 124). Τον πρώιμο χαρακτήρα του κτηρίου μαρτυρούν επιπλέον τα ξύλινα δάπεδα του εξώστη και η κυματοειδής γραμμή στην ανωδομή (Εικ. 130).

Κάνοντας μία σύγκριση με την αρχιτεκτονική κληρονομιά της πρωτεύουσας του Νομού Μεσσηνίας, Καλαμάτας, η οποία παρουσιάζει μεγάλη ανοικοδόμηση κατά την μεταεπαναστατική περίοδο, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε κάποια από τα προαναφερθέντα παραδείγματα της κομόπολης του Πεταλιδίου κατ' αναλογία με αυτά της Καλαμάτας στον τύπο των «προκλασικιστικών ή πρώιμων κλασικιστικών κτηρίων»⁷⁸⁰, ο οποίος εγκαταλείπει σιγά-σιγά την παραδοσιακή μορφολογία και υιοθετεί τον νεοκλασικισμό. Τα περισσότερα κτήρια αυτού του τύπου χρονολογούνται στην Καλαμάτα πριν το 1850 και χρησιμοποιούνται κυρίως ως κατοικίες. Χαρακτηριστικό είναι είναι πως υπάρχουν κτήρια των οποίων μόνο η όψη είναι κλασικιστική, ενώ οι υπόλοιπες πλευρές διατηρούν τα παραδοσιακά τους στοιχεία. Αυτό το φαινόμενο απαντά κυρίως στην Αίγινα, προσωρινή έδρα της Κυβέρνησης Καποδίστρια, και στο Ναύπλιο, πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας, στις οποίες πρωτοεμφανίζεται επί Καποδίστρια ο νεοκλασικισμός⁷⁸¹.

Στο Πεταλίδι, όπως και στην πρωτεύουσα του νομού Καλαμάτα, υπάρχουν και κτήρια που ανήκουν στον ύστερο κλασικισμό, τα οποία χρονολογούνται συνήθως μετά το

---

780 Σπηλιοπούλου, 2012, 670-680.

781 Μπίρης - Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 58-68.

1910. Έχουν τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης περιόδου, δηλ. του ώριμου κλασικισμού, με κάποιες διαφοροποιήσεις⁷⁸².

Χαρακτηριστικό δείγμα του ύστερου κλασικισμού είναι και η οικία του Γεωργίου Γρουσουζάκου στο Πεταλίδι (**Εικ. 131**), που βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο που οδηγεί προς Κορώνη. Το κάτω μέρος ήταν προορισμένο για μαγαζί και είναι διαμπερές (**Εικ. 132**). Πρόκειται για ένα οικοδόμημα στον τύπο του αστικού μεγάρου, λόγω του ύψους και των μορφολογικών του χαρακτηριστικών. Τα θυρώματα και τα παράθυρα περιβάλλονται από ημίπεσους με ραβδώσεις και φέρουν επίκρανα ως επίστεψη. Τα χρώματα γαλάζιο και ροζ είναι τυπικά του ύστερου κλασικισμού και δεν απαντούν στον πρώιμο: γαλάζιο και ροζ στον πάνω όροφο, ροζ στον κάτω, που σχηματίζουν μία χρωματική αρμονία. Το γείσο της στέγης περιτρέπει οδοντωτή κεραμική ταινία. Τα μπαλκόνια είναι αρκετά μεγάλα, στοιχείο που φανερώνει την εξωστρέφεια των κτηρίων του ύστερου κλασικισμού, ρεύματος που έχει πλέον απομακρυνθεί από την Οθωμανική ή παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Τα μπαλκόνια του φέρουν γεισίποδες από γύψο. Τα κιγκλιδώματα είναι απλά χυτά. Το κτήριο μπορεί να θεωρηθεί εκλεκτικιστικό, λόγω του ότι στις δύο όψεις του απαντούν διαφορετικές μορφολογικές τάσεις, όπως η επονομαζόμενη οικία Τσίλλερ στην Καλαμάτα, που στην πλευρά της παραλίας εμφανίζει τσιλλεριανό απόηχο, ενώ στις άλλες πλευρές απηχεί υστεροκλασικιστικές τάσεις (**Εικ. 133**)⁷⁸³.

Συγκεκριμένα, η οικία «Τσίλλερ» της Καλαμάτας, επί των οδών Ναυαρίνου, Βύρωνος και Σανταρόζα, που ανήκει σήμερα στην οικογένεια Γαϊτανάρου, έχει εκπονηθεί βάσει σχεδίων του Ε. Τσίλλερ, σύμφωνα με πινακίδα που φέρει στην πρόσοψη επί της οδού Ναυαρίνου. Επάνω από την κυρία είσοδο επί της οδού Βύρωνος αναγράφεται ο πρώτος ιδιοκτήτης και το έτος ανεγέρσεως του οικοδομήματος: «Οίκος Εφεσίου. 1899». Πρόκειται για ένα διώροφο υστεροκλασικιστικό κτήριο με υπόγειο και δώμα, που επαναλαμβάνει το τυπικό για τον Τσίλλερ κεντρικό μοτίβο της τοξωτής διώροφης αναγεννησιακής λότηζιας και το μεγάλο προεξέχον γείσο, στοιχεία που απαντούν και στην οικία της Σοφίας Λασκαρίδου στην Αθήνα (Καλλιθέα)⁷⁸⁴.

Έτσι και η όψη της οικίας Γρουσουζάκου εμφανίζει προς την παραλία έναν έντονο τσιλλεριανό απόηχο και δεν είναι καθόλου παράδοξο να έχει κτιστεί από μαθητές του

---

782 Σπηλιοπούλου 2012, 684.

783 Σπηλιοπούλου 2012, 694.

784 Σπηλιοπούλου 2012, 694.

Τσίλλερ, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή (**Εικ. 131**), ενώ η όψη προς τον κεντρικό δρόμο παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά στοιχεία του ύστερου κλασικισμού, χωρίς να τείνει προς τον εκλεκτικισμό (**Εικ. 132**). Η κεντρική θύρα είναι περίτεχνη με στοιχεία art deco (**Εικ. 134**), ενώ οι εξώστες επιστέφονται από καμάρες (**Εικ. 131**). Σύμφωνα με τους ιδιοκτήτες, η ανοικοδόμηση της οικίας ολοκληρώθηκε περί το 1920.

Κτήριο της ίδια εποχής είναι και αυτό της οικογένειας Δημοπούλου, στην Πλατεία Βρύσης της κωμόπολης. Χρονολογείται γύρω στα 1920-1930. Η θύρα πλαισιώνεται από πεσσούς, επίκρανα και επιστύλιο. Στο πάνω μέρος του κτηρίου υπάρχει καλυμμένο δώμα λειτουργικής φύσεως, στη μορφή σοφίτας (**Εικ. 135**). Πρόκειται μία νεότερη παρέμβαση στο αρχικό κτήριο (**Εικ. 136**), κατά την οποία έκλεισαν την πάνω ταράτσα, διατηρώντας στο μπροστινό μέρος μία σκεπαστή μικρή βεράντα με κιονίσκους (μπαλούστρες), ένα νεοαναγεννησιακό στοιχείο που χρησιμοποιεί ο ύστερος κλασικισμός (**Εικ. 137**), προσδίδοντας στο κτήριο εκλεκτικιστικές τάσεις.

Ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου (**Εικ. 138, 139**), που η ανέγερσή του άρχισε το 1929⁷⁸⁵ και το οποίο βρίσκεται στην κορυφή της κωμόπολης, σε έκταση 7700 μ², που παραχώρησε στις 22 Ιανουαρίου του 1927 με διαθήκη ο γαιοκτήμονας και κάτοικος Πεταλιδίου, Δημήτριος Διπλαράκος, στη Δημοτική και Μέση εκπαίδευση Πεταλιδίου (**Εικ. 91**). Πρόκειται για ένα διώροφο λιθόκτιστο κεραμοσκεπές κτίσμα με εμφανή λαξευτή λιθοδομή, οι όψεις του οποίου χαρακτηρίζονται από συμμετρία. Εξωτερικά εμφανίζει μία τριμερή διάρθρωση, αποτελούμενη από ένα κεντρικό κτίσμα, που το πλαισιώνουν δύο πλαϊνές πτέρυγες. Είναι καλοχτισμένο και αποτελείται από το ισόγειο και τον πρώτο όροφο. Στον πρώτο όροφο στεγάζεται το Λύκειο και στο ισόγειο το Γυμνάσιο. Τα ανοίγματα είναι ορθογώνιας κατατομής και φέρουν ως επίστεψη λίθινα ανακουφιστικά τόξα (**Εικ. 140**). Στην κατασκευή τμημάτων του κτηρίου (διαζώματα, ανώφλια, πεσσοί μεταξύ ανοιγμάτων) έχει χρησιμοποιηθεί και το νέο οικοδομικό υλικό της εποχής του Μεσοπολέμου, το οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν αρμέ). Η τοιχοποιία του χαρακτηρίζεται από αδρά δουλεμένους τοίχους σε ρυθμό rustique⁷⁸⁶ και σε συνδυασμό με τη χρήση του νέου υλικού,

---

785 Βιβλίο Πράξεων Διδακτηριακής Επιτροπής Πεταλιδίου, 1929-1932.

786 Ο συνδυασμός του όψιμου κλασικισμού με εμφανή στοιχεία rustique απαντά και στα δύο κτήρια του πρώην 9^{ου} Συντάγματος Πεζικού, στην Καλαμάτα, βλ. Σπηλιοπούλου 2016, 6: «Τα δύο διώροφα κτήρια από λιθοδομή παρουσιάζουν μεγάλο αρχιτεκτονικό και μορφολογικό ενδιαφέρον με απόλυτη συμμετρία στις όψεις και λιτό ύφος στα επιμέρους μορφολογικά τους στοιχεία. Χαρακτηριστικό είναι το μεγάλο ύψος και μέγεθος των

κυρίως στα κατακόρυφα στοιχεία του (**Εικ. 141**). Το κτήριο εντάσσεται τυπολογικά στον ύστερο κλασικισμό, ενώ από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική (μεταβατικός τύπος) διατηρεί τις τοξοειδείς ακτινωτές επιστέψεις στα θυρώματα, τις οποίες συναντάμε σε πολλά κτήρια του Πεταλιδίου (**Εικ. 140**). Ένα άλλο στοιχείο που κοσμεί το κτήριο μέσα στη λιτότητά του, είναι οι ποδιές από λευκό μάρμαρο στο κάτω μέρος των θυρωμάτων⁷⁸⁷.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ύστερος κλασικισμός επιβιώνει σε πολλά δημόσια κτίσματα⁷⁸⁸, όπως στρατώνες⁷⁸⁹, δικαστικά μέγαρα, και σχολεία. Δείγμα του ύστερου κλασικισμού είναι και το κτήριο του Γυμνασίου-Λυκείου της Αρεόπολης, το οποίο παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με το αντίστοιχο του Πεταλιδίου. Η ανέγερση του οικοδομήματος στο οποίο στεγάζεται το Γυμνάσιο -Λύκειο Αρεόπολης ξεκίνησε το 1927⁷⁹⁰ (**Εικ. 144**). Πρόκειται για ένα παραδοσιακό κτήριο από πέτρα που προέρχεται από λατομεία της Μάνης, στο οποίο είναι εμφανή τα στοιχεία του ύστερου κλασικισμού. Άλλωστε, το ρεύμα αυτό αποτελεί την περίοδο ωρίμανσης του ελληνικού κλασικισμού, κατά τη διάρκεια του οποίου η αρχιτεκτονική σέβεται το τοπίο, στο οποίο εναρμονίζει το κτήριο⁷⁹¹. Σε σχέση με το αντίστοιχο κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου, στο Γυμνάσιο - Λύκειο της Αρεόπολης προβάλλονται πιο έντονα τα μορφολογικά του στοιχεία, όπως τα ρυθμολογημένα παράθυρα στο πνεύμα του νεομπαρόκ. Το κτήριο αποπερατώθηκε περί το 1930⁷⁹².

Τα πρόσφατα χρόνια προστέθηκαν στο κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου δύο ακόμα κτίσματα, για να καλύψουν τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες του. Έτσι, στη νοτιοδυτική πλευρά της αυλής του συγκροτήματος και σε επαφή με το παλιό κτήριο, έχει

ανοιγμάτων, που πλαισιώνονται με πλήρη ρυθμό. Οι αδρά δουλεμένοι γωνιόλιθοι που περιβάλλουν τους εξωτερικούς τοίχους των δύο κτηρίων, διασκεδάζουν τη λιτότητα των εξωτερικών όψεων, προσδίδοντάς τους έναν τόνο rustique, στοιχείο που εμφανίζεται και σε άλλα κτήρια της Καλαμάτας την ίδια εποχή, κάτω από γαλλική επίδραση».

787 Σπηλιοπούλου – Γρουσουζάκου 2019, 98.

788 Μπίρης – Καρδαμίτση-Άδάμη 2001, 135-170.

789 Σπηλιοπούλου 2012, 687-688: «Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα δύο κτήρια του πρώην 9^{ου} Συντάγματος Πεζικού στο Ανατολικό Κέντρο της Καλαμάτας, που κηρύχθηκαν διατηρητέα από το ΥΠΠΟ το 1989 και αποκτήθηκαν από τον δήμο, για να παραχωρηθούν στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου για τη στέγαση της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών. Πρόκειται για το κτηριακό συγκρότημα "Λόχου" Παλαιού Στρατοπέδου, που στεγάζει τη Σχολή (**Εικ. 142**), και για το κτήριο "Διοικητήριο" Παλαιού Στρατοπέδου, στο οποίο στεγάζεται η διοίκησή της (**Εικ. 143**)».

790 «Γυμνάσιο - Λύκειο Αρεόπολης», <http://gym-aerop.laksch.gr>, 2019.

791 Φεσσά-Εμμανουήλ 2017, 71-89.

792 «Γυμνάσιο - Λύκειο Αρεόπολης», <http://gym-aerop.laksch.gr>, 2019.

προστεθεί κτήριο συμβατικής κατασκευής (1967) με τετράρριχη στέγη, που φέρει κεραμίδια ρωμαϊκού τύπου και υπόστεγο στηριζόμενο σε λεπτές κολόνες (Εικ. 145). Το 1995, στην ήδη υπάρχουσα προσθήκη, προστέθηκε ένα ακόμα τμήμα, για να στεγάσει αφοδευτήρια, ενώ το 2003 προστέθηκε στην ίδια πλευρά της αυλής μία ακόμη αίθουσα, που χρησιμοποιείται ως εργαστήριο Φυσικής και Τεχνολογίας (Εικ. 146).

Η κατασκευή του διδακτηρίου του Γυμνασίου – Λυκείου Πεταλιδίου ξεκίνησε κατά την τετραετία της διακυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932), την οποία σημάδεψαν πολλά έργα υποδομής και ανάπτυξης για τη χώρα. Σημαντικό έργο της τετραετούς πρωθυπουργικής θητείας του Βενιζέλου ήταν το πρωτόγνωρο αριθμητικά και ποιοτικά έργο της κατασκευής σχολικών συγκροτημάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο διάστημα ενός ολόκληρου αιώνα, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 1928, είχαν κατασκευαστεί λιγότερα σχολεία από όσα κατά τη διάρκεια της Βενιζελικής τετραετίας.

Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας Ιωάννης Καποδίστριας ανήγειρε μερικά σχολικά κτήρια, τα οποία όμως ήταν ακατάλληλα και ανεπαρκή για τον μαθητικό πληθυσμό. Στη συνέχεια, από το 1895 μέχρι το 1910, ανοικοδομήθηκαν με κρατική δαπάνη 444 διδακτήρια δημοτικής εκπαίδευσης, από το 1910 μέχρι το 1920, 54, και από το 1920 μέχρι το 1928, 976⁷⁹³. Επομένως, μέχρι το 1928 είχαν ανεγερθεί 1.474 σχολικά κτήρια, ενώ κατά τη διάρκεια της τετραετίας τα σχολικά κτήρια έφτασαν σε τριπλάσιο αριθμό, καθώς κατασκευάστηκαν 3.167, γεγονός που αναδεικνύει το μέγεθος του έργου⁷⁹⁴.

Είναι γεγονός ότι *«το πρόγραμμα της ανέγερσης νέων σχολικών κτηρίων για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελεί την πιο αντιπροσωπευτική μαρτυρία της υιοθέτησης της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα του 1930, καθώς και δείγμα της προόδου που θα προωθήσει σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής του τόπου η δεύτερη κυβέρνηση Βενιζέλου (1928-1932). Τα σχολεία «Παπανδρέου», όπως θα αποκληθούν στη συνέχεια, θα αντιπροσωπεύσουν τη ναυαρχίδα του Μοντέρνου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, και για τον λόγο αυτό θα προβληθούν με μοναδικό τρόπο, κυρίως από τον ξένο αρχιτεκτονικό τύπο της εποχής»*⁷⁹⁵. Η εκπαιδευτική «Μεταρρύθμιση του 1929» ξεκίνησε αρχικά ως έργο του Κωνσταντίνου Γόντικα, επικεφαλής του Υπουργείου Παιδείας υπό τον Βενιζέλο, και συνεχίστηκε από τον φανατικό υποστηρικτή των ιδεών του Γεώργιο

---

793 Πετρίδης 2000, 299.

794 Πετρίδης 2000, 300.

795 Γιακουμακάτος 2019, VII.

Παπανδρέου⁷⁹⁶, ο οποίος επεδίωξε και την ποιοτική αναβάθμιση των σχολικών κτηρίων, καθώς τα προϋπάρχοντα σχολεία βρίσκονταν σε κακή και ανθυγιεινή κατάσταση, με δυσάρεστες συνέπειες για την υγεία των μαθητών⁷⁹⁷. Την άσχημη κατάσταση των σχολικών συγκροτημάτων επεσήμανε και ο ίδιος ο πρωθυπουργός, ο οποίος ισχυριζόταν ότι με την ανέγερση σχολικών κτηρίων και στρατιωτικών νοσοκομείων θα έπρεπε να εξασφαλιστεί περαιτέρω η υγεία του πληθυσμού, ο οποίος πολλές φορές νοσούσε εξαιτίας αυτών των χώρων⁷⁹⁸.

Για τον λόγο αυτό, η κυβέρνηση Βενιζέλου προχώρησε σε εξωτερικό δανεισμό, αλλά και σε άλλες εσωτερικές πηγές για να αντληθούν κεφάλαια, όπως τα πλεονάσματα του προϋπολογισμού, από τα οποία διατέθηκαν αρχικά για τα σχολικά κτήρια 200.000.000 δρχ.⁷⁹⁹. Η συνολική αυτή χρηματοδότηση είχε ως αποτέλεσμα την ανέγερση 3.167 νέων σχολικών κτηρίων. Τα 330 από αυτά ήταν πολυτάξια διδακτήρια, που ανεγέρθηκαν με μειοδοτικούς διαγωνισμούς από το Υπουργείο Παιδείας ή από τοπικές διδακτηριακές επιτροπές. Τα υπόλοιπα ήταν κοινοτικά διδακτήρια, τα οποία ανεγέρθηκαν με την αρωγή του κράτους, την ηθική ώθηση των επιθεωρητών και των δασκάλων και την τεχνική καθοδήγηση των σχολικών αρχιτεκτόνων.⁸⁰⁰

Ο παραπάνω σχεδιασμός οδήγησε άμεσα στην κατασκευή νέων σχολικών κτηρίων με ταυτόχρονη αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο εξασφάλιζε το ποιοτικό έργο των δασκάλων, αλλά και τη διασφάλιση της υγιεινής των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Έτσι, ελαττωνόταν σταδιακά η νοσηρότητα των μαθητών, ώστε, ενώ κατά το σχολικό έτος 1926-1927 το ποσοστό νοσηρότητας ήταν 24,5%, περίπου το 1/4 του αριθμού των μαθητών, να μειωθεί το 1931-1932 στο 18,2% και διαρκώς να μειώνεται⁸⁰¹.

Σημαντική στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου στάθηκε και η συμβολή των Δήμων και των τοπικών κοινοτήτων, καθώς δημιουργήθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο άμιλλας και φιλοτιμίας, που εξέφραζε στιγμές εθνικής έξαρσης και κινητοποίησης για κάποιον υψηλό σκοπό κοινής αποδοχής⁸⁰².

Το κτήριο του τότε ημιγυμνασίου Πεταλιδίου ανήκει σε αυτά που ανεγέρθηκαν με

---

796 Γιακουμακάτος 2019, IX. .

797 Πετρίδης 2000, 299.

798 Πετρίδης 2000, 359.

799 Πετρίδης, 2000: 301.

800 Πετρίδης, 2000, 300.

801 Τζόκας, 2002, 156-161.

802 Γιακουμακάτος 2019, XI.

μειοδοτικούς διαγωνισμούς από τοπική διδακτηριακή επιτροπή, όπως προκύπτει από το αρχείο του σχολείου (Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου, Αρχείο Ανεγέρσεως Διδακτηρίου Γυμνασίου Πεταλιδίου). Την επιτροπή αυτή αποτελούσαν ο Γεώργιος Μαρκόπουλος ως πρόεδρος, ο Ευθύμιος Αλέπης ως ταμίας, ο Γεώργιος Γρυσουζάκος και ο Παναγιώτης Σκαλτσής ως μέλη και ο Κωνσταντίνος Σταυρόπουλος ως γραμματέας. Η τοπική αυτή επιτροπή, όπως προκύπτει από τα έγγραφα, αναθέτει με ιδιωτικά συμφωνητικά στον εργολάβο Αντώνιο Αθανασίου, κάτοικο Πειραιά, αλλά για τις ανάγκες του έργου προσωρινά διαμένοντα στον Άγιο Ανδρέα Λογγάς, την εκτέλεση της τοιχοποιίας του ανεγειρόμενου διδακτηρίου. Την εποπτεία της ανέγερσης του συγκροτήματος έχει η τοπική επιτροπή υπό την επίβλεψη, όμως, του Υπουργείου Παιδείας, όπως προκύπτει από επιστολή της 9^{ης} Μαρτίου του 1931 του τότε Υπουργού Παιδείας Γεωργίου Παπανδρέου⁸⁰³.

«Πρὸς Διδακτηριακὴ Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἡμιγυμνασίου Πεταλιδίου Μεσσηνίας

Εἰς Πεταλίδιον

Γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι διὰ ταῦταριθμοῦ ἀποφάσεως ἡμῶν ἐνεκρίθη ἡ χορηγία συνδρομῆς ἐκ δραχμῶν 100000 πρὸς συνέχισιν καὶ ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ διδακτηρίου τοῦ σχολείου τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἐξεδόθη δὲ καὶ τὸ ὑπ'ἀριθμ. 4570 ἔνταλμα ἐπ'ὀνόματι τοῦ κ. Ἐπιθεωρητοῦ τῶν Δημ. Σχολείων, τῇ ἐγκρίσει τοῦ ὁποίου θέλετε παραλάβει τὸ ἀνωτέρω ποσόν, εἴπε τμηματικῶς ἀναλόγως τῆς προόδου τῶν ἔργων καὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν κατοίκων εἰς τὴν δαπάνην. Δὲν ἀγνοεῖτε, ὅτι τὸ Κράτος, στερούμενον τῶν ἀναγκαίων πόρων, προσπαθεῖ διὰ τοῦ μικροτάτου ποσοῦ τῶν εκπαιδευτικῶν τελῶν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς διδακτηριακὰς ἀνάγκας ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τοῦτο μόνον ἀρωγὰς χορηγεῖ εἰς τὰς Κοινότητας ἐκείνας, ὧν οἱ κάτοικοι ἀναλαμβάνουσι τὴν πρωτοβουλίαν ν'ἀνεγείρωσι τὸ διδακτήριον τῶν διὰ τὰς τρυφερὰς ὑπάρξεις τῶν τέκνων τῶν, ἅτινα θ'ἀποτελέσωσι τὴν μέλλουσαν γενεὰν τῆς Πατρίδος μας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἔχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι, οὐ μόνον τὴν χορηγούμενην ἤδη ἀρωγὴν θέλετε χρησιμοποῖσει μετὰ τῆς ἀπαιτούμενης φειδοῦς, ἀλλὰ καὶ κατανοοῦντες τὸ ὑψηλὸν προορισμὸν τῆς ὑπηρεσίας ἣν ἡ πολιτεία ἐνεπιστεύθη εἰς ὑμᾶς, θέλετε φροντίσει, ἀφ'ἐνὸς μὲν, ἵνα καὶ ἡ Κοινότης καὶ οἱ κάτοικοι μέρους τῆς δαπάνης τοῦ διδακτηρίου, ἀφ'ἐτέρου δὲ ὅπως αἱ ἐργασίαι γίνωσι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης καὶ μετὰ τῆς ἀπαιτούμενης στερεότητος, καθ'ὅσον τὸ διδακτήριον πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ γενεὰς ὀλόκληρας, δὲν εἶναι δὲ εὐκόλος ἢ μάλλον ἀδύνατος ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἐν προσεχεῖ μέλλοντι.

---

803 Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου, Βιβλίον Πράξεων Διδακτηριακῆς Επιτροπῆς Πεταλιδίου 1930-1932.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ»

Τα νέα σχολικά κτήρια προσαρμόζονταν ανάλογα στις κλιματικές συνθήκες. Έτσι, σε περιοχές που ήταν εκτεθειμένες στο κρύο και στους ισχυρούς ανέμους, οι αίθουσες είχαν νότιο προσανατολισμό και προστατεύονταν από διαδρόμους επικοινωνίας στη βόρεια πλευρά, όπως συμβαίνει και με το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου, ενώ αντίθετα στις περιοχές με ήπιο κλίμα οι αίθουσες τοποθετούνταν στον βορρά και οι διάδρομοι στον νότο⁸⁰⁴.

Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου με τα νεοκλασικά στοιχεία που έχει να επιδείξει, δεν ακολουθεί το πρωτοποριακό αρχιτεκτονικό έργο που παράγεται την εποχή εκείνη από τους μοντερνιστές αρχιτέκτονες, ειδικά στον τομέα των νέων σχολικών κτηρίων⁸⁰⁵, μία τάση που εξέφραζε την προσπάθεια του βενιζελισμού για καθολικό αστικό εκσυγχρονισμό, ο οποίος γίνεται ιδιαίτερα αισθητός στα πεδία της εκπαίδευσης, της χωροταξίας και της πολεοδομίας⁸⁰⁶. Άλλωστε κατά την εικοσαετία περίπου των κυβερνήσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου (1910 - 1932), η αρχιτεκτονική στην Ελλάδα διανύει μία περίοδο ανακατατάξεων, με την πρώτη δεκαετία να εμμένει σε έναν ύστερο ετεροχρονισμένο νεοκλασικισμό⁸⁰⁷, ενώ κατά την περίοδο 1928-1930 γίνεται πραγματικότητα ο στόχος της επίτευξης του Μοντέρνου, το οποίο βέβαια εκφράζει τον εκσυγχρονισμό της χώρας και τον σαφή προσανατολισμό της προς την Ευρώπη⁸⁰⁸.

Παρόλα ταύτα, κάποιες κατηγορίες κτηρίων, όπως τα εκπαιδευτήρια, τα κτήρια των τοπικών αρχών (διοικητήρια, δημαρχεία), τα δικαστήρια ή τα υποκαταστήματα των τραπεζών εξακολουθούν να κτίζονται σε νεοκλασικό ρυθμό, υπακούοντας στην αρχή ότι τα δημόσια κτήρια οφείλουν να είναι «μνημειακά». Γι' αυτό και θεωρήθηκαν πρότυπα προς μίμηση σε πολλές αλύτρωτες περιοχές, όπως η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Λέσβος κ.ά. Ταυτόχρονα επηρέασαν την εκάστοτε τοπική αρχιτεκτονική, εισάγοντας –έστω και ετεροχρονισμένα- κλασικιστικά στοιχεία⁸⁰⁹.

---

804 Γιακουμακάτος 2019, XIII.

805 Κωτσάκη 2005, 125.

806 Μαντουβάλου - Καλαντζοπούλου 2006.

807 Γιακουμακάτος 2005, 61.

808 Γιακουμακάτος 2005, 63.

809 Μπίρης - Καρδαμίτση-Αδάμη 2001, 255- 256.

Είναι μάλιστα ενδεικτικό, ότι όπου υπάρχει παρόμοιο εκπαιδευτήριο, όπως αυτό του Πεταλιδίου, εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να χρησιμοποιείται ως σχολείο, πνευματικό κέντρο ή εκθεσιακός χώρος της περιοχής⁸¹⁰. Το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου κηρύχθηκε διατηρητέο το 1994, ύστερα από τις προσπάθειες του τότε Διευθυντή του, κ. Βασιλείου Μαστραγγελόπουλου, (ΦΕΚ 1083/20-10-1994, τεύχος 4^ο).

Ως διατηρητέα κτήρια εννοούμε κτήρια, ή τμήματα λόγω της ιδιαίτερης ιστορικής, καλλιτεχνικής, επιστημονικής, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής, λαογραφικής, κοινωνικής και αισθητικής σημασίας και φυσιγνωμίας τους. Τα διατηρητέα, ως τμήμα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, προστατεύονται συνταγματικά από τις διατάξεις του άρθρου 24⁸¹¹.

Στο Πεταλίδι σήμερα υπάρχουν αρκετά παραδοσιακά κτήρια, χωρίς όμως να έχει αναγνωρισθεί ο οικισμός ως ιστορικός ή διατηρητέος από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού. Υπόκειται όμως στη δέσμευση ότι, σε περίπτωση που οι οικοδομικές άδειες εμπíπτουν στα όρια της κηρυγμένης σε αρχαιολογικό χώρο περιοχής, σύμφωνα με το ΦΕΚ 780 Β/29-12-1981, θα εγκρίνονται από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία. Αυτό επιβάλλεται, καθώς, στην περιοχή βρίσκονται σημαντικότερα ευρήματα της Ακρόπολης της αρχαίας Κορώνης που κινδυνεύουν είτε με εκχερσώσεις, καθώς στην περιοχή αυτή υπάρχουν πολλές ιδιοκτησίες με ελαιόδεντρα είτε με απόπειρες οικοδομήσεων.

Το ίδιο ισχύει και για τον προγραμματισμό οποιουδήποτε έργου στον μόλο του λιμανιού, όπου υπάρχουν απομεινάρια αρχαίου κρηπιδώματος, όπως έχει αναφερθεί στο 1^ο κεφάλαιο. Έτσι, εκτός από το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου, λίγα μόνο κτήρια έχουν κηρυχθεί ιστορικά διατηρητέα, ανάμεσα σε αυτά, και η εξοχική κατοικία του Τάσσου Αλεβίζου, του μεσσήνιου χαρακτή, στο οποίο επέλεξε να μείνει στη διάρκεια του στρατιωτικού καθεστώτος της 21ης Απριλίου. Το σπίτι του κηρύχθηκε διατηρητέο μετά από τις ενέργειες της συζύγου του, Λουκίας Μαγγιώρου⁸¹² (**Εικ. 147**).

Αξιόλογο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γυναικείο Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι. Ιδρύθηκε το 1927 από τη Μοναχή Μυροφόρα Στεφανάκου (1897-1976), η οποία έζησε ασκητικά σε αυτό περίπου 50 χρόνια και

---

810 Σπηλιοπούλου – Γρουσουζάκου 2019, 98.

811 Πανουτσόπουλος 2007, 34.

812 «Τάσος – Χαρακτή», http://www.livopedia.gr/index.php/Τάσος_\Χαράκτης, 2016.

κοιμήθηκε ειρηνικά το 1976, σε ηλικία 76 ετών. Γενικά το Ησυχαστήριο ακολούθησε την πορεία της Σκήτης Παναγουλάκη πηγαίνοντας με το παλιό ημερολόγιο. Κατά την περίοδο της κατοχής αποτέλεσε κρυψώνα και καταφύγιο ανταρτών, αλλά και Άγγλων. Περίπου 27 Άγγλοι φυγαδεύτηκαν μέσω του μοναστηρίου την περίοδο 1940-1941, όπως αναφέρει σε μαρτυρία της η ίδια η μοναχή, με βάρκα και στη συνέχεια με υποβρύχιο, άλλοι πήγαν Κύπρο και άλλοι Αγγλία.

Οι κτηριακές εγκαταστάσεις του Ησυχαστηρίου έχουν σχήμα τετραγώνου, στη βόρεια πλευρά του οποίου βρίσκεται οίκημα παλαιάς κατασκευής, το οποίο περιλαμβάνει τα κελιά των μοναζουσών και χώρους αποθήκευσης και εργασίας. Στη Ν.Α. πλευρά βρίσκεται νέο οίκημα με το Μαγειρείο, την Τράπεζα και άλλους χώρους. Στο κέντρο της αυλής του Ησυχαστηρίου βρίσκονται δύο μικροί ναοί (μονόκλιτες βασιλικές με εσωτερική σύνδεση και διακόσμηση από φορητές εικόνες), αφιερωμένοι στον Τίμιο πρόδρομο και τους Αγίους Τρεις Ιεράρχες. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το Μοναστήρι κατοικούνταν από 6 Μοναχές με προϊσταμένη τη Μοναχή Αικατερίνη. Κύρια απασχόληση της αδελφότητας ήταν η συκοκαλλιέργεια και η κατασκευή εργοχείρων. Σημαντικό ετήσιο γεγονός για το Μοναστήρι αποτελούσε η τέλεση του Αγιασμού των Υδάτων κατά την εορτή των Θεοφανείων, η οποία γινόταν στον παραλιακό χώρο του Ησυχαστηρίου. Σήμερα στη μονή κατοικούν 3 μοναχές⁸¹³ (Εικ. 148-152).

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι το Πεταλίδι διαθέτει αρκετά κτήρια παραδοσιακού και νεοκλασικού τύπου. Άλλα από αυτά έχουν πλήρως ανακαινιστεί (Εικ. 155), άλλα όμως θα μπορούσαν να ανακαινιστούν, να γίνουν λειτουργικά και να δώσουν μία άλλη όψη στην Κομόπολη, έτσι ώστε μέσα από αυτά να αναδειχθεί η ιστορία και η πολιτισμική της διαδρομή (Εικ. 153-154). Δυστυχώς για κάποια από αυτά τα κτήρια που κοσμούσαν άλλοτε την περιοχή δεν υπάρχει επιστροφή, καθώς αφέθηκαν στο έλεος του χρόνου και τελικά κατεδαφίστηκαν ως επικίνδυνα. Ένα από αυτά είναι και η οικία της οικογένειας Κατσιμαντή, από τις πιο παλιές οικογένειες της περιοχής, η οποία κοσμούσε άλλοτε τον κεντρικό δρόμο Πεταλίδι - Κορώνη. Επρόκειτο για μία ψηλή διώροφη λιθόκτιστη οικοδομή, με υπερυψωμένο δώμα στη στέγη, περίτεχνους ηλιακούς και μαρμάρινα φουρούσια κάτω από τα μπαλκόνια (Εικ. 156). Σήμερα στη θέση της άλλοτε ξεχωριστής για το Πεταλίδι οικίας βρίσκεται απογυμνωμένο το οικόπεδο, στο οποίο βρισκόταν (Εικ. 157).

4.8. Το Πεταλίδι πολεοδομικά σήμερα

---

813 Μάρκου 1981, 56-50.

Η σημερινή πολεοδομική κατάσταση της Δημοτικής Ενότητας Πεταλιδίου καθορίζεται από την Αποφ. 13999/ 874 (ΦΕΚ 445/ ΑΑΠ/ 10 – 12 - 2013)⁸¹⁴, σύμφωνα με το οποίο εγκρίνεται το Σχέδιο Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοιχτής Πόλης (Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π.) της Δημοτικής Ενότητας Πεταλιδίου Δήμου Μεσσηνίας (Νομού Μεσσηνίας). Το συγκεκριμένο σχέδιο περιλαμβάνει:

Α. Την πολεοδομική οργάνωση του οικιστικού δικτύου της Δημοτικής Ενότητας Πεταλιδίου στις πολεοδομημένες και προς πολεοδόμηση περιοχές με τη δημιουργία πολεοδομικών ενοτήτων (μία πολεοδομική ενότητα ανά Δημοτικό Διαμέρισμα), την ένταξη στο σχέδιο οικισμών προϋφιστάμενων του έτους 1923 και οικισμών κάτω των 2.000 κατοίκων, τη δημιουργία περιοχών ελέγχου και περιορισμού της δόμησης (ΠΕΠΔ) με μέση πυκνότητα κατοίκων ανά εκτάριο (κατ/Ha) και μέσο συντελεστή Δόμησης, όπως φαίνεται στους αντίστοιχους χάρτες και πίνακες του (Σ. Χ. Ο. Ο. Α. Π.).

Β. Τα προστατευτέα αντικείμενα φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος

Γ. Περιοχές ελέγχου και περιορισμού της δόμησης, όπως αποτυπώνονται στους αντίστοιχους χάρτες του (Σ. Χ. Ο. Ο. Α. Π.).

Δ. Περιοχές Ειδικής Προστασίας (ΠΕΠ), όπως αποτυπώνονται στους αντίστοιχους χάρτες του (Σ. Χ.Ο.Ο.Α.Π.).

Ε. Το Οδικό δίκτυο, όπως φαίνεται στους αντίστοιχους χάρτες του (Σ. Χ. Ο. Ο. Α. Π.).

ΣΤ. Γενικές Ρυθμίσεις για το σύνολο της περιοχής

Ζ. Πρόγραμμα Ενεργοποίησης Σ. Χ. Ο. Ο. Α. Π

Το Πεταλίδι σήμερα οικιστικά έχει εξαπλωθεί πολύ, κυρίως στην έξοδό του, στον παραλιακό δρόμο προς Κορώνη, όπου βρίσκονται πολλές νεόδμητες κατοικίες, πολλές από τις οποίες χρησιμοποιούνται ως θερινές κατοικίες. Το κέντρο του έχει διατηρήσει τον αρχικό πολεοδομικό του σχεδιασμό, δηλαδή μία κεντρική πλατεία με κάθετους δρόμους που οδηγούν στην παραλία (**Εικ. 158**). Σε γενικές γραμμές, η κωμόπολη του Πεταλιδίου, αποτελεί έναν τουριστικό προορισμό, γεγονός που έχει αλλοιώσει την παραδοσιακή του μορφή και στο σύνολό της έχει δημιουργήσει έναν ανομοιόμορφο οικισμό, χωρίς συγκεκριμένο πολεοδομικό χαρακτήρα, αλλά με εμφανή σε κάποιες περιπτώσεις κτηρίων νεοκλασικά στοιχεία μίας άλλης εποχής.

---

814 «Πολεοδομικός Σχεδιασμός – ΣΧΟΟΑΠ», <https://www.apd-depin.gov.gr/index.php /πολεοδομικός-σχεδιασμός-σχοοαπ>, 2018.

4.9. Συμπεράσματα 4^{ου} κεφαλαίου

Η πολεοδομική συγκρότηση της νεοσύστατης κωμόπολης του Πεταλιδίου εντάσσεται στον βασικό στόχο του κράτους για αναμόρφωση και σχεδιασμό τη χώρας. Η κυβέρνηση του Καποδίστρια ανέλαβε από πολύ νωρίς την ανοικοδόμηση των πόλεων πάνω σε γεωμετρικά σχέδια, δίνοντας έτσι το στίγμα της γενικής αναγέννησης του κράτους. Ο ορθολογισμός και η επιδίωξη λειτουργικότητας χαρακτήριζαν τον σχεδιασμό των νέων πόλεων με εμφανή την επίδραση των Γαλλικών προτύπων και με καθορισμένους οικοδομικούς κανονισμούς. Την ίδια πολιτική της πολεοδομικής αναγέννησης εφάρμοσαν και οι Βαυαροί, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Βάσει λεπτομερούς νομοθεσίας, οι κυβερνήσεις Όθωνα και Γεωργίου Α΄ ανέλαβαν ένα εκτενές πολεοδομικό πρόγραμμα που κάλυπτε θεωρητικά όλον τον χώρο του βασιλείου και δημιουργούσε μία ροπή προς τον νεοκλασικισμό, με τον οποίον οι νέες πόλεις αποκτούν αυτόματα την ποθητή ευρωπαϊκή ταυτότητα, για να επιτευχθεί ο τελικός στόχος, που δεν είναι άλλος από την πλήρη ταύτιση με τα δυτικά πρότυπα.

Έτσι, πολλά νέα σχέδια πόλεων εγκρίθηκαν με Βασιλικά Διατάγματα, ενώ μεγάλη ήταν και η προσπάθεια της εποικιστικής πολιτικής που έγινε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα, η οποία απέβλεπε στην εγκατάσταση στην ελεύθερη Ελλάδα των Ελλήνων που βρίσκονταν εκτός των ορίων αυτής, καθώς και εκείνων που υπέστησαν μετοικήσεις κατά τη διάρκεια του αγώνα.

Νέα σχέδια εκπονήθηκαν και για πολυάριθμους συνοικισμούς, η ίδρυσή των οποίων αποσκοπούσε στην εγκατάσταση Ελλήνων από περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία ή πληθυσμούς που υποχρεώθηκαν σε μετοικήσεις στη διάρκεια του πολέμου της Ανεξαρτησίας, ή στην εγκατάσταση πληθυσμού για την ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας, ή σε μετοικήσεις, λόγω φυσικών καταστροφών (σεισμών), κ.λ.π.

Η ίδρυση νέων πόλεων και συνοικισμών πολλές φορές ταυτιζόταν με την πολιτική του νέου κράτους να διανείμει τις «Εθνικές γαίες», αρχίζοντας να παραχωρεί εθνική γη για δημιουργία συνοικισμών ήδη από το 1835, φροντίζοντας παράλληλα να εκπονηθεί σχέδιο και θέτοντας προθεσμίες για την έναρξη οικοδόμησης και αποπεράτωσης.

Στο πλαίσιο λοιπόν της δημιουργίας εποικιστικών συνοικισμών με ταυτόχρονη παραχώρηση εθνικής γης, βάσει ενός ορθολογικά οργανωμένου σχεδίου, ιδρύθηκε και το Πεταλίδι με Βασιλικό Διάταγμα, το οποίο δε δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβέρνησης, προφανώς για εξοικονόμηση χρόνου, όπως γινόταν σε πολλές περιπτώσεις. Το σχέδιό του συντάχθηκε από τους Βαυαρούς μηχανικούς Κόλμαν και Στράους, με ορθογώνια διάταξη και πρόβλεψη των κοινόχρηστων χώρων. Ο οικισμός άρχισε να κτίζεται το 1835, ενώ οι

προθεσμίες για την πληρωμή παρατάθηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια. Το σχέδιο καθόριζε ρυμοτόμηση οικοδομικών τετραγώνων κατά το Ιπποδάμειο σύστημα και ορθολογική χωροθέτηση των διοικητικών, εκκλησιαστικών, εκπαιδευτικών και οικονομικών λειτουργιών. Προέβλεπε επίσης μία ευρύχωρη πλατεία, βρύση, μνημείο, νεκροαταφείο, κ.λ.π. Μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η «νέα πόλις» που ορίστηκε ως πρωτεύουσα ομώνυμου Δήμου, εξελίχθηκε σε όλους τους τομείς και αποτέλεσε κατά ομολογία νεότερης εποχής ένα εκσυγχρονισμένο, δραστήριο και εύπορο παράρτημα της Μάνης επί Μεσσηνιακού εδάφους.

Αρκετά είναι και τα διατάγματα που αφορούν στη δημιουργία του Πεταλιδίου και αποτελούν σημαντικές πηγές για τη δημιουργία και την οργάνωση της αποικίας των Σπαρτιατών στο Πεταλίδι αποκαλύπτοντας παράλληλα και το μεγάλο ενδιαφέρον που δόθηκε στη δημιουργία αυτής της αποικίας από την πολιτεία, που εντάσσεται στο γενικότερο ενδιαφέρον που δόθηκε στη δημιουργία αποικιών εκείνη την εποχή, μία τάση που δικαιολογείται από τις μετακινήσεις πληθυσμών και την ανακατανομή τους μετά την απελευθέρωση και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ιδιαίτερα ο συνοικισμός του Πεταλιδίου ήταν η ανταμοιβή των Μανιατών για τους αγώνες τους στην Τουρκοκρατία.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, μετά τη δημιουργία και εξέλιξή του, το Πεταλίδι ακολούθησε τις αντίστοιχες τάσεις της πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής με εμφανή τα στοιχεία της παραδοσιακής και νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, χωρίς όμως να έχει αναγνωρισθεί ο οικισμός ως ιστορικός ή διατηρητέος από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού. Ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το κτήριο το Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου, το οποίο έχει κηρυχθεί διατηρητέο και κτίστηκε στην τετραετία της περιόδου της διακυβέρνησης του κράτους από τον Ελευθέριο Βενιζέλο (1928-1932), την οποία σημάδεψαν πολλά έργα υποδομής και ανάπτυξης για την Ελλάδα.

Το Πεταλίδι σήμερα οικιστικά έχει εξαπλωθεί πολύ, κυρίως στην έξοδό του, στον παραλιακό δρόμο προς Κορώνη, όπου βρίσκονται πολλές νεόδμητες κατοικίες, πολλές από τις οποίες χρησιμοποιούνται ως θερινές κατοικίες. Αποτελεί έτσι έναν τουριστικό προορισμό, γεγονός που έχει αλλοιώσει την παραδοσιακή του μορφή και στο σύνολό της έχει δημιουργήσει έναν ανομοιόμορφο οικισμό, χωρίς συγκεκριμένο πολεοδομικό χαρακτήρα. Εμφανή τα σημάδια του παρελθόντος εντοπίζουμε στο κέντρο του, το οποίο έχει διατηρήσει τον αρχικό πολεοδομικό του σχεδιασμό, δηλαδή μία κεντρική μεγάλη πλατεία με κάθετους δρόμους που οδηγούν στην παραλία, ενώ σώζονται αρκετά κτήρια παραδοσιακής και νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, κάποια από αυτά πλήρως ανακαινισμένα, τα οποία απηχούν σημάδια μίας άλλης εποχής.

Κεφάλαιο 5ο

Οι Ανεβοκατεβιάτες - κάτοικοι Πεταλιδίου

5.1. Η καταγωγή των Βλάχων

Το ψηφιδωτό του πληθυσμού του ιστορικού Πεταλιδίου συμπληρώνεται από τους λεγόμενους «Βλάχους», μία ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι ξεκινώντας από τα βουνά της Αρκαδίας κατέκλυσαν τα νοτιότερα μέρη της χώρας, όπως τη Μεσσηνία. Πριν όμως ξεκινήσουμε να συνθέτουμε αυτό το ψηφιδωτό, θα πρέπει να ερευνήσουμε την καταγωγή των ανθρώπων εκείνων που μαζί με τους Μανιάτες αποτέλεσαν και αποτελούν τον πληθυσμό του Πεταλιδίου, κάνοντας μία αναφορά στις απόψεις που υπάρχουν σχετικά με την ιστορική τους προέλευση.

Οι λατινόφωνοι κάτοικοι της νοτίως του Δουνάβεως Χερσονήσου του Αίμου, γνωστοί στη διεθνή βιβλιογραφία ως *Atomuns* (Αρμάνοι), αποτέλεσαν αντικείμενο ιστορικής έρευνας⁸¹⁵, αλλά παρόλα αυτά, παραμένουν πολλά αναπάντητα ερωτήματα, γύρω από την προέλευση και την πρόιμη ιστορία των Αρμάνων. Κάποιοι από αυτούς εμφανίζονται ως Αυτόχθονες στην Ελλάδα, την Αλβανία και τα Σκόπια, ενώ μεγάλες Αρωμανικές ομάδες στη Σερβία, το Μαυροβούνιο, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία εμφανίζονται κατά τον 18ο αιώνα, ως αποτέλεσμα μετακινήσεών τους. Στο σύνολό τους οι Αρμάνοι των Βαλκανίων παρουσιάζουν ομοιότητες (συγγενικές διάλεκτοι), αλλά και διαφορές (ενδυμασία, έθιμα), αποτέλεσμα ίσως της γεωγραφικής τους εντόπισης και της αλληλοεπίδρασης με γειτονικούς πληθυσμούς⁸¹⁶.

Η επικρατέστερη άποψη υποστηρίζει ότι οι λατινόφωνοι Βλάχοι είναι εκλατινισμένος ελληνικός πληθυσμός, γεγονός που αποδεικνύεται και από τη διατήρηση λέξεων με αρχαιοελληνική προέλευση στο λεξιλόγιό τους. Οι ίδιοι μάλιστα ανέκαθεν αυτοπροσδιορίζονταν ως Αρμάνοι, δηλαδή Ρωμαίοι πολίτες⁸¹⁷. Το λατινόφωνο μάλιστα ιδίωμα των Αρμάνων χρονολογείται από τον 3ο αι. π.Χ. και

---

815 Μέρτζος 2001, 27.

816 «Προέλευση και ιστορία των Βλάχων», http://vlahofonoι.blogspot.com/2011/04/blog-post_17.html, 2018.

817 Μέρτζος 2001, 27.

φαίνεται να οφείλεται σε άνοδο λατινόφωνων από τον Νότο προς τον Βορρά (τη σημερινή Ρουμανία), κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Σε γενικές γραμμές, η βλάχικη γλώσσα βασίζεται σε ένα αρχαιότατο γλωσσικό υπόστρωμα της αρχαίας ελληνοπελασγικής και των συγγενών της γλωσσών, της ιλλυρικής, της θρακικής και, όπως υποστηρίζουν μερικοί, και της κελτικής⁸¹⁸. Η άποψη αυτή, κατά τον Α. Πουλιανό, μάς βοηθά ως ένα βαθμό, στη λύση του ζητήματος της καταγωγής των Βλάχων, καθώς οι Βλάχοι της Δυτικής Μακεδονίας θα πρέπει να θεωρηθούν στην πλειοψηφία τους απόγονοι αυτόχθονου Πελασγικού πληθυσμού, εφόσον δεν είναι και καθόλου απίθανο οι Βλάχοι της Ελλάδας κάποτε να μιλούσαν κάποια κελτική διάλεκτο, που στη συνέχεια μετατράπηκε σε αρμάνικη⁸¹⁹.

Ο Κ. Νικολαΐδης στο Ετυμολογικό Λεξικό του της Κουτσοβλαχικής, η οποία είναι θυγατέρα της Λατινικής⁸²⁰, έχει καταχωρίσει 6. 657 λέξεις και ονομασίες. Από αυτές, 2. 605 λέξεις είναι λατινικής καταγωγής, 3. 460 ελληνικής καταγωγής και 185 σλαβικής καταγωγής⁸²¹. Το λατινόφωνο αυτό γλωσσικό ιδίωμα των Βλάχων θα πρέπει να δικαιολογηθεί από την πολύχρονη κυριαρχία των Ρωμαίων στις περιοχές που κατοικούσαν οι Βλάχοι, όπως άλλωστε έγινε και με άλλα υπήκοα έθνη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας⁸²².

Η πρώτη αναφορά στους αρωμανικούς πληθυσμούς υπάρχει στα μέσα του **6ου αιώνα μ.Χ.** από τον Ιωάννη Λυδό (*Περί άρχων τής Ρωμαίων πολιτείας, I Λυδοῦ*), ο οποίος αναφέρει εκλατινισμένους πληθυσμούς Ελλήνων στην Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία και ιδίως στα όρη της Πίνδου και στις γύρω πεδιάδες: «*Νόμος άρχαῖος ἦν, πάντα μὲν τὰ ὅπως οὖν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ῥήμασιν· οὗ παραβαθέντος, ὡς εἴρηται, (οὐ γὰρ ἄλλως) τὰ τῆς ἐλαττώσεως προὔβαινε· τὰ δὲ περὶ τὴν Εὐρώπην πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαιότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίπερ Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας, τῆ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῆ, καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας*»⁸²³.

---

818 Θωμόπουλος 1912, ια' - ιστ'.

819 Πουλιανός 1960, 121.

820 Παπαγεωργίου-Εράλδου 1947, 20.

821 Κατσουγιάννης 1961, 35.

822 Κούμας 1832, 520-521.

823 Μέρτζος 2001, 28.

Αναλύοντας τη μαρτυρία του Λυδού, ενισχύεται περισσότερο η άποψη ότι οι κάτοικοι ορισμένων περιοχών, ιδίως απομονωμένων της υπαίθρου, είχαν χάσει τελείως την ελληνική τους γλώσσα και μιλούσαν μόνο τη Λατινική⁸²⁴.

Υπάρχουν και άλλες όμως γραπτές πηγές που πιστοποιούν ότι οι Βλάχοι είναι αυτόχθονες Έλληνες εκλατινισμένοι, δηλαδή λατινόφωνοι υπήκοοι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι ανέκαθεν ονόμαζαν τους εαυτούς τους Αρμάν. Η αλήθεια είναι βέβαια ότι οι Αρμάν ποτέ δεν έγραψαν την ομιλούμενη γλώσσα τους, αλλά έγραψαν μόνο στα ελληνικά⁸²⁵.

Βασική πηγή της παραπάνω άποψης είναι και ο **Θεοφύλακτος Σιμοκάττης**, βυζαντινός ιστοριογράφος των αρχών του 7ου αιώνα μ.Χ., και ουσιαστικά ο τελευταίος συγγραφέας της ύστερης αρχαιότητας. Ήταν σύγχρονος του Ηρακλείου (περ. 630 μ.Χ.) και έγραψε κυρίως για τον Αυτοκράτορα Μαυρίκιο (582 - 602 μ.Χ), τον οποίο εξήρε για τις αρετές του. Η *Οικουμενική Ιστορία* του για τη βασιλεία του Μαυρικίου εμπεριέχεται σε οκτώ βιβλία. Στο δεύτερό του βιβλίο αναφέρει ότι το **586 μ.Χ.**, ο Αυτοκράτορας Μαυρίκιος διέταξε τον στρατηγό Κομεντόλιο να κινηθεί ενάντια στους Αβάρους του Χαγάνου, που λεηλατούσαν τη Θράκη και να τους απωθήσει. Εκείνος αποφάσισε να πλησιάσει τα αντίπαλα στρατεύματα κινούμενος νύχτα, για να τους αιφνιδιάσει, αλλά κατά την διάρκεια της προσέγγισης συνέβη το εξής περιστατικό: Το φορτίο ενός ζώου έγειρε με κίνδυνο να ανατραπεί. Τότε, όσοι ακολουθούσαν φώναζαν στον κάτοχο του **τόρνα τόρνα** (γέρνει - γέρνει ή γύρνα - γύρνα), για να τον ειδοποιήσουν. Η φράση έγινε αντιληπτή από το υπόλοιπο στράτευμα ως διαταγή οπισθοχώρησης: *«οί δὲ παρεπόμενοι καὶ ὀρῶντες τὸ νατοφόρον ζῶν τὰ ἐπικείμενα πως αὐτῷ ἐπισυρόμενον ἀκοσμότερον εἰς τοῦπίσω τραπέσθαι τὸν δεσπότην ἐκέλευον τὸ τε σκευοφόρον ζῶον ἐπανορθοῦσθαι τοῦ πλημμελήματος. τοῦτό τοι τῆς ἀταξίας γέγονεν αἴτιον καὶ τὴν εἰς τοῦπίσω παλίρροϊαν αὐτοματίζεται· παρηχεῖται γὰρ τοῖς πολλοῖς ἡ φωνή, καὶ παράσημον ἦν τὸ λεγόμενον, καὶ φυγὴν ἐδόκει δηλοῦν, ὡς οἶα τῶν πολεμίων ἐπιφανέντων ἀθρόον αὐτοῖς καὶ παρεκλεψάντων τὴν δόκησιν. μεγίστου δὲ συμπεσόντος τῷ στρατεύματι θρύλου, θροῦς παρ' αὐτῶν πολὺς ἐπανίσταται, παλιννοσεῖν τε ἐβόα πᾶς γεγωνῶς διαπρύσιον, ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ εἰς τοῦπίσω τραπέσθαι ἄλλος ἄλλω προσέταττεν, “τόρνα, τόρνα” μετὰ μεγίστου ταράχου φθεγγόμενοι, οἱ νυκτομαχίας τινός*

---

824 Μέρτζος 2001, 28.

825 Μέρτζος 2001, 27.

ένδημούσης άδοκήτως αύτοϊς»⁸²⁶. Το παραπάνω περιστατικό με την παρανόηση της βλάχικης λέξης «τόρνα», που σήμανε λανθασμένη διαταγή στο στράτευμα, ώστε αυτό να οπισθοχωρήσει ολόκληρο, είναι σημαντική μαρτυρία ότι από τότε οι Βλάχοι μιλούσαν λατινικά και υπηρετούσαν την αυτοκρατορία ως επαγγελματίες πολεμιστές, αποτελώντας μάλιστα ουσιαστικό στοιχείο του στρατεύματος. Διαφορετικά δεν θα παρανοούσε ολόκληρο το στράτευμα μία λέξη, ούτε θα τρεπόταν σε φυγή⁸²⁷.

Το ίδιο περιστατικό αναφέρει και ο Θεοφάνης ο Ομολογητής, αναφέροντας όμως πως η φράση τόρνα-τόρνα φράτρε (αδελφέ) δόθηκε στην «πατρώα φωνή». Ο **Θεοφάνης Ομολογητής** υπήρξε Βυζαντινός μοναχός (ηγούμενος) και χρονογράφος, υπέρμαχος της εικονολατρίας. Γεννήθηκε το 760 μ.Χ. και καταγόταν από πλούσια και αριστοκρατική γενιά. Ανακηρύχτηκε άγιος της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η μνήμη του τιμάται στις 12 Μαρτίου. Το πιο γνωστό του έργο είναι η *Χρονογραφία*, η εξιστόρηση δηλαδή των ιστορικών γεγονότων από την εποχή του Διοκλητιανού έως το δεύτερο έτος της βασιλείας του Μιχαήλ Α' (285-813 μ.Χ). Το έργο του, γραμμένο από την οπτική γωνία των εικονοφίλων, αποτελεί τη σημαντικότερη ιστορική πηγή γι' αυτήν την ταραγμένη ιστορική περίοδο: «ένος γάρ ζώου τόν φόρτον διαστρέψαντος, έταϊρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τόν φόρτον άνορθώσας **τῆ πατρώα φωνῆ· τόρνα, τόρνα φράτρε. καί ό μὲν κύριος τοῦ ήμίονου τήν φωνήν οὐκ ήσθετο. οί δὲ λαοί άκούσαντες, καί τοὺς πολεμίους έπιστῆναι αύτοῖς ύπονοήσαντες, εἰς φυγήν έτράπησαν, τόρνα, τόρνα μεγίσταις φωναῖς άνακράζοντες. Ό δὲ Χαγάνος μεγάλην δειλίαν περιβαλόμενος, άκρατῶς έφυγε»⁸²⁸.**

Πρώτη γραπτή αναφορά στο όνομα Βλάχος γίνεται από τον **Βυζαντινό** μοναχό και χρονογράφο **Γεώργιο Κεδρηνό**. Ο Γεώργιος Κεδρηνός έζησε στο τέλος του 11ου και στις αρχές του 12ου αιώνα και έγραψε το έργο *Σύνοψη Ιστοριῶν*, μία χρονογραφία από την δημιουργία του κόσμου μέχρι την αρχή της βασιλείας του αυτοκράτορα Ισαάκιου Κομνηνού το 1057 μ.Χ., στο οποίο κάνει μία συρραφή των έργων παλαιότερων χρονογράφων και ιστοριογράφων (Ψευδοσυμεών, Θεοφάνης, Γεώργιος Μοναχός). Για τα γεγονότα μεταξύ 811 - 1057 αντιγράφει πιστά τον Ιωάννη Σκυλίτζη. Περιγράφοντας την τύχη των τεσσάρων γιων του κόμη Νικόλα (κομητόπουλοι) αναφέρει πως ο Δαβίδ φονεύθηκε από **Βλάχους οδίτες** (φύλακες) στην περιοχή της

---

826 Σιμοκάτης 1889, 100.

827 Μέρτζος 2001, 29.

828 Θεοφάνης 1839, 397-398.

Καστοριάς το 976 μ.Χ, ο Μωυσής σκοτώθηκε στην πολιορκία των Σερρών και ο Ααρών εξολοθρεύτηκε ως προδότης από τον αδελφό του Σαμουήλ Β', που μετέπειτα ανακηρύχθηκε τσάρος όλης της Βουλγαρίας⁸²⁹: «τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας Καλὰς δρυὸς παρά τινων **Βλαχῶν** ὀδιτῶν, Μωϋσῆς δὲ τὰς Σέρρας πολιορκῶν λίθῳ ἀπὸ τοῦ τείχους βληθεὶς ἐτελεύτησε· καὶ τὸν Ααρών δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἢ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριζόμενον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελὸς Σαμουήλ παγγενεὶ, κατὰ τὴν ἰδ' τοῦ Ἰουλίου μηνός, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Ῥαμετανίτζας, μόνου Βλαδοσθλάβου τοῦ καὶ Ἰωάννου διασωθέντος, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρὰ Ῥαδομηροῦ τοῦ καὶ Ῥωμανοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ. καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης ὁ Σαμουήλ»⁸³⁰.

Ο **Κεκαυμένος** στο *Στρατηγικὸν* του (περὶ το 1075) αναφέρει με ποιο τρόπο ο **Νικουλιτζάς** (Νικολίτσας), ελληνόφων ευγενής και κυβερνήτης των Σερβίων με τα αξιώματα του δούκα και δομεστίκου των ἐξκουβίτων της Ελλάδος, πήρε το **980** τον τίτλο «*Ἀρχηγὸς τῶν Βλάχων τῆς Ελλάδας*» ἀπὸ τον Βασίλειο Β' τον Βουλγαροκτόνο: «*Εἶπω δὲ τῇ βασιλείᾳ σου τι τοιοῦτον. ὁ πάππος μου ὁ Νικουλιτζᾶς πολλὰ κοπιάσας ὑπὲρ τῆς Ῥωμανίας ἔφθασε καὶ δούξ Ἑλλάδος φιλοτιμηθεὶς ὡς πιστὸς παρὰ τῶν κρατούντων. καὶ τὴν μὲν ἐξουσίαν ταύτην εἶχεν ἀδιάδοχον διὰ χρυσοβούλλου, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ δομεστικᾶτον τῶν ἐξκουβίτων τῆς Ἑλλάδος. προσῆλθε δὲ τις ὀνόματι Πέτρος ἀδελφόπαις ὢν τοῦ βασιλέως Φραγγίας πρὸς τὸν μακαρίτην βασιλέα κῆρ Βασίλειον ἐν τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ. καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν σπαθᾶριον προβαλόμενος αὐτὸν δομεστικὸν τῶν ἐξκουβίτων Ἑλλάδος. ἔγραψε δὲ πρὸς τὸν πάππον μου· γνωστὸν ἔστω σοι, βέστα, ὡς προσῆλθεν εἰς τὴν δούλωσιν τῆς βασιλείας Πέτρος ὁ γνήσιος ἀνεπιδὸς τοῦ ῥηγὸς Γερμανῶν καί, ὡς λέγει, ἐτύπωσεν εἶναι καὶ ἀποθανεῖν δοῦλος τῆς βασιλείας μου. τούτου τὴν πίστιν ἀποδεξαμένη ἡ βασιλεία μου ἐτύπωσεν αὐτὸν σπαθᾶριον ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου. ἐπεὶ δὲ ἐθνικός ἐστιν, οὐ κατεδέξατο ἡ βασιλεία μου προβαλέσθαι αὐτὸν στρατηγὸν ἵνα μὴ ἀχρειώσωμεν τοὺς Ῥωμαίους, ἀλλὰ προεβάλετο αὐτὸν δομεστικὸν τῶν ὑπὸ σε ἐξκουβίτων. γινώσκουσα δὲ ἡ βασιλεία μου ὅτι ἀπὸ τοῦ μακαρίτου μου πατρὸς ἔχεις τοῦτο διὰ χρυσοβούλλου, ἀντὶ τῶν ἐξκουβίτων δωρεῖταί σοι τὴν ἀρχὴν τῶν **Βλάχων Ἑλλάδος**»⁸³¹.*

---

829 Κεδρηγός 1839, 435.

830 Μέρτζος 2001, 30.

831 Κεκαυμένος 1896, 96.

Το 1020 το χρυσόβουλο του Βασιλείου του Β΄ του Βουλγαροκτόνου μνημονεύει εκ νέου τους Βλάχους, τους οποίους υπάγει στην Αρχιεπισκοπή Αχριδών «και πάσης Βουλγαρίας», στη δικαιοδοσία της οποίας ο νικητής Αυτοκράτωρ εκχωρεί μεταξύ άλλων όλη την Άνω Μακεδονία, τη Δυτική Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θεσσαλίας, όπου κυριαρχούν στρατιωτικά και όχι μόνο οι Βλάχοι. Η Αρχιεπισκοπή ελέγχεται τότε, μέχρι και τον 18^ο αιώνα, από Έλληνες αρχιερείς και τον ελληνορθόδοξο πολιτισμό⁸³².

Γενικά, στα τέλη του 10^{ου} αιώνα, οι Βλάχοι έχουν αποκτήσει ηγετική θέση σε όλη την περιοχή της Άνω και Δυτικής Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Στερεάς από την Αχρίδα μέχρι και τον Αμβρακικό κόλπο και από τον Αξιό ποταμό μέχρι τις ακτές της Αδριατικής και του Ιονίου. Για τον λόγο αυτό έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε ό,τι συμβαίνει στην αυτοκρατορία την περίοδο αυτή και μετά το 1204, στις πολεμικές εκστρατείες των Δεσποτών. Μάλιστα ο ισχυρότερος Δεσπότης φέρει τον τίτλο του Δεσπότη της «Ηπείρου και της Βλαχίας»⁸³³.

Αργότερα, η Άννα Κομνηνή, συγγράφοντας μεταξύ του 1137 και του 1148 την *Αλεξιάδα* (15 βιβλία), στην οποία κατέγραψε την ιστορία του πατέρα της Αλεξίου μεταξύ 1069 και 1118, στο 5ο βιβλίο της περιγράφοντας την εκστρατεία του Αλεξίου Κομνηνού εναντίον των Νορμανδών στη Θεσσαλία το **1083**, αναφέρει τη διαδρομή που ακολούθησε, για να αποφύγει τα ισχυρά εχθρικά στρατεύματα του Βοημούνδου, που φρουρούσαν τα Τέμπη. «Φτάνει στην περιοχή της Λάρισσας, περνάει από το βουνό των Κελλίων, αφήνει στα δεξιά του τη δημόσια λεωφόρο και το βουνό που οι ντόπιοι ονομάζουν Κίσαβο και κατεβαίνει στο Εζεβάν, ένα **βλάχικο χωριό**, πολύ κοντά στην Ανδρωνία»⁸³⁴.

Ο Νικήτας Χωνιάτης ή Ακομινάτος (περ. 1155 - περ. 1216) στο κυριότερο έργο του *Χρονική Διήγησις* (Ιστορία Κωνσταντινουπόλεως), όπου καλύπτονται γεγονότα που αφορούν την ιστορία της Κωνσταντινούπολης από το 1118 έως το 1207 αναφέρεται μεταξύ άλλων στους πολέμους του Ισαακίου Β' Αγγέλου εναντίον των Βουλγάρων και στους Βλάχους της δυναστείας των Ασπηδών (1186-87, 1190). Στον Χωνιάτη όμως έχουμε και την πρώτη αναφορά της Θεσσαλίας ως **Μεγάλης Βλαχίας**,

---

832 Μέρτζος 2001, 30.

833 Μέρτζος 2001, 30.

834 Κομνηνή 1990, 198.

εκεί που αναφέρεται στο διαμελισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από του Λατίνους, το **1204**. Η περιοχή μάλιστα αυτή ήταν γνωστή και ως «*Ελληνική Βλαχία*»⁸³⁵. Ο Μιχαήλ Α' Κομνηνός Δούκας αναφέρεται ως ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου, ενώ ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός, ηγετικός αρχηγός της Δ' Σταυροφορίας, ως Βασιλιάς της Θεσσαλονίκης, ο οποίος επέκτεινε τις κτήσεις του στη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα, καταλαμβάνοντας τη Θήβα και την Αθήνα, «*Αίτωλίαν δὲ καὶ τὰ τῆ Νικοπόλει προσοριζόμενα καὶ ὅσα πρόεισιν ἐς Ἐπίδαμνον ὁ Μιχαὴλ ἰδιώσατο, ὃν ἐκ σπερμάτων σκοτίων ὁ σεβαστοκράτωρ ἐφύτευσεν Ἰωάννης ὁ Δούκας. ὁ δὲ μαρκέσιος Βονιφάτιος τῆ Θεσσαλονίκη προσεδρεύων ὑποκειμένην εἶχεν ἑαυτῷ τὴν ἐς Ἄλμυρον ἐκτεινομένην ἀγγίχλον πᾶσαν καὶ πεδίων ἤρχετο Λαρισσαίων καὶ μετελάγγανε τῶν φόρων ὅποσοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος εἰσεπράττοντο. ἐπὶ δὲ τούτοις καὶ ἄλλος τις τὰ Θεσσαλίας κατέχων μετέωρα, ἃ νῦν **μεγάλη Βλαχία** κικλήσκειται, τοπάρχης ἦν τῶν ἐκεῖ»⁸³⁶. Η Δ' Σταυροφορία βρίσκει τη Βενετία να ελέγχει όλη την αυτοκρατορία που γίνεται Λατινική και κατακερματίζεται. «*Η Βασιλίδα τῶν πόλεων, ἀπόρθητη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρυσῆς τῆς, υπέκυψε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἐχθρό. Φοβερὲς λεηλασίες καὶ σφαγὲς ἀκολούθησαν τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, καθὼς οἱ Σταυροφόροι καὶ οἱ συνεργάτες τοὺς Βενετοὶ ἐπέβαλαν τὸ δίκαιο τοῦ κατακτητῆ»⁸³⁷.**

Το 1261 απελευθερώνεται η Κωνσταντινούπολη από τον στρατηγό Αλέξιο Στρατηγόπουλο, ενώ το 1271 ο Μιχαήλ της Ηπείρου πεθαίνει, αφήνοντας το δυτικό τμήμα του Δεσποτάτου στον γιο του Νικηφόρο και τη Θεσσαλία στον νόθο Ιωάννη Α', ο οποίος χρησιμοποίησε τη μικρή πόλη των Νέων Πατρών (Υπάτη) ως πρωτεύουσα, ιδρύοντας το κράτος της **Μεγάλης Βλαχίας**. Γι' αυτά μάς πληροφορεί και το *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*⁸³⁸.

Εἶναι σημαντικό γεγονός να τονίσουμε ότι οι Βλάχοι δεν ήταν μόνο πολεμιστές. Πολύ γρήγορα διακρίθηκαν και για τις επιδόσεις τους στην οικονομία, αξιοποιώντας σταδιακά τη νέα πλέον μορφή της οικονομίας, η οποία ανοίγεται στην Ευρώπη και μετατρέπεται σε εμποροβιοτεχνική. «*Απὸ τὶς νέες ἰσχυρότερες οικονομικά καὶ*

---

835 Καζντάν 1991, 2183.

836 Χωνιάτης 1835, 841.

837 Μοσχονάς, ἐνθετο «Ἐπτά Ημέρες», σφημ «Καθημερινή», 1-11-98.

838 Soulis 1963, 272–273.- «Περὶ Βλαχοφόνων», http://ethnologic.blogspot.gr/2011/04/blog-post_19.html, 2017.

περιφερειακά θέσεις τους, οι Βλάχοι εξακολουθούν να πολεμούν για την έννοια του Γένους που ανατέλλει, καθώς δίνει οριστικά η Αυτοκρατορία»⁸³⁹.

Η μεγάλη προσφορά των Βλάχων στη δημιουργία της έννοιας του γένους φαίνεται και μέσα από το δημοτικό τραγούδι, που αποτελεί έναν σημαντικό μάρτυρα της προφορικής παράδοσης⁸⁴⁰, απηχώντας ταυτόχρονα και κάποιες ιστορικές αλήθειες. Έτσι, μέσω των δημοτικών τραγουδιών μάς διασώζεται ο ηρωισμός που έδειξαν οι Βλάχοι σε κρίσιμες περιόδους, π.χ. στο έπος του *Διγενή Ακρίτα*, το οποίο διακρίνεται για τον μεικτό ηρωικό - μυθιστορηματικό του χαρακτήρα⁸⁴¹, το μικρό Βλαχόπουλο μάχεται στη Δύση (...και το μικρό Βλαχόπουλο, ο καστροπολεμίτης...) και ο Διγενής στην Ανατολή⁸⁴². Η έντονη παρουσία των Βλάχων την εποχή αυτή θα αφήσει έκδηλα τα σημάδια της και λίγους αιώνες μετά, στην Κρητική ποίηση. Σύμφωνα με τους νεότερους ερευνητές⁸⁴³, ο Βιτσέντζος Κορνάρος, που γεννήθηκε στη Σητεία της Κρήτης το 1553 και πέθανε στον Χάνδακα το 1613, οδηγημένος από την ανάμνηση αυτή των Βλάχων, τοποθετεί στον *Ερωτόκριτο* τον Βασιλιά των Βλάχων να έρχεται εναντίον της Αθήνας⁸⁴⁴.

Όταν λίγο πριν την Άλωση οι Οθωμανοί είχαν κατακλύσει τη Θεσσαλία μέσω της Μακεδονίας⁸⁴⁵, ο Δεσπότης του Μυστρά διασχίζει τον Ισθμό και καταλαμβάνει τη Θήβα με όλη τη Βοιωτία, για να οργανώσει την αντίσταση, οι Βλάχοι σπεύδουν στο πλευρό του και τον βοηθούν⁸⁴⁶. Συγκεκριμένα για τη βοήθεια και τη νίκη αυτή των Βλάχων γράφει ο W. Miller: «Τότε οι Βλάχοι της Πίνδου ρίχτηκαν από ψηλά κατά των Τούρκων στον μεγάλο θεσσαλικό κάμπο και δέχτηκαν από τον νικηφόρο Κωνσταντίνο έναν διοικητή, που έδρα του ήταν το Φανάρι»⁸⁴⁷.

Οι Βλάχοι, μετά την προοδευτική κατάληψη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς, αποσύρονται στα γνώριμά τους μέρη, στα ορεινά, και συνεχίζουν

---

839 Μέρτζος 2001, 37.

840 Παπαχριστοφόρου 2002, 97.

841 Tonnet 2001, 45. – Beaton 1996, 55.

842 Μέρτζος 2001, 37.

843 Holton 2002, 262.

844 Μέρτζος 2001, 38.

845 Koder – Hild 1976, 77.

846 Μέρτζος 2001, 38.

847 Miller 2017, 475.

την αντίσταση⁸⁴⁸. Εκεί οργανώνουν και τα αρματολίκια, η δράση των οποίων είναι γνωστή κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας⁸⁴⁹, περίοδο κατά την οποία παρατηρείται μία φυγή των κατοίκων των πεδινών περιοχών προς τα ορεινά και δύσβατα μέρη, όπου δημιουργούνται μικρά και όμορφα χωριουδάκια, που έσφυζαν από ζωή. Από αυτά ξεπήδησαν οι ηρωικοί «κλέφτες», οι οποίοι αποτέλεσαν την κύρια δύναμη αντίστασης εναντίον των Τούρκων και πρωτοστάτησαν στους αγώνες της Ανεξαρτησίας μερικού αιώνες αργότερα⁸⁵⁰. Η λέξη «κλέφτης» έπαιρνε πλέον τιμητική σημασία⁸⁵¹, όπως λέει χαρακτηριστικά και ο Κολοκοτρώνης στα *Απομνημονεύματά* του «*Τὸ κλέφτης ἦτον κάρχημα*»⁸⁵².

Σε γενικές, λοιπόν, γραμμές σήμερα η λέξη *Βλάχος* (με κεφαλαίο Βήτα) χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τους ομιλούντες τη βλάχικη γλώσσα (Αρμάνοι). Με την υποχώρηση της γλώσσας που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, η λέξη αναφέρεται πλέον και σε όσους προέρχονται από βλαχόφωνες οικογένειες, χωρίς απαραίτητα να γνωρίζουν και να ομιλούν τη Βλάχικη. Σε κάποιες περιοχές των Βαλκανίων η λ. Βλάχος σήμαινε γενικά τον ορθόδοξο χριστιανό, ανεξαρτήτως γλώσσας⁸⁵³.

Η ιστορική έρευνα δεν έχει πάντως καταλήξει σε ένα γενικώς αποδεκτό συμπέρασμα για την προέλευση της λέξης και η έλλειψη ομοφωνίας συσχετίζεται ως ένα βαθμό με τις διαφορετικές απόψεις που υπάρχουν για την καταγωγή των Βλάχων.

Έτσι, υπάρχει η άποψη ότι ο όρος προέρχεται από την Πρωτο-γερμανική λέξη, κέλτικης ρίζας, "Walha" αργότερα "walch" ή "welsch", με την οποία οι Αρχαίοι Γερμανοί προσδιόριζαν τους Ρωμαίους και γενικότερα τους λαούς που είχαν ενσωματωθεί πολιτειακά και πολιτισμικά στον ρωμαϊκό κόσμο, που επίσης σημαίνει ξένος, μη Γερμανός, αλλά λατινόφωνος και αφορά όλους τους λατινοποιημένους αυτόχθονες πληθυσμούς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας⁸⁵⁴.

---

848 Μέρτζος 2001, 38.

849 Μέρτζος 2001, 39.

850 Βακαλόπουλος 2001, 40. – Νημάς 1987, 67-68.

851 Στασινόπουλος 1975, 47.

852 Τερτσέτης 1846, 41.

853 Velikonja 2003, 68.

854 «Βλάχο», https://el.wikipedia.org/wiki/Βλάχο_, 2018.

Μία άλλη άποψη υποστηρίζει ότι ο όρος «Βλάχος» προέρχεται από τον αιγυπτιακό όρο «φελάχ» (= αγρότης), αυτός που ασχολείται με γεωργικές εργασίες⁸⁵⁵ ή προέρχεται από την συνένωση των λέξεων *valles* (= κοιλάδα) και *aqua* (= νερό), δείγμα της ενασχόλησης των Βλάχων με την κτηνοτροφία και την φροντίδα των ζώων ή από το λατινικό *villicus*, που ήταν για τους Ρωμαίους ο αγρότης⁸⁵⁶.

Κατά τον Βασίλη Λαμνάτο όμως η ετυμολογία της λέξεως αυτής φαίνεται καθαρά να έχει τις ρίζες της στο αρχαίο ρήμα *βλήχομαι*, που σημαίνει βελάζω. Λανθασμένη έως και απαράδεκτη είναι για τον Β. Λαμνάτο και η άποψη ότι η λέξη έχει σλαβική προέλευση ή ότι προήλθε από το εθνικό όνομα «Βλάχοι», οι οποίοι ήταν λατινογενής λαός της Βαλκανικής, συγγενής με τους Ρουμάνους και ζούσαν ως νομάδες. Κατά τον ίδιο συγγραφέα ο όρος «Βλάχος» σήμαινε αρχικά κοινωνική ή βιοτική τάξη και αργότερα μεταπήδησε ίσως σε εθνική σημασία⁸⁵⁷. Οι Βυζαντινοί πάντως συγγραφείς, ονόμαζαν τις βορειότερες περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας, όπου κατοικούσαν βλαχόφωνοι, Μικρή Βλαχία, ενώ η Άννα Κομνηνή στην *Αλεξιάδα*, ονομάζει τη Θεσσαλία Μεγάλη Βλαχία, διότι εκεί ζούσαν αποκλειστικά Βλάχοι⁸⁵⁸.

Σε γενικές γραμμές, στην καθημερινή γλώσσα ο *βλάχος* (με μικρό β, προφ. *βλάχους*) αποτελεί γενικευμένο όρο για όσους κατάγονται από βουνίσια ή αγροτική περιοχή και αναφέρεται σε κάποιον που μιλά με χωριάτικη προφορά. Συνήθως είναι υποτιμητικός χαρακτηρισμός και υποδηλώνει έλλειψη μόρφωσης και συμπεριφοράς. Χρησιμοποιείται κυρίως μεταφορικά για κάποιον απολίτιστο, αμόρφωτο και χωρίς τρόπους. Πολλές εκφράσεις, γνωμικά και παροιμίες έχουν δημιουργηθεί ως αποτέλεσμα της αντίληψης πως οι Βλάχοι είναι πολιτιστικά κατώτεροι: «*Φέρθηκε σα βλάχος*» (κακομαθημένος, όχι ευγενικός), «*βλάχος πλένεται κ' η ποδιά του χαίρεται*» (αφού πλυθεί σκουπίζεται στην ποδιά του, στο φόρεμά του), «*Ξερ' ο βλάχος τι ν' το χαβιάρι*» (αμαθής, ακοινωνήτος), «*Εμείς οι βλάχοι όπως λάχει*» (είμαστε αυθόρμητοι), «*Η δοξασμένη βλαχουριά*» (σκωπτική ονομασία των βλάχων), «*Ουρανό, λαγό και βλάχο μην πιστεύεις*» (Λάστα Αρκαδίας, οι βλάχοι δεν είναι άξιοι εμπιστοσύνης)⁸⁵⁹.

---

855 Κεραμόπουλος 1953, 65 -67.

856 Λαζάρου 1993, 29.

857 Λαμνάτος 2005, 107.

858 Καρατόλιας 1968, 105.

859 Κοντοσόπουλος 1999-2003, 299.

Πολλές αντίστοιχα με την ετυμολογία της ονομασίας τους είναι και οι απόψεις σχετικά με την καταγωγή αυτών των ανθρώπων. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος θεωρεί τους Βλάχους και τους Αρβανίτες ως μη Έλληνες, χωρίς όμως να παραλείπει ότι αυτοί πρωταγωνίστησαν στην Επανάσταση του Εικοσιένα⁸⁶⁰. Τους ονομάζει μάλιστα τελικά «μισοέλληνες» ή «ανακατεμένους» ή «και από τα δύο γένη», για να εξηγήσει την απόλυτη ταύτιση της εθνικής τους ιδιότητας με την ελληνική⁸⁶¹.

Ο Κωνσταντίνος Άμαντος θεωρεί ότι οι Βλάχοι κατάγονται από τους εκρωμανισθέντες Αρχαίους Ιλλυριούς και Θράκες, οι οποίοι κατήλθαν σταδιακά στην Ελλάδα, κυρίως από τον ένατο αιώνα και μετά⁸⁶². Πάντως ο ίδιος ο Άμαντος το 1934 ανασκευάζει τις προηγούμενες απόψεις του και θεωρεί τους Αρμάνους-Βλάχους *Έλληνες εκλατινισθέντες κατά τη Ρωμαϊκή εποχή*⁸⁶³.

Ο Νίκος Βέης θεωρεί τους Βλάχους λατινογενή λαό της Βαλκανικής, συγγενή με τους Ρωμάνους, και δέχεται την άποψη ότι η λέξη «Βλάχος» είναι σλαβικής προέλευσης⁸⁶⁴. Δέχεται όμως παράλληλα ότι η βλάχικη γλώσσα ανήκει στις νεολατινικές γλώσσες με άφθονα ξένα στοιχεία, ιδίως ελληνικά⁸⁶⁵.

Ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη του Παναγιώτη Αραβαντινού ότι «Βλάχοι» είναι ένα γοτθικό γένος που κατέκτησε τη Δακία, η οποία, αφού κυριεύθηκε από τη Ρώμη, εξοικειώθηκε προς τη γλώσσα και τα ήθη με τους Ρωμαίους και στη συνέχεια εξαπλώθηκαν γύρω από την Πίνδο στην Ήπειρο, και κυρίως τη Θεσσαλία, η οποία για τον λόγο αυτό ονομάστηκε Μεγάλη Βλαχία⁸⁶⁶. Ο Αστέριος Κουκούδης παρομοιάζει μάλιστα την περιοχή της Πίνδου, η οποία παρουσιάζει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση βλάχικου πληθυσμού με τη Γη Χαναάν ή τη Γη της Επαγγελίας για τους Βλάχους όλων των βλάχικων οικισμών⁸⁶⁷.

Τελικά, όπως φαίνεται από τα παραπάνω, για την καταγωγή και την προέλευση των Βλάχων έχουν γραφτεί πολλές θεωρίες και απόψεις, υποκινούμενες από

---

860 Έξαρχος 2001, 27.

861 Έξαρχος 2001, 28.

862 Άμαντος 1920, 21-25.

863 Έξαρχος 1994, 78-79.

864 Έξαρχος 2001, 37.

865 Βέης 1927-1931, 330-331.

866 Αραβαντινός 1856, 32-33.

867 Κουκούδης 2000, 77.

διαφορετικές σκοπιμότητες. Εκείνο όμως που πρέπει τελικά να ενδιαφέρει δεν είναι η καταγωγή των Βλάχων, καθώς αυτή δεν έπαιξε κάποιο ιδιαίτερο ρόλο στην νεότερη εξέλιξή τους. Το ενδιαφέρον της έρευνας θα πρέπει να επικεντρωθεί όχι στο ποιοι είναι οι Βλάχοι, αλλά στο τι τελικά πρόσφεραν οι Βλάχοι στη διαμόρφωση της ιστορίας ολόκληρου του βαλακινικού χώρου. Το σημαντικό στην περίπτωση αυτή είναι η συμβίωση και η ενσωμάτωση των βλαχόφωνων πληθυσμών με τους ελληνόφωνους, όπως επίσης και η ιδιαίτερη συμβολή τους στη διαμόρφωση της Ρωμιοσύνης και στη δημιουργία της νεοελληνικής ταυτότητας και πραγματικότητας⁸⁶⁸.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι και οι πρωτεργάτες του Μακεδονικού Αγώνα (1881-1908) ήταν Βλάχοι⁸⁶⁹, όπως ο Στέφανος Δραγούμης (1842-1923), ο Ίων Δραγούμης (1878-1920), ο Παύλος Μελάς (1870-1904) κ.ά.⁸⁷⁰

Εξετάζοντας μάλιστα τις δημογραφικές ανακατατάξεις των Βλάχων, γίνεται αντιληπτό πως από το 1912-1913 και μετά η συντριπτική πλειοψηφία των Βλάχων στα Βαλκάνια, τα 2/3, σύμφωνα με τις δημογραφικές εκτιμήσεις του Gustav Weigand, απέκτησαν και την ταυτότητα του Έλληνα πολίτη, πέρα από αυτήν που ήδη είχαν ως συστατικά μέλη της Ρωμιοσύνης⁸⁷¹. Από τους περίπου 160.000 Βλάχους που ο G. Weigand υπολόγιζε πως ζούσαν στα Βαλκάνια στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι 102.330 ζούσαν στην Ελλάδα⁸⁷².

Σε γενικές γραμμές, όπως υποστηρίζει ο Απόστολος Βακαλόπουλος, «οι εθνικές συνειδήσεις των σκλαβωμένων χριστιανών κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξασθενούν και τελικά αποναρκώνονται. Στην θέση τους προβάλλει, αναπτύσσεται και επιβάλλεται η συνείδηση του χριστιανού, η οποία υψώνεται αντιμέτωπη προς τη συνείδηση του μουσουλμάνου»⁸⁷³.

Έτσι, σιγά σιγά άρχισε μία διαδικασία εξελληνισμού των οικονομικά και μορφωτικά προοδευμένων στοιχείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που στη συνέχεια εξαπλώθηκε και στις λαϊκές τάξεις και οδήγησε προς την ομογενοποίηση του πληθυσμού. Τη διαδικασία εξελληνισμού των οικονομικά και μορφωτικά

---

868 Κουκούδης 2000, 32.

869 Σατραζάνης 2006, 144.

870 Έξαρχος 2000, 120-122.

871 Κουκούδης 2000, 41.

872 Κουκούδης 2000, 41.

873 Βακαλόπουλος 1966, 70.

προοδευμένων στοιχείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανέλυσε ο Άγγλος ιστορικός Eric Hobsbawm στο βιβλίο του *The Age of Revolution 1789-1848*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1962: «Οι περισσότεροι Έλληνες έμοιαζαν με τις άλλες ξεχασμένες πολεμικές αγροτικές τάξεις και φυλετικές ομάδες της Βαλκανικής χερσονήσου. Μία μερίδα τους όμως αποτελούσε διεθνή εμπορική και διοικητική τάξη, εγκατεστημένη σε παροικίες ή κοινότητες σ' ολόκληρη την Τουρκική Αυτοκρατορία, και πέρα απ' αυτή. Η γλώσσα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στην οποία ανήκαν οι περισσότεροι βαλκανικοί λαοί ήταν η ελληνική, και Έλληνες επάνδρωναν τα υψηλότερα κλιμάκιά της υπό τον Έλληνα Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι, ως υποτελείς πρίγκιπες, διοικούσαν τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (τη σημερινή Ρουμανία). Με αυτή την έννοια, οι μορφωμένες και εμπορικές τάξεις των Βαλκανίων, της περιοχής της Μαύρης θάλασσας και της Ανατολής, οποιαδήποτε και ήταν η εθνική καταγωγή τους, είχαν εξελληνιστεί ακριβώς εξαιτίας της φύσης των δραστηριοτήτων τους»⁸⁷⁴.

Μέσα, λοιπόν, στο πλαίσιο αυτό αρχίζει η σταδιακή ελληνοποίηση όχι μόνο της γλώσσας, αλλά και των επιθέτων των Βλάχων αστών αρχικά, και του υπόλοιπου βλαχόφωνου πληθυσμού στη συνέχεια. Στη διαδικασία εξελληνισμού πρωτοστατούν τα αστικά στοιχεία. Ο Αναστάσιος Γούδας αναφέρει χαρακτηριστικά για την περίπτωση των Βλάχων του Μετσόβου ότι ο Μετσοβίτης Μιχαήλ Τοσίτσας, αν και βλάχικης καταγωγής, κληροδότησε ο ίδιος ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στο Μέτσοβο, «πρὸς διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκρίζωσιν τῆς ἐπικρατοῦσης τοπικῆς διαλέκτου, τῆς Βλάχικης καλουμένης»⁸⁷⁵.

Η εκτεταμένη ενασχόληση των Βλάχων με την κτηνοτροφία ταύτισε στις διάφορες βαλκανικές γλώσσες, ήδη από το μεσαίωνα, το όνομά τους με το επάγγελμα του κτηνοτρόφου. Η βασική ασχολία και φροντίδα των Βλάχων ήταν το κοπάδι, γι' αυτό και το όνομά τους συνδέθηκε με αυτό του βοσκού ή του τσοπάνη⁸⁷⁶. Στο Πεταλίδι ακόμα και σήμερα, υπάρχει παρατσούκλι με αυτό το όνομα «Βλάχος», το οποίο ακριβώς δηλώνει την ενασχόληση των προγόνων της συγκεκριμένης οικογένειας με το επάγγελμα της κτηνοτροφίας. Οι Βλάχοι, πάντως, έχουν πολλά παρακλάδια, όπως οι

---

874 Hobsbawm 1992, 204.

875 Γούδας 1870-1875, 183.

876 Πασαγκώτης 2000, 17

Σαρακατσανέοι ή και «Σαπανήσιοι», οι Μαυρόβλαχοι ή και «Καράβλαχοι», οι Καραγκούνηδες, οι Αρβανιτόβλαχοι, και οι Κουτσόβλαχοι⁸⁷⁷.

Βασικό χαρακτηριστικό πάντως όλων αυτών των ανθρώπων, σε όποια κατηγορία Βλάχων και αν ανήκουν, είναι ο ποιμενικός τρόπος ζωής, η αγάπη τους για τη φύση και το φιλελεύθερο πνεύμα τους. Σημαντική υπήρξε η συμμετοχή τους στον ξεσηκωμό του γένους, αλλά και αργότερα στη διάρκεια της επανάστασης, ενώ τα νεότερα χρόνια της ιστορικής τους πορείας τα σημάδεψε η κάθοδος σε νοτιότερες περιοχές, όπως τον Μοριά, όπου εγκαθίστανται στα βουνά της Αρκαδίας και με ορμητήριο αυτά κατέκλυσαν όλοι την Πελοπόννησο⁸⁷⁸.

Πολλοί μάλιστα από αυτούς υπήρξαν αξιόλογοι κλέφτες και αρματολοί και πρόσφεραν πολλά στον απελευθερωτικό αγώνα του Εικοσιένα⁸⁷⁹. Επιπλέον, πολλοί από αυτούς έρχονταν σε επιμεixίες με τους Έλληνες και πρωτοστατούσαν στην ίδρυση σχολείων και στη διάδοση της ελληνικής παιδείας, που ήταν προϋπόθεση για την επιτυχία της Επανάστασης⁸⁸⁰.

Η γρήγορη εξάπλωση των Βλάχων προς τον Νότο τείνει να διατυπωθεί με μία ακραία, ίσως άποψη του Nicolas Jorga, ο οποίος υποστηρίζει ότι η δημόδης λατινική εκτείνεται από το Ταίναρο μέχρι τις κοιλάδες των Β. Καρπαθίων και από την Αδριατική μέχρι τον Αξιό. Η θέση όμως αυτή, αν και ακραία, περιέχει ίσως κάποια σπέρματα αλήθειας. Λατινικά τοπωνύμια υπάρχουν άφθονα στη Μάνη, όπως «Άπες», «Βλαχοκότρωνας», «Μπελιγράδι». Πλούσιο είναι επίσης και το υλικό των δημοτικών τραγουδιών για την παρουσία των Βλάχων στη Μάνη και γενικότερα στη Λακωνία⁸⁸¹.

Στίχοι Μανιάτικοι:

...

Στο διάβολο και στην οργή
να πάει η γλώσσα η βλάχικη
και η γλώσσα η μωραϊτική

---

877 Πασαγιώτης 2000, 18.

878 Πασαγιώτης 2000, 20-21.

879 Λαμινάτος 2005, 108.

880 Βακαλόπουλος 2001, 40.

881 Μέρτζος 2001, 21-22.

και όσοι την ναναμπάζουσι
τη γλώσσα τη Μανιάτικη.

Στίχοι τραγουδιού Πιέρου Βοειδή Μαυρομιχάλη

...

Και ήρθες στην άκρη του Λογγού
Με δύο Βλάχους μοναχά

...

Και των Βλάχωνε τόδινες
να φέρουσι φανέρωση
κανέμου στη γυναίκα σου.

Στίχοι από μανιάτικο μοιρολόι

...

Γω τάχα ν'άπ'αγροίκητα
τα Βλαχοχώρια του Μοριά.

5.2. Μετακίνηση και εγκατάσταση των Βλάχων από την Αρκαδία στη Μεσσηνία

Μία από τις βασικότερες περιοχές του νότου, όπου μετακινήθηκαν οι Βλάχοι, ήταν και η Μεσσηνία. Η μετακίνηση πληθυσμών από την ορεινή Αρκαδία στη Μεσσηνία παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν την ίδρυση του Ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους, μετά την Επανάσταση. Μεγάλος αριθμός των μετακινήσεων έγινε προς την πεδινή Τριφυλία, μία διαδικασία που ήταν πολύ γνωστή και από την αρχαιότητα. Ο Ξενοφών αναφέρει μάλιστα στα *Έλληνικά* του (7.1.26.) ότι οι Αρκάδες βοηθούσαν τους Τριφυλίους, επειδή οι τελευταίοι «*Αρκάδες ἔφασαν εἶναι*»⁸⁸².

Τοπική παράδοση της Κυπαρισσίας αναφέρει ότι μετονομάστηκε σε «Αρκαδία», λόγω εγκαταστάσεως ποιμένων Αρκάδων, οι οποίοι κατέβαιναν για να παραχειμάσουν με τα ποίμνιά τους στην περιοχή. Η ονομασία της Κυπαρισσίας σε

---

882 Τερζάκης 1999, 3.

«Αρκαδία» διατηρήθηκε επίσημα μεν από τον 11αι. μέχρι το 1833, ανεπίσημα όμως μέχρι και των ημερών μας, όπου επιβιώνει ακόμα ο δημόδης τύπος «Αρκαδία»⁸⁸³. Είναι χαρακτηριστική η παρουσία εστιατορίου στην παλιά πόλη της Κυπαρισσίας με την ονομασία αυτή, *Αρκαδιά (Εικ. 159)*.

Κατά τους προεπαναστατικούς χρόνους γενικά υπήρξε μετακίνηση Αρκάδων προς τις εύφορες περιοχές της Μεσσηνίας. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι τον Δεκέμβριο του 1805, τον καιρό του κατατρογμού των κλεφτών, ο Οσμάν πασάς της Τριπολιτσάς έστειλε τον Κεχαγιάμπεη με 2.000 Τούρκους στο χωριό Σκάλα της Μεσσηνίας, όπου εγκαταστάθηκε και άρχισε την ανασκολόπιση των κλεφτών (μέχρι σήμερα στη Σκάλα υπάρχει το τοπωνύμιο Παλουκόρραχη). Οι πρώτοι που συνέλαβε και ανασκολόπισε ήταν δύο αδελφοί «Μάντη» από την Αλωνίσταινα, οι οποίοι παραχειμάζαν στην περιοχή. Μαζί με αυτούς κρέμασε άλλους 40 Αρκάδες παραχειμάζοντες και πήρε τα ζώα τους, τα οποία, όπως αναφέρει ο Καν. Δεληγιάννης, *«ανήρχοντο σε υπέρ τί 20.000 αιγοπρόβατα, 500 βόδια, γελάδια και άλλα ζώα»*⁸⁸⁴.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι περνώντας μετά το Χρυσοβίτσι από τα Βλαχοχώρια τα βρήκε έρημα, γιατί έλειπαν οι κάτοικοί τους στα χειμαδιά⁸⁸⁵. Η οικογενειακή παράδοση των εγκατεστημένων στα Φιλιατρά Αλωνιστιωτών αναφέρει ότι ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης μετά την Επανάσταση τούς προέτρεπε να φύγουν από το άγονο χωριό τους και να κατέβουν στην εύφορη Μεσσηνία. Την ίδια παράδοση διηγούνται και οι γέροντες της Αλωνίσταινας. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, ο Κολοκοτρώνης, του οποίου η μητέρα, Ζαμπία, το γένος Κωτσάκη ήταν Αλωνιστιώτισσα, τούς είπε: *«να φύγετε, να πάτε στα παράλια που φύγανε οι παλιότουρκοι να ζήσετε, γιατί αν μείνετε εδώ, θα έρθει μέρα που θα τραβάτε μία προβατίνα με το σκοινί»*. Πράγματι, σήμερα στα ορεινά αυτά χωριά έχουν παραμείνει λίγοι γέροντες με ελάχιστα γιδοπρόβατα ο καθένας⁸⁸⁶. Σε αυτή την ερήμωση συνετέλεσε βέβαια και η φυγή των κατοίκων στην Αθήνα και το εξωτερικό κατά τον 20ον αιώνα⁸⁸⁷. Εξετάζοντας όμως τα βαθύτερα αίτια της πληθυσμιακής αυτής

---

883 Τερζάκης 1999, 3.

884 Δεληγιάννης 1957, 42.

885 Ασημακόπουλος 2002, 74.

886 Τερζάκης 1999, 4.

887 Τσοτσόρος 1986, 275.

μετακινήσεως κατά τον 19ον αιώνα, καταλήγει κανείς σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα⁸⁸⁸.

Αμέσως μετά την Επανάσταση, παρατηρείται μία πληθυσμιακή αύξηση πολλών Αρκαδικών χωριών⁸⁸⁹. Για παράδειγμα, το χωριό Δαβιά του Δήμου Φαλάνθου, από 50 κατοίκους κατά το έτος 1815 έφθασε τους 201 το έτος 1851, το Γαρζενίκο από 200 κατοίκους έφθασε τούς 534 και η Αλωνίσταινα από 750 έφθασε τους 2140⁸⁹⁰. Αποτέλεσμα αυτής της αυξήσεως ήταν ή μείωση της κατά κεφαλήν αναλογίας γης και εισοδημάτων των κατοίκων των χωριών αυτών. Φυσικό λοιπόν επακόλουθο ήταν να αναζητήσουν συμπληρωματικά εισοδήματα εκτός της ιδιαίτερής τους πατρίδας⁸⁹¹. Έτσι, οι Αρκάδες αρχίζουν εμπόριο μεταξύ της ιδιαίτερης πατρίδας τους και των πεδινών περιοχών της Πελοποννήσου⁸⁹².

Η εύφορη περιοχή της Κυπαρισσίας, η χρησιμοποίηση πολλών περιοχών της ως χειμαδιών, το κλίμα, οι ευοίωνες προοπτικές από την αυξανόμενη καλλιέργεια της σταφίδας, η δυσανασχέτηση από τη σκληρή διαβίωση στα ορεινά και η μείωση των κινδύνων που σε προηγούμενες εποχές είχαν οδηγήσει στον εποικισμό των ορεινών περιοχών⁸⁹³, είναι μερικοί ακόμη λόγοι, οι όποιοι έπαιζαν ρόλο στην πληθυσμιακή ροή από την Αρκαδία προς τη Μεσσηνία. Με την πάροδο των ετών δημιουργήθηκε οργανωμένη μεταφορά προϊόντων καθ' όλο πλέον το έτος από ομάδες αγωγιατών, οι οποίοι, όταν δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις, εγκαθίσταντο μόνιμα στη Μεσσηνία. Αυτό γινόταν, διότι οι αγωγιατές αυτοί αφ' ενός δεν είχαν σημαντικά κέρδη από τις μεταφορές, αφ' ετέρου είχαν αντικειμενικές δυσκολίες, λόγω ελλείψεως οδικού δικτύου⁸⁹⁴. Ειδικά μέχρι το 1870, δρόμοι συνέδεαν σε ολόκληρη την Μεσσηνία μόνο την Καλαμάτα με τη Μεσσήνη και την Πύλο με τη Μεθώνη⁸⁹⁵. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη μόνιμη εγκατάσταση των αγωγιατών αυτών στη Μεσσηνία

---

888 Τερζάκης 1999, 4.

889 Τερζάκης 1999, 4.

890 Κανδηλώρος 1990, 259

891 Τσοτσορός 1986, 85.

892 Τερζάκης 1999, 5.

893 Πολυμέρου-Καμηλάκη 1987-1988, 494.

894 Τερζάκης 1999, 5.

895 Συναρέλλη, 1989, 70.

συνέβαλαν και οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες της Αρκαδίας και οι κίνδυνοι της ληστοκρατίας⁸⁹⁶.

Μετά του Άγιου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου), οι ποιμένες της Αρκαδίας ξεκινούσαν κατά ομάδες για τα χειμαδιά⁸⁹⁷. Οι Αρκάδες είχαν χειμαδιά στα περισσότερα παραλιακά μέρη της Πελοποννήσου. Φαίνεται ότι ολόκληρα χωριά προτιμούσαν ορισμένη περιοχή για παραχειμάσια, στα οποία κατέβαιναν ομαδικά με τις οικογένειές τους, τα οικόσιτα ζώα τους και την υποτυπώδη οικοσκευή τους⁸⁹⁸.

Οι Αλωνιστιώτες βοσκοί κατέβαιναν κυρίως στα χειμαδιά της Μεσσηνίας, γεγονός που μαρτυρούν έγγραφα του αρχείου των Δημητρακόπουλων, Αλωνιστιωτών της εποχής 1870 - 75. Στο αρχείο αυτό αναφέρονται παραχειμάζοντες Αλωνιστιώτες στην Κυπαρισσία και τα γύρω χωριά (Μουρτάτο, Ράχες), στην περιοχή Φιλιατρών και στις περιοχές Πυλού, Μεθώνης, Χατζή, Μεσσήνης και Μελιγαλά. Στα χειμαδιά παρέμεναν μέχρι τις αρχές του Απριλίου. Πάντως στην εορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) έπρεπε να έχουν επιστρέψει στα ορεινά χωριά τους. Οι Αλωνιστιώτες ποιμένες διανυκτέρευαν στο χωριό Κατσίμπαλι της Αρκαδίας, κυρίως σε χέρσα χωράφια, όπου έφτιαχναν πρόχειρη στάνη για τα ζώα τους⁸⁹⁹.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν μεγάλα αστικά κέντρα στην Πελοπόννησο, τουλάχιστον μέχρι το τέλος των μέσων του 19ου αιώνα, ήταν ο βασικός λόγος που εξασκούσανταν πλανόδια τα τεχνικά επαγγέλματα. Έτσι, οι γανωματήδες, οι ασημιτζήδες, οι κτίστες, οι βαρελάδες, πληθαίνουν τις μετακινήσεις τους κατά την εποχή αυτή⁹⁰⁰. Πολλοί από αυτούς αποκτούν κτηματική περιουσία στην Τριφυλία και εγκαθίστανται εκεί με τις οικογένειές τους. Η οριστική μετοικεσία των κατοίκων αυτών γίνεται κυρίως μετά το 1850⁹⁰¹.

Οι δεσμοί βεβαίως με την ιδιαίτερη πατρίδα τους παραμένουν άρρηκτοι. Στο αρκαδικό χωριό υπάρχουν οι συγγενείς, πολλές φορές και πρώτου βαθμού. Τα παιδιά και οι γέροντες γονείς παραμένουν τα πρώτα χρόνια στο χωριό. Σε κατάλογο μαθητών του σχολείου Αλωνίσταινας του 1866, αναφέρονται μαθητές οι γονείς των οποίων είναι

---

896 Τερζάκης 1999, 5.

897 Τερζάκης 1999, 6.

898 Λαμνάτος 1973, 24.

899 Τερζάκης 1999, 6.

900 Τσοτσορός 1986, 65.

901 Τερζάκης 1999, 6.

βεβαιωμένο πως είχαν ήδη μετοικήσει στα Φιλιατρά. Επίσης, η μικρή έστω αγροτική περιουσία στο χωριό θέλει φροντίδα⁹⁰². Γι' αυτό, οι καινούργιοι μετανάστες πραγματοποιούν πολλά ταξίδια το χρόνο. Συνήθως ταξιδεύουν κατά ομάδες και αρματωμένοι, για την αντιμετώπιση των ληστών. Όσοι από αυτούς ήταν τεχνίτες, εξάσκουσαν την τέχνη τους στα χωριά από τα οποία περνούσαν⁹⁰³.

Όσοι από τους μετανάστες αυτούς δεν άφηναν στο αρκαδικό χωριό μέλη της οικογένειάς τους, έδιναν στους συγχωριανούς τους κιβώτια - κασέλες με τα πολύτιμα υπάρχοντα τους για φύλαξη. Οι νυκτερινές επιδρομές ληστών ήταν την εποχή εκείνη πολύ συχνές στα χωριά. Το μαρτυρεί έγγραφο με χρονολογία 17 Αύγ. 1844, στο οποίο αναφέρεται ο διορισμός νυκτοφυλάκων για την προστασία της Αλωνίσταινας από τους ληστές. Στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται η πληρωμή των νυκτοφυλάκων τόσο από τους παραμένοντες κατοίκους όσο και από τους ευρισκομένους στα παραχειμάσια. Οι τελευταίοι, είχαν την υποχρέωση να καταβάλουν την αναλογία τους για τη φύλαξη των προαναφερθέντων αγαθών τους⁹⁰⁴.

Στην καινούργια τους πατρίδα οι Αρκάδες μεταφέρουν τα ήθη και έθιμά τους, ακόμη και το γλωσσικό τους ιδίωμα. Σε μέρη όπου εγκαταστάθηκαν Στεμνιτσιώτες και Λαγκαδινοί, απαντώνται ακόμη και σήμερα λέξεις από τις συνθηματικές επαγγελματικές «γλώσσες» που χρησιμοποιούσαν, όπως τα Μεσσιτσιώτικα και τα Κρεκόνικα⁹⁰⁵.

Η μετακίνηση αυτή των Αρκάδων, όπως είναι αναμενόμενο, είχε ως αποτέλεσμα τη δυσανάλογη πληθυσμιακή μεταβολή τόσο του αρκαδικού όσο και του τριφυλιακού χώρου. Ενώ, λοιπόν, η ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού ως Ν. Αρκαδίας μεταξύ των ετών 1839 – 1849, περίοδο κατά την οποία η μετοικεσία των Αρκάδων προς την Τριφυλία ήταν πολύ μικρή, 17, 4%, για την επαρχία Τριφυλίας, την ίδια χρονική περίοδο είναι 11, 7%. Μετά όμως το 1850 τα ποσοστά αλλάζουν εντελώς. Έτσι, μεταξύ των απογραφών των ετών 1850 και 1861 επέρχεται στον Ν. Αρκαδίας

---

902 Αρχείο οικογένειας Δημητρακόπουλων στην Αλωνίσταινα, ιδιοκτησίας δικηγόρου Σπύρου Δημητρακόπουλου.

903 Τερζάκης 1999, 7.

904 Αρχείο οικογένειας Δημητρακόπουλων στην Αλωνίσταινα, ιδιοκτησίας δικηγόρου Σπύρου Δημητρακόπουλου.

905 Τερζάκης 1999, 7.

μείωση του πληθυσμού κατά 9, 4%, ενώ την ίδια χρονική περίοδο στην επαρχία Τριφυλίας έχουμε αύξηση του πληθυσμού κατά 12, 4%⁹⁰⁶.

Συμπερασματικά λοιπόν, ανάλογες μεταβολές έχουμε και σε χωριά των περιοχών αυτών. Έτσι, η Αλωνίσταινα στα 1851 έχει 2.140 κατοίκους και στα 1897 φθάνει να έχει μόνο 407, ενώ τα Φιλιατρά στα 1856 είχαν 2.701 κατοίκους και το 1889 έφθασαν τους 8.973⁹⁰⁷. Σε αχρονολόγητη (γύρω στα 1870) ιδιόχειρη «σημείωση εκλογέων του Δήμου Φαλάνθου» του Δημάρχου Κωνσταντίνου Π. Δημητρακοπούλου αναφέρονται αριθμητικά οι παραμένοντες στα χωριά ψηφοφόροι από τους ευρισκομένους στα χειμαδιά. Ενδεικτικό είναι ότι στην Αλωνίσταινα επί 150 ψηφοφόρων, οι 80 ήταν στα παραχειμάσια και από τους 95 ψηφοφόρους του Ροϊνού, μόνο 15 παρέμειναν στο χωριό⁹⁰⁸. Επίσης, σε ονομαστικό εκλογικό κατάλογο, ο οποίος περιέχει 935 ψηφοφόρους του Δήμου Φαλάνθου και έχει συνταχθεί περί το 1877, επί 386 ψηφοφόρων της Αλωνίσταινας, μόνο οι 80, δηλ. το 20, 7% αναφέρονται ως κάτοικοι του χωριού⁹⁰⁹.

Όπως ήταν φυσικό, η εγκατάστασή τους σε έναν ξένο τόπο δεν ήταν χωρίς προβλήματα. Οι ντόπιοι τούς βλέπουν ως ξένους και παρείσακτους. Στην αρχή, δεν τους δίνουν καφέ στα καφενεία. Δεν τούς πωλούν τα χωράφια τους, δεν τούς βάζουν στα σπίτια τους. Δεν τούς κάνουν κουμπάρους, ούτε συγγενείς. Φροντίζουν να τούς υποτιμούν και να τούς περιφρονούν. Όμως, με την πάροδο των ετών, όλα αυτά τα προβλήματα αμβλύνθηκαν. Ο κοινωνικός περίγυρος δέχθηκε και αφομοίωσε πλήρως τους καινούργιους κατοίκους⁹¹⁰.

Αρχικά οι μέτοικοι έμεναν στο σπίτι κάποιου γνωστού τους. Συνήθως οι ήδη εγκατεστημένοι στον τόπο της μετοικεσίας συγχωριανοί τους που είχαν μεγαλύτερα σπίτια, τούς φιλοξενούσαν μέχρι να αποκτήσουν και αυτοί μόνιμη στέγη. Ένα μεγάλο δωμάτιο, το λεγόμενο «χειμωνιάτικο», γινόταν πανδοχείο για τους ταλαιπωρημένους

---

906 Κωνσταντινόπουλος 1983, 62-65.

907 Τερζάκης 1999, 8.

908 Αρχείο οικογένειας Δημητρακόπουλων στην Αλωνίσταινα, ιδιοκτησίας δικηγόρου Σπύρου Δημητρακόπουλου.

909 Αρχείο οικογένειας Δημητρακόπουλων στην Αλωνίσταινα, ιδιοκτησίας δικηγόρου Σπύρου Δημητρακόπουλου.

910 Τερζάκης 1999, 9.

ταξιδιώτες. Όταν κατάφεραν να εγκατασταθούν, έφεραν και την οικογένειά τους από την Αρκαδία, για να κατοικήσει μόνιμα εκεί⁹¹¹.

Με ορμητήριο πάλι την Αρκαδία, οι Βλάχοι σιγά σιγά κατέκτησαν ως παραχειμάζοντες και την υπόλοιπη Μεσσηνία και πιο πολύ την Πυλία. Πρόκειται για τους γνωστούς «Ανεβοκατεβάτες», όνομα που έδωσε ο λαός στους βοσκούς, από το ανέβασμά τους την άνοιξη με τα κοπάδια στην Αρκαδία, και τον χειμώνα το κατέβασμά τους στα χειμαδιά της Μεσσηνίας⁹¹². Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Βακαλόπουλος, *«ή εγκατάστασή τους μάλιστα στην Πελοπόννησο κατά τὰ μέσα τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰ. δὲν πραγματοποιήθηκε μόνο ὕστερα ἀπὸ συγκρούσεις καὶ ἐπιδρομές, ἀλλὰ προπάντων μὲ εἰρηνικὸ τρόπο. Κατέβαιναν δηλαδὴ ἀργὰ καὶ συνήθως εἰρηνικὰ ὡς μεμονωμένες ἀγροτοποικετικὲς ομάδες, ἀναζητώντας νέα ἐδάφη ἢ βοσκὲς καὶ ἀφήνοντας σημάδια πίσω τους στὸ πέρασμα τους, τὰ τοπωνύμια»*⁹¹³.

Πολλοί λοιπόν από αυτούς τους βοσκούς που κατέβαιναν από τη Στερεά Ελλάδα στα βουνά του Μοριά και γι' αυτό τους ονόμαζαν Σκηνίτες, δηλαδή ποιμένες εκ συστήματος και επαγγέλματος⁹¹⁴ και Ρουμελιώτες, γίνονταν δεκτοί πρόθυμα από τους ντόπιους, καθώς ο τόπος είχε ανάγκη από πληθυσμιακή αναγέννηση, αφού ερήμωνε από τους κουρσάρους, τους πολέμους και τον λιμό που μάστιζαν τις διάφορες περιοχές⁹¹⁵. Έτσι, οι βοσκοί αυτοί έστηναν γρέκια στην Αρκαδία με σκοπό να κατέβουν νοτιότερα. Μάλιστα, οι εκάστοτε κυρίαρχοι του Μοριά προστάτευαν δια νόμου τους βοσκούς, επειδή η κτηνοτροφία ήταν απαραίτητη για την εθνική τους οικονομία. Στους ξένους αυτούς καλλιεργητές έδιναν οι αρχές χωράφια και κάποια προστασία, εφόσον ο τόπος αυτός είχε ανάγκη από καλλιέργεια.

Ακόμα και οι Βυζαντινοί, για να απαλλαγούν από τα ξεσηκώματα των Βλάχων της Θεσσαλίας και της Σαμαρίνας, τούς παρότρυναν να μεταναστεύουν προς τα κάτω και τους παραχωρούσαν βοσκοτόπια. Επίσης, τους Βλάχους τούς δέχονταν για να εντάσσονται σε ένοπλα σώματα που υπηρετούσαν τους Βυζαντινούς ως γεροφύλακες, πυργοφύλακες, μπουρτζοφύλακες, σε υδραγωγεία, πηγές, περάσματα, βίγλες και κλεισούρες, κατά προτίμηση κοντά στα μέρη που όργωναν γη και είχαν και τα

---

911 Τερζάκης 1999, 9.

912 Πασαγιώτης 2001, 21.

913 Βακαλόπουλος 1974, 21

914 Έξαρχος 2001, 58.

915 Πασαγιώτης 2001, 22.

βοσκοτόπια τους. Οι Τούρκοι μάλιστα, με ειδικό μπουγιουντί προστάτευαν και όπλιζαν τους παραχειμάζοντες βοσκούς⁹¹⁶.

Οι Ενετοί από την άλλη, τούς παραχωρούσαν βοσκοτόπια και γη για καλλιέργεια, τούς στέγαζαν στα άδεια χωριά και τούς προστάτευαν από τους ληστές και τις επιδρομές, που ήταν συνηθισμένο φαινόμενο για εκείνη την εποχή, σεβόμενοι τη βαθιά χριστιανική τους πίστη, για να τούς έχουν με το μέρος τους σε καιρό πολέμου και αναταραχής⁹¹⁷. Έτσι χιλιάδες οικογένειες με τις αποσκευές και τα ζώα τους μεταφέρθηκαν από τους Βενετούς από τη βόρεια ακτή του Κορινθιακού κόλπου στον Μοριά⁹¹⁸. Οι Βλάχοι πλαισίωσαν και τις Βενετσιάνικες φρουρές στα κάστρα, στα περάσματα που οδηγούσαν στα τουρκικά εδάφη, με σκοπό να διευκολύνουν και να φροντίζουν το ανεβοκατέβασμα από τους παραχειμάζοντες συμπατριώτες τους, δεν έπαιρναν όμως μέρος στο ναυτικό.

Με τον τρόπο αυτό πολλοί νομάδες - κτηνοτρόφοι διαφορετικής προέλευσης από τον Βορρά, π.χ Σλάβοι, Βλάχοι, Αρβανίτες κατέβηκαν στο Μοριά, εγκαταστάθηκαν στα βουνά, αποφεύγοντας τις παραθαλάσσιες περιοχές, φοβούμενοι τους ληστές και τους πειρατές. Ο Βακαλόπουλος αναφέρει ότι θα πρέπει να θεωρηθεί σίγουρο το γεγονός πως μαζί με τους Αλβανούς ή ίσως παλαιότερα και με τους Σλάβους εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο Βλάχοι, οι οποίοι συμπαρασύρθηκαν από το γενικό ρεύμα μέχρι τη Μάνη⁹¹⁹.

Με τα χρόνια, όλοι αυτοί αφομοιώθηκαν με το ντόπιο στοιχείο και δημιουργήθηκε στις περιοχές αυτές ένας εύρωστος και ρωμαλέος πληθυσμός, ο οποίος ανέλαβε από κοινού την υπόθεση της Επανάστασης, όπως αναφέρει στα απομνημονεύματά του ο Φωτάκος (Φώτιος Χρυσανθόπουλος)⁹²⁰, και που μέσα από τους κόλπους αυτού του πληθυσμού βγήκαν προπάντων οι πιο μεγάλοι αρματολοί και κλέφτες, οι πυρήνες της ελληνικής Ανεξαρτησίας⁹²¹, εξαιτίας των οποίων αναγεννήθηκε μεγάλο μέρος του Ελληνισμού⁹²².

---

916 Πασαγώτης 2001, 22-23.

917 Πασαγώτης 2001, 23.

918 Φίνλεϋ 1958, 224.

919 Βακαλόπουλος 2001, 39.

920 Φωτάκος 1996, 63-64.

921 Πασαγώτης 2001, 25.

922 Βακαλόπουλος 2001, 40.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, χαρακτηριστικό σημείο της καθόδου των βοσκών από την ορεινή Αρκαδία ήταν ότι έγινε με ειρηνικό τρόπο, καθώς και ιστορικά οι Αρκάδες είχαν πάντα καλές σχέσεις με τους Μεσσήνιους, αφού από τα αρχαία χρόνια, όταν λυμαίνονταν τη Μεσσηνία οι επιδρομές εχθρικών φυλών, αυτοί έβρισκαν καταφύγιο στη χώρα των Αρκάδων⁹²³.

Οι Ανεβακατεβάτες αυτοί νοίκιαζαν τα κτήματα των ντόπιων ως βοσκοτόπια για τα κοπάδια τους, γεγονός που αποτελούσε και για τα ίδια τα χωράφια φυσικό τρόπο καλλιέργειας. Από τις είκοσι του Απριλίου μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου ζούσαν στα βουνά, όπου το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες⁹²⁴. Συνήθως κατηφόριζαν τέλος Οκτώβρη, μετά τη γιορτή του Αη-Δημήτρη, μέσα σε ένα εορταστικό κλίμα και ξανάφευγαν μετά του Αγίου Κωνσταντίνου⁹²⁵. Οι σχέσεις με τους ντόπιους ήταν καλές και σύναπταν με αυτούς διάφορες κοινωνικές σχέσεις, όπως κουμπαριές και συμπεθεριά, γεγονός που αποτέλεσε την αρχή της μόνιμης εγκατάστασής τους στη Μεσσηνία⁹²⁶.

Άλλες πάλι φορές το κατέβασμα των Βλάχων προς τα πεδινά δημιουργούσε αντιπαραθέσεις με τους ντόπιους, καθώς συγκρούονταν τα συμφέροντά τους. Τα ζώα τους κατέστρεφαν τις καλλιέργειες και πολλές φορές οι ντόπιοι έλεγαν: «Έπεσε η βλαχουριά και έγδαρε τον τόπο μας, δηλαδή δεν άφησαν πουθενά χορτάρι»⁹²⁷. Με τον τρόπο αυτό έγινε ο διαχωρισμός ανάμεσα στους ντόπιους και στους «Βλάχους», ένας διαχωρισμός που δήλωνε όχι μόνο φυλή, αλλά κυρίως κοινωνική τάξη και συμπεριφορά. Έτσι, ο «βλάχος» με μικρό β, δήλωνε τον άξεστο, τον απολίτιστο, αυτόν που δεν χειρίζεται σωστά τη γλώσσα, σε αντίθεση με τον «Βλάχο» με κεφαλαίο Β, που σήμαινε περισσότερο φυλετική καταγωγή⁹²⁸. Μία διάκριση που εξακολουθεί να υφίσταται, έστω και στο πλαίσιο της μεταφοράς, ακόμα και σήμερα.

Στην Πελοπόννησο οι αγροτοποιμενικοί αυτοί πληθυσμοί κατέβαιναν προς τις πεδιάδες και έρχονταν σε επικοινωνία με τους Έλληνες γεωργούς ή τους μεγαλοκτηματίες άρχοντες της υπαίθρου. Μετά το 1821, εγκαταστάθηκαν και μόνιμα

---

923 Πασαγιώτης 2001, 26.

924 Λαμνάτος 2005, 115.

925 Πασαγιώτης 2001, 27.

926 Πασαγιώτης 2001, 29-30.

927 Λαμνάτος 2005, 121.

928 Κοκούδης 2000, 33.

στα πιο χαμηλά μέρη, που τα ονόμασαν «κατωχώρια», σε αντίθεση με τα ορεινά που λέγονταν «τσοπανοχώρια»⁹²⁹. Το κατέβασμα οι ντόπιοι το ‘χαν σαν ορόσημο μίας εποχής, λέγοντας μάλιστα «ήρθαν οι βλάχοι ας ετοιμαζόμαστε για σπορά» ή «φεύγουν οι βλάχοι ετοιμάστε τα δρεπάνια»⁹³⁰. Πολλοί τον ερχομό τους τον ταύτιζαν με την αρχή μίας καρπερής χρονιάς. Ο Κώστας Καλαντζής αφηγείται χαρακτηριστικά: «*Η κάθοδος τῶν Ἀρκάδων εἶναι φυσιολογική. Κτηνοτρόφοι καθὼς ἦταν καὶ ζῶντας στὸ σκληρὸ κλίμα τῆς γῆς τους, κατέβαιναν τὸ χειμῶνα μὲ τὰ κοπάδια τους στὸ ἥπιο κλίμα τῶν μεσσηνιακῶν ἀκτῶν. Γι’ αὐτὸ καὶ βλέπουμε τὸν Πάνα νὰ περιφέρεται μὲ τὰ σουραῦλια του καὶ τὶς ἐρωτικὲς κάψες του στὰ δασωμένα βουνὰ τῆς Ἀρκαδίας. Ἀκόμη θυμᾶμαι ποὺ παιδὶ μικρὸ θαύμαζα τὰ κοπάδια τῶν Ἀρκάδων, ὅταν τὸ χινόπωρο ροβόλαγαν πρὸς τὸ ἥπιο κλίμα τῆς πατρίδας μας*»⁹³¹.

Το ανεβοκατέβασμα των Βλάχων από την Αρκαδία στη Μεσσηνία είναι γεγονός ότι έγινε με ειρηνικό τρόπο⁹³², παρόλο που στην ιδιόρρυθμη κοινωνία τους είχαν δημιουργήσει πάμπολλα έθιμα, συνήθειες, που έπαιξαν πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της νοοτροπίας τους⁹³³ και που κάποιες όμως φορές τούς έφεραν σε αντιπαράθεση με τους γηγενείς-ντόπιους κατοίκους.

5.3. Διαφορές Βλάχων - Ντόπιων

Οι Βλάχοι που ήρθαν στον Μοριά, δεν ήταν μόνο βοσκοί, αλλά και καλλιεργητές, τεχνίτες και μισθοφόροι και είχαν υποτυπώδη μορφή κοινωνικής οργάνωσης και ζωής και αυτό ήταν αιτία να δυσκολευτεί η ένταξή τους στον κορμό του Μοριά και γενικά στη γλώσσα και τα έθιμα της χώρας μας. Έτσι, πέρασαν αιώνες με πολλές πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, αλλά και με τις συχνές αλλαγές κατακτητών, με αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να αποβάλουν τις συνήθειες που κουβαλούσαν από τις πατρίδες τους, ιδιαίτερα τις γλωσσικές, οι οποίες για πολλά χρόνια αποτέλεσαν σημείο διαφοροποίησης με τον ντόπιο πληθυσμό. Για παράδειγμα,

---

929 Πασαγιώτης 2001, 34.

930 Πασαγιώτης 2001, 34.

931 Καλαντζής 1966, 20.

932 Πασαγιώτης 2001, 35.

933 Λαμνάτος 2005, 238-239.

μόλις λίγα χιλιόμετρα έξω από την πρωτεύουσα της Αθήνας, μιλούσαν προ ολίγων ετών αρβανίτικα⁹³⁴.

Από την άλλη οι βουνίσιοι πρόβαλλαν πάντα τη λεβέντικη καταγωγή τους και τον σκληραγωγημένο τρόπο ζωής τους, χωρίς όμως να παρουσιάζουν κάποια πνευματική παράδοση. Τους ντόπιους τους θεωρούσαν κατώτερη ράτσα και τους αποκαλούσαν «Τσοπέλους»⁹³⁵. Στη βλάχικη γλώσσα θα πρέπει να σημαίνει άνθρωπος που ζει κατά ομάδες, δηλαδή σε συγκροτημένη κοινωνία (χωριά, πόλεις), σε αντίθεση με τους τσοπάνους, που συνεχώς γυρνούσαν στα βουνά.

Οι ντόπιοι πάλι έβλεπαν τους βοσκούς και γενικά τους ξένους ως άξεστους και απολίτιστους, πνευματικά και κοινωνικά κατώτερους τους, και δεν δίσταζαν να το διαλαλούν πως Βλάχοι κι Αρβανίτες δεν έχουν καλούς τρόπους και γλώσσα. Ο Τζορτζ Φίνλεϋ μάλιστα γράφει: *«Οι ανώτερες τάξεις ήταν αρπαχτικές, φιλοχρήματες. Περιφρονούσαν όλες τις αγροτικές και χειρωνακτικές ασχολίες και αποζητούσαν τον πλούτο. Έδειχναν την περιφρόνησή τους για αυτές τις αγροτικές τάξεις ονομάζοντας αρβανίτες (βλάχους) όλους όσους ασχολούνταν με την κτηνοτροφία»*⁹³⁶.

Η εξάπλωση των Αρκάδων στα καλλιεργήσιμα χωράφια, τους μύλους, τις νεροτριβές και τους ελαιώνες της Μεσσηνίας, έγινε μία αιτία ακόμα, για να οξυνθεί η αντιπάθεια και να εκδηλωθεί αρκετές φορές έμπρακτα και από τους δύο. Η εργατικότητα και η λιτή τους ζωή επέτρεψε να γίνουν, όπου εγκαταστάθηκαν, κύριοι μεγάλων εκτάσεων, γεγονός που οι ντόπιοι το έβλεπαν με τρόμο και φρόντιζαν να το σταματήσουν με διάφορους τρόπους.⁹³⁷

Επιπλέον, ενώ σε γενικές γραμμές οι ντόπιοι κρατούσαν το εμπόριο και τις δημόσιες θέσεις της περιοχής, έτσι ώστε να υπερέχουν έναντι των βλάχων και να τους προκαλούν με τη σπάταλη ζωή τους, οι Βλάχοι - βοσκοί προσπαθούσαν να

---

934 Πασαγιώτης 2001, 41.

935 Πασαγιώτης 2001, 44.

936 Φίνλεϋ 1958, 252.

937 Βλ. Πασαγιώτης 2001, 46: *«Έβαζαν σημαδούρες και φράχτες στα βοσκοτόπια και τους θαμνότοπους, κατασπρέφοντας τα μαντριά, και άναβαν φωτιές στις ψαθοκαλύβες, για να μην ξανάρθουν οι βοσκοί. Οι τσιφλικάδες έφεραν Επτανήσιους ως ειδικούς καλλιεργητές στα αμπελοχώραφά τους, για να επεκτείνουν την καλλιέργεια και να μπει φραγμός στους βοσκούς. Ακόμα, συνέπραξαν με Μανιάτες και Κρήτες, που κατοικούσαν σε αυτά τα μέρη, και έβλεπαν με εχθρικό μάτι την κάθοδο των Βλάχων».*

καταστρέψουν τις καλλιέργειές τους, αφήνοντας ελεύθερα τα κοπάδια τους να βόσκουν στα χωράφια των ντόπιων, γεγονός που αποτελούσε σοβαρό σημείο έριδος⁹³⁸.

Η ζωοκλοπή επιπλέον ήταν σοβαρή αιτία διαταραχής των σχέσεων ανάμεσα στους Βλάχους και τους ντόπιους. Το φαινόμενο της ζωοκλοπής απαντά από τους μυθικούς ακόμα χρόνους σε όλους σχεδόν τους αρχαίους λαούς, από τότε που ο άνθρωπος ξεκίνησε την κτηνοτροφία, παύοντας να είναι μόνο κυνηγός. Στην ελληνική μυθολογία χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις ζωοκλοπής που αναφέρονται στους άθλους του Ηρακλή (όπως π.χ. από τα άλογα του Διομήδη και τα βόδια του Γηρυόνη, μέχρι τον Κέρβερο του Άδη, που χρησιμοποιούνται όμως με αλληγορική σημασία), καθώς και των ανδρών του Οδυσσέα, στους οποίους επιβλήθηκε η θεία καταδίκη μετά τη ζωοκτονία που είχαν τελέσει σε βόδια του θεού Ήλιου⁹³⁹.

Για τον Βλάχο - κλέφτη ήταν ιδιαίτερη τιμή να έχει πλούσιο βιογραφικό από κλοπές ζώων, καθώς η κλοπή αποτελούσε βασικό βιοποριστικό επάγγελμα και προσέδιδε σε εκείνον που είχε αξιόλογες επιδόσεις σε αυτό κύρος και αναγνωρισιμότητα από όλη την κοινωνία των Βλάχων. Πολλά επεισόδια ζωοκλοπών σημειώθηκαν μέχρι τις αρχές του αιώνα στα νοτιοανατολικά χωριά της Πυλίας και γενικά στη Μεσσηνία. Μόνο οι αντιστασιακές οργανώσεις της κατοχής εξάλειψαν ριζικά τη ζωοκλοπή που μάστιζε τον τόπο επί αιώνες. Ο λαός αυτούς τους ονόμαζε «αλογοκλέφτες», «κατσικοκλέφτες», «αλογοσύρτες»⁹⁴⁰.

Τη ζωοκλοπή προσπάθησε το κράτος να την πατάξει, όμως αυτό στάθηκε δύσκολο έργο, επειδή από το επάγγελμα αυτό επωφελούνταν πάρα πολλοί. Ακόμα και οι επικεφαλής αποσπασμάτων, οι πολιτευόμενοι και πολλοί κρατικοί υπάλληλοι ωφελούνταν από την κλοπή, καθώς χρηματιζόνταν από αυτή. Πολλοί ζωοκλέφτες, κυνηγημένοι από το κράτος, έφυγαν στις αρχές του περασμένου αιώνα στην Αίγυπτο, Κωνσταντινούπολη, Ρουμανία ή την Αμερική κ.ά. Για τον λόγο αυτόν, η επιτροπή μετανάστευσης, με τις κατά τόπους αρχές και πράκτορες, αφού πρώτα δωροδοκούνταν, άφηνε εκατοντάδες παρανόμους να φύγουν, με σκοπό να απαλλαγεί ο τόπος από τη μάστιγα της ζωοκλοπής⁹⁴¹.

---

938 Πασαγιώτης 2001, 46.

939 «Ζωοκλοπή», <https://el.wikipedia.org/wiki/Ζωοκλοπή>, 2019.

940 Πασαγιώτης 2001, 49.

941 Πασαγιώτης 2001, 52.

Αυτή η κατάσταση αναστάτωνα επί μακρόν τους κατοίκους που αγανακτούσαν, διότι δεν ένιωθαν σιγουριά για τα ζωντανά τους, ακόμα και για την οικογένειά τους. Ο Φίνλεϋ αναφέρει ότι όταν οι Ενετοί υπό τον Μοροζίνη έδιωξαν τους Τούρκους από τον Μοριά, τον βρήκαν έρημο και καταστρεμμένο. Ολόκληρη τότε η χερσόνησος γέμισε σταδιακά με συμμορίες ληστών, στους οποίους εντάχθηκε ο κτηνοτροφικός πληθυσμός, για να έχει το μερίδιό του στην καταλήστευση των αγροτικών πληθυσμών των πεδιάδων⁹⁴².

Η ζωοκλοπή ήταν κοινό αδίκημα, όπως και η κλοπή γεωργικών εργαλείων και τυροκομικών σκευών. Το 1827 θεσπίστηκε ο ραβδισμός ως ποινή στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας⁹⁴³, η οποία εξέλεξε τον Καποδίστρια Κυβερνήτη της Ελλάδας⁹⁴⁴. Συστηματικότερες προσπάθειες για την καταπολέμηση της ζωοκλοπής και ζωοκτονίας καταβλήθηκαν τα μετέπειτα χρόνια, καθώς γινόταν όλο και πιο αντιληπτή η διάσταση των δυσμενών επιπτώσεων της ζωοκλοπής τόσο στην κοινωνία, με διασάλευση της δημόσιας τάξης, όσο και στην κτηνοτροφία, αναστέλλοντας την ανάπτυξή της.

Έτσι το 1848 εκδόθηκε ο πρώτος νόμος Περί ζωοκλοπής και ζωοκτονίας, (νόμος Η (9/17 Ιουνίου 1848)⁹⁴⁵, τον οποίο και ακολούθησαν πολλοί άλλοι ειδικοί επί του θέματος. Στην αρχή της βασιλείας του Γεωργίου του Α΄ εκδόθηκε ο νόμος ΣΑ΄ του 1867⁹⁴⁶, ο οποίος μεταξύ άλλων καθιέρωσε την υποχρέωση των δήμων στη καταβολή αποζημιώσεων για ζωοκτονίες που διαπράττονταν στις περιφέρειές τους και ο οποίος στη συνέχεια τροποποιήθηκε με τον νόμο ΒΥΣΤ του 1896⁹⁴⁷. Το έτος 1900 τέθηκε σε ισχύ ο νόμος ΒΨΝΕ⁹⁴⁸, ο οποίος αφενός μεν επιτάχυνε τις διαδικασίες των αποζημιώσεων και αφετέρου επέβαλε αστυνομική επιτήρηση στους καταδικασμένους για ζωοκλοπή και ζωοκτονία, εκτός ορίων της επαρχίας του τόπου της κατοικίας των.

Το 1911, επί πρώτης Κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου, ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης Νικόλαος Δημητρακόπουλος εξέδωσε τον ουσιαστικότερο και

---

942 Φίνλεϋ 1958, 241.

943 Πασαγωγής 2001, 48.

944 Αλιβιζάτος 2011, 55.

945 Νόμος Η, 9/17 Ιουνίου 1848.

946 Νόμος ΣΑ΄, 1867.

947 Νόμος ΒΥΣΤ΄, 1896.

948 Νόμος ΒΨΝΕ΄, 1900.

συστηματικότερο επί του θέματος νόμο, τον ΓΩΛΣΤ' (23/25 Ιουλίου του 1911), που αντικαθιστώντας κάποια άρθρα του ν.Ή του 1848, όριζε τόσο την έκταση του αντικειμένου, όσο και τις επαπειλούμενες αυστηρότερες ποινές στερητικών της ελευθερίας και χρηματικές κατά των δραστών ζωοκλόπων και ζωοκτόνων, επεκτεινόμενες και κατά των συνεργών τους, ανεξάρτητα με τις απαιτήσεις αποζημιώσεων και χρηματικές ικανοποιήσεις υπέρ των ιδιοκτητών, κατά τον νόμο 1699⁹⁴⁹.

Μία άλλη αιτία διένεξης ανάμεσα στους Βλάχους και τους ντόπιους ήταν τα καυσόξυλα, που εκείνη την εποχή αποτελούσαν είδος πρώτης ανάγκης των νοικοκυριών. Για να βρουν ξύλα οι χωρικοί πήγαιναν στα ορεινά μέρη και έρχονταν σε σύγκρουση με τους ορεινούς⁹⁵⁰. Τα θεωρούσαν δημόσια, όπως και ήταν στην πραγματικότητα, καθώς οι Βλάχοι δεν είχαν κυριότητα ούτε παραχωρητήρια για τα χωράφια, η δε μεταβίβαση ανάμεσά τους γινόταν δια λόγου με μάρτυρες γέροντες του χωριού, εκτός από τα καλά χωράφια που αγοράστηκαν από δημόσια κτήματα ή από τσιφλικάδες για τα οποία υπήρξε πράξη συμβολαίου.⁹⁵¹

Τη βαθιά αντίθεση που διαιωνίζεται ακόμα ανάμεσα στους ορεινούς και καμπίσιους στη Μεσσηνία, τη συναντάμε και στην Κρήτη. Ο Paul Faure στο βιβλίο του *Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη την Μινωϊκή εποχή*, γράφει: «Κατά κανόνα, οι βουνίσιοι περιφρονούν τους καμπίσιους, γιατί δεν έχουν ούτε τα ίδια έθιμα ούτε τα ίδια συμφέροντα»⁹⁵².

Ένα άλλο σημείο διαφοροποίησης Βλάχων και ντόπιων ήταν και η ενδυμασία και η παραγωγή αυτής, που για τους Βλάχους που ανήκαν στις προβιομηχανικές αγροτικές, κτηνοτροφικές και βιοτεχνικές κοινωνίες, το μεγαλύτερο μέρος της πραγματοποιείται στο πλαίσιο της οικιακής ομάδας, από τα μέλη που συνεργάζονται σε κάποια οικογενειακή εκμετάλλευση⁹⁵³. Η οικοβιοτεχνία των μάλλινων ειδών που αρχικά γινόταν για λόγους επιβίωσης, μετατρέπεται σε μαζική εμπορεύσιμη παραγωγή,

---

949 Νόμος ΓΩΛΣΤ', 23/25 Ιουλίου 1911.

950 Πασαγιώτης 2001, 54.

951 Πασαγιώτης 2001, 55.

952 Faure 2002, 169.

953 Καυταντζόγλου 1997, 185.

η οποία οδηγεί στην τυποποίηση των ενδυμάτων. Έτσι, από τα περίφημα βλάχικα «σκούτια» πέρασαν στις φημισμένες κάπες⁹⁵⁴.

Σε γενικές γραμμές, οι Βλάχοι φορούσαν μία πουκαμίσα από λινό ή βαμβακερό ύφασμα, που την έλεγαν καμιζόλα και έμοιαζε πιο πολύ με αρχαίο χιτώνα στενό στη μέση, με φαρδιά ραμμένη τη ζώνη, και στο κάτω μέρος με ελαφρές πτυχώσεις, σχιστό στο πίσω μέρος, τσέπες πάνω και κάτω με κουμπιά από το ίδιο ύφασμα. Πάνω από την πουκαμίσα έριχναν την κάπα τους, που ήταν από μαλακό μαλλί, ενώ για καθημερινή χρήση τους έφτιαχναν και κάπες από τραγόμαλλο, που συχνά τις κρεμούσαν σε κάποιο πάσσαλο έξω από το μαντρί, σημάδι πως ο τσοπάνος βρίσκεται εδώ κοντά⁹⁵⁵.

Το παντελόνι ήταν από δικά τους υφαντά, μαύρο από προβατόμαλλο το χειμώνα και από λινό ύφασμα το καλοκαίρι⁹⁵⁶, ενώ η φουστανέλλα, το σελάχι, το κεντητό γιλέκο, το βακετένιο τσαρούχι με φούντα και προκαδούρα, «το αρβανίτικο» αποτελούσαν τα επίσημα ενδύματα και υποδήματα⁹⁵⁷.

Οι γυναίκες φορούσαν μακριά φορέματα, κοινώς φουστάνια, τα οποία τα κοσμούσαν με κεντήματα και επάργυρα μεγάλα κουμπιά, το κεφάλι το σκέπαζαν με τα μεγάλα μαντίλια, τις «μπόλιες», που συνήθως είχαν χρώμα κίτρινο ή άσπρο και στις άκρες κρεμούσαν κρόσια ή νομίσματα (φλουριά)⁹⁵⁸.

5.4. Οι Βλάχοι της Μεσσηνίας

Με τους παραπάνω λοιπόν Αρκάδες που κατέκτησαν ειρηνικά τη Μεσσηνία, έγινε μία διασταύρωση με τους ντόπιους και γεννήθηκε πληθυσμός εύρωστος και ρωμαλέος, έτσι που η Μεσσηνία παρουσίασε οικονομική, πληθυσμιακή και πολιτιστική ανάπτυξη και πυκνοκατοικήθηκε περισσότερο από τα άλλα διαμερίσματα του Μοριά. Ακόμα είναι γνωστό πως επαναπατρίστηκαν και αρκετοί Μεσσήνιοι που στα χρόνια της σκλαβιάς είχαν φύγει για την Αρκαδία, τη Μάνη, τα νησιά, και όταν ελευθερώθηκε ο τόπος τους επανήλθαν σε αυτόν. Μέρος τους ήταν έμποροι, δάσκαλοι, λόγιοι, τεχνίτες, προσφέροντας τη δραστηριότητά τους στα μέρη τους, γεγονός που τους έδεσε πιο

---

954 Κουκούδης 2000, 113.

955 Πασαγιώτης 2001, 56.

956 Πασαγιώτης 2001, 57.

957 Πασαγιώτης 2001, 58.

958 Αλεξόπουλος 1951, 193.

φιλικά και στενά με τους ντόπιους. «Τα χρόνια αυτά μαζί με τους διασκορπισμένους Μεσσηνίους που ξαναγυρίζουν στον τόπο τους, στη Μεσσηνία, και παραμένουν μεγάλες ομάδες, οικογένειες από άλλα μέρη της Ελλάδας, Μανιάτες π.χ., έρχονται στο Πεταλίδι στο Νησί και στην Καλαμάτα. Στερεολλαδίτες και Νησιώτες του Αιγαίου, της Κρήτης και Επτανήσιοι διασπείρονται σ' όλη την χώρα, αρκετοί «Αρκουδορεματίτες» και «Γαρδενικιώτες», «Κουτσαβίτες», κατεβαίνουν από την Αλαγονία στην Καλαμάτα και στο Νησί, έτσι που κατέμειναν πολλοί Αρβανίτες και Τούρκοι, στη Μεσσηνία»⁹⁵⁹.

Αρχικά οι Αρκάδες, ορμώμενοι από τα χωριά της Αρκαδίας, όπως την ιστορική Αλωνίσταινα, χωριό καταγωγής της μητέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη⁹⁶⁰, το Αρκουδόρεμα, χωριό από το οποίο καταγόταν ο πρώτος γενάρχης της οικογένειας των Κολοκοτρωναίων, Τσεργίνης⁹⁶¹ κ.ά, κατοίκησαν τα χωριά γύρω από το Πεταλίδι (Μπαλή, Μπούμπουκα, Τρύπες, Πολυστάρι, Καστάνια, Πανιπέρι, Καλοχώρι, Γαμβριά, Αδριανή, Κακόρρεμα). Χρησιμοποίησαν αυτά τα χωριά ως γρέκια, στα οποία ξεχειμώνιαζαν και στη συνέχεια, όταν ο βαρύς χειμώνας αποχωρούσε, επέστρεφαν στα χωριά και στα βοσκοτόπια της Αρκαδίας. Πολλοί από αυτούς ήδη πριν και μετά τα χρόνια της επανάστασης, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα χωριά αυτά και σε συνδυασμό με τους ντόπιους κατοίκους αποτέλεσαν έναν εύρωστο πληθυσμό της περιοχής. Ονόματα οικογενειών που κατέβηκαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα χωριά γύρω από το Πεταλίδι είναι: Δημόπουλος, Αθανασόπουλος, Μπρέγιαννης, Πανταζόπουλος και άλλα πολλά. Είναι χαρακτηριστικές οι ιστορίες που κρύβει κάθε οικογένεια και που αποτελεί σημαντική πληροφορία για τον τρόπο με τον οποίο αυτή έφυγε από τα ορεινά χωριά της Αρκαδίας και κατέβηκε στην εύφορη Μεσσηνία.

Παραθέτουμε παρακάτω κάποιες από αυτές τις ιστορίες, οι οποίες αποτελούν προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων του Πεταλιδίου και των γύρω χωριών.

Οικογένεια Μπρέγιαννη

Η ιστορία της οικογένειας του Γεωργίου Δημητρίου Μπρέγιαννη ανάγεται στην εποχή της Τουρκοκρατίας. Δεν μπορούμε να ξέρουμε ακριβώς ημερομηνίες, δεν υπήρξαν αρχεία και αν υπήρξαν κήκαν στην Επανάσταση του 1821. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, σύμφωνα με τα λεγόμενα των απογόνων, στο Δυράχι Αρκαδίας,

---

959 Πασαγιώτης 2001, 40-41.

960 Στασινόπουλος 1975, 51.

961 Στασινόπουλος 1975, 27.

λίγο πιο πέρα από τον οικισμό, ζούσε η οικογένεια Μυλωνόπουλου, (το αρχικό της όνομά που υπάρχει ακόμα σε περιοχές, όπως Νερόμυλο Μεσσηνίας και αλλού). Η οικογένεια Μυλωνόπουλου είχε εννιά παιδιά εκ των οποίων το μικρότερο ήταν ανάπηρο. Όταν ο μεγάλος γιος της οικογένειας αποφάσισε να παντρευτεί, έπρεπε να «πληρώσει την πρώτη νύχτα στον πασά», δηλαδή η νύφη την πρώτη βραδιά του γάμου θα έπρεπε να κοιμηθεί με τον πασά του τόπου. Αυτό δεν το δέχτηκε η οικογένεια Μυλωνόπουλου και έτσι αποφάσισαν να φύγουν όλα τα αδέρφια από τον τόπο και τη βραδιά που ο πασάς θα περίμενε τη νύφη, θα παραλάμβανε τον ανάπηρο αδερφό. Τα υπόλοιπα αδέρφια διέφυγαν σε αντίθεση με τον ανάπηρο αδερφό, τον οποίο αφού ο πασάς βασάνισε, στη συνέχεια τον κρέμασε από ένα κυπαρίσσι, που από ό,τι λέγεται υπάρχει ακόμα με κομμένη κορφή. Τα αδέρφια σκορπίστηκαν, αλλά έπρεπε να αλλάξουν όνομα. Επειδή τον μεγάλο αδερφό τον έλεγαν «Γιάννη» και την εποχή εκείνη το «ρε» το έλεγαν «μπρε», επικράτησε το «Μπρέγιαννης». Το παρακλάδι που πήγε στο Άργος κράτησε την κατάληξη -ος, γι' αυτό και λεγόταν «Μπρέγιαννος». Στη Μεσσηνία ένα μικρό παρακλάδι κράτησε το όνομα «Μυλωνόπουλος» και οι υπόλοιποι το «Μπρέγιαννης». Πρώτη μόνιμη διαμονή των Μπρεγιανναίων ήταν ο συνοικισμός στο Μπούμπουκα, όπου υπάρχουν ακόμα τα ερείπια του συνοικισμού, της εκκλησίας του χωριού και η πηγή, από όπου έπαιρναν νερό. Σιγά σιγά ο Δημήτριος Μπρέγιαννης κατέβηκε στην περιοχή του Πεταλιδίου και απέκτησε περιουσία⁹⁶².

(Μαρτυρία του Γεωργίου Μπρέγιαννη, δασκάλου, ετών 50)

Η παραπάνω ιστορία είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο δικαιολογείται η διασπορά ονομάτων και οικογενειών σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Οικογένεια Κωτσάκη

Παρακάτω παρατίθεται αυτούσια η προσωπική ιστορία του Ιωάννη Τερζάκη, καθώς αυτός έψαχνε να βρει τις ρίζες της οικογένειάς του.

«Επιστροφή στην Αλωνίστανα μετά από 222 χρόνια!

Του Αθανασίου Ιω. Τερζάκη (Κωτσάκη),

Οδοντίατρον

---

962 Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Μπρέγιαννη, δασκάλου.

Μία απίστευτη ιστορία ξετυλίχτηκε στην Αλωνίσταινα το πρωινό της 23 - 6 - 2009. Ο Γιάννης Κωτσάκης ήλθε από την Ολλανδία προσκυνητής στην ιδιαίτερη πατρίδα των προγόνων του μετά από 222 χρόνια!

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Στις 25 - 6 - 2000 ο προαναφερθείς Γιάννης Κωτσάκης, γράφει μία επιστολή και την απευθύνει προς το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Με την επιστολή του αυτή ζητά να μάθει αν είναι απόγονος της οικογένειας της μητέρας του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, η οποία ως γνωστόν ήταν η Ζαμπία (εκ του Ελισάβετ: Ελιζαμπέτα, Ζαμπέτα, Ζαμπία) Κωτσάκη. Από την οικογενειακή του παράδοση γνώριζε ότι «η μητέρα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη ήταν από την οικογένεια Κωτσάκη, καταγόταν από την Αλωνίσταινα της Τριπολιτσάς και ήταν συγγενής τους. Επίσης, γνώριζε ότι πέντε γενιές πριν απ' αυτόν, στα 1787, ο πρόγονός του Νικόλαος Κωτσάκης μαζί με τρία αδέρφια του, Θεόδωρο, Κωνσταντίνο και Δημήτριο, των οποίων οι γονείς ήταν ο Ιωάννης και η Μαρία, αναγκάστηκαν να φύγουν για την περιοχή της Αζοφικής στη Ρωσία, επειδή είχαν λάβει μέρος στην επανάσταση του 1770 στην Πελοπόννησο, που υποκινήθηκε από τους αδελφούς Ορλώφ. Η προφορά και η γραφή του επωνύμου τους άλλαξε σταδιακά και σήμερα είναι Κατσάκη (Katchaki). Από τα τέσσερα αυτά αδέρφια ο μεγαλύτερος ήταν ο Δημήτριος, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1741. Εκεί οι πρόγονοί του έγιναν ευγενείς, αφού οι αρχές τους κατέταζαν στην τάξη των αριστοκρατών, αποκτώντας έτσι μεγάλη αγροτική περιουσία από χιλιάδες εκτάρια. Είχαν μάλιστα στη δικαιοδοσία τους και ένα χωριό που το ονόμασαν «Κωτσακίεβα», όπου έκτισαν μία λιθόκτιστη εκκλησία της Αναλήψεως. Στην περιοχή της Οδησσού, όπου ζούσαν οι Κωτσάκηδες απέκτησαν, όπως είναι φυσικό, οικογένειες. Ο αναφερθείς Νικόλαος Κωτσάκης απέκτησε γιο Γεώργιο, που γεννήθηκε στα 1805. Το 1825, σε ηλικία είκοσι ετών, έγινε αξιωματικός του Ρωσικού Ιππικού και διακρίθηκε στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1829. Στα 1830 παντρεύτηκε μία Ελληνίδα, την Ελένη, κόρη του Παύλου Γ. Βαρβάτη από τη Βυτίνα, με την οποία απέκτησαν τέκνα, εκ των οποίων γνωστός είναι ο Κωνσταντίνος. Γιος του τελευταίου ήταν ο Βασίλης, παππούς του προαναφερθέντος Γιάννη Κωτσάκη. Ο Βασίλης ήταν αξιωματικός του Ιππικού του Αυτοκρατορικού Στρατού του Τσάρου. Συγκεκριμένα, έγινε διοικητής του 12^{ου} Συντάγματος των Ουσσάρων, δηλαδή του ελαφρού Ιππικού. Μετά την επικράτηση των μπολσεβίκων έφυγε για τη Σερβία με την οικογένειά του. Ο γιος του Βασίλη Κωτσάκη, ο Νικόλαος Κωτσάκης, φοίτησε στη Στρατιωτική Σχολή της Οδησσού, αλλά μετά την Επανάσταση των μπολσεβίκων κατέφυγε κι αυτός στη Σερβία, όπου παντρεύτηκε Σερβίδα και απέκτησαν τον προαναφερθέντα Γιάννη Κωτσάκη στα 1939. Ο Γιάννης Κωτσάκης σπούδασε γιατρός στο Βελιγράδι. Πήρε την ειδικότητα του

Μικροβιολόγου και κατόπιν έκανε Master's στην Μικροβιολογία στις ΗΠΑ, στο Πανεπιστήμιο του Rochester, με υποτροφία του ιδρύματος Fulbright. Τώρα συνταξιούχος πια, ζει με τη Σερβίδα σύζυγό του, το γιο του και την κόρη του στην Ολλανδία. Να σημειωθεί ότι ο γιος του είναι παντρεμένος και έχει ένα κοριτσάκι που το έχει ονομάσει Ελισάβετ, δηλαδή το όνομα της Ζαμπιάς, της μητέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη! Η προαναφερθείσα επιστολή του Γιάννη Κωτσάκη προς το Ίδρυμα Ερευνών περιήλθε σε γνώση του προέδρου της Αδελφότητας Αλωνιστιωτών κ. Σπύρου Δημητρακόπουλου, δικηγόρου, ο οποίος ως ιστορικός ερευνητής αλλά και απόγονος των Κωτσακαίων της Αλωνίσταινας, του έστειλε πολλές πληροφορίες σχετικά με την ιστορική διαδρομή της οικογένειάς του. Πριν 5 χρόνια έγραψε σε μία επιστολή του από την Ολλανδία που ζει προς τον κ. Σπύρο Δημητρακόπουλο: «Θα ήθελα να έρθω κάποια ημέρα στην Αλωνίσταινα και ν' ανάψω ένα κερί στην εκκλησία της Αγ. Παρασκευής. Για να κλείσει έτσι ο κύκλος της περιπλάνησης της οικογένειάς μου: Αλωνίσταινα – Ρωσία – Σερβία – Ολλανδία - Αλωνίσταινα».

Και πράγματι! Η ημέρα εκείνη ήταν η Τρίτη 2-6-2009. Συνοδευόμενος από τη γυναίκα του και άλλους δύο συγγενείς του ήλθε στην Αλωνίσταινα. Στην ιστορική εκκλησία της Αγ. Παρασκευής άναψε το κερί - τάμα του. Σε λίγο έξω απ το ναό, στον τάφο της Ζαμπιάς Κωτσάκη-Κολοκοτρώνη, μάνας του Γέρου του Μωριά, ο ιερέας του χωριού π. Δημήτριος Λυμπερόπουλος έψαλε το τρισάγιο και ο Γιάννης Κωτσάκης κατέθεσε συγκινημένος λίγα φρέσκα τριαντάφυλλα που η κυρά Γιαννούλα Γαληνού έκοψε από τον κήπο της. Στη συνέχεια στο μνημείο της Ζαμπιάς που κρατά στο χέρι της το γιο της Θεοδωράκη Κολοκοτρώνη, κατέθεσε δάφνινο στεφάνι αφού πριν, με δάκρυα στα μάτια ασπάστηκε το μαρμάρινο μνημείο. Μάρτυρες στη λιτή αυτή τελετή, εκτός απ τον π. Δημήτριο Λυμπερόπουλο, ο Δήμαρχος Φαλάνθου κ. Κώστας Ψυχάρης, ο Πρόεδρος της Αδελφότητας Αλωνιστιωτών-δικηγόρος κ. Σπύρος Δημητρακόπουλος, εκπρόσωποι της οικογένειας Κωτσάκη που σήμερα ζουν στα Φιλιατρά, στην Πάτρα και στην Αθήνα και οι λιγοστοί κάτοικοι της Αλωνίσταινας. Ο Δήμαρχος Φαλάνθου του πρόσφερε ως δώρο ένα βιβλίο για την Αρκαδία, καθώς και την Ιστορική μελέτη του αείμνηστου Τάσου Αθ. Γρισόπουλου με τίτλο «Τα χωριά του Φαλάνθου». Ως αντίδωρο ο Γιάννης Κωτσάκης δώρισε στο Ναό της Αγίας Παρασκευής μία εικόνα - κειμήλιο της οικογένειάς του, ηλικίας 200 ετών! Στο τέλος της σεμνής τελετής όλοι οι παρευρεθέντες έψαλαν τον εθνικό ύμνο και ο Δήμαρχος προσέφερε καφέδες και αναψυκτικά. Στη συνέχεια, ο Γιάννης Κωτσάκης με τους εκπροσώπους της οικογένειας Κωτσάκη, που την αποτελούσαν ο Σπύρος Γ. Δημητρακόπουλος, ο Νίκος Δημ. Κωτσάκης, ο Θεόδωρος Παν. Κωτσάκης και

ο αφηγούμενος την παραπάνω ιστορία, επισκέφθηκε το Λιμποβίσι, όπου φανερά συγκινημένος περιήλθε κάθε γωνιά του ερειπωμένου σπιτιού του Θ. Κολοκοτρώνη και στην κατασκευασμένη από τον ευεργέτη Παν. Αγγελόπουλο «οικία του Θ. Κολοκοτρώνη» έγραψε ένα συγκλονιστικό κείμενο στο βιβλίο επισκεπτών. Στο τέλος υπέγραψε στα ελληνικά «Γιάννης Κωτσάκης», συμπληρώνοντας «Έλληνας, προερχόμενος από την Ολλανδία». Η όλη περιήγηση-προσκύνημα ολοκληρώθηκε στην Πλατεία Άρεως στην Τρίπολη, όπου φωτογραφήθηκαν κάτω απ τον ανδριάντα του Γέρου του Μωριά και επισκέφθηκαν τον Λόφο Κωτσάκη στο Νότιο μέρος της Τρίπολης, όπου βρίσκεται ο ναός της Αγ. Αικατερίνης. Λίγες ημέρες αργότερα ο αφηγητής έλαβε με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο ένα ευχαριστήριο γράμμα από το Γιάννη Κωτσάκη, όπου μεταξύ άλλων έγραφε: ...Για μένα το ταξίδι αυτό στην Αλωνίσταινα ήταν ένα αληθινό προσκύνημα. Δεν έχω λόγια να περιγράψω πλήρως όσα αισθάνθηκα. Φτάνει να πω ότι ένιωσα ειλικρινά τη φιλία που μου δείξατε. Ούτε για μία στιγμή δεν αισθάνθηκα ξένος, τουναντίον μου φάνηκε ότι επέστρεψα στο σπίτι μου. Ίσως είναι δύσκολο για σας να αντιληφθείτε, αλλά μέχρι να επισκεφθώ την Αλωνίσταινα, να προσευχηθώ στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, στον τάφο και στο μνημείο της Ζαμπίας, ήμουν ένα πρόσωπο χωρίς οριστικές ρίζες. Όταν οι άνθρωποι άρχισαν να ψάλουν τον ελληνικό εθνικό ύμνο, έκλαψα από χαρά. Τώρα μπορώ μόνο να επαναλάβω: Έχω κλείσει τον κύκλο μου και αισθάνομαι ένα πλήρες πρόσωπο και όπως πάντα είμαι υπερήφανος και ευτυχισμένος που είμαι ένας Κωτσάκης. Σας ευχαριστώ όλους για αυτό.

Ειλικρινά δικός σας, Ιωάννης Κωτσάκης»⁹⁶³.

Μία άλλη εκδοχή για την καταγωγή της οικογένειας είναι ότι αυτή κατάγεται από τις Μοίρες Ηρακλείου Κρήτης. Επί Τουρκοκρατίας ένας πρόγονος της οικογένειας Κωτσάκη σκότωσε έναν πασά και για να γλυτώσει από την οργή των Τούρκων μπήκε σε ένα καΐκι και πήγε στο Γύθειο της Σπάρτης, όπου έμεινε για τρία χρόνια. Μετά το Γύθειο πήγε στην Αλωνίσταινα της Αρκαδίας και εγκαταστάθηκε μόνιμα. Εκεί παντρεύτηκε και απέκτησε δώδεκα παιδιά, έντεκα γιους και μία κόρη. Λίγα από τα αγόρια έμειναν στην Αλωνίσταινα, ενώ τα υπόλοιπα εγκαταστάθηκαν σε κάποια χωριά της Μεσσηνίας, όπως τα Φιλιατρά, το Πανιπέρι, το Καλοχώρι, η Σκάλα και άλλα. Η κόρη του Ζαμπία ή Ελισάβετ παντρεύτηκε στην Αλωνίσταινα και γέννησε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

---

963 «Η καλύβα ψηλά στο βουνό», <https://panos.z.wordpress.com/2009/07/29/222years>, 2018.

Η οικογένεια του κ. Θεόδωρου Κωτσάκη που μάς εμπιστεύτηκε αυτές τις πληροφορίες, ανεβοκατέβαινε από την Αλωνίσταινα στο Πανιπέρι μαζί με τα κοπάδια τους και γύρω στα 1890 εγκαταστάθηκαν μόνο σε αυτό. Αρχικά, έμειναν σε πρόχειρα κατασκευασμένες καλύβες από αυτούς και στη συνέχεια άρχισαν να κτίζουν σπίτια. Οι πρώτοι μάλιστα Κωτσακαίοι που εγκαταστάθηκαν στο Πανιπέρι, φορούσαν φουστάνελες, όπως μάς αναφέρει χαρακτηριστικά ο κ. Κωτσάκης. Πολλοί από αυτήν την οικογένεια στο χωριό, όπως και ο αφηγούμενος την ιστορία αυτή, φέρουν το ονοματεπώνυμο Θεόδωρος Κωτσάκης, γεγονός που επισημαίνει και την άμεση σχέση τους με τον γέρο του Μοριά, για την οποία αισθάνονται μεγάλη υπερηφάνεια⁹⁶⁴.

(Μαρτυρία Θεόδωρου Κωτσάκη, ετών 65, κατοίκου Πανιπερίου).

Οικογένεια Δημόπουλου

Ο Νικόλαος Δημόπουλος γεννήθηκε το 1875 και παντρεύτηκε τη Γεωργία Γαλάνη με καταγωγή από την Πιάνα της Αρκαδίας. Έζησαν στα Μαντέικα. Απέκτησαν 5 παιδιά, 3 αγόρια και 2 κορίτσια, τον Γιώργη, τον Θανάση, τον Ευάγγελο, την Κατερίνα και την Πηνελόπη. Η οικογένεια ανεβοκατέβαινε στη Μάνη και συγκεκριμένα στην Πετρίνα, μέχρι το 1929. Το 1929 κατέβηκαν στο Πεταλίδι, τούς άρεσε και άρχισαν να κάνουν αγορές βοσκοτόπιων. Μέχρι το 1963, ανεβοκατέβαιναν τέσσερις μήνες στα Μαντέικα και οκτώ μήνες στο Πεταλίδι. Στο Πεταλίδι παντρεύτηκε η Πηνελόπη τον Μάρκο Ηλιόπουλο και η Κατερίνα τον Λεωνίδα Κουρέτα στα Λυκόχια. Ο Γιώργης παντρεύτηκε τη Ντίνα από τα Λυκόχια και έζησαν στο Πεταλίδι, ενώ ο Θανάσης παντρεύτηκε τη Μαρία από τα Λυκόχια και έζησαν στου Τζάνε. Ο Ευάγγελος παντρεύτηκε τη Βασιλική από την Πιάνα. Έως το 1963, το επώνυμο της οικογένειας ήταν Μάντης. Στη συνέχεια με δικαστική απόφαση το άλλαξαν σε Δημόπουλος, καθώς το 95% των οικογενειών του χωριού Μαντέικα είχε το ίδιο επώνυμο, γεγονός που δημιουργούσε προβλήματα σε επιστολές κ.λ.π. Η αλλαγή αρχικά έγινε στην κοινότητα Τσαλεπάκου στην Τρίπολη από τον γραμματέα της κοινότητας, ο οποίος άλλαξε το όνομα της οικογένειας του Δήμου Μάντη σε Δημόπουλου (Δήμος + Πούλος), για να αποφεύγονται οι παρανοήσεις. Αργότερα, το 1963 η αλλαγή κατοχυρώθηκε και δικαστικά στην Τρίπολη. Παρακλάδια της οικογένειας έχουν κρατήσει το όνομα Μάντης, ακόμα και σήμερα.

(Μαρτυρία Δημητρίου Δημόπουλου, ετών 66)

---

⁹⁶⁴ Προφορική μαρτυρία Θεόδωρου Κωτσάκη, δημοσίου υπαλλήλου.

Χαρακτηριστικό είναι ότι στο Πεταλίδι η οικογένεια αυτή φέρει το χαρακτηριστικό παρατσούκλι «Βλάχος», γεγονός που θυμίζει την καταγωγή, αλλά και την ταυτότητα του Ανεβοκατεβάτη αυτής της οικογένειας⁹⁶⁵ (Εικ. 160).

Οικογένεια Πανταζοπούλου

Η ιστορία της οικογένειας Πανταζοπούλου ξεκινά από ένα χωριό που βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του Λυκοδήμου, το χωριό Λυκίσσα⁹⁶⁶, το οποίο εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ενετική απογραφή του Γκριμάνι το 1700⁹⁶⁷. Σε αυτό το μέρος, «στου Λυκίσσα», εγκαταστάθηκε η οικογένεια του Νίκου Πανταζόπουλου, προερχόμενη, κατά την παράδοση, από το Αρκουδόρρεμα Αρκαδίας⁹⁶⁸. Το αρκαδικό αυτό χωριό το εγκατέλειψαν, μεταξύ των άλλων, τέσσερα αδέρφια Πανταζοπουλαίοι, που είχαν συμμετάσχει στον άτυχο αγώνα των Ορλωφικών (1770), φοβούμενοι αντίποινα και εγκαταστάθηκαν, με ψεύτικο όνομα, προσωρινά στον Ριζόμυλο. Όταν όμως προδόθηκε η ταυτότητά τους, αναγκάστηκαν να σκορπιστούν σε διάφορα μέρη, όπως Μπαλή, Χαρακοποιό, κ.ά.

Ένας από αυτούς, ο Νίκος Πανταζόπουλος, πήγε στου Λυκίσσα, όπου και εγκαταστάθηκε, ξαναζωντανεύοντας το έρημο χωριό⁹⁶⁹. Ο γιος του Νίκου όμως ο Γιάννης Πανταζόπουλος έχοντας αντάρτικη συμπεριφορά προκαλούσε τον πασά της περιοχής, ο οποίος έστειλε να τον συλλάβουν. Η γυναίκα όμως του πασά, που θαύμασε την ομορφιά και το παράστημα του Πανταζόγιαννη, προσπάθησε να πείσει τον άντρα της να αφήσει ελεύθερο τον Επαναστάτη, με τον όρο, βέβαια, αυτός να μη ξαναρχίσει τα ίδια, κάτι βέβαια που δεν έγινε, με αποτέλεσμα ο Πανταζόγιαννης να εγκαταλείψει την περιοχή κρυφά, για να γλιτώσει από την οργή του πασά και να καταφύγει στα Παπούλια Πυλίας, όπου εγκαταστάθηκε και ξαναπαντρεύτηκε.

Ο Ν. Πασαγιώτης, που έχει αντλήσει παραδοσιακό υλικό από παλιούς γέροντες Πανταζοπουλαίους, μάς πληροφορεί ότι στα Παπούλια ο Πανταζόγιαννης «απόκτησε πολλά παιδιά, που και αυτά σκόρπισαν σε πολλά μέρη, όπως στην Πήδασο, τη Χωματάδα, τα Φιλιατρά και την Κυπαρισσία»⁹⁷⁰. Στον μεγάλο ξεσηκωμό του γένους

---

965 Προφορική μαρτυρία Δημητρίου Δημόπουλου, συνταξιούχου λιμενικού.

966 Πανταζόπουλος 2000, 5.

967 Πανταζόπουλος 2000, 7.

968 Πανταζόπουλος 2000, 10.

969 Πανταζόπουλος 2000, 10.

970 Πανταζόπουλος 2000, 12.

πήραν μέρος αρκετοί Πανταζόπουλοι, επειδή συγγένευαν και με την οικογένεια Κολοκοτρώνη⁹⁷¹.

Η προφορική παράδοση αναφέρει ακόμα, ότι ένας Πανταζόπουλος από του Λυκίσσα έπεσε στη μάχη του Μανιακίου, ενώ αρκετοί αγωνιστές Πανταζοπουλαίοι, μαζί με πολλούς άλλους Μεσσήνιους, πέρασαν στη Μάνη και περίμεναν εκεί τον Ιμπραήμ, που κατέβαινε οργισμένος από το Μεσολόγγι. Οι οικογένειές τους είχαν ανέβει στην κορυφή του Λυκόδημου και τα βράδια άναβαν μεγάλες φωτιές, για να ειδοποιούν τους δικούς τους στη Μάνη ότι είναι καλά⁹⁷².

Σιγά σιγά, όπως φαίνεται από τους πίνακες απογραφής⁹⁷³, το χωριό Λυκίσσα συρρικνώνεται πληθυσμιακά, μέχρι τις μέρες μας που είναι ακατοίκητο. Η οικογένεια των Πανταζοπουλαίων, όπως και άλλες οικογένειες κατέβηκαν στο Πεταλίδι και σε άλλες περιοχές⁹⁷⁴. Μία από αυτές τις οικογένειες των Πανταζοπουλαίων που εγκαταστάθηκε στο Πεταλίδι, είναι αυτή του Παναγιώτη Πανταζόπουλου, 5^{ης} γενιάς απογόνου του Πανταζόγιαννη. Ο Παναγιώτης Δημητρίου Πανταζόπουλος (1902-1970) κατέβηκε από του Λυκίσσα το 1936 με τη γυναίκα του Αρχοντούλα και τον πρωτότοκο γιο του Δημήτρη. Στο Πεταλίδι ασχολήθηκε με το εμπόριο, ξεκινώντας με ένα κατάστημα στην πλατεία. Απέκτησε άλλα τρία παιδιά, τη Χριστίνα, τον Θόδωρο και την Τασία. Από αυτούς, μόνο ο Θόδωρος έμεινε στο Πεταλίδι⁹⁷⁵.

(Μαρτυρία της κας Αγγελικής Κρανίτη, συζύγου Θεόδωρου Πανταζόπουλου)

Οικογένεια Ζέρβα

Επώνυμο σουλιώτικης οικογένειας, η οποία πρωταγωνίστησε στους αγώνες εναντίον των Τούρκων και ιδιαίτερα εναντίον του Αλή Πασά. Πολλά μέλη της οικογένειας κατέφυγαν μετά την άλωση του Σουλίου στα Επτάνησα και συνέχισαν τους αγώνες για την επανάκτηση της πατρίδας τους. Περιώνυμοι γόνοι της οικογένειας υπήρξαν οι: Αθανάσιος, Βασίλειος, Γεώργιος, Διαμαντής, Κωνσταντίνος, Τούσα, Τσήμας, Χρήστος, Αναγνώστης, Δημήτριος, Νικόλαος, Σπύρος, Ναπολέον, Λεωνίδα. Το 1705 αποσπάστηκε από το Ζερβό μία οικογένεια και εγκαταστάθηκε στο Σούλι.

---

971 Πασαγιώτης 2001, 87.

972 Πανταζόπουλος 2000, 13.

973 Φερέτος 1998, 232.

974 Πανταζόπουλος 2000, 13.

975 Προφορική μαρτυρία Αγγελικής Κρανίτη, εκπαιδευτικού.

Αποτέλεσε μία από τις επτά οικογένειες της Κιάφας, αυτή των Ζερβατών, που αγωνίστηκαν στο Σούλι και αργότερα στο Μεσολόγγι. «*Η φυλή των Ζερβατών κατάγεται από εν χωρίον της Άρτης (σημ. Πρεβέζης), Ζερβόν ονομαζόμενον, από του οποίου αποσπασθέντες τρεις αδελφοί απήλθον , ο μεν εις το Σούλλιον, ο δε εις εν Τουρκοχώριον, Καρμπουνάρι και ο τρίτος διέβη εις τα Λευκή της νήσου Κερκύρας, όπου μέχρι της σήμερον παρατηρείται εις τους μεταγενέστερους η επωνυμία Ζερβάται*»⁹⁷⁶.

Ο εντοπισμός της διαδοχής παρουσιάζει δυσκολίες στο γένος Ζέρβας. Από τα στοιχεία που παρέχουν οι πηγές, το γένος Ζέρβα εμφανίζεται ήδη το 1789 με δύο καπεταναίους, τον Νικολό και τον Χρήστο. Δεν έχουμε στοιχεία για τον βαθμό συγγενείας τους. Μπορεί να επρόκειτο για γηραιό πατέρα με πρωτότοκο γιο ή για αδέρφια ή ακόμα για πρώτα ξαδέλφια, αρχηγούς - καπετάνιους δύο κλάδων του γένους. Στην περίπτωση που ήταν αδέρφια, ο Νικολός θα πρέπει να ήταν ο πρωτότοκος, ενδεχομένως αρχηγός του γένους, εφόσον έχει υπό την οδηγία του το μεγαλύτερο σώμα ανδρών -300 μάχιμους- έναντι 100, που οδηγεί ο Χρήστος. Στην περίπτωση που ήταν πρώτα ξαδέλφια, ο κλάδος του οποίου ηγείτο ο Νικολός, θα πρέπει να ήταν ο ισχυρότερος, ίσως η μέγιστη γενιά του γένους⁹⁷⁷.

Πολλοί Ζερβαίοι, εκτός από τους αγώνες που έκαναν με τον Αλή Πασά για το Σούλι, πολέμησαν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας κατά την Ελληνική Επανάσταση, όπως ο Τούσας, ο Τζήμας ή Τσίμας και άλλοι πολλοί, οι οποίοι ήταν από τους σημαντικότερους οπλαρχηγούς της επανάστασης⁹⁷⁸.

Σημαντική είναι η παρουσία της οικογένειας και αργότερα με προσωπικότητες που επηρέασαν την ιστορία και επιστήμη της χώρας, όπως ο Ναπολέων Ζέρβας⁹⁷⁹, η στρατιωτική και πολιτική δράση του οποίου κατά τη διάρκεια της κατοχής, αλλά και κατά τα μετέπειτα χρόνια ήταν πολύ μεγάλη⁹⁸⁰. Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω στοιχεία, οι Ζερβαίοι είναι διασκορπισμένοι σε όλη την Ελλάδα. Η οικογένεια Ζέρβα που κατοίκησε στα Καστάνια, ήρθε από την Αλωνίσταινα Αρκαδίας, (Εικ. 161, 162), όπου και σήμερα υπάρχουν Ζερβαίοι.

---

976 Περραιβός 1857, 14.

977 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

978 Περραιβός 1857, 71.

979 Λυμπεράτος 2007, 36.

980 Παπαφλωράτος 2006, 67 - 68.

Κάθε χρόνο στις 26 Ιουλίου, ημέρα της Αγίας Παρασκευής, γίνεται συνάντηση όλων. Σύμφωνα με πληροφορίες, που πήραμε από κάποιο γέροντα της Αλωνίσταινας το 2005, έφυγε από εκεί μία οικογένεια με τρία αδέρφια, κυνηγημένη από τους Τούρκους, επειδή σκότωσαν κάποιον υπασπιστή του Πασά της Τριπολιτσάς, ο οποίος πήγε να πάρει τη νύφη-αδελφή τους, που παντρεύτηκε, για να κοιμηθεί το πρώτο βράδυ του γάμου της με τον πασά, σύμφωνα με τον νόμο του Σουλτάνου. Τον έθαψαν στο κατώι του σπιτιού τους και έφυγαν νύχτα με ό,τι μπορούσαν να πάρουν μαζί τους και φυσικά το κοπάδι τους. Έφτασαν στο Ίσαρι Αρκαδίας, έμειναν κάποιες μέρες, αλλάζοντας το όνομά τους (αναφέρεται σε ένα ημερολόγιο με την ιστορία του Ίσαρι). Όταν έφτασαν στην περιοχή μας, χωρίστηκαν. Ο ένας ανέβηκε στα Καστάνια, ο άλλος στο Ρωμύρι και ο τρίτος πήγε στην Κορώνη (αυτόν τον σκότωσαν οι Τούρκοι). Στην Κορώνη σήμερα δεν υπάρχει το επώνυμο Ζέρβας. Υπήρχαν πολλοί στο Ρωμύρι, πριν την οριστική ερήμωση του χωριού, μεταξύ αυτών ήταν και **ο Λάμπρος Ζέρβας (Παπαλάμπρος)**, για τον οποίο γράφτηκε το δημοτικό τραγούδι στου Παπαλάμπρου την αυλή, η «**Παπαλάμπραινα**»⁹⁸¹.

Στου Παπαλά –

Παπαλάμπραινα

στου Παπαλάμπρου την αυλή

στου Παπαλάμπρου την αυλή

είναι μια μάζεψη πολλή.

Καν ο Παπάς

Παπαλάμπραινα

καν ο παπάς είν ’ άρρωστος

καν η παπαδιά πεθαίνει

Παπαλάμπραινα καημένη.

Ούτ’ ο παπάς

Παπαλάμπραινα

ούτ’ ο παπάς είν’ ’ άρρωστος

---

981 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

ούτ' η παπαδιά πεθαίνει
Παπαλάμπραινα καημένη.
Οι κλέφτες τους
Παπαλάμπραινα
οι κλέφτες τους εγδύσανε
οι κλέφτες τους εγδύσανε
και τα λεφτά ζητήσανε.
Μια λυγερή
Παπαλάμπραινα
μια λυγερή εφώναξε
μια λυγερή εφώναξε
τους κλέφτες τους ετρόμαξε.
Τρέξε Γιωργά -
Παπαλάμπραινα
τρέξε Γιωργάκη ξάδερφε
τρέξε Γιωργάκη ξάδερφε
οι κλέφτες μας εκάψανε.

Το ανωτέρω δημοτικό τραγούδι έχει την ακόλουθη ιστορία, η οποία διαδραματίστηκε στο Ρωμύρι Πυλίας. Ο Παπαλάμπρος γεννήθηκε στο Ρωμύρι το 1805 και προτού γίνει παπάς, λεγόταν Λάμπρος Ζέρβας. Όταν έγινε παπάς το 1840, από το Παπα - Λάμπρος, έλαβε το όνομα Παπαλάμπρος. Ήταν παπάς στο Ρωμύρι από το 1840 μέχρι το 1880. Το επεισόδιο που αναφέρει το τραγούδι, συνέβη το 1860.

Την εποχή εκείνη την κλεψιά την θεωρούσαν αρετή και τον κλέφτη τον τιμούσαν όλοι. Υπήρχαν κλέφτες που έκαναν μικρές κλεψιές και οι αρχικλέφτες που έκλεβαν οι ίδιοι ή έβαζαν άλλους να κλέβουν για λογαριασμό τους 50 ή και περισσότερα πρόβατα, βόδια και άλογα. Αυτό δημιουργούσε μεγάλες έριδες μεταξύ των οικογενειών, γιατί κάθε προσβολή ή ζημία λογαριαζόταν ως προσβολή σε ολόκληρο το σόι του αδικημένου.

Ο Σταύρος Φιτσιάλος, που εντωμεταξύ είχε έρθει πριν λίγα χρόνια από το Αρκουδόρεμα της Αρκαδίας, αδικείτο και είχε προστριβές με τις ισχυρές οικογένειες των Ζερβοπαπαλαμπραίων. Επειδή δεν μπορούσε να τα βγάλει πέρα μόνος του, κάλεσε και ήρθαν στο χωριό 40 κλέφτες από την Αρκαδία. Ήρθαν νύχτα και την ημέρα την πέρασαν κρυμμένοι μέσα σε ένα δάσος, ανατολικά του χωριού. Κατά το απόγευμα ήρθαν δύο από αυτούς στο χωριό, χωρίς οπλισμό βέβαια, και προσποιούνταν ότι τάχα θέλουν να αγοράσουν ένα βόδι. Έλεγαν έτσι, επειδή γνώριζαν ότι ο παπάς (που ήταν Ζέρβας, όπως είπαμε) πουλούσε ένα βόδι και υπολόγιζαν ότι θα βρουν στο σπίτι λεφτά. Πήγαν στο σπίτι του παπά και η παπαδιά τους είπε ότι πουλούσαν πραγματικά ένα βόδι και ότι σε λίγο θα ερχόταν κι ο παπάς που έλειπε στην Πύλο. Όταν ήρθε του είπαν τα ίδια. Επειδή ήταν ξένοι και είχε πια νυχτώσει, έμειναν στο σπίτι του παπά ως φιλοξενούμενοι.

Όταν όλο το χωριό είχε κοιμηθεί, ο ένας κλέφτης άνοιξε την αυλόπορτα, βγήκε έξω, βρήκε τους άλλους κλέφτες και τους οδήγησε στο σπίτι του παπά. Έτσι, το σπίτι γέμισε κλέφτες οργισμένους και πεινασμένους. Ο παπάς κατάλαβε σε τι παγίδα έπεσε, αλλά ήταν αργά. Άλλοι από τους κλέφτες έψαχναν για λεφτά και οι άλλοι άρπαζαν και έτρωγαν ό,τι έβρισκαν. Τα παιδιά του παπά, ο Νικολάκης, ο Γιώργης, ο Κώστας, η Γεωργία και η Παναγιώτα είχαν στρώσει στο πάτωμα και κοιμούνταν. Καθώς οι κλέφτες αναποδογύριζαν τα πάντα, έριξαν τα λιόπανα από τις κασέλες στο πάτωμα και πλάκωσαν με αυτά τα μικρότερα παιδιά, τον Γιωργή και τον Κώστα που κοιμόντουσαν, ενώ τα μεγαλύτερα με τη φασαρία είχαν ξυπνήσει.

Άρχισαν να κάνουν διάφορα βασανιστήρια στον παπά για να μαρτυρήσει που είχε κρύψει τα λεφτά. Τα λεφτά ήταν πάνω στο τραπέζι της σάλας μέσα σε ένα βιβλίο. Έψαξαν παντού, μα εκεί δεν κοίταξαν, προφανώς, γιατί δεν περίμεναν να είναι τα λεφτά σε ένα τόσο φανερό σημείο. Τέλος έριξαν λάδι στο τηγάνι, το έβαλαν στη φωτιά και ήταν έτοιμοι να κάψουν με αυτό τον παπά, για να μαρτυρήσει την κρυψώνα με τα χρήματα. Την κρίσιμη εκείνη στιγμή ένα από τα κορίτσια του παπά, η Παναγιώτα, κατέβηκε κρυφά από την καταπακτή στο κατώι και από εκεί που είναι ένα φεγγίτης, φώναξε δυνατά «Γιωργάκη, Κωσταντή, μας κάψανε!». Αμέσως την πυροβόλησε ένας από τους ληστές, αλλά χωρίς να την πετύχει. Ο Γιωργάκης και ο Κωσταντής ήταν Ζερβαίοι, πρώτα ξαδέρφια της.

Όταν ακούστηκαν οι φωνές μέσα στην ησυχία της νύχτας, αναστατώθηκε το χωριό. Κατάλαβαν ότι κάτι ύποπτο συνέβαινε και άρχισαν οι χωριάτες να τουφεκίζουν από διάφορα σημεία. Οι κλέφτες φοβήθηκαν ότι θα τους σκότωναν, και άφησαν χωρίς

αργοπορία το σπίτι, τρέχοντας κατά τα δυτικά του χωριού. Οι ντόπιοι τούς καταδίωξαν και τραυμάτισαν δύο από αυτούς, τον ένα θανάσιμα. Τον έθαψαν οι σύντροφοί του στα Χίλια Χωριά, μία τοποθεσία ανατολικά από τα Φουρτζοκρέμμυδα.

Μετά από αυτό, όλο τα χωριό έστησε ένα τρικούβερτο γλέντι μέχρι το πρωί και δημιουργήθηκε το τραγούδι (Στου Παπαλάμπρου την αυλή). Τόσο το σπίτι όσο και η αυλή του Παπαλάμπρου βρίσκονται και σήμερα στο Ρωμύρι, όπως ήταν την εποχή του επεισοδίου, χωρίς να έχει γίνει καμιά αλλαγή, εκτός από τη φθορά του χρόνου (**Εικ. 163, 164**). Τα οστά του Παπαλάμπρου μαζί με τα οστά δύο άλλων ιερέων, του Δημητρίου Αλεβίζου και του Λάμπρου Χριστόπουλου, έχουν τοποθετηθεί σε μία άκρη εντός του ιερού της «Παναγίτσας», όπου ο Παπαλάμπρος ιερουργούσε επί 40 χρόνια, εφόσον ο ενοριακός ναός του χωριού ήταν τότε η «Παναγίτσα». Επίσης, μέσα στο ιερό βρίσκεται και η ταφόπλακα που γράφει «Ζέρβας Λάμπρος, Παπαλάμπρος»⁹⁸².

Στο ιερό αυτό ξαναβρήκε το φως του, που το είχε χάσει από χρόνια ο γιος του Παπαλάμπρου Κωνσταντίνος Παπαλάμπρος με θαυμαστό τρόπο, την ημέρα της μνήμης της Ζωοδόχου πηγής, στην οποία είναι αφιερωμένη η εκκλησία, κατά την ώρα της λειτουργίας. Τούτο είναι γνωστό σε όλη την περιοχή, γι' αυτό και ο ιερός αυτός ναός χαίρει πολλής τιμής και σεβασμού⁹⁸³.

Τα ανωτέρω προέρχονται από αφήγηση του γιου του Παπαλάμπρου Κωνσταντίνου, που πέθανε σε ηλικία 90 χρονών και κατά το επεισόδιο ήταν 14 χρονών, στον εγγονό του Περικλή Ι. Παπαλάμπρο, άμεσος παππούς του οποίου ήταν ο Νικολάκης, αδελφός του Κωνσταντίνου. Ο Περικλής Παπαλάμπρος, πατέρας του Ιωάννη Παπαλάμπρου, γνωστού γιατρού στην Καλαμάτα, είναι σήμερα 87 ετών. Ο πρώτος Ζέρβας που κατοίκησε στα Καστάνια το 1806, ήταν ο Γιάννης Κλεφτογιαννάκης, σύμφωνα με ένα οικογενειακό δέντρο, που έφτιαξε ο Θανάσης Ζέρβας πυροσβέστης, όπως το εξιστόρησε μία ολόκληρη νύχτα του χειμώνα στο σπίτι του στα Καστάνια το 1946 ο παππούς του, Κώστας Ζέρβας (Κωτσονάκος), στον οποίο το είχε διηγηθεί ο πατέρας του Φώτης Ζέρβας⁹⁸⁴.

Βέβαια τα πρώτα χρόνια, τα Καστάνια δεν ήταν οργανωμένο χωριό και οι κάτοικοί του ζούσαν στα βοσκοτόπια της περιοχής. Είχαν τις στάνες τους σε περιοχές,

---

982 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

983 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

984 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

με νερό, όπως στην περιοχή Ράχες, όπου κοντά υπήρχε το ρέμα Κανάλοι. Στις Ράχες υπάρχει η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που ήταν νεκροταφείο (βρέθηκαν οστά κατά την ανακαίνισή του το 2000). Στην περιοχή Χαλιάδες, υπήρχε το κεφαλόβρυσο Γουλιά και στην περιοχή της Αγίας Κυριακής, είχαν φτιάξει ομώνυμη εκκλησία σε ανάμνηση της εκκλησίας του χωριού καταγωγής τους. Η περιοχή κατοικήθηκε πριν από το 1700, σύμφωνα με Ενετικό πίνακα απογραφής του 1700.

Έτη	1700	1835	1844	1851	1861	1879	1889	1896	1907	1920	1928
Καστάνια	43	27	52	48	65	76	102	134	152	169	176
Πολυστάρι	40	59	97	92	96	134	123	138	128	84	124
Έτη	1940		1951		1961		1971		1981		1991
Καστάνια	198		168		136		51		46		43
Πολυστάρι	108		106		100		46		33		-

Σύμφωνα με τις παραπάνω απογραφές, παρατηρούμε τα εξής: Από το 1700 μέχρι το 1835 ο πληθυσμός στα Καστάνια παρουσιάζει κάποια μείωση, ενώ το Πολυστάρι αυξάνεται. Έκτοτε έχουμε αύξηση του πληθυσμού και στα δύο χωριά, με τους περισσότερους κατοίκους, το 1940. Στη συνέχεια, αρχίζει σταδιακή μείωση κατοίκων με αποτέλεσμα το 1991 να είναι μόνον 43 κάτοικοι στα Καστάνια και κανένας στο Πολυστάρι⁹⁸⁵.

Σύμφωνα με την αφήγηση της δασκάλας Ελένης Πιρπυρή, το 1940 που πρωτοήρθε στο χωριό σε ένα κήπο κάτω από τη βρύση, υπήρχε ένας μεγάλος κορμός δένδρου και ο Γέρο - Μιχάλης Καρανικολόπουλος τής είπε ότι ήταν καστανιά και την έκοψαν, γιατί η σκιά της εμπόδιζε τα φυτά να μεγαλώσουν και ότι το χωριό πήρε το όνομά του από τις καστανιές που υπήρχαν και τις έκοψαν, όταν χτίστηκε αυτό⁹⁸⁶.

Υπάρχει και μία άλλη προφορική μαρτυρία για την ονομασία του χωριού. Σύμφωνα με αυτήν, το χωριό πήρε το όνομά του από τον πασά Καστάνη, που είχε το

985 Παναγιωτόπουλος 1987, 301.

986 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

πασαλίκι του στο Πολυστάρι⁹⁸⁷. Το χωριό δημιουργήθηκε πολύ αργότερα τις δεκαετίες του 1830, 1840, 1850. Από αφήγηση του Μιχάλη Ηλιόπουλου του Κωνσταντίνου, ο οποίος γεννήθηκε το 1853, οι πρώτοι που σκέφτηκαν να φτιάξουν τα σπίτια στη θέση που βρίσκεται σήμερα το χωριό, ήταν ο πατέρας του Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος, ο Κωνσταντίνος Ζέρβας και ο Γιάννης Κουτσογιάννης. Τα πρώτα σπίτια που κτίστηκαν ήταν τα δικά τους. Το σπίτι της αφηγήτριας στα Καστάνια χτίστηκε το 1846, όπως αναγράφεται σε μία πέτρα.⁹⁸⁸

(Μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας, ετών 67).

Οικογένεια Μαρκοπούλου

Ο πρώτος πρόγονος της οικογένειας που ήρθε στο Πανιπέρι, ονομαζόταν Μάρκος Δημητρακόπουλος, όπως τον συναντάμε γραμμένο στα Μητρώα της Αρκαδίας (Μάρκος Μαρκόπουλος-Δημητρακόπουλος). Από την Αρκαδία κατέβηκε στις Τρύπες Μεσσηνίας και από εκεί στο Πανιπέρι, μετά την Επανάσταση του 21, όπου έγινε και η αλλαγή ονόματος. Θεωρείται ότι είναι ένα από τα μεγαλύτερα σόγια στο Πανιπέρι, μαζί με τους Κατσάδες και τους Κωτσάκηδες. Κάποιοι από την οικογένεια ισχυρίζονται ότι κατεβαίνοντας από τις Τρύπες, πέρασαν και έμειναν στου Πέρα, χωριό έρημο πλέον, δίπλα στο Πανιπέρι, και ότι έχουν συγγένεια με τους Φωτοπουλαίους, Διονυσοπουλαίους και Κωλοσουραίους. Οι Κωλοσουραίοι μάλιστα άλλαξαν πρόσφατα το όνομά τους σε Δημητρακόπουλος, όπως ήταν το αρχικό όνομα της οικογένειας. Ο Μαρκόγιαννης, εγγονός του Μάρκου, ήταν ο πιο πλούσιος του Πανιπερίου, με μεγάλη περιουσία.

Ο γιος του Χρήστος μετεγκαταστάθηκε στο Πεταλίδι, όπου διατηρούσε ξενοδοχείο. Ήταν από τους πρώτους που αγόρασε αυτοκίνητο στην περιοχή, το οποίο χρησιμοποιούσε ως μέσον επίδειξης και ισχύος. Λέγεται μάλιστα ότι για τους λόγους αυτούς πάτησε και ένα κοπάδι πρόβατα στη Μεσσήνη. Ο γιος του ο Γιάννης κατά τη διάρκεια του πολέμου υπηρέτησε στη Μέση Ανατολή στην Αεροπορία και κατάφερε να περάσει τη γραμμή του εχθρού και να πετάξει με το αεροπλάνο πάνω από το Πεταλίδι, πράξη για την οποία πέρασε αεροδικείο, αλλά ταυτόχρονα επαινέθηκε για το τόλμημά του. Στο τέλος η οικογένεια αυτή εξαιτίας των ασωτιών της φτώχυνε⁹⁸⁹.

---

987 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

988 Προφορική μαρτυρία Σοφίας Ζέρβα, δασκάλας.

989 Προφορική μαρτυρία Κυριάκου Μαρκόπουλου, γεωπόνου.

(Μαρτυρία Κυριάκου Μαρκόπουλου, ετών 67).

Γενικά υπάρχει μεγάλη διασπορά του ονόματος στα γύρω χωριά από το Πεταλίδι, Μπούμπουκα, Κόκκινου, Χατζή, Τρύπες. Μία εξέχουσα προσωπικότητα του τόπου μας ήταν και ο γιατρός Διονύσιος Μαρκόπουλος, ο οποίος γεννήθηκε γύρω στα 1865 στις Τρύπες και πέθανε το 1937. Είχε την ατυχία να χάσει τον πατέρα του μικρός και έτσι ανέλαβε την κηδεμονία του ο θείος του Μάρκος Μαρκόπουλος, ο οποίος τον σπούδασε με μεγάλη δυσκολία. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και ασχολήθηκε με τα αγροτικά ζητήματα της περιοχής ιδρύοντας Αγροτικό Συνεταιρισμό, όπου συγκέντρωνε τα τοπικά προϊόντα, λάδι, σύκα, σταφίδα, και τα προωθούσε. Είχε δημιουργήσει πρατήριο ειδών παντοπωλείου για τους συνεταιίρους. Οι περίοικοι συνασπίστηκαν γύρω του και βρήκαν ένα στήριγμα στο πρόσωπό του. Ήταν ένα είδος προστάτη, διότι μέχρι την εποχή του Βενιζέλου δεν εφαρμοζόταν ο νόμος, αλλά υπήρχαν πολιτικοί και οικονομικοί προστάτες που επέβαλλαν τη δικαιοσύνη, οι οποίοι υποκαθιστούσαν τον νόμο.

Πηγές πληροφόρησης για τον Δ. Μαρκόπουλο είναι οι προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων μεγαλύτερης ηλικίας και το σύγγραμμά του, το οποίο αναφέρεται στη δράση του ως εθελοντή αγωνιστή στον Κρητικό Αγώνα για την απελευθέρωση της Κρήτης από τον Οθωμανικό ζυγό⁹⁹⁰. Το σύγγραμμα αυτό εκδόθηκε στην Καλαμάτα το 1903, ενώ η συγγραφή του έγινε στο Πεταλίδι το 1899 και βρίσκεται στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας. Συνοπτικά το βιβλίο αναφέρεται στη δημιουργία εθελοντικού σώματος φοιτητών, στο οποίο συμμετείχε και πρωτοστάτησε ο Διονύσιος Μαρκόπουλος. Το σώμα αυτό κατέβηκε στην Κρήτη και αγωνίστηκε μαζί με τον στρατό στην Επανάσταση του 1895-1898.

Στο βιβλίο αναγράφονται τα ονόματα των συμφοιτητών-συναγωνιστών του και περιγράφονται λεπτομερώς οι πολεμικές συγκρούσεις, κυρίως στη Δυτική Κρήτη. Αναφέρονται επιπλέον οι δυσκολίες συμμετοχής στον αγώνα, όπως η έλλειψη τροφοδοσίας, υποδημάτων, ο παγετός, η βροχή, *«η πείνα μας εμάστιζε μέχρι τελείας απογοητεύσεως»*. Είναι χαρακτηριστική η στάση του απέναντι σε κάποιους φοιτητές που, λόγω των κακουχιών, επέστρεψαν στην Αθήνα. Τούς ονομάζει επίορκους, άξιους περιφρόνησης και ανάξιους να ανήκουν στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Καταδικάζει τη συμπεριφορά της Χριστιανικής Ευρώπης, που, ενώ συμμαχεί με τον αιμοχαρή τύραννο,

---

990 Μαρκόπουλος 1903, 7-154.

επαγγέλλεται τον πολιτισμό και την ελευθερία των λαών και κατασπαράζει ένα έθνος που αναζητά την ελευθερία του και στο οποίο ο πολιτισμένος κόσμος στηρίζει τη σημερινή του πρόοδο.

Το εθελοντικό σώμα των φοιτητών, η φοιτητική φάλαγγα, αφού συνέβαλε τα μέγιστα σε πολλές μάχες του Κρητικού Αγώνα, έλαβε εντολή να επιστρέψει στην Αθήνα το 1897, διότι είχε ξεκινήσει ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, στον οποίο συμμετείχαν πολλοί από τους φοιτητές. Ένα χρόνο μετά, η Κρητική Επανάσταση θα έληγε με την αυτονομία του νησιού και την ανάθεση διοίκησης στον Πρίγκηπα Γεώργιο.

Στη συνέχεια, ο Δ. Μαρκόπουλος θέτει υποψηφιότητα βουλευτή με το κόμμα του Ελευθερίου Βενιζέλου και μετέπειτα στο πλευρό του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Στη δεκαετία του 1920 ασκεί το επάγγελμα του γιατρού στο Πεταλίδι και παίζει καταλυτικό ρόλο στην αρμονική συνύπαρξη ανάμεσα στους ντόπιους και τους Μανιάτες. Ο Διονύσιος Μαρκόπουλος υπήρξε ένα ανήσυχο πνεύμα, ένας πατριώτης με μεγάλη κοινωνική ευαισθησία και δράση, που δεν περιορίστηκε στον επιστημονικό του ρόλο, αλλά αγωνίστηκε με πάθος και προσήλωση στους εθνικούς στόχους. Εμφορείτο από το πνεύμα της Επανάστασης του 1821 και των Ιερολοχιτών. Αυτό αποτυπώνεται στο βιβλίο του (**Εικ. 165,166**).

Οικογένεια Παυλάκου

Στο Πανιπέρι, χωριό Ανεβακατεβατών κατοικεί και μία οικογένεια Μανιατών, ονόματι Παυλάκου. Κατάγονται από το χωριό Τριανταφυλλιά της Αρεόπολης. Η οικογένεια είχε μία αδερφή, την οποία θέλησε ένας Τούρκος. Τα αδέρφια της σκότωσαν τον Τούρκο και πήραν την αδερφή τους μακριά. Έτσι, κατέφυγαν στο χωριό της Τριφυλλίας Σελά, με το ψευδώνυμο Τέντες. Ο ένας αδερφός, ο Γιώργος ήρθε στο Πανιπέρι και όταν εγκαταστάθηκε εκεί άλλαξε το όνομά του ξανά σε Παυλάκος. Τα άλλα αδέρφια διασκορπίστηκαν σε άλλα μέρη της Μεσσηνίας. Η μητέρα τους, που έμεινε πίσω στη Μάνη, δολοφονήθηκε άγρια από τους Τούρκους για αντίποινα⁹⁹¹.

(Μαρτυρία Γεωργίου Παυλάκου, ετών 53).

Οικογένεια Καραγγελή

Η οικογένεια κατάγεται σύμφωνα με πιθανή εκδοχή από την οικογένεια Καρά.

---

991 Προφορική μαρτυρία Παυλάκου Γεωργίου, αγρότη.

Είναι από τις οικογένειες που ανήκουν στους ντόπιους κατοίκους της περιοχής, αφού δεν ήταν Ανεβοκατεβάτες, αλλά κάτοικοι των ορεινών χωριών γύρω από το Πεταλίδι. Το επώνυμο δόθηκε από κάποιον πρόγονο της οικογένειας Αγγελή, ο οποίος γεννήθηκε και έζησε στα προεπαναστατικά χρόνια στις Τρύπες. Γύρω στα 1900, η οικογένεια Καραγγελή κατέβηκε στο Μπούμπουκα, όταν ιδρύθηκε το χωριό. Στα χρόνια της κατοχής (1940-1946), η οικογένεια κατέβηκε στο χωριό Μπαλή, όπου σήμερα διατηρεί και περιουσία, ενώ γύρω στα 1930 έφτιαξε το σπίτι στο Πεταλίδι, το ισόγειο του οποίου από το 1955 έως και σήμερα λειτουργεί ως Σούπερ Μάρκετ. Το οικόπεδο στο Πεταλίδι, η οικογένεια Καραγγελή το είχε αγοράσει από την οικογένεια Μαυρομιχάλη, που ίδρυσε το Πεταλίδι, αλλά σήμερα κάτι λιγότερο από δύο αιώνες μετά, κανένας απόγονος της οικογένειας με αυτό το όνομα δεν υπάρχει στην κομόπολη του Πεταλιδίου⁹⁹².

(Μαρτυρία Αργύρη Καραγγελή, ετών 82).

Οι παραπάνω οικογένειες αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα των οικογενειών που μαζί με τους Μανιάτες δημιούργησαν ένα συμπαγή πληθυσμό στο Πεταλίδι, με διαφορές στην αρχή, οι οποίες σιγά σιγά όμως εξομαλύνθηκαν και γρήγορα οδήγησαν στην εξέλιξη και ανάπτυξη της σχετικά νεοσύστατης κομόπολης του Πεταλιδίου.

---

992 Προφορική μαρτυρία Αργύρη Καραγγελή, συνταξιούχου.

5.5. Συμπεράσματα 5ου κεφαλαίου

Το ψηφιδωτό του πληθυσμού του ιστορικού Πεταλιδίου συμπληρώνεται από τους λεγόμενους «Βλάχους», μία ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι από τα βουνά της Αρκαδίας κατέκλυσαν τα νοτιότερα μέρη της χώρας, όπως η Μεσσηνία, και δημιούργησαν εκεί μόνιμους οικισμούς. Πολλά έχουν ειπωθεί για την καταγωγή και προέλευση των Βλάχων. Πρόκειται για λατινόφωνους κατοίκους της νοτίως του Δουνάβεως Χερσονήσου του Αίμου, γνωστούς στη διεθνή βιβλιογραφία ως *Aromuns*, οι οποίοι αποτέλεσαν αντικείμενο ιστορικής έρευνας, αλλά παρόλα αυτά, ερωτήματα, όπως η προέλευση και η πρόιμη ιστορία των Αρμάνων παραμένουν χωρίς ικανοποιητική απάντηση ακόμα και σήμερα.

Η πρώτη αναφορά στους Αρωμανικούς πληθυσμούς υπάρχει στα μέσα του **6ου αιώνα** από τον Ιωάννη Λυδό, ενώ η πρώτη γραπτή αναφορά στο όνομα Βλάχος γίνεται από τον **Γεώργιο Κεδρηνό**, ο οποίος αναφέρει γεγονότα του Βυζαντίου, τον 10^ο αι. Διαφορετικές απόψεις υπάρχουν και για την προέλευση της ετυμολογίας της λέξης «Βλάχος». Άλλοι μελετητές την αποδίδουν σε κελτική ρίζα, άλλοι σε σλαβική, άλλοι σε αιγυπτιακή, άλλη σε αρχαία ελληνική κ. ά.

Τελικά, για την καταγωγή και την προέλευση των Βλάχων έχουν γραφτεί πολλές θεωρίες και απόψεις, κάποιες από τις οποίες χαρακτηρίζονται από μία ρομαντική και μάλλον απεγνωσμένη αναζήτηση ένδοξου παρελθόντος και προγόνων, ενώ κάποιες άλλες είναι στενά συνδεδεμένες με πολιτικές σκοπιμότητες και βαλκανικές εθνικιστικές εξάρσεις. Εκείνο όμως που πρέπει τελικά να ενδιαφέρει δεν είναι η καταγωγή των Βλάχων, διότι αυτή δεν φαίνεται να έπαιξε κάποιο ιδιαίτερο ρόλο στην νεότερη εξέλιξή τους. Το ενδιαφέρον της έρευνας πρέπει να επικεντρωθεί όχι στο ποιοι είναι οι Βλάχοι, αλλά στο τι είναι οι Βλάχοι.

Το σημαντικό στην περίπτωση αυτή είναι η συμβίωση και η ενσωμάτωση των Βλαχόφωνων πληθυσμών με τους Ελληνόφωνους, όπως επίσης και η ιδιαίτερη συμβολή τους στη διαμόρφωση της Ρωμοσύνης και στη δημιουργία της νεοελληνικής ταυτότητας και πραγματικότητας. Στις μέρες μας μάλιστα η λέξη «βλάχος» έχει επικρατήσει να αναφέρεται περισσότερο σε τρόπο συμπεριφοράς, παρά σε καταγωγή, εφόσον στην καθημερινή γλώσσα ο *βλάχος* (με μικρό β, προφ. *βλά-χους*) αποτελεί γενικευμένο όρο για όσους κατάγονται από βουνίσια ή αγροτική περιοχή και αναφέρεται σε κάποιον που μιλά με χωριάτικη προφορά. Συνήθως είναι υποτιμητικός χαρακτηρισμός και υποδηλώνει έλλειψη μόρφωσης και συμπεριφοράς.

Χρησιμοποιείται κυρίως μεταφορικά για κάποιον απολίτιστο, αμόρφωτο και χωρίς τρόπους.

Χαρακτηριστικό των Βλάχων αποτέλεσε η τάση τους για κάθοδο προς τον νότο, για να μπορέσουν να επιβιώσουν με τα κοπάδια τους κατά τους χειμωνιάτικους μήνες. Μία από τις βασικότερες περιοχές του νότου, όπου μετακινήθηκαν οι Βλάχοι, ήταν και η Μεσσηνία. Με ορμητήριο την Αρκαδία, οι Βλάχοι σιγά σιγά κατέκτησαν ως παραχειμάζοντες τη Μεσσηνία και πιο πολύ την Πυλία και βεβαίως και το Πεταλίδι και τα γύρω από αυτό χωριά. Πρόκειται για τους γνωστούς «Ανεβοκατεβάτες», όνομα που έδωσε ο λαός στους βοσκούς, από το ανέβασμά τους την άνοιξη με τα κοπάδια στην Αρκαδία, και τον χειμώνα το κατέβασμά τους στα χειμαδιά της Μεσσηνίας. Το κατέβασμα αυτό έγινε γενικά με ειρηνικό τρόπο, χωρίς να λείπουν όμως και οι αντιπαλότητες, τις οποίες δημιουργούσαν κυρίως η διαφορετική νοοτροπία και ο διαφορετικός τρόπος ζωής ανάμεσα σε ντόπιους και Βλάχους, το μοίρασμα της γης, η καταστροφή των καλλιεργειών των ντόπιων από τα κοπάδια των Βλάχων, η ζωοκλοπή, κ.ά.

Αρχικά οι Αρκάδες, ορμώμενοι από τα χωριά της Αρκαδίας, όπως την ιστορική Αλωνίσταινα, τόπο καταγωγής της μητέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, το Αρκουδόρεμα, χωριό από το οποίο καταγόταν ο πρώτος γενάρχης της οικογένειας των Κολοκοτρωναίων, Τσεργίνης κ.ά, κατοίκησαν τα χωριά γύρω από το Πεταλίδι (Μπαλή, Μπούμπουκα, Τρύπες, Πολυστάρι, Καστάνια, Πανιπέρι, Καλοχώρι, Γαμβριά, Αδριανή, Κακόρρεμα). Χρησιμοποίησαν ως γρέκια αυτά τα χωριά, στα οποία ξεχειμώνιαζαν και στη συνέχεια, όταν ο βαρύς χειμώνας αποχωρούσε, επέστρεφαν στα χωριά και στα βοσκοτόπια της Αρκαδίας. Πολλοί από αυτούς, ήδη πριν και μετά τα χρόνια της Επανάστασης, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα χωριά αυτά και σε συνδυασμό με τους ντόπιους κατοίκους αποτέλεσαν έναν εύρωστο πληθυσμό της περιοχής.

Ονόματα οικογενειών που κατέβηκαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα χωριά γύρω από το Πεταλίδι είναι: Δημόπουλος, Αθανασόπουλος, Μπρέγιαννης, Πανταζόπουλος και άλλα πολλά. Είναι χαρακτηριστικές οι ιστορίες που κρύβει κάθε οικογένεια και που αποτελεί σημαντική πληροφορία για τον τρόπο με τον οποίο αυτή έφυγε από τα ορεινά χωριά της Αρκαδίας και κατέβηκε στην εύφορη Μεσσηνία, την οποία τελικά έκανε μόνιμο τόπο εγκατάστασής της.

Κεφάλαιο 6ο

Συμβίωση διαφορετικών πληθυσμών - εξέλιξη της κομόπολης του Πεταλίδιου

6.1. Παλαιότερες περιγραφές για το Πεταλίδι

Όταν το Πεταλίδι ιδρύθηκε από τους Μανιάτες, αποτέλεσε πόλο έλξης και των Βλάχων, που είχαν ήδη κατοικήσει στα γύρω του χωριά, και οι οποίοι άρχισαν δειλά δειλά να κατεβαίνουν σε αυτό και να εγκαθίστανται εκεί μόνιμα. Πολλά μάλιστα από τα γύρω χωριά ερημώθηκαν και ο πληθυσμός τους εγκαταστάθηκε σύσσωμος στο Πεταλίδι. Τέτοια χωριά ήταν του Μπούμπουκα, του Μπαλή, το Πολυστάρι, τα Καστάνια, οι Τρύπες, του Γαμβριά κ.ά. Κάποιοι από αυτούς είχαν δοσοληψίες με την περιοχή και πριν τη μόνιμή τους εγκατάσταση στο Πεταλίδι, καθώς χρησιμοποιούσαν χωράφια ως βοσκοτόπια. Είναι, λοιπόν, λογικό να υποθέσουμε ότι οι ντόπιοι των γύρω χωριών δεν θα είδαν απόλυτα θετικά την εγκατάσταση των Μανιατών στο Πεταλίδι, διότι κάτι τέτοιο εμπόδιζε τη δική τους εξάπλωση σε αυτό.

Από την άλλη μεριά, οι Μανιάτες κουβαλώντας μαζί τους την καχυποψία της εγκατάστασης σε έναν ξένο τόπο, αντιμετώπισαν εχθρικά τους χωριάτες της γύρω περιοχής και τους θεώρησαν ανταγωνιστές τους στο μοίρασμα των κλήρων. Κατηγορούσαν μάλιστα συχνά τους Βλάχους ότι κατέστρεφαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις με τη βοσκή των ζώων τους. Εδώ, θα πρέπει να αναφερθεί ότι πολλοί από τους Μανιάτες είχαν αποκτήσει τη γη τους με παραχωρητήρια από τον Όθωνα, καθώς δεν υπήρχε μέχρι τότε στο Πεταλίδι ιδιοκτησιακό καθεστώς και οι καλλιεργήσιμες περιοχές θεωρούνταν από το κράτος Εθνικές Γαίες, γεγονός για το οποίο αντιδρούσαν οι κάτοικοι των γύρω περιοχών, που μέχρι τότε νέμονταν ως βοσκοτόπια αυτές τις περιοχές. Η αντιπαλότητα αυτή υπήρξε αρχικά βασικό σημείο αντιπαράθεσης των δύο πληθυσμών⁹⁹³.

Διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά, τα οποία λειτούργησαν και ως αφορμές για κόντρες ανάμεσα στους δύο διαφορετικούς πληθυσμούς, μπορούσε κανείς να εντοπίσει επιπλέον στην εμφάνιση, στην ομιλία, στον τρόπο ντυσίματος και στη συμπεριφορά. Οι Μανιάτες, άνθρωποι κλειστοί, με αυστηρό εθιμικό δίκαιο, φειδωλοί στις διασκεδάσεις και στην κοινωνική ζωή, διέφεραν από τους Βλάχους, που ήταν άνθρωποι του γλεντιού,

---

993 Βαγιακάκος 2009, 151.

είχαν συνηθίσει στην ανέμελη και ελεύθερη ζωή των βουνών, εκμεταλλεύονταν κάθε ευκαιρία για ξεφάντωμα και τα πανηγύρια ήταν αναπόσπαστο μέρος της ζωής τους. Ένα βασικό έθιμο των Βλάχων για παράδειγμα, που διατηρήθηκε αρκετά χρόνια μετά την Επανάσταση και το οποίο τους έφερνε συχνά σε κόντρα με τους Μανιάτες, ήταν αυτό της ζωοκλοπής, καθώς για τους πρώτους ήταν θέμα τιμής να κλέψουν ένα ζώο από τον ιδιοκτήτη του και να το μεταπουλήσουν αλλού. Μάλιστα ο ζωοκλέφτης είχε μεγάλο κύρος ανάμεσα στους ομοφύλους του. Η ζωοκλοπή μάλιστα όλη την περιοχή της Μεσσηνίας και εξαλείφθηκε συστηματικά από τις αντιστασιακές οργανώσεις της κατοχικής περιόδου⁹⁹⁴, όπως αναλυτικά αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι σχέσεις των δύο πληθυσμών άρχισαν σιγά σιγά να εξομαλύνονται, γύρω στο 1920. Περίπου τότε άρχισαν και οι μεικτοί γάμοι ανάμεσα στους πληθυσμούς, όπως προκύπτει από το Βιβλίο γάμων I.N. του Αγίου Νικολάου, γεγονός που αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την ειρηνική συμβίωση των πληθυσμών⁹⁹⁵.

Είναι χαρακτηριστικές οι πληροφορίες που αντλούμε σχετικά με την περιοχή του Πεταλιδίου την εποχή αυτή και τους κατοίκους του από το βιβλίο της Ευαγγελίας Καπετανάκου *Λακωνικά Περίεργα*, το οποίο κυκλοφόρησε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα⁹⁹⁶.

Η Καπετανάκου αναφέρει συγκεκριμένα ότι η πλουτοπαραγωγική Μεσσηνία πάντα επαρκούσε για να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων της, εξαιτίας της ποικιλίας και της αφθονίας των προϊόντων της⁹⁹⁷. Εκτός από τους γηγενείς κατοίκους της, στη Μεσσηνία ζούσαν και κάτοικοι άλλων φτωχών περιοχών, από τους οποίους την πρώτη θέση κατείχαν οι Μανιάτες. Μεταξύ όμως των Μεσσηνίων και των Μανιατών υπήρχε προαιώνια έχθρα, από τη μία, επειδή οι Μεσσηνιοί θεωρούσαν τους Μανιάτες κακοποιά στοιχεία και φυσικούς τους εχθρούς, από την άλλη επειδή οι Μανιάτες περιφρονούσαν τους Μεσσηνίους και τους αποκαλούσαν «βλάχους»⁹⁹⁸.

Το αναμενόμενο λοιπόν ερώτημα που προκύπτει κατά την Καπετανάκου, είναι πώς έγιναν δεκτοί οι Μανιάτες στη Μεσσηνία και πώς μπορούσαν να συμβιώνουν με τους ντόπιους, κάτι που κατά τη γνώμη της οφείλεται τελικά στο ότι οι Μανιάτες είχαν

---

994 Πασαγιώτης 2001, 40 - 60.

995 Αρχείο I.N. Αγίου Νικολάου Πεταλιδίου, Βιβλίο γάμων.

996 Καπετανάκου 1911, 18 - 28.

997 Καπετανάκου 1911, 20-21.

998 Καπετανάκου 1911, 21.

δυνατό έρεισμα στη Μεσσηνία και το έρεισμά τους ήταν το Πεταλίδι⁹⁹⁹. Σύμφωνα με την περιγραφή της συγγραφέως, το Πεταλίδι εκείνη την εποχή είναι κομόπολη που αποτελείται από 300 περίπου οικογένειες και θεωρείται αποικία των Μανιατών.

Βρίσκεται στο βάθος της δυτικής παραλίας του Μεσσηνιακού κόλπου, δίπλα στη Μεσσήνη¹⁰⁰⁰. Ακολουθεί αναφορά στον ιδρυτή της, τον Νικ. Πιερράκο, τον οποίο θεωρεί προικισμένο «*διὰ τῶν ἐξόχων προτερημάτων τῆς μεγαλοῦροῦ γενιᾶς του*». Την ίδρυση δε του Πεταλιδίου από αυτόν τη θεωρεί απαραίτητη, ώστε να αραιωθεί ο πληθυσμός της Μάνης και να βρει αυτός ασφαλές καταφύγιο στο Πεταλίδι¹⁰⁰¹. Ερμηνεύει μάλιστα την απόφασή της μετοίκισής του στο Πεταλίδι ως αποτέλεσμα της επιθυμίας του να επικοινωνεί πιο εύκολα με τη μητρόπολη, μέσω του Μεσσηνιακού κόλπου¹⁰⁰².

Στη συνέχεια η Καπετανάκου κάνει λόγο για τη μορφολογία του Πεταλιδίου και για την πρόοδό του την εποχή που συγγράφει το βιβλίο. Έτσι, αναφέρει ότι η περιοχή του Πεταλιδίου είναι λεκανοειδής πεδιάδα με τις συνηθισμένες ανωμαλίες της Μεσσηνιακής γης, που ορίζεται ανατολικά από τη θάλασσα και τριγύρω από βουνά και υψώματα. Διαβρέχεται από τρεις ποταμούς, του Τζάνε, της Καρυάς και της Βελίκας, και είναι γεμάτη από ενετικά ερείπια και άλλα αρχαιότερα. Δυτικά του Πεταλιδίου, σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή βρίσκεται «το Κάστρο», δηλαδή μεγάλος λόφος και απόκρημνος στις πλευρές του, όπου θα ήταν και η αρχαία πόλη, όπως μαρτυρούν τα εμφανή ερείπια κτηρίων και τα σωζόμενα ίχνη ενός μακρού τείχους¹⁰⁰³.

Συνεχίζοντας την περιγραφή της, κάνει αναφορά και στον Λυκοδήμο, όρος ύψους 950 μέτρων¹⁰⁰⁴, το οποίο πήρε το όνομά του από τους λύκους, καθώς σε παλαιότερους χρόνους ήταν καλυμμένο με πυκνό δρυμόνα, στον οποίο έβρισκαν καταφύγιο πολλοί λύκοι. Αυτοί είχαν κατασπαράξει έναν νεαρό κάτοικο ονόματι Δήμο και έτσι ερμηνεύεται πλήρως η ονομασία του όρους¹⁰⁰⁵. Ανάμεσα στα φαράγγια του Λυκοδήμου η Καπετανάκου εντοπίζει πολλά χωριά, αφανή από τη θάλασσα, για να

---

999 Καπετανάκου 1911, 21.

1000 Καπετανάκου 1911, 22.

1001 Καπετανάκου 1911, 22.

1002 Καπετανάκου 1911, 22.

1003 Καπετανάκου 1911, 23.

1004 Καπετανάκου 1911, 23.

1005 Καπετανάκου 1911, 24.

προστατεύονται από τους πειρατές, τα περισσότερα από τα οποία έχουν την ονομασία του εκάστοτε Τούρκου αγά ή προύχοντα της περιόδου της Τουρκοκρατίας, π.χ. Δράγγα, Χαλαμπρέζα κ.ά.¹⁰⁰⁶.

Ποικίλη είναι και η παραγωγή του Πεταλιδίου, σύμφωνα με την Καπετανάκου. Πρωτεύει η σταφίδα και ακολουθούν τα πολυάριθμα είδη των δημητριακών καρπών¹⁰⁰⁷. Ένα μεγάλο όμως μέρος της περιοχής παραμένει ακαλλιέργητο, εξαιτίας της έλλειψης ανθρώπων για να το καλλιεργήσουν, και είναι γεμάτο με πλούσια άγρια βλάστηση. Ως βασικό και ονομαστό προϊόν της Μεσσηνίας αναφέρει τα σύκα¹⁰⁰⁸.

Εντύπωση μάς προκαλεί το γεγονός ότι δεν αναφέρονται στο βιβλίο της Καπετανάκου οι ελιές ως βασική καλλιέργεια της Μεσσηνίας, όπως συμβαίνει σήμερα. Αυτό θα πρέπει ίσως να συσχετιστεί με ιστορικούς λόγους, όπως για παράδειγμα το πέρασμα του Ιμπραήμ από την περιοχή, την οποία και κατέκαυσε, όπως αναφέρουν οι πηγές, καταστρέφοντας τις προηγούμενες καλλιέργειες, μέσα σε αυτές και τις ελιές. Στην ευρύτερη περιοχή του Πεταλιδίου σώζονται και σήμερα ελιές που είχαν γλυτώσει από τη καταστροφική μανία του Ιμπραήμ (Εικ. 167).

Σχετικά με τη πορεία του Ιμπραήμ στην περιοχή ο Έπαρχος Νεοκάστρου και ο γενικός γραμματέας του γράφουν στις 22 Φεβρουαρίου του 1825 προς τους κατά περιοχή στρατιωτικούς αρχηγούς, για να τους ενημερώσουν :

«Εξοχώτατοι στρατηγοί

Ταύτην τὴν στιγμὴν διὰ λόγου μανθάνομεν ὅτι ὁ Ιμπραήμ πασᾶ, ἀφοῦ ἐκυρίευσεν τὰ μέρη τῆς Κορώνης, κατακαύσας ἅπαντα τὰ πλησιέστερα χωρία, Βουνάρια, Καστέλλια καὶ Πεταλίδι καὶ ἕως ἐχθὲς βράδυ ἔμειναν οἱ ἐχθροὶ εἰς τὸ χωρίον Μπαλή. Τέλος ἐκτάθησαν εἰς τὸ πλησίον τοῦ Νησίου»¹⁰⁰⁹.

Σημαντικές πληροφορίες για την περίοδο της παρουσίας του Ιμπραήμ στην περιοχή αντλούμε και από μία σύντομη έκθεση αναγνώρισης της περιοχής από το Πεταλίδι έως την Καλαμάτα από το ιδιωτικό αρχείο του Antoine Simon Durrieu, αρχηγού του Επιτελείου του εκστρατευτικού σώματος του Μοριά, το οποίο έχει κατατεθεί στα Εθνικά Αρχεία της Γαλλίας. Η αναγνώριση αυτή έγινε λίγες μέρες

1006 Καπετανάκου 1911, 24.

1007 Καπετανάκου 1911, 24.

1008 Καπετανάκου 1911, 25.

1009 Φερέτος 1998, 290.

μετά την αποβίβαση του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στο Πεταλίδι από τον Λοχαγό του ιππικού Pellissier, ύστερα από διαταγή του Durrieu, και είχε ως σκοπό τον εντοπισμό κοντινών περιοχών με χόρτο κατάλληλο για τη διατροφή των αλόγων. Λόγω της φύσεως αυτής της αποστολής και λόγω της ιδιότητας του συντάκτη της, η έκθεση αυτή μάς δίνει τοπογραφικές, κυρίως, πληροφορίες για την περιοχή αυτή, καθώς άρχιζε η αποχώρηση του αιγυπτιακού στρατού από τα μεσσηνιακά φρούρια¹⁰¹⁰.

Το ενδιαφέρον του Pellissier κατά το σύντομο πέρασμά του από την παραθαλάσσια αυτή ζώνη της μεσσηνιακής πεδιάδας, επικεντρώνεται αναγκαστικά στη γεωμορφολογία, στο οδικό δίκτυο και στη βλάστηση ή και τις καλλιέργειες της περιοχής και, πολύ λιγότερο, στους οικισμούς της και στην ιστορία τους. Η αποτύπωση του οδικού δικτύου από το Πεταλίδι έως την Καλαμάτα, δια μέσου της κωμόπολης του Νησιού και των χωριών Καμάρι, Ίσαλα και Ασπρόχωμα, είναι οπωσδήποτε αξιόπιστη και πολύτιμη για τον μελετητή της ιστορίας των δρόμων στην πελοποννησιακή χερσόνησο¹⁰¹¹.

Η περιγραφή του τοπίου από τον Pellissier και η εικόνα της φύσης που μάς δίνει φαίνεται ειδυλλιακή, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του την ερήμωση του τόπου και την κοπή χιλιάδων δέντρων (ελιών, συκιών και μουριών) σε όλη την Πελοπόννησο από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ πασά¹⁰¹², εικόνα αντίθετη από αυτή που μάς δίνουν οι Γάλλοι αξιωματικοί ή περιηγητές, δηλαδή τη ρεαλιστική περιγραφή για την ερήμωση της περιοχής¹⁰¹³.

Σημαντική πληροφορία της ίδιας περιγραφής είναι ότι κοντά στο ακατοίκητο τότε Πεταλίδι λειτουργούσε εργοστάσιο κατασκευής κεραμιδιών και αυτό ήταν ένα από τα πολλά κεραμοποιεία που λειτούργησαν τότε στην Πελοπόννησο για την ανοικοδόμησή της, ύστερα από τις υλικές καταστροφές της Επανάστασης¹⁰¹⁴.

Συνεχίζοντας η Καπετανάκου την περιγραφή της, αναφέρει ότι το Πεταλίδι τότε είχε αρκετά δέντρα, τα οποία τα ξερίζωσε «*φρυκαλέος τυφών*», που κατέκοψε

1010 Βακαλόπουλος 1989, 789-790.

1011 Βακαλόπουλος 1989, 789-790.

1012 Βακαλόπουλος 1989, 789-790.

1013 Σιμόπουλος 1999, 436.

1014 Βακαλόπουλος 1989, 790.

πολλά από αυτά. Η θεομηνία αυτή ήταν βαθιά χαραγμένη στη μνήμη των ντόπιων και διασώθηκε μέσω της προφορικής παράδοσης¹⁰¹⁵. Επιπλέον, η Καπετανάκου αναφέρει ότι γεωγραφικά το Πεταλίδι είναι κτισμένο στο νότιο παράλιο άκρο της κοιλάδας που περιγράψαμε πιο πάνω. Το μισό από αυτό βρίσκεται σε ύψωμα, αρχόμενου από το Κάστρο και βαθμιαία κατέρχεται προς τη θάλασσα και εισχωρεί σε αυτήν, γι' αυτό εκείνο το σημείο ονομάζεται Κάβος (Εικ. 168)¹⁰¹⁶. Το άλλο μισό αρχίζει από τις ρίζες του υψώματος, εκτείνεται επίπεδα προς τον Βορρά και ονομάζεται Χαριάτικα.

Μέσα στα Χαριάτικα βρίσκεται και η μεγάλη επίπεδη πλατεία, τέτοια που αντιστοιχεί σε μεγάλη πόλη. Η πλατεία τέμνεται από μικρό ρυάκι και στη μέση της έχει την εκκλησία του Αγίου Νικολάου, ενώ σε όλη της την έκταση έχει πολλές μουριές με πολύ πλούσιο φύλλωμα (Εικ. 169, 170). Σε γενικές γραμμές, σύμφωνα πάντα με τη συγγραφέα, το ρυμοτομικό σχέδιο που αποτελούσε βασική φροντίδα του οικιστή της, έχει τηρηθεί, ενώ οι οδοί του Πεταλιδίου είναι αρκετά πλατιές και ευθύγραμμες. Μεταξύ μάλιστα των οδών, πρασινίζουν θάμνοι, κυρίως μυρτιές, ενώ παράλληλα υπάρχουν πολλά και διάφορα δέντρα¹⁰¹⁷.

Όσον αφορά τον πληθυσμό του Πεταλιδίου, η Καπετανάκου αναφέρει ότι είναι όλοι Μανιάτες, ενώ οι Μεσσήνιοι είναι ελάχιστοι. Χαρακτηρίζει ως «Πεταλιδαίους» μόνο τους Μανιάτες, οι οποίοι θεωρεί ότι διατήρησαν αμείωτο τον μανιάτικο χαρακτήρα τους και την αρχαϊκή προφορά της ανδρικής γλώσσας της πατρίδας τους, παρά την επικοινωνία με τους Μεσσήνιους και τις επιμιξίες μέσα από τους μεικτούς γάμους¹⁰¹⁸. Συγκεκριμένα αναφέρει: «*Ὁ προσεκτικὸς παρατηρητὴς θέλει πεισθῆ, ὅτι μᾶλλον οἱ Πεταλιδαῖοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν περιοικούντων Μεσσηνίων, παρὰ οὗτοι ἐπ' αὐτῶν. Τὸ Πεταλίδι εἶναι παράρτημα τῆς Μάνης ἐπὶ Μεσσηνιακοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἢ περιγραφὴ αὐτοῦ περιελήφθη μεταξὺ τῶν σελίδων τούτων*»¹⁰¹⁹.

Παρακάτω η Καπετανάκου κάνει λόγο για τις μανιάτικες συνήθειες που έχουν μεταφερθεί στο Πεταλίδι, όπως είναι η χαρά για τη γέννηση αγοριού, η οποία εκδηλώνεται με πυροβολισμούς, για τις οικογενειακές έχθρες των Μανιατών, αλλά και

1015 Καπετανάκου 1911, 25.

1016 Καπετανάκου 1911, 26.

1017 Καπετανάκου 1911, 26-27.

1018 Καπετανάκου 1911, 27.

1019 Καπετανάκου 1911, 27.

για την μεταξύ τους ομόνοια κατά των ξένων. Συμπεραίνοντας, η Καπετανάκου καταλήγει «ὅτι ἐξαιτίας τῶν παραπάνω καὶ ἐξαιτίας τοῦ «ἀντρικοῦ τους χαρακτήρα», οἱ Πεταλιδαῖοι ἐπιβλήθηκαν στὴ Μεσσηνία καὶ κατέστησαν τὴν ἀποικία τους σεβαστὴ καὶ τοὺς Μανιάτες ποὺ ἦρθαν στὴ Μεσσηνία ἀνεκτοὺς. Τὸ σχέδιο λοιπὸν τοῦ οἰκιστῆ τοῦ Πεταλιδίου, τοῦ στρατηγοῦ Νικολάου Πιερράκου πέτυχε ἐξολοκλήρου (Εικ. 171, 172, 173). Ἐκατοντάδες οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Μάνη βρῆκαν στὴν ἀποικία του ζωὴ καὶ εὐημερία, ἐνῶ ὅλοι οἱ Μανιάτες βρῆκαν ἀσφαλὲς ἄσυλο καὶ ἔρεισμα στὴν πατρίδα τοῦ Νέστορα. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο τιμῆ, δόξα, εὐγνωμοσύνη καὶ λατρεία περιβάλλει τὴ μνήμη τοῦ ἀοιδίμου στρατηγοῦ, ἡ δὲ ἱστορία θὰ κατατάξει αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν ὑπέροχων ἀντρῶν»¹⁰²⁰.

Σημαντικὲς πληροφορίες για τὴν περιοχὴ δίνει καὶ ἡ Γαλλικὴ Επιστημονικὴ Αποστολὴ τοῦ Μοριά (Expédition scientifique de Morée), ἡ ὁποία ὁργανώθηκε στο πλαίσιο στρατιωτικῆς ἐπιχείρησης ποὺ ἀνέλαβε ἡ Γαλλία τὸ 1829, με στόχο τὴν ομαλὴ ἀπαγκίστρωση τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὴν περιοχὴ μετὰ τὴν ἥττα τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας στὴ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου¹⁰²¹.

Τὴν ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες ἀποστολές, ἰδίως μετὰ τὴν ἰδρυση τοῦ σύγχρονου ἐλληνικοῦ κράτους. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ τοῦ Μοριά ἦταν ἐπίσημη κρατικὴ ἀποστολὴ τῆς Γαλλίας, με στόχο τὴν πλήρη καταγραφὴ τῆς κατάστασης στὴν Πελοπόννησο, ἔτσι ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μελλοντικὴ ἀνάμειξη τῆς Γαλλίας στα ἐλληνικὰ πράγματα μέσα ἀπὸ τὴ γνώση ποὺ θα συγκεντρωνόταν, γι' αὐτὸ καὶ δίκαια θα μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς μίᾳ πολιτιστικῆ καὶ ἐπιστημονικῆ προέκταση τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ διπλωματικοῦ σχεδιασμοῦ τῆς Γαλλίας¹⁰²². Οἱ ἐντολές μάλιστα ποὺ εἶχε πάρει ἡ ἀποστολὴ προέρχονταν ἀπευθείας ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀκόμη καὶ για τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια¹⁰²³.

Σπουδαῖο ρόλο ἐπαιζαν στὴν ἀποστολὴ καὶ οἱ γεωγράφοι καὶ οἱ τοπιογράφοι (Εικ. 189)¹⁰²⁴, οἱ ὁποῖοι βοήθησαν στὴ χαρτογράφηση καὶ ἀποτύπωση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου. Επιπλέον με τὴ σύμπραξή τους με τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες, ὁδηγήθηκαν στὴν ἀποτίμηση τῶν ἀρχαίων γεωγράφων, ἀλλὰ καὶ στον

1020 Καπετανάκου 1911, 28.

1021 Σαΐτας 2011, 12-33.

1022 Σαΐτας 2011, 12-33.

1023 Σαΐτας 2011, 48-64.

1024 Σαΐτας 2011, 139.

γεωγραφικό εντοπισμό των αρχαίων μνημείων. Η αποστολή δεν κατάφερε βέβαια να επιτύχει τον αρχικό της στόχο, όσον αφορά το αρχαιολογικό της ενδιαφέρον, δηλ. την ανασκαφική κάλυψη ολόκληρης της Πελοποννήσου και τη συγκέντρωση πληροφοριών από επιγραφές. Παρά τη δράση που ανέπτυξε η ομάδα αυτή, οι στόχοι αποδείχθηκαν ανέφικτοι και ουτοπικοί, καθώς οι περισσότεροι από τα μέλη της ήταν ερευνητές γραφείου και δυσκολεύτηκαν μεταξύ άλλων να προσαρμοστούν και στις συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, αλλά και στις απαιτήσεις της αποστολής¹⁰²⁵.

Είναι γεγονός ότι το τμήμα της Αρχαιολογίας συνάντησε τα περισσότερα εμπόδια, με συνέπεια να αποδιοργανωθεί και να μην αφήσει αυτοτελές δημοσιευμένο έργο των επιστημονικών εκθέσεων και της εικονογραφικής τεκμηρίωσης που πραγματοποίησε. Ωστόσο, τα ημερολόγια ταξιδιού των Dubois, Amaury-Duval και Trézel, τα οποία φυλάσσονται στο Τμήμα Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, διασώζουν επιμέρους πληροφορίες¹⁰²⁶.

Το έργο των Αρχαιολόγων βοήθησε το τμήμα των Αρχιτεκτόνων¹⁰²⁷, από τους οποίους ζητήθηκε να εντοπίσουν τις αρχαίες θέσεις που αναφέρουν στις εκτενείς περιηγήσεις τους για την περιοχή, τόσο ο Στράβων και ο Πausανίας όσο και νεότεροι περιηγητές, όπως ο François Pouqueville και ο William Gell¹⁰²⁸. Οι ανασκαφές από τους αρχαιολόγους θα γίνονταν με πολύ προσεκτικό τρόπο, ώστε να μην επέλθουν φθορές στα μνημεία, όπως συνέβη στα τέλη του 18^{ου} αι. αρχές 19^{ου} αι. με τις αρπαγές των ελληνικών αρχαιοτήτων για τη συγκρότηση μεγάλων συλλογών των μουσείων στο Λονδίνο, το Παρίσι και το Μόναχο. Συγκεκριμένα σημειώνεται: «Οι ανασκαφές που θα γίνουν πρέπει να εκτελεστούν με τρόπο που δεν θα προκαλέσει βλάβες στο μνημείο. Τίποτε δεν θα ήταν πιο επονεϊδίστο από τη δημιουργία ενός μουσείου, με τα ράκη που θα έχουμε αποσπάσει από τα κτίσματα της αρχαίας Πελοποννήσου»¹⁰²⁹.

Την Πελοπόννησο ανέλαβε το τμήμα του Abel Blouet, το οποίο εκπόνησε σχέδια υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας και τεχνικής και με σημαντικές

1025 Τόλιας 2011, 34-47.

1026 Σαΐτας 2017, 16.

1027 Σαΐτας 2017, 16.

1028 Σαΐτας 2017, 17.

1029 Σαΐτας 2017, 19.

παρατηρήσεις για τα μνημεία και τους τόπους που εξέτασε¹⁰³⁰. Χαρακτηριστικές είναι οι διαδρομές που αναφέρει η αποστολή, στις οποίες κινήθηκε το τμήμα του Abel Blouet, προκειμένου να καταγράψει τα μνημεία.

Έτσι, από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο κινήθηκαν στη Μεσσηνία και την Ήλιδα σε 12 διαδρομές με διάρκεια 105 ωρών. Στη Μεσσηνία πραγματοποίησαν 9 διαδρομές με διάρκεια 65 ωρών, από το Ναβαρίνο προς το Παλαιόκαστρο, την πηγή υδροληψίας Ναβαρίνου στο Κουμπέ, Μεθώνη, Κορώνη, Πεταλίδι, Νησί, Ανδρούσα, Σαμάρι, Βουρκάνο, και στις 10 Απριλίου έφτασαν στη Μεσσήνη, όπου διέμειναν για ένα μήνα¹⁰³¹.

Στην Κορώνη η Αποστολή διέμεινε μόνο για μία ημέρα. Την επόμενη η Αποστολή κατευθύνθηκε προς τα βόρεια, περνώντας από πολλά ερειπωμένα χωριά, με προορισμό το Πεταλίδι. Κατά την πορεία τους στην περιοχή αυτή, συνάντησαν τον Κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια με τη συνοδεία του, που κατευθυνόταν έφιππος προς την Κορώνη (σημερινό Πεταλίδι)¹⁰³².

Φθάνοντας στο Πεταλίδι, το οποίο ταύτισαν με την Αρχαία Κορώνη, διέκριναν στο λιμάνι τα κατάλοιπα μίας αρχαίας προκυμαίας, αρκετά οικοδομήματα ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα από την οχύρωση της αρχαίας πόλης, αλλά κανένα ίχνος από τους ναούς της Αρτέμιδος Παιδοτρόφου, του Διονύσου και του Ασκληπιού ή του χάλκινου αγάλματος της Αθηνάς, που περιγράφει ο Πausanias (4.33. 4-6). Δεν εντόπισαν επιπλέον την Αρχαία Αγορά, όπου ήταν στημένο το άγαλμα του Διός Σωτήρος¹⁰³³.

Από την Γαλλική Αποστολή δεν γίνεται επίσης λόγος για την περιοχή του Ριζόμυλου, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση δυτικά από το Πεταλίδι, όπου πολύ αργότερα, κατά τη δεκαετία του 1970, πραγματοποιήθηκαν εκεί ανασκαφές και εκτεταμένες έρευνες οργανωμένες από το Πανεπιστήμιο της Minnesota (UMME) με επικεφαλής τον αρχαιολόγο William A. McDonald. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν στη θέση Νιχώρια εκτεταμένο προϊστορικό οικισμό, που γνώρισε μεγάλη άνθηση στους μυκηναϊκούς χρόνους, στους οποίους ανήκει και ένας επιβλητικός θολωτός τάφος με

1030 Σαΐτας 2017, 19.

1031 Σαΐτας 2017, 20.

1032 Αραπογιάννη 2017, 34.

1033 Αραπογιάννη 2017, 35.

πλούσια ευρήματα. Η θέση κατοικήθηκε συνεχώς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς-πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, ενώ στη γειτονική θέση Καρποφόρα, ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τη δεκαετία 1960-1970, έφεραν στο φως μυκηναϊκούς τάφους και τάφους πρωτογεωμετρικών χρόνων¹⁰³⁴.

Η αποστολή, μολονότι ασχολήθηκε συστηματικά με την καταγραφή βυζαντινών μνημείων στην Πελοπόννησο, δεν έκανε το ίδιο και με την περιοχή από την Κορώνη μέχρι το Πεταλίδι και μετά μέχρι το Νησί, παρόλο που αναφέρονται σε αυτή την διαδρομή μεσαιωνικά ερείπια¹⁰³⁵.

Αξιόλογο ήταν το έργο της Αποστολής και στον τομέα της Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής, καθώς στο διάστημα των εννέα μηνών που εργάστηκε στην Ελλάδα, οι αρχιτέκτονες, συνέλεξαν στοιχεία και σχεδίασαν κτήρια, γλυπτά και επιγραφές¹⁰³⁶, έργο πολύ σημαντικό για την ιστορία της ελληνικής αρχαιολογίας¹⁰³⁷. Μεγάλος επίσης ήταν και ο αριθμός των επιγραφών που αντέγραψαν, περίπου 322 άνισα κατανεμημένες και στους τρεις τόμους της Αποστολής, που πραγματεύονται την Αρχιτεκτονική, τη Γλυπτική και τις Επιγραφές¹⁰³⁸.

Μεγάλο ήταν και το έργο του Σώματος του Μηχανικού της Αποστολής στον Μοριά, τα μέλη όμως του οποίου γρήγορα καταπονήθηκαν από επιδημία ελώδους αιματορικού πυρετού, που έπληξε το εκστρατευτικό γαλλικό σώμα αμέσως μετά την αποβίβασή του στην Πελοπόννησο και επί τρεις τουλάχιστον μήνες, συχνά με μοιραία αποτελέσματα. Η κατάσταση ωστόσο βελτιώθηκε μετά από μερικούς μήνες με την εγκατάσταση των στρατιωτών σε μονιμότερα καταλύματα και με την οργάνωση ενός μεγάλου αριθμού στρατιωτικών νοσοκομείων στην Πάτρα, το Ναβαρίνο και τη Μεθώνη¹⁰³⁹.

6.2. Συμβίωση των διαφορετικών πληθυσμών μέσα από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες

1034 Αραπογιάννη 2017, 35.

1035 Αθανασούλης 2017, 168.

1036 Τουρκινιώτης 2017, 178.

1037 Παλαγγιά 2017, 184.

1038 Μαθαίου 2017, 195.

1039 Τσακόπουλος 2017, 205.

Όπως προκύπτει και από τις παραπάνω περιγραφές, αρχικά ήταν δύσκολη η συμβίωση των Μανιατών μεταξύ τους, καθώς αυτοί μετέφεραν αρκετές από τις έχθρες τους στο Πεταλίδι, το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις έγινε χώρος αντιπαράθεσης και αντιπαλότητας των Μανιατών μεταξύ τους. Αρκετά τέτοια περιστατικά αναφέρονται σε γραπτές και προφορικές μαρτυρίες.

Ο κ. Πέτρος Ξαρχάκος, ετών 90, μάς εξιστόρησε διάφορες ιστορίες μανιάτικης Βεντέτας, τις οποίες άκουγε από τον πατέρα του πάνω στη βάρκα, όταν ήταν μικρός, τις ατελείωτες ώρες που έκαναν το δρομολόγιο Πεταλίδι-Αρεόπολη, για να πουλήσουν τα εμπορεύματά τους και να ψαρέψουν.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μαρτυρία του, ένας Μανιάτης, ονομαζόμενος Κυρίμης, από τον Γερολιμένα, σκότωσε τον Παναγιώτη Ξαρχάκο στο Σταυρί και αυτός μετά για να γλυτώσει κατέφυγε στη Σμύρνη. Η οικογένεια όμως Ξαρχάκου αρμάτωσε ένα πλοίο και έστειλε εκεί άνθρωπό της ντυμένο Αράπη, για να πάρει εκδίκηση και να σκοτώσει τον φονιά¹⁰⁴⁰. Το περιστατικό περιγράφει αντίστοιχο μοιρολόι, η σύνθεση του οποίου έχει γίνει στο Πεταλίδι.

45 σερνικοί στο Πεταλίδι
στο Σταυρί μια συμφωνία
εκάνανε και εκλέξανε
τον Παναγιώτη τον κουφό
του γεροπέτρακα τον γιο

Μια βάρκα του αρματώσανε
στη Σμύρνη τον εστείλατε
και ντύθηκε στα Αράπικα
και πήγε και τον σκότωσε

-Αχ μ'έφαγε ο Αράπης το σκυλί
-Δεν είμαι Αράπης φυσικός,
είμαι του Πετρογέρακα ο γιος

1040 Προφορική μαρτυρία κ. Πέτρου Ξαρχάκου, ψαρά.

Ο κ. Πέτρος Ξαρχάκος μάς ανέφερε επίσης και άλλες μανιάτικες έριδες. Η οικογένεια Στραβόλαιμου για παράδειγμα, μία από τις μεγαλύτερες μανιάτικες οικογένειες στο Πεταλίδι, οι οποίοι είχαν έρθει στον τόπο μαζί με τον Μαυρομιχάλη, είχαν μεγάλη κόντρα με την οικογένεια Καλογεράκου και η πλατεία του Πεταλιδίου, η οποία ήταν τότε γεμάτη μουριές είχε γίνει συχνά πεδίο διαμάχης τους. Μάλιστα, αρκετοί κάτοικοι μεγάλης ηλικίας θυμούνται ακόμα τις μουριές και τα σημάδια από τις σφαίρες που έφεραν αυτές, τρανταχτή απόδειξη της μανιάτικης έχθρας¹⁰⁴².

Την ίδια διαμάχη ανάμεσα στις δύο αυτές οικογένειες μάς αφηγήθηκε και ο π. Δήμαρχος Δήμου Πεταλιδίου κ. Η. Κουτσοδημητρόπουλος, ο οποίος μάς ανέφερε το εξής περιστατικό ανάμεσα στις δύο οικογένειες: Στο νότιο πεζοδρόμιο της πλατείας, όπου βρισκόταν το σπίτι του γιατρού Δημήτρη Στραβόλαιμου, υπήρχε μία σιδερένια καταπακτή, η οποία οδηγούσε με σκαλιά στο υπόγειο του σπιτιού. Βγαίνοντας από αυτή ένας Στραβόλαιμος, τον σκότωσε με μία σφαίρα κάποιος από την οικογένεια Καλογεράκου.

Ο κ. Κουτσοδημητρόπουλος μάς είπε επιπλέον ότι, όταν διαμορφώθηκε η πλατεία γύρω στα 1955 - 1960, επί προεδρίας Παναγιώτη Στεφανάκου, κόπηκαν οι μουριές. Τους κορμούς μάλιστα τούς μετέφεραν σε πριονοκορδέλες, για να τις επεξεργαστούν για κατασκευή βαρκών, επειδή το ξύλο της μουριάς είναι κατάλληλο γι' αυτόν τον σκοπό. Η επεξεργασία όμως του ξύλου ήταν πολύ δύσκολη, διότι οι κορμοί ήταν γεμάτοι σφαίρες από τα τουφεκίδια μεταξύ των Μανιατών.

Ο κ. Δήμαρχος μάς τόνισε επιπλέον ότι κατά τη διαμόρφωση της πλατείας εκείνη την εποχή βρέθηκαν και πολλά αρχαία, τα οποία φορτώθηκαν σε φορητό και μεταφέρθηκαν σε άγνωστη κατεύθυνση, για τον εντοπισμό της οποίας ασχολήθηκε αρκετά χρόνια μετά, αλλά δεν τα κατάφερε. Μάλιστα, επί της δικής του Δημαρχίας και ενώ εκτελούσε εργασίες για την εκβάθυνση της παραλίας μπροστά από το σημείο που τώρα βρίσκεται η ταβέρνα του Η. Γρουσουζάκου βρήκαν έναν κίονα, ο οποίος μεταφέρθηκε σε περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο στο Πεταλίδι, δίπλα από το παλιό συμβουλευσιογραφείο (Εικ. 37, 38)¹⁰⁴³. Στον ίδιο χώρο βρισκόταν κτισμένος ο πύργος

1041 Προφορική μαρτυρία κ. Πέτρου Ξαρχάκου, ψαρά.

1042 Προφορική μαρτυρία κ. Πέτρου Ξαρχάκου, ψαρά.

1043 Προφορική μαρτυρία κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

του Πιερράκου, του ιδρυτή του Πεταλιδίου (Εικ. 57).

Ο κ. Κουτσοδημητρόπουλος μάς αναφέρει ακόμα ένα σημαντικό γεγονός που αποδεικνύει ότι η πλατεία του Πεταλιδίου ήταν πεδίο μάχης για τους Μανιάτες. Το 1968, πηγαίνοντας στην Καλαμάτα σε ενδοσχολικούς αγώνες με τον τότε Γυμναστή του σχολείου Ηλία Καστόρα, σταμάτησαν κάτω από ένα στέγαστρο στην οδό Αριστομένους στην Καλαμάτα, για να προστατευτούν από την καταιγίδα. Μαζί τους βρέθηκε και ένας ηλικιωμένος κύριος, ο οποίος, όταν έμαθε ότι οι μαθητές ήταν από το Πεταλίδι, τούς αφηγήθηκε ότι το 1914, όταν ήταν παιδί, είχε διανυκτερεύσει κοντά στην πλατεία του Πεταλιδίου, πηγαίνοντας με τα πόδια από την Καλαμάτα στην Παναγία την Ελεήστρια στην Κορώνη και το βράδυ δεν μπόρεσε να κοιμηθεί από τον φόβο του και τον θόρυβο που έκανε το τουφεκίδι που έπεφτε στην πλατεία¹⁰⁴⁴.

Αρκετές είναι και οι Βεντέτες που μας αφηγήθηκαν οι ντόπιοι ανάμεσα στους Μανιάτες της περιοχής (ο ορθός όρος για την περιοχή της Μάνης είναι *χωσία ή γδικιωμός*). Αυτόν τον όρο χρησιμοποίησαν και οι άνθρωποι που μάς εμπιστεύτηκαν τις πληροφορίες που παραθέτουμε, ως απόηχο της μανιάτικης καταγωγής τους. Η χωσία έχει τις ρίζες της στην «κρυπτία» της Αρχαίας Σπάρτης. Όπως οι αρχαίοι Σπαρτιάτες έστηναν ενέδρα στους Είλωτες και σκότωναν τους πιο ζωντανούς από αυτούς, έτσι και οι Μανιάτες με τη χωσία έστηναν ενέδρα και σκότωναν τους εχθρούς τους ή τους αχαμνόμερους, οι οποίοι μπορεί να αποκτούσαν επικίνδυνη δύναμη¹⁰⁴⁵.

Η λέξη Βεντέτα από την άλλη, είναι ξενικής προέλευσης, ιταλικής, μεσν vendetta< λατ. vindicta<vindico = εκδικούμαι¹⁰⁴⁶. Η αυτοδικία λοιπόν, που ιστορικά τοποθετείται σε ανοργάνωτες από πλευράς δικαίου κοινωνίες ή σε άσχημα οργανωμένες κοινωνίες, φανερώνεται ως μία ατομική πράξη εκδίκησης. Στη Μάνη όμως έχει ευρύτερη έννοια και παίρνει οικογενειακό χαρακτήρα. Η πράξη της αυτοδικίας αποφασίζεται με *γεροντική* (το συμβούλιο δηλ. της πατριάς) των πιο ηλικιωμένων της οικογένειας. Η κήρυξη *«της όχλητας σήμαινε όπου, όποτε και όπως σε βρω, σε σκοτώνω. Η λύση του γδικηωμού γινόταν με το ξέβγαλμα, την τρέβα, το ψυχικό, την αδελφοσύνη»*¹⁰⁴⁷, όπως έχει αναφερθεί και σε άλλο κεφάλαιο.

1044 Προφορική μαρτυρία κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

1045 Δημητράκος-Μεσισικλής, 19.

1046 Μπαμπινιώτης 1998, 365.

1047 Κάσσης 1979, 29-30.

Η αλήθεια είναι ότι ο θεσμός της αυτοδικίας παρατηρήθηκε σε όλες τις πρωτόγονες κοινωνίες και σιγά σιγά, με την εξέλιξη του πολιτισμού, παραχώρησε τη θέση της στο συμβιβασμό. Για τη Μάνη, ο θεσμός της αυτοδικίας αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία της και υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία γι' αυτήν¹⁰⁴⁸. Μάλιστα, υπάρχει η άποψη ότι το έθιμο της αντεκδίκησης στη Μάνη μπορεί να συνδέεται με το κλίμα της περιοχής ή μπορεί να είναι ξένη επιρροή που δέχτηκαν οι Μανιάτες από τους τραχείς Μελιγγούς, τους οποίους βρίσκουμε στην περιοχή ήδη από τον 13^ο αι., γεγονός όμως που δεν δικαιολογεί την καθολική επιβολή του εθίμου. Άλλωστε στις περιοχές που συναντάται το έθιμο, δεν έχουμε αποδεικτικά στοιχεία για ισχυρή παρουσία και δράση των Σλάβων¹⁰⁴⁹.

Την αιτία της δημιουργίας του εθίμου θα πρέπει μάλλον να την αναζητήσουμε στον τρόπο ζωής των Ελευθερολακώνων, οι οποίοι έζησαν για πολλούς αιώνες στον Ταΰγετο, χωρίς την προστασία οργανωμένου κράτους, την οποία έπρεπε να αναλάβουν οι ίδιοι¹⁰⁵⁰, και ταυτόχρονα να αναζητήσουμε τις ρίζες του στην Αρχαία Ελλάδα. Ήταν μάλιστα τόσο μεγάλη η επίδραση του αρχαιοελληνικού αυτού εθίμου, ώστε παρά της σημαντικές μεταβολές που έγιναν στην απονομή της δικαιοσύνης κατά τη διάρκεια της ακμής του ελληνικού πολιτισμού, η τιμωρία του φονιά εξακολουθούσε να αποτελεί χρέος των συγγενών του σκοτωμένου¹⁰⁵¹.

Ο Gilbert Murray, αναλύοντας την «Ηλέκτρα» του Ευριπίδη και σχολιάζοντας το μέγα πρόβλημα της αντεκδίκησης στην Αρχαία Ελλάδα, αναφέρει ότι η αντίληψη της εποχής θεωρούσε τιποτένιο τον συγγενή που μετά το φονικό ζούσε άνετα τη ζωή του, χωρίς να καταδιώκει τον δολοφόνο του σκοτωμένου¹⁰⁵². Στον γδικιωμό στη Μάνη, αναφέρονται πλήθος από τα μανιάτικα μοιρολόγια, τα οποία παίρνουν το όνομά τους από τον σκοτωμένο, π.χ. «Του Παύλο Κουταλίδη», «Του λοχαγού Μαντούβαλου», «Του Πετρή», κ.ά.¹⁰⁵³. Οι περιηγητές του 18^{ου} αι. στη Μάνη μάς πληροφορούν ότι το έθιμο αυτό ήταν παλιά πρακτική και μάλιστα μέχρι να εκπληρωθεί ο γδικιωμός, οι

1048 Καπετανάκης 2011, 136 -137.

1049 Κουτσίλιερης 1997, 151.

1050 Κουτσίλιερης 1997, 153

1051 Γκίλμπερτ 1897, 484.

1052 Murray 1937, 132.

1053 Κουτσίλιερης 1997, 162-244. – Κουγέας 1946, 83. – Κάσσης 1980, 7-115, 331-384.

Μανιάτες δεν έπρεπε να ζυριστούν και να καταναλώσουν κρέας¹⁰⁵⁴. Με τον γδικιωμό συνδέεται και το μοιρολόι.

Το μοιρολόι για την Μάνη είναι κάτι σαν το ηπειρώτικο, το κλέφτικο, της τάβλας, το ριζίτικο, το οποίο αναφέρεται σε θάνατο ή σε αλληγορία θανάτου και εκφράζεται με γνήσιο λαϊκό λόγο, όπως και το δημοτικό τραγούδι¹⁰⁵⁵. Το μοιρολόι οφείλει την καλλιέργειά του κυρίως στην εκδίκηση. Βίαιοι θάνατοι σημειώνονταν τόσοι πολλοί στη Μάνη λόγω του εθίμου της εκδικήσεως, ώστε δινόταν συχνά η ευκαιρία σύνθεσης νέων μοιρολογιών¹⁰⁵⁶. Ο Νηφάκης μάλιστα αναφέρει ότι οι Μανιάτες ακόμα και αν ο θάνατος προέρχεται από φυσικό αίτιο, τον μοιρολογούν ως κάτι το περίεργο. Λέει συγκεκριμένα *«Ἄν ἀποθάνει καὶ κανεὶς ἀσκότωτος, τὸν κλαίσι. Ἀσκότωτον, ἀμάτωτον, ἀδίκιωτον, τὸν λέσι»*¹⁰⁵⁷.

Οι γυναίκες στη Μάνη αρέσκονται να μοιρολογούν σε κάθε ευκαιρία και αυτό αναφέρεται και σε αντίστοιχο μοιρολόι: *«Καλά που είναι τα κλάμηατα, γλυκά τα μοιρολόγια. Κάλλι ἔχω να μοιρολογώ, παρά να φάω και να πιω»*¹⁰⁵⁸. Η Μανιάτισσα μάλιστα θεωρεί μάλιστα τον θάνατο στον πόλεμο διαβεβαίωση σπαρτιάτικης καταγωγής¹⁰⁵⁹. Αναφέρει αντίστοιχο μοιρολόι: *«Μεῖς ἔχομε το φυσικό απ' ακοή κι' αγροικητά τ' από τη Σπάρτη ἤρθαμε. Και στον Ταῦγετο ψηλά το θρόνο στήνει η Λευτεριά. Σκοτώθηκε στον πόλεμο, εδιά με δόξα και τιμή, τι ἔκαμε το καθήκον του»*.

Σύμφωνα με τον Γεώργιο Φτέρη (1981), Θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι στα μοιρολόγια, όταν λέμε θάνατος, εννοούμε συνήθως τον βίαιο και όχι τον φυσικό θάνατο, ο οποίος έχει τις πιο πολλές φορές ταπεινωτικό χαρακτήρα¹⁰⁶⁰. Σε γενικές γραμμές, ο πόνος του θανάτου θεωρείται απαραίτητος για τη νομιμοποίηση του λόγου στις εκτελέσεις των μοιρολογιών. Οι Μανιάτισσες εκφράζουν μέσω του μοιρολογιού, πόνο, βιογραφία, ταυτότητα φύλλου, και διεκδίκηση αλήθειας σε μία μόνο τελετουργία¹⁰⁶¹. Ο βίαιος θάνατος που περιγράφεται στα μοιρολόγια εκφράζεται και

1054 Αλεξιάκης 1996, 153.

1055 Κάσσης 1979, 45-48.

1056 Κισκήρας 1975, 177.

1057 Κουγέας 1964, 45.

1058 Πασαγιάννης 1928, 37.

1059 Φτέρης 1981, 152.

1060 Φτέρης 1981, 152.

1061 Σερεμετάκη 2008, 32.

σωματικά από τις γυναίκες της Μάνης. Οι στάσεις τους, οι χειρονομίες τους και γενικά οι εκφράσεις των προσώπων τους λειτουργούν ως σωματικά κείμενα, τα οποία επαναλαμβάνουν την εμπειρία του θανάτου ως πέρασμα και αταξία εκ μέρους του σιωπηλού και ακίνητου, πλέον, νεκρού¹⁰⁶².

Εκφραστικά το μανιάτικο μοιρολόι αρχίζει με μία στερεότυπη, παροιμιακού χαρακτήρα εισαγωγή σε δεκαπεντασύλλαβο, και συνεχίζει με μία αυτοσχέδια άμεση προσφώνηση του νεκρού σε οκτασύλλαβα δίστιχα¹⁰⁶³. Η δύναμη του μοιρολογιού στη Μάνη είναι τόσο μεγάλη, που ακόμα και όταν ο πεθαμένος βρίσκεται στη ξενιτιά, όταν θα του κάνουν τα σαράντα, βάζουν τα ρούχα του κάτω, τα στολίζουν και μοιρολογούν, σα να έχουν τον ίδιο τον νεκρό μπροστά τους¹⁰⁶⁴.

Χαρακτηριστική περίπτωση αυτοδικίας στην περιοχή του Πεταλιδίου ήταν αυτή που μάς εξομολογήθηκε ο κ. Π. Ξαρχάκος ότι υπήρχε ανάμεσα στην οικογένεια Παπαδόγγονα και στην οικογένεια Δικαιάκου. Εξαιτίας κάποιας αφορμής, ο Παπαδόγγονας σκότωσε έναν Δικαιάκο και από εκεί και μετά ο Δικαιάκος, αμείλικτος εκδικητής, όπου συναντούσε Παπαδόγγονα, τον σκότωνε. Η πολιτεία τον συνέλαβε και τον καταδίκασε σε καρατόμηση στην Καλαμάτα, στην περιοχή Νησάκι. Όταν μάλιστα τον ρώτησαν ποια ήταν η τελευταία του επιθυμία, είπε χωρίς κανένα ενδοιασμό ότι επιθυμούσε να σκοτώσει όλους τους Παπαδογγοναίους. Υπάρχει και αντίστοιχο μοιρολόι που αναφέρεται στο περιστατικό.

Εγώ γυναίκα και λωβή
εγώ η ξεροφραγκοσυκιά
πήρα το δρόμο στα μπροστά
και διάηκα στην πρωτεύουσα
και πήγα στο παλάτι
και με σταμάτησε ο σκοπός
και με ρωτήσανε τι θες εδώ γερόντισσα

...

Θέλω το βασιλιά...

Την πήγανε στο βασιλιά ...

1062 Σερεμετάκη 2008, 159.

1063 Alexίου 2002, 209.

1064 Σιέττος 1997, 341.

Άκου μεγαλειότητα που να χαρείς το θρόνο σου
και την κυρά βασίλισσα.

Έχω παιδί μοναχογιό και πρόκειται
και να κοπεί στις Καλαμάτας το Νησί.¹⁰⁶⁵

Μία άλλη εκδοχή του μοιρολογιού αυτού, από την πλευρά του ετοιμοθάνατου είναι η εξής:

Ε, μάνα, ε μαυρόμανα,
τί θες επά που διάηκες;
Σύρε να πας εις την Βουλή να έβρεις μπάριμπα βουλευτή
συμβούλιο να κάμουσι
χάρη να μου εδώκουσι...
Στον άλλο κόσμο που θα μπω
θε να μου δώσεις να κρατώ
ένα μαχαίρι δίκωπο
να κυνηγώ την άτιμη οικογένεια των Παπαδογκοναίων¹⁰⁶⁶.

Υπάρχουν όμως και άλλα μανιάτικα μοιρολόγια που σώζονται στην προφορική παράδοση του Πεταλιδίου και τα έχουν στο παρελθόν καταγράψει στα *Μεσσηνιακά Χρονικά* ο Μ. Μερακλής και ο Π. Πανταζόπουλος. Τα περισσότερα από αυτά αναφέρονται σε βίαιους θανάτους που προήλθαν από το αιματηρό έθιμο της Βεντέτας, των οποίων μάλιστα σώζονται οι στίχοι, αλλά όχι και η μελωδία. Και ασκούσαν τέτοια επιβολή και υποβολή, που φαντάζει λογικό το γεγονός ότι «τα μοιρολόγια αυτά έκαναν τον κόσμο εγκληματίες»¹⁰⁶⁷.

1. Σασαριάνικο.

Γιάννακα, παλιοΓιάννακα,
Γαϊδούρο Μπουραζάνακα
το 'πιασες και καυχήθηκες:
Μ' αυτό το ριγωτό Σαρμά
εσκότωσες τον Ψουραγά το Σάσαρη.
Σασαροπούλα ήμου και γω

1065 Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Ξαρχάκου, εκπαιδευτικού.

1066 Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Ξαρχάκου, εκπαιδευτικού.

1067 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 44.

και το 'πα, βρε, το μυστικό
στα χρόνια τα δεκαεφτά
σ'αυτά τα αμάλλιαγα πουλιά,
δίκιωσα τον πατέρα τους!

Το μοιρολόι αυτό το λέει η γυναίκα του Μπουραζάνη, μετά τον φόνο του από τα ανίψια της. Ο Μπουραζάνης είχε καυχηθεί στη γυναίκα του ότι σκότωσε πριν από 17 χρόνια τον αδερφό της. Αυτή έβαλε τα παιδιά του σκοτωμένου αδερφού της να σκοτώσουν τον άντρα της και να εκδικηθούν έτσι για το φονικό. Υπάρχει και παραλλαγή του¹⁰⁶⁸:

Γιάννακα, Μαυρογιάννακα
και μαύρο Μπουραζάνακα,
την ώρα που καυχήθηκες
κείνος ο ριγάδης σαρμάς
πως έφαγε το Σάσαρη,
δεν έκανες λογαριασμό ...
Σασαροπούλα ήμουν και γω,
το πρόδωσα το μυστικό.
Έγινε μπάλα μπαλαρμάς
στα χρόνια τα δεκαεφτά
και πήγα και το πρόδωσα
σ'αυτά τα αμάλλιαγα πουλιά,
του αδερφού μου τα παιδιά:
«Πρωί πρωί θα σηκωθεί,
θα πάει στην Αρεόπολη
να φέρει χάδια του παιδιού
και μία στρωσιά του μουλαριού».
Και του φυλάξανε μπροστά,
του φάγαν πλάτες και νεφρά
του αδερφού μου τα παιδιά¹⁰⁶⁹.

2. Ξαρχομωκιάτικο

1068 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 44.

1069 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 44.

Ξαρχομωκιάτοι είμαστε
σαρανταπέντε σερνικοί
στο Πεταλίδι απ' το Σταυρί,
κι ούλοι εσυμφωνήσαμε
και μια βάρκα εφτιάξαμε
κ'ένα βγαλτό εβγάλαμε,
τον Παναγιώτη τον Κουφό.
Κείνος στη Σμύρνη εδιάηκε
και αράπικα εντύθηκε
και στη σμυρτιά ανέβηκε
και σκότωσε το Λάζαρο.
Του 'δωσε μια μπαταριά,
του φάε μέση και νεφρά.
-Μ'έφαε ο αράπης, το σκυλί,
δεν ήτα αράπης φυσικός,
ήταν του Πέτρακα ο γυιός...
Κείνος στη Σμύρνη εδιάηκε
και στο καϊκι μπαρκαρίστηκε
και δύο γέροι ήτανε,
Ο Μώκος και ο Έξαρχος¹⁰⁷⁰.
-Μπάρμπα, τα συχαρίκια μου,
το Λάζαρο εσκότωσα!
-Αν είναι αλήθεια και σωστά ,
χρυσό κλουβί να φετιάξουμε
και μέσα θα σε βάλουμε
και δε θα δικαστείς.
Και βγάλανε του δώσανε
δύο χιλιάδες μετρητά
ο Μώκος και ο Έξαρχος,
οι δύο οι μπαρμπάδες του.
Και απ'τη δίκη επέρασε
και φυλακή δεν έκανε¹⁰⁷¹.

1070 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 44.

Το μοιρολόι αυτό το παραθέσαμε και πιο πάνω σε μία παραλλαγή μαζί με την ιστορία του.

3. Παπαδογκωνιάνικο

Στο παραθύρι βορεινά
εχτένιζα την κάπα μου.

Μες στου Κρυαλάκου το δεντρό

ερχόταν κόσμος και λαός.

Στη μέση ήταν ο Γιωργατζάς

και είχε τα χέρια κρεμαστά.

-Για πες μου , ε!, Γιωργατζά,

τί το 'κάνες το δίκαννο;

Το 'φας νή το πούλησες,

νή στα χαρτιά το 'παιξες;

-Νή το 'φα ,νή το πούλησα,

νή στα χαρτιά το παιξα,

το 'δωσα του κουμπάρου μας

να πουλοκυνηγά,

για να μας δώνει τα μισά.

-Το δίκαννο να δικιωθείς,

αλλιώς στο σπίτι να μη μπεις,

γιατ'είμαι απ' αντρογενιά,

που 'ν ούλοι γαλονάδες¹⁰⁷²,

Παπαδογκωνιάνοι οι ξακουστοί.

Πάνου στον Πύργο ανέβηκε

και το σαρμά ξεκρέμασε.

Στο δρόμο όπου επήγαινε

ένα κατσίκι βέλαξε:

-Έλα κοντά μου, σατανά,

να την διορθώσω τη δουλειά,

νή σκοτωμένος, νή φονιάς.

1071 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 45.

1072 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 45.

Πήγε στους πάνω Μπουζαριούς
κοίταξε απ'την πάνω κλειδαρότρυπα
που τρώγανε χυλόπιττες
κ'έβαλε μέσα το σαρμά,
από την κλειδαρότρυπα,
σκοτώνει πατέρα και παιδί,
το δίκλωσε το δίκαννο.
Στο σπίτι του εδιάηκε:
-Γυναίκα, το δίκαννο το δίκλωσα.
-Άιντε να φύγεις από εδώ,
να πάεις κάτω στο Μοριά,
που 'ναι το σειρολόι σου,
ο Παπαδογκωνιάνοι οι ξακουστοί,
και δε θα κάνεις φυλακή¹⁰⁷³.

4. Μιχαλεάνικο

Έρθε η ξακουστή Καλή
στου Μιχαλέα το καμπί
σκουζοντας και φωνάζοντας:
-Πού 'στε, Μιχαλεάνιζες
και 'σεις, Μιχαλακόγκονα,
φτύστε με και ρομπώστε με,
που 'ρθα στο σπίτι αυλόγιστη,
χωρίς κουμπάρο και παπά,
χωρίς παπά και στέφανα.
Μα γω το λέου κι αλλιώςτικα:
Τις χάρες που μου ρίξατε
γω τις κρεμάου στη μουριά,
κι όποιος γνωρίζει ας τραβά
Ο πεθερός στην Καλή:
-Έννοια ζου, συ, νυφούλα μου,
σε θέου, δε σε παρατώ.

1073 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 45.

σε θέου για τ'άλλο μου παιδί
σε παίρνω για το Φωτεινό¹⁰⁷⁴.

5. Της Ληγορούς

Μία Δευτέρα της Λαμπρής
βάζω κουλούρια στην ποδιά
κόκκινα αυγά στα ζωναριά
να πάου στουν ανθρωπύνε μου.
Στο δρόμο που επάγαινα
πέρασα απ'τα Άλικά
και από τα Σπηλωτιάνικα.
Όλοι στη ρούγα κάθονταν,
όλους τους εχαιρέτησα.
Κανένας δε μου μίλησε,
ο Πέτρος ο Λιόπουλος
απάνου ξεσηκώθηκε
και μου 'πε και μου μίλησε:
Μωρή, καλώς την Ληγορού,
μωρή, κι αν πας στους Μπουλαργιούς
και βρεις τους εδικούνε σου,
πες τους για να τα φτειάξουμε
και μεις τονε πληρώνουμε
κείνον τον παλιοβέτουλα
ή πέντε γρόσια ή εφτά¹⁰⁷⁵
ή στην ακρίβεια και εννιά
και από κει δα δεν δώνουμε
ούτε ένα κάλπικο παρά.
Και μεις καλά τον έχουμε
κάτου στα βράχια του γιαλού,
και τότε τρώγει η αρμαλακιά.
Σηκώθηκα ελιγόμερη

1074 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 45.

1075 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 45.

και διάηκα στους Μπουλαργιούς,
στο σπίτι του πατέρα μου.
Μες στο λιακό εκάθοτα
η μάνα κ'ή νύφη μου
και δεν τους εχαιρέτησα.
Και ο Γιάννης ξεσηκώθηκε
και μου 'πε και μου μίλησε:
-Μωρή, καλώς τη Ληγορού,
καλώς την, καλωσόρισες.
Για πες μου, τ'είναι η πίκρα σου,
όπου δε μας χαιρέτησες.
Κι απάνου ξεσηκώθηκα,
τους είπα και τους μίλησα:
-Δεν έχει ο Βέτουλας καφό,
και ούτε πρωτοξάδερφο
για να δικιώσει το κακό.
Και ο Γιάννης ξεσηκώθηκε
κ'έπαρε το ντουφέκι του
και είπε και emίλησε:
Αν δε φανού κι αν δεν ερθού
'Ισα με ταχιά τ' απόγευμα,
Βράστε και με το στάρι μου,
Και μένα σαν του Βέτουλα.
Σηκώθηκε και έφυγε,
Πέρασε από τη ρεματιά¹⁰⁷⁶,
να πάει για τα Άλικα,
να συναντήσει τους εχθρούς.
Στον δρόμο που επήγαινε,
ένα κατσίκι βέλαξε
και είπε και emίλησε:
-Έλα κοντά μου, σατανά,
και ρημαγμένε Βέτουλα,

1076 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 46.

για να διορθώσω τη δουλειά
ή σκοτωμένος ή φονιάς.
Και διάηκε στα Άλικα,
στου Πέτρου του Λιόπουλου.
Κοίταξε απ'την κλειδωνιά
και απ'την κλειδαρότρυπα
είδε πατέρα με παιδί
σε ένα σκαφίδι με χυλό.
Τους έκοψε μια ντουφεκιά,
γιόμισε η σκάφη τους μυαλά,
πάει πατέρας με παιδί
Και δίκαιωσε το Βέτουλα¹⁰⁷⁷.

6. Χαμήλωσε μωρέ σουκιά,
για ν'αγναντέψω το Μοριά,
να δω το Γληγοράκι μου
στη γούρνα την αφαλωτή,
εκεί απαντέθηνα εχθροί,
εχθροί και εχθροί απαντέθηνα
«σα φίλοι να χωρίσουμε»,
και τονε ξεγελάσανε
και τότε βάλανε μπροστά,
του ρίζανε μια μπαταριά,
του φάγασι τη βασταγιά¹⁰⁷⁸.
Πήγανε και της είπανε:
-Ε! μαυρισμένη Παρασκή,
το Γληγοράκη εσκοτώσανε!
Καταταράχτηκε πολύ
η δόλια μου η αδελφή,
έβαλε μια φωνή
σηκώθηκε την πρωινή

1077 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 46.

1078 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 46.

μέσα στον πύργο κλείστηκε
σαράντα μέρες μοναχή,
χωρίς να φα, χωρίς να πιεί.
Και κει πηγαίνασι οι εχθροί
και την κοροϊδεύασι:
-Έλα να σε κάνουμε αδερφή.
Και κείνη εθύμωσε πολύ
και κείνη τραβάει το σαλμά
και κάνει τρία φονικά
και μέσα στον πύργο κλείστηκε
και πήγαν τα ξαδέρφια της:
-Άνοιξε, μωρή Παρασκή!
-Ετώρα τι με θέλουτε,
Ο ένας να πάει για τον παπά
και ο άλλος για τα σάβανα.
Ο ένας πήγε για παπά
και ο άλλος για τα σάβανα
Ούτε ο παπάς επρόλαβε
και εκείνη ετελείωσε.

7. Του Δημαρόγκωνα

Ε! Λία Δημαρόγκωνα,
με το μεγάλο σου όνομα,
σου το σκουζα το ψυχικό
«νύχτα μην πας στον Καρβουνά¹⁰⁷⁹
για να θερίζεις γέννημα.
Μία Δευτέρα το πρωί
που διάηκε στον Καρβουνά
για να θερίσει γέννημα,
και τον περικυκλώσανε
οι πέντες χωροφύλακες,
οι δύο από το Σταυρί

1079 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 46.

και οι τρεις απ'την Αστριακή.
Και ο Κώστας που ήταν θελοντής
και πήγαινε για προαγωγή,
του έμπεξε μια σκληρή φωνή:
-Εεε! Λία να παραδοθείς,
όπου είμαστε και η αρχή.
Και ο Λίας τους εμίλησε:
-Εγώ δεν παραδώνουμε
σε πέντες χωροφύλακες,
γιατί είσαστε λίγοι και λωβοί.
Άρπαξε το ντουφέκι του,
ξέχασε τα φουσέκια του
και το αρμάκι σάλτηξε
και κει εμπαστούνώθηκε
και έμπεξε μια φωνή:
-για κάνε πίσω, σταυρωτή,
θα χαθείς και γω και συ.
Μια ντουφεκιά του τράβηξε
και πάει ο χωροφύλακας
βαράει το Δημαρόγκωνα.
Γιόμισε τ'άγρωμα μυαλά
και δόθη λόγος στα χωριά,
τι πάει ο Δημαρόγκωνας,
το 'μαθε και η γυναίκα του¹⁰⁸⁰.

8. Πέρασε Πύργο και Χαριά
Νικάντρα και Τριανταφυλλιά
περνάει Τσόπακα
στη σγούρνα την αφαλωτή
κει συναντήθηκαν οι οχτροί.
Σα φίλοι εχαιρετίστησαν
και σαν οχτροί βαρέθησαν.

1080 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 46.

Εδόθη ο λόγος στα χωριά
πως γίνηκ'ένα φονικό
στης Βγενικής τον αδελφό.
Κ'η μάνα της, της μίλησε:
-Ε! Βγενική, ε! Βγενική,
γυναίκα άντρας να γενείς.
Κ'η Βγενική της μίλησε:
-Ε! μάνα, ε! μαυρομάνα,
γυναίκα άντρας γίνεται
και πώς να πάου στη φυλακή.
Και πήρε το ντουφέκι της
στον πύργο της ανέβηκε
και κει εμπαστούνώθηκε.
Και κει περάσαν οι οχθροί
πιάσανε της μιλήσανε:
-κατέβα κάτου Βγενική,
για να σε κάνουνε αδερφή.
Α, βρε πενταγαϊδάρου γυιοι
με μένα κοροϊδεύουτε
με μένα χάζι κάνουτε.
Τους έκοψε μια ντουφεκιά,
σκοτώθηκε ο Λιάκας,
λαβώθηκε ο Νικόλαρος
κ'η Βγενική δικιώθηκε 1081.

9. Του νεκρού χωροφύλακα

Έγινε το Φουκαλωτό
Λάρισα και το Δομοκό
και της Τσουγκρόνυφης οι γυιοι
εγίνησαν Οθωμανοί,
τα βάλασι με την αρχή
και κρούσι την κυβέρνησι.

Λαβώθει ο Μιχαλάρακος,
σκοτώθει ο χωροφύλακας.
Κι αν έχει μάνα και αδελφή
ο μαύρος χωροφύλακας
τί ξαφνική θε να τους βρει
στο σπίτι του πατέρα του,
το μαύρο χωροφύλακα.

10. Του νεκρού Επιάτρου

Όταν που σμίζανε οι δυο
ξεζούνατος και βρωμερή
και κρυφοκουβεντιάσαμε
καλό παιδί να κάνουμε,
καλό παιδί εκάναμε.
Το κάναμε και φοιτητή,
και μου το πήρε η αρχή
και διάει στις Λάρισας τα βουνά,
πάνω στα τουρκοσύνορα,
και εκεί δα εσκοτώθη κε.
Εεε!, κόρακα όπου περνάς,
που 'χεις τα μαύρα πούπουλα,
αν πας στις Λάρ'σας τα βουνά
και βρούτε τον επίατρο,
σημάδι να μου φέρουτε
ή χέρι του ή πόδι του
ή το λειρί του δάχτυλου,
που 'χε την ασημόβεργα,
κει ήταν κ'η αρραβώνα του¹⁰⁸².

11. Σατιρικό μοιρολόι

Ο Μιχάλης εκοιμάτο,
μα ο Κυρίμης το θυμάτο.

1082 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 47.

Εκοιμάτο στη γηστέρνα,
τον βαράει με το γκρα,
το κεφάλι του δεν σπα.
Τον βαράει με τη μαγκούρα
και τον γύρισε κουλούρα¹⁰⁸³.

Τα παραπάνω μοιρολόγια καταγράφηκαν από την προφορική παράδοση. Βασικός αφηγητής είναι ο Γεώργιος Ξαρχάκος, ετών 63 κατά την καταγραφή τους¹⁰⁸⁴. Κάποια από αυτά αναφέρονται στο Πεταλίδι, ενώ κάποια άλλα λέγονταν στο Πεταλίδι. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα μανιάτικα αυτά μοιρολόγια είναι σημαντική πηγή διάσωσης του μανιάτικου γλωσσικού ιδιώματος, καθώς πρόκειται για τον δημοτικό λόγο της Μάνης και μάλιστα είναι και ο μαναδικός δημοτικός λόγος που παράγεται ακόμα¹⁰⁸⁵.

Πολλά περιστατικά μανιάτικης έριδας αναφέρει και στο βιβλίο του για το Πεταλίδι ο Πέτρος Πανταζόπουλος, τα οποία έχει αντλήσει από εφημερίδες της εποχής. Η «Νέα Εφημερίς» σε σχόλιό της αναφέρεται στο νεοσύστατο τότε πανηγύρι και κάνει λόγο για δύο ισχυρές οικογένειες της περιοχής, χωρίς να τις κατονομάζει, οι οποίες για χάρη του πανηγυριού ξέχασαν τη μεταξύ τους έχθραν που «λυσωδώς καταδιώκονται αμοιβαίως», όπως αναφέρει αντίστοιχη πηγή, και περπατούσαν στην αγορά άοπλοι και με μεγάλη ευταξία, κάνοντας «την λεγόμενη παρά τῶν Λακώνων Τρέβαν»¹⁰⁸⁶.

Έτσι, σύμφωνα με τις πηγές που παραθέτει ο Π. Πανταζόπουλος, στις αρχές του 1892 ξέσπασε στο Πεταλίδι μία σφοδρή διαμάχη μεταξύ των Παπαδογκωναίων και των Ψιλάκηδων, κατά την οποία τραυματίστηκαν από ανταλλαγή πυροβολισμών οι Ν. Παπαδόγκωνας, Π. Ψιλάκος και Ν. Μαριόλης. Η διαμάχη αυτή συνεχίστηκε στον Κούνιο της Μάνης, καθώς, όταν έφτασε εκεί η είδηση ότι ο Μαριόλης πληγώθηκε από τον Παπαδόγκωνα, οι συγγενείς του πρώτου που έμεναν στον Κούνιο, πυροβόλησαν έναν της οικογένειας Παπαδόγκωνα, ο οποίος έμενε στον Κούνιο¹⁰⁸⁷.

1083 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 47.

1084 Μερακλής - Πανταζόπουλος 1962, 44.

1085 Κάσσης 1979, 22.

1086 Πανταζόπουλος 2012, 146.

1087 Πανταζόπουλος 2012, 149.

Επιπλέον, το 1895, ο Τζανής Σάσσαρης αποπειράθηκε να σκοτώσει με όπλο τον Δημήτριο Διπλαράκο¹⁰⁸⁸. Το 1896, ο Γ. Μπραΐμης τραυμάτισε επικίνδυνα με όπλο τον Χρ. Πετράκο, ενώ λίγες μέρες αργότερα η Καλλιόπη Γ. Ξαρχάκου τραυμάτισε με μαχαίρι στο στήθος τον Γ. Θ. Τρουπάκη, γιατί δεν απαγόρευσε τη μνηστεία της αδερφής του με τον Γ. Αγγελόπουλο, ο οποίος είχε προηγουμένως αρραβωνιαστεί την κόρη της¹⁰⁸⁹.

Το 1903, καταγράφεται και άλλο περιστατικό σύγκρουσης μανιάτικων οικογενειών, περισσότερο πολιτικής υπαιτιότητας, ανάμεσα στον Β. Μωκάκο και Δ. Κορκολιάκο, στην οποία πήραν μέρος και συγγενείς τους¹⁰⁹⁰. Στις 10 Φεβρουαρίου δύο Πεταλιδαίοι, ο Ζήσης Στεφάνου και ο Βασίλης Αυγουλέας είχαν φονική δαμάχη στη γέφυρα της Βελίκας με τον Αριστόδημο Παναγιωτακόπουλο από το Καρτερόλι. Η αιτία του φονικού συμβάντος δεν έγινε γνωστή. Αξιοσημείωτο είναι πάντως ότι και ο Παναγιωτόπουλος έπεσε νεκρός στον τόπο της συμπλοκής¹⁰⁹¹.

Οι έριδες αυτές μεταξύ των Μανιατών στάθηκαν έως ένα μεγάλο βαθμό η βασική αιτία να καθυστερήσει η εγκατάσταση οικογενειών των γύρω χωριών στο Πεταλίδι. Οι κάτοικοι των γύρω χωριών εξαιτίας του φόβου τους απέφευγαν να κατέβουν για μόνιμη εγκατάσταση στο Πεταλίδι, ενώ σύμφωνα πάλι με προφορικές μαρτυρίες απέφευγαν, όταν κατέβαιναν στο Πεταλίδι να περάσουν από την πλατεία, που ήταν το πεδίο μάχης των Μανιατών. Ο τεθνεώς Σταύρος Σαμπαζιώτης, ο οποίος γεννήθηκε το 1910, σε μία συνέντευξή του το 1996 σε μαθητές σχολείου για γραπτή εργασία αναφέρει ότι, όταν το 1937 παντρεύτηκε και ήρθε στο Πεταλίδι τού έλεγαν: «βρε πού πήγες μέσα στους Μανιάτες;»¹⁰⁹².

Ο ίδιος μάλιστα αναφέρει και ένα περιστατικό φονικού από Μανιάτες σε ντόπιο κάτοικο, όταν γύρω στα 1925, οι Ξαρχομωκιάνοι σκότωσαν κάποιον ονόματι Κοτταρόπουλο. Ο ίδιος ο Σταύρος Σαμπαζιώτης είχε έρθει τότε στο πανηγύρι και πήγε στη σκάλα του Μαργιέλη, όπου υπήρχε βαγονάκι, που μετέφερε τα εμπορεύματα (**Εικ. 174**). Εκεί, είδε έναν άντρα, ο οποίος πέρασε τη σκάλα και μπήκε σε μία βάρκα. Ξαφνικά, άκουσε ντουφεκιές και είδε τον άντρα να πέφτει κάτω. Στην πραγματικότητα,

---

1088 Πανταζόπουλος 2012, 150.

1089 Πανταζόπουλος 2012, 151.

1090 Πανταζόπουλος 2012, 162-163.

1091 Πανταζόπουλος 2012, 163-164.

1092 Προφορική μαρτυρία Σταύρου Σαμπαζιώτη.

όπως διαδόθηκε μετά, οι εμπλεκόμενοι στο φονικό δεν είχαν προσωπικές έχθρες, αλλά περισσότερο επαγγελματικό ανταγωνισμό, καθώς ο Κοτταρόπουλος έσπασε τον ναύλο στο δρομολόγιο Καλαμάτα - Πεταλίδι, που μέχρι τότε το είχαν αποκλειστικά οι Ξαρχομωκιάνοι¹⁰⁹³.

Ο κ. Κουτσοδημητρόπουλος αφηγείται ένα περιστατικό της δικής του οικογένειας που δείχνει την αντιπαλότητα ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς. Η οικογένεια Κουτσοδημητροπούλου κατάγεται από την Αλωνίσταινα. Ήταν πολλά χρόνια Ανεβοκατεβάτες, μέχρι που τελικά εγκαταστάθηκαν στο Μπαλή. Κάποια διαφορά που είχαν με τη μανιάτικη οικογένεια Δριβάλα έγινε η αφορμή για το παρακάτω περιστατικό! Καθώς ο παππούς του ομιλούντα, Δημήτρης Κουτσοδημητρόπουλος, κατέβαινε από του Μπαλή στο Πεταλίδι με το μουλάρι, είδε από μακριά τον Δριβάλα να ενεδρεύει. Για να τον αποφύγει, άφησε το μουλάρι να προχωρήσει μόνο του προς τη μεριά του Δριβάλα και ο ίδιος πήγε από άλλον δρόμο, για να τον κτυπήσει πρώτος. Πράγματι, τον πυροβόλησε και τον τραυμάτισε ελαφρά στον ώμο¹⁰⁹⁴. Σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου, όταν οι χωρικοί κατέβαιναν στο Πεταλίδι και περνούσαν μπροστά από το μαγαζί κάποιου Μανιάτη, αυτός, ως επίδειξη ισχύος, τον έγραφε στο τεφτέρι με τα βερεσέδια¹⁰⁹⁵.

Από την ίδια πηγή μαθαίνουμε ότι θύμα της έριδας μεταξύ Μανιατών υπήρξε και ένας άλλος κάτοικος της γύρω περιοχής, ο Μαρκόπουλος, ο οποίος ήρθε στο Πεταλίδι και παντρεύτηκε Στραβολαιμίτσα. Έτυχε να είναι μπροστά την ώρα του καυγά ανάμεσα σε Μαριολαίους και Καλογεριάνους και τον σκότωσαν κατά λάθος¹⁰⁹⁶.

Όλα τα παραπάνω περιστατικά δείχνουν πόσο ελεύθερη ήταν η οπλοφορία την εποχή εκείνη σε συνδυασμό με το υψηλό αίσθημα της αυτοδικίας, κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας, γεγονός που άρχισε να αλλάζει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν πρωταρχικό ρόλο κατέλαβε η σχολή της ποινικής επιστήμης, η οποία πρέσβευε την μετατροπή του ποινικού δικαίου ανταπόδοσης σε ένα ειδικό προληπτικό δίκαιο του δράστη, τονίζοντάς τη μέσω αγωγής επανακοινωνικοποίησης του εγκληματία. Η θεωρητική αυτή άποψη βρήκε απήχηση σε πολλές χώρες, αλλά όχι και στην περιοχή της Μάνης, αφού τα προστάγματα της τοπικής κοινωνίας ήταν εντελώς διαφορετικά:

1093 Προφορική μαρτυρία Σταύρου Σαμπαζιώτη.

1094 Προφορική μαρτυρία κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

1095 Προφορική μαρτυρία κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

1096 Προφορική μαρτυρία κ. Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, τ. Δημάρχου Δήμου Πεταλιδίου.

«Κάλλιο πεθαιμένος παρά ξαρματωμένος, Κάλλιο στον Άδη με τιμή παρά ξαρματωμένος στη ζωή, Το κεφάλι και το σπαθί πάνε μαζί, Δίχως όπλο και σπαθί, ούτε δόξα, ούτε τιμή»¹⁰⁹⁷.

Το ακούσιο ξαρμάτωμα στη Μάνη, δηλ. ο ακούσιος ατομικός αφοπλισμός, θεωρούνταν για τους Μανιάτες πράξη άκρως ατιμωτική, που στρεφόταν κατά της τιμής και της υπόληψης της οικογένειάς του ξαρματωμένου. Η αμετακίνητη αυτή αποστροφή των Μανιατών προς το ξαρμάτωμα στηριζόταν στην υπερβολική, την άμετρη αγάπη τους, προς τα όπλα, το οποίο με τη σειρά του είχε τις ρίζες του στη στρατιωτική οργάνωση της.

Ένα δημοτικό τραγούδι της Μάνης περιγράφει ευαργέστατα τη μεγάλη αγάπη των Μανιατών για τα όπλα και τη λύπη μέχρι θανάτου για το ξαρμάτωμα και την ασήκωτη ντροπή, που αυτό επιφέρει:

Εφτά βολές (= φορές) ο Μαυροειδής (που ήταν αρματωμένος) ενίκησε το Χάρο,
κι απάνω στις οχτώ βολές ο Χάροντας θυμώνει
βάνει (= βάζει) όλη του τη δύναμη το νέο ξαρματώνει,
κι από τα μαλλιά τόνε βουτά χάμου τον εξαπλώνει.
- Άσε με. Χάρο, άσε με τι εγώ είμαι αντρειωμένος,
τόρα που με ξαρμάτωσες λογιέμαι (= υπολογίζομαι) νικημένος
και δε τη θέου τη ζωή μεσ' στον Απάνου Κόσμο¹⁰⁹⁸.

Μία τέτοια νοοτροπία είναι φυσικό να πέρασε από τη Μάνη και στο Πεταλίδι, όπως πέρασε και το αίσθημα της αυτοδικίας, της Βεντέτας και των αντιπαλοτήτων που έφεραν οι Μανιάτες μαζί τους από τον τόπο καταγωγής τους. Οι διαμάχες αυτές φαίνεται να συνεχίστηκαν για καιρό. Το 1911 βλέπουμε από τον «Οδηγό» του Ιγγλέση¹⁰⁹⁹ ότι λειτουργεί οπλοπωλείο στο Πεταλίδι, η ύπαρξη του οποίου δικαιολογείται από τις ένοπλες διαμάχες των κατοίκων του, καθώς επίσης και ο τύπος ασχολείται παράλληλα εκείνα τα χρόνια με τις διαμάχες των Πεταλιδαίων. Έτσι, στην εφημερίδα «Θάρρος» της 1^{ης} Ιουλίου του 1911 διαβάζουμε ότι την προηγούμενη ημέρα

1097 Πιτσελά 2000, 42.

1098 « <Το Ξαρμάτωμα στη Μάνη>, http://www.mani.org.gr/fonimanis/2001/7_2001xarmatoma.htm.
2017.

1099 Ιγγλέσης 1911, 783.

στην πλατεία του Πεταλιδίου διαφώνησαν και αλληπυροβολήθηκαν ο Νικόλαος Λαγιάκος και ο Βασίλειος Δαιμονάκος «ένεκα προηγούμενων άφορμών»¹¹⁰⁰.

6.3. Κοινωνική διαφοροποίηση των πληθυσμών του Πεταλιδίου

Την υπεροχή των Μανιατών για αρκετό καιρό στην κωμόπολη του Πεταλιδίου δηλώνουν και διάφορες πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και θρησκευτικής ζωής, καθώς τις ανώτερες θέσεις σε αυτούς τους τομείς κατέχουν, κυρίως, Μανιάτες. Παρακάτω παραθέτουμε όλους τους ιερείς στις ενορίες Πεταλιδίου, οι οποίοι ως επί το πλείστον, ήταν Μανιάτες. Τις πληροφορίες τις αντλούμε μέσα από την ανέκδοτη μελέτη του Ιωάννη Π. Μπουγά : *Ιστορία της εκκλησίας της Μεσσηνίας 1833-1900 μέσα από ανέκδοτες πηγές*, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά για την ευγενική του χειρονομία να μάς τις παραχωρήσει. Από τις πηγές που παρατίθενται μέσα στη μελέτη του κ. Μπουγά λαμβάνουμε πληροφορίες όχι μόνο για τους ιερείς που ιερούργούσαν στην περιοχή του Πεταλιδίου, αλλά και για τις σχέσεις τους με τους ενορίτες, καθώς και για τα δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις που είχαν απέναντι σε αυτούς, καθώς επίσης αντλούμε και γενικές πληροφορίες για την εξέλιξη της κωμόπολης και τον τρόπο οργάνωση της ζωής των κατοίκων της.

Όπως λοιπόν αναγράφει ο Στατιστικός Πίνακας του 1867, η ενορία του Πεταλιδίου περιλαμβάνει τα χωριά Πεταλίδι, Πολυστάρι και Καστάνια, απέχοντα, το ένα από το άλλο 40 λεπτά. Ως ιερούς ναούς έχει αντιστοίχως τη Ζωοδόχο Πηγή, τον Άγιο Θεόδωρο και τον Άγιο Αθανάσιο. Η ενορία κατά το έτος 1867, αποτελείται από 130 οικογένειες¹¹⁰¹.

Εφημέριοι κατά τον ανωτέρω πίνακα το έτος 1867 είναι:

α) Ο Ιωακείμ Τρουπάκης 68 ετών με πατρίδα τη Λακωνία, ο οποίος γεννήθηκε το 1799, είναι έγγαμος και χειροτονήθηκε το 1849.

Στις 19 Ιανουαρίου του 1861 ο Ιωακείμ Τρουπάκης αποστέλλει προς τον Αρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας την παρακάτω επιστολή:

«Κατὰ τὰς 12 πρὸς 13 τὸ ἑσπέρας τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου τοῦ ἤδη λήξαντος ἔτους 1860 μεταβάς ἐνταῦθα ὁ ἐν Χαϊκαλίῳ ἱερεὺς Παναγιώτης Χελιδονέας ἱεροεξετέλεσεν ἄνευ τῆς

1100 Πανταζόπουλος 2012, 174.

1101 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

τε νομίμου και παρὰ τοῦ ἐβδομαδιαίου ἱερέως, τοῦ Πεταλιδίου ἀπαιτουμένης ἀδείας τὸν γάμον μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Γιαλουράκου και Διαμαντούλας θ. Δημητρακαράκου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Θ. Δημητρακαράκου ἐναντίον τῆς ὑπ. Ἀριθ. 5200 Διαταγῆς τῆς Σ. ἱεραῶς Συνόδου και τῆς ὑπ. Ἀριθμ. 380 ὑμετέρας διαταγῆς σας.

Θεωρήσας ὅθεν καθήκόν μου να ὑποβάλλω τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ὄψιν τῇ πανιερότητί σου ὅπως ἐνεργήσῃ τε τὰ παρὰ τοῦ Νόμου και τῶν Ἱεραῶν Κανόνων διαταταόμενα, ἵνα μὴ οὕτω ἀφόβως παραβαίνονται.

Πρὸς τούτοις ἐπῆρε και ἀυθαιρέτως ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὸ εὐαγγέλιον κ.λ.π.

Εὐπειθέστατος ὁ ἱερεὺς Πεταλιδίου

Ἰωακεῖμ Τρουπάκης»¹¹⁰².

Απὸ τὴν παραπάνω ἐπιστολή φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1860, τελούνται μυστήρια στα σπίτια τῶν πιστῶν, καθεστῶς τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε κατὰ τα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ διαταγῆς τῆς Ἱεραῶς Συνόδου δεν ἐπέτρεπαν τὴν τέλεση μυστηρίων στις οἰκίες. Ἐπίσης, γίνεται γνωστὸ ὅτι οἱ ἱερεῖς στο Πεταλίδι ἐφημέρευαν ἀνά εβδομάδα.

Με ἐπιστολή τους πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας Προκόπιο τῆς 7ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1868, πολλοὶ κάτοικοι τοῦ Πεταλιδίου καταγγέλλουν τὸν Ἰωακεῖμ Τρουπάκη «διὰ ἄμμετρον οἴνοποσίαν», με ἀποτέλεσμα να μὴ δύναται να τελέσει τὸ μυστήριον τῆς Βαπτίσεως τοῦ τέκνου τοῦ Δικαίου Αυγουλέα. Στις 25 Σεπτεμβρίου τοῦ 1868 καλεῖται σε ἀπολογία ἐνώπιον τοῦ Ἀνακριτῆ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου Κολωνίδων Παναγιώτη Θυμουλέα ἱερέως, διότι ὅπως καταγράφεται στις ἐρωτήσεις τοῦ ἀνωτέρω Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου: «..ἡρνήθης νὰ κοινωνήσῃς τῶν ἀχράντων μυστηρίων τὰ τέκνα τοῦ Ξανθοῦ Μ. Πικουλάκη... και ὅτι αὐτὰ ἀπέθανον ἀκοινώνητα... τὰ τέκνα τοῦ Ἰωάννου Μωκοῦ και Διαμαντῆ Μητροπούλου και ἀπέθανον ἀκοινώνητα και μετὰ τὴν τελευταίαν αὐτῶν ἔμεναν ἄταφα τοῦ μὲν πρώτου δύο ἡμέρας τοῦ δὲ δευτέρου μίαν και ἀφοῦ προσεκλήθητε δὲν ἐκτελέσατε τὸ καθήκον σας ;.. Ἐρνήθης τὴν βάπτισιν τοῦ τέκνου τοῦ Γεωργίου Κουράκου.. Ἐρνήθης νὰ δώσης εὐχαῖς εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Μιχαῆλ Ταμπαρακού μετὰ τὸν τοκετόν...ἡρνήθης νὰ δώσης εὐχαῖς μετὰ τὸν τοκετόν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Μιχαῆλ Κορωνάκου... Μήπως περιφέρεσαι ἀπὸ οἴνοπωλεῖον εἰς οἴνοπωλεῖον και διατελεῖς ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἑσπέρας ἐν κρεπάλει;» Ὁ κατηγορούμενος ἱερέας ἀντέκρουσε τις ἀποδιδόμενες σε αὐτόν παραλείψεις με τὸ σκεπτικὸ κυρίως ὅτι

1102 Μπουγάς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

πρόκειται για συκοφαντίες και οι κατηγοροί τού οφείλουν τα κανονικά δικαιώματα, τα οποία έχει μεγάλη ανάγκη για να αναθρέψει τα παιδιά του¹¹⁰³.

β) ο Ηλίας Δελιγιάννης 52 ετών με πατρίδα το Πεταλίδι, ο οποίος γεννήθηκε το 1815 και χειροτονήθηκε το 1839.

Με επιστολή προς τον Δήμαρχο Κορώνης της 31ης Οκτωβρίου 1855, ο ειδικός Πάρεδρος Πεταλιδίου αποστέλλει κατάλογο με τα ονοματεπώνυμα των ενοριτών Πεταλιδίου, οι οποίοι οφείλουν τα κανονικά δικαιώματα του Εφημερίου τους, Ηλία Δελιγιάννη. Στις 18 Φεβρουαρίου του 1856, ο ιερέας Ηλίας Δελιγιάννης αποστέλλει αίτηση προς τον Αρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας *«περί βιαίας εισπράξεως τῶν καθυστερουμένων κανονικῶν δικαιωμάτων»*. Πρόκειται δηλαδή για τα συμφωνηθέντα με τους πιστούς της ενορίας χρήματα και εισοδήματα για την συντήρησή του. Ίδια επιστολή αποστέλλει στις 14 Απριλίου του 1856, στην οποία δηλώνει ότι θα αναγκαστεί να επιδοθεί σε *«ίδιωτικὰ ἔργα»*, προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζειν παραλείποντας τα ιερατικά του καθήκοντα. Επίσης στις 21 Ιουλίου του 1856 συντάσσει: *«ὀνομαστικὸν κατάλογο ὅσοι ἐκ τῶν Ἀποίκων τῆς συνοικίας Πεταλιδίου τοῦ Δήμου Κορώνης τῆς ἐπαρχίας Πυλίας καθυστεροῦν πολυετῆ Κανονικὰ Δικαιώματα τῆς ἱεροσύνης ἐμοῦ τοῦ ὑποφαινομένου ἐφημερίου τοὺς περὶ τῶν ὁποίων γίνετε λόγος»*¹¹⁰⁴. Στο περιθώριο του εγγράφου του ονομαστικού καταλόγου αναγράφει ο ίδιος ιερεὺς: *«ὑπάρχει παλαιὰ συνήθεια νὰ καθυστεροῦν τὸ εἰσόδημα τῆς ἱεροσύνης τοῦ ἐφημερίου τοὺς ὄχι μόνον τινές μου καθυστεροῦν τὰ ἀντικρῶ σημειούμενα ἔτη τούτα, ἀλλὰ ὑπάρχει παλιὰ συνήθεια καὶ ἄλλοι νὰ πληρώνουν καὶ ἄλλοι οὐχί. διότι ὑπάρχω ἐνταῦθα ἐφημέριος ἀπὸ τὸ ἔτος 1846 Ἰουλίου 10 μέχρι τοῦδε»*.

Στις 20 Αυγούστου του 1856, πολλοί κάτοικοι της συνοικίας Πεταλιδίου του Δήμου Κορώνης της επαρχίας Πυλίας αποστέλλουν επιστολή προς τον Αρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας με την οποία ζητούν από τον Αρχιεπίσκοπο να μην λάβει υπόψη του τις όποιες κατηγορίες διατυπώθηκαν εναντίον του ιερέα Ηλία Δελιγιάννη, διότι τυγχάνουν προϊόν μηχανογραφίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Μεσσηνίας Προκόπιος, στις 23 Οκτωβρίου του 1856, με επιστολή του ζητά τη συνδρομή του Νομάρχη Μεσσηνίας, προκειμένου οι ενορίτες του Πεταλιδίου να αποδώσουν στον ιερέα Ηλία Δελιγιάννη *«τὰ καθ' ἔθος*

1103 Μπουγιάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1104 Μπουγιάς, Ανέκδοτη μελέτη.

ἐνιαύσια δικαιώματα, ἥτινα μετὰ τῶν λεγομένων τυχηρῶν εἶναι ὁ ὁ μόνος τοῦ ζῆν πόρος τῶν ἱερέων».

Στις 8 Δεκεμβρίου του 1856, ο εδικός Πάρεδρος Πεταλιδίου απαντά στον Νομάρχη Μεσσηνίας και στον Δήμαρχο Κορώνης, εξηγώντας τους λόγους της καθυστέρησης εκ μέρους των κατοίκων των κανονικῶν δικαιωμάτων του εφημέριου τους, λέγοντας μεταξύ άλλων ὅτι: *«ὄχι μόνον τοῦ μνησθέντος ἱερέως γίνεται αὕτη, ἀλλὰ ἐγένετο καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν προϋπάρξαντας ἄλλους ἐφημερίους. Κύριε Δήμαρχε πρέπει να βιαστοῦν εἰ δυνατὸν μὲ τὰ πλέον δραστήρια καὶ ἔντονα μέτρα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν κανονικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἱερέως...»*¹¹⁰⁵.

Από τα παραπάνω ἐξάγεται το συμπέρασμα ὅτι κατὰ το ἔτος 1856 και πριν, οι εφημέριοι ιερεῖς μισθοδοτοῦνταν ἀπὸ τα καθορισθέντα εκ μέρους των κατοίκων της ενορίας λεγόμενα κανονικά δικαιώματα και συμπλήρωναν την ὅποια μισθοδοσία τους με τα λεγόμενα τυχερά.

Ο Ηλίας Δελιγιάννης επαναλαμβάνει στις 6 Μαρτίου του 1857 τη διαμαρτυρία του προς τον Μητροπολίτη Μεσσηνίας, αποστέλλοντας ονομαστικό κατάλογο αυτῶν που καθυστέρουσαν τα κανονικά του δικαιώματα. Στις 30 Ιουλίου του 1860 ο εδικός Πάρεδρος Πεταλιδίου αποστέλλει ἐπιστολή στον Δήμαρχο Κορώνης με την οποία καταγγέλλει τον εφημέριο Ηλία Δελιγιάννη, διότι ἀρνήθηκε να τελέσει ιεροπραξία σε «θῆλυ», με ἀποτέλεσμα να ταφεί χωρίς ιεροπραξία στο Νεκροταφείο της παρακείμενης κοινότητα του Καλαμακίου.

Στις 14 Οκτωβρίου του 1860, ο ἴδιος Πάρεδρος αποστέλλει ἐπιστολή στον Αρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας, ζητώντας την τιμωρία του εφημέριου, καταγγέλλοντας ἐπίσης και τον Δήμαρχο Κορώνης, ο οποίος δεν ἔκανε καμία ἐνέργεια ἐναντίον του ιερέα¹¹⁰⁶.

Στις 9 Ἀπριλίου του 1863, ο Ἐπαρχος Πυλίας, παρεμβαίνοντας στη ζωή της Εκκλησίας, ὅπως συνηθίζοταν την εποχή αὐτή, αποστέλλει στον Νομάρχη Μεσσηνίας ἀναφορά του Δημάρχου Κορώνης *«περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἐφημέριου Πεταλιδίου Ἡλία Δελιγιάννη ἱερέως, διότι: ὁ ἐπιδηλούμενος ἱερεὺς καίτοι κεκλημένος νὰ ψάλλῃ δοξολογίαν ἐπὶ τῇ ἀναγορεύσει τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου, ἠρνήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐναντίον τῆς ἀποστολῆς του καὶ τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος».*

1105 Μπουγιάς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

1106 Μπουγιάς, Ἀνέκδοτη μελέτη

Στις 7 Σεπτεμβρίου του 1868, πολλοί κάτοικοι του Πεταλιδίου τον καταγγέλλουν, διότι «*ἀνεδείχθη μέγιστος καὶ ἰσχυρὸς κομματάρχης*». Στις 25 Σεπτεμβρίου του 1868, καλείται σε απολογία, ὡπως και ο συνεφημέριός του Ἰωακείμ Τρουπάκης, ἐνώπιον του Ἀρχιερατικοῦ Επιτρόπου Κολωνίδων Παναγιώτη Θυμουλέα ιερέα, διότι, ὡπως καταγράφεται στις ερωτήσεις του Ἀνακριτῆ Ἀρχιερατικοῦ Επιτρόπου Κολωνίδων ιερέα Παναγιώτη Θυμουλέα: «*ἡρνήθης να κοινωνήσης τῶν ἀχράντων μυστηρίων τὰ τέκνα τοῦ Ξανθοῦ Μ. Πικουλάκη... Παναγιώτου Σκαφιδᾶ, Χαράλαμπου Καρβέλα καὶ ταῦτα ἀπέθανον ἀκοινώνητα... τὰ τέκνα τοῦ Γεωργίου Διαμαντοπούλου Ἰωάννου Μωκοῦ καὶ Διαμαντῆ Μητροπούλου καὶ ἀπέθανον ἀκοινώνητα καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτῶν ἔμεναν ἄταφα καὶ ἀφοῦ προσεκλήθητε δὲν ἐκτελέσατε τὸ καθήκον σας ; Ἥρνήθης τὴν βάπτισιν τοῦ τέκνου τοῦ Γεωργίου Κουράκου.. Ἥρνήθης νὰ δώσης εὐχαῖς εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Μιχαὴλ Ταμπαρακού μετὰ τὸν τοκετὸν... ἡρνήθης νὰ δώσης εὐχαῖς μετὰ τὸν τοκετὸν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Μιχαὴλ Κορωνακάκου... Μήπως λαμβάνεις μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἔνεκεν τούτου δίδεις δυσἀρέσκεια εἰς τοὺς κατοίκους ; Μήπως περιφέρεσαι ἀπὸ οἴνοπωλεῖον εἰς οἴνοπωλεῖον εἶναι ἀληθὲς τοῦτο;*». Ο κατηγορούμενος ιερέας ἀντέκρουσε τις ἀποδιδόμενες σε αὐτὸν παραλείψεις με το σκεπτικὸ κυρίως ὅτι πρόκειται γιὰ συκοφαντίες καὶ οἱ κατήγοροι του οφείλουν τὰ κανονικὰ δικαιώματα¹¹⁰⁷.

Αργότερα υπάρχουν καὶ οἱ ἐξῆς γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ τους ἐπόμενους εφημέριους Πεταλιδίου:

Σε πιστοποιητικὸ γάμου τῶν Σταύρου Καπότα καὶ τῆς Ἀννιώς Θωμοπούλου στις 31 Μαρτίου του 1870, υπογράφει οἱ ιερέας Παναγιώτης Χελιδονέας ὡς εφημέριος Πεταλιδίου: «*ὁμολογῶ τὸν γάμον νόμιμον καὶ ἐπικυρῶ τὰς ἄνωθι ὑπογραφὰς ὡς γνησίας, ὁ Ἐφημέριος Πεταλιδίου Παναγιώτης Ἰερεὺς Χελιδονέας*»¹¹⁰⁸.

Ὅπως καταγράφεται σε ἐπιστολὴ του Εἰρηνοδίκη Πεταλιδίου πρὸς τον Ἀρχιεπίσκοπο Μεσσηνίας στις 25 Οκτωβρίου του 1874: «*ἡγέρθη πολιτικὴ διαφορὰ μετὰ τῶν ἐνταῦθα ἐφημερίων ἥτοι τοῦ Παναγιώτου Ἰερέως Χελιδόνῃ ὡς ἐνάγοντος καὶ τοῦ Ἰωακείμ Τρουπάκη ὡς ἐναγομένου περὶ ἐκκλησιαστικῶν διακιωμάτων ἐκ δίσκου τῆς ἐκκλησίας ... Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐσζητήθη πολλακίς εἰς τὸ δικαστήριον καὶ τὰ ἔξοδα ἀναβαίνουν πλέον τῶν 90 δραχμῶν, συνεπεία τῶν ἀνωτέρω ἐγίνετο κατάσχεσις τοῦ*

1107 Μπουγᾶς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

1108 Μπουγᾶς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

περιβολίου τοῦ Ἰωακείμ ἱερέως Τρουπάκη καὶ πλειστηριασμοὺς αὐτοῦ ἀνυπερθέτως μετὰ 20 ἡμέρας ...διὸ σᾶς παρακαλοῦμεν ὅπως εὐαρεστούμενος καλέσηται ἐνώπιον Σας τοὺς ἀναφερομένους ἱερεῖς καὶ συμβιβάσῃται αὐτοὺς σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον...»¹¹⁰⁹.

Από τις 10 Μαΐου του 1894 αναλαμβάνει εφημέριος Πεταλιδίου ο πρωτοπρεσβύτερος Ηλίας Χορταρέας από την Πλάτσα της Μάνης της Επισκοπῆς Οιτύλου. Οι κάτοικοι του Πεταλιδίου ζητούν στις 3 Μαΐου του 1894 την μετάθεση του Ηλία Χορταρέα για τον ιερό Ναό της Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ παρακάτω μεταγραφόμενα χειρόγραφα¹¹¹⁰:

1

«Πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Μεσσηνίας

Ἐν Πεταλιδίῳ τὴν 3 Μαΐου 1894

Ἀναφορὰ τῶν ἐνοριτῶν τοῦ ἐνταῦθα

ἱεροῦ Ναοῦ ἢ Ζωοδόχος Πηγῆ

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ λαμβάνομεν τὴν ὑψηλὴν τιμὴν νὰ καθικετεύσωμεν τὴν ὑμετέραν Σεβασμιότητα ὅπως μᾶς διορίσητε ἐφημέριον μας ἀντὶ τοῦ ἀποβιώσαντος ἱερέως Παναγ. Χελιδώνη τὸν Ἡλίαν Χορταρέαν ἐφημέριον Πλάτσης ἱερέα ἐγγράμματον καὶ ἔχοντα ὅλα τὰ προσόντα τοῦ καλοῦ ἱερέως, γνωστοῦ μας καὶ συμβιβαζομένου καθ' ὅλα μὲ ἡμᾶς ἔχοντας ἀνάγκην ἱερέως μορφωμένου ὡς ὁ εἰρημένος.

Πεποιθότες ὅτι ἡ παροῦσα μας θέλει τύχει τῆς ἡμετέρας εὐνοίας ὑποσημειούμεθα μετὰ σεβασμοῦ.

Εὐπειθέστατοι. (Ἀκολουθοῦν 63 ὑπογραφές κατοίκων τοῦ Πεταλιδίου)»¹¹¹¹.

2

«Ἐν Πεταλιδίῳ τὴν 10 Μαΐου 1894

Πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Μεσσηνίας Ἅγιον Πανάρετον

Συμορφούμενοι μὲ τὴν ὑψηλὴν διαταγὴν ὑμῶν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ ὅτι οἱ ἐνταῦθα μὲ ὑπεδέχθησαν κάλλιστα. Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε συμπεριφορᾶς ἀπάντων τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως ἐξάγω ὅτι τιμοῦν ὑμᾶς. Ἐλπίζω

1109 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1110 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1111 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ δικαιώσω τὰς προσδοκίας ὑμῶν ὡς καὶ τῶν προτεινάντων ἐμὲ καὶ δὲν θὰ δώσω ἀφορμὴν παραπόνων ἀλλὰ τουναντιὸν εὐαρεσκειῶν.

Θὰ εἶμαι πάντοτε εὐγνώμων πρὸς τὴν ὑμετέρα σεβασμιότητα.

Διατελῶ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ πιστὸς ὑμῶν ἱκέτης.

Ὁ ἐφημέριος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς

Ἡλίας Ἱερεὺς Χορταρέας»¹¹¹².

3

«Ἐν Πεταλιδίῳ τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1894

Ἀναφορὰ Ἡλία Χορταρέα πρωτοπρεσβυτέρου κατοίκου Πεταλιδίου

Πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Μεσσηνίας Ἅγιον Πανάρετον

Σᾶς ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν εὐνοικὴν μετάθεσιν ἣν εἶχετε τὴν καλοσύνην νὰ μοὶ κάμετε εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐνορία τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πλὴν λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ὅτι οἱ ἐνορίζαι μου μὲ εὐλαβοῦνται τοσοῦτον ὅσον δέ μοι ἀξίζει καὶ ἔχω τὰ αὐτὰ συμφέροντα, ἐκτὸς τούτου ἡ καλὴ καρδιά τῶν ἐνοριτῶν μου μοι ἐπιβάλλει νὰ συναποθάνω μετ' αὐτῶν.

Διατελῶ ὑπὸ τὰς ὑμετέρας διαταγὰς πιστὸς ἱκέτης σᾶς.

Ἡλίας Χορταρέας

Πρωθιερεὺς»¹¹¹³.

Ἀπὸ τις 3 Μαΐου τοῦ 1894 ἕως τις 6 Σεπτεμβρίου τοῦ 1894, θὰ πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν Ζωοδόχο Πηγὴν στὸν Ἅγιον Νικόλαο, ὅπως ἀναφέρει στὴν προηγούμενη ἀναφορὰ τοῦ οἱ ἱερέας Ἡλίας Χορταρέας, ἀλλὰ σὲ Ἐνοριακὸ πῖνακα τοῦ 1905 ὡς ὄνομα ναοῦ καταγράφονται καὶ οἱ δύο ναοί¹¹¹⁴.

Στὸν Ἐνοριακὸ πῖνακα τοῦ 1905 καταγράφεται ὡς Ἐφημέριος τῶν Ναῶν Ἀγ. Νικολάου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς Ἐνορίας Πεταλιδίου ὁ Πέτρος Οἰκονομάκης, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὸ χωριὸν Καρέα τῆς Ἐπαρχίας Οἰτύλου στίς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1847 καὶ χειροτονήθηκε στίς 13 Ἰουνίου τοῦ 1873. Ὁ ἱερέας αὐτὸς ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Α΄

1112 Μπουγάς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

1113 Μπουγάς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

1114 Μπουγάς, Ἀνέκδοτη μελέτη.

τάξεως του Ελληνικού Σχολείου και εγκαταστάθηκε στην ενορία αυτή στις 10 Απριλίου του 1896. Στις 2 Αυγούστου του 1908 φαίνεται ο Πέτρος Οικονομάκης ως ιερέας και Επισκοπικός Επίτροπος Πεταλιδίου σύμφωνα με την παρακάτω επιστολή του¹¹¹⁵:

«Πρὸς τὸν Γεν. Ἐπισκοπικὸν Ἐπίτροπον Μεσσηνίας Νικόλαον Βέλμαχον Οἰκονόμον

Ὁ Ἐπισκοπικὸς Ἐπίτροπος Πεταλιδίου

Συμφώνως μὲ τὴν διαταγὴν σας ὅτι τῇ ἐντολῇ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μελετίου Ἁγίου Μεσσηνίας μᾶς ἀποστέλλετε ἐγκύκλιος ἀφορῶσαν τοῦ καθαροῦ κηρίου, συμμορφώθημεν μετ' αὐτῶν .

Εὐπειθέστατος

Ἐπισκοπικὸς Ἐπίτροπος Πεταλιδίου

Π. Οἰκονομάκης Οἰκονόμος»

Ο Πέτρος Οικονομάκης «έκοιμήθη στις 4 Ἰουλίου 1909», σύμφωνα με τον Ενοριακό Πίνακα του 1905¹¹¹⁶.

Στον Ενοριακό πίνακα του 1905 καταγράφεται ως Εφημέριος Πεταλιδίου ο Γεώργιος Ιατρίδης με πατρίδα την Αρεόπολη του Δήμου Οιτύλου, ο οποίος γεννήθηκε στις 15 Μαΐου του 1850, ήταν απόφοιτος της Β΄ τάξεως του Ελληνικού Σχολείου, χειροτονήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου του 1889 και εφημέρευε στο Πεταλίδι από το 1914 έως το 1916 προσωρινά, αποσπασμένος από την ενορία Πανιπερίου¹¹¹⁷.

Στις 16 Απριλίου του έτους 1914 υπογράφει πράξη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Αγ. Νικολάου Πεταλιδίου ως Πρόεδρος ο Ιερομόναχος Ευμένιος Παυλίδης, ο οποίος στους μέχρι τότε εφημεριακούς καταλόγους αναφερόταν ως Παυλέας¹¹¹⁸.

Σε επόμενο Ενοριακό πίνακα αναγράφεται ως εφημέριος της ενορίας Πεταλιδίου ο Δημήτριος Παρασκευόπουλος, ο οποίος γεννήθηκε το έτος 1874 στην Κορώνη, είναι έγγαμος και Απόφοιτος Ελληνικού Σχολείου. Χειροτονήθηκε στις 12 Ιανουαρίου του 1917 και εγκαταστάθηκε στις 5 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους ως εφημέριος της Ενορίας τότε Καστανίων με ιερό ναό τον Αγ. Αθανάσιο. Αργότερα, στις 4-7-1919, τοποθετήθηκε στην Ενορία Πεταλιδίου «δι' έκλογῆς 1499/ 4-7-1919

1115 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1116 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1117 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1118 Βορβίλας 1985, 143.

Συνοδικής διαταγής». Την εποχή αυτή το Πεταλίδι έχει τρεις ιερούς ναούς, τον Αγ. Νικόλαο, την Ζωοδόχο Πηγή και την Κοίμηση της Θεοτόκου και 252 οικογένειες. Συνταξιοδοτήθηκε το 1950 και εκοιμήθη το 1964¹¹¹⁹.

Στο Πολυστάρι, σε άδεια Γάμου στις 15 Αυγούστου του 1887 φαίνεται ως ιερέας- εφημέριος ο Ιωάννης Ξανθέας. Κατά το έτος 1910, καταγράφεται ως εφημέριος της ενορίας Αγίων Θεοδώρων Πολυσταρίου ο Γεώργιος Γεννηματάς, ο οποίος γεννήθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1880 στο χωριό Κουτήφαρι του Δήμου Λεύκτρου Μάνης και ήταν έγγαμος και απόφοιτος Σχολαρχείου. Χειροτονήθηκε στις 7 Φεβρουαρίου του 1910, αλλά σε Ενοριακό πίνακα αναγράφεται ότι «*ἀπελύθη διὰ τῆς ὑπ. ἀρίθμ. 2415...*», χωρίς να δηλώνεται κάποιο άλλο στοιχείο. Την εποχή εφημερίας του Γεωργίου Γεννηματά το Πολυστάρι και τα Καστάνια έχουν 55 οικογένειες¹¹²⁰.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω γραπτά κείμενα-χειρόγραφα ο εφημεριακός κατάλογος της Ενορίας του Πεταλιδίου συμπληρώνεται ως εξής:

1. Ηλίας Δελιγιάννης, από 10 Ιουλίου 1846 έως 25 Σεπτεμβρίου 1868 και συνέχισε.
2. Ιωακείμ Τρουπάκης, από 1849 έως 25 Οκτωβρίου 1874 και συνέχισε.
3. Παναγιώτης Χελιδονέας, από 31 Μαρτίου 1870 έως 10 Μαΐου 1894 και συνέχισε.
4. Ηλίας Χορταρέας, από 10 Μαΐου 1894 και συνέχισε.
5. Πέτρος Οικονομάκης, από 10 Απριλίου 1896 έως 4 Ιουλίου 1909.
6. Βασίλειος Νινιός, από 1909 έως 1912.
7. Παναγιώτης Θεοδουλίδης, από 1912 έως 1913
8. Ευμένιος Παυλίδης Ιερομόναχος, από 16 Απριλίου 1913 και συνέχισε.
9. Γεώργιος Ιατρίδης, από 1914 έως 1916.
10. Δημήτριος Παρασκευόπουλος, από 4 Ιουλίου 1917 έως 1950, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε.
11. Κωνστάντιος Στασινάκης Ιερομόναχος, από 1951 έως 1966.

1119 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1120 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

12. Δημήτριος Κουρκουλής, εφημερεύει από 18 Μαρτίου 1967 μέχρι 2019.

Πολυστάρι

1. Ιωάννης Ξανθέας, από 15 Αυγούστου 1887 και συνέχισε.
2. Γεώργιος Γεννηματάς, από 7 Φεβρουαρίου 1910 και συνέχισε.

Καστάνια

1. Δημήτριος Παρασκευόπουλος, από 5 Φεβρουαρίου 1917 έως 4 Ιουλίου 1919¹¹²¹.

Σημειώνεται ότι οι ημερομηνίες εφημερίας προέρχονται από τις προαναφερθείσες γραπτές πηγές. Ως ημερομηνία ενάρξεως της εφημερίας αναφέρεται η ημερομηνία χειροτονίας, αν δεν δηλώνεται αλλιώς. Ως ημερομηνία τέλους της εφημερίας αναφέρεται η τελευταία ημερομηνία που καταγράφεται σε χειρόγραφα ή η ημερομηνία κοιμήσεως, όταν υπάρχει ή όταν δεν δηλώνεται αλλιώς. Όπου δεν υπάρχει οποιαδήποτε ημερομηνία δηλωτική του τέλους της εφημερίας, αναφέρεται η φράση: *και συνέχισε*¹¹²².

Η υπεροχή των Μανιατών στα αξιώματα φαίνεται και στον πολιτικό στίβο, αν μελετήσουμε τη διαδοχή των δημάρχων από την έναρξη του πρώτου δήμου, του Δήμου Κορώνης, με έδρα το Πεταλίδι. Παράλληλα στον πολιτικό στίβο σημειώνουμε και περισσότερες αντιπαραθέσεις και αντιπαλότητες ανάμεσα στους Μανιάτες και τους άλλους πληθυσμούς του Πεταλιδίου, όπως φαίνεται και από τις παρακάτω πηγές.

Το 1835, η περιφέρεια της Πυλίας, που μέχρι τότε λεγόταν επαρχία Μεθώνης, με Β. Διάταγμα (ΦΕΚ 4/ 14 Φεβρ. 1936) διαιρέθηκε σε 13 δήμους. Ο Δήμος Κορώνης, με έδρα το Πεταλίδι, αποτελούνταν από τα εξής χωριά: Πεταλίδι, Βίγλα, Κακόρευμμα, Παστρίμογλι, Δράγκα, Λεύκα, Τριπάνι, Καστάνια, Πολυστάρι, Πέρα, Παϊσαρι Χαϊκάλι, Μύλοι του Ζέρμπα και των Κορωναίων. Πρώτος δήμαρχος τοποθετήθηκε ο αγωνιστής του 1821 Θεόδωρος Μυλωνάς¹¹²³. Κατά τη διάρκεια της δημαρχίας του Μυλωνά, επισκέφτηκε το Πεταλίδι η Βασιλική οικογένεια¹¹²⁴.

1121 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1122 Μπουγάς, Ανέκδοτη μελέτη.

1123 Πανταζόπουλος 2012, 118.

1124 Πανταζόπουλος 2012, 121.

Αμέσως όμως μετά τη διέλευση του Βασιλιά, ο δήμαρχος προφυλακίστηκε ως ύποπτος για αποστασία. Ένα γεγονός, που ίσως θα πρέπει να το εντάξουμε σε ένα γενικότερο κλίμα δυσπιστίας στην περιοχή της Μεσσηνίας, απέναντι στον Όθωνα. Το 1834, μάλιστα, είχε προηγηθεί η Μεσσηνιακή Επανάσταση, η οποία θεωρείται η πρώτη κοινωνική επανάσταση στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος με αίτημα την παραχώρηση συντάγματος, την εξυγίανση του δημοσίου βίου και την απαλλαγή του λαού από την κακοδιοίκηση και τη βαριά φορολογία. Οι αντιδράσεις μάλιστα συνεχίστηκαν με τη δεύτερη Μεσσηνιακή Επανάσταση του 1848 και έληξαν δραματικά το 1862, λίγο καιρό μετά την επίσκεψη του Όθωνα στην Καλαμάτα, όταν πλέον είχε σημάνει η αρχή του τέλους μίας σειράς εξελίξεων, που οδήγησαν στην εκθρόνισή του και στην έξωσή του από τη χώρα¹¹²⁵.

Προσωρινός αντικαταστάτης του έγινε ο Μιχαήλ Στραβόλαιμος. Το Δημοτικό Συμβούλιο τον αντικατέστησε όμως με τον Δημοτικό Πάρεδρο Πανάγο Μακρή, ο οποίος ήταν αγωνιστής της Επανάστασης και πολέμησε στις κυριότερες μάχες κατά των Τούρκων και Αράβων. Παράλληλα, χρημάτισε και δημογέροντας των χωριών Δράγκα, Μπαλή και Καστανίων. Από τον συντάξαντα τον πίνακα των υποψηφίων δικαστικών παρέδρων χαρακτηρίζεται ως «*ήξεύρων να γράφη*»¹¹²⁶. Εικάζεται ότι πίσω από την προφυλάκιση του Δημάρχου να υπήρχαν συμπάθειες ή αντιπάθειες των παραγόντων του τόπου και κυρίως του Νικολάου - Πιερράκου Μαυρομιχάλη¹¹²⁷.

Συγκεκριμένα, με ψήφισμα του 1838, ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Νικ. Γιαννουτζάκος, οι Σύμβουλοι Αγγ. Μυλωνάς, Τριάντος Γεωργακόπουλος, Ι. Μπουσύνης και ο γραμματέας του Δήμου Κ. Πολυχρόνης, διαμαρτύρονται κατά του οπλαρχηγού και αξιωματικού της φάλαγγας Νικ. Πιερράκου, ο οποίος έστειλε «ανθρώπους του» και παλαιούς αξιωματικούς του αγώνα, τους Β. Δαιμονάκο, Ι. Αγγελέα, Ι. και Ν. Πετρονάκο και 4 άλλους ενόπλους, που κακοποίησαν τον Δήμαρχο και τους Δημοτικούς Συμβούλους, τον γραμματέα του δήμου και τον δημοτικό πάρεδρο Χαϊκαλίου Γ. Κουμούτσο, ενώ παράλληλα χτύπησαν τον υπενοικιαστή των δημοσίων προσόδων Κορώνης Κ. Ζουμπούλη. Στο ψήφισμα υπογράφουν και οι επίσης δημοτικοί σύμβουλοι Αναγν. Οικονομόπουλος, Παν. Ψευτόπουλος (σήμερα οικογένεια

1125 Ρέππας 2003-2007, 295.

1126 Φερέτος 1998, 474.

1127 Πανταζόπουλος 2012, 123.

Σόφτη). Δημοτικοί σύμβουλοι οι οποίοι όμως απουσίαζαν κατά την υπογραφή του ψηφίσματος, ήταν επίσης και οι Σπυρ. Παπαγιαννόπουλος και Αγγελής Καρράς¹¹²⁸.

Το συμβούλιο που προέκυψε, μετά την αντικατάσταση του προφυλακισθέντος δημάρχου αποφάσισε και τη μεταφορά της έδρας από το Πεταλίδι στο Χαϊκάλι, ως κεντρικότερου χωριού του Δήμου Αίπειας, για την καλύτερη, έτσι, εξυπηρέτηση των δημοτών¹¹²⁹.

Σύμφωνα με τα αρχεία του Μίμη Φερέτου, το 1840, ως δήμαρχος υπηρετεί ο Παν. Λυμπερόπουλος¹¹³⁰, ενώ στις 17 Αυγούστου του 1840, ο δήμος καταργήθηκε και τα χωριά του συγχωνεύθηκαν στον Δήμο Κορώνης¹¹³¹. Δεν είναι γνωστό ποιος διορίστηκε τότε δήμαρχος και ποιος εξελέγη στις εκλογές του 1841¹¹³². Πιθανώς διορίστηκε μετά από εκλογή του ο Κυριακούλης Πιερράκος. Κατά τον Ιούνιο, διορίστηκε εισπράκτωρ του δήμου ο Νικ. Πετρουνάκος, προφανώς από το Πεταλίδι¹¹³³.

Κατά το 1844, ως δημαρχικός πάρεδρος υπηρετούσε ο Παν. Λυμπερόπουλος, άλλοτε Δήμαρχος Αίπειας¹¹³⁴ με δήμαρχο τον Κυριακούλη Πιερράκο (Μαυρομιχάλης), αδερφό του ιδρυτή του Πεταλιδίου Νικ. Πιερράκου. Σύμφωνα μάλιστα με τα δημοσιεύματα της εποχής, ο Πιερράκος μετά από την εκλογή του, η οποία στηρίχτηκε από την κυβέρνηση του Αλ. Μαυροκορδάτου, υπήρξε σφοδρός κυνηγός των πολιτικών του αντιπάλων, εναντίον των οποίων είχε δημιουργήσει στην περιοχή κλίμα άγριας τρομοκρατίας, στην προσπάθειά του να στηρίξει την υποψηφιότητα του αδερφού του Νικολάου ως βουλευτή Πυλίας¹¹³⁵.

Ο Δήμαρχος Κυρ. Πιερράκος αναφέρεται και ως υποκινητής επεισοδίων κατά την προεκλογική περίοδο στη Λογγά¹¹³⁶. Εφημερίδα της εποχής έγραφε ότι «ὁ Δήμαρχος ἀλωνίζει τὰ χωριά, ἀδιακόπως σπείρει ἀριστεῖα εἰς τοὺς ὄπαδούς, τὰ ὅποια οἱ χωρικοὶ ἤδη αὐτὰ καταφρονοῦντες ὀνομάζουσι «βούλαις τοῦ διαβόλου», δίδει ἐλπίδας γιὰ

1128 Φερέτος 1998, 232.

1129 Φερέτος 1998, 232.

1130 Φερέτος 1998, 232.

1131 ΦΕΚ. 22-18 Δεκεμβρίου 1840, σελ 108.

1132 Φερέτος 1972, 365.

1133 Φερέτος 1972, 365.

1134 Φερέτος 1972, 365-366.

1135 Φερέτος 1972, 366.

1136 Πανταζόπουλος 2012, 127.

συντάξεις, φοβερίζει και ένιστε ζυλίζει τούς άδυνάτους...»¹¹³⁷. Και άλλη εφημερίδα έγραφε «Αί αύται αίματηραι σκηναί έλαβον χώραν και είς τò Πεταλίδι με πρωταγωνιστήν τόν νεώτερο Πιερράκον, (τόν άδελφόν τοῦ Νικολάου, Κυριακούλην)»¹¹³⁸.

Σύμφωνα με άλλο δημοσίευμα της εποχής, ο Δήμαρχος Πεταλιδίου πλαστογράφησε και τον εκλογικό κατάλογο του δήμου, προσθέτοντας 358 ανύπαρκτα ονοματεπώνυμα, σύμφωνα με διαμαρτυρία της εκλογικής επιτροπής. Με την προσθήκη αυτών των ονομάτων ο Κυρ. Πιερράκος πέτυχε να εκλεγεί και βουλευτής της Επαρχίας Κορώνης¹¹³⁹.

Τελικά, τον ίδιο χρόνο, τον Νοέμβριο του 1844, ο Κυρ. Μαυρομιχάλης απολύθηκε με Β.Δ. «ώς δήθεν άπομακρυνθείς τής θέσεώς του, άνευ άδείας άπουσίας». Το αιτιολογικό όμως αυτό δεν ευσταθούσε, καθώς ο Κυρ. Μαυρομιχάλης απουσίαζε για να παραστεί στην ορκωμοσία του στη Βουλή, μετά την εκλογή του. Η Βουλή όμως που δίκασε ως εκλογοδικείο, δεν ενέκρινε την εκλογή του (γιατί ήταν αντι - Κωλεττικός) και έτσι κατά τη δικαιολογημένη απουσία του στην Αθήνα, μέχρι να γυρίσει στη θέση του απολύθηκε από τον διοικητή Μεσσηνίας¹¹⁴⁰. Έτσι, στα τέλη του 1844, τη δημαρχία αναλαμβάνει ο Αναστ. Γιαννιάς, ο οποίος με Β.Δ.¹¹⁴¹ μετέφερε την έδρα του δήμου από το Πεταλίδι στο Αχλαδοχώρι, που ήταν και η γενέτειρα του.

Τον Αύγουστο του 1845 όμως συναντάμε και πάλι ως Δήμαρχο Κορώνης τον Κυρ. Μαυρομιχάλη¹¹⁴². Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 1845, ο συνταγματάρχης Γερμ. Μαυρομιχάλης, φίλος τότε της κυβέρνησης, πήγε στο Πεταλίδι «έπικεφαλής έθνοφυλάκων, έλεηλάτησε τήν οίκίαν τοῦ άντιπάλου του (και συγγενοῦς του) Ν. Πιερράκου», αδερφού του Δημάρχου, ο οποίος απευθυνόμενος στη Διοίκηση, έλαβε την απάντηση να μην ελπίζει καμία συνδρομή, γιατί αυτά γίνονται κατά διαταγή του Υπουργείου¹¹⁴³.

Άλλη εφημερίδα αναφέρει: «Έφθασε είς Πεταλίδι ό Γερμ. Μαυρομιχάλης συνοδευόμενος από 40 ένόπλους, και εύθῶς ώς άλλος Άλη Πασσάς, τούς μὲν ήμίσει»

1137 Φερέτος 1972, 366.

1138 Φερέτος 1972, 366.

1139 Φερέτος 1972, 366.

1140 Φερέτος 1972, 366.

1141 ΦΕΚ. αρ. φ. 2, 23 Ιαν. 1845.

1142 Φερέτος 1972, 366.

1143 Φερέτος 1972, 366.

διέταξε να καταλύσουν εις την οίκίαν τοῦ Κυριακούλη Πιερράκου, οἱ δὲ ἄλλοι ἡμίσεις εἰς ἐκείνην τοῦ Βασ. Δαιμονάκου, ἀπήτουν εὐθὺς τὰ παληκάρια τῆς τάξεως κόττα – πῆττα, μεταχειριζόμενοι λόγους καὶ μέσα ερεθιστικά, ἔσφαζαν τέλος ὅ,τι εὐρέθη, περιέμενον ἀνυπομόνως νὰ ἐπέλθῃ ἢ νὺξ διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸν σκοπὸν των, δηλ. τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυρ. Πιερράκου». Αὐτὸς πληροφορούμενος τις προθέσεις του συγγενοῦ του ἀναγκάσθηκε νὰ δραπετεύσῃ νύχτα στὴν Καλαμάτα, γιὰ νὰ σωθῆι¹¹⁴⁴. Μετὰ ἀπὸ αὐτά, ὁ Κυρ. Πιερράκος ἀπολύθηκε ὀριστικὰ ὡς ἀντίπαλος τοῦ Κωλέττη καὶ φίλος τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ στὴ θέση του ὀρίσθηκε ὁ Αναστ. Γιαννιάς, ποῦ ἦταν τελείως ἀγράμματος καὶ υπέγραφε με ξύλινη σφραγίδα, στὴν ὁποία ἦταν χαραγμένο τὸ ὀνοματεπώνυμό του¹¹⁴⁵.

Στις 10 Ἀπριλίου τοῦ 1846, διορίσθηκε εἰσπράκτωρ τοῦ δήμου ὁ Π. Γ. Μυλωνόπουλος ἢ Μυλωνάς¹¹⁴⁶. Το 1846, ποῦ ἦταν ἡ χρονιά δημοτικῶν ἐκλογῶν, δὲν γνωρίζουμε πότε τελικὰ διεξήχθησαν αὐτές καὶ ποῖος διορίσθηκε ἐν τέλει δήμαρχος, λόγω των παρανόμων παρεμβάσεων των κυβερνητικῶν παραγόντων. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Δήμος Κορώνης ἔχει τὴν ἐξῆς μορφή¹¹⁴⁷.

ΧΩΡΙΟ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ	ΧΩΡΙΟ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ
Πεταλίδι (ἐδρα)	136	Αγλαδοχώρι (Χαϊκάλι)	214
Γαμβριά	45	Παστρίμογλι	7
Λυκίσσα	33	Βίγλα	31
Αγνάντιο (Σούμπαλι)	25	Κακόρρεμα	53
Κόκκινου	95	Μπαλή	110
Αδριανή (Ρεμούσταφα)	49	Μαθία	118

1144 Φερέτος 1972, 367.

1145 Φερέτος 1972, 367.

1146 ΦΕΚ. αρ. φυλ. 10, 10 Μαΐου 1846, σελ. 446.

1147 Σταματάκης 1846, 47.

Νεοχώρι	15	Λεύκα	24
Νεραϊδόβρυση (Κουτσουμάδι)	22	Πέρα	95
Κλεισούρα	23	Πανιπέρι	56
Πολυστάρι	97	Τρύπες	70
Καστάνια	52	Λογγά	325
Νερατζά (Πασαλίνα)	54	Αραποχώρι	36

Στις 17 Μαρτίου του 1849, Δήμαρχος Κορώνης είναι ο Παν. Λυμπερόπουλος, με έδρα το Αχλαδοχώρι και το 1850, στον δήμο καταγράφονται 2.062 κάτοικοι¹¹⁴⁸. Στα *Έλληνικά* του Ιάκωβου Ραγκαβή, που εκδίδονται εκείνη την εποχή (1853), παρατίθεται πίνακας με στοιχεία για τον Δήμο Κορώνης. Το Πεταλίδι είναι πρώην έδρα του δήμου με 70 οικογένειες και 286 κατοίκους¹¹⁴⁹. Στον πίνακα, μάλιστα, αναφέρεται ότι στο Πεταλίδι λειτουργεί τελωνιακό φυλάκιο. Ο πληθυσμός των άλλων χωριών του δήμου έχει ως εξής:

ΧΩΡΙΟ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ
Χαϊκάλι (νυν έδρα Δήμου)	48	259
Γαμβριά	10	48
Λυκίσια	7	35
Κόκκινον	18	106
Σούμπαλι	5	26
Ρεμούσταφα	15	76
Νεοχώρι	5	18
Κουτσουμάδι	6	26

1148 Φερέτος 1972, 368.

1149 Ραγκαβής 1853, 576 -577.

Κλεισούρα	4	15
Πολιστάρι	18	92
Καστάνια	9	48
Παστρίμογλι	2	17
Βίγλα	7	34
Βελή	25	116
Κακορρέμα	8	45
Δράγκα	26	134
Λεύκα	6	29
Πέρα	20	104
Πανιπέρι	12	56
Τρύπες	17	93
Λογκά	72	349
Πασαλίνα	11	54
Αραποχώρι	3	12

Στον ίδιο πίνακα αναφέρεται ότι το Πεταλίδι παράγει και λίγα προϊόντα, δημητριακά, λίγο λάδι και λίγη μέταξα. Επίσης, έχει τρεις μικρούς ποταμούς, δώδεκα ρυάκια και «τρία ρέματα χρήσιμα», ενώ παράλληλα αναφέρει ότι υπάρχει και ένα λιμάνι, το οποίο ο Ραγκαβής ονομάζει καλό και ευρύχωρο¹¹⁵⁰.

Το 1860, πρωτεύουσα του δήμου είναι η Λογγά, ενώ Δήμαρχος Κορώνης, ο Δ. Βουρνάς, ο οποίος είχε δαπανήσει αρκετά χρήματα σε χρηματισμούς, για να κερδίσει ψήφους στο Πεταλίδι και το Χαϊκάλι και γι' αυτόν τον λόγο οι πολιτικοί του αντίπαλοι είχαν συνθέσει ένα σκωπτικό ποίημα εναντίον του:

Έ μαυρισμένε μου Βουρνά

1150 Ραγκαβής 1853, 576 - 577.

Δεν τάτρωγες, δεν τάπινες
Τα έρημά σου χρήματα
Ούλο μανέστρα και φιδέ
Ούλο καφέ και ζάχαρη,
Μον'διάκες και τα σκόρπισες
Στον Κάβο του Πεταλιδιού
Στο Γιάννακα, στο Λίακα
Και στο στραβο-Βασίλακα...¹¹⁵¹.

Ο πληθυσμός του δήμου είχε εντωμεταξύ αυξηθεί και το 1861 είχε φτάσει τους 2987 κατοίκους, παρουσιάζοντας έτσι μία εντυπωσιακή άνοδο σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια¹¹⁵². Το 1864, στο Πεταλίδι κατοικούν ήδη 100 οικογένειες¹¹⁵³. Παράλληλα, η πληθυσμιακή αύξηση έχει συμβάλει και στη γενικότερη ανάπτυξη του Πεταλιδιού. Από το 1862 έχει αποκτήσει Ειρηνοδικείο, ενώ μεγάλη ώθηση δόθηκε και στην αγροτική παραγωγή¹¹⁵⁴.

6.4. Η εξέλιξη της Κομόπολης του Πεταλιδιού υπό το πρίσμα της συμβίωσης των τριών διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η δημογραφική εξέλιξη του Πεταλιδιού, όπως φαίνεται μέσα από τις διάφορες πηγές της εποχής, η οποία φανερώνει και τον εμπλουτισμό της περιοχής και με κατοίκους από τα γύρω χωριά. Το 1846, το χωριό έχει 146 κατοίκους, σύμφωνα με τον χωρογραφικό πίνακα της Ελλάδας¹¹⁵⁵. Το 1851, είχε 70 οικογένειες και 286 κατοίκους¹¹⁵⁶. Το 1860, είχε 493 κατοίκους σύμφωνα πάλι με τον χωρογραφικό πίνακα του Σταματάκη¹¹⁵⁷. Κατά το 1889, η κομόπολη είχε συνολικά 1006 κατοίκους, δηλαδή 522 άρρενες και 494 θήλεις, σύμφωνα με τον *Πανελλήνιο Σύντροφο Αθηνών*¹¹⁵⁸. Το 1890, υπαγόταν στον Δήμο Αιπειάς και είχε 522 άρρενες και 494

1151 Πανταζόπουλος 2012, 185.

1152 Μανσόλας 1867, 28.

1153 Πανταζόπουλος 2012, 136.

1154 Πανταζόπουλος 2012, 136.

1155 Σταματάκης 1846, 47.

1156 Ραγκαβής 1853, 576 - 577.

1157 Σταματάκης 1846, 51.

1158 Γαβρηλίδης 1891, 137.

θήλεις, σύμφωνα με τα Δημογραφικά Αρχεία των ΓΑΚ Μεσσηνίας και το 1896 ήταν πρωτεύουσα του Δήμου Κορώνης και είχε 506 άρρενες και 516 θήλεις. Κατά την απογραφή του 1891, ως έδρα του Δήμου Κορώνης είχε 1006 κατοίκους, σύμφωνα με τα Δημογραφικά Αρχεία των ΓΑΚ Μεσσηνίας. Το 1900, είχε 1019 κατοίκους και ήταν πρωτεύουσα του Δήμου Κορώνης¹¹⁵⁹.

Η παραπάνω παγιωμένη κατάσταση στην περιοχή του Πεταλιδίου σε συνδυασμό με τις διαμάχες και έριδες μεταξύ των κατοίκων αιτιολογούν την απροθυμία των γύρω κατοίκων να κατοικήσουν στο Πεταλίδι, όπως αποδεικνύεται και από το Μητρώο Αρρένων Πεταλιδίου από το 1835 έως και το 1900¹¹⁶⁰. Από τότε και στο εξής ξεκινά η πιο έντονη κατοίκηση του Πεταλιδίου και από κατοίκους της γύρω περιοχής και αρχίζουν κυρίως από το 1920 πιο συστηματικά οι γάμοι ανάμεσα σε Μανιάτες και ντόπιους ή Ανεβοκατεβάτες, όπως διαπιστώνουμε μελετώντας τα βιβλία γάμου της εκκλησίας εκείνης της εποχής¹¹⁶¹.

Το Πεταλίδι, άρχισε να εξελίσσεται πολύ γρήγορα μετά την κατοίκησή του από τους Μανιάτες, αλλά και από τους Ανεβοκατεβάτες και τους ντόπιους κατοίκους των γύρω χωριών. Πολλές πληροφορίες για την εξέλιξη του αντλούμε από τον τύπο της εποχής, τα ΓΑΚ, αλλά και από άλλες πηγές.

Το καλοκαίρι του 1836, συνεστήθη στο Πεταλίδι τελωνειακός σταθμός, που υπαγόταν διοικητικά στο Τελωνείο Καλαμάτας¹¹⁶². Με άλλο Β.Δ. συστάθηκε στο Πεταλίδι συμβουλευογραφείο και συμβουλευογράφος διορίστηκε ο Γ.Χρ. Δενδόπουλος¹¹⁶³.

Το 1845, στο Πεταλίδι λειτουργούσε υγειονομικός σταθμός για την προστασία της υγείας του λαού από τους ναυτικούς που προσέγγιζαν το λιμάνι και τη στοιχειώδη προστασία του περιβάλλοντος από μολύνσεις¹¹⁶⁴, ενώ το 1863, λειτουργούσε και Ειρηνοδικείο και με το από 14 Αυγούστου του 1863 ισχύον Β.Δ. διορίστηκε πάρεδρος

1159 Ευαγγελίδης 1913, 426.

1160 Αρχείο μητρώου αρρένων Πεταλιδίου από το 1835 και εξής.

1161 Αρχείο Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πεταλιδίου, βιβλίο γάμων.

1162 ΦΕΚ. αρ.φ. 51, 26 Σεπτέμβρη 1836, σελ. 279.

1163 ΦΕΚ. Αρ.φύλ. 52 Νοέμβρη 1858, σελ. 328.Β.

1164 ΦΕΚ. αρ.φύλ. 37, 31 Δεκεμβρίου 1845, σελ. 238.

σε αυτό ο Γεώργιος Σάσσαρης (Σασσαρέας), αντί του απολυθέντος Μιχ. Διπλαρέα¹¹⁶⁵. Και οι δύο τους ήταν μόνιμοι κάτοικοι Πεταλιδίου.

Με την πάροδο του χρόνου, άλλαζαν οι διορισμοί δημοσίων λειτουργών και νέα πρόσωπα διορίζονταν σε καίριες θέσεις, Έτσι, στις 10 Μάρτη διορίστηκαν πάρεδροι Ειρηνοδικείου οι Ηλ. Η. Γριβέα και Κυρ. Ροδίτης αντί των απολυθέντων Γ. Δ. Μιχαλαράκου και Θ. Ι Τρουπάκη¹¹⁶⁶. Με το από 1^η Οκτωβρίου του 1866 Β.Δ. διορίστηκε πάρεδρος ο Α. Μιχαλαράκος, αντί του παρετηθέντος Κυρ. Ροδίτη¹¹⁶⁷. Στις 9 Απριλίου του 1867 ορίστηκε πάρεδρος Β΄ ο Αλ. Μιχαλαράκος αντί του Ηλ. Η. Γριβέα, που απολύθηκε και Β΄ πάρεδρος διορίστηκε ο Ιωαν. Παχύς, κ.ά.¹¹⁶⁸.

Τον Μάιο του 1870 διορίστηκε πάρεδρος στο Ειρηνοδικείο Πεταλιδίου ο Κυρ. Ροδίτης, αντί του Αναστ. Γουρουνά, ο οποίος είχε απολυθεί¹¹⁶⁹. Με το από 26 Ιαν. 1871 Β.Δ. διορίστηκαν πάρεδροι στο Ειρηνοδικείο οι Δημ. Κουσουλάκος και Γρηγ. Αλεπάκος, αντί των απολυθέντων Π. Πικουλάκη και Κυρ. Ροδίτη Μαυρομιχάλη¹¹⁷⁰, ενώ στις 19 Νοέμβρη του 1871, διορίστηκαν πάρεδροι στο Ειρηνοδικείο Πεταλιδίου οι Κυρ. Καστάνης και Γ. Δαιμονάκος αντί των Δημ Κουσουλάκου και Δ. Αλεπάκου¹¹⁷¹.

Το 1865, ήδη λειτουργεί ταχυδρομείο και ο μέχρι τότε προϊστάμενός του Γ. Β. Δαιμονάκος φέρεται να απολύεται με το από 21 Αυγούστου του 1865 Β.Δ.¹¹⁷². Σύμφωνα με άλλο ΦΕΚ, απολύθηκε στις 30 Μαΐου του 1874 ο επιστάτης του ταχυδρομείου Κυριακούλης Ροδίτης και διορίστηκε ο Γ. Παναγόπουλος¹¹⁷³. Στα 1876, η εφημερίδα της Μεσσήνης «Δήμος», που τόσο ασχολήθηκε για την επίλυση ζητημάτων του τόπου μας, συνιστούσε στον τότε πρωθυπουργό Αλέξ. Κουμουνδούρο, που κανένα κοινωφελές έργο στη Μεσσηνία δεν φέρει τη σφραγίδα του, να κατασκευάσει λιμένα στο Πεταλίδι¹¹⁷⁴. Και έγραφε σχετικά: «*Τό Πεταλίδιον, άποικία ούσα νυν τῶν Λακώνων, εἶναι ἡ άρχαῖα πόλις Κορώνη, ἥτις ἐκτίσθη ὑπό τῶν Βοιωτῶν*

1165 ΦΕΚ. Αρ. φυλ. 34, 19 Σεπτεμβρίου 1863, σελ. 180 Α.

1166 ΦΕΚ. Αρ. φυλ. 38, 10 Μαΐου 1866, σελ. 237 Β.

1167 ΦΕΚ. Αρ.φυλ. 67, 19 Οκτωβρίου 1866, σελ. 453 Β.

1168 ΦΕΚ. Αρ. φυλ. 46, 4 Αυγούστου 1867, σελ. 562 Β.

1169 ΦΕΚ αρ. φυλ. 22, 26 Ιουνίου 1870, σελ. 156. Α.

1170 ΦΕΚ. Αρ.φυλ. 17, 18 Μαΐου 1871, σελ. 118.

1171 ΦΕΚ. Αρ. φυλ. 15, 25 Απρ. 1872, 121 Β

1172 ΦΕΚ., αρ. φ. 18, 2 Μάρτη 1866, σελ 126 Α.

1173 ΦΕΚ, αρ. φ. 25, 10 Ιουλίου 1874, σελ. 170 β.

1174 Πανταζόπουλος 2012, 141.

περι τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Πausανίου ὀνομαζόμενον Ἀχαικὸν λιμένα πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου. Ἐν τῷ λιμένι τούτῳ τοῦ Πεταλιδίου ὑπῆρχον ὁ ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ ναύσταθμος καὶ τὸ νεώριον τῆς Ἰθώμης τοῦ Ἀριστομένους καὶ τὰ κυριώτερον ἐμπορεῖον τῶν τότε Μεσσηνίων. Τὰ τεῖχη τοῦ λιμένος τούτου, ἔνεκεν τοῦ χρόνου κατεδαφίσθησαν, καὶ ὁ πυθμὴν αὐτοῦ κατεχώθη. Διὰ μικρὰς δὲ δαπάνης, οὐχὶ πλέον τῶν 60.000 δρ. δύναται νὰ ἐπισκευασθῇ καὶ κατασταθῇ ὁ ἀσφαλέστερος λιμὴν τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου καὶ οὕτω νὰ γίνῃ πρόξενος ἀπείρων ὠφελειῶν εἰς τε τὸ ἐμπόρειον καὶ τὰ προσορμιζόμενα χάριν ἐμπορίας πλοῖα, ἅτινα πολλάκις τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων διατρέχουσιν ἐν καιρῷ μετρίας τρικυμίας. Ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ὀφείλει νὰ εἰσακούσῃ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰς παρατηρήσεις ταύτας, αἵτινες καὶ πρὶν δι' ἀναφορᾶς τῶν κατοίκων τοῦ Πεταλιδίου, πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως καθυπεβλήθησαν, δι' ἧς οἱ κάτοικοι ἀπήτουν τὸν προβιβασμὸν τοῦ νῦν φυλακείου εἰς βαθμὸν ὑποτελωνείου ἢ ὑγειονοσοσταθμαρχείου ὅτε δύναται νὰ εἰσπράττεται λιμενικὸς φόρος χρησιμεύσων διὰ τὴν κατασκευὴν λιμένος. Ἀλλὰ ἡ φωνὴ τῶν φωνῆ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ μέχρι τοῦ νῦν, ἐλπίζομεν ὅμως πεποιθότες ... ὅτι δὲν θὰ κωφεύσῃ»¹¹⁷⁵.

Το 1886, ὅπως ἔχει αναφερθεῖ καὶ σε ἄλλο σημεῖο, λειτουργεῖ για πρώτη φορά ἐμποροπανήγυρις στο Πεταλίδι, ἡ οποία θα τελούνταν ἀπὸ 12 - 16 Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους¹¹⁷⁶. Ἡ ἐμποροπανήγυρις αὐτὴ τελεῖται ἀκόμα μέχρι σήμερα, χωρὶς βέβαια νὰ διατηρεῖ κάτι ἀπὸ τὴν παλιὰ τῆς αἴγλη, ἀλλὰ καὶ ἐμπορικὴ τῆς σημασία.

Το 1898 ἀρχισε νὰ λειτουργεῖ ὁ Φάρος τοῦ Πεταλιδίου ὡς σταθερὸς φανός, χωρὶς ἀναλαμπές. Μέχρι το 1935, μάλιστα, υπήρχε καὶ φαροφύλακας, ὁ οποίος ἀναβε τὴ λάμπα τοῦ Φάρου. Το 1940, οἱ Ἰταλοί, ἐπειδὴ θεώρησαν κομβικὸ τὸ σημεῖο που βρισκόταν ὁ Φάρος, τοποθέτησαν δικὸ τους Φάρο, τὸν ὁποῖο κατέστρεψαν στὴ συνέχεια οἱ Γερμανοί. Το 1946, ἡ Υπηρεσία Φάρων ἐπαναλειτούργησε τὸν Φάρο με πηγὴ ἐνέργειας τὴν ἀσετιλίνη. Το 1999, ὁ Φάρος μετετράπη σε Φάρο με μπαταρίες καὶ ἠλιακὴ ἐνέργεια. Εἶναι ορατός ἀπὸ 8 ναυτικὰ μίλια. Το γεγονός πάντως ὅτι στο Πεταλίδι λειτούργησε Φάρος τόσο νωρίς, δείχνει τὴ μεγάλη ἐμπορικὴ δραστηριότητα που εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὴν περιοχὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (Εικ. 175)¹¹⁷⁷.

1175 Εφημ. «Δήμος», φ. 8 Σεπτεμβρίου 1876.

1176 ΦΕΚ, αρ. φύλ. 267, 29 Σεπτεμβρίου, 1886, σελ. 865 α.

1177 Ἀρχεῖο Υπηρεσίας Φάρων.

Το 1900, συστάθηκε στο Πεταλίδι Γεωργοκτηνοτροφικός Σύλλογος¹¹⁷⁸. Βασικός σκοπός του Συλλόγου ήταν η προάσπιση των συμφερόντων των αγροκτηματιών και η προώθηση των ζητημάτων τους προς λύση.

Σε γενικές γραμμές η ανάπτυξη του Πεταλιδίου την εποχή αυτή φαίνεται και μέσα από τον Οδηγό του Ν. Ιγγλέση. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτόν το έτος 1911 το Πεταλίδι είναι έδρα Ταχυδρομείου, Τηλεγραφείου, Ειρηνοδικείου, Ελληνικού Σχολείου, Τελωνοσταθμαρχείου κ.ά. Υπάρχουν δύο αλευροπωλεία, του Γ. Ιατρόπουλου και του Ν. Κατσιμαντή. Τέσσερις δικολάβοι, ο Μ. Αλέπης, ο Θ. Δημητρακόπουλος, ο Γ. Μαρκίδης και ο Ξεν. Ραζέλος. Δύο αρτοποιεία, του Γρ. Αλμυράντη, και του Δ. Λαγουδάκη. Ιδιοκτήτες ελαιοτριβείων είναι ο Γ. Ιατρίδης και ο Ι. Μαρκόπουλος, ο Ι. Θεοδωρακόπουλος, ο Κων. Καρανικολόπουλος, ο Γρ. Κουλουμέντας, ο Ν. Λαγιάκος, ο Δ. Μαρκόπουλος, ο Στ. Μπρέγιακος, ο Ν. Πιερράκος, ο Τσιμπούρης Αναγ. και Υιοί.

Ως έμπορος υφασμάτων αναφέρεται ο Χ. Οικονομάκος. Αναφέρονται επιπλέον τρεις γιατροί, ο Μ. Γιαννακάκης, ο Μαρκόπουλος Διονύσιος και ο Π. Σουκουράς. Καφενεία υπάρχουν αρκετά, του Β. Γρουσουζάκου, Α. Δαμήλα, Γ. Δαμήλα, Η. Δαιμονάκου., Δ. Δαιμονάκου, Δ. Δαμήλα, Θ. Δικαιουλάκου, Ν. Παρασκευάκου, Ν. Παρταβάνη, Μ. Σαπανάκου. Ως κουρεία λειτουργούν του Ι.Κατσαράκου, του Ν. Ξαρχάκου και του Α. Στραβάκου¹¹⁷⁹.

Υπάρχουν επίσης τρία κρεοπωλεία, του Α. Αναστασόπουλου του Κ. Βαρδαλά και του Ι. Γρουσουζάκου. Αναφέρονται οκτώ οινοπωλεία, του Ι. Γρουσουζή (το όνομα συναντάται και ως Γρουσουζάκος και ως Γρουσουζης, μάλιστα το Γρουσουζης είναι η αρχική γραφή που στη συνέχεια αντικαθίσταται αποκλειστικά από το Γρουσουζάκος), του Θ. Διαμονάκου του Λ. Ζήνη, του Δ. Μπαριώτη, του Α. Οικονομόπουλου, του Ν. Παρασκευάκου και του Φ. Στραβόλαιμου.

Υπάρχει και οπλοπωλείο, του Ι. Κουραντζή. Υπάρχουν επίσης και αρκετά παντοπωλεία, του Ν. Αλέπη, του Μ. Γριβέα, του Ι. Διαμαντάκου, του Γ. Ιατρόπουλου, του Μ. Καραβίκου, του Π. Καλογεράκου, του Α. Κατσίβα, του Β. Μουκάκου, του Ι. Μαρκόπουλου, του Β. Ξαρχάκου, του Ι. Πικουλάκη, του Κ. Στραβόλαιμου, του Π. Σουκαρά, του Π. Διαμαντάκου και του Ν. Σουκαρά.

1178 Εφημ. «ΦΩΣ», 25 Αυγούστου 1900.

1179 Ιγγλέσης 1911, 783.

Ως προμηθευτές σταφίδας αναφέρονται οι Κ. Δικαιουλάκος και ο Ν. Κατσιμαντής. Υπάρχει επίσης ένα σαγματοπιείο, του Λ. Αναστασόπουλου και ένα σανδαλοποιείο, του Ν. Γεωργούλα. Ως ιδιοκτήτες υδρόμυλων αναφέρονται οι Ν. Πιερράκου και Υιοί, ο Α. Μουκάκος και ο Φ. Φωτιάδης από τους Γαργαλιάνους. Υδρόμυλο επίσης διατηρούν οι Γ. Αθανασόπουλος, Θ. Δαιμονάκος και Π. Μυλωνόπουλος. Υπάρχουν επιπλέον δύο υποδηματοποιεία, του Β. Κουσουλάκου και του Γ. Κουσουλάκου και ένα φαρμακείο, του Ν. Μουκάκου¹¹⁸⁰.

Όπως φαίνεται από τις παραπάνω καταγραφές, το Πεταλίδι εκείνη την εποχή παρουσιάζει έντονη εμπορική δραστηριότητα, παρά τον σχετικά μέτριο αριθμό κατοίκων, (1661), κρίνοντας δε από τα ονόματα των κατοίκων που ασχολούνται με το εμπόριο, την συντριπτική πλειοψηφία την έχουν οι Μανιάτες, ενώ δειλά αρχίζουν να ασχολούνται με ανάλογες οικονομικές δραστηριότητες και οι άλλοι κάτοικοι του Πεταλιδίου.

Ταυτόχρονη ανάπτυξη την ίδια εποχή παρουσιάζει και ο τρόπος επικοινωνίας του Πεταλιδίου με τα κοντινά μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής, γεγονός που βοήθησε σε μεγάλο βαθμό την παραπάνω οικονομική δραστηριότητα και ανάπτυξη. Μέχρι τότε η επικοινωνία με Μεσσήνη και Καλαμάτα γινόταν με βάρκες και με κάρα. Μόλις το 1874 σκυροστρώθηκε ο δρόμος Κορώνης-Μεσσήνης μέσω Πεταλιδίου, ενώ τέσσερα χρόνια νωρίτερα είχε τελειώσει ο δρόμος Μεσσήνης - Καλαμάτας¹¹⁸¹.

Η μεγάλη εμπορική δραστηριότητα του Πεταλιδίου σημειώθηκε, όταν αναπτύχθηκε η ακτοπλοΐα. Η ακτοπλοϊκή εταιρεία του Μ. Γκίκα, σύμφωνα με δημοσίευμα του τύπου της εποχής, ανακοίνωνε ότι θα δρομολογήσει το ατμόπλοιο «Ελένη», το οποίο θα εκτελούσε δρομολόγια από Καλαμάτα προς Πεταλίδι, Λογκά, Κορώνη, Λαχανάδα και Μεθώνη και το αντίστροφο, το καλοκαίρι του 1906.

Το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, η «Λακωνική Ατμοπλοΐα» δρομολόγησε για τους ίδιους προορισμούς το ατμόπλοιο «Νικόλαος», ενώ το ίδιο έκανε λίγο καιρό αργότερα και η «Μεσσηνιακή Ακτοπλοΐα», όπως αναγράφεται στις διαφημίσεις του τύπου της εποχής¹¹⁸².

1180 Ιγγλέσης 1911, 783.

1181 Μηλίτση-Νίκα 2004, 81-82.

1182 Πανταζόπουλος 2012, 165-166.

Με την ανάπτυξη της ακτοπλοΐας προς το Πεταλίδι, η ζωή των κατοίκων αποκτούσε τώρα νέες προοπτικές, αφού υπήρχε άμεση σύνδεση με την πρωτεύουσα του νομού και οι κάτοικοι του Πεταλιδίου είχαν εύκολη πρόσβαση στις κεντρικές αγορές και στις Διοικητικές Αρχές. Την ίδια εποχή και παράλληλα με την ανάπτυξη των ναυτιλιακών εταιρειών, σημειώνεται ένα γενικό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Αμερική, με όλες τις επιπτώσεις που θα είχε αυτό σχετικά με την ερήμωση της υπαίθρου.

Είναι γεγονός ότι ο τύπος από το 1906 έως το 1908 ασχολείται με δημοσιεύματα που αφορούν τους μετανάστες, καθώς και τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις ναυτιλιακές εταιρείες. Πολλά αντίστοιχα δημοσιεύματα υπάρχουν και σε εφημερίδες της Καλαμάτας, όπως προκύπτει από έρευνα στα Γ.Α.Κ.

Έτσι, στο πρωτοσέλιδο της καλαματιανής εφημερίδας «Φῶς» στις 17 Σεπτεμβρίου του 1906 δίνεται ξεκάθαρα η αντίληψη που επικρατούσε την περίοδο εκείνη στην κοινωνία, υποκινούμενη από το Ελληνικό και Αμερικανικό κράτος για το ζήτημα της μετανάστευσης. Γράφει συγκεκριμένα¹¹⁸³: **«ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ ΕΞΑΓΟΜΕΝΟΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΩΝ** Ἀθρόως καὶ κατὰ πυκνάς ομάδας ἀπέρχονται με ἐκάστην θαλασσίαν εὐκαιρίαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἢ ἀνθηρὰ νεότης καὶ ἡ ἄλκιμος ἡλικία ἐκ τῶν πόλεων καὶ ἰδία τῶν χωριῶν. Τὸ δὲ ρεῦμα τῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀρξάμενον κατὰ τὰ τελευταία ἔτη λαμβάνει μεγάλας διαστάσεις εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπικρατῇ ὁ φόβος τῆς ἐρημώσεως τοῦ τόπου ἀπὸ τὰ νεῦρα τῆς ἐργασίας. Τὸ παράδειγμα εἶνε ὁ μεγαλείτερος καθηγητῆς καὶ τὸ ἰσχυρότερον ἐλατήριον πρὸς μίμησιν. Αἱ διαδοχικαὶ μεταναστεύσεις, ἢ εἴσορὴ χρυσοῦ, αἱ μεταμορφώσεις πολλῶν ἐνδεῶν εἰς εὐπόρους ἐπέδρασαν οὕτως ὥστε καθένας ἐξοικειώθη με τὴν ἰδέαν τῆς μεταναστεύσεως πρὸς ζήτησιν καλυτέρας τύχης, πρὸς θήρευσιν τῆς ὁποίας πιεζόμενος καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀνεχείας κατέστη καταφρονητῆς τῶν κινδύνων οὓς δύναται νὰ ἐγκυμονῇ μία μετανάστευσις καὶ ἀπεκδυόμενος τὴν τοπικὴν ἐμμονην ὀρμαῖται εἰς τὸ ὄντως παράβολον αὐτὸ ταξείδιον. Ποῖον δὲ τὸ καθολικὸν ἐξαγόμενον τῶν ἀθρόων μεταναστεύσεων, εἶνε ζήτημα μέγιστου ἐνδιαφέροντος ἀφορῶν αὐτὸ τὸ κράτος καὶ τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ δυσερεύνητον. Νομίζομεν ὅμως ὅτι προσεγγίζομεν αὐτὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν δεδομένων διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τοῦ ἐνεργητικοῦ οὕτως εἰπεῖν, τὸ

1183 Εφημ. «Φῶς», 17 Σεπτεμβρίου 1906.

ὁποῖον ποριζόμεθα ἐκ τῶν μεταναστάσεων, πρὸς τὸ παθητικὸν ὅπερ ἐπίσης ἐξ αὐτῶν γεννᾶται.

Καὶ λοιπὸν.

Αἱ μὲν ζημίαι τῶν μεταναστεύσεων αἱ προφανεῖς συνοψίζονται εἰς τὰ ἐξῆς. Ἀραιοῦνται αἱ ἐργατικαὶ χεῖρες καὶ ἀπονεκροῦται ὅπωςδήποτε ἡ γεωργία. Πλεῖστοι μετανάσται ἔνεκα τῆς κακῆς διαίτης καὶ τοῦ βίου τῶν στερήσεων προσβάλλονται ὑπὸ φθοροποιῶν νόσων καὶ μεταδίδουσι τὸ μῶλυσμα ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας των. Ἐπειδὴ ἐν Ἀμερικῇ πάσα βιοτεχνία καὶ βιομηχανία διεξάγεται διὰ μηχανῶν, οἱ μετανάσται οὐδεμίαν μὲν κτῶνται τέχνης, ἀσχολούμενοι εἰς βαναύσους ἐργασίας. Ἐπὶ τέλος καὶ σχετικὴ τις παρακράτησις ἐξ αὐτῶν εἶνε φυσικὴ καὶ ἐνδεχόμενη ἰδία ἐκείνων οἵτινες ἐπιτυγχάνουσι νὰ παγιώσωσι πορείαν ἐπικερδῆ καὶ εὐμαρῆ πῶς βίον. Τὰ δὲ ἀποτελοῦντα τὸ ἐνεργητικὸν τῶν μεταναστεύσεων ἀποτελέσματα εἰσὶ. Εἰσροή χρυσοῦ 35 ἑκατομμυρίων περίπου ἐτησίως. Ἐκπολιτισμὸς τῶν μεταναστῶν εἰς τρόπον ὥστε καθίστανται ἄριστοι καὶ νομοταγέστατοι πολῖται. Κατανόησις τοῦ μυστηρίου τῆς τέχνης ἔνεκα οἱ μετανάσται ἀποβάλλοντες τὴν ἀνατολικὴν νοθρίαν γίνονται φιλοπονώταται μέλισσαι. Ἀπόσβεσις τῶν χρεῶν καὶ ἐπίδοσις εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων των. Διάδοσις τῶν προϊόντων τῆς χώρας καὶ ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου σημειοῦντος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενναῖα πρὸς τὰ ἐκεῖ βήματα. Αὗται εἶνε αἱ σημαντικώτεραι ἐκδηλώσεις τοῦ φαινομένου τῶν μεταναστεύσεων. Συγκρίνοντες τὰ ἀγαθὰ πρὸς τὰ ἄκακα ἐξάγομεν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα βαρύνει πολὺ πρὸς τὴν ὠφέλειαν. Εἶνε μέγα ἀγαθόν, ὅτι οἱ μετανάσται γίνονται λάτρεις τῆς ἐργασίας ἣτις καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα τονώνει καὶ τὴν ψυχὴν μαλάσσει, ἐνῶ ἡ ἀεργία οὐ μόνον ὄνειδος ἀλλὰ καὶ μήτηρ πάσης κακίας καὶ παραγωγικῆς μηχανῆς ἐγκληματιῶν. Εἶνε ἐπίσης ἀνυπολογίστου ὠφελείας ἡ διάδοσις τῶν προϊόντων τῆς χώρας καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου. Οὐχ ἥττον ἄξιον πολλῆς προσοχῆς εἶνε, ὅτι ἡ μετανάστευσις προσέλαβε τὸν τύπον σεισαχθείας, ἀφοῦ ἀποσβέννυνται τὰ χρέη των. Καταλείψ δὲ τῶν ἀγαθῶν τῆς μεταναστεύσεως ἐθνοσωτήριος εἶνε ἡ λύσις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ὄθει τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα μετὰ μάλιστα τὴν ἐξασθένησιν τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος». Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἰδίαν εφημερίδα ὑπάρχουν διαφημίσεις γιὰ τις ναυτιλιακὰς εταίρειας (Εικ. 176).

Παρατίθεται ἐπίσης, ἄλλη διαφήμιση στο «Φῶς», στο δημοσίευμα τῆς 13^{ης} Ἰουλίου τοῦ 1906: «**ΤΟ ΠΕΥΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΩΝ** - Χθὲς ἀνεχώρησαν διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου «Σοφία Χόενβεργ» τῆς ἐταιρείας «Ἀυστροαμερικάννα» κατ' εὐθείαν διὰ

τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν μετανάσται καταγόμενοι ἐκ Λακωνικῆς, Λακεδαιμόνος, Καλαμῶν, Μεσσηνίας καὶ Πυλίας. Μετ' εὐχαριστήσεως παρατηροῦμεθα ὅτι μόνη ἐξ ὅλων τῶν ἀτμοπλοϊκῶν ἐταιρειῶν κατώρθωσε νὰ ἔχη ἀτμόπλοια κατ' εὐθείαν δι' Ἀμερικὴν ἢ «Ἀύστροαμερικάνα», οἱ δὲ μετανάσται διὰ τῆς ἐταιρείας ταύτης ἀναχωροῦσι τυγχάνοντες πάσης περιποιήσεως καὶ εὐκολίας, καταλαμβάνοντες κλίνας σιδηρᾶς καὶ τροφὴν ἐκ Καλαμῶν καὶ ἀποβιβαζόμενοι ἀπ' εὐθείας εἰς Νέαν Υόρκην συνοδευόμενοι καὶ παρὰ τοῦ πράκτορος, ἀποφεύγοντες δὲ οὕτω τὰς ταλαιπορίας των μέσω Μασσαλίας καὶ Νεαπόλεως διὰ τῶν λοιπῶν ἐταιρειῶν ἀπερχομένων μεταναστῶν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι διὰ τῶν ἀτμοπλοίων τῆς ἐταιρείας ταύτης ἀναχωρούντων κατὰ δεκαπενθημερίαν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσιν ἀποσταλῆ ἄνω τῶν 1000 μεταναστῶν»¹¹⁸⁴.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις εταιρείες δεν υπήρχε μόνο στα δημοσιεύματα και στις διαφημίσεις της εποχής, αλλά ἐπαιρνε και μεγαλύτερες διαστάσεις, ὅπως προκύπτει πάλι ἀπὸ τον καλαματιανὸ τύπο της εποχής: «**Ἡ ΣΥΜΠΛΟΚΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ** - Περὶ τὸ ἀπόγευμα τῆς χθὲς ἔλαβε χώραν ἐν Πειραιεὶ μεγάλη συμπλοκή καὶ αἱματηρά μεταξὺ δύο μεσιτῶν τῶν πρακτορείων τοῦ Πειραιῶς, ὁ εἰς Καλάμιος καὶ ὁ ἕτερος ἐκ Μάνης, ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις: Ὁ Πολίτης μεσίτης ἐκ Καλαμῶν, ἤριζε μὲ τὸν Μπουλαχάνην ἐκ Μάνης, μεσίτην ὡσαύτως, περὶ κατοχῆς μεταναστῶν τινῶν. Δὲν ἤρρησαν νὰ συμπλακῶσιν καὶ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν νὰ τραυματίσει ὁ Μπουλαχάνης τὸν Πολίτην διὰ μαχαίρας εἰς τὴν κεφαλὴν σοβαρώτατα»¹¹⁸⁵.

Το ρεύμα αὐτὸ της μεγάλης μετανάστευσης παρέσυρε και αρκετοὺς κατοίκους του Πεταλιδίου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι το 1906 δύο Δημοτικοὶ Σύμβουλοι του Πεταλιδίου, ο Ν. Καρβέλας και ο Ν. Ζέρβας, ἐφυγαν για την Ἀμερικὴ. Ο τότε Δήμαρχος Μ. Στραβόλαιμος ἀναγκάστηκε να ζητήσῃ ἀπὸ τη Νομαρχία τη συμπλήρωση των δημοτικῶν θέσεων που ἔμεναν κενές¹¹⁸⁶. Το περιστατικὸ ἀναφέρει τα δημοσίευμα της εφημερίδας «Φῶς» στις 28 Σεπτεμβρίου με τίτλο το «ΡΕΥΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΩΝ». Συγκεκριμένα γράφει: «Τὸ ρεῦμα τῶν μεταναστεύσεων ἤρρηξε νὰ παρασύρῃ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ δημοτικὸς συμβούλους, οὕτω ὁ Δήμαρχος

1184 Εφημ. «Φῶς», 13 Ιουλίου 1906.

1185 Εφημ. «Ταχυδρόμος Καλαμῶν», 6 Δεκεμβρίου 1909.

1186 Μπρεδήμας 2003, 163-164.

Πεταλιδίου ἐζήτησε παρὰ τῆς Νομαρχίας, ὅπως διατάξῃ τὴν συμπλήρωσιν τῶν θέσεων των εἰς Ἀμερικὴν μεταναστευσάντων δημοτικῶν συμβούλων Ν. Καρβέλα καὶ Ν. Ζέρβα»¹¹⁸⁷.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ που ἡ μετανάστευση ἐντείνεται στὴν ἐυρύτερη περιοχὴ, ἐγίνε καὶ ἡ ἐνοποίηση των δύο ἐνοριῶν τοῦ Πεταλιδίου, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐφημέριου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, Ηλία Χορταρέα, τὸ 1906¹¹⁸⁸. Με ἀπόφαση τῆς Ι. Μητροπόλεως ἐπὶ ἤλθε καὶ πάλι ἡ συνένωση των δύο ἐκκλησιῶν, ὁ διαχωρισμὸς των οποίων εἶχε γίνε ἀπὸ τὸ 1880, ὅταν λειτούργησε στὴν πλατεία τοῦ Πεταλιδίου ὁ Ι. Ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ οποίος κτιζόταν περίπου γιὰ μία δεκαετία¹¹⁸⁹.

Τὸν ἴδιο χρόνο, τὸ 1906, με πρόταση τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Ν. Π. Καλογερόπουλου, ἐκδόθηκε Βασιλικὸ Διάταγμα, βάσει τοῦ οποίου ἐγίνε ἡ ἀπαλλοτρίωση των κτημάτων τοῦ Γεωργίου Κορκολιάκου καὶ τοῦ Πέτρου καὶ Φανῆς Ἐξαρχάκου, που θα χρησιμοποιούνταν στὴν ἐξαγωγή πετρωμάτων γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λιμανιοῦ τῆς Μεσσήνης. Συγκεκριμένα στο ΦΕΚ 10/ 14-1-1906 ἀναφέρεται¹¹⁹⁰:

1187 Εφημ. «Φῶς», 28 Σεπτεμβρίου 1906.

1188 Πανταζόπουλος 2012, 142.

1189 Πανταζόπουλος 2012, 142.

1190 ΦΕΚ. 10, 14 Ἰανουαρίου 1906.

(1)

Περὶ ἀναγκαστικῶς ἀπαλλοτριωτέων κτημάτων, κατα-
λαμβανομένων διὰ τὴν ἐξαγωγήν πετρωμάτων πρὸς
κατασκευὴν τοῦ λιμένος Μεσσήνης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὰς δια ἀξίας τῶν νόμων ΔΡΕ' τῆς
1 Ἀπριλίου 1883 καὶ ΑΧΜΒ' τῆς 4 Ἰανουαρίου 1883.

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ἰπουρ-
γοῦ ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν

Κηρύσσομεν ἀναγκαστικῶς ἀπαλλοτριωτέα, λόγῳ δημο-
σίας ἀνάγκης, τὰ διὰ τὴν ἐξαγωγήν πετρωμάτων πρὸς κα-
τασκευὴν τοῦ λιμένος Μεσσήνης καταλαμβανόμενα κτή-
ματα, α') τοῦ Γεωργίου Κουρκουλάκου καὶ β') τῶν Πέτρου
καὶ Φανῆς Ἐξαρχάκου, τὰ κείμενα παρὰ τὴν ἀκτὴν Πετα-
λιδίου καὶ ἐν τῷ σχετικῷ κτηματολογικῷ διαγράμματι, τῷ
θεωρημένῳ παρὰ τῆς Διευθύνσεως τῶν δημοσίων ἔργων
τὴν 29 Ἰουλίου 1905, σημειούμενα, ἐπὶ προηγουμένη ἀπο-
ζημιώσει, κανονισθείτη διὰ τοῦ ἀπὸ 7 Σεπτεμβρίου 1883
τοῦ πρωτοκόλλου ἐκτιμήσεως, τῆς κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ
νόμου ΑΧΜΒ' διορισθείσης ἐκτιμητικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ Ἡμέτερος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ἰπουργὸς δημοσιεύ-
σει καὶ ἐκτελέσει τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Ἰανουαρίου 1906.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ἰπουργὸς
Ν. Π. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Για τους ίδιους λόγους με την απαλλοτρίωση των κτημάτων, δηλαδή την κατασκευή λιμανιού στη Μεσσήνη, όπως έχει ήδη αναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο, στην περιοχή του Φάρου στήθηκε εργοτάξιο κατασκευής κιβωλίων για λογαριασμό της Εταιρείας Μασουρίδη, που είχε αναλάβει την κατασκευή του λιμανιού στις εκβολές του Παμίσου, στη σημερινή Μπούκα. Σύμφωνα με δημοσίευμα της εποχής, η θεμελίωση του λιμανιού έγινε στις 11 Μαΐου του 1906, με μεγάλη επισημότητα, όπως αναφέρεται στον τύπο της εποχής και συγκεκριμένα στην εφημερίδα «Θάρρος», στις 12 Μαΐου του 1906¹¹⁹¹.

Για τη μεταφορά του λατομικού υλικού που δημιουργήθηκε στην περιοχή, στρώθηκαν σιδηροτροχιές στερεωμένες στους βράχους της ακτής, πάνω στις οποίες κινούνταν ένα μικρό φορτηγό τρένο. Διαμορφώθηκε επιπλέον στον Φάρο ένα τμήμα προκυμαίας, ώστε να αράζουν εκεί οι μαούνες. Με τις μεταφερόμενες πέτρες και το ασβεστοκονίαμα κατασκευάζονταν τα μπλοκ ή «πλόκα», όπως επικράτησαν να

1191 Πανταζόπουλος 2012, 167.

λέγονται από τους ντόπιους, τα οποία στη συνέχεια φορτώνονταν με γερανό στις μαούνες και μεταφέρονταν στις εκβολές του Παμίσου¹¹⁹².

Ακόμα και σήμερα η περιοχή αυτή ονομάζεται «Πλόκα», αφού έχουν απομείνει αυτά τα μεγάλα μπλοκ παρατημένα σε σειρές και αποτελούν σημείο αναφοράς της περιοχής (**Εικ. 177**). Το εργοτάξιο της κατασκευής κυβόλιθων απασχολούσε πλήθος εργατών και ειδικών τεχνιτών και έτσι πολλοί Πεταλιδαίοι μετέτρεψαν πολλά πρόχειρα αποθηκευτικά διαμερίσματα των οικιών τους σε εστιατόρια, ταβέρνες, εργαστήρια και άλλα, όπως αναφέρεται σε τοπική εφημερίδα της εποχής¹¹⁹³.

Το έργο όμως αυτό (δηλαδή της κατασκευής λιμανιού στη Μεσσήνη) τελικά δεν ολοκληρώθηκε, καθώς πρόεκυψε διαφωνία ανάμεσα στον επιβλέποντα μηχανικό Μοσχίδη, την κατασκευαστική εταιρεία και των μελών της Λιμενικής Επιτροπής. Τελικά, την υπόθεση ανέλαβε η δικαιοσύνη, το έργο της κατασκευής λιμανιού στη Μεσσήνη ματαιώθηκε, ενώ αντίθετα η Καλαμάτα πρόλαβε και κατασκεύασε το δικό της λιμάνι. Τα δεκάδες μπλοκ παρέμειναν στον Φάρο, μέχρι το 1970 περίπου, όταν ρίχτηκαν με δαπάνες της τότε κοινότητας Πεταλιδίου στη θάλασσα, για να ενισχύσουν τον παλιό υποτυπώδη αντιβραχίονα, που είχε ήδη δημιουργηθεί με την εναπόθεση ακανόνιστων βράχων¹¹⁹⁴.

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και συγκεκριμένα στις 20 Νοεμβρίου του 1908, γεννήθηκε στο Πεταλίδι, ένας σημαντικός πνευματικός άνθρωπος (**Εικ. 178**), ένας πατέρας της εκκλησίας μας, ο γέρον Βησσαρίων Κορκολιάκος, η οικογένεια του οποίου καταγόταν από την περιοχή της Μάνης. Γονείς του ήταν ο Δημοσθένης και η Βενέτα, οι οποίοι απέκτησαν πέντε αγόρια και τέσσερα κορίτσια¹¹⁹⁵. Η οικογένειά του αντιμετώπιζε τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες της εποχής, ενώ ο πατέρας του ασκούσε το επάγγελμα του κρεοπώλη και του αγρότη (**Εικ. 179**)¹¹⁹⁶.

Το 1928, έγινε μοναχός στον Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Ιεράς Μονής Δήμιοβας Καλαμάτας, αφού πρώτα είχε αποφοιτήσει από εξατάξιο Γυμνάσιο της Καλαμάτας, όπου από Ανδρέας μετονομάστηκε σε Βησσαρίωνα¹¹⁹⁷. Στην περιοχή της

1192 Πανταζόπουλος 2012, 167.

1193 Εφημ. «Μεσσηνιακή Αναγέννηση», φ. Οκτωβρίου 1966.

1194 Πανταζόπουλος 2012, 168-169.

1195 Ευσταθίου 2008, 63.

1196 Ευσταθίου 2008, 77.

1197 Ευσταθίου 2008, 63.

Καλαμάτας, έμεινε μέχρι το 1935 και στη συνέχεια μετέβη στην Καρδίτσα, όπου ως βοηθός του μητροπολίτη Ιεζεκιήλ, ανέπτυξε μεγάλη φιλανθρωπική και πνευματική δραστηριότητα¹¹⁹⁸.

Ανέλαβε πολλές και δύσκολες αποστολές. Μεταξύ αυτών έπαιξε σημαντικό ρόλο στη Γερμανική Κατοχή, κατά την οποία αναφέρεται ότι βοήθησε πολλούς πατριώτες και έσωσε με προσωπικές παρεμβάσεις του παιδιά που είχαν συλλάβει οι Γερμανοί¹¹⁹⁹. Μετά την Απελευθέρωση και τον Εμφύλιο, ο π. Βησσαρίων έφυγε από την Καρδίτσα και ήδη Αρχιμανδρίτης με πολύχρονο ασκητικό βίο και πλούσιο πνευματικό και κοινωνικό έργο, πήγε μετά το 1955, στην Ιερά Μονή Αγάθωνος (**Εικ. 180**), την οποία είχε ως ορμητήριο και έκανε περιοδεία σε όλες της περιοχές της Φθιώτιδας, ασκώντας το πλούσιο σε φιλανθρωπία και θρησκευτική αγάπη, έργο του¹²⁰⁰.

Πλήθος ανθρώπων που τον γνώριζαν μαρτυρούν για το έργο αυτό, κάνοντας όμως και λόγο για τη διορατική του ικανότητα, για θαυματουργές ιδιότητες, αλλά και για ένα πλούσιο ποιμαντικό και φιλανθρωπικό έργο¹²⁰¹. Ο π. Βησσαρίων *κοιμήθηκε* στο Νοσοκομείο «Σωτηρία» στην Αθήνα, μετά από πνευμονικό οίδημα, την 22^α Ιανουαρίου του 1991¹²⁰² και κηδεύτηκε στα Βαπτιστήρια της Μονής (**Εικ. 181**), όπου το σώμα του έμεινε στον τάφο για δεκαπέντε χρόνια¹²⁰³, μετά την εκταφή του¹²⁰⁴ διαπιστώθηκε ότι το σώμα του κάτω από το σάβανο ήταν άφθαρτο (**Εικ. 182**) μεταφέρθηκε στο παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδας για να προστατεύεται και έκτοτε βρίσκεται εκεί προς προσκύνηση από χιλιάδες πιστούς¹²⁰⁵.

Στο Πεταλίδι υπάρχουν οι απόγονοι της οικογένειας του γέροντα Βησσαρίωνα, οι οποίοι μιλούν με τα καλύτερα λόγια για τη μορφή του. Η ανηψιά του μάλιστα, η κα. Αναστασία Τζίφα, κόρη της αδελφής του, εξομολογείται ότι γι' αυτήν και τα ορφανά αδέρφια της ο Γέροντας υπήρξε πολύτιμο στήριγμα και βοήθεια στα παιδικά τους

1198 Ευσταθίου 2008, 89.

1199 Ευσταθίου 2008, 92-95.

1200 Ευσταθίου 2008, 123.

1201 Ευσταθίου 2008, 124.

1202 Ευσταθίου 2008, 66.

1203 Αρχιμ. Ζαχαράκης 2017, 287.

1204 Ευσταθίου 2008, 307.

1205 «Ο Γέρον Βησσαρίων ο Αγθωνίτης», <http://www.romiosini.org.gr/8D0199D0.el.aspx>, 2017.

χρόνια¹²⁰⁶. Τον τελευταίο καιρό, πολύς λόγος γίνεται και για την αγιοποίηση του Γέροντα Βησσαρίωνα.

Η ιστορική πορεία της Κομόπολης του Πεταλιδίου διαφαίνεται και μέσα από την ονοματοδοσία των δρόμων του, όπως προκύπτει και από το άρθρο του Π. Πανταζόπουλου στην εφημερίδα «Σημαία» το 1960 με τίτλο *Πεταλιδίου ονόματα οδών και πλατειών*¹²⁰⁷, την οποία εντοπίσαμε στο αρχείο του Μ. Φερέτου στα Γ.Α.Κ. Μεσσηνίας. Ο Π. Πανταζόπουλος στο άρθρο του αυτό συγχαίρει τον πρόεδρο Σταύρο Μαργιόλη και το Συμβούλιο της Κοινότητας Πεταλιδίου, οι οποίοι έδωσαν στους δρόμους και τις πλατείες ονόματα άμεσα συνδεδεμένα με την τοπική, αλλά και ευρύτερη ιστορία της χώρας μας, για να είναι αυτά ενθύμια του ένδοξου παρελθόντος της περιοχής για τους κατοίκους¹²⁰⁸.

Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο δόθηκαν οι παρακάτω ονομασίες σε δρόμους και πλατείες, για τις οποίες θα λέγαμε τελικά ότι δεν ευδοκίμησε ο σκοπός τους, αφού το Πεταλίδι σήμερα δεν έχει διευθύνσεις με οδούς και σχεδόν κανένας κάτοικος δεν γνωρίζει τις παλαιές ονομασίες που τους δόθηκαν, ώστε να κάνουν συνειρμικά και τις αντίστοιχες ιστορικές συνδέσεις. **«Πλατεία Αγίου Νικολάου:** Δόθηκε στην κεντρική πλατεία, επειδή στη μέση της υπάρχει και ο Φερώνυμος Ι. Ναός. **Πλατεία Κ. Πιερράκου Μαυρομιχάλη:** Δόθηκε στη δεύτερη πλατεία του χωριού σε ανάμνηση του σπουδαίου αυτού άνδρα, που συνέβαλε τα μέγιστα στη δημιουργία της Λακωνικής αυτής αποικίας. **Λεωφόρος Ν. Πιερράκου Μαυρομιχάλη:** Δόθηκε σε ανάμνηση του ανδρός εκείνου, ο οποίος λόγω της θέσεώς του (Υποστράτηγος και κατόπιν Γερουσιαστής) μπόρεσε να προκαλέσει Βασιλικό Διάταγμα και να εποικήσει ακτήμονες Μανιάτες αγωνιστές του 1821 στον έρημη τότε περιοχή του Πεταλιδίου. Και πέρα όμως από την ίδρυση της αποικίας, ο Νικόλαος Πιερράκος εργάστηκε ακατάπαυστα για την εξέλιξη της αποικίας. **Λεωφόρος Μαιζώνος:** Δόθηκε σε ανάμνηση του Γάλλου αρχιστράτηγου, ο οποίος το 1828 αποβιβάστηκε στην περιοχή του Πεταλιδίου, οδηγώντας 14. 000 στρατιώτες για να

1206 Προφορική μαρτυρία κας. Αναστασίας Τζίφα, ανηψιάς Γέροντα Βησσαρίωνα.

1207 Εφημ. «Σημαία» αρ.φ. 8., 9 Ιουνίου 1960.

1200 Εφημ. «Σημαία» αρ.φ. 8., 9 Ιουνίου 1960.

διώξει κατόπιν εντολής της Γαλλικής Κυβέρνησης τους Τουρκοαιγυπτίους του Ιμπραήμ, οι οποίοι ακόμα και μετά τη Ναυμαχία στο Ναβαρίνο εξακολουθούσαν να αποτελούν σοβαρό κίνδυνο. **Οδός Αλεξάνδρου Παπάγου:** Προς ανάμνηση του ένδοξου Αρχιστράτηγου δύο πολέμων. **Οδός Ζωοδόχου Πηγής:** Είναι η κατευθυνόμενη προς τον φερώνυμο Ι. Ναό οδός. **Οδός Κόλμαν και Στράους:** Δόθηκε προς τιμή και ανάμνηση των δύο Ευρωπαίων μηχανικών, που εκπόνησαν το σχέδιο, βάσει του οποίου κτίστηκε το Πεταλίδι. **Οδός Αρχαίας Κορώνης:** Δόθηκε προς ανάμνηση του ονόματος της περιοχής κατά την κλασική περίοδο, η οποία σύμφωνα με ιστορικούς της εποχής και κυρίως τον Πausανία, ήταν διακοσμημένη με ναούς, αγάλματα και άλλα έργα τέχνης. **Οδός Δ. Διπλαράκου:** Δόθηκε προς τιμή και ανάμνηση του μεγάλου ευεργέτη του Πεταλιδίου, ο οποίος δώρισε την περιουσία του και 200. 000 ομολογίες στη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση Πεταλιδίου. **Οδός Πλατανιστόνος:** Από το όνομα του αρχαίου μικρού ποταμού, ο οποίος κατά τον Πausανία, πήγαζε από έναν πολύ μεγάλο πλάτανο και προμήθευε την αρχαία Κορώνη με πόσιμο νερό. **Οδός Πausανίου:** Σε ανάμνηση του μεγάλου ιστορικού του 2^{ου} αι. μ.Χ., ο οποίος επισκέφθηκε την τότε ακμάζουσα Κορώνη και συμπεριέλαβε στα Μεσσηνιακά του πολύτιμες πληροφορίες γι' αυτήν¹²⁰⁹. **Οδός Αγαμέμνονος:** Δόθηκε σε ανάμνηση του ηρωικού Αρχιστράτηγου των Ελλήνων στον Τρωικό πόλεμο, στην προσωπική περιουσία του οποίου ανήκε η Ομηρική Αίπεια, η οποία δόθηκε προίκα (μία εκ των επτά προικίων) στον μνημόνα Αχιλλέα (Ιλιάς, Ι στ. 294). **Οδός Επιμελίδου:** Δόθηκε σε ανάμνηση του οικιστή της Αρχαίας Κορώνης (4^ο αι. π.Χ.), καταγόμενου από την Κορώνεια της Βοιωτίας. **Οδός Βασιλέως Γεωργίου του Β':** Δόθηκε σε ανάμνηση του Βασιλέα της Ελλάδας Γεωργίου του Β' (1890-1947). **Οδός Κ. Δαβάκη:** Σε ανάμνηση του εκ Μάνης καταγόμενου ήρωα του βορειοηπειρωτικού έπους (1940-1941). **Ακτή Μιαούλη:** Σε ανάμνηση του ηρωικού ναυάρχου, ο οποίος συντέλεσε τα μέγιστα στην αίσια έκβαση της Επανάστασης¹²¹⁰.

Το αρχείο του Μίμη Φερέτου είναι πολύτιμη πηγή για την ιστορική εξέλιξη του Πεταλιδίου, καθώς από αυτό αντλούμε πληροφορίες σημαντικές για δημοσιεύματα σε διάφορες εποχές. Έτσι, εκτός από το παραπάνω δημοσίευμα, εντοπίσαμε στα ΓΑΚ Μεσσηνίας, στο αρχείο του Μ. Φερέτου και το παρακάτω:

«Στὸ Πεταλίδι ἐπεβλήθη στὰ 1828 Διατήμησις τροφίμων γιὰ τὴν προστασία τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ.

1209 Εφημ. «Σημαία» αρ.φ. 8., 9 Ιουνίου 1960.

1210 Εφημ. «Σημαία» αρ.φ. 8., 9 Ιουνίου 1960.

Μόλις ἐγκαταστάθη τὸ Γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ Μαιζῶνος στὸ Πεταλίδι, «φούντωσε» κιόλας ἡ «μαῦρη ἀγορά», ποὺ γνωρίσαμε καὶ ἐμεῖς στὴν ἐπάρατη ἐποχὴ τῶν Γερμανο – Ἰταλῶν στὰ 1941-1944. Ντόπιοι καὶ ξένοι «ἔξυπνοι» ἄρχισαν νὰ ἀποκρύπτουν ὅσα εἶδη ὑπῆρχον στὴν περιοχὴ καὶ παράλληλα ἀνέβαζαν τὶς τιμὲς τοὺς εἰς ὕψη δυσθεώρητα. Στὸ Πεταλίδι ποὺ τότε ἐγνώρισε δόξες «διεθνοῦς λιμένους» λειτουργοῦσε... χρηματιστήριον ἐμπορευμάτων καὶ νομισμάτων ντόπιους καὶ ξένους «σαράφηδες». «σαράφηδων». Φαίνεται ὅτι οἱ Γαλλικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς διαμαρτυρήθηκαν καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Πολιτεία», ὅπως ἀπεκαλεῖτο ἐπίσημα, ἔσπευσε νὰ λάβει μέτρα προστασίας ὑπὲρ τῶν ξένων.

Ὁ Ἑκτακτὸς Ἐπίτροπος Κάτω Μεσσηνίας (δηλ. ὁ διοικητὴς) Ἀθηναῖος ἀξιώματοῦχος τοῦ ἀγῶνος, Γεώργιος Ψύλλας, ποὺ εἶχε ἔδρα τὴν Καλαμάτα ἔσπευσε στὸ Πεταλίδι καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τόπου μὲ τὴ συνεργασία τῶν Δημογερόντων ποὺ εἶχαν λίγο πρὶν ἐκλεγῆ, ἐπέβαλε διατίμηση γιὰ τὰ παντὸς εἶδους τρόφιμα καὶ καθόρισε τὴν τιμὴ εἰς τουρκικὰ γρόσια στὴν ὁποία θὰ ἐξαργυρώνονταν τὰ γαλλικὰ φράγκα κι' ὅσα ἄλλα εὐρωπαϊκὰ νομίσματα – πάνω ἀπὸ 15 θὰ πρόσφεραν οἱ Γάλλοι στρατιῶτες.

Ἡ διατίμησης συνετάχθη ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ στὶς 22 Αὐγούστου 1828, κι' ἐτοιχοκολλήθη σὲ διάφορα σημεῖα κι' ἐκοινοποιήθη «ἀρμοδιῶς» ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς:

Αρ. 636

Ὁ κατὰ τὴν Ἄνω καὶ Κάτω Μεσσηνίαν Ἐπίτροπος.

Διὰ νὰ παύσουν αἱ κατὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ Πεταλιδίου γενόμεναι ἀπὸ τινὰς καταχραστάς, καθὼς καὶ εἰς ὅποιο ἄλλο μέρος ἤθελε τοποθετηθοῦν Γαλλικὰ στρατεύματα (αἰσχροκέρδεια).

Διατάττει

Τὰ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Πεταλιδίου τρόφιμα καὶ ἄλλα εἶδη δὲν θέλουν πωληθῆαι περισσότερον (ἐφ' ὅσον τὸ Γαλλικὸ στρατεύμα ὑπάρχει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον στρατοπεδευμένον) ἀπὸ τὰς ἐξῆς προσδιοριζόμενας τιμάς: Ψωμί Α' ποιότητος ἢ ὀκᾶ παράδες 52 (Ψωμί Β' Ποιότητος 48, Τυρὶ καλὸν παράδες 110, λάδι παράδες 110, βούτυρον παράδες 220, ρίζι 90, μέλι 64, κρομμύδια 28, ψάρια χονδρά 120, ψάρια λιανὰ 90, κρέας Α' ποιότητος 80, Β' 72, ἀλεύρι σίτινον 48, ἀραποσίτι 36, κρασί Σαντορίνης 60, κρασί Πάρου καὶ Νάξου 48, κρασί Κουμιώτικο καὶ ἐντόπιον 32, μοσχᾶτο Σάμου 30, ρακὶ 200, σῦκα Α' ποιότητος ἢ τσαπέλα 28, Β' ποιότητος 24, σῦκα χλωρὰ 3 εἰς τὸν παρᾶ, σταφύλια Α' ἢ ὀκᾶ 23, Β' 16, ἀπίδια (ἀγλάδια) 20, μῆλα 20, καρύδια 2 εἰς τὸν παρᾶ, χειμωνικὰ ἢ ὀκᾶ 10, πεπόνια 12, λεμόνια 1 εἰς τὸν παρᾶ, καπνὸς Αδ 400 ἢ ὀκᾶ, Β' 300,

μελιτζάνες 3 δύο παράδες, μπάμιες 4 εἰς τὸν παρᾶ, ντομάτες μία εἰς τὸν παρᾶ, φασόλια χλωρὰ 20, ξηρὰ 40, ζῦδι 40, ἄλατι 10, σαποῦνι 160 παράδες ἢ ὀκά.

Ἐν Πεταλίδῳ 22 Αὐγούστου 1828

Ὁ Ἐκτακτος Ἐπίτροπος

Γεώργιος Ψύλλας»¹²¹¹.

Αὐτό που κυρίως μάς προκαλεῖ εντύπωση, εἶναι το πόσο γρήγορα στήθηκε ἡ παραπάνω μηχανή οικονομικῆς εκμετάλλευσης (μαύρη αγορά) ἀπὸ τους «ντόπιους» και ξένους σε μία περιοχή που τότε θεωρεῖται ἀπὸ πολλούς ακατοίκητη. Το παραπάνω ὅμως δημοσίευμα θα πρέπει με τη σειρά του να αποτελέσει στοιχείο σύμφωνα με το οποίο το Πεταλίδι ἐκείνη την εποχή δεν ἦταν εντελῶς ακατοίκητο και ὅτι θα πρέπει να υπήρχε ἓνα εἶδος μικροῦ συνοικισμού, καθὼς και ὅτι οἱ γύρω ἀπὸ αὐτό περιοχές, θα το χρησιμοποιούσαν ὡς τόπο ἐμπορικῆς και γεωργικῆς δραστηριότητας, γεγονός που δεν τοῦς ἔκανε να δουν με «καλό μάτι» την ἐκεῖ εγκατάσταση των Μανιατῶν που ἔγινε στα ἐπόμενα ἀμέσως χρόνια και δικαιολογεῖται ἔτσι και με αὐτὸν τον τρόπο ἡ ἀντιπαλότητα ἀνάμεσα στους «Ντόπιους» και τους «Μανιάτες».

Τα παραπάνω μπορούμε να τα συμπεράνουμε ἀπὸ ἀποσπάσματα ἐγγράφων του ἀγῶνα, στα οποία ἀναφέρονται στοιχεία. Συγκεκριμένα: Στις 19 Φεβρουαρίου του 1825, καθὼς μάς πληροφορεῖ ὁ Ἐπαρχος Κορώνης, Δημήτριος Βυζάντιος, σε ἐκθεσὶ του στο Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἐφθασαν τα τμήματα των Ἀράβων που προήλαυαν ἀπὸ την Κορώνη. Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Ἐκαυσαν μ' ὄλον τοῦτο τὸ χωρίον Ντοστ' Ἀγᾶ και τὰ τὰς ἐκκλησίας τῶν Βουναρίων και Καστελλίων. Ἐν μιστικὸν (εἶδος καραβιοῦ) Σπετσιώτικον, τὸ ὁποῖον παρέπλεε ἔξω τῶν Βουναρίων και Καστελλίων διέσωσε μερικὰς γυναῖκας και παιδία, ὅπου ἔμειναν εἰς τὰ αὐτόθι παράλια. Ἡμεῖς δὲ ἐφθάσαμεν πεζοὶ εἰς Λογκᾶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ και τὸ χωρίον ἦτον ἀδύνατο διὰ νὰ βαστάσῃ, ἐτραβήχθημεν εἰς Πεταλίδι. Μαθόντες δὲ ὅτι και ἐν τῇ Λογκᾶ εὐρισκόμενοι στρατιωτικοὶ ἐτραβήχθησαν εἰς Χαϊκάλι (Ἀχλαδοχώρι). Φοβούμενοι μήπως μᾶς πιάσουν ἔμπροσθεν στοῦ Πεταλίδι, ἐτραβήχθημεν περὶ τὰ μεσάνυχτα εἰς Νησί»¹²¹².

1211 Φερέτος, ΓΑΚ, Γενικὴ Γραμματεία 22 Αὐγούστου 1828, φακ 118.

1212 ΓΑΚ. Ὑπ. Ἐσωτ. Φακ. 55.

Σε γράμμα του από το Λιμένι της 10^{ης} Ιουλίου του 1827 ο στρατηγός Αντ. Μαυρομιχάλης γνωστοποιούσε στους Διον. Μούρτζινο-Τρουπάκη και Κων. Μαυρομιχάλη: «*Ταύτην τὴν στιγμήν ἦλθεν ἡ Γουλέτσα τοῦ Κάλπη, ὅστις χθὲς τὸ ἑσπέρας ἦταν εἰς τὸ Πεταλίδι, κί' ἐκεῖ ἀντάμωσε μερικοὺς Κορωναίους, ὅπου εἶχαν χωσιὰ (ἐνέδρα) καὶ ἐσκότωσαν κί' ἔπιασαν καὶ ζωντανοὺς (Ἄραβες), οἱ ὅποιοι (Κορωναῖοι) τοῦ εἶπαν τοῦ Κάλπη ὅτι ὅλα τὰ καράβια ἦτον βγαλμένα ἀπὸ τὸ Νεόκαστρον καὶ ἐπῆγαν μέρος εἰς Μεθώνη*»¹²¹³

Σε ένα έγγραφο από της 20^{ης} Αυγούστου του 1825 δεκάδες αγωνιστές από την περιοχή του Πεταλιδίου και Κορώνης, με το οποίο εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη τους στον από τις Φαρές (Γιαννιτσάνικα) καταγόμενο πλοίαρχο-αγωνιστή Νικ. Γιαννουτσάκο - Μαυρομιχάλη ανέφεραν: «*Κατὰ τὸ 1827 ἔλθων ὁ Ἰμβραήμης μὲ τὸ στρατόπεδο του εἰς τὴν θέσιν τῆ αὐτῆ Ἐπαρχίας Ἐπαρχίας (δηλ. Πυλίας) εἰς τὸ **Πεταλίδι** τὴν ἀκόλουθον ἡμέρα ἐμετέβη εἰς Κορώνην. Ἀλλὰ ἀφήσας ἐν μέρος στρατιώτας τοῦ ἐπέκεινα τῶν χιλίων πεντακοσίων εἰς τρόπον κρυφίον, ἡμεῖς δὲ συναχθέντες εἰς τὰ περίξ τοῦ **Πεταλιδίου** ἐκατέβημεν εἰς **Πεταλίδιον** νὰ κάνωμεν παρατήρησιν πόθεν κινεῖται ὁ ἐχθρός. Πλησίον του περίξ του **Πεταλιδίου**, εὐρέθημεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεινεμένων ἐχθρῶν, ὥστε ὅπου ἤθελεν ἀφανισθῶμεν καὶ οἱ ὀγδοήκοντα. Ἀλλὰ ἀπὸ καλὴ τύχην εὐρεθίς ὁ κ. Νικόλαος Γιαννουζάκος Μαυρομιχάλης εὐρισκόμενος μὲ τὸ πλοῖον του «μπιστικόν», ἐφωδιασμένον εἶδος πολεμικοῦ πλοίου, εἶδεν τὸν κίνδυνον τῶν διαλειφθέντων Ἑλλήνων ὁ ρηθείς πλοίαρχος, πλησιάζει ἀμέσως εἰς τὴν ξηρὰν καὶ κροτεῖ τὸν πόλεμον μὲ τοὺς μεμωνεμένους κρυφίους χιλίους πεντακοσίους ἐχθροὺς καὶ ἀρχινᾷ μὲ τὰ κανόνια του καὶ τὰ λοιπὰ ὄπλα ἀδιακόπως νὰ τοὺς κτυπᾷ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐλευθέρωσεν ἡμᾶς ἀπὸ τὸν κίνδυνον*»¹²¹⁴.

Σε έγγραφό του στο Υπουργεῖο Εσωτερικῶν στις 23 Φεβρουαρίου 1825, ο Ἐπαρχος Καλαμάτας αναφέρει: «*Οἱ ἐχθροὶ ἐστάθησαν χθὲς εἰς τὸ Πεταλίδι*»¹²¹⁵.

Σε ἄλλο έγγραφο αναφέρει της 26^{ης} Φεβρουαρίου του 1825 στο Υπ. Εσωτ. ο ἀπὸ τον Αγρίλο Καλαμάτας καταγόμενος ἐπαρχος Νησίου (Μεσσήνης) παλαιοφιλικός Χριστόδουλος Μόρφης αναφέρει ἀνάμεσα σε ἄλλα: «*...τὸ προχθεσινὸν Σάββατον τῆ*

1213 ΓΑΚ, Υπ. Πολ. 14 Ιούλι 1827. Φακ. 200.

1214 ΓΑΚ. Φακ. Γιαννουζάκου.

1215 ΓΑΚ. Υπ. Εσωτ. Φακ. 57.

21η Φεβρουαρίου 1825 εύρισκομένων τῶν στρατηγῶν Γιατρακαίων εἰς τὸ χωρίον Χαϊκάλι (Αχλαδοχώρι), ὤρμησαν οἱ ἐχθροί, προχωρήσαντες εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, ἔφθειραν δια πυρὸς τὴν ἐκκλησία καὶ τινὰ σπίτια, ἀπ' ἐκεῖ ἐκινήθησαν καὶ ἦλθον εἰς τὸ χάνι τοῦ Πεταλιδίου καὶ ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τοῦ Τζάνε τὶς Μουργιές. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα δὲν ἀπάντησαν καμμίαν ἀντίστασιν»¹²¹⁶.

Στις 22 Φεβρουαρίου του 1825 συμπλήρωνε ο Δημ. Βυζάντιος με νέα του ἐκθεση στο Υπουργεῖο Εσωτερικῶν: «...χθὲς οἱ ἐχθροὶ προχωροῦντες ἔφθασαν εἰς Πεταλίδι, ἔκαυσαν τὸ Χαϊκάλι (Μπαλή), τὴν Λογκὰ καὶ τὰ Βουνάρια καὶ Καστέλλια καὶ προχωροῦν ἐμπρὸς καίοντες»¹²¹⁷.

Τα παραπάνω στοιχεῖα που ἀντλήσαμε ἀπὸ τα Γ.Α.Κ. Μεσσηνίας, φανερόνουν ὅτι στο Πεταλίδι θα πρέπει να υπήρχε ἕνας στοιχειώδης οικισμὸς καὶ πρὶν τὴν ἐπίσημη ἰδρυσή του, που ἐξυπηρετοῦσε περισσότερο οικονομικὲς δραστηριότητες καὶ συναλλαγές. Οἱ συχνές ἀναφορές του Πεταλιδίου στα παραπάνω ἔγγραφα, καθὼς καὶ το γεγονός ὅτι εἶναι σημεῖο ἀναφοράς τόσο τῶν ἐχθρῶν ὅσο καὶ τῶν ντόπιων, δείχνει ὅτι ἦταν μάλλον κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕνα τοπωνύμιο ἀκατοίκητης περιοχῆς, ἡ οποία ἐξελίχθηκε μόνο, ὅταν τὴν κατοίκησαν οἱ Μανιάτες.

Μάλιστα, σε υπέρθυρο οικίας στὴν πλατεία, ἰδιοκτησίας Μαριόλη, ἀναγράφεται ἡ ἡμερομηνία 1825, γεγονός που δείχνει ὅτι ἡ οἰκοδόμησή του, ἀρα καὶ ἡ κατοίκησή του θα πρέπει να εἶχε ἀρχίσει νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἰδρυσή του, το 1834. Φαίνεται, λοιπόν, να ἦταν περισσότερο ἕνας ἐνδιάμεσος σταθμὸς γιὰ τὴ μετακίνηση στὴν ευρύτερη περιοχή – ἡ ὑπαρξη χανίου ἐκεῖ το ἐπιβεβαιώνει - που θα κάλυπτε ἴσως καὶ ἄλλες στοιχειώδεις ἀνάγκες διαμονῆς, χωρὶς ὅμως να ὑπάρχει μία οργανωμένη κοινότητα, ὅπως ἦταν οἱ ἄλλες γύρω περιοχές. Σε καμιά ἄλλωστε, ἀπογραφή πληθυσμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία δὲν καταγράφεται πληθυσμὸς στο Πεταλίδι, γεγονός ὅμως που δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ἀνάπτυξης καὶ κάποιας ἀνθρώπινης δραστηριότητας στὴν περιοχή, γιὰ να προετοιμαστεῖ ἔτσι ἡ μετοίκηση τῶν Μανιατῶν ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ τῶν κατοίκων τῶν γύρω περιοχῶν.

1216 ΓΑΚ. Υπ. Εσωτ. Φακ. 56.

1217 ΓΑΚ. Υπ. Εσωτ. φακ. 50.

6.5. Το φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης και η περίπτωση της συγκατοίκησης τριών διαφορετικών πληθυσμιακών στοιχείων στο Πεταλίδι, μετά την ίδρυσή του, στα νεότερα χρόνια

Στο Πεταλίδι των νεοτέρων χρόνων, δηλ. μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, διαμορφώθηκε ένα κοινωνικό κατεστημένο, το οποίο βασίστηκε στις σχέσεις τριών διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων, δηλαδή τους ντόπιους κατοίκους των γύρω από το Πεταλίδι χωριών, τους Μανιάτες αποίκους του και τους Ανεβοκατεβάτες από την Αρκαδία. Έτσι παρατηρήθηκε στην περιοχή το φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης, το οποίο βέβαια συναντάται και σε άλλες περιοχές και ιστορικές περιόδους της Ελλάδας, αλλά και του παγκόσμιου πολιτισμού, και ως ένα τέτοιο παγκόσμιο φαινόμενο αξίζει να μελετηθεί και ιστορικά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του φαινομένου αντλούμε πολλά από την ιστορία, όπως για παράδειγμα τις σχέσεις των λαών της Ανατολής με τους Έλληνες, οι οποίες ήταν άλλοτε ειρηνικές και άλλοτε εχθρικές¹²¹⁸. Οι μετακινήσεις του 11^{ου} έως τον 9^ο αι. π.Χ., γνωστές και ως πρώτος ελληνικός αποικισμός, ή ο δεύτερος ελληνικός αποικισμός από τον 8^ο έως τον 6^ο αι. π.Χ. είναι επίσης γνωστές ιστορικές περιπτώσεις πολιτισμικής ώσμωσης¹²¹⁹, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οι Ετρούσκοι δέχτηκαν επιδράσεις από τους Έλληνες ή τους Ρωμαίους, διατηρώντας παράλληλα τον δικό τους ιδιαίτερο πολιτισμό¹²²⁰.

Η πλέον μάλιστα γνωστή περίπτωση πολιτισμικής ώσμωσης στην αρχαιότητα θεωρείται η περίπτωση του ελληνιστικού κόσμου¹²²¹, όπου μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι Έλληνες ήρθαν για πρώτη φορά σε στενή επαφή με τους «Βαρβάρους» και συμβίωσαν σε έναν κοινό χώρο. Με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, την υιοθέτηση πολιτιστικών στοιχείων από την παράδοση των λαών της Ανατολής, την ίδρυση νέων πόλεων που εξελίχθηκαν σε εμπορικά και πνευματικά κέντρα, τις εξερευνήσεις περιοχών και την προώθηση της έρευνας, διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις που έδωσαν στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου τη διάσταση μίας ένοπλης εξερεύνησης¹²²², παρά ενός κατακτητικού

1218 Μαστραπάς 53.

1219 Μαστραπάς 77.

1220 Honour – Fleming 1991, 134.

1221 Κωτσάκης 2017, 29.

1222 Μαστραπάς 111.

πολέμου: Μία εκστρατεία που στάθηκε το χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα μελέτης, για τις επιστήμες της κοινωνιολογίας και ανθρωπολογίας, όσον αφορά την ώσμωση των λαών.

Το φαινόμενο αυτό στη μητροπολιτική Ελλάδα παρατηρήθηκε κυρίως την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας ανάμεσα στους Έλληνες γηγενείς και τους αποίκους Ρωμαίους¹²²³. Αποτυπώνεται δε με τον καλύτερο τρόπο στην επίδραση των φιλοσοφικών θεωριών των δύο πολιτισμών, οι οποίοι με τη σειρά τους επηρέασαν τη χριστιανική σκέψη, που διαμορφωνόταν εκείνη την εποχή: *«Ωστόσο η επεξεργασία του πλατωνισμού από τον Πλωτίνο φαίνεται να είναι αποτέλεσμα των νέων καιρών. Άλλωστε οι ανατολικές επιδράσεις ακριβώς αποτελούν μέρος της διεύρυνσης της αυτοκρατορίας. Ο συσχετισμός των θεωριών αποδεικνύει τον συγκρητισμό των ιδεών και μία κοινή προσδοκία. Η εμμονή στην πνευματική περιπέτεια του ατόμου και η εγκατάλειψη του πολιτικού στοχασμού αντιστοιχούν προς τη νέα πολιτική κατάσταση. Και πριν από όλα ο μυστικισμός που εκδηλώνεται εδώ συναντά συγχρόνως και την επιθυμία φυγής και την αγάπη προς το εξωλογικό που εκείνη την εποχή εξαπλώνεται σχεδόν παντού. Και πώς να μη δει κανείς ότι οι νέες τάσεις στον Πλωτίνο και στον Μ. Αυρήλιο αναγγέλλουν τον επικείμενο θρίαμβο του Χριστιανισμού»*¹²²⁴.

Όπως αποδεικνύουν και τα παραπάνω ιστορικά παραδείγματα, η πολιτισμική ώσμωση είναι ένα σύνηθες φαινόμενο σε περιπτώσεις όπου λαοί ή διαφορετικές μεταξύ τους πληθυσμιακές ομάδες συμβιώνουν σε έναν ενιαίο γεωγραφικά χώρο, συνήθως κάτω από την ίδια εξουσία, με βασικό χαρακτηριστικό της συμβίωσής τους το στοιχείο της ετερότητας¹²²⁵, το οποίο τελικά οδηγεί στο φαινόμενο της προσοικειώσης (acculturation, Akkulturation), δηλ. της αμφίπλευρης ανταλλαγής στοιχείων κουλτούρας, με βασικό συνεπακόλουθό της την πολιτισμική ώσμωση¹²²⁶.

Βέβαια, για να κατανοήσουμε καλύτερα το φαινόμενο της πολιτισμικής ώσμωσης σε μία κοινωνία, είναι καλύτερο να ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο επιδρά σε μία κοινωνία η πολιτισμική ετερότητα. Όπως πολλοί ανθρωπολόγοι υποστηρίζουν ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τους άλλους είναι σπάνια αντικειμενικός και παρερμηνεύεται από a priori κρίσεις, οι οποίες οδηγούν σε αυτό που

1223 Κωτσάκης 2017, 29.

1224 Romilly 2010, 307.

1225 Κωτσάκης 2017, 28.

1226 Μπένγκτσον 1991, 380-392.

ονομάζεται «αυθόρμητη κοινωνιολογία» και ερμηνεύει τον όρο «Βάρβαροι», με τον οποίο αποκαλούσαν οι αρχαίοι Έλληνες τους ξένους και που συχνά τον χρησιμοποιούμε εμείς για τους Άλλους¹²²⁷.

Αυτές οι a priori κρίσεις οφείλονται στο γεγονός ότι ο καθένας από εμάς θεωρεί φυσιολογικά τα πολιτισμικά πρότυπα που έχει αφομοιώσει μέσω της οικογένειας και του εκπαιδευτικού συστήματος της δικής του κοινωνίας, και «μη - φυσιολογικές» τις άλλες συμπεριφορές, σε βαθμό που και η λειτουργία των αισθητηρίων οργάνων του ανθρώπου να καλλιεργείται από το πολιτισμικό σύστημα, στο οποίο ανήκει¹²²⁸. Πολλά παραδείγματα από τις επιμέρους συνήθειες των λαών επιβεβαιώνουν τους παραπάνω ισχυρισμούς¹²²⁹. Για παράδειγμα, το φιλί μεταξύ των ανδρών στον ρώσικο χαιρετισμό μάς παραξενεύει αρκετά, αν και στην Αυτοκρατορία του Καρλομάγνου κατά τον χαιρετισμό δήλωσης υποτέλειας, οι άνδρες ασπάζονταν ο ένας τον άλλο στο στόμα¹²³⁰. Ο βηματισμός επίσης διαφοροποιείται στις ανθρώπινες φυλές. Οι Αμερικάνοι διακρίνονται συνήθως για το νωχελικό τους βάδισμά, οι Γάλλοι για το συνεσταλμένο τους βάδισμα, ενώ οι Αφρικανές για το ρυθμικό τους βάδισμα. Οι Άραβες πάλι έχουν την τάση να πλησιάζουν πολύ τον συνομιλητή τους, ενώ οι Αμερικανοί δυσανασχετούν, όταν μικραίνει η απόσταση με τον συνομιλητή τους¹²³¹.

Από τα παραπάνω, γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι οι περισσότερες σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους μπορούν να θεωρηθούν ως μία ανταλλαγή, που κατά τον George Simmel, είναι ο πιο ουσιαστικός τρόπος ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, κατά τη διάρκεια της οποίας διακυβεύονται σημαντικά συμφέροντα¹²³². Η αλληλεπίδραση αυτή μπορεί να έχει τη μορφή σύγκρουσης, μέσα από την οποία μπορεί να δημιουργηθούν ή να τροποποιηθούν τα ενδιαφέροντα της ομάδας, να προκύψουν ισχυροί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη αυτής. Όσο και αν φαντάζει αντιφατικό, μέσα από τη σύγκρουση μπορεί να προκύψει η ενότητα των διαφορετικών μελών της ομάδας, ακόμα και αν αυτό σημαίνει εκμηδενισμό ενός εκ των συγκρουόμενων μελών. Είναι κάτι ανάλογο με τα ακραία συμπτώματα μίας αρρώστιας, που στην ουσία αντανακλούν την

1227 Colley 2005, 23.

1228 Colley 2005, 23-24.

1229 Colley 2005, 24.

1230 Colley 2005, 24.

1231 Colley 2005, 28.

1232 Simmel 1971, 43.

προσπάθεια του οργανισμού να απελευθερωθεί από τα προβλήματα που προκαλούν αυτά¹²³³. Ακόμη και η προσπάθεια για επιβολή και κυριαρχία στο άλλο άτομο δημιουργεί ένα είδος αλληλεπίδρασης, που στηρίζεται όχι στην απόλυτη επιρροή του ενός στον άλλο, αλλά περισσότερο στην επιρροή που λειτουργεί ως ασπίδα ασφαλείας σε αυτόν¹²³⁴. Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι το άτομο βρίσκεται μεταξύ της κοινωνίας και της ατομικότητάς του, που συνυπάρχουν σε έναν μεταξύ τους ανταγωνισμό για την τελική επικράτηση¹²³⁵.

Ιδιαίτερα για την χώρα μας, η ετερότητα φάνηκε τα τελευταία χρόνια, όταν η Ελλάδα, μετά το 1989, έγινε χώρος υποδοχής διαφορετικών πληθυσμών, εξαιτίας της κλιμάκωσης της παγκοσμιοποίησης και των ανακατατάξεων στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο¹²³⁶. Έτσι, την πρόσφατη ιστορία της Ελλάδας σημάδεψαν η πτώση του τείχους του Βερολίνου, το άνοιγμα των συνόρων προς την Ανατολική Ευρώπη, οι πολεμικές συγκρούσεις στην Ασία και την Αφρική, με αποτέλεσμα ένα αυξανόμενο κύμα μεταναστών από το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, τη Συρία και την Αίγυπτο, καθώς και την αλβανική μετανάστευση τη δεκαετία του '90. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός μοντέλου συμβίωσης, το οποίο θα μπορούσε να αμβλύνει τις διαφορές των λαών σε επίπεδο κοινωνικό ή εργασιακό, για να γίνει εφικτή η συμβίωση. Ιδιαίτερα οι Αλβανοί με τις βαπτίσεις, τις αλλαγές ονομάτων, τις κουμπαριές, τους μεικτούς γάμους, το εργασιακό τους ήθος, και τη σκληρή τους εργατικότητα κατάφεραν, έως ένα βαθμό, να διεκδικήσουν μία ισότιμη συμμετοχή στην ελληνική κοινωνία και τον «δυτικό» τρόπο ζωής, αποδεικνύοντας ότι το μοντέλο της συμβίωσης λειτουργεί, όταν εφαρμόζεται σε ξένους, οι οποίοι μπορεί να είναι αφομοιώσιμοι έως ένα σημείο, δεχόμενοι την κυρίαρχη στάση του λαού που τους φιλοξενεί¹²³⁷.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ιστορικά κυρίαρχης στάσης απέναντι στην πολιτισμική διαφορά, είναι η «ελληνική φιλοξενία», δηλαδή η γενναιόδωρη υποδοχή που θεωρείται ότι επιφυλάσσουν παραδοσιακά οι Έλληνες στους «ξένους». Απαραίτητη βέβαια προϋπόθεση για την αποδοχή και το καλωσόρισμα του

1233 Simmel 1971, 70.

1234 Simmel 1971, 96.

1235 Simmel 1971, 125.

1236 Παπαταξιάρχης 2015, xiii.

1237 Παπαταξιάρχης 2015, xxiv-xxvi.

«ξένου» είναι να περιοριστεί η προβολή της πολιτισμικής του ταυτότητας¹²³⁸ και κυρίαρχος της συμβίωσης να αναδειχθεί ο Έλληνας, ο οποίος και τον φιλοξενεί. Στην κατεύθυνση αυτή συμβάλλουν και οι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι, οι οποίοι διευκολύνουν την προσαρμογή των μεταναστών στην αστική ζωή¹²³⁹, ενώ από την άλλη πολεμούν κάθε τοπική ετερογένεια, για να κατασκευάσουν έτσι μία ομοιογενή τοπική κοινότητα, χωρίς διαφορές και αποκλίσεις¹²⁴⁰, προβάλλοντας τους χορούς, τα ήθη, τα έθιμα και ό,τι άλλο μπορεί να ομογενοποιήσει τα μέλη μίας ομάδας, ανεξάρτητα από τον αστικό ή μη τρόπο ζωής τους ή την εθνική τους καταγωγή.

Με τα παραπάνω δεδομένα, η φιλοξενία λειτουργεί ως μία έντονη κριτική απέναντι στον εθνικισμό και την απόλυτη ταύτιση του λαού με έναν γεωγραφικό προσδιορισμό, και σε συνδυασμό με τις σύγχρονες μορφές των φαινομένων της μετανάστευσης, της διασποράς και γενικότερα της κινητικότητας των λαών, οδηγούμαστε σε μία τάση για «αχρήστευση της γεωγραφίας»¹²⁴¹.

Όπως ο χώρος, έτσι και ο χρόνος δεν λειτουργούν ανεξάρτητα στον βίο μίας κοινωνικής ομάδας. Ο χρόνος για παράδειγμα δεν είναι ένα αντικειμενικό δεδομένο, μία φυσική κατηγορία, αλλά ένα φαινόμενο που δημιουργείται με όρους κοινωνικούς, και ιστορικούς, στο πλαίσιο μίας διαλεκτικής, με βάση την οποία οι κοινωνίες δημιουργούν τις προϋποθέσεις της ύπαρξής τους¹²⁴².

Μία τέτοια αντίληψη του ιστορικού χρόνου σημαίνει μία διαφορετική αντίληψη του παρελθόντος σε σχέση με το παρόν και το μέλλον. Το παρελθόν δεν νοείται ως το σύνολο των γεγονότων που αφήνει μία κοινωνία πίσω στον χρόνο, αλλά ως μία δυναμική διαδικασία συνυφασμένη με το παρόν, έτσι ώστε να αλλάζει και αυτό όταν το παρόν αλλάζει. Μιλάμε φυσικά για ένα δυναμικό παρόν, που αφομοιώνει δημιουργικά το παρελθόν, όντας προσανατολισμένο στο μέλλον¹²⁴³.

Τελικά τόσο ο χώρος όσο και ο χρόνος παράγονται κοινωνικά. Ο άνθρωπος παράγει κοινωνικά τον χωροχρόνο, καθώς τον οικειοποιείται. Αυτό σημαίνει ότι ο χώρος και ο χρόνος δημιουργούνται μέσα στην ιστορική διαδρομή και με βάση τις

1238 Παπαταξιάρχης 2015, 1-2.

1239 Πανόπουλος 2015, 90.

1240 Πανόπουλος 2015, 99.

1241 Νιτσιάκος 2003, 85.

1242 Νιτσιάκος 2003, 113.

1243 Νιτσιάκος 2003, 117.

εκάστοτε συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής των προϋποθέσεων της κοινωνικής ζωής¹²⁴⁴.

Ποιος είναι όμως τελικά αυτός ο «Άλλος», ο οποίος μπορεί να διαφοροποιηθεί ή τελικά να ενσωματωθεί στη συμβιωτική ομάδα; Ο George Simmel πολύ εύστοχα ορίζει τον Άλλο όχι ως τον περιπλανώμενο που έρχεται σήμερα και φεύγει αύριο, αλλά ως τον περιπλανώμενο που έρχεται σήμερα και μένει αύριο, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να δείξει ότι η σχέση μας με τον Άλλο είναι σχέση διαρκείας¹²⁴⁵.

Σύμφωνα πάλι με τον Jean Servier, ο Άλλος είναι αυτός που δεν χωρά σε κανέναν από τους κοινωνικούς ορίζοντες που είναι παρόντες στην αντίληψη του καθενός. Ο Άλλος είναι αυτός που είναι διαφορετικός με τον τρόπο ζωής του, τον τρόπο ύπαρξής του, το φυσικό του παρουσιαστικό, ένδυμα, χρώμα δέρματος, τη γλώσσα του, κάποτε απλά τη διαφορετική του προφορά¹²⁴⁶. Ο Άλλος επίσης μπορεί να αναδειχθεί και μέσα από τον διαφορετικό τρόπο διατροφής. Στην περίπτωση αυτή το εθνικό εκλαμβάνεται και ως «πολυπολιτισμικό». Για παράδειγμα, στην πολυεθνοτική περιοχή της Θράκης το «πομάκι», το «γύφτικο» και το «τούρκικο» φαγητό εντάσσονται μέσα σε μία κοινή πολιτισμική «κληρονομιά», που επιτρέπει όμως ταυτόχρονα και την αναγνώρισή της διαφορετικότητάς τους¹²⁴⁷.

Κατά τον ίδιο τρόπο και η μειονοτική εκπαίδευση στην περιοχή προσπαθεί να συμβάλει στην ανάδειξη του Άλλου και ταυτόχρονα στην ενσωμάτωσή του μέσα στο σύνολο, χωρίς βέβαια αυτό να είναι πάντα εφικτό, γεγονός που αποδεικνύει τα πολλά μειονεκτήματα της εκπαίδευσης αυτής¹²⁴⁸.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του Άλλου στην ευρύτερη ελληνική κοινωνία αποτελούν και οι Αλβανοί, οι οποίοι αμέσως μετά την έλευσή τους στην Ελλάδα δημιούργησαν μία νέα πραγματικότητα σε αυτήν. Από τη μία η παράνομη είσοδός τους στη χώρα μας, η σύνδεσή τους με την εγκληματικότητα, η υπενθύμιση ενός σκληρού τρόπου ζωής που βίωσαν και οι Έλληνες στο παρελθόν και ο φόβος μήπως η παρουσία των Αλβανών στη χώρα μας την ταυτίσει με το βαλκανικό της παρελθόν, από το οποίο

1244 Νιτσιάκος 2003, 171.

1245 Simmel 1971, 143.

1246 Servier 1993, 15-16.

1247 Γιακουμάκη 2015, 118-121.

1248 Πλεξουσάκη 2015, 179-185.

η ίδια έχει απομακρυνθεί, μετέχοντας πλέον στον δυτικό κόσμο, δημιούργησαν μία οξεία αντιπαράθεση, που τόνιζε τη διαφορετικότητα και τη θέση του Άλλου.

Οι Αλβανοί με τη σειρά τους ανέπτυξαν συγκεκριμένες στρατηγικές, για να μειώσουν τα προβλήματα συνύπαρξης με τους Έλληνες, όπως ήταν η χρήση της ελληνικής γλώσσας, η βάπτιση και η αλλαγή των ονομάτων τους σε ελληνικά κ.ά.¹²⁴⁹. Ανάλογες δικές τους στρατηγικές επιβίωσης και βιοπορισμού υιοθετούν και οι παλιννοστούντες στην Ελλάδα, ιδιαίτερα από την πρώην ΕΣΣΔ, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως Άλλοι και στις χώρες προελεύσής τους, αλλά και στην Ελλάδα¹²⁵⁰.

Η ετερότητα, λοιπόν, απηχεί το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Επιστήμη της Ανθρωπολογίας, δηλαδή την πολυμορφία της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής. Η ανθρωπολογική έρευνα και θεωρία προσπαθούν να εντοπίσουν τις διαφορές και ομοιότητες, προσδιορίζοντας έτσι τον βαθμό στον οποίο οι πολιτισμοί και οι κοινωνίες έχουν κάτι κοινό ή είναι διαφορετικές¹²⁵¹.

Πολλοί ανθρωπολόγοι υποστηρίζουν τη μοναδικότητα κάθε πολιτισμού και αμφισβητούν την ύπαρξη κοινών στοιχείων, ενώ αντίθετα ο Donald Brown υποστηρίζει ότι οι ανθρωπολόγοι επί πολλές δεκαετίες έδιναν σημασία στις διαφορές των κοινωνιών, παραμελώντας τις ομοιοτήτες τους¹²⁵².

Ο Franz Boas, που θεωρείται ο πατέρας της Ανθρωπολογίας, υποστήριξε τη διαπολιτισμική εξερεύνηση ως το βασικότερο μέσον για να μελετήσουν οι Ευρωπαίοι τις μη ευρωπαϊκές κοινωνίες¹²⁵³, ενώ ο Jean-Jacques Rousseau, θεωρώντας την ανακάλυψη του νέου κόσμου ως μία ευκαιρία για να οικοδομηθεί μία πληρέστερη γνώση της ανθρωπότητας, πρότεινε το ταξίδι, την κίνηση στον χώρο και στον χρόνο ως μεταφορά για τη μετατόπισή μας από το κέντρο προς το άγνωστο. Έτσι, με το ταξίδι αυτό, ο καθένας θα γνώριζε όχι μόνο τους άλλους, αλλά και τον εαυτό του¹²⁵⁴. Με τη διαδικασία αυτή θα πραγματοποιούνταν η αποστασιοποίηση από τον «Εθνοκεντρισμό»,

---

1249 Αθανασοπούλου 2015, 242-243.

1250 Βουτυρά 2015, 288-288.

1251 Eriksen 2007, 27.

1252 Eriksen 2007, 27.

1253 Σερεμετάκη 2017, 27.

1254 Σερεμετάκη 2017, 27.

δηλ. την πεποίθηση ότι τα φυλετικά χαρακτηριστικά μίας ομάδας, γλώσσα, θρησκεία κ.ά είναι ανώτερα από τα αντίστοιχα μίας άλλης¹²⁵⁵.

Σε αυτή τη θεωρία βασίστηκε και η πολιτισμική ανωτερότητα της Ευρωπαϊκής Δύσης. Η θεωρία αυτή στηρίχτηκε κυρίως στην επιστημονική και βιομηχανική επανάσταση, η οποία ωστόσο τοποθετείται χρονικά πολύ πιο αργά από την εμφάνιση του ανθρώπου, κατά πάσα πιθανότητα στην κεντροανατολική Αφρική, πριν τρία εκατομμύρια χρόνια, και από το πέρασμα από την παλαιολιθική στη νεολιθική εποχή, που αποτελεί από μόνη της μία επανάσταση του κατεργασμένου λίθου, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας¹²⁵⁶.

Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Lévi-Strauss, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Η επιστημονική και βιομηχανική επανάσταση της Δύσης εγγράφεται εξ ολοκλήρου σε μία περίοδο που είναι κατά προσέγγιση το μισό εκατομμυριοστό της ζωής της ανθρωπότητας. Θα πρέπει επομένως να φανούμε προσεκτικοί, πριν δηλώσουμε ότι άλλαξε πλήρως τη σημασία της*¹²⁵⁷. Είναι λοιπόν γεγονός ότι η επικυριαρχία της Ευρώπης στην Αφρική είναι πρόσφατο γεγονός, που δεν βασίζεται σε επιστημονικές θεωρίες ανωτερότητας, αλλά περισσότερο στην πολιτική και οικονομική ανωτερότητα της Ευρώπης, την εποχή εκείνη που κατάφερε να επιβληθεί στην αφρικανική ήπειρο και να την εκμεταλλευτεί με πολλούς τρόπους»¹²⁵⁸.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό από τα παραπάνω ότι η πιο βαθιά ριζωμένη στάση στον ανθρώπινο νου είναι η απόρριψη, η υποτίμηση, η καταδίκη των αντιλήψεων, που διαφέρουν από τις δικές μας. Η στάση αυτή δεν χαρακτηρίζει μόνο τους Ευρωπαίους, αλλά όλες τις ανθρώπινες ομάδες, οι οποίες έχουν την τάση να βλέπουν το διαφορετικό περισσότερο ως άνισο και κατώτερο σε σχέση με το δικό τους¹²⁵⁹, περιορίζοντάς το σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και γενικότερα φυσικό περιβάλλον.

Στις μέρες μας βέβαια είναι γεγονός ότι ο πολιτισμός και η τεχνολογία κυριαρχούν στη φύση¹²⁶⁰ και δημιουργούν έτσι τις προϋποθέσεις για νέους κοινωνικούς

1255 Σερεμετάκη 2017, 28.

1256 Colley 2005, 38.

1257 Lévi-Strauss 1961, 62.

1258 Colley 2005, 39-41.

1259 Colley 2005, 42.

1260 Νιτσιάκος 2004, 15.

- οικονομικούς μετασχηματισμούς¹²⁶¹, ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες ιστορικές συνθήκες¹²⁶².

Κατά τον ίδιο τρόπο, αυτό που αποκαλούμε «τοπίο» για τους ντόπιους δεν είναι μία τυχαία συνάθροιση φυσικών στοιχείων, αλλά ένα πλαίσιο δομημένο από την ιστορία και τις παραδόσεις τους, ένας τόπος απόλυτα ταυτισμένος με την κοινωνική τους υπόσταση¹²⁶³, έτσι ώστε το τοπίο να αντιμετωπίζεται περισσότερο ως διαδικασία και λιγότερο ως αντικείμενο¹²⁶⁴.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας αποτελεί το Πεκλάρι, που ανήκει στην ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα των Μαστοροχωριών της Κόνιτσας στην κοιλάδα του Σαρανταπόρου, το οποίο μελέτησε ο Βασίλης Νιτσιάκος¹²⁶⁵. Στην περίπτωση του Πεκλαρίου, σημειώνεται το φαινόμενο της ανάκαμψης της φύσης σε βάρος της ανθρώπινης δραστηριότητας και παρουσίας. Οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι η περιοχή ερήμωσε, ο τόπος ρήμαξε, αναφερόμενοι βέβαια στην κοινωνική απερήμωση.

Η διάσωση των εγκαταλελειμμένων αγρών, το κλείσιμο των μονοπατιών από θάμνους, το χορτάρισμα των ξερολιθιών και των αλωνιών, η επέκταση των δασικών εκτάσεων προς τους οικισμούς, το «πνίξιμο» καλυβών, αποθηκών, στανών από τα βάτα, τα αγκάθια, τις τσουκνίδες και άλλα φυτά που ευδοκούν όπου υπάρχει εγκατάλειψη, φαινόμενα που από την οπτική γωνιά μίας συγκεκριμένης οικολογικής προσέγγισης σημαίνουν την ανάκαμψη ενός «καταπονημένου» στο παρελθόν φυσικού περιβάλλοντος, νοηματοδοτούνται από τους κατοίκους του χωριού εντελώς διαφορετικά, καθώς συνδέονται με την ιστορική κατάρρευση της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας και εν γένει την ερήμωση του τόπου.

Η παρουσία της κοινότητας είναι περισσότερο έντονη εκτός του χωριού, στην Κόνιτσα, στα Γιάννενα, στην Αθήνα και αλλού, και ο ρυθμός της ζωής της εξαρτάται καθοριστικά από τους απόδημους κατοίκους του, πολλοί από τους οποίους έχουν εγκατασταθεί στην Κόνιτσα, σε περιοχή που ονομάζουν Πεκλαρίτικα, και κρατούν

1261 Νιτσιάκος 2004, 40-64.

1262 Νιτσιάκος 2015, 19.

1263 Hirsch – O' Halmon 1995, 1-30.

1264 Νιτσιάκος 2015, 20.

1265 Νιτσιάκος 2015, 33.

συχνές επαφές με το χωριό τους¹²⁶⁶, γεγονός που από τη μία συμβάλλει στη διατήρηση των διαφοροποιητικών στοιχείων της περιοχής, από την άλλη όμως συμβάλλει και στην άμβλυνση αυτών ως αποτέλεσμα της ένταξης του Πεκλαρίου στον ευρύτερο αστικό χώρο.

Κατά τον ίδιο τρόπο, όπως ο χώρος και ο χρόνος, όπως και κάποιες μορφές συγγένειας, παύουν να αποτελούν σαφές διαφοροποιητικό στοιχείο στις μέρες μας, όπως αυτή που συνδεόταν με το έθιμο της αδελφοποιίας, το οποίο, παρότι η Ιερά Σύνοδος κήρυξε τρεις φορές ως εκκλησιαστικό παράπτωμα (1859, 1862, 1863), διατηρήθηκε στην ελληνική ύπαιθρο μέχρι τον Εμφύλιο¹²⁶⁷, ενώ αντίθετα η οικογένεια, ακολουθώντας μία προοδευτική τροχιά από την πρωτόγονη ελευθερογαμία στη σημερινή μονογαμική οικογένεια, κατάφερε και επιβίωσε και μάλιστα αναδείχτηκε στο βασικό πυρηνικό κύτταρο της κοινωνίας¹²⁶⁸.

Οι παραπάνω αλλαγές στις παραδοσιακές κοινωνικές δομές είναι λογικό να καταλήγουν σε συγκρούσεις, ιδιαίτερα όταν το παραδοσιακό και πολιτιστικά αποδεκτό συγκρούεται με το νέο, το διαφορετικό. Σε ορισμένες βέβαια περιπτώσεις η πολιτιστική ετερότητα δεν οδηγεί στην ανάπτυξη ανταγωνιστικών ή και συγκρουσιακών σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων. Πολλές φορές, η ιστορική εμπειρία έχει καταδείξει πως η διαφορετικότητα δεν αποτελεί κατ' ανάγκη εμπόδιο στην ανάπτυξη αρμονικών σχέσεων μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών ή στην πρόληψη και υιοθέτηση στοιχείων του πολιτισμού της άλλης πλευράς, με χαρακτηριστική επιβεβαίωση αυτού του ισχυρισμού το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, που βιώνουμε στις μέρες μας.

Η αμφίδρομη αυτή διαδικασία της προσοικείωσης στοιχείων του πολιτισμού της άλλης πλευράς (acculturation) έχει ως αποτέλεσμά της την πολιτισμική ώσμωση¹²⁶⁹, η οποία εκφράζει τη θεωρία της πολιτιστικής διάχυσης (Diffusionnisme), ότι δηλαδή υπάρχει διασπορά των πολιτιστικών χαρακτηριστικών ανάμεσα στους λαούς που με κάποιον τρόπο έρχονται μεταξύ τους σε επικοινωνία¹²⁷⁰.

1266 Νιτσιάκος 2015, 93-95.

1267 Νιτσιάκος 2004, 63-94.

1268 Νιτσιάκος 2004, 96-97.

1269 Κωτσάκης 2017, 28-29.

1270 Colley 2005, 60.

Η προσοικειώση και η ανταλλαγή στοιχείων επιβεβαιώνεται και ιστορικά, όπως, για παράδειγμα, η υιοθέτηση του αλφάβητού μας από τους Φοίνικες, των αριθμών μας από τους Άραβες, ακόμα και της θρησκείας μας από τη Μέση Ανατολή κ.ά.¹²⁷¹. Αντίστοιχα παραδείγματα για να υποστηρίξει την πολιτιστική διάχυση παραθέτει και ο Ralph Linton, αναφέροντας: *«Μετά το γεύμα του, ο Αμερικάνος πολίτης καπνίζει, συνήθεια των Αμερικανών Ινδιάνων, καίγοντας ένα φυτό που καλλιεργείται στη Βραζιλία, είτε μία πίπα των Ινδιάνων της Βιρτζίνια, είτε ένα τσιγάρο από το Μεξικό. Αν είναι δεινός καπνιστής, μπορεί να δοκιμάσει ακόμα και πούρο, το οποίο εισάγεται από τις Αντίλλες μέσω της Ισπανίας. Όσο καπνίζει, διαβάζει τα νέα της ημέρας που έχουν τυπωθεί χρησιμοποιώντας χαρακτήρες που εφεύραν οι αρχαίοι Σημίτες, σε ένα υλικό που εφευρέθηκε στην Κίνα, μέσω μίας διαδικασίας που εφευρέθηκε στη Γερμανία. Καταβροχθίζοντας τα άρθρα με τις εξωτερικές ειδήσεις, αν πρόκειται για έναν συνεπή συντηρητικό πολίτη, θα ευχαριστήσει έναν εβραίο θεό, σε μία ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, που τον έκανε ένα γνήσιο Αμερικανό πολίτη»*¹²⁷².

Οδηγούμαστε έτσι στην επιβεβαίωση του ισχυρισμού του Léní - Strauss ότι *«κάθε πολιτισμός θα πρέπει να απελευθερώσει τη δημιουργικότητά του, βρίσκοντας το σημείο ισορροπίας ανάμεσα στην απομόνωση και την επαφή του με τους άλλους πολιτισμούς»*¹²⁷³. Πολλές φορές μάλιστα η πολιτιστική διάχυση και αφομοίωση λαών είναι τόσο έντονη, που θα μπορούσαμε να πούμε ότι εξυπηρετείται από το παρακάτω περιστατικό: Μία νομαδική φυλή της Βόρειας Αφρικής πηγαίνει τον Μάρτιο εδώ και χιλιάδες χρόνια τα ζώα της στα χειμαδιά. Πρόσφατα όμως η μετακίνηση της φυλής καθυστέρησε κάμποσους μήνες, καθώς τα μέλη της δεν ήθελαν να χάσουν τα τελευταία επεισόδια της τηλεοπτικής σειράς «Ντάλας». Το παραπάνω περιστατικό, αστείο κατά κάποιον τρόπο, φανερώνει την ακραία πολιτισμική αφομοίωση λαών, καθώς υπάρχουν περιπτώσεις, κατά τις οποίες λαοί που μάλιστα είχαν μελετηθεί από τους πρώτους ανθρωπολόγους κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας, να έχουν στις μέρες μας ενσωματωθεί σε ευρύτερα παγκόσμια, οικονομικά, πολιτιστικά και πολιτικά συστήματα¹²⁷⁴.

1271 Colley 2005, 60.

1272 Linton 1968, 358.

1273 Eriksen 2007, 457.

1274 Eriksen 2007, 458-459.

Ένα άλλο παράδειγμα ακραίας πολιτισμικής αφομοίωσης είναι , οι Yanomamo της Βενεζουέλας, οι οποίοι μετά την ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια οικονομία και την επαφή τους με τους Ευρωπαίους, αντιμετώπισαν το πρόβλημα της Ιλαράς, που ενώ για τους Ευρωπαίους ήταν ασθένεια ρουτίνας, για τους ίδιους ήταν καταστροφική, καθώς εξαιτίας της απομόνωσής τους δεν είχαν αναπτύξει αντισώματα κατά του ιού¹²⁷⁵.

Οι Mundurucu πάλι της Βραζιλίας, που από τη δεκαετία του 1950 είχαν ενσωματωθεί στην καπιταλιστική οικονομία της μεγάλης αυτής χώρας, άρχισαν να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τη μισθωτή εργασία των κατοίκων της, η οποία επηρέασε και το πρότυπο της δομής της οικογένειας. Έτσι, το σπίτι των ανδρών εξαφανίστηκε και αυτοί άρχισαν να συμβιώνουν με τις γυναίκες και τα παιδιά τους σε πυρηνικές οικογένειες, γεγονός που καθιστούσε ευτυχισμένες τις γυναίκες, καθώς οι άνδρες τους ασχολούνταν πλέον και με το νοικοκυριό, ενώ αντίθετα οι σύζυγοι αναφέρονταν με πολλή νοσταλγία στο παρελθόν τους, το οποίο είχαν μυθοποιήσει, μιλώντας για ηρωικές μάχες με άλλες φυλές και αφθονία θηραμάτων¹²⁷⁶.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Eriksen καθημερινά γινόμαστε μάρτυρες αυτού που οι ανθρωπολόγοι είχαν αρχικά περιγράψει ως «πολιτισμική εντροπία» ή «πολιτισμικό χωνευτήρι» ή «πολιτισμική κρεολοποίηση» ή «υβριδοποίηση» ή για να το χαρακτηρίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια «δυτικοποίηση»¹²⁷⁷. Οδηγούμαστε έτσι σε μία παγκόσμια κοινωνία, τις διαστάσεις της οποίας δεν μπορούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια, όπως επίσης δεν μπορούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια τη θετική και αρνητική επίδραση του φαινομένου αυτού¹²⁷⁸. Έτσι, από τη μία η παγκοσμιοποίηση οδήγησε στη διεθνή αναγνώριση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην προάσπιση αυτών, μέσω των Μ.Κ.Ο¹²⁷⁹, από την άλλη όμως εξαφάνισε τους ιθαγενείς λαούς, κάνοντάς τους να χάσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, σε σημείο που ο μεγάλος ανθρωπολόγος Lévi-Strauss, επισκεπτόμενος τη Νότια Κορέα, να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του, καθώς όλοι τον ξεναγούσαν στα αξιοθέατα της εκβιομηχάνισης της

1275 Eriksen 2007, 459.

1276 Eriksen 2007, 459.

1277 Eriksen 2007, 459.

1278 Eriksen 2007, 462-465.

1279 Eriksen 2007, 463.

χώρας και όχι στα μουσεία της, έτσι ώστε αναγκάστηκε να ομολογήσει πικραμένος ότι η Σεούλ τελικά δεν διέφερε πολύ από το Παρίσι¹²⁸⁰.

Με αυτόν τον τρόπο, διαμορφώθηκε και το κλίμα στο Πεταλίδι, αμέσως μετά την ίδρυσή του. Τρεις ετερογενείς πληθυσμοί βρέθηκαν να συγκατοικούν και να διεκδικούν τα πρωτεία στην οργάνωση, στη διοίκηση, στη διανομή της γης και στην κοινωνική ιεραρχία. Από τη μία, οι Μανιάτες που εγκαταλείπουν την ιδιαίτερη πατρίδα τους τη Μάνη και έρχονται στην έρημη τότε περιοχή του Πεταλιδίου να αναζητήσουν νέους γόνιμους τόπους καλλιέργειας και ήρεμη κοινωνική ζωή, μακριά από οικογενειακές έριδες και εντάσεις, από την άλλη άνθρωποι προερχόμενοι από τα γύρω χωριά, με ακόμα πιο μακρινή καταγωγή από την Αρκαδία, διεκδικούν μερίδιο στο μοίρασμα της γης, αλλά και γενικότερα σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας της νεοϊδρυθείσας κωμόπολης. Ανάμεσα σε αυτούς οι ντόπιοι κάτοικοι των γύρω χωριών που μετά την ίδρυση του Πεταλιδίου διεκδικούν και αυτοί μία θέση σε αυτό, το οποίο μάλιστα θεωρούν οικείο προς αυτούς χώρο.

Στοιχεία διαφορετικά, όπως η καταγωγή, οι συνήθειες, το ντύσιμο, η ψυχαγωγία, τα ήθη, τα έθιμα, η νοοτροπία, αλλά και η γλώσσα με την ιδιοματική της χρήση αποτέλεσαν το φράγμα επικοινωνίας ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της αποικίας. Δημιουργήθηκε έτσι το καθεστώς μίας συμβίωσης, στην οποία τον πρώτο λόγο τον είχαν αρχικά οι Μανιάτες, εφόσον αυτοί φέρονται ως οι επίσημοι ιδρυτές της περιοχής. Άλλωστε ο ιδρυτής της αποικίας Πιερράκος Μαυρομιχάλης, έδινε ως Μανιάτης σε αυτούς την πρωτοβουλία σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής, θρησκευτικής και εμπορικής δραστηριότητας, όπως φάνηκε και πιο πάνω από τα στοιχεία που παραθέσαμε. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι οι πρώτοι ιερείς της κωμόπολης είναι σχεδόν όλοι καταγόμενοι από τη Μάνη, όπως δείχνουν οι εκκλησιαστικοί κατάλογοι, ή ότι στα διοικητικά συμβούλια του δήμου και στις διάφορες επιτροπές κυριαρχούν οι Μανιάτες, στους οποίους ανήκαν και τα περισσότερα εμπορικά, όπως φαίνεται και από τον Οδηγό του Ιγγλέση το 1911¹²⁸¹. Τη διάσταση ανάμεσα στις πληθυσμιακές ομάδες την αποδεικνύει, όπως επίσης έγινε φανερό στις προηγούμενες ενότητες, και η προφορική παράδοση και μνήμη.

1280 Eriksen 2007, 481.

1281 Ιγγλέσης 1911, 783.

Με την έννοια μνήμη εννοούμε την «πολιτισμική μνήμη», δηλ. τις αντιλήψεις που κυκλοφορούν στο εσωτερικό της κοινωνικής ομάδας, η οποία συντηρείται από την παράδοση και την επικοινωνία, χωρίς ωστόσο να περιορίζεται σε αυτόν τον χώρο¹²⁸². Η χρήση της μνήμης, ως εναλλακτικής άποψης σχετικά με τα γεγονότα του παρελθόντος, είχε παλαιότερα δευτερεύοντα ρόλο και πολλές φορές αντιμετωπιζόταν μάλιστα με κάποια δυσπιστία, ακόμη και με επιφύλαξη, και χρησιμοποιούνταν μόνο υπό τη μορφή προφορικών μαρτυριών, ως συμπληρωματικής πληροφορίας, εφόσον οι αφηγήσεις αυτές δεν μπορούσαν να επαληθευτούν ως ιστορικές πηγές¹²⁸³.

Ο ιστορικός Pierre Nora υποστήριζε μάλιστα ότι «πρέπει να διακρίνουμε τη μνήμη από την ιστορία, καθώς η δεύτερη κυριαρχεί πάνω στην πρώτη»¹²⁸⁴. Στις μέρες μας όμως η αντίληψη αυτή έχει αλλάξει και η έννοια «μνήμη» αντιμετωπίζεται πλέον επιστημονικά, ενώ παράλληλα χρησιμοποιείται ως αναπόσπαστο εργαλείο ερμηνείας και τεκμηρίωσης των κοινωνικών και ιστορικών διαδικασιών. Βασικό αντικείμενο έρευνας γίνεται τώρα η «πολιτισμική μνήμη»¹²⁸⁵, η οποία βοηθά να δημιουργηθεί το παρελθόν ως αποτέλεσμα μίας πολιτισμικής επινόησης και έκφρασης. Καθώς η πολιτισμική μνήμη δεν κληροδοτείται βιολογικά, πρέπει να διατηρηθεί πολιτισμικά κατά τη διαδοχή των γενεών. Αυτό είναι και το έργο της πολιτισμικής μνημοτεχνικής, δηλαδή της αποθήκευσης, επανενεργοποίησης και μετάδοσης του νοήματος, γεγονός που διασφαλίζει τη συνέχεια της ταυτότητας. Ο πολιτισμός της ανάμνησης συσχετίζεται με την ομάδα και εδράζεται σε μία μνήμη που συγκροτεί κοινότητα¹²⁸⁶.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, καθίσταται κατανοητό πόσο σημαντικές στάθηκαν η προφορική μαρτυρία και η πολιτιστική μνήμη για τη μελέτη της πολιτιστικής ετερότητας του Πεταλιδίου. Όλες οι προφορικές μαρτυρίες, τις οποίες μάς αφηγήθηκαν κάτοικοι του Πεταλιδίου, είτε τις είχαν βιώσει οι ίδιοι είτε τις είχαν ακούσει από μεγαλύτερους, συνιστούν τη συλλογική προφορική μνήμη της περιοχής, η οποία με τη σειρά της συνιστά την τοπική ιστορία. Έτσι, από την προφορική μνήμη μάς παραδίδονται και οι διαφορές των πληθυσμιακών ομάδων που συγκροτούσαν το Πεταλίδι: Διαφορές που εκδηλώνονταν πολλές φορές και με βίαιο τρόπο. Οι βεντέτες

1282 Assmann 2017, 17.

1283 Παπαργηγόριου 2019, Δημοσίευτη Διπλωματική Μελέτη.

1284 Smith 2006, 152.

1285 Assmann 2017, 13-14.

1286 Παπαργηγόριου 2019, Δημοσίευτη Διπλωματική Μελέτη.

ανάμεσα στους Μανιάτες, αλλά και οι έχθρες ανάμεσα σε αυτούς και τους Ανεβοκατεβάτες, για τη διεκδίκηση της περιοχής και την τελική επιβολή σε αυτήν, αποτελούν ακόμα και σήμερα θέμα συζήτησης των παλαιότερων.

Για παράδειγμα, είναι κοινή γνώση, χωρίς να καταγράφεται κάπου αλλού πέρα από την προφορική μνήμη, ότι η πλατεία του Πεταλιδίου, αποτέλεσε για πολλά χρόνια το κέντρο της δύναμης των Μανιατών, από το οποίο οι Ανεβοκατεβάτες απέφευγαν ακόμα και να περάσουν, καθώς αυτό πολλές φορές γινόταν πεδίο μάχης των Μανιατών μεταξύ τους. Είναι άλλωστε χαρακτηριστική η μαρτυρία του Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, πρώην Δημάρχου του Δήμου Πεταλιδίου, την οποία παραθέσαμε και πιο πάνω, ότι, όταν αναμορφώθηκε η πλατεία, οι μουργιές που ξεριζώθηκαν ήταν γεμάτες σφαίρες από τις ένοπλες διαμάχες των Μανιατών μεταξύ τους. Από την άλλη, η προφορική παράδοση μάς διασώζει επίσης τον υποτιμητικό τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζονταν οι Ανεβοκατεβάτες από τους Μανιάτες, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της κομπόλης του Πεταλιδίου, καθώς οι δεύτεροι θεωρούσαν τους εαυτούς τους κυρίαρχους του παιχνιδιού και κυρίως ιδρυτές της περιοχής, άρα και κοινωνικά ανώτερους από τους Βλάχους, οι οποίοι συνδέονταν με ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, αυτόν της στάνης και του βουνού, τον οποίο οι Μανιάτες υποτιμούσαν.

Είναι πάλι χαρακτηριστική η μαρτυρία του Ηλία Κουτσοδημητρόπουλου, σύμφωνα με την οποία, όταν οι χωρικοί από τα γύρω χωριά από το Πεταλίδι κατέβαιναν σε αυτό και περνούσαν μπροστά από το μαγαζί κάποιου Μανιάτη, αυτός, ως επίδειξη ισχύος, τον έγραφε στο τεφτέρι με τα βερεσέδια.

Στη διατήρηση του διαχωρισμού ανάμεσα στα διαφορετικά πληθυσμιακά στοιχεία βόηθησε αρχικά και το γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια τόσο οι Μανιάτες όσο και οι Ανεβοκατεβάτες διατήρησαν συχνή επικοινωνία με τις μητροπόλεις τους, τη Μάνη από τη μία μεριά και τα χωριά της Αρκαδίας από την άλλη. Επιπλέον, οι εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές με τη μητρόπολή τους, έκαναν πιο δύσκολη την απαγκίστρωση από αυτήν και την ομογενοποίηση των διαφορετικών πληθυσμών μακριά από την επίδραση και την επιβολή της μητρόπολης. Ακόμα και τα διαφορετικά ονόματα-επώνυμα αποτέλεσαν στοιχείο ετερότητας των διαφορετικών πληθυσμιακών στοιχείων του Πεταλιδίου, που αποτελούσε επί μακρόν σημείο διαφοροποίησής τους. Οι Μανιάτες με τις χαρακτηριστικές καταλήξεις των επωνύμων τους σε -έας, -άκος, -ης, -όγιαννης, -όδημας, -ώτσος, -ούνος κ.ά. εξέφραζαν μέσω αυτών την υπερηφάνεια της μανιάτικης καταγωγής τους, που δηλωνόταν μόνο και μόνο με την αναγγελία του

επωνύμου τους, το οποίο έφερε παράλληλα και την έννοια του διαχωρισμού και της διαφοροποίησής τους από τους άλλους κατοίκους της περιοχής.

Με το πέρασμα των χρόνων και την εξέλιξη της κωμόπολης, οι επαφές με τη μητρόπολη διακόπηκαν και οι πληθυσμοί αφοσιώθηκαν περισσότερο στη νέα τάξη πραγμάτων, που απαιτούσε, όπως ήταν φυσικό, συνεργασία και σύμπνοια όλων των κατοίκων της περιοχής. Σε αυτό συνετέλεσαν πολύ, εκτός από την ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων, και οι μικτοί γάμοι, οι οποίοι εξομούσαν τις σχέσεις των κατοίκων και δημιούργησαν ισχυρούς δεσμούς ανάμεσα στα «συμπεθεριά», ακόμα και όταν αυτά προέρχονταν από διαφορετικούς πληθυσμούς. Ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '60, όταν οι κάτοικοι των γύρω χωριών κατέβηκαν στο Πεταλίδι εγκαταλείποντας τις κατοικίες τους σε αυτά και κτίζοντας μόνιμη κατοικία στο Πεταλίδι, η «πρωτοκαθεδρία» των Μανιατών αρχίζει να περιορίζεται σε όλους τους τομείς και να εδραιώνεται μία νέα τάξη πραγμάτων, κατά την οποία όλοι οι κάτοικοι ανεξάρτητα από την καταγωγή τους διεκδικούν ισότιμη θέση σε αυτό. Άλλωστε αυτό επέβαλε κάποιες φορές και η αριθμητική υπεροχή των άλλων πληθυσμών έναντι των Μανιατών.

Στις μέρες μας, δύο αιώνες περίπου μετά, η λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης έχει επηρεάσει και την περιοχή του Πεταλιδίου. Ο πληθυσμός, όπως ήταν φυσικό, δεν έμεινε αλώβητος από τις γενικότερες μετακινήσεις των οικομικών μεταναστών στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Το γεγονός ότι το Πεταλίδι είναι από μόνο του ένα πλούσιο παραγωγικό μέρος με βασική καλλιέργεια την ελιά, αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλούς οικονομικούς μετανάστες, κυρίως από τη γειτονική Αλβανία και Βουλγαρία, οι οποίοι έχουν ενταχθεί στον κοινωνικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό κορμό της κωμόπολης, με αποτέλεσμα να ασχολούμαστε σήμερα με ένα νέο φαινόμενο πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης.

Από την άλλη μεριά, ο τουρισμός και τα ΜΜΕ συνέβαλαν στη ανάδειξη του Πεταλιδίου σε έναν σύγχρονο τουριστικό προορισμό, που οι κάτοικοί του αναγνωρίζουν τη μανιάτικη ή βλάχικη καταγωγή τους, την οποία τούς υπενθυμίζει περισσότερο η διατήρηση των οικογενειακών ονομάτων τους και η ιδιαίτερη οικογενειακή τους ιστορία.

Κλείνοντας το κεφάλαιο για τη συμβίωση Μανιατών, Ντόπιων και Βλάχων στο Πεταλίδι και έχοντας εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο οι διαφορετικοί αυτοί πληθυσμοί συνετέλεσαν στην εξέλιξη της κωμόπολης είτε με φιλικές είτε με σχέσεις αντιπαλότητας που ανέπτυξαν, παραπέμπουμε στο Παράρτημα στο ανέκδοτο ημερολόγιο του Αντιστράτηγου Μιχαήλ Μαυρομιχάλη του Κυριακούλη, το οποίο

γράφτηκε από τον ίδιο το 1941 και αποτελεί την αυτοβιογραφία του. Το ημερολόγιο αυτό μέχρι σήμερα βρίσκεται στα χέρια της κας. Ράνας Κατσιμπίρη, η οποία είναι απόγονος του αντιστράτηγου Μιχαήλ Κ. Μαυρομιχάλη.

Μέσα από την αυτοβιογραφία του Μιχαήλ Μαυρομιχάλη, ο οποίος γεννήθηκε στο Πεταλίδι το 1869 και είναι απόγονος της μεγάλης οικογένειας των Μαυρομιχαιτών, αντλούμε πολλές πληροφορίες τόσο για την προσωπική-στρατιωτική του δράση όσο και για τη γενικότερη δράση της οικογένειας αυτής και τη συμβολή τους στην επανάσταση και στην ιστορική πορεία της χώρας μας. Μάς αναφέρει επίσης ότι γόνος της οικογένειας των Μαυρομιχαιτών με το παρεπίθετο Ροδίτης, και συγκεκριμένα ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, πατέρας του γράφοντος, μετοίκησε στο Πεταλίδι, ως αποτέλεσμα της αντιπαλοότητάς του με τους άλλους Μαυρομιχαιτούς και ότι τελικά το επώνυμο αυτό χάθηκε από το Πεταλίδι, διότι παρόλο που ο ίδιος απέκτησε αρσενικά παιδιά, δεν έγινε το ίδιο και με τους γιους του, με αποτέλεσμα να σβήσουν τα ίχνη της οικογένειας αυτής στο Πεταλίδι.

Σημαντικότερη είναι, επίσης, η ιστορική βάση της αυτοβιογραφίας, καθώς ο γράφων φαίνεται να έζησε και να πήρε μέρος σε όλες τις σημαντικές σελίδες της ιστορίας της εποχής, όπως στον πόλεμο του 1897, στο κίνημα στο Γουδί το 1909, στους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913, στη Μικρασιατική Εκστρατεία του 1922, και τέλος, όπως εξομολογείται στο ημερολόγιό του, έζησε την ταπείνωση να δει τις σημαίες των Γερμανών να κυματίζουν στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης. Πολιτικά, αν και ο ίδιος δεν ασχολήθηκε με την πολιτική, ανήκε στον χώρο του Αντιβενιζελισμού και υπήρξε σφοδρός πολέμιός του. Σημαντικές πληροφορίες από το ανέκδοτο αυτό μέχρι σήμερα ημερολόγιο αντλούμε και για την οικογένεια Μαυρομιχάλη εν γένει, την προέλευση του ονόματός της, τις σχέσεις των μελών της μεταξύ τους, καθώς και για τους απογόνους της. Στο παράρτημα παρατίθεται αυτούσια και η ιδιόχειρος διαθήκη του Μ. Μαυρομιχάλη, η οποία βρίσκεται θησαυρισμένη στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Πεταλιδίου (**Εικ. 183-185**).

Επιπλέον από το Παράρτημα και συγκεκριμένα από το μητρώο Αρρένων του Πεταλιδίου από το 1834 και μετά, επιβεβαιώνουμε την αρχική κατοίκηση του Πεταλιδίου από τους Μανιάτες και στη συνέχεια τον εμπλουτισμό του μανιάτικου στοιχείου από κατοίκους των γύρω περιοχών και των ορεινών κυρίως χωριών, γύρω από το Πεταλίδι. Από τα μητρώα συμπεραίνουμε ότι μέχρι και το 1940, με πολύ λίγες εξαιρέσεις, οι καταγραφές στα μητρώα αφορούν κυρίως γεννήσεις αρρένων από μανιάτικες οικογένειες. Από τα μέσα της επόμενης δεκαετίας και μετά καταγράφονται

στα μητρώα και άρρενες προερχόμενοι από οικογένειες Βλάχων ή κατοίκων των χωριών γύρω από το Πεταλίδι. Αυτό ενισχύει την επιχειρηματολογία ότι οι Ανεβοκατεβάτες, αλλά και οι ντόπιοι κάτοικοι των γύρω χωριών άρχιζαν να κατεβαίνουν και να εγκαθίστανται στο Πεταλίδι, μετά τον πόλεμο, δημιουργώντας οικογένειες, και κυρίως κατά τη δεκαετία του εξήντα και μετά, οπότε ολοκληρώθηκε και η ερήμωση των χωριών γύρω από το Πεταλίδι, οι κάτοικοι των οποίων εγκαταστάθηκαν οριστικά στον τόπο.

6.6. Συμπεράσματα βου κεφαλαίου

Όταν το Πεταλίδι ιδρύθηκε από τους Μανιάτες, αποτέλεσε πόλο έλξης και των Βλάχων που είχαν ήδη κατοικήσει στα γύρω του χωριά, και οι οποίοι άρχισαν δειλά δειλά να κατεβαίνουν σε αυτό και να εγκαθίστανται εκεί μόνιμα. Πολλά μάλιστα από τα γύρω χωριά ερημώθηκαν και ο πληθυσμός τους εγκαταστάθηκε σύσσωμος στο Πεταλίδι. Τέτοια χωριά ήταν του Μπούμπουκα, του Μπαλή, το Πολυστάρι, τα Καστάνια, οι Τρύπες, του Γαμβριά κ.ά.

Σύντομα άρχισαν προστριβές ανάμεσα στους ντόπιους των γύρω χωριών από το Πεταλίδι, τους νέους κατοίκους, δηλαδή τους Μανιάτες και τους Αρκάδες, οι οποίοι με τη σειρά τους διεκδικούσαν και αυτοί μερίδιο από τη γη. Αιτία προστριβής των πληθυσμών βέβαια δεν ήταν μόνο το μοίρασμα της γης, αλλά επιπλέον στοιχεία στην εμφάνιση, στην ομιλία, στον τρόπο ντυσίματος και στη συμπεριφορά. Και ενώ τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Πεταλιδίου παλαιότερες πηγές κάνουν λόγο για κυριαρχία των Μανιατών, η Καπετανάκου μάλιστα στο βιβλίο της «Λακωνικά περίεργα» αναφέρει ότι το Πεταλίδι είναι το δυνατό έρεισμα των Μανιατών στη Μεσσηνία, ενώ ο τύπος της εποχής αναφέρεται στο νεοσύστατο Πεταλίδι ως αποικία των Σπαρτιατών σε Μεσσηνιακό έδαφος, με την πάροδο του χρόνου αρχίζουν να εγκαθίστανται και οι άλλοι πληθυσμοί στο Πεταλίδι και να δημιουργούν έναν συμπαγή πληθυσμό, που από κοινού εργάστηκε για την εξέλιξη της κωμόπολης του Πεταλιδίου.

Προφορικές μαρτυρίες κατοίκων του Πεταλιδίου, αποκαλύπτουν αρκετά για τις κόντρες ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς στην προσπάθεια επικράτησής τους, μία προσπάθεια που τα πρώτα χρόνια έβρισκε αναμφίβολα νικητές τους Μανιάτες, οι οποίοι είχαν όχι μόνο την πληθυσμιακή υπεροχή, όπως φαίνεται από πληθυσμιακούς καταλόγους της εποχής, και τα μητρώα αρρένων, αλλά επίσης και την κοινωνική, πολιτική, εμπορική και οικονομική υπεροχή έναντι των άλλων πληθυσμών, όπως προκύπτει από δημοσιεύματα της εποχής, αλλά και άλλες γραπτές πηγές.

Τελικά, γύρω στη δεκαετία του 1920, όπως προκύπτει και από τα Βιβλία γάμου της εκκλησίας του Ι. Ν Αγίου Νικολάου, αρχίζουν να εξομαλύνονται οι διαφορές, να γίνονται μεικτοί γάμοι και να αναμειγνύονται περισσότερο οι πληθυσμοί μεταξύ τους και να συμβάλλουν έτσι όλοι μαζί στην εξέλιξη της νεοσύστατης κωμόπολης. Η διάκριση πάντως ανάμεσα σε Βλάχους και Μανιάτες στο Πεταλίδι υπάρχει ακόμα και σήμερα, αποτελώντας περισσότερο τον απόηχο ενός πολύ κοντινού παρελθόντος, παρά ουσιαστική διαφορά.

Σε γενικές γραμμές το φαινόμενο της πολιτισμικής ώσμωσης και ετερότητας που παρατηρείται στο Πεταλίδι, αμέσως μετά την ίδρυσή του στα νεότερα χρόνια εντάσσεται στο αντίστοιχο παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο μελετά επισταμένα η επιστήμη της ανθρωπολογίας. Τόσο η οργάνωσή του σε όλους τους τομείς όσο και η συγκατοίκηση των τριών διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων σε αυτό, αμέσως μετά την ίδρυσή του, δεν μπορεί παρά να εξεταστεί μόνο μέσα στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας και ανθρωπολογίας και να μελετηθεί βάσει των γραπτών πηγών, αλλά και της προφορικής μνήμης, που θα πιστοποιήσουν ότι μέσα από την πληθυσμιακή ετερότητα και ό, τι αυτή συνεπάγεται, προήλθε τελικά η εξέλιξη και η ανάπτυξη της περιοχής. Γίνεται με αυτόν τον τρόπο και το ίδιο το Πεταλίδι ένα χτυπητό παράδειγμα, πολιτισμικής ώσμωσης και των αποτελεσμάτων που μπορεί να έχει αυτή με την πάροδο των χρόνων.

Όσον αφορά την κατοίκηση του Πεταλιδίου, πριν από την εγκατάσταση των Μανιατών συμπεραίνουμε ότι εκεί θα πρέπει να υπήρχε ένας στοιχειώδης οικισμός και πριν την επίσημη ίδρυσή του, που εξυπηρετούσε περισσότερο οικονομικές δραστηριότητες και συναλλαγές. Από τα στοιχεία που παραθέσαμε, φαίνεται η περιοχή να ήταν περισσότερο ένας ενδιάμεσος σταθμός για την μετακίνηση στην ευρύτερη περιοχή που θα κάλυπτε ίσως και άλλες στοιχειώδεις ανάγκες διαμονής, χωρίς όμως να υπάρχει μία οργανωμένη κοινότητα, όπως ήταν οι άλλες γύρω περιοχές.

Πεταλίδι – Πορεία μέσα στον χρόνο: μία συνολική αποτίμηση

Ολοκληρώνοντας την έρευνά μας σχετικά με την περιοχή του Πεταλιδίου, εκτιμούμε ότι αρκετός λόγος είχε γίνει για την ιστορία του και το παρελθόν του, ενώ το έδαφος γύρω από τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς που το κατοίκησαν ήταν σχετικά παρθένο. Βέβαια η έρευνα δεν ολοκληρώνεται σε καμία περίπτωση με τις μέχρι τώρα προσπάθειες. Υπάρχουν πολλά που μπορούν να γίνουν και σε επίπεδο ερευνητικό, αλλά και σε επίπεδο αρχαιολογικών ερευνών, ιδιαίτερα στον χώρο της Ακρόπολης, όπου ένας πολύ μεγάλος πλούτος αρχαιολογικών ευρημάτων παραμένει ακόμα θαμμένος κάτω από τα ελαιοπερίβολα που καλύπτουν όλη την περιοχή. Τα δύο τελευταία χρόνια με τις εργασίες του δρόμου που παρακάμπτει το Πεταλίδι και περνάει ακριβώς πάνω από το κτήριο του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου και – δυστυχώς - μέσα από τον αρχαιολογικό χώρο έχουν βρεθεί πολλά νέα ευρήματα, τα οποία ελπίζουμε ότι θα σταθούν ικανά να αλλάξουν την χάραξη του δρόμου και να στρέψουν το ενδιαφέρον προς μία εκτεταμένη και συστηματική αρχαιολογική έρευνα, που θα αποκαλύψει έναν σημαντικό αρχαιολογικό πλούτο, ο οποίος θα μας αποκαλύψει πολλά για τη ζωή της περιοχής στο ιστορικό της παρελθόν.

Όσον αφορά το πρόσφατο παρελθόν της περιοχής, αμέσως μετά την ίδρυσή του, στην εργασία αυτή έγινε μία προσπάθεια έρευνας του τρόπου με τον οποίο οι πληθυσμοί αυτοί βρήκαν κοινά σημεία επικοινωνίας, αφού βέβαια πέρασαν πολλές δυσκολίες συμβίωσης, μέσα από έναν έντονο αγώνα τελικής επικράτησης. Στην εργασία αξιοποιήθηκαν σημαντικές γραπτές πηγές, που στο σύνολό τους αφορούν την ίδρυση της πόλης, όπως Βασιλικά Διατάγματα, αρχεία εκκλησίας, δήμου, σχολείων, τύπου κ.ά., αλλά και πολλές προφορικές πηγές, από την προφορική παράδοση των οικογενειών που μετοίκησαν στο Πεταλίδι, και οι οποίες αποτελούν σημαντικά στοιχεία έρευνας και ανάλυσης του φαινομένου της πολιτισμικής ώσμωσης στην περιοχή. Μία περιοχή που μέσα σε ένα σύντομο διάστημα ζωής στη νεότερη ιστορία έπρεπε να καταφέρει να συμφιλιώσει τρεις διαφορετικούς πληθυσμούς, για να συμβάλουν από κοινού στη διαμόρφωση, αλλά κυρίως στην εξέλιξη και την πρόοδο της κοινωνίας.

Στοιχεία διαφορετικά, όπως η καταγωγή, οι συνήθειες, το ντύσιμο, η ψυχαγωγία, τα ήθη, τα έθιμα, η νοοτροπία, αλλά και η γλώσσα με την ιδιοματική της χρήση αποτέλεσαν το φράγμα επικοινωνίας ανάμεσα στους διαφορετικούς λαούς, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της αποικίας. Δημιουργήθηκε έτσι το καθεστώς μίας συμβίωσης, στην οποία τον πρώτο λόγο τον είχαν αρχικά οι Μανιάτες,

αφού αυτοί φέρονται ως οι επίσημοι ιδρυτές της περιοχής. Άλλωστε ο ιδρυτής της αποικίας Πιερράκος Μαυρομιχάλης, ως Μανιάτης έδινε σε αυτούς την πρωτοβουλία σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής, θρησκευτικής και εμπορικής δραστηριότητας. Στην διατήρηση του διαχωρισμού ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς βόηθησε αρχικά και το γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια τόσο οι Μανιάτες όσο και οι ανεβοκατεβάτες διατήρησαν συχνή επικοινωνία με τις μητροπόλεις τους, τη Μάνη από τη μία μεριά και τα χωριά της Αρκαδίας από την άλλη.

Με το πέρασμα των χρόνων και την εξέλιξη της κωμόπολης οι επαφές με τη μητρόπολη διακόπηκαν και οι πληθυσμοί αφοσιώθηκαν περισσότερο στη νέα τάξη πραγμάτων, που απαιτούσε, όπως ήταν φυσικό, συνεργασία και σύμπνοια όλων των κατοίκων της περιοχής. Σε αυτό συντέλεσε πολύ, εκτός από την ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων και οι μικτοί γάμοι, οι οποίοι εξομάλυναν τις σχέσεις των κατοίκων και δημιούργησαν ισχυρούς δεσμούς ανάμεσα στα «συμπεθεριά», ακόμα και όταν αυτά προέρχονταν από διαφορετικούς πληθυσμούς.

Στις μέρες μας, δύο αιώνες περίπου μετά, η λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης έχει επηρεάσει και την περιοχή του Πεταλιδίου. Ο πληθυσμός, όπως ήταν φυσικό, δεν έμεινε αλώβητος από τις γενικότερες μετακινήσεις των πληθυσμών της Ευρώπης, και όχι μόνο. Το γεγονός ότι το Πεταλίδι είναι από μόνο του ένα πλούσιο παραγωγικό μέρος με βασική καλλιέργεια την ελιά αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλούς οικονομικούς μετανάστες από τη γειτονική Αλβανία και Βουλγαρία, κυρίως, οι οποίοι έχουν ενταχθεί στον κοινωνικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό κορμό της κωμόπολης, με αποτέλεσμα να ασχολούμαστε σήμερα με ένα νέο φαινόμενο πολιτισμικής ετερότητας και ώσμωσης.

Από την άλλη μεριά, ο τουρισμός και τα ΜΜΕ έχουν διαμορφώσει το Πεταλίδι σε έναν σύγχρονο τουριστικό προορισμό, οι κάτοικοι του οποίου φέρνουν ως απόηχο ενός όχι και τόσο μακρινού παρελθόντος την μανιάτικη ή βλάχικη καταγωγή τους, την οποία τουλάχιστον τους υπενθυμίζει η διατήρηση των οικογενειακών ονομάτων τους και της ιδιαίτερης οικογενειακής τους ιστορίας. Προβάλλει έτσι σε αυτό το σημείο, ιδιαίτερα σημαντική η έμφαση στην τοπική ιστορία, κυρίως μέσα από την εκπαίδευση, η οποία θα αποτελέσει και τον βασικό θεματοφύλακα της ιστορίας και της παράδοσης κάθε ιδιαίτερης πατρίδας, όπως είναι για όλους τους κατοίκους του το Πεταλίδι, είτε μένουν ακόμα εκεί είτε έχουν με τη σειρά τους μετοικήσει και αυτοί σε άλλα μέρη της Ελλάδας ή του εξωτερικού. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θεωρούμε ότι το Πεταλίδι δεν πρέπει από εδώ και πέρα να φροντίζει μόνο για τη περαιτέρω ανάπτυξη και εξέλιξη του, που είναι βέβαια επιθυμία όλων των κατοίκων του, αλλά πρέπει να προστατεύσει

με κάθε τρόπο να διατηρήσει αλώβητη και αιώνια την ιδιαίτερη τοπική του ιστορία και να την υπενθυμίζει στους κατοίκους και επισκέπτες του με όποιο τρόπο μπορεί.

Η Δημοτική Αρχή πρέπει να συνεχίσει το έργο του Καποδιστριακού Δήμου Πεταλιδίου, ο οποίος μέσα από το συνέδριο του 2005 ανέδειξε και έκανε ευρύτερα γνωστή την ιστορία του από την Ομηρική εποχή και μέσα από ονόματα δρόμων και πλατειών ή μέσα από τιμητικούς ανδριάντες να διασώσει το έργο των ανθρώπων που από τα αρχαία χρόνια εργάστηκαν για την περιοχή. Ταπεινή μου γνώμη είναι ότι έφτασε πλέον ο καιρός που το Πεταλίδι οφείλει να αποκαταστήσει τον ιδρυτή του και να του αφιερώσει στην κεντρική πλατεία τιμητικό ανδριάντα ή επιτέλους το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου να μετονομασθεί σε Διπλαράκειο Γυμνάσιο - Λύκειο Πεταλιδίου, κάτι που ο Σύλλογος Διδασκόντων με το υπ. Αρίθμ. 86/24-03-2008 είχε ζητήσει από το Υπουργείο, ώστε να τιμηθεί ο άνθρωπος που δώρισε όλη του την περιουσία στη Δημόσια εκπαίδευση του Πεταλιδίου και να αποδοθούν τελικά *τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι*, όπως απαιτεί ο σεβασμός και η αναγνώριση προς τους ανθρώπους που δημιούργησαν την τοπική ιστορία της περιοχής τα νεότερα χρόνια.

Παράρτημα

I. Ημερολόγιο Μ. Μαυρομιχάλη Αντιστρατήγου Ε. Α 1941.

Εικ. 140, 141, 142.

Βιογραφία Αντιστράτηγου Μιχαήλ Μαυρομιχάλη του Κυριακούλη, γραφείσα παρά του ιδίου το έτος 1941.

Εγενήθην εν Πεταλιδίω το έτος 1869, υπό του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη του Ιωάννου και εκ της συζύγου αυτού Σταμάτας, το γένος Χονδροκούνη από τα Παχιάνικα του Γυθείου. Ο πατήρ μου εγενήθη εις το Λιμένι της Αρεόπολης, όπου και εμεγάλωσε. Υπήρξε εκ των πρώτων οικιστών του Πεταλιδίου, ότε τούτο παρεχωρήθη μετά την απελευθέρωση του κράτους στους Λάκωνες. Είμαι ο τελευταίος υιός του πατρός μου, επροηγούντο δε εμού κατά σειράν: 1/ο Ιωάννης, θανείς άγαμος, 2/η Ζαχαρούλα, θανούσα άγαμος, 3/η Αφροδίτη, θανούσα εν Αθήναις, 4/ο Γρηγόρης, θανείς αντισυνταγματάρχης του πεζικού, έγγαμος αποκτείσας πολλά τέκνα, εκ των οποίων ζει σήμεραν μόνο η Ευαγγελία, 5/η Ελένη θανούσα σε νεαράν ηλικίαν, 6/η Αικατερίνη ομοίως, 7/ο Κωνσταντίνος, ναυτικός συνταξιούχος, ήδη έγγαμος και πατήρ τριών κοριτσιών 8/του Δημητρίου θανόντος εις μικράν ηλικία και 9/του Μιχαήλ, του οποίου την αυτοβιογραφία γράφω.

Εγενήθην 20 Μαρτίου 1869 εις Πεταλίδιον της επαρχίας Πυλίας του Νομού Μεσσηνίας. Ανετράφην υπό των γονέων μου καλώς, και είμαι γόνος μίας εκ των ιστορικότερων οικογενειών της Ελλάδος και εγγονός του στρατηγού της επανάστασης του 1821, Γιαννάκη Μαυρομιχάλη, υιού του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και τούτου υιού του Ιωάννου Μαυρομιχάλη. Ήκουσα τα μαθήματα του Δημοτικού Σχολείου στο Δημοτικό Σχολείο Πεταλιδίου, διδαχθείς υπό διδασκάλων ηθικών, θρησκων και μεγάλων πατριωτών, οίτινες από τας μικράς μας ηλικίας, μάς ενέπνευσαν τον σεβασμόν εις τους γονείς μας, τους μεγαλυτέρους εν γένει, την θρησκείαν, την οικογένειαν και την αγάπη προς την πατρίδα και τα ιδανικά ταύτης. Με τοιαύτα εφόδια και με τας γραμματικές γνώσεις της τότε εποχής, της καλής τότε εποχής, ετελείωσα το Δημοτικό σχολείο το έτος 1879. Επειδή δε, δεν υπήρχε τότε Ελληνικόν Σχολείον εις το Πεταλίδιον και επειδή είχα την επιθυμίαν και τη θέληση να σπουδάσω, ηναγκάσθη ο αείμνηστος καλός μου πατήρ να με στείλει εις Αθήνας, όπου διέμενε ο αδερφός του και θείος μου, αείμνηστος ήδη και άξιος Αντώνιος Ι. Μαυρομιχάλης, ανθυπολοχαγός

τότε εν αποστρατεία μετά της επίσης αιμινήστου και αξίας γυναικός του και θείας μου Άννης.

Αφίχθην εις Αθήνας περί τα τέλη Σεπτεμβρίου 1879, και αμέσως την επομένην της αφίξεώς μου ενεγράφην εις την Α΄τάξιν του Ελληνικού Σχολείου του Α΄τμήματος του Βαρβακείου Λυκείου, διευθυνόμενου τότε υπό του σχολάρχου κυρίου Κωνσταντινίδη, σοφού και αρίστου διδασκάλου. Προήχθην από τάξεως εις τάξιν, έφθασα μέχρι της Δευτέρας τάξεως του Γυμνασίου εις το Βαρβάκειον Λύκειον, οπότε μου επήλθε η ιδέα και η επιθυμία να ακολουθήσω τον στρατιωτικόν κλάδον, εις τον οποίον είχα μεγάλη κλίσιν και επιθυμία να συνεχίσω τας ενδόξους σελίδας, ας εκόσμησαν δια των γενναίων κατορθωμάτων των ο πάππος μου Ιωάννης Κυρ. Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης, στρατηγός της επαναστάσεως του 1821, ο οποίος ηγήθη πολλών Λακώνων εις όλας τας μάχας, όπου εγένοντο, τόσο εν Πελοποννήσω όσον και αλλαχόθεν...των Ελήνων κατά των Τούρκων και όστις πληγωθείς θανασίμως, υπό τριών σφαιρών, μίας εις το πρόσωπον και η οποία εξήλθε εκ του τραχήλου βλάπτουσα την σπονδυλικήν στήλην και άλλας δύο εις τους βραχίονας, παρά τη θέσιν Σκυνόλακα, κειμένη μεταξύ Μεθώνης και Πύλου. Τούτον μετέφεραν εις Καλάμας προς θεραπείαν. Την δε αρχηγίαν του Σώματος την ανέλαβε ο επίσης αρχηγός Σώματος Λακώνων, αδερφός του Κωνσταντίνος, μαχόμενοι εις Πύλον μετά του μικρότερού του αδερφού Μανώλη. Καθώς και οι λοιποί πρόγονοί μου, οίτινες παντού και πάντοτε εδόξασαν τα ελληνικά όπλα και έπεσον μαχόμενοι γενναίως και ηρωϊκώς. Καθώς και οι εκ πατρός θείοι μου Αντώνιος, Γεώργιος, Κωνσταντίνος, οίτινες ακολουθήσαντες το παράδειγμα του πατρός των, εγένοντο άριστοι στρατιωτικοί, καταλαβόντες επαξίως τους βαθμούς του αξιωματικού. Τοσαύτα έχων όθεν παραδείγματα και με τοσαύτας οικογενειακάς παραδόσεις, άμα τη συστάσει της προπαρασκευαστικής σχολής υπαξιωματικών εν Κερκύρα, εισήλθον εν αυτή εις ηλικίαν 16 ετών το έτος 1885. Το έτος 1887, προήχθην εις Λοχίαν και έκτοτε υπηρετών πάντοτε πειθαρχικός και πρόθυμος προήχθην εις επιλοχίαν, κατά τον πόλεμον του 1897 εν Κρήτη, όπου επολέμουν κατά των Τούρκων εις την μάχην του φρουρίου των Βουκολιών και της παρά το Μονοκούμαρο και Μονόδενδρο, δύο λόφων εις θέσιν λιβάδια, έπειτα ήλθα εις Αθήνας μαζί άλλων αξιωματικών και υπαξιωματικών και ευρέθην εις Δομοκόν την παραμονήν της μάχης Δομοκού, όπου έλαβον μέρος εις την μάχην ταύτην, την και τελευταίαν του πολέμου του 1897. Τόσον κατά την δράσιν μου εν Κρήτη, όσον και κατά την μάχην του Δομοκού επροτάνθην δια προαγωγήν επ'ανδραγαθία και στρατιωτική αρετή, αλλ'ένεκεν της ατυχούς εκβάσεως του πολέμου, ουδείς προήχθη επ'ανδραγαθία. Το

επόμενο όμως έτος 1898, δόσας εξετάσεις δια το σχολείον των υπαξιωματικών επέτυχον εις ταύτας και εξήλθον το έτος 24/8/1902 Ανθυπολοχαγός του Πεζικού και ετοποθετήθη εις το 2^ο Σύνταγμα Τελώνων Τυρνάβου, εκ τούτου ετοποθετήθη εις την τότε Μεθόριον ως Σταθμάρχης Τυρνάβου, όπου διέμεινα έως εν περίπου έτος, αλλά προσβληθείς υπό ελονοσίας, εξήτησα και ανεκλήθη εις το Σύνταγμα και από εκεί, νόμω της εξουσίας μετετέθη εις το εν Λαρίση 4^ον Πεζ. Σύνταγμα την 9^η Ιουλίου 1903. Αλλ' επειδή δεν υπεχώρει η ελονοσία, διωρίσθην Αστυνόμος Τρόπαιων Γορτυνίας την 31^η Ιανουαρίου 1904 και την 12η Μαρτίου 1904 εις το ορεινόν αυτό μέρος απηλλάγη των υπηρεσιών, αλλά και πάλιν την 4^ην Νοεμβρίου 1904 διωρίσθην Αστυνόμος Ασκληπείου (Λυγουριού Επιδαύρου). Την 5^η Ιανουαρίου 1905 μετετέθη εις το 8^ο Πεζικόν Σύνταγμα (Ναυπλίου) και τον Σεπτέμβριο του 1905 απηλλάγη των αστυνομικών καθηκόντων καταργηθείσης της Στρατιωτικής Αστυνομίας και επαρουσιάσθη εις το 8^ον Πεζικόν Σύνταγμα, όπου υπηρέτησα συνεχώς μέχρι του 1914, 21 Μαΐου, ότε προήχθη εις τον βαθμόν του Ταγματάρχου και ετοποθετήθη εις το εν Άρτη 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων. Κατά την εν τω 8^ον Σύνταγμα Πεζικού υπηρεσίαν μου απεσπάσθη επί ολίγους μήνας ως ανθυπολοχαγός με τον λόχον μου εις Τρίπολιν. Το δε 1910 προσελήφθη εις το επιτελείον της 2^{ης} Μεραρχίας επί δύο μήνας και κατά το ίδιο έτος ετοποθετήθη εις την υγειονομικήν αποθήκην Αθηνών, όπου αντιληφθείς τον προσεγγίζοντα πόλεμον του 1912 εξήτησα εις τας αρχάς Αυγούστου 1912 να επανέλθω εις το Σύνταγμά μου, όπου και επανήλθον.

Προήχθη εις υπολοχαγόν την 30 Δεκεμβρίου 1910 και ανέλαβον την 30^η Δεκεμβρίου 1910 και ανέλαβον την Διοίκησιν του 7^{ου} λόχου του 8^{ου} Συντάγματος Πεζικού, ην ετήρησα διαρκώς κατά τους δύο πολέμους 1912 και 1913.

Προήχθη εις λοχαγόν 2^{ης} τάξεως 1912, 18 Σεπτεμβρίου.

Προήχθη εις λοχαγόν 1^{ης} τάξεως το 1913, 11 Ιανουαρίου.

Προήχθη εις Ταγματάρχην το 1941, 21 Μαΐου.

Προήχθη εις αντσουνταγματάρχην 1917, 13 Δεκεμβρίου.

Προήχθη εις Συνταγματάρχην 1919, 21 Απριλίου.

Ετέθη εις διαθεσιμότητα 1921, 26 Ιουνίου.

Ανεκλήθη εκ διαθεσιμότητος 1921 , 14 Δεκεμβρίου.

Ετέθην εις διαθεσιμότητα τον Νοέμβριον του 1922 και συνεπεία τούτου ετέθην τη αιτήσει μου εις αποστρατείαν, λόγω των πολιτικών αντιθέσεων μου προς την επανάστασιν του 1922 την 24η Δεκεμβρίου 1922 μετά ταυτοχρόνου προαγωγής εις τον βαθμόν του υποστράτηγου. Ανεκλήθη το Διάταγμα αποστρατείας μου και προβιβάζομαι εις υποστράτηγον εις 13 Μαρτίου 1924 και αποστρατεύομαι από 1^η Ιανουαρίου 1929, οπότε κατελήφθην υπό του ορίου ηλικίας μετά ταυτοχρόνου προαγωγής εις τον βαθμόν αντιστρατήγου. Εις όλους τους βαθμούς, ους έλαβον προήχθην κατ'επιλογήν, χάριν της εργατικότητας, δραστηριότητας, φιλεργίας, εντιμότητας, ην απέδειξα εν της τω στρατεύματι, εις τρόπον ώστε να έχω την αγάπη και εκτίμησιν, όχι μόνο των ανωτέρων μου, αλλά και αυτών των συναδέλφων μου, οίτινες με εξετίμουν και μου εδείκνυον μεγάλη εκτίμησιν και αγάπην, αλλά και εις Διοικητές διαφόρων μονάδων εις του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων (Άρτης), του 31 ου και 30^{ου} Συνταγμάτων Πεζικού εις Τρίκαλα, του ειδικού Στρατοπέδου Τρικάλων, με δύναμιν 21 χιλιάδων ανδρών Ελλήνων και Τούρκων της Μακεδονίας, του στρατοπέδου Λαρίσης με δύναμιν 12 χιλιάδων ανδρών του 36^{ου} Πεζ. Συντάγματος εν Σερβία και είτα εις Αλιστράτην, είτα εις επιθεωρητάς βουλγάρων αιχμαλώτων εν Λαρίση και τέλος του 11 Πεζικ. Συντάγματος (Τριπόλεως), όπερ επεστράπευσα τον Μάρτιο του 1921 και οδήγησα τούτο εις Μ. Ασίαν την 15^η Μαρτίου 1921 και με το οποίο έφτασα μέχρι Μαγνησίας, οπότε λόγω του φόνου υπό των Τσετών (Τούρκων) ενός δεκανέα και 10 στρατιωτών και του ακρωτηριασμού τούτων φρικωδώς εν τινι φυλακών, διέταξα και έκαυσαν το χωρίον του αρχηγού των Μπεχσιβάνη Γιόρδεστου, παρά τας διαταγάς της ανωτέρας διοίκησης, συνεπεία τούτου ενεκλήθην εις Σμύρνην, ετιμωρήθην με 40 ημερών φυλάκισιν και με απέστειλαν εις Αθήνας ως επικίνδυνον εις τους Τούρκους, όταν δε έφθασα εις Αθήνας ετέθην προς τιμωρίαν και διαθεσιμότητα, εις ην παρέμεινα δύο περίπου μήνας, οπότε ανακληθείς ετοποθετήθην εις την Θεσσαλονίκην. Η στρατιά τούτης με ετοποθέτησε εις φρούραρχον Καβάλας, όπου με εύρε η Μικρασιατική καταστροφή και η επανάστασις του 1922, εις τας ενεργείας της οποίας μη συμφωνών και μη δυνάμενος άλλως να αντιδράσω υπέβαλον αίτησιν αποστρατείας, ήτις και εγένετο δεκτή και την 24^η Δεκεμβρίου 1922 απεστρατεύθην, τερματίσας ούτως το στρατιωτικόν μου στάδιον μετά 40 περίπου ετών πραγματικής εν τω στρατώ υπηρεσίας. Ελησμόνησα να αναφέρω ότι ως Διοικητής του 36^{ου} Πεζικού Συντάγματος (Καλαμών) ευρισκομένου του έτους 1919 περί τον Απρίλιον, υπέστην την καταδίωξιν του τότε Μεράρχου στρατηγού Ορφανίδη δι' αγνώστους μοι λόγους και εστάλην εις Θεσσαλονίκην, την 23^{ην} Απριλίου 1919 και παρουσιάσθην εις το Στρατηγείον, όπερ με ετοποθέτησε εις το στρατόπεδον Θεσσαλονίκης ως Διοικητή και Στρατοπεδάρχη του

Στρατοπέδου Τούμπας εκ του οποίου διήλθον περί τας 150 οπλίτας διαφόρων Συνταγμάτων και σχηματισμών και μετ'ολίγας ημέρας με ετοποθέτησε ως φρούραρχον Θεσσαλονίκης και ούτω είχαν εις την διάθεσίν μου και υπό τας διαταγάς μου όλην την ένοπλον δύναμιν Θεσσαλονίκης μέχρι του Αυγούστου 1920, οπότε λόγω της αναχωρήσεως του Στρατηγείου υπό τον Αντιστράτηγον κ. Παρασκευόπουλον και επιτελάρχην τον Θ. Πάγκαλον δια την Σμύρνην ανέλαβε την στρατιωτικήν Διοίκησην, ο Στρατηγός κ. Ζαμβρακούνης Εμμ., όστις υπέκειτο εις την κλίκαν των περίξ αυτού Αμυνιτών Αξιωματικών, έκρινε ότι δεν έπρεπε εγώ μη Αμυνίτης να κατέχω τόσας σπουδαίας και εξουσιαστικές θέσεις και με μετέθεσαν εις Αθήνας εις την διάθεσιν του Υπουργείου Στρατιωτικών, όπερ με ετοποθέτησε ως επιθεωρητήν Βουλγάρων Αιχμαλώτων Λαρίσης και είτα ως Διοικητήν 11^{ου} Πεζικού Συντάγματος μεθ'ου συνεστράτευσα εις Μικράν Ασίαν.

Καθ'όλην τη διάρκεια της στρατιωτικής μου ζωής άπαξ μόνο έλαβον μέρος εις επαναστάσεις και κινήματα το έτος 1909 εις το γνωστόν κίνημα του Γουδί, όπερ είχε ελατήρια εθνικά και όπερ επέφερε καλούς καρπούς και καλά αποτελέσματα, διότι προετόιμασε το στράτευμα δια τον έγκαιρα καταρτισμόν του δια τους πολέμους 1912 - 1913. Εις το κίνημα αυτό εξελέγην μέλος του Συμβουλίου του παραρτήματος Μεσογείου. Εις τα άλλα κινήματα και επαναστάσεις και συνωμοσίας δεν έλαβα μέρος, διότι διέβλεπον τους αντιθετικούς και συμφεροντολογικούς σκοπούς τούτων, τα οποία ατυχώς διήρσαν τότε την Ελλάδα εις δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, με τα γνωστά δια την πατρίδα θλιβερά αποτελέσματα έως του διχασμού. Καίτοι δε, ήμην αμέτοχος και μακράν κάθε πολιτικής και στρατιωτικής διαμάχης, εν τούτοις ως μη προσχωρήσας εις το κίνημα της Εθνικής Αμύνης Θεσσαλονίκης κατεδιώχθην υπό της Βενιζελικής Φατριάς, όταν αύτη ανέλαβε την εξουσίαν εν τω κράτει. Και ναι μεν δεν απετάχθην ως απετάχθησαν διοχίλιοι περίπου αξιωματικοί, και εξορίσθησαν εις τας Νήσους και υπέστησαν παντοειδείς στερήσεις και εξευτελισμούς, τόσον αυτοί όσο και αι οικογένειά των, αλλά με κατεδίωξαν διαφοροτρόπως δια διαφόρων συχνών μεταθέσεων, ουχί αναλόγων προς τας υπηρεσίας ας προσέφερον, αδιαφορών προς τα πρόσωπα και ενδιαφερόμενος μόνον δια την μητέρα Ελλάδα, εις ην είχαν αφοσιωθεί ψυχή τε και σώματι από νεαράς ηλικίας και δια την οποία πολλάκις εθυσίασα και αυτήν την ζωή μου, επρέσβευα και πρεσβεύω ότι ο Αξιωματικός δεν ανήκει πάντοτε εις την οικογένειάν του, αλλά ανήκει εις την πατρίδαν και μόνο εις αυτήν, ήτις τον περιέβαλε με την τιμίαν στολήν του Αξιωματικού, δια να τον χρησιμοποιήσει, όταν παραστεί ανάγκη προς υπεράσπισιν της τιμής της και της ακεραιότητας της χώρας.

Δι'αυτό δε έθεσε και εν δόγμα εν των κανονισμών, ότι ο Στρατός ουδέποτε βούλεται, αλλά πάντοτε υπακούει εις τα κελεύσματα του κράτους. Το δόγμα όμως αυτό δεν ετηρήθη πάντοτε και ευόρκως υπό των αξιωματικών, αλλά παρασυρθέντες από ηθικά και υλικά υποσχέσεις υπό κακών και συμφεροντολόγων και εγωπαθών πολιτευομένων, παρεξέκλινον της ευθείας οδού και ηκολούθησαν, ουχί τας διαταγάς της Πατρίδος, αλλά τους στασιαστές των επαναστάσεων και κινημάτων, άτινα έφερον την μητέρα Ελλάδα εις το χείλος του Κρημνού. Και αν μεν δεν συνετρίβη τελείως, πάντως υπέστη κλονισμόν, ώστε να παρέλθουν πολλαί γεννεαί, ίνα εκλείψει το μίasma τούτου του διχασμού. Και εύχομαι εις τον Πανάγαθον Θεόν να ευρεθεί ο άνθρωπος εκείνος, ο οποίος θα κατορθώσει να θέσει τέρμα εις τας κομματικές διαμάχας του τόπου και θα οδηγήσει το σκάφος της Πολιτείας εις ασφαλή λιμένα εθνικής Σωτηρίας και Αναγεννήσεως. Εγώ δε, καίτοι δεν ανεμείχθην εις στασιαστικά κινήματα ένεκεν φθονερών ενεργειών ατόμων, μεθ'ων ουδεμία εχθρότης με κετείχεν, διότι ουδέποτε εν τω βίω μου απέκτησα εχθρούς, αλλά πάντοτε φίλους, διότι πάντοτε ηνούουν να κάνω το καλόν και να διευκολύνω πάντα, ζητούντα την συνδρομήν μου και προστασίαν μου, εν τούτοις κατά το αντεπαναστατικόν κίνημα του έτους 1923, όπερ εγένετο υπό του Στρατού κατά της τότε κρατούσης επαναστάσεως του 1922, η οποία διέπραξε πολλά κακά εις τον τόπον, χωρίς να λάβω μέρος εις ταύτην καθ'ο διατελών εν αποστρατεία, αλλά δια τον λόγον ότι ηυνόησα το αντεπαναστατικό κίνημα και πράγματι το ηυνόησα, διότι επρέσβευον ότι ο Στρατός είναι ανίκανος να κυβερνά τη χώραν ην εκυβέρνα δικτατορικώς και προς όφελος ενός και μόνου τάγματός του, των φιλελευθέρων, καθώς ήτο πειθήνιον όργανον και εκτελεστής των διαταγών του αρχηγού τούτων, διαυτό συνελήφθην εν Ναυπλίω και μετεφέρθην μετ'άλλων συνοδεία εις Πάτρας, όπου ενεκλήθην μετά στρατιωτών και πολιτών εις τας φυλακάς του Αγίου Διονυσίου και μετά 52 ημερών κάθειρξιν, δικασθείς μετ'άλλων εις το έκτακτον Στρατοδικείον, αθώωθην και απέκτησα την ελευθερίαν μου – αν δύναται να θεωρηθεί ελευθερία η παρακολούθηση και η απειλή εκτοπισμού εις τας Νήσους ανά πάσαν στιγμήν και κάθε παλιάνθρωπος χαφιές ηδύνατο να με καταγγείλει επί δυσμενεία κατά του καθεστώτος. Έκτοτε έμεινα εις Ναύπλιον μέχρι του 1932, οπότε και λόγω του θανάτου της συζύγου μου και λόγω άλλων οικογενειακών αναγκών μου, ήλθον εν Αθήναις, όπου μέχρι σήμερα που γράφω την παρούσα αυτοβιογραφία διαμένω, αφού εν τω μεταξύ ήλθον εις δεύτερον γάμον μετά της εκ Γορτυνίας Αλεξάνδρας Π. Ραμπάνη, μεθ'ης συζώ αρμονικώς.

Πολεμική μου Υπηρεσία και δράσεις – Πόλεμος 1897.

Κατά τον πόλεμον 1897 υπηρετούν ως λοχίας εις τον 4^ο λόχον του 7^{ου} Πεζικού Συντάγματος και προ της επισήμου κηρύξεως τούτου το 1^ο τάγμα 7^{ου} Πεζικού Συντάγματος μετ' άλλων τμημάτων Πεζικού, Πυροβολικού και Μηχανικού να αναχωρήσει κατά τας αρχάς του Φεβρουαρίου μετά του κου Βάσου ως αρχηγού ίνα καταλάβει στρατιωτικώς την Κρήτην και αποτελέσει τον στρατόν της κατοχής και κηρύξει την ένωση ταύτης μετά της μητρός Ελλάδος. Εις τον 4^ο λόχον του άνω τάγματος και Συντάγματος υπηρετούν και εγώ και συνεπώς έλαβον μέρος εις τον Στρατόν τον της κατοχής. Διοικητής του λόχου μου ήτο ο τότε αείμνηστος λοχαγός Μιχαήλ Μπαρμπάνος και Διοικητής τάγματος ο ταγματάρχης κ. Ι. Κωνσταντινίδης, ο γενναίος και αείμνηστος αυτός Στρατηγός. Ανεχωρήσαμεν ατμοπλοϊκώς την 1^η Δεκεμβρίου 1897, απεβιβάσθημεν εις Κολυμπάρι και αμέσως ανεχωρήσαμεν δια Πλατανιά, όθεν αφίχθημεν αυθημερόν. Μετά ανάπαυλας μίας νυκτός, την επομένη 4^η Φεβρουαρίου 1897 διετάχθη το τάγμα μου να μεταβεί και να πολιορκήσει το μικρόν φρούριον Βουκολιές, μετά 2 ορειβατικών πυροβόλων, όντως αυθημερόν εφθάσαμεν και ήρξατο αμέσως η πολιορκία τοποθετηθέντων των λόχων περίξ του φρουρίου και τοποθετηθέντων των πυροβόλων εις απόστασιν 800 μέτρων του φρουρίου και εις κατάλληλον θέσιν. Τότε, ο Διοικητής του τάγματος κος Κωνσταντινίδης απέστειλε έναν γέροντα Κρήτα ως κήρυκα εις τον Διοικητή του φρουρίου, Τούρκον Ταγματάρχην και εξήτησε παρ' αυτού να παραδοθεί εις τον ελληνικόν στρατόν, τον πολιορκούντα το φρούριον και υπεσχέθη αυτού ασφάλεια ζωής. Ο φρούραρχος απήντησε ότι, εφόσον έχει ένα στρατιώτην και ένα φυσίγγιον δε θα παραδώσει αμαχητί το φρούριον. Μετά την απάντησιν ταύτην διέταξε το πυροβολικόν να βάλει συνεχώς κατά του φρουρίου και το πεζικόν να περισφίξει την πολιορκίαν και να αρχίσει το πυρ, όπερ εξηκολούθησεν σφοδρόν εκατέρωθεν των μεν Τούρκων βαλόντων εκ του φρουρίου, των δε ημετέρων σχεδόν ακαλύπτων. Η μάχη διήρκησε μέχρι της διελεύσεως του σκότους, όποτε διεκόπη το πυρ εκατέρωθεν, και τα στρατεύματα διενυκτέρευσαν εις τας θέσεις όπου ηυρίσκοντο. Την νύκτα όμως οι Τούρκοι εγκατέλειπον το φρούριον και ετράπησαν προς τη Διεύθυνση των Χανίων, αλλά αντιληφθέντες τούτους οι χωρικοί έλληνες τους κατεδίωξαν και πολλούς εκ τούτων εφόνευσαν και τινάς δε συνέλαβαν ζώντας. Μόλις εξημέρωσε, διέταξε ο Ταγματάρχης προέλαση και περίσφυξη του φρουρίου, αλλά επειδή δεν επυροβόλουν οι Τούρκοι εκ του φρουρίου εγένετο αντιληπτή η φυγή των και το φρούριον κατελήφθη και υψώθη επ' αυτού η ελληνική Σημαία. Αμέσως δε ετέθημεν εις καταδίωξιν των φυγάδων και εφθάσαμεν περί το

απόγευμα εις θέσιν Λιβάδεια, όθεν εμάχετο το τάγμα του 1^{ου} Πεζικού Συντάγματος και ενισχύσαμεν τούτο και κατελάβαμεν δύο σημαντικούς λόφους, το Μονοκούμαρο και το Μονοδένδρι και επελεύσεως της νυκτός η μάχη έπαυσε. Την επομένη πρωίαν εγένετο προέλασις προς τα Χανιά, αλλά ατυχώς εβρέθημεν προ των Ιταλοαγγλικών και Ρωσικών τμημάτων, τα οποία είχαν ανυψώσει τας σημαίας τους επί του Πύργου Ανίμπαλι και έθεσαν ούτω υπό την προστασίαν των, τα εν Χανίω και αλλαχού, όπου ήσαν εις τα παράλια τουρκικά τμήματα. Κατά τη μάχη των Βουκολιών, ετραυματίσθη σοβαρώς ο λοχαγός κος Παπούλιας και 4 - 5 σπλίται. Κατά τη μάχη των Λιβαδιών, εφονεύθησαν ηρωικώς μαχόμενοι οι ανθυπολοχαγοί Τρυγέλας, Δανάγης, Σαρατσόγλος και ο Λοχίας Διακουμάκος, οίτινες μεταφέρθησαν και ετάφησαν εις το χωρίον Πλατανιά. Περί της δράσεώς μου αφήνω να κρίνουν οι Συμμαχηταί μου και οι προϊστάμενοί μου, οίτινες με επρότειναν ίνα προαχθώ εις Ανθυπασπιστήν επ' ανδραγαθία. Μετ' ολίγας ημέρας εγένετο η κατάληψις του Πύργου της Μαλάξας, όπου συνελήφθησαν 150 Τούρκοι αιχμάλωτοι, η πολιορκία της Κανδάνου, ήτις τελικώς παρεδόθη κατόπιν συνθηκολογήσεως και άλλαι τινές αψιμαχίαι. Εν Κρήτη εβρισκόμενος προήχθη εις επιλοχίαν. Μετά τα ατυχήματα του στρατού της Θεσσαλίας και της ελεύσεως στελεχών διετάχθη ο στρατηγός Βάσος, ίνα παραλαμβάνει αριθμόν τινά αξιωματικών και υπαξιωματικών, αναχωρήσαμεν δι' Αθήναις, όπου αφίχθημεν 26^η Απριλίου 1897, παρουσιασθείς δε εις το φρουραρχείον Αθηνών ετοποθετήθη εις το συγκροτηθέν 4^{ου} αυθύπαρκτον τάγμα, αποτελούμενον εξ όλων των φυλών της Ελλάδος και με αυτό ανεχώρησα την 30^η Απριλίου 1897 ατμοπλοϊκώς δι' Αγίαν Μαρίνα Λαμίας. Εκείθεν δε, πεζοπορούντες εφθάσαμεν την παραμονήν της μάχης του Δομοκού εις Δομοκόν, όπου το τάγμα διετάχθη να ενισχύσει το 4^{ου} πεζικό σύνταγμα, εις το όρος Κασιδιάρη, παρά το χωρίον Τσατμά. Εκεί, εφθάσαμεν εγκαίρως και ενταχθήκαμεν εις το αριστερόν του 4^{ου} συντάγματος πεζικού και ελάβαμεν ευθύς μέρος εις τη μάχην, ήτις μέχρι του απογεύματος διεξήχθη καλώς και μετά πείσματος, εκατέρωθεν, αλλά το απόγευμα κλονισθέν το 4^ο Σύνταγμα Πεζικού συνετάχθη και όλο το βάρος της επιθέσεως έπεσεν επί του τάγματός μου, όπου παρ' ολίγον να συλληφθεί αιχμάλωτον, διότι δεν ειδοποιήθη περί της άνω συμπτύξεως του 4^{ου} πεζικού συντάγματος, εν τέλει αφού μας έφθασαν οι Τούρκοι εις τα 80 - 100 μέτρα και το δεξιό μας πλευρό εχτυπήθη, διετάχθη υποχώρησις και σύμπτυξις εις το Βούζι του Δομοκού. Η υποχώρησις και σύμπτυξις εγένετο κανονικά και εφθάσαμεν εις το Βούζι, όπου διενυκτερεύσαμεν, αλλά μας έλειπε μία διμοιρία υπό τον Έφεδρον Ανθυπολοχαγόν κ. Φανόν, όστις είχε διαταχθή να φυλάττει και να επιτηρεί μία χαράδραν και ο οποίος δεν ειδοποιήθη περί της υποχωρήσεώς μας, κατά την εσπευσμένην υποχώρησιν και ούτω συνελήφη

αιχμάλωτος μετά μέρους μόνον της διμοιρίας του. Η δράσις μου κατά τη μάχην τούτη εξετιμήθη αρκούντως υπό του λοχαγού μου κ. Βλαδιμήρου και του Ταγματάρχου μου κ. Γιαννοπούλου και επροτάθην για δευτέρα φορά, ίνα προαχθώ επ'ανδραγαθία εις Ανθυπασπιστήν.

Την νύκταν υποχωρήσαντος του Στρατού προς Δερβέν *Φούρκα*, διετάχθην μετά της διμοιρίας μου να καύσω τα πυρομαχικά, τα οποία ελλείψει μεταγωγικών δεν ηδυνήθησαν να μεταφερθώσι εις Βουζιον εις τας νέας καταληφθείσας θέσεις. Το δυσχερές και θλιβερόν τούτον έργον μετά μεγάλης μου θλίψης εξετέλεσα, διότι δεν ήθελα να περιπέσωσι εις χείρας του εχθρού. Μετά την τέλειαν καύσιν των πυρομαχικών, όπου ανήρχοντο εις 100 περίπου κάσες φυσιγγιών όπλων Γκρα, ανεχώρησα προς συνάντησιν του λόχου μου εις το στενόν του Δερβέν *Φούρκα*, όπου τον συνάντησα την επομένην υποχωρούντα προς Ταράτσαν Λαμίας, όπου εγένετο ανακωχή και η λήξις του ατυχούς και ανοήτου τούτου πολέμου – οπότε το Τάγμα μου διελύθη συγχωνευθέν εις έτερα συντάγματα. Εγώ δε, μετέβην και συνήντησα το 7^ο Πεζικό Σύνταγμα εις ο ανήκον και έμεινα παρ'αυτώ μέχρι της υπογραφής της ειρήνης, οπότε τούτο επανήλθεν εις Αθήνας, οπότε απεσπάσθην εις την Αστυνομίαν Αθηνών και εκ ταύτης εις την του Πειραιώς και εκ ταύτης εις προϊστάμενος της Αστυνομίας Φαλήρου μέχρι της εισαγωγής μου εις το Σχολείον των υπαξιωματικών τα έτος 1899. Καθ'ον χρόνον διετέλουν απεσπασμένοι εις την Αστυνομίαν, μετετέθην εις το 1^ο Πεζικόν Σύνταγμα, εις το οποίον όμως δεν υπηρέτησα, εισήχθον εις το Σχολείον των Υπαξιωματικών, εξ ου εξήλθον το έτος 1902 ως ανθυπολοχαγός του Πεζικού. Τοποθετηθείς εις το 2^ο Σύνταγμα ευζώνων Τυρνάβου.

Πόλεμος 1912 - 1913

Κατά Τουρκίας και είτα κατά Βουλγαρίας.

Ο πόλεμος κατά της Τουρκίας το έτος 1912, εγένετο μετά των Συμμάχων της Ελλάδος Σερβίας και Βουλγαρίας και Μαυροβουνίου, όστις ήρξατο την 6^{ην} Οκτωβρίου 1912 δί'εισβολής και των τεσσάρων εθνών ταυτοχρόνως κατά της Τουρκίας. Ο πόλεμος ούτος με εύρεν λοχαγόν Διοικητήν του 7^{ου} λόχου του 8^{ου} Πεζικού Συντάγματος με Διοικητήν του Τάγματός μου τον αείμνηστον Ταγματάρχην Παπαδήμαν, όστις έπεσεν κατά της προέλασης μας εκ του χωρίου Μεταξά εις το χωρίον Ράχοβον, όπου και ετάφη παρ'εμού και του Λόχου μου αποδοθεισών αυτώ των κεκανονισμένων τιμών.

Αντικατέστησε τούτον αμέσως ο Ταγματάρχης κος Μαστραπάς. Διοικητής Συντάγματος ήτο ο Συνταγματάρχης κος Καμπάνης, όστις εφονεύθη εις τη μάχη του Κιλκίς. Ο Λόχος απετελείτο από οπλίτας του νομού Λακωνίας, Αργολιδοκορινθίας και επαρχίας Κυνουρίας. Ήσαν όλοι γενικώς άνδρες γενναίοι, ριψοκίνδουνοι και πειθαρχικοί. Αξιωματικούς εις τον λόχον είχα τον Ανθυπολοχαγό Κιμπουρόπουλον, φονευθέντα εις την μάχην του Κιλκίς, τον Ανθυπολοχαγό Λυκιαρδόπουλον και έτερον εις Κυνουρίας, ου το όνομα δεν ενθυμούμαι. Μετά την πλήρην επιστράτευσιν γενομένην κανονικώς και εντός της υπό του σχεδίου επιστρατεύσεως προθεσμίας αναχωρήσαμεν εκ Ναυπλίου ατμοπλοϊκώς και επεβιβάσθημεν εις Αγίαν Μαρίναν (Λαμίας), εκείθεν πεζοί εφθάσαμεν εις το χωρίον Ζάρκο της Θεσσαλίας, την παραμονήν της εισβολής εις το τουρκικόν έδαφος. Εκ του χωρίου Ζάρκου και εκ μίας τούτου διαβάσεως εισήλθομεν εις το τουρκικόν έδαφος, αφού εδέχθημεν πυρά εκ τινός φυλακίου τουρκικού της οροθετικής γραμμής, το οποίον δια τινός τμήματος ημετέρου στρατού κατελάβαμεν, φονευθέντος και ενός λοχίου. Και ούτω εβαπτίσθημεν εις το πυρ του εχθρού και το ημέτερον. Η 4^η Μεραρχία ης απετέλει μέρος το 8^{ον} Σύνταγμα και συνεπώς και ο λόχος μου 7^{ος}, ηκολούθησε την ορεινήν διάβασιν αποτελέσασα την αριστερή πλαγιοφυλακήν του όλου ελληνικού στρατεύματος, του μαχόμενου εις το Σαραντάπορον, κατόρθωσε δε να φθάση πρώτη εις την οδόν Ελασσώνος Σερβιών και ούτω να υπερφαλαγγίση τα τουρκικά στρατεύματα, τα οποία εμάχοντο εις το Σαραντάπορον και να τα εξαναγκάσει εις υποχώρησιν και προέλασιν του κυρίου ελληνικού όγκου. Ούτω το 8^ο Σύνταγμα κατά την προέλασή του, εδέχθη πυρά Πεζικού εκ του χωρίου Μεταξά, αλλά αφήσαν εκεί το 2^{ον} τάγμα, ηκολούθησε την πορείαν του προς εκτέλεση της εντολής του, το 2^{ον} Τάγμα 8 Πεζ. Συντάγματος, αφού αντήλλαξε πυρά μετά των εν Μεταξά Τούρκων αφήκε τον 7^{ον} λόχον μου και τον 8^{ον} λόχον ίνα εκκαθαρίση την περιοχήν Μεταξά και προστατεύσει τα μεταγωγικά ολοκλήρου της Μεραρχίας και είτα να προχωρήση εις συνάντησιν του 8^{ου} Συντάγματος. Εγώ δε, ως διλοχιάρχης εξεκαθάρισα την περιοχήν ταύτην εντός δύο ωρών και συνέλαβον περί τους 25 αιχμαλώτους και, όταν επείσθην ότι δεν υπάρχει πλέον τουρκικόν τμήμα εις την περιοχήν, ηξηκολούθησα την πορείαν προς Σέρβια, αλλά το 8^{ον} Σύνταγμα εύρεν αντίστασιν εις Ράχοβον, ανέτρεψεν ταύτην και εβάδισε προς Σέρβια, αφού εις τα στενά της Πάρτας εκυρίευσε 12 ταχυβόλα πυροβόλα του εχθρού. Εν τέλει, μετά των μεταγωγικών της Μεραρχίας έφθασα εις Σέρβια και ηνώθην με το Σύνταγμά μου. Επειδή σκοπός της παρουσίας δεν είναι η ιστόρησις της δράσεως όλου του Συντάγματος και κατ'ανάγκη και της 4^{ης} Μεραρχίας, δια τούτο κρίνω περιττόν να συνεχίσω λεπτομερώς την εξιστόρησιν ταύτης.

Μάχαι εις ας έλαβον μέρος κατά τον πόλεμον κατά των Τούρκων:

Σαράντάπορον, Γαιννιτσών, Αστράβου Μακεδονίας

Αετοράχης, Ιωαννίνων Ηπείρου.

Κατά τη μάχην των Γιαννιτσών και κατά τη δευτέραν ημέραν της μάχης ο λόχος μου διετάχθη να εκδιώξη εν τμήμα τουρκικού στρατού, όπερ υπεράσπιζε μετά μανίας οχύρωμα έξωθεν των Γιαννιτσών, ο λόχος μου επί κεφαλής εμού και των αξιωματικών μου εξετέλεσε έφοδον με εφ' όπλου λόγγην κατά του οχυρού των Τούρκων, ανέτρεψεν τούτους τρέποντας εις φυγήν προς τα Γιαννισά και ευρεθείς προ μίας τουρκικής πυροβολαρχίας εκ 4 πυροβόλων και 8 βλητοφόρων βαλούσης κατά των ημετέρων φαλάγγων προσπελάσεως, επετέθη κατ' αυτής μετά ζηλευτής ορμής και ηνάγκασε τους Τούρκους πυροβολιτάς να τραπώσιν εις φυγήν και ούτω να καταλάβει τα πυροβόλα όπλα, τα οποία οι γενναίοι οπλίται μου εκουβάλησαν και μόνον τότε τα αφήκαν, όταν μετά το ¼ της ώρας έπαυσε τελικώς το πυρ υποχωρησάντων των Τούρκων προς την διεύθυνσιν της Θεσσαλονίκης και εισελθόντων των ημετέρων στρατευμάτων εις Γιαννισά και εκείθεν προς Θεσσαλονίκην, ήτις κατελήφθη την 26^{ην} Οκτωβρίου 1912, ημέρα της εορτής του πολιούχου της πόλεως Αγίου Δημητρίου του Μυροβλύτου. Εγκρίνω τη διάκρισιν ταύτης της δράσεως του λόχου μου, διότι ουδείς άλλος λόχος διέπραξε τοιούτον κατόρθωμα, όχι βέβαια διότι ηστέρησαν, αλλά διότι δεν επαρουσιάσθη τοιαύτη εκ νέου περίπτωσης, πλην κατά του των Βουλγάρων πόλεμον καθ' όν πάλιν ο λόχος μου και όλον το 2^{ον} Τάγμα του 8^{ου} Συντάγματος ευρέθη εις την ευχάριστον θέσιν να κυριεύσει βουλγαρικά πυροβόλα εν πορεία ευρισκόμενα- περί τα 500 μεταγωγικά.

Μάχαι εις ας έλαβον μέρος κατά τον πόλεμον κατά των Βουλγάρων.

- Κιλκίς Λαχανά.
- Μπέλες.
- Κρέσνα Τσουμαγιά.

Ετραυματίσθην ελαφρώς εις τον δεξιόν πόδα κατά τη μάχη Κρέσνας Τσουμαγιάς. Την προηγουμένην ημέραν της ανακωχής, χωρίς να απομακρυνθώ εκ του λόχου μου καθ' όλας τας άνω μάχας έλαβον και τότε ενεργόν μέρος μετά του λόχου μου και παντού εξετέλεσα το καθήκον μου ως τίμιος στρατιώτης και ως τίμιος αξιωματικός, άξιος απόγονος του πάππου μου στρατηγού της επαναστάσεως

1921 Ιωάννου Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη, ο οποίος απέθανε εκ των τριών πληγών ας έλαβε εις θέσιν Σκυνόλακα μεταξύ Πύλου - Μεθώνης, ότε τη διαταγή της τότε προσωρινής κυβερνήσεως Ναυπλίου μετέβη εκεί μετά σώματος πολλών Μανιατών, ίνα εμποδίση απόβασιν Τουρκικού Αιγυπτιακού Στρατού. Επειδή σκοπίμως, ίσως, παρελήφθη η υπέροχος δράσις του 2^{ου} τάγματος 8 Πεζικού Συντάγματος και συνεπώς και του λόχου μου κατά την επίθεσιν και κατάληψιν 12 ταχυβόλων των Βουλγάρων εις την κοιλάδα του άνω Στρυμόνος παρά το χωρίον Σεκερνίτη, δια τούτο θεωρώ υποχρεωσίν μου να αφηγηθώ ταύτην και να αναφέρω τα γεγονότα ως έγιναν. Μετά την κατάληψιν του όρους Μπέλες και την κάθοδόν μας εις την Κοιλάδα του άνω Στρυμόνος και την διανυκτερευσίν μας εντός των Βρυζόνων και παρά τας όχθας του παραποτάμου τούτου και μεταξύ Πετρισιού και Στρωμνίτης –εγερθέντες την πρωίαν διενέμοντων άρτων εις τους άνδρας μας, ότε αίφνης βλέπομεν εις την αμαξιτήν οδόν Στρωμνίτης Κρέσνας μίαν μεγάλην φάλαγγαν πυροβολικού και μεταγωγικών και διηρωτόμεθα μεταξύ μας τι άραγε ήσαν ούτοι ιδικοί μας σύμμαχοι Σέρβοι ή Βούλγαροι, απήχον δε 400 μέτρα. Η φάλαγγς αύτη απετελείτο από 12 ταχυβόλα πυροβόλα μετά των λοιπών στοχευόντων, από 6 τάγματα Βουλγαρικού Πεζικού και 500 περίπου μεταγωγικών, Κάρων, Νταλικών και υποζυγίων. Δια μίαν στιγμήν ο αείμνηστος λοχαγός Χρυσομάλης Δ. λέγει ‘μωρέ παιδιά είναι Βούλγαροι’ αμέσως συνετάχθησαν οι λόχοι και παρετάχθησαν προς μάχην και ήρξατο πυρός κατά της φάλαγγος ταύτης. Προχωρούντες πάντοτε κατ’αυτής. Και το μεν Πεζικόν των Βουλγάρων 6 τάγματα εφνιδιασθέν ετράπη εις φυγήν εις τους γύρω λόφους, χωρίς να ρίξουν ούτε μία βολήν, τουναντίον όμως το πυροβολικόν παρετάχθη κατά μήκος της οδού και ήρχισε να βάλει καθ’ημών με ταχύ πυρ, εις το οποίον απήντα μόνον το οπίσον του Στρατού μας και, αφού διέβημεν τον παραπόταμον του Στρυμόνος βραχέντες μέχρι της οσφύος, επετέθημεν κατά των πυροβόλων, τα οποία μας έβαλον διαρκώς, μέχρις ότου εφθάσαμεν εις τα 100 περίπου μέτρα, οπότε και οι πυροβολιταί και αξιωματικοί των ετράπησαν εις φυγήν προς τα πέριξ υψώματα και ούτω μετά μάχην μίας ώρας κατελάβαμεν τα πυροβόλα, τους ίππους και όλα τα μεταγωγικά. Η περίλαμπρος ταύτη νίκη του τάγματός μου απεσιωπήθη παρά τε του Διοικητού του Συντάγματος και του Μεράρχου, διότι αφενός μεν δεν διέταξαν την νύκτα που κατήλθομεν εκ του όρους Μπέλες να ληφθώσιν μέτρα ασφαλείας, αφετέρου δε διότι ουδαμού εφάνησαν ίνα δόσωσι διαταγάς και μόνον χάριν της πρωτοβουλίας και αυτοβουλίας του Ταγματάρχου και Διοικητών των λόχων επήλθε το υπέροχον αυτό κατόρθωμα δια το οποίον ούτε μνείαν εποίησαντο. Δεν παραλείπω να αναφέρω ότι

και τα Συντάγματα 9^ο και 11^ο ακούσαντα τους κρότους των πυροβόλων και όπλων ευρισκόμενα δεξιά και αριστερά μας, παρατάχθησαν προς μάχην, αλλά αυτή διήρκησεν μόνο μία ώραν και συνεπώς δεν παρέστη ανάγκη να δράσωσιν.

Δράσις μου εν τοις πολέμοις 1912 - 1913.

Τα της πολεμικής μου δράσεως εις τους δύο πολέμους 1912 και 1913 κατά των Τούρκων και είτα κατά των Βουλγάρων αφήνω να με κρίνουν οι ανώτεροί μου, οι Συναδελφοί μου και οι οπλίται του λόχου μου και προ παντός οι οπλίται οι οποίοι είναι αψευδείς μάρτυρες της δράσεώς μου ως Διοικητού του λόχου των και οι οποίοι, ως γνωστόν, παρακολουθούν την δράσιν των αξιωματικών των. Έχω τον εγωϊσμόν να πιστεύω ότι παντού και πάντοτε εξεπλήρωσα το καθήκον μου προς την πατρίδα και ενίοτε προσέφερα κάτι περισσότερον του καθηκόντος μου. Εξ αγάπης προς τη μεγάλην μας Μάνα Ελλάδα, εις το μεγαλείον της οποίας αποβλέπω μετά πεποιθήσεως. Κέρδη των πολέμων τούτων υπήρξαν η προσάρτησις εις την Ελλάδα. Η Ήπειρος, η Ανατολική και Δυτική Μακεδονία μέχρι της Φλωρίνης, η εντεύθεν του ποταμού Θράκη, και αι Νήσοι Λήμνος, Θάσος, Σαμοθράκη, Μυτιλήνη, Χίος, Ψαρά, Σάμος και τινές άλλαι μικρότεραι και η αυτόνομος, μέχρι τότε Κρήτη, ως ελπίσωμεν και ευχηθώμεν εις τον μέγαν και παντοδύναμον Θεόν, όπως μας βοηθήση, ίνα εν καιρώ ολοκληρωθούν τα όνειρα και ελπίδες της Ελλάδος ολοκλήρου.

Πόλεμος 1917 - 1918 και εν συνεχεία μέχρι του 1922.

Δεν παρήλθεν πολύς χρόνος, όπως η Ελλάς απολαύσει εν γαλήνη και ευδαμονία τας καρπούς των νικών των τέκνων της και επουλώση τας εκ των δύο ευτυχών πολέμων πληγάς της. Οπότε, το 1914 Νέος Παγκόσμιος Ευρωπαϊκός πόλεμος εκρήγνυται μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας εν συμμαχία αφ'ενός και Γερμανίας αφ'ετέρου μετά της Αυστρίας. Εις τους ενδιασμούς τούτους προσεχώρησαν διαδοχικώς εις μεν την καλουμένην Αντάτ αι Ιαπωνία, Αμερική, Ιταλία, η οποία ήτο Σύμμαχος της Γερμανίας και κατεπρόδωσεν την Γερμανία και προσετέθη εις την Αντάτ και τέλος η Ρουμανία και η Σερβία, ήτις ήτο και η αφορμή του πολέμου. Εις δε την Γερμανία προσεχώρησε η Βουλγαρία και η Τουρκία – και ούτω η πυρκαγιά του πολέμου επεξετάθη εις όλην την Ευρώπην, Αμερική και Ιαπωνίαν. Έμεινε μόνη η Ελλάς, η οποία χάρις τον αείμνηστο και Στρατηλάτην και Βασιλέα Κωνσταντίνον έμεινε εκτός της ανθρωποσφαγής, ως την αποκάλει τότε ο αείμνηστος Βασιλέας μέχρι του 1917, οπότε τη ραδιουργία του αρχηγού των φιλελευθέρων, ο οποίος

επέμενε να συνταυτίσωμεν την τύχην μας μετά της Αγγλίας, άνευ όρων, διαφωνήσας προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνον απήλθε μετά των αξιωματικών νύκτωρ προς Θεσσαλονίκην, ήτις είχε καταληφθεί υπό των Αγγλογάλλων και εκεί εσημάτισε νέα κυβέρνηση και εδίδασε ούτω την Ελλάδα εις δύο Ελλάδας, την νόμιμον εν Αθήναις και την επαναστατικήν εν Θεσσαλονίκη μεθ'όλης της Μακεδονίας και των Νήσων. Η κυβέρνησις Θεσσαλονίκης αποκληθείσα Τριανδρία δια της προσκλήσεως του Ναυάρχου Κουντουριώτου και Στρατηγού Δαγκλή, υποστηριζομένη υπό των Αγγλογάλλων κατόρθωσε να συγκεντρώσει δι'αφθόνων παροχών ηθικών και υλικών αρκετούς Αξιωματικούς και οπλίτας εκ τα της Μακεδονίας, των Νήσων και εκ της λοιπής Ελλάδος. Αρκετά στελέχη, και δι'αυτών να συγκροτήση μία Μεραρχία την των Σερρών και είτα ετέραν την του Αρχιελάγους και είτα την της Κρήτης. – και δι'αυτών ενίσχυε τον αγώνα κατά της Γερμανίας – η Κυβέρνησις Θεσσαλονίκης βαπτισθείσα έλαβε το όνομα Εθνικής Αμύνης διό και πάντες οι προσχωρήσαντες εις το κίνημα τούτο εκαλούντο Αμυνίται και ούτω επήλθεν ο πλήρης διχασμός της πατρίδας μας, ο οποίος επέφερε τόσα κακά δεινά εις τον Θεόν, ώστε ο διχασμός να εξακολουθεί υπάρχων ακόμη και μέχρι Σήμερον και ίσως θα υπάρχει μέχρις ου εκλείψει η γενιά, η οποία έλαβεν μέρος εις τούτον. Δεν είμαι αρμόδιος να θίξω τα επελθόντα εκ του διχασμού δεινά, αλλ' ούτε και ο σκοπός της διηγήσεως ταύτης είναι αυτός, απλώς εσημείωσα δι'ολίγον την περίοδον ταύτην 1914 - 1917, οπότε ηξαναγκάσθη εις παραίτησιν ο αειμνήστος Βασιλεύς Κωνσταντίνος, υπέρ του δευτεροτόκου υιού του Αλεξάνδρου, όστις ανέλαβε τα βασιλικά του καθήκοντα του το έτος 191, όστις επρόκειτο να αποθάνη το έτος 1920 εκ δήγματος ενός πιθήκου. Μετά την παραίτησιν του αιμνήστου Βασιλέως Κωνσταντίνου του μεγάλου τούτου Έλληνο βασιλέως και πατριώτου, όστις χάριν της πατρίδος εθυσίασε τον θρόνον του, παραιτήθη η νόμιμος εν Αθήναις Κυβέρνηση και ενεκατεστάθη εν Αθήναις, τη βοήθεια ξένων στρατευμάτων και Σενεγαλέζων, τα οποία κατέλαβον τας Αθήνας, Πειραιά, Ισθμόν Κορίνθου και Θεσσαλίαν, κυβέρνηση υπό τον Αρχηγόν του κινήματος Θεσσαλονίκης, και Αρχηγόν του κόμματος των Φιλελευθέρων καλουμένων, ενώ ήτο κόμμα διχασμού και εξοντώσεως παντός αντιφρονούντος.

Άμα τη ούτω εγκαταστάσει του κόματος τούτου εν Αθήναις και τον Σχηματισμόν της νέας κυβερνήσεως, ήρξατο αμέσως η καταδίωξη, η απόταξι και η εξορία εις τας νήσους 2000 αξιωματικών παντός βαθμού και όπλου, ως μη προσχωρήσαντας εις το κίνημα Θεσσαλονίκης. Εγώ ευτυχώς απέφυγα και της

αποτάξεως και της εξορίας. Δεν απέφυγον όμως της καταδίωξεως, της κατασκοπείας και των συχνών μεταθέσεων από φρουράς εις φρουράν και από σώματος εις σώμα παρ' όλας τας καλώς υπηρεσίας που προσέφερον κατά την περίοδον ταύτην. Εκτός των Στρατιωτικών υπέστησαν διώξεις και εξορίας σχεδόν όλοι οι πολιτικοί αντίπαλοι του Βενιζέλου εις τρόπον, ώστε να μείνει απόλυτος κύριος της χώρας και να κυβερνά κατά βούληση και με τη Βουλή ην ανέστησε εκ Νεκρών, αποκληθείσα Βουλή Λαζάρων. Η καταδίωξις του ελληνικού λαού δια την στάσιν, ην ετήρει κατά της επαναστάσεως Θεσσαλονίκης μη θέλοντος, δια της βίας των Αγγλογάλλων, να λάβει μέρος εις πόλεμον αβέβαιο και άνευ ουδεμιάς συμφωνίας μετ' αυτών, ίνα τουλάχιστον εξασφαλίσει την ανεξαρτησίαν και κυριότητα των όσων δια τον πόλεμον 1912 και 1913 απεκτήσαμεν δια των όπλων μας, εξηρέθησε τούτους και εκήρυξαν τον αποκλεισμόν της Ελλάδος της μη προσχωρησάσης εις το επαναστατικόν κίνημα της Θεσσαλονίκη. Αποτέλεσμα του αποκλεισμού τούτου 1916 - 1917 υπήρξε η πείνα και η έλλειψη σίτου και λοιπών ειδών τροφίμων και συνεπώς ο θάνατος πολλών παιδιών και παντός έχοντος εξασθενημένον τον οργανισμόν του. Ο αποκλεισμός ούτος εγένετο τη υποδείξει του Βενιζέλου και όστις έληξε μόνον τότε, όταν ο Βενιζέλος ήλθε εις τας Αθήνας, ως κυβερνήτης πλέον όμως της Ελλάδος τον Ιούνιον του 1917.

Μετά την άφιξιν εις Αθήνας του Βενιζέλου και την εκκαθάριση του στρατεύματος από τους παραμείναντας πιστούς εις τον όρκον των Αξιωματικούς παντός βαθμού και όπλου και της εξορίας τούτων εις τας Νήσους, καθώς και των πολιτικών των αντιπάλων, ήρξατο η επιστράτευσις του Στρατού, όστις τη απαιτήσει των Αγγλογάλλων είχε συγκεντρωθεί εις Πελοπόννησον, η επιστράτευσις αύτη εγένετο, μετ' απροθυμίας του ελληνικού λαού, αλλά πάντως προ των τρομοκρατικών μεθόδων και του τουφεκισμού αρκετού αριθμού εγένετο και εστάλησαν τα αύτω επεστρατευθέντα συντάγματα εις Μακεδονίαν, όπου έλαβον μέρος εις τα κατά των Γερμανών μάχας και δεικρίθησαν κατά ταύτας και έφθασαν πολεμούντες μέχρι του Δουνάβεως και Βελιγραδίου έξωθεν της Σόφιας, οπότε εγένετο ανακωχή και ειρήνη μετά της Γερμανίας τη 18η Σεπτεμβρίου 1918 και αντί τα στρατεύματα να διαλυθώσι και να επανέλθουν οι οπλίται εις τας εστίας των, εστάλησαν ταύτα τη εντολή της Γαλλίας εις την Ουκρανίαν της Ρωσσίας, ίνα δια πολέμου εκβιάσωσι την Ρωσσίαν μπολσεκβοποιηθείσα τότε, να πληρώση όσα χρήματα όφειλε εις την Γαλλίαν, αλλ' αποτυχούσης της εκστρατείας ταύτης, ήτις απετέλεσεν την αρχήν της υπό των Ρώσων καταδίωξεως όλων των Ελλήνων,

οίτινες είχαν εγκατασταθεί εις Ρωσσίαν και επλούτιζαν και το χρήμα των συνέρρει εις την Ελλάδα, ουδείς Έλλην έμεινε πλέον εις την Ρωσσίαν, όπου υπήρχον κοινότητες ελληνικαί ανθούσαι εις πλούτον και εύρισκον επικερδή εργασία χιλιάδες Ελλήνων. Δεν ήρκε δε η ανόητος ταύτη και αφυολόγητος αύτη εκστρατεία γιγνομένη δια τα συμφέροντα της Γαλλίας, ήτις αντί ευγνωμοσύνης, μας κατέφερε αλλεπάλληλα πλήγματα κατά την μικρασιατικήν εκστρατείαν, ήτις εγένετο τη υποδείξει της Αγγλίας, δια τα συμφέροντά της, και ούτω η Ελλάς καθ'ην εποχήν οι Αγγλογάλλοι απελάμβανον τους καρπούς της νίκης των, ημείς απεβιβάσθημεν εις Σμύρνην και ηρξάμεθα νέου πολέμου κατά της Τουρκίας του Κεμάλ, όστις δι'επαναστάσεως καθήρесе την Σουλτανικήν Κυριαρχίαν και επεβλήθη επί του τουρκικού λαού, τον οποίον τελικώς έπεισε και εδόξασε δια της συντριβής κατόπιν προδοσίας ενός Συνταγματάρχου, του ελληνικού εκστρατευτικού Σώματος, το οποίον αιχμαλώτησε κατά το ήμισυ και εξετόπισε όλον τον ελληνισμό εκ της Μ. Ασίας και εδημιούργησε εις την Μικράν Ελλάδα κατεστραμμένην εκ της στρατιωτικής ήτης, το προσφυγικόν ζήτημα, το οποίον ακόμη δεν ετακτοποιήθη χάριν στους προσφυγοπατέρας του Βενιζελισμού.

Εγώ κατεδιωκόμενος και παρακολουθούμενος πάντοτε υπό των χαφιέδων του Βενιζελισμού, κατόρθωσα να εξέλθω άτρωτος, παρόλας τας κατά περιόδους υποβληθείσας μηνύσεις εναντίον μου υπό χαφιέδων και μικρανθρώπων ους απαξιώ να κατονομάσω. Κατά την περίοδον 1917 - 1918, ότε διώκουν τα έμπεδα Τρικάλων και Λαρίσσης, πολλάκις εξήτησα δι'αναφορών μου, από το υπουργείον των Στρατιωτικών να με τοποθετήσει εις εν Σύνταγμα του μετώπου, αλλά ουδεμίαν απάντησιν έλαβον κατά περιοδίαν δε του υπουργού των Στρατιωτικών και του Στρατηγού Γάλλου επιθεωρητού και οργανωτού του Στρατού κ. Μπορτώ παρουσιάσθην εις αυτούς και εξήτησα να σταλώ εις το μέτωπον, έλαβον την απάντησιν παρά μεν του πρώτου ότι θα διατάξει χωρίς να πράξει τούτο παρά δε του Μπορτώ ότι η υπηρεσία, ην εκτελώ προς εκπαίδευσιν και αποστολήν ανδρών εις τα μαχόμενα στρατεύματα, είναι μεγαλυτέρα της των εμπόλεμων Σωμάτων και ότι ουδείς Συνταγματάρχης διοικεί 21000 άνδρας, όπως διοικείς ευδοκίμως εδώ εις τα μετόπισθεν, και ότι η δράσις μου θα δικαιωθεί εν καιρώ. Τέλος το 1918 ετοποθετήθην ως Διοικητής του 36ου Πεζικού Συντάγματος, όπερ έδρασε εν Σερβία εις το 1920, κατόπιν πολλών δυσμενών μεταθέσεων ετοποθετήθην εις το 11ον Πεζικό Συντάγματος Τριπόλεως, όπερ επεστράτευσα, και τον Μάρτιο του 1921 οδήγησα τούτο εις την Μικράν Ασίαν άοπλον και άνευ στελεχών, τα οποία

συνεκληρώθησαν εις Σμύρνην και Μαγνησία, αφ' όπου διεθεσα εν Τάγμα εις την φρούρησιν της καλουμένης ενδιαμέσου Ζώνης, διατεθείς ως φύλακας περίξ των εκεί πόλεων και χωρίων, δια την προστασίαν τούτων υπό των Τούρκων Τσετών. Τσέται υπό τον διάσημον και περιβόητον Μπεχλεβάνην επετεθέντες καθ' ενός φυλακίου εφόνευσαν και φρικτώς ηκρωτηρίασαν τους άνδρας του φυλακίου αποτελουμένου εξ ενός φυλακίου ενός Δεκανέως και 10 Στρατηγών απάντων εξ Ακαρδίας. Μόλις την επομένην έλαβον γνώσιν του γεγονότος τούτου τοσούτον με εξηρέθησε, ώστε διέταξα δύο λόχους μετά δύο πυροβόλων να μεταβώσιν εις το χωρίον του Μπεχλεβάνη να τον συλλάβωσι και να καύσωσιν ολόκληρον το χωρίον προς τιμωρίαν - τούτο και εγένετο - ενώ ταυτοχρόνως εξέδωκα την ιστορικήν καταστήσαν Διαταγήν εμπιστευτικά προς τους διοικητάς Ταγμάτων και λόχων μου, ίνα πάντα Τούρκον, όν θα συνήντων ένοπλον, να τον φονεύσωσιν, άνευ διαδικασίας και ότι στον φόνον ενός οπλίτου του Συντάγματος να φονεύσωσιν ομαδικώς δέκα Τούρκους και να ακολουθώσιν το δόγμα της Αγίας Γραφής, όπερ λέγει, οφθαλμόν αντί οφθαλμού, και οδόντα αντί οδόντος, καθ' όσον εφρόνουν ότι ο πόλεμος αυτός είναι πόλεμος δύο φυλών αντιμαχομένων ετών χιλίων περίπου εκεί. Μόλις όμως έμαθον ο Στεργιάδης και ο Παπούλιας την ενέργειάν μου ταύτην αμέσως μου επέβαλον 40 ημερών φυλάκισιν και με αντικατέστησαν εν τη διοικήσει του Συντάγματος δια του Αντισυνταγματάρχου κ. Β. Τυπάλδου και με διέταξαν να μεταβώ εις Σμύρνην, ίνα λογοδοτήσω. Εις το αιτιολογικόν της ποινής μου έγγραψον ότι είμαι επικίνδυνος εις τους Τούρκους. Πράγματι, μετέβην εις Σμύρνην και παρουσιάσθην εις αμφοτέρους, οι οποίοι με απείλησαν ότι θα με παρέπεμπον εις το Στρατοδικείο δια την πράξιν μου ταύτην, και ότι θα με κατεδίκασον εις τον δια τουφεκισμόν θάνατον, εις τούτους απήντησα ότι η απειλή αύτη δεν με πτοεί, διότι εσυνήθισα να αντικρύζω τον θάνατον εις τους πολέμους πολλάκις, συνεπώς ο θάνατος δεν με τρομάζει, αλλά ότι είμαι βέβαιος ότι δε θα βρεθούν Έλληνες Αξιωματικοί πολεμισταί, οίτινες επήγεσαν την ενέργειάν μου ταύτην να εκδόσουν τοσαύτην ατιμωτικήν δι' αυτούς απόφασιν, και τιμιωτάτην δι' εμέ, αφού με εσεβάσθησαν εις όλους τους πολέμους αι σφαίραι των εχθρών, να πέσω από σφαίρας ελληνικάς. Η απάντησίς μου ταύτην τους έκαμε τοιαύτην εντύπωσιν, ώστε με αφήκαν ελεύθερον και μετ' ολίγας ημέρας μου εχορήγησαν φύλλον πορείας δι' Αθήνας και με έθεσαν εις την διάθεσιν του Υπουργείου των Στρατιωτικών, εις ο είχον υποβάλει έκθεσιν να με αποστρατεύσει δια τιμωρίαν και προς ικανοποίησιν των πρέσβων των Μεγάλων Δυνάμεων, οίτινες εζήτουν αποζημείωσιν δια την εις το κάθε χωρίον γενομένην ζημίαν εις υπηκόους των. Εν τέλει, παρουσιάσθην εις τον

τότε Υπουργόν των Στρατιωτικών αείμνηστον τυφεκισθέντα κατόπιν, κυρίου Θεστάνην, εις ον ανέφερον τα διατρέξαντα και ο οποίος χάριν της πειθαρχίας και προς ικανοποίησιν των πρόσθιων με έθεσε εις Διαθεσιμότητα, ήτις διήρκησε περί τας 5 ημέρας, μεθ'ο αναγκασθείς εκ της διαθεσιμότητος εξήτησα να σταλώ επάλιν εις Μ. Ασίαν, αλλά το Υπουργείον με έθεσε εις την διάθεσιν της Στρατιάς Μακεδονίας, ήτις με ετοποθέτησε εις Καβάλαν, ως φρούραρχον και Στρατιωτικόν Διοικητήν ταύτης - εκεί παρέμεινα επί 6 μήνας, όπου με εύρεν η Μικρασιατική καταστροφή και η Πλαστηριακή επανάστασις, εις τας αρχάς και στα μέσα της οποίας, μη συμφωνών και μη δυνάμενος να αντιδράσω κατ'άλλον τρόπον, υπέβαλα αίτησιν αποστρατείας, ήτις εγένετο δεκτήν και την 31ην Δεκεμβρίου 1922, ευρισκόμενος προσωρινός ως φρούραρχος Ναυπλίου, όπου είχαν μετατεθεί εκ Καβάλας ετερμάτισα το Στρατιωτικόν μου Στάδιον, αφού υπηρέτησα εύορκος την πατρίδα μου επί 40 συναπτά πραγματιά έτη υπηρεσίας - κατά τα οποία έχω τον εγωισμόν να πιστεύω ότι παντού και πάντοτε εξεπλήρωσα τα προς την πατρίδα καθήκοντά μου, ως έντιμος οπλίτης και ενάρετος Αξιωματικός απολαμβάνων πάντοτε της εκτιμήσεως των ανωτέρων μου, των Συναδέλφων μου, και των κατωτέρων μου και των οπλιτών εν γένει, οίτινες υπηρέτησαν υπό τας διαταγάς μου.

Απεστρατεύθην τη αιτήσει μου ως Συνταγματάρχης με τον βαθμό του υποστρατήγου, και κατόπιν προήχθην εις Αντιστράτηγον και απεστρατεύθην τελικώς την 1η Ιανουαρίου 1929 ως καταληφθείς υπό του ορίου ηλικίας. Όταν απεστρατεύθην ενεκατεστάθην εις Ναύπλιον, ως ιδιώτης πλέον και εγενόμην Δημότης Ναυπλίου εκτιμώμενος παρά πάσης της ευγενούς κοινωνίας Ναυπλίου, των αρχών της πόλεως ταύτης και των εν αποστρατεία συναδέλφων μου, οίτινες και με εξέλεξαν πρόεδρον του εν Ναυπλίω παραρτήματος του Συλλόγου των Αποστράτων.

Θανούσης, όμως, της συζύγου μου τον Οκτώβριον του 1924, μετεκάλεσα την οικογένειαν του αγαπητού μου αδελφού Κωνσταντίνου, ήτις παρέμεινε πλησίον μου μέχρι το έτος 1932, οπότε απεφάσισα να μεταβώ εις Αθήνας, όπου και ενεκατεστάθην και ενυμφεύθην εκ δευτέρου και έκτοτε παραμένω εις Αθήνας, όπου τη παρακλήσει του Συμβουλίου της Πανελληνίως Εθνικής Οργανώσεως των Αποτάκτων Αξιωματικών 1922 - 1926 Ήρας, Θαλάσσης και Αέρος εδέχθην και εξελέγην παμψηφεί πρόεδρος ταύτης - εξυπηρετήσας τα συμφέροντα των μελών, όση μοι δύναμης επέτρεπε. Μετά τινά όμως χρόνον, λόγω της ηλικίας μου και λόγω

υγείας παρητήθην, εκ της προεδρείας ταύτης και ούτω εφησυχάζω πλέον. Είχα το ατύχημα να ευρίσκομαι εν ζώή ακόμη το έτος 1941, οπότε κατόπιν νικηφόρου πολέμου επί εξ μήνας κατά της Ιταλίας εις Αλβανίαν να επιτεθεί κατά της πατρίδος μου και έτερος εχθρός και σύμμαχος της Ιταλίας, ο Γερμανικός Κολοσσός, με τα άπειρα στρατεύματα και τα άπειρα μηχανικά μέσα, α διέθετε, να μας κατανικήσει και να αναγκάσει τους εν Αλβανία και Μακεδονία Στρατιωτικούς αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεών μας να συνθηκολογήσουν με τους Γερμανούς και Ιταλούς, άνευ της εγκρίσεως του αρχιστρατήγου της κυβερνήσεως και του Βασιλέως και ούτω να υποδουλώσωσιν άπασαν την Ελλάδα, και να καταληφθεί αύτη Στρατιωτικώς, παρ' αυτών και ούτω δια δευτέραν φοράν να υποστώμεν μετά την υπό των Τούρκων υποδούλωσιν το έτος 1453 πολύ μεγαλυτέραν υποδούλωσιν και ταπείνωσιν το έτος 1941 και να είδωμεν τας σημαίας των εχθρών μας να κυματίζωσιν επί του ιερού βράχου της Ακροπόλεως Αθηνών. Τον Βασιλέα Γεώργιον και την ελληνικήν κυβέρνησιν, ίνα μη αιχμαλωτισθώσιν να εγκαταλείψωσιν νύκτωρ τας Αθήνας και να μεταβώσιν εις Κρήτην, αφ' ης μετά την κατάληψιν και ταύτης, αναχωρούσης δι' Αίγυπτον, να αναλάβουν δε τη διακυβέρνηση της χώρας περί τα τέλη Απριλίου 1941 οι συνθηκολογήσαντες Στρατηγοί, υπό την Πρωθυπουργία του Αντιστρατήγου Τσολάκογλου.

Η κυβέρνηση ταύτη κατήργησε την Βασιλείαν και καθιέρωσε ως πολίτευμα του κράτους υπό τη επωνυμία ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Κατήργησε πολλά Υπουργεία, τα οποία είχε συστήσει η επικατάρατος, αισχρά και λοποδίτικη κυβέρνησις της 4ης Αυγούστου και άλλα συνεχώνευσε εις εν, ως τα πολεμικά Υπουργεία εις Υπουργείον Εθνικής Αμύνης.

Οι πλείστοι των Υπουργών της 4ης Αυγούστου 1935 βαρυνόμενοι από καταχρήσεις και ατασθαλίας, απέδρασαν, οι δε παραμείναντες ετέθησαν υπό κράτησιν και επιτήρησιν, ίνα λογοδοτήσωσιν εν καιρώ ενώπιον της Δικαιοσύνης. Ομοίως, απέδρασαν και ο Διοικητής και Διευθυντής της Τραπέζης της Ελλάδος.

Υπό της κυβερνήσεως των Στρατηγών εθεσπίσθην ο θεσμός του Πόθεν έσχες, ίνα κατασχεθώσιν αι άνομαι και δια λαθροχειρίας, κτηθείσαι περιουσία κολοσσαίαι, διαφόρων Υπουργών και της κλίκας του Μεταξά, αρχηγού της κυβερνήσεως και ιδρυτού του κράτους, ως διετυμπάνιζε, της 4ης Αυγούστου 1935, κατά τη διάρκεια της οποίας διεπράχθησαν αι άνευ προηγουμένου αυθαιρεσίαι, καταδιώξεις, φυλακίσεις και εξορίαι, όχι μόνον παντός αντιφρονούντος, αλλά και

παντός υπό των χαφιέδων του Μανιαδάκη υποδεικνυομένων και αι καταχρήσεις και Λοποδυσίαι του Δημοσίου χρήματος. Ομοίως, επεβλήθη η Λογοκρισία του τύπου και των επιστολών δια να μη δύναται να ακουσθεί φωνή διαμαρτυρίας παρ' ουδενός.

Κατά την περίοδον ταύτην ανήλθον εις τα ανώτερα αξιώματα της πολιτείας όλαι αι μηδαμινότητες, ποταπότητες και λοποδύται της κλίκας του Μεταξά και των συν τούτους συνεταιίρων. Κατά την αυτήν περίοδον εισήχθει ο θεσμός της εθνικής οργανώσεως της Νεολαίας, ης ην υποχρεωτικώς ενεγράφοντο Νέοι και Νέαι από 12 έως 20 ετών και απετέλεσαν ιδίαν ανεξάρτητον αρχήν με βαθμοφόρους και Διοικητάς με ιδίαν στολήν και ιδίαν εκπαίδευσιν και ίδια μέγαλα, εις α συνήρχοντο και εδιδάσκοντο τον χαφιεδισμόν και διαφόρους άλλας κακοηθείας, τα οποίας ας μοι επιτραπεί να μην αναφέρω εξ αιδούς, προς τα Ελληνόπουλα και τας ελληνίδας νέας. Η κατάργησις του θεσμού τούτου ηκούσθην μετ' απολύτου ανακουφίσεως από την κοινωνίαν και ιδίως από τους γονείς, οίτινες είχαν χάσει τα τέκνα τους, τας σπουδάς των, τας εργασίας των και κατεγίνοντο μόνον εις τελετάς και πανηγύρεις και διάφορα άσματα του πατέρα και αρχηγού των Μεταξά, του οποίου η απαισία μνήμη θα τον συνοδεύει και μετά τον θάνατόν του, δι' όσα κακά και ολέθρια έπραξε εν ζωή. Η υπό των Γερμανών και Ιταλών κατοχή της Ελλάδος, επροξένησε πολλά κακά εις την εν γένει οικονομική και εμπορική ζωήν της Ελλάδος, διότι ενώ τα πάντα υπήρχον εν αφθονία και ευθηνά, αμέσως ήρξατο η ανατίμησις, και η έλλειψις των πάντων, του άρτου, των προϊόντων του γάλατος, της ζαχαρέως, καφέ, βρώμης, παντός είδος οσπρίων, του ελαίου, του κρέατος, των κοτερικών, των βοών και απότομος αύξησις των τιμών ως είδη δυσεύρητα, δια τα οποία δεν αντέχει το ημερομίσθιον του εργάτου, οι μισθοί των υπαλλήλων και Συνταξιούχων, και μόνον οι πλούσιοι δύνανται να προμηθεύονται τα πάντα, εκ της μαύρης Αγοράς και του Λαθρεμπορίου των τροφίμων γενικώς, άτινα έγιναν άναρπαστα ή απεκρίβησαν υπό τους κατόχους τους, ίνα τα πωλώσι λαθραία και εις μεγάλας τιμάς, εις τα μέγαλα των πλουσίων, ενώ και αν το κράτος διανείμει μικράς τινάς ποσότητας τροφίμων, δια να αγοράσει τις, πρέπει να ταλαιπωρηθεί πολλάς ώρας έξωθεν του Παντοπωλείου, κρεοπωλείου κ. λ. π. σχηματίζων κατά τη λαϊκήν έκφρασιν ουράν και διαπληκτισμοί πολλάκις συμβαίνουν δια την κατάληψιν μίας καλής θέσεως εν τη ουρά. Αν δε διαρκέσει η κατάστασις αύτη επί πολλούς μήνας ακόμη, η πείνα, ήτις ήρξατο ήδη, θα επιφέρει τόσα κακά αποτελέσματα, εις την υγείαν των παιδιών, των εφήβων και των εξαντλημένων οργανισμών, των γερόντων, ώστε θα

θρηνήσωμεν πολλούς θανάτους εκ πείνης, και ίσως είδομεν εξεγέρσεις λαϊκάς, άνευ προηγουμένου.

Ας ευχηθώμεν εις τον πανάγαθον και πολυεύσπλαχνον θεόν, όπως, εν τη μεγάλη του ευσπλαχνία, ευδοκίσει να μας απαλλάξει ταχέως, εκ της κρίσεως ταύτης και επέλθει η εις όλον τον κόσμον η ποθητή ειρήνη, ήτις και μόνη θα μας απαλλάξει από όσα δεινά υποφέρομεν.

Τέλος

Έγγραφον τον μήνα Ιούνιον 1941.

Τέκνα, εγκονοί και δισέγγονοι του αρχηγού της οικογενείας Μαυρομιχάλη Ιωάννου του Κυριακούλη ή Ροδίτη Στρατηγού της επαναστάσεως 1921.

Επειδή οι νεότεροι απόγονοι του Ιωάννου Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη στρατηγού της επαναστάσεως 1921 δεν γνωρίζουσι τους εξ αίματος συγγενείς των, δια τούτο αναγκάζομαι να περιγράψω εν συντομία τας οικογενείας, αι οποίαι προέρχονται εκ τούτου.

Ο Στρατηγός της επαναστάσεως Ιωάννης Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης είχε δύο αδελφούς, τον Κωνσταντίνο και τον Μανώλη, οίτινες έλαβον μέρος στην επανάστασιν του 1921 ως αρχηγοί σώματος Λακώνων και παντού όπου επολέμησαν ηνδραγάθησαν, και δια μεν τον Κωνσταντίνο, γίνεται μνεία κάπου εν τη ιστορία, ότι μαχόμενος με ίδιον σώμα Μανιατών εις Πύλον αντικατέστησε τον βαρέως πληγοθέντα αδελφόν του Ιωάννην, εν τη αρχηγία του Σώματος των Μανιατών, εις θέσιν Σκυνόλακα, μεταξύ Μεθώνης και Πύλου. Δια δε τον έτερον Μανώλη, ουδεμίαν μνεία κάμνει παρά μόνον ότι ηκολούθει τους αδελφούς του και επολέμησεν γενναίως. Και οι δύο ούτοι μετά την επανάστασιν του 1821 - 1827 ουδαμού αναφαίνονται, ίσως να εφονεύθησαν εις τας μάχας ή απέθανον, πάντως δεν αφήκαν τέκνα. Ενώ ο πρωτότοκος αδελφός των Ιωάννης Κυριακούλη Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης, ο και αρχηγός της οικογενείας αναφέρεται ότι έλαβε μέρος εις τας μάχας Αλμυρού, Δυρού, Μανιακίου, Βαλτετσίου, Τριπόλεως,

Κορίνθου, Κουτσοποδίου, Κορώνης, Μεθώνης και Πύλου, όπου και επληρώθη, όταν εστάλη τη προσωπική Διαταγή της προσωρινής κυβερνήσεως Ναυπλίου(βλέπε σχετικό έγγραφο υπ' αριθμ. 113 και το από 12 Φεβρουαρίου 1825) εις Μεθώνην και Πύλον, μετά μεγάλου Σώματος Μανιατών, ίνα εμποδίσει απόβασιν τουρκοαιγυπτιακού Στρατού του Ιμπραήμ εις τα παράλια εκείνα, και όπου έσπευσε να μεταβεί ταχέως και όπου επληρώθει δια τριών πληγών, μίαν εις το πρόσωπον δια βλήματος, όπερ εξήλθεν εκ του όπισθεν μέρους και έθιξεν την σπονδυλικήν στήλην, και δύο πληγάς εις τας χείρας, εις κακήν δε κατάστασιν μετεφέρθει εις Καλάμας προς θεραπείαν. Ούτος είχε νυμφευθεί την Ζαχαρούλαν εκ της οικογενείας Γρουσουζή, μεθ'ης απέκτησε τα εξής τέκνα.

1ον Τον Κυριακούλη

2ον Τον Αντώνιον

3ον Τον Γεώργιον

4ον Τον Δημήτριον

5ον Τον Κωνσταντίνον

6ον Την Ελένην

7ον Την Φανήν

1ος υιός Κυριακούλης Ιωάννη Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης νεώτατος παρηκολούθησε τον πατέρα του εις πλείστας μάχας. Ούτος νυμφευθείς της Άννα Ξηνταράκου ή Γρηγοράκου εκ Γυθείου απέκτησε εξ αυτής δύο τέκνα τον Ιωάννην και την Ζαχαρούλαν, οίτινες απέθανον άγαμοι - θανούσης δε ταύτης, ενυμφεύθει εκ νέου την Σταμάταν Χοντροκούκη από τα Παχιάνικα του Γυθείου μεθ'ης απέκτησε τα εξής τέκνα.

1ον. Τη ν Αφροδίτην θανούσα άγαμον

2ον. Τον Γρηγόριον Συνταγματάρχην Πεζικού, όστις νυμφευθείς την Μαρίαν Παλιγεννά εκ Θηβών, απέκτησε μετ'αυτής 6 τέκνα, εκ των οποίων ευρίσκονται σήμερα εν ζωή η Ευαγγελία.

3ον Την Ελένην θανούσα εις νεαράν ηλικίαν άγαμον.

4ον Την Αικατερίνην θανούσα εις νεαράν ηλικίαν άγαμον.

5ον Τον Κωνσταντίνον νυμφευθέντα την Μαριγώ Κουμεντάκου, μεθ' ης απέκτησε τέκνα, εξ ων ζώσιν σήμερον, η Σταματούλα συζ. Χρ. Χηνόπουλου, με δύο τέκνα, την Αφροδίτην και Θανάσην.

Την Κατίνα συζ. Σωτ. Γκανούτα ιατρού, μεθ' ου απέκτησεν εν τέκνον τον Ηλίαν. Την Αφροδίτην συζ. Πανταλέοντος άνευ τέκνων.

6ον Τον Δημήτριον θανόντα νήπιον.

7ον Τον Μιχαήλ Αντιστράτηγον νυμφευθέντα και μη αποκτήσαντα τέκνα.

2ος υιός του Ιωάννου Κυρ. Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη ο Αντώνιος, γενόμενος Αξιωματικός ενυμφεύθει την Άννα Καλατζή εκ Κορίνθου, μεθ' ης όμως δεν απέκτησε τέκνα, αλλ' επροστέτευσε και εσπούδασε τα τέκνα του αδελφού του Κυριακούλη, Αφροδίτην, Γρηγόριον και Μιχαήλ.

3ος υιός ο Γεώργιος Αξιωματικός νυμφευθείς την εκ Ναυπλίου Μαριγώ Θεοδωροπούλου ή Λυκόρεμα απέκτησε δύο τέκνα, τον Δημήτριον θανόντα άγαμον και τον Χαρίλαον νυμφευθέντα την Μαρίκαν δεν απέκτησε τέκνα.

4ος υιός ο Δημήτριος νυμφευθείς την Στυλιανή Ραυτοπούλου απέκτησε τον Δημήτριον θανόντα άνευ τέκνων.

5ος υιός ο Κωνσταντίνος Αξιωματικός, νυμφευθείς της Θεόνην Κουράκου εξ Αρεοπόλεως απέκτησε τα εξής τέκνα:

1ον Τον Ιωάννην θανόντα εν νεαρά ηλικία εύελπιν.

2ον. Την Ζαχαρούλα νυμφευθείσα τον Αλ. Δέδεν απέκτησεν τον Γεώργιον, άνευ τέκνων.

3ον. Τον Χαράλαμπον, Αξιωματικόν χωροφυλακής νυμφευθέντα και αποκτήσαντα δύο τέκνα, τον Κωνσταντίνον ημετρολόχον και τον Ιωάννην τοπογράφον. Ούτοι νυμφευθέντες απέκτησαν, Ιωάννης τον Χαράλαμπον, Δήμητρα και Βασιλικήν.

4ον Τον Πέτρο νυμφευθέντα με τέκνα τον Κωνσταντίνον, την Θεόνην, Χρυσούλα Μαρία και Ζαχαρούλαν. Ο Κώστας νυμφευθείς απέκτησε τέκνα Πέτρον, Ιωάννην, Νίκον και Ευρεσνίνην και Ζώνην.

5ον Μαρία νυμφευθείσα τον Θεοδ. Τέλην, μηχανικόν άνευ τέκνων.

6ον. Φανή νυμφευθείσα τον Παύλον Κοζομπόλην απέκτησε τα εξής τέκνα:

1ο, Τον Θεόδωρον πεσόντα εν Κρήτη κατά την επανάστασιν 1866

2ον. Τον Διονύσιον με τέκνον τον Βασίλειον, όστις νυμφευθείς απέκτησε την Μαρίαν, την Νίνα και τον Ευάγγελον θανόντα εκ τραύματος εξ αυτοκινητιστικού δυστυχήματος 1941.

3. Ιωάννης Αξιωματικός, με τέκνον την Φανήν νυμφευθείσα τον Κ. Κοσμάτον με τέκνα την Μαίρην, ήτις ενυμφεύφθει τον Ν. Παπαδόπουλον με δύο άρρενα και 2 θηλυκά τέκνα και τον Παύλον θανόντα εν νεαρά ηλικία.

4. Τον Γεώργιον αξιωματικόν με τέκνα τον Παντελήν άγαμον, την Φανήν και Μαριγούλαν θανούσας αγάμους εις νεαράν ηλικίαν, τον Παύλον με τέκνον την Σταυρούλαν.

5. Την Λέλαν σύζυγον Νικολάου Δακαρούνια και τέκνα τον Γεώργιον, Μαρίαν και Αργύρην.

6. Την Αντιγόνην σύζυγο Λυκούργου Μπαρέλου με τέκνον την Γεωργίαν.

7. Αναστασία σύζυγος Αντωνίου Τσατσούλη με τέκνα: 1) Ιωάννη, 2) Μιχάλη 3) Πιέρον, Παύλον, Μαριγώ, Φωτεινή

8. Ραλού σύζυγος Αποστόλη Κουρτάκη με τέκνα Φανήν, Μαριγώ, Πέτρον και Σταυρούλαν.

7ον τέκνον Ιωάννην Κυρ. Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη.

Η Ελενίτσα νυμφευθείσα τον εκ Καρδαμύλης Γκολφέστον με τέκνα:

1) Κυριακούλη, 2) Θεόδωρον 3) Δημήτριον 4) Ζαχαρούλαν 5) Αγγελικήν.

1) Κυριακούλης με τέκνα τον Βασίλειον με τέκνα Κυριακούλην, Παναγιώτην, Αντώνιον, Πολυξένην.

2) Ευάγγελος με εν θυγάτριον

3) Ιωάννης μεταβάς εις Αμερικήν απέκτησε οκτώ θυγατέρας

2ον Θεόδωρος Αξιωματικός άνευ τέκνων.

3ον Δημήτριος θανών άγαμος.

4ον Ζαχαρούλα σύζυγος Νικ. Μαρκέα με εν τέκνον τον Νικόλαον με τέκνα τα εξής:

1. Γεώργιον με τέκνον τον Νικόλαον
2. Βέταν συζ. υποπλοιάρχου Φαρμάκη με τέκνα τον Σταύρον και την Ελενίτσα.
3. Μαρίαν συζ. Β. Γάτου με τέκνον τον Γεώργιον
4. Άννα συζ. Αγαθονίκου με τέκνα την Ασπασίαν και Ελένην.
5. Παναγιώτης άτεκνος.
6. Βάσος, 7 Ιωάννης, 8 Κατίνα, άγαμοι

5ον Αγγελική σύζυγος Β. Κατσιρέα και τέκνα

Σταυρούλαν σύζυγο Αλ. Ρουσέα.

Αγγελική

Στασινός με 4 τέκνα

Μαρία

Βασίλειος

Τέλος της γενεαλογίας του στρατηγού 1821 Ιωάννη Κυρ. Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη.

Τούτων στενοί συγγενείς και εκ της αυτής οικογενειακής ρίζης είναι:

- 1) Αι οικογένειαι Νικολάου Πιερράκου Μαυρομιχάλη Αντιστρατήγου, οι υιοί τούτου Αθανάσιος, Περικλής Στρατηγοί και Κυριακούλη, οι υιοί τούτου θανόντες άπαντες και οι εγγονοί Νικόλαος και Κώστας .
- 2) Του Δημητράκη Πιερράκου Μαυρομιχάλη, τα τέκνα του οποίου απέθανον άπαντα ζώσιν μόνον οι έγγονοι Μαρία συζ. Κουμεντάκου Θεοδ. με τέκνον τον Αριστομένην και οι Πέτρος και Δημήτριος Στραβόλεμος - οι αδελφοί Κώστας Νίκος και Δημοσθένης Ψεύτης και Δικαίος Γιαννακάκος δικαστής και ο Πέτρος Δουράκης
- 3) Αι οικογένειαι Καπετανάκου Μαυρομιχάλη, Λεωνίδα Καπετανάκου Μαυρομιχάλη διατελέσαντος επί 40 έτη βουλευτού Οιτύλου και τα τέκνα και εγγονοί αυτού.

4) Του Κυριακούλη Καπετανάκου Μαυρομιχάλη διατελέσαντος επί 40 έτη Δημάρχου Αρεουπόλεως τα τέκνα τούτου Γρηγόριος και Νίκος και Θεόδωρος θανών ως δικαστής και

3ον ο Μιχαήλ Καπετανάκος Μαυρομιχάλης θανών άτεκνος.

4) Η οικογένεια Κουτράκου μη υπάρχοντος σήμερα ουδενός μέλους ταύτης.

Συγγενείς εκ πλαγίου εισίν αι οικογένειαι

1. Κουράκου

2. Μπουζαγρέλου

3. Γιανουζάκου

Εκ θηλυγονίας συγγένειαι εκ μεν του Στρατηγού Νικολάου Πιερράκου Μαυρομιχάλη μετά των οικογενειών Αριστείδη Γλαράκη με τέκνα τον Ανδρέαν και Θάλειαν.

Εκ του Κωνσταντίνου με τον Πετρονάκον με τέκνα τους Ιωάννην, Γεώργιον και Αντώνιον και τον Αθ. Παλαμάρην με τέκνα τον Γεώργιον θανόντα Στρατηγόν και Λεωνίδα.

Αι λοιπαί οικογένειαι των Μαυρομιχαλαίων εισίν συγγενείς εξ αίματος ως καταγόμεναι όλαι εκ του ιδίου προσώπου και αρχηγού της οικογένειας των Μαυρομιχαλαίων του πολλού και διασήμου καταστάντος Εξάρχου Γεωργίου, αδελφού του ήρωος Σκυλόγιαννη. Ούτω, ο Γεώργιος Έξαρχος κληθείς έξαρχος, διότι έλαβε το Ιερατικόν Σχήμα μετά τον γάμον του και είχε μεγάλην δύναμιν θρησκευτικήν και πολιτικήν, αλλά και Στρατιωτικήν εις όλην την Πελοπόννησον. Ούτος απέκτησε δέκα υιούς εκ των οποίων οι τέσσαρες πρώτοι ενεφανίσθησαν εις τον Δημόσιον βίον και είχαν επιρροήν, ους θα αναφέρω κάτωθεν, οι λοιποί ως μη δράσαντες, φαίνεται, ατομικώς δεν αναφέρονται ουδαμού.

Τα τέκνα του Γεωργίου Εξάρχου εισίν κατά σειράν τα εξής τέσσερα, εξ ων κατάγονται όλαι αι οικογένειαι των Μαυρομιχαλαίων μετά των απογόνων των.

1ος κλάδος: Τον πρωτότοκον κλάδον του Ιωάννου Μαυρομιχάλη (Σκυλλόγιαννη)με υποδιαιρέσεις:

Α. εκ του πρωτότοκου Μιχαήλ και Βασιλείου Νιολαράκους

Β. εκ του τριτοτόκου Νικολάου του και Νικόλαρου αποκλειθέντος, διακρινομένους ως Γιαννιάνους ή Νικολαράκους.

Οι υπόλοιποι υιοί του Σκυλόγιαννη και οι απόγονοι τούτων εξέλειπον συν τω χρόνω. Ο Σκυλόγιαννης απέκτησε δέκα υιούς, και εκ τούτων 62 άρρενας απογόνους

2ος κλάδος: εκ του δευτεροτόκου υιού του εξάρχου Πιέρου των επονομασθέντων Πιερράκων με τας εξής υποδιαίρέσεις:

α. εις Βειζαδέδες, τους απογόνους του Πετρόμπεη εξ ων ζη σήμερον ο Πέτρος υιός του Αντωνίου Μαυρομιχάλη Στρατηγού και πολλάκις υπουργού των Στρατιωτικών.

β. εις Κυριακουλιάνους απογόνους του εν Σελάντζα της Ηπείρου πεσόντος Κυριακούλη

γ. εις Κατσάκους, απογόνους του Ιωάννη Κατσή διαμένοντος σήμερον εις Σπάρτην, ο Νικόλαος Κατσάκος Μαυρομιχάλης και εις Κάμπον Αβίας ο Μίμης και Πότης Κατσάκοι Μαυρομιχάλης και τα τέκνα του Πότη.

δ. εις Αντωνακάκους, απογόνους του Κουτσαντωνάκη Καλαμών, εξ ων ζώσι σήμερον ο Ηλίας διατελέσας πολλάκις Δήμαρχος και Βουλευτής και εις υιός του Περικλή, ο Πέτρος ιατρός.

ε. εις Λεωνιδιάνους, απογόνους του Λεωνίδα της Σπάρτης με πολλούς απογόνους ζώντας

ζ. εις Γερμανιάνους, απογόνους του Γερμανού με ζώντας σήμερον τους τρεις υιούς του Μιχαήλ Ταγματάρχου - καθ' όσον ο Γιαννούκος και ο Ηλίας δεν απέκτησαν τέκνα οι ζώντες Γερμανός, Ηλίας, Γιαννούκος.

3ος κλάδος: εκ του Δημητρίου αποκληθέντες Δημητρακιάνοι με τας εξής υποδιαίρέσεις.

α. Οι Ροδίται Μαυρομιχαλαίοι περί ων έγραψα εν εκτάσει.

β. Οι Κουτράκοι, ουδείς υπάρχει σήμερον.

γ. Οι Πιερράκοι Μαυρομιχάλη, εκ τούτων ζώσιν σήμερον οι υιοί του Κυριακούλη Ταγματάρχου Πυροβολικού - ο Νίκος και ο Κώστας.-

δ. Οι Καπετανάκοι Μαυρομιχάλη εκ τούτων ζώσιν σήμερον οι υιοί του Κυριακούλη, Γρηγόριος και Νικόλαος και τινές απόγονοι του Λεωνίδα ους δεν εγνώρισα.

ε. εκ πλαγίου συγγενείς εισίν ο Κουράκοι, Γιαννουζάκοι, Μουζεργέλοι και τινές άλλοι.

4ος κλάδος: εκ του τεταρτοτόκου υιού Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη.

α. Οι Βουδήδες εγκαταστηθέντες εις Λέμονα της Επιδάουρου, με αρκετούς ζώντας απογόνους.

Εκ των άνω υπάρχουν και άλλοι κλάδοι των Μαυρομιχαλαίων.

A. Οι εν Ρωσσία του Στεφάνου

B. Οι εν Τουρκία του εξισλαμισθέντος Σουκιούλ.

Γ. Οι εν Καιζάλα και Κρεμαστώ της Επιδάουρου .

Δ. Οι εν Κινουρία, μεγάλοι κτηνοτρόφοι

E. Ίσως δε και αλλαχού ως εν Σμύρνη, όπου εύρον Μαυρομιχάλην φαρμακοποιόν και εν Σουφλίω Δικηγόρον, και αλλαχού εκ των διασκορπισθέντων μελών της μεγάλης ταύτης οικογενείας.

Πέτρος (Μπέης Κυρ. Μαυρομιχάλης) εκ του δευτέρου κλάδου της οικογενείας Μαυρομιχάλη του Πιέρρου, αδελφού του Πετρόμπεη κατάγεται η οικογένεια του διαπρέψαντος εν τη πολιτική κονίστρα, πολλάκις γενομένου υπουργού και πρωθυπουργού ως πολλαπλώς προσφέροντος εις το κράτος υπηρεσίας.

Κυριακούλης Πέτρου Μαυρομιχάλης, τούτον κατελθόντα εκ Ρουμανίας εις την Ελλάδα περιεπύχθη αμέσως ο Λαός της Μάνης και εξέλεξε Βουλευτήν, μηδέποτε αποτυχόντα επί 40 έτη. Ο πατήρ του Πέτρος Μαυρομιχάλης διέμενε εις Ρουμανίαν, ενυμφεύθη την κόρην του ηγεμόνος της Μολδοβλαχίας Σούτσου μεθ' ης απέκτησε τον Κυριακούλην, όστις εσπούδασε πολιτικός επιστήμας, με όλα τα εφόδια ενός καλού επιστήμονος και μεγάλου πατριώτου, κατήλθεν εις την Ελλάδα με σκοπόν να εξυπηρετήσῃ την πατρίδαν του και αμέσως δια των γνώσεών του δια της υπερόχου και ηγεμονικής ανατροφής του επεβλήθη εν τη κοινωνία γενόμενος βουλευτής

Λακωνίας (Οιτύλου) και κατόπιν υπουργός των εσωτερικών και πρωθυπουργός προσενηγκών μεγάλας υπηρεσίας εθνικάς - Συνεδέθη μετά των δεσμών του γάμου μετά της θυγατρός του Ράμα, μεγάλου ευπατρίδου εκ Ζακύνθου, κατέστησε τον οίκον του εντευκτήριον όλων των ξένων και ημέτερων επισημοτήτων και αυτού ακόμη του Βασιλέως Γεωργίου, όστις τον εξετίμα πολύ και τον περιέβαλε δια τη φιλίας του. - Εκτός τούτου ο οίκος του υπήρξε το καταφύγιον όλων των Μανιατών, οίτινες εύρισκον παρ'αυτώ τον μέγαν προστάτην, αντιλήπτορα των αναγκών των. Εκ του γάμου του εγενήθη ο Πέτρος (Μπέης Κυριακούλη Μαυρομιχάλης), όστις ανετράφη εξεπαίδευτο με τας αρίστας παραδόσεις της οικογενείας Μαυρομιχάλη, αλλά και τας καλās και αρίστας παραδόσεις της καλής τότε εποχής. Ανδροθείς δε και λαβών σπουδές Νομικής και Πολιτικών επιστημών, πολλάκις μετέβη εις Ευρώπην και ετελειώθη εις τας πολιτικάς επιστήμας δια να ακολουθήσει το πολιτικόν στάδιον δι' όπερ τον προόριζεν ο πατήρ του και εις ό είχε μεγάλην κλίσιν και επίδοσιν και φιλοδοξίαν να διοικήσει εν καιρώ την Ελλάδα, συμφώνως προς τας αντιλήψεις του και τα συμφέροντα της Ελλάδος και μόνης της Ελλάδος. Με την οργήν της νεανικής του ηλικίας και με τα επιστημονικά εφόδια, άτινα είχε αποκτήσει, αλλά και με την ζωηρότητα του χαρακτήρα του κατήλθεν νεώατος εις την πολιτικήν κονίστραν και εξελέγη παμψηφεί Βουλευτής Οιτύλου, εκλεγόμενος έκτοτε διαρκώς τοιούτος, παρόλας τας αντιξόους περιστάσεις της εποχής εκείνης τας δημιουργηθείσας εκ του διχασμού της χώρας τη υπαιτιότητα του Βενιζέλου, ο οποίος πολλάκις απειράθει να να τον εξοντώσει πολιτικώς, αλλά και δολοφονικώς πλην ο Θεός και η γενναιότης του τον εβόηθησαν να αντεπεξέρχεται πάντοτε νικητής κατά των πολιτικών του εχθρών, οίτινες δια ψευδομαρτύρων πολλάκις τον έσυραν εις το εδάλιον του πολιτικού κατηγορουμένου, όπου ευθαρσώς απεστόμωνε και κατεκεραυνοβόλει τους μηνυτάς και ψευδομάρτυρας χαφιέδες του Βενιζελισμού, ώστε τα δικαστήρια να μην τολμώσι να τον καταδικάσωσιν, αλλά πάντοτε να τον αθωώνωσιν. Αι καταδιώξεις αύται αντί να τον πτοήσουν τον ενθάρρυναν περισσότερο και τον καθέστων αγαπητότερον και Δημοτικότερον παρά τη κοινή γνώμη, όχι μόνον της Ελλάδος, αλλά και του έξω κόσμου, όπου είχε πολλές συμπαθείας ως εκ των σχέσεών του με τον πολιτικόν και διπλωματικόν κόσμον της Ευρώπης. Εξ όλων των διώξεων ας υπέστη υπό του Βενιζελισμού εξήλθεν άσπηλος. Νεώτατος εγένετο υπουργός και πάντοτε οσάκις το Λαϊκόν κόμμα ανελάμβανε την αρχήν, δυνάμει της λαϊκής κυριαρχίας προσελαμβάνετο ως υπουργός και ενίστε του ανετίθετο η διεύθυνσις δύο υπουργείων. Καθ' όλον τον δημόσιον πολιτικόν του βίον ως υπουργός δεν απέβλεπε

εις άλλον σκοπόν, παρά όπως να υπηρετήσει την πατρίδα επωφελώς παραβλέπων ενίοτε και αυτά τα κομματικά του συμφέροντα. Διό και εξετιμάτο παρά φίλων και αντιπάλων δια την έντιμον διαχείρισιν των υπουργείων, άτινα διήυθυνε. Απώτερος σκοπός του ήτο εν καιρώ να γίνει αρχηγός κόμματος και να αναλάβει την διακυβέρνησιν της χώρας, ίνα ως άλλος Ηρακλής εκκαθαρίσει τας υπηρεσίας εκ των ανικάνων και επιτηδείως καταλαβόντων ανωτάτας θέσεις και εκμυζόντας τον προϋπολογισμόν αλλά και την κοινωνίαν. Πλην ακόμη δεν επέστη ο καιρός δια την τοσαύτην του φιλοδοξίαν, πάντως είναι νέος ακόμα και θα έλθει η κατάλληλος στιγμή να εκπληρωθούν οι πόθοι του όχι προς οικονομικόν όφελος, διότι είναι ανίκανος δια τοιαύτας φαυλότητας, άλλωστε είναι οικονομικώς ανεξάρτητος και το όνομα το οποίον φέρει ουδείς ουδέποτε εμόλυνε, αλλά δια το συμφέρον και την εξυγίανση της φιλάτης πατρίδος. Νεότατος νυμφευθείς την Αρίστην Αχιλοπούλου απέκτησε μετ' αυτής τον Κυρικούλην θανόντα προ διετίας νεότατον εν Παρισσίους ταφέντα εν Αθήναις δι' ον εθρήνησε όχι μόνον ο γενήτωρ του, αλλά ολόκληρος η Μάνη και η Ελλάς, διότι ήτο νέος ανεκτίμητος και προητοιμάζετο να συνεχίσει το πολιτικό στάδιον του πατρός του και του πάππου του.

Τον Κώσταν σπουδάσαντα πολιτικός και νομικός επιστήμας και φιλότιμον και φιλόδοξον να ακολουθήσει το πολιτικόν στάδιον, δι' ο τον προορίζει.

Την Σοφίαν νέαν με άρτια τα επιστημονικά και οικογενειακά ελληνόπρεπα εφόδια.

β. Πέτρος. Έλαβε μέρος εις τους πολέμους 1912 - 1913 ως λοχίας πολεμήσας εις την πρώτην γραμμήν, απορρίψας περιφρονητικώς προτάσεις αποσπάσεώς του εις τα γραφεία ή τα μετόπισθεν.

Μετά τους πολέμους 1912 - 1913 εσχημάτισε σώμα και Λακώνων και μετέβη ως αρχηγός τούτων εις την Βόρειον Ήπειρον, όπου έλαβε μέρος εις πολλές κατά των Αλβανών μάχας, εις ας διεκρίθη.

Λόγοι δι ούς έλαβον διάφορα παρεπίθετα οικογένεια τινές Μαυρομιχαλαίων.

Μέχρι τέλους της επαναστάσεως 1821 - 1827, άπασαι αι οικογένεια των διαφόρων κλάδων έζων εν αγάπη και συμπόνοια και ομόνοια, αναγνωρίσασαι, ως γενικόν αρχηγόν των τον Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην ως εκ του αξιώματος, όπερ έφερε τότε, αλλά και ως ικανόν να προϊσταται των τε στρατιωτικόν και πολιτικόν

πραγμάτων της οικογενείας, αλλά και της Μάνης ολοκλήρου, δι' ό και ανεγνωρίσθη απ' αρχή του αγώνος ως αρχιστράτηγος και κατόπιν ως γεροϋσιαστής και πρόεδρος της Εθνικής Συνελεύσεως. Ληξιάσης, όμως, της επαναστάσεως και αποκατασταθέντος του έθνους εις ελεύθερον ελληνικόν κράτος ήρχισαν να εμφιλοχωρούν διχόνοιαι μεταξύ των διαφόρων αρχηγών των οικογενειών και του Πετρόμπεη, διότι ενώ έχυσαν και αυτοί και τα παιδιά των το αίμα των ως και οι υιοί και αδελφοί του Πετρόμπεη, δεν έτυχον της δεούσης προσοχής, ώστε να απονεμηθώσι και εις αυτούς οι βαθμοί και αι λοιπαί απαιτήσεις των και ούτω επήλθεν ο διχασμός μεταξύ των διαφόρων οικογενειών, και η εχθρότης μεταξύ των, δεν ευρέθη δε ο κατάλληλος ίνα τους συμβιβάσει και τους επαναφέρει εις τον ορθολογισμόν, και εις την ομόνοιαν, αλλά επεξετάθη η εχθρότης εις βαθμόν τοιούτον, ώστε να αρχίσει η αλληλοεξόντωση μεταξύ των, με πρώτον θύμα τον γέροντα Κουτράκον, ον ανερχόμενον εκ Λιμενίου εις Αρεόπολιν και ειδόν τούτον εκ της οικίας του ο Κατσής έστειλε τον ανεψιόν του Βοειδή να τον φονεύσει. Πράγματι ούτος οπλισθείς έσπευσε και συνήνητησε εις μικράν από του Λιμενίου απόστασιν τον θείον του Κουτράκου, ον εφόνευσεν αγρίως και έκτοτε ο τόπος ένθα εγένετο ο φόνος ούτος ονομάζεται μέχρι σήμερα του Κούτρου. Ο Κουτράκος αφήκε έναν υιόν Αξιωματικόν, όστις ως εκ του κάλλους του επέσυρεν την προσοχήν της Δουκίσης της Πλακεντίας και ήτο ο ευνοούμενος ταύτης, μέχρι του θανάτου του, θανόντος αγάμου. Και ούτω εξέλειπε τελείως η οικογένεια Κούτρου, έλαβεν δε το παρεπίθετο Κουτράκος, ένεκεν της προς τους λοιπούς Μαυρομιχαλαίους έχθραν του (λέγεται πως είχε μεγάλο κεφάλι)

Οι Ροδίται Μαυρομιχάλη, οίτινες ήσαν 5 άρρενες, υιοί του στρατηγού Ιωάννη Μαυρομιχάλη, άλλοι ετήρησαν το επίθετο Μαυρομιχάλη και άλλοι το απέβαλαν τελείως προτιμήσαντες το επώνυμον Ροδίτης, διότι κατόπιν έχθρας με τους λοιπούς Μαυρομιχαλαίους, ούτοι μη κατορθώσαντες να εξοντώσουν την πολυμελή ταύτην οικογένειαν, εκρύμνησαν δια των πυροβόλων των, την εν Λιμενίω οικίαν των και ούτω ηνάγκασαν τον μόνον διαμένοντα εις Λιμένι Κυριακούλη Ιωάννου Μαυρομιχάλη ή Ροδίτην να φύγει και να εγκατασταθεί εις το Πεταλίδιον, ένθα παρέμεινε μετά της οικογένειάς του μέχρι του θανάτου του, οπότε οι υιοί τούτου Γρηγόριος Συνταγματάρχης, Μιχαήλ Αντιστράτηγος και Κωνσταντίνος πλοίαρχος εμπορικής Ναυτιλίας απέβαλον το επώνυμο Ροδίτης και έλαβον το Μαυρομιχάλης, αλλά ατυχώς και οι τρεις καίτοι απέκτησαν άρρενα τέκνα απέθαναν ταύτα και συνεπώς δεν αφήκαν απογόνους άρρενας. Δια τον αυτόν λόγον περίπου απέβαλον

το Μαυρομιχάλης και έλαβον τα επίθετα εκ του κυρίου ονόματός των πάππων των οι Στρατηγοί Νικόλαος Πιέρρος και τα τέκνα τούτων Αθανάσιος Συνταγματάρχης Ιππικού , Περικλής Αντιστράτηγος και Κυριακούλης Ταγματάρχης πυροβολικού, οίτινες όμως αργότερον προσέλαβον συν τω επωνύμω Πιερράκος και το επώνυμον Μαυρομιχάλης. Οι δε απόγονοι τούτων Νικόλαος και Κώστας επονομάζονται Πιερράκος Μαυρομιχάλης. Αι οικογένειαι Καπετανάκου δια τον αυτόν λόγον έλαβον το επίθετον τούτο, όπερ διετήρησαν και διατηρούν έτι.

Δια διαφόρους λόγους αι οικογένειαι Κατσάκου Μαυρομιχάλη, Γερμανού Μαυρομιχάλη, και Βοειδή Μαυρομιχάλη, Νικολαράκου Μαυρομιχάλη και Κουράκου Μαυρομιχάλη έλαβον τα παρεπίθετά των, τα οποία εξακολουθούν και σήμερα να φέρουν, αλλά δεν απέβαλον και το Μαυρομιχάλης. Τινές διατείνονται ότι αιτία της αλλαγής των επωνύμων διαφόρων οικογενειών υπήρξε ο φόνος του Κυβερνήτου Καποδίστρια υπό του υιού και αδελφού του Πετρόμπεη, ον διέπραξαν εν Ναυπλίω δια πολιτικούς λόγους, αλλά διότι ούτος είχε επί πολύν χρόνον εις τας φυλακάς του Ιτς Καλέ Ναυπλίου τον Πετρόμπεην, ον προσεπάθει να ταπεινώσει και να του μειώσει το κύρος και την αγάπην συγγενών και φίλων του Μανιατών και λοιπών Ελλήνων παρ'ων ετύγγανε ο Γέρον Πετρόμπεης αμερίστου σεβασμού και αγάπης και ο οποίος πρώτος ελυπήθη δια τον θάνατον τούτον, ον ούτε εγνώριζε, αλλ'ούτε και ενέκρινε ποτέ μέχρις αύτου του θανάτου του, ως εμφανίζεται εν τη ιδοχείρω διαθήκη του. Η διάδοσις αύτη δεν είναι ακριβής, αλλ' ούτε δύναται να γίνει πιστευτή, διότι, παρά τας μεταξύ των διαφόρων οικογενειών έχθρας, εσέβοντο και ετίμων όλοι τον γέροντα Πετρόμπεην.

Άλλη εκδοχή της λήψεως παρεπιθέτων είναι ότι ως εκ του πλήθους τότε των αρρένων Μαυρομιχαλαίων ανερχομένων κατά την αρχή της επανάστασεως εις 500 περίπου, εξ ων εφονεύθησαν κατά την επανάσταιν 62 αδελφοί, εξάδελφοι, θείοι και γονείς και τέκνα - έφερον πολλοί το αυτό κύριον όνομα, ως Κυριακούλης, Αντώνιος, Πέτρος και άλλα, συνεπώς εγένετο σύγχυσις εις τους άλλους συγγραφείας των, εις τας φορολογίας, δικαστήρια και λοιπάς υποθέσεις των. Δι'ο και μερικοί προσέθεσαν εις το Μαυρομιχάλης και ένα παρεπίθετον προς διάκρισιν. Η οικογένεια Μαυρομιχάλη, η τόσον πολυπληθής μέχρι προ ολίγον ακόμη ετών, η οποία ηρίθμη εν τω στρατώ σωρεία εντίμων γενναίων Αξιωματικών, ήρξατο συν τω χρόνω φθίνουσα εις αριθμόν, καθ'όσον πολλοί των νεωτέρων δεν ενυμφεύθησαν ή και αν ενυμφεύθησαν δεν απέκτησαν τέκνα ή αν απέκτησαν ήσαν ελάχιστα εν συγκρίσει προς την πολυτεκνίαν και αρρενογονίαν τω προγόνων μας. Αλλά και οι

Λεύτεροι αντί να συνεχίσωσι το παράδειγμα των προγόνων των, ο τινές εθεώρουν τον Στρατόν ως κτήμα αναφαίρετον της παραδόσεως των προγόνων των, ούτοι ηκολούθησαν ελεύθερα επαγγέλματα, ως ούτω, κατέστη πρωτοφανής η έλλειψη αξιωματικών Μαυρομιχαλαίων κατά τον τελευταίον πόλεμον 1940 - 1941 κατά της Ιταλίας και Γερμανίας, ενώ τουναντίον πλείστοι ήσαν οι κληθέντες υπό τα όπλα ως οπλίται, οι οποίοι επολέμησαν γενναίως, όπου ετάχθησαν. Και ενώ σε όλους τους προηγηθέντας πολέμους υπήρξε πληθώρα Αξιωματικών Μαυρομιχαλαίων, ων τινές εφονεύθησαν ή ετραυματίσθησαν γενναίως μαχόμενοι, εις το 1897, ο νεαρός ανθυπίλαρχος Γεώργιος Μαυρομιχάλης εκ Καλαμών πεσών εις τη μάχην του Δομοκού, οπότε ετραυματίσθη και ο τότε Συνταγματάρχης Γεώργιος Μαυρομιχάλης. Εις τον πόλεμον του 1912-1913 εφονεύθη γενναίως μαχόμενος ο Συνταγματάρχης Κυριακούλης Μαυρομιχάλης και ο Λοχίας Λεωνίδας Μαυρομιχάλης, ετραυματίσθησαν δε ο λοχαγός Παναγιώτης Μαυρομιχάλης, σοβαρώς απολέσας την μίαν του χείρα και ο λοχαγός Μιχαήλ Μαυρομιχάλης ελαφρώς εις τον δεξιόν του πόδα.

Εις όλους τους πολέμους η οικογένεια Μαυρομιχάλη προσέφερε εις τον βωμόν της πατρίδος το αίμα των τέκνων της, άτινα οσάκις η πατρίς τα εκάλει, έσπευδον μεταξύ των πρώτων να προσέλθωσι και να δόσωσιν το «παρόν» πρώτοι εκ των πρώτων.

Κατά τους πολέμους 1821 - 1827 εφονεύθησαν 72 εν όλω Μαυρομιχαλαίοι. Αλλά και κατά τους άλλους πολέμους 1897 εφονεύθη ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης Καλαμών, ανθυπίλαρχος και ετραυματίσθη ο Στρατηγός Γεώργιος Μαυρομιχάλης, κατά τον πόλεμον 1912 - 1913 εφονεύθη ο Συνταγματάρχης Κυριακούλης Μαυρομιχάλης και ο λοχίας Αλέκος Μαυρομιχάλης. Ετραυματίσθησαν δε πολλοί μεταξύ των οποίων ο τότε Λοχαγός Μιχαήλ Κυρ. Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης εκ Πεταλιδίου ήδη Αντιστράτηγος Ε. Α και ο Παναγιώτης Δ. Μαυρομιχάλης λοχαγός.

Ανακεφαλαίωσις.

Αρχηγός της οικογένειας Μαυρομιχάλη ήτο ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης, ο επικαλούμενος Έξαρχος. Ούτος εγέννησε 10 υιούς, αλλά 4 μόνον αναφαίνονται και αναφέρονται ωε δράσαντες, εξ ων κατάγονται αι 4 γενιές των Μαυρομιχαλαίων ως εξής:

1ος υιός τούτου ο Ιωάννης ο επικληθείς δια την ανδρείαν του και Τόλμην του και τα λοιπά προσόντα του Σκυλόγιαννης, όστις εφονεύθει μετά του υιού του γενναίως μαχόμενος εις Μελίπυργον της Μεσσηνίας. Λέγεται ότι είχε και άλλον υιόν, τον Νικόλαρον, εξ ου κατάγονται αι οικογένειαι Μαυρομιχάλοι, οι επικαλούμενοι Νικολαριάνοι ως ο Δημήτριος Μαυρομιχάλης διατελέσας επί πολλά έτη πρόξενος εις διάφορα μέρη της Τουρκίας, τούτου υιοί είναι ακόμη ο Παναγιώτης Συνταγματάρχης πεζικού πληγωθείς εις την χώραν εις τον πόλεμον 1912 και έκτοτε έμεινε μονόχειρ, και ο οποίος απέθανε εις Αθήνας - και τον Στέλιον Αξιωματικό του Ναυτικού και ήδη Ναύαρχον εν αποστρατεία.

2ος υιός του Γεωργάκη ή Εξάρχου ο Πιέρος εξ ου κατάγονται:

1) ο Πετρόμπεης με τέκνα τους 1) Ηλίαν 2) Γεώργιον 3) Αναστάσιον 4) Ιωάννην 5) Δημήτριον, εκ τούτων μόνον ο Αναστάσιος αφήκε τέκνα, τους 1) Πέτρον 2) Αντώνιον 3) Γεώργιον 4) Κωνσταντίνον 5) Κυριακούλην 6) Ιωάννην. Εκ τούτων ο Πέτρος αφήκε εν τέκνον τον Αντώνιον και ο Αντώνιος τον Πέτρον, οι λοιποί δεν αφήκαν τέκνα.

3ος υιός του Γεωργάκη ή Εξάρχου ήτο ο Κυριακούλης, ο οποίος αφήκε 2 τέκνα 1) Τον Πέτρον 2) Τον Λεωνίδα και ο μεν Πέτρος αφήκε έναν υιο τον Κυριακούλην, ούτος δε τον Πέτρον, 2ος ο Λεωνίδας αφήκε 6 υιούς 1) Γεώργιον 2) Πέτρον 3) Κυριακούλην 4) Παναγιώτη 5) Κωνσταντίνον 6) Ηλίαν. Εκ τούτων ο Γεώργιος και Πέτρος δεν απέκτησαν τέκνα, ο Κυριακούλης αφήκε τον Λεωνίδα θανόντα νεώτατον εκ των κακουχιών του πολέμου εις Μ. Ασίαν και τον Δημήτριον. Ο Παναγιώτης αφήκε τέκνα τους Λεωνίδα και Ιωάννην. Ο Κωνσταντίνος αφήκε τέκνα 9, τους 1) Λεωνίδα 2) Ηλίαν 3) Ιωάννην... και ο Ηλίας απέκτησε τον Κυριακούλην θανόντα εν τη Σχολή Ευελπίδων. 3ος υιός του Πιέρου ήτο ο Ιωάννης ο επικαλούμενος Κατσής, εξού ονομάζονται και σήμερα Κατσαίοι. Ούτος απέκτησε 3 τέκνα: 1) Τον Ηλίαν, 2) τον Χαρίλαον και 3) τον Γερμανόν.

και ο μεν Ηλίας απέκτησε 2 τέκνα 1) Τον Ιωάννην και 2) τον Δημήτριον, και ο Ιωάννης δεν απέκτησε τέκνα. Ο Δημήτριος απέκτησε 4 τέκνα, 1) τον Ηλίαν, 2) Ιωάννην, 3) Σταυράκη, 4) Λεωνίδα και ο μεν Ηλίας απέκτησε τον Δημήτριον και Παναγιώτην, ενώ οι λοιποί ήσαν άτεκνοι. Ο 2ος) Χαρίλαος άτεκνος, ο 3ος) Γερμανός απέκτησε τους 1) Γιαννούκον 2) Μιχαήλ 3) Ηλίαν. Εκ τούτων μόνον ο Μιχαήλ απέκτησε τέκνα τους 1) Γερμανόν 2) Γιαννούκον 3) Ηλίαν. 4ος υιός του Πιέρου ο Αντώνιος, όστις απέκτησε τους 1) Περικλήν 2) Πέτρον. Εκ τούτων μόνον

ο Πέτρος απέκτησε τέκνα τους Αντώνιον, Ηλίαν, Γεώργιον και Περικλήν, εκ τούτων μόνον ο Περικλής απέκτησε τον Πέτρον και τον Γεώργιον, και ούτω τελειώνει το γενεολογικόν δένδρον του 2ου κλάδου του Εξάρχου δια του υιού του Πιέρου.

3ος κλάδος του Γεωργάκη Εξάρχου δια του υιού του Δημητρίου, εξ ου κατάγονται αι οικογένειαι Ροδίτη Μαυρομιχάλη, Πιεράκου Μαυρομιχάλη, Καπετανάκου Μαυρομιχάλη, και Κουτράκου Μαυρομιχάλη και ίσως άλλαι τινές εκ του πλαγίου. Δεν είναι γνωστόν το γενεαλογικόν δένδρον του Δημητρίου, διότι ουδείς εκ των προγόνων μας αφήκε έγγραφον τι ή σημείωσις. Τούτο μόνον γνωρίζω ότι ο Πάππος μου Ιωάννης Κ. Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης είχε πατέρα τον Κυριακούλη, ούτος τον Ιωάννην και ούτος τον Κυριακούλην. Συνεπώς αρχίζω από τον πάππον μου Ιωάννην Στρατηγόν της επανάστασεως του 1821, όστις είχε δύο αδελφούς, τους Κωνσταντίνον και Μανώλην, οίτινες ήσαν και αυτοί αρχηγοί σωμάτων κατά την επανάστασιν 1821. Και ο μεν πάππος μου Ιωάννης Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης απέκτησε 5 τέκνα και 2 θυγατέρας. 1. Τον Κυριακούλην, 2. Τον Αντώνιον, 3. Τον Γεώργιον, 4. τον Δημήτριον και 5. τον Κωνσταντίνον 6. την Ελενίτσα και 7. την Φανήν. - περί όλων αυτών γράφω εν εκτάσει, συνεπώς παρέλκει η επανάληψις.

3ος κλάδος του Γεωργίου Εξάρχου δια του υιού του Δημητρίου είναι αι οικογένειαι Νικαρίου και Δημητρίου Μαυρομιχάλη, περί των έχω γράψει σχετικώς.

4ος κλάδος του Γεωργίου Εξάρχου δια του υιού του Δημητρίου είναι η οικογένεια Καπετανάκου περί ης έχω γράψει σχετικώς.

5ος κλάδος του Γεωργίου Εξάρχου δια του υιού του Δημητρίου είναι η οικογένεια Κουτράκου Μαυρομιχάλη περί ης έχω γράψει όσα εγνώριζα εξ αφηγήσεως συγγενών και φίλων, διότι αύτη εξέλειπε.

Ίσως είναι και άλλαι τινές οικογένειαι εκ πλαγίου, αλλά δεν έχω ακριβείς αναφοράς, συνεπώς τας παραλείπω.

6ος κλάδος του Γεωργίου Εξάρχου είναι αι οικογένειαι Βοειδή Μαυρομιχάλη, περί των έχω γράψει ολίγα εκ των στοιχείων, άτινα ηδυνήθην να συλλέξω.

Επειδή πιθανόν να έχει η διήγησις αύτη ατελείας ως είναι ανθρώπινον, δια τούτον επιθυμώ να κριθώ επιεικώς από των αναγνωστών. Εγγράφη, άλλωστε, δια τα παιδιά της οικογενείας Ροδίτη Μαυρομιχάλη, ίνα γνωρίζωσι τους προγόνους των,

αλλά και τους συγγενείς των - διότι ουδείς προ εμού επεχείρησε να δώσει μίαν έστω και ατελήν εικόνα του γενεαλογικού δένδρου της οικογένειας Ροδίτη Μαυρομιχάλη.

Εύχομαι αν ευρεθεί κάποιος άλλος να συμπληρώσει, όσα τυχόν παρέλειψα, ουχί εκ προθέσεως, αλλά ελλείψει στοιχείων.

ΤΕΛΟΣ.

Ιστορία και θρύλοι περί της καταγωγής των Μαυρομιχαλαίων.

Κατά τον αγαπητόν εξαδέλφον Ναύαρχον Στέλιον Μαυρομιχάλην, όστις κατέγινε αναδιφών τα διάφορα αρχεία και εις τας εν Μάνη παραδόσεις και λοιπά στοιχεία, εκ διαφόρων Συγγραμμάτων ξένων και ημετέρων, συνάγεται ότι: από του έτους 1452, 29 Μαΐου, ότε κατελείφθη υπό των Τούρκων η Κωνσταντινούπολη, όποτε πολλοί σημαίνοντες και εύποροι Έλληνες εγκατέλειψαν την Θράκην, ίνα μη υποδουλοθώσι, επιβάντες πλοίων, ανεχώρησαν άλλοι δια τας νήσους και άλλοι εις άλλα μέρη. Μεταξύ των φυγόντων εκ Θράκης ήτο και ο Μιχαήλ Κορδιανός μετά της οικογενείας του, όστις ανεβιβάσθη εις το παράλιον χωρίον ΑΛΙΚΑ, μεθ'ετέρου όστις μετέβη και εγκαταστάθη εις Γύθειον. Ούτος κατά την παράδοσιν και τους θρύλους είναι ο αρχηγός της οικογενείας Μαυρομιχάλη, η οικογένεια τούτου, αφού εξεδιάχθη, υπό των αυτοχθόνων έφυγε και εγκαταστάθη εις Οίτυλον, μεθ'ο εις Αρεόπολιν, όπου τελικώς εγκαταστάθη και ανεπτύχθησαν τα τέκνα του, τα οποία ως ήσαν πολλά και φίλεργα ανδροθέντα, ήλθον εις επιγαμίας μετά των εντοπίων νεανίδων και νέων και ούτω έγιναν πλέον και αυτοί αυτόχθονες και μάλιστα κατά την φράσιν των Μανιατών ΝΙΚΛΙΑΝΟΙ. Και ήδη ας αφήσωμεν προσωρινώς την οικογένειαν ΚΑΡΔΙΑΝΟΥ και ας επανάλθωμεν εις το έτος 1960, όποτε κατά αφηγήσεις πολλών περιηγητών επισκεφθέντων την Μάνην ευρίσκομεν προέχουσαν οικογένειαν Μαυρομιχάλην εις Νιπλεφά Οιτύλου και άλλα χωρία της Μάνης, άνευ ιστορικής συνεχίσεως προ ή μετά τους χρόνους εκείνους. Από του έτος 1700 όμως και επέκεινα, πολύ μετά τον θρύλον του Μαυρομιχάλη και της Νεραϊδας και των τέκνων αυτών, περί των οποίων έχουσι γραφεί και δημοσιευθεί πολλά, τα οποία είναι τοις πάσι γνωστά, παραλείπω. Εισέρχεται ήδη η οικογένεια Μαυρομιχάλη εις μίαν ιστορικήν περίοδον, διότι το 1765 έτος ευρίσκεται εις το Λιμένι του Οιτύλου εγκαταλελειμένον πατρογονικόν Πύργον, ανάκτορον καλούμενον ήδη

Μαυρομιχαλαίων, τον Γεωργάκη Μαυρομιχάλην, τον πολύ Έξαρχον πάσης Πελοποννήσου με κύρος όχι μόνον εν αυτή, αλλά εις εν Κωνσταντινουπόλει, λόγω των ιδιαιτέρων δεσμών του με τα Πατριαρχεία και την Υψηλήν Πύλην. Ο Έξαρχος ζει ακόμη το έτος 1792 και έχει το θάρρος να αντιταχθεί εις τας διαταγάς και αυτής της Υψηλής Πύλης και τον τότε Μπέη της Μάνης Τζανήμπεη Γρηγοράκη, οίτινες κατεδίωκον τον γνωστόν Λάμπρον Κατσώνην και τους καπεταναίους του και ο Έξαρχος τους περιέθαλπε και τους συνετήρει εξιδίωτον επί πολλούς μήνας και τα πλοία τούτων. Όταν δε ανεχώρησαν εκ Μάνης αφήκαν εις χείρας του Εξάρχου ευχαριστήριον έγγραφον.

Περί των υιών του Εξάρχου έχω γράψει σε ίδιον έγγραφον, καθώς και περί των οικογενειών, αίτινες κατάγονται εξ εκάστου εκ των τεσσάρων πρώτων υιών του, διότι περί των άλλων δεν γίνεται ουδαμού μνεία. Φαίνεται ότι ή επέθανον άγαμοι ή ετράπησαν προς άλλους τόπους και συν τω χρόνω απέβαλον και το επώνυμό των.

Πώς προήλθε το επώνυμον Μαυρομιχάλη εκ του Καρδιανού και εκ τούτου εσηματίσθη η πολυπληθής ιστορική και ένδοξος οικογένεια Μαυρομιχάλη, ήτις έδρασε πάντοτε επωφελώς δια την Πατρίδα; Από της εμφανίσεως της μέχρι και σήμερα ακόμη και δια των τέκνων της εδόξασε την Πατρίδα, όχι μόνον κατά την επανάστασιν του 1821, αλλά και προ αυτής δια του Σκυλόγιαννη και μετά το 1821 δια διαφόρων Μαυρομιχαλαίων, οίτινες κατέλαβον πολιτικάς, στρατιωτικάς και δημοσίας θέσεις, εις ας πάντοτε διεκρίθησαν και αφήκαν φήμην αγαθήν, αλλά και σήμερα ακόμη δράσιν επωφελώς δια την Πατρίδα, αφήκε να γνωσθεί ότι από του 1821 - 1922 κατά διαφόρους πολέμους εφονεύθησαν συνολικώς άνω των 75 ανδρών, ετραυματίσθησαν δε εις τους πολέμους πολλαπλάσιοι του άνω αριθμού.

Πώς προήλθε το επώνυμον Μαυρομιχάλης.

Οι Θρύλοι και οι παραδόσεις έχουσιν οργιάσει εις διαδόσεις πώς έλαβον το όνομα Μαυρομιχάλης και πότε αι δοξασθείσαι και δοξάσαν την Πατρίδα πολυπληθείς οικογένειαι τούτων, εκάστη των οποίων, έχει να επιδείξει τόσον καλά την επανάστασιν του 1821 - 1827, όσον και τους μετέπειτα χρόνους μέχρι σήμερα, άνδρας δράσαντας επ αγαθώ της μεγάλης μας μάνας Ελλάδος - ας παραλείπω, διότι ο σκοπός της παρούσας διηγήσεως δεν είναι να εξάρω την δράσιν εκάστου

Μαυρομιχάλη. Δύο εκδοχαί οπωσδήποτε βάσιμοι υπάρχουν περί του αρχικού λαβόντος το όνομα Μαυρομιχάλης.

Η πρώτη εκδοχή είναι ότι εν Αρεουπόλει υπήρξε κάποιος έγκονος του Καρδιανού ονομαζόμενος Μιχάλης, ο οποίος έμεινε ορφανός, θανόντων των γονέων του, τούτον κατά τη συνήθεια του τόπου, το όνόμαζον μαύρο, διότι δεν είχε γονείς και αδελφούς, έλεγον δε όλοι βρε τον Μαύρον Μιχάλην, συν τω χρόνω απέβαλεν το επώνυμόν του και του παρέμεινε ως επώνυμον το Μαυρομιχάλης, με το οποίον τον απεκάλουν οι Συμπατριώται του.

Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι κάποιος επίσης απόγονος του Καρδιανού, ήτο πολύ μελαχρινός εις το πρόσωπον και ονομάζετο Μιχάλης, μετείρχετο δε το επάγγελμα του ψαρά , τούτον οι συνομηλικές του, αλλά και όλοι οι χωριανοί τον απεκάλουν Μαυρομιχάλη, ως συνήθως εγίνετο και γίνεται ακόμη εν Μάνη, και ούτω του έμεινε το επίθετο Μαυρομιχάλης, ούτος κατά τον θρύλον και τας παραδόσεις, εύρεν κατά τη διάρκειαν ψαρεύματος, εις τας βραχώδεις ακτάς του Ταινάρου ακροτηρίου, την Νεραίδα, νέαν εκτάκτου καλονής και την παρέλαβον εις την βάρκαν του και την μετέφερον εις το εν Αρεουπόλει πάτριόν του οίκον, όπου μετά παρέλευσιν χρόνου τινός την ενυμφεύθει και εγήνηθησαν τέκνα, τα οποία έφερον πλέον το επώνυμον Μαυρομιχάλης. Οι Μανιάται παραδέχονται και σήμερα ακόμη ότι ούτος και η Νεράιδα εισίν οι γενήτορες και αρχηγοί των οικογενειών των Μαυρομιχαλαίων, δεν είναι δε απίθανον η εκδοχή αύτη να είναι ακριβής δεδομένου ότι όλοι οι άντρες αλλά και γυναίκες της προ της επαναστάσεως 1821 και μετά αυτής ήσαν ωραίοι και ευσταλείς, ώστε να προκαλούν τον θαυμασμόν, όχι μόνον των Μανιατών, αλλά και όλων των Ελλήνων και ξένων ακόμη. Διό και στη Μάνη απεκάλουν τους Μαυρομιχαλαίους Νεραΐδογεννημένους και εις τινά χωρία ακόμη εξακολουθούν και σήμερα να αποκαλούνται ούτω.

Γενιές Μαυρομιχαλαίων.

Είναι γνωστόν εν Μάνη, παρ' όλων σχεδόν των Μανιατών ότι τέσσαρες είναι αι γενεές εις τον τόπον των Μαυρομιχαλαίων που έχωσιν τι προνόμιον να σηκώνωσι τον Σταυρόν εις την Ανάστασιν του Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού εκ περιτροπής υπό δύο εκάστοτε μελών της οικογενείας κατά τα πρωτότοκα των κλάδων.

Πολιτική και στρατιωτική εμφάνιση των Μαυρομιχαλαίων.

Η πρώτη εμφάνισις των Μαυρομιχαλαίων εις την πολιτικήν και στρατιωτικήν Ιστορίαν της Ελλάδος εγένετο από της επανάστασεως της Πελοποννήσου τη παρακινήσει της Ρωσσίας δια των απεσταλμένων της Παπαζώλη και Ναυάρχου Ορλώφ, καθ'ην το πρώτον αναφαίνεται ο ήρωας Ιωάννης Μαυρομιχάλης αποκληθείς για την ανδρεία του Σκυλόγιαννης ως αρχηγός της Μάνης και της Πελοποννήσου ολοκλήρου, περί του οποίου πολλά έχουσιν γραφεί μέχρι τούδε και ο οποίος έπεσε μαχόμενος ηρωϊκώς το έτος 1769 εν Μελιπύργω της Μεσσηνίας.- Με τούτον άρχισαν διαπραγματεύσεις οι απεσταλμένοι του Τσάρου δια την επανάστασιν της Πελοποννήσου και όλης της Ελλάδος.

Πώς προσετέθη το παρεπίθετον Ροδίτης εις την οικογενείαν του 3ου κλάδου του Εξάρχου.

Εν Μάνη θρηνείται και λέγεται ότι κάποιο παιδί εκ των προγόνων μας και προ του Στρατηγού της επανάστασεως Ιωάννου Μαυρομιχάλη, ο οποίος απεκαλείτο και Ροδίτης, έφυγε κρυφά από τους γονείς του και μετέβη και ενεκατεστάθει εις Ρόδον, όπου νυμφευθείς εκεί απέκτησε τέκνα. Μετά παρέλευσιν ετών μαθών ο πατήρ του ότι ο δραπέτης εκ της πατρικής εστίας υιός του ευρίσκειται εις Ρόδον, φεύγει από το Λιμένι και μετέβη εις Ρόδον, όπου εύρεν τον υιόν του καλώς απεκατεστημένον και με οικογένειαν. Προσπάθησε να τον πείσει να επανέλθει εις Μάνην, αλλά ούτος ηρνήθη, τότε προκειμένου να επιστρέψει εις Μάνην ο πατήρ του, τον έπεισε να του δώσει να πάρει μαζί του τα δύο αρσενικά παιδιά του και να του τα στείλει πάλιν εις Ρόδον. Ο υιός του δια να ευχαριστήσιν τον πατέρα του, εδέχθη και του έδωσε φεύγων τα δύο αρσενικά παιδιά, τα οποία μόλις έφθασαν στη μάνην τα υποδέχθησαν Συγγενείς και φίλοι με τας φράσεις βρε καλώς τα Ροδιτάκια και όλη η Μάνη τα ονόμαζε πλέον Ροδιτάκια και έτσι τους εκόλλησε το παρεπίθετον αυτό, το οποίο έκτοτε προσετέθη προς διάκρισιν εις το επίθετον Μαυρομιχάλης. Ο γέρον πατήρ ίνα τιμωρήσει τον δραπέτην υιόν, δεν του επέστειλε πλέον τα παιδιά εις Ρόδον, αλλά τα κράτησε στη Μάνην, όπου ενεκατεστάθησαν μονίμως και συν τω χρόνω νυμφευθέντα απέκτησαν ίδιας οικογενείας, με το επίθετο Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης.

Πιστοποιητικά της κατά την επανάστασιν του 1821 - 1827 δράσεως πολεμικής του πάππου μου Ιωάννου Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ή Ροδίτη. Ταύτα ελήφθησαν από τον κατατεθειμένον φάκελον εις την Εθνική Βιβλιοθήκην.

Αρχείον Αγωνιστών 1821.

Αον΄ Πιστοποιητικόν

Εκραγέντος του υπέρ πίστεως και εκλευθερίας Ιερού των Ελλήνων αγώνος πιστοποιώ ο υποφαινόμενος ότι ο Κ.Ρ Ιωάννης Κ. Μαυρομιχάλης Σπαρτιάτης πνέων και έχων ζήλον ένθερμον υπέρ πατρίδος εκίνησε εξ αρχής κατά της τυραννίας, επικεφαλής 250 Συmpατριωτών του και πρώτον ήλθον εις Καλαμάτα, έλαβον παρ'εμού τας αναγκαίας οδηγίας και απελθών εις την πολιορκίαν Κορώνης επολέμησεν γενναίως κατά συνέχειαν, μήνας 5 εκπληρώσας πιστώς τα χρέη του. Ακολουθώσ τον διέταξα να παρευρεθεί στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, όπου ήλθε, έμεινε μαζί μου μαχόμενος ανδρείως εις την άλωσιν αυτής. Μετά ταύτα πάλιν επέστρεψε εις Κορώνην, όπου έκανε κατά του εχθρού δύο επικερδή στρατηγήματα φονεύσας πολλές εξ αυτών των εχθρών. Πάντοτε δε ήτο με σώμα ικανόν στρατιωτικών και έτρεχε, όπου η ανάγκη και η φωνή της πατρίδος τον προσεκάλει και όταν ο Δράμαλης εισέβαλε στο Άργος, ο ρηθείς παρευρέθει με το υπό την οδηγίαν του Σώμα και όλους τους πολέμους του Άργους, του Κουτσοποδίου και άλλας θέσεις, ο ίδιος παρευρέθει και εις Κόρινθον κατά του Δράμαλη, και επέκεινα και εις άλλα μέρη, και επολέμησε ανδρείως φονεύσας πολλούς εχθρούς, διακριθείς εις αυτούς τους πολέμους, και πολλοί εκ των στρατιωτών του πεσόντες ενδόξως εις τας μάχας. Επομένως επολέμησαν κατά του Ιμβραήμ εις την Σκυνόλακα με τον Καρατάσην και κατά Διαταγήν της τότε κυβερνήσεως, όπου εις αυτόν τον πόλεμον επληγώθη βαρέως με τρεις πληγάς θανατηφόρους. Παρευρέθη επίσης εις τους πολέμους Αλμυρού και Δυρού συγκροτηθέντας παρά του Ιμβραήμ, όπου υπέφερε πολλούς κινδύνους και κακοπαθείας και έξοδα και εν ενί λόγω, απ'αρχής μέχρι τέλους του ελληνικού αγώνος, διο αρχηγός τότε ων εγώ, δέδωκα το παρόν τότε εις χείρας του, με καθαράν συνείδησιν, δια να του χρησιμεύσει εν καιρώ τω δέοντι.

Εν Αιγίνη τη 12 Μαρτίου 1828

Π.Μαυρομιχάλης

Βον΄ Πιστοποιητικόν

Επειδή εδιωρίσθη παρά της σεβαστης Διοικήσεως ο Στρατηγός Ιωάννης Κ. Μυρομιχάλης με το Σώμα του από εκατό (100) στρατιώτας να είναι υπό την οδηγίαν μου, όστις και έτρεξεν με όλην την προθυμίαν εις το Στρατόπεδον, με το υπό την οδηγίαν του Σώμα εκατόν στρατιώτας και Αξιωματικούς, και εις το μεν αυταδελφόν του Κωνσταντίνον έστειλε από φρούριον Νεόκαστρον με τριάκοντα Στρατιώτας, και ο ίδιος Στρατηγός Ιωάννης εστάθη απ'έξω εις το στρατόπεδον με τους λοιπούς στρατιώτας του και κρατέντας πόλεμον ο εχθρός Ιμπραήμ με τον Καρατάσην εις Σκυνόλακα έτρεξε και ο γενναίος στρατηγός Ιωάννης προς βοήθειαν του Καρατάση, όστις επολέμησε γενναίως, πολλούς φονεύσας εχθρούς, εις τον πόλεμον αυτόν έχασε οκτώ, επληγώθη και ο ίδιος με πληγάς τρεις, την μεν εις το πρόσωπον να εξέρχεται εις σπόνδυλον, τα δε δύο εις την δεξιάν χείρα, και επειδή αι πληγαί του ήσαν θανατηφόροι, εστάλη εις την Καλαμάταν, ο δε αυταδελφός του Κ.Κωνσταντίνος εστάλη με όλον του το Σώμα εις το στρατόπεδον κάμνοντας επιμελώς τα χρέη του και δια την πρόθυμον πιστήν εκδούλευσίν του δίδεται το παρόν .

Εν Καλαμάτα τη 23 Απριλίου 1825

Ο Αρχηγός του Στρατοπέδου

Ιωάννης Μαυρομιχάλης

Γον' Πιστοποιητικόν

Δια της παρούσης Δηλοποιείται κατά χρέος, ότι ο Κ. Ιωάννης Κ.Μαυρομιχάλης, ενθουσιασμένος από στρατιωτικόν ζήλον, δεν έλειπεν από το να τρέχει απ'αρχής της επαναστάσεως προθύμως, όπου η φωνή της πατρίδος εκάλει τους πιστούς υιούς της, δια να βοηθήσει την κατεπείγουσαν ανάγκην της, όθεν και αυτός πειθόμενος δι'εμού εις την φωνήν της πατρίδος παρευρέθει πολλάκις εις διαφόρους θέσεις και πολιορκίας φρουρίων, αντιπαρατεταγμένος κατά του εχθρού μέσω ικανών στρατιωτών , εξωδεύων εξ ιδίων του επλήρωσε τα χρέη του, ως ένδειξιν αυτής της προθύμου πατριωτικής εκδουλεύσεώς του δίδεται προς αυτόν η παρούσα απόδειξις μου δια να λάβει εν καιρώ την αμοιβήν του και κόπους του.

Εν Καλαμάτα τη 1η Φεβρουαρίου 1825.

Δον' Πιστοποιητικόν.

Ο υποφαινόμενος δηλοποιώ ότι ο Στρατηγός Ιωάννης κ. Μαυρομιχάλης κατά το παρελθόν 1822, και όταν ο Δράμαλης εισέβαλε εις Άργος παρευρέθει και ο ρηθής Μαυρομιχάλης με Σώμα στρατιωτικόν πιστός, επολέμησεν γενναίως, καθ'όλην την έκτασιν και όλας τας μάχας. Ο Γενναίος ούτος ευρέθη με όλον του το Σώμα εις τους πολέμους Κορίνθου, κατά του Δράμαλη εις την Κλένταν εις Καλαδίσις, εις όλους τους πολέμους ανεδείχθει ανδρείος εκπληρών πιστά και προθύμως τα στρατιωτικά του χρέη.

Όθεν ως αρχηγός του στρατοπέδου, δίδω την αληθή μαρτυρίαν, ίνα το χρησιμεύσει, όπου δει.

Εν Ναυπλίω τη 23 Μαρτίου 1835

Αντώνιος Μαυρομιχάλης.

Εον' Πιστοποιητικόν

Αριθμός 2373

Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος.

Υπουργείον πολέμου

Προς τον Καπετάν Γιαννάκη Ροδίτην Μαυρομιχάλην.

Επειδή και εις τα Μεθωνοκόρωνα εφάνη εχθρικός Στόλος, κατά τας ειδήσεις, όπου ήλθον, και κατ'επιταγήν της Σεβαστής Διοικήσεως υπ'αριθμόν 3009 προσκαλείται, όπως συμπεριλάβει υπό την οδηγίαν του εκατόν στρατιώτας και συνεννοηθείς μετά του καπετάν Ιωάννου Μαυρομιχάλη, όστις διωρίσθη αρχηγός του Στρατοπέδου Μεθώνης, προς αντίκρουσιν του εχθρού, αν τυχόν τολμήσουν να κάνουν απόβασιν, βιάζεσαι λοιπόν γενναιότατε να προφθάσεις, όσον ταχέως, να συντελέσεις το μέρος σου, μετά του ορισθέντος αρχηγού, επειδή κάθε αργοπορία είναι επικίνδυνος και η μεταμέλεια αθεράπευτος.

Ναύπλιον 12 Φεβρουαρίου 1825

Ο Υπουργός του πολέμου.

ΣΤ΄ Πιστοποιητικόν

Αριθμός 1144

Ελληνική Πολιτεία

Η επί της Οικονομίας γραμματεία της Επικρατείας

Προς

Τον κ. Λυκούργον Κ.Κρεστενίτην

Κατά το υπ' αριθμ. 2137 Διάταγμα της Κυβερνήσεως πληρώσατε προς τον κύριον Ιωάννην Κ. Μαυρομιχάλην γρόσια 4252 1/2. Το ήμισυ από την της επιβληθείσης ποσότητος, των λογαριασμών της Νήσου Σάμου, από γρόσια 135.000, θέλετε δε μετά την πληρωμήν, λάβετε την παρούσαν εξωφλημένην.

Αίγινα 12 Οκτωβρίου 1829

Ο επί της Οικονομικής Γραμματείας της Επικρατείας

Μ.Λιδωρίκης.

Ζ΄ Πιστοποιητικόν

Αριθμ. 446

Ελληνική Πολιτεία

Η επί της Οικονομίας Γραμματεία της Επικρατείας

δηλοποιεί ότι

Οφείλονται εις τον Κύριον Ιωάννην Μαυρομιχάλην γρόσια 5742 εξ ων τα μεν 4242 της υπ' αριθμ. Διαταγής 2354 Διαταγής του Υπουργείου της Οικονομίας, της Α περιόδου προς πάντα εθνικόν ταμείον, να εξωφλήσει μισθούς τρέχοντας των υπό την οδηγίαν του εκατόν Στρατιωτών από 14 Μαρτίου έως 15 Μαΐου, τα δε γρόσια 1500 της υπ' αριθμ. 3315 Διαιταγής του Υπουργείου της οικονομίας, ως άνω διαθεραπείαν της πληγής, εις την κατά το Νεόκαστρον μάχην, και ταύτα κατά το υπ' αριθμ. 2496 Διάταγμα της Κυβερνήσεως θέλουσιν εισί πληρωτέα εις αυτόν ως μετρητά, από τας ελευσομένας προσόδους.

Αίγινα 11 Νοεμβρίου 1827

Ο επί της Οικονομίας γραμματεὺς της Επικρατείας

Μ.Λιδωρίκης

Η΄ Πιστοποιητικόν

Αριθμός 113

Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος

Το επαρχεῖον Καλαμάτας

Μαρτυρεῖ

Ὅτι ο Ἰωάννης Κ.Μαυρομιχάλης ευρισκόμενος εἰς τὸ Στρατόπεδον Νεοκάστρου

εἰς θέσιν ονομαζομένην Σκυνόλακα, κατὰ Διαταγὴν τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως, με-
τους ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ εκατὸν στρατιώτας, ἐκράτησε πόλεμον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ
Ἰμβραήμ, ἐφόνευσεν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ὅμως, ἐπληγώθει
βαρέως με τρεῖς πληγὰς .

Καλαμάτα 6 Ἀπριλίου 1825

Ὁ Ἐπαρχος

Β. Γκίνης

Ἰωάννης Κ. Μαυρομιχάλης ἢ Ροδίτης

Αἴτησις

Δημητρίου Ἰωάννου Μαυρομιχάλη ἢ Ροδίτη

Προς

τὴν Σεβαστὴν Επιτροπὴν τοῦ Ἱεροῦ Αγώνος

Α΄ τμήμα

Αριθμός 4869

Ο ευσεβάστος υποφαινόμενος υιός του Ιωάννου Κ. Μαυρομιχάλη ή Ροδίτου. Ο μακαρίτης πατήρ μου απ' αρχής μέχρι τέλους του ιερού υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος, υπηρέτησε την πατρίδα μετά ζήλου υπέρ τις και άλλος, κατά το διάστημα του αγώνος τρεις πληγάς έλαβεν, αίτινες έφερον αυτόν εις τον θάνατον, προσέφερεν και τη σημαντική μητρική περιουσίαν που κατεδαπάνησε, ου μόνον τρέφων, αλλά και μισθοδοτών τους υπό την οδηγίαν του στρατιώτας, ως εν τους επισυναπτομένους φαίνεται, ένεκα δε τούτου η πολυάριθμη οικογένειά του κατέστη πενεστάτη από πλουσιοτάτη. Ενώ δε, ως είρηται, έλαβε τοσαύτας πληγάς και εδαπάνησε ου μόνον 9975 γρόσια, ως τα επισυναπτόμενα περισωθέντα ομόλογα δεικνύουσι, αλλά υπέρ τας 50000 κατά τας ιδιαιτέρας του σημειώσεις, και πανταχού αναφέρεται ως Στρατηγός, εβαθμολογήθει μόνον ως Ταγματάρχης της Τέταρτης Τετραρχίας Λακωνίας. Καθυποβάλλον λοιπόν, τα περισωθέντα έγγραφα και ομόλογα, εις την Σην Επιτροπήν, ελπίζω ότι θέλει λάβει αυτό υπό όλων ως ανταμείψει δικαιότερον τους κληρονόμους του τοσαύτα παθόντος και θυσιάσαντος Ιωάννου Κ.Μαυρομιχάλη.

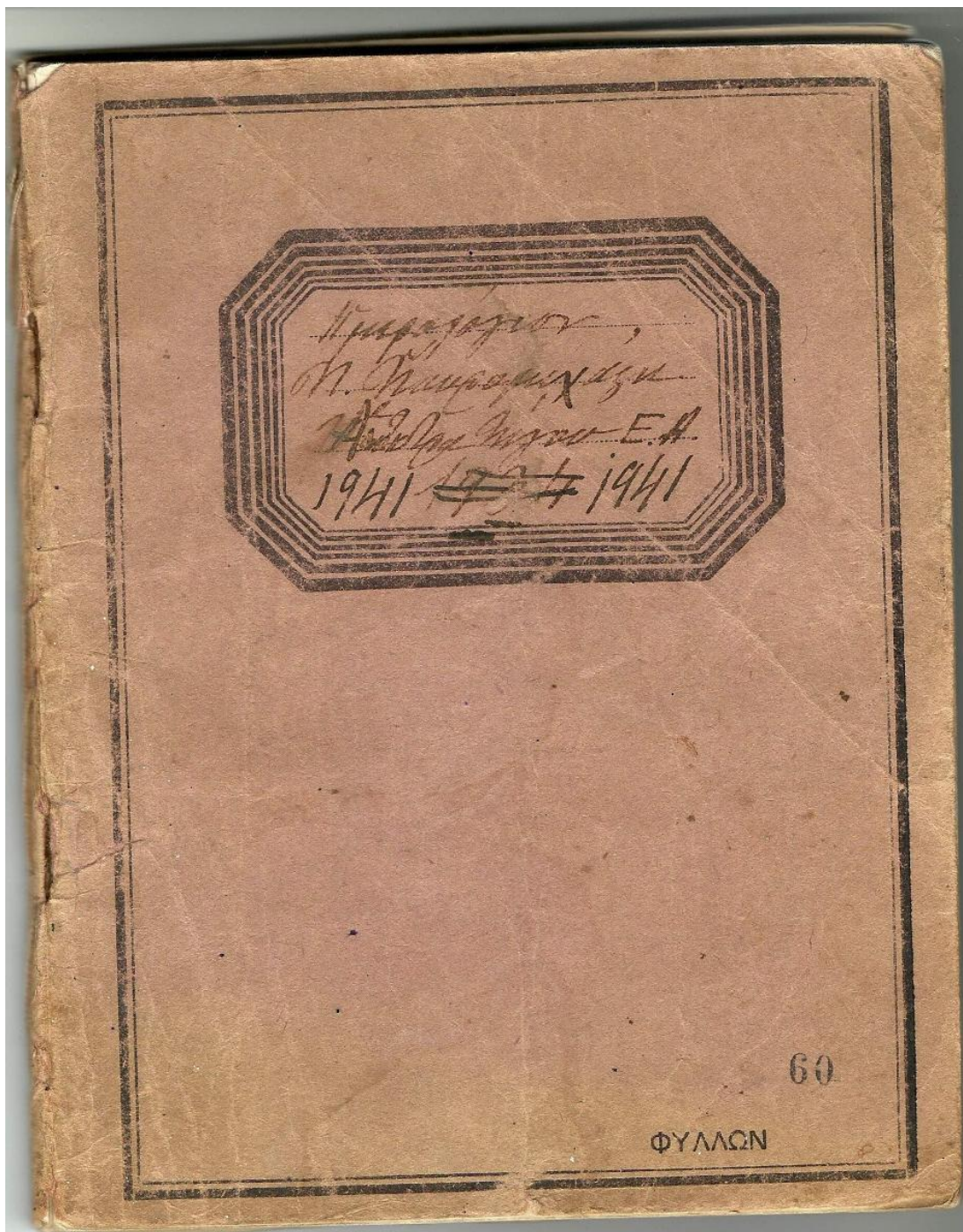
Αθήνησι 12 Ιουνίου 1865

Ευπειθέστατος

Δημήτριος Ιωάννου Μαυρομιχάλης ή Ροδίτης

Πιστοποιητικά

Χειρόγραφο Ημερολόγιο Μ. Μαυρομιχάλη Αντιστρατήγου Ε. Α 1941

Βουρραγιά Αττικής Συμμετοχή
Αρχαία Παιδαγωγική
2ος Κύριος
γιατί να παραλάβω
20' 30" 1941

Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τοῦ ἔτους
 1869 καὶ τοῦ ἑπόμενου Μαυ-
 ροῦ καὶ τοῦ ἑπόμενου καὶ
 ἐν τῇ οὐρανῷ αὐτοῦ Ἐλεφάν-
 τος ἡ γῆς Χερσονήσου
 καὶ τῆς Ταχισμα τοῦ Τυβίου
 ἡ ταχισμα ἡμεῖς ἐν τῷ
 Διπλῶν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ
 ἡ ἱστορίας,
 ἡμεῖς ἐν τῇ οὐρανῷ οὐρανῷ
 καὶ τῆς οὐρανῷ, ἡ τοῦτο οὐρανῷ
 καὶ οὐρανῷ καὶ τῇ οὐρανῷ
 οὐρανῷ καὶ τῇ οὐρανῷ, ἡ τῇ οὐρανῷ
 ἡμεῖς ὁ οὐρανῷ οὐρανῷ
 οὐρανῷ, οὐρανῷ ὁ
 ἡμεῖς καὶ οὐρανῷ. ἡ οὐρανῷ
 οὐρανῷ οὐρανῷ ἡ οὐρανῷ
 οὐρανῷ οὐρανῷ. 3/ ἡ οὐρανῷ

20 Μαγνη 1969

ἔχουμεν ἐν Τελευσίῳ παρῶντος.
 καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσπιάς τῶν Νόμων
 Μουσικῆς - ἀνελάβην ὑπὸ τὴν γοργίαν
 μου καὶ ἐν ὅμοιαισιν ἐξ ἐνῶσαι
 ἔχεται καὶ τῶν τοιουτοῦτων εἰς
 μὲν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὁ ἴδιος καὶ
 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς οὐρανῶν 1969
~~ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς οὐρανῶν~~
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς
 καὶ τῶν Νόμων Μουσικῆς

ἀνεκλήθη ἡ ἀγία γερουσία
ἡ δὲ συνέλευσις Ἰερουσαλὴμ

ἤρξατο ἐν Ἰερουσαλὴμ ἐπὶ τῆς ἡμέρας ἑβδόμης
1679, καὶ ἐπέστη ἡμῖν ἡ ἐπιτομή ἡμῶν
ἐπισημαίνουσα ἡμετέρας ἐν τῇ Ἁ.
ἐκείνη ἡμετέρα ἐπιτομῶν ἑξακτῶν,
ἡ δὲ ἡ Τριμύχης ἡ δὲ ἑκατονταετία
Ἀνατολῆς. ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἑξακτῶν κερὶ Κροῦσάνου
ἐπέστη ἡ ἐπιτομή ἡμετέρας.

Προσέβητο ἡμετέρας ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἡμετέρας
μέχρι τῆς ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
οὐκ ἐν τῇ ἡμετέρας ἡμετέρας, οὐκ ἐν
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας

Το έτος, εν τω Μαχμ το ερωτησον
τη Κοινωνια, εν τω εαση το Μορο
κολομαρο, Μοροδουλο το δευτε
αυτον Νιβηθα
μαχμ, ελα τωδε εν τω ερωτησον
αυτον ερωτησον εν τω ερωτησον
εν τω ερωτησον εν τω ερωτησον
τη Μαχμ ερωτησον, εσοτ τωδε
μαχμ εν τω Μαχμ εν τω ερωτησον
ερωτησον το ερωτησον το 1897
Τοδε ελα εν τω ερωτησον εν τω ερωτησον
εσοτ εν τω ερωτησον το ερωτησον
ερωτησον ελα ερωτησον εν τω ερωτησον
εν τω ερωτησον εν τω ερωτησον
εσοτ εν τω ερωτησον το ερωτησον
ερωτησον ελα ερωτησον εν τω ερωτησον
εν τω ερωτησον εν τω ερωτησον
29/8/1902 Ηρωδοτοταρο το ερωτησον,
εν τω ερωτησον εν τω ερωτησον

Περὶ τῆς (Τυριάκου) ἐν Πόσει
Ἰσοδότητος ἐν τῇ 18ῃ Μαρτίου ἐν
Ὑποθηκῇ, Νέου Νέγου (Προ-
ῦργου Τυριάκου) ὅσον Τετρακ-
τῶν ἢ περὶ ἄλλων, ἔγγραφο ὑποθήκη
ἐν τῇ 18ῃ Μαρτίου, ἔγγραφο ὑποθήκη
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 12ῃ Μαρτίου
ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου, ἐν τῇ 5ῃ Μαρτίου

Εκδοθέντος τῶν Μαρτύρων 1921, ἡ ἀδελφὴ
σα τὰς 10 ἐν Μ. Ἀσίᾳ τῆν 25 Μαρτίου
1921, ἡ μετὰ τὸ ὄψιον ἔχουσα μίση
Μαρτυρία, ὅθεν γὰρ τὰς 4 ὅρας
ὄψι τῆν τοιαύτην ταύραυτον ἡνὸς ἰσχυρῶς
ἡνὸς ἀνακινῶν ἡ ἐλεγκτικῶν, ἡ τὰς ἀποδοτικῶν
πρωτοῦ τῶν τῶν ποσοδῶν, ἡ τῶν ποσοδῶν
διελέγετο ἡ ἡμερῶν τὸ χυρῶν τὰς
ἀρχικῶν τῶν Μοχικῶν. Τὸ ὄψι
ὄψι τῶν διελέγετο τῶν ἀντικῶν, ὅθεν
ὄψι, ἡμερῶν ἐν ἑπιπέδῳ, ἡμερῶν
ὄψι, ἡμερῶν ἀποδοτικῶν ἐν ἑπιπέδῳ, ἡ
ἡμερῶν ἐν τῶν ταύραυτον, ὅθεν
ἔχουσα ἐν ἑπιπέδῳ ἡμερῶν ἀποδοτικῶν
ἐν ἑπιπέδῳ ἡμερῶν ἀποδοτικῶν
τὰς 10 ὅρας μίση, ὅθεν ἀνακινῶν
ὄψι τῶν ἀποδοτικῶν ἐν τῶν Μοχικῶν
ἀποδοτικῶν, ἡ ἐλεγκτικῶν τῶν μετὰ
τῶν ἀποδοτικῶν ἐν ἑπιπέδῳ ἡμερῶν
ὄψι μετὰ τῶν Μοχικῶν ἡμερῶν

μαθ' αὖ οὐρανὸν ἄνωθεν ἐκπέσον
... ἐν ἠμῶν Ἀσίαν ...
καθ' ὅσον τῆς οὐρανόθεν τῆς ἀγαλλῆς
ἀμύμων ἴσῃ, ἀδελφότητος ἔχοντες
ἴσῃ ἐν ἀναστάσει ἀμύμων
τὸ ἔτος 1909 ἐν τῷ ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ
τοῦ δὲ οὐρανοῦ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες,
ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες,
ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
καθ' ὅσον τῆς οὐρανόθεν τῆς ἀγαλλῆς
1912-1913 ἐν τῷ ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες
ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες ἴσῃ ἔχοντες

Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.

Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.

Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.
Ανδρονικου του ανδραγαθη.

4 οὐ μόνον ἐν τῷ βίβλῳ τοῦ δοξολογίου,
ἢ ὑποχρέωσιν οὐ μόνον ἐν τῷ βίβλῳ τῆς
μὲν, ἢ ἐκδοσὶν ἐν τῷ βίβλῳ ὅσον
δυναμικῶς ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν
δυναμικῶς τοῦ λόγου ἐκδοσὶν ἀντιπροσώπων
καὶ τῶν, ὅσον ἔχει δυνάμειν καὶ φωνῶν
ἢ ἰσχύος μίαν ἀπὸ τῆς, ἢ ὅσον δὲ
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν, καὶ
τῆς μὲν ἰσχύος μίαν τοῦ ἰσχύος μίαν, ὅσον
δυναμικῶς ἀπὸ τῆς μίαν μίαν
μὲν τῆς δυναμικῶς τῆς.

Ἡ δὲ δύναμις κατὰ τὴν μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τοῦ
δοξολογίου καὶ τῆς δυναμικῶς τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς

τῆς μίαν τῆς ἰσχύος μίαν τῆς
ἐκδοσὶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος μίαν τῆς

μὲν τῶν ἰσομετρίων καὶ καὶ
καὶ πυρομαχικῶν πειρῶν καὶ ὅσα
ἐπιτελεῖται μετὰ τὴν ἐπιπέδου
οὐκ ἐπιτελεῖται ἐν Βουλίᾳ
ἐν τῶν ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου. Τὸ
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου μετὰ
μετὰ τὴν ἐπιπέδου ἐπιτελεῖται, διότι
ἐν τῶν ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου
ἐπιτελεῖται. Μετὰ τῶν ἐπιτελεῖται
ἐν τῶν ἐπιτελεῖται ἐπιτελεῖται ἐν
100 ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου
ἐπιτελεῖται. ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου
ἐν τῶν ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου ἐν
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου ἐν
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου ἐν
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου ἐν
ἐπιτελεῖται ἐν τῶν ἐπιπέδου ἐν

Η δὲ περίληψις ἡ ὁμώνυμος τοῦ
 πρώτου βιβλίου ἐστὶν ἡ ἀπὸ τοῦ
 ἔκτου κεφαλαίου μέχρι τοῦ 100ου
 κεφαλαίου, ὁποῦ τοῦτο διακρίθη
~~ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ 101ου κεφαλαίου~~
 ὁποῦ τὸ ἐπιπέδον ἐστὶν τὸ ἡθρο-
 μίαν ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου τοῦ
 πρώτου, ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου τοῦ
 ἡθρομίας, καὶ τοῦτο, μέχρι
 τοῦ ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 τῆς ἐπιπέδου τοῦ 1899 —
 καὶ ὅτι ἡ πρώτη ἀποστολή
 ἐκ τῆς ἡθρομίας, περὶ τὸ 101ου
 κεφαλαίου ἐπιπέδου ἔστιν
 τὸ ἐπιπέδον τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 1899 —
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 1902 ἐκ τῆς ἐπιπέδου
 τοῦ 100ου κεφαλαίου ἐπιπέδου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου
 ἐκ τῆς ἐπιπέδου τοῦ 100ου κεφαλαίου

Πολύμορφος 1912 & 1913

Κατά τους μήνες Ιούλη και Σεπτέμβριο

Ο Πολύμορφος κατά την Τουρναία, 1912

Σπυρίδης κατά την Ευκαίρια την επομένη

~~Επὶ τῆς 3' Βορρηνίας ὅπου ἔστι~~

το μὲν 6^{μη} Βαλκάνιον 1912 δι' ἡλικίας

ἐπὶ τὴν ἑπομένη ἐκ τῆς Βαλκάνιας κατὰ τὴν

Τουρναία.

Ὁ Πολύμορφος εἶδος μὲ ἀπὸ τοῦ Δοξαίου

διονυκίου τοῦ 7^{μη} Ἰουλίου τοῦ 8^{μη} Ἰουλίου

ἐκ τῆς Βαλκάνιας (Μαυροῦ) μὲ διονυκίου

τὴν ταυρναϊκὴν τὸν ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς

ταυρναϊκῆς. Ἡ ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἔστι

ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Μαυροῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς ταυρναϊκῆς ἐκ τῆς ταυρναϊκῆς

Πόλις ἡ Κερμαία ἔστιν ἐν τῷ Ἰσθμῷ
ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ.

Ὁ Λόφος ἀπολεγεῖτο ἐπὶ οὐρανῷ ἐν τῷ
μὲν Παιονίᾳ, Ἀργυροπολίτι καὶ ἐπαρχίᾳ
Καρμαίας. ἦσαν αὖτε γυναικῶν ἀνδρῶν
γυναικῶν, συλαμῶν καὶ οὐδὲν ἄλλο
ἀφ' ἡμετέρων καὶ τῶν γόγγυον ἔχε τὸ ἴδιον. Ἄνδρ-
πολιτῶν Κερμαίοντος γονοῦντα
ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ, τῷ Ἄνδρῳ ἀρχῆ.
Παιονίαν καὶ ἄλλοις ἐν Κερμαίᾳ
ἐπὶ τῷ Ἰσθμῷ δὲ ἐν τῷ Ἰσθμῷ.

Ὡς δὲ τῇ ἐν τῷ Ἰσθμῷ γυναικῶν
μαρτυρῶν καὶ ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ ἐχέει τῷ Ἰσθμῷ
καὶ ἀπολεγεῖται ἀρχαίως ἐν τῷ
Ἰσθμῷ ἀφ' ἡμετέρων καὶ ἀφ' ἡμετέρων
ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ
ἐχέει τῷ Ἰσθμῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ
ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ
ἐν τῇ Μάκρῃ τῷ Πηλῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ.

Ἐν τῷ Ἰσθμῷ τῷ Πηλῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ

ουγ δουλοποιου εν το τουργικον εν
φορ, αγου ενδεχθεν ουσα, εν τω ου
νω τουργικον εν ερωτικω γαργαλι,
το ομοιον εν τω ουγικω γαργαλι
αγαλα εν τω ουγικω, γεννητων
εν τω ουγικω. και ουκ εβαθη
ουγικον εν το τουργικον εν τω ουγικω
ουγικον.

Η Η^{μη} Μυρογια εν τω ουγικω εν τω
ουγικω, εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω
ουγικον εν τω ουγικω εν τω ουγικω

Μὲν μὲν ἑβδόμενος ὁρῶν ἑρπύδα ἔργον
ἐν τῷ ὄνομα μὲν πηλείων κερπίων ἰδ
παύλας αὐτοῦ παύλας καὶ ἄλλων. ἐν
ἐξέσει μὲν καὶ μεταφορικῶς τῶν Μυθῶν
καὶ ἑβδόμενος ἐν ἑρπύδα ἐν ἑβδόμενος
καὶ τὸ ἐν ἑβδόμενος -
ἑβδόμενος οὐνοῦ μὲν καρπύων δὲ τῶν
ἑβδόμενος μὲν ὄνομα, ὅταν ἂν
ἑβδόμενος ἐν καὶ ἑβδόμενος ἐν ἑβδόμενος
ἑβδόμενος δὲ τὸ ὄνομα ἐν ἑβδόμενος
καρπύων καὶ ὄνομα ἑβδόμενος
Μὲν ἑβδόμενος τῶν ἑβδόμενος
Μὲν καὶ ἐν ἑβδόμενος κατὰ
τὸν πηλείων καὶ τῶν ἑβδόμενος -

- 1. ἑβδόμενος
- 2. τῶν ἑβδόμενος } Μακεδονίας
- 3. ἑβδόμενος } ~~ἑβδόμενος~~
- 4. ἑβδόμενος } ἑβδόμενος
- 5. ἑβδόμενος } ἑβδόμενος

Κατὰ τὸν πηλείων τῶν τῶν ἑβδόμενος, αὐτῶν

καὶ τὴν διὰ τὴν ἡμετέραν τὴν Μάχην
ὁ ἄρχων διεδοξε καὶ ἡδύνη
ἢ τῆς αἰσθητικῆς ἐπιπέδου, ὅπως ἵσχυρῶς
οὐκ ἔμελλε πάλαι ἀντιπαραστήσει ἡ ἐξουσία
τῆς τιμῆς, ὁ ἄρχων δὲ ἀπερὶ τῆς
ἐξουσίας τῆς ἐπιπέδου ἀντιπαραστήσει, ἡ ἐπιπέδου
ἐξουσία μὲν ἐστὶν ἀνεπιπέδου καὶ ἐπὶ
ἐπὶ ἀνεπιπέδου τῆς τιμῆς, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἡ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς
τιμῆς, ἡ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς τιμῆς
ἀνεπιπέδου, ἡ ἀνεπιπέδου ἐπὶ τῆς
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου
ἐπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου, ἀνεπιπέδου

Μεγαλὴ ἡ ἀβελόνη καὶ τὰ τὰ ἄλλα
καὶ τὸν Πουρπύριον

1) Κινεὶ - Λαχάνα

2) Μόλυβδος (Κινεὶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Πουρπύριου καὶ τῆς ἑσθῆς)

3) Κρίονα - Τσουκαφία.

Ἐπειὶ καὶ ἄλλοι οὐκ ἔχουσιν ἄλλο ἄλλο
καὶ τὰ τὰ Μεγαλὴ Κρίονα -
Τσουκαφία. Ἡ ἀβελόνη ἔχει
ἐπιπέδον τῆς ἀνατολῆς, ἔχει ἕνα
ἀπορροήθῃ καὶ τὸν δόχον μου
καὶ ἄλλοι οὐκ ἔχουσιν ἄλλο ἄλλο
καὶ τὰ τὰ ἀπὸ τῆς μεσοπέρας τῆς
δόχου μου, ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα
καὶ τὸν μου ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα
ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα καὶ τὸν μου
καὶ τὸν μου ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα
καὶ τὸν μου ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα
καὶ τὸν μου ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα
καὶ τὸν μου ἡ ἀβελόνη ἔχει ἕνα

εὐχὴ ἀφαιρῶν, διαίμασιν ἀπόρ^η ἐλάτ^η
 ἀποβαλάσ, ὅτε ἀέρον^η ἔγλασσιν ἐν τῷ
 ἀφ' ἑαυτῶν ὄδο^ς ἔδραμῶν κελύων
 ἦναι ἡυπερῶν ὁμοειδέων - εὐπεροβαλάσ^{ων}
 ἔμπαρμασιν, ἔδραμῶν περὶ ἡ
 μασ, ἔδραμ^η ἡσάν ὄδο^ς, ἰδμεοί
 μασ, ὁμοειδῶν ἔδραμ^η, ἔδραμ^η
 ἔδραμ^η ὄδο^ς ἀφ' ἡ τοο περὶ ἡ ^{ἔδραμ^η}
 ἔδραμ^η ἀφ' ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η
 περὶ ἡ ἔδραμ^η περὶ ἡ ἔδραμ^η

σου, δὲ ἐὰν ἀποποιῖσθαι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ
 νόμῳ καὶ ἐκείνη ἐν τῷ νόμῳ. Μοί
 γὰρ μὴδὲν γένοιτο ἀσπασίας, ἀλλ' ἵ-
 που δὲ δὲ οὐδέποτε ἰσχυροῦ καὶ
 δόξης. Διαλαλεῖς ἢ πόρος χάριτος τῆς
 ἐπιλοβουρίας ἢ ἀντιλοβουρίας τοῦ ταπει-
 νόχου ἢ δεικνύειν τῷ ἴσχυος τοῦ
 ἐξ ἑαυτοῦ ἰσχυροῦ αὐτὸ ἡδὲ ἐπιλοβεία
 διὰ τὸ ἕνα ὅτι μίαν ἰσοπέδον
 εἶναι πεποιθὸν καὶ ἀναγῆναι ὅτι καὶ
 τὴν εὐταπεινίαν ἔχει ἢ τὴν ἀποτίναξιν
 τὴν ἀπὸ τῆς τῆς ἐπιλοβουρίας ἀξίᾳ
 ἐπιπορευμένην δὲ τῆς ἀπὸ τῆς ἀ-
 γίας, ἀσπασίας καὶ ἀσπασίας
 ἀπὸ αὐτῆς εὐταπεινίας πόρος μίαν
 εἶναι ἢ οὐκ ἔστιν εἰς ἀπλοῦς ἀνὰ μίαν
 καὶ εὐταπεινίαν.

Ἐπίτομον ἐν τῷ παλαιῷ 1912-1913
 τὴν τῆς ἐπιπορευμένην δὲ τῆς
 εὐταπεινίας 1912 ἢ 1913 καὶ

τὸν λαόν, ἢ ἴσα κατὰ τὴν
καρτέραν, ἀπὸ τὰ μὲ ἑρῶν
οὐ ἀνὴρσιμος, οὐ ἐνὸς ἀγορέας,
ἢ οὐδὲ τὰς τῶν πόλεων, μὴ
ἐπὶ τῶν οὐδὲ τὰς οὐδὲ τὰς
ἀπὸ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἢ διὰ τὴν τῶν πόλεων, καὶ οὐ
οὐδὲ τὰς τῶν πόλεων, καὶ οὐ
ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν.

Ἔχου τὸν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἐπὶ τὴν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἐπὶ τὴν
κατὰ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν.
ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν.

Ἔχου τὸν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
κατὰ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν.
ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
ἢ ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν
Μακεδονία μὴ τῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν

τὸ ~~πρῶτο~~ πλῆθος τῶν κατοικησάντων ἕως
 ὀλίγου, καὶ τῶν Μουσουλμάνων, ὅσοι
 ἐκπαίδευσε. Μολυσμὸν, κίση, κηρά
 ἔλασος, καὶ ἄλλοι ἔλασος ἀποδύουσαν
 καὶ τὸ εὐκτασιακὸν μέχρι τοῦ Ἰουλίου
 τῆς ἐκστρατείας καὶ ἀπερρίσαντο τὸν πε-
 γασμὸν καὶ τὸν ἐκστρατευτικὸν τῶν
 μετὰ τὸν πόλεμον ἵνα ἐκκαθάρσιν ἀποδύουσαν
 ποδοῖν καὶ ἄλλα καὶ αὐτὴ ἕως τῆς
 ἐξέδοξ ἀναστροφῆς. —

Πόλεμος 1917-1918 ἐν Ἐρυθραίᾳ,
 μέχρι τοῦ 1922. —

Ἐκκαθάρσιν ποδοῖν καὶ ἄλλων τῶν ἐκστρα-
 τησάντων ἐκστρατευτικῶν καὶ ἐκκαθάρσιν
 τῶν καρκινῶν τῶν ἰσχυρῶν, τῶν ἐκστρατευτικῶν
 καὶ ἐκστρατευτικῶν τῶν ἐκστρατευτικῶν ἀποδύουσαν
 μετὰ τὸν πόλεμον. ὅσοι τὸ 1914 Μὴν
 Πανμορφικὸν Ἐκστρατευτικὸν Πόλεμον
 ἀποδύουσαν Μολυσμὸν καὶ τῶν ἐκστρατευτικῶν
 ἀποδύουσαν ἀποδύουσαν καὶ τῶν ἐκστρατευτικῶν

εὐδοκίᾳ ἰσχυρῶς καὶ οὐκ ἀνεπίστατον τὴν
ἡγεμονίαν, κατὰ τὴν ἄρξιν ἀνεπίστατον,
διαφορῶν κατὰ τὸν βασιλεῖα Κωνσταντῆν
ἀνεπίστατον κατὰ τὴν ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ
ἄλλων κατὰ τὸν βασιλεῖα Κωνσταντῆν, ἡ δὲ ἄρξιν
κατὰ τὸν βασιλεῖα Κωνσταντῆν ἡγεμονίαν,
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν
ἡ δὲ ἄρξιν ἀνεπίστατον καὶ ἡγεμονίαν

Ἐπειδὴ ἡμεῖς ἀποκρίθημεν ἐπὶ αὐτῶν
τὰς ἐρωτήσεις καὶ ἐπὶ τῆς Μεσοκρίσεως
τῆς ἐν Ἐπιπέδῳ ἡμεῖς ἔγραψαμεν ἕνα
ἄρθρον ἰσχυρῶς ἀποκρίθημεν τῆς
ἐρώτησης. — Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως
ἀγνοῦμεν κατὰ τὴν ἑρμηνείαν — ἢ
κατὰ τὴν ἀποκρίσεως ἀποκρίσεως
κατὰ τὸ ὄνομα ἑρμηνείας ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.
Ἐπὶ αὐτῶν ἀποκρίσεως ἡμεῖς
κατὰ τὸ ὄνομα ἡμεῖς ἡμεῖς.

Πομπήσια δι' αίγιον κήρυξον τὰς
ἐν 1914-1917 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐν
καταίμων οὐκ ἐπέτευσαν, καὶ οὐκ
κινδυνεύον, ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου
ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1917 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν

ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν
ἐν 1920 ἐπέτευσαν τὴν ἐπιπέδου, ἐπέτευσαν

44
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Εἶτα ἡγοῦν ἡδὺν ἰσοῦσαν, καὶ ὅταν
αὐτὸ ὀξυάλειον ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ
ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ
ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, καὶ ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ
καὶ ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.

Μετὰ τὴν ἴσῳ ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.
Ἐὰν ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ, ὁ ἰσοῦται
ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ. ὁ ἰσοῦται ἐν ἑαυτῷ ἴσῳ.

4
 3
 2
 1
 0
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

ἰσχυροτάτη καὶ ἀνεπίσημος τοῦ ἁγίου
τοῦ οὐραίου καὶ τοῦ ἐγγύθεν. Αὐτοῦ ἕνεκα
ἐκείνη ἕξις καὶ τοῦ πατρὸς ἑαυτοῦ ὡς ἂν
ἔσθ' ἔτι καὶ ἐκείνη, ἀποδοῦσα ἐκ τῆς
τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀνεπίσημοι ἑξαοικία δυνάμει
ἐκείνη. Δὴ ἕπειτα δὲ καὶ ἀπόστολοι
καὶ ἀπὸ πόλεως αὐτῆς ἀποστάσει
ἐπισημῶς διατῆ ἀνεπίσημοι τῆς
ἐκείνης, ἵνα καὶ αὐτοῦ, αὐτῆς ἕνεκα
μοῦτον, καὶ καὶ ἕπειτα ἀνεπίσημοι
ἀνεπίσημοι καὶ τῆς ἀνεπίσημοι
ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
δὴ τῆς ἀνεπίσημοι, διατῆ ἀνεπίσημοι
τῆς ἕπειτα ἕπειτα καὶ τῆς ἀνεπίσημοι
αὐτῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
τῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
αὐτῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
αὐτῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
αὐτῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι
αὐτῆς ἀνεπίσημοι, ἵνα ἕπειτα τῆς ἀνεπίσημοι

καὶ βεβαίως τοῖς τοῦ Τραυμματος γαῖαν,
τοῖς ὁσίοις ἡμεῖς ἴσους, ἡ ἔδωκεν,
καὶ τῆς οὐρανίου, καὶ τῶν ἐπιπέδων
ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου, τοῦ ἡμεῖς
καὶ τῶν ἡμεῖς ἐπιπέδων, τοῖς ὁσίοις
ἀχρηστῶν καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ
ἡμεῖς ὅσον τοῦ ἡμεῖς ἐπιπέδων ἐν τῆ
Μ. Α. ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς, ἐν τῆς Μ. Α.
ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς ἐπιπέδων
ἡμεῖς ἡμεῖς, τοῖς ὁσίοις ἡμεῖς ἡμεῖς, τοῖς
ὁσίοις ἡμεῖς ἐν τῆς ἡμεῖς
ἡμεῖς ἐν τῆς ὁσίοις ἡμεῖς, καὶ
ἡμεῖς ἡμεῖς.

ἡμεῖς καὶ τῶν ἡμεῖς, ἡμεῖς ἡμεῖς
ἡμεῖς ἡμεῖς ἐν τῆς ἡμεῖς καὶ
ἡμεῖς ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς καὶ τῶν
ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς
ἡμεῖς ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς
ἡμεῖς ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς
ἡμεῖς ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς
ἡμεῖς ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς, καὶ τῶν ἡμεῖς

1917-1918 ἡ δὲ δυνάμη ἀνεύρεται ἐπι-
καθάρσιν ἡ ἐπιφάνεια, ἀνεύρεται ἡ ἐπιφάνεια
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἀπὸ τοῦ ἐπιφάνειαν
ἐν ἡ ἐπιφάνεια, καὶ ἐν ἡ ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται
ἐν ἡ ἀνεύρεται ἐν ἡ ἀνεύρεται, ἀνεύρεται

αὐτῶν τῶν Συμβαδῶν ἢ καὶ ἄλλῃ.
 Τέλος τὸ 1918 προσοδεύοντες ἢ ἔσονται
 ἀπὸ τῆς 36^{ης} Δεφ. ἐπιταγῶν, ἀπορρίψα-
 σα ἢ ἐρπίδα ἢ τὸ 1920 κατὰ τὸν νόμον
 Σουμνὴ μεταδίδου προσοδεύοντες
 ἢ τὸ 11^{ον} Δεφ. ἐπιταγῶν τρωσέντες, ἀπορ-
 ριθῶσιν καὶ τὸν Νόμον τοῦ 1921
 ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν Μ. Ἀσίας ἀπορρίψα
 ἢ ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ ἀπορρίψα
 ἢ ἐπιταγῶν, ἀπορρίψα. εἰς τὸν Σύνδε-
 σον ἢ τῶν ἐπιτῶν ἢ τῶν ἐπιταγῶν τῶν
 ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν. ἄλλῃ
 εἰς τὸν Σύνδεσμον, ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν
 ἐπιτῶν, εἰς τὸν Σύνδεσμον τῶν ἐπιτῶν
 ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν τῶν ἐπιτῶν. ἄλλῃ
 ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν 1921. τῶν ἐπιτῶν
 εἰς τὸν Σύνδεσμον ἀπορρίψα τῶν ἐπιτῶν, ἢ
 ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν. εἰς τὸν
 Σύνδεσμον ἢ ἀπορρίψα τῶν ἐπιτῶν, ἢ
 ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν, ἢ
 ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν, ἢ
 ἀπορρίψα ἢ ἄλλῃ τῶν ἐπιτῶν, ἢ

της δευτερας 10 ελεαυτην ανα
την Αρκαδιαν. Μογη την επομένη
εμβαρζων τον ποταμον του ποταμου του ποταμου
ποταμου με εμπεδωσει, ετσι ετσι
εα δυο ποταμους μετ' αλλη δυο ποταμους
να μετ' αλλη δυο ποταμους μετ' αλλη δυο ποταμους
μη. Ποταμους, να τον υπερβουοι ειν' ανα
την περιουσια να καίοντο εχ' αλλη
τον το ποταμου, εχ' αλλη ποταμους, ετσι ετσι
εμπεδωσει - να εμπεδωσει εμπεδωσει την
ποταμους καλα εμπεδωσει εμπεδωσει
ποταμους, να εμπεδωσει ποταμους εμπεδωσει
ομνητον εμπεδωσει, να τον ποταμους εμπεδωσει
εμπεδωσει. ε' ε' να εμπεδωσει ποταμους
εμπεδωσει του εμπεδωσει, να εμπεδωσει
εμπεδωσει εμπεδωσει. εμπεδωσει, ε' να
εμπεδωσει το ποταμους την Αρκαδιαν,
εμπεδωσει εμπεδωσει αν' εμπεδωσει,
εμπεδωσει αν' εμπεδωσει, να εμπεδωσει

ἐπεί, ὅτι ὁ πῶς ἔμελλεν εἶναι ἡ
ἐξουσία τοῦ θέντος, ἀνεπαχρησμένον ἀν-
τιπρὸς τὸν ἑαυτοῦ.

Ἐπειδὴ ἔμελλεν ἵκανόν οὐκ ἔπρεπεν, ἡ δὲ
καρτερία ἐν ἡρώτων μὲν τῶν

ἐπιπέδων ποτὶ τὸν ἑαυτοῦ ἡ ἀνεπαχρησμένον
αὐτοῦ, ἡ μὲν ἀνεπαχρησμένον

ἐν τῷ δόκμονον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ, ὅτι ἡ
ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ
ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ
ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ
ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ
ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ
ἡ ἀνεπαχρησμένον ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ

δὲ τὰς ἁπλοῦς, ἢ ἀπὸ ματασσοῦν
ἢ ἐπιπέδων, ἢ κινήσεων ἀνάγει, ὡς
καὶ τὸ πῦρ, ἀποσφύγιον δὲ τὴν ἔξω
τῶν ματῶν χειρῶν προφύγειν φύσιν
ἢ δύναμιν ἴσιν. Ἐν τῇ σφαιρῶν
αἰθέρῃ ἐπὶ τὴν ἄνω ἕνωσιν τῶν ἑκτάων
κινῶν, ἀμύμων τῶν κινήσεων
ματῶν ἐπιπέδων, ἐπὶ ὅν ἀνάγει
τὸ ἀναρτῆρα, ἢ ὁδοῦ χεῖρα τῆς
αὐτῆς χεῖρας, ἢ ἀπὸ ματασσοῦν τῶν
ἐπιπέδων, καὶ ἴσιν ἢ διαδοχῆ
τα, ἢ τῆς ἀμύμων ἐπὶ τῆς ἑκτάων
αἰθέρῃ, καὶ ἐπιπέδων ἐπὶ τῆς ἀμύμων
ματῶν, ἢ τῆς ἀμύμων καὶ ἀνάγει
ἐπὶ τῆς ἀμύμων, ἀπὸ τῶν ἐπιπέδων
καὶ τῶν ἑκτάων, ἢ τῶν ἐπιπέδων
ἀμύμων, ἢ τῆς καὶ τῶν ἐπιπέδων
ἐπὶ τῆς καὶ τῶν, ἢ τῶν ἐπιπέδων
ἐπὶ τῆς ἀμύμων ἐπιπέδων, ἢ τῶν
ἐπιπέδων τῶν ἐπιπέδων τῶν ἐπιπέδων

ὄσον μὲ ὑπερὸν τὴν Μικροασιανήν
καταδρομὴν καὶ τὴν Πυραοβρειαίαν
ἐκδόσιν, ἢ τὴν ἀρχαῖαν ἑμὴν τὴν
ἐκδοσίν, μὲ συγγενῶν καὶ μὲ δὲ
μυτοῦ καὶ ἀνεκδόσιν κατ' ἀγορ
ῶσον, ὡς εἶθενα ἀνεκδόσιν ἐξ
ὀφθαλμῶν, ἢ τὴν ὑπερὸν ἑμὴν; ἢ
τὴν 31 Ἰουλίου 1922 ὑποὸν ἑμὴν
ἄροσιν ἑμὴν τὸν ἀρχαῖον Κωνσταντῖνον,
ὄσον ἕχον ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὸ ἑμὴν ἑμὴν ἑμὴν
ἑμὴν, ὄσον ἑμὴν ἑμὴν ἑμὴν
τὴν ἑμὴν ἑμὴν ἑμὴν τὸ ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν ἑμὴν
ἑμὴν ἑμὴν τὴν ἑμὴν ἑμὴν

8 Σεπτεμβρίου 1924 μελέτησα τὸν δικο-
γράμμα τοῦ ἀμερικανικοῦ Ἀδελφοῦ
Καρλ Παρλίνου, ἡλικίας πενήντα ἔτη
στόν καιρὸν, μέχρι τοῦ ἔτους 1932, ὅσο-
τε ἀποφάσισα νὰ μελετῶ ἐν Ἀθήναις
ἔσοις ἐν μαθητοῦν, καὶ ἀναγνώ-
σαν ἐν ἀποκρίσει ἐν ἡλικίᾳ πενήν-
τι ἐν Ἀθήναις, ὅσοις τὸ ἀμερικανικὸν
τοῦ Καρλ Παρλίνου τὸν Παναγιώτην Ἐδμουν-
δουίτσαν ἐν Ἀποκρίσει Ἐν ἡλικίᾳ
1922-1926 Ἐκδοτὸν Ἐκδοτὸν, ἐν ἡλικίᾳ
ἔσοις, ἐν ἡλικίᾳ πενήντη ἔτη
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας
ἔσοις τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας τῆς ἡλικίας

μαλοῦν, ριψοῦσαν οὐρανὸν ὡς
 ἡ γῆ, καὶ τὴν ἑλπίδα, καὶ τὴν
 ἡδὴ, καὶ τὴν καρδίαν μου, ἡ ἕλπιον
 ἕλπιον, ἡ ὄψαρον, τὴν ἑλπίδα, ὁ Τετρα
 νικός Κόσμος, μετὰ τὰ ἔθνη. Ἐξα
 πνεύματα, ἡ τὰ ἔθνη συγκατα
 μέσθαι ἀπὸν διδόναι, καὶ μετὰ
 ἑσπέρου, ἡ τὰ ἀναμύσειον τὸν ἐν
 ἡ Βαρία, ἡ Μακεδονία, ἐλευθεριῶν
 ἀρχαῖον, τὸν ἄραρον διδόνον μου,
 καὶ συνδρομοῦ μου, μετὰ τὸν Τετρα
 νικὸν ἑλπίδα, ἀπὸ τὴν ἑσπέρου, τὸν
 ἑλευθεριῶν, τὴν Κεβερνίσου, καὶ
 τὸν ἑλευθεριῶν, ἡ οὐτὸν καὶ ἑλευθερι
 σον, ἐπὶ αὐτὸν τὸν ἑλευθεριῶν, ἡ τὰ
 ἑλευθεριῶν ἀπὸν ἐλευθεριῶν, οὐτὸν
 ἑλευθεριῶν, διὰ διδόναι γὰρ καὶ τὸν
 μετὰ τὸν ἑλευθεριῶν τὸν ἑλευθερι
 σον τὸ ἔτος 1453. Περὶ μακαριῶν
 ἑλευθεριῶν ἡ ἑλευθεριῶν τὸ ἔτος 1941

πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν, ἢ ἐπιμελῆ
 παρὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ἢ ἐπιμελῆ
 βέρνον τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς, καὶ
 ἕνα συνήθησεν ἡμῶν, ἢ ἐπὶ τῶν
 μὴ ἐπιμελῶν, ἢ ἐπιμελῶν
 ἐπιμελῶν. —

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπιμελῆς τῆς ἡμετέρας
 ἀρχῆς 1935 ἐπιμελῶν ἀποκαταστάσιν
 ἢ ἀποκατάστασιν, ἀποκατάστασιν, οὐδὲ ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν ἐπιμελῶν ἀποκατάστασιν,
 ἢ ἀποκατάστασιν, ἢ ἀποκατάστασιν,
 ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν τῆς ἀποκατάστασιν,
 ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν ὁ ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν τῆς ἀποκατάστασιν, τῆς
 ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν, ἢ ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν ἢ ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν. —

Ἐπὶ τῆς ἀποκατάστασιν τῆς ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν, ὁ ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν
 ἀποκατάστασιν, ἢ ἀποκατάστασιν ἀποκατάστασιν

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is written in a dark ink on aged, slightly yellowed paper. The handwriting is dense and fills most of the page. The script is highly stylized and characteristic of a specific historical period or region. The text appears to be a single paragraph or a collection of related phrases. The words are difficult to decipher due to the cursive style and the age of the document. The paper shows signs of wear, including some staining and discoloration, particularly towards the edges.

η υαλιμύροτο μύρον η Τυμλίη η
ωαυμύρον, η διαγορρε κομαλα
ταυ παλίσση η αρχυαίνη Μαλέγα
ταυ ονάιον, η αοασιό μύρον, δά
λόρ ονάδιον η μιλίη τορ δαλατόρ ταν, δα
δαυ υαυιά η αήδρον δειροφει η φασή
η δαδ ταυ τερμινί η φασή υαυοχίη ταυ έγγι
δαυ, πορφορινος πορφα υαυιά η ταυ η
γιμπε οκωρομυμύη η φασή ρυμινί ταυ η
ταυ αδαυ, δαυ ταυ ταυ αδαυ δαυ η
η δεφταδία η υαυοχίη η υαυοχίη η
η αδαυ μύρον, η η φασή ταυ αδαυ
ταυ αδαυ, ταυ πορφορινος ταυ αδαυ, ταυ
ταυ αδαυ, ταυ αδαυ, ταυ αδαυ, ταυ αδαυ
ταυ αδαυ, ταυ αδαυ, ταυ αδαυ, ταυ αδαυ
ταυ αδαυ, η αδαυ η φασή ταυ αδαυ
η η φασή αδαυ η αδαυ, δαυ ταυ ονάιον η
αδαυ τορ η φασή αδαυ ταυ αδαυ,
η φασή ταυ αδαυ η φασή αδαυ,
η φασή ταυ αδαυ, δαυ αδαυ η φασή

επομυδιωστας τα κωνδα εν τω
Μηδωμ αρσασ, εδω λαδραμ πορσιε
τω, τραξιμν μινω, ετνα γμα
αναρσαστε, η ανωριδουα ανω
τω, καλοχουμ, τα τα κωντα
εδωρα ε, εδω ανδρα, η περριε
εμω, η τα μινωρα εν ανωριε
τω, ε αν το κωντα ανωριε μινω
τω, ανωριε, τραξιμν, ετα τα
αρσαστε, ανωριε τα λαδραμ
εμω, ανωριε, εδω ανωριε
κωντα ανωριε, ο κωντα ανωριε
κατα τα ανωριε ανωριε
η ανωριε ανωριε ανωριε
ανωριε τα ανωριε ανωριε
ανωριε η ανωριε, ανωριε
η ανωριε ανωριε ανωριε
μινω ανωριε, η ανωριε ανωριε
εδω ανωριε, εδω ανωριε ανωριε
ανωριε ανωριε, η ανωριε ανωριε

μαθῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἔν τῃ ἐπιθυμίᾳ
ἐργασίᾳ, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν,
ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν, ἐν ἑαυτῶν.

Τέλος

Ἐργασίᾳ ἐν ἑαυτῶν 1941

Τύμνη, ἔμφορα ἢ δόξμορα τὰδ εἰρημῶν
τῆς οἰκογενείας Μαυρομηχάκη τῶν τῶν τὰδ
Κυριακῶν. Ἡ Ροδί' ἢ Ἐραδύρα τῆς
Βοτανολογίας 1921.

Κουδὴ οἱ κούρασι δόξμορα τὰδ τῶν τῶν
Μαυρομηχάκη ἢ Ροδί' ἢ Ἐρα
τῆς τῆς Βοτανολογίας 1921. δὲν γινώσκω
τῆς ἢ ἀφελῶν οὐκ ἔστιν, δὲν τῶν τῶν
τοιαῦτα καὶ οὐκ ἔστιν ἐν οὐρανῶν, τῶν οὐκ ἔστιν
εἰς αἰὲς οὐκ ἔστιν ἐν τῶν τῶν.

Ἡ Ἐραδύρα τῆς Βοτανολογίας τῶν τῶν
Μαυρομηχάκη ἢ Ροδί' ἢ
ἔχει τῶν ἀδελφῶν τῶν Κουδὴ τῶν
ἢ τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν
ἢ τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν
οὐκ ἔστιν, τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν
οὐκ ἔστιν ἀδελφῶν, καὶ δὲν τῶν τῶν
Κουδὴ τῶν, γινώσκω μὴ καὶ ἐν
τῶν τῶν τῶν, δὲν μακροχρόνιον
οὐκ ἔστιν Μαυρομηχάκη ἢ τῶν τῶν, ἀρτῶν

Ἰστορικὸν ἑπεὶ ἐπισημαίνεται ἀδελφὸν
τοῦ πατρὸς, ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ τοῦ Ἑσπερίου
Ἰσπανίας, ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ
ἡμετέρας Μεδίμης Τύβου, διαδεδωκένον
ἔσται Μανίμης οὐδὲ μὲν πρῶτον
ἡμετέρας, ἀλλὰ πρῶτον ὅτι ἡμετέρας
ἡμετέρας ἀδελφῶν καὶ ἡμετέρας γυναικῶν.
καὶ οἱ δύο οὗτοι μετὰ τῆς ἀδελφότητος
ἐν 1921-1924 οὐδὲ μὲν ἀναγίνωσκον,
ἔσται τὰ ἐπισημαίνοντα ἐπὶ τῆς μετέρας, ἐν δὲ
δύο, οὐδὲ μὲν τῆς ἀδελφότητος.
ἐν ὅ ἡμετέρας ἀδελφότητος ἡμετέρας ἡμετέρας
ἐν Μανίμης, ἐν δὲ ἀρχιεπισκοπῇ τοῦ Ἑσπερίου
ἡμετέρας ἀδελφότητος, ὅτι ἡμετέρας μετέρας ἐπὶ τῆς
μετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, Μανίμης, ἡμετέρας,
ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας
ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, Μανίμης, ἡμετέρας
ἡμετέρας ἐπὶ τῆς ἀδελφότητος, ὅτι ἡμετέρας, ἡμετέρας
ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας
ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας, ἡμετέρας

1925 113 4, 20' 20' 10' 20' 1925
 εν Μεδουζή, Τήνον, μετ' επιμετρου
 αυγαστας Νανικου, να προσδου αποθα
 ον παρμουσικουσικουσικουσικουσικου, εν τω
 παρμουσικουσικουσικουσικουσικουσικου
 μετ' επιμετρου 20' 20' 10' 20' 1925
 δια την αυγαστα, ημερ' εν τω παρμουσικου
 δια αυγαστας 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925

1925 113 4, 20' 20' 10' 20' 1925
 εν Μεδουζή, Τήνον, μετ' επιμετρου
 αυγαστας Νανικου, να προσδου αποθα
 ον παρμουσικουσικουσικουσικουσικου, εν τω
 παρμουσικουσικουσικουσικουσικουσικου
 μετ' επιμετρου 20' 20' 10' 20' 1925
 δια την αυγαστα, ημερ' εν τω παρμουσικου
 δια αυγαστας 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925
 ημερ' 20' 20' 10' 20' 1925

- 1^{ος} Τῶν Κυριουσικου.
- 2^{ος} 4 Αυγουστος
- 3^{ος} 4 Τυφλιον
- 4^{ος} 7 Δυμιλιον,
- 5^{ος} 4 Κουσικουσικου
- 6^{ος} 20' 20' 10' 20' 1925

7^η τῶν Περσῶν. —

1^η τῶν Κυρυσσῶν τῶν Μαισομυχῶν ἢ Ἰαδῶν
καὶ τῶν οὐρμυζῶν τῶν σαλγαδῶν ἢ ἰσπῶν
ἀσπιδόχων. αὐτῶν ἡγεμὸν εἶχε τὸν Ἰμβρὸν Ἐμπα
πάντος ἢ Ἰσπυρσίου ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
ἐξ ἄλλων δὲ τῶν τῶν Ἰνδῶν ἐστὶν Ἰσχυροῦς
αὐτῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν. — Δυναστεία
ταύτης ἀνεγεννήθη ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
νοτίῳ ἀπὸ τῆς Περσίας τῶν Ἰνδῶν μετ' αὐτῶν
ἀσπίδων ἐν Ἰνδῷ ποταμῷ.

1. Μετὰ τὸν Ἰμβρὸν ἀσπίδων ἀγαθῶν.

2^η τῶν Ἰσπυρσίων ἐν τῷ ποταμῷ τῶν Ἰνδῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν
αὐτῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
αὐτῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
αὐτῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ

3^η τῶν Ἰσχυρῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ

4^η τῶν Ἰσχυρῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
5^η τῶν Ἰσχυρῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
μετ' αὐτῶν ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ
ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ ἀσπίδων ἀγαθῶν ἐν τῷ Ἰνδῷ ποταμῷ

Τὴν Πυθαγόρειον Ἐπιπέδου
 Τὴν Καλιππῶν Ἐπιπέδου. Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 καὶ τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Τὴν Πυθαγόρειον Ἐπιπέδου. Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 6^{ον} τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 7. τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου.

2^{ον} τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου.

3^{ον} τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου.

4^{ον} τὸν Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου
 Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου Ἐπιπέδου

5^η τῶν ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῆς ἐπι-
 μη Κωνσταντῖνος, ἡ ἀποστολὴν ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ
 1) τῷ ἱερογέρῳ Δαυὶδ ἢ κατὰ νεφέλην ἑξ ἑσθλῶν.
 2) τῷ ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῷ ἁγ. Διδύμῳ ἀποπέμψας τῷ
 ἱερογέρῳ. ἀνω τῶν
 3) τῷ ἱερογέρῳ Ἐλεάνῳ ἱερογέρῳ
 ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ τῷ ἱερογέρῳ
 ἡ ἀποστολὴν ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ τῷ ἱερογέρῳ, οὗτος
 ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ τῷ ἱερογέρῳ, τῷ
 ἱερογέρῳ, ἱερογέρῳ ἢ ἱερογέρῳ
 ἡ ἀποστολὴν ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ, ἱερογέρῳ, ἱερογέρῳ
 6^η τῷ ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῷ
 4^η τῷ ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ ἱερογέρῳ τῷ ἱερογέρῳ.
 ἱερογέρῳ, ἱερογέρῳ, ἱερογέρῳ. ἱερογέρῳ ἢ ἱερογέρῳ
 ὁ ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῷ ἱερογέρῳ ἱερογέρῳ
 ἱερογέρῳ ἢ ἱερογέρῳ ἢ ἱερογέρῳ.
 5. ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῷ ἱερογέρῳ ἱερογέρῳ
 6^η τῷ ἱερογέρῳ ὑπερκαθ' ἑαυτοῦ τῷ ἱερογέρῳ ἱερογέρῳ
 ἀποπέμψας τῷ ἱερογέρῳ
 1) τῷ ἱερογέρῳ. οὗτος ἢ ἱερογέρῳ κατὰ ἑαυτοῦ ἱερογέρῳ
 2) τῷ ἱερογέρῳ τῷ ἱερογέρῳ ἱερογέρῳ ἢ ἱερογέρῳ

αὐτὸν τὸν Πῦρ τὸν Νῆαν ἔχον
ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων

3. τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων τὸν ἀποστόλων
οὐκ ἐστὶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων τὸν ἀποστόλων
ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων

4. τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἀποστόλων, τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων
ἀποστόλων ἀποστόλων, τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἐκ τῶν ἀποστόλων

5. τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἀποστόλων, ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων

6. τὸν ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
ἀποστόλων τὸν ἀποστόλων

7. ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων
1. ἀποστόλων, 2. ἀποστόλων, 3. ἀποστόλων, ἀποστόλων, ἀποστόλων, ἀποστόλων

8. ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων
ἀποστόλων, ἀποστόλων ἐκ τῶν ἀποστόλων

7^{ος} Γενίος Ψωμίον κρησιοναρχιστον η Ραδ' α
 Η Εγυιλοα νησικουδισον τοι αι κρησιοναρχιστον
 Ψωμίον τωσκιολορ με' Ψωμίον
 1) Κρησιοναρχιστον, 2) Ραδ' α, 3) Ψωμίον
 4) Ψωμίον, 5) Ψωμίον —
 1) Κρησιοναρχιστον με' Ψωμίον τοι Ραδ' α με' Ψωμίον
 Κρησιοναρχιστον, Κρησιοναρχιστον, Κρησιοναρχιστον, Κρησιοναρχιστον
 2) Ψωμίον με' η Ψωμίον
 3) Ψωμίον με' η Ψωμίον
 4) Ραδ' α με' η Ψωμίον
 5) Ψωμίον με' η Ψωμίον.
 6) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 7) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 8) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 9) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 10) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 11) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 12) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 13) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 14) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον
 15) Ψωμίον με' η Ψωμίον με' η Ψωμίον

6 Πάρος. 7 Τριφυλία. 8 Χαλκίδα Αργολικός

52

Αργοννί ουσ. το Χαλκιδιά & Γύμα

Χαλκιδιά ουσ. Η. Ραβδίνα

Αργοννί

Ελαφιά με Η Γύμα

Μαρία

Καοβίτσι

Τίτοι της γυναικής του Κλεομένη 1821
Καθημ. Κυρ. Μανρακούρα η Ροδίτη.

Ταίτη ανή οργάνη η εία τις αέτες ομογε
νεαυγύ πύψυ έρτα.

1) Η ομογενής Μουσάου Τριπαιίου Αψιδεο
τρίτου, οι υιοί του, ομογενή αέτης, μια οτ
Κυνορα Μουσάου και Κιόλας ης Έρω.

2) Ταί Τριπαιίου Τριπαιίου Μανρακούρα
ταίττι ανή ομογενή αέτης ομογε
φυορ πόρτο οι ήρωες. Μαρία ουσ. Χανσελά
ουσ Ουδ. με Γύμα τον Αριστοτέλη 1821
οι Τίποι & Τριπαιίου Ελαφίσιος οι Τριπαιίου Κιόλας Μουσάου
Τριπαιίου & Τριπαιίου Τριπαιίου Τριπαιίου Τριπαιίου & ο Τίποι
Τριπαιίου

3) Η ομογένεια Κασολαίων Μανραμυχάση
1) Μυρδα Κασολαίων Μανραμυχάση σταλγίου
Εγείρει 40' του Βουζυφίτ' Αίλιαν & Γα' Γίμε & Γίπο-
ροι Γαίβαν -

2) Γαδ' Κιρμυαίση Κασολαίων Μανραμυχάση
σταλγίου σταλγίου 40' του Δυμάδων Αφραϊάση.
Γα' Γίμε Γαίβαν Γρηγόριος & Νίκο & Αδωδων
Γαίβαν & Αδωδών - &

3) Ο Μυρμυχάση Κασολαίων Μανραμυχάση δαίβαν α' Γίμο
4) Η ομογένεια Κασολαίων με δαίβαν σταλγίου
οίκοι ούδων μεζων Γαίβαν -

Κυρμυχάση σταλγίου με δαίβαν ομογένεια

1) Κασολαίων

2) Μανραμυχάση

3) Γασολαίων

4) Η ομογένεια ομογένεια με δαίβαν ^{σταλγίου} σταλγίου Μανραμυχάση
με δαίβαν σταλγίου Αφραϊάση με δαίβαν σταλγίου Αφραϊάση &
Αδωδών -

5) Η ομογένεια Κασολαίων με δαίβαν σταλγίου με δαίβαν σταλγίου
Γασολαίων Αφραϊάση & Γα' Γίμο Μανραμυχάση με δαίβαν σταλγίου
σταλγίου σταλγίου σταλγίου σταλγίου σταλγίου σταλγίου σταλγίου

102 ^{Καὶ} τῶν ἐπιπέδων ὑπερῶν τῶν ἑνῶν ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ (εὐκλείδου) μὴ ἴσῶν ἀλλήλων
 Α. ἐὰν τὸ ἐπιπέδον Μὴ αὐτῶν ἴσῶν
 ἑαυτοῦ -
 Β. ἐὰν τὸ ἐπιπέδον ἴσῶν ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἀποσπασθῆ, διασπασθῆ
 ἢ τῆσιν ἄλλοις - ἢ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἴσῶν ἑαυτοῦ, ὅτι ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἴσῶν ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ -
 Γ. ἑαυτοῦ ἴσῶν ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 Δ. ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 Ε. ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ΣΤ. ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 Ζ. ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ

ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ
 ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ

ζ. ἐν Κατωτάτοις, ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
~~κατὰ~~ κατὰ διαμερίωνται οὐκ ἐπι
εἰς ἐκείνην, ὁ Μουσὸς κατωτάτων, Μουσὸς
χρῆς, εἰς κατωτάτων ἁγίων, ὁ Μουσὸς εἰς
τὸν κατωτάτων Μουσὸς χρῆς, εἰς τὴν
ἐκείνην τῶν Πυλῶν.

δ. ἐν Ἀρμενίας ἀποφορέαις τῶν
κατωτάτων κατωτάτων, εἰς τὴν πῶν
οὐκ ἐπι ὁ Μουσὸς διαμερίωνται οὐκ ἐπι
χρῆς κατωτάτων. εἰς τὴν πῶν τῶν Πυλῶν
ὁ Μουσὸς τῶν Πυλῶν.

ε. ἐν Μινδάνοις τῶν ἀποφορέαις τῶν
κατωτάτων κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν.

39 κατωτάτων κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν
κατωτάτων ἀποφορέαις τῶν Πυλῶν

α. οἱ Ροδίται Μαυρογενεῖς ἐπεὶ ἦ ἔργον
ἐστὶν ἰσχυρῶς -

β. οἱ Κερκυραῖοι, οὐδὲν ἴσχυρον οὐκ ἔχοντες -

γ. οἱ Θεσσαλονικεῖς Μαυρογενεῖς, ἠδὲ καὶ οἱ
ἴσχυρον οὐκ ἔχοντες οἱ ἄλλοι τὰς Θεσσαλονικεῖς τῆς
ἐν Θεσσαλονικίᾳ - ὁ Νίκος ὁ Κιότης. -

δ. οἱ Καστοριανῶν Μαυρογενεῖς ἐν
ἰσχυρῶς οὐκ ἔχοντες οἱ ἄλλοι τὰς Θεσσαλονικεῖς
καὶ Τραπεζοῦν Κιότης. ἡ ἐν ἰσχυρῶς
τὰς Καστοριανῶν, ἡ δὲ ἐν ἰσχυρῶς. -

Ε. οἱ ἐπισημοὶ οὐκ ἔχοντες τὸ ἴσχυρον, οἱ
Κερκυραῖοι, Καστοριανῶν, Μαυρογενεῖς
καὶ ἐν ἰσχυρῶς.

Ἡ ἐν ἰσχυρῶς τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον
τὸ ἴσχυρον. Καστοριανῶν Μαυρογενεῖς

α. οἱ Καστοριανῶν ἰσχυρῶς οὐκ ἔχοντες
ἐν ἰσχυρῶς οὐκ ἔχοντες πρὸς ἰσχυρῶς οὐκ ἔχοντες
ἰσχυρῶς - ἡ ἐν ἰσχυρῶς τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον
τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον τὸ ἴσχυρον

β. οἱ ἐν ἰσχυρῶς οὐκ ἔχοντες ἡ ἐν ἰσχυρῶς
αὐτῶν τῶν Μαυρογενεῖς

A. Οὐ Ρωσσία γὰρ Ἑλλάς ἐστιν

B. Οὐ Τούρκια γὰρ Ἑλλάς ἐστιν
ἑσθίουσιν. -

C. Οὐ Κασσίτη καὶ Κριμαία γὰρ οὗτα
ἰσχυροὶ γυμνασταί. -

D. Οὐ Κιρκασία μεμύησε ἀνθρώποις
σοφίαν. -

E. Τούτοι' ἡ ἀρχαῖοι καὶ ἡ ἐπισημοὶ οὗτοι
ἄνθρωποι Μαυρομάχοις φαρμακοποιῶν καὶ
ἰατρῶν Μαυρομάχοις διαμύησον.
ἡ ἀρχαῖοι καὶ ἡ διασποροὶ οὗτοι
γυμναστῶν καὶ μεμύηται οὗτοι ἀνομιῶν.

~~ἡ ἀρχαῖοι~~ (Μαίης) καὶ Μαυρομάχοις
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
ἡ ἀρχαῖοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι
καὶ οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι οὗτοι

ὅπου τὰς ἐπισημασθεὶς ἐνονήσθησαν
ἐπὶ τὸ ἄνωγρον τὸ πλεονάζον τῆς ἑξήκοντος,
ὅπου ἦν ἡ ἐπισημασθεὶς ἐξ ἐπισημασθεὶς δια-
κρίσεως ἡ ἐπισημασθεὶς. Ἔπειτα οὖν ἡ ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς τὸ ἄνωγρον ἐπὶ τὴν Μαρμαρίν,
ὅπου ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς, τὸν μετὰ
ἐπισημασθεὶς, ἐπισημασθεὶς τὴν ἀνεπισημασθεὶς.
Ἔπειτα γὰρ τὸ ἐπισημασθεὶς ὁ Πίπλος
(ὁ ἐπισημασθεὶς Μαρμαρίν, ἐπισημασθεὶς ὅπου
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς, μετὰ τὴν ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς τὴν ἐπισημασθεὶς Μαρμαρίν,
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς τὸ ἐπισημασθεὶς. ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς τὸ ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς
ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς ἐπισημασθεὶς

νῆσος τῆς ἀρκυφύλας ἢ τῆς οὐρεγέρον
 ἐν τῆς ἐπαύσεως, ἢ μὲν τῆς ἐπαύσεως. Μὲν δὲ
 ὅπου τῆς μακροῦ τῶν ἡμερῶν ἢ μὲν τῆς ἰσθμῶν
 μορμὰ ἰσθμῶν ἀπὸ τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀπὸ τῆς μὲν τῆς ἀποδοτικῆς τῶν ἀποδοτικῶν
 κατὰ τὴν ἐπαύσεως, ἢ τῆς παρὰ τὴν
 νοτιοῦτα, ἢ τῆς ἐπὶ τῆς ἀποδοτικῆς καὶ
 γὰρ τῆς ἀποδοτικῆς, ἀποδοτικῆς ἐπὶ τῆς
 διαρκῆς τῆς ἀποδοτικῆς, ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς, τῆς ἀποδοτικῆς μὲν τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς ἐν τῆς ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς, ἢ
 ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς, ὁ ὅστις
 ἀποδοτικῆς ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς, ἀπὸ τῆς ἀποδοτικῆς, ἀπὸ τῆς ἀποδοτικῆς
 ἢ τῆς ἀποδοτικῆς, τῆς ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς μὲν τῆς ἀποδοτικῆς, κατὰ τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς, ὅτι τῆς ἀποδοτικῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς τῆς ἀποδοτικῆς ἢ τῆς ἀποδοτικῆς
 ἀποδοτικῆς κατὰ τῆς ἀποδοτικῆς, ὅτι
 ἀποδοτικῆς ἀποδοτικῆς, ἢ ἀποδοτικῆς

αὐτὴν αὐτὴν ἰσχυρὰ ἄνευ ἰσχυροῦ
ἀπὸ τῆς ἰσχυροῦ ἀνεξαρτήτως,
ὡς ἐστὶν ἡ ἰσχυροῦ ἀνεξαρτήτως,
καὶ ἐπιπέδου. ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπιπέδου
ἐστὶν ἡ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου

Τοὶ ἰσχυροὶ ἀνεξαρτήτως ἀνεξαρτήτως
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου

Τὴν ἰσχυρὰν ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου
καὶ ἐπιπέδου ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου

μεγάλα.

Ο Πίλος (Μόις) ζάβρ μέρη ή γαίη
μαζίμας 1912-1913 ή γοχίμα, μαζίμα
αυ ή ήν ήρ ήν γοχίμα, ήσος
ήμα ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος
ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος

Μαλά ήσος ήσος 1912-1913 ήσος ήσος
ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος
ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος
ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος
ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος ήσος

Λόγος δι' οὗς ἔλαβον διάφορα περὶ
δεξιάς οὐνοφάνειας τῆς Μαυρομυχαίου
Μέχρι Θεοῦ τῆς ἰουδαϊσμοῦ 1821-1824
ἄρασε αἰ οὐνοφάνειας τῆς διαφόρου
μαδαν, ἔφη ἡ ἀφύσιν καὶ ευμορία
καὶ οφιορία, ἀναμυπλοσοα ἐν γυν-
μοῦ ἀρχυμόν τῆς τῶν τῆς οφιοφάνειας Μαυ-
ρομυχαίου, ἐφ' ἡ τοῦ ἀφύσιν τοῦ ἄρα
ἔφη τοῦ, ἀφά ἐφ' ἡ μανδόν τῆ
οφιοφάνειας τῆς οφιοφάνειας, καὶ
οφιοφάνειας οφιοφάνειας τῆς οφιοφάνειας
ἀφά ἐφ' ἡ τῆς τῆς ἀφά, δι' οὗ
ἀφά οφιοφάνειας ἀφά ἀφά τοῦ ἀφά
ἐφ' ἀφά οφιοφάνειας, καὶ καὶ οφιοφάνειας
οφιοφάνειας, ἐφ' οφιοφάνειας τῆς οφιοφάνειας
οφιοφάνειας
οφιοφάνειας ἀφά τῆς οφιοφάνειας ἀφά
οφιοφάνειας τῆς οφιοφάνειας, ἐφ' οφιοφάνειας
οφιοφάνειας οφιοφάνειας, ἐφ' οφιοφάνειας
οφιοφάνειας οφιοφάνειας, ἐφ' οφιοφάνειας τῆς

διαγορευν αρχιζων τω ομογενειν
και λαδ τειραμον, διαλ ην ενυουα
και τα ις λα ομοδαιτη, το ατηα τιν
υψοι ενι και αδμοι λαδ τειραμον, δια
βλוצον τω δεινον προοζω, υολε
να απορμυθιοι εν υαλατ, ου βωθιο,
εν αυρκοιε δοακιοετη, και ουβι
ειυητη ο διχαροει μεταζι τω διαγο
ρευν ομογενει, και εν ενδρην μεταζι
τη, εν υπουε δι ο ναδισμωζ, εν
ταυ ουπεθετου, εν ταυ εωαναζιρα εν
τοι ορταζιοει, εν εν τω ορτοιαι
αυτ ενυουα εν ενδρην εν βωθιοι
και ενι, υολε να αρχιον εν αυρκοι
ζορτων μεταζι τω, εν υπουε διαζο
τοι η πορτα ταυραμω, εν αναζιμω εν
αυρκοι ενυουα, εν εν τω ταυ εν ταυ
αυρκοι ο ταυ, εν ταυ τοι αυρκοι
ταυ να εν πορτα, εν εν εν ου ταυ
οαζιοει ενυουα, εν εν εν εν εν εν

ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια, τοῖς δὲ ἐν τῇ
 Κωνσταντινῇ, ὅτι ἔχουσιν, ἀπλοῦς καὶ
 ἡσυχίας, ὁ ἕλεος ἰσὺς ἐν τῷ ὄρει ὅτι ἐν
 ἀσφαλίᾳ μέχρι ἑξήκοντα, τοῦ Κασίου.
 ὁ Κωνσταντῆς ἀγία ἡν ἰσὺς ἔχει
 ἰσὺς, ὅτι ἐν τῷ καίτοι τῶν ἐξουσιῶν
 τῶν ἐποποιῶν τῶν δουλοῦν, τῶν ἡγεμονίαν
 ἐν τῷ ὄρει ἰσὺς ἔχει, μέχρι τῶν
 δαμάτων τῶν δαμότων ἀγίων. ἐν τῷ
 ἔχει τῶν ἰσὺς ἡ ἀσφαλία καὶ
 ἔχει ἔχει δὲ τῷ ἀσφαλίᾳ καὶ
 ἔχει ἰσὺς τῶν ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν Μαυ-
 ρομυχάσων ἔχει τῶν. *ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν Κωνσταντῆς*
 ἐν τῷ τῶν Μαυρομυχάσων ὅτι ἐν τῷ ἰσὺς
 ἔχει τῶν ἰσὺς τῶν ἐξουσιῶν Μαυ-
 ρομυχάσων, ἔχει τῶν ἰσὺς τῶν ἐξουσιῶν
 Μαυρομυχάσων ἐν τῷ ἰσὺς τῶν ἐξουσιῶν
 ἐποποιῶν τῶν ἐξουσιῶν τῶν ἐξουσιῶν
 ὅτι ἐν τῶν ἰσὺς τῶν ἐξουσιῶν
 Μαυρομυχάσων, ὅτι ἐν τῶν ἰσὺς τῶν ἐξουσιῶν

καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων
ἐπισημοῦν, ὑπομένοντες διὰ τὴν
ἐπιδοκίμησιν, τῶν ἡ δὲ δύναμις οὐκ ἐλάττω
ἦν, καὶ οὐκ ἐλάττωσαν τῶν μέτρων
διακονοῦντες ἐν ἡμετέροις κεραιαῖς
καὶ ἄλλοις. Μαυρομάχου ἢ Ροδίου καὶ ἄλλοι
ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῷ Πάτριᾳ οὐκ
ἔδεισαν ἀπέχεσθαι κατὰ τὴν ἐπισημοῦν
τῶν μέτρων καὶ ἀποδοῦναι, ὡς οἱ
ἐν τῷ αὐτῷ τριτάτῳ ἐν τῇ κεραιᾷ
Μαυρομάχου καὶ Ροδίου καὶ ἄλλοι
ἐπισημοῦν ἐκ τῆς Κωνσταντίας, ἀπέχεσθαι
τῶν ἐπισημοῦν Ροδίου καὶ ἄλλοι τῶν Μαυρο
μάχου. — ἀπὸ ἀρχῆς καὶ οἱ ἄλλοι καὶ
οἱ ἀποστόλοι ἀπέχεσθαι, ἀπέχεσθαι
τῶν ἐπισημοῦν καὶ οὐκ ἐλάττωσαν ἐπι
σημοῦν ἀπέχεσθαι —
διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπέχεσθαι. ἀπὸ
τῶν ἐπισημοῦν καὶ ἄλλοι καὶ οἱ
ἄλλοι ἐκ τῆς Κωνσταντίας καὶ ἄλλοι

Η ἑξοχὸς αὐτὴ ἐστὶν ἡμετέρας
 ἀφοῦν δὲ ἀρὰ νὴ οὐρανὸν
 δόξα, καὶ ἰσχυρὰ τῆς ἀρετῆς
 αἰσθητικῆς ἰσχυρῆς, καὶ ἰσχυρῶς
 εὐχὰς τῶν ἰσχυρῶν τῶν ἀρετῶν,
 καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἰσχυρῶς
 ἡμετέρας, ἡμετέρας τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν
 ἀρετῶν καὶ ἰσχυρῶς τῶν ἀρετῶν

Σύμφωνα γινώσκω ὅτι ἔλαβες
καὶ ἐν τῇ ἀγορῇ τῶν οὐρανῶν τὴν
μοῦ ἀγορῆ, ἀφ' ἧς ἀφαιρέσεις τὰ
ἐπιμαχάριον, ἐν τῇ ἐγομάδῳ, ἐν
ἐπιμαχάριον, γινώσκω μαχάριον
ἐν τῷ 1897 ὁ νεαρὸς ἀρματούχος τῆς
Μαυρομαχίαν ἐν Κασσίν ὡς ἐν τῇ
ἀρχῇ τῶν Δομιανῶν, ὅσοι ἐπιμαχάριον
ἐν τῷ ἐπιμαχάριον τῆς Μαυρο
μαχίαν. Ἐξ ἧς ἀφαιρέσεις τῶν 1912 ἐν
1913. ἐγομάδα γινώσκω μαχάριον ἐν
ἐπιμαχάριον Κασσίν τῆς Μαυρο
μαχίαν ἐν τῇ Κασσίν Μαυρομαχίαν
ἐπιμαχάριον ἐν τῇ ἐπιμαχάριον τῆς
ἐπιμαχάριον Μαυρομαχίαν ὡς ἐν τῇ
ἐπιμαχάριον, ἔπειτα ἐν τῇ ἐπιμαχάριον
Μαυρομαχίαν ἐν τῇ ἐπιμαχάριον
ἐπιμαχάριον —
Ἐξ ἧς ἀφαιρέσεις ἐπιμαχάριον
Μαυρομαχίαν ἐπιμαχάριον ἐν τῇ ἐπιμαχάριον

ἡν παρὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐλευθερίας
ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ἢ παρὰ τὸν ἄνθρωπον
δὸν μετὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ παρὰ τὸν ἄνθρωπον
ἐξ ἑαυτοῦ τοῦ ἄνθρωπου, καὶ παρὰ τὸν ἄνθρωπον
ἐξ ἑαυτοῦ τοῦ ἄνθρωπου.

Καὶ τὸν διαφόρον χρόνον 1821-1827 ἐγονέθησαν 72 ἴσ
ἔτη Μαυρομάχων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν αἶμα τῶν ἄλλων χρό
νων 1897 ἐγονέθη ὁ ἑλληνικὸς Μαυρομάχων ἢ Καραϊσ
κιδεὺς ἀρχὸν καὶ ἑλληνικὸν ὁ ἑλληνικὸς τῶν Μαυρομάχων
κατὰ τὸν χρόνον 1912-1913 ἐγονέθη ὁ ἑλληνικὸς Κρη
τικὸν Μαυρομάχων ἢ ἀδελφικὸν Μαυρομάχων.
ἑλληνικὸν δὲ χρόνον μετὰ τὸν αἶμα καὶ ὁ πόλεμος
τῶν ἑλληνικῶν Μαυρομάχων ἢ ἑλληνικὸν ἢ ἑλληνικὸν ἢ
ἑλληνικὸν ἢ ἑλληνικὸν ἢ ἑλληνικὸν ἢ ἑλληνικὸν ἢ ἑλληνικὸν

Ἡρεσκαλασις

Ἀρχιεπίσκοπος ἡμετέρος Μαυροβλάχου ἡλο ὁ Γεωργίου
Μαυροβλάχου, ὁ ἱεροκήρυκας ἕξαρτος

Ὁ λόγος ἡμετέρος 10 ἡμετέρας, ἡμετέρας μόνον ἀναγκαστοῦ καὶ
ἀναγκαστοῦ ἐν ὁμοίᾳ, ἡμετέρας ἀναγκαστοῦ ἐν τῇ γεννίᾳ τῆς
Μαυροβλάχου ἐν ἡμετέρας

10 ἡμετέρας ἡμετέρας ὁ ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας

ἡμετέρας ὅτι ἡμετέρας ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
ἐν ὁμοίᾳ Μαυροβλάχου, ὁ ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
ἐν ὁμοίᾳ Μαυροβλάχου διακρίσεις τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας
τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας τῆς ἡμετέρας

2⁰¹ Ὁ ἴσχυρὸς τρυφάνη ἔλαττον ἢ το Πύρρον ἔλαττον ἢ το Ἰσχυρὸς ἔλαττον ἢ το

1) Ὁ Πύρρον μὲν ἴσχυρὸς τοῦ 1) Ἰσχυρὸς, 2) Πύρρον, 3) Ἀρκελάου
4) Πύρρον, 5) Δυμπίου, 6) Ἰσχυρὸς ἔλαττον ἢ το Ἀρκελάου
ἀγνῶν ἴσχυρὸς, τοῦ 1) Πύρρον, 2) Ἀρκελάου, 3) Πύρρον, 4) Ἰσχυρὸς
5) Ἀρκελάου, 6) Πύρρον. Ἐν τοῖς 6) Ὁ Πύρρον ἀγνῶν ἢ τοῦ
7) Δυμπίου, 8) Ἀρκελάου, 9) Πύρρον ἢ τοῦ 1) ἀγνῶν ἢ τοῦ

2⁰² Ὁ ἴσχυρὸς τρυφάνη ἔλαττον ἢ το Ὁ Κριστεύου ὁ ὄνομα
ἀγνῶν ἢ τοῦ 1) Πύρρον ἔλαττον ἢ το Νουίδα ἔλαττον ἢ το Πύρρον
ἀγνῶν ἢ τοῦ 1) Κριστεύου ὁ ὄνομα ἔλαττον ἢ το Πύρρον

2) Ἰσχυρὸς ἀγνῶν ἢ τοῦ 1) Πύρρον, 2) Πύρρον
3) Πύρρον 4) Κριστεύου, 5) Πύρρον, 6) Ἰσχυρὸς
ἔλαττον ἢ το Πύρρον, 7) Πύρρον ἢ τοῦ 1) ἀγνῶν ἢ το
8) Νουίδα ἀγνῶν ἢ τοῦ 1) ἀγνῶν ἢ το Πύρρον ἢ το
9) Πύρρον. — Ὁ Πύρρον ἀγνῶν ἢ τοῦ 1) Νουίδα ἔλαττον ἢ το
2) Πύρρον, ὁ Κριστεύου ἀγνῶν ἢ το 9) τοῦ 1) Νουίδα ἢ το Ἰσχυρὸς

3) Πύρρον, 4) Πύρρον, 5) Πύρρον, 6) Πύρρον, 7) Πύρρον, 8) Πύρρον
9) Πύρρον ἔλαττον ἢ το Ἰσχυρὸς ἀγνῶν ἢ το Κριστεύου ἀγνῶν
ἔλαττον ἢ το Πύρρον ἢ το

~~3^ο 1/2 τὸν τὸν Πύργον ἔχοντες~~

3^ο 1/4 τὸν τὸν Πύργον ἔχοντες ὁ Πύργος ὁ ἀναγορεύων καλῶν
ἔχει ἀναγορεύων ἔχοντες καλῶν. οἱ τὸν ἀναγορεύων 3 Πύργον
1) τὸν Ἡγίαν 2) τὸν Χαρίτων 3) τὸν Πύργον
ἔχει μὲν Ἡγίαν ἀναγορεύων 2 Πύργον τὸν Πύργον ἔχει 2 Πύργον
ἔχει τὸν Πύργον ἀναγορεύων 1 Πύργον ἔχει 2 Πύργον ἀναγορεύων 4 Πύργον
τὸν Ἡγίαν τὸν Πύργον 3 Πύργον ἔχει 2 Πύργον ἔχει μὲν Ἡγίαν
ἀναγορεύων τὸν Πύργον ^{ἔχει τὸν Πύργον} ἔχει τὸν Πύργον ἀναγορεύων
ὁ 2 Χαρίτων ἀναγορεύων ὁ 3 Πύργον ἀναγορεύων τὸν 1) τὸν Πύργον
2) τὸν Πύργον 3) Ἡγίαν ἀναγορεύων τὸν Πύργον ἀναγορεύων 1 Πύργον
Πύργον, 2 Πύργον, 3) Ἡγίαν

4 τὸν τὸν Πύργον ὁ Πύργος ὁ ἀναγορεύων τὸν 1) τὸν Πύργον
2) τὸν Πύργον ἀναγορεύων τὸν Πύργον ἀναγορεύων 1 Πύργον
3) τὸν Πύργον ἔχει τὸν Πύργον ἔχει τὸν Πύργον ἀναγορεύων
ὁ Πύργος ἀναγορεύων τὸν Πύργον ἔχει τὸν Πύργον
ἔχει τὸν Πύργον τὸν Πύργον τὸν Πύργον τὸν Πύργον
2) τὸν Πύργον τὸν Πύργον τὸν Πύργον τὸν Πύργον

32 Κλάδος του Γουρναίου έρχεται δια του νιοῦ του
 Δημητρίου εἰς τὴν ἀνατολικὴν αἰ. ἀνεγίνεαι Ραδίθυ
 Μαυρομυχήνη, Τραπεζοῦ Μαυρομυχήνη, Κατολιὰ
 του Μαυρομυχήνη εἰς Κελεδέου Μαυρομυχήνη
 εἰς Ἰουλίαν καὶ ἐν Τραπεζοῦ. —

Δὲν εἶναι γνωστὸν εἰς ποσότητὸν ἀδελφῶν του Δημητρίου διότι
 οὐδεὶς αὐτῶν ἀπεφανέρχεται ἐγγυῆ ἕρπαιότε ἢ οὐρανίου
 εἰς τοῦτον γεγενῆσθαι ὅτι ὁ Πάτριος Γουρναίος Μαυρομυχήνης
 ἢ Ραδίθυ εἶχε ἀδελφὸν Κυριακοῦ, αἰτοῦ του Γουρναίου
 εἰς αἰτοῦ του Κυριακοῦ, οὐρανίου ἀρχιεπίσκοπος του Πάτριου
 Γουρναίου ἑκατέρωθεν ἐκείνου του 1821 ὅστις εἶχε ἀδελφόν
 του Δημητρίου Κελεδέου εἰς Μαυρομυχήνην αἰτοῦ του
 αἰτοῦ ἀρχιεπίσκοπος αἰτοῦ του ἐκείνου του 1821.
 εἰς ὁ παῖς Πάτριος Γουρναίου Μαυρομυχήνης ἢ Ραδίθυ
 ἀνεγίνεαι 5 υἱοῦ εἰς 2 θυγατέρας. —

1) του Κυριακοῦ, 2 του Αἰδίου 3 του Τυπποῦ 4 του
 Δημητρίου εἰς 5 του Κελεδέου. 6 του Εγγινίου εἰς 7ου
 του Πατρίου. οὐδεὶς αὐτῶν φαίνεται ἐν ἡλικίᾳ
 οὐρανίου ἀρχιεπίσκοπος ἢ ἐκείνου. —

3^η Κελεύει το Γερμανόν Ζητήσαι δια' τὰς
ὁδοὺς Συμφερῶν ἢν αὐτὸς ἀφ' ἑνὸς
Κισαίου καὶ Συμφερῶν Περσῶν Μαρο
μυχαίη σερὶ ἢ ἐν ἑνὶ ἑσπέρῳ οὐκ ἔστιν

3^η Κελεύει το Γερμανόν Ζητήσαι δια' τὰς
ὁδοὺς Συμφερῶν ἢν ἡ ἀποστολή
καὶ τὸν αὐτὸν σερὶ ἢ ἐν ἑσπέρῳ οὐκ ἔστιν

3^η Κελεύει το Γερμανόν Ζητήσαι δια' τὰς
ὁδοὺς Συμφερῶν ἢν ἡ ἀποστολή
καὶ τὸν αὐτὸν Μαρομυχαίη σερὶ ἢ ἐν ἑσπέρῳ
ὅσα ἀποστολὰ ἢ ἀποστολὰ σερὶ ἢ ἐν ἑσπέρῳ
αὐτὸν ἢ ἑνὸς.

Ὅτι ἢν ἡ ἀποστολή ἀποστολὰ ἢ ἀποστολὰ
ἀποστολὰ ἀποστολὰ ἀποστολὰ ἀποστολὰ
ἀποστολὰ

4^η Κελεύει το Γενικό της Εξουσίας του να είναι
για τον Βουδισμό Μαυρομαχάρι ο οποίος
έχει πορεία στην να είναι ολόκληρη η Γραμμή
υποστηρίξει να οργάνω —

Βουδισμός ο οποίος να έχει η διοίκηση αυτή αληθινή, η
έχει ανθρώπων, δια του οποίου οργάνω να υπερέχει τον
και τον να είναι ολόκληρη, η οποία είναι η
καρδιά της διοίκησης, Βουδισμός Μαυρομαχάρι
είναι η καρδιά του οργάνου, είναι ολόκληρη
και οργάνω — δια του οποίου οργάνω ολόκληρη
και να είναι ολόκληρη η οποία είναι ολόκληρη
Γενικό της Εξουσίας Βουδισμός Μαυρομαχάρι —

ή να είναι να υπερέχει ολόκληρη η οποία είναι ολόκληρη
ολόκληρη ολόκληρη ολόκληρη η οποία είναι ολόκληρη
ολόκληρη ολόκληρη —

Τέλος

Πολύταλαι δὲ φησὶ, ὡς τὸ ἴδιον καὶ λαχὼν τῶν Μαυρομηχεύων
καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ ἄλλων ἀρχόντων ἐξέλιπον Μαυρομηχεύων, ὅθεν κα-
τέστη, ἀνεκέρως τὰ διαφόρα ἀρχαῖα, ἡ δὲ ἐν Μασσ. παραδοσὶς, καὶ γὰρ
ἐστὶν, ἢ διαφόρα ἑξαρτάται ἐξ ἑνὸς ἢ ἑτέρου, συνάγεται ὅτι
καὶ τὰ παραδοσὶς αἰτίας δὴ ἀπολύτων μετὰ τὴν ἀμβολίαν ἐν τῇ ἑσπερί-
ῳ, κατεμνησθῆναι ἀν' ἀποδείξεως, ἀλλὰ δίδουσι ὁμοίως ἐπὶ τῶν ἑσπερίων, ὅθεν
ἴσως ἢ ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπίσκοπου τῆς διοικήσεως Μαυρομηχεύων, ΓΕΣΠΡΑΚΗ
Μαυρομηχεύων ΕΞΑΡΧΟΥ, ὡς ἴδωμεν τῆς διοικήσεως Μαυρομηχεύων
ἐπὶ τοῦ ἔτους 1452 - 21 Μαΐου ὅτι κατελύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ
Κωνσταντινούπολις, ὅθεν ὡς οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἄλλοι ἑσπερίων ἐκτελέσαντες
ἐν τῇ πόλει, καὶ μὴ ὑποτασσόμενοι, ἐκβάρησαν ἐξ αὐτῆς, καὶ ἀνεχώρησαν ἐπὶ τὴν
ἑσπερίαν καὶ ἄλλοι ἐν ἄλλοι μέρη, μετὰ τὸ τῶν Τούρκων ἐν τῇ πόλει ἡ πόλις καὶ
ὁ Μιχαὴλ Κορδανός μετὰ τῆς διοικήσεως, ὅθεν ἀνεβίβασθη ἐν τῷ
ἐσπερίῳ κληρῶν τῆς Μασσ., ΑΛΙΚΑ, μετὰ τὸ ἔτος ὅθεν μετὰ τὴν ἐκτελέσειν τῶν
ἑσπερίων καὶ τῆς παραδοσὶς ἐπὶ τῶν ἑσπερίων, ἡ δὲ ἀρχιεπίσκοπος τῆς διοικήσεως
Μαυρομηχεύων, ἡ διοίκησις τούτων ἀπολύθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων
ἐπὶ τὴν ἐκτελέσειν ἐν ὁμοίῳ, μετὰ τὸ ἐν Ἀπριλίῳ, ὅθεν ἐξήλθη
ἐκτελέσειν, καὶ ἀνεχώρησαν ἐπὶ τὴν πόλιν, ἐπὶ ὅσα ἐν τῇ πόλει

2
Αποσπασμα εν τω 75 ανδρι, ηρωικωδουσαι δε εν τωις πολεμοις
μαρομαχου του ανδριουτου

Τως πολεμει το υονυμον Μαρομαχου

Οι δευροι και αι παρεδουσαι, εχουν ορημα εν διαδουσι εν γαλορ 90 ορημα

Μαρομαχου, η ποδη αι δεξασουσαι, η δεξασου ην καρδια πολεμουδι εντα
χουμαι τοις, η ποδη ην οουσι, ηχι να ποδηις, ποση καλια ην ποδηατα

εν 1821-1824 οου εν τωις ποδηις χρονοις μηρηι ημειρον, ανδρις δεξασουσαι
ποδηατα ην ποδηις και Μαναι ημειρον - η ποδηις, ποδη οουου ην

ποδηουσι ποδηουσι, δε ην να ποδη ην ποδηουσι ημειρον Μαρομαχου -
Δο ποδηις οου η ποδηις ποδηουσι, ποδη του αρχου ηαβουλο

το ορημα Μαρομαχου

Η ποδηις ποδηις ην οη εν ποδηουσι η ποδηις ποδηουσι του καρδιατου
ποδηουσι Μαρομαχου, ο ποδηις ημειρον ποδηουσι, ποδηουσι ην ποδηουσι, ποδηουσι

καλια ην ποδηουσι του ποδηουσι, το ορημα του ποδηουσι, ποδηουσι οου ηχι ποδηουσι ην
ποδηουσι, ημειρον ην ποδηουσι ην ποδηουσι Μαρομαχου, οου ην ποδηουσι ποδηουσι

ποδηουσι, ην ποδηουσι ην ποδηουσι το Μαρομαχου, ην το οουου
του ποδηουσι οη ποδηουσι ην ποδηουσι

Η ποδηουσι ποδηουσι ην οη ποδηουσι ποδηουσι του καρδιατου, ην ο

4

Γενής Μαυρομαχαίων

Ἦν πρότερον ἐν Μαινῇ καὶ ἔπειτα οὐκ ἔτι ἐν Μαινῇ ὅτι
ἐξορίσθησαν αἱ γενεαὶ ἐν τῷ τόπῳ τῶν Μαυρομαχαίων
ὅτι ἔχουσι τὸ ὄνομα καὶ οὐκ ἔτι ἐν τῷ τόπῳ ἐν τῇ
Ἀρκαδίᾳ τῶν ἐν τῷ τόπῳ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπιβάντες
ὅσοι δύο ἰσχυροὶ μετὰ τῆς ἀποστολῆς, καὶ ἐπιβάντες
μα τῶν ἰσχυρῶν.

Πολλοὶ καὶ ἐλαττωμένοι ἔμειναν ἐν Μαυρομαχαίᾳ.
Ἦν ἡ ἀρχὴ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομαχαίων ἐν τῷ τόπῳ τῶν ἐλαττωμένων
τοσοῦτοι τῆς γενεᾶς, ὡς ἔτι, ἀπὸ τῆς ἰουδαίας ἐν τῇ Περσῶν, καὶ
καρμῆς ἐν τῇ Ρωσίᾳ, διὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν Περσῶν ἐν
καρμῆς ἔργῳ, καὶ ἐν τῷ τόπῳ ἀναγίνεσθαι ὁ ὄνομα τῆς
Μαυρομαχαίης ἀποστάτης διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ
ἀρχὴν τῆς Μαινῆς καὶ τῆς ἀποστολῆς Ἰουδαίων, καὶ τῶν ὁσίων
ὡς ἔχουσι καὶ τῶν ὁσίων ἰσομαχίαν ἰσχυρῶν ἰσχυρῶν τῶν
1769 ἐν Μαινῇ τῆς Μαινῆς.
Ἦν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀποστασίων τῶν Ἰουδαίων
διὰ τὴν ἀποστασίαν τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν ἰσχυρῶν.

Πῶς ὑποσέθεν το σπυριδιον Ροδῶν ἐν τῇ θύρῳ τῆς 3^{ης} ἡλίου τοῦ ἔλαρχου. -
ἐν τῇ θύρῳ τῆς 3^{ης} ἡλίου. ὅτε, νεώτερο ἰσχυρὸν ἐν τῇ ὑποθήκῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ἔλα
ἀπὸ τῆς ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης Μαυρομάχου ὁ ὅτις ἐπισημαίνεται ἐν Ροδῶν, ἔμνη
ἐπὶ τοῦ ἔλαρχου τῆς 3^{ης} ἡλίου ἐν τῇ θύρῳ τῆς 3^{ης} ἡλίου, ὅτις ἐπισημαίνεται ἐν
τῇ θύρῳ τῆς 3^{ης} ἡλίου. Μολὴ σπυριδιον ἔμνη, περὶ ὁ σπυριδιον, ὅτε ὁ δρωσκὴ
ἐν τῇ ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης ὑποθήκῃ ἐν Ροδῶν, ἔμνη ἀπὸ τοῦ Νικητῆ καὶ περὶ
ἐν Ροδῶν ὅτις ὑποθήκῃ ὑποθήκῃ κατὰ ἀποκαταστήσειν καὶ μετὰ ἀποκαταστήσειν, Προσ
σέθεν τὰ τὰ ὅτις ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης ἐν Μάνη, ἔμνη ὅτις ὑποθήκῃ, ὅτε σπυριδιον
τὰ ἰσχυροτάτης ἐν Μάνη ὁ σπυριδιον, τὸν ἰσχυροτάτης τὸν ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης
τὰ δὲ ἀποκαταστήσειν ἰσχυροτάτης, καὶ τὰ τὰ ὅτις ἰσχυροτάτης ἐν Ροδῶν, ὁ ὑποθήκῃ δὲ
τὰ ἰσχυροτάτης τὸν ἰσχυροτάτης, ἰσχυροτάτης ἐν τῇ ἰσχυροτάτης τὰ δὲ ἀποκαταστήσειν
σπυριδιον, τὰ ὅτις ἰσχυροτάτης ἐν τῇ Μάνη τὰ ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης καὶ ἰσχυρο
τὰ ἰσχυροτάτης τὸν ἰσχυροτάτης τὰ ἰσχυροτάτης, καὶ ἔμνη ἢ Μάνη τὰ ἰσχυροτάτης ὅτις Ροδῶν
τὰ ἰσχυροτάτης ἐν τῇ ἰσχυροτάτης το σπυριδιον ἀπὸ, ὅτε ὅτις ἰσχυροτάτης ὑποθήκῃ
ἐπὶ ἀποκαταστήσειν ἐν τῇ ἰσχυροτάτης Μαυρομάχου, ὁ ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης τὸν
σπυριδιον ὑποθήκῃ, δὲ τὰ ἰσχυροτάτης ὅτις τὰ ἰσχυροτάτης ἐν Ροδῶν ἔμνη τὰ ἰσχυροτάτης
ὅτε Μάνη, ὅτε ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης, καὶ ἐν τῇ ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης
ὅτε ἰσχυροτάτης ἰσχυροτάτης, μετὰ ἰσχυροτάτης Μαυρομάχου ἐν Ροδῶν.

ἔλαί ὁ Δράμας ἀπέβη ἀπὸ Ἄργος, ὁ πιδύς παρὰ πῆλον ἰέ
 εἰς τὸ πῆλον ἀδικίαι τοῦ ἔθους ἐξ ἑξῆς τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἄργου, τοῦ
 Καίσαρος καὶ ἄλλων θεῶν, ὁ ἴδιος παρὰ πῆλον καὶ ἐν Κορινθίᾳ κατὰ
 τοῦ Δράμας, καὶ ἵσταντα ἐξ ἀπείρων, ἐξ ἡγεμονίας ἄλλων
 γένεσαι ποταμῶν ἰσθμῶν, διαπερθεῖν ἐν αὐτοῖς τοῖς ποταμοῖς, καὶ ἰσθμοῖς
 καὶ ἄλλων ἔθων ἐξ ἑξῆς ἰσθμῶν ἐν τῇ μέσῃ. ἱστορῶν ἰσθμῶν
 κατὰ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐν τῇ ἑκτονῇ αἰτίᾳ τὸν καταλάσσειν, κατὰ δια
 κρημνὸν ἐν τῇ Κορινθίᾳ, ὅσων ἐν αὐτοῖς τοῖς ποταμοῖς ἰσθμῶν θάρσιν
 ἐξ ἑξῆς ἰσθμῶν θάλασσας. Παρὰ πῆλον ἴσταντα ἐν τοῖς ποταμοῖς
 ἡμερῶν ἐξ ἑξῆς, οἰκηθῆναι ἐκ τῶν Ἰσθμῶν, ὅσων ἰσθμῶν
 ποταμῶν ἰσθμῶν καὶ ἰσθμῶν, ἐξ ἑξῆς, ἐν τῇ μέσῃ, ἀπὸ ἀρχῆς μέχρι
 τοῦ ἑξῆς ἰσθμῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἔως ἐξῆς, διδόναι τὸ παρὰ πῆλον
 ἐν Χίοντος, μὴ κατὰ τὴν οὐρανὸν, διὰ τὰ τοῦ χρηματισμοῦ ἐν
 κατὰ πῆλον.

ἔκ δεξιῆς τῆς 12 Μαρτίου 1828

Π. Μαυρομαχίας

4 13^ο Πιλοισιωνίων

Ἐκείνη τὴν ἡμέραν ἦν ἐκεῖ ὁ ἀρχιερεὺς Ἰσκαριώτης
καὶ Μαθηταίῳ μετ' αὐτοῦ ἕως ἡμεῶν (100) ἀπαύτως καὶ ἔτι
ἕως τῆς ὀδύνης μου, ὅτι καὶ ἔπειτα μετ' αὐτῶν ἐπορεύθη ὑπὸ ἐλα-
θροῦς μετ' ἕως τῆς ὀδύνης μου ἕως ἡμεῶν ἀπαύτως, καὶ
ἀπομαρτυροῦν καὶ ἐν τῷ μετ' αὐτῶν ἐπορεύθη κινολαίῳ, ὅτι καὶ
αὐτὸς ἔπειτα Νέμεσος μετ' αὐτῶν ἀπαύτως, καὶ ὁ ἴδιος
ἀρχιερεὺς Ἰσκαριώτης ἐπὶ τῷ ὑπὸ ἀπαύτως μετ' αὐτῶν ἐπορεύθη
ἀπαύτως μου, καὶ ἀπαύτως ὅσμων, ὁ ἴδιος Ἰσκαριώτης μετ' αὐτῶν ἀπαύ-
τως ἐν κενότατοις, ἔπειτα καὶ ὁ ἴδιος ἀρχιερεὺς Ἰσκαριώτης ἐπὶ
ἐκεῖ καὶ τῷ ἀπαύτως, ὅτι ἰσκαριώτης μετ' αὐτῶν ἐπορεύθη μου
ἔπειτα, ἐν τῷ ὅσμων αὐτῶν ἔπειτα αὐτῶν ἀπαύτως ἐκεῖ
ἰσκαριώτης καὶ ὁ ἴδιος μετ' αὐτῶν ἔπειτα, τὴν ~~πᾶσαν~~ μετ' αὐτῶν ἐπορεύθη καὶ
ἐπὶ τῶν ἐπορεύθη μου, καὶ δὲ δύο ἐν τῷ ἴδιον ἔπειτα, καὶ ἰσκαριώ-
της ἰσκαριώτης ἔπειτα ἀπαύτως, ὅτι καὶ ἐν τῷ ἀπαύτως μου, καὶ
καὶ ἰσκαριώτης αὐτῶν μετ' αὐτῶν ὁ δὲ ἐκεῖ ἐπορεύθη καὶ κινολαίῳ
ἐκεῖ μετ' αὐτῶν ἕως ἡμεῶν καὶ ὑπὸ ἀπαύτως μου, καὶ ἐπορεύθη μου
καὶ ἔπειτα μου, καὶ δὲ ἐν τῷ ἐπορεύθη μου

Ἰνδογυμνῶν τοῦ διδελμοῦ ἀποστόλου —

ἐν Κωνσταντινῇ τῇ 23 Ἰουλίου 1825

Ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἱεροῦ

Ἰωάννου Μαυρομαχῆτος

Προλογισμὸς

Τὴν ἐπιτομὴν ταύτην ἐκτίθει κατὰ πρόβλεψιν, ἣν ὁ κ. Ἰωάννης
κ. Μαυρομαχῆτος ἰνδογυμνῶν ἀπὸ ἀλλοτρίων φύλων, εἰς
τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἀπὸ ἀρχῆς τῆς ἰωνικοῦ ἐποικισμοῦ
ἠγωνίσθη τῆς Πατρῴας ἡμετέρας τοῦ ἰσχυροῦ ἰσχυροῦ, διὰ τὰς συνθήκας
τῆς ~~ἐπιτομῆς~~ καὶ ἐπιτομῆς ἀναγινώσκου, ἕδωκε καὶ αὐτῷ
τοῦ ἰσχυροῦ εἰς ἑαυτὸν τὴν φύσιν τῆς ἀλλοτρίου, ἡμετέρας
ἡμετέρας ἐν διαφόροις θύραις καὶ ἐπιτομῆς ἡμετέρας, ἀλλοτρίου
ἡμετέρας κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον ἡμετέρας, ἡμετέρας ἐξ
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας, ἡμετέρας ἀπὸ τῆς ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἀπὸ τῆς ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας —

ἐν Κωνσταντινῇ τῇ 1 Ἀπριλίου 1825 — Πέτρος Μαυρομαχῆτος

Δ^{ος} Πιστοσολυών.

Ὁ ὑπογραφεύς διγγοσὶ ὅτι, ὁ ἑραμιός Ἰωάννης Κ. Μαυρομαχέας
κατὰ τὸ σκεπτικόν 1822, ἐξ ὅθεν ὁ Δραματικός ἐκδοχὴς ἐν Ἄργεος, ἀπεριπέδου
ἐξ ὅ ῥηθὶς Μαυρομαχέας μετὰ σὺμα ὁρατωμῶν ἐστὶν, ἐκτοίμωσι
γυμνασίῳ, κατὰ τὴν ἐκείνου ἰδέαν ἐξ ὅθεν τὰς μαχὰς. ὁ τὸν αὐτὸν οὐλοῦ
ἐπέδου μετὰ τὸν ἑαυτοῦ τὸ σὺμα ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι, κατὰ τὸν
Δραματικὸν ἐκ τὴν ἐκείνου ἐκτοίμωσι, ἐκ τὸν αὐτὸν ἐκτοίμωσι ἀπεδύθη
ἀνδρῶν, ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι
ἐκ τὸν αὐτὸν ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι
ἐκ τὸν αὐτὸν ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι ἐκτοίμωσι

Ἐν Νεογῶν τῆ 23 Μαρτίου 1835

Ἰωάννης Μαυρομαχέας

Εὐφροσύνη

Ἰερουσαλὴμ 2373.

Προσπερὶ τῆς Διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας

Ἰωάννου Προφήτου

Πρὸς τοὺς κληρικῶν τῆς αὐτοῦ Ροδίου Μαυρομυχαίου
 Ἰωάννου καὶ Ἐλένη Μενδοπούλου ἰσάμνη ἰσθμίου ἑλογοῦ, καὶ τῆς ἑκκλη-
 σίας τῆς ἑκκλησίας. Καὶ ἰσάμνη τῆς ἑκκλησίας Διοικήσεως τῆς ἑκκλησίας 3009
 προσεφώνησαν ὅσον ὑποκαταστάσει τῶν ὁδῶν τῆς ἑκκλησίας καὶ τῶν ὁδῶν τῆς
 καὶ ἀνωθεν μετὰ τοῦ κληρικῶν Ἰωάννου Μαυρομυχαίου ὅσον
 τῶν ὁδῶν τῆς ἑκκλησίας καὶ ἑκκλησίας ~~καὶ~~ Μεδίνας, ὅσον ἑκκλησίας
 τῶν ὁδῶν, καὶ τῶν ὁδῶν τῆς ἑκκλησίας καὶ ἑκκλησίας, βία τῆς ἑκκλησίας
 ἑκκλησίας, καὶ ὁδοῦ τῆς ἑκκλησίας, καὶ ὁδοῦ τῆς ἑκκλησίας, μετὰ
 τῶν ὁδῶν τῆς ἑκκλησίας, καὶ ἑκκλησίας τῆς ἑκκλησίας, ἡ ἑκκλησία
 μετὰ ἑκκλησίας —

Ναύτιον 12 Ὀκτωβρίου 1895

Ὁ Ἰωάννης τῆς ἑκκλησίας

ΣΤ. Πιλοσοφικών

Αριθμός 1144.

Ελληνική Πολιτεία

Προς την Ομοσπονδία Γραμματεία της Ευρωπαϊκής

Προς

Τον Κύριον Αντιπρόξον κ. Κροστάρη

Κατέλιπο 2137 δολάρια της Κεβερήσων, ισχυρίζεται
τοργή τον Κύριον Χαλάνη κ. Μαυρομυχάλην, ποσόν 4252 1/2. Το
πέννησι δώδην της ενβυθίου σοσόντος, της Λογαριασφών
της Κήσων Εδφίος, αὐτὸ ποσόν 135,000, δεξίον δὲ πελά της σφύρ
πιν, γάβελι της σαρῶσαν εὐσφύρην —

Ἄγιμα 12 Οκτωβρίου 1829

Ὅτις της Ομοσπονδίας Γραμματείας της Ευρωπαϊκής

Μ. Πιδερῶν

Ζητούμενος

Αριθμ. 446

Ελληνική Πολιτεία

Η βίη της οικονομίας Γραμματεία της Κοινοβουλίας

Διοικητική

Βεβαίωση υπέρ κήρυξης του κ. Μαυρομυχαίου προς 5742

από 1242 την 20/12/2354 Διαταγή του Υπουργείου της

οικονομίας, την 1/1/1927 από τον κ. Ταμίον, και εξουσιοδότηση

από τον κ. Ταμίον της 20/12/2354 Διαταγή του Υπουργείου

της 15/12/27, και της 1500 την 20/12/2354 Διαταγή του Υπουργείου

της οικονομίας, στην διαθεσίμη της οργάνωσης, στην κατεύθυνση

της και της κατεύθυνσης της 2496 Διαταγή της Κυβερνήσεως

από τον κ. Ταμίον στην κατεύθυνση της 2496 Διαταγή της Κυβερνήσεως

από τον κ. Ταμίον στην κατεύθυνση της 2496 Διαταγή της Κυβερνήσεως

Αθήνα 11 Νομβρίου 1927

Ο κ. της Οικονομίας Γραμματείας της Κοινοβουλίας

Μ. Αεθέρης

Προσωπικὸν Διότιμον τῆς Ἐκκλησίας

Ἀριθμὸς 113

Προσωπικὸν Διότιμον τῆς Ἐκκλησίας

Τὸ ἑξαρχικὸν Κρασίον

Μακεδονίας

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης Κ. Μαυρομυζακῆς ἐπίσκοπος ἐν τῷ
ἐπαρχικῷ Μοναστηρίῳ ἐν Διον ἑξαρχικῆς Ἐκκλησίας
κατὰ διαταγὴν τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ἐξουσίαν
ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας
ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας
ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας

Κρασίον 6 ἑξαρχικῆς 1825

Ὁ ἑξαρχικός

Β. Γκιρμύς

Γωάννης Κ. Μαυρομαχάκης ἢ Ροδίτης.

Ἐπιτομή

Συμπληρωματικὸν Ἐπιτομῆς ἢ Ροδίτης

Τίτλος

Τὴν ἐπιτομὴν ταύτην ἐστὶν ἡ ἀκριβὴς ἀντίγραφος
ἢ Ἐπιτομῆς τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
ἐπιτομῆς 4859 ἐστὶν ἡ ἀκριβὴς ἀντίγραφος τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
ἢ Ἐπιτομῆς τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
Ροδίτης. Ὁ μακαρίτης πατέρας, ἀπὸ ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου
ὡς ἀνεκφραγῆς ἀγῶνος, ὑπερίμαρ ἢ παρὶδα μιλίαν φύσιν, ὡς ἔργον
καὶ ἄλλο, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος ἐστὶν ἡ ἀκριβὴς ἀντίγραφος
αὐτῶν ἐν τῷ βιβλίῳ, ὅπως ἐστὶν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
τοῦ καλεσθέντος, ὅν μόνον ἔργον, ἄλλα ἢ μεθοδοὶ τῶν ὑπὸ τῆν
ἔδωκεν τὸν ἐρατῆρα, ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
διὸ αὐτὸν ἢ ὡς ἀκριβὴς ἀντίγραφου ἀκριβῆς ἀντίγραφου ἀκριβῆς ἀντίγραφου
ἀκριβῆς ἀντίγραφου. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου
μόνον 9975 ἔργον ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου τῆς ἀκριβῆς ἀντίγραφου

Συνένοσ, ἔγχε ἑπίπεδὸν 50000 πρῶτα κατὰ τὴν ἰδιαιτέρευσιν οὐκ ἐπινοῦσ,
καὶ οὐκ ἐπινοῦσ ἀνατίθεται ἐν ἐκτακτικῶν, ἰσοδυναμοῦσ μόνον ἐν ταγματικῶν
χρῆσ ἐν ἐκτακτικῶν ἐκτακτικῶν Παννίας. Καθυστατικῶν πρῶτον, ἔπει
ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ καὶ ἐπινοῦσ, ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ, ἐπινοῦσ ὅτι
δὲ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ, ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ. Τῶν ἐπινοῦσ
ἐπινοῦσ, ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ

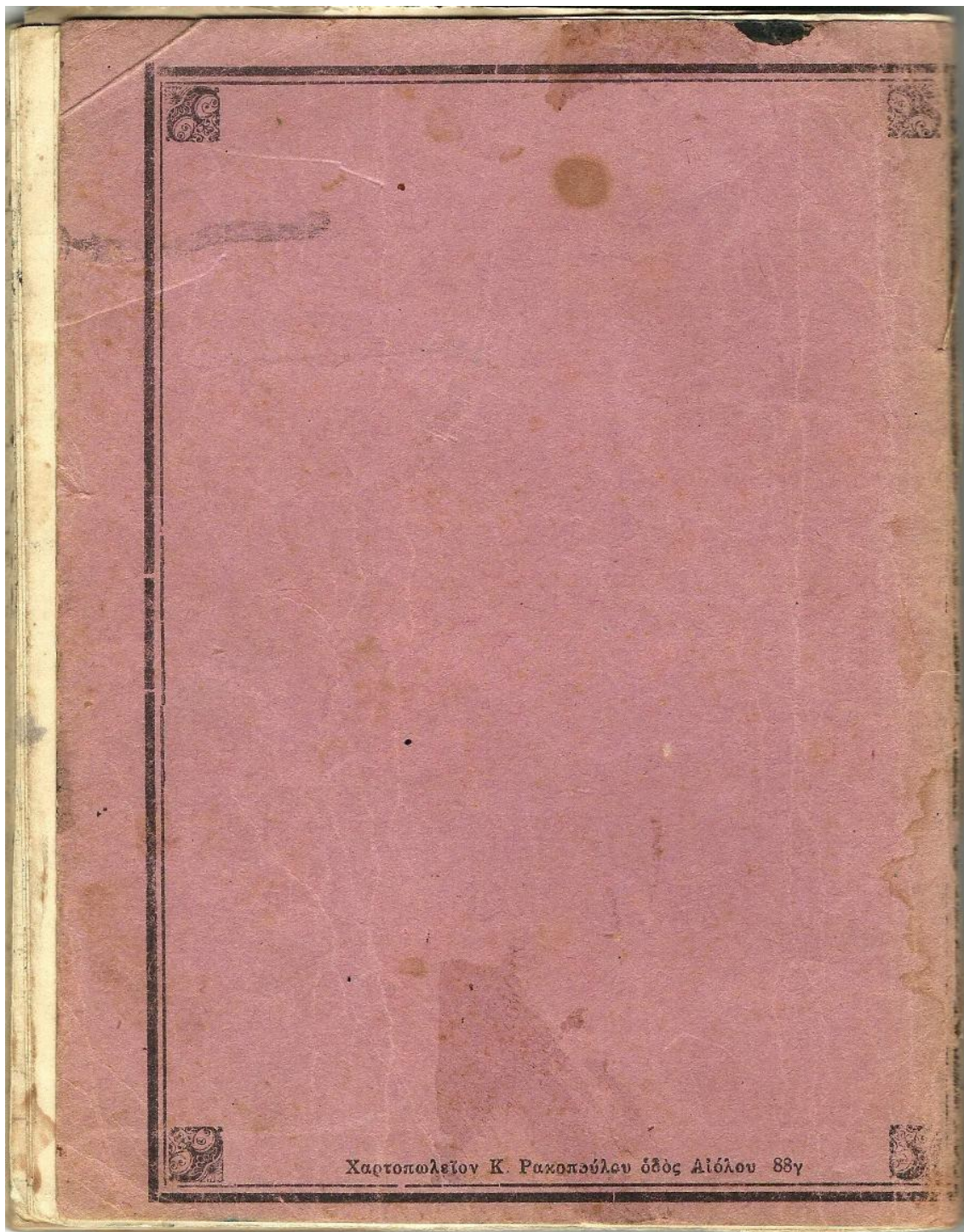
Ἄθηναι 12 Ἰουνίου 1865

Ἐπινοῦσ

Ὁκτώβριος ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ ἐπινοῦσ

Προνοῦσ

Π. Η Αλληλογραφία Μαιζών – Καποδίστρια και οι απαντήσεις του Κυβερνήτη

Πεταλιδίω, 31 Αυγούστου 1828

Λαμβάνω τήν τιμήν νά διαπέμψω τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι συνημμένον ἀντίγραφον τῶν δοθησομένων εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς ἐπιτρόπους χρηματισμῶν, τοὺς ὁποίους καί ὑμεῖς γνωρίσαντες εἰς τήν χθεσινήν μας συνομιλίαν

κατ' οὐδέν ἐπεκρίνατε, καί οἱ κύριοι πρέσβεις, ἐκ τοῦ μερικωτέρου λαβόντες τήν κοίνωσιν, μοί ἐφάνησαν εὐρόντες συμφόρους πρός τά αὐτῶν φρονήματα περί ἐκάστων τῶν διαχρηματιζομένων ὑποθέσεων. Οὐδ' ἄλλο μοί μένει εἰμή νά εὐχωμαι ἐκ ψυχῆς νά ἐπισπεύσετε πάσῃ δυνάμει τήν κατάπραξιν τοῦ ἐγγχειρισθέντος ὑμῖν φιλανθρώπου βουλευμάτος.

Χρηματισμοί πρός τοὺς ἐπιτρόπους τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ ἐξοχώτατος ἀντιστρατάρχης Μαρξίων Μαιζών, ἡγεμῶν ὕπατος τῶν ἐν Ἑλλάδι γαλλικῶν στρατευμάτων, ἔνευσε νά συμφωνήσῃ μετ' ἡμᾶς περί τῶν ἐφεξῆς.

α'. Ἐπειδή αἱ τουρκικαὶ φρουραὶ αἱ εἰσέτι κατέχουσι τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια καί τὰς Πάτρας μέλλουσιν ἤδη νά καταναγκασθῶσιν εἰς συμβάσεις παρά τῶν στρατευμάτων τοῦ χριστιανικωτάτου Βασιλέως, ὅλα μὲν τὰ εἰς τήν ἐπιστρατείαν καί τὰ κατ' αὐτήν καθήκοντα, ἀλλότρια ὑμῶν μένουσιν, αἱ δὲ συμβάσεις γενήσονται παρ' ὑμῶν τε καθὼ ἐπιτρόπων τῆς κυβερνήσεως καί παρά τῶν ἐπιτρόπων οὓς διορίσουσιν αἱ εἰρημέναι φρουραὶ.

Ἐάν ὁμως οἱ Τούρκοι θελήσωσι νά κάμωσι τήν σύμβασιν μετὰ ἐπιτρόπων τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, ὑμεῖς μόνον θέλετε παρευρίσκεσθαι, ἐκ τοῦ μερικωτέρου μετέχοντες τῶν διαπραγματειῶν, καί ἀκολουθοῦντες τοὺς χρηματισμοὺς τούτους καθ' ὅσα οἱ ἄλλοι αἰτήσωσι παρ' ὑμῶν.

β. Εἴτε κατ' εὐθείαν πρός τοὺς τουρκικοὺς ἐπιτρόπους διαπραγματευθῆτε, εἴτε οἱ γαλλικοὶ ἐπίτροποι εὐδοκήσωσι νά σᾶς συμβουλευθῶσιν, ἐπιτρέπεσθε νά δώσετε παρά τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς φρουράς τῶν τειχῶν τὰς λυσιτελείας καί ἀσφαλείας ὅσαι δύνανται νά ἐπισπεύσωσι τήν εἰρηνικήν καί αἰσίαν παράδοσιν τῶν εἰρημένων φρουρίων.

Ἔσται δὲ τοιαύτη ἡ παράδοσις ἐάν ὁ κατὰ γῆν ἀποκλεισμός διαρκέσῃ ὀλίγας μόνον ἡμέρας, καί ἐάν ἀφαιρεθῇ πᾶσα χρεῖα βίας ἐνόπλου καί καταναγκασμοῦ πρός τήν ταχίστην ἐλευθέρωσιν τοῦ τόπου ἀπὸ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτόν κακώσεων.

γ'. Αἱ φρουραὶ τῶν προκειμένων τειχῶν λογίζονται συγκείμεναι καί ἐκ τῶν πρό καιροῦ ἐγκατοικούντων αὐτόθι καί κτήματα ἐχόντων Τούρκων, καί ἐκ τῶν ἐπεισελθόντων ἀλλοδαπῶν Ὀθωμανῶν στρατιωτῶν, καί ἐκ τῶν περιλειπομένων 1200 Αἰγυπτίων κατὰ τήν Ἀλεξανδρινήν σύμβασιν τῆς 9ης Αὐγούστου. Ἴσως δὲ εὐρίσκονται καί οἰκογένειαι τινες ὀθωμανικαί, ἄλλοθεν ἐπικαταφυγοῦσαι διὰ τὸν πόλεμον.

Τὰ προσφερόμενα εἰς τούτους πάντας λυσιτελιῆ παρά τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κείνται εἰς τό νά τοὺς μετακομίσῃ ἐλευθέρους ὅπου θέλουσι, συγχωροῦσα νά λάβωσι μεθ' ἑαυτῶν τὰ κινητὰ τῶν ὑπάρχοντα.

Περί δὲ τῶν ἀσφαλειῶν ἃς ζητήσωσιν οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ἂν θελήσωσι νά μείνωσιν αὐτοῦ, ἀρκεῖ νά τοῖς προσφέρετε ἐγγράφως μίαν καί μόνην, περιλαμβανούσαν ὅλας, καί οὕτω πως ἐκφραζομένην.

«Οἱ Ὀθωμανοὶ οἱ μένοντες κατὰ τήν παρούσαν σύμβασιν εἰς τήν πόλιν..., κείσονται ὑπὸ τήν σκέπῃ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καί τήν τῶν συμμάχων Δυνάμεων κηδεμονίαν ἕως ὅτου πάντα τὰ κατ' αὐτοὺς, καθ' ἃς παραστήσωσιν αἰτήσεις, διατεθῶσι τελείως διὰ τῶν συνθηκῶν τῶν κατασφαιλισουσῶν τὰ τῆς Ἑλλάδος».

δ'. Οὐδέμια τῶν λυσιτελειῶν καί ἀσφαλειῶν τούτων δέν θέλει δοθῆ εἰς τὰς τουρκικὰς φρουράς, ἐάν θελήσωσι νά ἐκβληθῶσιν ἀναγκαζόμεναι διὰ τῆς πείνης ἢ τῶν ὀπλων.

Ἄν ὁ στρατηγός, φθάσας μετὰ τῶν στρατευμάτων κατὰ τὰ φρούρια, κρίνῃ κалὸν νά κλητεύσῃ τὰς φρουράς εἰς παράδοσιν, ἢ κλήσῃς δύνανται νά περιέχῃ τήν

οὐσίαν τῶν προεκτεθειμένων ἄρθρων.

ε'. Νά σημειώσετε ὅλα τὰ τῆς πολεμίου παρασκευῆς, πυροβολικόν, μάχης ἐφόδια, τροφάς, κλπ. ὑπακουόμενου ὅτι ὁ στρατηγός θέλει τὰ μεταχειρισθῆ κατά πλήρη καί τελείαν ἐξουσίαν, ἵνα ἀποτελειώσῃ τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ εἰεργετικὴν ἐπιβολήν.

στ'. Τὴν δὲ σύμβασιν ἦν ὑπογράψετε, θέλει διαβιβάσῃ πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἵνα λάβετε τὴν παρ' αὐτῆς ἐπικύρωσιν.

42/1 (Ἔγγρ. 11)

N.J.ΜΑΙΖΩΝ ΠΡΟΣ Ι. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ'

'Από τό στρατόπεδο στό Πεταλίδι, 12 Σεπτεμβρίου 1828

Κύριε Πρόεδρε,

"Ελαβα, μαζί μέ τό σημερινό Σας γράμμα, ἀντίγραφο τῶν ἐντολῶν πού δίδετε στούς ἀπεσταλμένους πού συγκατατέθηκα νά δεχθῶ δίπλα μου, προκειμένου νά χρησιμεύσουν ὡς ἐνδιάμεσοι ἀνάμεσα στήν 'Ελληνική Κυβέρνηση καί τό στρατό πού διοικῶ.

Μοῦ φάνηκε ὅτι ὑπῆρξε κάποια παράλειψη σ' αὐτὴν τὴν ἐντολή, ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀπόλυτη γιά ὅ,τι ἀφορᾷ στίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις καί κυρίως τίς συνθηκολογήσεις γιά τὰ φρούρια, θά μπορούσε νά ἐνοχληθεῖ ἀπό τὴν ἄμεση ἐπέμβαση πού φαίνεται πὼς παρέχετε στούς ἀπεσταλμένους Σας.

'Εχθές, εἶχα τὴν τιμὴ νά σας πῶ, ὅπως πίστευα, πὼς <οἱ ἀπεσταλμένοι Σας> δέν ἔπρεπε νά ἐπέμβουν παρά μόνο μετά ἀπό ἐκκλήση δική μου, προκειμένου νά δώσουν, ἐξ ὀνόματός Σας, στούς συνθηκολογούμενους τίς διαβεβαιώσεις πού θά ἐπιθυμοῦσαν. Θά ἤθελα λοιπόν νά προσθέσετε πὼς σέ κάθε περίπτωση οἱ ἀπεσταλμένοι θά εἶναι ὑπὸ τῆ διεύθυνσή μου.

'Η ἐπιστροφή τῶν φρουρίων στήν 'Ελλάδα θά γίνῃ ἀπό ἐμένα, ἀφοῦ πρῶτα τὰ ἀνακτήσω. Τό ἴδιο θά ἰσχύσει, ἀναγκαίως, καί γιά ὅ,τι ἀφορᾷ, τό ὄλικό πού ὑπάρχει ἐκεῖ, τό ὅποιο πρέπει, ἐν τούτοις, ἐάν τό ἔχω ἀνάγκη γιά τίς ἐνέργειές μου, νά μείνῃ ἐν συνεχείᾳ στή διάθεσή μου.

"Ἐτσι, θά ἐπιθυμοῦσα, ὅπως ἡ 2η παράγραφος τοῦ ἄρθρου 3 ἀπαλειφθεῖ. 'Υπό ἀμφισβητούμενη μορφή περιέχει ἕναν περιορισμό στόν ὅποιο δέ θέλω νά ὑποταχθῶ. Θέλω νά μείνω κύριος τῶν δυνατοτήτων μου.

Δέν πρόκειται ἐδῶ παρά γιά τύπους, συναινῶ, ἀλλά εἶσθε πολύ ἐπιτήδειος, γιά νά γνωρίζετε ὅτι συχνά οἱ τύποι καλύπτουν τὴν οὐσία, καί θά ἐκτιμῆσετε ὅτι ὁ σεβασμός τῆς ἐξουσίας ὅπως καί ἡ τιμὴ τοῦ στρατοῦ, δέ θά μοῦ ἐπιτρέψουν νά παραχωρήσω κανένα ἀπό τὰ δικαιώματά μου.

Κατά τὰ ἄλλα, Σας τό ἐπαναλαμβάνω, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι δέ θέλω νά ἀγωνισθῶ, γιά ὅ,τι μέ ἀφορᾷ, παρά γιά τὴ μελλοντικὴ ὑπαρξὴ τῆς 'Ελλάδας.

Θά συμβάλω μέ ὅλες τίς δυνάμεις μου. Θά διαπιστώσετε, ἀπ' ὅλες τίς πράξεις μου ὅτι τὰ προσωπικά μου αἰσθήματα βρίσκονται σέ ἄριστη ἄρμονία μέ τίς ὑποχρεώσεις πού μοῦ ἐπέβαλε ὁ 'Ανώτατος 'Αρχοντάς μου.

Δεχεῖτε, κύριε Πρόεδρε, τὴ διαβεβαίωση τῆς βαθύτατης ἐκτιμῆσέως μου'.

Μαρκήσιος Μαιζών

Ι.Α. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΠΡΟΣ Ν.Ι. ΜΑΙΖΩΝ

Πεταλιδίω, 31 Αύγουστου 1828

Οί επίτροποι τούς όποιους έλαβα τήν τιμήν νά παραστήσω χθες εις ύμās, άλλους χρηματισμούς μέχρι τοῦδε δέν έχουσι παρά τούς αναφερομένους εις τάς τοῦ στρατοῦ χρείας. Οί δέ άλλοι χρηματισμοί τούς όποιους εφρόντισα νά σās διακοινώσω έν αντιγράφω, είναι σχέδιον μόνον, εφ' οῦ χαιρω μανθάνων τάς παρατηρήσεις σας τάς διά τοῦ σημερινοῦ πρός έμέ γράμματος, καί θέλω τάς μελετήσῃ μετά πόθου ειλικρινεστάτου τοῦ νά τάς συμβιάσω μέ τά δέοντα παραγγελθῆναι αναγκαιώς εις τούς επιτρόπους τῆς έλληνικῆς κυβερνήσεως, αφ' οῦ καί ἡ επέμβασίς των γίνεται δεκτή.

Αν δέ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης έχῃ εύκαιρίαν καί άφορμήν νά στείλῃ εις Πόρον ένα άξιωματικόν τοῦ ταξιαρχικοῦ της, εύκόλως θέλομεν συμφωνήσῃ μετ' αὐτοῦ περί τῆς αὐτοτελοῦς συντάξεως τῶν χρηματισμῶν τούτων.

Δύναμαι δέ έν τοσοῦτω νά σās βεβαιώσω, κύριε Στρατηγέ, ότι όχι μόνον οὐδόλως έστοχάσθην νά παρενοχλήσω όπωσδήποτε τάς στρατευσίμους επιχειρήσεις σας, αλλά καί μάλιστα έμελέτησα νά τάς έπευκολύνω, καθιστῶν παρ' ὑμίν διαπράκτορας τῆς έλληνικῆς κυβερνήσεως, αναδεχθησομένους έν όνόματι αὐτῆς, κατά τήν χρείαν, υποχρεώσεις ἄς αὐτή μόνη όφείλει νά έκπληρώσῃ.

42/2 (εγγρ. 12)

III. Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας

116

ΑΡΧΑΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

Σχέδιον ψηφίσματος περί μνημείων
εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς εὐεργέτας
τῆς Ἑλλάδος μεγαλοδώρους βασιλεῖς
καὶ φιλέλληνας, καὶ παρασήμων

Ἡ Δ' Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις

Νομίζει ἑαυτὴν εὐτυχῆ, γενομένην ἔργων, δι' οὗ τὸ ἔθνος ἐκπληροῖ τὸ πλεόν ἔφετον τῶν χρεῶν του, δηλαδὴ τὸ νὰ ἀναπέμψῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὸν Θεόν, Ὅστις ἐδειξε τοσαῦτα θαύματα διὰ τὴν σῴσιν, καὶ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τοὺς Συμμάχους Βασιλεῖς, οἵτινες τῷ ἐθαψίλευσαν τόσον μεγάλας εὐεργεσίας πρὸς τοὺς ναυάρχους αὐτῶν πρὸς τὴν γαλλικὴν στρατιάν καὶ τὸν περίδοξον ἀρχηγόν της πρὸς τοὺς τόσον ἀξιοτίμους φιλέλληνας τῶν δύο ἡμισφαιρίων, οἵτινες ἔδωκαν ὑπὲρ αὐτοῦ τοσαῦτα δειγμάτων τῆς πλεόν γενναίας μεγαλοδορίας καὶ τῆς τελειοτέρας ἀφοσιώσεως.

Ἡ Συνέλευσις δὲν ἠδύνατο κάλλιον νὰ ἐκπληρώσῃ αὐτὸ τὸ χρέος, εἰμὴ διδούσα τὴν πληρεξουσιότητα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν νὰ λάβῃ τὰ προσφερόμενα μέσα εἰς τὸ νὰ διαδώσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς τὰ δειγμάτων τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ἀνεξάλειπτον ἐνθύμησιν τῶν συμβεβηκότων, τὰ ὅποια προητοίμασαν τὴν ἐπικράθειάν της.

Κατὰ συνέπειαν,

Ἡ Δ' Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις

Ψηφίζει:

Α'. Ὅταν ἡ τοπικὴ περιφέρεια τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ καθέδρα τῆς Κυβερνήσεως της κατασταθῶσιν ὀριστικῶς, εἰ δὲ οἰκονομικοὶ πόροι τοῦ κράτους τὸ ἐπιτρέψωσιν, ἡ Κυβέρνησις θέλει διατάξῃ νὰ ἐγερθῇ εἰς τὴν καθέδραν εἰς Ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτήρος.

Β'. Ἡ Κυβέρνησις διὰ μιᾶς πρεσβείας θέλει προσφέρει εἰς τοὺς σεβαστοὺς Συμμάχους Βασιλεῖς τὴν ὑποκλιτὴ εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους.

Ἡ πρεσβεία αὕτη θέλει ἐκπληρώσῃ τὰ αὐτὰ χρέη πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα τῆς Βαυαρίας, τόσον διὰ τὰς διαφόρους βοήθειαις, τὰς ὅποιας εὐαρεστήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅσον διὰ τὴν πατρικὴν πρόνοιαν, μὲ τὴν ὅποιαν τιμᾷ τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων, ὅσα μετεκάλεσεν εἰς τὴν ἐπικράτειάν του, διὰ τὴν προστατεύσῃ τὴν ἀνατροφὴν των.

Γ'. Ἡ Κυβέρνησις θέλει στήσῃ δύο μνημεῖα, τὸ μὲν εἰς Ναυαρίνον, τὸ δὲ εἰς Πεταλίδιον τούτων, τὸ πρῶτον θέλει ἔχει ἀντικείμενον τὸ νὰ διακωνίσῃ τὴν μνήμην τῆς 8 ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου, ἡμέρας γονιμωτάτης τόσον εὐτυχῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ δὲ δεύτερον θέλει ἀναμνησθεῖν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἡ ἀπεσταλμένη γαλλικὴ στρατιὰ ἀπέβη εἰς τὴν γῆν, τὴν ὅποιαν ἠλευθέρωσεν ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐχθροῦ, προσφύλαξεν ἀπὸ τῆν

ἐπιστροφήν τῆς πανώλης¹, τὴν ἐπικέντησεν εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀνεκάλυψεν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

Δ'. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ συστήσῃ ἐν Τάγμα Ἱππέων ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὸ θεῖον ὄνομα τοῦ Σωτῆρος. Θέλει δὲ προσφέρει διὰ τῶν διαφόρων τούτων παρασῆμων τοῦ Τάγματος τούτου πρὸς τοὺς κενόχρους τῶν Συμμάχων Βασιλέων, πρὸς τὸν ἀρχιστρατήγον τῆς ἀπεσταλμένης γαλλικῆς στρατιάς καὶ πρὸς τοὺς στρατιωτικούς καὶ λοιποὺς τῆς συνοδείας, τοὺς ὅποιοις οἱ εἰρημίνοι ἀρχηγοὶ ἔβηλον τῇ σημειώσει, ἐν δαίγμα τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους.

Τὰ αὐτὰ παράσημα θέλου προσφερθῆ, ὡσαύτως, εἰς τοὺς φιλέλληνας, ὅσοι ἀρωσιώθησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀπ' ἀρχῆς τοῦ 1821 ἔτους, καὶ εἰς τοὺς ὅσοι συνέδραμον εἰς τὸ νὰ τὸν ὑποστηρίξωσι διὰ γενναίων συνεισφορῶν.

Ε'. Τὰ ὄνόματα τῶν φιλελλήνων, ὅσοι ἀπέθανον εἰς τὴν Ἑλλάδα μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς, θέλου χαραχθῆ ἐπὶ τινοῦ μνημείου, ἐγερθησομένου εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σωτῆρος.

Σ'. Τὰ ὄνόματα τῶν φιλελλήνων, ὅσοι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς Ἑλλάδος, θέλου καταχωρηθῆ εἰς βίβλους, τὰ ὅποια θέλου κατατεθῆ ἐπὶ τοῦ ρηθέντος μνημείου.

Ἄρθρον συμπληρωματικόν

Ὅταν αἱ περιστάσεις συγχωρήσωσι, τὰ παράσημα τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος θέλου δοθῆ λόγῳ βραβείου εἰς τοὺς πολίτας, οἱ ὅποιοι ὑπερέτησαν σημαντικὰ τὴν πατρίδα, ἢ ἐκστρατεύσαντες κατὰ ξηρὰν τε καὶ θάλασσαν ἢ συνεισφέροντες² διὰ τῶν ἀγώνων των εἰς τὴν ἀστυίην καὶ πολιτικὴν αὐτῆς ἐπανόρθωσιν.

Ὁ νόμος θέλει προσδιορίσῃ πόσοι πολῖται εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῶσιν ἀξιωματικοὶ ἢ ἱππεῖς τοῦ Τάγματος τούτου, καὶ πᾶς βαθμὸς, ὡς καὶ ἐκεῖνος τοῦ ἀπλοῦ ἱππέως, θέλει εἶναι προκείμενος ἀναλόγως μὲ τὴν θέσιν του.

Ὁ νόμος θέλει προσδιορίσῃ, ὡσαύτως, τὰ ἀφεύκτως ἀπαιτούμενα χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῆς τῆς ἀμοιβῆς.

¹ Ἀνεγνώσθησαν τὰ ψήφισματα, ἀντίγραφα δὲ τούτων ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους, κατὰ τὸ ἄρθρον 7 τῆς Θ' συνεδριάσεως, διὰ νὰ κἀμῃ ἕκαστος τὰς παρατηρήσεις του, πρὶν συζητηθῶσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον συνεδρίασιν.

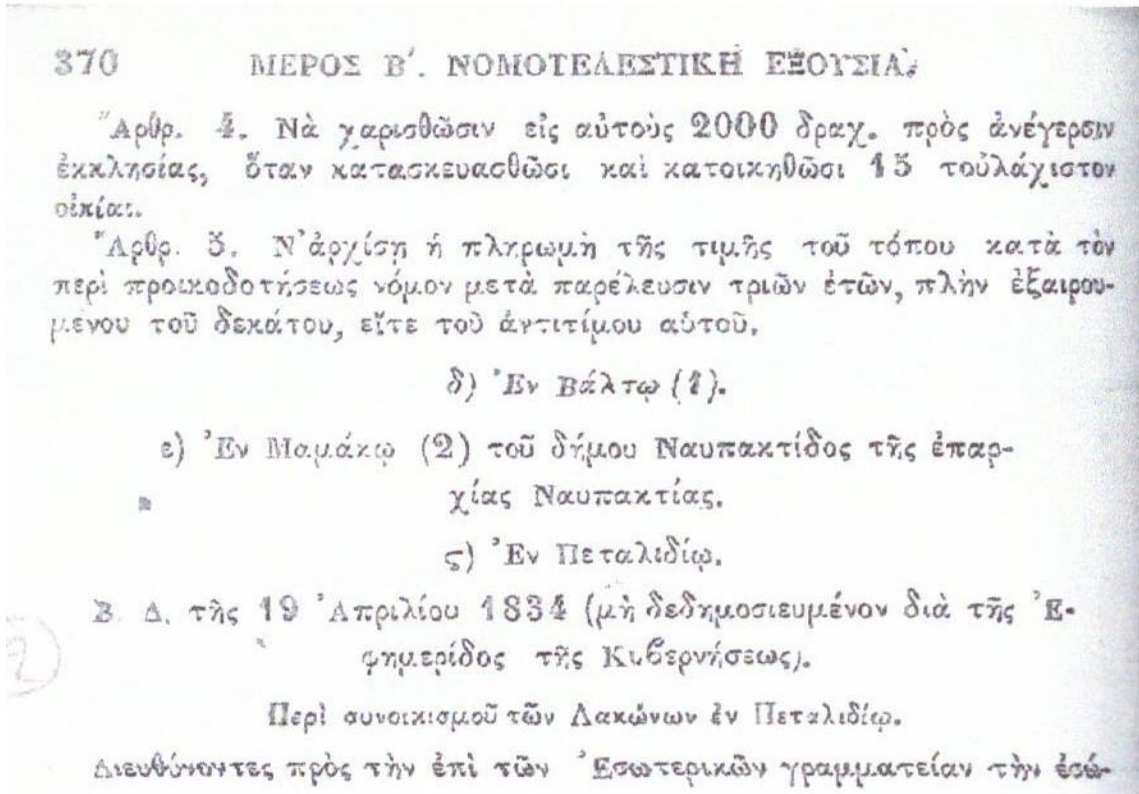
19. Ἡ ἐπὶ τῶν ἀναφορῶν ἐπιτροπὴ ἐκοινοποίησε διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. . . ἐγγράφου τὴν ὅποιαν προβάλλει γνώμην περὶ τῶν ἀναφορῶν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσοῦρτε, τὰς ὅποιας διεύθυνε πρὸς αὐτὴν ἡ Συνέλευσις [3].

1. Ἐπὶ πανώλους· οὕτω καὶ ἐν τῷ ἐπισημοῦμένῳ κειμένῳ (βλ. περαιτέρω ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ τὸ ψήφισμα Η').

2. Προφανῶς ἀπὸ συνεισφέροντες· ἐν χρόνῳ ἀριστοῦ ἐπέθη ἄρθρος ἢ μετοχὴ αὕτη ἐν τῷ ἐπισημοῦμένῳ κειμένῳ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἀνωτέρω Η' ψήφισματος: συνεισνεργούντες.

IV. Βασιλικά Διατάγματα που αφορούν στη σύσταση της αποικίας των Μανιατών στο Πεταλίδι

1ο. Βασιλικό Διατάγμα της 19^{ης} Απριλίου 1834 « Περί συνοικισμού Λακώνων εν Πεταλιδίω»

κλειστον ἀναφορὰν διαφόρων Μανιατῶν περὶ τῆς εἰς Πεταλίδιον ἐγκαθιδρύσεως των, παρατηροῦμεν ὅτι συμφωνεῖ μὲ τοὺς σκοποὺς μας, νὰ συντρέχωμεν τῶν Μανιατῶν τάς ἐκτὸς τῶν Βουνῶν των ἀποικίας, ἰδίως δὲ νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τὴν προκειμένην αἴτησιν, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἰδιαίτεροι δυστάγμοι, οἱ ὅποιοι, ἐὰν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἤθελον εὐρίσκεσθαι, πρέπει νὰ ἀναγγελοῦν ἀμέσως εἰς ἡμᾶς.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν γραμματεία θέλει ἐνεργήσῃ ἄνευ ἀναβολῆς, ἵνα διαγραφῇ ἡ περιοχὴ τοῦ συστηθησομένου εἰς Πεταλίδιον δήμου, νὰ καταμετρηθῇ γεωμετρικῶς, καὶ ἔπειτα νὰ καταστρωθῇ τακτικὸν διὰ τὴν νέαν ἀποικίαν σχέδιον, ἀποβλέπον καὶ εἰς τὸ ἀνεγερθῆσόμενον μνημεῖον, τοῦ ὅποιου πρέπει νὰ προσδιορισθῇ ἡ θέσις. Ἡ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν γραμματεία θέλει συνεννοηθῇ εὐθὺς μὲ τὴν γραμματεῖαν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὡς πρὸς τὴν κατάστρωσιν τοῦ σχεδίου τούτου, διὰ νὰ ἐπιφορτισθῇ αὐτὰ ἀξιωματικὸς τις τοῦ μηχανικοῦ, ἐὰν τυχὸν δὲν ἤθελεν ἐγκριθῆ κατάλληλον νὰ διαταχθῇ ταύτην τὴν ἐργασίαν ὁ Κύριος Ἰωάννης (Ioannis) λοχαγὸς ἐκ τῶν γενικῶν ἐπιτελῶν, ὁ ὅποιος εὐρίσκεται πλησίον τοῦ Πεταλιδίου ἕνεκα τῆς ἐμβυσίας των Β. Βαυαρικῶν στρατευμάτων. Ἐὰν παρ' ἐλπίδα δὲν ἤθελεν εἶσθαι διαθέσιμος διὰ ταύτην τὴν ἐργασίαν μήτε αὐτός μήτε τις ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ, ἡ γραμματεία θέλει ἀποστείλῃ ἐκεῖ ἰκανὸν ἀρχιτέκτονα πολιτικὸν καὶ θέλει προτείνει τὴν προσφερθησομένην εἰς αὐτὸν ἀντιμισθίαν.

Συνταττομένου τοῦ σχεδίου πρέπει νὰ διακριθῇ παρῆυθὺς καὶ νὰ σημειωθῇ δεόντως ἐπ' αὐτοῦ, ὅ,τι ἐκεῖ εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ ἔθνους, τῶν μοναστηρίων ἢ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ ὅσα ἐκ τῆς πρώτης εἶναι καλλιεργημένα, καὶ ὅσα μή. Ἡ ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν γραμματεία θέλει συμμορφωθῇ περὶ τούτου μὲ τὴν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν γραμματεῖαν, διαχειρίζουσα κοινῶς μὲ αὐτὴν τούτο το ἀντικείμενον καὶ γνωμοδοτοῦσα εἰς ἡμᾶς ὅσον τάχιστα, κατὰ ποῖον τρόπον νὰ διαμοιρασθοῦν μεταξὺ τῶν ἀποικίων Μανιατῶν αἱ ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ἐθνικαὶ γαῖαι, ὅσαι ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπιφυλάττωνται διὰ τοὺς ὕστερον ζητοῦντας, ποῖαι προὔποθέσεις νὰ προσδιορισθοῦν, καὶ ποῖα ἄλλα νὰ ληφθοῦν μέτρα πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ εὐκόλυνσιν τούτων των ἐγκαθιδρύσεων. Ἡ δ' ἀρχὴ, ἡ ὅποια θέλομεν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς ταύτην καὶ νὰ ἐφαρμόζηται εἰς πᾶσαν ἄλλην νέαν ἀποικίαν ὀλοκλήρων δήμων, εἶναι νὰ παραχωρῆται εἰς αὐτὰς κατὰ πρῶτον μόνον ἡ ἀκαλλιέργητος ἐθνικὴ γῆ, ἀλλ' ὅμως ὡς τελεία ἰδιοκτησία, διὰ τὴν ὅποιαν ὀρεῖλουσι μὲν νὰ πληρόνουν ἔγγραψιν φύρον (1), ἐμπροσθὶν δὲ νὰ σβῆνωσι τοῦτον δι' ἀγορᾶς (gache-

(1) Σημ. Ὅρα κατωτέρω τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ἀπὸ 20 Ὀσρίου 1 Ὀσρίου 1837 Β. Δ. περὶ τοῦ αὐτοῦ συνοικισμοῦ.

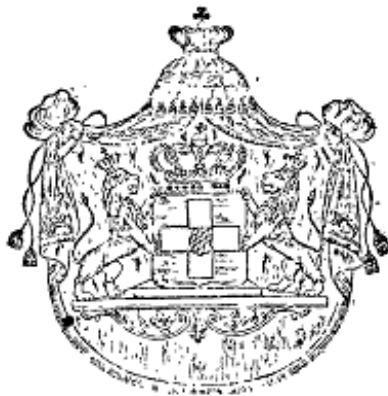

1er). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διανομὴν τῶν γαιῶν καὶ τὸ μέτρον αὐτῆς, πρόσφορον ἴσως ἔθελεν εἶσθαι, νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς ἐκάστην οἰκογενεῖαν δύο στρέμματα δι' οἰκόπεδον καὶ τὸν συναπτόμενον μὲ αὐτὸ κήπον, εἰς ἐκείνας δὲ, αἱ ὁποῖαι μέλλουσι νὰ μετέρχωνται τὴν γεωργίαν, νὰ προσνεμηθῶν πρὸς ταύταις 40—50 στρέμματα γῆς, ἐπ' ἰδιαιτέραις δὲ προβλεπτικαῖς συμφωνίαις, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ἐμφράσει ὅσον οὕτω τὴν γνώμην μας. Διὰ νὰ εὐκολύνωμεν ταύτας τὰς διανομὰς, θέλομεν, ἀφ' οὗ εἰς τὸ σχέδιον τῆς περιοχῆς ἀποχωρισθῶσι τὰ δι' οἰκόπεδα καὶ οἰκιακοὺς κήπους ὀριζόμενα μέρη, νὰ διαιρηθῇ τὸ ὅλον τῶν γαιῶν εἰς μερίδας ἀνὰ 10 στρέμματα, ταῦτα δὲ νὰ σημειωθῶν μὲ ἀριθμοὺς, ἵνα ἐν καιρῷ ἐμπορέσῃ νὰ γείνη ἡ παράδοσις εὐκόλως καὶ θετικῶς.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἰστωτερικῶν γραμματεία θέλει εἰδοποιήσῃ ἀμέσως τοὺς ἀναφερθέντας περὶ τῶν εὐμενῶν ἡμῶν σκοπῶν, καὶ θέλει προσκαλέσει αὐτοὺς, νὰ ἐκλέξουν μερικοὺς ἐπιτρόπους ἕνεκα τῶν προκαταρκτικῶν πράξεων πρὸς κατόρθωσιν τῆς ἀποικίας καὶ νὰ τοὺς διευθύνουν πρὸς τὸν ἀρμόδιον ἑπαρχον· τούτω δὲ, καὶ τῷ ἐπιφορτιζομένῳ τὴν κατάστρωσιν τοῦ σχεδίου μηχανικῶ ἢ ἀρχιτέκτονι πρέπει νὰ δοθῇ διαταγὴ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἐπιτρόπους ἐκείνους, νὰ ἀκούσῃ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεργήσῃ συμφώνως μὲ αὐτάς, καθ' ὅσον κρίνηται εὐλογον.

Ἔχομεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα, τὴν δραστηριότητα καὶ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ ἡμετέρου γραμματέως τῆς ἐπικρατείας Κωλέττου, ὅτι θέλει στίσει μεγίστην προσοχὴν εἰς ταύτην τὴν ἐμβριθῆ ὑπόθεσιν, καὶ ὅτι θέλει τείνει τοὺς ὀφθαλμοὺς του κατ' ἐξοχὴν εἰς ταύτην τὴν ἀποικίαν, τόσον διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν θέσιν τὴν κοσμηθησομένην μὲ σημαντικὸν μνημα, ὅσον διὰ νὰ κατασταθῇ θελκτικὸν δεῖγμα δι' ἄλλας ἀποικίας τῶν Μανιατῶν.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ | **REGIERUNGS-BLATT**
ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ | **DES KOENIGREICHS**
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. | **GRIECHENLAND.**

ΑΡΙΘΜ. 25. 1854 N. 25.
 ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩ, 21 Ιουλίου. NAUPLIA, 2 August.

ΕΥΝΟΙΕ ΤΩΝ ΕΜΒΕΤΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Παραγγέλματα. 1) Περί παύσεως του Σαρδέλλου της Επικρατείας Κύριος Μάουερ ως Μέλου της Αντιβασιλείας και της Αντιβασιλευσίνης του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. του Κόβελ. — Περί της ενδύσεως, παραδόσεως και ελάσεως των επ' αμοιβή των δικών κρίσεων 2 και 3 του νόμου 20 Μαΐου (2 Juni) 1854, υπηρεσιακών έγγραφων.

ΔΙΑΤΑΞΑΙ

Περί παύσεως του Συμβούλου της Επικρατείας Κύριος Μάουερ ως μέλου του δ' άρθρου 12, και περί αντικαταστάσεως του Σαρδέλλου της Επικρατείας Κύριος Κόβελ.

Ο Θ Ω Ν

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,

Γνωστοποιούμεν εις το Ημέτερον Υπουργικόν Συμβούλιον, ότι ο Συμβούλος της Επικρατείας Κύριος Μάουερ παύει του να ήσται Μέλος της Αντιβασιλείας, και αντικαθίσταται ο Συμβούλος της Επικρατείας κύριος Κόβελ.

Το Ημέτερον Υπουργικόν Συμβούλιον θέλει διεργήσει τα κατά συνέπειαν. Θέλει άμισθως δημοσιεύσει την μεταλλογήν ταύτην διά της Εφημερ. της Κυβερνήσεως, και θέλει την κοινοποιήσει δι' έγκυκλίων εις όλας τας Άρχας του Βασιλείου διά να συμμορφωθώσιν.

Η έκτέλεσις του παρόντος διατάγματος θέλει μᾶς άναγγελλῆθαι διά του Ημετέρου Υπουργικου Συμβουλίου εντός 24 ὡρων.

Εν Ναυπλίῳ, τῆ 21 Ιουλίου (2 Αυγούστου) 1854.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ.

Η Α' ΤΙ ΒΑΣΙΛΙΑΙΣ.

Ὁ Κύριος ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρόεδρος, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΪΔΕΚ.

INHALTS - ANZEIGE.

Verordnungen. Den Austritt des Staatsraths von Maurer aus der Regentschaft, und dessen Ersetzung durch den Staatsrath von Kobell betref. — Die Aufsehung, Verlegung und Prüfung der durch die Art. 2 und 3 der Gesetz vom 20 Mai (2 Juni d. J. vorgeschriebenen Certificaten betref.

VERORDNUNG.

Der Austritt des Staatsraths von Maurer aus der Regentschaft, und dessen Ersetzung durch den Staatsrath von Kobell betreffend.

O T T O

**VON GOTTES GNADEN
 KOENIG VON GRIECHENLAND.**

Wir eröffnen Unserem Ministerrath, dass der Staatsrath von Maurer aus der Regentschaft, deren Mitglied er bisher war, austritt, und durch den Staatsrath von Kobell ersetzt wird.

Unser Ministerrath hat sich hiennach zu achten, und diese Veränderung unverzüglich durch das Regierungsblatt zur allgemeinen Kenntniss zu bringen; den sämmtlichen Staatsbehörden aber durch besondere Circularien zur Wissenschaft und Darnachachtung zu eröffnen.

Nauplia, am 31. Juli (2. August) 1854.

IM NAMEN DES KOENIGS.

DIE REGENTSCHAFT

GRAF V. ARMANSPERG. V. MAURER V. HEIDECK.

40. Βασιλικό Διάταγμα στις 10 Νοεμβρίου 1854

4
Β. Δ. τῆς 10 Νοεμβρίου 1834 (μὴ δεδημοσιευμένον διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως).

Περὶ συνοικισμοῦ τῶν Λακωνῶν ἐν Πεταλίδιῳ, ἀριθ. 19104.

Ἀπεφασίσθησαν τὰ ἀκόλουθα εἰς πρὸς τὴν ἐὼν Μανιατῶν μετανάστευσιν. — 1) Ἐπὶ τοῦ παραλίου τῆς νέας πόλεως πρέπει νὰ ἀποταμιευθῶσι διὰ τὴν κυβέρνησιν μόνον αἱ τρεῖς γραμμαὶ Κ. ὅπου συμπίπτουσιν εἰς τὰ στοιχ. Ε καὶ Γ, ὡς περιέχει ταῦτα τὸ ἤδη ἐγκριθέν σχέδιον· τὰ δὲ ἄλλα μέρη ταύτης τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως ταύ-

ΚΕΦ. Γ'. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ.

373

της παραχωροῦνται εἰς τοὺς μεταναστεύσαντας, ὑποχρεομένους νὰ πηρῶσιν εἰς τὴν εἰκοδομὴν τῶν οἰκῶν των ἢ ἐμπορικῶν καταστημάτων ὅλας τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις καὶ τὴν ὠρμίαν συμμετρίαν. — 2) Τὸ περὶ τῆς ἀποικίας τῶν Κρητῶν εἰς Μεθώνην διάταγμα τῆς 18/30 Ὀκτωβρίου (1) σχετίζεται μὲν γενικῶς ἐπίσης καὶ δι' αὐτὴν τὴν νέαν εἰς Πεταλίδιον μετανάστευσιν· ὀνομαστί ὅμως ἡ διαίρεσις τῶν ἀγρῶν καὶ γαιῶν καὶ ἡ ἀναμεταξὺ των διανομὴ πρέπει νὰ τηρηθῆ εἰς τρεῖς κλάσεις, καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι νομίζουσιν ὅτι βλάπτονται διὰ τοῦτου, πρέπει νὰ παραπέμπωνται εἰς τὸν νομάρχην πρὸς ἀπόφασιν τῶν διαφιλονεικῶσέων των. Περὶ τούτου θέλειπραχθῆ καὶ ἐνεργηθῆ ἀναλόγως καὶ σύμφωνα μὲ τὰς §§ 34, 35, 36, 41, 44 καὶ 45 τοῦ σχεδίου τοῦ περὶ ἀποικιῶν νόμου (2). — 3) Εἶναι εἰς χρῆσιν καὶ ἐνεργεῖαν ἐκτὸς περὶ τούτου καὶ τὰ ἀρθρ. 7, 8, 9, 10, 11, 12 καὶ 13 τῆς ἀπὸ 13/25 Ὀκτωβρίου ὑπ' ἀριθ. 19651 ἀποφάσεως (3). — 4) Πρέπει νὰ συστηθῆ μία ἐπιτροπὴ (4) διὰ νὰ ἀναδεχθῆ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, καὶ θέλει σύγκεισθαι ἀπὸ τὸν ἑπαρχὸν Μεθώνης δύο μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Μανιατῶν καὶ δύο κατοίκους τῶν χωρίων Βαλῆ, Πλυστάρι ἢ Χαϊκάλι. — 5) Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θέλει ἐνεργεῖ κατὰ τὰς τεθείσας διὰ τὴν ἐποικίαν τῶν Κρητῶν βάσεις περὶ τῶν γαιῶν τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Τ σ ἄ ν η εἰς τὸ κ ὀ κ κ ι ν ο ν λ ι θ ἄ ρ ι καὶ ἀκόμη προσσωτέρω, εἰάν τοῦτο ᾖ ἀναγκαῖον. — 6) Τοῦλάχιστον, ἐν πέμπτου τῶν διανεμηθησομένων γαιῶν πρέπει νὰ συνίσταται εἰς χρησίμους δι' ἀμπελῶνας ἀγροὺς ἢ γαίας διὰ νὰ φυτευθῶσιν αὐταὶ εἰς ἀμπελῶνας· οἱ δὲ κάτοικοι, οἱ ὅποιοι καλλιεργοῦν ἤδη τῶρα ἐκεῖνα τὰ μέρη, πρέπει νὰ ὑποταχθῶσι καὶ αὐτοὶ εἰς τοῦτο τὸ μέτρον. — 7) Ἐκεῖναι αἱ Μανιατικαὶ οἰκογένειαι, αἱ ὅποιαὶ θελήσουσιν νὰ ἀποκατασταθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην πόλιν ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος διατάγματος, λαμβάνουσιν οὗτοι

πέντε στρέμματα καλλιεργημένην γῆν, τὰ ὅποια θέλουν λογισθῆ εἰς τὰ μετὰ ταῦτα δοθησόμενα 20—50 στρέμματα. — 8) Ἐκεῖνοι οἱ Μανᾶται, οἱ ὅποιοι θέλουν ἀρχίσαι νὰ ἀποκατασταθῶν εἰς ταύτην τὴν πόλιν ἐντὸς τῆς προθεσμίας τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος καιροῦ, λαμβάνουν 500 πήγεις τετραγωνικούς διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐνὸς οἴκου, καὶ ἐν στρέμμα διὰ κῆπον ἐκτὸς τῆς πόλεως. — 9) Ἐκάστη ἀπὸ τὰς μεταναστευούσας οἰκογενείας θέλει λάβει ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων ἐκάστης ἐξ αὐτῶν 200 ἕως 300 δραχμὰς ὡς δάνειον, τὸ ὅποιον θέλει προσδιορισθῆ καὶ διανεμηθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴν. Διὰ τοῦτο τὸ δάνειον (1) πρέπει νὰ πληρόνωσιν ἐν διαστήματι εἰς οἷσιν ἐτῶν 10 τοῖς

ΚΕΦ. Γ'. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ.

375

εκατὸν, καὶ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ταύτης πρέπει νὰ πληρωθῆ καὶ σβυσθῆ καὶ τὸ κεφάλαιον καὶ οἱ τόκοι. — 10) Δύω ἢ περισσότεραι οἰκογενεαὶ θέλουν ἐνόνησθαι κοινῶς καὶ κάμει κοινὴν χρῆσιν τῶν ἀροσίμων ἐργαλείων καὶ βοῶν καὶ ἀροτήρων· περὶ τούτου θέλει κρινθῆσιν ἢ ἐπιτροπὴ νὰ τὸ διαθέσῃ. — 11) Θέλει δὲ πληρόνησθαι τὸ δάνειον μόνον μετὰ τὴν κτίσιν τῆς οἰκίας, ἢ μόνον εἰς ὑλικά, εἴτε μετὰ τὴν γενομένην χειροτεχνικὴν ἐργασίαν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν τῆς οἰκοδομῆς, δηλ. τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀποκαταστάσεώς των. — 12) Ὁ δῆμος οὗτος ἐνέχεται ἀλληλεγγύως τόσον διὰ τὴν εἰσπραξίν καὶ ἀπότισιν τῶν ἐτησίων τόκων τοῦ δανείου, καθὼς καὶ διὰ τὴν ἀπότισιν τοῦ κεφαλαίου. Περὶ δὲ τῶν γαιῶν ἐκείνων, αἱ ὅποια θέλουν παραχωρηθῆ ὡς οἰκόπεδον δωρεάν, πρέπει νὰ πληρωθῆ καὶ ἀντικατασταθῆ ἡ ἀξία τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς χρεωλυσίας ἀπὸ τὰ πρῶτα εἰσοδήματα, καὶ νὰ ἐκδίδωνται ταῦτα τὰ χρήματα ἀπὸ τὰς περὶ συνοικισμῶν πιστώσεις (1).

(1) Παράρ. Β. Δ. τῆς 20 Ὀκτωβρ. 4 Νοεμβρ. 1837, ἀριθ. 25114 περὶ συνοικισμοῦ ἐν Πεταλιδίῳ (μὴ δεδουλευμένον διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως) . . . Ἀποφραίζομεν 1) Ἀντὶ τοῦ ἀλληλεγγύου συνοποσχετικῶ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀπὸ 10/22 Νοεμβρίου 1834 ἀπόφασίν μας ἔπρεπε νὰ δώσωσιν οἱ συνοικιζόμενοι εἰς Πεταλιδίον Σπαρτιᾶται, θέλει δώσει ἕκαστος αὐτῶν ἰδιαιτέρως ἐπίσημον ὑποσχετικὸν καὶ ἀξιώχρεων ἐγγύχσιν περὶ τῆς δοθείσης ἢ δοθητομένης εἰς αὐτὸν ποσότητος, καθὼς καὶ διὰ τὸ ἀνάλογοῦν ἕκαστῳ διὰ τοὺς διανεμηθησομένους εἰς τοὺς Σπυρτιάτας βόας. Διὰ τὰς δανεισθείσας εἰς τὸν δῆμον τριοχιλίας δραχμὰς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας πρέπει νὰ ληφθῇ ἀποδεικτικὸν τοῦ δῆμου. — 2) Νὰ δοθῶσιν ἀνὰ πέντε στρέμματα καλλιεργημένης γῆς εἰς ὅλους τοὺς οἰκοδομήσαντας καὶ κτιστήσαντας εἰς Πεταλιδί Σπαρτιάτας, ὅσοι δὲν ἔλαβον μέχρι τοῦδε τὴν γῆν ταύτην, καθὼς καὶ εἰς ἐκείνους ὅσοι ἐντὸς ἐνὸς ἔτους ἀπὸ τῆς σήμερον ἀποκατασταθῶσι τελειωτικῶς εἰς τὴν ἀποικίαν ταύτην. — 3) Νὰ χαρισθῇ ὁ ἐγγίσιος φόρος δύο ἐτῶν εἰς τοὺς ἀναφερομένους ἐν τῇ προλαβούσῃ παραγράφῳ Σπυρτιάτας διὰ τὴν γῆν μόνον, ὅσῳ ἐμπεριλαμβάνουν τὰ παραχωρητήρια. — 4) Νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἀποίκους τούτους καὶ εἰς ὅσους μετοικισθῶσι μετὰ ταῦτα εἰς Πεταλιδί Σπαρτιάτας ὅλη ἡ ποσότης τῆς χορηγηθείσης διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀπὸ 10/22 Νοεμβρίου 1834 διατάγματος γῆς ἂν δὲ δὲν ἔξαρκῇ ἢ ἐντὸς τῆς περιφερείας τῆς δῆμου εὐρισκομένη, θέλουν προσληφθῇ ὅσαι γαῖαι ἐθνικῶς ἀναγκασιῶν διὰ τὸν σκοπὸν ταῦτον ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Μεσσηνίας, Μεσσηνίας καὶ Πύλου, ἂν αὗται δὲν εἶναι ἀνιποφεύκτως ἀναγκαῖαι εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων δῆμων. — 5) Νὰ ἀνανεωθῇ ἡ πίστωσις τῶν 15000 δραχμῶν, ἧτις ἠνείχθη διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀπὸ 9/21 Ἰουνίου 1836 διατάγματος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπληρώθησαν ἤδη χίλια δραχμὰ διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκκλησίας. — 6) Ἐγκρίνομεν προσέτι νὰ δοθῇ εἰς τὸν δῆμον Πεταλιδίου καὶ ἑτέρῳ προκαταβολὴ ἑπτὰ χιλιάδων πεντακταίων δραχμῶν δι' ἀγορὰν βοῶν, εἰς λογαριασμὸν τῆς θέσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ περὶ δημοτικῶν σκοπῶν. Ἡ προκαταβολὴ αὕτη

ἔχει τοκισθῇ μὲ 6 τοὺς ἑκατὸν, ἐπιστρεφομένη εἰς δέκα ἐτησίαις δόσεις. — 7) Δίδεται προθεσμία πέντε μηνῶν εἰς ὅσους ἐκ τῶν Σπαρτιαιῶν ἔλαβον δόξιν καὶ γῆν, καὶ ἢ δὲν ἀποκατεστάθισαν εἰς Πεταλιδί, ἢ ἀνεχώρησαν μετὰ ταῦτα ἀπὸ τῆς ἀποικίας, διὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς αὐτήν. Παρελθούσης τῆς προθεσμίας ταύτης, ἂν δὲν πεισθῶσι, θέλουν καταδιωχθῇ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ πρὸς τὸ δημόσιον χρέους των. — Ἡ παρούσα ἀπόφασις ἡμῶν θέλει κοινοποιηθῇ εἰς τὸν ἕκτακτον ἐπίτροπον τῆς ἀποικίας τῶν Σπαρτιαιῶν, τὸν ταγματάρχην κύριον Φέδερ. (6)

6ο. Βασιλικό Διάταγμα στις 13 Ιουλίου 1837

(1) Σημ. Διά Β. Δ. τῆς 13 Ἰουλίου 1837, μὴ δεδημοσιευμένου διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, παρεχωρήθη δωρεάν εἰς τὸν δῆμον Πεταλιδίου ἐκεῖ κείμενος ἐθνικὸς ὑδρόμυλος, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα μύλος τῶν Μ π έ η-
254.

7ο. Βασιλικό Διάταγμα στις 3 Ιουλίου 1843

Παράθ. Β. Δ. τῆς 3 Ἰουλίου 1843 περὶ ἀναβολῆς τῆς πληρωμῆς τοῦ δανείου. — α) Ἡ πρώτη δόσις τοῦ δανείου, τὴν ὁποίαν οἱ ἀποικοὶ ὤφειλον νὰ πληρώσουν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1840 κατὰ τὸ ἀπὸ 1/4 (16) Ἰανουαρίου 1840 ἡμέτερον διάταγμα θέλει πληρωθῆ παρ' αὐτῶν κατὰ τὸν Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους 1843 ἐν καιρῷ τῆς συγκομιδῆς τῶν πρώιμων ἀγρονομικῶν καρπῶν. Αἱ δὲ λοιπαὶ δόσεις θέλουσιν πληρωθῆ καθ' ἕκα-
στον τῶν ἐπομένων ἐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν τοῦ χρόνου, μέχρι τῆς ὀλοσχε-
ρῆς ἀποσβέσεως τοῦ δανείου. — β) Αἱ ἀρμόδιαι ἀρχαὶ θέλουσιν φροντίσει ὥστε εἰς τὴν ἀξίαν τῶν προθεσμιῶν νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ πληρωμὴ ἐκάστης δό-
σεως.

V. Διαθήκη Δημητρίου Διπλαράκου

ΔΙΑΘΗΚΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΙΠΛΑΡΑΚΟΥ
Ἄριθμ. 2187

Ἐν Καλάμαις καὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα οἰκίᾳ καὶ κατοικίᾳ Δημητρίου Διπλαράκου, διοικητῆς μονῆς καλογραφῶν, κειμένη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πεντοχωρίου, σήμερον τὴν εἰκοστήν δευτέραν (22) τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους χίλια ἑνακόσια εἰκοσὶν ἑπτὰ (1927), ἡμέραν Σάββατον καὶ ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ συμβολαιογράφου Καλαμῶν Χαλαράτου Βασιλείου Δαμουρᾶ, κατοικοεδραμένου ἐν Καλάμαις, ἐνεφανίσθη αὐτοπροσώπως ὁ κύριος Δημήτριος Μιχαὴλ Διπλαράκος, κτηματίας, κάτοικος πρώην Πεταλιδίου καὶ ἤδη Καλαμῶν, γνωστὸς μοι καὶ μὴ ὑπαγόμενος εἰς οὐδεμίαν ὑπὸ τοῦ μου ΓΨΠ' ἐξαίρεσιν καὶ ἀσχετος πάσης σχέσεως καὶ συγγενείας, τὸν ὁποῖον, ἐπὶ ἤρουσιν τῶν τριῶν μαρτύρων κυρίων Δημοσθένους Παναγ. Ἐξαρχάκου, Ζυθο-
πλου, Γεωργίου Κωνστ. Κότσιου, παντοπόλου, καὶ Ἰωάννου Ἐμμανουὴλ Κολοκο-
τρῶνῃ, ξυλοουργοῦ, κατοίκων ἀπάντων Καλαμῶν, πολιτῶν Ἑλλήνων, ἐνηλίκων, χρι-
στιανῶν ὀρθοδόξων, γινωσκόντων τοῦτον, καὶ πρὸς ἐμὲ γνωστῶν καὶ μὴ ὑπαγομένων εἰς οὐδεμίαν ἀνικανότητα ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ νόμῳ ΓΨΠ', ὡς αὐτοῖς ἀνέ-
φερον, οὕτω δὲ ἱκανὸν πρὸς σύνταξιν δημοσίας διαθήκης, ἠρώτησα, ἂν με ἐκάλεσε καὶ διὰ ποῖαν αἰτίαν, καὶ μοι ἀπεκρίθη, παρουσίᾳ καὶ τῶν ἄνω μαρτύρων, ὅτι θέλει νὰ δηλώσῃ ἐνώπιόν μου, ὡς συμβολαιογράφου, τὴν τελευταίαν αὐτοῦ βούλησιν καὶ

73

να συντάξω τὴν δημοσίαν αὐτοῦ διαθήκην, ὅτι ἔχει τὴν πρὸς σύνταξιν αὐτῆς ἰκανότητα, μὴ ὑπαγόμενος εἰς οὐδεμίαν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρθροῦ 4 τοῦ νόμου ΓΨΠ' ἐριζομένων ἀνικανότητων, ὅτι οὐδεμίαν τῶν αἰσθησέων του στερεῖται. Ἀφοῦ ἐπέσθην ἐκ τῆς γενομένης μετὰ τοῦ διαθέτου συνομιλίας μου, ὅτι οὗτος δὲν ὑπάγεται εἰς οὐδεμίαν ἐξαιρέσιν τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΨΠ' διατασσομένων, ὅτι ἔχει οὔτως ἀπάσας τὰς αἰσθησεις του, τὴν τε ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἀπεμάνκρυνα πάντας τοὺς οἰκέλους καὶ συγγενεῖς του, εὕρισκομένους ἐν τῷ ἀνατολικῷ δωματίῳ τῆς ἄνω οἰκίας, καὶ ἀφοῦ ἔμεινα μόνος μετὰ τοῦ διαθέτου καὶ τῶν ἄνω τριῶν μάρτύρων, προσεκάλεσα τοὺς μάρτυρας τούτους, ἵνα δώσωσι τὸν νενομοσμένον ἔρκον, καὶ οὗτοι θέντες τὴν δεξιάν των ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, ὠρκίσθησαν, ὅτι θὰ τηρήσωσι μυστικὰς τὰς διατάξεις τῆς παρούσης διαθήκης τοῦ διαθέτου Δημητρίου Μ. Διπλαράκου μέχρι τῆς δημοσιεύσεώς της. Κατόπιν τῶν ἐρωτήσεών μου, ὅσον ὁ διαθέτης, ὅσον καὶ οἱ μάρτυρες, καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος τούτων, μὴ ἐθεδαίωσαν, ὅτι εἶναι ἀσχετοὶ πάσης σχέσεως καὶ συγγενείας ἐκ τῶν ἀναγγραφομένων εἰς τὸ ἀρθρον δέκατον (10) τοῦ νόμου ΓΨΠ', ἄς αὐτοῖς ἀνέφερον, πρὸς ἀλλήλους τῆς τῆσθαισῶν οὕτω πασῶν τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαιτουμένων προκαταρκτικῶν διατυπώσεων, προσεκάλεσα τὸν διαθέτην νὰ δηλώσῃ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ βούλησιν, καὶ οὗτος ἤρξατο λέγων τὰ ἑξῆς, ἕτινα καταχωρίζω εἰς πρῶτον πρόσωπον.

Κληρονόμους μου ὀνομάζω καὶ ἐγκαθιστῶ μετὰ τὸν θάνατόν μου τὴν δημοτικὴν καὶ μέσην ἐκπαίδευσιν τῆς κοινότητος Πεταλιδίου καὶ ἀφήνω εἰς μὲν τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν τὸ συνεχόμενον καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ἤδη σχολικοῦ κήπου οἰκόπεδόν μου, ὅσης ἐκτάσεως καὶ ἂν εἶναι, τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν Πεταλιδίου δι' οἰονδήποτε κοινοφελῆ σκοπὸν ἐν σχέσει μόνον τῆς ἐκπαίδευσιν ταύτην, χωρὶς νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα οὐδεὶς νὰ ἐκποιήσῃ ἢ ὑποθηκέυσῃ μετὰξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ ἤδη σχολικοῦ κήπου νὰ ἀνεγερθῇ κοινοτικὴ ὁδὸς, πλατύς μέρων δέκα (10) μετὰ τὴν διανοίξιν τῆς ὁδοῦ θὰ μένη ἐν οἰκόπεδον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ἐκνομοσμένον μὲ Γεώργιον καὶ Κωνσταντῖνον Μαρτέγιαννην, τὸ ὁποῖον ἀφήνω ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν ἐκπαίδευσιν. Τὸ ἐν τρίτον (1/3) ἰδανικὸν μερτίδιον ἐνδὸς ἡγροῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ οἰκίας, τὸ ὁποῖον ἔχω ἀγοράσει δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀρ. 8 μ. 1614 (χίλια ἑξακόσια δέκα τέσσαρα) πωλητηρίου συμβολαίου τοῦ συμβολαιογράφου Καλαμῶν Χαραλάμπους Δαμουρά, τὸ κείμενον εἰς θέσιν Ἰλατανάκια ἢ Ἀραπόλακκαν τοῦ ἠρίου Πεταλιδίου καθὼς καὶ ὁ συνεχόμενος ἐκ πατρικῆ μου κληρονομίας ἀγρὸς νὰ ἐκποιηθῶν ὑπὸ τῶν κάτωθι ἐκτελεστῶν καὶ αἱ ἐν τῇ Ἑθνικῇ Τραπέζῃ ὁμολογίαι μου, καὶ τὸ πᾶσιν τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ ἀποπεράτωσιν τοῦ φρέατος, τὸ ὁποῖον ἔχω ἀρχίσει, καὶ ἂν τυγὼν περισσεύσῃσι χρήματα, νὰ χρησιμοποιηθῶν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκτελεστῶν διὰ τὴν ἐν γένει ἐκπαίδευσιν τοῦ Πεταλιδίου. Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἀπομέγοντος ἐκ τοῦ παραχωρηθέντος εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν οἰκοπέδου κληροδοτῶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου, λόγῳ πολλῶν εὐχαριστήσεων καὶ περιποιή-

σεων, τῶν ὁποίων ἔτυχον μέχρι σήμερον ὑπ' αὐτῆς ὀνομαζομένην Ἑλένην σύζυγον Παναγιώτου Πιέρρου, θυγατέρα Παναγιώτου Δουράκου, τὸ τμήμα τὸ περιλαμβανόμενον μεταξύ τῆς μάνδρας τοῦ Ἐλευθερίου Ἀγγελοπούλου ἀπὸ τὸ κάτω μέρος μέχρι τὸ ἐπάνω καὶ τῆς τοῦ Κοττέα, ὁσῆς ἐκτάσεως καὶ ἂν εἶναι, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἕως τὸν δρόμον τοῦ Μπαλῆ ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς μάνδρας τοῦ Ἐλευθερίου Ἀγγελοπούλου ἢ τοῦ οἰκοπέδου τῆς ὑπερητορίας μου, γὰρ ἔχουν τὸ δικαίωμα οἱ ἐκτελεσταὶ γὰρ τὸ ἐκποιῶν, καὶ τὰ χρήματα νὰ χρησιμοποιῶσιν μόνον διὰ τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν Πεταλιδίου, εἴτε πρὸς ἀνέγερον γυμνασίον, εἴτε δι' ἄλλον κοινωφελῆ σκοπὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως ταύτης, τὸ δὲ πρὸς τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ δρόμου τοῦ Μπαλῆ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου μου τμήμα, συνορευόμενον ἀνατολικῶς μετ' τὸ ἄνω τμήμα, δυτικῶς μετ' κληρονόμους Δημητρίου Βλαστοῦ, μεσημβρινῶς μετ' δρόμον Μπαλῆ ἢ Ἡλία Γριβέα καὶ ἀρκτικῶς μετ' κληρονόμους Ἀγγελοπούλου, ὁσῆς ἐκτάσεως καὶ ἂν εἶναι, κληροδοτῶ εἰς τὴν κοινότητα Πεταλιδίου, ἵνα χρησιμοποιῆ διὰ κοινωφελῆ σκοπὸν, χωρὶς νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα οὐδεὶς τῆς ἐκποιήσεως ἢ τῆς ὑποθηκεύσεως. Τὰς ὁμολογίας μου ἐν γένει, ὅπου καὶ ἂν ἔχω καταθέσει αὐτάς εἰς οἰανδήποτε Τράπεζαν καὶ εἰς οἰονδήποτε ποσὸν καὶ ἂν ἀνέρχωνται, θὰ τὰς ἐκποιήσουν οἱ ἐκτελεσταὶ μου, καὶ τὰ χρήματα θὰ χρησιμοποιῶσιν, ὡς καὶ ἄνω, διὰ τὸ φρέαρ καὶ τὸ ὑπόλοιπον διὰ τὴν ἐν γένει ἐκπαίδευσιν τοῦ Πεταλιδίου. Τὰ κινητὰ πράγματά μου, τὰ ὅποια ἤθελον εὐρεθῆ εἰς τὴν οἰκίαν, ἔνθα ἡ παρούσα συντάσσεται, κληροδοτῶ καὶ ταῦτα εἰς τὴν Ἑλένην, σύζυγον Παναγιώτου Πιέρρου. Τὴν ἄσβεστον, τὴν ὁποίαν ἔχω ἐσβεσμένην πλησίον τῆς βρύσεως Ψεύτη, ἀφήνω εἰς τοὺς ἐκτελεστάς, ἵνα χρησιμοποιῆ διὰ τὸ φρέαρ καὶ τὸ ὑπόλοιπον διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν Πεταλιδίου.

Ἐκτελεστάς ὀνομάζω καὶ ἐγκαθιστῶ τῆς παρούσης διαθήκης μου τοὺς 1) Σταῦρον Μολώνην, δικηγόρον, κάτοικον Καλαμῶν, 2) Σταῦρον Γεωργίου Μαργιόλην, ἔμπορον, κάτοικον Πεταλιδίου, 3) Μιχαὴλ Γιαννακάκον, ἱατρόν, κάτοικον Πεταλιδίου, καὶ 4) Περικλῆ Ἐξαρχάκον, ἤδη πρόεδρον τῆς κοινότητος Πεταλιδίου, οἵτινες ἐν πλειοψηφίᾳ θὰ λαμβάνωσι τὰς ἀποφάσεις, ὁ ἐκάστοτε δὲ εἰρηνοδίκης Πεταλιδίου θὰ εἶνε ἐπόπτης καὶ ἐλεγκτῆς τούτων διὰ τὴν ἐν γένει διαχειρίσιν, καὶ μόνον διὰ τὴν διάθεσιν καὶ διαχειρίσιν τῶν κληροδοτημάτων καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τὴν ἀνάληψιν καὶ ἐξαργύρωσιν τῶν ὁμολογιῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔ διαθέτης, ἔπαυσεν ὁμιλῶν τὸν ἠρώτησα, ἂν ἔχη νὰ προσθέσῃ ἄλλο τι, καὶ μοὶ ἀπεκρίθη ὅχι, πλὴν μόνον θέλει καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφύσῃ ἢ παρούσα διαθήκη εἴτε ὡς τοιαύτη εἴτε ὡς κωδικοκελλος ἀκόμη τὸν ἠρώτησα, ἂν εὐχαριστῆται νὰ ἀφήσῃ εἰς ἄλλα τινὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, πανάγιον τάφον, ἐθνικὸν στόλον, ἐθνικὴν ἀμυναν, καὶ μοὶ ἀπεκρίθη ὅχι. Γίνεται μνεῖα ἐνταῦθα, ὅτι τὰ συμπράττοντα πρόσωπα ὡς μάρτυρες τῆς παρούσης πράξεως ἦσαν παρόντα καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς παρούσης πράξεως, μὴ παραστάντος οὐθενὸς ἄλλου, ὅτι ἡ παρούσα

διαθήκη ἐγένετο κατ' ἀπόλυτον ἡσυχίαν, ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης διαθήκης ἐτηρήθησαν τὰ ἐν ἀρθροῖς 14 καὶ 15 (ἐδάφ. α', β', γ') τοῦ νόμου ΓΨΠ' διατασσόμενα. Καὶ εἰς πίστωσιν πάντων συνετάχθη ἢ παρούσα διαθήκη τῇ αἰτήσει τοῦ διαθέτου, ἧτις, ἀναγνωσθεῖσα εὐκρινῶς καὶ μεγαλοφώνως εἰς ἐπήκοον πάντων καὶ βεβαιωθεῖσα παρὰ πάντων, ὑπογράφεται νομίμως παρ' ὅλων καὶ ἐμοῦ, τοῦ διαθέτου δηλώσαντος, ὅτι οὕτως ἐκφράζει τὴν τελευταίαν καὶ ἐλευθέραν αὐτοῦ βούλησιν, διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ὁποίας εἰσεπράχθησαν δραχμαὶ τετρακόσιαι εἴκοσι (420).

Ὁ διαθέτης
Δ. ΔΗΜΑΡΑΚΟΣ

Ὁ συμβολαιογράφος Καλαμῶν
(Γ. Σ.) ΧΑΡ. ΔΑΜΟΥΡΑΣ

Οἱ Μάρτυρες
Δ. ΕΞΑΡΧΑΚΟΣ
Γ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ
Γ. ΚΟΥΤΣΙΑΣ

VI. Ιδιόχειρος Διαθήκη του Επισκόπου Χρυσόστομου Ανδρέου Αλεμάγκου

4928/2011 -1- Διημεσίως 413
Θεμίσσις, 6-10-2011
ΥΠΟΓΡΑΦΗ

ΔΙΟΧΕΙΡΟΣ ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΑΝΔΡΕΟΥ ΑΛΕΜΑΓΚΟΥ

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος. Σήμερα στίς 20 Ἰανουαρίου τοῦ Σω-
τηρίου ἔτους 2007 ἡμέρα Παρασκευή καὶ ὥρα 10 π.μ.
(παλαιὸν ἡμερολόγιον). ἔχω ὁ Ἐπίσκοπος Σύδνεϋ καὶ Νέο
Νοτίον Οὐαδίας τοῦ πατρίων ἡμερολογίου κατὰ κόθρα
Νικόλαος Ἀλεμάγκος τοῦ Ἀνδρέου καὶ τῆς Γεωργίας
γεννηθεὶς εἰς Πεταλίδιον Μεσσηνίας τὸ ἔτος 1929, κα-
θήμενος εἰς τὸ Γραφεῖον μου ἐκὸς τῆς ἰδιοκτητοῦ
Ἱερᾶς Μονῆς Παναρχίας Γοργοσηκίου ἐπὶ Συκα-
λόρραχῃ τοῦ Δήμου Πεταλιδίου, ἔχων βίαια καὶ
φρένας μου καὶ διατεθειτὸν ἐν πλήρη διανοητι-
κῇ διαύξει καὶ σωματικῇ ὑγείᾳ, ὀλίως ἀβιά-
σως καὶ ἐλευθέρως, συντάξω τὴν Διαθήκην
μου ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς:

1^α) Ἐγὼ σήμερον ἀκυρώνεται πάσα προηγουμένη
Διαθήκη μου καὶ ἰσχύει μόνον ἡ παραύλα, καὶ
θίλω ὅπως μετὰ τὸν θάνατόν μου ἄρσασ ἡ ἀκινη-
τος καὶ κινητὴ περιουσία μου περὶ ἧται εἰς πλήρη
κυριότητα νομὴν καὶ κατοχὴν εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν
τῶν Ἁγίων Κυριανοῦ καὶ Ἰουσαίμης εἰς φυλὴν Ἀπει-
κῆς τοῦ Σφραγιστάτου κ.κ. Κυριανοῦ.

β) Ἡ ἀκινητος περιουσία μου ἀρσασεῖται
Ἐγὼ εἰς ἀκρόκαρμα εἰς τὴν τοπικεῖαν Συκαλόρραχῃ
τοῦ Δήμου Πεταλιδίου Μεσσηνίας, ὀλίκως ἑπτά σὺν
δέκα καὶ ἑπτὰ καὶ μὲν ἑξήματα, ἀγορᾶ καὶ ἑλκῆ

Σριωνάκη δοθῆν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου Ἰωάννης
 με προκοσμήφωνο, πρὸς Νότον με Μηρακακάρην κλητήρα
 τοῦ Ἰωάννου, πρὸς Ἀνατολὰς με Κωνσταντίνου Σαβασίου,
 Ἰωάννην Σαβασίου, Πρωτὸν Σαβασίου (ἀποβιώσαντα ἤδη)
 καὶ Καστόρα Ἡλίου. καὶ πρὸς Δυσμὰς με Ἐπαρ-
 χιακὴν ἑδρὰν Καλοσιώτας Κορίνθου.

γ.) Εἰς τὸ κτήμα αὐτὸ καὶ εἰς τὸ Νότιον ἄκρον
 αὐτοῦ ἔχω οικοδομήσει ἀπὸ τὸ 1995 ἕνα καινορ-
 ρῆς οἰκοδόμημα διὰ Μοναστηρίου με τέσσαρα
 παρεκκλήσια: α) ἄμφω Ἰωάννην, β) Ἰωάννης
 Ἰωάννης ἐνθά καὶ τὰ λείψανα τῶν γονέων μου.
 Ἰωάννης καὶ Γεωργίου, γ) Ἰωάννης Ἰωάννης ὁ χρυσο-
 στόμος ἐνθά καὶ ὁ ἀδελφός μου τάφος καὶ δ.)
 ἡ Παναγία ἡ ἑσπέρια ἐνθά οἱ τάφοι τῶν ἀδελ-
 φῶν Γεωργίου καὶ Γεωργίου. Ἐπίσης ἐπὶ
 αὐτῷ κτήματι Μοναστηρίου ὑπάρχει βορῆως
 αὐτοῦ ἕνα παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας τῆς
 Γοργωνίδου, ἔργον τῶν γονέων μου μετὰ θάνατον
 τῶν προεκτεθέντων κτιβόρων, ξυλῶν, κούφιας,
 τραχηλίας καὶ ἑσπέριας.

Εἰς τὸ Μοναστήριον αὐτὸ ἔδρουν ἀγαθὰ
 λυτὰ ἢ ἐγκερυμμένα ἑσπέρια Μαρί καὶ Παναγία
 ἢ Γοργωνίδου ἢ ἕτεροι ἱεροῦ ἱδρυταῖοι. τὸ αὐτὸ
 ἀρχαῖον ἐκτελέσθη μετὰ τὸν θάνατόν μου καὶ
 περιέλαβεν εἰς τὴν ἑσπέρια Μαρί τῶν ἁγίων Κωνσταν-
 τίνου καὶ Ἰωάννου ἐπὶ τὴν φιλίαν ἁγίου μετὰ ἁγί-
 ρους ἁγίων καὶ κυριότητος χωρὶς τὸ δικαίωμα
 πωδέσεως ἀποβιώσεως ἢ ἀδελφωδέσεως.
 θὰ παραμείνῃ καὶ ἡμεῖς ὡς Ὀρθόδοξοι ἑσπέρια Μαρί

Γοργωπήκος >>.

2. α) Η κινητή περιουσία μου αποστέλλεται από όλα τα έπιπλα, βιβλία, ένδυματα, ιερά σκεύη και ιερατικά άμφια από τα υπάρχοντα κρεβάτια έπεί της μοής, καθήκοντες, διάφορα μηχανήματα και ένα αυτοκίνητο
Ι.Χ. Ν° 5400 ταυτοσά ΚΜΕ.

β) Οι κληρονόμοι μου, μοναχοί της Ι.Μ. Αγίων Κυρηλλών και Ιουλίτης, θα έχουν την υποχρέωση να φροντίσουν τις δύο αδελφές Φερωνία και Γαλήμη (έαν ζούν μετά τον θάνατόν μου) ώστε να ζούν άνετα χωρίς αιδεσίαν κατασίειαν και να χρησιμοποιούν κατά την βελήθειάν των την έξ. Αίερα αία έρχομένην σύνταξίν των. Επίσης οφείδουν οι κληρονόμοι να άνδράσουν κανδήλαν επί του τάφου μου και του τάφου των δύο αδελφών και να κάσων επίσειαν μνημόνευο ύψος των κετόρων και δωρητών: Ανδρέου και Γεωργίας, Ελευθέριου Χρυσοστάτου και των Μοναχών Γαλήμης και Φερωνίας.

3. α) Μετά τον θάνατόν μου τα χρήματα μου θα ύφάρχουν εις το όνομά μου εις την Έθνηκήν τράπεζαν Μεσσηνίας εις τον λογαριασμό Ν° 413/805307-37 ΑΥΔ πραξίειας «ΑΛΕΜΑΓΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Α» >> παρμίνονσαι διά ηαυτός και οι τόκοι διανεμόμενοι ίσοτιμωσ σέ δύο αφοροίτους τού Λυκείου Γεκάθε έτος, ταλιδίου, ένα μαθητή και μία μαθήτρια τούς καλύτερους, που θα θελήσουν να σπουδάσουν σε άνωτερες σχολές προς οικονομικήν των ένι-

β) Την δωρεά αυτή την κάνω κινούμενος εξαγάγης πατρικής προς την νεολαίαν του Πεταλιδίου και ριάν να αύξησω το ενδιαφέρον των νέων προς την Παιδείαν.

γ) Διά την δικαίαν και αμερόληpton κατανομήν των χρημάτων εις τους καλύτερους τελειοφοίτους του Λυκείου Πεταλιδίου, προτείνω να δημοσιεύται τετραμηνίως. Επιτροπή εκ των κ.κ. α) του Έκκαίεστος Λυκισάρχου Πεταλιδίου β) του Δημάρχου γ) Γεωργίου και δ) του Διοικητού της Αθλουογίας και να αποφασίζον από κοινού.

Σέ όδους τους κατά βάρα ευρηγίς μου άφιμε την άφήν την ως άνω ιδιόχειρον Διαθήκην μου άποσταυμένην από σελίδες (4) τέσσαρες συντάξα ένδωθίως και άβιάσως έν ηλήρη διαυχο πνεύματος και άκρα άσμεσική ήλικία, την ύπογραφήν ίδια χειρί και την άφρασην τη έμοι άφραδι.

Έν τη Ίερά Μονή της Παναγίας Γαρουβλιόκου, στη Σουκαρόραχη του Δήμου Πεταλιδίου Μεσσηνίας στις 20 Ιανουαρίου 2004.

Συντάξα την ιδιόχειρον Διαθήκην του
σο Έπίσκοπος

Έλληνοσί... Χρυσόθεο

Αγγλιεσί... Σ. Βασιλιάς
Συντάχθηκε το παρόν πρακτικό

5) Τας ελευθερίας διοικήσεων ἐν περιόριστοις.
 6) Ἔνα τὰ βιβλία μου, καὶ ἰδίᾳ τὰ Ἰστορικά.
 7) Δύο καὶ βίβλην γραμμάτων καὶ μίαν βιβλίον.
 8) Τὸ ἔργον μου ἐν τῷ δαυλιζιδίον μου καὶ
 ἄλλο ἄλλο χροσόν ἢ ἀρροσόν ἰσόγραμμα ἐν
 ἑσθῆν διὰ ἔχοντα ἑώρα παραμαρῆ ἴν
 ἀφαινή μου ἀφῆρον ἡζήτασθαι, ἀφῆρον
 παθῶν ἐν καρπῷ ἢ ἄλλο καρπῷ ἀλλὰ ἐν
 μὴ ἰδίᾳ ἀφῆτασθαι τῶν ἰδῶν τὸ ἑσθῶν
 ἀμῆν ἀφῆτασθαι ἐν ἰδίᾳ ἴνα μὴ πῦλα
 τὸν δαυλιζιδίον ἀφῆτασθαι ἀφῆτασθαι τὸν
 χροσόν, ταῦτα δὲ ἴν τὰ ἰδίᾳ.
 9) Ἄνωτα τὰ ελευθερίας μου ἴν τὰ γράμματα.
 10) Μία ἀφῆτασθαι μὴ τὰν περιόριστοις.
 11) Τὰ παρῶντα ἢ τὰ πῦλα μου, καὶ ἴν τὰ
 τὰ ἰσόγραμμα τὸν.
 12) Τὰ ἰδίᾳ μου καὶ ἑσθῶν ἀφῆτασθαι ἰσόγραμμα
 ἑσθῶν καὶ ἀφῆτασθαι ἐν μὴ ἰδίᾳ ἀφῆτασθαι ἐν
 ἰδίᾳ βιβλίων μου ἢ μὴ τὸν τὰ ἀφῆτασθαι
 παραμαρῆ ἴν ἀφαινή μου ἑσθῶν
 καὶ μὴ ἰδίᾳ ἀφῆτασθαι ἰσόγραμμα ἐν ἑσθῶν
 ἀφῆτασθαι τὰ ἰδίᾳ ἀφῆτασθαι, δὲ
 ἐν ἀφῆτασθαι ἀφῆτασθαι, δὲ ἴν ἑσθῶν
 ἰδίᾳ ἢ τὸν ἀφῆτασθαι μου τὰ ἰσόγραμμα δὲ
 ἀφῆτασθαι πῦλα τὸν δαυλιζιδίον ἢ τὰ
 ἑσθῶν δὲ ἀφῆτασθαι μὴ τὰν ἀφῆτασθαι
 βιβλίων 380 ἀφῆτασθαι ἀφῆτασθαι τὰ καὶ ἰδίᾳ,
 ἀφῆτασθαι καὶ ἀφῆτασθαι.
 Ταῦτα ἑσθῶν μὴ τὰν ἀφῆτασθαι ἢ ἀφῆτασθαι
 δὲ τὰν ἀφῆτασθαι ἢ ἀφῆτασθαι ἐν τὸν

#

VIII. 1) Μητρώα Αρρένων, Εκλογικοί Κατάλογοι Μάνης

Ύστερα από έρευνα που διεξήγαμε στα ΓΑΚ Λακωνίας και Μεσσηνίας, στα Μητρώα Αρρένων και στους εκλογικούς καταλόγους, καταρτίσαμε τους παρακάτω πίνακες, που δείχνουν το οικογενειακό δένδρο των Μανιατών που μετοίκησαν στο Πεταλίδι και τον τόπο καταγωγή τους.

A/ A	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΤΡΩΝΥΜΟ	ΗΜ/ΝΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ
1.	Δαιμονάκος	Πέτρος	Ηλίας	1847	Γέρμα
2.		Βασίλειος	Ηλίας	1853	Γέρμα
3.		Νικόλαος	Πέτρος	1881	
4.		Μιχαήλ	Βασίλειος	1890	
5.		Πέτρος	Βασίλειος	1893	
6.		Λάζαρος	Βασίλειος	1895	
7.		Γεώργιος	Βασίλειος	1898	
8.		Ιωάννης	Βασίλειος	1900	
9.		Πέτρος	Μιχαήλ	1906	
10.		Γεώργιος	Μιχαήλ	1910	
11.		Νικόλαος	Μιχαήλ	1913	
1.	Γρουσουζάκος	Ηλίας	Γρηγόριος	1844	Αρεόπολη
2.		Ηλίας	Βασίλειος	1847	
3.		Ιωάννης	Γρηγόριος	1852	
4.		Ηλίας	Γεώργιος	1855	
5.		Γρηγόριος	Ηλίας	1876	
1.	Μαρτάκος	Δημήτριος	Παύλος	1855	Χαριά
2.		Μιχαήλ	Δημήτριος	1873	
3.		Παύλος	Μάρτης	1876	
4.		Παύλος	Δημήτριος	1878	
5.	Μαρτάκης	Μάρτης	Δημήτριος	1881	
6.	Μαρτάκος	Δημήτριος	Μιχαήλ	1903	
7.		Νικόλαος	Θεόδωρος	1906	
		Νικόλαος	Μιχαήλ	1909	

1.	Σπυράκος	Παναγιώτης	Πέτρος	1855	Μήνα
2.		Κυριακούλης	Βασίλειος	1856	Βάμβακας
3.		Βασίλειος	Κυριακούλης	1880	Βάμβακας
1.	Ξαρχάκος	Ηλίας	Νικόλαος	1847	Πύργος
2.		Δημήτριος	Νικόλαος	1851	
3.		Απόστολος	Δημήτριος	1854	
4.		Κωνσταντίνος	Κυριακούλης	1859	
5.	Ξαρχάκης	Βασίλειος	Νικόλαος	1863	
6.	Ξαρχάκος	Κυριακούλης	Δημήτριος	1864	
7.	Ξαρχάκης	Γεώργιος	Νικόλαος	1865	
8.		Μιχαήλ	Νικόλαος	1865	
9.	Ξαρχάκος	Βασίλειος	Ιωάννης	1871	
10.		Βασίλειος	Δικαίος	1871	
11.		Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1873	
12.	Ξαρχάκης	Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1878	
13.		Μιχαήλ	Γεώργιος	1880	
14.	Ξαρχάκος	Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1881	
15.		Κυριάκος	Δημήτριος	1882	
16.		Ευστράτιος	Γεώργιος	1882	
17.		Γεώργιος	Δικαίος	1882	
18.	Ξαρχάκης	Δημήτριος	Απόστολος	1886	
19.	Ξαρχάκος	Νικόλαος	Δημήτριος	1889	
20.		Κωνσταντίνος	Απόστολος	1889	
21.	Ξαρχάκης	Νικόλαος	Γεώργιος	1892	
22.		Μιχαήλ	Δικαίος	1892	
23.		Νικόλαος	Γεώργιος	1893	
24.		Μιχαήλ	Δημήτριος	1893	
25.	Ξαρχάκος	Γεώργιος	Μιχαήλ	1898	
26.		Γεώργιος	Νικόλαος	1890	
27.	Εξαρχάκος	Ηλίας	Δημήτριος	1899	
28.	Ξαρχάκος	Νικόλαος	Γρηγόριος	1899	
29.		Μιχαήλ	Γεώργιος	1901	

30.		Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1903	
31.		Θεόδωρος	Μιχαήλ	1903	
32.		Νικόλαος	Βασίλειος	1906	
33.		Δικαίος	Γεώργιος	1906	
34.		Κυριακούλης	Γεώργιος	1906	
35.		Γρηγόριος	Γεώργιος	1908	
36.		Γεώργιος	Νικόλαος	1865	
1.	Αυγουλέας	Κυριάκος	Νικόλαος	1841	Κούνος
2.		Παναγιώτης	Σερεμέτης	1841	Τροχάλακας
3.		Δήμος	Ιωάννης	1854	
4.		Βασίλειος	Σερεμέτης	1856	
5.		Μιχαήλ	Κυριάκος	1869	
6.		Ιωάννης	Δήμος	1883	
7.		Βασίλειος	Παναγιώτης	1883	
8.		Θεόδωρος	Παναγιώτης	1885	
9.		Παναγιώτης	Βασίλειος	1888	
10.		Θεόδωρος	Μιχαήλ	1890	
11.		Κυριάκος	Μιχαήλ	1891	
12.		Ιωάννης	Μιχαήλ	1896	
13.		Μιχαήλ	Βασίλειος	1897	
14.		Μιχαήλ	Βασίλειος	1899	
15.		Κυριάκος	Βασίλειος	1901	
16.		Κυριάκος	Παναγιώτης	1906	
17.		Δημήτριος	Μιχαήλ	1908	Κούνος
18.		Δημήτριος	Βασίλειος	1910	Τροχάλακας
19.		Παναγιώτης	Βασίλειος	1911	Κούνος
20.		Μιχαήλ	Θεόδωρος	1915	Τροχάλακας
1.	Καραμούζης	Νικόλαος	Κυριάκος	1845	Κούνος
2.		Νικήτας	Χρήστος	1867	
3.		Βασίλειος	Χρήστος	1871	
4.		Δημήτριος	Νικήτας	1871	
1.	Οικονομάκης	Νικόλαος	Ιωάννης	1831	Ελιά

2	Οικονομάκος	Ιωάννης	Νικόλαος	1853	
3	Οικονομάκης	Θεόδωρος	Νικόλαος	1865	
4		Νικόλαος	Γεώργιος	1872	
5	Οικονομάκος	Παναγιώτης	Γεώργιος	1875	
6	Οικονομάκης	Δημήτριος	Γεώργιος	1878	
7	Οικονομάκος	Γεώργιος	Κυριάκος	1882	
8		Ιωάννης	Παναγιώτης	1884	
9	Οικονομάκης	Παναγιώτης	Ιωάννης	1888	
10		Νικόλαος	Βασίλειος	1889	Κούνος
11		Βασίλειος	Γεώργιος	1890	Ελιά
12		Σταύρος	Βασίλειος	1891	
13		Παναγιώτης	Βασίλειος	1893	
14		Νικόλαος	Δημήτριος	1894	
15		Γεώργιος	Παναγιώτης	1894	
16		Γεώργιος	Δημήτριος	1897	
17		Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1901	
18		Νικόλαος	Αθανάσιος	1902	
19		Σωτήριος	Ιωάννης	1902	
20		Χρήστος	Γεώργιος	1902	
21		Ανδρέας	Θεόδωρος	1905	
22		Θεόδωρος	Παναγιώτης	1905	
23		Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1907	
24		Σωκράτης	Παναγιώτης	1907	
25		Βασίλειος	Σταύρος	1908	
26		Ιωάννης	Δημήτριος	1910	
1.	Πικουλάκης	Ιωάννης	Μιχαήλ	1875	Αρεόπολη
1.	Στραβόλαιμος	Παναγιώτης	Δημήτριος	1868	Αρεόπολη
		Δημήτριος	Θωμάς	1869	
		Σταύρος	Δημήτριος	1872	
		Σπυρίδων	Κων/νος	1872	

		Πιέρος	Θωμάς	1876	
		Πέτρος	Θωμάς	1879	
		Θωμάς	Πιέρος	1913	
		Πέτρος	Δημήτριος	1913	
		Παναγιώτης	Μιχαήλ	1914	
1.	Σουκαράς	Γεώργιος	Δημήτριος	1841	Σταυρί
2		Παναγιώτης	Νικόλαος	1850	
3		Ηλίας	Σπυρίδων	1858	
4		Παναγιώτης	Γεώργιος	1860	
5		Νικόλαος	Γεώργιος	1862	
6		Παναγιώτης	Σπυρίδων	1866	
7		Γρηγόριος	Ιωάννης	1867	
8		Γεωργαντζιάς	Γεώργιος	1868	
9		Παναγιώτης	Ιωάννης	1872	
10		Σπυρίδων	Γεώργιος	1872	
11		Νικόλαος	Ηλίας	1877	
12		Παναγιώτης	Σπυρίδων	1877	
13		Παναγιώτης	Ηλίας	1881	
14		Δημήτριος	Γεώργιος	1883	
15		Παναγιώτης	Θεόδωρος	1884	
16		Γεώργιος	Νικόλαος	1894	
17		Παναγιώτης	Γρηγόριος	1962	
18		Κυριάκος	Παναγιώτης	1962	
19		Απόστολος	Παναγιώτης	1909	
20		Παναγιώτης	Κυριάκος	1911	
21		Ηλίας	Νικόλαος	1915	
1.	Ψυλλάκος Ψιλλάκος Ψιλάκος	Γεώργιος	Βασίλειος	1853	Τσόπακος
		Βασίλειος	Γκίτας	1854	
		Βασίλειος	Γεώργιος	1887	
		Νικήτας	Βασίλειος	1889	

		Νικήτας	Βασίλειος	1890	
		Ιωάννης	Βασίλειος	1898	
		Δικαίος	Πέτρος	1907	Κηπούλα
1.	Γριβέας	Πιέρρος	Μιχαήλ	1858	Οίτυλο
2		Ιωάννης	Παναγιώτης	1859	
3		Παναγιώτης	Νικόλαος	1863	
4		Παναγιώτης	Μιχαήλ	1866	
5		Κοσμάς	Νικόλαος	1869	
6		Αντώνιος	Νικόλαος	1873	
7		Κυριάκος	Ηλίας	1882	
8		Ιωάννης	Ηλίας	1886	
9		Δημήτριος	Πιέρρος	1887	
10		Ξενοφών	Παναγιώτης	1890	
11		Παναγιώτης	Πιέρρος	1892	
12		Κυριακούλης	Ιωάννης	1895	
13		Ηλίας	Κυριάκος	1908	
14		Σταύρος	Κυριάκος	1910	
15		Παναγιώτης	Κυριάκος	1914	
1.	Μαριώλης	Νικόλαος	Ιωάννης	1840	Δρυ
2		Δικαίος	Δρακούλης	1840	Κέρυα
3		Νικόλαος	Μιχαήλ	1844	
4		Γεώργιος	Μιχαήλ	1851	
5		Ιωάννης	Μιχαήλ	1853	
6		Ηλίας	Αντώνιος	1855	Δρυ
7		Γεώργιος	Μιχαήλ	1857	Κέρυα
8		Νικόλαος	Δημήτιος	1857	
9		Γεωργαντζάς	Μιχαήλ	1857	
10		Ιωάννης	Κυριάκος	1865	Δρυ
11		Ιωάννης	Νικόλαος	1867	
12		Μιχαήλ	Νικόλαος	1869	
13		Πέτρος	Ιωάννης	1872	
14		Δημήτριος	Νικόλαος	1874	

15		Κυριακούλης	Δημήτριος	1876	Κέρυα
16		Γρηγόριος	Ιωάννης	1877	Δρυ
17		Μιχαήλ	Παναγιώτης	1877	
18		Νικόλαος	Πέτρος	1882	Κέρυα
19		Πέτρος	Γεώργιος	1882	
20		Θεμιστοκλής	Ιωάννης	1883	Δρυ
21		Κυριάκος	Βασίλειος	1885	
22		Μιχαήλ	Ιωάννης	1885	Κέρυα
23		Μιχαήλ	Νικόλαος	1886	
24		Αντώνιος	Ηλίας	1886	Κηπούλα
25		Κων/νος	Γαλάνης	1890	Δρυ
26		Νικόλαος	Κυριακούλης	1890	Κέρυα
27		Νικόλαος	Ιωάννης	1891	Δρυ
28		Αγησίλαος	Γεώργιος	1893	Κέρυα
29	Μαριόλης ή Σπρατεράκος	Παναγιώτης	Νικόλαος	1892	Κέρυα
30		Μιχαήλ	Δημήτριος	1892	
31		Θεόδωρος	Γαλάνης	1893	Δρυ
32		Νικόλαος	Ιωάννης	1893	
33		Βασίλειος	Γαλάνης	1895	
34	Μαριόλης	Βασίλειος	Ιωάννης	1895	
35	Μαριόλης	Μιχαήλ	Γεώργιος	1896	Κέρυα
36		Μιχαήλ	Θεόδωρος	1896	Δρυ
37		Δημήτριος	Γεώργιος	1897	
38		Ηλίας	Ιωάννης	1897	
39	Μαριόλης	Δημήτριος	Νικόλαος	1897	Κέρυα
40		Δρακούλης	Γαλάνης	1897	Δρυ
41	Μαριόλης	Αριστοτέλης	Πέτρος	1897	Κέρυα
42		Μιχαήλ	Ηλίας	1898	Δρυ
43	Μαριόλης ή Σαψάκος	Νικόλαος	Δημήτριος	1890	
44	Μαριόλης	Ηρακλής	Νικόλαος	1902	Κέρυα
45		Γεώργιος	Πέτρος	1902	Δρυ
46	Μαριόλης	Νικόλαος	Βρεττός	1904	

47	Μαριώλης	Δημήτριος	Πέτρος	1905	Κέρυα
48		Νικόλαος	Μιχαήλ	1906	Δρυ
49		Θωμάς	Γεώργιος	1906	Κέρυα
50		Λάμπρος	Κυριάκος	1907	Δρυ
51		Μιχαήλ	Κων/νος	1907	Δρυ
52		Θεόδωρος	Νικόλαος	1907	
53		Νικόλαος	Πέτρος	1908	Κέρυα
54		Γεώργιος	Δικαίος	1908	
55		Νικόλαος	Πέτρος	1909	Δρυ
56	Μαριώλης	Ιωάννης	Νικόλαος	1909	
57		Μιχαήλ	Βρεττάκης	1912	
58	Μαριώλης	Δικαίος	Αντώνιος	1912	
59		Ιωάννης	Μιχαήλ	1912	Κέρυα
60		Γεώργιος	Κων/νος	1914	Δρυ
61		Ιωάννης	Βρεττός	1914	
1.	Λουγκάνης	Ευθύμιος	Γρηγόριος	1888	Δρύαλος
		Σαράντος	Δικαίος	1847	Πύργος
		Κυριάκος	Μιχαήλ	1871	
		Παναγιώτης	Μιχαήλ	1873	
		Σαμπάτης	Μιχαήλ	1882	
1.	Σκλαβόλιας	Γεώργιος	Αναστάσιος	1883	Μπουλαριοί
1.	Κορωναίος	Ιωάννης	Μιχαήλ	1841	Αρεόπολη
2		Γεώργιος	Αναστάσιος	1852	
3		Κων/νος	Πιέρος	1854	
4		Μιχαήλ	Αναστάσιος	1856	
5		Δημήτριος	Αναστάσιος	1864	
6		Γεώργιος	Στέφανος	1869	
7		Πέτρος	Στέφανος	1874	
8		Πέτρος	Κων/νος	1897	
9		Δημήτριος	Κων/νος	1899	

1	Στεφανάκος	Μιχαήλ	Στέφανος	1878	Χαριά
2		Στέφανος	Μιχαήλ	1847	Πύργος
3		Νικόλαος	Μιχαήλ	1857	
4		Γεώργιος	Παναγιώτης	1862	
5		Βασίλειος	Παναγιώτης	1869	
6		Κυριακούλης	Βασίλειος	1871	
7		Ιωάννης	Κυριακούλης	1890	
8		Γεώργιος	Κυριακούλης	1898	
9		Βασίλειος	Κυριακούλης	1898	
10		Σαμπάτης	Κυριακούλης	1901	
11		Μιχαήλ	Κυριακούλης	1901	
12		Νικόλαος	Ηλίας	1905	Χαριά
13		Παναγιώτης	Κυριακούλης	1906	Πύργος
14		Ηλίας	Ιωάννης	1909	
1	Χιουτακάκος	Παναγιώτης	Βασίλειος	1893	Αρεόπολη
1	Καουράκος (Αλαφής)	Πέτρος	Νικόλαος	1869	Κίττα
		Δήμος	Νικόλαος	1883	
		Νικόλαος	Ηλίας	1092	
1.	Μιχαλαράκος	Ιωάννης	Μιχαήλ	1876	Αρεόπολη
		Μιχαήλ	Δημήτριος	1879	
1.	Γιαννακάκος	Νικόλαος	Δικαίος	1864	Κούνος
1.	Σιφίλιας- Κουμεντάκος	Κουμέντος	Δρακούλης	1869	Μήνα
2		Μιχαήλ	Κυριακούλης	1874	
3		Γεώργιος	Κυριακούλης	1883	Πολεμίτσα
4		Δρακούλης	Νικόλαος	1897	
5		Παύλος	Κουμέντος	1897	Μήνα

6		Ιωάννης	Νικόλαος	1905	Πολεμίτσα
7		Πέτρος	Μιχαήλ	1908	Μήνα
1	Αλέπης	Ηλίας	Μιχαήλ	1856	Αρεόπολη
2		Γεώργιος	Μιχαήλ	1863	
3		Θεόδωρος	Παύλος	1864	
4		Παναγιώτης	Ιωάννης	1864	
5		Νικόλαος	Παύλος	1866	
6		Ιωάννης	Παύλος	1868	
7		Παύλος	Ιωάννης	1868	
8		Μιχαήλ	Κυριάκος	1879	
9		Παύλος	Θεόδωρος	1892	
10		Ιωάννης	Θεόδωρος	1893	
11		Ιωάννης	Παναγιώτης	1898	
12		Κυριακούλης	Θεόδωρος	1903	
13		Παύλος	Ιωάννης	1905	
14		Κων/νος	Ιωάννης	1909	
15		Θεόδωρος	Ιωάννης	1913	
16		Ιωάννης	Παύλος	1914	
17					
1.	Διακαιουλάκος	Δικαίος	Δημήτριος	1852	Χαριά
2		Ηλίας	Πέτρος	1870	Χαριά
3		Δικαίος	Νικόλαος	1873	
4		Μιχαήλ	Νικόλαος	1874	
5		Δημήτριος	Δικαίος	1879	
6		Δικαίος	Δημάκης	1884	
7		Νικόλαος	Δικαίος	1890	
8		Πέτρος	Δικαίος	1894	
9		Πέτρος	Δημήτριος	1905	
10		Νικόλαος	Δημήτριος	1907	
1.	Λαδάς	Παναγιώτης	Νικόλαος	1854	Χαριά
2		Ηλίας	Βασίλειος	1891	

1.	Μαυρομιχάλης-Ροδίτης	Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1866	Αρεόπολη
2		Χαράλαμπος	Κων/νος	1869	
3		Πέτρος	Κων/νος	1873	
1.	Σάσσαρης	Δημήτριος	Ιωάννης	1855	Μέζαπος
2		Νικήτας	Ιωάννης	1861	
3		Μιχαήλ	Νικόλαος	1865	
4		Γεώργιος	Ιωάννης	1866	
5		Γεώργιος	Μιχαήλ	1868	
6		Ηλίας	Ιωάννης	1869	
7		Γεώργιος	Νικόλαος	1870	
8		Λάζαρος	Δημήτριος	1878	
9		Νικόλαος	Μιχαήλ	1892	
10		Νικόλαος	Μιχαήλ	1899	
11		Δημήτριος	Μιχαήλ	1900	
12		Ιωάννης	Ηλίας	1900	
13		Δημήτριος	Λάζαρος	1900	
14		Ηλίας	Λάζαρος	1908	
15		Σταύρος	Γεώργιος	1908	
16		Σταύρος	Γεώργιος	1910	
17		Παναγιώτης	Λάζαρος	1912	
18		Νικόλαος	Γεώργιος	1913	
1.	Μπραϊμης	Κυριακούλης	Γεώργιος	1874	Παλιόχωρα
2	Πραιμέης	Παύλος	Κυριακούλης	1880	
3		Σταύρος	Γεώργιος	1880	
4		Παναγιώτης	Παύλος	1883	
5		Δημήτριος	Παύλος	1887	
6	Πραιίμης	Ανδρέας	Παναγιώτης	1895	
7		Κυριακούλης	Ηλίας	1895	
8		Ηλίας	Δημήτριος	1897	

9		Δημήτριος	Παναγιώτης	1900	
10		Κυριακούλης	Βασίλειος	1901	
11		Γεώργιος	Περικλής	1901	
12		Κυριακούλης	Βασίλειος	1902	
13		Πέτρος	Δημήτριος	1902	
14		Δημήτριος	Περικλής	1910	
15		Δρακούλης	Βασίλειος	1911	
1.	Ξιφαράς	Μιχαήλ	Γεώργιος	1837	Λαγοκοίλιον
2		Κων/νος	Ιωάννης	1837	
3		Ηλίας	Δημήτριος	1838	
4		Δημήτριος	Ιωάννης	1846	
5		Ηλίας	Γεώργιος	1848	
6		Πέτρος	Γεώργιος	1849	
7		Δημήτριος	Νικόλαος	1853	
8		Ιωάννης	Νικόλαος	1856	
9		Κων/νος	Νικόλαος	1858	
10		Μιχαήλ	Γεώργιος	1866	
11		Ιωάννης	Σταμάτης	1871	
12		Ιωάννης	Κων/νος	1871	
13		Ιωάννης	Μιχαήλ	1873	
14		Γεώργιος	Σαμπάτης	1873	
15		Γεώργιος	Κων/νος	1874	
16		Μιχαήλ	Ηλίας	1874	
17		Νικόλαος	Σαμπάτης	1875	
18		Γεώργιος	Πέτρος	1875	
19		Βασίλειος	Δημήτριος	1876	
20		Καλαπόθος	Ηλίας	1876	
21		Σαμπάτης	Κων/νος	1876	
22		Γεώργιος	Παύλος	1879	
23		Γεώργιος	Ηλίας	1879	
24		Ηλίας	Μιχαήλ	1879	
25		Γεώργιος	Νικόλαος	1879	
26		Σαμπάτης	Μιχαήλ	1879	

27		Ηλίας	Μιχαήλ	1880	
28		Δημήτριος	Παύλος	1880	
29		Ιωάννης	Γεώργιος	1881	
30		Μιχαήλ	Κων/νος	1881	
31		Βασίλειος	Ηλίας	1883	
32		Ηλίας	Μιχαήλ	1886	
33		Γεώργιος	Σαμπάτης	1888	
34		Δημήτριος	Πέτρος	1890	
35		Λέκας	Λεωνίδας	1891	
36		Κων/νος	Σταμάτης	1891	
37		Ηλίας	Δημήτριος	1892	
38		Παύλος	Γεώργιος	1898	
39		Σαμπάτης	Γεώργιος	1898	
40		Νικόλαος	Κων/νος	1898	
41		Νικόλαος	Ιωάννης	1899	
42		Πέτρος	Γεώργιος	1899	
43		Μιχαήλ	Γεώργιος	1899	
44		Κων/νος	Ιωάννης	1900	
45		Μιχαήλ	Σαμπάτης	1900	
46		Δημήτριος	Βασίλειος	1900	
47		Λύσανδρος	Ιωάννης	1901	
48		Ιωάννης	Γεώργιος	1901	
49		Κων/νος	Γεώργιος	1901	
50		Νικόλαος	Ιωάννης	1902	
51		Μιχαήλ	Ιωάννης	1903	
52		Ηλίας	Χρήστος	1904	
53		Ναπολέον	Μιχαήλ	1904	
54		Πέτρος	Γεώργιος	1905	
55		Γεώργιος	Ιωάννης	1905	
56		Κων/νος	Μιχαήλ	1905	
57		Παναγιώτης	Βασίλειος	1906	
58		Γεώργιος	Κων/νος	1907	
59		Παύλος	Δημήτριος	1907	
60		Χρήστος	Ιωάννης	1908	Αρεόπολη

61		Γεώργιος	Ηλίας	1908	Λαγοκοίλιον
62		Δημήτριος	Χρήστος	1908	
63		Δημήτριος	Μιχαήλ	1908	
64		Ηλίας	Γεώργιος	1908	
65		Δημήτριος	Μιχαήλ	1909	
66		Σαμπάτης	Ηλίας	1910	
67		Νικόλαος	Δημήτριος	1911	
68		Παναγιώτης	Μιχαήλ	1911	
69		Στέφανος	Γεώργιος	1911	
70		Σολομών	Βασίλειος	1911	
71		Νικόλαος	Γεώργιος	1912	Κουσκούνι
72		Θεόδωρος	Γεώργιος	1912	Λαγοκοίλιον
73		Βασίλειος	Μιχαήλ	1913	
74		Λεωνίδας	Λέκας	1913	
75		Δικαίος	Μιχαήλ	1914	
76		Ιωάννης	Γεώργιος	1914	
77		Γεώργιος	Δημήτριος	1914	
78		Μιχαήλ	Γεώργιος	1915	Κουσκούνι
1.	Πενταρβάνης	Γεώργιος	Νικόλαος	1849	Κηπούλα
2		Πέτρος	Νικόλαος	1856	Αγ.Αθανάσιος
3		Νικόλαος	Γεώργιος	1874	Κηπούλα
4		Μαυροειδής	Πέτρος	1888	
5		Παναγιώτης	Γεώργιος	1889	
6		Αχιλλέας	Πέτρος	1897	
7		Δικαίος	Νικόλαος	1907	
8		Σταύρος	Νικόλαος	1912	
9		Χρήστος	Νικόλαος	1913	
1.	Σκαφιδάς	Ηλίας	Νικόλαος	1975	Κούνος
2		Παναγιώτης	Ηλίας	1876	
3	Σκαφίδης	Ντάβος	Νικόλαος	1881	
4		Γεωργαντζάς	Ηλίας	1884	
5		Νικόλαος	Νταβός	1902	

6	Σκαφιδάς	Ιωάννης	Ντάβος	1906	
7	Σκαφίδης	Νικόλαος	Ηλίας	1097	
1.	Παρασκευάκος	Γεώργιος	Νικόλαος	1841	Σταυρί
2		Δημήτριος	Παναγιώτης	1851	
3		Γεώργιος	Παναγιώτης	1856	
4		Παναγιώτης	Γεώργιος	1859	
5		Παναγιώτης	Δήμος	1862	
6		Ιωάννης	Νικήτας	1863	
7		Μιχαήλ	Παναγιώτης	1866	
8		Νικόλαος	Παναγιώτης	1869	
9		Δημήτριος	Γεώργιος	1879	
10		Ιωάννης	Παναγιώτης	1900	
11		Δήμος	Νικόλαος	1900	
12		Θεόδωρος	Δήμος	1902	
13		Γεώργιος	Δικαίος	1903	
14		Γεώργιος	Δημήτριος	1904	
15		Φώτιος	Παναγιώτης	1904	
1	Κατσαράς	Σταύρος	Γεώργιος	1855	Οίτυλο
2		Ιωάννης	Γεώργιος	1863	
3		Νικόλαος	Δημήτριος	1871	
4		Αντώνιος	Δημήτριος	1874	
5		Σταύρος	Παναγιώτης	1879	
6		Ιωάννης	Σταύρος	1882	
7		Ιωάννης	Παναγιώτης	1855	
8		Παύλος	Ιωάννης	1886	
9		Θεόδωρος	Σταύρος	1887	
10		Γεώργιος	Σταύρος	1895	
11		Κυριάκος	Ηλίας	1897	
12		Ιωάννης	Νικόλαος	1897	
13		Πούλος	Πανάγος	1898	
14		Ηλίας	Ευστράτιος	1900	
15		Ανδρόνικος	Σταύρος	1901	

16		Δημήτριος	Αντώνιος	1906	
17		Γεώργιος	Ηλίας	1908	
18		Ευστράτιος	Γεώργιος	1910	
1.	Λαγιάκος	Μαυροειδής	Θεόδωρος	1856	Κίττα
2		Ηλίας	Νικόλαος	1865	
3		Νικόλαος	Θεόδωρος	1869	
4		Λεωνίδας	Ηλίας	1877	
5	Λιαγιάκος	Μιχαήλ	Παναγιώτης	1893	
6	Λαγιάκος	Νικόλαος	Παναγιώτης	1900	
7	Λιαγιάκος	Μιχαήλ	Νικόλαος	1900	
8	Λαγιάκος	Νικόλαος	Λεωνίδας	1908	
1.	Μπαρελάκος	Λυκούργος	Παναγιώτης	1843	Αρεόπολη
2		Παναγιώτης	Λυκούργος	1872	
1	Παπαδόγγονας	Θεόδωρος	Γεώργαντζάς	1849	Κούνος
2		Νικόλαος	Γεωργαντζάς	1851	
3		Δικαίος	Νικόλαος	1866	
4		Δρακούλης	Λυκούργος	1873	
5		Νικόλαος	Γεωργιος	1873	
6		Παναγιώτης	Δικαίος	1874	
7		Γεωργαντζάς	Θεόδωρος	1876	
8		Γεώργιος	Δήμος	1877	Σταυρί
9		Γεώργιος	Νικόλαος	1879	Κούνος
10		Νικόλαος	Δήμος	1882	
11		Πανάγος	Νικόλαος	1884	
12		Δημήτριος	Θεόδωρος	1885	
13		Θεόδωρος	Δρακούλης	1895	
14		Δικαίος	Νικόλαος	1900	
15		Παναγιώτης	Νικόλαος	1903	
16		Γεώργιος	Νικόλαος	1904	
17		Λυκούργος	Δρακούλης	1905	
18		Θεόδωρος	Δημήτριος	1907	

19		Θεόδωρος	Παναγιώτης	1907	
20		Κυριακούλης	Δρακούλης	1908	
21		Δημήτριος	Δρακούλης	1910	
22		Θεόδωρος	Νικόλαος	1910	
23		Ευάγγελος	Γεώργιος	1910	
24		Παναγιώτης	Νικόλαος	1912	
25		Νικόλαος	Δικαίος	1912	
26		Δικαίος	Γεώργιος	1913	
27		Δρακούλης	Δικαίος	1914	
28		Νικόλαος	Παναγιώτης	1914	
29		Θεόδωρος	Νικόλαος	1915	
1	Βορεάκος	Γρηγόριος	Δημήτριος	1849	Αρεόπολη
		Παναγιώτης	Δημήτριος	1852	
		Πίερος	Δημήτριος	1855	
		Χρήστος	Νικόλαος	1887	Σμύρνη
		Παναγιώτης	Ιωάννης	1890	Αρεόπολη
		Παύλος	Ηλίας	1893	Σμύρνη
1	Κουσουλάκος	Θεόδωρος	Δημήτριος	1840	Αρεόπολη
2		Παναγιώτης	Γεώργιος	1862	
3		Θεόδωρος	Γεώργιος	1865	
4		Δημήτριος	Μιχαήλ	1872	
5		Γεώργιος	Μιχαήλ	1874	
6		Παναγιώτης	Μιχαήλ	1879	
7		Ηλίας	Δημήτριος	1882	
8		Χριστόδουλος	Γρηγόριος	1886	
9		Γεώργιος	-	1901	
10		Γεώργιος	Θεόδωρος	1902	
11		Ευάγγελος	Γρηγόριος	1904	
12		Νικόλαος	Θεόδωρος	1905	
13		Αλέξανδρος	Θεόδωρος	1907	
14		Λεωνίδα	Θεόδωρος	1912	

15		Παναγιώτης	Θεόδωρος	1915	
1	Κουμεντάκος	Γρηγόριος	Τσιλιβής	1833	Αρεόπολη
2		Τσιλιβής	Γρηγόριος	1847	Νικάνδριον
3		Δαμιανός	Ιωάννης	1852	Μαρματσούκα
4		Ιωάννης	Μιχαήλ	1855	Νικάνδριον
5		Σαμπάτης	Μιχαήλ	1864	Τριανταφυλλιά
6		Βασίλειος	Νικόλαος	1861	Πύργος
7		Γρηγόριος	Σαμπάτης	1868	Νικάνδριον
8		Δημήτριος	Τσιλιβής	1869	
9		Τσιλιβής	Μιχαήλ	1869	
10		Νικόλαος	Σαμπάτης	1870	
11		Νικόλαος	Τσιλιβής	1871	
12		Ιωάννης	Νικόλαος	1872	
13		Γεώργιος	Τσιλιβής	1875	
14		Κυριακούλης	Σαμπάτης	1876	
15		Ιωάννης	Δαμιανός	1878	
16		Τσιλιβής	Νικόλαος	1879	
17		Τσιλιβής	Σαμπάτης	1879	
18		Μιχαήλ	Σαμπάτης	1880	
19		Μιχαήλ	Νικόλαος	1886	
20		Τσιλιβής	Νικόλαος	1893	
21		Καλοπόθος	Νικόλαος	1894	Πύργος
22		Τσιλιβής	Δαμιανός	1894	Νικάνδριον
23		Καλοπόθος	Νικόλαος	1895	
24		Χρήστος	Τσιλιβής	1897	
25		Νικόλαος	Ιωάννης	1897	
26		Μιχαήλ	Τσιλιβής	1897	
27		Τσιλιβής	Σαμπάτης	1880	
28		Δήμος	Γρηγόριος	1880	
29		Μιχαήλ	Σαμπάτης	1882	
30		Νικόλαος	Δημήτριος	1887	Πύργος
31		Νικόλαος	Ιωάννης	1899	Νικάνδριον
32		Μιχαήλ	Δαμιανός	1899	

33		Νικόλαος	Τσιλιβής	1901	
34		Γεώργιος	Δημήτριος	1900	
35		Πέτρος	Ιωάννης	1904	
36		Βασίλειος	Νικόλαος	1904	
37		Δαμιανός	Ιωάννης	1904	
38		Νικόλαος	Δημήτριος	1908	
39		Σαμπάτης	Τσιλιβής	1908	
40		Δαμιανός	Τσιλιβής	1908	
41		Γρηγόριος	Τσιλιβής	1908	
42		Παύλος	Δημήτριος	1910	
1	Πασαρέας	Δημήτριος	Βασίλειος	1861	Κεχριόνικα
2		Παναγιώτης	Βασίλειος	1865	
3		Βασίλειος	Δημήτριος	1899	
1	Τσιλιβαράκης	Νιάρχος	Βασίλειος	1873	Κουλούμι
2		Νιάρχος	Βασίλειος	1875	
3		Τσιλιβής	Νικόλαος	1888	
4		Βασίλειος	Ιωάννης	1893	Λάκκος
5		Ευστάθιος	Νικόλαος	1912	Κουλούμι
6		Παύλος	Νικόλαος	1915	
1	Κουρεντζάκος	Λουκάς	Μιχαήλ	1872	Πύργος
2	Κουρεντζής	Κυριάκος	Θεόδωρος	1893	
3		Μ	Λουκάς	1901	
4		Ιωάννης	Λουκάς	1903	
5		Παναγιώτης	Λουκάς	1906	
6		Μιχαήλ	Λουκάς	1914	
1	Μπουκουβάλας	Ηλίας	Γεώργιος	1878	Κάββαλος
2		Βασίλειος	Παναγιώτης	1888	
3		Πέτρος	Κων/νος	1896	
4		Παναγιώτης	Κων/νος	1898	
5		Κων/νος	Μιχαήλ	1899	

6		Βασίλειος	Ιωάννης	1900	
7		Πιέρος	Πέτρος	1900	
8		Γεώργιος	Νικόλαος	1907	Κότρωνας
9		Σωκράτης	Νικόλαος	1910	Κότρωνας
1	Μο/ωράκης	Κων/νος	Αλέξανδρος	1875	Αρεόπολη
2		Σωτήριος	Γρηγόριος	1882	
3		Απόστολος	Σπυρίδων	1888	
4	Μωράκος	Ιωάννης	Γρηγόριος	1891	
5	Μοράκης	Γρηγόριος	Βασίλειος	1901	
6		Κων/νος	Αναστάσιος	1902	
1	Καριζώνης	Ιωάννης	Μιχαήλ	1850	Χαριά
2		Μιχαήλ	Πουλημένος	1879	
3		Γεώργιος	Αναγνώστης	1879	
4		Αντώνιος	Πούλος	1887	
5		Νικόλαος	Αντώνιος	1892	
6		Αντώνιος	Πετρόπουλος	1902	
7		Πέτρος	Νικόλαος	1913	
1	Στραβάκος	Βασίλειος	Θεόδωρος	1847	Πύργος
2		Αντώνιος	Θεόδωρος	1849	
3		Ηλίας	Ευστράτιος	1849	
4		Νικόλαος	Θεόδωρος	1852	
5		Γεώργιος	Νικόλαος	1856	
6		Μιχαήλ	Θεόδωρος	1857	
7		Γεώργιος	Βασίλειος	1869	
8		Αντώνιος	Βασίλειος	1871	
9		Νικόλαος	Βασίλειος	1873	
10		Θεόδωρος	Νικόλαος	1881	
1	Γεωργουλάκος	Μιχαήλ	Παναγιώτης	1841	Σταυρί
2		Ηλίας	Μιχαήλ	1880	
3		Κυριάκος	Μιχαήλ	1888	Κούνος

4		Ηλίας	Παναγιώτης	1912	Σταυρί
5		Μιχαήλ	Ηλίας	1912	
6		Λεωνίδα	Παναγιώτης	1914	
1	Αλμυράντες	Ιωάννης	Κατσιβαρδά ς	1857	Κίττα
2	Αλμυράντης	Σταύρος	Γρηγόριος	1860	
3	Αλμυράντες	Επαμεινώνδα ς	Παναγιώτης	1881	
4	Αλμυράντες	Ιωάννης	Θεόδωρος	1882	
5		Θεόδωρος	Παναγιώτης	1884	
6		Κυριάκος	Θεόδωρος	1885	
7		Πέτρος	Σταύρος	1885	
8		Μιχαήλ	Θεόδωρος	1886	
9	Αλμυράντης	Κυριάκος	Δημήτριος	1887	
10	Αλμυράντες	Σταμάτης	Ιωάννης	1892	
11		Ιωάννης	Μιχαήλ	1893	
12		Παύλος	Παναγιώτης	1896	
13		Μιχαήλ	Θεόδωρος	1898	
14		Αθανάσιος	Ιωάννης	1899	
15		Πέτρος	Θεόδωρος	1900	
16	Αλμυράντης	Πέτρος	Θεόδωρος	1900	
17	Αλμυράντες	Παναγιώτης	Κυριάκος	1905	
18		Ανδρέας	Πέτρος	1905	
19	Αλμυράντης	Δημήτριος	Κυριάκος	1911	
20		Σταύρος	Κυριάκος	1911	
21		Μιχαήλ	Ιωάννης	1912	
1	Αγριαπίδης	Μιχαήλ	Ηλίας	1869	Κίττα
2		Πέτρος	Δημήτριος	1873	
3		Γεώργιος	Νικόλαος	1882	
4		Πούλος	Παναγιώτης	1893	
5		Παναγιώτης	Δημήτριος	1900	
6	Αγραπίδης	Ιωάννης	Παναγιώτης	1908	

7	Αγραπήδης	Δημήτριος	Πέτρος	1910	
8		Μιχαήλ	Παναγιώτης	1910	
1	Πουλάκος	Αντώνιος	Ιωάννης	1852	Χαριά
2		Γεώργιος	Ιωάννης	1852	
3		Σαμπάτης	Θεόδωρος	1865	
4		Αντώνιος	Δρακούλης	1866	
5		Σαμπάτης	Ιωάννης	1866	
6		Αντώνιος	Παύλος	1869	
7		Παύλος	Δρακούλης	1869	
8		Αντώνιος	Ηλίας	1870	
9		Θεόδωρος	Γεώργιος	1870	
10		Παύλος	Ιωάννης	1871	
11		Γρηγόριος	Παύλος	1873	
12		Ιωάννης	Ηλίας	1873	
13		Δημήτριος	Ιωάννης	1874	
14		Παναγιώτης	Δρακούλης	1874	
15		Ιωάννης	Δρακούλης	1876	
16		Ιωάννης	Γεώργιος	1878	
17		Παναγιώτης	Γεώργιος	1879	
18		Σαμπάτης	Γεώργιος	1883	
19		Μιχαήλ	Ηλίας	1883	
20		Μιχαήλ	Ηλίας	1884	
21		Γεώργιος	Δημήτριος	1885	
22		Δημήτριος	Ηλίας	1885	
23		Βασίλειος	Γεώργιος	1887	
24		Μιχαήλ	Δημήτριος	1887	
25		Παναγιώτης	Δημήτριος	1888	
26		Παύλος	Αντώνιος	1888	
27		Δημήτριος	Γεώργιος	1892	
28		Δρακούλης	Δημήτριος	1895	
29		Ιωάννης	Παύλος	1896	
30		Κων/νος	Δημήτριος	1896	
31		Ιωάννης	Γεώργιος	1897	

32		Μιχαήλ	Αντώνιος	1899	
33		Αντώνιος	Δημήτριος	1899	
34		Δρακούλης	Παναγιώτης	1899	
35		Θεόδωρος	Σαμπάτης	1899	
36		Θεόδωρος	Σαμπάτης	1899	
37		Ιωάννης	Γεώργιος	1900	
38		Δρακούλης	Πούλος	1900	
39		Ιωάννης	Γεώργιος	1900	
40		Δρακούλης	Πούλος	1900	
41		Ιωάννης	Δημήτριος	1900	
42		Εμμανουήλ	Σαμπάτης	1901	
43		Δρακούλης	Παύλος	1903	
44		Ιωάννης	Γρηγόριος	1903	
45		Παύλος	Γεώργιος	1903	
1	Πέτρουλας	Νικόλαος	Πέτρος	1844	Οίτυλο
2		Μιχαήλ	Ηλίας	1844	
3		Δημήτριος	Ηλίας	1855	
4		Πέτρος	Μιχαήλ	1868	
5		Παναγιώτης	Ηρακλής	1889	
6		Ηλίας	Νικόλαος	1889	
7		Βασίλειος	Νικόλαος	1892	
8		Γεώργιος	Νικόλαος	1893	
9		Ιωάννης	Πέτρος	1897	
Από τους εκλογικούς καταλόγους 1856, ΓΑΚ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ					
1	Μαρκίδης- Μαρκέας	Αναστάσιος		1830	Σταυροπήγι- (Βαρούσι)
2		Βασίλειος		1831	
3		Γεώργιος			
4		Δημήτριος		1826	
5		Ιωάννης		1821	Κάμπος
6		Κων/νος		1810	Σταυροπήγι
7		Λυκούργος			
8		Ιωάννης		1828	

9		Δημήτριος		1829	
1	Δαμήλος-Νταμήλος	Γεώργιος		1824	Α.Δολοί
2		Γεώργιος			Κ.Δολοί
3		Στασινός		1820	Α.Δολοί
4		Στασινός		1816	Κ.Δολοί
1	Νταζέας	Γεώργιος		1830	Μαλεβριάνικα
2		Ιωάννης		1826	
	Γεωργίσκος	Αθανάσιος			Κ.Δολοί
		Δημήτριος			Α.Δολοί
Από τους εκλογικούς καταλόγους του 1871, ΓΑΚ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ.					
1	Χορταρέας	Γεώργιος	Ηλίας	1841	Πλάτσα
2		Γεώργιος	Παναγιώτης	1839	
3		Ηλίας	Νικόλαος	1849	
4		Νικόλαος	Ιωάννης	1828	
5		Παναγιώτης	Γεώργιος	1847	
6		Παναγιώτης	Ηλίας	1817	
7		Πέτρος	Δημήτριος	1826	
8		Χρήστος	Ηλίας	1841	
9		Χριστόδουλο ς	Ηλίας	1816	
10		Χριστόδουλο ς	Ηλίας	1841	
1	Λουράκης	Αθανάσιος	Κων/νος	1847	Καστάνια
2		Αλέξανδρος	Παναγιώτης	1841	
3		Δημήτριος	Αλέξανδρος	1836	
4		Λεωνίδας	Αθανάσιος	1846	
5		Λεωνίδας	Παναγιώτης	1847	

6		Κων/ντής	Γεώργιος	1801	
7		Λιμπέριος	Γεώργιος	1816	
8		Παναγιώτης	Γεώργιος	1825	
9		Σπύρος	Αθανάσιος	1850	
10		Χρήστος	Κων/νος	1825	
1	Λιέας	Αθανάσιος	Αναγνώστης	1845	Προάστιο
2		Αναγνώστης	Γεώργιος	1801	
3		Ευστράτιος	Αναγνώστης	1840	
4		Θωμάς	Γεώργιος	1808	
5		Ιωάννης	Αναγνώστης	1826	
1	Τρουπάκης	Γεώργιος	Νικόλαος	1811	Καρδαμύλη
2		Ιωάννης	Γεώργιος	1846	
3		Κων/νος	Γεώργιος	1840	
4		Διονύσιος			
5		Κων/νος	Ευστράτιος	1826	
6		Νικόλαος	Γεώργιος		
7		Παναγιώτης	Θεόδωρος	1811	
8		Χαρ.	Γεώργιος		

2) Μητρώα Αρρένων Πεταλιδίου

Στον πίνακα παρατίθενται τα ονόματα, το πατρώνυμο και η χρονολογία γέννησης των αρρένων του Πεταλιδίου, από την ίδρυσή του (1834) μέχρι και το 1938, που πιστοποιούν, στην αρχή την αποκλειστική και στην συνέχεια την αριθμητική υπεροχή των Μανιατών, έναντι των άλλων πληθυσμών, που τελικά κατοίκησαν στο Πεταλίδι.

Α/Α	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΑΤΡΩΝΥΜΟ	ΓΕΝΝΗΣΗ
1	Παναγιωτούνης Νικόλαος	Ηλίας	1834
2	Μπάλας Μιχαήλ	Ιωάννης	1836
3	Μαρτάκος Δρακούλης	Μάρτης	1836
4	Αναστασόπουλος Σπυράκος Δρακούλης	Αλέξιος	1840

5	Γεωργούλος Νικόλαος	Κυριάκος	1840
6	Δαιμονάκος Ιωάννης	Βασίλειος	1840
7	Πετροτσάκος Κυριάκος	Παναγιώτης	1840
8	Ξαρχάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1844
9	Αγγελόπουλος Αριστείδης	Ελευθέριος	1845
10	Αυγουλέας Ανδρέας	Μιχαήλ	1845
11	Καραβίτης Μιχαήλ	Κυριάκος	1845
12	Καραμούζης Νικήτας	Γεώργιος	1846
13	Βάγγαλης Γεώργιος	Θεόδωρος	1847
14	Γρουσουζής Ηλίας	Βασίλειος	1847
15	Ξαρχάκος Βασίλειος	Γεώργιος	1847
16	Οικονομάκης Χαράλαμπος	Παναγιώτης	1848
17	Δημητρακόπουλος Θεόδωρος	Γεώργιος	1849
18	Κατσιγιάννης Ιωάννης	Ευστράτιος	1849
19	Πικουλάκης Μιχαήλ	Ξανθός	1850
20	Διαμαντάκος Κωνσταντίνος	Διαμαντής	1851
21	Μολώνης Σταύρος	Ηλίας	1851
22	Ξαρχάκος Γεώργιος	Θεόδωρος	1851
23	Στραβόλαιμος Μιχαήλ	Δημήτριος	1851
24	Αναγνωστόπουλος Μιχαήλ	Γεώργιος	1852
25	Μαρκίδης Γεώργιος	Δημήτριος	1852
26	Σταυρακόπουλος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1852
27	Σουκαράς Παναγιώτης	Ιωάννης	1852
28	Ψυλλάκος Πέτρος	Νικόλαος	1852
29	Δαμήλος Δημήτριος	Γεώργιος	1853
30	Τσακίδης Σαράντης	Αθανάσιος	1853
31	Γριβέας Μιχαήλ	Ηλίας	1854
32	Κατσάς Θεοδόσιος	Γεώργιος	1854
33	Μέγαρης Μιχαήλ	Ιωάννης	1854
34	Μαριόλης Ηλίας	Θεόδωρος	1854
35	Αθανασόπουλος Δημήτριος	Ιωάννης	1855
36	Δαμήλος Γεώργιος	Ηλίας	1855
37.	Ιωαννίδης Κωνσταντίνος	Χρήστος	1855
38.	Στραβόλαιμος Νικόλαος	Ιωάννης	1855

39.	Τσακικίδης Σαράντος	Αναστάσιος	1855
40.	Καψάκος Πέτρος	Παναγιώτης	1856
41.	Λουγκάνης Γεώργιος	Ιωάννης	1856
42.	Λεουτσάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1856
43.	Μαριόλης Μιχαήλ	Ιωάννης	1857
44.	Αυγουλέας Δήμος	Ιωάννης	1858
45.	Διπλαράκος Δημήτριος	Μιχαήλ	1858
46.	Μωκάκος Ανδρέας	Γρηγόριος	1858
47.	Πικουλάκης Ιωάννης	Ξανθός	1858
48.	Στραβόλαιμος Κουρής	Ιωάννης	1858
49.	Τσακάκος Δικαίος	Νικόλαος	1858
50.	Στεφάνου Δημήτριος	Στέφανος	1858
51.	Κουλιζάκος Πέτρος	Παναγιώτης	1859
52.	Μιχαλόπουλος-Μάγκας Μιχαήλ	Ιωάννης	1859
53.	Μιχαλόπουλος Κυριάκος	Χρήστος	1859
54.	Σκλαβόλιας Αναστάσιος	Χρήστος	1859
55.	Μπαζίνας Ηλίας	Νικόλαος	1960
56.	Μαριόλης Γεώργιος	Μιχαήλ	1960
57.	Δαμήλος Αριστείδης	Ηλίας	1861
58.	Αλεμάγκος Νικόλαος	Ανδρέας	1862
59.	Αθανασόπουλος Δημήτριος	Νικόλαος	1862
60.	Κουτσοδημητρόπουλος Δημήτριος	Κωνσταντίνος	1862
61.	Κορωνάιος Γρηγόριος	Μιχαήλ	1862
62.	Στραβόλαιμος Φώτιος	Δημήτριος	1862
63.	Στεφανάκος Γεώργιος		1862
63.	Χιουτακάκος Βασίλειος	Παναγιώτης	1862
64.	Αλαφρής Ηλίας	Ηλίας	1863
65.	Δαιμονάκος Θεοδόσιος	Γεώργιος	1863
66.	Μονέδας Μιχαήλ	Σταύρος	1863
67.	Μιχαλαράκος Γεώργιος	Αλέξανδρος	1863
68.	Ξαρχάκος Πέτρος	Παναγιώτης	1863
69.	Ξαρχάκος Παύλος	Βασίλειος	1863
70.	Γιαννακάκος Νικόλαος	Δικαίος	1864
71.	Κουτσοδημητρόπουλος Αγγελής	Κωνσταντίνος	1864

72.	Λουγκάνης Γρηγόριος	Νικόλαος	1864
73.	Μπαλαφούτης Δημήτριος	Βασίλειος	1864
74.	Μωκάκος Βασίλειος	Γρηγόριος	1864
75.	Μωκάκος Βασίλειος	Ηλίας	1864
76.	Παναγιωτούνης Παναγιώτης	Νικόλαος	1864
77.	Σταματόπουλος Γεώργιος	Νικόλαος	1864
78.	Σιφίλιας-Κουμεντάκος Δημήτριος	Μιχαήλ	1864
79.	Στραβόλαιμος Νικόλαος	Δημήτριος	1864
80.	Τσακάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1864
81.	Χορταρέας Γεώργιος	Ιωάννης	1864
82.	Ψυλλάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1864
83.	Αγγελόπουλος Παναγιώτης	Ελευθέριος	1864
84.	Δαιμονάκος Βασίλειος	Ιωάννης	1864
85.	Κουράκος Ηλίας	Ιωάννης	1864
86.	Στραβόλαιμος Περικλής	Ιωάννης	1864
87.	Αλέπης Νικόλαος	Παύλος	1864
88.	Γιδάκος Παναγιώτης	Δημήτριος	1866
89.	Δικαιουλάκος Θεόδωρος	Δικαίος	1866
90.	Δαιμονάκος Δημήτριος	Γεώργιος	1866
91.	Κατσιμαντής Νικόλαος	Δημήτριος	1866
92.	Λαδάς Βασίλειος	Δικαίος	1866
93.	Μαρτάκος Βασίλειος	Δαμιανός	1866
94.	Μαρτάκος Μάρτης	Δρακούλης	1866
95.	Ξαρχάκος Πέτρος	Παναγιώτης	1866
96.	Παντελίδης Ιωάννης	Πέτρος	1866
97.	Μαυρομιχάλης Κωνσταντίνος	Κυριάκος	1866
98.	Σάσσαρης Γεώργιος	Ιωάννης	1866
99.	Ψεύτης Παναγιώτης	Φώτιος	1866
100.	Ξαρχάκος-Μουκάκος Νικόλαος- Σωτήριος	Δημήτριος	1866
101.	Γκόγκας Γεώργιος	Παναγιώτης	1867
102.	Ιατρόπουλος Ιωάννης	Πιέρος	1867
103.	Κουτσοδημητρόπουλος Βασίλειος	Κωνσταντίνος	1867
104.	Μπραΐμης Βασίλειος	Θεόδωρος	1867

105.	Μαλιαρίτης Παναγιώτης	Δημήτριος	1867
106.	Μωκάκος Βασίλειος	Ιωάννης	1867
107.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1867
108.	Ξιφαράς Ηλίας	Μιχαήλ	1867
109.	Πενταρβάνης Νικόλαος	Ιωάννης	1867
110.	Καβαλιώτης- Πετράκος Γρηγόριος	Αναγνώστης	1868
111.	Στραβόλαιμος Μιχαήλ	Ιωάννης	1868
112.	Αναστασόπουλος Λεωνίδα	Ιωάννης	1869
113.	Γουρουνάς Διονύσιος	Αναστάσιος	1869
114.	Διαμαντάκος Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1869
115.	Κοβίδης Αντώνιος	Νικόλαος	1869
116.	Παπαδάκος-Πιρούνιας	Πέτρος	1869
117.	Σκαφιδάς Πέτρος	Νικόλαος	1869
118.	Αλαφρής Κωνσταντίνος	Παντελής	1870
119.	Γεωργίκος Ευστράτιος	Παναγιώτης	1870
120.	Δαιμονάκος Ηλίας	Γεώργιος	1870
121.	Δαφνός Νικόλαος	Αναστάσιος	1870
122.	Διονυσόπουλος Κωνσταντίνος	Θεόδωρος	1870
123.	Μουζάκης Παναγιώτης	Ιωάννης	1870
124.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1870
125.	Παρασκευάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1870
126.	Τρουπάκης Παναγιώτης	Παναγιώτης	1870
127.	Αλέπης Παναγιώτης	Γρηγόριος	1871
128.	Ξαρχάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1871
129.	Ξαρχάκος Σταύρος	Παναγιώτης	1871
130.	Σκαφιδάς Γεώργιος	Νικόλαος	1871
131.	Ψυλλάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1871
132.	Ευθυμίου Θωμάς	Ευθύμιος	1871
133.	Γιαννούλης Ηλίας	Γεώργιος	1872
134.	Λαγούδης Ιωάννης	Νικόλαος	1872
135.	Πενταρβάνης Ηλίας	Ιωάννης	1872
136.	Χορταρέας Μιχαήλ	Ιωάννης	1872
137.	Αλέπης Ευθύμιος	Γρηγόριος	1873
138.	Καβαλιώτης Θεόδωρος	Αναγνώστης	1873

139.	Κατσαράς Ιωάννης	Νικόλαος	1873
140.	Λαγιάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1873
141.	Μπαρελάκος Παναγιώτης	Λυκούργος	1873
142.	Ξαρχάκος Δημήτριος	Βασίλειος	1873
143.	Ξαρχάκος Πέτρος	Βασίλειος	1873
144.	Ξαρχάκος Δημοσθένης	Παναγιώτης	1873
145.	Μπούτης Νικόλαος	Βασίλειος	1873
146.	Αυγουλέας Μιχαήλ	Ανδρέας	1874
147.	Βλαστός Δημήτριος	Πανάγος	1874
148.	Γιαννακάκος Μιχαήλ	Δικαίος	1874
149.	Δουβίτσας Άγγελος		1874
150.	Δικαιουλάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1874
151.	Ζέρβας Αντώνιος	Καλόγηρος	1874
152.	Ζαρσόλιας Νικόλαος		1874
153.	Καραβίτης Κυριάκος	Μιχαήλ	1874
154.	Λεουτσάκος Πέτρος	Δικαίος	1874
155.	Μαρκόπουλος Διονύσιος	Λεωνίδας	1874
156.	Ξαρχάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1874
157.	Παπαδόγκωνας Δημήτριος	Γεώργιος	1874
158.	Σάσσαρης Ιωάννης	Γεώργιος	1874
159.	Ψυλλάκος Νικόλαος	Πέτρος	1874
160.	Αλέπης Φώτιος	Γρηγόριος	1875
161.	Βάγγαλης Θεοδόσιος	Γεώργιος	1875
162.	Διαμαντάκος Παναγιώτης	Κωνσταντίνος	1875
163.	Διακαιουλάκος Κωνσταντίνος	Δημοσθένης	1875
164.	Δαζέας Εθύμιος	Χαράλαμπος	1875
165.	Ιατρόπουλος Μιχαήλ	Πιέρος	1875
166.	Καλογεράκος Παναγιώτης	Αντώνιος	1875
167.	Μπαζίνας Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1875
168.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Βασίλειος	1875
169.	Παπαδόγκωνας Γεώργιος	Νικόλαος	1875
170.	Τσακάκος Νικόλαος		1875
171.	Τσακάκος Γρηγόριος	Νικόλαος	1875
172.	Αγγελόπουλος Ιωάννης	Ηλίας	1876

173.	Βορέακης Ηλίας	Αναστάσιος	1876
174.	Γρουσουζής Βασίλειος	Ηλίας	1876
175.	Γιαννόπουλος Σταύρος	Χρήστος	1876
176.	Ζέρβας Κωνσταντίνος	Αθανάσιος	1876
117.	Κουσουλάκος Βασίλειος	Δημήτριος	1876
118.	Μαρκόπουλος Παναγιώτης	Μάρκος	1876
119.	Μωκάκος Γεώργιος	Παναγιώτης	1876
120.	Μωκάκος Νικόλαος	Γρηγόριος	1876
121.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Παναγιώτης	1876
122.	Σασσανάκος Μιχαήλ	Πέτρος	1876
123.	Τσικρακάς Δημοσθένης	Ζωϊτός	1877
124.	Κουμεντάκος Θεόδωρος	Αριστομένης	1877
125.	Καραμούζης Γεώργιος	Νικήτας	1877
126.	Νιόκος Νικόλαος	Κωνσταντίνος	1877
127.	Πασσαρέας Βασίλειος	Δικαίος	1877
128.	Τσιλιβαράκος Νικόλαος	Σταύρος	1877
129.	Αναστασόπουλος –Σπυράκος Αλέξιος	Δρακούλης	1878
130.	Δαιμονάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1878
131.	Καραβίτης Ηλίας	Μιχαήλ	1878
132.	Καλογεράκος Γεώργιος	Αντώνιος	1878
133.	Σταυρακόπουλος Βασίλειος	Κωνσταντίνος	1878
134.	Σάσσαρης Τζανής	Γεώργιος	1878
135.	Τσίφας Σταύρος	Ηλίας	1878
136.	Αλέπης Μιχαήλ	Παύλος	1879
137.	Γρουσουζής Γρηγόριος	Ηλίας	1879
138.	Γιάχος Δημήτριος	Γεώργιος	1879
139.	Καβαλιώτης Χρήστος	Αναγνώστης	1879
140.	Καραβίτης Γεώργιος	Μιχαήλ	1879
141.	Μπραΐμης Γεώργιος	Θεόδωρος	1879
142.	Μωκάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1879
143.	Γεωργούλας Ιωάννης	Νικόλαος	1880
144.	Δημητρακόπουλος Γεώργιος	Θεόδωρος	1880
145.	Ιατρόπουλος Γεώργιος	Πιέρος	1880
146.	Κατσιβάς Απόστολος	Γεώργιος	1880

147.	Καραβίτης Γρηγόριος	Μιχαήλ	1880
148.	Καραβίτης Αντώνιος	Μιχαήλ	1880
149.	Λουγκάνης Ιωάννης	Γεώργιος	1880
150.	Μαλιαρίτης Δημήτριος	Νικόλαος	1880
151.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1880
152.	Αθανασόπουλος Θεόδωρος	Γεώργιος	1881
153.	Κατσάς Γεώργιος	Θεοδόσιος	1881
154.	Κατσαράς Θεόδωρος	Νικόλαος	1881
155.	Κορκολιάκος-Δημάκος Δημοσθένης	Αντώνιος	1881
156.	Μαλιαρίτης Αθανάσιος	Δημήτριος	1881
157.	Μαριόλης Μιχαήλ	Παναγιώτης	1881
158.	Ξαρχάκος Πέτρος	Δημοσθένης	1881
159.	Ξαρχάκος Δημοσθένης	Βασίλειος	1881
160.	Τσιρίβας Νικόλαος	Πιέρος	1881
161.	Αγγελόπουλος Ελευθέριος	Αριστείδης	1882
162.	Γρουσούζης Ιωάννης	Ηλίας	1882
163.	Κουρεντζής Ιωάννης	Γεώργιος	1882
164.	Μπουκουβάλας Πέτρος	Γρηγόριος	1882
165.	Μωράκος Γεώργιος	Στέφανος	1882
166.	Μαρτάκος Παύλος	Δρακούλης	1882
167.	Ξαρχάκος Χαράλαμπος	Βασίλειος	1882
168.	Σάσσαρης Ιωάννης	Ιωάννης	1882
169.	Αναγνωστόπουλος Γεώργιος	Μιχαήλ	1883
170.	Καλογεράκος Ιωάννης	Αντώνιος	1883
171.	Κατσάς Δημήτριος	Θεοδόσιος	1883
172.	Κουσουλάκος Γεώργιος	Δημήτριος	1883
173.	Μιχαλόπουλος Ιωάννης	Κυριάκος	1883
174.	Μωκάκος Σταύρος	Ηλίας	1883
175.	Μωκάκος Γρηγόριος	Παναγιώτης	1883
176.	Ξαρχάκος Αλέξανδρος	Γεώργιος	1883
177.	Ξαρχάκος Ανδρέας	Βασίλειος	1883
178.	Σουκαράς Νικόλαος	Ηλίας	1883
179.	Αυγουλέας Ιωάννης	Δήμος	1884
180.	Διαμαντάκος Δημήτριος	Κωνσταντίνος	1884

181.	Κορκολιάκος-Δημάκος Θεοδόσιος	Αντώνιος	1884
182.	Λουγκάνης Δημήτριος	Γεώργιος	1884
183.	Μαρκόπουλος Γεώργιος	Δημήτριος	1884
184.	Μαρκόπουλος Γεώργιος	Αθανάσιος	1884
185.	Μωκάκος Ιωάννης	Βασίλειος	1884
186.	Οικονομάκης Νικόλαος	Πέτρος	1884
187.	Παπαδόγκωνας Ηλίας	Βασίλειος	1884
188.	Παπαδόγκωνας Γεώργιος	Ιωάννης	1884
189.	Παπαδόγκωνας Νικόλαος	Θεόδωρος	1884
190.	Σκλαβόλιας Γεώργιος	Αναστάσιος	1884
191.	Τσιρίβας Παναγιώτης	Πίερος	1884
192.	Αγγελόπουλος Αριστείδης	Κωνσταντίνος	1885
193.	Ιατρόπουλος Παύλος	Ηλίας	1885
194.	Παπαδόγκωνας Βασίλειος	Νικόλαος	1885
195.	Σκλαβόλιας Νικόλαος	Αναστάσιος	1885
196.	Σουκαράς Παναγιώτης	Ηλίας	1885
197.	Τσατσόπουλος Θεόδωρος	Αναστάσιος	1885
198.	Θεοδουλίδης Παναγιώτης	Θεόδωρος	1885
199.	Γαρδελάκος Γεώργιος	Παύλος	1888
200.	Ζαργανίτης Γεώργιος	Δημήτριος	1888
201.	Καλογεράκης Αθανάσιος	Αντώνιος	1888
202.	Καραμούζης Νικόλαος	Νικήτας	1888
203.	Μονέδας Κυριάκος	Μιχαήλ	1888
204.	Μωκάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1888
205.	Παπαδόγκωνας Διονύσιος	Βασίλειος	1888
206.	Παπαδόγκωνας Ιωάννης	Νικόλαος	1888
207.	Ντεβετζής Σωτήριος	Κουμούζης	1888
208.	Ηλίου-Καλικόγλου Αλέξανδρος	Ηλίας	1888
209.	Λουγκάνης Ευθύμιος	Γρηγόριος	1889
210.	Μαρκίδης Περικλής	Νικόλαος	1889
211.	Στραβάκος Ηλίας	Αντώνιος	1889
212.	Αυγουλέας Νικόλαος	Δήμος	1890
213.	Γεοργούλος Αθανάσιος	Νικόλαος	1890
214.	Καλογερόπουλος Φώτιος	Χαράλαμπος	1890

215.	Λουγκάνης Νικόλαος	Γεώργιος	1890
216.	Μπαζίνας Νικόλαος	Ηλίας	1890
217.	Μέγαρης Ιωάννης	Μιχαήλ	1890
218.	Μωράκος Δημήτριος	Στέφανος	1890
219.	Μωκάκος Γεώργιος	Ιωάννης	1890
220.	Μαριόλης Γεώργιος	Παναγιώτης	1890
221.	Μουστάκας Παύλος	Ευστάθιος	1890
222.	Μωκάκος Βασίλειος	Παναγιώτης	1890
223.	Ξαρχάκος Ανδρέας	Παναγιώτης	1890
224.	Φιλίππου Γεώργιος	Ευστράτιος	1890
225.	Αλμυράντες Παναγιώτης	Γρηγόριος	1891
226.	Αθανασόπουλος Ιωάννης	Δημήτριος	1891
227.	Γουρνάς Ηλίας	Δημήτριος	1891
228.	Δημητρακόπουλος Αντώνιος	Θεόδωρος	1891
229.	Κατσιγιάννης Σταύρος	Ιωάννης	1891
230.	Κουτσοδημητρόπουλος Κωνσταντίνος	Αγγελής	1891
231.	Κουμεντάκος Γεώργιος	Αριστομένης	1891
232.	Λαδάς Μιχαήλ	Βασίλειος	1891
233.	Μαρτάκος Γεώργιος	Γεώργιος	1891
234.	Μωκάκος Γρηγόριος	Ανδρέας	1891
235.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Δημοσθένης	1891
236.	Πασσαρίας Σταύρος	Ηλίας	1891
237.	Στραβόλαιμος Δημήτριος	Μιχαήλ	1891
238.	Καραβίτης Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1892
239.	Καλογεράκος Γρηγόριος	Αντώνιος	1892
240.	Κορωναίος Γρηγόριος	Μιχαήλ	1892
241.	Λουγκάνης Νικόλαος	Γρηγόριος	1892
242.	Μαρκόπουλος Αλέξανδρος	Αθανάσιος	1892
243.	Μολώνης Παναγιώτης	Σταύρος	1892
244.	Μουστάκος Νικόλαος	Ιωάννης	1892
245.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Πέτρος	1892
246.	Ξαρχάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1892
247.	Σταυρακόπουλος Κυριάκος	Κωνσταντίνος	1892
248.	Στραβάκος Παναγιώτης	Αντώνιος	1892

249.	Συκαλιάς Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1892
250.	Παναγιωτούνης Ηλίας	Λάζαρος	1892
251.	Αλέπης Γρηγόριος	Παναγιώτης	1893
252.	Γριβέας Ηλίας	Μιχαήλ	1893
253.	Γουρνάς Αναστάσιος	Διονύσιος	1893
254.	Γαρδελάκος Ιωάννης	Παύλος	1893
255.	Κορκολιάκος- Δημάκος Αντώνιος	Γεώργιος	1893
256.	Μαριόλης Χαράλαμπος	Ηλίας	1893
257.	Μωκάκος Θεόδωρος	Ανδρέας	1893
258.	Μαριόλης Σταύρος	Γεώργιος	1893
259.	Παπαδάκος- Περούνιας Ιωάννης	Πέτρος	1893
260.	Πασσαρέας Διοινύσιος	Ηλίας	1893
261.	Χιουτακάκος Παναγιώτης	Βασίλειος	1893
262.	Βάγγαλης Βασίλειος	Γεώργιος	1894
263.	Γεωργούλος Χρήστος	Νικόλαος	1894
264.	Θωμόπουλος Θεόδωρος	Παναγιώτης	1894
265.	Καριζώνης Πέτρος	Ιωάννης	1894
266.	Καραβίτης Ιωάννης	Ηλίας	1894
267.	Καραβίτης Γεώργιος	Ηλίας	1894
268.	Μπαλαφούτης Σταύρος	Δημήτριος	1894
269.	Μωκάκος Νικόλαος	Βασίλειος	1894
270.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1894
271.	Στραβόλαιμος Ιωάννης	Κουρής	1894
272.	Σκαφιδάς Παναγιώτης	Πέτρος	1894
273.	Σπυριδάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1894
274.	Αγγελόπουλος Παναγιώτης	Αριστείδης	1895
275.	Αγγελόπουλος Ηλίας	Παναγιώτης	1895
276.	Αλεμάγκος Ανδρέας	Νικόλαος	1895
277.	Γριβέας Αθανάσιος	Μιχαήλ	1895
278.	Δαμήλος Χρήστος	Γεώργιος	1895
279.	Θωμόπουλος Νικόλαος	Παναγιώτης	1895
280.	Κορκολιάκος-Δημάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1859
281.	Λογκάνης Αντώνιος	Γρηγόριος	1895
282.	Μέγαρης Βασίλειος	Μιχαήλ	1895

283.	Μιχαλόπουλος Νικόλαος	Κυριάκος	1895
284.	Μωκάκος Απόστολος	Ιωάννης	1895
285.	Μαριόλης Μιχαήλ	Γεώργιος	1895
286.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1895
287.	Στραβόλαιμος Πέτρος	Μιχαήλ	1895
288.	Σταματόπουλος Ιωάννης	Γεώργιος	1895
289.	Σάσσαρης Δημήτριος	Μιχαήλ	1895
290.	Σάσσαρης Δημοσθένης	Ιωάννης	1895
291.	Τσιλιβαράκος Βασίλειος	Δημήτριος	1895
292.	Στεφανάκος Παναγιώτης	Γεώργιος	1895
293.	Χορταρέας Ιωάννης	Γεώργιος	1895
294.	Αλαφρής Παντελής	Κωνσταντίνος	1896
295.	Γριβέας Παναγιώτης	Παναγιώτης	1896
296.	Κουμεντάκος Χριστόφορος	Αριστομένης	1896
297.	Καρανικολόπουλος Ανδρέας	Ιωάννης	1896
298.	Καραμούζης Χρήστος	Νικήτας	1896
299.	Μπαλαφούτης Βασίλειος	Δημήτριος	1896
300.	Μονέδας Χρήστος	Μιχαήλ	1896
301.	Μολώνης Γεώργιος	Σταύρος	1896
302.	Ξαρχάκος Περικλής	Δημοσθένης	1896
303.	Οικονομάκης Ευστάθιος	Χαράλαμπος	1896
304.	Οικονομάκης Χαράλαμπος	Παναγιώτης	1896
305.	Παχής Ιωάννης	Γεώργιος	1896
306.	Παπαδόγκωνας Δημήτριος	Νικόλαος	1896
307.	Σκαφιδάς Φώτιος	Ηλίας	1896
308.	Σικαλιάς Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1896
309.	Ανδρονιάδης Δημήτριος	Άνδρας	1896
310.	Αγγελόπουλος Χαράλαμπος	Αριστείδης	1897
331.	Βάγγαλης Φώτιος	Γεώργιος	1897
312.	Γιαννακάκος Δικαίος	Νικόλαος	1897
313.	Δαιμονάκος Γεώργιος	Θεοδόσιος	1897
314.	Καραβίτης Βασίλειος	Ηλίας	1897
315.	Μαλιαρίτης Γεώργιος	Παναγιώτης	1897
316.	Ξαρχάκος Φίλιππος	Δημήτριος	1897

317.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1897
318.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Πέτρος	1897
319.	Πενταρβάνης Σταύρος	Νικόλαος	1897
320.	Παπαδάκος-Περούνιας Βασίλειος	Πέτρος	1897
321.	Ψεύτης Νικόλαος	Παναγιώτης	1897
322.	Ψυλλάκος Βασίλειος	Ιωάννης	1897
323.	Χατζόπουλος Ανέστης	Γεώργιος	1897
324.	Πουλάκος Παναγιώτης	Γεώργιος	1897
325.	Παναγής Παναγιώτης	Γεώργιος	1897
326.	Τσακρίδης Ζαφείρης	Αντώνιος	1897
327.	Αλαφρής Αθανάσιος	Κωνσταντίνος	1898
328.	Δαιμονάκος Γεώργιος	Ηλίας	1898
329.	Κουτσοδημητρόπουλος Ιωάννης	Αγγελής	1898
330.	Μαριόλης Σταύρος	Γεώργιος	1898
331.	Πικουλάκης Διονύσιος	Ιωάννης	1898
332.	Παπαδόγκονας Μιχαήλ	Νικόλαος	1898
333.	Τσιρρίβας Ευάγγελος	Πιέρρος	1898
334.	Χορταρέας Πέτρος	Μιχαήλ	1898
335.	Ψυλλάκος Πέτρος	Νικόλαος	1898
336.	Κατσανός Φυλλόστρατος	Περικλής	1898
337.	Σταματόπουλος Δημήτριος	Γεώργιος	1898
338.	Δαμήλος Χρήστος	Γεώργιος	1898
339.	Χρήστου Γεώργιος	Χρήστος	1898
340.	Τσακαλίδης Σωτήριος	Παντελής	1898
341.	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Δημήτριος	1899
342.	Δαιμονάκος Γεώργιος	Δημήτριος	1899
343.	Αναστασόπουλος Ιωάννης	Λεωνίδας	1899
344.	Ηλιόπουλος Παναγιώτης	Σπύρος	1899
345.	Καραμούζης Ευάγγελος	Νικήτας	1899
346.	Μπαλαφούτης Αναστάσιος	Δημήτριος	1899
347.	Μονέδας Ηλίας	Μιχαήλ	1899
348.	Μιχαλαράκος Ιωάννης	Γεώργιος	1899
349.	Μιχαλόπουλος Θεόδωρος	Κυριάκος	1899
350.	Ξαρχάκος Βασίλειος	Πέτρος	1899

351.	Πασσαρέας Δικαίος	Βασίλειος	1899
352.	Στραβάκος Δημήτριος	Αντώνιος	1899
353.	Σταματόπουλος Δημήτριος	Γεώργιος	1899
354.	Ψυλλάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1899
355.	Πέτρουλας Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1899
356.	Αυγουλέας Παναγιώτης	Βρετός	1899
357.	Σάββας Κυριάκος	Σάββας	1899
358.	Πορονίδης Δημήτριος	Κωνσταντίνος	1899
359.	Ηλίας Στέργιος	Ηλίας	1899
360.	Βάγγαλης Διονύσιος	Γεώργιος	1900
361.	Γιαννούλης Γεώργιος	Ηλίας	1900
362.	Γεωργήκος Ηλίας	Ευστράτιος	1900
363.	Δαμήλος Ηλίας	Αριστείδης	1900
364.	Κουτσοδημητρόπουλος Γεώργιος	Αγγελής	1900
365.	Καραβίτης Νικόλαος	Ηλίας	1900
366.	Λιακάκος-Τσιτομενέας Ηλίας	Γεώργιος	1900
367.	Λεουτσάκος Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1900
368.	Μαλιαρίτης Ηλίας	Νικόλαος	1900
369.	Μωκάκος Νικόλαος	Ιωάννης	1900
370.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Δημοσθένης	1900
371.	Παχύς Βασίλειος	Γεώργιος	1900
372.	Στραβόλαιμος Παναγιώτης	Νικόλαος	1900
373.	Σκαφιδάς Βασίλειος	Γεώργιος	1900
374.	Σκαφιδάς Νικόλαος	Θεόδωρος	1900
375.	Χορταρέας Παναγιώτης	Γεώργιος	1900
376.	Σόφτης Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1900
377.	Στραβόλαιμος Ιωάννης	Μιχαήλ	1900
378.	Καραϊσκος Βασίλειος	Θεόδωρος	1900
379.	Τσακιρόπουλος Αθανάσιος	Σαράντης	1900
380.	Σπαρπαθιώτης Νικόλαος	Πέτρος	1900
381.	Αλαφρής Ηλίας	Κωνσταντίνος	1901
382.	Αλέπης Χρήστος	Παναγιώτης	1901
383.	Αλμυράντες Ευάγγελος	Ευάγγελος	1901
384.	Βορεάκης Βασίλειος	Ηλίας	1901

385.	Δαζέας Χαράλαμπος	Ευθύμιος	1901
386.	Δαμήλος Ανδρέας	Γεώργιος	1901
387.	Ζέρβας Αθανάσιος	Κωνσταντίνος	1901
388.	Ηλιόπουλος Ιωάννης	Σπύρος	1901
389.	Κοτέας Πέτρος	Πέτρος	1901
390.	Κορκολιάκος Παναγιώτης	Δημοσθένης	1901
391.	Λαγούδης Νικόλαος	Ιωάννης	1901
392.	Λουγκάνης Μιχαήλ	Γρηγόριος	1901
393.	Λαγιάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1901
394.	Μολώνης Πέτρος	Σταύρος	1901
395.	Μαριόλης Ιωάννης	Γεώργιος	1901
396.	Ξαρχάκος Πέτρος	Παύλος	1901
397.	Πικουλάκης Αντώνιος	Ιωάννης	1901
398.	Πασσαρέας Κωνσταντίνος	Βασίλειος	1901
399.	Παπαδόγκονας Βασίλειος	Νικόλαος	1901
400.	Ψυλλάκος Δικαίος	Γεώργιος	1901
401.	Μιχαλαράκος Ιωάννης	Γεώργιος	1901
402.	Πετρόπουλος Πέτρος	Κωνσταντίνος	1901
403.	Κοντόπουλος Αλέξανδρος	Παναγιώτης	1901
404.	Αθανασόπουλος Μάρκος	Θεόδωρος	1902
405.	Αγγελόπουλος Ηλίας	Ιωάννης	1902
406.	Γκόγκας Θεόδωρος	Γεώργιος	1902
407.	Δουβίτσας Κωνσταντίνος	Άγγελος	1902
408.	Δαμήλος Στέφανος	Αριστείδης	1902
409.	Κορωναίος Γεώργιος	Γρηγόριος	1902
500.	Λεουτσάκος Ευάγγελος	Κωνσταντίνος	1902
501.	Μωκάκος Παναγιώτης	Ανδρέας	1902
502.	Ξαρχάκος Ευάγγελος	Πέτρος	1902.
503.	Οικονομάκης Σταύρος	Παναγιώτης	1902.
504.	Στραβόλαιμος Μιχαήλ	Κουρής	1902
505.	Σάσαρης Γεώργιος	Τζανής	1902
506.	Τσακάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1902
507.	Μαλιαρίτης Ηλίας	Νικόλαος	1902
508.	Μωκάκος Νικόλαος	Ιωάννης	1902

509.	Χορταρέας Παναγιώτης	Γεώργιος	1902
510.	Πασσαρέας Κωνσταντίνος	Βασίλειος	1902
511.	Παπαδόγκονας Γεώργιος	Δημήτριος	1902
512.	Κωνσταντίνου Πρόδρομος	Κωνσταντίνος	1902
513.	Γεωργιάδης Νικόλαος	Γεώργιος	1902
514.	Σαράντου Αναστάσιος	Σαράντης	1902
515.	Γεωργίκος Βασίλειος	Ευστράτιος	1903
516.	Γριβέας Κωνσταντίνος	Μιχαήλ	1903
517.	Δαζέας Γεώργιος	Ευθύμιος	1903
518.	Δαιμονάκος Μιχαήλ	Θεοδόσιος	1903
519.	Ιατρόπουλος Πιέρρος	Ιωάννης	1903
520.	Κουτσοδημητρόπουλος Πέτρος	Αγγελής	1903
521.	Καβαλιώτης-Πετράκος Πέτρος	Θεόδωρος	1903
522.	Κορκολιάκος Αντώνιος	Δημοσθένης	1903
523.	Λαγιάκος Μιχαήλ	Νικόλαος	1903
524.	Μιχαλαράκος Διονύσιος	Γεώργιος	1903
525.	Μαλιαρίτης Δημήτριος	Παναγιώτης	1903
526.	Μαλιαρίτης Θεόδωρος	Νικόλαος	1903
527.	Μαριόλης Παναγιώτης	Μιχαήλ	1903
528.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Δημοσθένης	1903
529.	Παπαδόγκονας Σπύρος	Γεώργιος	1903
530.	Σόφτης Δημοσθένης	Παναγιώτης	1903
531.	Παντελίδης Πέτρος	Ιωάννης	1903
532.	Σικαλιάς Σταύρος	Κωνσταντίνος	1903
533.	Ηλιόπουλος Σπυρίδων	Ιωάννης	1903
534.	Τρουπάκης Θεόδωρος	Παναγιώτης	1903
535.	Πασσαρέας Κωνσταντίνος	Βασίλειος	1903
536.	Παπαδόγκονας Βασίλειος	Νικόλαος	1903
537.	Γεωργιάδης Νικόλαος	Γεώργιος	1903
538.	Βορεάκης Παναγιώτης	Ηλίας	1904
539.	Δαιμονάκος Δημήτριος	Ηλίας	1904
540.	Ιατρόπουλος Πολυζώης	Ιωάννης	1904
541.	Ιατρόπουλος Δικαίος	Μιχαήλ	1904
542.	Μαριώλης Ιωάννης	Μιχαήλ	1904

543.	Πετροντσάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1904
544.	Πικουλάκης Νικόλαος	Ιωάννης	1904
545.	Πασσαρέας Μιχαήλ	Βασίλειος	1904
546.	Στραβόλαιμος Δημήτριος	Φώτιος	1904
547.	Σκαφιδάς Σταύρος	Πέτρος	1904
548.	Σουκαράς Θεόδωρος	Παναγιώτης	1904
549.	Τσιλιβαράκος Γεώργιος	Δρακούλης	1904
550.	Τσακάκος Ιωάννης	Γεώργιος	1904
551.	Παντελίδης Πέτρος	Ιωάννης	1904
552.	Ηλιόπουλος Παναγιώτης	Σπύρος	1904
553.	Δουράκης Πέτρος	Σωτήριος	1904
554.	Αλέπης Γεώργιος	Ευθύμιος	1905
555.	Αλέπης Θεόδωρος	Φώτιος	1905
556.	Αλέπης Παύλος	Νικόλαος	1905
557.	Δουβίτσας Ιωάννης	Άγγελος	1905
558.	Διαμαντάκος Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1905
559.	Διαμαντάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1905
560.	Κουτσοδημητρόπουλος Νικόλαος	Βασίλειος	1905
561.	Κορωνάιος Διονύσιος	Γρηγόριος	1905
562.	Κατσαράς Νικόλαος	Ιωάννης	1905
563.	Καραμούζης Βασίλειος	Νικήτας	1905
564.	Κορκολιάκος Ανδρέας	Δημοσθένης	1905
565.	Μαρκόπουλος Λεωνίδας	Παναγιώτης	1905
566.	Μπαζίνας Χρήστος	Γεώργιος	1905
567.	Ξαρχάκος Σπύρος	Ιωάννης	1905
568.	Παναγιωτούνης Νικόλαος	Παναγιώτης	1905
569.	Σάσσαρης Μιχαήλ	Τζανής	1905
570.	Παναγής Αργύριος	Γεώργιος	1905
571.	Καζάνης Φώτιος	Παναγιώτης	1905
572.	Ευθυμίου Αργύριος	Θωμάς	1905
573.	Πουλάκος Παναγιώτης	Παύλος	1905
574.	Χαραλαμπίκης Παναγιώτης	Φώτιος	1905
575.	Βάγγαλης Απόστολος	Γεώργιος	1905
576.	Βορεάκης Αναστάσιος	Ηλίας	1905

577.	Γριβέας Γεώργιος	Μιχαήλ	1905
578.	Γουνάς Πιέρρος	Διονύσιος	1906
579.	Γιαννόπουλος Χριστόφορος	Σταύρος	1906
580.	Διακιουλάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1906
581.	Ζέρβας Πέτρος	Αντώνιος	1906
582.	Ζέρβας Παύλος	Αντώνιος	1906
583.	Ιατρόπουλος Ανδρέας	Γεώργιος	1906
584.	Κορκολιάκος-Δημάκος Αντώνιος	Θεοδόσιος	1906
585.	Μπαζίνας Διονύσιος	Ηλίας	1906
586.	Μεγαράκος Παναγιώτης	Μιχαήλ	1906
587.	Μαρτάκος Δρακούλης	Παύλος	1906
588.	Ξαρχάκος Πέτρος	Δημοσθένης	1906
589.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1906
590.	Πασσαρέας Φώτιος	Βασίλειος	1906
591.	Σιφίλιας-Κουμεντάκος Μιχαήλ	Δημήτριος	1906
592.	Τσιλιβαράκος Ιωάννης	Νικόλαος	1906
593.	Τρουπάκης Βασίλειος	Παναγιώτης	1906
594.	Δικαουλάκος Δικαίος	Στέφανος	1906
595.	Χιουτακάκος Μιχαήλ	Βασίλειος	1906
596.	Αλαφρής Στέφανος	Ηλίας	1906
597.	Αθανασόπουλος Παναγιώτης	Θεόδωρος	1907
598.	Διαμαντάκος Διονύσιος	Παναγιώτης	1907
599.	Κουσουλάκος Δημήτριος	Βασίλειος	1907
600.	Κατσαράς Θεόδωρος	Ιωάννης	1907
601.	Μπουκουβάλας Γρηγόριος	Πέτρος	1907
602.	Μουζάκης Γεώργιος	Παναγιώτης	1907
603.	Μιχαλόπουλος Ανδρέας	Κυριάκος	1907
604.	Μωκάκος Παναγιώτης	Γεώργιος	1907
605.	Μαρτάκος Δρακούλης	Ιωάννης	1907
606.	Μπάλας Γεώργιος	Γεώργιος	1907
607.	Μωκάκος Σταύρος	Βασίλειος	1907
608.	Μωκάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1907
609.	Ξαρχάκος Θεόδωρος	Δημήτριος	1907
610.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1907

611.	Πενταρβάνης Δημήτριος	Νικόλαος	1907
612.	Παπαδόγκονας Νικόλαος	Γεώργιος	1907
613.	Τσιλιβάρκος Χαράλαμπος	Δρακούλης	1907
614.	Ψυλλάκος Γεώργιος	Ιωάννης	1907
615.	Κουτσοδημητρόπουλος Νικόλαος	Βασίλειος	1907
616.	Αυγουλέας Ανδρέας	Κυριάκος	1908
617.	Αλέπης Παναγιώτης	Νικόλαος	1908
618.	Γριβέας Ανδρέας	Μιχαήλ	1908
619.	Δαιμονάκος Κωνσταντίνος	Θεοδόσιος	1908
620.	Διαμαντάκος Γρηγόριος	Ιωάννης	1908
621.	Διονυσόπουλος Θεόδωρος	Κωνσταντίνος	1908
622.	Ιατρόπουλος Κωνσταντίνος	Μιχαήλ	1908
323.	Λαδάς Ιωάννης	Βασίλειος	1908
324.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Ιωάννης	1908
325.	Ξαρχάκος Δημοσθένης	Ιωάννης	1908
326.	Ξαρχάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1908
327.	Παρασκευάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1908
328.	Στραβόλαιμος Γρηγόριος	Φώτιος	1908
329.	Τσιλιβάρκος Σταύρος	Νικόλαος	1908
330.	Χιουτακάκος Μιχαήλ	Βασίλειος	1908
331.	Κορκολιάκος Ανδρέας	Δημοσθένης	1908
332.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1908
333.	Δαιμονάκος Νικόλαος	Ηλίας	1908
334.	Αγγελόπουλος Αριστείδης	Ελευθέριος	1909
335.	Αλεμάγκος Θεόδωρος	Νικόλαος	1909
336.	Αυγουλέας Ηλίας	Νικόλαος	1909
337.	Γκόγκας Αναστάσιος	Γεώργιος	1909
338.	Δικαιουλάκος Δημήτριος	Πέτρος	1909
338.	Κουτσοδημητρόπουλος Γεώργιος	Βασίλειος	1909
339.	Κουτσοδημητρόπουλος Χρήστος	Δημήτριος	1909
340.	Κορκολιάκος-Δημάκος Γεώργιος	Θεοδόσιος	1909
341.	Λαγιάκος Χρήστος	Νικόλαος	1909
342.	Μπουκουβάλας Βασίλειος	Πέτρος	1909
343.	Μωκάκος Ιωάννης	Γεώργιος	1909

344.	Μωκάκος Ιωάννης	Παναγιώτης	1909
345.	Μαρτάκος Αναστάσιος	Παύλος	1909
346.	Μωκάκος Αναστάσιος	Παναγιώτης	1909
347.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Δημήτριος	1909
348.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Χαράλαμπος	1909
349.	Παπαδόγκονας Μιχαήλ	Γεώργιος	1909
350.	Στραβόλαιμος Θεμιστοκλής	Νικόλαος	1909
351.	Σάσσαρης Παναγιώτης	Ιωάννης	1909
352.	Τσακάκος Διονύσιος	Γρηγόριος	1909
353.	Τσιλιβαράκος Ιωάννης	Δρακούλης	1909
354.	Ψυλλάκος Δικαίος	Πέτρος	1909
355.	Κορκολιάκος-Δημάκος Αντώνιος	Θεοδόσιος	1909
356.	Μακαρούνης Γεώργιος	Ευθύμιος	1909
357.	Λιέας Χαράλαμπος	Κωνσταντίνος	1909
358.	Αυγουλέας Μιχαήλ	Πανάγος	1909
358.	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Θεόδωρος	1910
359.	Γκόγκας Βασίλειος	Γεώργιος	1910
360.	Δαξέας Γρηγόριος	Ευθύμιος	1910
361.	Διαμαντάκος Κωνσταντίνος	Δημήτριος	1910
362.	Διονυσόπουλος Ανδρέας	Κωνσταντίνος	1910
363.	Κορωναίος Ελπιδοφόρος	Γρηγόριος	1910
364.	Κουσουλάκος Παναγιώτης	Βασίλειος	1910
365.	Κουρεντζής Γεώργιος	Ιωάννης	1910
366.	Μωκάκος Γρηγόριος	Βασίλειος	1910
367.	Πενταρβάνης Ηλίας	Νικόλαος	1910
368.	Ψυλάκος Γεώργιος	Ιωάννης	1910
369.	Γκόγκας Αναστάσιος	Γεώργιος	1910
370.	Κορκολιάκος -Δημάκος Αντώνιος	Θεοδόσιος	1910
371.	Μαρκόπουλος Μάρκος	Κωνσταντίνος	1910
372.	Τρουπάκης Ιωάννης	Παναγιώτης	1910
373.	Ιατρόπουλος Βασίλειος	Ιωάννης	1911
374.	Καραμούζης Νικήτας	Γεώργιος	1911
375.	Ξαρχάκος Βασίλειος	Πέτρος	1911
376.	Οικονομάκης Πέτρος	Νικόλαος	1911

377.	Παπαδόγκονας Βασίλειος	Ηλίας	1911
378.	Σασανάκος Παναγιώτης	Μιχαήλ	1911
379.	Σκαφιδάς Ηλίας	Θεόδωρος	1911
380.	Σκλαβόλιας Αναστάσιος	Γεώργιος	1911
381.	Τσακάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1911
382.	Ψυλάκος Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1911
383.	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Θεόδωρος	1911
384.	Μαρκόπουλος Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1911
385.	Βλαστός Παναγιώτης	Δημήτριος	1912
386.	Δικαιουλάκος Παναγιώτης	Κωνσταντίνος	1912
387.	Δαφνάς Μιχαήλ	Νικόλαος	1912
388.	Κουτσοδημητρόπουλος Βασίλειος	Δημήτριος	1912
389.	Κορκολιάκος-Δημάκος Νικόλαος	Δημοσθένης	1912
390.	Λεουτσάκος Ευάγγελος	Πέτρος	1912
391.	Μαρκόπουλος Αθανάσιος	Γεώργιος	1912
392.	Μαλιαρίτης Δημήτριος	Αθανάσιος	1912
393.	Μωκάκος Γρηγόριος	Νικόλαος	1912
394.	Στραβάκος Θεόδωρος	Αντώνιος	1912
395.	Τσιλιβαράκος Δρακούλης	Νικόλαος	1912
396.	Ξαρχάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1912
397.	Κουρεντζής Γεώργιος	Ιωάννης	1912
398.	Τσιλιβαράκος Σπύρος	Νικόλαος	1912
399.	Γκόγκας Βασίλειος	Γεώργιος	1912
400.	Αλεμάγκος Δημήτριος	Νικόλαος	1913
401.	Διαμαντάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1913
402.	Δαιμονάκος Νικόλαος	Δημήτριος	1913
403.	Ιατρόπουλος Ιωάννης	Γεώργιος	1913
404.	Κατσίβας Γεώργιος	Απόστολος	1913
405.	Κουμεντάκος Αριστομένης	Θεόδωρος	1913
406.	Μπαρελάκος Λυκούργος	Παναγιώτης	1913
407.	Μπουκουβάλας Κωνσταντίνος	Πέτρος	1913
408.	Μαρτάκος Ιωάννης	Ιωάννης	1913
409.	Μωκάκος Κωνσταντίνος	Βασίλειος	1913
410.	Πενταρβάνης Δημήτριος	Ηλίας	1913

411.	Παναγιωτούνης Γεώργιος	Παναγιώτης	1913
412.	Στραβόλαιμος Θεοδόσιος	Νικόλαος	1913
413.	Σκαφιδάς Θεόδωρος	Πέτρος	1913
414.	Τσακάκος Βασίλειος	Γεώργιος	1913
415.	Τρουπάκης Ιωάννης	Γεώργιος	1913
416.	Παντελίδης Παναγιώτης	Ιωάννης	1913
417.	Ξαρχάκος Βασίλειος	Πέτρος	1913
418.	Μανασιάδης Μιχαήλ	Παναγιώτης	1913
419.	Αλέπης Δημήτριος	Παναγιώτης	1914
420.	Αλέπης Δημήτριος	Φώτιος	1914
421.	Γρουσούζης Ηλίας	Βασίλειος	1914
422.	Διαμαντάκος Ιωάννης	Παναγιώτης	1914
423.	Καβαλιώτης-Πετράκος Σπύρος	Θεόδωρος	1914
424.	Κουρεντζής Θεόδωρος	Ιωάννης	1914
425.	Μαρκόπουλος Μενέλαος	Γεώργιος	1914
426.	Μπουκουβάλας Κωνσταντίνος	Πέτρος	1914
427.	Σκαφιδάς Θεόδωρος	Θεόδωρος	1914
428.	Σκλαβόλιας Αναστάσιος	Νικόλαος	1914
429.	Σκλαβόλιας Βασίλειος	Γεώργιος	1914
430.	Στραβόλαιμος Θεοδόσιος	Νικόλαος	1914
431.	Τσακάκος Βασίλειος	Γεώργιος	1914
432.	Τσιρίβας Πέτρος	Παναγιώτης	1914
433.	Καζάνης Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1914
434.	Αμέρικας Δημήτριος	Βασίλειος	1914
435.	Σκλαβόλιας Ιωάννης	Γεώργιος	1914
436.	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Θεόδωρος	1914
437.	Διαμαντάκος Δημήτριος	Παναγιώτης	1914
438.	Τσακάκος Βασίλειος	Γεώργιος	1914
439.	Ξαρχάκος Βασίλειος	Πέτρος	1914
440.	Παυλάκος Γεώργιος	Παύλος	1914
441.	Αλέπης Ευθύμιος	Μιχαήλ	1915
442.	Βλαστός Δημήτριος	Δημήτριος	1915
443.	Διαμαντάκος Ηλίας	Ιωάννης	1915
444.	Μουζάκης Ιωάννης	Παναγιώτης	1915

445.	Δικαιουλάκος Νικόλαος	Κωνσταντίνος	1915
446.	Μπουζάκης Νικόλαος	Πούλος	1915
447.	Μαρκόπουλος Σταύρος	Κωνσταντίνος	1915
448.	Οικονομάκης Μιχαήλ	Νικόλαος	1915
449.	Παρασκευάκος Αριστομένης	Νικόλαος	1915
450.	Τσικρικός Σταύρος	Δημοσθένης	1915
451.	Τσακάκος Δικαίος	Δημοσθένης	1915
452.	Τσιρίβας Βασίλειος	Παναγιώτης	1915
453.	Γρουσούζης Παναγιώτης	Βασίλειος	1915
454.	Μουστάκας Νικόλαος	Πούλος	1915
455.	Παπαδόγκονας Ιωάννης	Θεόδωρος	1915
456.	Αγγελόπουλος Νικόλαος	Ελευθέριος	1915
457.	Νιόκος Ευάγγελος	Ηλίας	1915
458.	Αγγελόπουλος Κωνσταντίνος	Χρήστος	1915
460.	Δημόπουλος Ιωάννης	Αντώνιος	1915
461.	Γρουσουζάκος Γεώργιος	Βασίλειος	1916
462.	Διαμαντάκος Γεώργιος	Παναγιώτης	1916
463.	Διαμαντάκος Γεώργιος	Ιωάννης	1916
464.	Ιατρόπουλος Πιέρρος	Γεώργιος	1916
465.	Κορκολάκος Γεώργιος	Αντώνιος	1916
466.	Καρύδης Βασίλειος	Βασίλειος	1916
467.	Κατσίβας Παναγιώτης	Απόστολος	1916
468.	Μωκάκος Γρηγόριος	Γεώργιος	1916
469.	Μπαρελάκος Μιχαήλ	Παναγιώτης	1916
470.	Πενταρβάνης Πέτρος	Νικόλαος	1916
471.	Τσατσόπουλος Γεώργιος	Θεόδωρος	1916
472.	Τζιλάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1916
473.	Καριζώνης Ιωάννης	Μιχαήλ	1916
474.	Κορωναίος Παντελής	Γρηγόριος	1916
475.	Μούζος Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1916
476.	Παπαδάκος Πέτρος	Ιωάννης	1916
477.	Μανασιάδης Μιχαήλ	Παναγιώτης	1916
478.	Αλέπης Πέτρος	Ευθύμιος	1917
479.	Αλέπης Παναγιώτης	Φώτιος	1917

480.	Διαμαντάκος Λεωνίδα	Παναγιώτης	1917
481.	Δαιμομονάκος Ελευθέριος	Δημήτριος	1917
482.	Ζαργανίτης Δημήτριος	Γεώργιος	1917
483.	Ζέρβας Γρηγόριος	Αντώνιος	1917
484.	Κουσουλάκος Νικόλαος	Βασίλειος	1917
485.	Μωκάκος Παναγιώτης	Βασίλειος	1917
486.	Μπαρακάρης Πούλος	Κωνσταντίνος	1917
487.	Μιχαλόπουλος Κυριάκος	Ιωάννης	1917
488.	Μπουρδάκος Ηλίας	Μιχαήλ	1917
489.	Μωκάκος Δημήτριος	Γεώργιος	1917
490.	Μελιτσιώτης Παναγιώτης	Πέτρος	1917
491.	Ξαρχάκος Γεώργιος	Πέτρος	1917
492.	Πετρόπουλος Θεόδωρος	Χρήστος	1917
493.	Παπαδόγκονας Γεώργιος	Ηλίας	1917
494.	Τσιτομενέας Διονύσιος	Βασίλειος	1917
495.	Τζίφας Ιωάννης	Σταύρος	1917
496.	Κολαράς Φώτιος	Βασίλειος	1917
497.	Μελιτσιώτης Παναγιώτης	Πέτρος	1917
498.	Δαμήλος Γεώργιος	Ηλίας	1918
499.	Δαφνάς Παναγιώτης	Αναστάσιος	1918
500.	Θεοδουλίδης Θεόδωρος	Παναγιώτης	1918
501.	Ιατρόπουλος Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1918
502.	Μαρκόπουλος Αθανάσιος	Αλέξανδρος	1918
503.	Μαρκόπουλος Δημήτριος	Γεώργιος	1918
504.	Παρασκευάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1918
505.	Σκαφιδάς Θεόδωρος	Γεώργιος	1918
506.	Τζακάκος Χρήστος	Νικόλαος	1918
507.	Σουκαράς Ηλίας	Νικόλαος	1918
508.	Μουστάκας Ιωάννης	Πούλος	1918
509.	Αυγουλέας Παναγιώτης	Παναγιώτης	1918
510.	Κιτάκος Ιωάννης	Νικήτας	1918
511.	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Νικόλαος	1918
512.	Γιάχος Γεώργιος	Δημήτριος	1919
513.	Γρουσούζης Κωνσταντίνος	Βασίλειος	1919

514	Κουρεντζής Θεοδόσιος	Ιωάννης	1919
515	Μαρκόπουλος Αθανάσιος	Σταύρος	1919
516	Μπαρακάρης Παρασκευάς	Ιωάννης	1919
517	Μωκάκος Αθανάσιος	Γεώργιος	1919
518	Ξαρχάκος Ανδρέας	Νικόλαος	1919
519	Ξαρχάκος Γεώργιος	Αλέξανδρος	1919
520	Οικονομάκης Ευστάθιος	Σωκράτης	1919
521	Οικονομάκης Παναγιώτης	Νικόλαος	1919
522	Πενταρβάνης Παναγιώτης	Νικόλαος	1919
523	Στραβόλαιμος Κουρής	Ιωάννης	1919
524	Τσατσόπουλος Πέτρος	Θεόδωρος	1919
525	Νικόπουλος Αναστάσιος	Μιχαήλ	1919
526	Μούζοος Χρήστος	Παναγιώτης	1919
527	Μουκάκος Μιχαήλ	Θεόδωρος	1919
528	Αθανασόπουλος Κωνσταντίνος	Θεόδωρος	1919
529	Πανταζόπουλος Γεώργιος	Παναγιώτης	1919
530	Αναγνωστόπουλος Μιχαήλ	Γεώργιος	1920
531	Αγγελόπουλος Σταύρος	Χρήστος	1920
532	Αλέπης Γρηγόριος	Φώτιος	1920
533	Δαιμονάκος Πέτρος	Δημήτριος	1920
534	Θεοδουλίδης Χρήστος	Παναγιώτης	1920
535	Καβολιώτης Θεόδωρος	Χρήστος	1920
536	Κουτσοδημητρόπουλος Άγγελος	Κωνσταντίνος	1920
537	Λεουτσάκος Βασίλειος	Πέτρος	1920
538	Μαρτάκος Παναγιώτης	Παύλος	1920
539	Μακαρούνης Σπυρίδων	Ιωάννης	1920
540	Μουζάκης Πέτρος	Παναγιώτης	1920
541	Ξαρχάκος Παναγιώτης	Πέτρος	1920
542	Σπυράκης Χριστόφορος	Γεώργιος	1920
546	Σκαφιδάς Αλέξανδρος	Γεώργιος	1920
544	Τσιλιβής –Λουγκάνης Παναγιώτης	Δημήτριος	1920
545	Χρυσικόπουλος Διονύσιος	Ιωάννης	1920
546	Γκούρας Παναγιώτης	Γεώργιος	1920
547	Δαιμονάκος Παύλος	Δημήτριος	1920

548	Ζέρβας Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1920
549	Αυγουλέας Βασίλειος	Μιχαήλ	1921
550	Αναγνωστόπουλος Δημήτριος	Γεώργιος	1921
551	Αθανασόπουλος Βασίλειος	Δημήτριος	1921
552	Γουρνάς Διονύσιος	Ηλίας	1921
553	Γιάχος Διονύσιος	Δημήτριος	1921
554	Ζαργανίτης Σταύρος	Γεώργιος	1921
555	Μαρκόπουλος Δημήτριος	Μαρίνης	1921
556	Μακαρούνης Βασίλειος	Ιωάννης	1921
557	Μουστακάκος Θεόδωρος	Πούλος	1921
558	Παρασκευάκος Ευστάθιος	Νικόλαος	1921
559	Πενταρβάνης Θεόδωρος	Νικόλαος	1921
560	Σακαράς Σαράντος	Νικόλαος	1621
561	Στραβάκος Αντώνιος	Παναγιώτης	1921
562	Στραβόλαιμος Νικόλαος	Ιωάννης	1921
563	Σκαλτσής Ανδρέας	Παναγιώτης	1921
564	Τσακάκος Πιέρρος	Νικόλαος	1921
565	Τζημέας Σταύρος	Κωνσταντίνος	1921
566	Τσιλιβάρκος Διονύσιος	Νικόλαος	1921
567	Χαραλαμπίκης Νικόλαος	Φώτιος	1921
568	Ηλιόπουλος Δημήτριος	Νικόλαος	1921
569	Αυγουλέας Γρηγόριος	Στέφανος	1921
570	Γεωργουλάκος Δημήτριος	Ιωάννης	1921
571	Αγγελόπουλος Γεώργιος	Χρήστος	1922
572	Γκούρος Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1922
573	Γουρνάς Γρηγόριος	Ηλίας	1922
574	Κουτραφούρης Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1922
575	Μαλιαρίτης Ευθύμιος	Αθανάσιος	1922
576	Καρανικολόπουλος Θεόδωρος	Γεώργιος	1922
577	Μαρκόπουλος Κωνσταντίνος	Σταύρος	1922
578	Μωκάκος Δημοσθένης	Γεώργιος	1922
579	Μαρκόπουλος Θεόδωρος	Γεώργιος	1922
580	Ξαρχάκος Χαράλαμπος	Αλέξανδρος	1922
581	Παλαμίδης Βασίλειος	Κωνσταντίνος	1922

582	Τσατσόπουλος Μιχαήλ	Θεόδωρος	1922
583	Μαρκόπουλος Θεόδωρος	Γεώργιος	1922
584	Νιόκος Θεόδωρος	Δημήτριος	1922
585	Πηρούνας Βασίλειος	Ιωάννης	1922
586	Νικόπουλος Χρήστος	Μιχαήλ	1922
587	Δριβαλάς Χρήστος	Ευάγγελος	1923
588	Ζαργανίτης Παναγιώτης	Γεώργιος	1923
589	Λουγκάνης Ιωάννης	Δημήτριος	1923
590	Μπουκουβάλας Αλέξανδρος	Πέτρος	1923
591	Μουστάκας Κυριακούλης	Πούλος	1923
592	Μαριόλης Δημήτριος	Μιχαήλ	1923
593	Ξαρχάκος Δημοσθένης	Περικλής	1923
594	Ξαρχάκος Πούλος	Παναγιώτης	1923
595	Ξαρχάκος Δημοσθένης	Πέτρος	1923
596	Σουκαράς Αντώνιος	Νικόλαος	1923
597	Στραβάκος Νικόλαος	Παναγιώτης	1923
598	Τσακάκος Βασίλειος	Νικόλαος	1923
599	Ψυλλάκος Νικόλαος	Πέτρος	1923
600	Νιόκος Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1923
601	Παχής Ανδρέας	Ιωάννης	1923
602	Μπρέγιαννης Λεωνίδα	Δημήτριος	1923
603	Αναγνωστόπουλος Σωτήριος	Νικόλαος	1924
604	Ανδριανάκης Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1924
605	Δαιμονάκος Θεόδωρος	Δημήτριος	1924
606	Κορκολιάκος Νικόλαος	Θεοδόσιος	1924
607	Λεουτσάκος Γεώργιος	Πέτρος	1924
608	Λουγκάνης Γρηγόριος	Αντώνιος	1924
609	Μωκάκος Βασίλειος	Γεώργιος	1924
610	Μαλιαρίτης Νικόλαος	Αθανάσιος	1924
611	Μαργέλης Κουρής	Γεώργιος	1924
612	Μαρκόπουλος Βασίλειος	Χρήστος	1924
613	Μωράκος Στέφανος	Δημήτριος	1924
614	Μακαρούνης Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1924
615	Ξαρχάκος Βασίλειος	Παναγιώτης	1924

616	Παπαδόγκονας	Μιχαήλ	1924
617	Σπυράκης Περικλής	Γεώργιος	1924
618	Σαραντόπουλος Παναγιώτης	Φώτιος	1924
619	Σκαλτσής Γρηγόριος	Παναγιώτης	1924
620	Τσιρίβας Ευθύμιος	Παναγιώτης	1924
621	Τσατσόπουλος Παναγιώτης	Θεόδωρος	1924
622	Χαραλαμπίκης Δημήτριος	Χρήστος	1924
623	Καπετανάκης Γεώργιος	Φώτιος	1924
624	Αθανασόπουλος Δημήτριος	Βασίλειος	1924
625	Πανταζόπουλος Κωνσταντίνος	Κυριάκος	1924
626	Τσικρικάς Παναγιώτης	Βασίλειος	1924
627	Μπαλαφούτης Σταύρος	Βασίλειος	1925
628	Δαμήλος Γεώργιος	Χρήστος	1925
629	Αγγελόπουλος Χαράλαμπος	Παναγιώτης	1925
630	Γκόγκας Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1925
631	Κατσιγιάννης Ιωάννης	Σταύρος	1925
632	Τσαπόλας Γεώργιος	Νικόλαος	1925
633	Μαρκόπουλος Γεώργιος	Σταύρος	1925
634	Βασιλόπουλος Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1925
635	Ξαρχάκος Βασίλειος	Ανδρέας	1925
636	Χρηστόπουλος Παναγιώτης	Χρήστος	1925
637	Τζίφας Μιχαήλ	Φώτιος	1925
638	Κολλαράς Αθανάσιος	Παναγιώτης	1925
639	Κομματάς Κωνσταντίνος	Θεόδωρος	1925
640	Σκορδάκης Νικόλαος	Διονύσιος	1925
641	Καραμούζης Νικήτας	Ευάγγελος	1925
642	Κυριακόπουλος Νικόλαος	Δημήτριος	1925
643	Πανταζόπουλος Διονύσιος	Παναγιώτης	1925
644	Ζέρβας Περικλής	Νικόλαος	1925
645	Ξαρχάκος Μήτσος	Νικόλαος	1925
646	Μπρέγιαννης Νικόλαος	Γεώργιος	1925
647	Μπρέγιαννης Μιχαήλ	Βασίλειος	1925
648	Χαραλαμπίκης Νικόλαος	Γεώργιος	1925
649	Μπρέγιαννης Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1925

650	Μπρέγιαννης Γεώργιος	Ηλίας	1925
651	Ξαρχάκος Νικόλαος	Κωνσταντίνος	1925
652	Μαργέλης Ηλίας	Αθανάσιος	1925
653	Μούζος Γρηγόριος	Παναγιώτης	1925
654	Παρασκευάκος Πέτρος	Νικόλαος	1925
655	Δουβίτσας Ευάγγελος	Κωνσταντίνος	1925
656	Μωκάκος Νικόλαος	Γεώργιος	1925
657	Ιατρόπουλος Νικόλαος	Πούλος	1925
658	Μπούντης Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1925
659	Αθανασόπουλος Δημήτριος	Ιωάννης	1926
660	Αμέρκας Μιχαήλ	Αθανάσιος	1926
661	Δριβουλάς Γιάγκος	Ευάγγελος	1926
662	Θεοδωρακόπουλος Παναγιώτης	Σταύρος	1926
663	Κορκολιάκος Χρήστος	Δημοσθένης	1926
664	Κορκολιάκος Παναγιώτης	Θεοδόσιος	1926
665	Κουριζώνης Μιχαήλ	Μιχαήλ	1926
666	Κυριακόπουλος Γεώργιος	Αθανάσιος	1926
667	Αθανασόπουλος Αθανάσιος	Βασίλειος	1926
668	Λουγκάνης Χρήστος	Δημήτριος	1926
669	Λεουτσάκος Παναγιώτης	Πέτρος	1926
670	Μουστάκας Βασίλειος	Πούλος	1926
671	Μακαρούνης Παναγιώτης	Ιωάννης	1926
672	Μωράκος Αθανάσιος	Δημήτριος	1926
673	Μαρκόπουλος Νικόλαος	Χρήστος	1926
674	Νιόκος Βασίλειος	Νικόλαος	1926
675	Ξαρχάκος Γεώργιος	Παναγιώτης	1926
676	Ξανθέας Σταύρος	Φώτιος	1926
677	Πλάγκεσης Παναγιώτης	Ηλίας	1926
678	Παπαδόγαμβρος Ιωάννης	Γρηγόριος	1926
679	Πουλάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1926
680	Παπαδόγκονας Αναστάσιος	Θεόδωρος	1926
681	Σπυράκης Ιωάννης	Γεώργιος	1926
682	Σταματόπουλος Γεώργιος	Δημήτριος	1926
683	Σουκαράς Θεόδωρος	Νικόλαος	1926

684	Αλέπης Ευθύμιος	Φώτιος	1927
685	Δαμήλος Αριστείδης	Στέφανος	1927
686	Δριβάλας Ιωάννης	Ευάγγελος	1927
687	Ζαργανίτης Ευθύμιος	Γεώργιος	1927
688	Καβαλιώτης Πέτρος	Χρήστος	1927
689	Καπότας Γρηγόριος	Χρήστος	1927
690	Κολαράς Πέτρος	Αναστάσιος	1927
691	Κουρεντζής Δημήτριος	Ιωάννης	1927
692	Καλογεράκος Αντώνιος	Ιωάννης	1927
693	Καραμούζης Ιωάννης	Ευάγγελος	1927
694	Μακαρούνης Ιωάννης	Νικόλαος	1927
695	Μιχαλόπουλος Θεόδωρος	Αθανάσιος	1927
696	Ξαρχάκος Παύλος	Πέτρος	1927
697	Ξαρχάκος Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1927
698	Πανταζόπουλος Δήμος	Αθανάσιος	1927
700	Πανταζόπουλος Παναγιώτης	Κυριάκος	1927
701	Σταματόπουλος Απόστολος	Δημήτριος	1927
702	Τσικρικός Δημήτριος	Γρηγόριος	1927
703	Χουρμούζης Αριστείδης	Σωτήριος	1927
704	Ξαρχάκος Πέτρος	Γεώργιος	1927
705	Αθανασόπουλος Θεόδωρος	Ιωάννης	1928
706	Γρουσουζάκος Ηλίας	Ιωάννης	1928
707	Δαιμονάκος Δικαίος	Θεοδόσιος	1928
708	Δαιμονάκος Ηλίας	Γεώργιος	1928
709	Δαμήλος	Χρήστος	1928
710	Ηλιόπουλος Κωνσταντίνος	Σταύρος	1928
711	Κυριακόπουλος Μιχαήλ	Αθανάσιος	1928
712	Κατσιγιάννης Ιωάννης	Κωνσταντίνος	1928
713	Μπαρακάρης Ιωάννης	Παναγιώτης	1928
714	Μαρκόπουλος Παναγιώτης	Μαρίνος	1928
715	Μαργέλης Σωτήριος	Αθανάσιος	1928
716	Μελιτσιώτης Αναστάσιος	Διονύσιος	1928
717	Μπαρακάρης Βασίλειος	Παναγιώτης	1928
718	Οικονομάκης Χαράλαμπος	Σωκράτης	1928

719	Πενταρβάνης Νικόλαος	Σταύρος	1928
720	Πανταζόπουλος Βασίλειος	Αθανάσιος	1928
721	Πουλάκος	Νικόλαος	1928
722	Σπυράκης Ιωάννης	Γεώργιος	1928
723	Τσακάκος Γρηγόριος	Νικόλαος	1928
724	Σάσαρης Ιωάννης	Δημοσθένης	1928
725	Τσαπόγας Φώτιος	Νικόλαος	1928
726	Χαραλαμπάκης Παναγιώτης	Κωνσταντίνος	1928
727	Αθανασόπουλος Θεόδωρος	Ιωάννης	1928
728	Μαργέλης Αθανάσιος	Γεώργιος	1928
729	Διονυσόπουλος Φώτιος	Θεόδωρος	1928
730	Μαρκόπουλος Παναγιώτης	Γεώργιος	1928
731	Γιαννακόπουλος Ευθύμιος	Γεώργιος	1928
732	Μιχαλόπουλος Γεώργιος	Αθανάσιος	1929
733	Μαργιόλης Μιχαήλ	Παναγιώτης	1929
734	Μαρκόπουλος Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1929
735	Ξαρχάκος	Γεώργιος	1929
736	Οικονομάκης Χαράλαμπος	Σωκράτης	1929
737	Παναγούλιας Αναστάσιος	Γεώργιος	1929
738	Πουλάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1929
739	Σκαφιδάς Γεώργιος	Βασίλειος	1929
740	Σπυριδάκος Σταύρος	Πάνος	1929
741	Σταματόπουλος Γεώργιος	Δημήτριος	1929
742	Σακελλαρόπουλος Σπυρίδων	Διονύσιος	1929
743	Τσιμικλής Πούλος	Ηλίας	1929
744	Χριστόπουλος Ανδρέας	Σπυρίδων	1929
745	Χαραλαμπάκης Νικόλαος	Δημήτριος	1929
746	Ψυλλάκος Ιωάννης	Πέτρος	1929
747	Διονυσόπουλος Ιωάννης	Θεόδωρος	1929
748	Αγγελόπουλος Γεώργιος		1930
750	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Ιωάννης	1930
751	Αθανασόπουλος Γεώργιος	Μάρκος	1930
752	Δριβαλάς Κουρής	Ευάγγελος	1930
753	Δικαιουλάκος Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1930

754	Δαμήλος Κωνσταντίνος	Ανδρέας	1930
755	Καπετανάκης Φώτιος	Απόστολος	1930
756	Κυριακούλης Γεώργιος	Θεοφάνης	1930
757	Κυριακόπουλος Παναγιώτης	Αθανάσιος	1930
758	Μωκάκος Ιωάννης	Νικόλαος	1930
759	Νιόκος Γεώργιος	Βασίλειος	1930
760	Ξαρχάκος Αλέξανδρος	Νικόλαος	1930
761	Ξαρχάκος Βασίλειος	Πέτρος	1930
762	Ξαρχάκος Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1930
763	Οικονομάκης Γεώργιος	Σωκράτης	1930
764	Πανατζόπουλος Φώτιος	Σωτήριος	1930
765	Πανατζόπουλος Νικόλαος	Αθανάσιος	1930
766	Σάσσαρης Γεώργιος	Δημοσθένης	1930
767	Σακελλαρόπουλος Σπυρίδων	Διονύσιος	1930
768	Σικαλιάς Νικόλαος	Σταύρος	1930
769	Σαελλαρόπουλος Αντώνιος	Διονύσιος	1930
770	Τσικρικός Μιχαήλ	Γεώργιος	1930
771	Χριστόπουλος Ανδρέας	Κυριάκος	1930
772	Ψυλλάκος Μιχαήλ	Πέτρος	1930
773	Τσικρικός Μιχαήλ	Γρηγόριος	1930
774	Νικόπουλος Ιωάννης	Μιχαήλ	1930
775	Αγγελόπουλος Ελευθέριος	Μιχαήλ	1931
776	Γουρνάς	Ηλίας	1931
777	Γαρδελάκος Ανάργυρος	Γεώργιος	1931
778	Δαμήλος Παναγιώτης	Χρήστος	1931
779	Δαιμονάκος Παναγιώτης	Γεώργιος	1931
780	Δουβίτσας	Κωνσταντίνος	1931
781	Δαμήλος Δημήτριος	Ηλίας	1931
782	Ηλιόπουλος Γρηγόριος	Σταύρος	1931
783	Καλύβας Παναγιώτης	Αναστάσιος	1931
784	Καλογεράκος Αντώνιος	Γρηγόριος	1931
785	Κυριακόπουλος Νικόλαος	Δημήτριος	1931
786	Καριζώνης Ηλίας	Πέτρος	1931
787	Κοττέας Δημήτριος	Πέτρος	1931

788	Καπετανάκης	Απόστολος	1931
789	Λυμπερόπουλος Σωτήριος	Γεώργιος	1931
790	Μπούζας Μιχαήλ	Κυριάκος	1931
791	Μαργιέλης Πέτρος	Γεώργιος	1931
792	Μελιτσιώτης Παναγιώτης	Δημήτριος	1931
793	Ντεβεντζής Δικαίος	Σωτήριος	1931
794	Ξαρχάκος Δημήτριος	Γεώργιος	1931
795	Ξανθέας Γεώργιος	Φώτιος	1931
796	Πιρούνιας Ευστράτιος	Ιωάννης	1931
797	Πανταζόπουλος Ιωάννης	Παναγιώτης	1931
798	Πουλάκος Ιωάννης	Θωμάς	1931
799	Σαραντόπουλος Γεώργιος	Παναγιώτης	1931
800	Σπυριδάκος Σωτήριος	Παναγιώτης	1931
801	Χρονόπουλος Αντώνιος	Βασίλειος	1931
802	Χριστόπουλος Γεώργιος	Κωνσταντίνος	1931
803	Πανταζόπουλος Γεώργιος	Σωτήριος	1932
804	Πενταρβάνης Χρήστος	Σταύρος	1932
805	Συκαλιάς Κωνσταντίνος	Σταύρος	1932
806	Σαραντόπουλος Δημήτριος	Παναγιώτης	1932
807	Σάσσαρης Κωνσταντίνος	Δημοσθένης	1932
808	Σάσσαρης Τζανής	Μιχαήλ	1932
809	Σκαφιδάς Δημήτριος	Βασίλειος	1932
810	Τσικρικός Παναγιώτης	Γρηγόριος	1932
811	Χαραλαμπίκης Σταύρος	Δημήτριος	1932
812	Χρηστόπουλος Βασίλειος	Σπυρίδων	1932
813	Ψυλλάκος Γεώργιος	Δικαίος	1932
814	Χριστόπουλος Θεόδωρος	Κωνσταντίνος	1932
815	Χριστάκης Φίλιππος	Παναγιώτης	1932
816	Αγγελόπουλος Ιωάννης	Ηλίας	1933
817	Αθανασόπουλος Αριστομένης	Αθανάσιος	1933
818	Βασιλόπουλος Κωνσταντίνος	Κυριάκος	1933
819	Γκόγκας Ανδρέας	Θεόδωρος	1933
820	Γιαννόπουλος	Βασίλειος	1933
821	Γρουσουζιάκος Ηλίας	Δημήτριος	1933

822	Δουβίτσας Ευάγγελος	Ιωάννης	1933
823	Δαμήλος Γεώργιος	Στέφανος	1933
824	Ζαργανίτης Ιωάννης	Γεώργιος	1933
825	Καλογεράκος Γεώργιος	Ιωάννης	1933
826	Καζάνης Παναγιώτης	Φώτιος	1933
827	Μαριόλης Παύλος	Παναγιώτης	1933
828	Μακαρούνης Φώτιος	Ιωάννης	1933
80	Μαρκόπουλος Ηλίας	Ιωάννης	1933
831	Μπρέγιαννης Παναγιώτης	Ηλίας	1933
832	Ξανθέας Λεωνίδα	Φώτιος	1933
833	Οικονομόπουλος Αλέξανδρος	Κωνσταντίνος	1933
834	Πανταζόπουλος Νικόλαος	Διονύσιος	1933
835	Στραβάκος Φώτιος	Παναγιώτης	1933
836	Χαραλαμπίκης Ιωάννης	Δημήτριος	1933
837	Ψυλλάκος Ευθύμιος	Πέτρος	1933
838	Νικόπουλος Νικόλαος	Μιχαήλ	1933
840	Αθανασόπουλος Απόστολος	Ιωάννης	1934
841	Αυγουλέας Παναγιώτης	Μιχαήλ	1934
842	Αποστολόπουλος Διονύσιος	Γεώργιος	1934
843	Γιαννόπουλος Γρηγόριος	Γεώργιος	1934
844	Γρουσουζιάκος Πέτρος	Ιωάννης	1934
845	Γεωργόπουλος Αναστάσιος	Ιωάννης	1934
846	Γουρνάς Αναστάσιος	Ηλίας	1934
847	Βλαχογιάννης Σπυρίδων	Ιωάννης	1934
848	Δαμήλος Ιωάννης	Ηλίας	1934
849	Κατσιγιάννης	Κωνσταντίνος	1934
850	Λιέας Κωνσταντίνος	Νικόλαος	1934
851	Λουγκάνης Γρηγόριος	Μιχαήλ	1934
852	Μπαρακάρης Γεώργιος	Παναγιώτης	1934
853	Μπαρακάρης Κωνσταντίνος	Ιωάννης	1934
854	Μπίτζας Κωνσταντίνος	Γεώργιος	1934
855	Νιόκος Χαράλαμπος	Γεώργιος	1934
856	Πανταζόπουλος Τηλέμαχος	Αθανάσιος	1934
857	Πανταζόπουλος Πέτρος	Παναγιώτης	1934

858	Σπυριδάκος Περικλής	Παναγιώτης	1934
859	Τσατσόπουλος Γρηγόριος	Δημήτριος	1934
860	Τσικρικάς Αθανάσιος	Γεώργιος	1934
861	Αυγουλέας Ιωάννης	Μιχαήλ	1935
862	Γρουσουζάκος Μάρτης	Δημήτριος	1935
863	Γρουσουζάκος Ηλίας	Γεώργιος	1935
864	Δουβίτσας Βασίλειος	Κωνσταντίνος	1935
865	Ηλιόπουλος Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1935
866	Καρβέλας Θεόδωρος	Δημήτριος	1935
867	Καρράς Γεώργιος	Νικόλαος	1935
868	Λυκοτραφίτης Κυριακούλης	Χαράλαμπος	1935
869	Μπούζας Βασίλειος	Κυριάκος	1935
870	Μπρέγιαννης Γεώργιος	Πέτρος	1935
871	Μπρέγιαννης Δημήτριος	Αθανάσιος	1935
872	Οικονομόπουλος Κωνσταντίνος	Σταύρος	1935
873	Πιρούνιας Γεώργιος	Ιωάννης	1935
874	Πανταζόπουλος Ιωάννης	Κυριάκος	1935
875	Πανταζόπουλος Τριαντάφυλλος	Ιωάννης	1935
876	Σάσαρης Ανδρέας	Μιχαήλ	1935
877	Σακελλαρόπουλος Παναγιώτης	Διονύσιος	1935
878	Σάσαρης Ιωάννης	Παναγιώτης	1935
879	Τσικρικάς Ανδρέας	Γρηγόριος	1935
880	Τσαμπούκος Γεώργιος	Νικόλαος	1935
881	Χριστάκης Κωνσταντίνος	Παναγιώτης	1935
882	Χριστόπουλος Παναγιώτης	Κωνσταντίνος	1935
883	Ψυλλάκος Παναγιώτης	Πέτρος	1935
884	Μωράτος Βασίλειος	Δημήτριος	1935
885	Δημητρόπουλος Θεόδωρος	Ιωάννης	1935
886	Αγγελόπουλος Δημήτριος	Μιχαήλ	1936
887	Βασιλόπουλος Κυριάκος	Γεώργιος	1936
888	Δαμήλος Παναγιώτης	Ηλίας	1936
889	Ηλιόπουλος Φώτιος	Παναγιώτης	1936
890	Ηλιόπουλος Σπυρίδων	Σταύρος	1936
891	Καπετανάκης	Απόστολος	1936

892	Καπετανάκης Φώτιος	Μιχαήλ	1936
893	Μπρέγιαννης Δημήτριος	Ηλίας	1936
894	Μπρέγιαννης Γεώργιος	Δημήτριος	1936
895	Μωράκος Βασίλειος	Δημήτριος	1936
896	Μπρέγιαννης Δημήτριος	Αθανάσιος	1936
897	Ξαρχάκος Ανδρέας	Πέτρος	1936
898	Παπαλάμπρος Ιωάννης	Παρασκευάς	1936
899	Σταματόπουλος Δημήτριος	Γεώργιος	1936
900	Σάσσαρης Παναγιώτης	Δημοσθένης	1936
901	Σόφτης Παναγιώτης	Κωνσταντίνος	1936
902	Σάσσαρης Ανδρέας	Μιχαήλ	1936
903	Σκορδάκης Φώτιος	Γεώργιος	1936
904	Χριστόπουλος Δημήτριος	Ιωάννης	1936
905	Χαραλαμπίκης Ελευθέριος	Δημήτριος	1936
906	Ψυλλάκος Νικόλαος	Δικαίος	1936
907	Ζέρβας Νικόλαος	Δημήτριος	1936
908	Αγγελόπουλος Κωνσταντίνος	Εμμανουήλ	1936
909	Σαραντόπουλος(Αλή Ιμπραήμ Ογλού)		1936
910	Αποστολόπουλος Κυριάκος	Γεώργιος	1937
911	Γρουσουζάκος Κωνσταντίνος	Δημήτριος	1937
912	Γρουσουζάκος Γρηγόριος	Γεώργιος	1937
913	Δαμήλος Βασίλειος	Στέφανος	1937
914	Δριβαλός Μιχαήλ	Ευάγγελος	1937
915	Θεργιός Γεώργιος	Ηλίας	1937
916	Κατσιγιάννης Παναγιώτης	Κωνστατίνος	1937
917	Κουτσοδημητρόπουλος Δημήτριος	Χρήστος	1937
918	Κυριακόπουλος Δημήτριος	Αθανάσιος	1937
920	Μαρκόπουλος Απόστολος	Ιωάννης	1937
921	Μαρκόπουλος Παναγιώτης	Χρήστος	1937
922	Μαρκόπουλος Δημήτριος	Μαρίνος	1937
923	Ξανθέας Κωνσταντίνος	Φώτιος	1937
924	Πουλάκος	Θωμάς	1937
925	Πουρναράς	Παναγιώτης	1937
926	Πανταζόπουλος Αναστάσιος	Διονύσιος	1937

927	Σκορδάκης Ιωάννης	Γεώργιος	1937
928	Τσακάκος Γεώργιος	Νικόλαος	1937
930	Τσαμπούκος Δημήτριος	Νικόλαος	1937
931	Φωτόπουλος Γεώργιος	Βασίλειος	1937
932	Χρονόπουλος Παναγιώτης	Βασίλειος	1937
933	Οικονομόπουλος Βασίλειος	Κωνσταντίνος	1937
934	Αγγελόπουλος Γρηγόριος	Εμμανουήλ	1937
935	Γιαννόπουλος Φανούριος	Σταύρος	1937
936	Μιχαλόπουλος Γρηγόριος	Κωνσταντίνος	1937
937	Αλαφρής Νικόλαος	Ηλίας	1938
938	Αλεξόπουλος Δημοσθένης	Λεωνίδα	1938
939	Αθανασόπουλος Παντελής	Αθανάσιος	1938
940	Αυγουλέας Κωνσταντίνος	Μιχαήλ	1938
941	Βάγγαλης Γεώργιος	Απόστολος	1938
942	Διονυσόπουλος Διονύσιος	Θεόδωρος	1938
943	Κουτσοδημητρόπουλος Φώτιος	Χρήστος	1938
944	Κααζάνης Δημήτριος	Φώτιος	1938
945	Καπεταάκης Παναγιώτης	Απόστολος	1938
946	Λουγκάνης Παναγιώτης	Μιχαήλ	1938
947	Μπρέγιαννης Ανδρέας	Αθανάσιος	1938
948	Μαρκόπουλος Βασίλειος	Γεώργιος	1938
950	Νιόκος Βασίλειος	Μιχαήλ	1938
951	Οικονομάκης Νικόλαος	Πέτρος	1938
952	Πανταζόπουλος Τριαντάφυλλος	Άγγελος	1938
953	Πετρόπουλος Νικόλαος	Πέτρος	1938
954	Παναγούλιας Ηλίας	Θεόδωρος	1938
955	Πουλάκος Πούλος	Θωμάς	1938
956	Παναγιωτόπουλος Αριστείδης	Φώτιος	1938
957	Ρόθος Μιχαήλ	Ηλίας	1938
958	Σταματόπουλος Ιωάννης	Δημήτριος	1938
960	Στραβόλαιμος Νικόλαος	Παναγιώτης	1938

Βιβλιογραφία

- Abrams L., 2014, *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*, μτφρ. Λουκάς Ρινόπουλος, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Adrados F. R., 2010, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Αθανασοπούλου Α., 2015, «Αλβανοί και “Αρβανίτες”. Πολιτισμική συνάφεια και μεταναστευτική εργασία στη Βόρεια Πελοπόννησο», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 239-266.
- Αθανασούλης Δ., 2017, «Τα Βυζαντινά, Μεσαιωνικά και Μεταμεσαιωνικά μνημεία», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838, Β' Μέρος*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 165-177.
- Αλεμάγκος Χ., 1996, *Αναμνήσεις και εμπειρίες...του σεβασμιωτάτου Επισκόπου Σύδνεϋ και Ν. Ν. Ο. κ. Χρυσοστόμου Αλεμάγκου*, Σύδνεϋ.
- Αλεξιάκης Ε., 1996, «Εμείς και οι άλλοι. Εθνοϊστορικές προσεγγίσεις στα περιηγητικά κείμενα για τη Μάνη», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρεόπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 143-180.
- Άλεξιάκης Ε., 1980, *Τὰ γένη καὶ ἡ οἰκογένεια στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῆς Μάνης*, διδακτορική διατριβή, copyright Ἐλευθ. Ἀλεξιάκης, Ἀθήναι.
- Αλεξανδράκος Δ., 1892, *Ιστορία τῆς Μάνης*, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης», ἐν Ἀθήναις.
- Alexiou M., 1982, “Diglossia in Greece”, in: W. Haas, (επιμ.), *Standard Languages: Spoken and Written*, Manchester University Press, Manchester, 156-192.
- Alexiou M., 2002, *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Αλιβιζάτος Ν., 2011, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800 – 2010*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
- Ἄμαντος Κ., 1920, *Μακεδονικά - Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν τῆς Μακεδονίας*, Τυπογραφεῖον Π. Ἀ. Πετράκου, ἐν Ἀθήναις.

Αναγνωστάκης Η., 2009, «Μετονομασίες - Μετοικεσίες: Η περίπτωση της Βυζαντινής Κορώνης», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρική Αίπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Πεταλίδι 5-7 Αυγούστου 2005*, Καλαμάτα, 45-69.

Αναγνωστοπούλου Τ. - Τριλιβά Σ. - Χατζηνικολάου Σ. - 2008, *Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος... απλά διαφορετικός*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Ανδριώτης Ν., 1992, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη.

Άντωνάκου Ν. - Μαῦρος Τ., 1973, *Άργολίδος Περιήγησις*, Νομαρχία Αργολίδος, Ναύπλιο.

Αποστολόπουλος Τ., 1997, *Η Ιστορική Πορεία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Μεσσηνίας*, Εκδόσεις «Comteko Ε.Π.Ε.», Καλαμάτα.

Άραβαντινός Π., 1856, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν χωρῶν, διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐτοῖς συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους μέχρι τὸ 1854. Περιέχουσα καὶ τοπογραφικὸν πίνακα ἀναπτύσσοντα τὴν πολιτειογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ γεωγραφικὴν κατάστασιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐνδιαλαμβανομένων ἐπαρχιῶν, πόλεων, κομῶν καὶ θέσεων, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀκριβῆ στατιστικὴν ἔκθεσιν πάσης τῆς Ἠπείρου, διηρημένης εἰς τόμους δύο, τόμ. Α΄*, Τυπογραφεῖον Σ. Κ. Βλαστοῦ, ἐν Ἀθήναις.

Άραβαντινός Α., 1997, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.

Αραπογιάννη Ξ., 2009, «Αρχαιολογικά ευρήματα από την αρχαία Κορώνη», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρική Αίπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005*, Καλαμάτα, 93-105.

Αραπογιάννη Ξ., 2017, «Μεσσηνία», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το ἔργο τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς τοῦ Μοριά 1829-1838, Β΄ Μέρος*, Εκδοτικός Οἶκος Μέλισσα, Αθήνα, 32-46.

Άραποπούλου Κ., 1965, *Στράβωνος Γεωγραφικά*, τόμ. Ι, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα.

Άργυρόπουλος Π., 1843, *Δημοτικὴ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι*, τόμ. Α΄, Ἐκ τῆς Φιλολαοῦ Τυπογραφίας, Ἐν Ἀθήναις.

- Ασημακόπουλος Ν. (επιμ.), 2002, *Θεοδώρου Κολοκοτρώνη Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Βεργίνα, Αθήνα.
- Assmann J., 2017, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Βαγιακάκος Δ., 1953, «Συνίζησις καὶ Ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 6, 99-167 .
- Βαγιακάκος Β. Δ., *Ὁ Ἰμβραῖμ ἐναντίον τῆς Μάνης*, Ἐκδόσεις Πέτρου Μ. Πατσιλινάκου, Ἀθῆναι 1961.
- Βαγιακάκος, Δ. 1972., «Γλωσσικὴ συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12, 3-42
- Βαγιακάκος Β. Δ., 1978, «Τὸ Πεταλίδι ἀποικία Μανιατῶν», *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα 2-4 Δεκεμβρίου 1977 (Πελοποννησιακὰ, Παράρτημα 5)*, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐν Ἀθήναις, 379-397.
- Βαγιακάκος Δ., 2004, «Νικολάου Πιερράκου ἀνέκδοτος αὐτόγραφος ἔκθεσις 1837 περὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821», *Λακωνικὲς Σπουδές* 17, 389-400.
- Βαγιακάκος Δ., 2009, «Το ἀρχεῖον τοῦ Νικολάου Πιερράκου Μαυρομιχάλη», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ὀμηρικὴ Αἴπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Πεταλίδι 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα*, 139-157.
- Βακαλόπουλος Ἀ., 1939, *Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, Ἐκδόσεις Ἡρόδοτος, Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Ἀ., 1966, *Ἡ πορεία τοῦ γένους*, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθῆναι.
- Βακαλόπουλος Ἀ., 1974, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α΄, Ἐκδ. Οἶκος Ἀντώνη Σταμούλη, Ἀθῆναι.
- Βακαλόπουλος Ἀ., 1975, «Ἡ ἐπανάστασις κατὰ τὸ 1825. Τὰ πολεμικὰ γεγονότα. Ἀπόβασις καὶ ἀγκίστρωσις τοῦ Ἰμπραῖμ στὴν Πελοπόννησο», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις καὶ ἡ ἴδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε, Ἀθήνα, 408-436.
- Βακαλόπουλος Κ., 1984, *Ἡ περίοδος τῆς ἀναρχίας (1831-1833)*, Ἐκδόσεις Παρατηρητῆς, Θεσσαλονίκη.

- Βακαλόπουλος Ά., 1988, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Η΄, Ἐκδόσεις Ἀντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Ά., 1989, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Ζ΄, Ἐκδόσεις Ἀντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Α., 1991, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821*, Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Α., 2001, *Ιστορία του Νέου ελληνισμού*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις Ἡρόδοτος, Θεσσαλονίκη.
- Barbato M. and Varvaro A., 2004, “Dialect dictionaries”, *International Journal of Lexicography* 17/4, 429-439.
- Beaton R., 1996², *Ἡ ἐρωτική μυθιστορία του ελληνικοῦ μεσαίωνα*, μεταφρ. Ν. Τσιρώνη, Ἐκδόσεις Ἰνστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Βέης Ν., 1927-1931, «Βλάχοι», *Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη*, τόμ. 3^{ος}, Ἀθήνα, 300-331.
- Βελουδῆς Γ., 1999, «Τῆς γλώσσης μας τα κάλλη: Για τὴ γλώσσα του Σολωμοῦ», *Ἑλληνικά* 49, 317-346.
- Blouet A., 1997, *Ἐπιστημονικὴ Ἀποστολὴ του Μορέως. Μεσσήνη*, Ἀνατύπωση του κεφαλαίου περί Μεσσήνης (19)-(46) του πρώτου τόμου, Ἐταιρεία Μεσσηνιακῶν Ἀρχαιολογικῶν Σπουδῶν, Αθήνα.
- Βορβίλας Ἰ., 1985, *Ἐφημεριακοὶ Κατάλογοι τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1981*, Ἐκδόσεις Ἱερὰ Μητρόπολη Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Βουρνᾶς Τ., 1997, *Ιστορία τῆς νεώτερης καὶ σύγχρονης Ἑλλάδας*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Βούρτσης Ι., 1999, «Ἐξέλιξη καὶ διάλεκτοι τῆς ελληνικῆς γλώσσας», στο: Κ. Σμπόνιας (επιμ.), *Εἰσαγωγή στον ελληνικὸ πολιτισμὸ*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις ΕΑΠ, Πάτρα, 247-303.
- Boutet J., 1984, *Εἰσαγωγή στην κοινωνιογλωσσολογία*, Ἐκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα.
- Βουτυρά Ε., 2015, «Ἀνάμεσα σε δύο πατρίδες. Ἐτερότητα καὶ παλιννόστηση ἀπὸ τὴν πρῶν ΕΣΣΔ στην Ελλάδα: Ἡ περίπτωση των «Ῥωσοποντίων»», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες τῆς ετερότητας. Ἡ παραγωγή τῆς πολιτισμικῆς διαφορᾶς στη σημερινὴ Ελλάδα*, Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Αθήνα 265-295.

- Βρεττός Μ., 1867, «Πιερράκος Μαυρομιχάλης (Νικόλαος)», *Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον* 7, 385-389.
- Brixhe C., 2007, «A modern approach to the ancient Greek dialects», in: A.-P. Christidis (επιμ.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge University Press, Cambridge, 486-499.
- Browning, R. 1995², *Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα μεσαιωνικὴ καὶ νέα*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Γαβρηλίδης Β., 1891, *Πανελλήνιος Σύντροφος: Ἐτήσιον Πολυετακὸν Οἰκονομολογικὸν καὶ Στατιστικὸν Ἡμερολόγιον 1891*, Ἐκδόσεις Ἐκ τῶν Καταστημάτων τῆς «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβρηλίδου, Ἐν Ἀθήναις.
- Γεωργακάς Δ., 1982, *A Graeco-Slavic Controversial Reexamined: the -its- suffixes in Byzantine, Medieval and Modern Greek, their Origin and Ethnological Implication*, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 47, Ἀθήνα.
- Γιακουμακάτος Α., 2005, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η νέα αρχιτεκτονική», στο: Α. Βρατσάκη (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και ἐλληνικὴ πόλη, Πολεοδομικὲς πολιτικὲς και κοινωνικοπολιτικὲς ανακατατάξεις, Πρακτικὰ Συνεδρίου*, Χανιά, 24-27 Οκτωβρίου 2000, Αθήνα, 61-63.
- Γιακουμακάτος Α. (επιμ.), 2019, *Τα νέα σχολικὰ κίρια*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα.
- Γιακουμάκη Β., 2015, «Περί (δια)τροφῆς και ἐθνικῆς ταυτότητας. Οι διαστάσεις μιας νέας «πολιτισμικῆς ποικιλότητας στη σημερινή Ελλάδα», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Ἡ παραγωγή της πολιτισμικῆς διαφορᾶς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 105-138.
- Γιανναροπούλου Ἰ., 1972-1973, «Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπὸ Ρήγα Παλαμῆδη», *Μνημοσύνη* 4, 156.
- Γκίλμπερτ Γ., 1897, *Ἐγχειρίδιον Ἀρχαιολογίας τοῦ Δημοσίου Βίου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*, ἐν Ἀθήναις.
- Γούδας Ἀ., 1870-1875, *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. IV', Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Μ. Π. Περίδου, Ἐν Ἀθήναις.
- Γουντχάους Κ., 2016, *Ἡ Ναυμαχία του Ναβαρίνου*, μτφρ. Φ. Λεβέντης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Γριτσόπουλος Τ., 1981, «Θεοδώρου Κ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπό τῆς 1770 ἕως τῆς 1836», Φωτομηχ. Ἐπανέκδοσις, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα.

Grousouzakou D. – Spiliopoulou I., 2019, «The distribution of national lands and the colonization of new areas in the newly established Greek state: The case of the founding of Petalidi by the Maniates», in: St. Damigos – P. Iossif – O. Kaklamani – Y. Stoyas (eds.), *Memory and impression. A walk-through in the Peloponnese*, International Kolloquium, Tegea, 12-13 December (υπό δημοσίευση).

Clackson J. – Horrocks G., 2014, *Ἱστορία τῆς Λατινικῆς Γλώσσας*, Ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα.

Colleyn J-P., 2005, *Στοιχεῖα κοινωνικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀνθρωπολογίας*, Ἐκδόσεις Πλέθρον, Ἀθήνα.

Δασκαλάκης Ἀ., 1967, *Κείμενα-πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Β΄, Ἀθήναι.

Δασκαλάκης Ἀ., 1968, *Κείμενα-πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Γ΄, Ἀθήναι.

Δεληγιάννης Κ., 1957, *Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις Βιβλιοθήκη, Ἀθήναι.

Δερτιλῆς, Γ. Β., 2005², *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους 1830-1920*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις Ἐστία, Ἀθήνα.

Δερτιλῆς, Γ. Β., 2009⁵, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους 1830-1920*, τόμ. Α΄, Ἐκδόσεις Ἐστία, Ἀθήνα.

Δεσποτόπουλος Α., 1975, «Νέα ἰσχυροποίηση τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αἴσια ἔκβασις τῆς 1828-1830. Ἡ Ἐπανάσταση κατὰ τὸ 1828», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε, Ἀθήναι, 478-491.

Δεσποτόπουλος Α., 1975, «Νέα ἰσχυροποίηση τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αἴσια ἔκβασις τῆς 1828-1830. Οἱ Ἐνέργειαι τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν δυσμενῶν σημείων τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Μαρτίου», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε, Ἀθήναι, 522-523.

- Δηλιγιάννης Θ. - Ζηνόπουλος Γ. Κ., 1869, *Ἑλληνικὴ Νομοθεσία ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1869*. τόμ. Ε΄, Ἐκδόσεις Ἀγγελόπουλου, Ἀθῆναι.
- Δημάγγελος Ν., 2010, *Μανιάτικα καὶ Πανελλήνια, «Σλαβικὲς Τοπωνυμίες», Γλωσσικὴ ἔρευνα καὶ πολιτικὴ*, Ἐκδόσεις Μουσείου Μάνης, Μάνη.
- Δημαράς Α., 1977, «Κοινωνία καὶ πολιτισμὸς ἀπὸ τὸ 1833 ὡς τὸ 1881. Ἐκπαίδευση» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΓ΄, *Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1833 ὡς 1881*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε, Ἀθῆναι, 484-491.
- Δημαράς Θ., 1994, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα.
- Δημελά Ε. - Παναγιώτου Χ., 2011, «Δια-Διαλεκτικὴ προσέγγιση τῆς σημασιολογικῆς καὶ εκφραστικῆς λειτουργίας μορφημάτων: Ἡ περίπτωση τῶν Δολιο-, Πλάκο-, καὶ χάμο-», στο: Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (επιμ.), *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία*, τόμ. 6, Ἀθήνα, 61-87.
- Δημητρακόπουλος Ἀ., 1937, «Πολεοδομία ἐν Ἑλλάδι», *Τεχνικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α΄, τχ. ΙΙ, 367-372.
- Δημητρακόπουλος Ὁ., 1975, «Ἐξασθένιση καὶ ὑποχώρηση τῆς Ἐπαναστάσεως 1824-1827. Τὰ πολεμικὰ γεγονότα κατὰ τὸν Σεπτέμβριο καὶ τὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε, Ἀθῆναι, 464-466.
- Δημητράκος-Μεσισκλῆς Δ., 1949, *Οἱ Νοκλιάνοι*, τόμ. 1ος, Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς οἶκος Δ. Δημητράκου, Ἀθῆναι.
- Διαμαντούρου Ἰ., 1975, «Νέα ἰσχυροποίηση τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αἴσια ἔκβασή τῆς 1828-1830. Ἄφιξη τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὴν Πελοπόννησο καὶ ἀποχώρηση τοῦ Ἴμπραῆμ καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Ἀθῆναι, 506-511.
- Δραγούμης Ν., 1973, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, τόμ. Α', Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς, Ἀθῆναι.
- Drettas G., 2000, «Ἡ Ποντιακὴ Διάλεκτος καὶ ἡ χρησιμότητά τῆς στὴν παιδαγωγικὴ τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς», στο: Α.-Φ. Χρησιτῖδη (επιμ.), *Ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ οἱ Διάλεκτοί τῆς*, Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλῶσσας, Ἀθήνα, 35-42.
- Δωροβίνης Β., 1995, «Ὁ σχεδιασμὸς τοῦ Ναυπλίου κατὰ τὴν Καποδιστριακὴ περίοδο (1828-1833). Ἡ εἰδικὴ περίπτωση καὶ τὰ γενικότερα προβλήματα.», στο: Ο. Βαρόν-

Βασάρ (επιμ.), *Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, τόμ. 1, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας*, Αθήνα, 26-28 Σεπτεμβρίου 1984/Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984, Αθήνα, 287-296.

Δωροβίνης Β., 1996 «Γάλλοι πράκτορες στην Πελοπόννησο την εποχή του Καποδίστρια», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, *Πρακτικά Συμποσίου*, Λιμένα Αρέοπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 189-294.

Easterling P. - Knox B. 1994, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Εκδόσεις Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.

Έλευθερουδάκης Κ., 1927, *Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Έλευθερουδάκη*, Έκδοτικός οίκος Έλευθερουδάκη Α. Ε, Αθήναι.

Έξαρχος Γ., 1994, *Αυτοί οι Βλάχοι*, Εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα.

Έξαρχος Γ., 2001, *Οι Ελληνοβλάχοι (Αρμάνοι)*, τόμ. Β', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Ευαγγελίδης Τ., 1913, *Νέα Έλλάς: ήτοι ιστορική, γεωγραφική, τοπογραφική και άρχαιολογική περιγραφή τών νέων Έλληνικών χωρών: Ήπειρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων και όδηγός σαφής και άκριβής τών ταξιδιωτών και περιηγητών. Κατά τò Γερμανικόν τοῦ Καρόλου Μπαϊδεκερ και Meyer και τò γαλλικόν τοῦ GuideJoanne-Isambert*, Έκδόσεις Δ. Γ. Εϋστρατίου και Δ. Δελή, Αθήναι.

Eriksen T., 2007, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα : μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία* μτφρ. Αθανάσιος Κατσιακέρης, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Ευσταθίου Κ., 2009, *Ο γέρον Βησσαρίων και η θαυμαστή πορεία του*, Εκδόσεις Σταμούλη Α. Ε., Αθήνα.

Ζάιντλ Β., 1984, «*Βαυαροί στην Ελλάδα*», Εκδόσεις «Ελληνική Ευρωεκδοτική ΕΠΕ, Αθήνα.

Ζακυνθινός Δ., 1945, *Οί Σλάβοι έν Έλλάδι, Συμβολαί εις τήν ιστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Έλληνισμοῦ*, Αθήναι.

Ζαχαράκης Δ., 2017, *Βησσαρίων ό Αγαθονίτης, ό Έλεήμων πνευματικός*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Θεσσαλονίκη.

Ζυμή Ε., 2012, «*Η Μεσσηνία στην αρχαιότητα μέσα από τα μνημεία της*», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου

- (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην Ιστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 99-133.
- Farrington A., 2012, «Η ελληνιστική και ρωμαϊκή Μεσσηνία» στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην Ιστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 136-161.
- Faure P., 2002, *Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη Μινωϊκή Εποχή*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Freyer H., 1990, Κοινωνιολογία και ιστορική επιστήμη, *Θεωρία και Κοινωνία* 2, 175-184.
- Hatzidakis, G., 1892, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Breitkopf & Hartel, Leipzig.
- Henrich G.S., 2011, «Πρώιμες εμφανίσεις γραμματικών νεοτερισμών της Ποντιακής και της Κριμαιοαζοφικής διαλέκτου», στο: Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (επιμ.), *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, τόμ. 6, Αθήνα, 89-109.
- Hieroklis 1866, *Synecdemus*, Έκδόσεις Mommsen, Berolini.
- Hirsch E. – O' Halmon M., 1995, *The Anthropology of Landscape*, Clarendon Press, Oxford.
- Hobsbawm E., 1992, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Hodot R., 2000, « Αρχαίες Ελληνικές Διάλεκτοι και Νεοελληνικές Διάλεκτου», στο: Α.-Φ. Χρηστίδη (επιμ.), *Η Ελληνική Γλώσσα και οι Διάλεκτοί της*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα, 29-34.
- Hölscher T., 2005, *Κλασική Αρχαιολογία. Βασικές Γνώσεις*, μτφρ. Π. Παπαγεωργίου, επιμ. Π. Καραναστάση, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Hoepfner W. - Schwandner E.L., 1994, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland* Deutscher Kunstverlag, Munich (2^η έκδ.).
- Holton D. - Mackridge P. - Φιλιππάκη-Warburton E., 1999, *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Holton D., 2002⁴, «Μυθιστορία», στο: D. Holton (επιμ.), *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 253-291.

- Hoffman O. - Debrunner A. - Scherer A., 1988, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, τόμ. Α΄-Β΄, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Honour H. - Fleming J., 1991, *Ιστορία της τέχνης*, τόμ. 1-2, Εκδόσεις Υποδομή, Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2000, *Ἡρώες καὶ Ἡρώα στὴ Μεσσήνη*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, Ἀθήναι.
- Θέμελης Π., 2002, *Ἡ ἀρχαία Μεσσήνη*, Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2009, «Αρχαία Μεσσήνη-Αρχαία Κορώνη», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρικὴ Αἴπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 35-44.
- Θέμελης Π., 2010, *Αρχαία Μεσσήνη, Ἱστορία-Μνημεῖα-Ἄνθρωποι*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2014, *Αρχαία Μεσσήνη*, Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἀθλητισμοῦ, Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2018, *Ἀνασκαφή*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Θέμελης Π., 2019, *Αρχαία Μεσσήνη*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα.
- Θεοφάνης, 1839, «Χρονογραφία», *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, τόμ. Γ΄, Academiae Litterarum Regiae Borussicae, Βόνη.
- Θωμόπουλος Ι., 1912, *Πελασγικὰ ἤτοι περὶ τῆς γλώσσης τῶν Πελασγῶν: Ἀρχαῖαι πελασγικαὶ ἐπιγραφαὶ Λήμνου, Κρήτης, Καρρικαί, Ἐτρουσκικαί, Χετιτικαὶ ἐρμηνευόμεναι διὰ τῆς σημερινῆς πελασγικῆς, ἀλβανικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς*, Ἐκδόσεις Πελεκᾶνος, Ἀθήναι.
- Ιγγλέσης Ν., 1911, *Ὁδηγὸς Ἑλλάδος*, ἔτος Γ΄, Ἐκδόσεις Βιβλιοθήκη τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν, Αθήναι.
- Καζαντζάκης Ν. - Κακριδῆς Ι. Θ., 1966, *Ὀμήρου Ἰλιάδα, μετάφραση*, Αθήνα.
- Καζντάν Α., 1991, *Βυζαντινὸ Λεξικὸ τῆς Ὄξφορδης*, 3 τόμ., Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Oxford University Press, Oxford.
- Κακούρης Ι., 1978, «Βυζαντινὰ γλυπτὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Κορώνης», στο: *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Καλαμάτα 2-4 Δεκεμβρίου 1977, *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 5*, Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐν Ἀθήναις, 323-330.

- Καλαντζής Κ., 1966, *Η Τριφύλλια στο πέρασμα των αιώνων. Το κάστρο της Εΐρας*, Έκδόσεις Παλμός, Αθήναι.
- Κανακίδου Ε. - Παπαγιάννη Β., 1997, *Διαπολιτισμική Αγωγή*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κανδηλώρος Τ., 1990, *Γορτυνία. Ιστορία από τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Εκδόσεις Διόνυσος, Αθήνα.
- Καπετανάκης Στ., 2005, *Μανιάτες αγωνιστές του 1821*, Έκδοση Συλλόγου Μανιατών, Καλαμάτα.
- Καπετανάκης Στ., 2008, *Αριστεία του 1821 σε Μανιάτες Αγωνιστές*, Εκδόσεις «Αδούλωτη Μάνη», Αρεόπολη.
- Καπετανάκης Στ., 2011, *Η Μάνη στη δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)*, Εκδόσεις «Αδούλωτη Μάνη», Αρεόπολη.
- Καπετανάκου Ε., 1911⁴, *Λακωνικά Περίεργα*, Έκδόσεις Δ. Εύστρατίου και Δ. Δελή, Έν Αθήναις.
- Καποδίστριας Ι., 1841, *Ἐπιστολαὶ Ἰωάννου Καποδίστρια, Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος. Διπλωματικά, διοικητικά καὶ ιδιωτικά, γραφεῖσαι ἀπὸ 8 Ἀπριλίου 1827 μέχρις 26 Σεπτεμβρίου 1831, μτφρ. Σχινᾶ Μ., τόμ. Β'*, Έκδόσεις Κωνσταντίνου Ράλλη.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., 1985, «Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης», στο: Οντέτ Βαρόν Βασάρ (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας «Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος»*, Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984/Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984, τόμ. Β' Αθήνα, 381-396.
- Καραμάνου Α., 2011, «Πολυπολιτισμικότητα, ανθρώπινα δικαιώματα και ισότητα των φύλων», στο: Π. Γιερμανίτης (επιμ.), *Διαπολιτισμικότητα και Θρησκεία στην Ευρώπη, μετά την επικύρωση της συνθήκης της Λισαβόνας*, Έκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα, 209 -238.
- Καρατόλιας Α., 1968, *Τὰ Φάρσαλα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, μέχρι σήμερα*, Αθήναι.
- Καρδαμίτση-Αδάμη Μ., 1994, «Πρόνοια, ο πρώτος προσφυγικός συνοικισμός της ελεύθερης Ελλάδας», *Αρχαιολογία* 51, 35-46.
- Καρούζου Σ., 1979, *Το Ναύπλιο*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Καρούζου Ε., 2018, *Εθνικές γαίες, Εθνικά δάνεια και Εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843*, Εκδόσεις Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα.

- Καρυολαίμου Μ., 2000, «Η Κυπριακή: Διάλεκτος ή Ιδίωμα;», στο: Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *Η Ελληνική Γλώσσα και οι Διάλεκτοί της*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα, 43-48.
- Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε., 1993, *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Εκδόσεις Adam, Αθήνα.
- Κασομούλης Ν., 2005, *Ενθουμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, τόμ.Γ', Εκδόσεις Βεργίνα.
- Κάσσης Κ., 1979, *Μοιρολόγια τῆς Μέσα Μάνης Α'*, Αθήνα.
- Κάσσης Κ., 1980, *Μοιρολόγια τῆς Μέσα Μάνης Β'*, Αθήνα.
- Κάσσης Κ., 1982, *Τὸ Γλωσσικὸ Ἰδίωμα τῆς Μάνης*, Ἐκδόσεις Ἐξωραϊστικός Σύλλογος Ἀκροταιναριτῶν «Ἡ Ἁγία Τριάς», τόμ. Α', Αθήνα.
- Κάσσης Κ., 1985, *Τραγούδια Νότιας Πελοποννήσου (Μάνη-Ταῦγετος-Πάρνωνας)*, Ἐκδόσεις Ἰχώρ, Αθήνα.
- Κατσαφάδος Π., 1996, «Η συμβολή των περιηγητικών κειμένων, χαρτών και χαρακτηριστικών στην επίλυση του προβλήματος της ταύτισης των κάστρων της Μάνης», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 109-140.
- Κατσουγιάννης Τ., 1961, *Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν*, Θεσσαλονίκη.
- Κατσογιάννου Μ., 1999, «Το ιδίωμα της Καλαβρίας», στο: Ε. Καραντζόλα (επιμ.), *Διαλεκτικοί Θύλακοι της Ελληνικής Γλώσσας*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα, 39-45.
- Κατσούδα Γ., 2016, *Το ιδίωμα των Κυθήρων. Περιγραφή και ανάλυση*, Εταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν, Αθήνα.
- Καυκούλα Κ. - Παπαμίχος Ν. - Χαστάογλου Β., 1990, *Σχέδια πόλεων στην Ελλάδα του 19^{ου} αι.*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Καυταντζόγλου Ρ., 1997, *Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου. Συρράκο, 1898-1930*, Εκδόσεις Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνῶν, Αθήνα.
- Κεδρηγός Γ., 1839, «Σύνοψις ιστοριῶν», *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, tomus alter, Academiae Litterarum Regiae Borussicae, Βόννη.
- Κεραμόπουλος Α., 1953, «Ὁ Στράβων καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23, 65-73.

- Κεραμόπουλος Α., 1953-1954, «Ο Στράβων, οί Περραιβοί καὶ οί Βλάχοι», *Ἐπετηρὶς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν* 4, 55-59.
- Κισκίρας Γ., 1977, «Τὸ μοιρολόγι ὡς πηγὴ Δικαίου τῆς Μάνης», *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 2, 176-198.
- Koder J. - Hild F., 1976, *Tabula Imperii Byzantini, Band 1: Hellas und Thessalia (in German)*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- Κόκκινος Δ., 1974, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, τόμ. 6^{ος}, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Μέλισσα, Ἀθήνα.
- Κόκκου Α., 2009², *Ἡ μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Εκδόσεις Καπόν, Ἀθήνα.
- Κομματάς Γ., 2009, «Συμπεράσματα του συνεδρίου», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρικὴ Αἴπεια - Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικά Επιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 185-188.
- Κομνηνὴ Α., 1990, *Ἀλεξιάς: Βιβλία Α'-Θ'*, μτφρ. Ἀλὸη Σιδέρη, Εκδόσεις Ἄγρα, Ἀθήνα.
- Κομπιλήρης Π., 2009, *Συλλογὴ λέξεων και φράσεων της ἔξω Μάνης*, Εκδόσεις «Ἀδούλωτη Μάνη», Ἀρεόπολη.
- Κονεμένος Ν., 1993, *Το ζήτημα της Γλώσσας*, Εκδόσεις Φιλόμυθος, Ἀθήνα.
- Κονομὴς Ν., 2003⁴, *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Λατινικῆς Γλώσσας*, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθήναι.
- Κονομὴς Ν., 2018, *Προλεγόμενα στη Λυρική ποίηση των Αρχαίων Ἑλλήνων*, Εκδόσεις Καλλιγράφος, Ἀθήνα.
- Κοντογιάννης Ν., 2012, «Οἱ οχυρώσεις της Μεσσηνίας: Ἀπὸ το Βυζάντιο στο νεώτερο ἑλληνικό κράτος», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτικὴ εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (επιστημονικὴ επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην Ἱστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 283-328.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1983-1984, «La Grèce du τι et la Grèce du εἶντα», *Γλωσσολογία* 2-3, 149-162.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1998, *Γλώσσες και Διάλεκτοι της Ευρώπης*, τόμ. Α', Εκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα.

- Κοντοσόπουλος Ν., 1999, «Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι», στο: Α. Κατσιγιάννη (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 188-189.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1999, «Κατωϊταλική και Τσκόνικη», στο: Α. Κατσιγιάννης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 190-191.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1999, «Πελοποννησιακό και Επτανησιακό Ιδίωμα», στο: Α. Κατσιγιάννης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 198-199.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1999-2003, «Οι Έλληνες και οι άλλοι», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμ. 29-30, 283-300.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2001³, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2006⁴, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2007, «Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής», *Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τόμ. 53, Αθήνα, 149.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2011, «Ισόγλωσσοι διαλεκτικών φαινομένων της Νέας Ελληνικής», στο: Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (επιμ.), *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, τόμ. 6, Αθήνα, 166-173.
- Κοπιδάκης Μ., 2010, «Διάλεκτοι και Ιδιώματα», στο: Μ. Κοπιδάκης. – Α. Κατσιγιάννης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 188-205.
- Κοτσώνης Κ., 1978, «Κατάληψις τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τοὺς Μανιάτες, 1831», *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Καλαμάτα 2-4 Δεκεμβρίου 1977, *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 5*, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐν Ἀθήναις, 193-209.
- Κοτσώνης Κ., 1982-84, «Παναγιώτης Ἀ. Ἀναγνωστόπουλος Ἑκτακτος Ἐπίτροπος Σπάρτης 1831-32», *Μνημοσύνη* 9, 189-198.
- Κοτσώνης Κ., 1988, «Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης. Ἐπανάστασις καὶ Καποδιστριακὴ περίοδος», *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9, 462-503.

- Κοτσώνης Κ., 1999, *Ὁ Ἴμπραῆμ στὴν Πελοπόννησο, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Αθήναι.
- Κοτσώνης Κ., 2012, *Μελετήματα και ἄρθρα*, Αθήναι.
- Κουγέας Σ., 1964, *Μανιάτικα Ἱστορικά στιχουργήματα τοῦ Νικήτα Νηφάκη*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Αθήνα.
- Κούκου Ε., 1975, «Τὸ ἐλληνικὸ κράτος ἀπὸ 1830 ὡς 1832. Τὰ πολιτικὰ γεγονότα», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ΄, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους (1821-1832)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Αθήναι, 542-548.
- Κουκούδης Α., 2000, *Οἱ Μητροπόλεις καὶ ἡ Διασπορά των Βλάχων*, Ἐκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.
- Κούμας Κ., 1832, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12^{ος}, Ἐκδόσεις Ἀντωνίου Αὐκούλου, Βιέννη.
- Κούτσαρη Γ., 1996, «Μάνη: Ὑμνος καὶ λοιδορία στα χρονικά των ξένων περιηγητῶν», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο καὶ την κοινωνία. Περιηγητές καὶ επιστημονικὲς αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Πρακτικὰ Συμποσίου, Λιμὲνι Ἀρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 181-196.
- Κουτσιλιέρης Α., 1962, Ἐπιστάσεις ἐπὶ τῆς φωνητικῆς καὶ Μορφολογίας τοῦ Ταινάριου Ἰδιώματος, *Πλάτων Α΄ καὶ Β΄*, 27/28, 321-349.
- Κουτσιλιέρης Α., 1996², *Ἱστορία της Μάνης, Αρχαία-Μεσαιωνική-Νεώτερη*, Ἐκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Κουτσιλιέρης Α., 1997, *Μοιρολόγια της Μάνης*, Ἐκδόσεις Μπεκάκος, Αθήνα.
- Κουτσοδημητρόπουλος Η., 2009, «Παρόν καὶ μέλλον του Δήμου Πεταλιδίου », στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρικὴ Αἴπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον*, Πρακτικὰ Επιστημονικοῦ Συνεδρίου, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 179-180.
- Κρεμμυδάς Β., 1977, «Ἡ δολοφονία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια», *Ὁ Εραμιστής* 14, 217-281.
- Κυπριανός Π., 2004, *Συγκριτικὴ ἱστορία της ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης*, Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Κυριαζῆς Δ. - Σπύρου Α., 2011 «Τὰ ἐλληνικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα της Ἀλβανίας», στο: Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (επιμ.), *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία*, τόμ. 6, Αθήνα, 175-194.

- Κυριακίδου-Νέστορος Α., 2010, Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας, *Μήτις* 2,1, 233-238.
- Κωνσταντινόπουλος Χ., 1983, *Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Κωτσάκη Α., 2005, «Η αρχιτεκτονική και πολεοδομική έκφραση του βενιζελικού κράτους δικαίου», στο: Α. Βατσάκη (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη, Πολεοδομικές πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις, Πρακτικά Συνεδρίου*, Χανιά, 24-27 Οκτωβρίου 2000, Αθήνα, 121-130.
- Κωτσάκης Α., 2017, *Έλληνες ορθόδοξοι και Λατίνοι στη Νάξο (13^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα.
- Κωτσίρης Ν., 1977, *Συμβολή στην ιστορία της Μεθώνης*, Αθήνα.
- Λαγόπουλος Α., 2004, Ο θρησκευτικός και πολιτικός συμβολισμός της πόλης στην Αρχαία Ελλάδα. Η ιστορία της ελληνικής πόλης. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, Αθήνα, 225-234.
- Λαζάρου Α., 1974, «Σύγκρουση Έλληνιστικῶν Κρατῶν καὶ Ρώμης 200-146 π.Χ. Τὸ Βασίλειο τῶν Μακεδόνων, ἢ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη: 200-194 π.Χ.» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. Ε', *Έλληνιστικοὶ Χρόνοι*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Αθήνα, 26-54.
- Λαζάρου Α., 1974, «Σύγκρουση Έλληνιστικῶν Κρατῶν καὶ Ρώμης 200-146 π.Χ. Ἐδραίωση τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο (167-146 π.Χ.)» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. Ε', *Έλληνιστικοὶ Χρόνοι*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Αθήνα, 162-175.
- Λαζάρου Α., 1993, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Αθήνα.
- Λαΐου Α., 1980: «Κοινωνία καὶ Οἰκονομία (1204-1453). Ἀπὸ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1261-1354)», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. Θ, *Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Αθήνα, 214-243.
- Λαμνάτος Β., 1973, *Ἡ ζωὴ στὰ χειμαδιά*, Ἐκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Λαμνάτος Β., 2005, *Ἡ βλαχοζωὴ στα βουνά και στους κάμπους*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.
- Λαμπρυνίδης Μ., 1975³, *Ἡ Ναυπλία. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Προοδευτικὸς Σύλλογος Ναυπλίου «ὁ Παλαμῆδης», Ναύπλιο.
- Lauter H., 2016, *Αρχιτεκτονική των Ελληνιστικῶν Χρόνων*, μτφρ. Ε. Ρομποτή, επιμ. Α.

Καλλέγια-Γαδ, *Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα.*

Lesky A., 1990, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Λιγνός Α., 1931, «Ἐπιστολή Ἰ. Καποδίστρια, 27 Αὐγούστου 1831, πρὸς Διοικητὴν Καλαμάτας Ἰ. Τομπακάκη» *Ἀρχεῖον τῆς κοινότητος Ὑδρας 1778-1832*, τόμ. ΙΕ' ἐν Πειραιεῖ.

Linton R., 1968, *The Cultural Background of Personality*, Published by Routledge & Kegan Paul, London.

Λούκος Χ., 1988, *Ἡ αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια 1828-1831*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.

Λυμπεράτος Μ., 2007, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τόμ. Γ2, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Μακρίδης Χ., 1887, *Γενικὸς Ἐτήσιος Ὁδηγὸς τῆς Ἑλλάδος μετὰ ἡμερολογίου καὶ πλείστων πρακτικῶν γνώσεων*, Ἐκδόσεις «Ὁ Παλαμῆδης», Ἐν Αθήναις.

Μακρή Α., 2009, «Ἐπιγραφαί της Αρχαίας Κορώνης», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ὀμηρικὴ Αἴπεια- Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 70-82.

Μαλικούτη-Drachman Α. 2000, «Μηχανισμοὶ συρρίκνωσης γλωσσικῶν συστημάτων», στο: Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *Ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ οἱ Διάλεκτοί της*, Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, Αθήνα, 23-28.

Μαλτέζου Χρ., 1980: «Λατινοκρατούμενη Ἑλλάδα-Βενετικές καὶ Γενουατικές κτήσεις. Ὁ Ἑλληνισμὸς κατά τὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο», στο: *ΙΕΕ, Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς*, τόμ. Θ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Αθήνα, 244-278.

Μανιατέας Γ., 2002, *Λεξικὸ της Μανιάτικης Διαλέκτου*, Εκδόσεις Μανιατέα, Αθήνα.

Μαντουβάλου Μ. - Καλαντζοπούλου Μ., 2005, «Πολεοδομικά καὶ πολιτικοκοινωνικά διακυβεύματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο: Α. Βατσάκη (επιμ.), *Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ ἑλληνικὴ πόλη, Πολεοδομικὲς πολιτικὲς καὶ κοινωνικοπολιτικὲς ανακατατάξεις, Πρακτικά Συνεδρίου*, Χανιά, 24-27 Οκτωβρίου 2000, Αθήνα, 85-95.

Μανσόλας Α., 1867, *Πολιτειογραφικαὶ πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος*, Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, Αθήναι.

- Μαργαρίτη-Ρόγκα Μ. - Κυριαζής Δ. - Λιόσης Ν. - Παπαναστασίου Γ., 2016, *Ελληνική γλώσσα ΙΙΙ*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη.
- Μαρκόπουλος Δ., 1903, *Ἡ ἐξέγερσις τῶν φοιτητῶν ἐν Αθήναις καὶ ἡ δρᾶσις τῆς φοιτητικῆς φάλαγγος ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1897*, Ἐκδόσεις Α. Πυλιούρα, Ἀθήναι.
- Μάρκου Α., 1981, *Ὀδοιπορικὸν εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Γ.Ο.Χ. Μεσσηνίας*, Ἰ. Μ. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μαστραπᾶς Α., 2011, *Ἱστορία του αρχαίου κόσμου. Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολῆς ἕως τὴν ἐποχὴ του Ἰουστινιανού*, Ἐκδόσεις ΟΕΔΒ, Ἀθήνα.
- Ματθαίου Α., 2017, «Οἱ Επιγραφές», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το ἔργο τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς του Μοριά 1829-1838*, Β΄ Μῆρος, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Μέλισσα, Ἀθήνα, 194-197.
- Μαυρογορδάτος Γ., 2003, «Μεταξὺ δύο πολέμων, πολιτικὴ ἱστορία 1922-1940», *Ἱστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. 7^ο, Ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα.
- Μαυροσκούφης Δ., 2005, *Αναζητώντας τὰ ἴχνη τῆς ἱστορίας. Ἱστοριογραφία, διδακτικὴ μεθοδολογία καὶ ἱστορικὲς πηγές*, Ἐκδόσεις Μεταίχιμο, Ἀθήνα.
- Μέξης Δ., 1977, *Μάνη καὶ Μανιάτες*, Ἐκδόσεις Ἑστία, Ἀθήναι.
- Μερακλῆς Μ. - Πανταζόπουλος Π., 1962, Μανιάτικα Μοιρολόγια, *Μεσσηνιακὰ Χρονικά*, τχ. Ἰουλίου-Δεκεμβρίου, 44-47.
- Μεργιανού Α., 1994, «Ἑλληνικὲς διάλεκτοι στὴν Κάτω Ἰταλία», στο: *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία, Πρακτικὰ Πρώτου Διαλεκτολογικοῦ Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*, Ρόδος 26-30 Μαρτίου 1992, Ἀθήνα 237-246.
- Μέρτζος Ν., 2001², *Αρμάνοι οἱ Βλάχοι*, Ἐκδόσεις Ρέκος, Θεσσαλονίκη.
- Μηλίτση-Νίκα Α. - Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη Χ., 2002, *Κυλινδρόμυλοι Μεσσηνίας Εὐαγγελίστρια Α.Ε. Συνοπτικὴ καταγραφή καὶ ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ δικηγορικὸ ἀρχεῖο του Παναγιώτη Παπαθεωδώρου*, Γ.Α.Κ. / Ἀρχεῖα Ν. Μεσσηνίας, αρ. 3, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α., 2004, *Ἡ μέση ἐκπαίδευση στὴ Μεσσηνία (1833-1910), ὄψεις τῆς μεσσηνιακῆς κοινωνίας μέσα ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση*, Γ.Α.Κ. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α. - Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη Χ., 2006, *Ἡ Ντουάνα τῆς Καλαμάτας 1830-1930*, Γ.Α.Κ. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.

- Μηλίτση-Νίκα, Α. - Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη Χ., 2010, *Καλαμάτα. Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης μέσα από τα τεκμήρια δημοσίων και ιδιωτικών αρχείων, 1830- 1840*, Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μηνάς Κ., 1981, *Εισαγωγή στη Διαλεκτολογία*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Ιωάννινα.
- Μηνάς Κ., 2004, *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γεώργιος Δαρδανός, Αθήνα.
- Miller W., 1997²: *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566*, μτφρ. Αγγ. Φουριώτη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Miller W., 2017, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα.
- Mirambel A., 1929, *Étude descriptive du parler maniote méridional*. E.de Boccard, Paris.
- Μομφεράτος Α., 1914, *Μεθώνη και Κορώνη επί Ένετοκρατίας*, Τυπογραφείον Π. Α. Πετράκου, Έν Αθήναις.
- Μονιούδη-Γαβαλά Δ., 2012, *Πολεοδομία στο Ελληνικό κράτος 1833-1890*, Έκδοση Τμήματος Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών του Πανεπιστημίου Δυτικής Ελλάδας, Αγρίνιο.
- Μονιούδη-Γαβαλά Δ., 2015, *Η Ελληνική πόλη από τον Ιππόδαμο στον Κλεάνθη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, ΕΜΠ, www.Kallipos.gr, Αθήνα.
- Μονιούδη-Γαβαλά Δ., 2017, *Σχεδιασμός και έγγειος ιδιοκτησία στην Αθήνα 1833-1922*, Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα.
- Μπαλωτή Ξ., 1993, *Μαιζών, ένας μεγάλος Φιλέλληνας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ., 1980, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ., 1991, *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ., 1998, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ. (εποπτεία), 1998, «*Η ελληνική γλώσσα*», *Ελλάς. Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τόμ. Α΄, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, 15-99.

- Μπαμπινιώτης Γ., 2015, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χ., 2011, «Παραγωγικά επιθήματα επιθετικών σχηματισμών στο ιδίωμα της Μάνης», στο: Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (επιμ.), *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, τόμ. 6, Αθήνα, 351-381.
- Μπαστέα Ε., 2008, *Αθήνα 1834-1896. Νεοκλασική πολεοδομία και ελληνική εθνική συνείδηση*, Εκδόσεις Libro, Αθήνα.
- Μπελιά Έ., 1970, *Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴ Μεσσηνίαν κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον (1828-1832)*, Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία, ἐν Ἀθήναις.
- Μπένγκστον Χ., 1991, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, μτφρ Α. Γαβρίλης, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα.
- Μπίρης Μ. - Καρδαμίτση-Αδάμη Μ., 2001, *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Μπίρης Μ., 2003², *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Μπιτσάνης Η., 2005, *Σελίδες από την ιστορία της Μεσσηνίας (Νησιού), μέχρι το 1900*, Εκδόσεις Λεβέντη, Καλαμάτα.
- Μπουζάκης Σ., 2001³, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Μπουρνόβα Ε – Προγουλάκης Γ., 1999, «Ο Αγροτικός κόσμος 1830-1940», στο: Χ. Σταυρόπουλος (επιμ.), *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18ος-20ος αιώνας)*, Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γεώργιος Δαρδανός, Αθήνα, 45-104.
- Μπούσε Β. - Μπούσε Μ., 2012, *Ανέκδοτες επιστολές της βασίλισσας Αμαλίας προς τον πατέρα της 1836-1853*, τόμ. Β΄, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα.
- Μπρεδήμας Θ., 2003, *Μεσσηνιοί και Μανιάτες οι πρώτοι μετανάστες στην Αμερική (1767-1913)*, Εκδόσεις «Μεσσηνιακός Λόγος», Καλαμάτα.
- Μυριβήλης Σ., 1949, *Απ' τὴν Ἑλλάδα*, Ἐκδόσεις Ἑστία, Ἀθήναι.
- Murray G., 1937, *Ὁ Εὐριπίδης καὶ ἡ ἐποχὴ του*, μτφρ. Εὐθ. Γιαννά, Ἀθήναι.
- Nanetti A., 2007: «Οι Βενετοί στη Μεσσηνία», στο: Ε. Τραΐου (επιμ.) *Μεσσηνία-Τόπος, Χρόνος, Ἄνθρωποι*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα, 165-190.

- Νανέτι Α., 2009, «Η πρώτη και η δεύτερη ενετοκρατία στην Πυλία», στο: Π. Πανταζόπουλος - Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρική Αίπεια-Αρχαία Κορώνη-Πεταλίδι, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 106-130.
- Νικολάου Γ., 2007, «Η Μεσσηνία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και του Αγώνα της Ανεξαρτησίας», στο: Ε. Τραΐου (επιμ.) *Μεσσηνία-Τόπος, Χρόνος, Άνθρωποι*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα, 191-220.
- Νιτσιάκος Β., 2003, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Νιτσιάκος Β., 2004⁴, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Νιτσιάκος Β., 2015, *Πεκλάρι. Κοινωνική οικονομία μικρής κλίμακας*, Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα.
- Νημάς Θ., 1987, *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος - Χάσια. Γεωγραφία, ιστορία, μνημεία, τουρισμός*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Ξυδόπουλος, Γ. 2008, *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Offenstadt N., 2007, *Οι λέξεις του ιστορικού. Έννοιες-κλειδιά στη μελέτη της ιστορίας* (μτφρ. Κ. Γκοσίνας), Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα.
- Παλαγγιά Ο., 2017, «Γλυπτά», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838, Β' Μέρος*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 184-190.
- Παναγιωτόπουλος Β., 1985, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας*, Εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Πανέτσος Γ., 2000, «Η συγκρότηση του Αθηναϊκού Νεοκλασικισμού», στο: Χ. Μπούρας - Μ. Σακελλαρίου - Κ. Στάικος - Ε. Τουλούπα (επιμ.), *ΑΘΗΝΑΙ από την Κλασική Εποχή έως σήμερα (5^{ος} αι. π.Χ.-2000 μ.Χ.)*, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα, 398-435.
- Πανόπουλος Π., 2015, «Επιστρέφοντας στον γενέθλιο τόπο. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και η πολιτισμική κατασκευή του τόπου», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 87-103.
- Πανταζόπουλος Π., 1960, «Πεταλιδίου ονόματα ὀδῶν καὶ πλατειῶν» ἐφημ. *Σημαία* (9-6-1960), 8.

- Πανταζόπουλος Π., 2000, *Λυκίσσα, ένα ιστορικό χωριουδάκι του Λυκοδήμου, Καλαμάτα*.
- Πανταζόπουλος Π., 2012, *Το Πεταλίδι (1835-1912) και οι προγενέστερες αυτού αρχαίες πόλεις Αίπεια και Κορώνη*, Εκδόσεις Λεβέντη, Καλαμάτα.
- Παπαγεωργίου Ερ. Γ., 1947, *Οι Κουτσόβλαχοι. Συμβολή εις την έρευναν τής καταγωγής αυτών*, Τρίκαλα.
- Παπαγεωργίου-Βενετάς Α., 1999, *Εδουάρδος Σάουμπερτ 1804-1860, Συλλογή τεκμηρίων για τον σχεδιασμό της Αθήνας και του Πειραιά*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Παπαγεωργίου-Βενετάς Α., 2001, *Αθήνα. Ένα όραμα του κλασικισμού*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα.
- Parageorgiou-Venetas A., 2001, *Eduard Schaubert 1804-1860. Der städtebauliche Nachlass zur Planung der Städte Athen und Piräus*, Peleus. Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns 11, Bibliopolis, Mannheim und Möhnese.
- Παπαγεωργίου-Βενετάς Α., 2005, *Τχνη Ελληνικά. Κείμενα της Ιστορίας και της Τέχνης*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Σ., 1975, «Οι Έλληνες και οι πόλεμοι μεταξύ όθωμανικής αυτοκρατορίας και ευρωπαϊκών κρατών (1669-1792). Η Έλληνική Έπανάσταση τοῦ 1770 και ὁ αντίκτυπος στὶς ἑλληνικὲς χῶρες» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΑ΄, *Η αναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ (1669-1821)*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Ἀθήνα, 58-85.
- Παπαθανασόπουλος Γ. – Παπαθανασόπουλος Θ., 2000: *Πύλος–Πυλία, Οδοιπορικό στο χώρο και στο χρόνο*, Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.
- Παπανικολάου Γ., 1986, *Διονυσίου Σολωμοῦ Ἄπαντα. Τὸ ἑλληνογλωσσο ἔργο του*, τόμ.Α΄, Ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα.
- Παπαρηγόπουλος Κ., 1858, *Ἱστορικαὶ πραγματεῖαι. Σλαβικαὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐποκίσεις*, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Λ. Βιλαρά, ἐν Ἀθήναις.
- Παπαταξιάρχης Ε., 2015, «Οι περιπέτειες της ετερότητας καλά κρατούν», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφορᾶς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, xi-Ixii.
- Παπαταξιάρχης Ε., 2015, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα», στο: Ε. Παπαταξιάρχης

- (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1-85.
- Παπαφλωράτος Ι., 2006, «Η ίδρυση του ΕΔΕΣ. Οι απαρχές μιας αντιστασιακής οργάνωσης», *Ιστορικά θέματα* 56, 67-68.
- Παπαχατζής Ν., 1976, «Πνευματικός Βίος και πολιτιμός. Οί «περιηγηταί» Πολέμων και Πausανίας» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΣΤ', *Ελληνισμός και Ρώμη (30 π.Χ.-324 μ.Χ.)*, Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήνα, 420, 423.
- Παπαχατζής Ν. Δ., 1994, *Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις. Μεσσηνιακά και Ηλιακά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Παπαχριστοφόρου Μ., 2002, «Παραδόσεις», στο: Μ. Παπαχριστοφόρου (επιμ.) *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι*, Τόμος Γ, Εκδόσεις ΕΑΠ, Πάτρα, 94-110.
- Πασαγιάννης Κ., 1928, *Μανιάτικα μοιρολόγια και τραγούδια*, Έκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.
- Πασαγιώτης Ν., 2001, *Ανεβοκατεβάτες. Οι παραχειμάζοντες βοσκοί της Αρκαδίας στη Μεσσηνία*, Εκδόσεις Β. Γιαννίκος, Αθήνα.
- Περραιβός Χρ., 1857, *Ίστορία Σουλίου και Πάργας*, τόμ. Α', Έκδόσεις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Αθήναι.
- Πετρίδης Π., 2000, *Το έργο της κυβέρνησης του Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928-1932. Τι υπεσχέθη προεκλογικώς και τι επραγματοποίησε*, University studio press, Θεσσαλονίκη.
- Petrooulos J., 1968, *Politics and statecraft in the kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton University press, Princeton.
- Πετρόπουλος Ί. – Κουμαριανού Ά., 1977, «Τò έλληνικò κράτος από τò 1833-1862. Περίοδος βασιλείας τού Όθωνος 1833-1862», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΓ', *Νεώτερος Έλληνισμός από 1833 ως 1881*, Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήναι, 8-105.
- Πετσάλης Ν., 1975, «Έξασθένηση και ύποχώρηση τῆς Έπαναστάσεως 1824-1827. Η ναυμαχία τού Ναβαρίνου» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΒ', *Η Έλληνική Έπανάσταση και ή ίδρυση τού έλληνικου κράτους*, Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήναι, 466-469.

- Πίκουλας. Ι., 2007, «Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία», στο: Μ. Γεωργοπούλου, κ.ά (επιμ.), *Στα βήματα του Πausανία: Η αναζήτηση της ελληνικής αρχαιότητας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 35-46.
- Pinol J. - Walter F., 2007, *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη έως τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Πιτσελά Α., 2000, *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, Εκδόσεις Σακκούλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Πλάντζος Δ., 2016, *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία 1200-30 π.Χ.*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα (2^η έκδ.).
- Πλεξουσάκη Ε., 2015, «Στην Ελλάδα ή στην Τουρκία; Εκπαίδευση και διλήμματα ταυτότητας της «μουσουλμανικής μειονότητας» στη Θράκη», στο: Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 179-208.
- Πολίτης Α., 1981, *Το δημοτικό τραγούδι: Κλέφτικα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα.
- Πολυμέρου-Καμηλάκη, Α., 1987-1988, «Πελοποννήσιοι στην περιοχή της Λάρισας μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) (Συμβολή στην έρευνα του εποικισμού του πεδινού Θεσσαλικού χώρου)», στο: Τ. Γριτσόπουλος - Δ. Βαγιακάκος - Κ. Κοτσώνης (επιμ.), *Πρακτικά του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, τόμ. τρίτος, Νέος Ελληνισμός*, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985, Αθήνα, 491-521.
- Portelli A., 1981, "The Peculiarities of Oral History", *History Workshop Journal*, 12, 96-107.
- Πουκεβίλ Φ., 1996, *Ιστορία της ελληνικής Έπανάστασης*, Ανατύπωση έκ του πρωτοτύπου, τόμ. Α΄, Έκδόσεις Άφρων Τσολίδη, Αθήνα.
- Πρεβελάκης Γ-Σ., 2001, *Επιστροφή στην Αθήνα. Πολεοδομία και Γεωπολιτική της Ελληνικής πρωτεύουσας*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα.
- Πρωτοψάλτης Έ., 1967, *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Έπανάστασης και του Καποδίστρια*, Η έν Αθήναις Αρχαιολογική Έταιρεία, Αθήνα.
- Πουλιανός Α., 1960, *Η προέλευση των Ελλήνων*, Έκδόσεις Αθηναϊκόν, Αθήνα.
- Ραγκαβής Ι., 1853, *Τὰ Ἑλληνικά, τόμ. Β΄*, Έκδόσεις Αντωνιάδου, Αθήνα.

Ρέππας Χ., 2003-2007, «Εκφώνηση Αντικαθεστωτικού Λόγου κατά την περιοδεία (1840) του Όθωνος στο Νομό Μεσσηνίας», *Μεσσηνιακά Χρονικά Γ΄*, 295-314.

Ρεπούση Μ., 2004, *Μαθήματα ιστορίας*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

Romilly J., 2010, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Σαΐτας Γ., 1996, «*Η χαρτογράφηση της Μάνης από τη Γαλλική Αποστολή στο Μοριά (1829-1832)*», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 353-381.

Σαΐτας Γ., 2001, *Μάνη, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.

Σαΐτας Γ., 2011, «*Η γαλλική αποστολή στο Μοριά*», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 12-33.

Σαΐτας Γ., 2011, «*Η χαρτογραφική τεκμηρίωση*», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 48-64.

Σαΐτας Γ., 2011, «*Παράρτημα*», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 115-143.

Σαΐτας Γ., 2017, «*Τα Τμήματα Αρχαιολογίας και Αρχιτεκτονικής, Γλυπτικής, Επιγραφών στον Μοριά*», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Β΄ Μέρος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 16-27.

Σακελλαρόπουλος Θ., 1993, «*Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα. Μια ιστορική τυπολογία*», στο: Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική κοινωνία. Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 190-242.

Σαρηγιάννης Γ., 1997, «*Η διαδικασία της αστικοποίησης στην Αθήνα. Η λεγόμενη συνοίκηση του Θησέα, από τον 19^ο στον 8^ο αιώνα.*», στο: Δ. Παυλόπουλος (επιμ.), *Αρχιτεκτονική και πολεοδομία από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η περίπτωση της Αθήνας*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Μουσείο Βούρου-Ευταξία (της πόλεως των Αθηνών), 15-18 Φεβρουαρίου, Αθήνα, 36-58.

- Σατραζάνης Α., 2006, «Μακεδονικός Αγώνας», στο: Μ. Γιαγιά – Α. Σφυρή – Α. Τσιώκου (επιμ.), *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 14, Εκδόσεις Δομή, Αθήνα.
- Saussure F., 1916, *Cours de linguistique générale*, Paris.
- Σερεμετάκη Ν., 2008⁴, *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα. Δι-αίσθηση, Θάνατος, Γυναίκες*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα.
- Σερεμετάκη Ν., 2017, *Εισαγωγή στην πολιτισμική ανθρωπολογία*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα.
- Servier J., 1993, *Η εθνολογία*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Shilleto. R., 1886, «*Pausanias' Description of Greece*», vol I, George Bell and sons, London.
- Σιδηρόπουλος Κ., 2009, «Σκέψεις γύρω από τη νομισματική οικονομία της αρχαίας Κορώνης», στο: Π. Πανταζόπουλος-Ε. Κουλουκέα (επιμ.), *Ομηρική Αίπεια-Αρχαία Κορώνη -Πεταλίδι, Παρελθόν – Παρόν - Μέλλον, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Πεταλίδι, 5-7 Αυγούστου 2005, Καλαμάτα, 83-90.*
- Σιέττος Γ., 1997, *Νεκρικά ήθη και έθιμα. Αρχαιοελληνικά – Βυζαντινά – Νεοελληνικά*, Εκδόσεις Κυβέλη, Αθήνα.
- Simmel G., 1971, *On individuality and social forms*, The university of Chicago Press, Chicago and London.
- Σιμόπουλος Κ., 1999, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, τόμ. Ε', 1826-1829, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα.
- Simpson R.H., 1966, «The seven cities offered by Agamemnon to Achilles», *The Annual of the British School at Athens* 61, 113-131.
- Σκαρπιά-Χόιπελ Ξ., *Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και η δημιουργική αφομοίωσή του από την ελληνική αρχιτεκτονική (1833-1897)*, διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Παράρτ. τ. ΣΤ', επιστημ. επετ. Πολυτ. Σχολής, Θεσσαλονίκη 1976.
- Smith A., 2006, *Πολιτισμική θεωρία*, μτφρ. Α. Κατσικερός, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Σόλαρης Ι., 2014, *Καλαμάτα 1830-1930: Το μεταβαλλόμενο πρόσωπο μίας επαρχιακής πόλεως από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους έως την περίοδο του μεσοπολέμου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Καλαμάτα.

- Soulis G., 1963, Thessalian Vlachia», *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 8 (1), 271–273.
- Σπηλιοπούλου Ι. – Κωτσάκης Α., 2008-2012, «Οι πύργοι και οι οχυρωμένες κατοικίες των νησιών του Αιγαίου και της Πελοποννήσου (14^{ος}-19^{ος} αι.). Μία ιστορικο-πολιτισμική προσέγγιση με έμφαση στην περίπτωση της Νάξου», *Έφα και έσπερια* 8, 207-303.
- Σπηλιοπούλου Ι., 2012, «Η πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη της Καλαμάτας από τα προεπαναστατικά χρόνια έως την περίοδο του μεσοπολέμου. Η τύχη της πόλης μετά τους σεισμούς», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 653-727.
- Σπηλιοπούλου Ι., 2013, «Η πρόσληψη της αρχαιότητας ως μέσον προβολής του οίκου των Wittelsbacher. Το παράδειγμα του λέοντος των Βαυαρών στον συνοικισμό Πρόνοια του Ναυπλίου», στο: Γρ. Σκλαβενίτης – Μ. Βελιώτη-Γεωργοπούλου (επιμ.), *150 χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου*, Ναύπλιο, 12-14 Οκτωβρίου 2012, Ναύπλιο, 179-214.
- Σπηλιοπούλου Ι. – Γρουσουζάκου Δ., 2019, «Ο πολεοδομικός σχεδιασμός του Πεταλιδίου κατά την Οθωνική περίοδο», *Πέλοπας* 3, 81-110.
- Stathis P., 2007, «From Klephts and *Armatoloi* to revolutionaries», στο: Α. Anastasopoulos – Ε. Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003, University of Crete – Department of History and Archaeology, Rethymno, 167-179.
- Σταματάκης Ί.Δ., 1846, *Πίναξ χωρογραφικός τῆς Ἑλλάδος*, Έκδόσεις Βλασσαρίδου, Αθήνα.
- Στασινόπουλος Χ., 1975, *Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, τόμ. Α΄, Έκδόσεις Δεδεμάδη, Αθήνα.
- Σταυρόπουλος Α., 1996, «Ιατρική και Στρατιωτικές Αποστολές. Η περίπτωση του επιστημονικού έργου της υγειονομικής υπηρεσίας τους Γαλλικού Εκστρατευτικού Σώματος στο Μοριά (1828-1833) », στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, *Πρακτικά Συμποσίου*, Λιμένα Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 485-500.

- Stoneman R., 1996, *Αναζητώντας την Κλασική Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Strong F., 1842, *Greece as a Kingdom, or a statistical description of that country, from the arrival of king Otho, in 1833, down to the present time*, Longman, Brown, Green, and Longmans, London.
- Συναρέλλη Μ., 1989, *Δρόμοι και Λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα.
- Τερζάκης Α., 1999, *Η κατά τον 19^ο αιώνα μετοικεσία των Αρκάδων στην Τριφυλία*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα.
- Τερτσέτης Γ., 1846, *Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ὑπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης*, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, Ἀθήνησιν.
- Τζόκας Σ., 2002, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Thompson P., 2002, *Φωνές από το παρελθόν*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Τόλιας Γ., 1996, «Τα προδρομικά της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^ο-19^ο αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένη Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 329-351.
- Τόλιας, Γ., 2011, «Οι γεωγράφοι της επιστημονικής αποστολής στο Μοριά και η κριτική της γεωγραφίας της Πελοποννήσου», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 34-47.
- Tonnet H., 2001, *Ιστορία του ελληνικού μωθιστορήματος*, μτφρ. Μαρίνα Καραμάνου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Τουρνικιώτης Π., 1996, «Οι αρχιτεκτονικές μελέτες του Abel Blouet στη διάρκεια της Αποστολής και ο αντίκτυπος των μελετών αυτών στη Γαλλία», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^ο-19^ο αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένη Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 553-568.

- Τουρνικιώτης Π., 2017, «Αρχιτεκτονική», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Β΄ Μέρος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 178-183.
- Τραυλός Ι. - Κόκκου Α., 1977, «Κοινωνία και πολιτισμός από το 1833 ως το 1881. Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΓ΄, *Νεώτερος Έλληνισμός από 1833 ως 1881*, Έκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 515-528.
- Τραυλός Ι., 2005³, *Πολεοδομική εξέλιξι των Αθηνών*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1991, *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*, Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη.
- Τσακόπουλος Π., 2017, «Το έργο του Σώματος του Μηχανικού», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829-1838*, Β΄ Μέρος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 202-213.
- Τσελεμπί Ε., 2005³, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)*, Εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα.
- Τσερπές Θ., 1952, *Ιστορία της Μεσσηνίας από της εποχής των Σταυροφόρων μέχρι του 1830*, Αθήνα.
- Τσερπές Θ., 1998, *Ιστορία της πόλεως της Μεσσήνης*, Εκδόσεις Δημοτικής Βιβλιοθήκης Μεσσήνης, Μεσσήνη.
- Τσιγκάκου Φ-Μ., 2007, *Η Αθήνα με τα μάτια των ζωγράφων-περιηγητών 16^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις «Τέχνης Οίστρος», Αθήνα.
- Τσικνάκης Κ., 2010, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα*, τόμ. Α΄, Εκδ. Βενετία, Αθήνα, 21-69.
- Τσοτσορός Σ., 1986, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στο ορεινό χωριό: Γορτυνία 1715-1828*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα.
- Τουλουμάκος Ί., 1973, «Τὰ Ἑλληνικὰ Κράτη τῆς Ἀνατολῆς ὡς τὴν πρώτη ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στὴν Ἑλλάδα (280-201 π.Χ.)», στο: *ΙΕΕ*, τόμ. Δ΄, *Μέγας Ἀλέξανδρος Ἑλληνιστικοὶ Χρόνοι*, Έκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήνα, 368-437.
- Τσώνης Π., 2009: «Αφιέρωμα στο Δημήτρη Μανιατάκη, Οραματίζομαι μια Κορόνη πρότυπο», *Flash της Μεσσηνίας* 238, Ιούνιος 2009, Καλαμάτα, 24-27.
- Valmin N., 1930, «*Études Topographiques sur la Messenie ancienne*», Carl Blom, Lund.

- Velikonja M., 2003, *Religious Seperation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Texas.
- Williams R. C., 2007, *The Historian's Toolbox: A Student's Guide to the Theory and Craft of History*, M. E. Sharpe, New York.
- Φερέτος Μ., 1972, «Κορώνης Δήμος 1841-1850 », *Μεσσηνιακά 1969-1970*, Έκδόσεις Γιαννίκος, Αθήνα, 365-368.
- Φερέτος Μ., 1998², «Μεσσήνιοι Άγωνισταί», *Μεσσηνιακά 1968*, Εκδόσεις «Αριστομένης», Αθήνα, 232, 411-534.
- Φέρμορ Π., 1978³, *Μάνη*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα.
- Φιλίπιδης Δ., 2007, *Νεοκλασικές πόλεις στην Ελλάδα, 1830-1920*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Φιλήμων Ί., 1860, *Δοκίμιον ιστορικόν περι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Γ΄ και Δ΄, Έκδόσεις Π. Σούτσα-Α. Κτενά, Αθήνα.
- Φίνλεϋ Γ., 1958, *Ιστορία τῆς Τουρκοκρατίας και Ἐνετοκρατίας σὴν Ἑλλάδα*, Έκδόσεις Πυξίδα, Αθήνα.
- Φίνλεϋ Γ., 2008, *Ιστορία της Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Β΄, Ίδρυμα της Βουλῆς των Ἑλλήνων, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα.
- Φεσσά-Εμμανουήλ Ε., 2017, *Βασίλειος Κουρεμένος Αρχιτέκτων*, Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα.
- Φραγκουδάκη Α., 1987³, *Γλώσσα και ιδεολογία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Φραντζῆς Α., 1975, *Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τόμ. Β΄, Αθήναι.
- Φτέρης Γ., 1981, *Μάνη πατρίδα μου*, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα.
- Χασιώτης Ί., 1975, «Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ πόλεμοι μεταξὺ ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ εὐρωπαϊκῶν κρατῶν (1669-1792). Ἡ κάμψη τῆς Ὀθωμανικῆς δυνάμεως» στο: *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΑ΄, *Ἡ ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ (1669-1821)*, Έκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α. Ε., Αθήνα, 8-51.
- Hatzidakis G., 1892, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig.
- Χατζιδάκης Γ., 1924, *Ἀκαδημικά Ἀναγνώσματα Ι*, Τυπογραφεῖον Ἐστία, ἐν Ἀθήναις.

Χριστοφίδου Α., 1996, «Το μανιάτικο τοπίο με τα μάτια των περιηγητών», στο: Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα, 73-87.

Χρήστου Θ., 1999, *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Εκδόσεις Δημιουργία, Αθήνα.

Χρήστου Θ., 2013, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Χριστίδης Φ. Α., 2010, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη.

Χριστόπουλος Π., 1995, «Η δολοφονία του Κυβερνήτη», Αφιέρωμα στον Καποδίστρια, Ένθετο *Επτά Ημέρες*, εφημ. *Η Καθημερινή* (25-26/3/1995), 17-18.

Χωνιάτης Ν., 1835, «Χρονική Διήγησις», *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Academiae Litterarum Regiae Borussicae*, Βόνη.

Ψύλλας Γ., 1974, *Απομνημονεύματα τοῦ βίου μου*, Ακαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα.

Ιστότοποι

«Αναζητώντας την ιστορική αλήθεια μέσα από μαρτυρίες», αναρτήθηκε στο <https://www.arxon.gr/2018/10/>. [ημ. προσβ.31/10/2018].

«Απογραφές», αναρτήθηκε στο http://www.edemography.gr/theory/files/edemography_theory_00001.pdf. [ημ. προσβ.18/7/2019].

«Αρεόπολη: Το στολίδι της Μάνης», αναρτήθηκε στο http://omorfimani.blogspot.com/2015/08/blog-post_50.html. [ημ. προσβ.9/9/2018].

«Αριστεία», αναρτήθηκε στο <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&id=482244>. [ημ. προσβ.14/7/2019].

«Αρχαία Μεσσήνη», αναρτήθηκε στο http://el.wikipedia.org/wiki/Αρχαία_Μεσσήνη [ημ. προσβ.10/1/2015].

«Αφιέρωμα: Παγκόσμια ημέρα ποίησης», αναρτήθηκε στο <https://www.lifo.gr/team/u20456/60212>. [ημ. προσβ.26/7/2018].

«Βλάχου», αναρτήθηκε στο <https://el.wikipedia.org/wiki/Βλάχοι> [ημ. προσβ.24/9/2018].

«Βαυαροί αξιωματικοί», αναρτήθηκε στο <https://www.defence-point.gr/news/ellinikos-stratos-i-epochi-toy-othona-kai-tis-the-meliosis-1833-63-foto>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Γραπτές Αναφορές», αναρτήθηκε στο <http://www.vlahoi.net/written-reports.html>[ημ. Προσβ18/9/2016].

«Γυμνάσιο –Λύκειο Αρεόπολης», αναρτήθηκε στο <http://gym-aerop.lak.sch.gr>. [ημ. προσβ.1/9/2019].

«Γυμνάσιο Πεταλιδίου», αναρτήθηκε στο <http://estia.minenv.gr>[ημ. προσβ.17/3/2016].

«Δήμος Πεταλιδίου», αναρτήθηκε στο [http://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος Πεταλιδίου](http://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος_Πεταλιδίου) [ημ. προσβ.3/3/2015].

«Διάλεκτος», αναρτήθηκε στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/the_m_02/index.html. [ημ. προσβ.24/7/2018].

«Διάλογος, Διονύσιος Σολωμός», αναρτήθηκε στο <http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/index.html> [ημ.προσβ. 24/8/2015].

«Έκθεση για την Γαλλική Επιστημονική Αποστολή στον Μοριά 2018», αναρτήθηκε στο <https://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/kalamata/kalamata-ekthesi-gia-ti-galliki-epistimoniki-apostoli-sto-moria> [ημ.προσβ. 21/4/2020].

«Ελευθερολάκωνες», αναρτήθηκε στο <http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/17006-eleyuerolakvnes>. [ημ. προσβ.23/7/2018].

«Ελληνική απογραφή 1828», αναρτήθηκε στο http://el.wikipedia.org/wiki_απογραφή_1828 [ημ. προσβ.2/1/2014].

«Ελληνορωμαϊκή Πολεοδομία», αναρτήθηκε στο [https://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνορωμαϊκή Πολεοδομία](https://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνορωμαϊκή_Πολεοδομία). [ημ. προσβ.19/9/2018].

«Εργοστάσιο Λιναρδάκη», αναρτήθηκε στο https://vidamada.blogspot.com/2018/04/blog-post_28.html. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Εστιατόριο Αρκαδιά», αναρτήθηκε στο <https://www.gargalianoionline.gr/κυπαρισσία-βραβεύτηκε-η-αρκαδιά-γευσ>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης», αναρτήθηκε στο https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαχαριάς_Μπαρμπιτσιώτης. [ημ. προσβ.22/8/2018].

«Ζωοκλοπή», αναρτήθηκε στο <https://el.wikipedia.org/wiki/Ζωοκλοπή>. [ημ. προσβ.31/7/2019].

«Η απογραφή της Κορινθίας στα χρόνια του Όθωνα», αναρτήθηκε στο <http://www.psarikorinthias.gr/newsDetailed.asp?id=409>. [ημ. προσβ.6/8/2018].

«Η ετυμολόγηση σε Διαλεκτικά Γλωσσάρια και Λεξικά: Παραδείγματα από το Κυθηραϊκό Ιδίωμα», αναρτήθηκε στο <http://www.icgl.gr/files/greek/81-853-860.pdf> [ημ.προσβ. 13/9/2015].

«Η καλύβα ψηλά στο βουνό», αναρτήθηκε στο <https://panosz.wordpress.com/2009/07/29/222years>. [ημ. προσβ.6/8/2018].

«Ιερός Ναός Ζωοδόχου Πηγής», αναρτήθηκε στο <https://www.arxon.gr/2018/10/>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Κάστρο του Πέρα», αναρτήθηκε στο http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=19803[ημ. προσβ. 7/12/2014]

«Κουσκούνι – Σωτήρας», αναρτήθηκε στο https://oimaniateseinaipantou.blogspot.com/p/blog-page_279.htm [ημ. προσβ.7/5/2018].

«Κτήριο Τσίλλερ», αναρτήθηκε στο <http://buildings.kalamata2030.gr/78/building>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Μάνη», αναρτήθηκε στο <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CE%BD%CE%B7>. [ημ. προσβ.23/7/2018].

«Modern Greek Dialekts», αναρτήθηκε στο http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_1_1en/index.html. [ημ. προσβ.12/72018].

Μονιούδη-Γαβαλά Δ., 2015, *Η Ελληνική πόλη από τον Ιππόδαμο στον Κλεάνθη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, ΕΜΠ, Αθήνα, αναρτήθηκε στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2927>. [ημ. προσβ.28/4/2018].

«Μπουκουβαλαίοι», αναρτήθηκε στο <https://el.wikipedia.org/wiki> [ημ. προσβ.3/6/2018].

«Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης», αναρτήθηκε στο <http://fa-elia-miet-errata.blogspot.com/2015/06/blog-post.html>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Νεοελληνικές Διάλεκτοι και Ιδιώματα», αναρτήθηκε στο <http://www.xanthi.ilsp.gr/mnemeia/whatdia1.aspx> [ημ. προσβ.12/7/2015].

«Νεοελληνικές διαλέκτοι», αναρτήθηκε στο <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neoellenic/whatisdialect>. [ημ. προσβ.6/10/2018.].

«Νεοελληνικές Διάλεκτοι», αναρτήθηκε στο <http://odeg.gr/oi-neoellenikes-dialektoi.html>. [ημ. προσβ.6/10/2018.].

«Ο Γέρων Βησσαρίων ο Αγαθωνίτης», αναρτήθηκε στο <http://www.romiosini.org.gr/8D0199D0.e1.aspx> [ημ. προσβ.14/6/2018].

«Όθωνας και Αμαλία», αναρτήθηκε στο <https://www.tovima.gr/2015/01/02/politics/othwnas-ta-parapatimata-toy-prwtoy-basilias-elladas/>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Ο Καποδίστριας και οί Μαυρομιχαλαί», αναρτήθηκε στο <https://argolikivivliothiki.gr/2015/07/31/kapodistriasis-4/>[ημ. προσβ.3/3/2015].

«Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι », αναρτήθηκε στο <http://odeg.gr/oi-neoellenikes-dialektoi.html> [ημ. προσβ.23/8/2015].

Πανουτσόπουλος Ν., 2007, *Διυπουργικές σχέσεις κατά την άσκηση δημόσιων πολιτικών. Το παράδειγμα της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς*, Πτυχιακή εργασία, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, αναρτήθηκε στο https://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/18/2/1234.pdf [ημ. προσβ.5/4/2020].

Παπαγρηγορίου Κ., 2019, *Οι Τσιριγώτες μιλούν για το νησί τους, Προβολή και διαχείριση της ιστορίας των Κυθήρων μέσα από τη σύζευξη Πολιτισμικών Διαδρομών και προφορικών μαρτυριών*, αδημοσίευτη διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ «Διαχείριση και Ανάδειξη Πολιτισμικών Αγαθών και Περιβάλλοντος», Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Καλαμάτα, αναρτήθηκε στο: <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/5216> [ημ. προσβ.5/4/2020].

«Πρόνοια Ναυπλίου. Περιδιάβαση στο χώρο και το χρόνο», Γεωργόπουλος Δ., 2014, Ομιλία, Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, Αργος, αναρτήθηκε στο <https://www.academia.edu/37916065> [ημ. προσβ.30/3/2020].

«Περί Βλαχοφώνων», αναρτήθηκε στο http://ethnologic.blogspot.gr/2011/04/blog-post_19.html [ημ. Προσβ. 27/3/2017].

«Πεταλίδι», αναρτήθηκε στο https://el.wikipedia.org/wiki/Πεταλίδι_Μεσσηνίας . [ημ. προσβ.2/8/2018].

«Πεταλίδι», αναρτήθηκε στο <https://www.google.gr/maps/@36.9591354,21.9049303,14z>. [ημ. προσβ.3/8/2018].

«Πεταλίδι Μεσσηνίας», αναρτήθηκε στο https://el.wikipedia.org/wiki/Πεταλίδι_Μεσσηνίας [ημ. προσβ. 13/6/2018].

«Πολεοδομικός Σχεδιασμός – ΣΧΟΟΑΠ», αναρτήθηκε στο <https://www.apd-derpin.gov.gr/index.php/πολεοδομικός-σχεδιασμός-σχοοαπ>. [ημ. προσβ.10/6/2018].

«Προέλευση και ιστορία των Βλάχων», αναρτήθηκε στο http://vlahofonoi.blogspot.com/2011/04/blog-post_17.html. [ημ. προσβ.23/9/2018].

«Ρωμαϊκά Βαλανεία στο Πεταλίδι Μεσσηνίας», αναρτήθηκε στο https://aristomenismessinios.blogspot.com/2018/11/blog-post_10.html?sref=fb&fbclid=IwAR3PqFX9. [ημ. προσβ.12/11/2018].

Σπηλιοπούλου Ι., 2016, «Περιδιαβάζοντας τον ιστορικό πυρήνα της Καλαμάτας: νέες προσεγγίσεις ως προς την ανάδειξη και διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ενός σύγχρονου αστικού κέντρου με τη σύμπραξη της τοπικής κοινωνίας», στο: *Προστασία Παραδοσιακών Οικισμών και Σύγχρονος Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός, Πρακτικά Ημερίδας, Καλαμάτα, 11 Οκτωβρίου 2014*. Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού - ΥΠ.ΠΟ.Α. 26^η Ε.Β.Α. – Δήμος Καλαμάτας – ΤΕΕ, Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο Καλαμάτας – «Πανταζοπούλειος Λαϊκή Σχολή», αναρτήθηκε στο: <https://www.ellet.gr/Imerides 2016> (pdf) [ημ. προσβ.5/4/2020].

Σπηλιοπούλου Ι., 2017, «Η προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης μίας σύγχρονης περιφερειακής πόλης: Η περίπτωση της Καλαμάτας», στο: Ρ. Μητούλα (επιμ.), *Ελληνικές Περιφερειακές Πόλεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Αθήνα, 17 Δεκεμβρίου 2016*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, αναρτήθηκε στο:

<http://www.dhee.hua.gr/index.php/el/nea/imerides-syne-dria>, 39-51 [ημ. προσβ.5/4/2020].

«Γάσσος - Χαρακτήρας», αναρτήθηκε στο http://www.livepedia.gr/index.php/Γάσσος_Χαρακτήρας [ημ. προσβ.17/3/2016].

«Τι είναι διάλεκτος», αναρτήθηκε στο <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neoheellenic/whatisdialect> [ημ. προσβ.7/7/2018].

«Το κάστρο του Πέρα», Αναρτήθηκε στο <http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=pera>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Το μνημείο τριών Ναυάρχων», Αναρτήθηκε στο http://dipanoskaltsis.blogspot.com/2016/10/blog-post_36.html. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Το Νόμπελ του Γιώργου Σεφέρη», αναρτήθηκε στο <https://www.sansimera.gr/articles/708>. [ημ. προσβ.26/7/2018].

«Το Ξαρμάτωμα στη Μάνη», αναρτήθηκε στο http://www.mani.org.gr/fonimanis/2001/7_2001xarmatoma.htm[ημ. προσβ.7/6/2017].

«Το Πεταλίδι», αναρτήθηκε στο <https://www.messinialive.gr/wp-content/uploads/2018/01/PETALIDI-PARALIA-APO-PSHLA.jpg>. [ημ. προσβ.6/10/2019].

«Το Πεταλίδι από ψηλά», αναρτήθηκε στο <http://www.youtube.com/watch?v=6trE1WXX-VU>[ημ. προσβ.29/8/2016].

«Το φαινόμενο του Τσιτακισμού στα Πελοποννησιακά ιδιώματα», αναρτήθηκε στο http://www.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/linguistics/Pdf/papers/Pantelidis_2009_8th_ICGL_Tsitakismos.pdf. [ημ. προσβ.23/7/2018].

«1834. Η πρώτη απογραφή του κράτους», αναρτήθηκε στο <http://www.phorum.gr/viewtopic.php?f=51&t=3977#p59639> [ημ. προσβ. 5/2/2014].

«222 χρόνια μετά», αναρτήθηκε στο <https://panosz.wordpress.com/2009/07/29/222years/> [ημ. Προσβ. 15/3/2017].

Πηγές

Ανέκδοτο ημερολόγιο Αντιστράτηγου Μιχαήλ Μαυρομιχάλη του Κυριακούλη, 1941.

Αρχείο Ανεγέρσεως Διδακτηρίου Γυμνασίου Πεταλιδίου.

Αρχείο Γυμνασίου-Λυκείου: Βιβλίων πράξεων Διδακτηριακής Έπιτροπής Πεταλιδίου (1929 - 1932)

Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου: Βιβλίων πράξεων Γυμνασιακοῦ παραρτήματος Μεσσήνης 1955 και ἐξής.

Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου: Μαθητολόγιον Γυμνασιακοῦ παραρτήματος Πεταλιδίου ἀπὸ 1955 και ἐξής.

Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου: Πρωτόκολλον Ἀλληλογραφίας Γυμνασιακοῦ παραρτήματος Μεσσήνης ἀπὸ 1961-1962.

Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου: Βιβλίων Πράξεων Γυμνασίου (Λυκείου) Πεταλιδίου 1962 και ἐξής.

Αρχείο Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου, Συμβόλαιον δωρεᾶς ἀριθμ. 2984/1966.

Αρχείο Γυμνασίου Πεταλιδίου: Βιβλίων Πράξεων Γυμνασίου (Λυκείου) Πεταλιδίου 1972-1976.

Αρχείο Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου: Πολεοδομικός φάκελος κτηρίου Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου.

Αρχείο Δήμου Πεταλιδίου: Μητρώο Αρρένων της Κοινότητας Πεταλιδίου.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Β΄, Ἀθήνα, 1972, 70.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας,, τόμ. Γ΄, Ἀθήνα, 1971, 410-415.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821 - 1832. *Αἰῒθνικαὶ Συνελεύσεις*, Β΄, Ἀθῆναι 1973, 59 – 60.

Αρχεῖα Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίου Νικολάου Πεταλιδίου, Βιβλίο γάμων.

Αρχείο Ι.Ν Ζωδόχου Πηγῆς Πεταλιδίου.

Αρχείο οικογένειας Δημητρακόπουλων στην Αλωνίσταινα, ιδιοκτησίας Δικηγόρου Σπύρου Δημητρακόπουλου.

Αρχεῖα της Ὑπηρεσίας Φάρων

ΓΑΚ, Ἀριστεῖα, φακ. 1, ἔγγρ. 080

ΓΑΚ, Ἀριστεῖα, φακ. 1, ἔγγρ. 083, αναφορά ἀπὸ 27 Ἀπριλίου 1835.

- ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Αργολίδας, Αρχείον Ἐπαρχιακῆς Δημογεροντίας Ναυπλίου, φ. 6, 7 και 21.
- ΓΑΚ, Γενικὴ Γραμματεία, φ.254, 22 Αὐγούστου 1831, Διευθυντῆς Καλαμάτας, Ἰ. Τομπάκης ἀπὸ Καλαμάτα πρὸς Κυβέρνησιν.
- ΓΑΚ Μεσσηνίας: Βιβλίον πράξεων Ἀστικοῦ σχολείου 1939-1944.
- ΓΑΚ. Ὑπ. Ἐσωτ.φακ. 50.
- ΓΑΚ. Ὑπ. Ἐσωτ.φακ. 55.
- ΓΑΚ. Ὑπ. Ἐσωτ.φακ. 56.
- ΓΑΚ. Ὑπ. Ἐσωτ.φακ. 57.
- ΓΑΚ, Ὑπ. Πολ. 14 Ιούλη 1827. Φακ. 200.
- ΓΑΚ. Φακ. Γιαννουζάκου.
- Ἐγγραφο Συλλόγου Διδασκόντων Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου 86/24-03-2008.
- Εφημ. «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς», 13 Ἰουνίου 1836 φ. 2. Σ. 8α.
- Εφημ. «Δῆμος», φ. 8 Σεπτεμβρίου 1876.
- Εφημ. «Σημαία» αρ.φ. 8., 9 Ἰουνίου 1960.
- Εφημ. «Ταχυδρόμος Καλαμῶν», 6 Δεκεμβρίου 1909.
- Εφημ. «Φήμη», 22 Δεκεμβρίου 1837.
- Εφημ. «ΦΩΣ», 25 Αὐγούστου 1900.
- Εφημ. «ΦΩΣ», 17 Σεπτεμβρίου 1906.
- Εφημ. «ΦΩΣ», 13 Ἰουλίου 1906.
- Εφημ. «ΦΩΣ», 28 Σεπτεμβρίου 1906.
- Μανιατάκειον Ἴδρυμα, Πρόγραμμα Διεθνούς Συνεδρίου «*Ἱστορικὴ μνήμη και οικονομικὴ ἀνάπτυξη*», 2-5 Ιουλίου 2009, Αθήνα-Κορώνη.
- Μαστραγγελόπουλος Β. - Κουλουκέα Ε. - Καρλαύτη Σ., 1994-1995, *Παραδοσιακὰ κτήρια στο Πεταλίδι*, ἀνέκδοτη μελέτη, Αρχεῖο Λυκείου Πεταλιδίου.
- Μοσχονάς, ἐνθετο «Ἐπτὰ Ἡμέρες», εφημ. «Καθημερινή», 1-11-98.
- Μπουγάς Ι., 2018, *Ἱστορία της ἐκκλησίας της Μεσσηνίας 1833-1900 μέσα ἀπὸ ἀνέκδοτες πηγές*, ἀδημοσίευτη, παραχώρηση ἀπὸ το προσωπικὸ ἀρχεῖο του συγγραφέα.

Νόμος Η, 9/17 Ιουνίου 1848.

Νόμος ΣΑ΄, 1867.

Νόμος ΒΥΣΤ΄, 1896.

Νόμος ΒΨΝΕ΄, 1900.

Νόμος ΓΩΛΣΤ΄, 23/25 Ιουλίου 1911.

Υπουργική Απόφαση 20521/Γ1/15-02-2008.

ΦΕΚ. Άρ.φυλ. 52, 25 Νοεμβρίου 1858, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 34, 19 Σεπτεμβρίου 1863, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 38, 10 Μαΐου 1866, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 67, 19 Όκτωβρίου, 1866, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 18, 2 Μαρτίου 1866, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 46, 4 Αύγούστου 1867, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 22, 26 Ιουνίου 1870, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ.φυλ. 17, 18, Μαΐου 1871, ««Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν»

ΦΕΚ Άρ.φυλ. 15, 25 Απριλίου 1872, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 25, 10 Ιουλίου 1874, «Άγγελίαι άφορῶσαι τήν δημοσίαν ύπηρεσίαν».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 10, 14 Ιανουαρίου 1906, «Περί άναγκαστικῶς άπαλλοτριωτέων κτημάτων, καταλαμβανομένων διά τήν έξαγωγήν πετρωμάτων πρός κατασκευήν τοῦ λιμένος Μεσσήνης»

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 25, 16 Ιουνίου 1871, «Περί διανομῆς καί διαθέσεως τῆς έθνικῆς γῆς».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 51, 26 Σεπτεμβρίου 1836, «Περί διοργανισμοῦ τῆς έξωτερικῆς τελωνιακῆς διευθύνσεως».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 1, 1838, 1 Ιανουαρίου 1838: «Περί παραχωρήσεως έθνικῶν γαιῶν εἰς τοὺς φαλαγγίτας».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 7, 26 Φεβρουαρίου 1836, «Περί Συντάξεως Στατιστικῆς ὄλων τῶν Έθνικῶν Κτημάτων καί Βασιλικῶν Νομημάτων τοῦ Βασιλείου».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 267, 29 Σεπτεμβρίου, 1886, «Περὶ συστάσεως ἔμπορ. Πανηγύρεως ἐν Πεταλιδίῳ, πρωτεύουσι τοῦ Δήμου Κορώνης».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 4, 4 Μαρτίου 1833, «Περὶ τιμωρίας τῶν κατὰ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἐγκλημάτων καὶ σφαλμάτων».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 37, 31 Δεκεμβρίου 1845, «Περὶ τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Ὑγειονομείων καὶ Λοιμοκαθαρτηρίων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος».

ΦΕΚ Άρ. φυλ. 22, 16 Ἰουνίου 1834: «Περὶ τῶν μὴ ἐν ἐνεργείᾳ Ὑπαξιωματικῶν, στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης».

Φερέτος Μ., ΓΑΚ, Γενικὴ Γραμματεία 22 Αὐγούστου 1828, φακ 118.

Πηγές εικόνων

Εικ. 1, 3: ΚΙΚΡΕ Numismatic Collection.

Εικ. 2: Παντζόπουλος 2012, 101.

Εικ. 4-15, 20-21, 36-41, 46, 60-61, 63-65, 68, 70-72, 74-75, 79-82, 87-88, 96-97, 103-104, 107-110, 113-119, 121-122, 124, 126-132, 134-135, 137-141, 145-155, 157, 167, 170, 175, 177: ἀπὸ το προσωπικὸ ἀρχεῖο τῆς συγγραφέως.

Εικ. 16-19, 22-35: Αραπογιάννη 2009, 93-105.

Εικ. 42-45: Αναρτήθηκαν στο <http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=pera>.

Εικ. 47-49, 66-67, 76-78, 83-86, 89-90, 92, 112, 156, 165, 168-169, 174: παραχώρηση ἀπὸ το ἀρχεῖο τοῦ πρώην Δήμου Πεταλιδίου.

Εικ. 50: Πανταζόπουλος 2012, 64.

Εικ. 51: Αναρτήθηκε στο http://dipanoskaltsis.blogspot.com/2016/10/blog-post_36.html.

Εικ. 52: Βαγιακάκος 2009, 153.

Εικ. 53, 95: Σπηλιοπούλου 2013, 184, 208.

Εικ. 54: Πανταζόπουλος 2012, 76.

Εικ. 56: Βαγιακάκος 2009, 142.

Εικ. 57: Βαγιακάκος 2009, 149.

Εικ. 55, 171-173: Αναρτήθηκαν στο <http://fa-elia-miet-errata.blogspot.com/2015/06/blog-post.html>.

Εικ. 58: Αναρτήθηκε στο <https://www.defence-point.gr/news/ellinikos-stratos-i-epochi-toy-othona-kai-tis-theme-liosis-1833-63-foto>.

Εικ. 59: Αναρτήθηκε στο <https://www.tovima.gr/2015/01/02/politics/othwnas-ta-parapatimata-toy-prwtoy-basilia-tis-elladas/>

Εικ. 62: Αναρτήθηκε στο https://vida-omada.blogspot.com/2018/04/blog-post_28.html

Εικ. 69: Καπετανάκης 2008, εξώφυλλο.

Εικ. 73: Αναρτήθηκε στο <https://www.arxon.gr/2018/10/>.

Εικ. 91: Από το αρχείο του Γυμνασίου Πεταλιδίου.

Εικ. 93-94: Αλεμάγκος 1996, Εξώφυλλο, 120.

Εικ. 99-102, 105-106, 111, 120, 123, 125, 136: Μαστραγγελόπουλος – Κουλουκέα - Καρλαύτη (ανέκδοτη μελέτη), 1994-1995.

Εικ. 98, 158: Αναρτήθηκε στο <https://www.messinia.live.gr/wp-content/uploads/2018/01/PETALIDI-PARALIA-APO-PSHLA.jpg>.

Εικ. 133: Αναρτήθηκε στο <http://buildings.kalamata2030.gr/78/building>.

Εικ. 142-143: Σπηλιοπούλου 2012, 690, 687.

Εικ. 144: Αναρτήθηκε στο http://omorfimani.blogspot.com/2015/09/blog-post_19.html.

Εικ. 159: Αναρτήθηκε στο <https://www.gargalianoionline.gr/κυπαρισσία-βραβεύτηκε-η-αρκαδιά-γευσ>.

Εικ. 160: Από το προσωπικό αρχείο του Δημητρίου Δημόπουλου.

Εικ. 161-164: Από το προσωπικό αρχείο της Σοφίας Ζέρβα.

Εικ. 166: Μαρκόπουλος 1903: Εξώφυλλο.

Εικ. 176: Αναρτήθηκε στο <http://toufas.blogspot.gr/2011/08/blog-post.html>.

Εικ. 178-182: Ευσταθίου 2008, 62, 78, 112, 311-312.

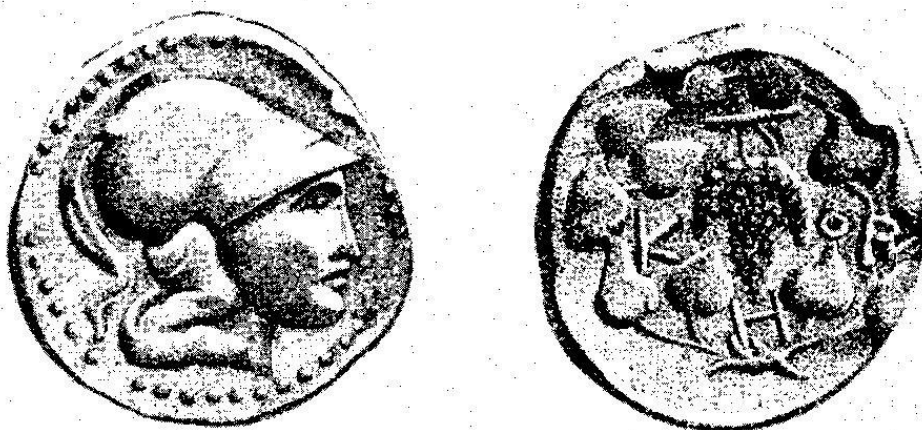
Εικ. 183-185: Από το προσωπικό αρχείο της οικ. Κατίνας Μαυρομιχάλη.

Εικ. 186: Σαΐτας 2011, 139.

Απεικονιστικό Υλικό

Εικ.1: Χάλκινο νόμισμα, Αχαϊκή Συμπολιτεία, Κορώνη, περ. 191-146 π.Χ. Εμπρ.: Ζευς ιστάμενος αρ. Οπ.: Γυναικεία μορφή (Αχαΐα) καθισμένη αρ., ΑΧΑΙΩΝ ΚΟΡΩΝΑΙΕΩΝ.

Εικ.2: Αργυρό νόμισμα Αρχαίας Κορώνης, μεταξύ του 220 και 184 π. Χ.

Εικ. 3: Χάλκινο νόμισμα, Ασίνη επί Σεπτιμίου Σεβήρου (193–211), περ. 198-209 μ.Χ.
Εμπρ.: Αυτοκρατορική προτομή δ. Οπ.: Ποσειδών ιστάμενος αρ.

Εικ.4: Περιοχή αρχαίου μόλου, στην παραλία του Πεταλιδίου, στη θέση «Φάρος».

Εικ.5: Τμήμα του τείχους της Ακρόπολης της αρχαίας Κορώνης.

Εικ. 6: Τμήμα του τείχους της Ακρόπολης της αρχαίας Κορώνης.

Εικ. 7: Τμήμα του τείχους της Ακρόπολης της αρχαίας Κορώνης.

Εικ.8: Τμήμα του τείχους της Ακρόπολης της αρχαίας Κορώνης.

Εικ.9: Διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη υστερορρωμαϊκής περιόδου στην περιοχή της Ακρόπολης.

Εικ.10: Κατάλοιπα οικοδομήματος της υστερορρωμαϊκής περιόδου στην περιοχή της Ακρόπολης.

Εικ. 11: Ερείπια κατοικιών υστερορωμαϊκών χρόνων, στην περιοχή της Ακρόπολης.

Εικ. 12: Θεμέλια κατοικιών υστερορωμαϊκών χρόνων, στην περιοχή της Ακρόπολης.

Εικ.13: Αρχαίο οικοδομικό υλικό ενσωματωμένο σε μάντρα ιδιοκτησίας στην Ακρόπολη.

Εικ. 14: Αρχαίο οικοδομικό υλικό ενσωματωμένο σε μάντρα ιδιοκτησίας στην Ακρόπολη.

Εικ.15: Αρχαίο οικοδομικό υλικό ενσωματωμένο σε μάντρα ιδιοκτησίας στην Ακρόπολη.

Εικ.16: Συγκρότημα (έπαυλη) ρωμαϊκών χρόνων στη θέση «Λουτρό», 1,5 χλμ βόρεια από το Πεταλίδι.

Εικ.17: Μωσαϊκά δάπεδα συγκροτήματος (έπαυλης) ρωμαϊκών χρόνων στη θέση «Λουτρό», 1,5 χλμ βόρεια από το Πεταλίδι.

Εικ.18: Τμήματα κατεστραμμένου μωσαϊκού δαπέδου και κατεστραμμένοι τοίχοι υστερορωμαϊκών χρόνων.

Εικ.19: Πυκνά ερείπια κτηρίων που προέρχονται από αλληπάλληλες οικοδομικές φάσεις των υστερορωμαϊκών χρόνων.

Εικ.20: Πλινθόχτιστο οικοδόμημα υστερορωμαϊκών χρόνων, που σώζεται πάνω από το σημερινό Γυμνάσιο Πεταλιδίου.

Εικ. 21: Νεκροταφείο υστερορωμαϊκών χρόνων, που σώζεται πάνω από το σημερινό Γυμνάσιο Πεταλιδίου.

Εικ. 22: Μεγάλος αριθμός αγγείων που χρονολογούνται στο 2ο και 3ο αι. π. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 23: Κεφαλή γυναικείου αγάλματος που φέρει κάλυμμα, πιθανόν «επίβλημα», 2^{ος} αι. μ. Χ, Κεφαλή γυναικείου αγάλματος Β΄ μισό 3^{ου} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 24: Πόδι τραπεζοφόρου, 1^{ος} – 3^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

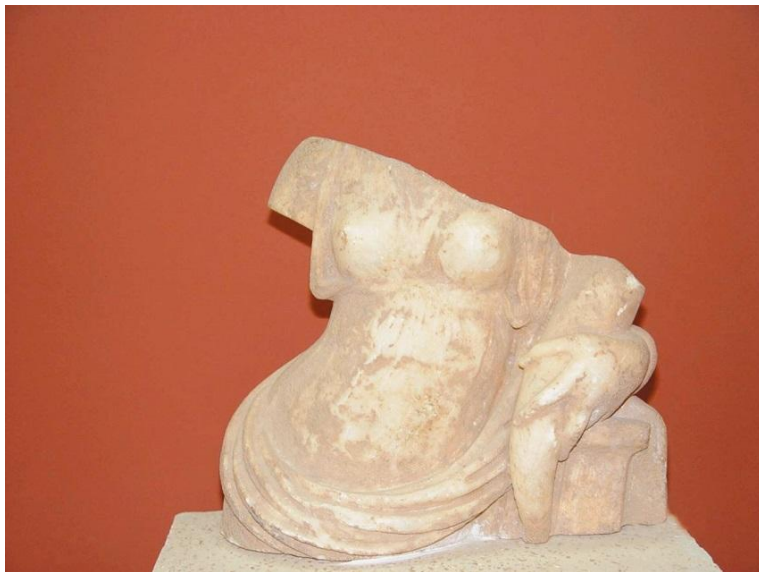
Εικ. 25: Τμήμα ποδιού τραπεζοφόρου, με μορφή δελφινιού που δαγκώνει χταπόδι, 1^{ος} -3^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 26: Αγαλμα ιματιοφόρου ανδρός , 3^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 27: Κορμός γυναικείου αγάλματος, 1^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 28: Κορμός γυναικείου αγάλματος. Η μορφή κρατά το κέρας της Αμάλθειας, σύμβολο αφθονίας, 1^{ος} αι. π. Χ - 1^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 29: Τμήμα σαρκοφάγου με ανάγλυφη διακόσμηση κεφαλής του Άττιδος, ασιατικής θεότητας, αντίστοιχης του Άδωνη, εραστή της Αφροδίτης, 2^{ος} -3^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 30: Επιτύμβια στήλη από γκρίζο, λακωνικό μάρμαρο. Εικονίζεται η μορφή τη νεκρής στον τύπο της «Μικρής Ηρακλειώτισσας», 2^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 31: Ιωνικό κιονόκρανο, 1^{ος} αι. π. Χ - 4^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

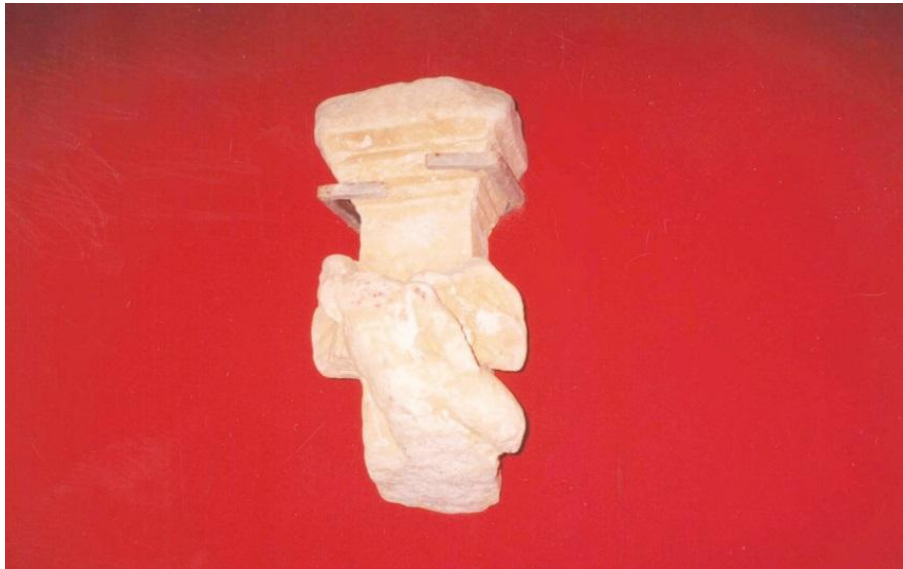
Εικ. 32: «Σήκωμα» (μαρμάρινος ζυγός), 1^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 33: «Σήκωμα» (μαρμάρινος ζυγός), 1ος αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 34: Διάσπαρτα μέλη που φυλάσσονταν στο Γυμνάσιο. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 35: Πόδι τραπεζοφόρου με ανάγλυφη διακόσμηση ιπτάμενου ερωτιδέα, 3^{ος} αι. μ. Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας στην Καλαμάτα.

Εικ. 36: Κιονόκρανα και ένας σπόνδυλος που παραμένουν στον εσωτερικό χώρο του Γυμνασίου Πεταλιδίου.

Εικ. 37: Απαλλοτριωμένος χώρος από την αρχαιολογική υπηρεσία, με ερείπια ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών οικοδομημάτων. Βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο, πηγαίνοντας για Κορώνη.

Εικ. 38: Απαλλοτριωμένος χώρος από την αρχαιολογική υπηρεσία, με ερείπια ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών οικοδομημάτων. Βρίσκεται στον κεντρικό παραλιακό δρόμο Πεταλίδι - Κορώνη.

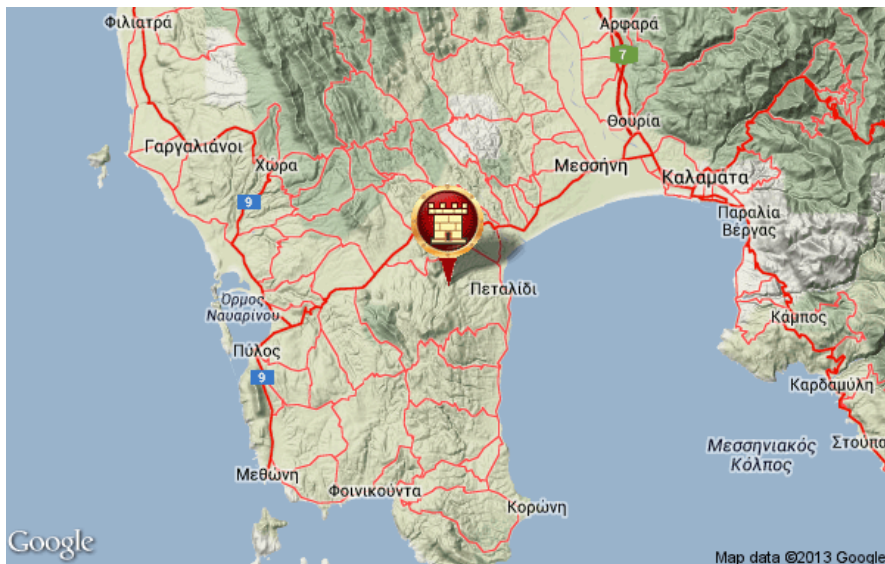
Εικ. 39: Νέα αρχαιολογικά ευρήματα, που ήλθαν στο φως εξαιτίας οικοδομικών εργασιών, σε οικοδομή που βρίσκεται πάνω από τον κεντρικό παραλιακό δρόμο Πεταλίδι - Κορώνη.

Εικ. 40: Λουτρά υστερορωμαϊκής εποχής, στην ιδιοκτησία του κ. Γεωργίου Γρουσουζάκου, κοντά στην παραλία του Πεταλιδίου, στη Βρύση του «Ψεύτη».

Εικ. 41: Λουτρά υστερορρωμαϊκής εποχής, στην ιδιοκτησία του κ. Γεωργίου Γρουσουζάκου, κοντά στην παραλία του Πεταλιδίου, στη Βρύση του «Ψεύτη».

Εικ. 42: Το κάστρο του Πέρα, κοντά στο χωριό Πανιπέρι, το αναφερόμενο στις πηγές από το 1409 και εξής ως Castro Leone.

Εικ. 43: Το κάστρο του Πέρα, κοντά στο χωριό Πανιπέρι, το αναφερόμενο στις πηγές από το 1409 και εξής ως Castro Leone.

Εικ. 44: Το κάστρο του Πέρα, κοντά στο χωριό Πανιπέρι, το αναφερόμενο στις πηγές από το 1409 και εξής ως Castro Leone.

Εικ. 45: Το κάστρο του Πέρα, κοντά στο χωριό Πανιπέρι, το αναφερόμενο στις πηγές από το 1409 και εξής ως Castro Leone.

Εικ. 46: Το Πεταλίδι από ψηλά σχηματίζει όρμο σε σχήμα πετάλου. Θέα από το Κάστρο του Πέρα.

Εικ. 47: Αεροφωτογραφία του Πεταλιδίου από ψηλά που σχηματίζει όρμο σε σχήμα πετάλου.

Εικ.48: Αεροφωτογραφία του Πεταλιδίου από ψηλά που σχηματίζει όρμο σε σχήμα πετάλου.

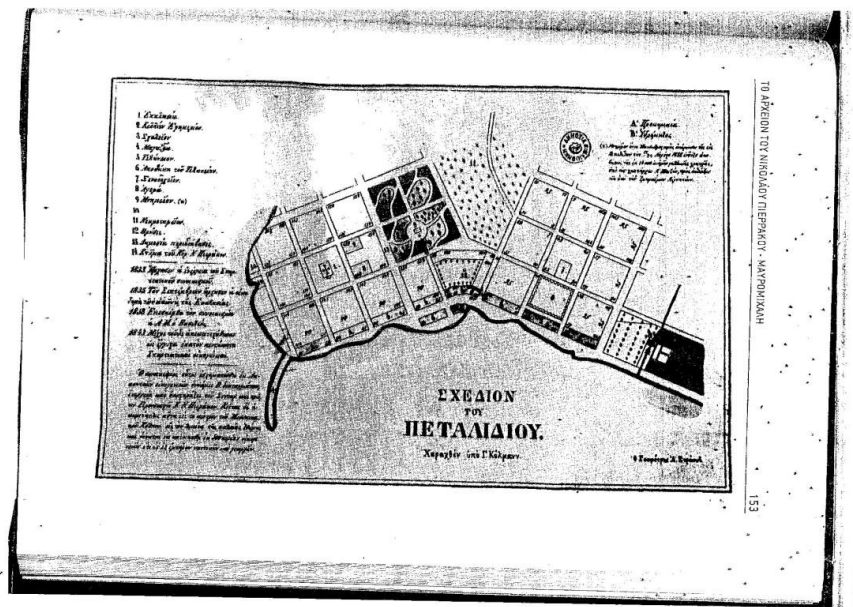
Εικ.49: Αεροφωτογραφία του Πεταλιδίου από ψηλά που σχηματίζει όρμο σε σχήμα πετάλου.

Εικ. 50: Απόβαση του Maison στο Πεταλίδι. Λιθογραφία του Frey σε σχέδιο του Watier. Πινακοθήκη Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Συλλογή Ν. Δικαίου.

Εικ. 51: Μνημείο ναυμαχίας Ναυαρίνου στην Πύλο.

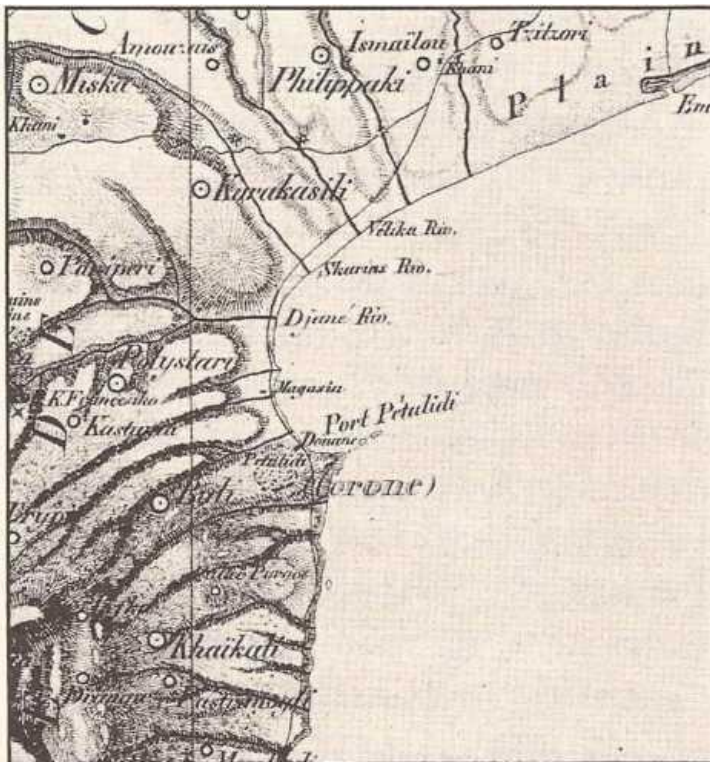

Εικ. 52: Πολεοδομικό σχέδιο Πεταλιδίου

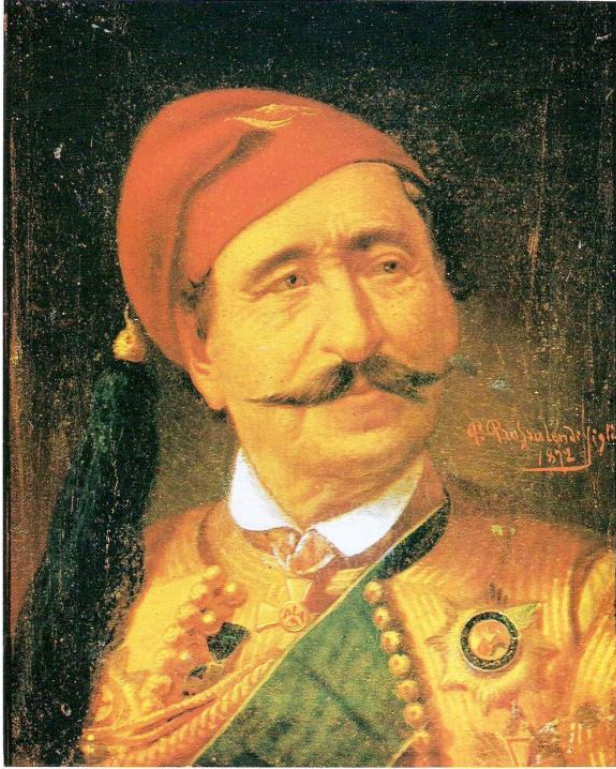

Εικ. 53: Ο αποθνήσκων Λέων των Βαυαρών στην Πρόνοια του Ναυπλίου, λαξευμένος σε φυσικό βράχο. Ένα έργο του Βαυαρού γλύπτη Chr. H. Siegel (1840-41)

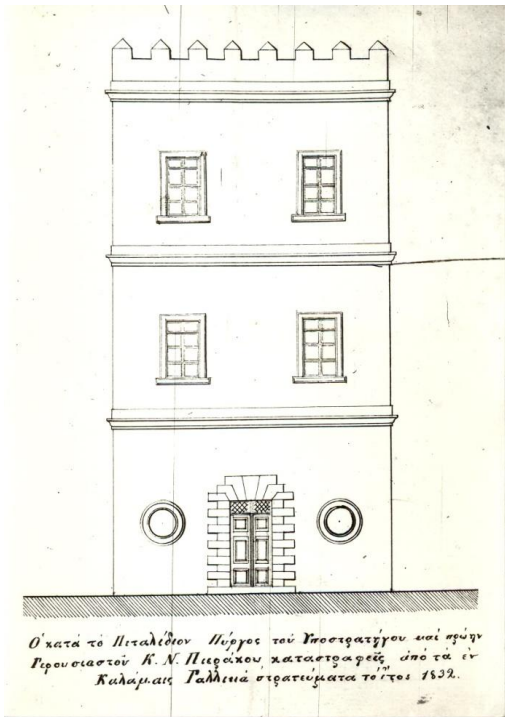
Εικ. 54: Χάρτης Περιοχής Γαλλικής Αποστολής του Μορέως.

Εικ. 55: Νικόλαος Πιερράκος Μαυρομιχάλης, Παύλου Προσαλέντη, 1892.

Εικ. 56: Ξυλογραφία του Νικόλαου Πιερράκου από το Εθνικό Ημερολόγιο Βρετού του 1865.

Εικ. 57: Πολυτελής πυργοειδής κατοικία του Νικόλαου Πιερράκου στο Πεταλίδι. Καταστράφηκε από τα Γαλλικά στρατεύματα στην Καλαμάτα, το 1832.

Εικ. 58: Βαυαροί αξιωματικοί.

Εικ. 59: Όθωνας και Αμαλία σε περιοδεία.

Εικ. 60: Μάρτης Γρουσουζάκος στο ελαιοτριβείο.

Δημήτριος Ηλία Γρουσουζάκος, Αθήνα 1927

Εικ. 61: Δημήτριος Γρουσουζάκος στην Αθήνα, 1927.

Εικ. 62: Ελαιουργείο Λιναρδάκη – Στρούμπου.

Εικ. 63: Η οικία Αλέπη σε παλαιότερη φωτογραφία, πριν την ανακαίνισή της.

Εικ. 64: Η οικία Αλέπη σε πρόσφατη φωτογραφία, μετά την ανακαίνισή της.

Εικ. 65: Το υπέρθυρο της οικίας Αλέπη που μαρτυρά το έτος κατασκευής της.

Εικ. 66: Κατερίνα Μαυρομιχάλη, κόρη Νικολάου Μαυρομιχάλη.

Κηδεία Πέτρου Μαυρομιχάλη-Εφτά αδελδές του.

Εικ. 67: Η κηδεία του Πέτρου Μαυρομιχάλη. Μοιρολογούν στον τάφο του οι επτά αδερφές του.

Εικ. 68: Παρέα Μανιατών στο Πεταλίδι (2015), από αριστερά διακρίνονται οι: Ξαρχάκος Δημητράκης, Γρουσουζάκος Μάρτης, Αλέπης, Θύμιος, Ξαρχάκος Πέτρος.

Εικ. 69: Το αριστείο - μετάλλιο που δόθηκε στους αγωνιστές της Επανάστασης, σύμφωνα με το Β.Δ. της 20ης Μαΐου του 1834.

Εικ 70: Η Βρύση του Ψεύτη.

Εικ. 71: Ιερός Ναός του Αγίου Νικολάου, στην κεντρική πλατεία του Πεταλιδίου.

Εικ. 72: Μαρμάρινη επιγραφή με τη χρονολογία 1881, στο πίσω μέρος του ιερού του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου στο Πεταλίδι.

Εικ. 73: Ιερός Ναός Ζωοδόχου Πηγής Πεταλιδίου.

Εικ. 74: Η ιερή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής της Πεταλιδιώτισσας

Εικ. 75: Η ιερή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής της Πεταλιδιώτισσας

Εικ. 76: Η ιερή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής της Πεταλιδιώτισσας σε περιφορά από παλαιότερα χρόνια (Δεκαετία 1960).

Εικ. 77: Η ιερή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής της Πεταλιδιώτισσας σε περιφορά από παλαιότερα χρόνια (Δεκαετία 1960).

Εικ. 78: Η ιερή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής της Πεταλιδιώτισσας σε περιφορά από παλαιότερα χρόνια (Δεκαετία 1960).

Εικ. 79: Το εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής στου «Μπαλή».

Εικ. 80: Το εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής στου «Μπαλή».

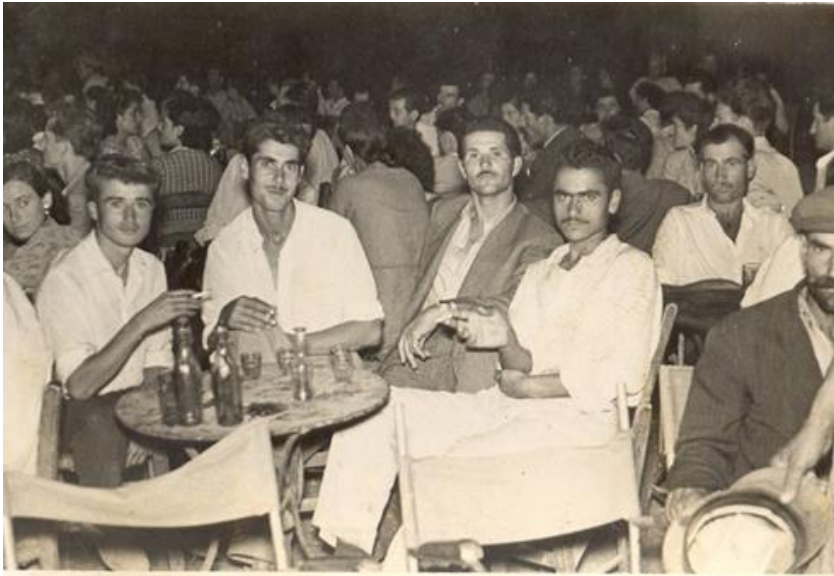
Εικ. 81: Εσπερινός στο εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής στου «Μπαλή», 25/7/2019.

Εικ. 82: Εσπερινός στο εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής στου «Μπαλή», 25/7/2019.
Εικόνισμα της Αγίας Παρασκευής.

Εικ.83: Το πανηγύρι του Πεταλιδίου στην παραλία, σε παλαιότερα χρόνια.

Εικ. 84: Το πανηγύρι του Πεταλιδίου στην παραλία, σε παλαιότερα χρόνια.

Εικ. 85: Το Δημοτικό Σχολείο Πεταλιδίου, που βρισκόταν στην κεντρική πλατεία Πεταλιδίου. Κατεδαφίστηκε στα τέλη του 1970.

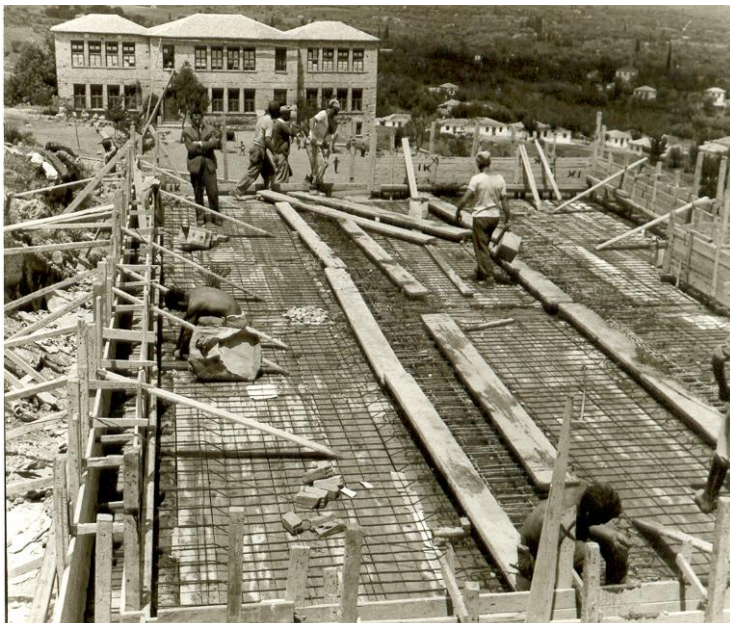
Εικ. 86: Ηρώ, στην κεντρική πλατεία του Πεταλιδίου, απέναντι από το Δημοτικό Σχολείο.

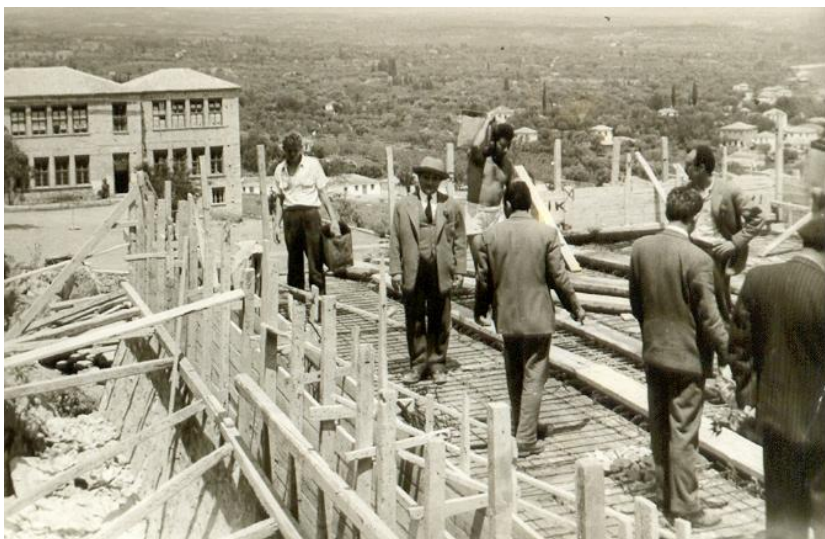
Εικ. 87: Παραδοσιακό πέτρινο κτήριο στο Πεταλίδι, ιδιοκτησίας Θεόδωρου Τσιμικλή, στο οποίο στεγαζόταν το Ελληνικό Σχολείο του Πεταλιδίου. Υπάρχει ακόμα η ταμπέλα του σχολείου πάνω από την πόρτα.

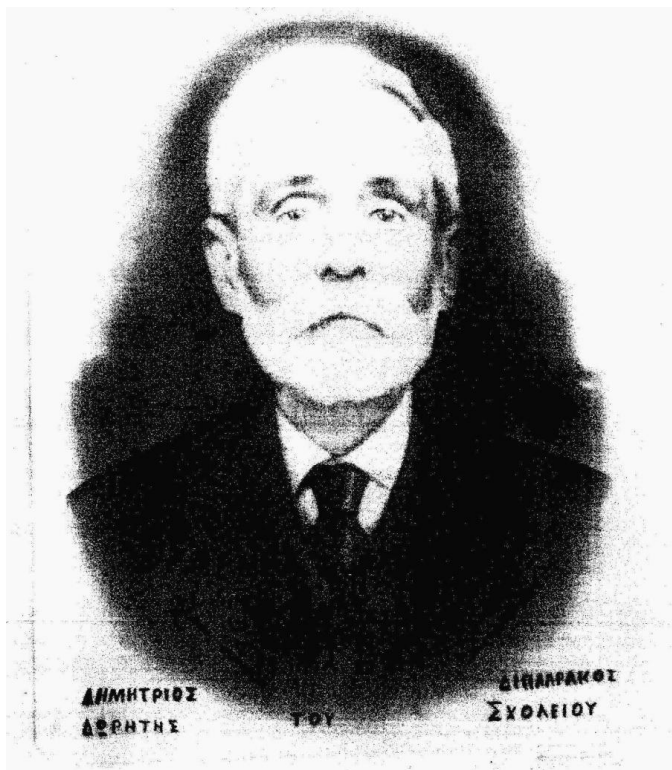
Εικ. 88: Παραδοσιακό πέτρινο κτήριο στο Πεταλίδι, ιδιοκτησίας Θεόδωρου Τσιμικλή, στο οποίο στεγαζόταν το Ελληνικό Σχολείο του Πεταλιδίου. Υπάρχει ακόμα η ταμπέλα του σχολείου πάνω από την πόρτα.

Εικ. 89: Το κτήριο του Γυμνασίου Πεταλιδίου, όπως φαίνεται από τη δεξαμενή ύδρευσης του Πεταλιδίου, την εποχή που αυτή κατασκευαζόταν, το 1959 επί προεδρίας Σταύρου Μαργιόλη.

Εικ. 90: Το κτήριο του Γυμνασίου Πεταλιδίου, όπως φαίνεται από τη δεξαμενή ύδρευσης του Πεταλιδίου, την εποχή που αυτή κατασκευαζόταν, το 1959 επί προεδρίας Σταύρου Μαργιόλη.

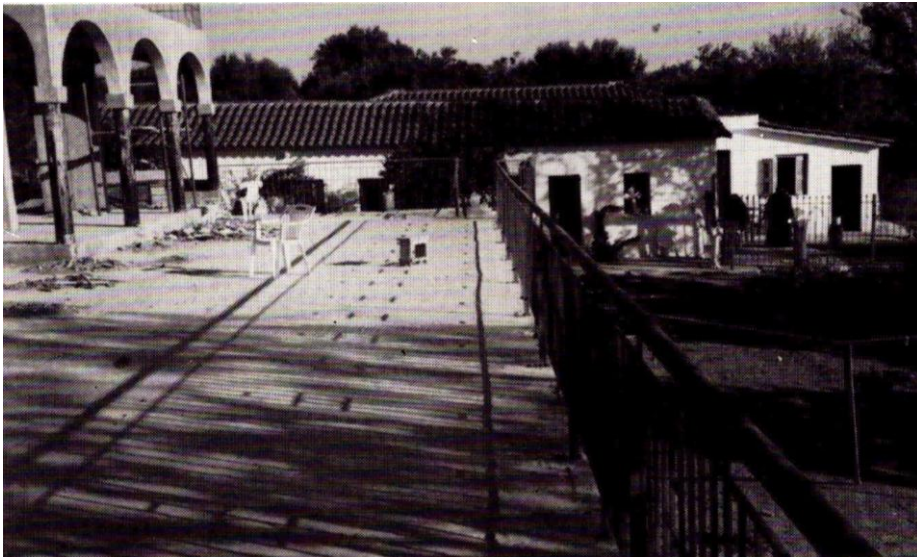
Εικ. 91: Φωτογραφία του Δημητρίου Διπλαράκου, δωρητή του κτηρίου του Γυμνασίου Πεταλιδίου.

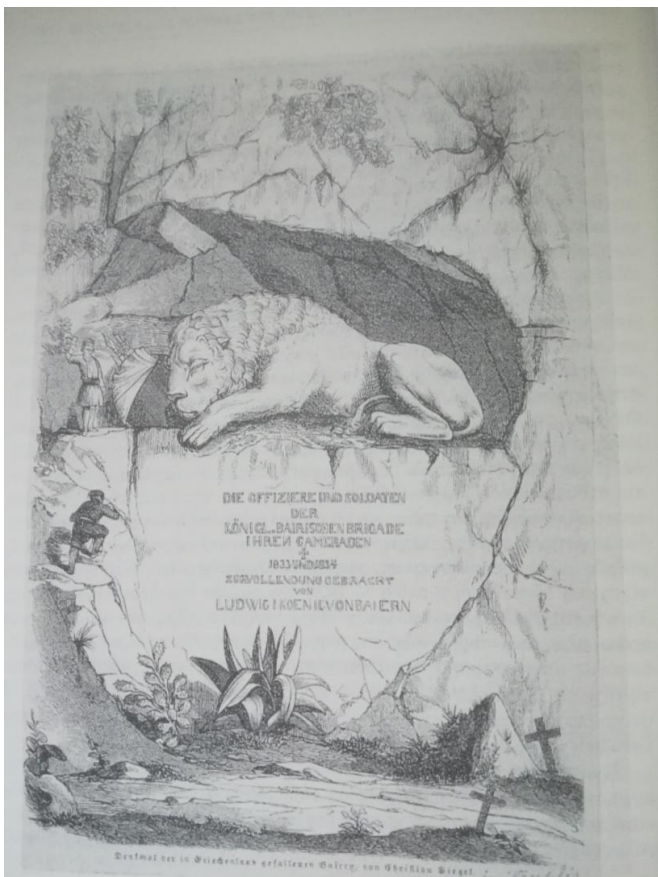
Εικ. 92: Πολυπληθής τάξη μαθητών τη δεκαετία του '60, στο Γυμνάσιο Πεταλιδίου.

Εικ. 93: Χρυσόστομος Αλεμάγκος, Επίσκοπος Σύδνεϋ

Εικ. 94: Το Μετόχι της Παναγίας της Γοργοπηκόου, στο Πεταλίδι.

Εικ. 95. Ανυπόγραφο χαρακτικό σε αστάλι (24,0 χ 16,7 εκ.), το οποίο αναπαριστά το Μνημείο της Πρόνοιας και βρίσκεται στο Μουσείο του βασιλιά Όθωνα στο Οττομπρούν.

Εικ. 96: Τα σπίτια γύρω από την πλατεία του Αγίου Νικολάου στο Πεταλίδι με τη συνεχή δόμηση.

Εικ. 97: Τα σπίτια γύρω από την πλατεία του Αγίου Νικολάου στο Πεταλίδι με τη συνεχή δόμηση.

Εικ 98: Αεροφωτογραφία του Πεταλιδίου, στην οποία φαίνεται η ρυμοτομία του Πεταλιδίου σήμερα και η συνεχής του δόμηση περιμετρικά της πλατείας.

Εικ. 99: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδι.

Εικ. 100: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδα ιδιοκτησία Αικατερίνης Μαρτάκου.

Εικ. 101: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδι. Η στέγη φέρει γείσο αποτελούμενο από τρεις σειρές κεραμιδιών, ενώ στο ανώφλι του κεντρικού θυρώματος υπήρχε λιθάρι που λέγεται «κλειδί».

Εικ. 102: Ισόγεια λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία του Πεταλιδίου, με καμάρα στην κεντρική είσοδο.

Εικ. 103: Ισόγεια λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία του Πεταλιδίου, με καμάρα στην κεντρική είσοδο.

Εικ. 104: Ισόγεια λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία του Πεταλιδίου.

Εικ. 105: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδι με εμφανή τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικού ρυθμού, όπως ο εξώστης με τα μεταλλικά φουρούσια στο κέντρο της πρόσοψης.

Εικ. 106: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδι με εμφανή τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικού ρυθμού, όπως ο εξώστης με τα μαρμάρινα φουρούσια.

Εικ. 107: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία στο Πεταλίδι με εμφανή τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικού ρυθμού, όπως ο εξώστης με τα μεταλλικά φουρούσια στο κέντρο της πρόσοψης.

Εικ. 108: Λιθόκτιστη κατοικία στο Πεταλίδι με εμφανή τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικού ρυθμού, όπως ο εξώστης με τα μαρμάρινα φουρούσια.

Εικ. 109: Λιθόκτιστη παραδοσιακή κατοικία που ανήκει σε Ανεβοκατεβάτες, στην οικογένεια Κουτσοδημητρόπουλου.

Εικ. 110: Κατοικία της πρώιμης νεοκλασικής περιόδου, ιδιοκτησίας οικ. Μαρκόπουλου.

Εικ. 111: Η περίτεχνη κεντρική είσοδος της οικίας Περικλή Μαργιέλη.

Εικ. 112: Ο Ολλανδός καθηγητής Gerrit-Jan Teriele με την οικογένεια Κουτσοδημητρόπουλου έξω από την οικία τους, όταν επισκέφθηκε το Πεταλίδι, γύρω στα 1960. Πίσω από τον καθηγητή, στην αριστερή πλευρά της οικίας διακρίνεται η επιγραφή, εντοιχισμένη στην οικία.

Εικ. 113: Το ερειπωμένο σπίτι της οικογένειας Μαργιώλη, στην πλατεία του Αγίου Νικολάου.

Εικ. 114: Ερειπωμένη παραδοσιακή οικία απέναντι από την εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής. Από τα πρώτα σπίτια του οικισμού.

Εικ. 115: Ερειπωμένη παραδοσιακή οικία κοντά στην εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής. Από τα πρώτα σπίτι του οικισμού.

Εικ. 116: Χαρακτηριστικό δείγμα μετάβασης από την παραδοσιακή στην πρώιμη νεοκλασική αρχιτεκτονική με έντονα τα στοιχεία του Πυργόσπιτου. Αρχικά ανήκε στην οικογένεια Μολώνη από την Πλάτσα της Μάνης.

Εικ. 117: Χαρακτηριστικό δείγμα μετάβασης από την παραδοσιακή στην πρώιμη νεοκλασική αρχιτεκτονική με έντονα τα στοιχεία του Πυργόσπιτου. Αρχικά ανήκε στην οικογένεια Μολώνη από την Πλάτσα της Μάνης.

Εικ. 118: Τα παράθυρα της οικίας Μολώνη, όμοια με πολεμίστρες που παραπέμπουν σε πυργόσπιτα.

Εικ. 119: Τα παράθυρα και η πόρτα της οικίας Μολώνη, όμοια με πολεμίστρες που παραπέμπουν σε πυργόσπιτα.

Εικ. 120: Η οικία Μολώνη πριν από πρόσφατο σεισμό, όταν ακόμα διατηρούσε τη σκεπή της.

Εικ. 121: Οικία οικογένειας Στραβόλαιμου πρώιμης νεοκλασικής περιόδου στην πλατεία του Πεταλιδίου.

Εικ. 122: Πλήρως ανακαινισμένη οικία πρώιμης νεοκλασικής περιόδου ιδιοκτησίας Παναγιώτη Καστόρα.

Εικ. 123: Η οικία Καστόρα πριν την ανακαίνισή της, που ανήκε στην οικογένεια Γριβέα.

Εικ. 124: Οικία που ανήκε στην οικογένεια Μαργιώλη, πρώιμης νεοκλασικής περιόδου.

Εικ. 125: Πρώιμα κτήρια νεοκλασικισμού της οικογένειας Μαργέλη, τα οποία βρίσκονται στην παραλία, κοντά στη βρύση «του Ψεύτη».

Εικ. 126: Το ανακαινισμένο τμήμα της οικίας Μαργέλη, από την αριστερή πλευρά.

Εικ. 127: Το ανακαινισμένο τμήμα της οικίας Μαργέλη, από τη δεξιά πλευρά.

Εικ. 128: Η οικία Μαργέλη διατηρεί τους ηλιακούς της, παντζούρια παλαιού τύπου.

Εικ. 129: Ηλιακοί με σταθερό φεγγίτη της οικίας Μαργέλη, που δεν έχει ανακαινιστεί, κατάλοιπο Βενετοκρατίας.

Εικ. 130: Τα ξύλινα δάπεδα του εξώστη και η κυματοειδής γραμμή στην ανωδομή της οικίας Μαργέλη, στοιχεία της πρώιμης νεοκλασικής περιόδου.

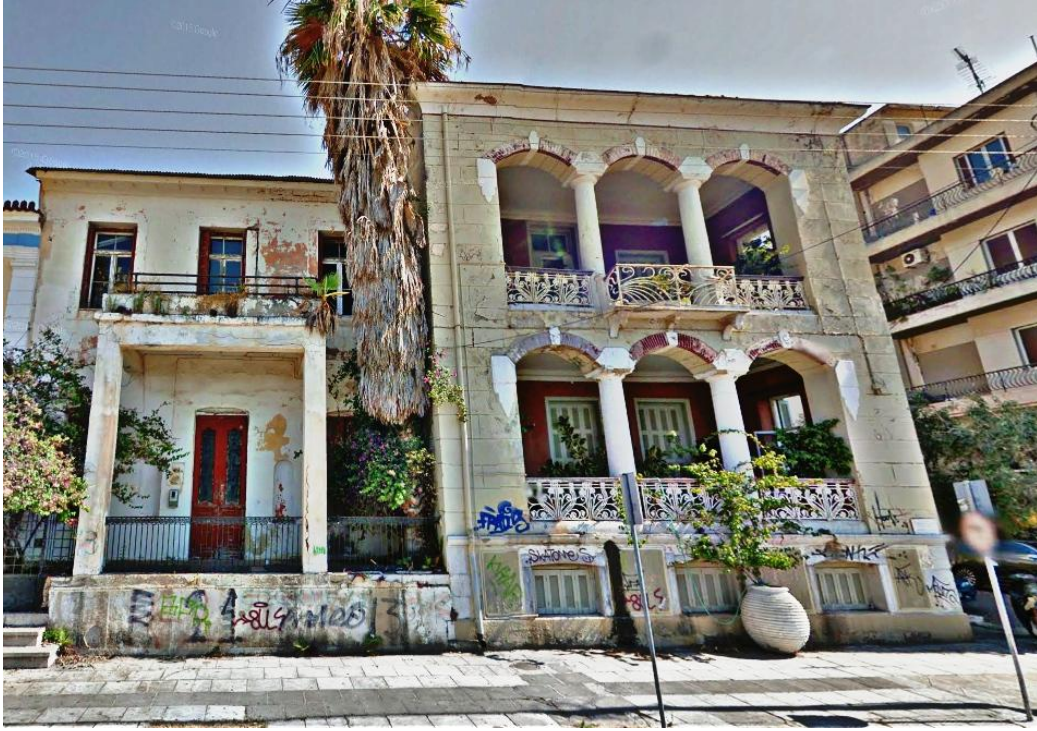

Εικ. 131: Κτήριο της ύστερης νεοκλασικής περιόδου, οικία της οικογένειας Γεωργίου Γρουσουζάκου.

Εικ. 132: Η οικία της οικ. Γρουσουζάκου Γεωργίου από την πλευρά του κεντρικού δρόμου Πεταλίδι - Κορώνη.

Εικ. 133: Το κτήριο Τσίλλερ στην Καλαμάτα, από την πλευρά της παραλίας.

Εικ. 134: Η περίτεχνη κεντρική είσοδος της οικίας Γρουσουζάκου με στοιχεία art deco.

Εικ. 135: Η οικία της οικογένειας Δημοπούλου, στην πλατεία βρύσης.

Εικ. 136: Η οικία της οικ. Δημοπούλου, πριν την ανακαίνισή της.

Εικ. 137: Η μικρή σκεπαστή βεράντα, με μπαλούστρες της οικίας Δημοπούλου.

Εικ.138: Το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου.

Εικ. 139: Το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλιδίου.

Εικ. 140: Τα ανοίγματα ορθογώνιας κατατομής του κτηρίου του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου που φέρουν ως επίστεψη ανακουφιστικά λίθινα τόξα.

Εικ. 141: Το νέο υλικό, το μπετόν διαμορφώνει τα κατακόρυφα στοιχεία του κτηρίου του Γυμνασίου - Λυκείου Πεταλίου που επιδεικνύουν έντονα τη χρήση του.

Εικ. 142: Η Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών από τα ΒΔ.

Εικ. 143: Η Διοίκηση της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών.

Εικ. 144: Το κτήριο του Γυμνασίου - Λυκείου Αρεόπολης.

Εικ. 145: Η προσθήκη του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου, έτους 1967.

Εικ. 146: Η προσθήκη του Γυμνασίου-Λυκείου Πεταλιδίου, έτους 2003.

Εικ. 147: Κατοικία του χαράκτη Τάσσου Αλεβίζου στο Πεταλίδι.

Εικ. 148: Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι.

Εικ. 149: Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι.

Εικ. 150: Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι.

Εικ. 151: Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι.

Εικ. 152: Ησυχαστήριο του Τιμίου Προδρόμου στο Πεταλίδι.

Εικ. 153: Αποθήκη με νεοκλασικά στοιχεία, ιδιοκτησίας οικ. Γρουσουζάκου.

Εικ. 154: Πετρόχτιστη κατοικία στην παραλία με τοξοειδή παράθυρα και μεταλικά φουρούσια στα μπαλκόνια.

Εικ. 155: Πλήρως ανακαινισμένη λιθόκτιστη κατοικία της οικογένειας Σταματοπούλου, με τον χαρακτηριστικό τοξωτό διάκοσμο του Πεταλιδίου, πάνω από τα παράθυρα.

Εικ. 156: Η οικία της οικογένειας Κατσιμαντή, στην πλευρά της προς τον παραλιακό δρόμο, πριν την ερείπωση και τελικά την κατεδάφισή της.

Εικ. 157: Το οικόπεδο που βρισκόταν η οικία Κατσιμαντή.

Εικ. 158: Αεροφωτογραφία Πεταλιδίου, στην οποία φαίνεται η ρυμοτομία του Πεταλιδίου σήμερα.

Εικ. 159: Εστιατόριο στην παλιά πόλη της Κυπαρισσίας που διατηρεί τη δημόδη ονομασία της περιοχής «Αρκαδιά».

Εικ. 160: Νικόλαος Δημόπουλος. Από το προσωπικό αρχείο του Δημητρίου Δημόπουλου, εγγονού του Νικολάου Δημόπουλου.

Εικ. 161: Αλωνίσταινα Αρκαδίας.

Εικ. 162: Ζερβαϊκό σπίτι στην Αλωνίσταινα.

Εικ. 163: Το σπίτι του Λάμπρου Ζέρβα Παπαλάμπρου στο Ρωμύρι.

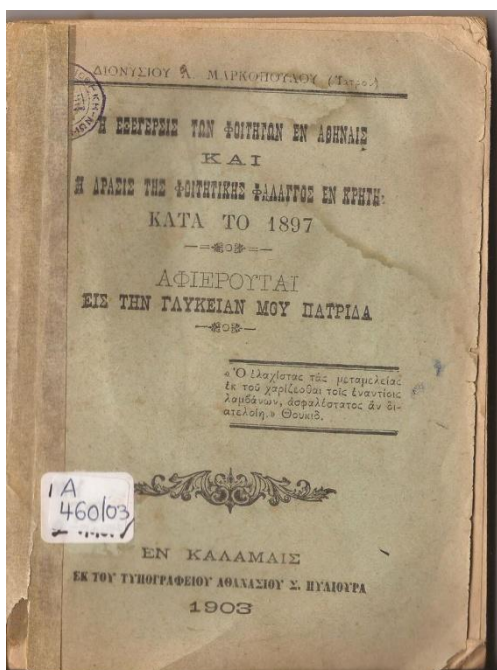

Εικ. 164: Το σπίτι του Λάμπρου Ζέρβα Παπαλάμπρου στο Ρωμύρι.

Εικ. 165: Ο Γιατρός Διονύσιος Μαρκόπουλος.

Εικ. 166: Το βιβλίο του Γιατρού Διονυσίου Μαρκόπουλου.

Εικ.167: Ελιά σωζόμενη από την καταστροφή του Ιμπραήμ στην ιδιοκτησία του Μάρτη Γρουσουζάκου.

Εικ. 168: Η Περιοχή του Κάβου. Από το φωτογραφικό αρχείο της Δημοτικής Ενότητας Πεταλιδίου.

Εικ. 169: Περιοχή «Χαριάτικα», φωτογραφία της δεκαετίας του 1960.

Εικ. 170: Περιοχή «Χαριάτικα», πρόσφατη φωτογραφία.

Εικ. 171: Οικογενειακή φωτογραφία του Νικόλαου Πιερράκκου Μαυρομιχάλη, ιδρυτή του Πεταλιδίου. Το οικογενειακό πορτραίτο από το αρχείο Γλαράκη τοποθετείται περίπου στα 1861 - 1862 και απεικονίζει τον Νικόλαο Πιερράκο με τη σύζυγό του και πέντε από τα έξι παιδιά του. Στην πίσω σειρά, όρθιες από αριστερά, οι θυγατέρες του Πιερράκου Σταυρούλα και Αικατερίνη(αργότερα σύζυγος Αριστείδη Γλαράκη). Μπροστά, η μικρή Ασπασία, η σύζυγος του Νικολάου με τον Περικλή σε βρεφική ηλικία και ο Νικόλαος με τον μικρό Αθανάσιο. Το πορτραίτο, που ανήκει στην πρώιμη περίοδο του Μωραΐτη, έχει διαστάσεις εικόνας 18 x15 εκ και χαρτονιού 21x18 εκ. Την εποχή εκείνη ο φωτογράφος χρησιμοποιεί αυτό το μέγεθος χαρτονιού, το οποίο υπογράφει στο μπροστινό μέρος. Κάτω δεξιά διαβάζουμε την υπογραφή "Π. Μωραΐτης Εν Αθήναις". Το τύπωμα αλβουμίνης έχει, δυστυχώς, εκτεταμένες φθορές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η φιγούρα του βρέφους είναι εξ ολοκλήρου τονισμένη με μολύβι: το λευκό πρόσωπο μέσα σε λευκά ρούχα θα προέκυψε στην εκτύπωση σαν αερικό μάλλον παρά σαν μωρό.

Εικ. 172: Λεπτομέρεια του ολόσωμου πορτραίτου του Πιερράκου που δημοσιεύθηκε στην έκδοση Α. Ξανθάκης, *Η Ελλάδα του 19ου αιώνα μέσα από το φακό του Πέτρου Μωραΐτη*, Ποταμός 2001, σ. 122 με λεζάντα "έλληνας ανώτερος αξιωματικός. Από το διακριτικό στο φέσι του φαίνεται ότι έλαβε μέρος στην ελληνική Επανάσταση του 1821". Η πρωτότυπη λήψη είναι περίπου του 1860. Από το Διαδίκτυο. Οι απεικονίσεις του Νικόλαου Πιερράκου - Μαυρομιχάλη (1804-1881) είναι μάλλον περιορισμένες, πράγμα φυσιολογικό αν λάβει κανείς υπόψη τα όρια του βίου του. Πολύ γνωστό είναι το χαρακτηριστικό που δημοσιεύτηκε στο *Εθνικόν Ημερολόγιον* του Μαρίνου Παπαδόπουλου Βρετού του έτους 1865, το οποίο συνοδεύεται και από εκτενές βιογραφικό σημείωμα. Το χαρακτηριστικό είχε ως βάση ένα ολόσωμο πορτραίτο, λήψη του Πέτρου Μωραΐτη, που δημοσιεύεται αταύτιστο στη μονογραφία του Άλκη Ξανθάκη για τον Μωραΐτη.

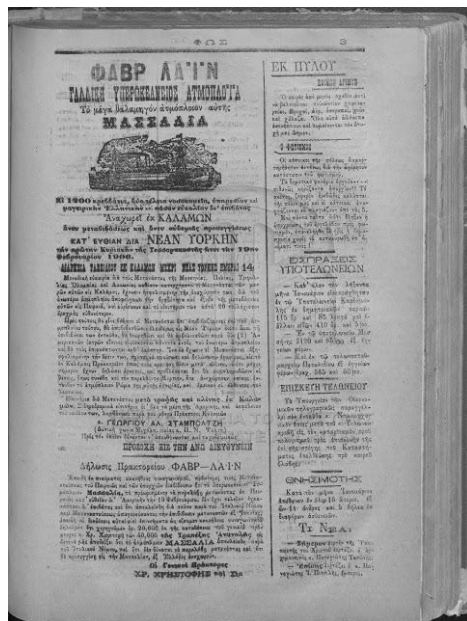
Εικ. 173: Από αριστερά: ο Αριστείδης Γλαράκης, λήψη του 1865 περίπου (Στο κέντρο η Αικατερίνη και ο σύζυγός της Αριστείδης, λήψη των αδελφών Ρωμαΐδη στο ατελιέ τους στην Πάτρα, 1865 περίπου Δεξιά, η Αικατερίνη σε νεαρή ηλικία φωτογραφημένη στο στούντιο του Πέτρου Μωραΐτη στην Αθήνα, περίπου το 1860 . Από το Διαδίκτυο.

Εικ. 174: Η σκάλα του Μαργιέλη.

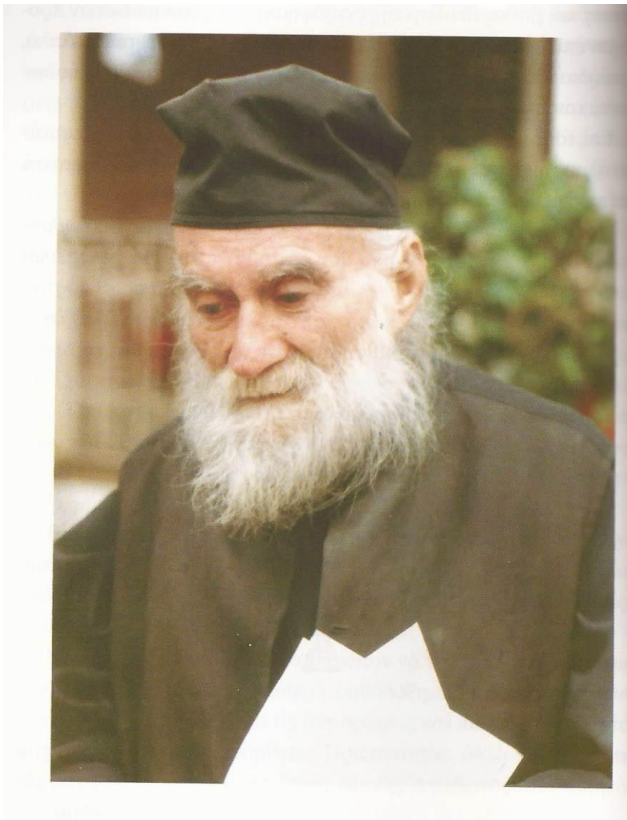
Εικ. 175: Ο φάρος που αντικατέστησε τον παλιό, στην ίδια ακριβώς θέση και βάση.

Εικ. 176: Διαφημίσεις από ναυτιλιακές εταιρείες σε καλαματιανή εφημερίδα.

Εικ. 177: Τα πλόκα στην περιοχή του Φάρου. Σήμερα με τις προσχώσεις έχει στο μεγαλύτερο μέρος δημιουργηθεί αμμώδης παραλία μπροστά στα μπολκς που έπεσαν τότε μέσα στη θάλασσα.

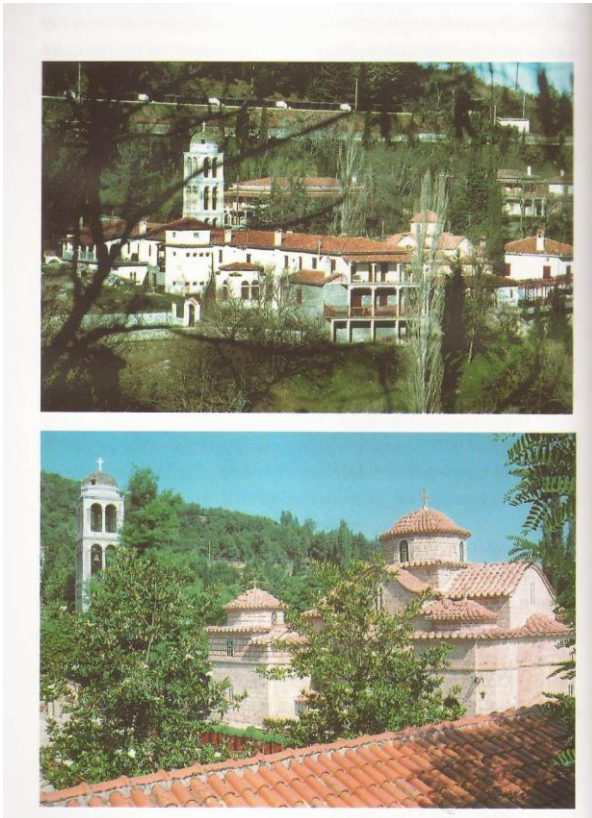

Εικ. 178: Πατέρας Βησσαρίωνας Κορκολιάκος.

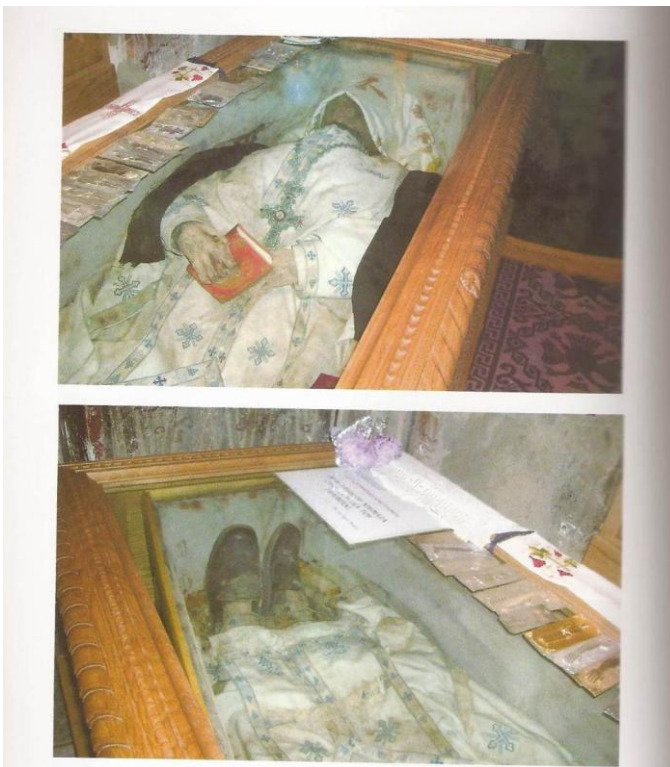
Εικ. 179: Το πατρικό του σπίτι στο Πεταλίδι, όπως είναι σήμερα.

Εικ. 180: Η μονή Αγάθωνος στη Φθιώτιδα.

Εικ. 181: Τα Βαπτιστήρια της Μονής Αγάθωνος, μετά την εκταφή του γέροντα Βησσαρίωνα.

Εικ. 182: Το Σκήνωμα του Γέροντα Βησσαρίωνα, στη Μονή Αγάθωνος, όπου πληθος κόσμου συρρέει για να το προσκυνήσει.

Εικ. 183: Μιχαήλ Μαυρομιχάλης του Κυριακούλη με την Κατίνα Μαυρομιχάλη, κόρη του αδελφού του Κωνσταντίνου και τα Μαριγώς.

Εικ. 184: Μιχαήλ Μαυρομιχάλης του Κυριακούλη, Αντιστράτηγος.

Εικ. 185: Μιχαήλ Μαυρομιχάλης του Κυριακούλη, Αντιστράτηγος.

Εικ. 186: Σχέδιο του τοπιογράφου Baccuet. Αποικονίζεται ο όρμος του Πεταλιδίου και αχνά ο καταυλισμός του γαλλικού στρατού. Από βορειοδυτικά προς βορειοανατολικά σημειώνονται τα όρη Προφήτης Ηλίας, Λυκόδημος, Ιθώμη και Άγιος Βασίλειος. Σημειώνονται επίσης η Μεσσήνη και το Νησί (σύγχρονη Μεσσήνη). Το σχέδιο αποτυπώνει εύστοχα με λίγες γραμμές τον χώρο, αλλά και τα στοιχεία του περιβάλλοντος, τονίζοντας την άπνοια και την ακινησία, λόγω της αφόρητης ζέστης που επικρατούσε.

